

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA

Encyclopedia

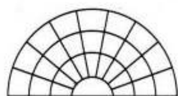
CİLT

1

A - Ame

SABAH

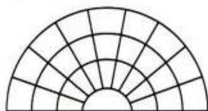

GROLIER INTERNATIONAL
SABAH
AMERICANA

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA Encyclopedia

SABAH

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA ENCYCLOPEDIA
CİLT 1

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA Encyclopedia

Grolier Incorporated - SABAH
Danbury, Connecticut - İstanbul

Also published under the title Academic American Encyclopedia.

Translation and Adaptation Made By MEDYA HOLDİNG A.Ş

ISBN 0-7172-9646-6 (set)

ISBN 0-7172-9647-4 (vol. 1)

Library of Congress Catalog Card Number 92-11011

Önsöz

Sayın okurlarımız,
SABAH'ın armağanı bu dev kültür hazinesi, zengin içeriği, ciddiyeti ve maddi değerinin üzerinde bir anlam taşımakta ve yüce bir amaca hizmet etmektedir. Bugün genç Türkiye'nin genç nüfusu 21'inci yüzyıla hazırlanıyor. Temel düşüncemiz, geleceğe hızla yürüyen, 2000'li yılların amansız rekabetine hazırlanan gençlerimizin bilgi birikimine katkı sağlamak ve onların başarısına yardımcı olmaktır.

SABAH, Meydan Larousse ve Gelişim Hachette'ten sonra attığı bu büyük adımla kültür ve bilginin yurt sathına yayılması yolundaki çalışmalara kazandırdığı ivmeyi başdöndürücü bir hıza ulaştırıyor.

Basında lider olmanın ağır sorumluluğunu bütün bilinciyle taşıyan SABAH bu amaca ulaşmanın mutluluğunu bu dev eserle okurlarıyla paylaşmaktan mutluluk duyuyor.

Yıllar sonra bu ansiklopediden yararlananlar, SABAH'ın bu anlamlı ve olgun girişiminin Türk toplumuna kazandırdıklarını daha iyi değerlendirecektir.

Giriş

İlk kez 1980'de yayınlanan *Grolier International Americana Ansiklopedisi*, yepyeni bir başvuru yapıtı, on yılı aşkın süredir yapılan tek bütünüyle yeni genel ansiklopedidir. Dünyanın bilgi toplamını temsil edici nitelikte bir bilgiler bölümünü, okuyucularına yararlı olacak biçimde seçen, tanımlayan, düzenleyen, yapılandıran ve yorumlayan 32 000 madde ve 16 000'i aşkın çizimi yaratmak için 100'ü aşkın yayın görevlisi, 2 250 bilgin ve bilirkişi, 150 danışman, rehber, yardımcı editör, haritacı, fotoğrafçı ve çizim uzmanının yıllarca çalışarak hazırladıkları bu eşsiz yapıtın 1993 basımı için, ansiklopedinin tüm içeriği, en yeni gelişmeleri yansıtmak amacıyla, baştan sona gözden geçirilip, güncelleştirilmiş, Türkiye açısından gerekli telif bilgiler eklenmiştir.

ANSİKLOPEDİLERİN GENEL AMACI

Bir ansiklopedinin temel amacı, belirli bir izleyiciye elden geldiğince geniş bir konu yelpazesinde bilgi sağlamaktır. Bu izleyici kitlesinin eğitim düzeyine bağlı olarak, her ansiklopedi temel bilgiler sağlamalı, konuları ve karşıt görüşleri özetlemeli, yargıları bildirmeli, her konudaki gelişmeleri yakından ve en güncel biçimiyle yansıtmalıdır. Yaratıcı çizimler, fotoğraflar ve haritalarla desteklenen böyle bir yapıt, aynı zamanda da okuyucunun eğitim sırasında almış olduğu bilgileri pekiştirmeli. kavrayışını genişletmeli, düşgücünü uyarmalıdır. Ansiklopedilerin temel hedefi, doğal olarak *Grolier International Americana*'nın hazırlanışına kılavuzluk etmiştir.

ANSİKLOPEDİNİZİN ÖZEL AMAÇLARI

Grolier International Americana Ansiklopedisi, üniversite dahil her öğrenim aşamasındaki öğrenciler ile bilgilerini tazelemek, yenilemek isteyen yetişkinler için hazırlanmıştır. Yayıncılar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, böyle bir okuyucu kitlesinin aşağıda açıkça tanımlanan dört amaca hizmet edecek bir ansiklopedi istediği saptanmıştır:

(1) Öğrenciler ve yetişkinler, bir ansiklopedinin, geçmiş ve güncel olaylara dayanan kesin bilgileri eksiksiz sağlamasını bekler.

(2) Her iki topluluk da bir konunun, okuyucuyu karışıklık yaratacak ayrıntıların karmaşasından kurtaracak ya da uzun tarihsel çözümlemelerin içinde boğulmasını önleyecek biçimde kolay anlaşılır, genel bir incelemesini istemektedir.

(3) Daha titiz öğrencilerin ve bir konuyu bir tez hazırlayacakmışcasına incelemek isteyenlerin gözündeyse, bir ansiklopedi, ana kavramları ayırır, konunun yapısını özetler ve okuyucuyu daha uzmanlaşmış birincil ve ikincil kaynaklara yöneltirse, daha ileri araştırmalar için kusursuz bir başlangıç noktası sayılmaktadır.

(4) Her düzeyden okuyucular, bir başvuru yapıtının kişileri, yerleri, nesneleri ve süreçleri, çoğunun renkli olması gereken haritalar, fotoğraflar ve çizimlerin yardımıyla, gözlerinin önünde canlandırmalarına yardımcı olmasını beklemektedirler.

Bütün bunların yanı sıra, günümüz okurlarının en iyi başvuru yapıtlarından bekledikleri şey, geniş kapsamlı, güncel, eksiksiz, tarafsız olması ve kolay kullanılmasıdır.

GENİŞ KAPSAMLI OLMAK

Geniş kapsamlı bir genel ansiklopedi, uzman olmayan okuyucu için bir konunun bütün önemli yanlarını kapsamalı ve tarihsel ya da yorumsal çerçeve içine yerleştirilmiş yeterli bilgi vermelidir.

Geniş kapsamlı bir ansiklopedi çağdaş olayları, çeşitli ülkelerin tarih içindeki ve güncel durumlarını, uluslararası ilişkileri ve güncel teknolojiyi geniş ölçüde içermeli, okuyucuyu zaten bildiği şeylerin ötesine götürecek bilgileri vermelidir; sözlük tipi tanımlamalar normalde yeterli olmaz. Maddeler bir konunun yalnızca en ilgi çekici ve tartışmaya açık yanlarını değil, bütün yanlarını içermelidir. Dolayısıyle, sözgelimi *BEYİN YIKAMA* maddesi, yalnızca 1950 yıllarında Çin komünistleri tarafından uygulanmış biçimiyle sınırlanmamalıdır. Hiçbir konu, siyasal ya da dinsel inançlar tarafından, toplumsal ya da hukuki yönden onaylanmadığı nedeniyle ya da ahlaksal önyargılar gerekçesiyle dışta bırakılmamalıdır. Hoşlanılmayan (hattâ adı kötüye çıkmış) kişiler ve düşünceler bile tarafsız bir gözle ve sistemli biçimde tartışılmalıdır. Güncel olmanın gereği yadsınmamakla birlikte, yayıncılarınız, çağdaş insanın ilgisinin çoğu kez geçici olduğunu da göz önüne alarak, gerçekten güncel olan ile zamana karşı durmayı başaran arasında bir denge sağlamaya çalışmışlardır.

Grolier International Americana Ansiklopedisi'nin içeriği, dar bir yaklaşımla bir tek ülkenin üstünde odaklanmaz. Sözgelimi ALKOL TÜKETİMİ, PEYZAJ MİMARLIĞI, vb. maddelerde, yalnızca ülkemizdeki uygulamalar değil, dünyanın dört bir yanındaki uygulamaların çeşitliliği de yansıtılmıştır. Bununla birlikte, ülkemizin tarihi, coğrafyası, ünlü kişileri, vb'yle ilgili maddelere, ülkemizdeki öğretim programları gözönünde tutulduğu için, doğal olarak daha ayrıntılı yer verilmiştir.

Maddeler listesi (ve maddelerin uzunlukları) ülkemizde her düzeyden öğrencinin aradığını bulabilmesi gözönünde tutularak hazırlanmıştır. Sözgelimi, ERSOY, MEHMET AKİF maddesi ya da ADIVAR, HALİDE EDİP maddelerine, yalnızca söz konusu edebiyatçılarımız edebiyat tarihinde yerlerini almış kişiler oldukları için değil, öğretim programlarının da bir parçasını oluşturdukları için ansiklopedide yer verilmiştir. Ama bu öğretim programlarına yönelme, çağdaş insanın ilgisini çeken geniş bir konular yelpazesinin gözardı edilmesine yol açmamış, SINIFLAR ÇATIŞMASI, KÖRFEZ SAVAŞI, AEROBEE uzay sondası, HALKLA İLİŞKİLER, vb. sayılamayacak kadar çok maddelerle, günümüzün insanının ilgisini çeken, çeşitli iletişim araçlarında sık sık önüne gelen konulara yer verilmiştir.

Bilim dallarına ayrılan yerin dağılımı aşağıda gösterilmiştir:

İnsan bilimleri ve güzel sanatlar	yüzde 36
resim, heykel, mimarlık	
tarih	
edebiyat ve dilbilim	
müzik, tiyatro, dans	
din ve felsefe	
Bilim ve teknoloji	yüzde 35
astronomi	
kimya	
yerbilim	
yaşam bilimi	
matematik	
fizik	
teknoloji	
Toplumsal bilimler	yüzde 14
antropoloji ve arkeoloji	
iş ve ekonomi	
eğitim	
devlet kurumları, siyaset ve hukuk	
ruhbilim	
toplumbilim	
Coğrafya	yüzde 13
Spor ve çağdaş yaşam	yüzde 2

Maddelerin yüzde otuzbeşi biyografidir; ama boyutları, doğal olarak öbür maddelerden kısadır. *Grolier International Americana*, geniş kapsamlı olmakla birlikte, gereğinden çok ayrıntıya yer vermeyecek biçimde hazırlanmıştır: ÇİN maddesi, kitap uzunluğunda değildir; ama fiziksel coğrafya, ekonomi, kurumlar, nüfus ve halklar alt bölümleriyle, ülkeyle ilgili bütün bilgileri kapsayıcı biçimde içermektedir. Çin'in tarih, arkeoloji, sanat ve mimarlık, dil, edebiyat, tıp ve müziğiyle ilgili bölümlerse, ÇİN, TARİH, vb. başlıklar altında ayrı maddeler halinde verilmiş, böylece okuyucunun, Çin'le ilgili özel olarak merak ettiği konuyu, kolayca bulması sağlanmıştır.

GÜNCELLİK

Güncel her ansiklopedide olması gerektiği gibi nüfus, insansız uzay araçları, en son Nobel ödülünü kazananlar, evrenin kökenleri konusundaki en son düşünceler, vb. konularda en yeni bilgiler verilmekle yetinilmemiş, söz konusu alanlarda günümüzde ön planda olan kişilerin biyografilerine de yer ayrılmıştır. Güncel biyografiler, genellikle toplumsal olayları ya da fen bilimleri kuramını, incelemenin çok elverişli bir yoludur. Sözgelimi, insan davranışları ve antropoloji konularındaki çağdaş kuramları merak eden genel okuyucu, bu işe B.F. Skinner'ın ve Claude Lévi Strauss'un biyografilerini okuyarak kolayca başlayabilir. *Grolier International Americana*'da verilen bütün nüfus istatistikleri, genel nüfus sayımı sonuçlarını ya da resmî tahminleri yansıtmaktadır. Haritalar ve kent planları, bütün ansiklopediler içinde en güncel olanlarıdır ve gerek dünya tarihinde gerçekleşen değişiklikleri, gerek güncel kentleşmeyi, yeni yolları, havaalanlarını, vb. yansıtmaktadır.

Grolier International Americana her yıl, en son bilgisayar teknolojisinden yararlanı-

larak baştan sona gözden geçirilen bir ansiklopedidir. Okurlarımıza sunulan basım, ABD'de 1993'te yapılan basımdır.

YETKİNLİK

Bir başvuru yapıtının yetkinliği, onu yaratmaktan sorumlu olan kişilerin güvenilirliklerinde, maddelerin bir yandan gerekli bilgileri özet olarak konunun uzmanı olmayan kişiye iletirken, bir yandan da uzmanlığı alttan alta koruyan açıklayıcı üslubunda yatar. Bu ansiklopedideki maddelerin yüzde 90'ından çoğu, yayın kadrosunun dışındaki bilimadamları ve yetkililer tarafından yazılmıştır. Yazarları oluşturan dünyanın dört bir yanından 2 250 yetkin kişi, belirli bir konudaki özel bilgileri ve uzmanlıkları nedeniyle seçilmiştir.

Kıdemli bilimadamları ve üniversite öğretim üyelerinden oluşan Danışma Kurulu, madde listesinin hazırlanması ve ansiklopediye madde yazacak öbür bilimadamlarının seçiminden, bazı temel ya da tartışma konusu maddelerin gözden geçirilmesine kadar, her aşamada görev yapmıştır.

Editörlerin çoğu, konusunda yüksek öğrenim görmüş, bir bölümü de değerli bilimsel yapıtlar yayınlamış bilim adamlarıdır. İçlerinden çoğu, Amerika Birleşik Devleri'nde ve Avrupa'da yayınlanmış bir ya da daha çok önemli genel ya da teknik ansiklopedide çalışarak deney kazanmıştır. Her biri kendi alanında uzman olan büyük bir araştırmacı editör ekibi, her maddeyi dünyanın en büyük bazı kitaplıklarındaki (Princeton, Columbia, New York ve Rutgers üniversiteleri, ayrıca New York Halk Kitaplığı) birincil kaynaklarla ve güvenilir öbür kaynaklarla karşılaştırarak denetlemiştir. Bu nitelik denetimi ardından, gözden geçirilmiş kopya, deneyimli birkaç redaktörün de elinden geçtikten sonra, yazarına onaylatılmıştır. Özet olarak, *Grolier International Americana*'nın her maddesi, tarafsızlık, denge ve doğruluk açısından birçok kez elden geçirilmiştir.

TARAFSIZLIK

Bir ansiklopedinin güvenilir olması için, olgular ve varılan sonuçlar doğru olmalı ve güncel bilimi yansıtmalıdır. Bilim adamları, en kesin sonuçlu bilim dallarında bile bazen görüş ayrılıklarına düşebilir. *Grolier International Americana*'nın amacı, bu farklılıkları yansıtmak ve sözgelimi KÜRTAJ, SANSÜR, ZEKÂ maddelerinde olduğu gibi, hem birbirine karşıt görüşleri, hem de seçenek kuramları ya da yorumları gözönüne almaktır. Maddelerin çoğu o alandaki saygın bir yetkili tarafından yazılmış olmakla birlikte, yalnızca kişisel bir bakış açısı içermemektedir ve TARİHÖNCESİ İNSANLARI, TOPLUMSAL BİYOLOJİ, ÖĞRENCİ HAREKETLERİ gibi konulardaki büyük görüş ayrılıkları gözönünde tutularak, konuya geniş bir bakış açısı yelpazesinde yaklaşılmış, hangi uzmanın hangi tutumu niye desteklediğini anlatmayı hedef alan dengeli bir işleyiş yeğ tutulmuştur.

Cinsel ayrımcı bir üslup ve tutumdan uzak bir ansiklopedi oluşturmak, özellikle XX. yy. öncesindeki yazarların hem cinsle ilgili olarak, hem de gerçek anlamda "adam" sözcüğünü daha çok kullandıkları felsefe ve din konusundaki maddelerde uygulanması zor bir görev olduğu halde, bunu gerçekleştirmek için ortak bir çaba gösterilmiş, kadın hakları sorunlarıyla ilgili biyografilere bütün öbür ansiklopedilerden daha geniş yer verilmiştir.

KULLANIM KOLAYLIĞI

Kullanım kolaylığı iki anlama gelir: Okuyucu aradığı şeyi kolayca bulur; bulduktan sonra da kolayca anlar. *Grolier International Americana*, bu hedeflerden ikisi de göz önünde tutularak tasarlanmış, yazılmış ve yayına hazırlanmıştır.

Maddeler, konuya göre değil, abecesel sırayla düzenlenmiş, gereken her yerde göndermeler yapılmış, ayrıca, okuyucunun mutlaka gözatması gereken başka maddeler varsa, ilgili maddenin sonunda *Ayrıca Bk.* diye belirtilmiştir. *Grolier International Americana*, arananın çabuk bulunmasını kolaylaştırmak için kısa maddeli bir ansiklopedi olarak tasarlanmıştır. Maddelerin yarısından çoğu, 500 sözcükten azdır. Daha uzun maddelerin çoğu da, virgülle ayrılmış konu başlıklarıyla (sözgelimi AFRİKA, TARİHÖNCESİ) yeniden bölünmüştür.

Madde metinleri, kolayca anlaşılmayı sağlayacak biçimde özenle yayına hazırlanmış, yabancı sözcükler, kısaltmalar, ayrıntılı sözcükkökenbilim açıklamalarından kaçınılmıştır. Teknik terimler, genellikle içinde kullanıldıkları cümlede tanımlanmış ve ek bilgi için başka maddelere yönelik göndermeler yapılmıştır. En teknik maddelerde bile, yüksek matematik dalında özel bir ön öğrenim görmüş olmak gerekli değildir. Maddelerdeki kavramlar, en yüksek düzeyde bilgiyi vermekle birlikte, basit bir dille açıklanmıştır.

Hem metre, hem de mil, vb. uzunluk ve ağırlık ölçü sistemlerinden yararlanılmış, özellikle haritalarda, okurların yabancı yayınlarla karşılaştırma yapabilmelerini sağlamak için önce metre, sonra mil ölçüleri verilmiştir. Ayrıca, sıcaklıklarda da, aynı amaçla

hem °C (Celcius)| ve F (Fahrenheit), hem de gerektiğinde Kelvin dereceleri kullanılmıştır. Konuların çoğuna abecesel sıralamada yer verilmiş olmakla birlikte, yaşam bilimlerindeki terminolojide, madde içlerinde Latince adlar da italik olarak belirtilmiştir.

Ülkeler, devletler ve bölgeler konusunda en sık kullanılan bilgiler ile Türk padişahlarına ve cumhurbaşkanlarına ilişkin bilgiler, ilgili maddenin başındaki renkli çerçeve içinde verilerek, okuyucunun ilk bakışta özet bilgiyi edinmesi sağlanmıştır.

FİZİKSEL DÜZENLEME

Madde başlıkları siyah harflerle verilmiştir; altlarında sütun boyu bir çizgi vardır; madde aralarında sayfadaki belirli bir maddeyi rahatça seçmeyi sağlayacak bir boşluk bırakılmıştır. Özel olarak seçilmiş kâğıt, gerçek renklerin ve net ayrıntıların verilmesini sağlar. Kolay okunması ve zarifliği nedeniyle, basımda çağdaş karakterlerden Optima seçilmiştir.

Sayfaların üstündeki yol gösterici sözcükler, ansiklopediyi kullananların aradıkları maddelerin bulunduğu sayfaya çabucak erişmelerini sağlamaktadır. Sayfaların çabuk bulunmasını sağlamak için ayrıca, her sayfanın üst sol ve sağ köşelerine sayfa numaraları konmuştur.

ABECESEL DİZİN

Ansiklopedi, baştan sona abecesel dizinle düzenlenmiş, maddeler ilk virgüle kadar olan sözcükleri dikkate alınarak, A'dan Z'ye abecesel düzene sokulmuştur. Sözgelimi, ADDİSON, ROBERT maddesi, ADDİSON HASTALIĞI maddesinden önce gelir. Ayrıca aynı adlı iki madde bulunduğunda, bu maddelerde öncelik önem sırasına göre verilmiş ve kolayca ayırdedilmelerini, dolayısıyla da okuyucunun gereksiz yere aradığından başka maddeyi okumasını önlemek için, yanlarında parantez içinde ne oldukları belirtilmiştir. Sözgelimi ADANA (kent) maddesini, ADANA (il) maddesi izlemektedir.

RENKLİ ÇERÇEVELER, ÇİZELGELER

Ülkeler, kıtalar, Türk padişahları ya da cumhurbaşkanları, spor rekorları, çeşitli ödüllerle ilgili sorularına hemen yanıt arayanlar ya da, sözgelimi Türkiye'nin adaları ve yüzölçümleri, gibi daha da özel konularda ayrıntılı veri isteyenler için, *Grolier International Americana,* baştan sona yüzlerce renkli çerçeve ve çizelgeyle donatılmıştır.

FOTOĞRAFLAR, ÇİZİMLER, HARİTALAR

Grolier International Americana'nın yüzde 33'ünden çoğunu 12 000'i aşkın fotoğraf, harita ve çizim kaplamaktadır. Bu ansiklopedideki toplam bilgilerin önemli bir bölümü, söz konusu çizimlerde verilmiştir. Bunlar, metinde sözü geçen kavramlarla ilişkileri destekleyen, açıklayan ve genişleten bilgilerdir. Sözgelimi KUŞ maddesine, uçuşta kanat hareketlerinin anatomisi, fizyolojisi ve dinamiğinin ayrıntıları ile farklı tipte tüylerin yapılarını veren 76 çizim eşlik etmektedir. Ayrıca, birçok türün erkekleri ile dişilerinin farklı tüy örtülerini gösteren, farklı türlerle ilgili 220'den çok çizim vardır. Çizimler ve fotoğraflar, genellikle ilgili oldukları maddenin içinde, yanında, üstünde ya da hemen altındadır. Çizimlerin bazıları aylar süren bir araştırmanın ürünüdür. Sözgelimi Sovyet uzay gemisi SALYUT'un kesit çizimindeki daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış bazı anahtar bilgiler, Doğu Avrupa kaynaklarından elde edilmiştir.

Tümü Rand McNally, Donnelley Cartographic ve Lothar Roth Associates adlı haritacılık şirketlerinin harita uzmanları tarafından özel olarak bu ansiklopedi için hazırlanmış 1 100 harita, son araştırmalara dayanmakta ve dünyanın tüm kıtaları ile ülkelerini, birçok tarihsel bölge ve kenti göstermektedir. 235 siyasal başvuru haritasına ek olarak, 200 tarihsel ve tematik harita ile yüzlerce yerleşim haritasına yer verilmiştir. KÖLECİLİK maddesine eşlik eden harita, yalnızca Afrikalı kölelerin geldikleri ve vardıkları yerleri göstermekle kalmayıp, az bilinen bazı bilgiler de sunmaktadır: Afrika'da yakalanan kölelerden yalnızca yüzde 11'inin Kuzey Amerika'ya gönderildiğine ilişkin bilgi gibi. Siyasal haritaların çoğunda, enlem ve boylamların yanı sıra, yükseltiyi göstermek için, renkkodlu izogami ve hipsografi çizgilerinden de yararlanılmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu kapsam ve derinlikteki bir başvuru yapıtı kuşkusuz pek çok yere borçludur. Bunların başlıcaları arasında çağımızın ve daha önceki çağların ansiklopedileri, ürün ve pazar araştırmasına katılan yüzlerce kütüphaneci ve eğitimci, adları izleyen sayfalarda yer alan Yayın Kurulu Danışmanları sayılabilir. Sonra, bu işi öncelikle bilgi dağılımına gönülden bağlı oldukları için yapmış olmalarına karşın, maddeleriyle katkıda bulunan 2 500 bilimadamı ve yetkiliyi anmak gerekir. Ama doğal olarak, yayıncıların en büyük borcu, kendilerini adamaları ve profesyonelce çalışmaları sayesinde bu yapıtın ortaya çıkmasını sağlayan kadroyadır.

YAYIN

Genel Yayın Yönetmeni
Tanju Gökçöl

Yazı İşleri Yönetmeni
Aydın Yalkut

Sanat Yönetmeni
Huriye Mutlu

Yayın Kurulu
Cüneyt Akalın
Aydın Arıt
Av. N. Ateş Atayakul
Esmahan Aykol
Aysu Ayyıldız
Ayşe Batur
Necdet Burak
Ebru Çanlıoğlu
Prof. Dr. Alâettin Çelik
Zuhal Demir
Doç. Dr. Ergin Eren
Füreya Ersoy
İlker Fer
Yaprak Z. Gökçöl
Selâhattin Hilav
Yörük Kabalak
İrvem Keskinoğlu
Mehmet Keskinoğlu
Dr. Cüneyt Konuralp
Nuray Mestçi
Sevin Okyay
Güler Öztutan
Cansel Savaş
Sultan Sayın
Özlem Şekercioğlu
Prof. Dr. Metin Tuncel
Teoman Tunçdoğan
İbrahim Yakuboğlu
Ali Yıldızalp

DANIŞMA KURULU

İNGİLİZCE 1993 BASIMINI HAZIRLAYANLAR

YAYIN

Genel Yayın Yönetmeni
Lawrence T. Lorimer

Yazışleri Yönetmeni
K. Anne Ranson

Sanat Yönetmeni
Eric E. Akerman

İdarî Editor
Jeffrey H. Hacker

Editörler
John Cox
Saundra France
Carol Mankin
Steven Moll
Susan Randel
John Robinson
Jo Ann White

Katkıda Bulunan Editörler
Jeremy Brenner
Donald Cunningham
Martha J. Cushman
Alexander Hellemans
Lisa Holland
Peter Margolin
Margo M. Shermeta
Beth F. Simon
Philip Storey
Wesley Strombeck

Yardımcı Editörler
Patricia Behan
Sarah Boak
Barbara Letta Cole
Brian E. Feinberg
Elaine C. Henderson
Georgianne Heymann
Meglan LeBlanc
Whitney Pratt-Côté
Harold Rabinowitz
Helena G. Tench
Jerome Neibrief
Meghan LeBlanc
Veronica F. Towers
Sharon L. Wirt

Düzeltmenler
Diane Dufresne
Theresa Salerno
Stephan Romanoff

Üretim Editörü
Jeanne A. Schipper

Yazışleri Asistanı
Barbara Stauber

Üretim Asistanı
Carol B. Cox

Dizin
Pauline Sholtys, *Şef*
Linda King

Fotoğraf Araştırma Bölümü
Jane H. Carruth
Yönetmen, Resim Kitaplık
Ann Eriksen, *Şef, Fotoğraf Araştırma*
Paula Wehde
Lisa Grize
Elissa G. Spiro
Linda Kubinski

ÜRETİM

Üretim Bölümü Yönetmeni
Joseph J. Corlett

Kıdemli Üretim Baş Yönetmeni
Susan Gallucci

Üretim Yönetmeni
Diane Hassan

Üretim Asistanı
Valerie Hossan

İNGİLİZCE İLK BASIMI HAZIRLAYANLAR

YAYIN

Genel Yayın Yönetmeni
Sal J. Foderaro

İdarî Editör
Andrew C. Kimmens

Denetçi Editörler
Howard Batchelor
Steven Moll
K. Anne Ranson

Editörler
Carol Mankin
Edward McClellan
Francis Pierce
Jerry Ralya
Arthur Biderman
David Buckley
Barbara Cunningham
Steven Dick
Stephen Fleishman
Sarah Fusfeld
Howard Galer
Eleanor Gates
Ronald Goodman
James Greiff
Marjorie Joyce
Pamela H. Long
Jane McArthur
Kathleen Peterson
Edwin Rosenblum
Richard Turner
Craig Waff
Julie Whitaker

Yazıişleri Hizmetleri
Sandra Purrenhage
Kim Kelly
Krysia Kolodziej
Karlyn Fedosh

Danışman Editörler
Stephen P. Elliott
Stanley Schindler

Katkıda Bulunan Editörler
Nicholas Acocella
Elizabeth Bartelme
Jim Benagh
Edward Berlin
Robert Bernhard
Alan M. Bernstein
Bruce O. Boston
Marion Bracken
Sarah Bulgatz
Robin Buss
Victor Cassidy
Carol Cleveland
William B. Cummings
G. S. Davis
John Dawkins

Cathy Dubowski
John Elliott
Daniel Flanagan
Deborah Gale
R. M. Goodwin
Ilene Haimowitz
Hallberg Hallmundsson
May Newman, Hallmundsson
Florette Henri
Barbara Hillborne
Thomas Hirsch
Manuela Hoelterhoff
Gail Hoffman
Joseph Holub
Donald Wayne Hunt
Lois Krieger
Blanche Krubner
Arthur Latham
Frank Latham
Judith LaVigna
Marian Leighton
Herbert Levine
Michael Levine
Peter Margolin
Maxine Mayewski
Larry B. Miller
Sandra Milliken
Naomi Neft
Mildred Neiman
Lyda Phillips
Jerry Price
Frank Ragland
Harold Rast
Ruby Riemer
Patricia A. Rodriguez
Madelyn Roesch
Carol Rothkopf
Irina Rybacek
Francene Sabin
Lou Sabin
Estelle Silberman
Don Skemer

K. M. Smogorzewski
Charlotte D. Solomon
Barbara Tchabovsky
Heidi Thaens
Karen Tweedy-Holmes
Elsie Weidner
Henry Weinfield
Gail Weiss
Julian Weitzenfeld
Joan Willis

Araştırma Editörleri
Ira Don Brown, Jr.
Gail Concannon
Roy Crego
Joseph Devlin
Lawrence Fuchsberg
Allan Gilbert
Alfred Harinxma
Richard Hunter
Jean Metzger
Jerome Parchois
Gary Richmond
Thaddeus Tuleja
Susan Vazakas

Başlık Yazarları
Carl Seely
Susan Brown
Arthur Cacella
Joanne Fuccello
Steve Manulkin
Jane Murray

Redaksiyon Şefi
Ronald B. Roth

Yardımcı Redaksiyon Şefi
Jill Lasker

Redaktörler
Roy A. Grisham, Jr.
Stuart Crump, Jr.
George Ellis
Charles Haberstroh
Jenifer McLean
Margaret Roeske
Dena Rogin
Anne Skagen
William W. Van Allen, Jr.

Düzeltmenler
George J. Cooke, Jr.
Glenn David Hart
Valerie Kambis
David Moreau
Jean F. McFarland

Bibliyograflar
Carol Beyer
Doris Murphy

Enformasyon
Lennart Frantzell

Dizin Denetçisi
Barbara M. Preschel

Kıdemli Dizin Editörleri
Phyllis Marchand
Joyce Post
Gwen Sloan
Dorothy Thomas

Dizin Editörleri
Margaret P. Roeske
Ronald B. Roth

Serbest Çalışan Dizinciler
Benedict Brooks
Joan C. D'Aoust
Judith B. Kaz
Anne M. Pace
BevAnne Ross
Karen Hegge Simmons
Mary F. Tomaselli
A. Cynthia Weber
Don Wigal

Dizin Asistanları
Lisa K. Feldman
Chris Mank
Kathryn Adams Thompson

Prova Kontrol
Barbara Smith
Laura Willms
Beth Ann Duncan

Genel Yayın Yönetmeni Sekreteri
Gemma Scherer

ÇİZİMLER

Sanat Yönetmeni
Peter R. Cook

Yardımcı Sanat Yönetmenleri
Frances Gentile
Cheryl Hudson

Tasarım Kadrosu
Dorothy L. Amsden
Nancy Daniels
Joyce Gaval Neubeck
Alexandra Hammond
George Isak
Dilip Kane
Jean Nist

Fotoğraf Araştırmacıları
Anna Gunn
Sandy Gregg
Anice Hurley
Karla Taylor

Fotoğraf Araştırma Danışmanı
Marion Geisinger

Sanat Danışmanı
Roger Hyde

Haritalar
Lothar Roth & Associates
Rand McNally and Company
Donnelley Cartographic Services

Çizimler
Norman Barber
Trevor Boyer
Terry Collins
Howard Darden
John Francis
Tony Gibbons
Ed Hanke
Brian Lewis
John Lind
Angus McBride
Kristie McFall
Davis Meltzer
Rebecca Merrilees
John Murphy
Michael O'Reilly
Richard Orr
Allianora Rosse
Eric Rowe
Herman B. Vestal
Brian Watson
Ray Yeldham

Çizim Büroları
Linden Artists
Mulvey Associates

ÜRETİM

Üretim Müdürü
H. Dean Ragland
Margaret Trejo Baldassari
Samuel J. Alu
Cynthia Chorba
Lynn Mendenko
Beverly Cokinos
Janet Kotnarowski
Lorraine Prochazka

Danışmanlar
Robert T. Cobb
Cobb/Dunlop, Inc.

Toive Aartolahti
Coğrafya Profesörü, Helsinki Üniversitesi, Helsinki, Finlandiya.

Howard Abadinsky
Müdür Yardımcısı ve Doçent, Ağır Ceza Kürsüsü, Saint Xavier Koleji, Chicago.

R. L. Abrahamson
Eğitmen, Rutgers Hazırlık Okulu Somerset, New Jersey.

Peter Abramoff
Bölüm Başkanı ve Wehr Biyoloji Ordinaryüs Profesörü, Marquette Üniversitesi, Milwaukee, Wisconsin.

Maria Isabel Abreu
Bölüm Başkanı ve Portekizce Profesörü, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Andy Adams
Sumo World
Yazıişleri Yönetmeni ve Yayımcısı, Nerima-Ku, Tokyo.

Hazard Adams
İngilizce Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle, Washington.

Nicholas Adams
Bölüm Başkanı, Güzel Sanatlar Bölümü, Lehigh Üniversitesi, Bethlehem, Pennsylvania.

William W. Adams
Matematik Profesörü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Philip J. Adler
Tarih Profesörü, East Carolina Üniversitesi, Greenville, North Carolina.

Alan R. Adolph, Tıp Dr.
Sinirbilim Laboratuvarı Başkanı, Göz Araştırmaları Enstitüsü, Retina Vakfı, Boston.

James Adshead
Halkla İlişkiler Bölümü Yöneticisi, DuPont Company, Wilmington, Del.

Charles Affron
Fransızca Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Jaakko A. Ahokas
Profesör, Latin Dilleri Bölümü, Jyvaskyla Üniversitesi, Jyvaskyla, Finlandiya.

E. John Ainsworth
Yönetici, Bevalac Radyobiyoloji-Radyoterapi Programı, Biyolojik ve Tıbbi Araştırma Bölümü, Lawrence-Berkeley Laboratuvarı, Berkeley, California.

Ernest T. Ajax, Tıp Dr.
Sinir Hastalıkları Servisi Başkanı, Salt Lake City, Eski Askerler Hastanesi ve Sinir Hastalıkları Profesörü, Utah Üniversitesi Tıp Koleji, Salt Lake City.

S.-I. Akasofu
Yerfiziği Profesörü, Yerfiziği Enstitüsü, Alaska Üniversitesi, Fairbanks.

Jaime Alazraki
Latin Dilleri Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachuetts.

John Alcock
Zooloji Profesörü, Arizona Devlet Üniversitesi, Tempe.

Madeleine Alcover
Fransızca Doçenti, Rice Üniversitesi, Houston, Texas.

James W. Alexander
Ortaçağ Araştırmaları Bölümü Başkanı, Georgia Üniversitesi, Athens.

Robert J. Alexander
Ekonomi Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Theron Alexander
Beşeri Gelişmeler Profesörü, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Margaret Alexiou
Bizans Rumcası ve Modern Yunanca Kıdemli Öğretim Üyesi, Birmingham Üniversitesi, Birmingham, İngiltere.

John Algeo
İngilizce Bölümü Başkanı, Georgia Üniversitesi, Athens.

Binbaşı **John I. Alger**
Tarih Asistanı, Amerika Birleşik Devletleri Askerî Akademisi, West Point, N.Y.

Theodore H. Allegri, Sr.
Profesyonel Mühendis ve Danışman, McLean, Virginia.

Jill S. Fonda Allen
Doğumöncesi Değerlendirme Merkezi ve Tıbbi Genetik Bölümü, Ulusal Çocuk Tıbbı Merkezi, Washington, D.C.

John L. Allen
Coğrafya Bölümü Başkanı, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

P. W. Allen
Malezya Kauçuk Üreticileri Araştırma Birliği, Hertford, İngiltere.

Lawrence H. Aller
Gökbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Eileen Jorge Allman
İngilizce Asistanı, Herbert H. Lehman Koleji, Bronx, N.Y.

David N. Alloway
Toplumbilim Profesörü, Montclair Evalet Koleji, Upper Montclair, New Jersey.

Willard Allphin, P.E., F.I.E.S.
Eski Satış Mühendisi, GTE Sylvania.

Arthur B. Alphin
Asistan, Tarih Bölümü, Amerika Birleşik Devletleri Askerî Akademisi, West Point, N.Y.

Philip G. Altbach
Yüksek Eğitim Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Craig Amerigian
Yerbilimci, Amoco Minerals Co., Chicago.

Louise Bates Ames
Yönetici, Gesell Beşeri Gelişmeler Enstitüsü, New Haven, Connecticut.

Harry Ammon
Tarih Bölümü Başkanı, Southern Illinois Üniversitesi, Carbondale.

Patricia P. Andersen
İletişim Yöneticisi, International Fabricare Enstitüsü, Joliet, Illinois.

Edward F. Anderson
Biyoloji Profesörü, Whitman Koleji, Walla Walla, Washington.

James M. Anderson
Dilbilim Profesörü, Calgary Üniversitesi, Calgary, Alberta.

Lawrence C. Anderson
Coğrafya Profesörü, Mankato Eyalet Üniversitesi, Mankato, Minnesota.

Lisa Anderson
Siyasal Bilimler Doçenti, Columbia Üniversitesi, New York.

Milton W. Anderson, Tıp Dr.
Tıp Profesörü (Emeritus), Mayo Tıp Okulu, Rochester, Minnesota.

Robert T. Anderson
Antropoloji Profesörü, Mills Koleji, Oakland, Kaliforniya

Steven C. Anderson
Biyoloji ve Çevre Bilimleri Doçenti, Pacific Üniversitesi, Stockton, Kaliforniya

William S. Anderson
Yunan ve Latin Edebiyatı Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Johana Gast Anderton
İdari Editör, Athena Publishing Co., North Kansas City, Missouri.

Charles F. Andrain
Siyasal Bilimler Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, San Diego.

Klaus Andres
Araştırma Fizikçisi, Bell Telephone Laboratuvarları, Murray Hill, New Jersey.

Warren Andrew, Tıp Dr.
Anatomi Profesörü, Indiana Üniversitesi Tıp Fakültesi, Indianapolis.

F. T. Andrews
Profesyonel Mühendis, F. T. Andrews, Inc., Fullerton, Kaliforniya

Norwood Andrews, Jr.
Latin Dilleri Profesörü, Texas Tech Üniversitesi, Lubbock.

Donald L. Anglin
Otomotiv ve Teknik Yazarı.

Heinz L. Ansbacher
Ruhbilim Profesörü (Emeritus), Vermont Üniversitesi, Burlington.

Mary C. Ansbro
Halkla İlişkiler Yardımcı Yöneticisi, The Soap and Detergent Association, New York.

Richard A. Anthes
Meteoroloji Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

James Anthony
Müzikbilim Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Judith Applegate
Güzel Sanatlar Müzesi Yardımcı Yöneticisi, Boston.

Milo Don Appleman, F.R.S.M., F.R.S.A.
Bakteribilim Profesörü (Emeritus), Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Gary Arlen
Editör / Yayımcı, Arlen · Communications, Inc. Bethesda, Maryland.

Roy Armes
Film ve Televizyon Çalışmaları Kıdemli Öğretim Üyesi, Middlesex Polytechnic, London.

John B. Armstrong, Tıp Dr.
Sinir Hast. Uz., Montreal Çocuk Hastanesi, Montreal.

Dale H. Arner
Yabanıl Yaşam ve Dalyan Bölümü Başkanı, Mississippi Eyalet Üniversitesi, Mississippi Eyaleti.

Robert D. Arner
İngilizce Profesörü, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

Peter Arnott
Tiyatro Bölümü Başkanı, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts.

Robert F. Arnove
Doçent, Eğitim Fakültesi, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Arnold Aronson
Asistan, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Avner Ash
Matematik Asistanı, Columbia Üniversitesi, New York.

Neil Ashby
Fizik ve Astrofizik Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Harry Asher
Eski Kıdemli Öğretim Üyesi, Birmingham Üniversitesi, Birmingham, İngiltere.

Herbert B. Asher
Siyasal Bilimler Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Gail M. Ashley
Asistan, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Maurice Ashley
The Listener Eski Editörü.

Patricia Teague Ashton
Doçent, Eğitim Vakıfları, Florida Üniversitesi, Gainesville.

Brian Astle
Dijital Sistem Araştırmaları Üyesi, RCA Laboratuvarları/David Sarnoff Araştırma Merkezi, Princeton, New Jersey.

John W. Atkinson
Ruhbilim Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

R. J. C. Atkinson
Arkeoloji Profesörü, University College, Cardiff, Galler.

George E. Atwood
Ruhbilim Doçenti, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Stan Augarten
Bit by Bit: An Illustrated History of Computers'ın (Bit Bit: Resimli Bilgisayar Tarihi) yazarı.

John Henry Auran
Baş Editör, *Skiing Dergisi*, New York.

Robert Austerlitz
Dilbilim ve Ural Dilleri Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

William W. Austin
Goldwin Smith Müzikbilim Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Charlotte J. Avers
Biyoloji Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Leonid V. Azároff
Yönetici, Maddi Bilim Enstitüsü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

William S. Babcock
Kilise Tarihi Doçenti, Perkins İlahiyat Fakültesi, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Bernard S. Bachrach
Tarih Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Walter M. Bacon, Jr.
Siyasal Bilimler Doçenti, Nebraska Üniversitesi, Omaha.

Lawrence Badash
Bilim Tarihi Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Alan Baddeley
MRC Uygulamalı Ruhbilim Birimi, Cambridge, İngiltere.

E. Badian
Tarih Profesörü, Harvard üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Galal A. Badr
Doçent Düzeyinde Kıdemli Öğretim Üyesi, Toplumbilim , George Washington Üniversitesi, Washington D.C.

Charles F. Baes, Jr.
Kıdemli Araştırma Bilimcisi, Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı, Oak Ridge, Tennessee.

Howard G. Baetzhold
İngilizce Profesörü, Butler Üniversitesi, Indianapolis, Indiana.

Carolynn Bailey
Müzik Yöneticisi, Trinity Episkopal Kilisesi, Fredericksburg, Virginia.

Roger Bailey
Koro Müziği Yöneticisi, Mary Washington Koleji, Fredericksburg, Virginia.

Jay W. Baird
Tarih Profesörü, Miami Üniversitesi, Oxford, Ohio.

Robert M. Baird
Felsefe Profesörü, Baylor Üniversitesi, Waco, Texas.

Carl Jay Bajema
Biyoloji Profesörü, Sanat ve Bilim Koleji, Grand Valley Eyalet Kolejleri, Allendale, Michigan.

Carlos Baker
Woodrow Wilson Edebiyat Profesörü (Emeritus), Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Henry Baker
Ressam / Dijital Editör, Charlex, Inc., New York.

James R. Baker
Entomoloji Doçenti, North Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

John F. Baker
Yazıişleri Yönetmeni, *Publishers Weekly*, New York.

Stuart E. Baker
Asistan, Tiyatro Okulu, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

V. K. Balakrishnan
Matematik Doçenti, Maine Üniversitesi, Orono.

David A. Baldwin
Savaş ve Barış Enstitüsü, Columbia Üniversitesi New York.

Michael J. Balick
Yönetici ve Ekonomik Bitkibilim Filekoloji Yöneticisi, Ekonomik Bitkibilim Enstitüsü, New York Bitkibilim Bahçesi, New York.

Tino Balio
Yönetici, Wisconsin Film ve Tiyatro Araştırmaları Merkezi, Madison.

Terence Ball
Siyasal Bilimler Profesörü, Minnesota

Üniversitesi, Minneapolis.

Kenneth J. Ballard, Ecz. Dr.
Eczacılık Klinik Asistanı, Güney Kaliforniya Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Los Angeles.

Louis Wayne Ballard
Besteci ve Eski Program Yöneticisi, Müzik, BIA Eğitim Merkez Bürosu, İçişleri Bakanlığı.

Aurora Garcia Ballesteros
Coğrafya Yardımcı Profesörü, Complutense Üniversitesi, Madrid

Donald E. Ballou
Yön. Kur. Başkanı, Spaulding and Slye Construction Co., Inc., Burlington, Massachusetts.

Enrique Baloyra
Siyasal Bilimler Doçenti, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Bernard J. Bamberger, D.D.
Haham, Shaaray Tefila Havrası, New York.

H.-G. Bandi
Tarihöncesi ve Paleontoloji Profesörü, Bern Üniversitesi, Bern, İsviçre.

Aaron Bar-Adon
Dilbilim Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

David P. Barash
Ruhbilim Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Thomas J. Barbarie
Gazeteci, Ulusal Katolik Haber Servisi, Centreville, Virginia.

Jack Barbash
Ekonomi ve Sanayi İlişkileri Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Thomas K. Barber, D.D.S., M.S.
Koruyucu Dişçilik Bilimleri ve Çocuk Dişçiliği Bölümü Başkanı, Dişçilik Fakültesi, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Karl K. Barbir
Tarih Doçenti, Siena Koleji, Loudonville, N.Y.

Eunice B. Bardell
Sağlık Bilimi Profesörü (Emeritus), Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Jonas A. Barish
İngilizce Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Em. Albay Arthur James Barker,
Askerlik Tarihçisi ve Piyade Silahları Eski Eğitmeni, Krallık Askeri Bilim Koleji, Swindon, İngiltere.

Barbara Mackin Barker
Dans Eğitmeni, Texas Üniversitesi, Austin.

John W. Barker
Tarih Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Em. Yarbay Wayne G. Barker
ABD Ordusu İşaret Alayı, Yazar ve Editör.

Melvin L. Barlow
Profesör (Emeritus), Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Neal D. Barnard
Sorumlu Tıp Doktorları Komitesi Başkanı Washington, D.C.

Chester Barnes
İngiliz Masa Tenisi Birliği.

Frank Barron
Ruhbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Cruz.

Harold M. Barrow
Bedeneğitimi Profesörü, Wake Forest Üniversitesi, Winston-Salem, Kuzey Carolina.

Giulia Bartrum
British Museum Menil Vakfı Araştırmacısı, Londra.

David G. Basile
Coğrafya Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

John V. Basmajian, M.D., F.A.C.A.,
Rehabilitasyon Programları Yöneticisi, Chedoke Hastaneleri, ve Tıp Profesörü, McMaster Üniversitesi Tıp Fakültesi, Hamilton, Ontario.

George F. Bass
Antropoloji Ordinaryüs Profesörü, Texas A&M Üniversitesi, Arkeoloji Yöneticisi, Deniz Arkeolojisi Enstitüsü, Texas A&M Üniversitesi, College Station.

Paul Merritt Bassett
Hıristiyanlık Tarihi Profesörü, Nazarene İlahiyat Fakültesi, Kansas City, Missouri.

Alan Bates
Editör, *ABC Travel Guides.*

Ralph S. Bates
Tarih Profesörü (Emeritus), Bridgewater Eyalet Koleji, Bridgewater, Massachusetts.

W. Scott Bauman
İş İdaresi Profesörü, Colgate Darden İş İdaresi Lisansüstü Fakültesi, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Nancy Curry Bavor
Edward Clark Streeter Ağırlıklar ve Ölçüler Koleksiyonu Yardımcı Yöneticisi, Yale Tıp Kitaplığı, New Haven, Connecticut.

Craig Baxter
Siyaset ve Tarih Profesörü, Juniata Koleji, Huntingdon, Pennsylvania.

Tania Bayard
Sanat Tarihçisi

Stephen Bayley
Sanat Tarihi ve Kuramı Kıdemli Öğretim Üyesi, Kent Üniversitesi, Kent, İngiltere.

Forrest E. Beck
Teknik Servis Yöneticisi, The Parker Pen Company, Janesville, Wisconsin.

Henry Jay Becker
Baş Araştırma Bilimcisi, Okulların Sosyal Örgütlenmesi Merkezi, Johns Hopkins Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

Joseph F. Becker
Biyoloji Profesörü, Montclair Eyalet Koleji, Montclair, New Jersey.

Robert P. Beckinsale
University College Üyesi Oxford, İngiltere.

Karl Beckson
İngilizce Profesörü, Brooklyn Koleji, New York City Üniversitesi, Brooklyn, New York.

Hugo Adam Bedau
Austin B. Fletcher Felsefe Profesörü, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts.

Richard R. Beeman
Tarih Doçenti, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Alfred F. M. Beeston
Arapça Profesörü, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

Thomas O. Beidelman
Antropoloji Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Hugo Bekker
Almanca Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

John D. Bell
Tarih Profesörü, Maryland Üniversitesi, Baltimore.

Thomas L. Bell
Coğrafya Asistanı, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Wayne H. Bell
Biyoloji Asistanı, Middlebury Koleji, Middlebury, Vermont.

W. L. Bell, C.M.G., M.B.E.
Enformasyon Görevlisi, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

Kenneth Bendiner
Sanat Asistanı, Wellesley Koleji, Wellesley, Massachusetts.

Michael Les Benedict
Tarih Doçenti, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Dwight G. Bennett, D.Y.M.
At Hekimliği Profesörü, Veteriner Hekimlik Koleji, Colorado Eyalet Üniversitesi, Ft. Collins.

Geoffrey R. Bennet
Em. Albay, Krallık Donanması.

Wm. R. Bennett, Jr., D.Sc.
C.B. Sawyer Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler Profesörü ve Fizik Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Henry A. Bent
Kimya Profesörü, North Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Martin J. Beran
Blum, Kaplan, Friedman, Silberman ve Beran Şirketi üyelerinden, New York.

W.A. Beresford
Anatomi Profesörü, Tıp Fakültesi, Batı Virginia Üniversitesi, Morgantown.

David M. Bergeron
İngilizce Profesörü, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

J. L. Berggren
Matematik Profesörü, Simon Fraser Üniversitesi, Burnaby, İngiliz Kolombiyası.

William A. Berggren
Senior Bilimadamı, Woods Hole Okyanus Coğrafyası Enstitüsü, Burnaby, İngiliz Kolombiyası.

Thomas G. Bergin
Latin Dilleri Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Bernard Bergonzi
İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Warwick Üniversitesi, Coventry, İngiltere.

Laurence Bergreen
Eski Başkan Yardımcısı, Yayıncılık Müzesi. *Look Now, Pay Later: The Rise of Network Broadcasting*'in (Şimdi Bak, Sonra Öde: Şebeke Yayıncılığının Yükselişi) yazarı.

Karl Erik Bergsten
Fiziksel Coğrafya Profesörü, Lund Üniversitesi, Lund, İsveç.

Art Berke
Beyzbol Görevlileri Bürosu, New York.

R. N. Berki
Kıdemli Siyaset Öğretim Üyesi, Hull Üniversitesi, Hull, İngiltere.

Barbara Berkman
Profesör ve Yönetici, Sağlıklı Bakım Programında Sosyal Çalışmalar, Massachusetts Genel Hastanesi Sağlık Meslekleri Enstitüsü.

Edward A. Berlin
Ragtime: A Musical and Cultural History'nin (Ragtime: Bir Müzik ve Kültür Tarihi) yazarı.

Bruce Berman
Sinema Bölümü Asistanı, Columbia Üniversitesi, New York.

Greta Berman
Sanat Tarihi Asistanı, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Albert Bermel
Tiyatro Profesörü, Herbert H. Lehman Koleji, New York City Üniversitesi Lisansüstü Bölümü, New York.

Ronald M. Berndt
Antropoloji Kurucu Profesörü, Western Avustralya Üniversitesi, Nedlands, Batı Avustralya.

David K. Berninghausen
Profesör, Kütüphanecilik Fakültesi, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Charles A. Berry
Yön. Kur. Başkanı, Hastalığın Önlenmesi Ulusal Vakfı, Houston, Texas.

William B. N. Berry
Paleontoloji Profesörü ve Paleontoloji Müzesi Yöneticisi, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Niko Besnier
Antropoloji Bölümü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Alan C. G. Best
Coğrafya Doçenti, Boston Üniversitesi, Boston.

Catherine T. Best
Ruhbilim Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Joel Best
Toplumbilim Doçenti, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Fresno.

Jane Colville Betts
İngilizce Asistanı, Wisconsin Üniversitesi, Eau Claire.

Charles Rowan Beye
Yunan ve Latin Edebiyatı Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Jacquelyn L. Beyer
Coğrafya ve Çevre Çalışmaları Profesörü, Colorado Üniversitesi, Colorado Springs.

Robert T. Beyer
Fizik Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Sabyasachi Bhattacharya
James Frank Üyesi, James Frank Enstitüsü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Robert Steven Bianchi
Mısır Sanatı ve Klasik Sanat Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Brooklyn Müzesi, Brooklyn, N.Y.

Martin A. Bierbaum
Kent Çalışmaları Asistanı, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, N.J.

Julian Bigelow
İleri Çalışmalar Enstitüsü, Princeton, N.J.

Willem A. Bijlefeld
İslâmbilim Profesörü, Hartford İlahiyat Vakfı, Hartford, Connecticut.

George Athan Billias
Amerikan Tarihi Profesörü, Clark Üniversitesi, Worcester, Massachusetts.

Roger E. Bilstein
Tarih Profesörü, Clear Lake City Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Thomas Biracree
The Complete Book of Thoroughbred Horse Racing'in (Saf Kan At Yetiştirme Kitabı) yazarı.

Stephen S. Birdsall
Coğrafya Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Donald Birn
Tarih Asistanı, New York Eyalet Üniversitesi, Albany.

Alan C. Birnholz
Sanat Tarihi Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Adriana Scalamandré Bitter
Uygulayıcı Başkan Yardımcısı, Scalamandré, Inc., Long Island City, N.Y.

Richard Bjornson
Karşılaştırmalı Çalışmalar Doçenti, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Robert C. Black
Biyoloji Doçenti, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, Delaware Kampüsü, Media.

Robert F. Black
Yerbilim ve Yerfiziği Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Coit D. Blacker
Doçent, Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

R. John Blackley
Yönetici, Schola Antiqua, New York.

John T. Blackmore
Konuk Bilimadamı, Felsefe Tarihi ve Fen Bilimleri Bölümü, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Wilford A. Bladen
Coğrafya Doçenti, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Peter Blake
Yön. Kur. Başkanı, Boston Mimari Merkezi, Boston.

J. W. Blaker
Fizik Profesörü, Vassar Koleji, Poughkeepsie, New York.

Joseph L. Blau
Din Profesörü (Emeritus), Columbia Üniversitesi, New York.

John P. Blewett
Kıdemli Fizikçi, Brookhaven Ulusal Laboratuvarı, Upton, N.Y.

Charles W. Bodemer
Profesör, Biyomedikal Tarih Bölümü Başkanı, Tıp Fakültesi, Washington Üniversitesi, Seattle.

Paul Bohannan
Antropoloji Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Albert Boime
Tarih Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Daniel P. Bolger
Yüzbaşı, ABD Ordusu, Amerika Birleşik Devletleri Askeri Akademisi, West Point, N.Y.

Larissa Bonfante
Yunan ve Latin Edebiyatı Profesörü, New York Üniversitesi, N.Y.

John Lawrence Boojamra
St. Vladimir İlahiyat Fakültesi, Tuckahoe, N.Y.

Jean Boorsch
Fransızca Profesörü (Emeritus), Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

James A. Booth
Kıdemli Araştırma Mühendisi, Monsanto Research Corp.

John E. Booty
Kilise Tarihi Profesörü, Episkopal İlahiyat Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

Richard J. Bord
Toplumbilim Doçenti, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Jacques Bordaz
Antropoloji Doçenti, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Louise Alpers Bordaz
Sanat Tarihi ve Arkeoloji Asistanı, Columbia Üniversitesi, New York.

Morton Borden
Tarih Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Robert F. Borkenstein
Adli Tıp Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Marc H. Bornstein
Çocuk ve Aile Araştırması Bölümü Şefi, Ulusal Çocuk Sağlığı ve Beşeri Gelişmeler Enstitüsü, Washington, D.C.

Donald J. Borror
Entomoloji Profesörü (Emeritus), Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Merle L. Borrowman
Eğitim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Thomas Boswell
Coğrafya Asistanı, Miami Üniversitesi, Miami, Florida.

Issa J. Boullata
İslâmi Çalışmalar Profesörü, McGill Üniversitesi, Montreal.

Cedric G. Boulter
Yunan ve Latin Edebiyatı Profesörü, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

Frank C. Bourne
Kennedy Latince Profesörü (Emeritus), Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Warren G. Bovée
Gazetecilik Profesörü, Marquette Üniversitesi, Milwaukee, Wisconsin.

Henry Warner Bowden
Din Doçenti, Douglass Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Mary Ellen Bowden
Dekan Yardımcısı ve Tarih Öğretim Üyesi, Goucher Koleji, Dowson, Maryland.

Barbara C. Bowen
Fransızca Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Calvin M. Bower
Müzik Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Fredson Bowers
Linden Kent İngilizce Profesörü (Emeritus), Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Larry W. Bowman
Profesör, Siyasal Bilimler Bölümü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Thadis W. Box
Doğal Kaynaklar Koleji Dekanı ve Dağölçümü Profesörü, Utah Eyalet Üniversitesi, Logan.

Robert B. Boyd
Güç Sistemi Danışmanı.

Paul S. Boyer
Yerbilim Doçenti, Fairleigh Dickinson Üniversitesi, Madison, New Jersey.

Philip S. Brachman
Salgınbilim Programı Bürosu Yöneticisi, Hastalık Kontrolu Merkezi, Atlanta, Georgia.

Ian Bradley
Araştırma ve Geliştirme Yöneticisi Vickers-Armstrong Ld., Wiltshire, İngiltere.

Alan E. Branch
İngiliz Hükümeti Sevkiyat Danışmanı, Londra.

Charles M. Brand
Tarih Profesörü, Bryn Mawr Koleji, Bryn Mawr. Pennsylvania.

Herbert Brand
Ulaşım Enstitüsü Başkanı, Washington, D.C.

James R. Brandon
Profesör, Asya Kürsüsü, Hawaii Üniversitesi, Honolulu.

E. N. Brandt
İş İletişim Yöneticisi, Dow Chemical Company, Midland, Michigan.

James Brashler
Kiliselerin Birleşmesi Enstitüsü Dekanı, St. Mary's İlahiyat Fakültesi ve Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

Warwick Bray
Arkeoloji Profesörü, Arkeoloji Enstitüsü, Londra Üniversitesi, Londra.

Francis John Bremer
İngilizce Profesörü, Millersville Eyalet Koleji, Millersville, Pennsylvania.

Sara S. Bretsky
Dünya ve Uzay Bilimleri Yardımcı Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

N.R. Brewer, D.V.M.
Fizyoloji Doçenti, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Gert H. Brieger
Profesör ve Başkan, Sağlık Bilimleri Tarihi Bölümü, Kaliforniya Üniversitesi, San Francisco.

William M. Brinner
Yakın Doğu Çalışmaları Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Wesley E. Brittin
Fizik ve Astrofizik Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Michael Broadbent
Şarap Müzayedeleri Yöneticisi, Christie's, Londra.

King Broadrick-Allen
Profesör-Fahri Yönetici, Illinois Üniversitesi, Urbana.

J.J. Brody
Sanat ve Antropoloji Profesörü, New Mexico Üniversitesi, ve Maxwell Antropoloji Müzesi Yöneticisi, Albuquerque.

Selwyn A. Broitman
Mikrobiyoloji ve Beslenme Bilimleri Profesörü, Boston Üniversitesi Tıp Fakültesi, Boston.

Beth Archer Brombert
Latin Dilleri Öğretim Görevlisi, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Colette R. Brooks
Yale Üniversitesi Tiyatro Okulu, New Haven, Connecticut.

David S. Brose
Arkeoloji Bölümü Yardımcı Yöneticisi ve Antropoloji Profesörü, Cleveland Doğal Tarih Müzesi, Case Western Reserve Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Kenneth N. Brostrom
Rusça Asistanı, Wayne Eyalet Üniversitesi, Detroit.

C.J. Brown
Hayvan Bilimleri Profesörü, Arkansas Üniversitesi, Fayetteville.

David Alan Brown
İtalyan Resimleri Bölümü Yardımcı Yönetimi, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.

David B. Brown, P.E.
Sanayi Mühendisliği Doçenti, Auburn Üniversitesi, Auburn, Ala.

Frank Brown
Hokey Editörü, *The Associated Press*, New York.

Joseph E. Brown
Profesör, Baskı İdaresi ve Bilimleri Fakültesi Rochester Teknoloji Enstitüsü, Rochester, N.Y.

MacAlister Brown
Siyasal Bilimler Profesörü, Williams Koleji, Williamstown, Massachusetts.

Malcolm Hamrick Brown
Müzik Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Phil Brown
Toplumbilim Asistanı, Brown Üniversitesi; Araştırma Üyesi, Harvard Tıp Fakültesi, Massachusetts Ruh Sağlığı Merkezinde Psikiyatri ve Yasalar Programı, Boston.

Richard P. Brown
Tiyatro Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Riverside.

Robert Harold Brown
Coğrafya Profesörü, Wyoming Üniversitesi, Laramie.

Roger Brown
John Lindsley Ruhbilim Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Ronald F. Brown
Kimya Profesörü (Emeritus), Güney Kaliforniya Üniversitesi, Laguna Hills.

Ray B. Browne
Yönetici, Halk Kültürü Çalışmaları Merkezi, Bowling Green Eyalet Üniversitesi, Bowling Green, ohio.

Charles A. Brownfield
Uygulayıcı Yönetici, Community Family Guidance Center, Inc., Red Bank, New Jersey.

Clyde E. Browning
Coğrafya Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Stanley L. Brue
Ekonomi Profesörü, Pacific Lutheran Üniversitesi, Tacoma, Washington.

Robert S. Brumbaugh
Felsefe Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Dieter Brunnschweiler
Coğrafya Profesörü, Michigan Eyalet üniversitesi, East Lansing.

Michel H. Bruno
Danışman.

Ruth V. Buckley
Elektrik Mühendisliği Baş Öğretim Görevlisi, Leeds Elektrik Mühendisliği Politeknik Okulu, Leeds, İngiltere.

Louis P. Bucklin
İş İdaresi Profesörü, İş İdaresi Fakültesi, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Thomas R. Buckman
Başkan, The Foundation Center, New York.

David N. Buckner
Binbaşı, ABD Silahlı Kuvvetleri.

Oscar Büdel
İtalyanca Profesörü, Michigan Üniversitesi Ann Arbor.

Robert Budny
Fizik Profesörü, Plazma Fiziği Laboratuvarı, Princeton, New Jersey.

Howard A. Buechner
Tıp Profesörü, Louisiana Eyalet Üniversitesi Tıp Fakültesi, New Orleans.

George Buelow
Müzikbilim Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Glenn S. Bulmer
Mikrobiyoloji ve Bağışıklıkbilim Doçenti, Oklahoma Üniversitesi, Tıp Fakültesi Oklahoma City.

C. Victor Bunderson
Yön. Kur. Başkanı, Learning Design Laboratories, Wicat Inc., Orem, Utah.

John G. Bunker
Harbor Haven: An Illustrated History of the Port of New York'un (Sığınak Limanı: New York Limanının Resimli Tarihi) yazarı.

Edmunds V. Bunkse
Coğrafya Asistanı, Delaware Üniversitesi, Newark.

Fredric D. Burg
Çocuk Hastalıkları Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Frank Burke
Doçent, Film Bölümü, Queen's Üniversitesi, Kingston, Ontario.

James H. Burke
Uygulayıcı Yönetici, Back To the City, Inc., New York.

Marcus B. Burke
Öğretim Görevlisi, The New School, New York.

Marian Burleigh-Motley
Öğretim Görevlisi, Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

William E. Burrows
Yönetici, Bilim ve Çevre Rapor Programı, New York Üniversitesi, New York; *Deep Black: Space Espionage and National Security*'nin (Koyu Kara: Uzay Casusluğu ve Ulusal Güvenlik) yazarı.

Aubrey F. Burstall
Makine Mühendisliği Profesörü (Emeritus), Devon, İngiltere.

Roger V. Burton
Gelişme Ruhbilimi Programı Profesörü ve Yöneticisi, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Thomas Buser
Doçent, Allen R. Hite Sanat Enstitüsü, Louisville Üniversitesi, Louisville.

John H. Bushnell
Çevre, Nüfus ve Organizma Biyolojisi Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Edouard Bustin
Siyasal Bilimler Profesörü ve Araştırma Yardımcısı, Afrika Çalışmaları Merkezi, Boston Üniversitesi, Boston.

Francelia Butler
İngilizce Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Patrick H. Butler III
Müzeler, Tarih ve Orta Eğitim Enstitüsü Yöneticisi, Kuzey Texas Eyalet Üniversitesi, Denton.

Richard Butwell
Eski Bölüm Başkanı ve Siyasal Bilimler Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Dominguez Hills.

Marylou Buyse
Çocuk Hastalıkları Asistanı, Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi, Boston.

Robert Byck
Psikiyatri ve Farmakoloji Profesörü, Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

Richard D. Cadle
Bilimadamı, Ulusal Atmosfer Araştırmaları Merkezi, Boulder, Colorado.

John Cady
Tarih Profesörü, Ohio Üniversitesi, Athens.

Arno Cahn
Ev Ürünleri Geliştirme Bölümü Yöneticisi, Lever Brothers Company, Edgewater, New Jersey.

A. G. Cairns-Smith
Kıdemli Kimya Öğretim Görevlisi, Glasgow Üniversitesi, Glasgow, İskoçya.

David K. Caldwell
Araştırma Bilimcisi, Florida Eyalet Üniversitesi Sistemi İletişim Süreçleri İleri Çalışmalar Enstitüsü, Tallahassee.

Ronald Calinger
Tarih Doçenti, Rensselaer Politeknik Enstitüsü, Troy, N.Y.

Robert G. Calkins
Başkan ve Doçent, Sanat Tarihi Bölümü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

James T. Callow
İngilizce Profesörü, Detroit Üniversitesi, Detroit.

A. G. W. Cameron
Astronomi Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge Massachusetts.

Robert Cammarota
Müzikbilimci, New York.

Jonathan A. Campbell
Suda ve Karada Yaşayan Hayvanlar ile Sürüngenler Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Texas Üniversitesi, Arlington.

Chas. Cantalupo
İngilizce Profesörü, Rutgers üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Philip V. Cannistraro
Tarih Profesörü, Florida Eyalet Üniversitesi Tallahassee.

Louis J. Cantori
Siyasal Bilimler Profesörü, Maryland Üniversitesi, Baltimore.

Leon Cantrell
İnsan Bilimleri Fakültesi Başkanı, Griffith Üniversitesi, Queensland, Avustralya.

Nicholas Capaldi
Felsefe Profesörü, Queens Koleji, Flushing, N.Y.

Roberta Caplan
Ruh Sağlığı Bölümü, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

Robert T. Cargo
Latin Dilleri Profesörü, Alabama Üniversitesi, University.

Richard L. Carlin
Kimya Profesörü, Illinois Üniversitesi, Chicago Circle.

Robert F. Carline
Dalyan Biyologu, ABD Balık ve Yabanıl Hayat Servisi, Columbus, Ohio.

Eric G. Carlson
Sanat Tarihi Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Purchase.

Marvin A. Carlson
Tiyatro Profesörü, Cornell Üniversitesi. Ithaca, N.Y.

F. Paul Carlson
Oregon Lisansüstü Bölümü İkinci Başkanı, Beaverton.

Francis J. Carmody
Fransızca Profesörü (Emeritus), Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Peter Carstens
Antropoloji Profesörü, Toronto Üniversitesi Toronto.

Dorwin Cartwright
Ruhbilim Profesörü, Michigan Üniversitesi Ann Arbor.

William M. Casey
Kıdemli Kadrolu Danışman ve Psikolog Pskikoendokrinoloji Kliniği Çocuk Hastanesi, Buffalo, N.Y.

David D. Cass
Bitkibilim Doçenti, Alberta Üniversitesi, Edmonton.

Eric J. Cassell
Klinik Profesörü, Kamu Sağlığı Bölümü Cornell Tıp Merkezi, New York.

David Cast
Sanat Tarihi Doçenti, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Barbara Cavaliere
Sanat Eleştirmeni, *Arts Magazine*.

Alfred A. Cave
Sanat ve Bilim Koleji Dekanı, Toledo Üniversitesi, Toledo, Ohio.

Mary Ann Caws
Latin Dilleri ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, New York City Üniversitesi Lisansüstü Bölümü, New York.

Fred A. Cazel, Jr
Tarih Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Alphonse Cerza
Avukat, John Marshall Hukuk Fakültesi Eski Öğretim Üyesi, Chicago.

John Chadwick
Yunanca Dilleri Okutmanı, Downing Koleji, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Robert A. Chadwick
Yerbilim Profesörü, Montana Eyalet Üniversitesi, Bozeman.

C. K. Chai
Kıdemli Kadrolu Bilimadamı, Jackson Laboratuvarı, Bar Harbor, Maine.

H. D. Chambliss, Jr.
Kamu İşleri İkinci Başkanı, Aluminum Association, Inc., Washington, D.C.

T. C. Champion
Arkeoloji Öğretim Görevlisi, Southampton Üniversitesi, Southampton, İngiltere.

James Chan
Misafir Coğrafya Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Stanley A. Changnon, Jr.
Başkan, Atmosfer Bilimleri Bölümü, Illinois Eyaleti Su Mesahası, Atmosfer Bilimleri Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Cornelia Post Channing, Tıp Doktoru Fizyoloji Profesörü, Maryland Üniversitesi Tıp Fakültesi, Baltimore.

Alphonse Chapanis
Ruhbilim Profesörü, Johns Hopkins Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

C. Richard Chapman
Anesteziyoloji Doçenti, Washington Üniversitesi Tıp Fakültesi, Seattle.

Loren J. Chapman
Ruhbilim Profesör, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Miles L. Chappell
Başkan ve Doçent, Güzel Sanatlar, William and Mary Koleji, Williamsburg, Virginia.

Maurice Charney
İngilizce Ordinaryüs Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Joseph V. Charyk
Başkan, Communications Satellite Corp., Washington, D.C.

Clinton I. Chase
Eğitim Bölümü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Gilbert Chase
Amerikan Çalışmaları, Tarih ve Müzik Misafir Profesörü, Texas üniversitesi, Austin.

Harold W. Chase
Tarih Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

William A. Check
Medical and Scientific Communications, Incorporated, Atlanta, Georgia.

Donald Cheney
İngilizce Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Eric S. Cheney
Yerbilim Doçenti, Washington Üniversitesi, Seattle.

Chu-yuan Cheng
Ekonomi Bölümü, Asya Çalışmaları Komitesi Başkanı, Ball Eyalet Üniversitesi, Muncie, Indiana.

David A. Chiriboga
Asistan, Kaliforniya Üniversitesi, San Francisco.

Robert F. Chirico
Sanat Tarihçisi, Güzel Sanatlar Enstitüsü New York

Hong-yee chiu
Goddard Uzay Uçuşları merkezi, Greenbelt, Maryland.

Carol T. Christ
İngilizce Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

J. B. Christianson
Tarih Profesörü, Luther Koleji, Decorah, Iowa.

Anna M. Cienciala
Tarih Profesörü, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

Wendy Cieslak
Sandia Ulusal Laboratuvarları, Albuquerque, New Mexico.

Charles E. Clark
Tarih Profesörü, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

E. L. Clark
Gaz Haline Getirmeyi Geliştirme Servisi Danışmanı (Eski Yönetici Yardımcısı, ABD Enerji Bakanlığı.

George A. Clark, Jr.
Biyoloji Doçenti, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

John J. Clark
Mali M.B.A. Programı Yöneticisi, Drexel Üniversitesi, Philadelphia.

Leslie Clark
Filmbilimcisi ve Eleştirmen.

N. Brooks Clark
Muhabir, *Sports Illustrated*.

Robert Judson Clark
Doçent, Sanat ve Arkeoloji Bölümü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Mary H. Clench
Kuşlar Bölümü Yardımcı Yönetmeni, Carnegie Doğal Tarih Müzesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Christian Clerk
Araştırmacı, Antropoloji Bölümü, University College, Londra.

James A. Clifton
Antropoloji Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Green Bay.

Robert S. Cline
Sigorta Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Greensboro.

Jerome W. Clinton
Yakın Doğu Çalışmaları Doçenti, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Lawrence M. Clopper
İngilizce Doçenti, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Stanley W. Cloud
Beyaz Saray Muhabiri, *Time Dergisi*.

J. L. Cloudsley-Thompson, D.Sc.
Birkbeck Koleji, Londra Üniversitesi, Londra.

Nicholas H. Clulee
Tarih Doçenti, Frostburg Eyalet Koleji, Frostburg, Maryland.

Harold Clurman
Eski Tiyatro Yardımcı Profesörü, Hunter Koleji, New York ve Tiyatro Eleştirmeni, *The Nation*.

George W. Coats
Eski Ahit Profesörü, Lexington İlahiyat Fakültesi, Lexington, Kentucky.

Robert Cockburn
İngilizce Bölümü Başkanı, New Brunswick Üniversitesi, Fredericton, New Brunswick.

Carl Cohen
Felsefe Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Jonathan Cohen
Ortopedik Cerrahi Profesörü, Tufts Tıp Okulu, Medford, Massachusetts.

Philip K. Cohen
The Moral Vision of Oscar Wilde (Oscar Wilde'ın Ahlaksal Görüşü) yazarı.

Jan Cohn
İngilizce Doçenti, Carnegie-Mellon Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

John Colarusso
Dilbilim Profesörü, McMaster Üniversitesi, Hamilton, Ontario.

Gene L. Colborn
Anatomi Doçenti, Tıbbi Anatomi Bölümü Yöneticisi, Georgia Tıp Koleji, Augusta.

Ralph M. Coleman
Mühendislik Tasarım Grafiği Profesörü, Texas Üniversitesi, El Paso.

Marjorie Collins
İngilizce ve Dilbilim Doçenti, Mary Washington Koleji, Fredericksburg, Virginia.

Robert L. Collison
Kütüphanecilik ve Enformasyon Bilimi Profesörü (Emeritus), Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Joel Colton
İnsan Bilimleri Yöneticisi, Rockefeller Vakfı, New York.

Steele Commager
Yunanca ve Latince Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Thomas J. Concannon
Proje Yöneticisi, Gilbert/Commonwealth Engineers & Consultants, Reading, Pennsylvania.

Philip Condax
Teknoloji Koleksiyonları Yöneticisi, Uluslararası Fotoğraf Müzesi, George Eastman House, Rochester, N.Y.

Carl W. Condit
Tarih Profesörü, Sanat Tarihi ve Şehircilik İşleri Kuzeywestern Üniversitesi, Evanston, Illinois.

Kevin J. Connolly
Ruhbilim Profesörü, Sheffield Üinversitesi, Sheffield, İngiltere.

Seymour V. Connor
Tarih Profesörü, Texas Tech Üniversitesi, Lubbock.

David P. Conradt
Siyasal Bilimler Profesörü, Florida Üniversitesi, Gainesville.

Douglas M. Considine
Mühendis.

Nicholas D. Constan, Jr.
Öğretim Görevlisi, Hukuk Çalışmaları Bölümü, Wharton Okulu, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

James A. Constantin
David Ross Boyd İş İdaresi Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Jon R. Conte
Asistan, Sosyal Hizmetler İdaresi Fakültesi, Chicago Üniversitesi.

Heles Contreras
Dilbilim Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Donald J. Cook
Başkan Kimya Bölümü Başkanı, DePauw Üniversitesi, Greencastle, Indiana.

Joseph Cook, Tıp Dr.
Tropikal Hastalıkları araştırma Bölümü Yöneticisi, Edna McDonnell Clark Vakfı, New York.

J. Patrick Cooney
Öğretim Görevlisi ve Yönetici Yardımcısı Frick Koleksiyonu, New York.

J. R. Cooper
Eski Coğrafya Profesörü, City of Cardiff Teachers' Koleji, Cardiff, Galler.

Martin Cooper
Eski Müzik Editörü, *London Daily Telegram*.

Rita V. Copelman
Halkla İlişkiler Yöneticisi, Tanners Council of America, New York.

Edward P. J. Corbett
İngilizce Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Mary B. Corcoran
Almanca Profesörü, Vassar Koleji, Poughkeepsie, N.Y.

Dennis D. Cordell
Tarih Asistanı, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Linda Cordell
Kaliforniya Fen Bilimleri Akademisi, San Francisco.

Carl F. Cori
Konuk Biyokimya Profesörü, Harvard Tıp Okulu, Boston.

Malcolm Cormack
Resim Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Yale İngiliz Sanatı Merkezi, New Haven, Connecticut.

Jean Dwyer Cormick
İngilizce Asistanı, Rutgers Koleji, New Brunswick, New Jersey.

Jeffrey M. Cornelius
Yardımcı Dekan ve Müzik Doçenti, Müzik Koleji Temple Üniversitesi Philadelphia.

Çarl M. Corter
Ruhbilim Doçenti, Erindale Koleji, Torpnto Üniversitesi, Mississauga, Ontario.

Bard Cosman, Tıp Dr.
Klinik Cerrahi Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York, ve Plastik Cerrah Columbia-Presbiteryen Hastanesi, New York.

Michael C. Cote
Çevrebilimci ve Yön. Kur. Başkanı Environmental Research Association, Inc., New Brunswick, New Jersey.

Charles H. Cotter
Deniz Çalışmaları Bölümü, Galler Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Enstitüsü, Cardiff, Galler.

William R. Cotton
Atmosfer Bilimleri Doçenti, Colorado Eyalet Üniversitesi, Fort Collins.

Arnold Court
İklimbilim Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Northridge.

Gerald Couzens
A Baseball Album'un (Bir Beyzbol Albümü) yazarı.

Warren Cowgill
Dilbilim Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Alexander Cowie
Makine Mühendisliği Profesörü (Emeritus), Illinois Teknoloji Enstitüsü, Chicago.

Joel Cracraft
Anatomi Doçenti, Illinois Üniversitesi, Chicago.

George B. Craig, Jr.
Clark Biyoloji Profesörü, Vektör Biyoloji Laboratuvarı, Notre Dame Üniversitesi Notre Dame, Indiana.

Robert I. Crane
Ford-Maxwell Güney Asya Tarihi Profesörü, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Sam Craver
Eğitim Profesörü, Virginia Commonwealth Üniversitesi, Richmond.

John Stephen Crawford
Sanat Tarihi Doçenti, Delaware Üniversitesi, Newark.

Don M. Cregier
Tarih Profesörü, Prince Edward Island Üniversitesi, Charlottetown.

Frederick Crews
İngilizce Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Howard J. Critchfield
Coğrafya Profesörü, Batı Washington Üniversitesi, Bellingham.

Melvin Croan
Siyasal Bilimler Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Lester G. Crocker
Fransızca Profesörü, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Lawrence J. Crockett
Profesör, Biyoloji Bölümü, City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Ralph D. Cross
Coğrafya ve Alan Gelişmesi Doçenti, Güney Mississippi Üniversitesi, Hattiesburg.

F. Joe Crosswhite
Matematik Eğitimi Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

William H. Crouse
Danışman Editör, Otomotiv Kitapları, McGraw-Hill Book Company, Naples, Florida.

Richard H. Crowder
İngilizce Profesörü (Emeritus), Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

J. Donald Crowley
İngilizce Profesörü (Emeritus), Missouri Üniversitesi, Columbia.

John Cruickshank
Fransızca Profesörü, Sussex Üniversitesi, Brighton, İngiltere.

Pressley L. Crummy
Anatomi Profesörü (Emeritus), Kirksville Kemik Hastalıkları Tıp Koleji, Kirksville, Missouri.

J. A. Cuddon
A Dictionary of Literary Terms (Edebiyat Terimleri Sözlüğü) yazarı.

Jonathan Culler
İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Jack Cumbee
Felsefe Doçenti, Tuskegee Enstitüsü, Tuskegee Enstitüsü, Ala.

W. Willson Cummer III
Mimarlık Doçenti, Mimarlık Fakültesi, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

William K. Cummings
Proje Uzmanı, Ford Vakfı, New York.

Agnes Cunningham, S.S.C.M.
Patristik İlahiyat ve İlk Hıristiyanlık Doçenti, Saint Mary of the Lake İlahiyat Fakültesi, Mundelein, Illinois.

H. E. Cunningham
The Aluminum Association Inc., Washington, D.C.

Rick Cunningham
İdari Asistan, Beyzbol Görevlisi Bürosu, New York.

Nancy A. Curtin
Fizyoloji Profesörü, University College, Londra Üniversitesi, Londra.

Morton Curtis
W. L. Moody, Jr., Matematik Profesörü, Rice Üniversitesi, Houston, Texas.

William W. Curtis
Pazarlama Doçenti, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

H. C. Curtiss, Jr.
Uzay Gemileri ve Mekanik Bilimler Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Nicholas Cushner
Yardımcı Tarih Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Frank A. D'Accone
Müzik Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Magdalena Dabrowski
Modern Sanat Müzesi Yardımcı Yönetmeni, New York.

Mitchell Dahood
Papalık İncil Enstitüsü, Roma.

D. Martin Dakin
Sherlock Holmes Derneği Fahri Üyesi, Londra.

Lya R. Dams
Tarihöncesi Arkeologu.

J. M. Anthony Danby
Matematik ve Fizik Profesörü, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Glyn Daniel
Disney Arkeoloji Profesörü, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Don Daniels
Eleştirmen ve Dans Tarihçisi.

Lawrence Danson
İngilizce Doçenti, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Niccolo d'Aquino
Dış İlişkiler Editörü, *Il Mondo*, Milano, İtalya.

Michael R. Darby
Müsteşar ve Ekonomi ve İstatistik Bürosu Yöneticisi, ABD Ticaret Bakanlığı, Washington, D.C.

Alan P. Darr
Avrupa Sanatı Bölümü Yönetici Yardımcısı, Detroit Sanat Enstitüsü, Detroit.

Gautam Dasgupta
Yayımcı ve Editör, *Performing Arts Journal*.

Joseph Warren Dauben
Tarih Doçenti Herbert H. Lehman Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Abraham A. Davidson
Sanat Tarihi Profesörü, Tyler Sanat Okulu, Templeton Üniversitesi, Ambler, Pennsylvania.

Julian M. Davidson
Fizyoloji Doçenti, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Hywel Davies, Tıp Dr. F.R.C.P.
Abdullah Fuat Hastanesi, Dammam, Suudi Arabistan.

Rahip Cyprian Davis, O.S.B.
Kilise Tarihi Doçenti, Saint Meinrad İlahiyat Okulu, Saint Meinrad, Indiana.

Dewitt Davis, Jr.
Coğrafya Asistanı, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Edward W. Davis, Jr.
Bilgisayar Bilimi Doçenti, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

J. G. Davis, O.B.E.
Dr. J. G. Davis and Partners, Reading, Berkshire, İngiltere.

Keith F. Davis
Uluslararası Fotoğraf Müzesi, George Eastman House, Rochester, N.Y.

Robert Murray Davis
İngilizce Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Stanley N. Davis
Hidroloji ve Su Kaynakları Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Benjamin M. Dawson
Araştırma Bilimcisi, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Cambridge.

Buck Dawson
Uygulayıcı Yönetici, International Swimming Hall of Fame, Fort Lauderdale.

Douglas Day
Coğrafya Bölümü Başkanı, Saint Mary's Üniversitesi, Halifax, Nova Scotia.

R. J. De Cristoforo
The Hand Tool Book (El Aletleri Kitabı) ve *Carpentry Handbook* (Marangozluk Elkitabı) yazarı.

Alan DeCherney
Louis E. Phaneus Profesörü, Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

Peter Dehlinger
Yerfiziği Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Juan M. del Aguila
Siyasal Bilimler Doçenti, Emory Üniversitesi, Atlanta, Georgia.

Scott DeLancey
Dilbilim Doçenti, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Robert J. Delatour, Jr.
Yerbilimci, Environmental Assesment Council, Inc., New Brunswick, New Jersey.

Charles F. Delzell
Tarih Profesörü, Vanderbilt Üniversitesi, Nashville, Tennessee.

Robert DeMaria, Jr.
İngilizce Asistanı, Vassar Koleji, Poughkeepsie, N.Y.

John G. Dennis
Yerbilim Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Long Beach.

Anne Depigny
Genel Yayın Yönetmeni, *Europe Dergisi*.

Paul E. Desautels
Mineraloji Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Ulusal Doğal Tarih Müzesi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

C. D. Deshpande
Ulusal Üye, Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Yeni Delhi, Hindistan.

Andrée Désilets
Tarih Profesörü, Sherbrooke Üniversitesi, Sherbrooke, Québec.

Robert W. Desmond
Tarih Profesörü (Emeritus), Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

I.M. Destler
Profesör, Kamu İlişkileri Fakültesi, Maryland Üniversitesi, College Park.

Donald S. Detwiler
Tarih Profesörü, Southern Illinois Üniversitesi, Carbondale.

Daniel Deudney
Worldwatch Enstitüsü, Washington, D.C.

Joseph A. DeVito
İletişim Sanatları ve Bilimleri Profesörü Queens Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Samuel Devons
Fizik Profesörü, Columbia Üniversitesi ve Barnard-Columbia Fizik Tarihi Laboratuvarı, New York.

Ton DeVos
Siyasal Bilimler Profesörü, Trinity Üniversitesi, San Antonio, Texas.

Robert E.Dewar
Antropoloji Asistanı, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Robert S. Dewers
Ormanbilim Profesörü, Texas A&M Üniversitesi, College Station.

Theo D'Haen
Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Masschusetts Üniversitesi, Amherst.

Seymour Diamond, Tıp Dr.
Diamond Headache Clinic, Ltd. Yöneticisi ve Yardımcı Farmakoloji Profesörü, Chicago Tıp Okulu, Chicago.

Jose Luis Diaz, Tıp Dr.
Psikofarmakoloji Araştırmacısı, Biyomedikal Araştırmalar Enstitüsü, Mexico Üniversitesi, Unam, Meksika.

Robert H. Dick
Çay Denetmeni, ABD Besin Maddeleri ve İlaçlar Dairesi, Brooklyn, N.Y.

Steven J. Dick
ABD Deniz Kuvvetleri Gözlemevi, Washington, D.C.

David Dickason
Coğrafya Profesörü, Western Michigan Üniversitesi, Kalamazoo.

Samuel N. Dicken
Coğrafya Profesörü (Emeritus), Oregon Üniversitesi, Eugene.

Paul Dickson
Bağımsız Yazar.

R. S. Dietz
Yerbilim Profesörü, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

David Dilks
Tarih Okulu Başkanı, Leeds Üniversitesi, Leeds, İngiltere.

S. Lawrence Dingman
Su Kaynakları Doçenti, Doğal ve Çevresel Kaynaklar Enstitüsü, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

Francis P. Dinneen
Dilbilim Profesörü, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Anastasia N. Dinsmoor
Amerikan Klasik Çalışmalar Okulu, Atina.

Joseph R. DiPalma
Farmakoloji Profesörü, Hahnemann Tıp Koleji İkinci Başkanı ve Dekanı, Philadelphia.

Mark Dittrick
Yazar ve Zanaatçı.

James R. Dixon
Yabanıl Yaşam Bilimleri Profesörü, Texas A&M Üniversitesi, College Station.

J. Michael S. Dixon
Bakteribilim Profesörü ve Eyalet Laboratuvarı Yöneticisi, Alberta Üniversitesi, Edmonton.

Jan E. Dizard
Charles Hamilton Houston Amerikan Kültürü Profesörü, Amherst Koleji, Amherst, Massachusetts.

Frederick J. Dockstader
Kızılderili Sanatı Danışmanı, Amerikan Kızılderilileri Müzesi Eski Yöneticisi.

Donald O. Doehring
Yerküre Kaynakları Doçenti, Colorado Eyalet Üniversitesi, Fort Collins.

Diran Kavork Dohanian
Güzel Sanatlar Profesörü, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

Ralphy Dolgoff
Toplumsal Çalışmalar Okulu Dekan Yardımcısı, Adelphi Üniversitesi, Garden City, N.Y.

Michael W. Dols
Tarih Doçenti, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Hayward.

Donald J. Donaldson
Anatomi Doçenti, Tennessee Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Merkezi, Memphis.

Dave Dooling
Huntsville Times
Bilim Yazarı, Huntsville, Ala.

Jesse S. Doolittle
Makine ve Uzay Gemileri Profesörü (Emeritus) Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Robert H. Doremus
New York Eyaleti Cam ve Seramik Profesörü, Rensselaer Politeknik Enstitüsü, Troy, N.Y.

Harold Dorn
Bilim ve Teknoloji Tarihi Profesörü, Stevens Teknoloji Enstitüsü, Hoboken, New Jersey.

Richard M. Dorson
Tarih ve Folklor Ordinaryüs Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Richard G. Doty
Modern Paralar Bölümü Yönetici Yardımcısı American Numismatic Society, New York.

Richard L. Doty
Koku ve Tat Merkezi Yöneticisi, Pennsylvania Üniversitesi Hastanesi, Philadelphia.

B. Ward Doubet
Konuk Öğretim Görevlisi, Chicago Sanat Enstitüsü Okulu.

Jack D. Douglas
Toplumbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Folke Dovring
Toprak Ekonomisi Profesörü, Illinous Üniversitesi, Urbana-Champaign.

Herndon G. Dowling
Biyoloji Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Eric Dowty
Asistan, Yerbilim ve Yerfiziği Bölümü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

John P. Doyle
Felsefe Profesörü, St. Louis Üniversitesi, St. Louis, Missouri.

Robert M. Doyle
Koordinatör, Medya ve Eğitim Programları, Görsel Çalışmalar Atölyesi, Rochester, N.Y.

Milorad M. Drachkovitch
Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü Kıdemli Üye ve Arşivcisi, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Frank D. Drake
Ulusal Astronomi ve İyonosfer Merkezi Yöneticisi, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Stillman Drake
Eski Profesör, Toronto Üniversitesi, Toronto.

Cecelia Hodges Drewry
Kolej ve İngilizce Bölümü Dekan Yardımcısı, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Henry N. Drewry
Öğretim Görevlisi, Tarih Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Philip Drucker
Antropoloji Profesörü (Emeritus), Kentucky Üniversitesi, Lexington.

J. W. Drummond

R. N. Drummond
Coğrafya Profesörü, McGill Üniversitesi, Montreal.

Colin G. Drury
Sanayi Mühendisliği Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Alasdair Drysdale
Doçent, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

Michael Wal Duany
Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Roy Dubisch
Matematik Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

G. Dudbridge
Modern Çince Öğretim Görevlisi, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

Alden W. Dudley, Tıp Dr.
Yönetici. Akıl ve Sinir Hastalıkları Eğitim Programı, Southern Alabama Üniversitesi, Mobile.

Joseph W. Duffy
Teknoloji Okulu Dekanı, Connecticut Eyalet Koleji. New Britain.

Joseph J. Duggan
Fransızca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

J. R. Duhart
Kıdemli Ekonomi Uzmanı, Lloyds Bank International, Londra.

William J. Duiker
Doğu Asya Tarihi Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Charles S. Dunbar, F.C.I.T.
Ulaşım Danışmanı.

Charles T. Duncan
Gazetecilik Profesörü, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Thomas W. Dunfee
Hukuk Çalışmaları Doçenti, The Wharton School, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Marvin D. Dunnette
Ruhbilim Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Albay T. N. Dupuy
Tarihi Değerlendirme ve Araştırma Örgütü Yön. Kur. Başkanı ve Uygulayıcı Yöneticisi, Dunn Loring, Virginia.

G. H. Dury
Coğrafya ve Yerbilim Profesörü (Emeritus), Wisconsin Üniversitesi, Madison, Wisconsin.

Ashok K. Dutt
Coğrafya ve Kent Çalışmaları Profesörü, Akron Üniversitesi, Ohio.

Arndt J. Duvall III, Tıp Dr.
Kulak-Boğaz-Burun Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Martin Dworkin
Mikrobiyoloji Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

John Mr Dyckman
Klinik Psikolog, Kaiser Vakfı Hastanesi, Vallejo, Kaliforniya.

James S. Dyer
Doçent, İş İdaresi Fakültesi, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Mary Lee Dyer
Eski Büro Yöneticisi ve Şef Muhasebeci, ABD Paket İnşaat ve Restaurant İnşaatı Hizmetleri.

Robert F. Dymek
Yerbilim Asistanı, Harvard Üniversitesi, Cambridge Massachusetts.

John W. Eadie
Tarih Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Valerie A. Earle
Yönetim Profesörü, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Joseph T. Eastman
Biyoloji Asistanı, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Sir Eric Eastwood, C.B.E., F.R.S.
Eski Araştırma Yöneticisi, General Electric Co. Limited.

William E. Eaton
Eğitim Doçenti, Southern Illinois Üniversitesi, Carbondale.

Eric R. Ebeling
Eğitim Koleji, Maryland Üniversitesi, College Park.

Jonathan Eberhart
Uzay Bilimleri Editörü, *Science News.*

John Edwin Ebinger
Bitkibilim Profesörü, Eastern Illinois Üniversitesi, Charleston.

Kenneth Eble
İngilizce Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Garrett Eckbo
Peyzaj Mimarı, Garrett Eckbo and Associates, San Francisco.

John A. Eddy
Kıdemli Bilimadamı, Yükselti Gözlemevi, Ulusal Atmosfer Araştırmaları Merkezi, Boulder, Colorado.

Robert I. Ediger
Biyoloji Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Chico.

I. E. S. Edwards
Mısır Antikaları Eski Muhafızı, British Museum, Londra.

Mary Jane Edwards
İngilizce Doçenti, Carleton Üniversitesi, Ottawa.

W. Farrell Edwards
Fizik Profesörü, Utah Eyalet Üniversitesi, Logan.

Daniel B. Eisenberg
İspanyolca Profesörü, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Salah El-Shakhs
Profesör, Kentsel ve Bölgesel Siyaset Okulu Yöneticisi, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Stephen Ellen
Yerbilimci, ABD Yerbilim İnceleme, Menlo Park, Kaliforniya.

Daniel S. Elliot
Araştırma Asistanı, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

James E. Ellis
Bilim Dalları Yöneticisi, Colorado Eyalet Üniversitesi, Fort Collins.

Keith Ellis
İspanyolca Profesörü, Toronto Üniversitesi, Toronto.

Robert S. Ellwood, Jr.
Bishop James W. Bashford Doğu Çalışmaları Profesörü, Southern Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Betty Elzea
Victoria and Albert Müzesi Eski Görevlilerinden, Londra.

Rowland Elzea
Delaware Sanat Müzesi Yöneticisi, Wilmington.

Melvin Ember
Antropoloji Profesörü, Hunter College, New York City Üniversitesi, New York.

R. L. Emerson
Tarih Profesörü, Western Ontario Üniversitesi, Londra.

Alan R. Emery
Ontario Krallık Müzesi Yardımcı Yöneticisi, Toronto.

Edwin Emery
Gazetecilik Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Michael Emery
Gazetecilik Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Kuzeyridge.

Suzanne Steiner Emery
Bağımsız Araştırma Uzmanı, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Samuel T. Emory
Coğrafya Profesörü, Mary Washington Koleji, Fredricksburg, Virginia.

A. G. Engelhardt
Kadro Üyesi, Los Alamos Bilim Laboratuvarı, Kaliforniya Üyesi, Los Alamos, New Mexico, ve Yardımcı Elektrik Mühendisliği Profesörü, Texas Tech Üniversitesi, Lubbock.

Alfred Garvin Engstrom
Fransızca Ordinaryüs Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Victor Erlich
Rus Edebiyatı Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Chris W. Eskridge
Asistan, Ağır Ceza Hukuku Kürsüsü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

Martin Esslin
Tiyatro Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

David S. Evans
Astronomi Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Rahip Joseph H. Evans
Birleşik İsa Kilisesi Yön. Kur. Başkanı, New York.

William L. Evans
Hayvanbilim Profesörü, Arkansas Üniversitesi, Fayetteville.

David Ewen
Müzikbilimci-Yazar.

David N. Ewert
Biyoloji Asistanı, Michigan Üniversitesi, Mount Pleasant.

Galen Wood Ewing
Analitik Kimya Profesörü, Seton Hall Üniversitesi, South Orange, New Jersey.

Phyllis Marie Ewy
Tarih Bölümü, Brandeis Üniversitesi, Waltham, Massachusetts.

Douglas Ezell
Yeni Ahit Doçenti, Sothwestern Baptist İlahiyat Fakültesi, Fort Worth, Texas.

Brian M. Fagan
Antropoloji Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Michael A. Fahey, S.J.
İlahiyat Profesörü, Concordia Üniversitesi, Montreal Quebec.

Dianne Fahselt
Bitki Bilimleri Doçenti, Western Ontario Üniversitesi, Londra.

Michael C. Fairley
Enformasyon Hizmetleri Danışmanı, Paper and Paper Products Industry Eğitim Kurulu.

Stanley L. Falk
Baş Tarihçi, ABD Hava Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri Tarihi Bürosu, Washington, D.C.

Jacqueline V. Falkenheim
Sanat Tarihi Asistanı, Cornell Üniversitesi, Ithava, N.Y.

Ann Farkas
Profesör, Liberal Sanatlar Yeni Okulu, Brooklyn Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Edward L. Farmer
Tarih Doçenti, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Louis C. Faron
Antropoloji Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

David M. L. Farr
Tarih Profesörü, Carleton Üniversitesi Ottawa.

Stephen E. Fauer
Karalar/Sulu Alanlar Çevrebilimcisi, Environmental Assessment Council, Inc., New Brunswick, New Jersey.

Gunter Faure
Yerbilim Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Sylvia F. Fava
Toplumbilim Profesörü, Kent Çalışmaları Programı Yöneticisi, Brooklyn Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Felix Favorite
Ulusal Deniz Dalyanları Servisi, Seattle, Washington.

Laurel E. Fay
Müzik Asistanı, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Joe R. Feagin
Toplumbilim Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Olin S. Fearing
Biyoloji Profesörü, Trinity Üniversitesi, San Antonio, Texas.

Robert E. Feeney
Profesör, Besin Bilimi ve Teknolojisi Bölümü, Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

Gerald Feinberg
Fizik Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Mordechai Feingold
Tarih Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

S. Norman Feingold
Ulusal Yönetici, B'nai B'rith Meslek ve Danışmanlık Hizmetleri, Bethesda, Maryland.

John F. Feldhusen
Eğitim Profesörü, Purdue Üniversitesi, Lafayette, Indiana.

Leonard Feldman
Leonard Feldman Electronic Laboratories, Great Neck, N.Y.; Kıdemli Editör, *Audio Magazine*; Teknik Editör, *Video Review*.

John H. Fenton
Commonwealth Siyasal Bilim Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

M. Brock Fenton
Biyoloji Doçenti, Carleton Ünivesitesi, Ottawa.

John C. Fentress
Ruhbilim Profesörü, Dalhousie Üniversitesi, Halifax, Nova Scotia.

Edward A. Fernald
Florida Eyaleti Coğrafyacısı ve Coğrafya Profesörü, Bilim ve Kamu İlişkileri Enstitüsü Yöneticisi, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Jack E. Fernandez
Kimya Profesörü, Güney Florida Üniversitesi, Tampa.

Rafael A. Fernandez
Baskılar ve Çizimler Yöneticisi, Sterling and Francine Clark Sanat Enstitüsü, Williamstown, Massachusetts.

Robert A. Fernea
Antropoloji ve Orta Doğu Çalışmaları Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

W. Conard Fernelius
Kimya Yardımcı Profesörü, Kent Eyalet Üniversitesi, Kent, Ohio.

Robert H. Ferrell
Tarih Ordinaryus Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Anne Ferry
İngilizce Profesörü, Boston Koleji, Chestnut Hill, Massachusetts.

Andrew Field
Profesör, Griffith Üniversitesi, Nathan, Brisbane, Queensland, Avustralya.

G. Wallis Field
Germen Dilleri ve Edebiyatları Profesörü, Toronto Üniversitesi, Toronto.

Lewis I. Field
Demir-çelik sanayisi danışmanı.

Kate Fielden
Corpus Christi Koleji, Oxford, İngiltere.

Zirka Zaremba Filipczak
Sanat Tarihi Doçenti, Williams Koleji, Williamstown, Massachusett.

Edward R. Finch, Jr.
Finch and Schaefler, New York.

Donald G. Fink
Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Enstitüsü Emekli Yöneticisi, New York.

Ulrich Finke
Sanat Tarihi Kıdemli Öğretim Görevlisi, Manchester Üniversitesi, Manchester, İngiltere.

K. Thomas Finley
Kimya Profesörü, State University College, Brockport, N.Y.

Bernard S. Finn
Ulusal Tarih ve Teknoloji Müzesi Yöneticisi, Smithsonian Instition, Washington, D.C.

Carl D. Finstad
Biyoloji Doçenti, Wisconsin Üniversitesi, River Falls.

Alfred G. Fischer
Yerbilim Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Scott K. Fischer

Harold S. Fish
Emekli Anatomi Doçenti, Chicago Tıp Okulu, Chicago.

James S. Fisher
Dekan, Toplumsal Bilimler Koleji, Florida Atlantik Üniversitesi, Boca Raton.

Robert C. Fite
Profesör ve Çevresel Genişletme Projesi Yöneticisi, Oklahoma Eyalet Üniversitesi, Stillwater.

Gerald Fitzgerald
Yunanca ve Latince Profesörü, Monash Üniversitesi, Victoria, Avustralya.

Joan Fitzpatrick
Araştırma Bilimci, Denver Araştırma Enstitüsü, Denver Üniversitesi, Denver, Colorado.

Joseph P. Fitzpatrick
Toplumbilim Profesörü, Fordham Üniversitesi, Bronx, N.Y.

Kjetil A. Flatin
İskandinav Dilleri Asistanı, Washington Üniversitesi, Seattle.

Seymour L. Flaxman
Profesör, City Koleji ve Lisansüstü Fakültesi, New York City Üniversitesi, New York.

Wolfgang B. Fleischmann
İnsan Bilimleri Okulu Dekanı, Montclair Eyalet koleji, Upper Montclair, New Jersey.

Shirley Fleming
Editör, *Musical America* Dergisi.

Barbara Flicker
USC Para-yasal Yardımcı Yöneticisi ve Para-yasal Çalışmalar Yardımcı Asistanı, Güney Kaliforniya Üniversites Hukuk Merkezi, Los Angeles.

Howard H. Flierl
Coğrafya Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Albany.

Steve Flink
World Tennis dergisi.

Roy K. Flint
Tarih Profesörü, Amerika Birleşik Devletleri Askeri Akademisi, West Point, N.Y.

Marilyn R. Flowers
Ekonomi Asistanı, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Virginia Floyd
İngilizce Profesörü, Bryant Koleji, Smithfield, R.I.

Philip Flynn
İngilizce Doçenti, Delaware Üniversitesi, Newark.

Donald E. Foard
Biyolog, Karşılaştırmalı Hayvan Araştırmaları Laboratuvarı, Tennessee Üniversitesi, Oak Ridge.

C. L. Foiles
Fizik Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Bliss Forbush III
Fizyoloji Asistanı, Yale Üniversitesi, Tıp Okulu, New Haven, Connecticut.

Barbara Brennan Ford
Okutman, Connecticut Koleji, New London.

C. C. Ford
Gelişme Biyolojisi Öğretim Görevlisi, Sussex Üniversitesi, Sussex, İngiltere.

Richard Ford

Charles W. Fornara
Yunanca ve Latince ve Tarih Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

John C. Forrest
Hayvan Bilimleri Profesörü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

Fred Fortress
Yönetici, Tekstil ve Giyim Araştırmaları, Philadelphia Tekstil ve Bilim Koleji, Philadelphia.

Edward W. Foss
Tarım Mühendisliği Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Brian L. Foster
Antropoloji Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Binghamton.

Peter V. Foukal
Astronomi Öğretim Görevlisi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Raymond T. Foulds, Jr.
Sekreter-Veznedar ve Bülten Editörü, Vermont Maple İndustry Council, Burlington.

Edward B. Fowler
Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley, Kaliforniya.

Gary L. Fowler
Coğrafya Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Grant R. Fowles
Fizik Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Elizabeth Fox-Genovese
Kadın Çalışmaları Enstitüsü Yöneticisi, Emory Üniversitesi, Atlanta, Georgia.

James M. Francis
James M. Francis & Co. Yön. Kur. Başkanı, Brooklyn, N.Y.

Marcus Franda
Amerikan Üniversiteleri Uygulama Kadrosu Üyesi, Yeni Delhi, Hindistan.

Jerry F. Franklin
Orman Kaynakları Koleji, Washington Üniversitesi, Seattle.

John A. Franklin
Franklin Trow Associates Ltd. Yön. Kur. Başkanı, Toronto.

F.W. Franz
Pennsylvania Watch Tower İncil ve Risale Derneği Yön. Kur. Başkanı, Brooklyn, N.Y.

Hugo F. Franzen
Kimya Profesörü, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

Derek Fraser
Tarih Okutmanı, Bradford Üniversitesi, Bradford, İngiltere.

Michael Frede
Felsefe Profesörü, Princeton Üniversitesi Princeton, New Jersey.

Aaaron D. Freedman
Tıp Profesörü, Sophie Davis Biyomedikal Eğitim Okulu, City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

James O. Freedman
Hukuk Profesörü ve Pennsylvania Üniversitesi Dekanı Philadelphia.

Richard B. Freeman, Tıp Doktoru Tıp Doçenti, Rochester Üniversitesi Tıp Fakültesi, Rochester, N.Y.

Thomas Walter Freeman
Coğrafya Profesörü (Emeritus), Manchester Üniversitesi, Manchester, İngiltere.

Warren French
İngilizce Profesörü, Indiana Üniversitesi, Indianapolis.

Herbert Frey
Yardımcı Araştırmacı, Yerfiziği Dalı, Goddard Uzay Uçuş Merkezi, Maryland Üniversitesi, Greenbelt.

H. M. Fried
Fizik Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Maurice Friedberg
Rus Edebiyatı Profesörü ve İslav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı, Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign.

Robert L. Friedly
İletişim Bürosu Yöneticisi, Christian Kilisesi (İsa'nın Havarileri), Indianapolis, Indiana.

Gerald M. Friedman
Yerbilim Profesörü, Rensselaer Politeknik Enstitüsü, Troy, N.Y.

Melvin J. Friedman
İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Norman Friedman
İngilizce Profesörü (Emeritus), Queens Koleji, New York City Üniversitesi.

Saul S. Friedman
Tarih Doçenti Youngstown Eyalet Üniversitesi, Youngstown, Ohio.

Marilyn Sibley Fries
Germen Dilleri ve Edebiyatları Asistanı, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

H. Howard Frisinger II
Matematik Profesörü, Colorado Eyalet Üniversitesi, Fort Collins.

Harold C. Fritts
Dendrokronoloji Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Steven H. Fritts
Bell Doğa Tarih Müzesi, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Karlfried Froehlich
Kilise Tarihi Profesörü, Princeton İlahiyat Fakültesi, Princeton, New Jersey.

J. William Frost
Friends Tarih Kitaplığı Yöneticisi, Swarthmore Koleji, Swarthmore, Penssylvania.

William G. Fry
Bilim Bölümü, Luton Koleji, Luton, İngiltere.

Richard Nelson Frye
Farsça Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Lawrence H. Fuchs
Amerikan Uygarlığı ve Siyaseti Profesörü, Brandeis Üniversitesi, Wiltham, Massachusetts.

Armand J. Fulco
Biyolojik Kimya Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Los Angeles.

Reginald H. Fuller
Profesör, Protestan Episkopal İlahiyat Fakültesi, Virginia, Alexandria.

J. Z. Fullmer
Tarih Profesörü, Ohio Eyalet üniversitesi, Columbus.

Robin Fulton
Förstrstelektor Rogaland Distriktshögskole Stavanger, Norveç.

Rajarne Furhauge
Öğretim Görevlisi, Emdurpborg Eğitim Koleji, Kopenhag.

John Furse
Açık Üniversite, Milton Keynes, Buckinghamshire, İngiltere.

Lilian R. Furst
Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Christopher Gabel
ABD Ordu Komuta ve Genel Kurmay Koleji, Leavenworth, Kansas.

Ralph W. Gable
Kimya Doçenti, Davidson Koleji, Davidson, Kuzey Carolina.

Warren J. Gadpaille
Klinik Asistanı, Colorado Üniversitesi Tıp Merkezi, Denver.

Alan M.Gaines
Yerkimyası Program Yöneticisi, Ulusal Bilim Vakfı, Washington, D.C.

Peter Galassi
Fotoğraf Bölümü Yöne Modern Sanat Müzesi, New York.

Robert L. Gale
Amerikan Edebiyatı Profesörü, Pittsburgh Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Gilbert J. Gall
Asistan, İşçi Çalışmaları ve Sanayi İlişkileri Bölümü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Arthur W. Galston
Eaton Bitkibilim Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

James F. Gammill, Jr.
Harvard İş Okulu, Boston.

Lewis H. Gann
Hoover Enstitüsü Kıdemli Üyesi, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Margaret Ganz
İngilizce Profesörü, Brooklyn Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Paul Gardner
The Simplest Game: The Intelligent American's Guide to the World Soccer'ın (En Basit Oyun: Zeki Amerikalı'nın Dünya Futbolu Kılavuzu) yazarı.

Wayland D. Gardner
Ekonomi Profesörü, Western Michigan Üniversitesi Kalamazoo.

Sol L. Garfield
Ruhbilim Profesörü, Washington

Üniversitesi, St. Louis, Missouri.

H. B. Garland
Almanca Profesörü (Emeritus), Exeter Üniversitesi, Exeter, İngiltere.

C. William Garner
Kent Eğitimi Doçenti, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

H. F. Garner
Yerbilim Profesörü, Rutgers Üniversitesi Newark, New Jersey.

Ronald G. Garst
Coğrafya Asistanı, Maryland Üniversitesi, College Park.

Roy H. Garstang
Astrofizik Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Kenneth W. Gatland, F.R.A.S., F.B.I.S.
İngiliz Gezegenlerarası Derneği Eski Başkanı.

William Gaunt
The Times
Özel Sanat Muhabiri, Londra.

Addison Gayle
İngilizce Profesörü, Bernard Baruch Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Charles N. Gaylord
İnşaat Mühendisliği Profesörü (Emeritus), Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Yarbay Robert Gayre Gayre and Nigg
Lochoreshyre Baronu,
Editör, *Armorial Who is Who.*

Adelheid M. Gealt
Indiana Üniversitesi Sanat Müzesi Yöneticisi, Bloomington.

Ignace J. Gelb
Frank P. Hixon Asurbilim Servisi Ordinaryüs Profesörü, Doğu Enstitüsü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Albert Gelpi
Amerikan Edebiyatı Profesörü Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Frank George
Profesör, Brunel Üniversitesi, Uxbridge, Middlesex, İngiltere.

William H. Gerdts
Sanat Tarihi Profesörü, New York City Üniversitesi, New York.

James M. Gerhardt
Siyasal Bilimler Doçenti, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Larry R. Gerlach
Tarih Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Daniel Gerould
Tiyatro ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Lisansüstü bölümü, New York City Üniversitesi, New York.

Marvin E. Gettleman
Tarih Profesörü, New York Politeknik Enstitüsü, New York.

Diane Y. Ghirardo
Mimarlık Tarihi ve Kuramı Asistanı, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Cecil A. Gibb
Ruhbilim Profesörü, Avustralya Ulusal Üniversitesi, Canberra, Avustralya.

J. Whitfield Gibbons
Araştırma Çevrebilimcisi, Savannah Irmağı Çevrebilim Laboratuvarı, Aiken, Güney Carolina.

James Lowell Gibbs, Jr
Antropoloji Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya..

Walter B. Gibson
Yazar, *The Complete Illustrated Book of Close-Up Magic, Mastering Magic* (Yakın Plandan Büyü, Büyüye Egemen Olma Resimli Kitabı) yazarı

Frances Carney Gies
The Ingenious Yankees'in (Hünerli Yankee'ler) yazarlarından.

Joseph C. Gies
Üniversiteler ve Kolejler Yönetim Kurulları Birliği Yayın Editörü, Washington, D.C.

Larry A. Giesmann
Bitkibilim Doçenti, Kuzey Kentucky Üniversitesi, Highland Heights.

Ray W. Gifford, Jr.
Tıp Bölümü Kıdemli İkinci Başkanı, Cleveland Klinik Vakfı, Cleveland, Ohio.

Perry W. and Claire K. Gilbert
Mote Deniz Laboratuvarı Yöneticileri, Sarasota, Florida.

Rex L. Gilbreath
Hayvan Bilimleri Doçenti, Cook Koleji, New Brunswick, New Jersey.

Langdon Gilkey
Shailer Mathews İlahiyat Profesörü, İlahiyat Fakültesi, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Richard T. Gill
Eski Ekonomi Öğretim Görevlisi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

B. von Haller Gilmer
Ruhbilim Profesörü, Virginia Politeknik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi, Blakcsburg.

Michael E. Gilpin
Biyoloji Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Sol Gittleman
Almanca Profesörü, Tufts Üniversitesi Medford, Massachusetts.

Derek C. Gladwell, F.R.S.A., F.H.C.I.M.A.
Otel ve İaşe Çalışmaları ve Ev Ekonomisi Bölümü Başkanı, Sheffield City Polytechnic, Sheffield, İngiltere.

Ren Glasser
Yazar, Oyun Yazarı.

S. F. Glassman
Biyoloji Bilimleri Profesörü, Illinois Üniversitesi, Chicago.

Martin Ira Glassner
Coğrafya Bölümü, Southern Connecticut Eyalet Üniversitesi, New Haven.

Nahum N. Glatzer
Din ve Musevilik Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

William Glover
The Associated Press
Eski Tiyatro Eleştirmeni.

W. Earl Godfrey
Kuşbilim Bölümü Yöneticisi, Kanada Ulusal Müzeleri, Ottawa.

W. L. Godshalk
İngilizce Profesörü, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

Arnold Goldberg
Psikiyatr Michael Reese Hastanesi ve Tıp Merkezi, Klinik Profesörü, Chicago Üniversitesi, ve Eğitim ve Denetleme Analisti, Chicago Psikoanaliz Enstitüsü, Chicago.

Richard B. Goldberg
Biyoloji Asistanı, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Alvin Goldfarb
Tiyatro Asistanı, Illinois Eyalet Üniversitesi, Normal.

Lawrence Goldhirsch
Dava Vekili, Speiser & Krause, New York.

Frederick Goldin
Profesör, City Koleji ve Lisansüstü Fakültesi, New York City Üniversitesi, New York.

David T. Goldman
Uzun Vadeli Planlama Yardımcı Yöneticisi, Ulusal Ölçüm Laboratuvarı, Ulusal Standartlar Bürosu, Washington, D.C.

Ralph M. Goldman
Siyasal Bilimler Profesörü, San Francisco Eyalet Üniversitesi, San Francisco.

Martin G. Goldner
F.A.C.P. Tıp Profesörü (Emeritus), New York Eyalet Üniversitesi, New York.

William Goldsmith
Psikiyatri Klinik Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, ve Kadrolu Psikiyatr, Brentwood Eski Askerler Hastanesi, Los Angeles.

Malcolm Goldstein
İngilizce Profesörü, Queens Koleji ve Lisansüstü Fakültesi, New York City

Üniversitesi, Flushing.

James A. Goldston
Dava Vekili, İnsan Hakları Vardiyası, New York.

Richard P. Goldthwait
Kutup Çalışmaları Profesörü (Emeritus) Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Jerry P. Gollub
Fizik Profesörü, Haverford Koleji, Haverford, Pennsylvania.

Danny Gonsalves
Coğrafya Asistanı, Southern Connecticut Eyalet Koleji, New Haven.

Betty Gonzales
Tıp Bölümü Yönetici Vekili, Gönüllü Cerrahi Gebelikten Korunma Birliği, New York.

Roberto González-Echevarría
İspanyolca ve Portekizce Doçenti, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Erich Goode
Toplumbilim Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Alvin S. Goodman
Profesör, İnşaat Mühendisliği ve Çevre Mühendisliği Bölümü, New York Politeknik Enstitüsü, Stony Brook.

William Goodman
Siyasal Bilimler Profesörü (Emeritus), Güney Illinois Üniversitesi, Edwardsville.

Norma L. Goodrich
Fransızca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Claremont Kolejleri, Claremont, Kaliforniya.

Alden Rand Gordon
Güzel Sanatlar Asistanı, Trinity Koleji, Hartford, Connecticut.

David J. Gordon
Doçent ve Yönetici, Acil Teknoloji Programı, Texas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Merkezi, San Antonio.

David S. Gordon
Emory Üniversitesi, Tıp Okulu, Atlanta, Georgia.

John L. Gordon, Jr.
Tarih Profesörü, Richmond Üniversitesi, Richmond, Virginia.

Mel Gordon
Tiyatro Asistanı, New York Üniversitesi, New York.

Pearl Gordon
Araştırmacı, Modern Sanat Müzesi, New York.

George Gorin
Kimya Profesörü, Oklahoma Eyalet Üniversitesi, Stillwater.

Charles W. Gorodetzky
Farmakoloji Yardımcı Dekanı, Kentucky Üniversitesi Tıp Koleji, Lexington.

Donald Gotterbarn
Felsefe Asistanı, Albright Koleji, Reading, Pennsylvania.

Norman K. Gottwald
Eski Ahit ve İncil İlahiyatı ve Ahlakı Profesörü, Lisansüstü İlahiyat Birliği, Berkeley, Kaliforniya.

William H. Gotwald, Jr.
Biyoloji Profesörü, Utica Koleji, Syracuse Üniversitesi, Utica, N.Y.

Lewis L. Gould
Tarih Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Philip Gould
Sanat Tarihi Profesörü, Sarah Lawrence Koleji, Bronxville, N.Y.

Anthony J. Gow
Araştırma Yerbilimcisi, ABD Ordusu Soğuk Bölgeler, Araştırma ve Mühendislik Laboratuvarı, Hanover, New Hampshire.

Oleg Grabar
Güzel Sanatlar Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Nelson H. H. Graburn
Antropoloji Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Otis L. Graham, Jr.
Tarih Profesörü, Kaliforniya

Üniversitesi, Santa Barbara.

Patrick Granfield
Sistematik İlahiyat Profesörü, Amerika Katolik Üniversitesi, Washington, D.C.

Mark Graubard
Doğal Bilimler ve Bilim Tarihi Profesörü (Emeritus), Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Raymond E. C. Graunke
Eski Editör ve Yayımcı, *Soundings.*

Donald J. Gray
İngilizce Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Elizabeth A. Gray
Kelt Dilleri ve Edebiyatları Asistanı, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Alfred de Grazia
Hükümette Toplumsal Kuram Araştırma Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Erika Green
Kıdemli Bilimadamı, Hoffmann-La Roche, Inc., Nutley, New Jersey.

Maurice Green
Profesör ve Moleküler Virüsbilim Enstitüsü Başkanı, St. Louis Üniversitesi Tıp Fakültesi, Saint Louis, Missouri.

Michael E. Green
Kimya Doçenti, New York City Üniversitesi, New York.

Tamara M. Green
Yunanca ve Latince Asistanı, Hunter Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

William M. Green
Radyoloji Bölümü, Princeton Tıp Merkezi, Princeton, New Jersey.

Fred Greenbaum
Tarih Profesörü, Queensborough Community Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Bernard Greenberg
Biyoloji Bilimleri Profesörü, Illinois Üniversitesi, Chicago.

Richard Greenberg
Kıdemli Bilimadamı, Gezegen Bilimi Enstitüsü, Tucson, Arizona.

David H. Greene
İngilizce Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Lee Seifert Greene
Ordinaryüs Profesör (Emeritus), Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Charlotte Greenspan
Mellon İnsan Bilimleri Doktora-Ötesi Öğretim Üyesi, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Edward T. Greenstein, D.V.M.
Üniversite Veterineri, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Roy O. Greep
Anatomi Profesörü (Emeritus), Harvard Tıp Fakültesi, Boston.

Joel W. Gregory
Profesör, Nüfusbilim Bölümü, Montréal Üniversitesi, Montréal.

Eamon Grennan
İngilizce Bölümü Asistanı, Vassar Koleji, Poughkeepsie, N.Y.

John A. C. Greppin
Dilbilim Programı Yöneticisi, Cleveland Eyalet Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Robert R. Griffeth
Tarih Asistanı, Washington Üniversitesi, Seattle.

Dana Griffin III
Bitkibilim Doçenti, Florida Üniversitesi, Gainesville, Florida.

James B. Griffin
Kıdemli Araştırma Bilimcisi, Antropoloji Müzesi, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Margery B. Griffith
İskambil Müzesi Yöneticisi, Cincinnati, Ohio.

William S. Griffith
Profesör, Yetişkin Eğitimi Bölümü Başkanı, British Columbia Üniversitesi, Vancouver.

Anthony J. F. Griffiths
Bitkibilim Doçenti, British Columbia Üniversitesi, Vancouver.

A. R. G. Griffiths
Kıdemli Öğretim Görevlisi, Flinders South Australia Üniversitesi, Güney Avustralya.

John F. Griffiths
Profesör ve Texas Eyalet İklimbilimcisi, Texas A&M Üniversitesi, College Station.

William G. Grisby
Kentsel ve Bölgesel Planlama Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

E. R. Grilly
Los Alamos Bilim Laboratuvarı Kadrolu Üyesi, Kaliforniya Üniversitesi, Los Alamos, New Mexico.

Robert E. Grinder
Eğitim Ruhbilimi Profesörü, Eğitim Koleji, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

Merilee S. Grindle
Araştırma Yardımcısı, Harvard Uluslararası Gelişmeler Enstitüsü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Larry R. Grisham
Fizikçi, Princeton Üniversitesi, Plazma Fiziği Laboratuvarı, Princeton, New Jersey.

E. E. Grissell
Araştırma Entomologu, Sistematik Entomoloji Laboratuvarı, Washington, D.C.

Daniel P. Griswold, Jr.
Kimyasal Tedavi Araştırması Yardımcı Yöneticisi, Güney Araştırma Enstitüsü, Birmingham, Ala.

Charles F. Gritzner
Coğrafya Dekanı, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Howard Shea Grob
Profesör ve Biyoloji Bölümü Başkanı, Adelphi Üniversitesi, Garden City, N.Y.

Laura V. Grobovsky
Biyoloji Bölümü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Lawrence Grossman
Yerkimyası Doçenti, Chicago Üniversitesi, Chicago.

David I. Grossvogel
Goldwin Smith Karşılaştırmalı Edebiyat ve Latin Dilleri Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Paul A. Groves
Coğrafya Doçenti, Maryland Üniversitesi, College Park.

John H. Growdon, Tıp Doktoru
Program Yöneticisi, Massachusetts Alzheimer Hastalığı Araştırma Merkezi, Boston.

Lee Guernsey
Coğrafya Profesörü, Indiana Eyalet Üniversitesi, Terre Haute.

John F. Guilmartin, Jr.
Eski Tarih Doçenti, ABD Hava Kuvvetleri Akademisi, USAF Akademisi, Colorado.

Harvey L. Gunderson
Eyalet Müzesi Yardımcı Yöneticisi ve Hayvanbilim Profesörü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

Samuel C. Gundy
Biyoloji Asistanı, Kuztown Eyalet Koleji, Kutztown, Pennsylvania.

Bill Gunston
Yardımcı Derleyici, *Jane's All the World's Aircraft* (yıllık), ve Avrupa Editörü, *Aircraft.*

Pete A. Y. Gunter
Felsefe Profesörü, Kuzey Texas Eyalet Üniversitesi, Denton.

Jacqueline Gutmann
Doktora-ötesi Eğitmeni, Yale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

Joseph Gutmann
Sanat Tarihi Profesörü, Wayne Eyalet Üniversitesi, Detroit.

François Haas
Fizyoloji Bölümü Asistanı, New York Üniversitesi Tıp Merkezi, New York.

John T. Hackett
Fizyoloji Doçenti, Virginia Üniversitesi, Tıp Fakültesi.

Jeffrey K. Hadden
Toplumbilim Profesörü, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Elbert H. Hadley
Kimya Profesörü, Güney Illinois Üniversitesi, Carbondale.

Richard L. Haedrich
Yardımcı bilimadamı, Woods Hole Okyanus Coğrafyası Enstitüsü, Woods Hole, Massachusetts.

Kenneth J. Hagan
Tarih Doçenti, ABD Deniz Akademisi, Annapolis, Maryland.

H. G. Haile
Almanca Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Franklyn S. Haiman
İletişim Çalışmaları Profesörü, Kuzeywestern Üniversitesi, Evanston, Illinois.

Jay L. Halio
İngilizce Profesörü, Delaware Üniversitesi, Newark.

A. Rupert Hall
Bilim ve Teknoloji Tarihi Profesörü, Imperial Kolej, Londra.

Charles V. Hall
Bahçecilik Profesörü, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

James Hall
Sanat Tarihçisi ve Yazar, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art* (Sanatta Konular ve Simgeler Sözlüğü)

John Whitling Hall
Coğrafya Profesörü ve Sosyal Bilimler Bölümü Başkanı, Louisiana Eyalet Üniversitesi, Shreveport.

Robert B. Hall
Tarih ve Coğrafya Profesörü, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

Anthony Hallam
Yer Bilimleri Profesörü, Birmingham Üniversitesi, Birmingham, İngiltere.

Richard P. Hallion
Doçent, Maryland Üniversitesi, College Park.

Leslie Halliwell
Film Alımcısı, Büyük Britanya ITV Televizyonu ve Yazar, *The Filmgoers Companion* (Sinema İzleyicisinin Yoldaşı), *Halliwell's Filmguide* (Halliwell'in Film Rehberi).

Hallberg Hallmundsson
İzlandalı Şair, Editör ve Çevirmen; *Icelandic Folk and Fairy Tales*'in (İzlanda Halk ve Peri Masalları) editörlerinden.

Talat Sait Halman
Yakın Doğu Çalışmaları Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

John Halperin
İngilizce Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi, University Park, Los Angeles.

Arthur M. Halpern
Kimya Doçenti, Kuzeyeastern Üniversitesi, Boston.

Richard S. Halsey
Enformasyon Bilim ve Siyaseti Okulu Dekanı, Albany Üniversitesi, New York Üniversitesi, Referans ve Abone Kitapları Tanıtım Yazıları Komitesi Eski Başkanı, Amerikan Kitaplığı Derneği.

Roy Halverson
Gazetecilik Doçenti, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Margaret A. Hamburg, Tıp Dr.
Ulusal Alerji ve Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü Yönetici Özel Yardımcısı, Ulusal Sağlık Enstitüsü, Bethesda, Maryland.

Alonzo L. Hamby
Tarih Profesörü, Ohio Üniversitesi, Athens.

Jerrold F. Hames
Editör, *Canadian Churchman.*

Heidi B. Hammel
Ulusal Araştırma Konseyi Yerleşik Araştırma Yardımcısı, Jet İtimi Laboratuvarı, Pasadena, Kaliforniya.

Stephen Handel
Ruhbilim Profesörü, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Ted L. Hanes
Biyoloji Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Fullerton.

Joseph F. Hanlon
Ambalaj Danışmanı, Eski Hoffmann-La Roche, Inc. Görevlisi, Nutley, New Jersey.

Chad Hansen
Felsefe Profesörü, Vermont Üniversitesi, Burlington.

Kent F. Hansen
Nükleer Mühendislik Profesörü, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Cambridge.

John W. Harbaugh
Yerbilim Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

William H. Harbold
Siyasal Bilimler Profesörü, Whitman Koleji, Walla Walla, Washington.

D. W. Harding
Arkeoloji Profesörü, Edinburgh Üniversitesi, Edinburgh.

Walter Harding
Thoreau Derneği Sekreteri, Geneseo, N.Y.

Robert D. Hare
Ruhbilim Profesörü, British Columbia Üniversitesi, Vancouver.

Maurice Harmon
İngiliz-İrlanda Edebiyatı Öğretim Görevlisi, University College, Dublin.

Robert A. Harper
Profesör, Coğrafya Bölümü Başkanı, Maryland Üniversitesi, College Park.

S. C. Harrex
İngilizce Yeni Edebiyatlar Araştırma Merkezi Yöneticisi (CRNLE), Flinders Üniversitesi, Bedford Park, Güney Avustralya, Avustralya.

Dale Harris
Edebiyat Profesörü, Sarah Lawrence Koleji, Bronxville, N.Y.; Kolej Sanat Profesörü, Trinity Koleji, Hartford, Connecticut; Yardımcı Sanat Tarihi Profesörü, Bilim ve Sanatın İlerlemesi için Cooper Birliği; ve Dans Tarihi Konuk Profesörü, Sanat Okulu, New York.

Dudley Arthur Harris
Hydroponics: Growing Without Soil (Hidroponik: Topraksız Büyümek) yazarı.

Edward Grant Harris
Fizik ve Astronomi Profesörü, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Jessica Harris
Kütüphanecilik ve Enformasyon Bilimi Doçenti, St. Johns Üniversitesi, Jamaica, N.Y.

Lauren Julius Harris
Profesör, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

R. Baine Harris
Felsefe Ordinaryüs Profesörü, Old Dominion Üniversitesi, Norfolk, Virginia.

John P. Harrison
Tarih Ordinaryüs Profesörü, Miami Üniversitesi, Coral Gables, Florida.

Thomas L. Harrison
Brearley Okulu, New York.

Donn V. Hart
Antropoloji Profesörü ve Güneydoğu Asya Çalışmaları Merkezi Yöneticisi, Kuzeyern Illinois Üniversitesi, De Kalb.

James A. Hart
İngilizce Doçenti, Biritish Columbia Üniversitesi, Vancouver.

Roy Hartenstein
Hayvanbilim Profesörü, Eyalet Üniversitesi Çevrebilim ve Ormancılık Koleji, Syracuse, N.Y.

Thomas B. Hartmann
Gazetecilik ve Kentsel İletişim Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Joseph H. Hartshorn
Yerbilim ve Coğrafya Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Truman Hartshorn
Coğrafya Doçenti, Georgia Eyalet Üniversitesi, Atlanta.

Donald J. Harvey
Tarih Profesörü, Hunter Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Van A. Harvey
Dinsel Çalışmalar Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Robert E. Haskell
Sosyal ve Davranışsal Bilimler Bölümü, New England Üniversitesi, Biddeford, Maine.

Dayton Haskin
İngilizce Asistanı, Boston Koleji, Chestnut Hill, Massachusetts.

Warren W. Hassler, Jr.
Amerikan Tarihi Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Robert D. Hatcher, Jr.
Yerbilim Profesörü, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Paul G. Hattersley
İç Hastalıkları ve Patoloji Profesörü, Tıp Fakültesi, Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

Joseph P. Haughton
Coğrafya Profesörü, Dublin Üniversitesi, Dublin.

William B. Hauser
Tarih Asistanı, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

B. Austin Haws
Biyoloji ve Entomoloji Profesörü, Utah Eyalet Üniversitesi, Logan.

Charles H. Haws
İskoç Çalışmaları Enstitüsü Yöneticisi, Old Dominion Üniversitesi, Norfolk, Virginia.

Frank C. Hawthorne
Yeryüzü Bilimleri Profesörü, Manitoba Üniversitesi, Winnipeg.

John Hay
Güzel Sanatlar Asistanı, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Edwin V. Hayden
Hıristiyan Vaiz, *Christian Standart* Eski Editörü.

William Hays
Organ Doçenti, Westminster Choir Koleji, Princeton, New Jersey.

Daniel R. Headrick
Toplum Bilimleri Doçenti, Roosevelt Üniversitesi, Chicago.

Earl O. Heady
Tarım Ordinaryüs Profesörü ve Yöneticisi, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

J. R. Healy
Coğrafya Profesörü, Hilo Koleji, Hawaii Üniversitesi, Hilo.

Thomas K. Hearn, Jr.
Felsefe Profesörü ve İnsan Bilimleri Fakültesi Dekanı, Alabama Üniversitesi, Birmingham.

Melvin E. Hecht
Coğrafya Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

J. L. Heilbron
Bilim ve Teknoloji Tarihi Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Fred Heilizer
Ruhbilim Doçenti, De Paul Üniversitesi, Chicago.

Judith Heilizer
Serbest Çalışan Klinik Psikolog.

Michael Henry Heim
İslav Dilleri Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

George E. Hein
Profesör, Lesley Koleji Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

John F. Heiss
Araştırma ve Geliştirme Yöneticisi, Diamond Crystal Salt Co., Saint Clair, Michigan.

Peter Heller
Almanca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Stephen Hellinger
Alternatif Politikalar Geliştirme Grubu Uygulayıcı Yöneticisi, Washington, D.C.

Hal Hellman
Communications in the World of the Future
(Geleceğin Dünyasında İletişim) yazarı.

Jonathan E. Helmreich
Eğitim Dekanı ve Tarih Profesörü, Allegheny Koleji, Meadville, Pennsylvania.

Paul C. Helmreich
Tarih Profesörü, Wheaton Koleji, Norton, Massachusetts.

Mary W. Helms
Profesör, Antropoloji Bölümü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Greensboro.

Randel Helms
İngilizce Asistanı, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

Janice A. Henderson
İleri Çalışmalar Enstitüsü Konuk Üyesi, Princeton, New Jersey.

Jeffrey Henderson
Yunanca ve Latince Doçenti, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

John S. Henderson
Antropoloji Asistanı, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Ray Henkel
Coğrafya Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tempe.

Paul Henkind
Göz Hastalıkları Bölümü Başkanı, Albert Einstein Tıp Koleji, Bronx, N.Y.

John Bell Henneman
Tarih Profesörü, Iowa Üniversitesi, Iowa City.

Robert J. Henning
Tıp Asistanı, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

William R. Hening
Mandıra ve Hayvan Bilimleri Bölümü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

J. David Henry
Biyoloji Danışmanı, Henry and Associates Co., Waskesiu, Saskatchewan.

Michael K. Herbert
Editör, *Auto Racing Digest*, Century Publishing Co., Evanston, Illinois.

Christoph Hering
Almanca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Mary Ann Herman
Halk Dansları Evi yöneticilerinden ve Performans Sanatları Kitaplığı Dans Bölümü Halk Dansları Danışmanı, New York.

Robert Herman
Hayvanbilim Doçenti, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Edwin L. Herr
Profesör, Danışma ve Eğitimsel Ruhbilim Bölümü Başkanı, Pennslvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

James W. Herrick
Yardımcı Antropoloji Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi Teknoloji Koleji, Utica-Rome.

Robert O. Herrmann
Tarım Ekonomisi Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Martin Hershenson
Serbest ve Danışman Editör, *Modern Photography*.

Charles A. Herubin
Doçent, Hudson Valley Community Koleji, Troy, N.Y.

Bruce Herzberg
Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Robert Hetzron
İbranice Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Robert E. Hicks
Ruhbilim Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Albany.

Kathryn Hiesinger
1700'den Sonra Süsleme Sanatları Bölümü Yöneticisi, Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia.

Ulrich Hiesinger
Sanat Tarihçisi.

Anna Hietanen
Yerbilimci, ABD Yerbilim Ölçümü, Menlo Park, Kaliforniya.

Don Higginbotham
Tarih Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Larry C. Higgins
Biyoloji Doçenti, West Texas Eyalet Üniversitesi, Canyon.

Robert A. Higham
Euro-Data Analysts Danışmanı, Ashtead, Surrey, Birleşik Krallık.

Christopher R. Hill
Güney Afrika Çalışmaları Merkezi Yöneticisi, York Üniversitesi, Heslington, York, İngiltere.

Harold C. Hill
Veri İşlem Profesörü, San Diego City Koleji, San Diego, Kaliforniya.

John Walter Hill
Müzik Doçenti, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Richard Leslie Hills
Kuzeybatı Bilim ve Sanayi Müzesi Yöneticisi, Manchester, İngiltere.

Theo Hills
Coğrafya Profesörü, McGill Üniversitesi, Montréal, Quebec.

Ronald Hingley
Rusça Bölümü, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

William M. Hinkle
Sanat Tarihi Profesörü (Emeritus),Columbia Üniversitesi, New York.

Jerry Hirsch
Ruhbilim ile Çevrebilim, Etoloji ve Evrim Profesörü, Illinois Üniversitesi, Champaign-Urbana.

Richard F. Hirsh
İnsan Bilimleri Merkezi, Florida Üniversitesi, Gainesville.

David W. Hirst
Kıdemli Araştırma Tarihçisi ve Yardımcı Editör, *The Papers of Woodrow Hilson* (Woodrow Wilson'ın Evrakları), Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Homer W. Hiser
Uzaktan Duyum Laboratuvarı Yöneticisi, Miami Üniversitesi, Coral Gables, Florida.

Wilbert M. Hite
Kamyonla Nakliyat Sanayisi Danışmanı.

Richard F. Hixson
Gazetecilik ve Kentsel İletişim Profesörü, Livingston Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Fred Hobson
İngilizce Doçenti, Alabama Üniversitesi, University.

Julian Hochberg
Ruhbilim Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Paul W. Hodge
Astronomi Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

C. Walter Hodges
Tiyatro Tarihçisi ve Tasarımcısı, Lewes, Sussex, İngiltere.

D. G. Hoffman
Matematik Asistanı, Auburn Üniversitesi, Auburn, Alabama.

George W. Hoffman
Coğrafya Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Michael J. Hoffman
İngilizce Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

Paul Hoffman
Felsefe Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Donald F. Hoffmeister
Doğal Tarih Müzesi Yöneticisi, Çevrebilim, Etoloji ve Evrim Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Pershing B. Hofslund
Hayvanbilim Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Duluth.

Edward Patrick Hogan
Sanat-Bilim Dekan Yardımcısı ve Coğrafya Bölümü Başkanı, Güney Dakota Eyalet Üniversitesi, Brookings.

Robert Hogan
İngilizce Profesörü, Delaware Üniversitesi, Newark.

William T. Hogan
Ekonomi Profesörü ve Sınai Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yöneticisi, Fordham Üniversitesi, Bronx, N.Y.

Arthur R. Hogue
Tarih Profesörü (Emeritus), Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Carol J. Rowland Hogue
Hamilelik Salgın Hastalıklar Dalı Şefi, Üretken Sağlık Bölümü, Hastalık Kontrolu Merkezleri, Atlanta, Georgia.

Randall G. Holcombe
Ekonomi Profesörü, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Arthur I. Holleb
Amerikan Kanser Derneği Kıdemli Tıbbi İşler İkinci Başkanı, New York.

Leo E. Hollister
Tıp, Psikiyatri ve Farmakoloji Profesörü, Stanford Üniversitesi Tıp Fakültesi, Palo Alto, Kaliforniya.

W. Eugene Hollon
Ohio Regents Tarih Profesörü, Toledo Üniversitesi, Toledo, Ohio.

Frederic B. M. Hollyday
Tarih Profesörü, Duke Üniversitesi Durham, Kuzey Carolina.

George Holmes
St. Catherine's Koleji, Oxford, İngiltere.

R. F. Holmes
Cambridge Üniversitesi Kayıt Vekili, Cambridge, İngiltere.

James R. Holton
Atmosfer Bilimleri Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Rex Honey
Coğrafya Profesörü, Iowa Üniversitesi, Iowa City.

Sinclair Hood
Atina'daki İngiliz Arkeoloji Okulu Eski Yöneticisi.

William Hood
Sanat Asistanı, Oberlin Koleji, Oberlin, Ohio.

Marjorie L. Hoover
Almanca ve Rusça Profesörü (Emeritus), Oberlin Koleji, Oberlin, Ohio.

William E. Hopke
Profesör, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi Kılavuzluk ve Personel Hizmetleri Bölümü Başkanı, Raleigh.

Linton C. Hopkins, Tıp Dr.
Akıl ve Sinir Hastalıkları Profesörü, Emory Üniversitesi Tıp Okulu, Atlanta, Georgia.

William G. Hopkins
Bitkibilim Doçenti, Western Ontario Üniversitesi, Londra.

Peter C. Hoppe
Kadrolu Bilimadamı, Jackson Laboratuvarı Bar Harbor, Maine.

David J. Horn
Entomoloji Doçenti, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Michael H. Horn
Biyoloji Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Fullerton.

Roderick H. Horning
Çevre İşleri, Boyalar ve Kimyasal Maddeler Bölümü Yöneticisi, Crompton & Knowles Corp., Reading, Pennslyvania.

Franklin E. Horowitz
Amerikan Dil Programı Üyesi, Columbia Üniversitesi, New York.

A. D. Horsley
Coğrafya Asistanı, Southern Illinois Üniversitesi, Carbondale.

Reginald Horsman
Tarih Ordinaryüs Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Donald D. Horward
Tarih Profesörü, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Fran P. Hosken
Yayımcı ve Editör, *Women's International Network News*.

J. R. Houck
Astronomi Doçenti, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

John G. Houghton
Coğrafya Doçenti, Nevada Üniversitesi, Reno.

David A. Hounshell
Tarih Asistanı, Harvey Mudd Koleji, Claremont, Kaliforniya.

Charles Howard
Kimya Profesörü, Texas Üniversitesi, San Antonio.

Wayne Howard
Eski Müzik Asistanı, Kent Eyalet Üniversitesi, Kent, Ohio.

The Very Reverend Wilbur K. Howard
Kanada Birleşik Kilisesi, Ottawa.

Jeffery W. Howe
Güzel Sanatlar Asistanı, Boston Koleji, Chestnut Hill, Massachusetts.

Almonte Howell
Müzikbilim Araştırmaları Profesörü, Georgia Üniversitesi, Athens.

John Howell
Serbest Editör, *Performing Arts Journal*.

P. Howse
Biyoloji Bölümü, Southampton Üniversitesi, Southampton, İngiltere.

C. T. Hu
Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Teachers Koleji, Columbia Üniversitesi, New York.

Robert J. Huckshorn
Siyasal Bilimler Profesörü, Florida Atlantic Üniversitesi, Boca Raton.

Robert V. Hudson
Gazetecilik Doçenti, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Franklin E. Huffman
Dilbilim ve Asya Çalışmaları Doçenti, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

George J. Huffman
Maryland Eyaleti Etkin İklimbilimcisi, Maryland Üniversitesi, College Park.

Charles C. Hughes
Antropoloji, Aile ve Toplum Tıbbı Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Jerome Hull, Jr.
Profesör ve Yetiştirme Bahçecisi, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Chas. B. Hunt
Yerbilimci, ABD Yerbilim Ölçümü Eski Görevlisi.

Edward E. Hunt, Jr.
Antropoloji ve Sağlık Eğitimi Profesörü, Pennslyvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

George W. Hunt
Okutman-Eğitmen ve İlk Yardım Bölümü Başkanı, Amerikan Kızıl Haçı, Princeton, New Jersey.

Shireen T. Hunter
Orta Doğu Projesi Yönetici Vekili, Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Richard M. Hurd
Demir-Çelik Sanayisi Danışmanı.

Cornelius S. Hurlbut, Jr.
Mineralbilim Profesörü (Emeritus), Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Leon Hurwitz
Siyasal Bilimler Profesörü, Cleveland Eyalet Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Farley K. Hutchins
Müzik Profesörü, Akron Üniversitesi Akron, Ohio.

Russell J. Hutnik
Orman Çevrebilimi Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Margaret Huyck
Illinois Teknoloji Enstitüsü Ruhbilim Bölümü, Chicago.

Jonathan M. Hyman
Hukuk Profesörü, Rutgers-New Jersey Eyalet Üniversitesi- Hukuk Fakültesi, Newark.

Ray Hyman
Ruhbilim Profesörü, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Ernest C. Hynds
Gazetecilik ve Kitle İletişimi Doçenti, Georgia Üniversitesi, Athens.

David W. Icenogle
Coğrafya bölümü, Auburn Üniversitesi, Auburn, Ala.

Clarence P. Idyll
Uluslararası Dalyan Geliştirilmesi ve Hizmetleri Bölümü Şefi, Ulusal Deniz Dalyanları Servisi, Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi, ABD Ticaret Bakanlığı.

Georg G. Iggers
Tarih Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Aaron J. Ihde
Kimya Profesörü, Birleşmiş Bilim Liberal Çalışmaları ve Tarihi, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

J. Rowland Illick
Coğrafya Bölümü, Middlebury Koleji, Middlebury, Vermont.

Rita J. Immerman
Siyasal Bilimler Asistanı, New Jersey William Paterson Koleji, Wayne, New Jersey.

Cynthia E. Irvine
Araştırma Astronomu, Monterey Astronomi Araştırması Enstitüsü, Monterey, Kaliforniya.

David Irwin
Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Aberdeen Üniversitesi, Old Aberdeen, İskoçya.

Francis W. Irwin
Ruhbilim Profesörü (Emeritus), Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

John B. Irwin
New Jersey Kean Koleji Eski Doçenti, Union, New Jersey.

Mark A. Isaacs
Peyzaj Mimarı, ABD Konut ve Kentsel Gelişim Bakanlığı, Washington, D.C.

Reginald R. Isaacs
Charles Dyer Norton Bölgesel Planlama Profesörü (Emeritus), Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Donald W. Ivey
Müzik Profesörü, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Shanto Iyengar
Siyasal Bilimler Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Donald Jackson
Tarih Profesörü (Emeritus), Virgina Üniversitesi, Charlottesville.

David Michael Jacobs
Tarih Asistanı, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Jay Jacobs
Besin Tarihçisi.

Daniel Jacobson
Coğrafya ve Eğitim Profesörü, Yardımcı Antropoloji Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Martin Jacobson
Denetçi Araştırma Kimyacısı, ABD Tarım Bakanlığı, Beltsville, Maryland.

Irma B. Jaffe
Sanat Tarihi Profesörü, Fordham Üniversitesi, Bronx, N.Y.

Harold L. James
Eski Araştırma Yerbilimcisi, ABD Yerbilim Ölçümü.

Jules Janick
Bahçecilik Profesörü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

L. B. Jaques
Fizyoloji Profesörü, Saskatchewan Üniversitesi, Saskatoon.

Raymond Jarvi
İsveççe Doçenti, Kuzey Park Koleji, Chicago.

Joseph R. Jehl, Jr.
Hubbs Deniz Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yardımcı Yöneticisi San Diego, Kaliforniya.

Burgess H. Jennings
Profesör (Emeritus), Makine Mühendisliği Bölümü, Nortwestern Üniversitesi, Evanston, İllinois.

R. Bruce Jennings
Siyasal Bilimler Yardımcı Profesörü, Stockton Eyalet Koleji, Pomona, New Jersey.

H. James Jensen
İngilizce Profesörü, İndiana Üniversitesi, Bloomington.

Wayburn S. Jeter
Profesör ve Mikrobiyoloji Bölümü Başkanı, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Robert Jewett
Yeni Ahit Yorumcu Profesörü, Garret Evanjelist İlahiyat Semineri, Evanston, İllinois.

J. Michael Jobanek
So-Cal Safety Associates, Reston, Virginia.

Ervin V. Johanningmeier
Profesör, Tarihsel Eğitim Vakıfları, Güney Florida Üniversitesi, Tampa.

Donald C. Johansson
Fiziksel Antropoloji Bölümü Yöneticisi, Cleveland Doğa Tarihi Müzesi, Clevedand, Ohio.

T.S.K. Johansson
Biyoloji Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing.

Bernard John
Profesör, Avustralya Ulusal Üniversitesi, Nüfus Biyolojisi Bölümü, Canberra.

B. Edgar Johnson
Nazarene Kilisesi Genel Sekreteri, Kansas City, Missouri.

Curtis D. Johnson
Profesör, Teknoloji Koleji, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Donald Johnson
Asya Çalışmaları Bölümü Yöneticisi, New York Üniversitesi, New York.

Douglas Johnson
Müzik Profesörü, Virgina Üniversitesi, Charlottesville.

Earl Johnson, Jr.
Hukuk Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi Hukuk Merkezi, Los Angeles.

Gary E. Johnson
Coğrafya Profesörü, Kuzey Dakota Üniversitesi, Grand Forks.

J. Theodore Johnson, Jr.
Fransızca Profesörü, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

Leonard R. Johnson
Fizyoloji Profesörü, Texas Üniversitesi Tıp Fakültesi, Houston.

Richard. A. Johnson
İngilizce Profesörü, Mount Holyoke Koleji, South Hadley, Massachusetts.

Ronald D. Johnson.
Kıdemli Organik Kimya Uzmanı, Eli Lilly and Co., İndianapolis, İndiana.

Sherman E. Johnson
İncil Profesörü (Emeritus) ve Pasifik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, Berkeley, Kaliforniya.

Timothy R. B. Johnson, Tıp Dr.
Anne/Dölüt Bölümü Yöneticisi, Johns Hopkins Üniversitesi Hastanesi, Baltimore, Maryland.

Donald H. Johnston
Profesör, Gazetecilik Lisansüstü Okulu, Columbia Üniversitesi, New York.

Patricia A. Johnston
Profesör, Klasik Diller ve Doğu Dilleri Bölümü, Brandeis Üniversitesi, Waltham, Massachusetts.

S. Paul Johnston
Ulusal Havacılık ve Uzay Müzesi Eski Yöneticisi, Smithsonian Institution, Washington D.C.

Agnes Jolivet
Serbest Editör ve Çevirmen.

Clifford Jolly
Antropoloji Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Andrew D. Jones
Sivil Mühendislik Bölümü Başkanı, Kaliforniya Politeknik Eyalet Üniversitesi, San Luis Obispo.

David O. Jones, Vet. Dr.
Profesör, Koruyucu Veterinerlik Bölümü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Ohio.

E.L. Jones
Ekonomi Profesörü, La Trobe Üniversitesi, Melbourne, Avustralya.

Leslie Jones
Sanat Tarihi Profesörü, Trenton Eyalet Koleji, Trenton, New Jersey.

Lyle V. Jones
Lisans Üstü Okulu Rektör Yardımcısı ve Dekanı, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Oliver W. Jones
Tıp ve Çocuk Hastalıkları Profesörü ve Tıbbi Genetik Bölümü Yöneticisi, Kaliforniya Üniversitesi, La Jolla.

Richard C. Jones
Coğrafya Yardımcı Profesörü, Texas Üniversitesi, San Antonio.

Tom B. Jones
Profesör (Emeritus), Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Alan V. Jopling
Coğrafya Profesörü, Toronto Üniversitesi, Toronto.

John E. Jordan
İngilizce Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Tom Jordan
Track & Field News Yardımcı Editörü.

Aage Jörgensen
Kanada Sanatı Bölümü Yöneticisi, Langkaer Gimnazyumu, Mundelstrup, Danimarka.

Robert A. Joyce, Tıp Dr.
Tıp Yardımcı Profesörü, Pittsburgh Tıp Okulu, Pittsburgh, Pennsylvania.

Dennis R. Judd
Profesör ve Siyasal Bilim Bölümü Kürsü Başkanı, Missouri Üniversitesi, St. Louis.

Robert W,. Jugenheimer
Bitki Genetiği Profesörü (Emeritus) ve Deniz Aşırı Projeler Yöneticisi, İllinois Üniversitesi, Urbana.

Sidney R. Jumper
Profesör ve Coğrafya Bölümü Başkanı, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Jacob Kabakoff
İbranice Profesörü, Lehman Koleji, NeW York City Üniversitesi, Bronx.

Adrienne L. Kaeppler
Antropolog, Bishop Müzesi, Honolulu, Hawaii.

Alan L. Kagan
Etnomüzikbilim Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

M.P. Kahl
Wounders of the Stork World'ün (Leylekler Dünyasının Harikaları) yazarı.

Madlyn Kahr
Sanat Tarihi ve Eleştiri Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Paul S. Kaiser
Kurtuluş Ordusu Ulusal Merkez Genel Başkanı New York.

J. G. Kalin
Felsefe Profesörü, Vassar Koleji, Poughkeepsie, New York.

Kenneth L. Kalkwarf, Diş. Cer. Dr.
Diş Hekimliği Okulu Dekanı, Texas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Merkezi, San Antonio.

Harold Kalter, Tıp Dr.
Çocuk Hastalıkları Araştırma Profesörü, Tıp Okulu, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

Jonathan Kamin
Bay Arts Press Service Editörü ve Yön. Kur. Başkanı, Oakland, Kaliforniya.

Michael Kandel
Serbest Yazar.

John F. Kane
Uzman Kütüphaneci, ALCOA, Alcoa Center, Pennsylvania.

William B. Kannel, Tıp Dr. M.P.H. FACP., F.A.C.C.
Framingham Kalp İncelemeleri, N.H.L.B.I., A.B.D. Ulusal Sağlık Enstitüleri, Fremingham, Massachusetts.

Bernard Kaplan
Ruhbilim Profesörü ve Lisansüstü Gelişme Ruhbilimi Programı Yöneticisi, Clark Üniversitesi, Worcester, Massachusetts.

Marshall H. Kaplan
Uzay Mühendisliği Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Robert B. Kaplan
Uygulamalı Dilbilim Profesörü ve Amerikan Dil Enstitüsü Yöneticisi, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Ronald A. Kapon
Profil Plus Marketing and Merchandising Company Yön. Kur. Başkanı, New York.

Stuart A. Karabenick
Ruhbilim Profesörü, Doğu Michigan Üniversitesi, Ypsilanti.

Yehuda Karmon
Coğrafya Profesörü, İbrani Üniversitesi, Kudüs, İsrail.

Nelson M. Kasfir
Profesör, Dartmouth Koleji, Hanover, New Hampshire.

Michael J. Kasperbauer
Tarımbilim Profesörü, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Samuel D. Kassow
Tarih Yardımcı Profesörü, Trinity Koleji, Hartford, Connecticut.

Jack J. Kasulis
İş İdaresi Yardımcı Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Judith A. Kates
İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Yardımcı Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Michael Katz
New York Times Spor Yazarı.

George B. Kaufmann
Kimya Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Fresno.

Bruce E. Kaufman
Ekonomi Profesörü, Georgia Eyalet Üniversitesi, Atlanta.

Bruce F. Kawin
İngilizce ve Sinema Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Paul A. Kay
Coğrafya Yardımcı Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Janet Kear
Wildfowl Trust Yardımcı Yöneticisi ve Martin Mere Bölümü Yöneticisi, Lancashire, İngiltere.

Howard Clark Kee
İncil Çalışmaları Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

John Kegan
Profesör, Krallık Askerî Akademisi, Sandhurst, İngiltere.

Roger M. Keesing
Antropoloji Profesörü, Avustralya Ulusal Üniversitesi, Canberra.

Noelle L. Kehrberg
Yardımcı Profesör, Besinler, Besin ve

Perhiz Bölümü, Batı Carolina Üniversitesi, Cullowhee, Kuzey Carolina.

Frank S. Kelland
Fizik/Yer Bilimleri Bölümü, Montclair Eyalet Koleji, Upper Monteclair, New Jersey.

Maryln C. Kelland
Ekonomi, Coğrafya ve Yönetim Bilimi Bölümü, New Jersey Kean Koleji, Union.

Philip C. Keller
Kimya Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Rev. Dean M. Kelley
Dinsel ve Sivil Özgürlük Bölümü Başkanı, Ulusal Kiliseler Birliği.

Robert Kelley
Tarih Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Andrew J. Kelly
Geliştirme Yöneticisi, Circle in the Square New York.

Lawrence C. Kelly
Tarih Profesörü, Kuzey Texas Eyalet Üniversitesi, Denton.

Nora Hickson Kelly
The Royal Canadian Mounted Police A Century of History'nin (Kanada Krallık Atlı Polisi: Bir Tarih Yüzyılı) yazarı.

John G. Kelton
Yardımcı Profesör, McMaster Tıp Merkezi, Hamilton, Ontario.

Frederick G. Kempin, Jr.
Hukuk Profesörü, Warton Hukuk Okulu, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Walter Kendrick
İngilizce Profesörü, Fordham Üniversitesi, New York.

George Kennedy
Paddison Klasikler Profesörü, Kuzey Carolina. Üniversitesi, Chapel Hill.

John S. Kennedy
Profesör (Emeritus), İmperial College, Londra Üniversitesi, Londra.

Richard S. Kennedy
İngilizce Profesörü, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Huhg Kenner
İngilizce Profesörü, John Hopkins Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

Allen Kent
Profesör ve İletişim Programları Ofisi Yöneticisi, Pittsburgh Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

J. Alistair Kerr
Kıdemli Kimya Okutmanı, Birmingham Üniversitesi, Birmingham, İngiltere.

K. Austin Kerr
Tarih Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Norman S. Kerr
Genetik ve Hücre Biyolojisi Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

William Kessen
Ruhbilim Profesörü ve Çocuk Hastalıkları Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Ralph Ketcham
Amerikan Edebiyatı Profesörü, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, New York.

William C. Ketchum, Jr.
Yazar, Okutman ve Öğretmen, Toplumsal Araştırmalar Okulu, Hunter Koleji, New York.

Julia Keydel
Sanat Tarihçisi ve Film Yapımcısı.

Nathan Keyfitz
Toplumbilim ve Nüfusbilim Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Louis Kibler
İtalyanca Profesörü, Wa;ne Eyalet Üniversitesi, Detroit.

Robert Kiely
İngiliz ve Amerikan Edebiyatı Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge.

Matthew X. Kiernan
Tekstil Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

Young Whan Kihl
Siyasal Bilimler Bölümü, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

Michael D. Kilian
Köşe Yazarı *Chicago Tribune.*

Kenneth W. Kilmer
Environnement Assesment Coucil Inc. Uygulayıcı Proje Yöneticisi, New Brunswick, New Jersey.

Robert Kimbrough
İngilizce Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Wayne R. Kime
Profesör, Fairmont Eyalet Koleji, Fairmont, Batı Virginia.

Michael S. Kimmel
Konuk Profesör, Toplumsal Değişmeyi İnceleme Enstitüsü, Kaliforniya Üniversitesi, Beskeley.

Dwight Y. King
Siyasal Bilimler Bölümü, Kuzey İllinois Üniversitesi, De Kalb.

Peter. J. King
Tarih Profesörü, Carleton Üniversitesi, Ottawa, Ontario.

Keith Kingbay
Bisiklet Etkinlikleri Yöneticisi, Schwinn Bisiklet Şirketi, Chicago.

Douglas Kinnard
Siyasal Bilim Profesörü, Vermont Üniversitesi, Burlington.

E.T. Kirby
Tiyatro Profesörü, Maryland Üniversitesi, Baltimore.

F. E. Kirby
Müzik Profesörü, Lake Forest Koleji, Lake Forest, İllinois.

Max C. Kirkeberg
Coğrafya Yardımcı Profesörü, San Francisco Eyalet Üniversitesi, San Francisco.

James W. Kirkland
Freshman Besteleme Bölümü Yöneticisi, Doğu Carolina Üniversitesi, Greenville, Kuzey Carolina.

Edith W. Kirsch
Araştırma Asistanı, İleri İncelemeler Enstitüsü, Princeton, New Jersey.

W. Chandler Kirwin
Sanat Tarihi Profesörü, Amherst Koleji, Amherst, Massachusetts.

Joseph M. Kitagawa
İlahiyat Okulu Dekanı ve Dinler Tarihi Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Michael Kitson
Sanat Tarihi Okutmanı, Courtauld Sanat Enstitüsü, Londra Üniversitesi, Londra.

Gary Klee
Çevrebilim Yardımcı Profesörü San Jose Eyalet Üniversitesi, San Jose, Kaliforniya.

Donald W. Klein
Siyasal Bilim Profesörü, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts.

Helen Alkman Klein
Ruhbilim Profesörü, Wright Eyalet Üniversitesi, Dayton, Ohio.

Marcus Klein
İngilizce Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Milton Klein
Elektrik Gücü Araştırma Enstitüsü, Palo Alto, Kaliforniya.

Art Kleiner
Bilgisayar Dergileri Yazarı.

Christopher Kleinhenz
İtalyanca Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

E.D. Klemke
Felsefe Profesörü, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

Glenn C. Klingman
Emekli Profesör, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi ve Eli Lilly and Company Eski Danışmanı.

Jerome Klinkowitz
İngilizce Profesörü, Kuzey Iowa Üniversitesi, Cedar Falls.

Alexander B. Klots
Entomoloji Araştırma Uzmanı, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi ve Biyoloji Profesörü (Emeritus), New York City Koleji, New York.

Bettina L. Knapp
Roman Dilleri ve Karşılaştırmalı Edebiyatı Profesörü, Hunter Koleji ve Lisans Üstü Merkezi, New York City Üniversitesi, New York.

Laurence A. Knecht
Kimya Profesörü, Marietta Koleji, Marietta, Ohio.

Robert J. Knight, Jr.
Sebzecilik Araştırma Uzmanı, ABD. Tarım Bürosu, Miami, Florida

Roderic Knight
Etnomüzikbilim Yardımcı Profesörü, Oberlin Koleji Müzik Konservatuvarı, Oberlin, Ohio.

Virgina Curtin Knight
Current History katkıda bulunan editörlerinden.

Robert E. Knotts
Yüzbaşı, ABD Ordusu; ABD Askeri Akademisi, West Point, New York.

P. F. Knowles
Tarımbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Danis, Kaliforniya.

William J. Knox
Fizik Profesörü, Kalifornya Üniversitesi, Davis, Kaliforniya.

Ronald D. Knutson
Tarım Ekonomisi Profesörü, Texas A & M Üniversitesi, College Station, Texas.

A. Robert Koch
Tarım Ekonomisi Profesörü, Cook Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Virginia R. Koehler
Eğitim Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Louis W. Koenig
Yönetim Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

H. G. Koenigsberger
Tarih Profesörü, Londra Üniversitesi.

Gerhard M. Koeppel
Klasik Arkeoloji Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill, New York.

Noretta Koertge
Yardımcı Profesör, Bilim Tarihi ve Felsefesi Bölümü, İndiana Üniversitesi, Bloomington, İndiana.

Benjamin G. Kohl
Tarih Profesörü, Vassar Koleji, Poughkerpsie, New York.

Philip L. Kohl
Antropoloji Profesörü, Wellesley Koleji, Wellesley, Massachusetts.

Alan J. Kohn
Hayvanbilim Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Walter B. Kolesnik
Eğitim Profesörü, Detroit Üniversitesi, Detroit.

William J. Kolff, Tıp Dr.
Tıp ve Cerrahi Ordinaryüs Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Paul D. Komar
Denizbilim Profesörü, Oregon Eyalet Üniversitesi, Corvallis.

Ramunas Kondratas
Tıp Bilimleri Bölümü, Amerikan Tarihi Ulusal Müzesi, Smithsonian İnstitution, Washington D.C.

Victor A. Konrad
Coğrafya ve Kanada Araştırmaları Profesörü, Maine Üniversitesi, Orono.

Zdenek Kopal
Astronomi Profesörü, Manchester Üniversitesi, İngiltere, ve Donanma Araştırmaları Laboratuvarı, Washington D.C.

Sheldon J. Kopperl
Profesör, Grand Valley Eyalet Kolejleri, Allendale, Michigan.

Jacob Korg
İngilizce Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

David H. Kornhauser
Coğrafya Profesörü, Manoa'da Hawaii Üniversitesi, Honolulu.

L. P. Kosman
Felsefe Profesörü, Haverford Koleji, Haverford, Pennsylvania.

Stephen Michael Kosslyn
Profesör, Ruhbilim ve Toplumsal İlişkiler Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Stephen A. Kowalewski
Antropoloji Yardımcı Profesörü, Georgia Üniversitesi, Athens.

Allan Kozinn
Müzik Eleştirmeni, *New York Times.*

Enno E. Kraehe
William W. Corcoran Tarih Profesörü, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

John Kraus
Siyasal Bilim Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Fredonia.

Konrad B. Krauskopf
Yerkimyası Profesörü (Emeritus), Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Jan F. Kreider
Enerji Yönetimi Birleşik Merkezi Yöneticisi, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Edward V. Krick
Mühendislik Bilimi Profesörü, Lafayette Koleji, Eaton, Pennsylvania.

M. Kristiansen
P. W. Horn Elektrik Mühendisliği Profesörü, Texas Tech Üniversitesi, Lubbock.

James Kritzeck
Toronto Üniversitesi, Toronto.

Sam Kuczun
Profesör, Gazetecilik Okulu, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Albert E. Kudrle
Halkla İlişkiler Yöneticisi, Amerikan Otel ve Moteller Birliği, New York.

Robert G. Kuller
Matematik Profesörü, Kuzey İllinois Üniversitesi, De Kalb.

Bernhard Kummel
Yerbilim Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Armand Kuris
Biyoloji Yardımcı Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Diana Kurz
Sanatçı ve Eski Fakülte Üyesi, Stony Brook'ta New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Patricia Kutzner
Dünya Açlık Eğitim Servisi Yöneticisi, Washington D.C.

Matti Kuusi
Profesör (Emeritus), Helsinki Üniversitesi, Helsinki, Finlandiya.

Mort La Brecque
Bilim Yazarı.

Bruce La Rose
Coğrafya ve Haritabilim Yardımcı Profesörü, Pace Üniversitesi, New York.

David Lachenbruch
Yayın Yönetmeni, *TV. Digest.*

David Ladd
Eski ABD Telif Halkları Eski Görevlisi, Washington D.C.

Taivo Laevastu
Ulusal Deniz Balıklavaları Servisi, Seattle, Washington.

Chuen-yan David Lai
Coğrafya Yardımcı Profesörü, Victoria Üniversitesi, Victoria, İngiliz Kolombiyası.

Garrett Lai
Road and Tract, vb. Otomotiv Yayınları Yazarı.

Angus Laidlaw
Otomotiv teknolojisi yazarı.

Lloyd Laing
Ortaçağ Arkeolojisi Kıdemli Öğretim Görevlisi, Liverpool Üniversitesi, Liverpool.

Kevin Lamb
Spor Yazarı, *Chicago Sun-Times.*

C. C. Lamberg-Karlovsky
Antropoloji Profesörü ve Peabody Müzesi Yöneticisi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Robert L. Lamborn
Amerikan Özel Eğitim Komisyonu Uygulayıcı Yöneticisi, Washington, D.C.

Steven L. Lamy
Doçent, Uluslararası İlişkiler Okulu, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Robert Geran Landen
Tarih ve Profesörü, Liberal Sanatlar Koleji Dekanı, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

H. C. Robbins Landon
John Bird Müzik Profesörü, University College, Cardiff, Galler.

Larry N. Landrum
İngilizce Doçenti, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Ronald W. Langacker
Dilbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Paul Langford
Modern Tarih Üyesi ve Eğitmeni, Lincoln Koleji, Oxford, İngiltere.

Wann Langston, Jr.
Yerbilim Profesörü ve Araştırma Bilimcisi, Texas Memorial Müzesi, Texas Üniversitesi, Austin.

Alain Larcan
Profesör, Tıp Üniversitesi, Nancy, Fransa.

Donald R. Larson
Doçent, Latin Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Stephen Larson
Astronom, Ay ve Gezegen Laboratuvarı, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Michael C. Latham
Uluslararası Beslenme Profesörü, Cornell Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Abrahim Lavi
Mühendislik Profesörü, Carnegie-Mellon Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Rahibe Anna Catherine Lawlor
Biyoloji Profesörü, Saint Elizabeth Koleji, Convent Station, New Jersey.

Gad Lavy, Tıp Dr.
Kadın - Doğum Doçenti, Yale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

George H. M. Lawrence
Hunt Bitkibilim Dokümentasyon Enstitüsü Yöneticisi (Emeritus), Carnegie-Mellon Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Robert Lawrence
Friends of French Opera Eski Sanat Yönetmeni ve Şefi; Vokal Çalışmalar Doçenti, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Merlin P. Lawson
İklimbilim Doçenti, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

Donald L. Layton
Tarih Profesörü, Indiana Eyalet Üniversitesi, Terre Haute.

Thomas Leabhart
Editör, *Mime Journal* ve *Mime, Mask, and Marionette.*

Douglas Edward Leach
Tarih Profesörü, Vanderbilt Üniversitesi, Nashville, Tennessee.

Peter B. Leavens
Yerbilim Doçenti, Delaware Üniversitesi, Newark.

Alan L. Lebowitz
İngilizce Doçenti, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusettes.

Charles F. Leck
New Jersey Eyaleti Kuş Uzmanı, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Michael T. Ledbetter .
Asistan, Yerbilim Bölümü, Georgia Üniversitesi, Athens.

Joseph LeDoux
Doktora-ötesi Araştırma Üyesi, Ulusal Sağlık Enstitüsü, New York Hastanesi, Cornell Üniversitesi Tıp Merkezi, New York.

David Currie Lee
Cushing Akademisi, Ashburham, Masschusettes, *People's Universities of the USSR* (SSCB Halk Üniversiteleri) yazarı.

Kyu Taik Lee
Patoloji Profesörü ve Lisansüstü Çalışmalar ve Araştırma Dekan Yardımcısı, Albany Tıp Koleji, Albany, N.Y.

Leslie W. Lee
Laboratuvarlar İdari Yöneticisi, Orlando Bölgesi Tıp Merkezi, Orlando, Florida.

Marc Leepson
Serbest Editör, *American Politics Magazine*

Gerald S. Lefever
Anestezi Asistanı, Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi, Philadelphia.

Winfred P. Lehmann
Ashbel Smith Profesörü, Dilbilim ve Germen Dilleri, Texas üniversitesi, Austin.

Stanford E. Lehmberg
Tarih Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Henry M. Lecister
Biyokimya Profesörü (Emeritus), Pasifik Üniversitesi, Stockton, \ Kaliforniya.

Thomas R. Leinbach
Coğrafya Doçenti, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Vincent B. Leitch
İngilizce Profesörü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

Harriet Lembeck
Şarap/İçki Programı Yöneticisi, Forest Hills, N.Y.

Reuel Lemmons
Editör, *Firm Foundation.*

Robert E. Lemon
Biyoloji Bölümü, McGill Üniversitesi, Montreal.

Marguerite R. Lerner
Deri Hastalıkları Profesörü, Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

Michael Lerner
Deri Hastalıkları Profesörü, Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

Laurent LeSage
Latin Dilleri Profesörü (Emeritus), Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Daniel R. Lesnick
Tarih Asistanı, Hiram Koleji, Hiram, Ohio.

Stephen V. Letcher
Fizik Profesörü, Rhode Island Üniversitesi, Kingston.

Rosa Maria Letts
Victoria & Albert Müzesi, Londra.

A. Leo Levin
Federal Adli Merkez Yöneticisi ve Hukuk Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

George L. Levine
İngilizce Profesörü, Livingston Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Herbert M. Levine
Siyasal Bilimler Profesörü, Güney Louisiana Üniversitesi, Lafayette.

Louis Levine
Biyoloji Profesörü, City College, New York City Üniversitesi, New York.

Sanford Levinson
Hukuk Pçofesörü, Texas Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Austin.

Sar A. Levitan
Ekonomi Araştırma Profesörü ve Toplumsal Siyaset Çalışmaları Merkezi Yöneticisi, George Washington Üniversitesi Washington, D.C.

Milton E. Lewine
Sanat Tarihi Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

David Levering Lewis
Tarih Profesörü, District of Columbia Üniversitesi, Washington, D.C.

George K. Lewis
Coğrafya Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Julian H. Lewis
Tıp Uygulamalı Biyoloji Bölümü, Middlesex Hastanesi Tıp Fakültesi, Londra.

Peter M. H. Lewis
Havacılık Yazarı, İllüstratör, ve Fotoğrafçı.

Richard S. Lewis
Serbest Bilim Yazarı.

Ronald L. Lewis
Siyah Amerika Çalışmaları Asistanı, Delaware Üniversitesi, Newark.

T. G. Lewis
Bilgisayar Bilimi Profesörü, Oregon Eyalet Üniversitesi, Corvallis.

Jay Leyda
Gottesman Sinema Çalışmaları Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Viola G. Lewis
Tıbbi Ruhbilim Okutmanı, The Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Hastanesi, Baltimore, Maryland.

Ilse Lichtenstadter
Yakındoğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü (Emerita), Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusettes.

Lawrence W. Lichty
İletişim Sanatları Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Charles W. Lichy
Alan Araştırma ve Geliştirme Uzmanı, Dow Chemical, ABD.

David Lidman
Eski Haber Müdürü ve pul haberleri köşe yazarı, *New York Times.*

David S. Lifson
Profesör, Monmouth Koleji, West Long Branch, New Jersey.

Lisa Lilienthal
İdarî Editör, *Video Week.*

Eric Lincoln
Backyard Games (Arka Bahçe Oyunları) Yazarı.

John R. Lindbeck
Sanayi Eğitimi Profesörü, Batı Michigan Üniversitesi, Kalamazoo.

Jerzy Linderski
Tarih Profesörü, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Bernth Lindfors
Afrika ve İngiliz Edebiyatı Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Robert Lindsay
Brownell-Jarvis Doğal Felsefe ve Fizik, Profesörü, Trinity Koleji, Hartford, Connecticut.

M. E. Lines
AT&T Bell Laboratories, Murry Hill, New Jersey.

Howard A. Link
Asya Sanatı Bölümü Yöneticisi ve Ukiyo-e Merkezi Muhafızı, Honolulu Sanat Akademisi, Honolulu.

Harold A. Linstone
Profesör, Portland Eyalet Üniversitesi, Portland, Oregon.

Stephen J. Lippard
Kimya Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Sol Liptzin
Profesör (Emeritus), New York City Üniversitesi, New York.

Howard Liss
Serbest Spor Yazarı.

Raymond Lister
Wolfson Koleji Üyesi, Cambridge Üniversitesi, ve Minyatür Ressamları, Heykeltraşları ve Gravürcüler Krallık Derneği Başkanı ve İngiliz Sanatçıları Federasyonu Guvernörler Kurulu Başkanı, İngiliz Sanatçıları Federasyonu, Cambridge, İngiltere.

Monroe H. Little
Tarih Asistanı, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Cambridge, Massachusetts.

Richard Stark Little
Coğrafya Doçenti, Batı Virginia Üniversitesi, Morgantown.

C. Scott Littleton
Antropoloji Doçenti, Toplumbilim ve Antropoloji Bölümü Başkanı, Occidental Kolej, Los Angeles.

John Lloyd
Özel Eğitim Asistanı, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Phobe Lloyd
New York City Üniversitesi Lisansüstü Bölümü, New York.

John Lobell
Mimarlık Doçenti, Pratt Enstitüsü, Brooklyn, N.Y.

Robert J. Loescher
Profesör, Sanat Tarihi ve Eleştiri Bölümü, Chicago Enstitüsü Sanat Okulu.

Richard F. Logan
Coğrafya Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Tom Logsdon
Uçak Mühendisi, Rockwell International, Uydu Sistemleri Bölümü, Seal Beach, Kaliforniya.

Fred E. Lohrer
Kütüphaneci, Archbold Biyoloji İstasyonu, Lake Placid, Florida.

Anthony J. Lomando, Jr.
CUNY Queens Koleji, Flushing, ve Lamont-Doherty Yerbilim Gözlemevi, Palisades, N.Y.

Glenn Loney
Tiyatro Profesörü, New York City Üniversitesi Lisansüstü Merkezi, New York.

Charles H. Long
William Rand Kenan, Jr., Dinler Tarihi Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill, ve Dinler Tarihi Profesörü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

Robert Long
Audio-Video Editörü, *High Fidelity* dergisi.

D. B. Longmore
Danışman Fizyolog, Ulusal Kalp Hastanesi, Londra.

R. M. Longyear
Müzik Profesörü, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

O. A. Lorenz
Sebze Ürünleri Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

D. J. Lovell
Profesör ve Danışman.

Margaretta M. Lovell
Okutman, Sanat Tarihi Bölümü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

James S. Lovett
Profesör ve Biyoloji Bilimleri Bölümü Başkan Yardımcısı, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

John Lowry
Kızılderili Bölümü Muhafız Vekili, Victoria & Albert Müzesi, Londra.

Louis D. Lowry
Profesör, Kulak-Boğaz-Burun Bölümü Başkanı, Jefferson Tıp Koleji, Philadelphia, Pennsylvania.

Steven Lubar
Tarih Bölümü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

John C. Lucchesi
Hayvanbilim ve Genetik Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Georg Luck
Yunanca ve Latince Profesörü, The John Hopkins Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

William A. Lunk
Sergi Müzesi Yardımcı Yöneticisi, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Gerardo Luzuriaga
İspanyolca Doçenti, Kalifc .iya

Üniversitesi, Los Angeles.

William G. Lycan
Felsefe Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

James G. Lydon
Tarih Profesörü, Duquesne Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Dorothy Siegert Lyle
Tüketici İlişkileri Yöneticisi, International Fabricare Institute, Silver Spring, Maryland.

Donald F. Lynch
Coğrafya Profesörü, Sanat ve Bilim Koleji, Alaska Üniversitesi, Fairbanks.

John E. Lynch
Fıkıh Bölümü Başkanı, Catholic University of America, Washington, D.C.

Michael C. Lynch
Kıdemli Araştırma Analisti, Washington Uluslararası Enerji Grubu, Washington, D.C.

John W. Lyons
Ulusal Mühendislik Laboratuvarı Yöneticisi, Ulusal Standartlar Bürosu, Washington, D.C.

John Maass
Enformasyon Görevlisi, Philadelphia Kenti, Philadelphia.

T. T. Macan
Eski doğabilimci, Freshwater Biyoloji Derneği, Cambria, İngiltere.

Patrick D. McAnany
Ağır Ceza Hukuku Doçenti, Illinois Üniversitesi, Chicago.

Richard P. McBrien
İlahiyat Bölümü Başkanı, Notre Dame Üniversitesi, Notre Dame, Indiana.

James C. McCann
Afrika Çalışmaları Merkezi, Boston Üniversitesi, Boston, Massachusetts.

Jeanne McRae McCarthy
Özel Eğitim Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

William McCarthy
İngilizce Doçenti, Iowa Eyalet Üniversitesi, Ames.

Stephen P. McCary
Ruhbilim Hizmetleri Yöneticisi, Almeda Kliniği, Houston, Texas.

William J. McCauley
Biyoloji Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

J. Forbes McClellan
Hayvanbilim Doçenti, Colorado Eyalet Üniversitesi, Ft. Collins.

James E. McClellan III
Bilim Tarihi Doçenti, Stevens Teknoloji Enstitüsü, Hoboken, New Jersey.

Campbell R. McConnell
Ekonomi Profesörü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

John P. McConnell
Profesör, Washington Eyalet Üniversitesi, Pullman.

Virginia F. McConnell
Doçent (Emeritus), Tulane Üniversitesi, New Orleans, La.

John M. McCorry
Yardımcı Editör, *Backpacking Journal* ve *Camping Journal.*

Arthur O. McCoubrey
Ulusal Ölçüm Laboratuvarı Ölçüm Hizmetleri Yardımcı Yöneticisi, Ulusal Standartlar Bürosu, Washington, D.C.

James M. McCullough
Bilim Politikası Araştırma Bölümü Eski Kıdemli Bilim ve Teknoloji Uzmanı, Kongre Araştırma Servisi, Congress Kitaplığı, Washington, D.C.

Gail McCutcheon
Asistan, Eğitim Fakültesi, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

W. A. McCutcheon
Ulster Müzesi Yöneticisi, Belfast, Kuzey İrlanda.

Etta Macdonald
Mikrobiyoloji Doçenti, Texas Üniversitesi Tıp Fakültesi, Galveston.

Forrest McDonald
Tarih Profesörü, Alabama Üniversitesi, University.

J. Fred MacDonald
Tarih Profesörü, Kuzeydoğu Illinois Üniversitesi, Chicago.

John E. MacDonald
Dış Hizmet Subayı (emekli).

Micheil MacDonald
İskoç Tartan Müzesi Yöneticisi, Comrie, İskoçya.

Jack McDonough
Eski Yazar-Yapımcı, Spor, WCBS Radyo, New York.

Gerald W. McFarland
Tarih Profesörü, Massachusettes Üniversitesi, Amherst.

James M. McGlathery
Almanca Doçenti, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Alice McGrath
Danışman, kendini koruma öğretim görevlisi ve *Self-Defense & Assault Prevention for Girls & Women*'ın (Kızlar ve Kadınlar İçin Kendini Koruma ve Saldırı Önleme) yazarlarından.

John C. McGregor
Antropoloji Profesörü (Emeritus), Illinois Üniversitesi, Urbana.

William J. McGuire
Ruhbilim Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Thomas L. McHaney
İngilizce Doçenti, Georgia Eyalet Üniversitesi, Atlanta.

Ralph McInerny
Michael P. Grace Ortaçağ Çalışmaları Profesörü, ve Ortaçağ Enstitüsü Yöneticisi, Notre Dame, Notre Dame, Indiana.

Donald Macintyre
Emekli Albay, Krallık Donanması, Kent, İngiltere.

Michael McIntyre
Coğrafya Profesörü, San Jose Eyalet Üniversitesi, San Jose, Kaliforniya.

Ross J. Macintyre
Genetik Doçenti, Cornell Üniversitesi Ithaca, N.Y.

F. Eugene McJunkin
Mühendis, Environmental Sciences Corp., Chapel Hill, Kuzey Carolina.

Guy W. McKee
Tarımbilim Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

G. Calvin Mackenzie
Yönetim Asistanı, Colby Koleji, Waterville, Maine.

Ross Mackenzie
Eski Kilise Tarihi Profesörü, Union Virginia İlahiyat Fakültesi, Richmond.

Tom L. McKnight
Coğrafya Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Peter Mackridge
Modern Yunan Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi, Londra Üniversitesi, King's College, Londra.

Ian A. McLaren
Profesör, Eğitim Bölümü, Waikato Üniversitesi, Hamilton, Yeni Zeland.

Charles A. McLaughlin
Eğitim Yöneticisi ve Genel Yönetici, San Diego Hayvanbilim Derneği (San Diego Hayvanat Bahçesi), San Diego, Kaliforniya.

Charles MacLean
The Wolf Children (Kurt Çocuklar) Yazarı.

John McLeish
Ruhbilim Profesörü, Victoria Üniversitesi, Victoria, İngiliz Kolombiyası.

David S. McLellan
Siyasal Bilimler Profesörü, Miami Üniversitesi, Oxford, Ohio.

James McMillan
Siyasal Danışman, *Daily Express*, Londra.

J. T. McMullan
Enerji Çalışma Grubu, New University of Ulster, Coleraine, Kuzey İrlanda.

Richard M. McMurry
Tarih Profesörü, Valdosta Eyalet Koleji, Valdosta, Georgia.

Bruce McPherson
Boston Üniversitesi, Boston, Massachusetts, ve Harvard üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

John Macquarrie
Lady Margaret İlahiyat Profesörü, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

Edmund J. McTernan
Sağlık Bilimleri Profesörü ve Birleşik Sağlık Meslekleri Okulu Dekanı, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Jeffrey McVey
Kimya Bölümü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Eugene W. McWhorter
Mühendislik Danışmanı ve Yazar.

Margaret McWilliams
Profesör, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Los Angeles.

Nancy R. McWilliams
Ruhbilim Yardımcı Profesörü, Livingston Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Charles Maechling, Jr.
Carnegie Uluslararası Barış Vakfı Kıdemli Üyesi.

Peter B. Maggs
Corman Hukuk Profesörü, Illinois Üniversitesi, Champaign.

Lois N. Magner
Tarih Bölümü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

Marcia E. Maguire
Eski Farsça Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Victor H. Mair
Asistan, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Maria Makela
Chicago Enstitüsü Sanat Okulu, *The Munich Secession*'ın (Münih Ayrılması) Yazarı.

Ella A. Malin
Serbest Editör, *The Burns Mantle Theater Yearbook: Best Plays* (Burns Mantle Tiyatro Yıllığı: En İyi Oyunlar).

Y. Standish Mallory
Yerbilim Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

William P. Malm
Müzik Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

R. E. Malmstrom
Asistan, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Joseph L. Malone
Dilbilim Profesörü, Barnard Koleji ve Columbia Üniversitesi, New York.

William S. Maltby
Doçent, Missouri Üniversitesi, St. Louis.

Leonard Maltin
Öğretim Üyesi, Yeni Sosyal Araştırma Okulu, New York.

Barry N. Malzberg
Yazar ve Eleştirmen, *The Engine of the Night: Science Fiction in the Eighties*'in (Gecenin Motoru: 1980 Yıllarında Bilim-Kurgu) Yazarı.

Frank Manchel
Sanat ve Bilim Koleji Dekan Yardımcısı, Vermont Üniversitesi, Burlington.

Oscar Mandel
Profesör, İnsan Bilimleri ve Toplum Bilimleri Bölümü, Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü, Pasadena.

Michael Mandelbaum
Araştırma ve Yayına Hazırlama Yöneticisi, Lehrman Enstitüsü, New York

Gerald L. Mandell
Tıp Profesörü, Bulaşıcı Hastalıklar Bölümü Başkanı, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi, Charlottesville.

Lewis Mandell
Maliye Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

John Mandeville
American Kennel Club Başkan Yardımcısı, New York.

Paul A. Mankin
Profesör, Fransızca ve İtalyanca Bölümü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Alan Mann
Antropoloji Doçenti, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

William E. Mann
Felsefe Profesörü, Vermont Üniversitesi, Burlington.

Peter K. Manning
Toplumbilim ve Psikiyatri Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Robert S. Manthy
Ormancılık Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Roger Manvell
Konuk Sinema Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Nina L. Marable
Asistan, İnsan Beslenmesi ve Besin Maddeleri, Virginia Politeknik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi, Blacksburg.

George E. Marcus
Profesör, Antropoloji Bölümü Başkanı, Rice Üniversitesi, Houston, Texas.

Paul Mareth
Danışman, AT&T Bell Laboratories, İnteraktif Enformasyon Sistemi Bölümünde İş Planlaması, Ürün Gerekleri, ve Müşteri İletişim Grupları.

Ronald W. Maris, Profesör, Toplumbilim Bölümü Başkanı, Güney Carolina Üniversitesi, Columbia.

Robert Markley
İngilizce Öğretim Görevlisi, Vassar Koleji, Poughkeepsie, N.Y.

William Markowitz
Fizik Yardımcı Profesörü, Nova Üniversitesi, Dania, Florida.

Jonathan Marks
Yayınlar Yöneticisi, Amerikan Konservatuvar Tiyatrosu, San Francisco, Kaliforniya.

Phillip J. Marone, Tıp Dr.
Jefferson Spor Tıbbı Merkezi Yöneticisi, Philadelphia, Pennsylvania.

Theresa Marousek
Amerikan Hastane İdarecileri Koleji İdari Editörü, Chicago.

Bonnie Marranca
Editör, *Performing Arts Journal.*

Michael T. Marsden
Doçent, Halk Kültürü Bölümü, Bowling Green Eyalet Üniversitesi, Bowling Green, Ohio.

Robert C. Marsh
Müzik Eleştirmeni, *Chicago Sun-Times.*

Robert L. Marshall
Müzik Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Robert T. Marshall
Besinbilim ve Beslenme Profesörü, Missouri Üniversitesi, Columbia.

Alvin R. Martin
Asistan, Texas Üniversitesi, San Antonio.

Jay Martin
Leo. S. Bing Edebiyat Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.Edebiyat Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

John H. Martin
Doçent, Peyzaj Mimarlığı ve Bölgesel Planlama Bölümü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Samuel P. Martin
Tıp Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi, Philadelphia.

William H. Martin
Doğal Alanlar Bölümü Yöneticisi, Doğu Kentucky Üniversitesi, Richmond.

Andrew Martindale
Görsel Sanatlar Profesörü, Doğu Anglia Üniversitesi, Norwich, İngiltere.

Wilson Martins
Portekizce Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

John D. Marty III
Siyasal Bilimler Profesörü ve Latin Amerika Çalışmaları Enstitüsü Yardımcı Yöneticisi, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Martin E. Marty
F. M. Cone Servis Ordinaryüs Profesörü, Chicago İlahiyat Okulu Üniversitesi, Chicago.

John D. Martz
Siyasal Bilimler Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

James M. Mason
Patoloji Asistanı, Tennessee Üniversitesi Sağlık Bilimleri Merkezi, Memphis.

Gerald Mast
İngilizce Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

John R. Mather
Profesör, Delaware Üniversitesi, Newark.

Thomas G. Mathews
Araştırma Profesörü, Porto Riko Üniversitesi, Rio Pedras.

Susan Matisoff
Japonca Doçenti, Stanford Üniversitesi Stanford, Kaliforniya.

Myron Matlaw
İngilizce Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing.

Ralph E. Matlaw
Rusça ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

J. H. Matthews
Fransızca Profesörü, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

William H. Matthews III
Yerbilim Profesörü, Lamar Üniversitesi, Beaumont, Texas.

Edward L. Mattil
Sanat Profesörü, Kuzey Texas Eyalet Üniversitesi, Denton.

Thomas P. Mattingly, Tıp Dr.
Göz Hastalıkları Bölümü, Florida Üniversitesi, Gainesville.

Samuel A. Matz
Araştırma ve Geliştirme-Düzenleme İşleri İkinci Başkanı, Ovaltine Products, Inc., Villa Park, Illinois.

Huntington Mavor,
Sinir Hastalıkları Doçenti, Utah Üniversitesi Tıp Koleji, Salt Lake City.

O. Orland Maxfield
Profesör, Coğrafya Bölümü, Arkansas Üniversitesi, Fayetteville.

Charles E. May
İngilizce Profesörü, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Long Beach.

Georges May
Fransızca Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

John Guinn May
Tarih Bölümü ve Bilim ve Tekenoloji Tarihi Bürosu, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Thomas Mayer
Ekonomi Profesörü, Davis Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

Thomas C. Mayer
Biyoloji Profesörü, Rider Koleji, Lawrenceville, New Jersey.

Donald N. Maynard
Bitkibilim Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Gene F. Mazenko
Fizik Asistanı, James Franck Enstitüsü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Jerome Mazzaro
İtalyanca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Laurence W. Mazzeno, Jr.
Güney Bölgesi Araştırma Merkezi Emlekli Denetmen Kimyacısı, Tarım Araştırma Servisi, ABD Tarım Bakanlığı.

Christopher Mead
Sanat Tarihi Bölümü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Gordon P. Means
Siyasal Bilimler Bölümü, McMaster Üniversitesi Hamilton, Ontario, Kanada.

John A. Mears
Tarih Doçenti, Güneyern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Beatrice Medicine
Antropolog, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Douglas L. Medin
Ruhbilim Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Rustem S. Medora
Eczacılık Profesörü, Montana Üniversitesi, Missoula.

Harold A. Meeks
Coğrafya Doçenti, Vermont Üniversitesi, Burlington.

H. Meijer
Hollanda Coğrafyası Enformasyon ve Dokümantasyon Merkezi, Utrecht.

R. P. Meijer
Felemenk Dilleri ve Edebiyatı Profesörü, Londra Üniversitesi, Londra.

Jeffrey L. Meikle
Asistan, Amerikan Çalışmaları ve Sanat Tarihi Bölümü, Austin'deki Texas Üniversitesi.

Floyd H. Meller
Uluslararası Tuz Giderme Birliği Danışman-Yöneticisi.

Geoffrey W. Mellors
Pilli Ürünler Bölümü, Kıdemli Teknoloji Yardımcısı Union Carbide Corporation, Parma, Ohio.

Barbara Melosh
Tıp Bilimleri Bölümü, Yönetici Yardımcısı Ulusal Amerikan Tarihi Müzesi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

William H. Menke
Ulusal Bilim Vakfı Üyesi, Columbia Üniversitesi Lamont Doherty Jeoloji Gözlemevi, Washington, D.C.

M. Meo
Tarih Bölümü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley, Kaliforniya.

Paul Merchant
Öğretim Görevlisi, İngilizce ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Warwick Üniversitesi, Coventry, Warwickshire, İngiltere.

John C. Merrill
Gazetecilik Profesörü (Emeritus), Missouri Üniveritesi, Columbia.

Richard H. Merritt
Bahçecilik Profesörü ve Cook Koleji Dekanı, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Bruce E. Meserve
Matematik Profesörü, Vermont Üniversitesi, Burlington.

Lisa M. Messinger
Modern Sanat Müzesi Yönetici Yardımcısı New York.

David F. Mettrick
Profesör ve Hayvanbilim Bölümü Başkanı, Toronto Üniversitesi, Toronto.

S. Metzger
İkinci Başkan Yardımcısı ve Baş Bilimadamı, Communications Satellite Corporation, Washington, D.C.

John Meyendorff
Kilise Tarihi ve Patristik İlahiyat Profesörü, St. Vladimir Ortodoks İlahiyat Fakültesi, ve Tarih Profesörü, Fordham Üniversitesi, New York.

Albert L. Michaels
Tarih Doçenti, Uluslararası Çalışmalar Konseyi Yöneticisi, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

John T. Mickel
Eğreltiotları Bölümü Yöneticisi, New York Botanik Bahçesi, Bronx.

Paolo Migliorini
İktisadi Coğrafya Profesörü, Roma Üniversitesi, Roma.

Vasa D. Mihailovich
Profesör, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

David H. Miles
Almanca Doçenti, Virginia Üniversitesi Charlottesville.

Edwin A. Miles
Tarih Profesörü, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Anne Millbrooke
Smithsonian Institution Üyesi, Washington, D.C.

Arthur H. Miller
Sosyal Araştırma Enstitüsü Yöneticisi, Siyasal Çalışmalar Merkezi, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

David Harry Miller
Tarih Doçenti, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

David L. Miller
Yazı İşleri Editörü, *Modern Photography* dergisi.

David W. Miller
Tarih Profesörü, Carnegie-Mellon üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Douglas T. Miller
Tarih Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

E. Willard Miller
Coğrafya Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Edwin Havilland Miller
İngilizce Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Eleanor M. Miller
Toplumbilim Bölümü, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Forrestt A. Miller
Tarih Profesörü, Vanderbilt Üniversitesi, Nashville, Tennessee.

Henry Knight Miller
İngilizce Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Larry E. Miller
Tarımsal Eğitim Programı, Missouri Üniversitesi, Columbia.

Mary Ellen Miller
Profesör, Sanat Tarihi, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Phoebe Ottenberg Miller
Karşılaştırmalı Toplumbilim Doçenti, Puget Sound Üniversitesi, Tücoma, Washington.

Richard B. Miller
İdarî Editör, *The Bankers Magazine.*

Richard Gordon Miller
Foresta Okyanus ve Dağ Çalışmaları Enstitüsü, Carson City, Nevada.

Robert H. Miller
Tarımbilim Profesörü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Robert P. Miller
İngilizce Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing.

Roy Andrew Miller
Asya Dilleri ve Edebiyatı Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Victor C. Miller
Yerbilim Profesörü, Indiana Eyalet Üniversitesi, Terre Haute.

Richard L. Millett
Tarih Çalışmaları Bölümü, Southern Illinois Üniversitesi, Edwardsville.

Alaric Millington
Matematik Eğitimi Öğretim Görevlisi, Chelsea Koleji, Londra Üniversitesi, Londra.

Lorus J. Milne
Hayvanbilim Profesörü, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

Margery Milne
Yazar ve Öğretim Görevlisi, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

Edward J. Milowicki
İngilizce Doçenti, Mills Koleji, Oakland, California.

Kimball A. Milton
Fizik Asistan Yardımcısı, California Üniversitesi, Los Angeles.

Forrest M. Mims III
Bilim Yazarı.

Ellis D. Miner
Jet İtimi Laboratuvarı, California Teknoloji Enstitüsü, Pasadena.

Norman Miners
Siyasal Bilimler Bölümü, Hong Kong Üniversitesi.

Eli C. Minkoff
Biyoloji Doçenti, Bates Koleji, Lewiston, Maine.

Charles I. Minott
Sanat Tarihi Doçenti, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Richard Minsky
Kitap Sanatları Merkezi Kurucusu, New York.

Leigh W. Mintz
Lisans Çalışmaları Dekanı ve Yeryüzü Bilimleri Profesörü, California Eyalet Üniversitesi, Hayward.

Nancy Minugh
Antropoloji Öğretim Üyesi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Marie Lynn Miranda
Asistan, Duke Üniversitesi, Siyasal Bilimler Enstitüsü, Kuzey Carolina.

William Mishler
İskandinav Dilleri Doçenti, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

John D. Mitchell
Gazete Bölümü Başkanı, Newhouse Okulu, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Leonel L. Mitchell
Aşai Rabbani Profesörü, Seabury-Western İlahiyat Fakültesi, Evanston, Illinois.

Peter Mitchell
Kayıt ve Ürün Tasarım Mühendisi, radyo ve video teknolojisi makaleleri yazarı.

Charles S. Moffett
Avrupa Resimleri Bölümü Yardımcı Yönetici, Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

Rabindra N. Mohapatra
Fizik Profesörü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Charles Molesworth
Profesör, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing.

John Money
Tıbbi Ruhbilim Profesörü ve Çocuk Hastalıkları Doçenti, The Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Hastanesi, Baltimore, Maryland.

Karen Monson
Yazar ve eski müzik eleştirmeni, Chicago Daily News.

Ashley Montagu
Antropoloji Bölümü Eski Başkanı Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, N.Y.

E. William Monter
Tarih Profesörü, Northwestern Üniversitesi, Evanston, Illinois.

David S. Moore
İstatistik Profesörü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

Harry T. Moore
İngilizce Araştırma Profesörü, Southern Illinois Üniversitesi, Carterville.

J. N. Moore
Bahçecilik Profesörü, Arkansas Üniversitesi, Fayetteville.

J. T. Moore
Felsefe Profesörü, Phillips Üniversitesi, Enid, Oklahoma.

Kathryn M. Moore
Profesör, Eğitim İdaresi Bölümü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

A. Lloyd Moote
Tarih Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Lois Moran
Editör, *American Craft.*

Marta Morello-Frosch
Latin Amerika Edebiyatı Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Cruz.

Lawrence P. Morin
Ruhbilim Asistanı, Dartmouth Koleji, Hanover, New Hampshire.

J. H. Morley
Krallık Pavyonu Yöneticisi, Sanat Galerisi ve Müzeleri, Brighton, East Sussex, İngiltere.

Harold J. Morowitz
Biyofizik ve Biyokimya Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Craig Morris
Amerikan Doğa Tarihi Müzesi Yardımcı Yöneticisi, New York.

John W. Morris
Coğrafya Profesörü (Emeritus), Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Richard M. Morris
Araştırma ve Geliştirme Yöneticisi, Weir Westgarth, Ltd., Glasgow, İskoçya.

Roger B. Morrison
Eski Araştırma Yerbilimcisi, ABD Jeolojik Ölçümü, ve Yardımcı Profesör, Yerbilim Bölümü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Irving Morrissett
Social Science Education Consortium, Inc. Uygulayıcı Yönetici, Boulder, Colorado.

Thomas E. Morrissey
Tarih Doçenti, State University College, Fredonia, N.Y.

Lester R. Morss
Kimya Doçenti, Rutgers Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Donald E. Morton
İngilizce Doçenti, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Phillip W. Morton
Enformasyon Bölümü Yöneticisi, Alcoa Teknik Merkezi, ALCOA, Alcoa Merkezi, Pennsylvania.

Jacob E. Mosier
Veteriner Hekimlik Profesörü, Kansas Eyalet Üniversitesi, Manhattan.

Victor L. Mote
Coğrafya Doçenti, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Allen Mottershead
Profesör, Fizik Bilimi Bölümü, Cypress Koleji, Cypress, Kaliforniya.

Benjamin Moulton
Profesör, Coğrafya ve Jeoloji Bölümü Başkanı, Indiana Eyalet Üniversitesi, Terrea Haute.

Timothy L. Mounts
Yağlı Tohum Mahsulleri Laboratuvarı Denetmen Araştırma Kimyacısı, Kuzey Bölgesi Araştırma Merkezi, ABD Tarım Bakanlığı, Peoria, Illinois.

K. E. Moyer
Ruhbilim Profesörü, Carnegie-Mellon Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Carl R. Mueller
Tiyatro Sanatları Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Willard F. Mueller
Vilas Araştırma Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Edward J. Mullen
İspanyolca Profesörü, Missouri Üniversitesi, Columbia.

Franklin Mullinax , Tıp Dr.
Virginia Tıp Koleji, Richmond.

Delmar C. Multhauf
Coğrafya Profesörü ve Coğrafya ve Jeoloji Bölümü Başkanı, Wisconsin Üniversitesi, Stevens Point.

Alicia H. Munnell
Ekonomi uzmanı ve Boston Federal Rezerv Bankası İkinci Başkan Yardımcısı, Boston.

Jim L. Munro
Siyasal Bilimler Fakültesi, West Florida Üniversitesi, Pensacola.

Pamela Munro
Dilbilim Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Hugo Munsterberg
Profesör (Emeritus), New Paltz'daki New York Eyalet Üniversite Koleji.

Kenji Murase
Toplum Çalışmaları Profesörü, San Francisco Eyalet Üniversitesi, San Francisco.

Rhoads Murphey
Coğrafya Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

John F. Murphy
Tarih ve Yönetim Profesörü, ABD Kıyı Muhafızları Akademisi, New London, Connecticut.

E. B. Murray
Yerbilim Profesörü, Missouri Üniversitesi, St. Louis.

Haydn H. Murray
Yerbilim Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Raymond L. Murray
Proesör (Emeritus), Nükleer Mühendislik Bölümü, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Jay C. Musser
Jay C. Musser Danışman Kimyacılar Şti. Sahibi ve Genel Müdürü, Mount Joy, Pennsylvania.

Thomas A. Mutch
İdari Asistan, NASA, Washington, D.C.

Rodney G. Myatt
Biyoloji Asistanı, San Jose Eyalet Üniversitesi, San Jose, Kaliforniya.

Joel Myerson
İngilizce Profesörü, Güney Carolina Üniversitesi, Columbia.

Jack Nachbar
Halk Kültürü Doçenti, Bowling Green Eyalet Üniversitesi, Bowling Green, Ohio.

Harry S. Nachman
Danışman mühendis, H.S. Nachman & Associates, Inc., Chicago.

Paul S. Nadler
İş İdaresi Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Ronald D. Nadler
Gelişme Biyologu, Yerkes Bölgesi Primat Araştırma Merkezi, Emory Üniversitesi, Atlanta, Georgia.

Takesi Nagata
Profesör, Ulusal Kutup Araştırması Enstitüsü Yöneticisi, Tokyo.

Humberto Nagera, Tıp Dr.
Profesör, Gençlik Hizmetleri Servisi Şefi Psikiyatri Bölümü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Andrew C. Nahm
Tarih Profesörü, Western Michigan Üniversitesi, Kalamazoo.

Paul Nash
Profesör, Beşeri ve Davranışsal Çalışmalar Bölümü Başkanı, Boston Üniversitesi, Boston.

Sydney Nathans
Tarih Doçenti, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

Mildred Navaretta
Öğretim Görevlisi, Moorpark Koleji, Moorpark, Kaliforniya.

Phillip Chiviges Naylor
Tarih Asistanı, Merrimack Koleji, Kuzey Andover, Massachusetts.

John E. Neely
Makine Teknolojisi Profesörü, Lane Community Koleji, Eugene, Oregon.

Mark E. Neely, Jr.
Louis A. Warren Lincoln Kitaplığı ve Müzesi Yöneticisi, Fort Wayne, Indiana.

Lawrence Nees
Sanat Tarihi Asistanı, Delaware Üniversitesi, Newark.

Bruce C. Nehrling
Deniz Mimarlığı Asistanı, Amerika Birleşik Devletleri Donanma Akademisi, Annapolis, Maryland.

J. Meredith Neil
Sanat Yazarı.

Ulric Neisser
Ruhbilim Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

James D. Nelson
Kilise Tarihi Profesörü, Birleşik İlahiyat Fakültesi, Dayton, Ohio.

Joseph Schieser Nelson
Hayvanbilim Profesörü, Alberta Üniversitesi, Edmonton.

Marion John Nelson
Sanat Tarihi Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Roy Paul Nelson
Gazetecilik Profesörü, Orgeon Üniversitesi, Eugene.

John T. Netterville
Kimya Bölümü Başkanı, David Lipscomb Koleji, Nashville, Tennessee.

Bruno Netti
Müzik ve Antropoloji Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Robert M. Neuman
Okutman, Sanat ve Sanat Tarihi Fakültesi, Iowa Üniversitesi, Iowa City.

Stephanie G. Neuman
Uluslararası Değişiklikler Araştırma Enstitüsü Kıdemli Araştırma Bilgini ve Karşılaştırmalı Savunma Çalışmaları Programı Yöneticisi, Columbia Üniversitesi, New York.

Alvin L. Neumann
Hayvanbilim Profesörü (Emeritus), Illinois Üniversitesi, Urbana.

Richard Morgan Neumann
Araştırma Bilimcisi, Polymer Bilim Enstitüsü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Jacob Neusner
Dinsel Çalışmalar Profesörü, Ungerleider Yahudi Çalışmaları Seçkin Bilimadamı, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

A. C. Neville
Hayvanbilim Okutmanı, Bristol Üniversitesi, Bristol, İngiltere.

Adam Neville
Dundee Üniversitesi Yöneticisi ve Rektör Yardımcısı, Dundee, İskoçya.

Ray L. Newburn, Jr.
Jet İtim Laboratuvarı, Teknik Kadro üyesi, Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü, Pasadena.

Richard S. Newell
Tarih ve Asya Çalışmaları Profesörü, Northern Iowa Üniversitesi, Cedar Falls.

Dika Newlin
Müzik Profesörü, Virginia Commonwealth Üniversitesi, Richmond.

Barbara Newman
Eleştirmen *Dancemagazine* ve *Classical Music Weekly*.

Lawrence W. Newman
Asistan, Ohio Wesleyan Üniversitesi, Delaware.

William S. Newman
Müzik Ordinaryüs Profesörü (Emeritus), Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Brother G. Nicholas
Biyoloji Profesörü, La Salle Koleji, Philadelphia.

Robert L. Nichols
Profesör (Emeritus), Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts

Norman L. Nicholson
Coğrafya Profesörü, Batı Ontario Üniversitesi, Londra.

Malcolm F. Nicol
Fiziksel Kimya Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

William A. Niering
Bitkibilim Profesörü, Connecticut Koleji, New London.

Donald L. Niewyk
Tarih Profesörü, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Elena O. Nightingale, Tıp Dr.
Carnegie Corporation of New York, Washington, D.C.

Daniel Noin
Profesör, Paris Üniversitesi, Paris.

Kenneth P. Nolan
Dava Vekili, Speiser & Krause, P.C., New York.

James Wm. Noll
Eğitim Politikası ve İdare Bölümü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Mark A. Noll
Tarih Doçenti, Wheaton Koleji, Wheaton, Illinois.

R. Åke Norberg
Norberg Hayvanbilim Bölümü, Göteborg Üniversitesi, Göteborg, İsveç.

Richard B. Norgaard
Doçent, Enerji ve Kaynaklar Grubu, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Augustus Richard Norton
Karşılaştırmalı Siyasal Doçenti, ABD Askeri Akademisi, West Point, N.Y.

Thomas E. Norton
Sotheby Parke Bernet, Inc. Kıdemli İkinci Başkan, New York.

Frederick A. Norwood
Hıristiyanlık Tarihi Profesörü, Garrett-Evangelical İlahiyat Fakültesi, Evanston, Illinois.

Robert Novak
Araştırma Yardımcısı, Vektör Biyoloji Laboratuvarı, Notre Dame Üniversitesi, Notre Dame, Indiana.

Martha Craven Nussbaum
Felsefe ve Yunanca - Latince Asistanı, Harvard üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Merle C. Nutt
Mühnedislik Bilimleri Profesörü (Emeritus), Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

James Nybakken
Biyoloji Bilimleri Profesörü, Moss Landing Deniz Laboratuvarları, Moss Landing, Kaliforniya.

William H. Nyce
Kimya Doçenti, New Haven üniversitesi, West Haven, Connecticut.

Francis Oakley
Williams Koleji Başkanı, Williamstown, Massachusetts.

Alcestis R. Oberg
Spacefarers of the '80's and '90's (1980 ve ve 1990 Yıllarının Uzay Gezginleri) ve, James E. Oberg'le birlikte, *Pioneering Space*'in (1986) (Uzayda Öncülük) yazarı.

James E. Oberg
Red Star in Orbit (Yörüngede Kızıl Yıldız, 1981) ve *Mission to Mars* (1984) (Mars'a Görev Gezisi, 1984) yazarı.

John J. Oberle
Benjamin Moore & Co. BAş Kimyacısı, Newark, New Jersey.

Harold A. Oberman, Tıp Dr.
Patoloji Profesörü, Klinik Patoloji Bölümü Şefi, Michigan Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ann Arbor.

Joseph F. O'Callaghan
Tarih Profesörü, Fordham Üniversitesi, New York.

David O'Connor
Eski Mısır Uygarlığı Doçenti, Mısır Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Üniversite Müzesi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

J. Dean O'Donnell, Jr.
Doçent, Virginia Politeknik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi, Blacksburg.

Jack O'Dwyer
Yayımcı ve Editör, *Jack O'Dwyer's Newsletter*.

William Offenkrantz , Tıp Dr.
Psikiyatri Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Daniel Offer, Tıp Dr.
Psikiyatrı Bölümü Başkanı, Michael Reese Hastanesi ve Tıp Merkezi, Chicago.

Daniel T. O'Hara
İngilizce Bölümü, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

John Peter Oleson
Doçent, Victoria Üniversitesi, Victoria, İngiliz Kolombiyası.

Anita M. Oliva
The Wire Association International, Inc., Guilford, Connecticut.

L. Jay Oliva
Tarih Profesörü ve Akademik İşler İkinci Başkanı, New York Üniversitesi, New York.

Chadwick Oliver
Ağaçlandırma Profesörü, Orman Kaynakları Koleji, Washington Üniversitesi, Seattle.

Frank J. Oliver
Eski Editör, *Electro-Technology Magazine*.

Will Oliver
Feed-A-Form, Inc. Yön. Kur. Başkanı, Westwood, Massachusetts.

Bertell Ollman
Profesör, Siyaset Bölümü, New York

Üniversitesi, New York.

James L. Olsen
Tıbbi Ürünler Bölümü Şefi, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

Linda Olsheim
Kolej ve Komün İlişkileri Yönetici Yardımcısı, Fashion Teknoloji Enstitüsü, New York.

John W. O'Malley
Profesör, Weston İlahiyat Okulu, Cambridge, Massachusetts.

Elliott I. Organick
Bilgisayar Bilimi Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Louis L. Orlin
Eskiçağ Yakındoğu Tarihi ve Edebiyatı Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Martin Oren, Tıp Dr.
Psikiyatri Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Norman J. Ornstein
Doçent, Siyaset Bölümü, Catholic University of America, Washington, D.C.

Robert T. Orr
Kıdemli Bilimadamı, Kaliforniya Bilim Akademisi, San Francisco.

Mark Orsag
Tarih Bölümü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

James M. Ortega
Profesör, Matematik Bölümü Başkanı, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Stuart Oskamp
Ruhbilim Profesörü, Claremont Lisansüstü Fakültesi, Claremont, Kaliforniya.

Donald E. Osterbrock
Astronomi Profesörü ve Lick Gözlemevi Yöneticisi, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Cruz.

R. C. Ostle
Arapça Öğretim Görevlisi, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu, Londra Üniversitesi, Londra.

John H. Ostrom
Yerbilim Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Donald K. Ourecky
Doçent, Meyve Yetiştirme ve Bağcılık Bölümü, New York Eyaleti Deneme İstasyonu, Geneva.

Roger C. Owen
Antropoloji Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flusihng.

Susan S. Owicki
Elektrik Mühendisliği Asistanı, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

David W. Oxtoby
Kimya Asistanı, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Howard Ozmon
Eğitim Profesörü, Virginia Commonwealth Üniversitesi, Richmond.

Sergio Pacifici
Latin Dilleri ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Qeens College ve Lisansüstü Bölümü, New York City Üniversitesi, Flushing.

Don N. Page
Asistan, Fizik Bölümü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Ellis Batten Page
Eğitsel Ruhbilim ve Araştırma Profesörü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

Thornton Page
Araştırma Astrofizikçisi, NASA Johnson Uzay Merkezi, Houston, Texas.

Lisa L. Paine
Asistan, Kadın - Doğum Hastalıkları, John Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi, Baltimore, Maryland.

Angela Jung Palandri
Çince Profesörü, Oregon Üniversitesi, Eugene.

David Pankow
Profesör, Baskı Okulu Yöneticisi, Melbert B. Cary, Jr., Grafik Sanat Koleksiyonu; Rochester Teknoloji Enstitüsü, Rochester, N.Y.

Nicholas C. Pano
Tarih Profesörü, Batı Illinois Üniversitesi, Macomb.

S. Victor Papacosma
Tarih Doçenti, Kent Eyalet Üniversitesi, Kent, Ohio.

Robert J. Paradowski
Bilim ve Kimya Tarihi Asistanı, Eisenhower Koleji, Seneca Falls, N.Y.

George Park
Antropoloji Profesörü, Newfoundland Memorial Üniversitesi, Saint John's.

Donn B. Parker
SRI International Kıdemli İdare Danışmanı, Menlo Park, Kaliforniya.

Franklin Parker
Konuk Eğitim Ordinaryüs Profesörü, Batı Carolina Üniversitesi, Cullowhee, Kuzey Carolina.

Robert L. Parker
Müzik Profesörü, Miami Üniversitesi, Coral Gables, Florida.

Sandy Parker
Yayımcı, *Sandy Parker Reports*, ve Yardımcı Editör, *Fur Chic* Dergisi.

Russell J. Parkinson
Tarihçi, Tarih ve Müzeler Bölümleri Karargâhı, ABD Silahlı Kuvvetleri Washington, D.C.

Charles Parsons
Felsefe Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Melinda B. Parsons
Öğretim Görevlisi, Sanat Tarihi, British Columbia Birinci Sınıf İftihar Programı, Vancouver.

T. R. Parsons
Profesör, Okyanus Coğrafyası Enstitüsü, British Columbia Üniversitesi, Vancouver.

William T. Parsons
Pennsylvania Felemenkçe Çalışmaları Yöneticisi, ve Editör, *Pennsylvania Folklife*, Ursinsu Koleji, Collegeville, Pennsylvania.

J. Francis Paschal
Hukuk Profesörü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

Robert Patch
Toplumsal Bilimler Okutmanı, Texas Üniversitesi, Dallas.

James T. Patterson
Tarih Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Samuel C. Patterson
Siyasal Bilimler Profesörü, Iowa Üniversitesi, Iowa City.

E. Mansell Pattison, Tıp Dr.
Psikiyatri ve Sağlık davranışları Profesörü ve Kürsü Başkanı, Georgia Tıp Koleji, Augusta.

Phil Patton
Artforum, *Art in America*, *Portfolio* vb. Dergilerde Sanat Yazarı.

W. J. Patton
Danışman Mühendis, *Plastics Technology*'nin (Plastik Teknolojisi) yazarı.

Wendell K. Patton
Hayvanbilim Profesörü, Ohio Wesleyan Üniversitesi, Delaware.

Erich Robert Paul
Bilim Tarihi Asistanı, Dickinson Koleji, Carlisle, Pennsylvania.

K. B. Paul
Asistan, Lincoln Üniversitesi, Jefferson City, Missouri.

Matthew D. Paul, Tıp Dr.
Danbury Hastanesi Kadrolu Doktoru, Danbury, Connecticut; Göz Hastalıkları Okutmanı, Columbia -Presbiteryen Tıp Merkezi, New York.

Robert A. Paul
Doçent, Liberal Sanatlar Lisansüstü Enstitüsü, Emory Üniversitesi, Atlanta, Georgia.

Frank M. Paulsen
İngilizce Profesörü, Kuveyt Üniversitesi, Kuveyt.

John Pawlikowski
Toplumsal Ahlâk Profesörü, Katolik İlahiyat Birliği, Chicago.

David L. Pawson
Derisidikenliler Bölümü Yöneticisi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Maung Hla Pe
Fizik Profesörü, Manhattan Koleji, Riverdale, N.Y.

Leonard A. Pearlman
Müzik Profesörü, Orkestra Şefi, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Neal J. Pearson
Siyasal Bilimler Doçenti, Texas Tech Üniversitesi, Lubbock.

William S. Pechter
Yazar, *Twenty-four Times a Second* (Saniyede Yirmi Dört Kez) ve *Movies Plus One*'ın (Sinema Artı Bir) yazarı.

Michael J. Pelczar, Jr.
Amerika Birleşik Devletleri'nde Lisansüstü Okullar Kurulu Başkanı, Washington, D.C.

Marcelino C. Penuelas
İspanyolca Profesörü ve Latin Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Başkanı, Washington Üniversitesi, Seattle.

Simon Pepper
Mimarlık Öğretim Görevlisi, Liverpool Üniversitesi, Liverpool.

Don Peretz
Siyasal Bilimler Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Binghamton.

Alfred Perlmutter
Biyoloji Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Laurence Perrine
Frensley İngilizce Profesörü, Güneyem Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Lawrence A. Pervin
Ruhbilim Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Jeffrey L. Peters
Biyomühendislik Araştırma Doçenti ve Cerrahi Araştırma Asistanı, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Ivars Peterson
Matematik ve Fizik Editörü, *Science News*.

John Milo Peterson
Matematik Profesörü, Brigham Young Üniversitesi, Provo, Utah.

Martin Severin Peterson
Eski Genel Doğa Bilimleri Uzmanı, ABD Ordusu, Natick Araştırma ve Geliştirme Komutanlığı, Natick, Massachusetts.

Theodore Peterson
İletişim Koleji Dekanı, Illinois Üniversitesi, Urbana.

Peter L. Petrakis
Yazıişleri Yönetmeni, *Yaşam Bilimleri* Editörlük Servisi, Silver Spring, Md.

Terry F. Pettijohn
Ruhbilim Asistanı, Ohio Eyalet Üniversitesi, Marion.

David E. Petzal
İdari Editör, *Field and Stream Magazine*.

R. L. Peurifoy
Yazar ve Danışman Mühendis, ve Eski İnşaat Mühendisliği Profesörü, Oklahoma Eyalet Üniversitesi, Stillwater.

Troy L. Péwé
Profesör, Yerbilim Müzesi Yöneticisi, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

Henri Peyre
Ordinaryüs Profesör, Lisansüstü Bölümü, New York City Üniversitesi, New York.

Carl C. Pfeiffer, Tıp Dr.
Beyin Biyo Merkezi Yöneticisi, Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi, Philadelphia.

Carl J. Pfeiffer
Veterinerlik Biyolojisi ve Klinik Çalışmalar Bölümü, Veteriner Hekimlik Koleji, Virginia Politeknik Enstitüsü, Blacksburg.

Allan R. Phillips
Konuk Araştırma Yardımcısı, Nuevo Leon Özerk Üniversitesi, Nuevo Leon, Meksika.

Jane Philpott
Bitkibilim Profesörü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

Martin Picker
Müzik Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Calder M. Pickett
Gazetecilik Profesörü, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

Steward T. A. Pickett
Çevre Sistemi Çalışmaları Enstitüsü, The Mary Flagler Cary, Arboretum, New York Bitkibilim Bahçesi, Millbrook, N.Y.

Roger A. Pielke
Atmosfer Bilimleri Bölümü, Colorado Eyalet Üniversitesi, Fort Collins.

Robert J. Pierce
Dans Eleştirmeni, *Soho Weekly News*.

Don Pierson
Spor Yazarı, *Chicago Tribune*.

John F. Pile
Tasarım Profesörü, Pratt Enstitüsü, Brooklyn, N.Y.

Edmund L. Pincoffs
Felsefe Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

David H. Pinkney
Tarih Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Roy Pinney
Eski Gazetecilik Profesörü, Alaska Üniversitesi, Fairbanks.

John F. Piper, Jr.
Tarih Doçenti, Lycoming Koleji, Williamsport, Pennsylvania.

Larry L. Pippin
Siyasal Bilimler Profesörü, Elbert Covell Koleji, Pacific Üniversitesi, Forest Grove, Oregon.

Hanna Fenichel Pitkin
Siyasal Bilimler Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Harvey Pitkin
Antropoloji Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Henry Pitot, Tıp Dr.
Onkoloji ve Patoloji Profesörü, McArdle Kanser Araştırma Laboratuvarı, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

David J. Pittman
Profesör, Toplumbilim Bölümü Başkanı, Washington Üniversitesi, Saint Louis, Missouri.

Robert Plonsey
Profesör, Biyomedikal Mühendislik Bölümü Başkanı, Case Batı Reserve Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Henry A. Plotkin
Toplum İşleri Dairesi, New Jersey Eyaleti.

Rita M. Plotnicki
Öğretim Görevlisi, Hunter Koleji, New York.

E. M. Plunkett
Sanat Tarihçisi.

Robert Plutchik
Psikiyatri Profesörü, Albert Einstein Tıp Koleji, Bronx, N.Y.

Thomas T. Poleman
Uluslararası Besin Ürünleri Ekonomisi, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Richard Polenberg
Amerikan Tarihi Profesörü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

John Pollis
Museum Marketing Associates, Inc. Yön. Kur. Başkanı, New York.

Elizabeth Pollock
Eski Fotoğrafçılık Asistanı, Baskı, Çizim ve Fotoğraf Bölümü, Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia.

Louis Pomerantz
Chicago Sanat Enstitüsü Eski Resimler ve Heykeller Bölümü Muhafızı, Chicago.

Martin A. Pomerantz
Franklin Enstitüsü Bartol Araştırma Vakfı Yöneticisi, Delaware Üniversitesi, Newark.

Gerald M. Pomper
Profesör, Rutgers Üniversitesi Siyasal

Bilimler Bölümü Başkanı, New Brunswick, New Jersey.

Ritva Poom
Editör ve Çevirmen, *Kalevala Mythology* (Kalevala Mitolojisi).

Joseph R. Pope
Birleşik Teosofistler Loncası, New York.

Richard H. Popkin
Felsefe Profesörü, Washington Üniversitesi, Saint Louis, Missouri.

John H. Porter
Yazar.

Donald Posner
Güzel Sanatlar Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Stephen E. Posten
Environmental Assesment Council, Inc. Proje Yöneticisi, New Brunswick, New Jersey.

Karl H. Potter
Felsefe Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Leon B. Poullada
Siyasal Bilimler Profesörü, Kuzey Arizona Eyalet Üniversitesi, Flagstaff.

Norman J. G. Pounds
Coğrafya ve Tarih Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Evan Powell
Chestnut Mountain Araştırma Merkezi Yöneticisi, Taylors, S.C. *Complete Guide to Home Appliances*'ın (Ev Aletleri Kılavuzu) Yazarı.

James M. Powell
Tarih Profesörü, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Robert A. Powers
Pilli Ürünler Bölümü Teknoloji Yöneticisi, Union Carbide Corporation, Cleveland, Ohio.

Ivan L. Preston
Profesör, Gazetecilik ve Kitle İletişim Okulu, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Richard A. Preto-Rodas
Dil Bölümü Yöneticisi, Güney Florida Üniversitesi, Tampa.

Ronald T. Pretty
Editör, *Jane's Weapon Systems*.

Karl H. Pribram
Sinirbilim Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Steven D. Price
The Whole Horse Catalog (Bütün Atlar Kataloğu). Yayın Yönetmeni, New York.

Richard K. Priebe
İngilizce Asistanı, Virginia Commonwealth Üniversitesi, Richmond.

William H. Pritchard
Hudson Review Yayın Kurulu Üyesi ve İngilizce Profesörü, Amherst Koleji, Amherst, Massachusetts.

Roland I. Pritikin, Tıp Dr.
Fakülte Üyesi, Rockford Tıp Okulu, Illinois Üniversitesi Göz Hastalıkları Bölümü, Rockford, ve Göz Hastalıkları Danışmanı, ABD Ordusu Sağlık Hizmetleri Komutanlığı.

Arthur J. Pulos
Pulos Design Associates Yön. Kur. Başkanı, Syracuse, N.Y.

Judson D. Purdy
Kanada Eğitim Tarihi Doçenti, Batı Ontario Üniversitesi, Londra.

Carroll Pursell
Tarih Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Elizabeth Putz
Okutman, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Kuzeyridge.

Lewis Pyenson
Profesör, Tarih ve Bilimler Toplumsal Siyaseti Enstitüsü, Montréal Üniversitesi, Montréal.

Peter Quennell
Byron: The Years of Fame (Byron: Şöhret Yılları), *Byron in Italy* (Byron İtalya'da), *Alexander Pope: The Education of Genius* (Alexander Pope: Dehanın Eğitilmesi), vb. yapıtların yazarı.

Quentin W. Quereau
Müzik Asistanı, Case Batı Reserve Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Dennis E. Quillen
Coğrafya Asistanı, Eastern Kentucky Üniversitesi, Richmond.

Paul J. Quirk
Hükümet ve Kamu İşleri Enstitüsü, Illinois Üniversitesi, Chicago.

Suzanne Rabitz
Araştırma Bilimcisi, Exxon Corporation, Linden, New Jersey.

Gerald Rabkin
Profesör, Livingston Koleji Tiyatro Sanatları Bölümü Yöneticisi, Rutgers Üniversitesi,New Brunswick,New Jersey.

Howard Rachlin
Ruhbilim Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Ramaswami Radhakrishnan
Dilbilim Doçenti, Calgary Üniversitesi, Calgary, Alberta.

Eugene Radwin
Araştırma Yardımcısı, Huron Enstitüsü, Cambridge, Massachusetts.

John B. Rae
Teknoloji Tarihi Profesörü (Emeritus), Harvey Mudd Koleji, Claremont, Kaliforniya.

Marc Raeff
Bakhmeteff Rus Çalışmaları Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Kristjan I. Ragnarsson, Tıp Dr.
Rehabilitasyon Tıbbı Enstitüsü, New York Üniversitesi Tıp Merkezi, New York.

Robert J. Raikow
Biyoloji Bilimleri Doçenti, Pittsburgh Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Thomas C. Rambo
Biyoloji Bilimleri Doçenti, Kuzey Kentucky Üniversitesi, Highland Heights.

O. Bertrand Ramsay
Kimya Profesörü, East Michigan Üniversitesi, Ypsilanti.

Harry Rand
XX. Yüzyıl Resim & Heykelleri Bölümü Başkanı, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

John Randolph
Çevre ve Kent Sistemleri Asistanı, Virginia Politeknik Enstitüsü ve Eyalet Üniversitesi, Blacksburg.

Joan A. Range
İlahiyat Doçenti, Saint Louis Üniversitesi, Saint Louis, Missouri.

Rahip Charles W. Ranson
Eski İlahiyat ve Evrensel Kilise Birliği Profesörü, Hartford İlahiyat Vakfı, Hartford, Connecticut.

John H. C. Ranson
Cerrahi Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Carter Ratcliff
Serbest Editör, *Art in America*, ve Okutman, Görsel Sanatlar Okulu, New York.

Hugh M. Raup
Charles Bullard Ormancılık Profesörü (Emeritus), Harvard Üniversitesi, Cambridge.

Stephen L. Rawlins
Fizik ve Mühendislik Bölümü Araştırma Başkanı, ABD Tuzluluk Laboratuvarı, Riverside, Kaliforniya.

Philip Rawson
Gülbenkyan Doğu Sanat Müzesi Yöneticisi, Durham Üniversitesi, İngiltere.

D. Michael Ray
Coğrafya Profesörü, Carlton Üniversitesi, Ottawa, Ontario.

Robert W. Read
Bitkibilim Bölümü Yardımcı Yöneticisi, Smithsonian Institution, Washington,D.C.

Reginald Lee Reagan
Emekli Binbaşı, ABD Ordusu, Biyolog ve Virolog, Toksikoloji Laboratuvarı, Ulusal Kanser Enstitüsü, Ulusal Sağlık Enstitüsü, Bethesda, Maryland.

Gilbert Reaney
Müzik Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Barbara Straus Reed
Gazetecilik Asistanı, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi, Los Angeles.

Melvin L. Reed, Tıp Dr.
Onkoloji Doçenti ve Metropolitan Detroit Kapsamlı Kanser Merkezi Yardımcı Yöneticisi (Eğitim), Wayne Eyalet Üniversitesi Tıp Fakültesi, Detroit.

Robert Roy Reed
Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Robert Reeder
Maden Mühendisliği Doçenti, Colorado Madencilik Okulu, Golmden.

Robert Regan
İngilizce Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

John B. Rehder
Coğrafya Doçenti, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Lynn P. Rehm
Ruhbilim Profesörü, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Bernard Reich
Siyasal Bilimler Profesörü, George Washington Üniversitesi, Washington, D.C.

John J. Reich
Yunanca ve Latince Doçenti, Florida Eyalet Üniversitesi, Tallahassee.

Abigail Reifsnyder
Yazar.

Michael F. Rein, Tıp Doktoru Tıp Asistanı, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi, Charlottesville.

Stephen Charles Reingold
Biyoloji Araştırma Üyesi, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

John F. Reinhard
Farmakoloji Profesörü (Emeritus), Massachusetts Farmakoloji ve İlgili Sağlık Bilimleri Koleji, Boston.

Jonathan Reiskind
Hayvanbilim Doçenti, Florida Üniversitesi, Gainesville.

W. Michael Reisman
Hukuk Profesörü, Yale Hukuk Okulu, New Haven, Connecticut.

Joseph A. Reiter
Modern Diller Doçenti, Phillips Exeter Akademisi, Exeter, New Hampshire.

Mostafa Rejai
Siyasal Bilimler Profesörü, Miami Üniversitesi, Oxford, Ohio.

John W. Renner
Bilim Eğitimi Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Robert P. Renner, D.D.S.
Prostodonti Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Stony Brook.

Sarah Rennie
Araştırma Kadrosu Yardımcısı, Lamont-Doherty Yerbilim Gözlemevi, Columbia Üniversitesi, New York.

Franklin V. Reno
Fizik Soruları Danışmanı.

Nicholas Renouf
Yale Üniversitesi Müzik Aletleri Koleksiyonu Yardımcı Yöneticisi, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Richard Rephann
Orgbilim Doçenti ve Yale Müzik Aletleri Koleksiyonu Yöneticisi ve Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Ronald M. Reuss
Biyoloji Doçenti, State University College, Buffalo, N.Y.

Walter Reuther
Bahçecilik Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi Riverside.

James W. Rhodes
Ruhbilim Okutmanı, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

Edward Ricco
Dans Eleştirmeni ve Yazarı.

Richard Rice
Japonya Projesi, Chattanooga'daki Tennessee Üniversitesi.

Peter R. Rich
Biyokimya Bölümü, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Peter G. Richards
Siyaset Profesörü, Güneyampton Üniversitesi, Güneyampton, İngiltere.

Mary Jo Richardson
Araştırma Asistanı, Woods Hole Okyanus Coğrafyası Enstitüsü, Woods Hole, Massachusetts.

John J. Richetti
İngilizce Profesörü, Rutgers üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Timothy J. Rickard
Coğrafya Profesörü, Central Connecticut Eyalet Koleji, New Britain.

David F. Ricks
Ruhbilim Profesörü, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

Herbert Riehl
Profesör (Emeritus), Colorado Eyalet Üniversitesi, Boulder.

Roderick R. Riewe
Biyoloji ve Hayvanbilim Doçenti, Manitoba Üniversitesi, Winnipeg.

İda Katherine Rigby
Sanat Tarihi Doçenti, San Diego Eyalet Üniversitesi,San Diego, Kaliforniya.

William H. Riker
Siyasal Bilimler Profesörü, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

Patrick Riley
Siyasal Bilimler Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Ingrid Rima
Ekonomi Profesörü, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Bernard Rimland
Çocuk Davranışlarını Araştırma Enstitüsü Yöneticisi, San Diego, Kaliforniya.

John S. Rinehart
Makine Mühendisliği Yardımcı Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Arthur J. Riopelle
Ruhbilim Profesörü, Louisiana Eyalet Üniversitesi, Baton Rouge.

Guenter B. Risse, Tıp Dr.
Tıp Tarihi Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Walter W. Ristow
Coğrafya ve Harita Bölümü Eski Şefi, Congress Kütüphanesi.

J.M. Ritchie
Germen Çalışmaları Profesörü, Sheffield Üniversitesi, Sehffield, İngiltere.

S. A. A. Rizvi
Asya Uygarlıkları Bölümü, Avustralya Ulusal Üniversitesi, Canberra.

Robert A. Rizza
Tıp Asistanı, Mayo Tıp okulu, Mayo Vakfı, Rochester, Minnesota.

David C. Roberts
Kimya Asistanı, Rutgers, New Jersey Eyalet Üniversitesi, New Brunswick.

J. J. M. Roberts
Yakındoğu Çalışmaları Doçenti, Toronto Üniversitesi, Toronto, Ontario.

Donald Robertson
Sanat Tarihi Profesörü, Newcomb Koleji, Tulane Üniversitesi, New Orleans, La.

Kenneth C. Robertson
Kayıt Mühendisi, CBS/Columbia Records, New York.

Kenneth R. Robertson
Kurutulmuş Bitki Koleksiyonu Yöneticisi, Illinois Doğa Tarihi Ölçümü, Urbana.

Martha Barton Robertson
Kitaplık Asistanı, Latin Amerikan Kitaplığı, Tulane Üniversitesi, New Orleans, La.

Michael Robertson
Eleştirmen, *Dance Magazine*.

Franklin W. Robinson
Sanat Doçenti, Williams Koleji.

Williamstown, Massachusetts.

James K. Robinson
İngilizce Profesörü, Cincinnati Üniversitesi, Cincinnati, Ohio.

J. Lewis Robinson
Coğrafya Profesörü, British Columbia Üniversitesi, Vancouver.

James W. Robinson
İş İdaresi Okulu Dekanı, Shippensburg Eyalet Koleji, Shippensburg, Pennsylvania.

William C. Robison
Coğrafyacı, eski ABD Ordusu Mühendisi, Topoğrafya Laboratuvarları, Fort Belvoir, Virgina.

Edward T. Roche
Hayvanbilim Profesörü, Kaliforniya Eyalet Politeknik Üniversitesi, Pomona.

Howard D. Rodee
Sanat Tarihi Doçenti, New Mexico Üniversitesi, Albuquerque.

Delmer D. Rogers
Kuram Kompozisyonu Bölümü Başkanı, Texas Üniversitesi, Austin.

Yarbay Lane Rogers
Tarih ve Müzeler Bölümü Baş Tarihçi Yardımcısı, Karargâh, ABD Silahlı Kuvvetleri, Washington, D.C.

Susan D. Rogers
Uyuşturucu Enformasyon Uzmanı, Emory Üniversitesi Hastahanesi, Atlanta, Georgia.

Joseph A. Roizen
Telegen, Yön. Kur. Başkanı, Palo Alto, Kaliforniya.

Eldred Rolfe
Coğrafya Doçenti, Maine Üniversitesi, Farmington.

Robert C. Romans
Biyoloji Doçenti, Bowling Green Eyalet Üniversitesi, Bowling Green, Ohio.

William D. Romey
Yerbilim Profesörü, St. Lawrence Üniversitesi, Canton, N.Y.

William S. Romoser
Hayvanbilim Profesörü, Ohio Üniversitesi, Athens.

Peter A. Rona
Kıdemli Araştırma Yerfizikçisi, Atlas Okyanusu Coğrafyası ve Meteoroloji Laboratuvarları, Miami, Florida.

Gerald C. Roper
Kimya Profesörü, Dickinson Koleji, Carlisle, Pennsylvania.

Stephen C. Ropp
Yönetim Doçenti, New Mexico Eyalet Üniversitesi, Las Cruces.

Theodore Ropp
Tarih Profesörü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina.

M. Richard Rose
Alfred Üniversitesi Rektörü, Alfred, N.Y.

Peter I. Rose
Sophia Smith Toplumbilim ve Antropoloji Profesörü, Smith Koleji, Kuzeyampton, Massachusetts.

Elliot A. Rosen
Tarih Profesörü, Rutgers Üniversitesi, Newark, New Jersey.

Linda J. Rosen
Araştırma Bilimcisi, New York Eyaleti Uyuşturucu Düşkünlüğü Komisyonu, New York.

Peter D. Rosenberg
İlk İncelemeci, ABD Patent & Ticarî Marka Bürosu, Washington, D.C.

William G. Rosenberg
Tarih Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Michael Rosenblum
İngilizce Doçenti, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Donald Rosenthal
Koleksiyonlar Yöneticisi, Memorial Sanat Galerisi, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

Erich Rosenthal
Toplumbilim Profesörü, Queens Koleji, New York City, Üniversitesi, Flushing.

Jane Rosenthal
Profesör, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü, Columbia Üniversitesi, New York.

Sandra B. Rosenthal
Felsefe Profesörü, Loyola Üniversitesi, New Orleans, La.

Peter J. Rosenwald
Wall Street Journal Dans Eleştirmeni.

Mark W. Roskill
Modern Sanat Tarihi Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Charles A. Ross
Yerbilim Profesörü, Western Washington Üniversitesi, Bellingham.

Herbert H. Ross
Entomoloji Profesörü, Georgia Üniversitesi, Athens.

Thomas B. Ross
Oneida Ltd. Ticarî Reklam ve Halkla İlişkiler Yöneticisi, Silversmiths, Oneida, N.Y.

Jack E. Rossmann
Ruhbilim Profesörü, Macalester Koleji, St. Paul, Minnesota.

Robert I. Rotberg
Bilim ve Teknoloji Bölümü, Akademik Sanat İkinci Başkanı, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts.

Ann Macy Roth
Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

Leland M. Roth
Sanat Tarihi Doçenti, Oregon Üniversitesi, Eugene.

John T. Rourke
Siyasal Bilimler Bölümü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Herbert H. Rowen
Tarih Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

A. I. Rowse
İngiliz Akademisi Üyesi.

R. R. Roy
Fizik Profesörü, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

Melvin L. Rubin, Tıp Dr.
Göz Hastalıkları Profesörü, Florida Üniversitesi Tıp Fakültesi, Gainesville.

Robert I. Rubinstein
Kıdemli Araştırma Antropologu, Philadelphia Yaşlılık Merkezi, Philadelphia.

Darnell Rucker
Felsefe Profesörü, Skidmore Koleji, Saratoga Springs, N.Y.

Donald L. Rucknagel, Tıp Dr.
İnsan Genetiği Profesörü, Michigan Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ann Arbor.

Nancy D. Ruggles
İstatistik Bürosu Yönetici Yardımcısı, Birleşmiş Milletler, New York.

Richard Ruggles
Ekonomi Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

George R. Rumney
Coğrafya Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Richard H. Runser, Tıp Dr.
Klinik Farmakoloji Bölümü, Hoffmann-La Roche, Inc. Nutley, New Jersey.

Robert C. Runyard
Teknik Yazar, Kawasaki Motors Corp., Santa Ana, Kaliforniya.

Douglas A. Russell
Tiyatro Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Findlay E. Russell, Tıp Doktoru Akıl ve Sinir Hastalıkları Araştırma Laboratuvarı Yöneticisi, Güney Kaliforniya Üniversitesi Tıp Merkezi, Los Angeles.

Helen Ross Russell
Çevre Eğitimi Danışmanı ve Yazar.

John D. Ryder
Eski Elektrik Mühendisliği Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Mendel Sachs
Fizik ve Astronomi Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Buffalo.

Richard Saferstein
Adli Tıp Baş Kimyacısı, New Jersey Eyalet Polisi, Adli Tıp Bilim Bürosu, West Trenton.

Constantina Safilios-Rothschild
Toplumbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara.

Edward Sagarin
Toplumbilim Profesörü, City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Arthur Sainer
Radical Theatre Notebook (Radikal Tiyatro Defteri) Yazarı.

Peter P. Sakalowsky
Coğrafya Doçenti, Southern Connecticut Eyalet Koleji, New Haven.

Anthony J. Saldarini
İncil Çalışmaları Doçenti, Boston Koleji, Chestnut Hill, Massachusetts.

Roger Sale
İngilizce Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Henry F. Salerno
İngilizce Profesörü, Eyalet Üniversitesi Koleji, Fredonia, N.Y.

Frank B. Salisbury
Bitki Fizyolojisi Profesörü, Utah Eyalet Üniversitesi, Logan.

Neil E. Salisbury
Coğrafya Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

J. H. M. Salmon
Goodhart Tarih Profesörü, Bryn Mawr Koleji, Bryn Mawr, Pennsylvania.

P. B. Salmon
Almanca Profesörü, Edinburgh Üniversitesi, Edinburgh, İskoçya.

D. K. Salunkhe
Profesör, Utah Eyalet Üniversitesi, Beslenme ve Besin Bilimleri Bölümü, Logan.

David Sammons
Ürün Yetiştirme Asistanı, Tarımbilim Bölümü, Maryland Üniversitesi, College Park.

William F. Sandford
Yardımcı Editör, *The Daily Register*, Shrewsbury, New Jersey.

Richard A. Santer
Coğrafya Profesörü, Ferris Eyalet Koleji, Big Rapids, Michigan.

Sol Saporta
Dilbilim Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Leon Satkowski
Mimarlık Asistanı, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

A. H. Saxon
Editör, The Shoe String Press, Inc., Hamden, Connecticut.

Douglas P. Scalard
Binbaşı, ABD Ordusu, Amerika Birleşik Devletleri Askeri Akademisi Tarih Bölümü, West Point, N.Y.

Paul Schach
Germen Dilleri Profesörü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

Nikola B. Schahgaldian
The Rand Corporation, Santa Monica, Kaliforniya.

Edward L. Schapsmeier
Tarih Profesörü, Illinois Eyalet Üniversitesi, Normal.

Elaine J. Schechter
Antropoloji Bölümü, Columbia Üniversitesi, New York.

Carl H. Scheele
Toplum Yaşamı Bölümü Yöneticisi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Karl E. Scheibe
Ruhbilim Profesörü, Wesleyan Üniversitesi, Middletown, Connecticut.

Marc N. Scheinman
Siyasal Bilimler Asistanı, Douglass Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Hilbert Schenck
Makine Mühendisliği Profesörü, Rhode Island Üniversitesi, Kingston.

Joseph Scherer
Eski Maliye Profesörü, Hofstra Üniversitesi; Ekonomi uzmanı, New York Federal Rezerv Bankası, New York.

Lawrence H. Schiffman
İbranice ve Yahudice Çalışmalar, New York Üniversitesi, New York.

Allan W. Schindler
Besteleme Doçenti, Eastman Müzik Okulu, Rochester, N.Y.

James T. Schleifer
Tarih Profesörü, New Rochelle Koleji, New Rochelle, N.Y.

Arthur Schlissel
Matematik Doçenti, John Jay Ağır Ceza Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Raymond H. Schmandt
Tarih Profesörü, St. Joseph Koleji, Philadelphia.

Fred Schnaue
Amerikan Fon Toplama Danışma Birliği Halkla İlişkiler Yönetmeni, New York.

Lawrence J. Schneiderman, Tıp Dr.
Profesör, Toplum/Aile Tıbbı Bölümü, Kaliforniya Üniversitesi Tıp Fakültesi, San Diego.

Gary D. Schnell
Hayvanbilim Doçenti, Kuşlar Bölümü Yöneticisi, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

C. H. Scholz
Yerbilim Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

James Morton Schopf
Yerbilimci (emekli), ABD Yerbilim Ölçümü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Columbus.

Keith N. Schoville
İbranice ve Sami Çalışmaları Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

B. Charlotte Schreiber
Yerbilim Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing, ve Lamont-Doherty Yerbilim Gözlemevi, Palisades, N.Y.

Carol Schreiber
Chicago Enstitüsü Sanat Okulu Yazarı.

Joanne Schreiber
Köşe Yazarı, Birleşik Medya Hizmetleri, New York.

Allan M. Schrier
Ruhbilim Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Walter A. Schroeder
Coğrafya Okutmanı, Missouri Üniversitesi, Columbia.

A. F. Schuch
Los Alamos Bilim Laboratuvarı Emekli Kadrolu Üyesi, Kaliforniya Üniversitesi, Los Alamos, New Mexico.

Jerome L. Schullman
Mikrobiyoloji Profesörü, Mount Sinai Tıp Okulu, New York.

Richard Evans Schultes
Paul C. Mangelsdorf Doğa Bilimleri Profesörü ve Bitkibilim Müzesi Yöneticisi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Max F. Schulz
İngilizce Profesörü, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Ernest L. Schusky
Antropoloji Profesörü, Southern Illinois Üniversitesi, Edwardsville.

John A. Schuster
Bilim Tarihi Üniversite Öğretim Görevlisi Asistanı, Cambridge Üniversitesi, ve Bilim Tarihi ve Felsefesi Çalışmaları Yöneticisi, St. John's Kolej, Cambridge, İngiltere.

Peter Schwab
Siyasal Bilimler Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Purchase.

Bernard Schwartz
Edwin D. Webb Hukuk Profesörü, New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi, New York.

Kessel Schwartz
Yabancı Diller Profesörü, Miami Üniversitesi, Coral Gables, Florida.

Marvin D. Schwartz
Sanat Tarihçisi.

Richard B. Schwartz
Lisansüstü Fakültesi Dekanı ve İngilizce Profesörü, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Tony Schwartz
Environmental Media Consultants, Inc. Yön. Kur. Başkanı.

David J. Schwendemann
Hayvan Postu Doldurma Baş Uzmanı, Amerikan Doğa Tarih, Müzesi, New York.

Joan M. Scobey
Rugs and Wallhangings (Halılar ve Duvar Halıları) Yazarı.

Davit W. Scott
Planlama Danışmanı, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.

James W. Scott
Coğrafya ve Bölgesel Planlama Bölümü Başkanı, ve Pasifik Kuzeybatı Çalışmaları Merkezi Yöneticisi, Batı Washington Üniversitesi, Bellingham.

John F. Scott
Sanat Tarihi Profesörü, Rice Üniversitesi, Houston, Texas.

Peter Scott
Editör, *The Times Higher Education Supplement*, Londra.

Emekli Albay W. F. Searle, Jr.
ABD Donanması ve Konuk Profesör, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Cambridge.

Mary Anne Sedney
Ruhbilim Doçenti, Providence Koleji, Providence, R.I.

Raymond J. Seeger
Doğa Bilimleri Vakfı, Emekli.

Charles Segal
Yunanca ve Latince Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Harold B. Segel
İslav Edebiyatları Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Lewis S. Seiden
Farmakoloji ve Fizyoloji Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Mitchell A. Seligson
Siyasal Bilimler Asistanı, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Mostafa A. Selim
Tıp Doktoru , Cleveland Metropol Hastanesi, Cleveland, Ohio.

Lawrence Senelick
Tiyatro Doçenti, Tufts Üniversitesi, Medford, Massachusetts.

Everett E. Sentman
Sentman Publishing Enterprises Yön. Kur. Başkanı, Lake Forest, Illinois.

S. Prakash Sethi
Profesör, İş İdaresi Bölümü, Baruch Koleji, New York City Üniversitesi.

Gary S. Settles
Makine Mühendisliği Bölümü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, College Park.

David Severn
Amstar Corporation Teknik Enformasyon Müdürü, New York.

Martin Seymour-Smith
Eski İngilizce Konuk Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Theodore Shabad
Editör, *Soviet Geography Magazine*, New York.

Sheldon Schaeffer
Eğitim Fakültesi, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Edgar F. Shannon, Jr.
İngilizce Profesörü, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Lloyd S. Shapley
Kıdemli Matematikçi, Rand Corporation.

Myron Sharaf
Öğretim Görevlisi, Psikiyatri Bölümü, Cambridge Hastanesi, Harvard Tıp Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

Don Sharp
Yardımcı Editör, *Motorboat* Dergisi, Boston, Massachusetts.

Mitchell R. Sharpe
Tarihçi, Alabama Uzay ve Roket Merkezi, Huntsville, Alabama.

Marshall S. Shatz
Tarih Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Peter Shaw
Doçent, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Stanford J. Shaw
Türkiye ve Yakındoğu Tarihi Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Thurstan Shaw
Arkeoloji Profesörü, Cambridge Üniversitesi, Cambridge, İngiltere.

Ronald C. Sheck
Coğrafya Doçenti, New Mexico Eyalet Üniversitesi, Las Cruces.

J. A. Shellenberger
Tahıl Bilim ve Sanayileri Ordinaryüs Profesörü, Kansas Eyalet Üniversitesi, Manhattan.

Lillian Overland Sheps
Scientific Engineering Systems, Inc. Bitkibilim Danışmanı, Reno, Nevada.

Robert E. Sheriff
Seiscom Delta Inc. Yön. Kur. Kıdemli İkinci Başkanı, Houston, Texas.

S. Samuel Shermis
Profesör, Eğitim Fakültesi, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

Norman Sherry
İngiliz Edebiyatı Profesörü, Lancaster Üniversitesi, Lancaster, İngiltere.

Ira M. Sheskin
Coğrafya Asistanı, Miami Üniversitesi, Miami, Florida.

James H. Shideler
Tarih Profesörü (Emeritus), Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

John A. Shimer
Emekli Yerbilim Profesörü, Brooklyn Koleji, Brooklyn, N.Y.

Sir Hubert Shirley-Smith, C.B.E.
İnşaat Mühendisleri Kurumu Eski Başkanı, W. V. Zinn and Associates Danışmanı, Kent, İngiltere.

Gerald Shklar, D.D.S.
Charles A. Brackett Ağız Hastalıkları Profesörü, Harvard Diş Hekimliği Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

B. M. Shmavonian
Profesör, Tıbbi Ruhbilim ve Psikofizyoloji Servisi Şefi, Temple Üniversitesi Tıp Fakültesi, Philadelphia.

Robert Shogan
İç Siyaset Muhabiri, *Los Angeles Times*.

Diana Sholtz
Fakülte Üyesi, Massachusetts Profesyonel Ruhbilim Okulu, Newton.

A. Louis Shor
American Syanamid Co. Kayıt Koordinatörü, Princeton, New Jersey.

A. H. Short
Kıdemli Fizyoloji ve Farmakoloji Öğretim Görevlisi, Nottingham Üniversitesi Tıp Fakültesi, Nottingham, İngiltere.

James R. Shortridge
Coğrafya Doçenti, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

Victor W. Sidel, Tıp Dr.
Profesör, Toplumsal Tıp Bölümü Montefiore Hastanesi ve Albert Einstein Tıp Koleji, Bronx, N.Y.

William R. Siebenschuh
İngilizce Asistanı, Case Western Reserve Üniversitesi, Cleveland, Ohio.

Lewis H. Sigelbaum
Tarih Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Joan C. Siegfried
Sanat Tarihi Doçenti, Skidmore Koleji, Saratoga Springs, N.Y.

Jay A. Sigler
Siyasal Bilimler Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Robert H. Silliman
Tarih Doçenti, Emory Üniversitesi, Atlanta, Georgia.

Burr A. Silver
Yerbilim ve Yerfiziği Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

George A. Silver, Tıp Dr.
Kamu Sağlığı Profesörü (Emeritus), Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi, New Haven, Connecticut.

Larry A. Silver
Sanat Tarihi Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Philip W. Silver
İspanyolca Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Jean Silverman
Amerika Arkeoloji Enstitüsü, New York Derneği, New York.

Virginia B. Silverstein
Çevirmen ve Yazar.

Dennis Simanaitis
Mühendislik Editörü, *Road and Track*, Newport Beach, Kaliforniya.

N.W. Simmonds
Profesör, Tarım Fakültesi, Edinburgh Üniversitesi, Edinburgh, İskoçya.

Edwin H. Simmons
Emekli Tuğgeneral, ABD Silahlı Kuvvetleri, Silahlı Kuvvetler Tarihi ve Müzeleri Yöneticisi.

Harold J. Simon, Tıp Dr.
Toplum Tıbbı Profesörü ve Tıp Fakültesi Dekan Yardımcısı, Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Andrew Sinclair
Jack: A Biography of Jack London'ın (Jack: Jack London'ın Biyografisi) Yazarı.

Marcus G. Singer
Felsefe Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Madison.

Ronald Singer
Anatomi ve Antropoloji Profesörü, Biyoloji ve Tıp Bilimleri Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Donald B. Siniff
Çevrebilim ve Davranış Biyolojisi Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Guy Sircello
Felsefe Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Irvine.

Harvard Sitkoff
Tarih Profesörü, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

Margaret W. Skinner
Washington Üniversitesi Tıp Fakültesi, St. Louis, Missouri.

Barry F. Skoff
Klinik Yöneticisi, Tıp Eğitimi Değerlendirme Merkezi, Kuzey Shore Çocuk Hastanesi, Salem, Massachusetts.

Robert C. Slater
Profesör, Morg Bilimi Bölümü Yöneticisi, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

Elizabeth M. Slayter
Eski Biyoloji ve Biyokimya Asistanı, Brandeis Üniversitesi, Waltham, Massachusetts.

Reuben E. Slesinger
Ekonomi Profesörü, Pittsburgh Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Mark Slobin
Müzik Doçenti, Wesleyan Üniversitesi Middeltown, Connecticut.

Bernice Slote
İngilizce Profesörü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

Donald Smalley
Profesör (Emeritus), Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign, Urbana.

Larry Smarr
Astronomi Doçenti, Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign.

George M. Smerk
Ulaşım Profesörü, İş İdaresi Okulu, Inidana Üniversitesi, Bloomington.

Allen R. Smith
Coğrafya Asistanı, Central Connecticut Eyalet Koleji, New Britain.

Charles D. Smith
Tarih Profesörü, San Diego Eyalet Üniversitesi, San Diego, Kaliforniya.

Charles E. Smith
Makine Mühendisliği Profesörü, Oregon Eyalet Üniversitesi, Corvallis.

C. Ray Smith
Mimarlık Eleştirmeni, Tarihçi ve Yazar; *Supermannerism: New Attitudes in Post-Modern Architecture* (Aşırı Maniyerizm: Post-Modern Mimaride Yeni Yaklaşımlar).

David S. Smith
Anestezi Asistanı, Pennsylvania Üniversitesi Tıp Fakültesi, Philadelphia.

Elwyn A. Smith
Rahip, Garden Crest Birleşik Presbiteryen Kilisesi, Saint Petersburg, Florida.

Henry H. Smith
Sayım Bürosu Kamu Enformasyon Görevlisi, ABD Ticaret Bakanlığı.

Howard E. Smith, Jr.
Yazar.

J.D. Smith
Genetik Profesörü, Bitkibilim Bölümü, Texas A&AM Üniversitesi, College Station.

Joe K. Smith
Matematik Doçenti, Kuzey Kentucy Üniversitesi, Highland Heights.

P. M. Smith
Bitkibilim Öğretim Görevlisi, Edinburgh Üniversitesi, Edinburgh, İskoçya.

Richard K. Smith
Havacılık Tarihçisi.

Robert Smith
Entomoloji Doçenti, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Roger S.U. Smith
Yerbilim Asistanı, Houston Üniversitesi, Houston, Texas.

Rogers M. Smith
Siyasal Bilimler Profesörü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Ronald C. Smith
Güney Alberta Teknoloji Enstitüsü, Calgary.

Thomas M. Smith
Bilim Tarihi Profesörü, Oklahoma Üniversitesi Norman.

Warren Thomas Smith
Kilise Tarihi Profesörü, Mezheplerarası İlahiyat Merkezi, Atlanta, Georgia.

Whitney Smith
Flag Araştırma Merkezi Uygulayıcı Yöneticisi, Winchester, Massachusetts.

Howard E. Smither
Müzik Profesörü, Müzik Lisansüstü Çalışmaları Yöneticisi, Chapel Hill Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

James N. Snaden
Central Connecticut Eyalet Koleji Coğrafya Bölümü, New Britain.

Johan P. Snapper
Queen Beatrix Almanca ve Felemenkçe Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Ian N. Sneddon
Profesör, Glasgow Üniversitesi, Glasgow, İskoçya.

Daniel C. Snell
Tarih Doçenti, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Louis L. Snyder
Tarih Profesörü, City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Samuel S. Snyder
Asistan, Eğitim Fakültesi, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi, Raleigh.

Dorothy D. Sogn, Tıp Dr.
Ulusal Sağlık Enstitüleri.

R. S. Sohal
Biyoloji Doçenti, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Thomas W. Sokolowski
Güzel Sanatlar Enstitüsü, Roma.

Ralph S. Solecki
Antropoloji Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Theodore Solis
Müzik Asistanı, Grinnell Koleji, Grinnell, Iowa.

George I. Solish, Tıp Dr.
Kadın-Doğum Bölümü Yöneticisi, Downstate Tıp Merkezi, New York Eyalet Üniversitesi, Brooklyn.

Burce B. Solnick
Tarih Doçenti, New York Eyalet Üniversitesi, Albany.

Robert C. Solomon
Felsefe Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Euan F. C. Somerscales
Makine Mühendisliği Profesörü, Renssalaer Politeknik Enstitüsü, Troy, N.Y.

Allen Sommers
Sommers/Rosen Inc. Yön. Kur. Başkanı, Philadelphia.

Lawrence M. Sommers
Coğrafya Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Waldo Sommers
Kamu Yönetimi Profesörü (Emeritus), George Washington Üniversitesi, Washington, D.C.

Marian Sotsky
Uzman Okutman, Middletown Büyütülmüş Kent Okul Bölgesi, N.Y.

Donald Southgate
Modern Siyasal Tarih ve Anayasa Tarihi Okutmanı, Dundee Üniversitesi, Dundee, İskoçya.

Brian Southworth
Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü Yayın Grubu Şefi.

Suzanne Spain
Planlama ve Kurumsal Araştırma Asistanı, Bryn Mawr Koleji, Bryn Mawr, Pennsylvania, ve Asistan, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Robert D. Sparks, Tıp Dr.
Program Yöneticisi, W. K. Kellogg Vakfı, Battle Creek, Michigan.

Eugene Spaziani
Hayvanbilim Profesörü, Iowa Üniversitesi, Iowa City.

Philip J. Spear
Ulusal Böcek Denetim Birliği Kıdemli Yöneticisi.

Richard D. Spear
Denetim ve Gözetim Dalı Şefi, ABD Çevre Koruma Dairesi.

Stuart M. Speiser
Avukat, Speiser, Krause and Madole, New York.

Norman Sperling
Yardımcı Editör, *Sky & Telescope* Dergisi

Kerano J. Sperry
İletişim Bölümü, Amerikan Radyoloji Koleji, Reston, Virginia.

Lewis W. Spitz
William R. Kenan Tarih Profesörü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Peter H. Spitz
Chem Systems, Inc. Yöneticisi, Tarrytown, N.Y.

Bernard Spodek
Erken Çocuklukta Eğitim Profesörü, Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign, Urbana.

Brian Spooner
Antropoloji Doçenti, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Frank G. Spreadbury
Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Enstitüsü Kıdemli Üyesi ve Londra Müzik Koleji Üyesi, Paddington Koleji, Londra.

Susan Jay Spungin
Ulusal Eğitim Danışmanı, Amerikan Körler Vakfı, New York.

Stephen H. Spurr
Kamu İlişkileri Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

John F. Stacks
Muhabir, *Time* Dergisi.

Ralph W. Stacy
Araştırma Bilimcisi, ABD Çevre Koruma Dairesi.

William J. Stadelman
Hayvanbilim Profesörü, Purdue Üniversitesi, West Lafayette, Indiana.

R. W. Stallman
İngilizce Profesörü (Emeritus), Connecticut Üniversitesi, Storrs.

Hilary Standing
Afrika ve Asya Çalışmaları Okulu, Sussex Üniversitesi, Sussex, İngiltere.

Gordon J. Stang
Editör, *Tuesday* Dergisi.

George F. G. Stanley
Kanada Çalışmaları Profesörü (Emeritus), Mount Allison Üniversitesi, Sackville, New Brunswick.

Theodore H. Stanley, Tıp Dr.
Anestezibilim ve Cerrahi Profesörü, Utah Üniversitesi Tıp Merkezi, Salt Lake City.

P. Richard Stanley-Baker
Sanat Tarihi Asistanı, Victoria Üniversitesi, Victoria, İngiliz Kolombiyası.

Bernard F. Stanton
Tarım Ekonomisi Bölümü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

C. Woodruff Starkweather
Konuşma Doçenti, Temple Üniversitesi, Philadelphia.

Martin K. Starr
Yönetim Bilimi Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Orestes N. Stavroudis
Profesör, Optik Bilim Merkezi, Arizona Üniversitesi, Tucson.

John Montague Steadman
Hukuk Profesörü, Georgetown Üniversitesi, Washington, D.C.

Robert J. Steamer
Akademik İşler Rektör Yardımcısı ve Disiplin Görevlisi, Massachusetts Üniversitesi, Boston.

Colin Steele
Üniversite Kütüphaneci Vekili, Ulusal Avustralya Üniversitesi, Canberra.

Merle C. Steelman III
Ruhbilim Okutmanı, Tennessee Üniversitesi, Knoxville.

William C. Steere
New York Botanik Bahçesi Başkanı (Emeritus), Bronx.

J. Edward de Steiguer
ABD Orman Hizmetleri, Research Triangle Park, Kuzey Carolina.

Harry L. Stein, Tıp Dr.
Radyoloji Bölümü Yöneticisi, North Shore Üniversitesi Hastanesi - Cornell Üniversitesi Tıp Koleji, Manhasset, N.Y.

Susan M. Steiner
Editör, *The Week in Germany*, Alman Enformasyon Merkezi, New York.

Carlene E. Stephens
Müze Uzmanı, Ulusal Tarih ve Teknoloji Müzesi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Robert M. Stern
Ekonomi ve Kamu Siyaseti Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Denis W. Stevens
Accademia Monteverdiana Inc. Yön. Kur. Başkanı & Sanat Yönetmeni, Santa Barbara, Kaliforniya.

David B. Stewart
Deneysel Yerkimyası ve Mineralbilim Dalı Şefi, ABD Jeolojik Ölçümü.

James Brewer Stewart
Tarih Profesörü, Macalester Koleji, Saint Paul, Minnesota.

Kenneth M. Stewart
Antropoloji Profesörü, Arizona Eyalet Üniversitesi, Tempe.

Phyllis L. Stewart
George Washington Üniversitesi Toplumbilim Bölümü Kürsü Üyesi, Washington, D.C.

R. L. Stirrat
Afrika ve Asya Çalışmaları Okulu, Sussex Üniversitesi, Sussex, İngiltere.

Noel Stock
İngilizce Profesörü, Toledo Üniversitesi, Toledo, Ohio.

Robert P. Stockwell
Dilbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Ellwyn R. Stoddard
Toplumbilim ve Antropoloji Profesörü, Texas Üniversitesi, El Paso.

Thomas B. Stoddard
Lamba Legal Defense and Education Fund, Inc. Uygulayıcı Yöneticisi, New York City; Yardımcı Hukuk Doçenti, New York Üniversitesi.

John G. Stoessinger
Siyasal Bilimler Profesörü, Hunter Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Robert D. Stolorow
Ruhbilim Doçenti, Yeshiva Üniversitesi New York.

Joyce Hill Stoner
Resim Muhafızı, Winterthur Müzesi, Winterthur, Del.

William B. Storey
Bahçecilik Profesörü (Emeritus), Kaliforniya Üniversitesi, Raleigh.

Thomas M. Stout
Danışman, *An Ocean Navigation Exercise*'ın (Bir Okyanus Seyir Alıştırması) Yazarı.

John F. Stover
Tarih Profesörü (Emeritus), Purdue Üniversitesi, Lafayette, Indiana.

Kaj A. Strand
ABD Deniz Kuvvetleri Gözlemevi Eski Bilim Yöneticisi, Washington, D.C.

Lance Strate
İletişim Profesörü, Fordham Üniversitesi, Bronx, N.Y.

Herbert L. Strauss
Kimya Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Michael Strauss
New York Times Spor Yazarı.

Arval L. Streadbeck
Almanca Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Robert E. Street
Havacılık ve Uzay Yolculuğu Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Alan M. Strizak
Tıbbi Yönetici, STAAR Enstitüsü, Fountain Vadisi Bölge Hastanesi ve Tıp Merkezi, Fountain Valley, Kaliforniya.

John S. Strong
Dinler Tarihi Öğretim Görevlisi, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Richard L. Stroup
Ekonomi Profesörü, Montana Eyalet Üniversitesi, Bozeman.

Sterling Stuckey
Tarih Profesörü, Northwestern Üniversitesi, Evanston, Illinois.

Jeffrey L. Sturchio
Tarih ve Bilim Toplumbilimi, Öğretim Görevlisi, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Charles H. Styer
Bitkibilim Bölümü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Leli Sudler
Boston Mimari Merkezi Başkan Yardımcısı, Boston.

Alan Sugarman
Psikiyatri Asistanı, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Edward J. Sullivan
Sanat Tarihi Okutmanı, New York Üniversitesi, New York.

Joseph H. Summers
İngilizce Profesörü, Rochester Üniversitesi, Rochester, N.Y.

W. F. Summers
Profesör, Newfoundland Memorial Üniversitesi, St. John's.

Eric J. Sundquist
İngilizce Asistanı, John Hopkins Üniversitesi, Baltimore, Maryland.

Ronald Grigor Suny
Alex Manoogian Modern Ermeni Tarihi Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Charles Süsskind
Mühendislik Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Herbert L. Sussman
İngilizce Doçenti, Northeastern Üniversitesi, Boston.

George P. Sutton
Program Başkanı Vekili, Kaliforniya Üniversitesi, Livermore.

Myron ve Ann Sutton
Forests of the World and Wild Shores (Dünya Ormanları ve Yabanıl Kıyılar) yazarları.

B. Sutton-Smith
Eğitim ve Folklor Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Eğitim Lisansüstü Fakültesi, Philadelphia.

Robert Swanson
Kıdemli Bilimadamı, Kodak Araştırma Laboratuvarları, San Diego, Kaliforniya.

Clifford E. Swartz
Fizik Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Camm C. Swift
Balıklar Bölümü Yönetici Yardımcısı, Los Angeles Doğa Tarihi Müzesi, Los Angeles.

Thomas L. Swihart
Astronomi Profesörü, Arizona Üniversitesi, Tucson.

Richard Switzer
İnsan Bilimleri Bölümü Dekanı, Kaliforniya Eyalet Koleji, San Bernardino.

M. J. Sydenham
Tarih Profesörü, Carleton Üniversitesi, Ottawa.

Curt Sylvester
Detroit Free Press Spor Yazarı.

R. D. Sylvester
Rusça Profesörü, Colgate Üniversitesi, Hamilton, N.Y.

Joseph S. Szyliowicz
Uluslararası Çalışmalar Profesörü, Denver Üniversitesi, Denver, Colorado.

Edward Taborsky
İş İdaresi Profesörü, Texas Üniversitesi, Austin.

Timothy Tackett
Asistan, Marquette Üniversitesi, Milwaukee, Wisconsin.

Lee M. Talbot
Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Çevre ve Politika Enstitüsü Üyesi, Washington, D.C.

John L. Tancock
Sotheby Parke-Bernet Yön. Kur. İkinci Başkanı, New York.

E. J. Tapp
Doçent, New England Üniversitesi, Yeni Güney Wales, Avustralya.

Eric Tappe
Romence Çalışmaları Profesörü (Emeritus), Londra Üniversitesi, Londra.

Raymond Taras
Hoover Enstitüsü, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

David Tatham
Güzel Sanatlar Profesörü, Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Valèntin Tatransky
Sanat Eleştirmeni ve Tarihçi.

Ian Tattersall
Amerikan Doğa Tarihi Müzesi Yardımcı Yöneticisi, New York.

M. J. Taussig
Arc Hayvan Fizyolojisi Enstitüsü Baş Bilim Görevlisi, Cambridge, İngiltere.

Margaret C. Tavolga
Biyoloji Profesörü (Emeritus), Fairleigh Dickinson Üniversitesi, Teaneck, New Jersey, ve Araştırma Görevlisi, Hayvan Davranışları Bölümü, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi, New York.

William N. Tavolga
Mote Deniz Laboratuvarı Kıdemli

Araştırma Görevlisi, Sarasota, Florida, ve Biyoloji ve Ruhbilim Profesörü (Emeritus), New York City Üniversitesi, New York.

Sandra C. Taylor
Tarih Profesörü, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Ruth Teeter
Doçent, Gençlik Gelişme ve Araştırma Merkezi, Minnesota Üniversitesi, Saint Paul.

Bruce Tegner
Bruce Tegner's Complete Book of Self-Defense... Karate, and...Judo (Bruce Tegner'in Kendini Savunma... Karate ve...Judo Kitabı) yazarı.

T. Teichmann
Konuk Fizikçi, Brookhaven Ulusal Laboratuvarı, Upton, N.Y.

Stanley A. Temple
Beers-Bascow Muhafaza Profesörü, Wisconsin Üniversitesi Yabanıl Yaşam Çevrebilimi Bölümü, Madison.

Werner H. Terjung
Profesör, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Vincent Terrace
Complete Encyclopedia of Television Programs
(Televizyon Programları Eksiksiz Ansiklopedisi) Yazarı.

Victor Terras
İslav Dilleri Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Jefferson W. Tester
Kimya Mühendisliği Profesörü, Yönetici, Enerji Laboratuvarı Yöneticisi, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Cambridge.

Albert Tezla
İngilizce Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Duluth.

Michael L. Thaller
Coğrafya Doçenti, Carroll Koleji, Waukesha, Wisconsin.

H. S. Thayer
Felsefe Profesörü, City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

Ernst T. Theimer
International Flavors and Fragrances, Inc. Danışmanı.

George A. Theodorson
Toplumbilim Profesörü, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Kenneth F. Thibodeau
Arşivci, Ulusal Arşiv.

John W. Thieret
Bitkibilim Profesörü, Kuzey Kentucky Üniversitesi, Highland Heights.

Alan G. Thomas
Sahaf, Londra.

Harford Thomas
Gazeteci, *The Guardian*, Eski Editör Vekili, Londra.

Hugh Thomas, Lord Thomas of Swynnerton
Politika Çalışmaları Merkezi Başkanı, Londra.

Valerie Thomas
Araştırma Yardımcısı, Enerji ve Çevre Çalışmaları Merkezi, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

F. J. Thorpe
Tarih Bölümü Başkanı, Ulusal İnsan Müzesi, Kanada Ulusal Müzesi.

John H. Tietjen
Biyoloji Profesörü, New York City Üniversitesi, New York.

Helen Tiffin
İngilizce Öğretim Görevlisi, Queensland Üniversitesi, Queensland, Avustralya.

Laszlo Tikos
Rus Dili ve Edebiyatı Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Louisa Shen Ting
Sanat Öğretim Görevlisi, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Oswald Tippo
Commonwealth Bitkibilim Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Caldwell Titcomb
Müzik Profesörü, Brandeis Üniversitesi, Waltham, Massachusetts.

Tobi Tobias
Dancemagazine
Editör Yardımcısı.

Richard J. Tobin
New York Eyalet Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü, Buffalo.

Janet M. Todd
İngilizce Doçenti, Douglass Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Neil B. Todd
Biyoloji Yardımcı Profesörü, Boston Üniversitesi, Boston.

Tümgeneral George E. Tomlinson
Federal Güç Komisyonu Eski Baş Mühendisi.

Martin Torodash
Tarih Profesörü, Fairleigh Dickinson Üniversitesi, Teaneck, New Jersey.

Oscar Tosi
Profesör, Konuşma ve Duyma Bilimler Bölümü Yöneticisi, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

David W. Towle
Biyoloji Doçenti, Richmond Üniversitesi, Richmond, Virginia.

Terrence J. Toy
Coğrafya Asistanı, Denver Üniversitesi Denver, Colorado.

Carl J. Tracie
Coğrafya Doçenti, Saskatchewan Üniversitesi, Saskatoon.

Joseph B. Trainer, Tıp Dr.
Tıp Profesörü, Oregon Üniversitesi, Portland.

Anne Treisman
Ruhbilim Öğretim Görevlisi, Oxford Üniversitesi, Oxford, İngiltere.

Stanley W. Trimble
Coğrafya Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Charles L. Trowbridge
Bankers Life Company, Kıdemli İkinci Başkanı ve Hayat Sigortası İstatistikleri Baş Uzmanı, Des Moines, Iowa.

Christopher G. Trump
Dekan Yardımcısı, Columbia Üniversitesi Gazetecilik Lisansüstü Fakültesi, New York.

Jonathan N. Tubb
Araştırma Yardımcısı, British Museum, Londra.

Arthur O. Tucker
Araştırma Yardımcısı, Delaware Eyalet Koleji, Dover.

David Tudor
Veteriner, Cranbury, New Jersey.

Eleanor Tufts
Sanat Tarihi Profesörü, Southern Methodist Üniversitesi, Dallas, Texas.

Jean MacIntosh Turfa
Eski Konuk Yunanca ve Latince Asistanı, Chicago Loyola Üniversitesi, Chicago.

Lynn Turgeon
Ekonomi Profesörü, Hofstra Üniversitesi, Hempstead, N.Y.

John Turkevich
Eugene Higgins Kimya Profesörü (Emeritus), Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Martin Turnell
Krallık Edebiyat Derneği Üyesi, Londra.

A. J. Turner
Serbest Tarihçi, Londra.

Arthur Campbell Turner
Siyasal Bilimler Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Riverside, Kaliforniya.

Eugene F. Tutt
Eugene F. Tutt and Associates, Architects.

Amos Tversky
Ruhbilim Profesörü, Stanfofd Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

David Tweedie
Eğitim Doçenti ve Eğitim Bölümü Başkanı, Gallaudet Koleji, Washington, D.C.

Dorothy Twohig
The Papers of George Washington Yardımcı Editörü. (George Washington'ın Evrakı), Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Louise B. Tyrer, Tıp Dr.
Amerikan Planlı Anne-Babalık Federasyonu Tıbbi İşler İkinci Başkanı, New York.

John Tytell
İngilizce Profesörü, Queens Koleji, New York City Üniversitesi, Flushing.

Craig D. Uchida
Asistan, Ağır Ceza ve Kriminoloji Enstitüsü, Maryland Üniversitesi, College Park.

Natalie W. Uhl
Kıdemli Araştırma Yardımcısı, L.H. Bailey Hortorium, Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Richard Ulack
Coğrafya Profesörü, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Richard H. Ullman
Uluslararası İlişkiler Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

S. Sidney Ulmer
Profesör, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Homer Ulrich
Profesör (Emeritus), Maryland Üniversitesi, College Park.

Sanford J. Ungar
Foreign Policy İdari Editörü.

Paul E. Utgoff
Bilgisayar ve Enformasyon Bilimi Bölümü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Robert M. Utley
Tarihsel Koruma Danışma Kurulu Uygulayıcı Yönetici Vekili

Peter Utz
Medya Bölümü Yöneticisi, Morris County Koleji, Randolph, New Jersey.

Godfrey Uzoigwe
Tarih Profesörü ve Tarih Bölümü Başkanı, Calabar Üniversitesi, Calabar, Nijerya.

Albert Valdman
Fransızca, İtalyanca ve Dilbilim Profesörü, Indiana Üniversitesi, Bloomington.

Elizabeth Kridl Valkenier
Rusça Enstitüsü Kıdemli Üyesi, Columbia Üniversitesi, New York.

Pierre L. van den Berghe
Toplumbilim ve Antropoloji Profesörü, Washington Üniversitesi, Seattle.

Willem van der Bijl
Meteoroloji Doçenti, Donanma Lisansüstü Okulu, Monterey, Kaliforniya.

Frank E. Vandiver
Harrison Masterson, Jr. Tarih Profesörü, Rice Üniversitesi Disiplin Amiri ve İkinci Başkanı, Houston, Texas.

Johannes Van Overbeek
Biyoloji Profesörü (Emeritus), Texas A&M Üniversitesi, College Satiton.

Pieter van Royen
Bitkibilim Bölümü Başkanı, B.P. Bishop Museum, Honolulu.

Lawrence H. Van Vlack
Malzeme Mühendisliği Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Ann Lorenz Van Zanten
Mimarlık Tarihçisi.

Agnes Huszar Vardy
Doçent, Robert Morris Koleji, Pittsburgh, Pennsylvania.

S. B. Vardy
Doğu Avrupa Tarihi Profesörü, Duquesne Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

V. Stanley Vardys
Siyasal Bilimler Profesörü, Oklahoma Üniversitesi, Norman.

Amy Varin
İnsan Bilimleri Öğretim Görevlisi Yardımcısı, Santa Clara Üniversitesi, Santa Clara, Kaliforniya.

Sir Devendra P. Varma
İngilizce Profesörü, Dalhousie Üniversitesi, Halifax, Nova Scotia.

Peter D. Vash, Tıp Dr.
Klinik Tıp Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

David Vaughan
Cunnigham Dans Vakfı Arşivcisi, *Ballet Review* Serbest Editörü ve *Dancemagazine* Yardımcı Eleştirmeni.

Dame Janet Vaughan, Tıp Dr.
F.R.C.P. Kemik Araştırma Laboratuvarı, Nuffield Ortopedi Hastanesi, Oxford, İngiltere.

Terry A. Vaughan
Hayvanbilim Profesörü, Kuzey Arizona Üniversitesi, Flagstaff.

Milos Velimirovic
Müzik Profesörü, Virginia Üniversitesi, Charlottesville.

Bob Verdi
Spor Yazarı, *Ceicago Tribune*.

Charles Verlinden
Profesör (Emeritus), Ghent Eyalet Üniversitesi, Belçika Krallık Akademisi, Brüksel.

Philip E. Vernon
Eğitim Ruhbilimi Profesörü, Calgary Üniversitesi, Calgary, Alberta.

Laurence Veysey
Tarih Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Sant Cruz.

Walter N. Vickery
Rus Edebiyatı Profesörü, Kuzey Carolina Üniversitesi, Chapel Hill.

François C. D. Vigier
Kent Planlaması ve Kent Tasarımı Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Gennaro F. Vito
Profesör, Adalet Yönetimi Okulu, Louisville Üniversitesi, Louisville, Kentucky.

Grizel C. Vines
Sanat Tarihçisi.

Mark S. Vogel
Klinik Okutman, Optometri Eyalet Koleji, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Philip E. Vogel
Profesör ve Coğrafya Bölümü Başkanı, Nebraska Üniversitesi, Omaha.

Fred W. Voget
Antropoloji Profesörü, Güney Illinois Üniversitesi, Edwardsville.

Ivan Volgyes
Siyasal Bilimler Profesörü, Nebraska Üniversitesi, Lincoln.

John O. Voll
Tarih Doçenti, New Hampshire Üniversitesi, Durham.

E. Peter Volpe
Profesör, Tıp Fakültesi, Mercer Üniversitesi, Macon, Georgia.

Stephanie von Buchau
Sahne Sanatları Editörü, *San Francisco Magazine*.

Edward Wagenknecht
İngilizce Profesörü (Emeritus), Boston Üniversitesi, Boston.

Charles Wagley
Lisansüstü Antropoloji Araştirma Profesörü (Emeritus), Florida Üniversitesi, Gainesville.

Linda W. Wagner
İngilizce Profesörü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Thomas K. Wagner
İş Dünyası Yayınları Danışmanı, *Builder* Dergisi.

Rahip Dr. Walter D. Wagoner
Kıdemli Rahip, Asylum Hill Cemaat Kilisesi, Hartford, Connecticut.

P. B. Waite
Tarih Profesörü, Dalhousie Üniversitesi, Halifax, Nova Scotia.

Robert Starr Waite
Asistan, Sürekli Eğitim Bölümü, Utah Üniversitesi, ve Coğrafya Asistanı, Brigham Young Üniversitesi, Salt Lake City.

Marvalee H. Wake
Hayvanbilim ve Biyoloji Doçenti, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Herbert J. Walberg
Eğitim Araştırma Profesörü, Illinois Üniversitesi, Chicago.

Alan M. Wald
İngilizce Asistanı, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Benji Wald
Dilbilim ve Afrika Dilleri Asistanı, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Jacob Walfish, Tıp Dr.
Tıp Asistanı, Mount Sinai Tıp Okulu, New York.

Andrew J. Walker
Bitkibilim Bölümü, West of Scotland Tarım Koleji, Auchincruive, Ayr, İskoçya.

Benjamin Walker
Yazarlar Derneği, Londra.

Elaine F. Walker
Ruhbilim ve Psikiyatri Doçenti, Emory Üniversitesi Atlanta, Georgia.

H. J. Walker
Boyd Coğrafya Profesörü, Louisiana Eyalet Üniversitesi, Baton Rouge.

Ian G. Walker
Biyokimya Profesörü, Western Ontario Üniversitesi, London, Ontario.

William G. Walker
Avustralya İdari Eyalet Koleji Baş Uygulayıcı ve Yöneticisi, Victoria.

George J. Wallace
Hayvanbilim Profesör (Emeritus), Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

James M. Wallace
Lewis and Clark Koleji Eğitim Bölümü Başkanı, Portland, Oregon.

L. Walschot
Yerbilim Enstitüsü Muhafızı, Ghent Üniversitesi, Ghent, Belçika.

J. Jackson Walter
Tarihi Koruma Vakfı Başkanı, Washington, D.C.

Barbara Ann Walton
Biyoloji Asistanı, Tennessee Üniversitesi, Chattanooga.

William S.-Y. Wang
Dilbilim Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.

Harold R. Wanless
Deniz Yerbilim ve Yerfiziği Asistanı, Rosenstiel Deniz Atmosferbilim Okulu, Miami Üniversitesi, Miami, Florida.

Allen Mason Ward
Tarih Profesörü, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

John F. Ward
Fizik Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Robert A. Warner
Müzik Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Donald I. Warren
Toplumbilim Profesörü, Oakland Üniversitesi, Rochester, Michigan.

Donald R. Warren
Maryland Üniversitesi Eğitim Koleji Başkanı, College Park, Kaliforniya

Edward Wasiolek
İslav Dili ve Karşılaştırmalı Edebiyat Ordinaryüs Profesörü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

Jack Wasserman
Wasserman, Orlow, Ginsberg, and Rubin, Washington, D.C.

Alan Watson
Medeni Hukuk Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Don A. Watson
Mimar.

Fletcher G. Watson
Henry Lee Shattuck Eğitim Profesörü (Emeritus), Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Geoffrey S. Watson
İstatistik Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Ronald G. Watt
Yardımcı Kütüphaneci ve Arşivci, Jesus Christ of Latter-day Saints Kilisesi Yardımcı Kütüphaneci ve Arşivcisi, Salt Lake City, Utah.

Robert J. Weaver
Bağcılık Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Davis.

S. David Webb
Florida Eyalet Müzesi Fosil Omurgalılar Bölümü Yöneticisi ve Hayvanbilim Profesörü, Florida Üniversitesi, Gainesville.

Marjorie K. Webster
Antika Araç-Gereçler Koleksiyonu Bölümü Yöneticisi, Adler Planetaryumu, Chicago.

Peter J. Webster
Kıdemli Araştırma Bilimcisi, Commonwealth Bilimsel ve Sınai Araştırma Örgütü, Aspendale, Victoria, Avustralya.

Roderick S. Webster
Antika Araç-Gereçler Koleksiyonu Bölümü Yöneticisi, Adler Planetaryumu, Chicago.

Howard Wechsler
Asya Çalışmaları Doçenti, Illinois Üniversitesi, Urbana.

William C. Wees
İngilizce Doçenti, McGill Üniversitesi, Montreal.

Lilly Wei
Sanat Okutmanı, Kingsborough Community Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

David L. Weide
Coğrafya ve Yerbilim Asistanı, Nevada Üniversitesi, Las Vegas.

Jon Weil
Araştırma Genetikçisi, Kaliforniya Üniversitesi, San Francisco.

Max H. Weil, Tıp Dr.
Kritik Tıbbi Bakım Bölümü Başkanı ve Kritik Tıbbi Bakım Enstitüsü Yöneticisi, Güney Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Herbert Weiner, Tıp Dr.
Psikiyatri ve Davranış Bilimleri Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Robert S. Weiner
Coğrafya Öğretim Görevlisi, Connecticut Üniversitesi, Storrs.

J. Donald Weinrauch
İş İdaresi Doçenti, Tennessee Teknoloji Üniversitesi, Cookeville.

Edwin A. Weinstein
Akıl ve Sinir Hastalıkları Profesörü (Emeritus), Mount Sinai Tıp Okulu, New York.

Thomas R. Weir
Profesör (Emeritus), Manitoba Üniversitesi, Winnipeg.

Joseph S. Weisberg
Profesör, Yerbilim Bölümü Başkanı, Jersey City Eyalet Koleji, Jersey City, New Jersey.

Rahip James A. Weisheipl
Tarih ve Ortaçağ Bilimi Profesörü, Ortaçağ Çalışmaları Piskoposluk Enstitüsü, ve Ortaçağ Çalışmaları Profesörü, Toronto Üniversitesi, Toronto.

Michael L. Weiss
Cornell Üniversitesi, Ithaca, N.Y.

Richard J. Weiss
Fizikçi, Malzeme Araştırma Merkezi, Watertown, Massachusetts.

Herbert Weissbach
Roche Moleküler Biyoloji Enstitüsü Yardımcı Yöneticisi, Nutley, New Jersey.

Kenneth F. Welch
İngilizce ve Genel Çalışmalar Öğretim Görevlisi (emekli), Oxford İleri Eğitim Koleji, Oxford, İngiltere.

Wayne W. Welch
Eğitim Ruhbilimi Profesörü, Minnesota Üniversitesi, Minneapolis.

René Wellek
Karşılaştırmalı Edebiyat Ordinaryüs Profesörü (Emeritus), Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

John M. Weller, Tıp Dr.
İç Hastalıkları Profesörü, Michigan Üniversitesi, Ann Arbor.

Merle Wells
Idaho Eyaleti Tarihi Koruma Bürosu, Idaho Eyaleti Tarih Derneği, Boise.

William E. Welmers
Dilbilim ve Afrika Dilleri Profesörü, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles.

Gene Weltfish
Antropoloji Profesörü ve Lisansüstü Bölümü Üyesi, Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu, New York.

Manfred W. Wenner
Siyasal Bilimler Bölümü, Kuzey Illinois Üniversitesi, DeKalb.

Richard P. Werbner
Toplumsal Antropoloji Kıdemli Öğretim Görevlisi, Manchester Üniversitesi, Manchester, İngiltere.

William E. Werner, Jr.
Biyoloji Profesörü, Blackburn Koleji, Carlinville, Illinois.

Michael Wertheimer
Ruhbilim Profesörü, Colorado Üniversitesi, Boulder.

Robert F. Wesser
Tarih Profesörü, New York Eyalet Üniversitesi, Albany.

Morgan Wesson
Film ve Teknoloji Koleksiyonları Bölümü Yöneticisi, George Eastman House Uluslararası Fotoğrafçılık Müzesi, Rochester, N.Y.

Bruce West
Köşe Yazarı ve Yazar, *The Globe ve Mail*, Toronto.

Elliott West
Tarih Doçenti, Texas Üniversitesi, Arlington.

David Westby
Toplumbilim Doçenti, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, University Park.

Alan F. Westin
Kamu Hukuku ve İdare Hukuku Profesörü, Columbia Üniversitesi, New York.

Dan Wharton
New York Hayvanbilim Derneği Hayvan Bakım Servisi Yöneticisi, Bronx, N.Y.

B. E. J. Wheeler
Bitki Hastalıkları Okutmanı, İmparatorluk Koleji Alan İstasyonu, Silwood Park, Sunninghill, Berks, İngiltere.

Russell R. Wheeler
Federal Adalet Merkezi, Yönetici Yardımcısı, Washington, D.C.

Arthur K. Wheelock, Jr.
Hollanda ve Felemenk Resimleri Bölümü Yöneticisi, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.

Dennis F. Whigman
Bitki Çevrebilimcisi, Chesapeake Bay Çevre Çalışmaları Merkezi, Smithsonian Institution, Edgewater, Maryland.

Lucy A. White
American Mobilehome Association, Sekreter-Veznedar, Lakewood, Colorado.

Richard E. White
Araştırma Bilimci, Sistematik Entomoloji Laboratuvarı, ABD Tarım Bakanlığı, Beltsville, Maryland.

Thomas Taylor White, Tıp Dr.
Klinik Cerrahi Profesörü, Washington Üniversitesi Tıp Fakültesi, Seattle.

Robert White-Stevens
Koruma ve Çevre Bilimi Bürosu Başkanı, Cook Koleji, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

John R. Whiting
Motor Boat ve *Sailing* dergileri eski yayımcısı.

Robert M. Whiting
Araştırma Yardımcısı, Doğu Enstitüsü, Chicago Üniversitesi, Chicago.

James A. Whitney
Yerbilim Doçenti, Georgia Üniversitesi, Athens.

Ronald Wiedenhoeft
Doçent, Lisansüstü Mimarlık Fakültesi, Utah Üniversitesi, Salt Lake City.

Elwyn A. Wienandt
Müzik Okulu Dekan Yardımcısı, Baylor Üniversitesi, Waco, Texas.

Eugene P. Wigner
Thomas D. Jones Emekli Matematiksel Fizik Profesörü, Princeton Üniversitesi, Princeton, New Jersey.

Donald N. Wilber
Iran, Past and Present'ın (İran, Dün ve Bugün) yazarı.

E. O. Wiley
Balıklar Bölümü Yönetici Yardımcısı, Doğa Tarihi Müzesi, Kansas Üniversitesi, Lawrence.

Hubert G. H. Wilhelm
Coğrafya Profesörü, Ohio Üniversitesi, Athens.

James J. Wilhelm
Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Rutgers Üniversitesi, New Brunswick, New Jersey.

Richard Wilkie
Yerbilim ve Coğrafya Profesörü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

B. R. Wilkinson
Kıdemli Öğretim Görevlisi, Yünbilim Bölümü, Lincoln Koleji, Canterbury, Yeni Zelanda.

Robert Wilkinson-Latham
İngiliz Askeri Tarihçisi.

Clifford M. Will
Fizik Asistanı, Stanford Üniversitesi, Stanford, Kaliforniya.

Andrew R. Willard
Yale Hukuk Okulu, Araştırma Fakültesi, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

David R. Williams, Jr.
Resource Sciences Corporation Yön. Kur. Başkanı Tulsa, Oklahoma.

George Huntston Williams
Kilise Tarihi Profesörü, Harvard Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cambridge, Massachusetts.

Michael Williams
Felsefe Doçenti, Maryland Üniversitesi, College Park.

Stephen E. Williams
Biyoloji Profesörü, Lebanon Valley Koleji, Annville, Pennsylvania.

Harold F. Williamson
Ekonomi Profesörü (Emeritus), Northwestern Üniversitesi, Evanston, Illinois.

Stephen S. Willoughby
Matematik ve Matematik Bilimler Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

Catherine W. Wilson
Konuk Öğretim Görevlisi, Barnard Koleji, New York.

Charles L. Wilson
Yardımcı Profesör, Ohio Eyalet Üniversitesi ve Ohio Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Wooster.

David L. Wilson
Fizyoloji ve Biyofizik Doçenti, Miami Üniversitesi Tıp Fakültesi, Miami, Florida.

Marion B. Wilson
Dekoratif Sanatlar Uzmanı.

Robert E. Wilson
Okyanus Coğrafyası Doçenti, Deniz Bilimleri Araştırma Merkezi, New York Eyalet Üniversitesi, Stony Brook.

Judith Wilt
İngilizce Profesörü, Boston Koleji, Chestnut Hill, Massachusetts.

Calvin H. Wilvert
Coğrafya Asistanı, Kaliforniya

Politeknik Eyalet Üniversitesi, San Luis Obispo.

John J. Winberry
Coğrafya Doçenti, Güney Carolina Üniversitesi, Columbia.

Albert M. Winchester
Biyoloji Profesörü, Kuzey Colorado Üniversitesi, Greeley.

Brian F. Windley
Yerbilim Öğretim Görevlisi, Leicester Üniversitesi, Leicester, İngiltere.

Charles L. Winek
Toksikoloji Profesörü, Duquesne Üniversitesi, Pittsburgh, Pennsylvania.

Isabel B. Wingate
Perakende Satış Yönetimi Profesörü (Emeritus), New York Üniversitesi, New York.

R. H. Winnick
Robert Frost: The Later Years, 1938-1963
(Robert Frost: Sonraki Yıllar, 1938-1963) yazarlarından.

David Wistow
Öğretim Görevlisi ve Sanat Tarihçisi, Ontario Sanat Galerisi, Toronto.

William Withington
Yerbilim ve Coğrafya Doçenti, Kentucky Üniversitesi, Lexington.

Nancy L. Wityak
Toplumbilim Bölümü, George Washington Üniversitesi, Washington, D.C.

Richard Wojcik
Asistan, Barnard Koleji, Columbia Üniversitesi, New York.

Sharon L. Wolchik
Rus ve Doğu Avrupa Çalışmaları Bölümü Yöneticisi, George Washington Üniversitesi, Washington, D.C.

William S. M. Wold
Asistan, Moleküler Viroloji Enstitüsü, St. Louis Üniversitesi Tıp Fakültesi, St. Louis.

Ernest S. Wolf, Tıp Dr.
Eğitme ve Denetleme Analisti, Chicago Psikanaliz Enstitüsü, Chicago.

Murray Wolfson
Ekonomi Profesörü, Oregon Eyalet Üniversitesi Corvallis.

Harry Wollman, Tıp Dr.
Robert Dunning Dripps Profesörü ve Anestezi Bölümü Başkanı, Farmakoloji Profesörü, Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia.

Edward A. Wolpert, Tıp Dr.
Klinik Servisi Yöneticisi, Psikomatik ve Psikiyatri Enstitüsü, Michael Reese Hastanesi Tıp Servisi, Chicago.

Roland E. Wolseley
Gazetecilik Profesörü (Emeritus), Syracuse Üniversitesi, Syracuse, N.Y.

Robert E. Wolverton
Yunanca ve Latince Profesörü, Missisippi Eyalet Üniversitesi Akademik İşler İkinci Başkanı Mississippi Eyaleti.

William C. Wonders
Coğrafya Profesörü, Alberta Üniversitesi, Edmonton.

George Woodcock
Canadian Literature Eski Editörü.

Charles Platten Woodhouse
Krallık Sanat Derneği Üyesi

Albert S. Woodhull
Bilgisayar Çalışmaları ve Biyoloji Doçenti, Hampshire Koleji, Amherst, Massachusetts.

Ross Woodman
İngilizce Profesörü, Western Ontario Üniversitesi, Kanada.

Paul B. Woodruff
Felsefe Doçenti, Texas Üniversitesi, Austin.

Thomas E. Wren
Felsefe Doçenti, Chicago Loyola Üniversitesi, Chicago.

Conrad Wright
Amerikan Kilise Tarihi Profesörü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

David Wright
Müzik Muhabiri ve Program Yorumcusu, Lincoln Gösteri Sanatları Merkezi, New York.

David E. Wright
Doçent, Lyman Briggs Koleji, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing.

Marion I. Wright
Coğrafya Profesörü, Rhode Island Koleji, Providence, Rhode Island.

Dennis Hume Wrong
Toplumbilim Profesörü, New York Üniversitesi, New York.

William F. Wyatt, Jr.
Yunanca ve Latince Profesörü, Brown Üniversitesi, Providence, R.I.

Donald Wyman
Bahçecilik Uzmanı (Emeritus)- Arnold Arboretum, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts.

Leon Yacher
Coğrafya Asistanı, Southern Connecticut Eyalet Koleji, New Haven.

Siichi Yasumura
Araştırma Yardımcısı, Tıp Bölümü, Brookhaven Ulusal Laboratuvarı, Upton, N.Y.; Fizyoloji Doçenti, Downstate Tıp Merkezi, New York Eyalet Üniversitesi.

David Yerkes
İngilizce Asistanı, Columbia Üniversitesi, New York.

Arthur E. Yohalem
Vending Times
Editörü

T. Leslie Youd
Araştırma İnşaat Mühendisi, ABD Yer Ölçümü.

Bruce A. Young
Hayvan Fizyolojisi Profesörü, Alberta Üniversitesi, Edmonton.

Donald Young
Yazar, *American Roulette: The History and Dilemma of the Vice Presidency* (Amerikan Ruleti: Başkan Yardımcılığının Tarihi ve İkilemi).

David C. Yu
Dinler Tarihi Profesörü, Colorado Kadın Koleji, Denver.

Paul Zabarouskas
Kıdemli Yabanıl Hayvan Koruyucusu, New York Hayvanbilim Derneği, Bronx, New York.

Hugo Zahnd
Kimya Profesörü (Emeritus), Brooklyn Koleji, New York City Üniversitesi, Brooklyn, N.Y.

David J. Zahniser
Terapötik Radyoloji Asistanı, Tufts-New England Tıp Merkezi, Boston.

Robert L. Zangrando
Tarih Doçenti, Akron Üniversitesi, Akron, Ohio.

Carl A. Zapffe
Profesyonel Mühendis, CAZ Lab, Baltimore, Maryland.

Robert J. Zappalorti
Herpetological Associates, Zoological and Environmental Consultants Uygulayıcı Yöneticisi, Staten Island, N.Y.

John P. Zarling
Makine Mühendisliği Profesörü, Alaska Üniversitesi, Fairbanks.

Oscar Zeichner
Tarih Profesörü (Emeritus), City Koleji, New York City Üniversitesi, New York.

David M. Zesmer
İngilizce Profesörü, Illinois Teknoloji Enstitüsü, Chicago.

Herman E. Zieger
Kimya Profesörü, New York City Üniversitesi, New York.

Edward Zigler
Ruhbilim Profesörü, Yale Üniversitesi; Ruhbilim Servisi Şefi, Yale Çocuk Çalışmaları Merkezi, New Haven, Connecticut.

Thomas W. Zimmerer
Sanayi Yönetimi Profesörü, Clemson Üniversitesi, Clemson, South Carolina.

Loretta E. Zimmerman
Tarih Doçenti, Portland Üniversitesi, Portland, Oregon.

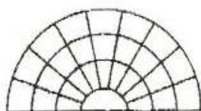
George E. Zinsmeister
Doçent, Makine Mühendisliği Bölümü, Massachusetts Üniversitesi, Amherst.

Jack Zipes
Almanca ve Karşılaştırmalı Edebiyat Profesörü, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Virpi Zuck
İskandinav Çalışmaları Asistanı, Oregon Üniversitesi, Eugene.

Mark J. Zucker
Sanat Tarihi Asistanı, Wisconsin Üniversitesi, Milwaukee.

Richard L. Zusi
Araştırma Bölümü Yöneticisi, Ulusal Doğal Tarih Müzesi, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

GROLIER INTERNATIONAL AMERICANA Encyclopedia

FENİKE DİLİ		ETRÜSKÇE
İBRANİCE	Aa	ARKAİK LATİNCE
ARAMCA		KLASİK LATİNCE
A THERA YUNANCASI		RUS-KİRİL A
A KLASİK YUNANCA	MODERN LATİNCE	ALMAN-GOTİK

A

Türk abecesinin ve Fenike abecesinden türetilmiş aşağı yukarı bütün abecelerin ilk harfi. A harfinin hem biçimi (A/a), hem de alfabenin başındaki yeri Latin abecesinden alınmıştır. Romalıların da bu harfi Etrüskler aracılığıyla Batı Yunan abecesinden aldıkları düşünülmektedir.

Yunanlılar *alfa* adını verdikleri A harfinin adını (Sami yazı sistemlerinde *alef*), biçimini ve abecedeki yerini, abecelerinin geri kalan harflerinin çoğuyla birlikte eski bir Sami yazı sisteminden almışlardır. Birçok uzman, söz konusu abecenin Fenike abecesi olduğunda birleşmektedir; ama bazı uzmanlar da, Aramca abecesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Türkçede, sesbilgisi açısından iki tür a sesi vardır; bunlardan biri normal uzunlukta (damak, tavan, baba, vb'deki a), öbürüyse daha uzundur (lale, harekât, sahip, vb'deki a).

AA: Bk. ANADOLU AJANSI.

Aachen

Almanya'da kent. Aachen (Fransızca *Aix-la-Chapelle*) kenti, Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Nord Rhein-Westfalen eyaletinde, Belçika ve Hollanda sınırlarında yer alır. Nüfusu 239 170'tir. Önemli bir mühendislik okulu (Technische Hochschule Aachen) bulunan kent, büyük bir kömür çıkarma bölgesinin de demiryolu merkezidir. Demir-çelik sanayisinin yanı sıra, dokuma, cam ve kimya sanayileri gelişmiştir. Çevresindeki maden ocakları Romalılar döneminden bu yana işletilmektedir.

Charlemagne'ın kuzeydeki başkenti ve Karolenj uygarlığının merkezi olan, Otto'dan (936) Ferdinand I'e (1531) kadar Kutsal Roma-Germen imparatorlarının taç giydikleri Aachen, 1794'e kadar özerk imparatorluk kenti statüsünden yararlandı. O tarihte Fransızlar tarafından işgal edilip, 1815'te, Viyana Kongresi'nde Prusya'ya verildi. Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilâf Devletleri tarafından işgal edildi. 1930'da işgalden kurtulup, İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük ölçüde yıkıldı. Kentte Charlemagne tarafından yaptırılan, içinde kendisinin mezarının da bulunduğu sekizgen biçimindeki katedral, İtalya'daki San Vitale kilisesi örnek alınarak yapılmıştır.

Aakjaer, Jeppe

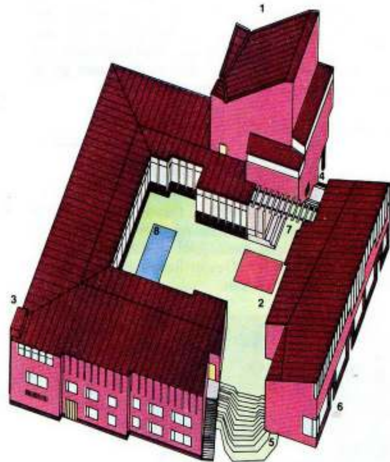
Danimarkalı şair (Jylland 1866 - Jenle 1930). Jeppe Aakjaer, Danimarka'nın en ünlü romancı ve şairlerindendir. Romanlarında (*Vredens Born* , 1904) ve şiirlerinde, doğduğu bölgedeki çiftçilerin ve tarım işçilerinin içinde yaşadıkları sert koşulları, sade, dokunaklı bir dille anlatmıştır.

Aalborg: Bk. ÅLBORG.

Aalto, Alvar

Finlandiyalı mimar (Kuortane 1898 - Helsinki 1976). Hugo Alvar Henrik Aalto, XX. yy'ın en önemli mimarlarındandır. En büyük katkısı Bauhaus'un ve uluslararası üslubun öbür türevlerinin katı mimarlık öğelerini insanileştirmiş olmasıdır. İnancını kısaca şöyle özetlemiştir: "Yaşama daha kişisel bir yapı kazandırmak mimarın görevidir."

Aalto 1921'de Helsinki Politeknik Okulu'nu bitirdi ve 10 yıl içinde, yapıları ve mobilyalarıyla, Finlandiya mimarlığının başlıca ustası olurken, bu mimarlığın sesini uluslararası alanda ilk kez duyurmayı başardı. 1935'te ilk eşi mimar Aino Marsio'yla, kayınağacı levhalarının üstüste yapıştırılıp bükülmesiy-

Alvar Aalto'nun yapıtlarından Säynätsalo Belediye Merkezi: Kırmızı tuğlalarla yapılmış, çatıları bakır kaplı yapılar, bir avlu çevresinde toplanmıştır: (1) Belediye Meclisi toplantı salonu; (2) kütüphane; (3) idari bürolar; (4) ana merdiven; (5) bahçe merdivenleri; (6) dükkânlar; (7) ana giriş; (8) yüzme havuzu.

le elde edilen mobilyalar üreten Artek şirketini kurdu.

Aalto kendine özgü mimarlık üslubunu, konferans salonundaki akustik dalgalı tavanıyla ünlü Viipuri kütüphanesinde (1927-1935; 1943'te yıkıldı) ve basım odasındaki koni biçiminde sütunlarıyla ilgi çeken Turun *Sanomat* gazetesi binasında (1927-30) geliştirdi. Paimio sanatoryumuyla (1929-33) uluslararası üne kavuştu: Altı yapıdan oluşan bütün, balkonlarının her biri gün ışığını en çok alacak biçimde tasarlanmıştır. 1937'deki Paris Sergisi ve 1939'daki New York Dünya Fuarı için hazırladığı Finlandiya pavyonlarıyla ve New York Modern Sanat Müzesin'de|çalışmalarına ayrılan 1938 sergisiyle ününü pekiştirdikten sonra, Harvard Üniversitesi'nde ders verdi; bir yandan da , Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde Baker House yatakhanelerinin tasarımını yaptı (1947-1948).

Rusya- Finlandiya savaşının (1940) ve İkinci Dünya Savaşı'nın Finlandiya'da yolaçtığı yıkım, ülke boyutunda bir yeniden yapılanma ve kentleşme planı gerektirince, söz konusu plan (özellikle Helsinki kent merkezinin düzenlenmesi), Aalto'nun başkanlığı altında bir komisyon tarafından tasarlandı.

Bir adada yer alan Säynätsalo kasabası için de, çevredeki göl ve ormanların manzaralarını vurgulayan bir belediye merkezi yapan (1950-1952), Aalto'nun sonraki yıllardaki yapıları daha sadedir; ancak anıtsal Kongre Evi'nde (1962-75) ve Helsinki Kültür Merkezi'nde de, sanatının insancıl boyutlarını ortaya koymuştur.

Aarhus: Bk. ÅRHUS.

Aare

İsviçre'de ırmak. İsviçre'nin en uzun ırmağı (295 km) Aare (ya da *Aar*), 17 780 km²'lik bir alanı akaçlar. Bern Alpleri'nde doğar, Meiringen'den, Aare boğazından, Thun gölünden ve Bern'den geçip, Koblenz kasabasında Ren ırmağına karışır.

Aaron: Bk. HARUN.

Abaç, Nuri

Türk ressamı (İstanbul 1926). Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık bölümünü bitiren Nuri Abaç, tablolarında Eskiçağ mitolojisini ve Karagöz figürlerini işledi. 1981'de 42. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde başarı ödülü aldı.

Nuri Abaç'ın bir yapıtı.

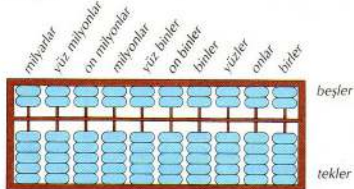
Abadan

İran'da kent. Huzistan ilinde, Basra körfezinin kıyısında, Şattülarap'ta bir adada yer alan Abadan, Isfahan'ın yaklaşık 402 km güneybatısındadır. Nüfusu 300 000'dir. İran'daki petrol yataklarından gelen petrol boru hatlarının ulaştıkları kentte, dünyanın en büyük petrol arıtma tesislerinden biri kurulmuştur.

1047'de kurulan Abadan, 1908'de petrol bulunup bir yıl sonra da ilk rafineriler kurulmaya başlayıncaya kadar küçük bir kasaba olarak kaldı. 1951'e kadar dünyanın en büyük petrol arıtma tesisleri olan rafinerilerde, 1980'de İran-Irak savaşı başlayıncaya kadar, yılda 18 milyon ton ham petrol işleniyordu. Söz konusu savaş sırasında, gerek rafineri, gerek liman tesisleri aşağı yukarı bütünüyle yakılıp yıkılan kentin açıklarında da, Irak'ın 1983'te düzenlediği saldırı sonucunda, Basra körfezinin tarihindeki en büyük petrol kirlenmesi ortaya çıktı.

abak

Aritmetik hesaplamaları yapmaya yardımcı bir alet. En iyi bilinen biçimi (Çinlilerin *Suan Pan* 'ı), dikdörtgen bir çerçevenin içine gerilmiş teller üstüne inciler dizilmesiyle oluşturulan abak, başlangıçta toprağın içine açılan sıra sıra oluklara dizilen taşlardan oluşmaktaydı. Daha sonraları, yuvarlak bilye büyüklüğünde metal top ya da boncukların paralel çubuklar ya da teller üstünde hareket ettikleri biçimini almıştır.

Abakta bir boncuğun yeri, sayısal değerini belirler. Hesaplama boncukların yeri değiştirilerek yapılır.

Her boncuk ya da metal topçuğun değeri, büyüklüğüne değil konumuna bağlıdır; belirli bir çizgi üstündeki taşın ya da belirli bir tel üstündeki incinin (boncuğun, topçuğun, vb.) değeri 1, iki tanesi birlikte olunca 2 olur. Bundan bir sonraki tel 10, üçüncü sıradaki tel 100 olarak değerlendirilir. Böyleçe ikisi 1 değerinde ve biri 10 değerinde üç dizili taş 12'yi, 100 değerindeki bir dördüncü topçuk eklenince de 112'yi gösterir. Yani topçuk ya da boncuğun yeri, değerini belirler ve çok büyük sayılar bile birkaç topçuk ya da boncukla gösterilebilir. Topçuklar bir yöne kaydırılarak işlem yapılır; elde edilen değeri silmek, yani topçuğu bir sonraki kullanıma hazırlamak istenirse, tersi yönünde kaydırmak gerekir. Abak, görünüşteki basitliğine karşın, toplama makineleri, elektronik hesap makineleri ve bilgisayarların hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.

Abaka Han

İlhanlı hükümdarı (Moğolistan 1234-Hamedan 1282). Cengiz Han'ın torunu ve İlhanlılar devletinin kurucusu Hulagu Han'ın oğlu olan Abaka Han,

Abant'tan iki görünüş.

1265'te babasının yerine tahta çıktı. Mikhael VII Palaiologos'un kızı Maria ile evlendi. Memluklar ve Kıpçaklarla savaştı. Hıristiyan devletlerle ve papayla dostluk kurmaya, Türk törelerini yaşatmaya ve sürdürmeye çalıştı.

Abalıoğlu, Nadir Nadi: Bk. NADİR NADİ.

Abalıoğlu, Yunus Nadi

Türk gazetecisi (Fethiye 1880-Cenevre 1945). Abalızade Hacı Halil Efendi'nin oğlu olan Yunus Nadi Abalıoğlu, ilköğrenimini Fethiye'de tamamladı. Galatasaray Sultanisi'ni (Lisesi) bitirip, Hukuk Mektebi'ne devam etti. Baba Tahir'in çıkardığı *Malumat* gazetesinde yazarlığa başladı (1900). Gizli dernek kurmak suçundan tutuklandı (1901) ve Midilli kalesine hapsedildi. Meşrutiyet'te *İkdam* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde yazdı; İttihat Terakki'nin Selanik'teki *Rumeli* gazetesinde başyazarlık yaptı (1910). Meclisi Mebusan'da Aydın milletvekilliği (1911) yaparken, bir yandan da *Tasvir-i Efkâr*'ı yönetti. Savaşın bitiminde *Yeni Gün*'ü kurdu (1918). Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen tutumu yüzünden tutuklanacağını anlayınca Ankara'ya geçti (1920) ve gazetesini Ankara'da çıkardı. TBMM'nin birinci döneminde Muğla milletvekili seçilerek altı dönem bu görevde kaldı. İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini kurdu (1924) ve ölümüne kadar başyazarlığını sürdürdü.

Uzun süren siyasal yaşamına karşın gerçek ününü gazetecilik alanında yapan Yunus Nadi, Atatürk ilkelerini ve cumhuriyet yönetimini benimsemiş, bu yoldaki yazılarıyla tanınmış bir düşünce savaşçısıdır. *Cumhuriyet* gazetesi anısını yaşatmak amacıyla, 1946'dan bu yana her yıl, adına çeşitli kültür ve sanat dallarında Yunus Nadi Armağanı Yarışması düzenlemektedir.

Başlıca yapıtları: *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî* (1908), *Ankara'nın İlk Günleri* (1955), *Ali Galip Hadisesi* (1955), *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar* (1955), *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti* (1955), *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da* (1955).

Abant

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde göl. Bolu'nun güneybatısında, dağlık ve ormanlık bir kesimde, 1 298 m yükseltide yer alan, kenardan gelen bir yıkıntı setiyle bir vadinin önünün kapanması ve setin gerisinde su birikmesiyle oluşan Abant gölünün (1,28 km²), derinliği az, suyu tatlıdır. Güneydoğusunda, yükseltileri 1 700 m'yi aşan *Abant dağları*, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Ormanlarla çevrili olan, İstanbul ve Ankara'ya günlük gidiş gelişe uygun uzaklıkta bulunan göl ile çevresindeki ormanların turizm amaçlarına uygun olarak bakımı ve korunması için 1948'de Bolu valiliğinin başlattığı çalışmalar (Türkiye'de ilk doğa koruma çalışmaları) ve Abant'ın ana yola düzgün bir karayoluyla bağlanması sonucunda, uzun süreli konaklama tesislerinin yanı sıra, günübirlik kullanıma yönelik tesisler (masa, ocak, çeşme, vb.) kurularak halkın hizmetine açılmasıyla, yöre önemli bir turizm alanına dönüşmüştür.

Abasıyanık, Sait Faik

Türk yazarı ve şairi (Adapazarı 1906-İstanbul 1954). Abasızoğullarından kereste tüccarı Mehmet Faik'in oğlu olan Sait Faik Abasıyanık, ilköğrenimini Adapazarı'nda tamamladı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ailesi İstanbul'a yerleşince İstanbul Erkek Lisesi'ne verildi. Onuncu sınıfta arkadaşlarıyla Arapça öğretmenine yaptıkları bir şaka okuldan uzaklaştırılmalarına yolaçtı ve lise öğrenimini Bursa'da tamamladı (1928). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne yazıldıysa da, aradığını bulamayıp ayrıldı ve babasının isteğiyle iktisat öğrenimi için Lozan'a gitti (1931). Orada da ancak onbeş gün kalıp, Fransa'nın Grenoble kentine geçti ve Grenoble'da kaldığı üç yıl süresince öğrenimi bir yana bırakarak gönlünce yaşadı; babası tarafından geri çağrılınca da döndü (1935). Halıcıoğlu Ermeni Yetim Okulu'ndaki Türkçe öğretmenliğinden kısa süre sonra ayrılıp, babasının desteğiyle giriştiği fasulye tüccarlığı da iflasla sonuçlanınca, belli bir işle uğraşmadı. *Haber* gazetesinde bir ay süren adliye muhabirliği (1942) dışında, ölen babasının (1939) bıraktığı gelirle yaşayarak kendini yazarlığa adadı. Tutulduğu sirozdan kurtulamayarak öldü.

Lise yıllarında şiir ve öyküler yazmaya başlayan Sait Faik, Bursa Lisesi'nde kompozisyon ödevi olarak yazdığı ilk öyküsü *İpekli Mendil* edebiyat öğretmeninin övgüleriyle karşılanınca, ikinci öyküsü *Zemberek*'i yazdı. *Uçurtmalar* adlı ilk yazısı *Milliyet* gazetesinde yayınlandı (9 Ocak 1929). 1934'te *Varlık* dergisinde yayınlanmaya başlayan öyküleriyle hemen dikkati çekti; ilk şiirlerinin çoğunu da bu

Sait Faik Abasıyanık'ın 1964'te müzeye dönüştürülen Burgazada'daki evi.

arada yayınladı.

Öykülerinin yanı sıra şiiri ikinci bir uğraş edinen Sait Faik, uzun öykü sayılabilecek iki roman ve öykü özelliği taşıyan elliyi aşkın röportaj da yazmış, 171 öyküsü ile 49 röportajı onüç kitapta toplanmıştır (onüçüncü kitabı *Mahkeme Kapısı* , *Haber* gazetesindeki röportajlarını kapsar). Basılmış onaltı kitabı, ölümünden sonra önce Varlık (1965), sonra Bilgi yayınevleri tarafından sekiz kitapta toplanmış (1970), 1953'te ABD'deki Mark Twain Derneği tarafından, modern edebiyata hizmetlerinden ötürü onur üyeliği verilmiş, Burgazada'daki evi de müze haline getirilmiştir (1964). Öyküleri, Türkiye dışında yayınlanan birçok antolojiye alındığı gibi, 41 öyküsünün Sabri Esat Siyavuşgil tarafından yapılan Fransızca çevirisi Hollanda'da basılmıştır (1962). ölümünden sonra, anısını yaşatmak amacıyla annesi, Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kurmuştur (1955).

Sait Faik'in öyküleri, konuları bakımından dört kümede toplanabilir: Çocukluk anıları ve Adapazarı-Bursa gözlemleri; Fransa yılları; İstanbul'un kenar semtleri ve yoksul insanlar; Adalar'da geçen günler ve balıkçılar. Bireysel duygulanımların, bilinçaltının, kişinin bunalımlarının ve yalnız adam psikolojisinin, kimi zaman gerçeküstücü bir anlatımla dile getirildiği öykülerini de ayrı bir kümede toplamak gerekir. Bu kümelendirme, öykücülüğünün evrimini de açıklar. İlk öykülerinde gözlemci bir gerçekçilik görülür; ama bu gerçekçilik toplumcu bir tutum içermez; öznellik ağır basar. S. Faik, olaydan çok, bir durumun, anlık bir duygunun öykücüsüdür. Küçük insanın dünyasına eğilip, dramını yansıttığı sırada, insan ve doğa sevgisinin öyküye egemen olduğu görülür. Getirdiği biçim ve öz yeniliğiyle çağdaş Türk öyküsünün doruklarından biri sayılmaktadır.

Öykü kitapları: *Semaver* (1936), *Sarnıç* (1939), *Şahmerdan* (1940), *Lüzumsuz Adam* (1948), *Mahalle Kahvesi* (1950), *Havada Bulut* (1951), *Kumpanya* (1951), *Havuz Bası* (1951), *Son Kuşlar* (1952), *Alemdağda Var Bir Yılan* (1954), *Az Şekerli* (1954), *Tüneldeki Çocuk* (1955), *Mahkeme Kapısı* (1956).

Roman, şiir, deneme: *Medar-ı Maişet Motoru* (roman, 1944; sonradan *Bir Takım İnsanlar* adıyla, 1952), *Havada Bulut* (roman, 1951), *Kayıp Aranıyor* (roman, 1953), *Şimdi Sevişme Vakti* (şiir, 1953), *Balıkçının Ölümü* , *Yaşasın Edebiyat* (öykü, şiir, deneme, 1977), *Açıkhava Oteli* (1980).

SAİT FAİK HİKÂYE ARMAĞANI'NI KAZANANLAR

yıl	yapıtın adı	kazanan
1955	Gazoz Ağacı On İkiye Bir Var	Haldun Taner- Sabahattin Kudret Aksal
1956	Haney Yaşamalı	Tahsin Yücel
1957	Değişik Gözle	Necati Cumalı
1958	Kardeş Payı	Orhan Kemal
1959	Berber Aynası	Oktay Akbal
1960	verilmedi	
1961	verilmedi	
1962	verilmedi	
1963	verilmedi	
1964	Sur Başgöz Etme Zamanı	Adnan Özyalçıner- Mehmet Seyda
1965	Yorgo Elbiseciler Çarşısı	Mahmut Özay- Kâmuran Şipal
1966	Çölde Bir Deve	Cengiz Yörük
1967	Yabanın Adamları	Tarık Dursun K.
1968	Kavga	Muzaffer Buyrukçu
1969	Önce Ekmek Sancı Meydanı	Orhan Kemal- Faik Baysal
1970	Direğin Tepesinde Bir Adam	Zeyyat Selimoğlu
1971	Kaçakçı Şahan Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı	Bekir Yıldız- Bilge Karasu
1972	Parasız Yatılı	Füruzan
1973	Çamasan	Demirtaş Ceyhun
1974	Can Parası	Fakir Baykurt
1975	Yüksek Gerilim	Adalet Ağaoğlu
1976	Dostlukların Son Günü	Selim İleri
1977	Makedonya 1900	Necati Cumalı
1978	Gözleri Bağlı Adam Anaların Hakkı	Adnan Özyalçıner- Selçuk Baran
1979	Bir Gemide	Ferit Edgü
1980	Yürekte Bukağı	Tomris Uyar
1981	verilmedi	
1982	verilmedi	
1983	Geyikler, Annem ve Almanya	Nursel Duruel
1984	Akışı Olmayan Sular	Pınar Kür
1985	Ona Sevdiğimi Söyle	Tarık Dursun K.
1986	Eski Bir Balerin	Feyza Hepçilingirler
1987	Yaza Yolculuk	Tomris Uyar

1988	Ay Gözetleme Komitesi	Mahir Öztaş-
	Bir Gece Yolculuğu	Gülderen Bilgili
1989	Stockholm Öyküleri	Demir Özlü
1990	Bir Kara Derin Kuyu	Nezihe Meriç
1991	Sen de Gitme Triyandafilis	Ayla Kutlu
1992	Elveda Alyoşa	Oya Baydar
1993	verilmedi	

Abaş Hatun

Son Salgurlu hükümdarı (öl. Salgur 1287). Salgurlu Fars atabeyi Sâd'ın kızı olan Abaş Hatun (ya da *Abiş Hatun*), babasından sonra tahta çıkan küçük kardeşi Muhammet ölünce, Hulagu Han'ın işe el koymasıyla tahta çıktı (1263). Hulagu'nun kardeşi Mengli Timur ile evlendi.

Abaza Hasan Paşa

Türk veziri (öl. Halep 1659). Eşkıya Haydaroğlu Mehmet'i ortadan kaldırınca Yeni İl Türkmen ağalığına getirilen Abaza Hasan Paşa, kısa süre sonra ağalık elinden alınınca, ayaklandı (1651). İbşir Ağa ile birleşip, Eskişehir çevresini ele geçirdikten sonra, padişahın Boynu Eğri Mehmet Paşa yönetimindeki heyetiyle anlaştı ve yeniden ağa oldu. Diyarbakır valiliğine getirilip (1656), Köprülü Mehmet Paşa'nın Erdel seferine katılması için yaptığı çağrıya korku nedeniyle katılmadı ve ayaklanma çıkardı. Köprülü Erdel'den dönüp, Diyarbakır valisi Mürteza Paşa'yı Hasan Paşa'nın üstüne gönderdiyse de, Mürteza Paşa Ilgın'da yenildi (1658). Ama Mürteza Paşa ile Tutsak Ali Paşa'nın verdikleri söze inanan Abaza Hasan Paşa, suçunun bağışlanacağını sanarak teslim olunca, öldürtüldü.

Abaza Mehmet Paşa

Türk veziri (öl. İstanbul 1634). Canbulatoğlu Ali Paşa'nın yanında yetişen Abaza Mehmet Paşa, Canbulatoğlu'nun Kuyucu Murat Paşa'ya yenilmesi üstüne (23 Ekim 1607), kendini bağışlatmayı başardı. Halep valiliğine (1617) getirilip, İran seferine katıldı. Maraş valiliği, Rumeli beylerbeyliği yaptı. Erzurum valisiyken, Osman II'nin öldürülmesinden yeniçerileri sorumlu tutarak Erzurum'daki yeniçerileri ortadan kaldırmayı tasarladı ve şikâyet edildi. Bunun üstüne Sivas valiliğine atanınca, ayaklanarak Şarkikarahisar, Sivas, Maraş, Çorum, Çankırı çevresine egemen oldu. Çerkez Mehmet Paşa'ya yenilince Erzurum kalesine çekildi ve bağışlanarak yeniden Erzurum valiliğine getirildi. İkinci kez ayaklanıp, üstüne gönderilen Dişlek Hüseyin Paşa'yı öldürttü. Sadrazam Hüsrev Paşa komutasındaki kuvvetlere teslim olduysa (Eylül 1628) da, İstanbul'a gelip, suçunu bağışlatmayı başardı. Bosna valiliğine getirilip, Venediklilerin şikâyeti üstüne Belgrad'da oturması emredildi. Silistre ve Özi muhafızlığı yaparken, Lehlerle savaştı (1633). İstanbul'a gelip, padişahın yakınları arasına girdiyse de, yeniden başkaldıracağını düşünen Murat IV'ün buyruğuyla öldürüldü.

Abbado, Claudio

İtalyan orkestra şefi (Milano 1933). Milano Konservatuvarı müdür yardımcısı Michelangelo Abbado'nun oğlu olan Claudio Abbado, önce piyano öğrenimi gördü; sonra Bruno Bettinelli'den kompozisyon, Viyana'da Hans Swarowsky'den de orkestra şefliği dersleri aldı. 1971'de, Viyana Devlet Operası'nın orkestrası olan Viyana Filarmoni Orkestrası'nın sürekli şefliğine, 1986'da da Viyana Devlet Operası'nın müzik yönetmenliğine getirildi. Bu arada 1969-1986 arasında Milano La Scala Operası'nda önce orkestra şefliği, daha sonra da müzik yönetmenliği yaptı. 1978-1983 arasında Londra Filarmoni Orkestrası'nı yönetti ve 1983-1988 arasında müzik yönetmenliğini yaptı. 1989'da, ölen Herbert von Karajan'ın yerine Berlin Filarmoni Orkestrası'nın müzik yönetmenliğine getirildi. 1990'da ek olarak, Berlin Gustav Mahler Orkestrası'nın yöneticiliğini de üstlendi. Ekim 1991'de Viyana Devlet Operası'ndaki görevinden ayrıldı.

Abbas I, Büyük

İran hükümdarı (Herat 1571-Mazenderan 1629). Safevi sülalesinden Sultan Muhammet Şah'ın oğlu olan Büyük Abbas I, babasına başkaldırarak tahtı ele geçirdi (1587). Çökmek üzere olan devletin durumunu düzeltti. Ermeni ve Gürcülerden devşirilerek yetiştirilen "tüfenkçi" adlı bir ordu kurup, Özbekleri Herat'ta yenerek (1597), Meşhed'i geri aldı. Osmanlılara karşı Avrupa devletleriyle ittifak yapmaya çalıştı (1600). Küçük bir Osmanlı ordusunu Tebriz yakınında yenip (1603), Tebriz, Kars, Revan kalelerini ele geçirdiyse de, Kuyucu Murat Paşa'nın Tebriz'i yakıp yıkması üstüne, barış istedi ve Seray Antlaşması'nı imzaladı (1618). Osman II olayının Anadolu'da yarattığı karışıklıklardan yararlanmak isteyip, Musul ve Diyarbakır'a kadar ilerledi: Bağdat çevresini alıp, Gürcistan'ı istila etti. İngiliz Hindistan şirketinin desteğiyle Basra körfezindeki bazı adaları ve Hürmüz'ü Portekizlilerden aldı. Bender Abbas limanını kurdurup, Isfahan'ı başkent yaptı.

Abbas, Ferhat

Cezayirli siyaset adamı (Tahir 1899- Cezayir 1985). Eczacılık öğrenimi gören Ferhat Abbas, bağımsızlık savaşımına katılıp, Cezayir Halk Birliği'ni kurdu (1938) ve Cezayir Ulusu Beyannamesi'ni yayınladı (1943). İkinci Kurucu Meclis ve Cezayir Meclisi üyeliği (1948) yapıp, ayaklanmalar patlak verince Mısır'a kaçarak, Kahire'deki "Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti"nin başkanı oldu (1958). Milletvekilliğine ve meclis başkanlığına (1961) getirilip, Bin Bella'nın radikal görüşlerini beğenmediğinden istifa etti (Ağustos 1963). Tutuklandıysa (18 Ağustos 1964) da, kısa süre sonra serbest bırakıldı (1965).

Abbas Bin Abdülmuttalip

Hz. Muhammed'in amcası (öl. Medine 652). Müslümanlığı kabul etmeyen, ama karşı da çıkmayan Abbas Bin Abdülmuttalip, Bedir savaşında Mekkelilerin safında çarpışıp, tutsak düştü ve fidye ödeyerek kurtuldu. Daha sonra Mekke'de kalarak, Mekkelilerin savaş planlarını peygambere bildirdi. Peygambere para yardımında bulunup, bazı seferlerine katıldı. Abbasi halifeleri onun soyundan gelir.

Abbas Hilmi Paşa

Son Mısır hıdivi (İskenderiye 1874-Cenevre 1944).

Son Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, hıdivliği sona erince İsviçre'de Cenevre'ye yerleşmiş ve orada ölmüştür.

Hıdiv (vali) Tevfik Paşa'nın oğlu olan Abbas Hilmi Paşa, 1892'de hıdivliğe getirildi. Görevi süresince İngilizler Mısır'ın iç işlerine karıştılar ve Osmanlıların Mısır'daki etkisi azaldı. Akabe'nin Hicaz eyaletine katılmak istenmesi üstüne, İngiltere ile Osmanlı devleti arasında "Akabe sorunu" adı verilen anlaşmazlık patlak verdi; İngilizler sert çıkış yapınca Akabe gene Mısır'a bağlı kaldı. Türk dostu, İngiliz düşmanı olan, sık sık İstanbul'a gelip giden Abbas Hilmi Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da bulunduğu sırada, İngiltere Osmanlıların Mısır üstündeki haklarını artık tanımadığını ilan edince, hıdivliği sona erdi.

Abbasiler

Emevi sülalesinden sonra İslâm devletini yöneten halife sülelesi 750-1258 arasında Irak'ta, 1261-1517 arasında da Mısır'da iktidarı ellerinde tutan Abbasiler, Hz. Muhammed'in amcası Abbas Bin Abdülmuttalip'in soyundan geldikleri için, bu adla anıldılar.

Hz. Muhammed, ölümünden önce, yerine kimin geçeceğine ilişkin herhangi bir açıklamada bulunmamıştı. Bu nedenle, geleneğe uyularak, bağlı olduğu Haşimîler soyundan bir yöneticinin halife (Hz. Muhammed'in vekili ve müslümanların yöneticisi) olması bekleniyordu. Böyle olsaydı ya Hz. Muhammed'in amcası Abbas ya da başka bir amcasının oğlu Ali halife olacaktı. Oysa Araplar, çeşitli etkenlerle, halifelikte soydan seçme yoluna gitmediler ve Peygamber'in en yakın dostu Ebubekir'i seçimle halife yaptılar. Ebubekir'i gene seçimle Ömer, Osman, Ali izlediler. Ali dördüncü halife olarak görev aldığı zaman, Ümeyye soyundan (sonradan Emeviler dendi) Süfyan oğlu Muaviye'nin direnişiyle karşılaştı. Bu direniş, Ali'nin öldürülmesiyle sonuçlandı ve Muaviye, Emevi sülalesini kurarak, İslâm tarihinde Emeviler iktidarını başlattı.

Emevilerin İslâm dinine, kurucusuna ve soyuna yeterince saygıları yoktu. Ayrıca, Arap kökenli olmayan müslümanlara karşı çok adaletsiz ve acımasız davranıyor, henüz İslâm'ı kabul etmemiş toplulukları ağır vergiler altında eziyorlardı. Uyguladıkları kanlı siyaset, kısa sürede Arap dünyasında büyük bir nefret uyandırdı. Üstelik Araplar, Abbasi soyundan olanlara, peygamber torunu oldukları için büyük saygı gösteriyorlardı. Abbasiler, bu çeşitli duygulardan yararlanarak, Emeviler'e karşı güçlü bir propaganda başlattılar ve bir ayaklanmanın gerekli koşullarını oluşturdular.

Horasanlı Ebu Müslim adlı savaşçının yürüttüğü ayaklanma üç yıl sürdü ve sonunda Ebu Müslim, Emevi egemenliğini yıktı. Peygamberin amcası Abbas'ın torunlarından Ebülabbas'ın halifeliğe getirilmesiyle (750) başlayan Abbasi egemenliği, bütün müslümanlara eşit davranma ilkesine dayanıyordu. Özellikle ilk dokuz halife döneminde, Abbasiler, bütün İslâm dünyasına egemen oldular ve çağın en büyük imparatorluğunu kurdular. Devletin bütün yönetim kadroları ve uygulamaları değişti. Ayrıcalıklı sınıflar, kastlar, babadan oğula geçen soyluluk unvanları kaldırıldı.

İkinci halife Mansur döneminde, imparatorluk başkenti Kûfe'den Bağdat'a taşındı. Mekke ve Medine, İslâm'ın kutsal kentleri olarak kalacaklar, ama imparatorluk, Dicle kıyısındaki bu yeni kentten yönetilecekti. Mansur'un yıldızbilimcilere danışarak yıldızların en uygun yer olarak gösterdikleri küçük bir kasabanın yerinde kurduğu (762) Bağdat, yüzbin işçinin dört yıl süreyle çalışmasıyla, merkezden çevreye doğru büyüyen eşmerkezli daireler biçiminde bir plana göre yapıldı.

İmparatorluk en parlak günlerini, beşinci halife Harunürreşit (786-809) döneminde yaşadı. "İslâm rönesansı"nın hazırlayıcısı olan Harunürreşit, gerçek bir yöneticiydi ve ülkesini büyük ölçüde zenginleştirdi (yıllık gelir üç yüz seksen milyon altın lirayı buluyordu). Ayrıca, Harunürreşit döneminde İranlıların ve Türklerin imparatorluktaki önemleri büyük ölçüde arttı. Çünkü Abbasiler, her şeye karşın Araplara güvenemiyor, İranlı ve Türk uzmanlardan yararlanıyorlardı. İran'dan gelme Bermekoğulları adlı Türk ailesi, özellikle devlet örgütlerini düzenlemekle ve parasal sorunları çözümlemekle görevlendirilmişti. Ne var ki, Bermekoğulları'nın devlet yönetimindeki etkinlik ve saygınlığı, bir süre sonra Harunürreşit'i ürküttü ve halife bu aileyi yok etti.

Artık Abbasi İmparatorluğu'nun sınırları Güney Asya'da İndus'a kadar uzanıyordu. Bu büyüme, ister istemez devleti bir kara devleti durumuna getirmişti. Çünkü bütün girişimlere karşın, İstanbul Bizans'tan alınamamış, bu da denizlere açılmayı ve Akdeniz'de egemenliği sağlamayı engellemişti.

Bu yüzden, Abbasilerin bu derece büyümeleri, bir ölçüde yıkılmalarının da hazırlayıcısı oldu. Çünkü, bu koşullar altında, imparatorluğun kıyı eyaletleri, kara eyaletlerinden, bir başka deyişle merkezden kopmaya başladılar.

Son Emevi hükümdarı Abdurrahman, Abbasiler iktidarı ele geçirince İspanya'ya kaçmış ve orada bağımsız Endülüs Emevi devletini kurmuştu. Kısa süre sonra bu devlet. Bağdat'a rakip bir devlet haline geldi. Aynı yıllarda, Kuzey Afrika, Abbasi yönetiminden ayrıldı. Tolunoğulları'nın yönetimindeki Mısır, imparatorluktan koptu. Bağdat 800 yılında, Aglebiler tarafından yönetilen Tunus'un da bağımsızlığını tanıdı. İmparatorluk büyüdükçe, gücü ve siyasal yetkileri ağır ağır komutanların eline geçiyor, bu komutanlar da ilk fırsatta bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. Türk Samanoğulları (847-907), Karahanlılar (932-1055), Fatımiler (910-1171) bunların başlıcalarıydı. Sonunda Büveyhoğulları 945'te Irak'a saldırarak Bağdat'ı ele geçirdiler ve halifeyi kendilerine bağımlı duruma getirdiler. Ama Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusu Irak'a girdi ve Büveyhoğulları iktidarına son vererek (1055), Abbasilerin yeniden bağımsızlık kazanmasını sağladı.

Abbasiler, döneminde Kerbela'da yapılmış el-Abbas camisi.

IX. yy. başlarında Abbasiler bütün büyük ticaret yollarına el koyma tasarısını tamamlamışlardı. Bu, bir anlamda İslâm imparatorluğunun Uzakdoğu ekonomisine açılması ve neredeyse bütün dünya ticaretini tekeline alması demekti. Afrika'nın, Mısır ve Suriye'nin bütün kıyıları imparatorluğun denetimi altındaydı. Akdeniz'deki Kartaca, Tunus, İskenderiye gibi büyük limanlar birer müslüman üssü olmuştu.

Kızıldeniz ve Basra körfezi zaten birer iç denizdi. Arap donanması, ikiyüz yıldır bu denizlerde egemenliği sürdüren Habeş donanmasının yerini almıştı. Karadeniz ve Hazar denizi de yine müslümanların denetimindeydi ve böylece Arap tüccarlar Çin, Hindistan ve İspanya sınırları arasında gidip geliyordu.

Ama Asya'nın kıta ekonomisi ile Akdeniz'in deniz ekonomisi arasında gerekli dengeyi kuramayan ve bocalayan Bağdat için, bütün bu özellikler de birer yıkılma etkeni olacaktı.

Nitekim Abbasiler, Hulagu komutasındaki Moğol istilasına herhangi bir direnme gösteremediler. Moğollar Bağdat'a girerek (1258), beşyüz yıllık bir uygarlığın bütün yapıtlarını yokettiler.

Moğol istilası sırasında Mısır'a kaçan halife Zahir'in oğullarından Ahmet, hükümdar Baybars tarafından Mustansır adıyla halife ilan edildi. Böylece Irak'ta yıkılan Abbasi hanedanı, Mısır'da yeniden kurulmuş oldu (1261).

Mısır Abbasi halifelerinin (on yedi halife) siyasetle hiçbir ilişkileri olmadı ve yalnızca din sorunlarıyla uğraştılar. 1517'de Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, Mısır Kölemenler devletine son verince, son halife Mütevekkil III'ü İstanbul'a getirdi ve Ayasofya camisinde yapılan bir törenle, Mütevekkil III, halifelik hak ve unvanını Osmanlılara bıraktı.

Abbas Mirza Kaçar

İran'da hüküm süren Türk Kaçar sülalesinin veliahtı (Nava 1789-Meşhed 1833). Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza Kaçar, babası tarafından küçük yaşta Azerbaycan genel valiliğine, daha sonra da saltanat naipliğine atandı. Fransızlara dayanarak ordusunu yenilemeyi ve Ruslara karşı çıkmayı tasarladı; ama Fransızlar Doğu siyasetlerini değiştirince, Ruslarla Gülistan antlaşmasını imzalayarak (1813), Gürcistan'ı bırakmak zorunda kaldı. Osmanlı topraklarına saldırıp (1821), Cabbarzade Celalettin Paşa'yı yenerek, sınırlarını Basra körfezine kadar genişletti. Gürcistan'ı geri almak umuduyla Rusya'ya savaş açtıysa da, Gence (1826) ve Abbasabad'da (1827) yenilip, Türkmençay Antlaşma'sıyla (1828) Ermenistan ve Nahcıvan'ı da Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı.

Abbe, Ernst

Alman fizikçisi ve sanayicisi (Eisenach 1840-Jena 1905). 1861'den başlayarak Göttingen Üniversitesi'nde kuramsal fizik profesörlüğü ve gözlemevi yöneticiliği yapan Ernst Abbe, Karl Zeiss ile ortak olup (1875), Karl Zeiss ölünce, optik aygıtlar üreten şirketin yönetimini üstüne aldı. Mikroskopun klasik kuramını ortaya attı. Kırınım yasaları aracılığıyla mikroskopun seçme gücünü hesapladı (1877). İlk apokromatik objektifi yaptı (1889). Abbe sinüsleri bağıntısını ortaya attı ve bir kırınımölçer buldu.

Abbeville uygarlığı: Bk. ABEVİLYEN.

Abbey, Edwin Austin

ABD'li gravürcü, süslemeci ve ressam (Philadelphia 1852-Londra 1911). Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren Edwin Austin Abbey, daha ondokuz yaşındayken (1871), *Harper's Magazine*'de, özenli ve izlenimci tekniğiyle sanatseverlerin ilgisini çeken gravürler yayınladı. Çok geçmeden gravür ve kitap süsleme sanatının (Shakespeare, vb. yazarların yapıtları) ustaları arasında yer aldı. 1878'de İngiltere'ye yerleşip, Krallık Sanat Akademisi'ne üye seçildi. Konusunu tarihten, arkeolojiden alan gravürlerinde ve tablolarında (*Edward VII'nin Taç Giyme Töreni*, vb.), çoğunlukla İngiltere'yi işledi.

Abbey Tiyatrosu

Dublin'de (İrlanda) tiyatro. 1904'te açılan Abbey Tiyatrosu (*Abbey Theatre*), açılışından kısa süre sonra, Andre Antoin'ın Théâtre Libre'i ile Konstantin Stanilavskiy'in Moskova Sanat Tiyatrosu'nun yanı sıra, modern öncü kuruluşlar arasına girdi. W.B. Yeats, Lady Gregory, J.M. Synge, Padraic Colum ve George Fitzmaurice, Strindberg, İbsen, Shaw gibi yazarların oyunlarına yer verilen tiyatro, Synge'in

Dublin'deki Abbey Tiyatrosu Lady Gregory, Butler Yeats, John Millington Synge tarafından kurulmuş, İrlandalı tiyatro yazarlarından birçoğunun ilk oyunları bu tiyatroda sahnelenmiştir.

Babayiğit (Playboy Of The Western World, 1907) adlı oyununu sahneleyince, şiddetli tepkilerle karşılaştı. 1909'da ilk yöneticisi Yeats'in yerine Lehnox Robinson'un getirilmesiyle, Saint John Ervine, Lennox Robinson, T.C. Murray, vb. yazarların oyunlarıyla, gerçekçiliğe yöneldi. Daha sonra Brendan Behan, Brian Friel, Paul Vincent Carroll, vb. yazarların oyunlarına yer verilen tiyatro, Sara Allgood, Barry Fitzgerald, Cyril Cusack ve kızları, Siobhan McKenna gibi çok sayıda oyuncunun (sonradan Londra ve New York sahnelerinde, hattâ sinemada ün kazandılar) yetişmesini sağladı. 1951'de yanan yapısı, yeniden yapılarak İrlanda Ulusal Tiyatrosu'na dönüştürüldü.

Abbot, Charles Greeley

ABD'li astronom ve astrofizikçi (Wilton, New Hampshire 1872-Washington 1973). 1903'te enerjinin güney tayfından dağılışını belirleyen C.G. Abbot, güneş değişmezinin değerini ilk olarak saptamıştır.

Abbott, Berenice

ABD'li kadın fotoğrafçı (Springfield, Ohio 1898-Maine 1991) Meslek yaşamına sürrealist sanatçı Man Ray'in asistanı olarak başlayan Berenice Abbott, 1930 yıllarında New York kentiyle ilgili olarak hazırladığı belgesel fotoğraf dizileriyle büyük ilgi gördü. Ayrıca, XX. yy'ın başlarında yaşamış Fransız fotoğrafçı Eugène Atget'nin yapıtlarının ABD'de tanınmasını sağladı. Fotoğraf çalışmalarını *Changing New York* (Değişen New York, 1939; 1973'te *New York in the 30's* ["30'lu Yıllarda New York"] adıyla yeniden yayınlandı), *Greeenwich Village: Today and Yesterday* (Dün ve Bugün Greenwich Village, 1949), *Photographs* (Fotoğraflar, 1970) ve *The World of Atget* (Atget'ın dünyası, 1964; 1970'te yeniden yayınlandı) adlı kitaplarında topladı.

Abbott, Bud: Bk. İKİAÇIKGÖZLER.

Abbott, Sir John Joseph Caldwell

Kanadalı siyaset adamı (St. Andrews, Aşağı Kanada [günümüzde Québec] 1821-Montréal 1893). Hukuk öğrenimi gören Sir J. J. Caldwell, siyasete atılarak, 1857'de Muhafazakâr Parti'den milletvekilliğine seçildi. 1887'de Senato üyeliğine seçilip, 1891'de başbakanlığa atandı; ama sağlık nedeniyle 18 ay sonra istifa ederek, siyasetten çekildi.

Abbt, Thomas

Alman tarih ve makale yazarı (Ulm 1738- Bückeburg 1766). Genç yaşta makaleler yazmaya başlayan Thomas Abbt, çağdaşlarının çoğu gibi Friedrich II'ye içtenlikle bağlandı. Kunersdorf bozgunundan sonra Prusya halkının maneviyatını düzelttiği için, imparator tarafından Frankfurt-am-Oder Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı (1759). Aynı yıl *Vom Tode fürs Vaterland* (Vatan İçin Ölmek) adlı yapıtını yayınladı. Halle ve Marburg üniversitelerinin çağrılarını geri çevirerek, Schamburg-Lippe kontluğunun eğitim ve dinsel işler yöneticisi oldu.

Özellikle tarihçi olarak ün yapan Abbt, geçmişin kesin bir akılcılıkla anlatılmasını savunmuştur. Ona göre tarihin temel amacı, önyargıları dağıtmak ve niteleyici ayrıntılar üstünde durarak okuyucunun yargı gücünü geliştirmektir.

Abdal, Kara

Türk şairi (Konya 1828-Hanya 1885). Konya'daki Şemsi Tebrizi mevlevi dergâhında yetişen Kara Abdal, yurt içinde bir geziye çıkarak (1849), Aydın Güzelhisar'daki Horasani Ali Dede dergâhına bağlandı; sonradan dergâhın şeyhliğini yaptı. Girit'te Hanya mevlevihanesini kurdu. Mevlevilik etkisindeki şiirlerini *Divan*'ında (1887'de basıldı) topladı.

Abdal Musa

Türk ereni ve bektaşi şairi (XIV. yy.). Hoy'da doğan, bektaşi rivayetine göre Hacım Bektaş'ın amcası Haydar Ata'nın torunu olan Abdal Musa'nın (ya da *Abdal Musa Sultan*), *Âşıkpaşazade Tarihi*'inde, Bursa'nın fethine katıldığı belirtilir.

Abdal Musa'nın bir *Nasihatname*'si ve birkaç şiiri günümüze kalmıştır. Ama bu şiirlerin ona ait olduğu kesin değildir: Post sahibi şeyhlerden olduğu için adına söylenmiş şiirlerin sonradan ona mal edildiği ileri sürülmüştür.

Abdi

Türk divan şairi (XV. yy.). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Abdi, *Camasbname* adlı yapıtı Farsça'dan çevirerek Murat II'ye sunmuştur (1429-1430). 4 877 beyitlik *Camasbname*'nin konusu, *Şahmaran* adlı halk öyküsünün aynıdır. Türk dili tarihi açısından önem taşıyan yapıt, basılmamıştır.

Abdi

Türk divan şairi (XVI. yy.). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Abdi, 1 071 beyitlik *Niyazname-i Sa'd ü Hüma* adlı yapıtını (1545), Manisa'da bulunan Şehzade Selim'e sunmuştur. *Nüzhetname-i Abdi* adlı bir yapıtı daha vardır.

Abdi : Bk. ABDİ PAŞA, ABDURRAHMAN.

Abdi : Bk. ABDULLAH VASSAF EFENDİ.

Abdi, Himmetzade

Türk mutasavvıfı ve şairi (İstanbul 1640-ay.y. 1710). Bayramiyenin himmetiye kolunu kuran Şeyh Himmet'in oğlu olan Himmetzade Abdi, camilerde vaizlik yaptı. Babası ölünce (1683) onun yerine, Yenibahçe bayrami tekkesinin şeyhliğini üstlendi.

Himmetzade Abdi'nin *Divan*'ı ve Hz. Muhammed'in yaşamını konu alan *Gencine-i İ'câz* adlı manzum bir yapıtı vardır. Kaynaklarda, günümüze kalmayan bir *Tezkire-i Şuara*'sı (Şairler Tezkiresi) bulunduğu da belirtilir.

Abdi, Sarhoş

Türk divan şairi (öl. 1621). Divân-ı Hümayun kâtipliği, nişancılık (1594), defter eminliği (1601) yaptı. Sadrazam Sinan Paşa'nın Avusturya seferine katıldı. *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar* (Yanıkkale Fetihnâmesi) adlı mesnevisinde Yanıkkale fethini (1593-1594), padişaha sunduğu *Arzuhal* 'de de dönemin yolsuzluklarını anlattı.

Abdi, Şarkikarahisarlı

Türk divan şairi (Şarkikarahisar ?-ay.y. 1885). Akkoyunlu soyundan Osman Ağa'nın oğlu olan Şarkikarahisarlı Abdi, İstanbul'da öğrenim gördü. Divan kâtipliklerinde, Bosna Vilayet Meclisi başkâtipliğinde, kaymakamlıklarda bulundu. Divan şiiri dışında, heceyle de şiir yazdı. Başlıca yapıtları: *Divan* , *Nutk-ı Biperva ile Akl-i Dânâ Beyninde Bir Muhavere* (Bosna'da bulunduğu sırada amirlerinin yolsuzluklarını konu alır, 1870), *Erzurum Lehçesi* (eksiktir).

Abdi Efendi

Türk tarihçisi ve şairi (XIII. yy.). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Abdi Efendi, Mahmut I adına yazdığı ve Patrona Halil ayaklanmasını anlattığı tarihiyle tanınır. *Abdi Tarihi* ya da *Tarih-i Sultan Mahmud Han İbn-i Mustafa Han* adıyla bilinen yapıt, Faik Reşit Unat tarafından önsöz, kronoloji ve indeks eklenerek yayınlanmıştır (1943).

Abdi Efendi, Abdürrezzak

Türk tuluatçısı (İstanbul 1835-ay.y. 1914). Yoksul bir aileden olduğundan öğrenimini sürdüremeyen Abddürezzak Abdi Efendi, sahneye ilk kez Aksaray'da, kahveden bozma bir tiyatroda çıktı. Daha sonra Amerikan Tiyatrosu'nda çalıştı. Direklerarası'nda Handehâne-i Osmani adlı tiyatro kumpanyasını kurarak İstanbul'un en ünlü komiği oldu (1875-1895). Mülâzım-ı sâni rütbesiyle saraya alınarak, Muzika-i Hümayun'a girdiyse de, bir nüktesi yüzünden saraydan ayrılmak zorunda kaldı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra serbest olarak çalıştı.

Abdi İpekçi : Bk. İPEKÇİ, ABDİ.

Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü

Abdi İpekçi'nin anısına, Yunanlı yazar ve mühendis Andreas Politakis'in *Milliyet* gazetesiyle işbirliği sonucunda kurulan ödül. Amacı Türk ve Yunan halklarını sanat ve düşünce yoluyla birbirlerine yaklaştırmaktır. İki yılda bir, Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplu olarak verilmektedir.

ABDİ İPEKÇİ BARIŞ VE DOSTLUK ÖDÜLÜ'NÜ KAZANANLAR

yıl	dal	verildiği yer	kazanan
1980	araştırma, makale ve röportaj	Türkiye	İbrahim Çamlı
1982	şiir	Türkiye	Ali Cengizkan - Yaşar Miraç
	öykü	Türkiye	Muzaffer Abayhan
	resim	Türkiye	Aydın Ayan
	afiş	Türkiye	Sadık Karamustafa
	heykel	Türkiye	Can Erçin
	röportaj	Türkiye	Erhan Akyıldız
	şiir	Yunanistan	Lena Papa Marinu
	öykü	Yunanistan	Tanasis Fotiadis
	deneme	Yunanistan	Petro Opostolidis
	araştırma	Yunanistan	Ekatirini Mistakidu
	röportaj	Yunanistan	Vangelis Papaeftimlu
	güzel sanatlar	Yunanistan	Stati Ülkeroğlu
1986	kısa film	Türkiye	Neşet Kırcalıoğlu
	röportaj	Türkiye	Cengiz Çandar
	şiir	Türkiye	Behçet Aysan
1988	araştırma	Türkiye	Bedriye Aksakal
	film öyküsü	Türkiye	Feride Çiçekoğlu
	karikatür	Türkiye	Hakan Boyav
	afiş	Türkiye	Özcan Çalışkan
	röportaj	Yunanistan	H. Passalaris
	makale	Yunanistan	Sofianos Hrisostomidis
	mizah yazıları-karikatür	Yunanistan	Vasilis Mitropoulos - Semih Balcıoğlu
	araştırma	Yunanistan	Tasos Marinos
	öykü	Yunanistan	Tasos Atanasiadis
	şiir	Yunanistan	Vula Arvantinidu
1990	makale	Türkiye	Ayseli Uluata
	öykü	Türkiye	Semra Topal
	röportaj	Türkiye	Can Kartoğlu Gürses
	fotoğraf	Türkiye	Faruk Ertunç
	röportaj	Yunanistan	Yorgo Logothetis
	makale	Yunanistan	Mihalis Stratakis
	şiir	Yunanistan	Dimitris Kiçikis
	düzyazı	Yunanistan	Tasos Anagnostu
	iletişim	Yunanistan	Midilli ve Dikili belediyeleri - Atina'daki Yabancı Muhabirler Derneği
	seçici kurul özel ödülü	Yunanistan	Aziz Nesin
1992	makale	Türkiye	Bülent Bozkurt
	söyleşi	Türkiye	İhsan Akay
	seçici kurul özel ödülü	Türkiye	Ekrem Akurgal - Mikis Teodorakis - Herkül Milas - Türkiye-Yunanistan Dostluk Barış Derneği
	düzyazı	Yunanistan	Zermen Mamalaki
	şiir	Yunanistan	Andonis Vezinderis
	röportaj	Yunanistan	Liana Kenelli
	makale	Yunanistan	Yanis Halkisdakis
	araştırma	Yunanistan	Thanesis Papthanosopoulas
	seçici kurul özel ödülü	Yunanistan	Nurettin Sözen - Besim Tibuk - Agni Vlaviangu Arvanti - Ruşen Keleş - Zafer Keskiner

Abdi İpekçi Sanat Yarışması

Abdi İpekçi'nin anısına, *Milliyet Sanat Dergisi* tarafından düzenlenen sanat yarışması. Her yıl değişik sanat dallarında düzenlenmektedir.

ABDİ İPEKÇİ SANAT YARIŞMASI'NI KAZANANLAR

yıl	dal	kazanan
1980-1981	oyun	Tuncer Cücenoğlu (*Çıkmaz Sokak*)-Vüs'at O. Bener (*İpin Ucu*)
	roman	Hulki Aktunç (*Bir Çağ Yangını*)
	resim	Kemal Önsoy
1981-1982	grafik	Selahattin Ganiz Güney
1982-1983	fotoğraf	Bülent Özgören
1983-1984	kitap kapağı	Hakkı Mısırlıoğlu
1984-1985	karikatür	Atila Özer
1986-1987	öykü ya da roman eleştirisi	Zehra İpşiroğlu
1987-1988	karikatür	Mehmet Zeber
1988-1989	deneme	Kemal Gündüzalp
1989-1990	fotoğraf	Tuğrul Çakar
1990-1991	ütopya	1.'lik ödülü verilmedi
1991-1992	aşk hikâyesi	Muzaffer Abayhan (*Her Aşkın Bir Şarkısı Vardır*)
1992-1993	1972-1992 kültür ve sanatımızın son yirmi yılı	Üstün Alsaç (*Kamburun Sırtındaki Bıçak*)

Abdi Paşa

Türk denizcisi (öl. 1734). Ahmet III'ün damadı olan Abdi Paşa, Patrona Halil ayaklanmasının başladığı gün (28 Eylül 1730) kaptanıderyalığa getirildi; Damat İbrahim Paşa'ya kızdığı için, daha önce ölüm cezasından kurtardığı Patrona Halil'e yardım ettiyse de, ayaklanmacılar tarafından on gün sonra Resmo sancağına atanması sağlanarak, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Mahmut I tahta çıkınca (18 Mayıs 1731), yeniden kaptanıderya oldu ve 29 Kasım 1731'e kadar bu görevde kaldı.

Abdi Paşa, Abdurrahman

Türk tarihçisi, şairi ve devlet adamı (Anadoluhisarı, İstanbul ?-Sakız 1692). Şiirde kullandığı *Abdi* mahlasıyla tanınan Abdurrahman Abdi Paşa, Enderun'da yetişti. Mehmet IV'ün sırkâtipliğine getirilerek, devrin olaylarını yazmakla görevlendirildi (vakanüvis unvanı verilen ilk kişidir). Mehmet IV'ün güvenini kazanıp, kubbealtı vezirliğine yükseltildi. *Vakayiname*'sinin yanı sıra, devlet protokolunu ve örgütünü anlattığı *Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* adlı ünlü bir kanunnamesi ve birçok gazeli vardır.

Abdul-Jabbar, Kareem

ABD'li basketbolcu (New York 1947). Uzun boyu, takım oyunculuğu ve basketbolda "kusursuz bir uzun adam" olmak için gerekli yetenekleriyle New York City Lisesi takımında oynarken dikkatleri çeken (takımının ardarda 71 maçı kazanmasını sağladı) Kareem Abdal-Jabbar (*"Kerim Abdülcabbar"*), Los Angeles'teki California Üniversitesi'ne geçince de, takımının 3 kez NCAA kupasını kazanmasını (1967-69) sağladı. Bu üç yıl boyunca ayrıca, ABD milli takımında da yer aldı. Profesyonelliğe geçip, NBA'de Milwaukee Bucks (1969-75) ve Los Angeles Lakers (1975-89) takımlarında oynayarak, 38 387 sayılık (ortalama her oyunda 24,6 sayı) ve 17 440 ribaundluk bir rekor kırdı; 6 kez NBA'in En Değerli Oyuncu'su seçildi. Oynadığı takımlarda 6 kez NBA şampiyonluğu (1971, 1980, 1982, 1985, 1987, 1988) yaşadı.

Basketbol yıldızı Kareem Abdul-Jabbar saldırı silahlarından en ünlüsü olan "skyhook"u (kendine özgü çengel atış) Houston Rockets'den Ralph Sampson'a karşı uygularken. Jabbar'ın profesyonel yaşantısının en şaşırtıcı yanlarından biri, alışılmıştan çok uzun sürmesidir (1969-89). Son derece iyi kondisyonlu bir pivot oyuncusu olan Jabbar, Lew Alcindor olan adını, 1971'de İslâm dinini benimseyince değiştirmiştir.

Abdullah I

Ürdün kralı (Mekke 1882-Kudüs 1951). Hicaz kralı Şerif Hüseyin'in oğlu olan Abdullah, İngilizlerin desteğiyle Maveraiürdün Emirliği'nin başına geçti (1921). Önce Paeke Paşa'ya, sonra da Glubb Paşa'ya (1939) örgütlettiği "Arap Lejyonu", Kerkük-Hayfa petrol boru hattının korunmasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında emirlik sınırları dışına da müdahalede bulundu. İngiltere'yle imzalanan bir ittifak anlaşmasından sonra (1946), ülke bağımsızlığa kavuşunca, ilk Ürdün kralı olarak (Abdullah I unvanıyla) taç giydi (1949). Suriye ve Lübnan'ı içine alacak bir devlet kurmaya uğraşırken öldü.

Abdullah, Şeyh Muhammet

Hintli siyaset adamı (Saura, Keşmir 1905-ay.y. 1982). Keşmir Müslüman Konferansı'nın kurucusu (1932) olan Şeyh Muhammet Abdullah, geçici hükümet başkanlığı (1947), Cammu ve Keşmir hükümeti başbakanlığı (1948-1953) yaparak, Cammu ve Keşmir hükümetine bağımsızlık kazandırmaya çalıştı. Hindistan bunu kabul etmediğinden devrildi ve birçok kez tutuklandı. 1968'de ve 1970'te Halk Temsilcileri Meclisi'ni toplayarak Keşmir'in geleceğini kararlaştırmaya çalıştı. Sonunda, Keşmir'in Hindistan'a katılması ve içişlerinde özerk olması kararlaştırılınca, yeni hükümeti kurdu (25 Şubat 1975).

Abdullah Beyefendi

Türk din adamı (İstanbul 1867-Mekke ?). Damat

Ferit Paşa'nın dördüncü kabinesinde şeyhülislamlığa atanan Abdullah Beyefendi (1920), Anadolu'daki Milli Mücadele aleyhine fetvalar verdiği için İtalya'ya kaçtı (1921). Sonra Mekke'ye gitti (1924). Yüzellilikler listesine alındığından Türkiye'ye dönemedi.

Abdullah Bin Abdülmuttalip

Hz. Muhammed'in babası (Mekke 543 ?-Medine 570|?).|Yaşamı konusunda kesin bilgi bulunmayan Abdullah Bin Abdülmuttalip'le ilgili tek bilinen, ticaretle uğraştığı ve Hz. Muhammed'in doğuşundan kısa süre önce öldüğüdür.

Abdullah Bin Muhammet

Endülüs Emevi hükümdarı (? 844-? 912). Kardeşi Munzir'den sonra tahta çıkan (888) Abdullah Bin Muhammet, üç kardeşi ve iki oğluyla taht kavgasına tutuşarak onları öldürttü. Ömer bin Hafsun isyanını bastırdı.

Abdullah Bin Muhammet et-Teaşi

Sudanlı Mehdi'nin halifesi (Darfur 1850'ye doğru-Kordofan 1899). 1885'e kadar Mehdi'nin bütün savaşlarına katılan Abdullah Bin Muhammet et-Teaşi, Mehdi ölünce (1885) yerine geçip, ayaklanmaları bastırdı ve topraklarını genişletti. Ümmü Dermen (Omdurman) savaşında İngilizlere yenilince (1898) savaşmayı |Kordofan'a çekilerek sürdürdü ve bir çarpışmada öldü.

Abdullah Bin Sad

Arap komutanı (öl. Şam 657). Mısır seferine katılarak yararlık gösteren Abdullah Bin Sad, Mısır valiliğine atandı (646) ve Kuzey Afrika'ya seferler yaptı: Kartaca bölgesini aldı (648). Zat üs-Savari savaşında Bizans donanmasını yok etti (652). Halife Osman ölünce Muaviye'nin hizmetine girdi.

Abdullah Bin Seyyit Hasan Haşimi, Yedikuleli

Osmanlı hattatı (İstanbul ?-ay.y. 1731). Hattat Hafız Osman'dan ders alan Yedikuleli Abdullah Bin Seyyit Hasan Haşimi, Yedikule İmrahor camisi imamlığı yaptı. Ahmet III'ün isteğiyle yirmidört Kur'an yazdı. Pek çok öğrenci yetiştirdi.

Abdullah Bin Yasin

İslâm komutanı (öl. 1059). Sanhaca Berberileri arasında İslâm dinini yaymaya çalışan Abdullah Bin Yasin, Susa'da "ribat" adı verilen bir müstahkem medrese kurdu (buradan çıkarak İslâm'ı yaymaya çalışan din savaşçılarına "Murabıtlar" adı verildi). Takrur Berberileri ile çöl Berberilerine İslâm'ı kabul ettirip, Fas'a doğru ilerleyerek, Tafilalt'ı ele geçirdi. Ölümünden sonra, hareketin başına çömezi Abdülmümin geçti.

Abdullah Bin Zübeyr

Arap komutanı ve devlet adamı (Medine 622-ay.y. 692). Hz. Muhammed'in baba tarafından akrabası, Ebubekir'in torunu olan Abdullah Bin Zübeyr, Bizanslılara karşı Yermuk'ta savaştı (635). Amribnülâs'ın ordusunda Mısır'ın fethine, Horasan seferine (651) katıldı. Kur'an'ın derlenmesiyle görevlendirilenler arasında yer alıp, Halife Osman'ın şehit edilmesi olayında Osman'ı savunmaya çalıştı. Cemel olayında Ayşe'nin piyade birliklerine komuta etti. Muaviye'nin oğlu Yezid'e biat etmeyip, Hüseyin ile Mekke'ye kaçtı. Hüseyin şehit olunca kendini halife ilan etti (631). Komutanı Dahlak el-Fıhri (684) ve kardeşi Musab (685) ölünce gücü azalıp, Abdülmelik'in komutanı Haccac tarafından Mekke'de kuşatıldı ve çarpışırken öldü.

Abdullah Biraderler

Türkiye'de fotoğrafçılığın kurucuları (asıl adları |*Vichen* ve *Kevork*). İstanbul'da Tünel yakınlarında bir fotoğrafçı dükkânı açıp (1858), müslüman olarak, Abdullah Biraderler adı altında çalıştılar. Abdülaziz ve Abdülhamit II tarafından ressamı hazreti şehriyari ("padişah hazretlerinin ressamı") unvanıyla ödüllendirildiler.

Abdullah Birri Efendi

Türk devlet adamı (İstanbul 1743-ay.y. 1798). 1768 seferine katılan Abdullah Birri Efendi, 1775'te serhalife oldu. Ziştovi (1791) ve Yaş (1792) antlaşmalarında başmurahhaslık yapıp, İstanbul'a dönünce, rütbesi indirildi. Mustafa III'ün kızı Beyhan Sultan'ın |kethüdalığında ve sadaret kethüdalığında bulundu.

Abdullah Buhari

Türk minyatürcüsü (XVIII. yy.). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Abdullah Buhari'nin en verimli döneminin 1735-1743 arasında olduğu bilinir. Gerçekçi bir anlayışla yaptığı tek figür ve çiçek çalışmaları ünlüdür. Yapıtlarının çoğu Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.

Abdullah Cevdet

Türk hekimi, yazarı, düşünce ve siyaset adamı (Arapkir 1869-İstanbul 1932). Tabur imamı Elhac Ömer Efendi'nin oğlu olan Abdullah Cevdet, İstanbul Kuleli Askerî İdadisi'ni, Askerî Tıbbiye'yi (1894) bitirdi. Gülhane Hastanesi'ne|atandı. Abdülhamit'e karşı siyasal eylemde bulunmak suçuyla tutuklanıp, Trablus Merkez Hastanesi hekimliğine sürülünce, Avrupa'ya kaçtı (1897). Cenevre'de Jön Türkler'e katılarak *Osmanlı* gazetesini çıkardı; istibdadı eleştiren yazılar yazdı. Bir yandan da padişaha Jön Türkler'le ilgili jurnaller gönderdiği için, Viyana elçiliği hekimliğine getirildi (1900). Büyükelçi Mahmut Nedim Bey'i tokatlayınca görevinden alındı ve yeniden Abdülhamit'e karşı yayına başladı (1903). Cenevre'ye geçerek İçtihad basımevini kurdu: *İçtihad* dergisini çıkardı (1 Eylül 1904) ve "Kütüphane-i İçtihad" adıyla kitaplar yayınlamaya başladı. İsviçre'den sınır dışı edilince basımevini Kahire'ye taşıdı (1905). Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü (1911). Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet* adıyla çevirdiği yapıtına (Essai Sur l'Histoire de l'İslamisme) yazdığı

Abdullah Cevdet, şiir kitapları da yayınlamış olmakla birlikte, özellikle Gustave Le Bon'dan yaptığı çevirileriyle ve bilimsel yapıtlarıyla Türk düşünce yaşamını etkilemiştir.

önsöz tepkiyle karşılandı ve kitap yasaklandı. Balkan Savaşı sırasında yeniden tutuklandı; dergisi de birkaç kez kapatıldı. Damat Ferit'in sadrazamlığı sırasında Sıhhiye genel müdürlüğüne getirildi. Bahailikle ilgili bir yazısı yüzünden yargılandıysa (1922) da, peygamberleri kötüleme suçunun kaldırılmasıyla iki yıllık hapis cezası düştü. Sonraki yaşamı, ölümüne kadar yayınını sürdürdüğü *İçtihad*'la uğraşmakla geçti.

Daha tıp öğrencisiyken şiir yazmaya başlayan Abdullah Cevdet'i, asıl pozitif bilimler, felsefe ve psikoloji alanlarında verdiği yapıtlarla değerlendirmek gerekir. Batılılaşma akımının İkinci Meşrutiyet'ten sonra başlıca temsilcilerinden olduğu gibi, özellikle Gustave Le Bon'dan yaptığı çevirilerle de Türk düşünce yaşamını etkilemiş, dine karşı pozitif bilimleri savunmuş, Latin harflerinin kabulünü önermiştir. Ama siyasal eylemlerindeki tutarsızlıklar, İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti gibi örgütlerle ilişkisi, yaşadığı dönemde düşüncelerinin kuşkuyla karşılanmasına yolaçmıştır.

Başlıca yapıtları. Şiir kitapları: *Hiç* (1890), *Kahriyat* (1897), *Gizli Figanlar* (1906), *Karlı Dağdan Ses* (1931), *Düşünen Musiki* (1931).

Bilimsel yapıtları: *Fizyolocya-i Tefekkür* (1892), *Fünun ve Felsefe* (1897), *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzıssıhhası* (1917), *Cihan-ı İslâma Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefi* (1922).

Çevirileri: Gustave Le Bon'dan *Ruh ül-Akvam*, *İlm-i Ruh-i İçtimai*; Shakespeare'den *Hamlet*, *Macbeth*, *Julius Caesar*, *Kral Lear*, *Antonius ve Cleopatra*, *Romeo ve Juliet*; *Dilmestî-i Mevlana* (1921); *Rubaiyat-ı Ömer Hayyam* (1926).

Abdullah Efendi, Dürrizade

Türk din adamı (İstanbul 1769-ay.y. 1828). Şeyhülislâm Mehmet Arif Efendi'nin oğlu olan Dürrizade Abdullah Efendi, Galata kadısı (1793), İstanbul kazaskeri (1800), Anadolu kazaskeri (1801) oldu. Kabakçı Mustafa ayaklanmasından sonra, ayaklanmacıların hükümet işlerine karışmayacağını ve devletin de onlara dokunmayacağını karara bağlayan 31 Mayıs 1807 hüccetini kefil olarak imzaladı. Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan ayaklanmadan sonra şeyhülislâmlığa atandı (1808). Azledilip (1810) Manisa'ya sürüldüyse de, Mahmut II'nin güvenini kazanarak yeniden şeyhülislâmlığa getirildi (1812). Yeniçerilerin yarattığı bir huzursuzluk sırasında görevden alınıp (1815), yeniden Manisa'ya sürüldü. Abdülmecit'in doğumu üstüne çıkarılan genel aftan yararlanarak İstanbul'a döndü (1823). Vakayı Hayriye'de (15 Haziran 1826) önemli rol oynadı.

Abdullah Efendi, Paşmakçızade

Türk din adamı (Üsküdar 1680-Konya 1732). Çeşitli illerde kadılık yapan Paşmakçızade Abdullah Efendi, Patrona Halil ayaklanmasını önlemek için çalışanlar arasında yer aldı, Damat İbrahim Paşa'nın zor kullanma isteğini, kan akıtmamak için engelledi. Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması için Ahmet III'e baskı yaptı. Ayaklanmacılar duruma egemen olunca Rumeli kazaskerliğine atandı (1730). Mahmut I tarafından şeyhülislâmlığa getirildiyse (1731) de, padişahla düşünceleri uyuşmayınca görevden uzaklaştırıldı.

Abdullah Efendi, Tosunzade

Türk bestecisi (öl. İstanbul 1715). Ahmet III'ün müezzinbaşılığını yapan Tosunzade Abdullah Efendi'nin, ikiyüzü aşkın dinsel ve din dışı bestesinden günümüze yalnızca beş bestesi kalmıştır.

Abdullah Efendi, Yenişehirli

Türk din adamı (Bursa ?-İstanbul 1743). Halep, Bursa, orduyu hümayun kadılıklarından sonra, şeyhülislâmlığa getirilen Yenişehirli Abdullah Efendi, oniki yıl (1718-1730) şeyhülislâmlık yaptı. Patrona Halil ayaklanmasında adı başı istenenler listesindeydi; ama gizlice ayaklanmacılarla işbirliği yaparak Ahmet III'ün tahttan indirilmesini destekleyince, görevden alınarak Bozcaada'ya sürüldü. 1742'de suçu bağışlandı ve İstanbul'da oturmasına izin verildi.

Abdullah Han

Türkistan Şeybani (Özbek) sülalesinin en büyük hükümdarı (? 1533-? 1598). İskender Han'ın oğlu olan Abdullah Han, düşman saldırısından kaçan babasının yerine ülkeyi savundu ve Buhara'yı ele geçirerek (1557), başkent yaptı. 1583'te babası ölünce tahta çıktı. Semerkand, Belh, Taşkent, Fergana, Horasan, Bedahşan ve Harizm'i alarak topraklarını genişletti. Başına buyruk davranan oğlu Abdülmümin'in yolaçtığı sorunlarla uğraştıysa da, duruma egemen olmayı başardı. Göçebelerle yaptığı bir savaşta öldü. Oğlu Abdülmümin de altı ay sonra ölünce, yönetim başka sülaleye geçti.

Abdullah Hüsnü: Bk. ABDÜL BEY, FRAŞERİLİ.

Abdullah Paşa, Kölemen

Türk subayı (Trabzon 1846-İzmir 1937). Abdülmuttalip ayaklanmasını bastırıp, bilgi toplamak için Mısır'a gönderilerek amelelik ve paralı askerlik yaptı. Gizli hizmeti bitince İstanbul'da Van der Goltz'un önce tercümanlığına, daha sonra da yardımcılığına atandı. Viyana ataşeliğinde bulunup, Anadolu'da Ermeni isyanını, Musul valiliğine getirilince de Puşter aşireti ayaklanmasını bastırdı. İkinci Lahey konferansında askerî delegelik yapıp, müşirliğe (1904) yükseltildi. Dersim sorununu çözümlemeye çalıştı. Bi-

rinci redif müfettişliğine atanınca (1911) istifa ettiyse de, bir süre sonra Karadağ ile savaşacak ordunun komutanlığına ve Trakya'daki Şark ordusu komutanlığına getirildi (1912). Bulgarlarla savaşıp, malzeme eksikliğinden Çatalca'ya çekildi ve emekliye ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir süre Harbiye nazırlığı yaptı.

Abdullah Ramiz Paşa, Kırımlı

Türk devlet adamı (Kırım 1765-Yerköy 1813). Kırım kazaskeri Seyit Feyzullah Bey'in oğlu olan Kırımlı Abdullah Ramiz Paşa, Medrese öğreniminden sonra, Mısır'da ordu kadılığı yaptı. İstanbul'a dönünce Humbarahane'yi ve Hendesehane'yi düzenledi. Şumnu'da görevli bulunduğu sırada Selim III'ün tahttan indirildiğini, kendisinin de Kavala'ya sürülmesine karar verildiğini öğrenince Rusçuk'a kaçtı ve Alemdar Mustafa Paşa tarafından Silistre valiliğine atandı. Alemdar ile İstanbul'a gelip, Rumeli valiliğine getirildi (28 Temmuz 1808). Kaptanpaşalığa getirilince (1808), "Senedi İttifak"ı imzaladı. Alemdar'a karşı ayaklanan (16 Kasım 1808) yeniçerileri donanma aracılığıyla topa tutup, Marmara'ya açılmak zorunda kaldı (24 Kasım) ve Trakya'da karaya çıkarak Subaşı köyünde (Çatalca) Selim Giray'ın çiftliğine saklandı. Bir süre sonra Alemdar'ın adamı Ahmet Efendi'nin yanına, Rusçuk'a kaçıp, öldürüleceğini haber alınca, Tuna boylarında Ruslara sığındı (29 Mart 1809). Suçu bağışlanarak, adamlarıyla birlikte Yerköyü'ne geldiyse de, pusuya düşürüldü ve öldürüldü.

Abdullah Vassaf Efendi

Türk şairi (Akhisar 1662-İstanbul 1761). Akhisar'da başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Abdullah Vassaf Efendi, ilmiye mesleğine girerek, Selanik (1724) ve Mısır (1727) kadılıklarında, fetva eminliğinde (1733) bulundu. Barış görüşmeleri için İran'a gönderilen bir heyette görevlendirilip (1736), dönüşünde Anadolu kazaskerliğine getirildi (1741). Rumeli kazaskerliğine (1748), şeyhülislâmlığa (1755) atanıp, aynı yıl görevinden alınarak, Bursa'ya sürüldü. Ömrünün son yıllarını, bağışlanması sonucu döndüğü İstanbul'da geçirdi.

Şiirlerinde *Abdi* ve *Vassaf* mahlaslarını kullanan Abdullah Vassaf Efendi, *Hayâl-i Behçet-Abâd* adlı 1 500 beyitlik nasihatnamesiyle ün salmıştır. Talik yazıda ve sure okumakta da usta olduğu bilinmektedir.

Başlıca yapıtları: *Zemzeme* (kelamla ilgili), *İrşâd-ı Ezkiyâ* (manzum, nahivle ilgili *Kafiye* adlı yapıtın çevirisi), *Unvân üş-Şeref* (Arap şairi İsmail Yemeni'nin aynı addaki kasidesine nazire, 1862).

Abdullah Zühtü

Türk gazetecisi ve yazarı (İstanbul 1869-ay.y. 1925). Galatasaray Sultani'sini bitiren Abdullah Zühtü (*Baba Zühtü* de denir), okul sıralarında başladığı yazarlığını, *Saadet* gazetesine girerek sürdürdü. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mahmut Sadık'la birlikte *Yeni Gazete*'yi çıkarmaya başladı (1908). Birinci Dünya Savaşı yıllarında *İkdam*'ın başyazarlığını üstlendi. Damat Ferit kabinesi döneminde Matbuat umum müdürlüğü yaptı (20 Nisan-20 Temmuz 1920). Yaşamının son yıllarını Bedesten'de antikacılık yaparak geçirdi.

Abdullah Zühtü'nün telif, çeviri seksenden çok yapıtı vardır. Ayrıca, Türkiye'de ilk polis romanı yazarlarından ve Rus edebiyatından ilk çevirileri yapanlardandır. Yunan Savaşı (1897) sırasında yazdığı *Şanlı Asker* adlı romanı büyük ilgi görmüştür.

Başlıca yapıtları: *Güller ve Dikenler* (1898), *Bahr-i Müncemid-i Cenubide* (1906), *Devlet-i Osmaniye; 1314 Yunan Muharebesi* (Süleyman Tevfik'le).

Abdurrahman, Tunku

Malezyalı prens ve siyaset adamı (Sri Menanti 1903 - Kuala Lumpur 1990). Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, İngiltere'de hukuk öğrenimi gören Tunku Abdurrahman, Malezya Federasyonu Örgütü'nü kurup (1946), başkanlığını yaptı. Örgütün Malezya Çinli Derneği'yle (1952) ve Malezya Hintli Kongresi'yle birleşmesini sağlayarak, İttifak Partisi'ni

Tunku Abdurrahman, bağımsız Malezya devleti kurulunca (1957) başbakanlığa seçildi; görevini Malezya, Sabah, Saravak (Borneo'da) ve Singapur'u içeren (kısa bir süre için) Malaysia Federasyonu'nun kurulmasından sonra da sürdürdü (1965-1970).

oluşturdu. Malezya'ya tam bağımsızlık tanınmasını (Ağustos 1957) sağlayıp, başbakanlığa seçildi. İslam Konferansı Örgütü'nün ilk genel sekreterliğini yapıp, Malaysia Federasyonu'nun kurulmasında (1962) başlıca rolü oynadı. Yeni devlette de başbakanlığı sürdürüp, Çinli ve Hintli azınlıklara gereğinden çok ayrıcalık tanımakla suçlanması üstüne, 1970'te görevinden çekilmek zorunda kaldı. 1987'ye kadar haftalık bir gazetede köşe yazarlığı yaptı.

Abdurrahman Alp: Bk. ABDURRAHMAN GAZİ.

Abdurrahman Bin Avf

İslâm din büyüğü (öl. 652). İslâm dinini ilk kabul edenler arasında yer alan Abdurrahman Bin Avf, bütün savaşlara katıldı. Dumat el-Cendel'e gönderilen orduya komuta edip, kenti ele geçirdi. Osman'ın halife seçilmesinde rol oynadı. Sahabeden (peygamberin yakınında yer alanlar) ve Hz. Muhammed'in cennet müjdesini verdiği on kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir.

Abdurrahman I Bin Muaviye

Endülüs Emevileri devletinin kurucusu (? 731-Kurtuba 788). Emevi halifesi Hişam'ın torunu olan Abdurrahman I Bin Muaviye, Abbasilerin soyuna uyguladıkları kıyımdan kurtulup, önce Filistin'e ve Mısır'a, sonra Septe'ye ve İspanya'ya geçti (Eylül

755). Sevilla'yı, Kurtuba'yı (756), Zaragoza'yı (780) ele geçirerek, Endülüs Emevileri sülalesini kurdu; ama Bağdat halifesinin dinsel üstünlüğüne bağlı kaldı. Kurtuba'da ilk camiyi yaptırdı.

Abdurrahman II Bin Hakem

Endülüs Emevi emiri (Tuleytule [günümüzde Toledo] 792-Kurtuba 852). 822'de tahta çıkan Abdurrahman II Bin Hakem, Alfonso II'yi yenip, Frank saldırısını da geri püskürttü. Normandların İspanya kıyılarına saldırısını engelledi. Bilim ve sanata meraklıydı.

Abdurrahman III Bin Muhammet

Endülüs Emevi emiri (? 892'ye doğru-Kurtuba 961). Tahta çıkınca (912) önce Arap soylularına boyun eğdiren Abdurrahman III Bin Muhammet, sonra Bosbastro'yu ele geçirdi (982). Böylece batıyı güvenlik altına alınca, doğuya ve kuzeye yönelerek, Tuleytule'yi (Toledo) ele geçirdi (932). Leon kralı Ordono II'nin saldırıya geçerek, birçok kenti alması (1910) üstüne, sefere çıkarak (920), Ordono'yu ve Navarra prensini yendi. Afrika'da Fatımilerin ilerleyişine enge olmaya çalıştı. Döneminde Endülüs Emevi devleti en parlak dönemini yaşadı: Tarım, ticaret, sanayi gelişti; deri ve madeni eşya yapımında ileri gidildi; Avrupa'nın ilk tıp okulu Kurtuba'da açıldı.

Abdurrahman Efendi, Müeyyetzade: Bk. HATEMİ.

Abdurrahman el-Gafiki

Emevi valisi ve komutanı (öl. Poitiers yakınları 732). İki kez İspanya valiliği yapan (721 ve 730) Abdurrahman el-Gafiki, ikinci valiliğinde, Akitanya dükü Eudes'i Toulouse yakınında yendi; ama Charles Martel'e yenildi ve şehit düştü. Böylece, İslâm ordularının Batı Avrupa içlerine ilerleme hareketi sona erdi.

Abdurrahman Eşref

Türk bilgini ve şairi (Merzifon ?-İstanbul 1748). Mustafa Efendi'nin oğlu, Şair Nedim'in amcası olan Abdurrahman Eşref, Medrese öğreniminden sonra kadılıklarda bulundu. Kıbrıs'taki görevi sırasında, *Kıbrıs Mollası* lakabıyla anıldı. Özellikle İslâm bilimleri alanındaki yapıtlarıyla ve ansiklopedik bir çalışmasıyla ün saldı.

Başlıca yapıtları: *Tezkiret ül-Hikem fi Tabakat ül-Ümem* (1738, bir tür ansiklopedi olan yapıt, edebiyatla ilgili kısa bir özet ve kimi bilginlerin biyografilerini kapsar), *Uyun ül-Ulum* (Bilimlerin Kaynakları), *Mir'at üs-Safa* (Mekke, Medine, Beytülmukaddes, Halilürrahman makamlarının erdemleri konusunda), *İlm ül-Ahlâk* (Ahlâk Bilimi), *Zerrinname* (manzum).

Abdurrahman Fevzi Efendi

Türk dilcisi (Kütahya 1802- İstanbul 1864). Harbiye'de ve idadide Arapça dersleri veren Abdurrahman Fevzi Efendi, Türkçe'ye hiç değer verilmediği bir dönemde yaşamasına karşın, 25 yıl çalışarak (1847-1872) Türkçe'nin özelliklerini belirleyen değerli bir yapıt hazırlamıştır: *Mikyas ül-Lisan ve Kıstas ül-Beyan* (1942'de Ali Ulvi Elöve tarafından günümüzün diline çevrilmiştir).

Abdurrahman Gazi

Türk komutanı (öl. Eskişehir 1329). Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli rol oynayan Abdurrahman Gazi (*Abdurrahman Alp* de denir), birçok savaşa katılıp, Yalova'yı aldı ve Kocaeli'nin Bizans'tan alınmasında önemli katkılarda bulundu. Aydos kalesini ele geçirerek (1326), ününü artırdı.

Abdurrahman Han

Afganistan emiri (Kâbil 1844-ay.y. 1901). Efdal Han'ın oğlu olan Abdurrahman Han, babası ölünce (1867) amcasının emir olması için çalıştıysa da, başaramadı ve yurt dışına kaçtı (1877). Han Şir Ali ölünce (1880), İngilizlerin önerisiyle emirliğe getirildi. ve İngilizlerle iyi geçinerek Afganistan'ın bağımsızlığını korumaya çaba harcadı. Orduyu düzenledi. Ayaklanmaları bastırdı. Ülke sınırlarını belirledi.

Abdurrahman Hıbri Efendi

Türk tarihçisi, bilgini ve şairi (Edirne 1603-Serez 1676). İlköğrenimini Edirne'de gören Abdurrahman Hıbri Efendi, medrese öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Müderrisliklerde bulunup, Serez kadısıyken öldü.

Başlıca yapıtları: *Enis ül-Müsâmirin* (Edirne tarihi ve Edirne'de yetişen ünlülerin biyografileri, 1636), *Defter-i Ahbar*, *Tarih-i Feth-i Bağdat*, *Tarih-i Feth-i Revan*, *Riyaz ül-Arifin* (hadis çevirisi), *Hadâik ül-Cinan* (edebiyatla ilgili).

Abdurrahman Münip Efendi

Türk tarihçisi (İstanbul ?-ay.y. 1742). Fihrist-i Düvel (Devletler Fihristi, 1725) adlı yapıtında, Âdem peygamber ile XVIII. yy. arasındaki 124 devletin kuruluş ve yıkılışlarını, hükümdarlarının soyağaçlarını ele aldı.

Abdurrahman Paşa, Kadı

Türk devlet adamı (Alaiye ?-ay.y. 1809). Çeşitli mutasarrıflıklarda ve valiliklerde bulunan Kadı Abdurrahman Paşa, Konya valisiyken (1803-1807) Konya'da Nizamıcedit birliklerini kurdu. İstanbul'a çağrılıp (1808), yeni kurulan Sekbanıcedit ordusunun komutanlığına getirildi. Sırp isyanı genişleyince ve Rus tehlikesi büyüyünce, otuzbin kişilik bir orduyla Rumeli'ye geçtiyse de, Nizamıcedit karşıtlarının baskılarıyla geri çağrıldı. Alemdar Olayı'nda sarayı savunup, ayaklanmacılar üstünlük sağlayınca Alaiye'ye kaçtı. Üstüne gönderilen Hacı Mehmet Ağa komutasındaki birlikler tarafından kuşatılınca, teslim olmak zorunda kaldı ve iki oğluyla birlikte öldürüldü.

Abdurrahman Şeref

Türk tarihçisi ve siyaset adamı (İstanbul 1853-ay.y. 1925). Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten (1873) sonra, öğretmenlik ve Mülkiye Mektebi müdürlüğü yapan Abdurrahman Şeref, daha sonra Galatasaray

Türk edebiyat tarihi açısından önemli kitaplar yazmış olan Abdurrahman Şeref.

Sultanisi müdürlüğüne (1895), Darülfünun tarih müderrisliğine atandı (1900). Meşrutiyetin ilanıyla (1908) önce Defter-i Hakani nazırlığına, aynı yılın sonunda da Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. Maarif nazırıyken vakanüvisliğe atandı (1909; son vakanüvistir). Evkaf nazırlığı (1918), Şûrayı Devlet başkanlığı (1919), ikinci kez Maarif nazırlığı (1920) yaptı. İstanbul milletvekilliğine seçilip (1923), uzun yıllar Tarih-i Osmani Encümeni'nin başkanlığında bulundu.

Abdurrahman Şeref, Tarih-i Osmani Ercümeni'nin çıkardığı dergide tarihle ilgili değerli makaleler yayınlandığı gibi, *Sabah* gazetesinde de Tanzimat hareketini ve o dönemin ünlü kişilerini konu alan bir dizi yazısı çıkmıştır. Sonradan *Tarih Musahabeleri* adı altında kitap olarak da yayınlanan bu yazılar, edebiyat tarihi açısından önemlidirler.

Başlıca yapıtları: *Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiye* (1885), *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (1893), *Zübdet ül-Kısas* (1899), *Tarih-i Asr-ı Hazır* (1918), *Harb-i Hazırın Menşei* (1918), *İlm-i Ahlâk* (1918), *Sultan Abdülhamid'i Sâni'ye Dair* (Ahmet Refik ile birlikte, 1918), *Tarih Musahabeleri* (1923).

Abdülali Efendi, Şeyh

Türk bestecisi (öl. 1590). Abdülkadir Meragi'den sonra *Hace-i Sâni* (İkinci Üstat) diye anılan Şeyh Abdülali Efendi'nin yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Günümüze dört bestesi kalmıştır.

Abdülaziz

Türk padişahı (İstanbul 1830-ay.y. 1876). Mahmut II ile Pertevniyal Sultan'ın oğlu olan Abdülaziz, babası öldüğünde 10 yaşındaydı. Ağabeyi Abdülmecit'in padişahlığı boyunca eğitimine özen gösterilmedi; devlet işlerinden uzak tutuldu. Harem dışında yaşamını av, cirit, güreş gibi uğraşlarla geçirdi. Sağlıklı görünümü ve sade yaşayışıyla halkın sevgisini topladığından, ağabeyi Abdülmecit ondan kurtulmayı, yerine kendi oğlu Murat'ı (V) getirebilmek için veraset geleneğinde bir değişiklik yapmayı düşündü. Ancak, bu tasarımı gerçekleştiremeden ölmesi üstüne, Abdülaziz 25 Haziran 1861'de tahta çıktı. Padişah oluşundan sonra sadrazama gönderdiği hattı hümayunda, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla başlatılan yenilik hareketlerinin sürdürüleceğini, parasal güçlüklere çözüm bulunacağını ve tasarrufa önem verileceğini belirtmesine karşın, uygulamada bütün bunlar gerçekleştirilemedi. Devlet borçları 25 milyondan 250 milyona yükselerek, 1875'te hazine bu borçların faizlerini bile ödeyemez duruma geldi. Devlet gelirlerinin beşte biri sarayla ilgili harcamalara gitmekteydi. Ancak, giderler içinde en büyük kalemi, zamanın karmaşık siyasal olayları oluşturuyordu: Karadağlılar, Sırplar ve Romenler bağımsızlıklarını kazanabilmek için sürekli kargaşalıklar ve çatışmalar yaratıyorlar, Yunanistan ile birleşmek dileğinde olan Girit Rumları sık sık ayaklanıyorlar, Mısır'daki olayların ardı arkası kesilmiyordu. 1866'da Romenler, bir yıl sonra da Sırplar istediklerini elde ettiler. Girit'teyse geçici bir barış sağlandı. Bulgarlar, bağlı bulundukları Rum patrikhanesinden ayrılarak bağımsız bir Bulgar eksarklığı kurdular. Mısır valisi İsmail Paşa, Mısır'da valiliği babadan oğula geçecek biçime getirerek, hıdiv unvanını aldı. Hıdiv İsmail Paşa'nın başına buyruk davranışlarına (kendi başına borç antlaşmaları imzalamak, vb.) ancak 1869'da son verildi. Bu arada Mekke ve Medine'deki Osmanlı yönetimi pekiştirildi. Hicaz'da yeni bir il örgütü kuruldu. Bahreyn ve el-Aksa Osmanlı devletine bağlandı. Yemen ve Asir yeniden Osmanlı egemenliğini tanıdı.

Abdülaziz'in padişahlığının ilk on yılında, devlet yönetimi büyük ölçüde Ali ve Fuat paşalar tarafından yürütüldü. Osmanlı dış siyaseti Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında İngiltere'nin, Fuat Paşa'nın sadrazamlığı sırasındaysa Fransa'nın etkisi altındaydı. 1871'den sonraysa, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte, Rusların dış siyasetteki etkileri attı. Bu arada, Tanzimat ilkelerine aykırı tutuklama, kovuşturma, sürgün cezaları, rütbelerin geri alınması ve sansür gibi keyfi hareketler yeniden başladı.

Abdülaziz, 1867'de Napolyon III'ün davetlisi olarak, Uluslararası Paris Sergisi'ni görmek ve siyasal görüşmeler yapmak için deniz yoluyla İtalya üstünden Fransa'ya gitti ve bir buçuk ay kadar süren bu gezisi sırasında, Batı Avrupa kentlerini gezdi (Avrupa'yı gezen ilk Osmanlı padişahıdır). İngiltere kraliçesi Victoria'nın çağrısıyla Londra'ya da geçti. İki yıl sonra Fransa imparatoru adına İmparatoriçe Eugénie ve Avusturya imparatoru Franz Josef bu ziyareti iade ettiler.

Abdülaziz döneminde Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgili yönetimsel, askerî, parasal konularda ve özellikle eğitim alanında önemli değişiklikler yapıldı. Eski eyalet ve sancak sistemi değiştirilerek, ülke 27 vilayete bölündü. Memurların yönetimsel sorumluluklarını belirten bir nizamname yayınlandı. Adli mekanizma ikiye ayrıldı: Devlet Şûrası; Temyiz ve İstinaf mahkemeleri. Ayrıca, Nizamiye mahkemeleri genişletildi. Cevdet Paşa başkanlığındaki Mecelle Cemiyeti, 1874'te *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* adlı hukuk kitabını, son bölümü dışında tamamladı. Osmanlı Tabiyet Kanunu, Pasaport ve Transport (Mürur) Nizamnamesi hazırlandı. Hassa alayı kuruldu. Donanma, önemli bir deniz gücü haline getirildi. Rüştiyeler çoğaltıldı. Lisan Mektebi, Hukuk Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Kaptan ve Çarkçı Mektebi, Kız Öğretmen Okulu, Kız Sanat Okulu gibi meslek okullarının yanı sıra, Galatasaray Sultanisi, Darülfünun ve Darüşşafaka açıldı. Basın Kanunu ve ilk Eski Eserler Nizamnamesi çıkarıldı. Çeşitli parasal reformlar yapıldı. Bu arada Bina vergisi uygulanmaya başlandı. Emniyet Sandığı, Osmanlı Bankası ku-

ABDÜLAZİZ
32. Türk padişahı (25 Haziran 1861 - 3 Haziran 1876)

Lakabı: Pehlivan
Doğumu: Şubat 1830, İstanbul
Babası: Mahmut II
Annesi: Pertevniyal Sultan
Ölümü: 3 Haziran 1876, İstanbul
Gömüldüğü yer: Sultanmahmut türbesi, Divanyolu, İstanbul

Sadrazamları:
Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa (1861)
Âli Paşa (1861; 1867-1871)
Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (1861-1863; 1863-1866)
Yusuf Kâmil Paşa (1863)
Mütercim Mehmet Rüştü Paşa (1866-1867; 1872-1873; 1876)
Mahmut Nedim Paşa (1871-1872; 1875-1876)
Mithat Paşa (1872)
Sakızlı Ahmet Esat Paşa (1873; 1875)
Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa (1873-1874)
Hüseyin Avni Paşa (1874-1875)

ruldu. İstanbul'da ilk kez uluslararası sanayi sergisi açıldı. Dedeağaç-Edirne-İstanbul demiryolu gibi çeşitli ulaştırma çalışmalarının yanı sıra, ilk deniz yolları işletmesi olan ve Boğaziçi vapur seferlerini düzenleyen Şirket-i Hayriye kuruldu. Süveyş Kanalı işletmeye açıldı. Bu arada Beylerbeyi sarayı, Çırağan sarayı, Çekmece ve İzmit kasırları, Taksim kışlası, Gümüşsuyu kışlası, Harbiye Nezareti, Maçka silahhanesi, Yuşa ve Süheylbey camileri, çeşitli çeşmeler yapıldı. Tophane'deki döküm atölyeleri, Haliç'teki tersane, Beykoz kışlaları, Kuleli kışlası genişletildi ve onarıldı.

Ancak, bütün bunlara karşın, durumdan hoşnut olmayan ve yönetimi eleştirenlerin sayısı gün geçtikçe artmakta, bu tür eleştiriler sık sık basında yer almaktaydı. Bu da sansür kurumunun işletilmesine yolaçtı: Böylece muhalefet gizli bir örgüt biçiminde çalışmaya zorlanıyordu. Yurt içindeki muhalefetin bir sonucu olarak, Paris'te Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın çevresinde toplanan aydınların oluşturduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti kuruldu. Abdülaziz'in gün geçtikçe artan debdebe ve savurganlığına, rüşvete, sürgün olaylarına Rusların içişlerine daha fazla karışmalarına son vermek isteyen ve halkın yönetimi daha yakından denetleyebileceği bir yönetim biçimi olan meşrutiyetin gerekliliğine inanan Mithat Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilişki kurdu. Bu arada halk arasında hoşnutsuzluk artmakta, Abdülaziz'in veraset geleneğini değiştirerek oğlu Yusuf İzzettin Efendi'yi yerine tahta geçireceği söylentileri, huzursuzluğu körüklemekteydi. Medrese öğrencilerinin ayaklanması üstüne Abdülaziz, Mahmut Naim Paşa'yı sadrazamlıktan aldıysa da, bunun bir yararı olmadı ve Devlet Şûrası başkanı Mithat Paşa, padişaha karşı olan serasker Hüseyin Avni Paşa, şeyhülislam Hayrullah Efendi, Abdülaziz'in bir padişah olarak bilgisizliğini ve bazı dengesiz davranışlarını öne sürerek, Hayrullah Efendi'den alınan bir fetvayla tahttan indirilmesine karar verdiler. Harbiye öğrencilerinin Gümüşsuyu ve Taşkışla yönünde karadan, donanmanın da denizden Dolmabahçe sarayını kuşatmasından sonra, Abdülaziz tahttan indirilerek yerine yeğeni Murat V geçirildi (30 Mayıs 1876). Abdülaziz, önce Topkapı sarayına oradan da kendi isteğiyle Ortaköy'de yaptırmış olduğu Feriye sarayına götürüldü. 2 Haziran'da, tahttan indirildikten dört gün sonra, üzüntüsünden bilek damarlarını keserek intihar etti (intihar etmediği, öldürüldüğü de söylenir) ve Mahmut II türbesine gömüldü.

Abdülaziz, Mektubizade

Türk yazarı (İstanbul ?-? 1862). Şeyhülislamlık mektupçularından Mustafa İzzet Efendi'nin oğlu olan Mektubizade Abdülaziz, medrese öğreniminden sonra müderrisliklerde ve naipliklerde bulundu. Evkaf müfettişi olduğu yıl öldü.

Tasavvufla da ilgisi olan Mektubizade Abdülaziz, biyografi yazarı olarak edebiyat tarihine geçmiştir. Sultan Osman'dan Murat III'e kadar bilgin ve şeyhlerin biyografilerini kapsayan *Terâcim-i Ahvâl*'i, kaynak yapıtlardan sayılmaktadır.

Abdülaziz Efendi, Karaçelebizade

Türk din ve bilim adamı, şairi (İstanbul 1591-Bursa 1658). Çeşitli medreselerde ders veren Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Sadrazam Merre Hüseyin Paşa'ya karşı Fatih camisinde başlayan ayaklanmaya katıldığı için Bursa'daki Molla Hüsrev medresesine sürüldü. Murat IV tarafından bağışlanıp, Süleymaniye medresesinde öğretmenliğe atandı. 1624'ten sonra çeşitli yerlerde kadılık yaptı. İstanbul kadılığı sırasında İstanbul'da yağ darlığı çıktığı için Murat IV tarafından denize atılma cezasına çarptırıldıysa da, Sadrazam Damat Bayram Paşa'nın araya girmesiyle ölümden kurtuldu ve Kıbrıs'a sürüldü. Bağışlanıp, İstanbul'a döndükten (1636) sonra, Rumeli kazaskerliğine getirildi (1648). Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve öldürülmesinde önemli rol oyna-

yıp, Bahai Efendi'nin karşı çıkmasını sonuçsuz bırakarak, Osmanlı devletinin ilk şeyhülislâmlığına atandı (2 Mayıs 1651). Terk edilen bazı töreleri yeniden başlatıp, arpalık terki kuralını yeniden getirerek, vakıf işlerini düzene koydu. Ocak ağaları-saray ağaları çekişmesinde ocak ağalarını destekleyip, ocak ağaları başarısızlığa uğrayınca Sakız'a sürüldü (1651). Daha sonra Bursa'da oturmasına izin verildi ve dedelerinden kalma vakıf evde öldü.

Başlıca yapıtları: *Ravzat ül-Ebrar* (peygamberler, İslâm devletleri ve 1646'ya kadar Osmanlı devletinin tarihi), *Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdat* ya da *Zafername*, *Hilyet ül-Enbiya*, *Hall ül-İştibah*, *Kitab ül-Elgar fil Fıkh il-Hanefiyye* (fıkıh kitabı), *Gülşen-i Niyaz* (mesnevi), *Divan* (basılmamıştır).

Abdülaziz Bin Suud

Suudi Arabistan kralı (Riyad 1880'e doğru-ay.y. 1953). Necit emiri unvanıyla babası Abdurrahman'ın yerine geçen (1902) Abdülaziz Bin Suud, başkent Riyad'ı geri aldı. Tarikatçılar sayesinde ülkenin büyük bölümüne egemen oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin'le savaştı: Hüseyin'i Mekke'den (1924), oğlu Ali'yi Cidde'den (1925) çıkardı. Hicaz meliki (1926), Suudi Arabistan (1932) kralı unvanlarını alıp, Arap Birliği'ne katıldı (1945). Petrol kaynaklarının işletilmesini ABD şirketlerine bıraktı. Dış siyasette ABD ile İngiltere arasında denge kurmaya çalıştı. Maskat Sultanlığı konusunda İngiltere'yle ters düşünce, tahtı oğlu Suud'a bırakarak (1932) çekilmek zorunda kaldı.

Abdülbaki Arif Efendi

Türk devlet adamı, şairi, hattatı ve müzikçisi (İstanbul 1663-ay.y. 1713). Mahzen kâtibi Mehmet Efendi'nin oğlu olan Abdülbaki Arif Efendi, medrese öğrenimi gördü. Müderrislikte, Selanik, Bursa, Mısır ve İstanbul kadılıklarında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Selanik kadısıyken bir şikâyet üstüne sürgüne gönderildi (1683); sonra padişah tarafından bağışlanarak Bursa kadılığı verildi (1687).

Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Abdülbaki Arif Efendi, aynı zamanda talik yazıda usta bir hattattı ve mevlevi musikisiyle uğraşırdı.

Başlıca yapıtları: *Divan* (Türkçe), *Miraçnâme* (manzum).

Abdülbaki Lalizade: Bk. LALİZADE ABDÜLBAKİ.

Abdülbaki Nasır Dede, Şeyh

Türk müzik bilgini ve bestecisi (İstanbul 1765-ay.y. 1821). Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede'nin oğlu olan Şeyh Abdülbaki Nasır Dede, ağabeyinin ölümünden sonra dergâhın şeyhliğine geçti (1804). Selim III'ün buyruğuyla bir çeşit ebced notası geliştirip, bu nota yazısını açıklayan *Tahririye* adlı bir de kitap yazdı. "Şirin" adlı usulü ve yedi bileşik makam buldu. Bestelerinden yalnızca *Acembuselik Mevlevi Ayini* günümüze kaldı.

Başlıca yapıtları: *Divan* (basılmadı), *Defter-i Dervişân* (Yenikapı dervişlerini konu alır). *Terceme-i Efláki* (*Menakıb ül-Arifin* çevirisi). *Tahririye; Tedkik-u Tahkik* (müzik bilgilerini kapsar).

Abdül Bey, Fraşerili

Arnavut ulusçusu (Fraşeri 1839-İstanbul 1892). Şemsettin Sami'nin ağabeyi olan Fraşerili Abdül Bey (asıl adı *Abdullah Hüsnü*), babasıyla birlikte Yunan sınırının savunmasında görev aldı. Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) yenilgiyle sonuçlanınca Epir bölgesinin bir bölümünün Yunanistan'a, İşkodra'daki bazı toprakların da Sırbistan ve Karadağ'a bırakılmasının istenmesi üstüne, Arnavut ulusçularının başına geçerek, savaşıma başladı: Berlin Kongresi'ne katıldı; Prizren'de gerçekleştirilen hükümet taslağına katkıda bulundu; Güney Arnavutluk Anayasası'nı hazırlattı (1878). Osmanlı kuvvetleri Prizren'e girince (1881), bağımsızlık isteyenlerin öbür ileri gelenleriyle birlikte tutuklanarak, İstanbul'a gönderildi. Suçu bağışlanıp (1886), şehremaneti üyeliğine getirildi.

Arnavutça için bir abece hazırlamıştır.

Abdülcabbar, Kerim: Bk. ABDUL-JABBAR, KAREEM.

Abdülezel Paşa

Türk komutanı (Konya 1831-Pınartepe, Alasonya 1897). Er olarak orduda görev alan (1847), yararlıkları sonucunda subaylığa yükseltilen (1859) Abdülezel Paşa, Kırım seferine (1853-1856), Karadağ harekâtına, Girit ayaklanmalarını bastırma çarpışmalarına katıldı. Osmanlı-Sırp savaşı (1876) sırasında, Plevne savunmasında büyük başarı kazandı. Mirlivalığa (1887) yükseltilip, Osmanlı-Yunan savaşında (1897) çarpışırken şehit düştü.

Abdülgaffar Efendi, Kırımi

Kırımlı tarihçi (XVIII. yy.). Giray Han'ın buyruğuyla önce Karasu'daki evinde gözaltına alınan, sonra Soğucak kalesine sürülen Kırımi Abdülgaffar Efendi, sürgündeyken *Umdet ül-Ahbar* (1774) adlı kitabını yazmıştır. Üç bölümlü kitabın birinci bölümünde, 12 hayvanlı eski Türk takvimiyle ilgili değerli bilgiler vardır. İkinci bölümde Cuci ulusunun Kırım Hanlığı'na kadar olan tarihi anlatılır. Üçüncü bölümdeyse Kırım Hanlığı'nın kuruluşu ile 1774 yılı arasındaki dönemi yer alır.

Abdülhak Hamit

Türk şairi (İstanbul 1852-ay.y. 1937). Tarihçi Hayrullah Efendi'nin oğlu, Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın torunu olan Abdülhak Hamit'e (soyadı *TARHAN*), ulema çocuğu olduğu için daha beş yaşındayken İstanbul nüfusu (ilmiye rütbelerinden biri) verilerek aylık bağlandı. Öğrenim yıllarında dönemin bilginlerinden özel ders aldı. On yaşındayken Paris'e babasının yanına giderek, Hortus Collège'e yatılı verildi. Babasıyla İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'na alındı (1864). Sonra Tahran elçiliğine atanan (1865) babasının yanında İran'a gidip, sefaret ikinci kâtipliğine getirildi (1866). Babasının ölümü üstüne İstanbul'a dönerek (1867), Maliye Mühimme Kalemi'ne girdi; Şûrayı Devlet ve Sadaret kalemlerinde bulundu. Paris sefareti ikinci kâtipliğini (1875), Poti (1881), Golos (1882), Bombay (1883) şehbenderlikleri izledi. Bombay'ın havası eşi Fatma Hanım'a yaramadığı, hastalığını artırdığı için, merkezin buyruğunu beklemeden bir gemiyle Bombay'dan ayrıldı. Fatma Hanım

Beyrut açıklarında iyice ağırlaşınca karaya çıkıldıysa da, Hamit'e *Makber*'i yazdıracak ölüm temasını duyurarak Beyrut'ta öldü (1885).

Londra sefareti başkâtipliğiyle (1886) yaşamında yeni bir dönem başlayan Abdülhak Hamit, 1890'da Nelly Hanım'la evlenip, Lahey elçiliği (1895-1897), Londra sefareti müsteşarlığı (1897-1906), Brüksel sefirliği (1906-1912) yaptı. Kâmil Paşa kabinesi tarafından görevden alınıp (1912), İstanbul'a dönüşünde bir süre işsiz kalarak sıkıntı çektiyse de, 1914'de Âyan Meclisi üyeliğine getirildi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında meclisin başkan vekilliğini yaptı. Cumhuriyet'in ilanından sonra "hizmet-i vataniye faslından" aylık bağlandı; İstanbul Belediyesi de kendisine özel bir ev ayırdı. İstanbul milletvekili olarak (1928) TBMM'ye girip, ölünce Zincirlikuyu mezarlığına "milli merasimle" gömüldü.

Abdülhak Hamit'in sanatı gerek yaşadığı yıllarda, gerek ölümünden sonra çok tartışılmış, döneminde "eski-yeni tartışması" onun yapıtları çevresinde gelişmiş ve kendisini tutanlar tarafından "şair-i azam" ("en büyük şair") sayılmıştır. Özellikle Muallim Naci ve onun görüşlerini benimseyenler, dilinin savrukluğunu ve tutarsızlığını, imgelerinin alışılmışı kıran sınır tanımazlığını eleştirirlerken, yandaşları da onun gerçek yeniliğin izleyicisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Abdülhak Hamit, Tanzimat sonrasındaki eskinin kalıplarını kırmaya çalışan şiiri, kişisel yaşantısının ürünü yaparak Servet-i Fünun'a bağlamakla kalmamış, Edebiyat-ı Cedide'yi de ardına takarak Yahya Kemal'e kadar getirmiş, bütün bu dönemin yenilik girişimleri ondan beslenmiştir. Tiyatro oyunlarını oynanmak için yazmadığını kendisi söylemiştir. Dolayısıyla, oyunlarında teknik bir yana itilmiş, zaten savruk olan dili ve anlatımı giderek ağdalılaşmıştır. Oyunlarının tümü dramdır; gerek olayların kuruluşunda, gerek kişilerin verilişinde aşırılığa kaçılır. Shakespeare ve Corneille'in etkilerinin yanı sıra, Victor Hugo romantizminin etkisi de belirgindir. Bununla birlikte, Abdülhak Hamit'le birlikte, Türk tiyatrosuna insanın ve bireysel sorunlarının girdiğini de belirtmek gerekir.

Şiirleri: *Sahra* (1879), *Makber* (1885), *Ölü* (1885), *Bunlar Odur* (1885), *Divaneliklerim yahut Belde* (1885), *Bir Sefilenin Hasbıhali* (1886), *Hacle* (1886), *Bâlâdan Bir Ses* (1912), *Validem* (1913), *İlham-ı Vatan* (1916), *Tayflar Geçidi* (1917), *Ruhlar* (1922), *Garam* (1923).

Tiyatro oyunları: *Macera-yı Aşk* (mensur 1873, manzum 1910), *Sabr-ü Sebat* (1875), *İçli Kız* (1875), *Duhter-i Hindu* (1876), *Nazife* (1876), *Nesteren* (1878), *Tarık* (1879), *Tezer yahut Abdurrahman-ı Salis* (1880), *Eşber* (1881), *Zeynep* (1906), *İlhan* (1913), *Liberte* (1913), *Finten* (1916), *Tarhan* (1916), *İbn-i Musa yahut Zatülcemal* (1917), *Sardanapal* (1917), *Abdullah üs-Sagir* (1917), *Yadigâr-i Harb* (1917), *Hakan* (1935).

Öbür yapıtları: *Mektuplar* (Süleyman Nazif tarafından yayınlandı; 2 cilt, 1916), *Hatırat* (tefrika; *İkdam* ve *Vakit*'te, 1924-1925).

Abdülhak Molla

Türk şairi (İstanbul 1786-ay.y. 1853). Divanı Hümayun'dan Mehmet Emin Şükûhi Efendi'nin oğlu, Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi olan Abdülhak Molla medrese öğrenimi gördü. Müderrislik, saray doktorluğu yapıp, hekimbaşı, Selanik ve Yenişehir mollası payeleri verildi.

Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine, Maarif Meclisi başkanlığına da getirilen Abdülhak Molla'nın memurluk yaşamı iniş çıkışlarla doludur. Birkaç kez görevden alınmış, sonra daha yüksek görevlere atanmıştır. Son olarak Rumeli kazaskerlerinin en eskisine verilen "Reis ül-ulema" unvanını almıştır (1852). Medrese öğrenimi görmüş olmakla birlikte, tıbbın bir pozitif bilim olarak okutulması gereğine padişahı da inandırarak, Tıbbiye Mektebi'nin açılmasını sağlamış (1827) ve aynı okulda öğretmenlik yapmıştır. Anatomi dersinin ölüler üstünde yapılması için padişahtan irade çıkarttıran da odur. Divan geleneğine bağlı şiirleri kitap halinde basılmamıştır; tezkire ve mecmualarda rastlanır.

Başlıca yapıtları: *Tarih-i Liva, Ruzname, Hezar Esrar.*

Abdülhalim Ağa

Türk bestecisi (1710 ?-1802 ?). Enderun'da yetişen Abdülhalim Ağa, suzidil makamını ilk kez kullanmış, bestelerinden onsekizi günümüze kalmıştır.

Abdülhalim Memduh

Türk şairi ve yazarı (İstanbul 1866-İngiltere 1904). Kaymakam Ali Ragıp Bey'in oğlu olan Abdülhalim Memduh, düzenli bir öğrenim görmedi. İki yıl Hukuk Mektebi'nde okuyup, Hariciye Nezareti'nde kâtipken, *Mizan* gazetesine yazdığı yazılar yüzünden tutuklandı ve Konya'ya sürüldü. Çerkez Ali Paşa'nın aracılığıyla yeniden İzmir'e dönüp, kısa bir süre sonra Avrupa'ya kaçtı (1900). Fransa, Tunus ve İngiltere'de sıkıntılı bir yaşam sürdü.

Mizan gazetesinde yazılar yazan, *Muhit* dergisinin yazıişlerini yöneten Abdülhalim Memduh, aruz ve heceyle şiirler yazmış, şiirde Abdülhak Hamit'i izlemiş, Muallim Naci ve yandaşlarının amansız bir düşmanı olarak, özgür düşünceyi savunmuştur.

Başlıca yapıtları: *Tasvir-i Vicdan* (şiirler. 1885), *Tasvir-i Hissiyat* (şiirler), *Burhan* (Kanuni'nin vezirlerinden Kara Süleyman Paşa'nın zaferlerini anlatan manzum yapıt, 1886), *Reşid Paşa* (biyografi, 1886), *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (Türkiye'de ilk edebiyat tarihidir, 1887), *Bedriye* (manzum oyun, 1886), *Abdülhamit ve Genç Türk Bir Harem Ağası* (oyun), *Türk Eş'ar-ı Garamı* (Fransa'da Edmond Fazy ile birlikte hazırladıkları bu antoloji, *Anthologie de L'Amour Turc* adıyla Mercure de France yayınları arasında yayınlanmıştır (1905).

Abdülhalim Paşa, Mehmet

Türk devlet adamı ve müzikçisi (Kahire 1830-İstanbul 1894). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan Mehmet Abdülhalim Paşa (*Prens Abdülhalim Paşa* da denir), vezirlik ve nazırlıklarda bulundu. Klasik Türk müziği repertuvarını notaya aldırdı. Bestelerinden yalnızca bir *Peşrev*'i günümüze kaldı.

Abdülhamit I

Türk padişahı (İstanbul 1725-ay.y. 1789). Ahmet III ile Rabia Şermi Sultan'ın oğlu olan Abdülhamit I, babası Patrona Halil ayaklanmasıyla (1730) tahttan indirildiğinde beş yaşındaydı. Çocukluğu ve gençliği sıkı bir denetim altında geçti. Ağabeyi Mustafa III'ün ardından, 49 yaşında tahta çıktı. Sürüp gelen 1768 Osmanlı-Rus savaşı, iç ayaklanmalar ve para sıkıntısı, padişahlığı boyunca temel sorunları oluşturdu. Kozluca önündeki Osmanlı yenilgisinden sonra Ruslarla zorunlu olarak imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Kırım ve dolayları Ruslara verildi. Hemen ardından Avustur-

ABDÜLHAMİT I
27. Türk padişahı (21 Ocak 1774 - 7 Nisan 1789)

Doğumu: 28 Mart 1725, İstanbul
Babası: Ahmet III
Annesi: Rabia Şermi Sultan
Padişah olan çocukları: Mustafa IV, Mahmut II
Ölümü: 7 Nisan 1789, İstanbul
Gömüldüğü yer: Abdülhamit türbesi, Bahçekapı, İstanbul

Sadrazamları:
Muhsinzade Mehmet Paşa (1774)
İzzet Mehmet Paşa (1774-1775; 1781-1782)
Derviş Mehmet Paşa (1775-1777)
Darendeli Cebecizade Mehmet Paşa (1777-1778)
Kalafat Mehmet Paşa (1778-1779)
Karavezir Seyit Mehmet Paşa (1779-1781)
Hacı Yeğen Mehmet Paşa (1782)
Halil Hamit Paşa (1782-1785)
Hazinedar Şahin Ali Paşa (1785-1786)
Koca Yusuf Paşa (1786-1789)

ya, Bukovina'yı (Boğdan) işgal etti. Güneydoğudaysa İranlılar, Musul'u ele geçirerek bir süre egemenlikleri altına almayı başardılar. Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Kırım'la ilgili hakları ne Ruslar ne de Osmanlılar doyurucu buldu ve Kırım hanını kimin seçeceği sorunu, ancak Aynalıkavak Tenkihnamesi ile bir çözüme bağlanabildi. Aynalıkavak'ta bu hakkın Ruslara tanınması ve Şahin Giray'ın Kırım hanı olmasına karşılık, Abdülhamit I, bölgede bazı kaleleri onartma ve asker yığma işlemini sürdürdü. Rusların, Avusturya ile birlikte Osmanlı devletini paylaşma kararını İngiltere ve Prusya'dan öğrenince, savaşa taraftar olmadığı halde Kılburun'a saldırılması buyruğunu vermesiyle (1787), yeniden Rusya ve Avusturya ile 1792'ye kadar sürecek bir savaşa girildi.

Abdülhamit I, bir yandan da iç ayaklanmalar ve huzursuzluklarla uğraşıp, Suriye'de Ruslarla işbirliği yapan Tahir Ömer ve oğlu Ali Tahir'in, ardından da Mısır'da Kölemenlerden Ali Bey'in ayaklanmalarını ve Mora ayaklanmasını başarılı biçimde bastırdı. Anadolu'da eşkıyalığa ve soygunculuğa başlayan leventlerin ocak örgütünü kaldırdı (1776). Ayrıca, özellikle ordu kuruluşlarıyla ilgili çeşitli yenilikler yaptırıp, Kara Mühendishane-si'ni kurdurdu; Müteferrika matbaasını yeniden canlandırdı; yerli mal kullanılmasını ve küçük sanayiyi destekletti. Padişahlığı boyunca uğraştığı Rusya sorunuyla ilgili Özi kalesinin Ruslar tarafından alındığı haberi üstüne, felç geçirerek kısa bir süre sonra öldü ve İstanbul Bahçekapı'da Dördüncü Vakıf Han'ın karşısındaki türbesine gömüldü.

Dinsel inançları çok güçlü bir padişah olan Abdülhamit I, hayır kuruluşlarının yapımına geniş ölçüde yer vermiş, günümüzdeki Dördüncü Vakıf Han'ın yerinde bir imarethane, kapısına bir çeşme, sebil ve sübyan mektebi, karşısına da bir medrese, kütüphane ve türbe (kütüphanesi günümüzde Süleymaniye kütüphanesinin içindedir), annesi Rabia Sultan adına Beylerbeyi'nde tek minareli bir cami ile birlikte hamam ve sübyan mektebi, İstanbul'un çeşitli yerlerinde de çok sayıda çeşme yaptırmıştır (Dolmabahçe-Kabataş arasında, Setüstündeki çeşme; vb.).

Abdülhamit II

Türk padişahı (İstanbul 1842-ay.y. 1918). Abdülmecit ile Tirimüjgân Kadın'ın oğlu olan, yedi yaşındayken annesi ölünce, haremin en nüfuzlu kadınlarından Perestü Kadın tarafından büyütülen Abdülhamit II, geleneğe uygun olarak bir lala denetiminde eğitilip, Arapça, Farsça öğrendi. Doğunun ünlü şairlerinin yapıtlarını tanıdı. Şehzadelerinin iyi yetişmesini isteyen Abdülmecit, yabancı diller ve müzik öğrenmeleri için Abdülhamit ile kardeşi Murat efendilere hocalar buldu. Zeki, içine kapalı, kurnaz, saray halkı tarafından pek sevilmeyen bir şehzade olmasına karşın, Abdülhamit, Sultan Abdülaziz'e yaklaşabilmeyi başarıp, Şehzade Murat ile birlikte Abdülaziz'e eşlik ettikleri Mısır ve Avrupa gezilerinde, zekâsı ve siyasal yeteneği sayesinde Abdülaziz'in gözüne girdi. Ardından, Murat'ın hastalığından da yararlanarak saray ve çevresinde kendisine karşı oluşan izlenimleri yavaş yavaş olumlu yöne dönüştürmeyi bildi. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra (1876), Murat (V) hastalığına karşın tahta çıkarıldığında, bu seçimin başlıca nedeni, devlet ileri gelenlerinin Abdülhamit konusunda duydukları korku ve kuşkuydu. Ancak bir yandan Murat V'in hastalığının gün geçtikçe artması, öte yandan Meşrutiyet ve özgürlük yanlısı olduğuna sadrazamı ve Mithat Paşa'yı inandırması sonucunda Abdülhamit, Murat V'in yerine tahta çıkarılmasını sağladı (31 Ağustos 1876). Padişahlığının ilk yıllarında, süregelen Bosna-Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarının yanı sıra Sırp ve Karadağ savaşlarıyla uğraştı. Tahta çıkmadan önce söz verdiği gibi yeni anayasayı ilan edip, Mithat Paşa'nın devletin onur ve bağımsızlığını savunmak yolundaki çabalarını destekledi. İngiltere'nin Doğu Sorunu'nu görüşme isteğini ve Rusya'nın, Sırbistan ile barış yapılmasına ilişkin ültimatomunu görüşmek için yapılan İstanbul Konferansı'nda (28 Aralık 1876), Batılıların öne sürdükleri koşulları Mebusan Meclisi kabul etmeyince, Rusya Osmanlı devletine savaş açtı. Romanya'nın yanı sıra Bulgarlar, Sırplar ve Karadağlılar da Ruslarla birleşince, Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar ilerledi. Bunun üstüne Abdülhamit II, barış için ateşkes isteyip, bozgunun sorumlusu olarak gördüğü Mebusan

ABDÜLHAMİT II
34. Türk padişahı (31 Ağustos 1876 - 27 Nisan 1909)

Lakabı: Kızıl Sultan, Ulu Hakan
Doğumu: 21 Eylül 1842, İstanbul
Babası: Abdülmecit
Annesi: Tirimüjgân Kadın
Ölümü: 10 Şubat 1918, İstanbul
Gömüldüğü yer: Sultanmahmut türbesi, Divanyolu, İstanbul

Sadrazamları:
Mütercim Mehmet Rüştü Paşa (1876; 1878)
Mithat Paşa (1876-1877)
İbrahim Ethem Paşa (1877-1878)
Ahmet Hamdi Paşa (1878)
Ahmet Vefik Paşa (başvekil olarak, 1878; 1882)
Mehmet Sadık Paşa (1878)
Mehmet Esat Saffet Paşa (1878)
Tunuslu Hayrettin Paşa (1878-1879)
Ahmet Arifi Paşa (1879)
Küçük Sait Paşa (başvekil olarak, 1879-1880; 1880-1882; 1882; 1882-1885; 1895; 1901-1903; 1908)
Cenanizade Mehmet Kadri Paşa (başvekil olarak, 1880)
Abdurrahman Nurettin Paşa (başvekil olarak, 1882)
Mehmet Kâmil Paşa (1885-1891; 1895; 1908-1909)
Kabaağaçlızade Ahmet Cevat Paşa (1891-1895)
Halil Rıfat Paşa (1895-1901)
Mehmet Ferit Paşa (1903-1908)
Hüseyin Hilmi Paşa (1909)
Ahmet Tevfik Paşa (1909)

Meclisi'ni dağıttı (Şubat 1878) ve Mithat Paşa'yı görevden alarak, yurt dışına sürdü.

3 Mart 1878'de Ayastefanos'ta (Yeşilköy) imzalanan antlaşmayla Romanya, Karadağ ve Sırbistan'a bağımsızlık tanındı. Tuna'dan Ege'ye kadar uzanan ve Makedonya'yı da içeren bir Bulgaristan'ın kurulması kabul edildi. Bosna-Hersek ve Girit ile Ermenilerin oturduğu vilayetlere ayrıcalıklar verildi. Kars, Ardahan, Batum, Bayazıt Ruslara bırakıldı. İngiltere'nin bu antlaşmaya karşı çıkması üstüne, Avusturya'nın da katılması ve Almanya'nın aracılığıyla toplanan Berlin Konferansı'nda, Bulgaristan'ın kurulmasından vazgeçildi. Makedonya ve Batı Trakya Osmanlılara bırakıldı. Bunun dışındaki maddeler geçerli kalıyor ancak, Ayastefanos Antlaşması'na karşı çıkan devletler de bazı çıkarlar sağlıyorlar, Bosna-Hersek geçici olarak Avusturya'nın işgaline bırakılıyor, Yunanistan Teselya'yı alıyor, İngiltere Kıbrıs'ın işgaline izin verilmesi koşuluyla Osmanlı devletiyle bir saldırmazlık antlaşması imzalıyordu.

Dış siyaset konusunda dikkatli ve ılımlı bir tutum benimseyen Abdülhamit II devlet yönetimini tek başına elinde tutabilmek için geniş bir hafiye örgütü kurdurdu. Bu arada, Fransızlar Tunus'u (1881), İngilizler Mısır'ı (1882), Bulgaristan Prensliği de Doğu Rumeli ilini (1885) ele geçirdi. Girit'te ayaklanan Rumlara yardım etmesi üstüne Yunanistan'a açılan savaşta, Yunan kuvvetleri yenilgiye uğratıldıysa da, büyük devletlerin işe karışmasıyla sonuç elde edilemedi ve Girit'e tam bağımsızlık tanınmak zorunda kalındı.

Dışişlerindeki başarısızlıklar ve gün geçtikçe güçlenen özgürlük akımı, Abdülhamit II'yi kaygılandırmaya başlamıştı. Nitekim, Abdülaziz döneminde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) akımı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandı (1889); cemiyet basında ve yüksek okullarda etkin biçimde çalışmalara girişti. Abdülhamit II'nin bu akım karşısında almaya gerek duyduğu önlemler ve uyguladığı bunaltıcı baskı sonucu, sansür okul kitaplarına kadar uygulanmaya, hafiye örgütü aracılığıyla tutuklanan özgürlük yanlısı aydınlar hapse ve sürgüne yollanmaya başlandı (aydınların çoğu Avrupa'ya kaçarak etkinliklerini oradan sürdürdüler). Muhalefet gün geçtikçe şiddetlendi. Abdülhamit II'nin 1890'dan başlayarak panislâmizm (İslâm birlikçiliği) siyasetini benimsemesine karşılık, Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) Osmanlılık siyasetini sürdürmeyi yeğlediler. Bu arada Abdülhamit II, bir yandan da ülkedeki kamu hizmetlerini, eğitim ve öğrenime ilişkin kuruluşları yaygınlaştırmaya çalıştı: Birçok rüştiye ve idadi açıldı; Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi), Darülfünun kuruldu; ülkedeki kütüphanelerde bulunan yapıtların katalogları hazırlandı; Ceza Usulü ve Ticaret Usulü kanunları çıkarıldı; ilk kez savcılık kurumu oluşturuldu; polis örgütünde Batı örnek alındı. Devlet memurları için Tekaüt Sandığı kuruldu; Rumeli ve Anadolu'da yabancı sermayeyle demiryolları yapıldı.

Gerek içte, gerek dışta uyguladığı siyasette halife unvanından büyük ölçüde yararlanan Abdülhamit II, İslâm dininin Güney Afrika ve Japonya gibi ülkelerde yayılması için çaba gösterdi. Dış siyasette İngiltere ve Fransa'nın diplomatik oyunları karşısında Almanya'ya yaklaşarak belirli bir denge sağlamayı başardı (Almanya da bu yakınlaşmadan yararlanarak Bağdat demiryolu imtiyazını elde etti). Bütün çabalara karşın para darlığı sorununun çözümlenememesiyse, 1882'de Düyunu Umumiye idaresinin kurulmasıyla (yabancılara, devletin egemenliğini sınırlayacak biçimde, ekonomik bir denetim olanağı sağlamaktaydı) sonuçlandı.

Parasızlık, içte de devletin saygınlığını sarsmakta,

memurlara aylıkları düzenli olarak ödenememekteydi. Bunun yanı sıra, özgürlüklerin kısıtlanması ve sıksık baş gösteren ayaklanmalar, hoşnutsuzluğu artırıyor, muhalefet gün geçtikçe güçleniyordu. Özellikle Avrupa'ya ve Mısır'a kaçan aydınların etkisiyle, Meşrutiyet yönetimini tek çözüm yolu olarak görenlerin sayısı sürekli artmaktaydı. Çete hareketlerini bastırmak için Makedonya'da biraraya gelen aydın subayların baskısı artınca, Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı (23 Temmuz 1908). Ancak, İkinci Meşrutiyet'in ilanı bazı yeni toprak kayıplarına yolaçtı: Avusturya, Bosna-Hersek'i topraklarına kattı; Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkan özgürlük havası, imparatorluğu oluşturan çeşitli dinden ve ulustan topluluklar arasındaki geçimsizliği de körükledi. Bu durum, tutucu çevreler arasında Meşrutiyet'e karşı görüşlere güç kazandırarak 31 Mart Olayı'na yolaçtıysa da, Rumeli'deki subaylardan kurulu Hareket Ordusu, rejimi kurtarmak için İstanbul'a yürüdü ve Ayastefanos'ta (Yeşilköy) toplanan meclis, Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesine karar verdi (27 Nisan 1909). Tahttan indirildikten sonra hükümet tarafından Selanik'te oturması uygun görülen Abdülhamit II, 1912'de Beylerbeyi sarayına getirilerek, orada öldü. Mahmut II ve Abdülaziz'in yanına gömüldü.

Abdülhay Musavvir

Orta Asyalı minyatür ressamı (XIV. yy.). Celayir sultanı Şeyh Üveys Bahadır Han'ın (1356-1374) sarayında çalışan Abdülhay Musavvir, Timur ile Semerkand'a giderek, orada minyatür okulunu kurmuştur. Döneminin en ünlü minyatürcüsüdür. Birkaç yapıtı Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

Abdülkadir, Ömeroğlu

Arap dilcisi (Bağdat 1621-Kahire 1682). Türkçe ve Farsça öğrenen Ömeroğlu Abdülkadir, üç yapıtıyla büyük ün yapmıştır: Arapça'yla ilgili *Hizanet ül-Edeb*; Farsça'yla ilgili *Lûgat-i Şehname*; Farsça-Arapça-Türkçe olarak hazırladığı *Firdevs* sözlüğü.

Abdülkadir Belhi, Seyit

Türk şairi ve mutasavvıfı (Kunduz [Belh] 1839-İstanbul 1923). Özkend hükümdarı Seyit Burhanettin Kılıç'ın torunlarından Seyit Süleyman Efendi'nin oğlu olan Seyit Abdülkadir Belhi, üçyüze yakın adamıyla Belh'ten ayrılan babasıyla birlikte, İran ve Irak üstünden Anadolu'ya geldi. Babası ölünce (1877), Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murat ül-Buhari dergâhının şeyhi oldu ve kırk yedi yıl şeyhlik yaptı.

Abdülkadir Belhi'nin Türkçe şiirleri olduğu belirtilmişse de, bulunamamıştır. Arapça ve Farsça yazdığı yapıtları tasavvufla ilgilidir: *Yenabi ül-Hikem* , *Sünuhat-ı İlahiye* , *İlhamat-ı Rabbaniye*, *Gülşen-i Esrar*, *Esrar üt-Tevhid* (çevirisi *Esrar-ı Tevhid* adıyla 1915'te basılmıştır), *Divan-ı Eş'ar*.

Abdülkadir Geylani

Kadiri tarikatının kurucusu (Geylan 1078-Bağdat 1166). Bağdat medresesinde okuyan Abdülkadir Geylani (*Gavsi Azam* da denir), şafii mezhebinden çıkarak hanbeli mezhebine girdi ve kendini dine adadı. Ebu Sad medresesinde ders verip (1134), dinsel kitaplar yazdı: *el-Gunye li Talib-i Tarik il-Hakk* (Hak Yolu Taliplerinin Künyesi), *Fütuh ül-Gayb* (Kayıp Âleminin Fethi), *Hizb-ü Beşair ül-Hayat* (Dünya Hayatının Bölümleri), vb.

Abdülkadir Meragi

Türk bestecisi ve müzik bilgini (Meraga 1360-Herat 1435). İslâm dünyasının müzik alanında en büyük adı olan Abdülkadir Meragi (*Hace İbn ül-Gaybi* de denir), Sultan Ahmet Celayir, Timur, Şahruh ve Murat II'nin saraylarında yaşamış, otuz kadar kâr, beste ve semaisi günümüze kalmıştır. Yüzlerce parçayı bir araya getiren *Kenz ül-Elhan* (Sesler Hazinesi) adlı kitabıysa kaybolmuştur.

Başlıca yapıtları: *Câmi ül-Elhân* (Nağmeler Derlemesi; 1405), *Mekâsıd ül-Elhan* (Nağmelerin Maksadı 1421), *Şerh ül-Edvâr* (Musiki Makamları Şerhi), *Kitab ül-Edvâr* (Makamlar Kitabı).

Abdülkerim Nadir Paşa, Çırpanlı

Türk komutanı (Çırpan 1807-Rodos 1883). Kale yamağı Ahmet Ağa'nın oğlu olan Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa, Asakiri Mansurei Muhammediye'ye girdi. Öğrenim için Viyana'ya gönderildi (1836-1841). 6. Ordu komutanlığı (1847), valilik, seraskerlik, bahriye nazırlığı, Meclisi Âli üyeliği yaptı. 1876'da serdarıekremliğe getirilip, Aleksinac'ı Bulgarlardan alarak önemli bir başarı kazandı. Ama Abdülhamit II tarafından aynı yıl içinde görevden uzaklaştırıldı. Osmanlı-Rus savaşında Rumeli Ordusu komutanlığına getirilip (1876), başarılı olamayınca görevden alındı ve yargılanmaya başlandı. Savunmasının hükümeti güç duruma düşüreceği anlaşılınca, yargılanmasından vazgeçilerek, önce Midilli'ye, sonra da Rodos'a sürüldü.

Abdülkerim Paşa

Türk komutanı (? 1878-İstanbul 1923). Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde kolordu komutanlığı yapan Abdülkerim Paşa, Malazgirt'te büyük bir Rus ordusunu yendi (1915). Savaştan sonra Gürcistan hükümeti temsilciliğinde bulunup, İstanbul'a dönünce (1918), Harp Divanı başkanlığına getirildi.

Abdülmecit

Türk padişahı (İstanbul 1823-ay.y. 1861). Mahmut II ve Bezmiâlem Sultan'ın oğlu. Çağına uygun bir eğitim gören, veliahtlık dönemini kafes ardında geçirmeyen Abdülmecit, babasının ölümü üstüne (1839) 16 yaşındayken tahta çıktığında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı donanmasını teslim almıştı. Hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa'dan etkilenerek Avrupa ülkelerinin yardımını sağlamak isteyen Abdülmecit, 3 Kasım 1839'da, Gülhane Hattı Hümayunu'nu çıkardı. Bu ferman uyarınca, müslüman ve hıristiyan bütün Osmanlı uyrukları aynı haklardan yararlanacak, mal, can, namus güvenliği sağlanacak, adaletli bir yönetim için yeni yasalar çıkarılacaktı. Buna karşılık, Avrupa ülkeleri de, Kütahya'ya kadar gelmiş olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin geri çekilmesini sağladılar. Mısır, Mehmet Ali Paşa'ya bırakılarak, Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'nın çocuklarına geçmesi kabul edildi; Mehmet Ali Paşa da, Osmanlılara yılda 80 000 kese akçe ödemekle yükümlü kılındı. 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Antlaşması'yla Osmanlıların Çanakkale ve İstanbul boğazları üstündeki egemenliği sağlandı.

Durumun bir süre için yatışması üstüne Abdülmecit,

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çeşitli gezilere çıktı; bu arada İstanbul'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı kabul etti. Suriye ve Lübnan'da başgösteren bazı olayları, Eflak ve Boğdan'daki yerel ayaklanmalar izledi. Ruslarla Baltalimanı Antlaşması'nı (1 Mayıs 1849) imzaladı. Bu antlaşmayla ancak geçici bir süre için sağlanan barış, "Mukaddes makamlar sorunu" yüzünden bozulunca, Rusya'ya savaş açıldı (4 Ekim 1853). Böylece başlayan Kırım Savaşı, Ingiltere ve Fransa'nın yardımıyla kazanıldı ve Paris Antlaşması imzalandı (1856). Bu arada Abdülmecit de Gülhane Hattı Hümayunu'nu tamamlayıcı nitelikte olan "Islahat Fermanı"nı ilan etmek zorunda kaldı (1856): Osmanlı İmparatorluğu, devlet bütünlüğünü ancak Batılı ülkelerin güvencesiyle koruyabilecekti.

Tanzimat Fermanı'yla başlayan ıslahat hareketleri sürdürülerek, yönetim örgütü, adliye, askerlik ve maliyede köklü değişiklikler yapıldı: Rüştiye okulları açıldı, ilk Ceza Kanunnamesi hazırlandı; sürekli askerlik kaldırıldı; kura ile ve süreli askerlik konuldu; Galata köprüsü ve Gureba hastanesi yapıldı; Avrupa ülkelerinden ilk kez borç para alınarak (bunu 1855, 1858 ve 1860 yıllarındaki borçlanmalar izledi), Dolmabahçe sarayı, Beykoz kasrı ve Küçüksu kasrı yapıldı. Bu arada toprak hukukunu yeniden düzenleyen bir kararnameyle "iltizam" yöntemi kaldırıldı; devletin gelir ve giderleri bütçeye bağlandı.

Abdülmecit'in bütün çabalarına karşın, Osmanlı uyruklular arasında gerçek eşitlik sağlanamıyor, hıristiyanlar ve müslümanlar arasında gerginlikler gün geçtikçe artıyordu. Buna ek olarak bir yandan Cidde, Suriye, Eflak, Boğdan ve Karadağ'da başgösteren olaylar, öte yandan devletin aşırı harcamalar ve borçlarının sürekli artması nedeniyle durumdan hoşnut olmayanların düzenlediği Kuleli Vakası adı verilen örgütlenme, bir ihbar sayesinde dağıtıldı (14 Eylül 1848). Bu arada hastalanan Abdülmecit, Fransa'nın işe karışmasıyla Lübnan'ın ayrıcalıklı bir sancak haline gelmesinden kısa süre sonra öldü (25 Haziran 1861) ve Yavuzsultanselim camisindeki türbesine gömüldü.

ABDÜLMECİT
31. Türk padişahı (8 Temmuz 1839-25 haziran 1861)

Doğumu: 23 Nisan 1823, İstanbul
Babası: Mahmut II
Annesi: Bezmiâlem Sultan
Padişah olan çocukları: Murat V, Abdülhamit II, Mehmet (Reşat) V Mehmet (Vahdettin) VI
Ölümü: 25 Haziran 1861, İstanbul
Gömüldüğü yer: Sultanselim türbesi, Yavuzselim, İstanbul

Sadrazamları:
Mehmet Emin Rauf Paşa (başvekil olarak, 1839; 1840-1841; 1842-1846; 1852)
Koca Hüsrev Mehmet Paşa (1839-1840)
Topal İzzet Mehmet Paşa (1841-1842)
Koca Mustafa Reşit Paşa (1846-1848; 1848-1852; 1852; 1854-1855; 1856-1857; 1857-1858)
İbrahim Sarım Paşa (1848)
Âli Paşa (1852; 1855-1856; 1858-1859)
Damat Mehmet Ali Paşa (1852)
Giritli Mustafa Naili Paşa (1853 1853-1854; 1857)
Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa (1854; 1859; 1860-1861)
Mütercim Mehmet Rüştü Paşa (1859-1860)

Abdülmecit Efendi

Son halife (İstanbul 1868-Paris 1944). Abdülaziz'in oğlu olan Abdülmecit Efendi, Abdülhamit II döneminde sıkı bir denetim altında yaşayıp, Mehmet VI Vahdettin tahta çıkınca (1918) veliaht oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında, pek açıkça olmasa da, ulusal güçlerden yana olduğunu belirtti. Vahdettin yurdu terk edince saltanatın kaldırılmasının ardından (1 Kasım 1922), TBMM tarafından halife seçildi (18 Kasım 1922); ama siyasal güçten yoksundu. Cumhuriyet'ten sonra hilafet de kaldırılınca (3 Mart 1924), hanedanın öbür üyeleriyle birlikte yurt dışına çıkarılarak, önce İsviçre'ye (5 Mart 1924), sonra Fransa'ya (Ekim 1924) gitti. Paris'te öldü. Mezarı 30 Mart 1945'te, Medine'ye, Haremi Şerif'e taşındı.

Padişah Abdülaziz'in oğlu ve son İslâm halifesi Abdülmecit Efendi.

Abdülmecit Ferişteoğlu: Bk. FERİŞTEOĞLU ABDÜLMECİT.

Abdülmecit Sıvasi

Türk din adamı ve şairi (Zile 1563'e doğru- İstanbul 1639). Halvetiyenin şemsiye kolunun kurucusu amcası Şemsettin Sıvasi'nin halifesi olan Abdülmecit Sıvasi, Mehmet III'ün çağrısıyla İstanbul'a gelerek hocalık yaptı; tarikatını yaymak için camilerde vaazlar verdi. *Şeyhi* mahlasıyla şiirler yazdı. Tarikat düşmanı Kadızade'nin rakibi oldu (ikisi arasındaki tartışmaları Kâtip Çelebi, *Mizan ül-Hak* adlı yapıtında anlatmıştır). Din, tasavvuf ve ahlâka ilişkin kitaplar, şiirler (ilahiler), özellikle de Farsça dilbilgisi kitapları yazdı.

Başlıca yapıtları: *Şerh-i Mesnevi* (I. cildin bir bölümü), *Şerh-i Alâ*, *Kaside-i Mimiyye li Mevlana Celaleddin-i Rumî*, *Şerh-i Ceziret ül-Mesnevi*, *Divan-ı İlahiyat*, *Meyadin ül-Fürsan*.

Abdülmelik Bin Mervan

Emevi halifesi (Medine 646-Şam 705). Babası halife Mervan'dan sonra halife olan Abdülmelik Bin Mervan (Nisan 685). Mekke'de halife ilan edilen Abdullah Bin Zübeyr'le ve çeşitli ayaklanmacılarla (Muhtar üs-Sakafi, Amr Bin Said) uğraşarak, bütün rakiplerini ortadan kaldırdı. Irak'ı Emevi egemenliğine sokup, kendini İslâm'ın tek halifesi olarak kabul ettirdi. Saltanatının ilk yıllarında iç işlerini düzene koymak için Bizans'la yaptığı barışı, iç sorunları çözümleyince bozarak, Anadolu'ya, Kuzey Afrika'ya akınlar düzenletti. Maliye ve yönetimde reformlar yapıp, altın ve gümüş para bastırdı. Arapça'yı resmî dil olarak kabul etti.

Abdülmuttalip Bin Haşim

Hz. Muhammed'in dedesi (öl. Mekke 577). İslâm'dan önce de tek Tanrı'ya inananlardan (hanifler) olan Abdülmuttalip Bin Haşim (gerçek adının *Şeyba* olduğu söylenir), zemzem kuyusunun yerini bulmuştur.

Abdülmümin Bin Ali

Muvahhitler devletinin kurucusu (Tlemsen 1094-Sali 1163). Zanata kabilesinden olan Abdülmümin Bin Ali, Muvahhitler devletinin temellerini atmış olan Mehdi Bin Tumart'ın yanına gidip, güvenini kazandı. Başkomutanlığa (1123) getirilip, Mehdi ölünce yerine geçti (1130).

Başlangıçta, dış düşmanlara karşı savunmada kaldıysa da, yeterince güçlenince en önemli düşmanı Murabıtlara karşı akınlar düzenlemeye ve Fas'ın güneyini ele geçirmeye girişti. Murabıt hükümdarı Tafşin Bin Ali'yi Tlemsen'de yenip, Tlemsen, Oran, Fas, Tanca ve Murabıtların başkenti Marakeş'i ele geçirdi (1147); Endülüs'ü egemenliğine kattı. Doğuda Beni Hammad devletini ortadan kaldırarak, Trablus'u denetimi altına aldı (1160). Birçok reform yaptı ve kadastro sistemini Arap dünyasına soktu.

Abdülvahit Bin Selim

Selçuklu mimarı (XIII. yy.). Yaşamı üstüne bilgi bulunmayan Abdülvahit Bin Selim'in, tasarımını yapmış olduğu Mevlana'nın ahşap sandukasının yazıtında, mesleğinin mimarlık olduğu ("el mimar") belirtilmiştir.

Abdünnafi İffet Efendi

Türk bilgini ve şairi (Adana 1824-Hicaz 1891). Adana müftüsü İshak Efendi'nin torunu olan Abdünnafi İffet Efendi müderrislik, defterdarlık, mutasarrıflık yaptı. Musul, Mâmüretülaziz (Elazığ) valiliklerinde bulundu. Hacca gittiği sırada, koleradan öldü.

Başlıca yapıtları: *Divançe-i Şiir*, *Mahzen-i Esrar-ı Şiir* (aruz ve kafiye üstüne, 1856), *Peyam-ı Sûr* (Abdülmecit'in kızlarının düğünleriyle ilgili, 1857), *Kâmil ül-Asâr* (öykü, 1874).

Abdürrahim Muhip Efendi

Türk devlet adamı ve yazarı (İstanbul ?-ay.y. 1821). Divan Kalemi'nde yetiştirilen Abdürrahim Muhip Efendi, beylikçi kesedarlığında, beylikçilikte, nişancı rütbesiyle Paris elçiliğinde (1806), deftereminliğinde (1812) ve Tabhane nazırlığında (1819) bulundu. Paris elçiliği sırasındaki gözlemlerini, resmî yazışmalarını ve görüşmelerini topladığı *Küçük Sefaretname* ve *Büyük Sefaretname* adlı yapıtları, gerek dönemin Avrupa'sının bir Türk aydını tarafından betimlenmesi, gerek kapsadığı belgeler açısından önemlidir.

Abdürrezzak

Türk din adamı ve yazarı (? İstanbul-ay.y. 1756). Eyüpsultan camisi müezzinbaşılarından Adbülgani Efendi'nin oğlu olan Abdürrezzak, öğrenimini tamamladıktan sonra, aynı caminin müezzinbaşısı ve cuma vaizi oldu. Edebiyat tarihi açısından önemli sayılan biyografik yapıtlar verdi. Din ulularını konu alan menakıbnameleri, gerçeküstü olayları yansıtmalarına karşın, içerdikleri bilgiler bakımından, dönemle ilgili kaynak yapıtlar arasındadır.

Başlıca yapıtları: *Şerh üs-Sudur fi Ma'rifet ül-Kubûr* (Eyüp türbesi yakınlarında gömülü 32 kişinin biyografisi), *Tuhfet üz-Züvvar* (Eyüp'te gömülü 7 şeyhin biyografisi), *Hediyyet üs-Sadıkâ fi Menakıb-ı Emir Buhâri*, *Tuhfet ül-Ahbâb fi Menâkıb-ı Şeyh Vefâ*, *Tuhfet ül-İhvân fi Menâkıb-ı Akşemseddin*, *Tuhfet üs-Sürur fi Menâkıb-ı Ebussuud*.

Abece: Bk. YAZI SİSTEMLERİ.

Abed, Mehmet Ali

Türk asıllı Suriyeli devlet adamı (Şam 1867-Cenova 1939). Osmanlı İmparatorluğu'nun Washington büyükelçiliğinde bulunan Mehmet Ali Abed, Lozan Antlaşması'ndan sonra Suriye uyruğuna geçti. Maliye bakanlığı (1922-1931) yapıp, ülke maliyesini düzenledi; şirketler kurdu; yasalarda ve yargı yöntemlerinde reformlar yaptı. Suriye'nin birinci cumhurbaşkanlığına seçilip (1932), anayasayı hazırlattı ve Suriye'nin bağımsızlığını ilan etti. 1938'de cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

Abe Kobo

Japon yazarı (Tokyo 1924). Batı'nın öncü edebiyatının etkisini, romanlarında ve öykülerinde halk efsaneleriyle başarılı bir biçimde bağdaştıran Abe Kobo'nun yapıtları, birçok eleştirmen tarafından, Franz Kafka'nın yapıtlarıyla karşılaştırılmıştır.

En başarılı yapıtlarında, kent yaşamının boşluğunu ve korkunçluğunu gerçeküstücü bir üslupla dile getir-

miş, polisiye roman ve bilimkurgu türlerinin çok beğenilen örneklerini vermiş, ayrıca radyo için oyunlar, senaryolar yazmış, Japonya'da birçok ödül kazanmıştır.

Başlıca yapıtları: *S. Karuma-şi. no hanzai* (Bay Karuma'nın Suçu, 1951); *Kabe* (Duvar, 1951); *İnter İce Age Four* (Buz Arası Yaş Dört, 1959; İng.çev.); *The Woman İn the Dunes* (Kumsallardaki Kadın, 1962; İng.çev. 1964'te sinemaya uyarlandı); *Friends* (Dostlar, 1967; oyun; İng. çev.).

Abel

Danimarka kralı (? 1218-? 1252). Valdemar II'nin oğlu olan Abel, 1241-1250 arasında krallık yapan kardeşi Erik'le savaştı. Erik'i öldürterek tahta çıktı (1250).

Abel, Frederick Augustus, Sir

İngiliz kimyacısı (Londra 1829-ay.y. 1902). Nitroselülozları değişmez duruma getiren yöntem ile alevlenme noktalarını belirleme ilkesini bulan Sir Frederick Augustus Abel, bu belirleme sırasında kullanılan aygıtı da yaptı. Selülozlu maddeler ile nitrogliserin ve mineral jellerinin karışımından elde ettiği kokusuz patlayıcı (günümüzde de kullanılmaktadır), kordon biçiminde olduğundan "kordit" diye adlandırıldı. 1883'te şövalyelik, 1893'te baron unvanı verildi.

Abel, John J.

ABD'li hekim ve fizyolojik kimyacı (Cleveland, Ohio 1857-ay.y 1938). İnsülin hormonunu kristalize etmeyi başaran John Jacob Abel, adrenalin hormonunu da ayırmayı başardı ve her iki hormonun kimyasal yapıları konusunda derinlemesine araştırmalar yaptı. Bazı salgı bezleri üstünde çalışıp, hayvan dokuları ve salgılarıyla ilgili araştırmalarda da bulundu.

Abel, Niels Henrik

Norveçli matematikçi (Finnöy adası 1802-Arendal 1829). Bir papazın oğlu olan Niels Henrik Abel, henüz 18 yaşındayken, genel cebir denklemlerinin dereceleri 4'ü aşınca, cebir yoluyla çözülmelerinin olanaksızlığını ortaya koydu. Paris Bilimler Akademisi'ne Fransızca yazdığı son derece önemli bir muhtıra (*Recherches sur les fonctions elliptiques* [Eliptik Fonksiyonlar Üstüne İnceleme, 1827]) sundu; ama bu çalışmasının değeri anlaşılmayınca, umudu kırılarak Norveç'e döndü (Mayıs 1827). Oslo Üniversitesi'nde ders verip, bir yandan da çalışmalarını sürdürdü. Hastalanarak genç yaşta ölmesine karşın, çok önemli buluşlar gerçekleştirdi: Eliptik fonksiyonların çift devirliliği ve toplam teoremleri; yeni bir denklem sınıfının (*Abel denklemi*) bulunması ve incelenmesi.

Abélard, Pierre

Fransız filozofu ve tanrıbilimcisi (Le Pallet, Nantes 1079-Saint-Marcel manastırı, Chalon-sur-Saône 1142). Skolastik felsefenin ilk temsilcilerinden biri olan Pierre Abélard, Paris'te Guillaume De Champeaux ve Roscellin'in öğrencisi olduktan kısa süre sonra, henüz 22 yaşındayken Melun'de bir okul açtı. Ama Canon Fulbert de Notre-Dame'ın genç yeğeni Héloïse'le (y. 1098-1164) aşk serüveni yüzünden parlak meslek yaşantısına çok geçmeden son vermek zorunda kaldı: Fulbert'in buyruğuyla hadım edildi (ama sevgilisiyle yazışmaları

XX. yy'da yapılmış bir resmi görülen Pierre Abélard, skolastik filozofların en ünlülerindendir. Parlak bir düşünür ve öğretmen olmasının yanı sıra, Héloïse'le arasındaki trajik aşk öyküsüyle de tanınmıştır: Gizlice evlenmiş olan sevgililerin, birbirlerine yazdıkları mektuplar günümüze kalmıştır.

sürdü). Bir süre sonra, felsefesini benimseyenlerin çağrısıyla halka açık derslerine yeniden başladıysa da, Aziz Bernard De Clairvaux'nun girişimiyle *Theologia Summi Boni* adlı yapıtı, Soissons Konsili'nin aldığı karar sonucunda yakıldı (1121). 1125'te Troyes yakınında Paraclete manastırını kurup (Héloïse manastırın başrahibesi oldu), ertesi yıl Bretagne'da, Rhuis adasındaki Saint Gildas manastırının başrahipliğine seçildi; ama manastırda reform yapma çabaları, yaşamını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmasıyla sonuçlandı. Paris'e dönerek derslerini sürdürdüyse de, Aziz Bernard'ın yeni bir girişimiyle, Sens Konsili'nde de mezhep sapkınlığıyla suçlandı (1140).

Altmış yaşlarında başarısızlığa uğramış bir kişi olarak, bu kararı papaya kaldırtmayı denemek için yürüyerek Roma'ya gitmeye kalkıştı; ama, Cluny yakınlarında yorgunluktan bitkin düşünce, yolculuğunu yarıda kesmek zorunda kaldı. Cluny Manastırı başrahibi Pierre Le Vénérable tarafından manastıra alınıp, son yapıtını yazdıktan sonra orada öldü.

Tümeller konusundaki felsefi tartışmada Guillaume de Champeaux'nun aşırı gerçekçiliğine de, Roscellin'in kaba adcılığına karşı çıkan Pierre Abélard, bir yandan tümellerin kendi başlarına var olmadıklarını ileri sürerken, bir yandan da bunların basit sözlerden daha çok şeyler olduklarını, çünkü bireyle ilgili ortak şeyleri, gerçek şeyleri dile getirdiklerini, bu nedenle tümellerin mantığın araçları, mantıksal savlamaların temelleri olduklarını ileri sürmüştür. Felsefedeki ılımlı gerçekçiliği, diyalektik kanıt yöntemini geliştirmesi ve Kutsal Kitap konusundaki derin bilgisiyle skolastiğin başlıca -ama aynı zamanda da döneminde en çok saldırılmış- öncüleri arasında sayılmaktadır.

Abell, George O.

ABD'li astronom (Los Angeles 1927-ay.y. 1983). Bulutsu kümeleriyle ilgili çalışmalarıyla ün salan George Ogden Abell, 1958'de 2 712 bulutsu kümesinin tanımlandığı bir katalog yayımladı. Bu konudaki çalışmalarıyla, evrenbilimin günümüzdeki başlıca sorunlarından olan evrende kitlesel kayıplar sorununun tanımlanmasına katkıda bulundu.

Abell, Kjeld

Danimarkalı tiyatro yazarı (Ribe 1901-Kopenhag 1961). XX. yy. Danimarkalı tiyatro yazarlarının en yeni-

likçilerinden biri sayılan Kjeld Abell, tiyatroya sahne tasarımcısı olarak başladı. Orta sınıfın yaratıcılıktan uzak, anlamsız yaşantısını konu alan trajikomik oyunu *Melodien der Blev*'le (Yitik Melodi, 1935), dikkatleri çekti: En iyi oyunlarından biri sayılan *Anne Sophie Hedvig* (1939; İng. çev. 1944) adlı oyununda, "nazizmin canavarları"na karşı şiddet kullanılması gerektiğini savundu. *Blue Pekinese* (Pekinli Mavi Kadın, 1954; İng. çev.), *The Scream* (Çığlık, 1961; İng. çev.) gibi daha sonraki oyunlarında, konformizm çağında çağdaş insanın çıkmazlarını işledi.

Abercrombie, Lascelles

İngiliz şairi ve yazarı (Ashton-upon-Mersey 1881 Londra 1938) Romantik şiirlerinin yanı sıra, eleştirileri ve öğreticiliğiyle de ün salan Lascelles Abercrombie, yapıtlarında, özellikle de *The sale of St. Thomas* (Aziz Thomas'ın Satılışı, 1911) adlı altı perdelik manzum oyununda dramatik monologları büyük bir başarıyla kullanmış, şiirlerini *Emblems of Love* (Aşkın Simgeleri, 1912) adlı yapıtında toplamıştır. Başlıca eleştiri kitapları arasında *Thomas Hardy* (1912). *The Theory of Poetry* (Şiirin Kuramı, 1924), *Principles of literary Criticism* (Edebi Eleştirinin Kuralları, 1932) sayılabilir.

Aberdeen (kent)

İskoçya'da kent. Kuzeydoğu İskoçya'nın en önemli limanı ve ticaret merkezi olan Aberdeen, Kuzey Denizi kıyısında yer alır. Nüfusu 213 228'dir. İskoç balıkçılık sanayisinin merkezi, Orkney ve Shetland adalarına gönderilen malların yükleme limanı olan kent, özellikle Kuzey Denizi'nde petrol yatakları bulunup işletilmeye başlanmasından sonra gelişmiştir.

Eski Aberdeen Don ırmağı kıyısındaki Saint Machar katedrali (1424) ve King's College (1495) çevresinde, Yeni Aberdeen de Dee ırmağı kıyısındaki Yukarı liman ve Marischal College (1593) çevresinde, birbirlerinden ayrı olarak gelişmişlerdir. 1860'ta iki kolejin birleşerek Aberdeen Üniversitesi'ni oluşturmalarından sonra, kentin eski ve yeni kesimleri de 1891'de birleşmişlerdir.

Aberdeen (yönetim bölümü)

İskoçya'da eski yönetim bölümü. Kuzey Denizi kıyılarında yayılan Aberdeen yönetim bölümünün toprakları, 1974'te Grampian yönetim bölgesine bağlanmıştır. Güneybatı kesiminden Grampian dağlarının geçtiği, Dee, Don, Deveron ve Ythan ırmakları tarafından sulanan bölgenin, kıyı kesiminde başlıca etkinlik balıkçılık, iç kesimlerdeyse tarım (yulaf, yemlik pancar) ve hayvancılıktır (koyun ve sığır).

İ.Ö. yaklaşık 2000'de yerleşilen Aberdeen toprakları, XII. yy'daki din savaşlarında, kralcıların başlıca direnme merkezi olmuştur. Dee vadisinde yer alan İskoçya krallık sarayı Balmoral kalesinin yapımı, 1856'da tamamlanmıştır.

Aberdeen, George Hamilton-Gordon, Dördüncü Kontu

İngiliz siyaset adamı (Edinburgh 1784-Londra 1820). Meslek yaşamına Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde önemli diplomatik görevlerle başlayan (1812) Dördüncü Aberdeen Kontu George Hamilton-Gordon, 1828-1850 ve 1841-1846 yılları arasında Dışişleri bakanlığı yapıp, Webster-Ashburton ve Oregon (1840) antlaşmalarının imzalanmasını sağlayarak ABD'yle iki sınır anlaşmazlığını çözümlemeyi başardı. 1852'de bir koalisyon hükümetinin başkanlığına getirilip, İngiltere'nin (1841) Kırım Savaşı'na girmesini önlemeye çalıştıysa da, başaramadı. Savaşı iyi yönetememekle suçlanınca, istifa etmek zorunda kaldı.

Abernathy, Ralph David

ABD'li rahip ve zenci hakları önderi (Linden, Alabama 1926-ay.y. 1990). 1948'de vaftizci tarikatından rahip olan Ralph David Abernathy, 1951'de Alabama eyaletinin Montgomery kentinde rahipliğe başladı. 1955'te

Vaftizcilik tarikatından rahip Ralph David Abernathy, ABD'de ortaya çıkan siyahlara medeni haklar tanınması hareketinin temsilcilerindendir. Güneyli Hıristiyan Önderler Konferansı'nın kurulmasında etkin rol oynamış 1968-1977 arasında başkanlığını yapmıştır.

Martin Luther King Jr'la birlikte ırk ayrımcılığını protesto etmek için Montgomery'de otobüs boykotunu düzenledi. 1957'de Martin L. K. Jr'la Güneyli Hıristiyan Önderler Konferansı'nı (GHÖK) kurdu. Bu arada evi ve kilisesi ırkçı beyazlar tarafından, etkinliklerine misilleme olarak dinamitlendi. M. L. King'in 1968'de öldürülmesinden 1977'ye kadar GHÖK'nın başkanlığını yaptı. 1989'da özyaşamöyküsünü yayınladı: *And the Walls Came Tumbling Down.*

Abevilyen

Yontmataş devrinin ilk evresindeki uygarlık. Adı Fransa'daki Abbeville kentinden kaynaklanan (*Abbeville Uygarlığı* da denir) Abevilyen, Aşölyen'den hemen önce, yani günümüzden yaklaşık 500 000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Abbeville kenti yakınlarında, Somme ırmağı kıyısındaki kazı yerinde bulunan (1836'dan sonra) iki yanı yontulmuş çakmaktaşından baltalar ve birkaç araç-gereç, insan türünün tarihinin ne kadar eskiye dayandığının ilk kanıtlarını oluşturmuştur.

Abılay Han

Ortacüz Kazak-Kırgız hanı (öl. 1781). Veli Han'ın oğlu olan Abılay Han (*Abalay Han* da denir), Ebul Membet Han'ın yanında büyüdü. Vezir ve serdar oldu. Çinliler ve Ruslarla dostça ilişkiler kurup, Membet Han'dan sonra han seçildi (1777). Kalmuklara karşı kanlı çarpışmalar yaptı.

Abican

Fildişi Kıyısı'nda kent. Fildişi Kıyısı'nın en büyük kenti, eski başkenti ve başlıca limanı olan Abican Batı Afrika'da, Gine körfezi kıyısındaki Ebrié denizkulağında yer alır. Nüfusu 1 850 000'dir. 1898'de yerleşilen,

1950'de Vridi kanalının tamamlanıp denizkulağının denizle bağlantısı sağlanıncaya -dolayısıyla bir liman haline gelinceye- kadar pek gelişemeyen kent, günümüzde Afrika'nın en büyük kentlerinden biridir. Limanından özellikle kahve, kakao, kereste, manganez ve meyve dışsatımı yapılır. 1983'te başkent biçimsel olarak, Félix Houphouët-Boigny'nin doğum yeri olan Yamusukro'ya aktarılmıştır; ama, yasama organı Abican'da toplanmayı sürdürmektedir.

Bir üniversite, bir müze ve dünyanın en büyük katedrallerinden biri bulunan Abican, çok farklı görünümlü semtlere ayrılmıştır: Plateau gibi ticaret ve yönetim semtleri; Adjamé ve Küçük Bassam adasındaki sayfiye semti Treichville gibi geleneksel konut semtleri ve Cocody gibi modern konut semtleri; sanayi semtleri. İklim yağışlıdır ve kentin yanı başında, tropikal yağmur ormanlarından oluşan Banco Ulusal Parkı yer alır.

abis

Okyanuslarda derin diplere verilen ad. Genellikle 1 000 - 3 000 m arasında yer alan, ama bazı yerlerde derinlikleri 6 000 - 7 000 m'yi bulan abisler, okyanusların % 75'ini, dolayısıyla da yerkürenin % 50'sini kaplarlar.

Bazı Abislerde sıcaklıklar ve tuzluluk oranları aşağı yukarı değişmezdir; Atlas okyanusunda düz, Büyük Okyanus'taysa tümseklidirler; çoğunlukla çamurla kaplıdırlar. Abislerde yaşayan denizdibi hayvanları arasında neredeyse bütün hayvan şubelerinden örneklere raslanır. Bu hayvanlar, genellikle yüzeyden düşen atıklarla beslenirler.

Abiş Hatun: Bk. ABAŞ HATUN.

Aborigenler: Bk. AVUSTRALYA YERLİLERİ.

Abrabanel, Yuda: Bk. ABRAVANEL, YUDA.

Abraham, Henri

Fransız fizikçisi (Paris 1868-toplama kampı 1943). Elektrik birimleriyle ilgili çalışmaları, Maxwell'ın elektromagnetik kuramına temel oluşturan Henri Abraham, yüksek gerilimler için bir elektrometre bulmuş, yaptığı reografla çabuk değişen akımları incelemiştir.

Başlıca yapıtları: *Recueil d'Expériences Élémentaires de Physique* (Temel Fizik Deneyleri Derlemesi, 1904), *Cours Général, Théorique et Expérimental de T.S.F.* (Genel, Kuramsal ve Deneysel Telsiz Telgraf Dersleri, 1919).

Abraham, Karl

Alman hekimi ve psikanalizcisi (Bremen 1887-Berlin 1925), Freud'un düşüncelerine ilgi duyup, 1907'de onunla tanışan Karl Abraham, Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin ilk şubesini Berlin'de açtı. Derneğin başkanlığına getirilince (1924), psikanaliz kuramını klinik sınırlar ve gerekler dışına taşırmamaya çalıştı. Libidonun cinsellik öncesi evreleri üstünde çalışarak ve içe yansıtma, katıştırma süreçlerini tanımlamaya çabalayarak, psikanaliz kuramına önemli katkılarda bulundu. Psikanalizle ilgili birçok kitap, makale ve inceleme yayınladı.

Abrahams, Peter

Güney Afrikalı yazar (Johannesburg 1919). Dünya çapında ün yapan ve siyahların ülkedeki acınacak durumuna dikkati çeken ilk siyah Güney Afrikalı yazar olan Peter Abrahams, ilk romanı *Mine Boy*'da (Madendeki Zenci, 1946) ve ilk öykülerini içeren özyaşamına dayalı *Tell Freedom*'da (Söyle Özgürlük, 1954), ırk ayrımı rejiminde (apartheid) siyahlara, melezlere uygulanan haksızlıkları şiddetle eleştirdi. Otuz yılı aşkın süre İngiltere'de ve Jamaika'da (*This İsland Now* [Bu Ada Şimdi, 1966] adlı romanında, Jamaika'da bir diktatörlüğün çöküşünü işledi) gazetecilik yapmasına karşın, gerek yapıtlarında, gerek günlük yaşayışında katıksız bir Güney Afrikalı olmayı sürdürdü.

Abravanel, Yuda

Yahudi asıllı Portekizli hekim, şair ve filozof (Lizbon 1460-ay.y. 1523). Devlet adamı ve Kutsal Kitap yorumcusu *İzak Abravanel*'in (Lizbon 1437- Venedik 1508) oğlu olan Yuda Abravanel (ya da *Abrabanel*), Yahudilere uygulanan baskılar karşısında 1483'te İspanya'ya, Yahudilerin İspanya'dan çıkarılmaları üstüne de 1492'de Napoli'ye kaçtı. Napoli'de, Rönesans yeni eflatunculuğunun en başarılı örneklerinden olan *Dialoghi d'Amore*'yi (Sevgi Söyleşileri) yazdı. 1502'de yazdığı, ancak ölümünden sonra 1535'te yayınlanabilen, sonra da Latince'ye, Fransızca'ya, İspanyolca'ya, İbranice'ye İngilizce'ye ve Almanca'ya çevrilen bu yapıtın temel amacı, sevginin evrendeki en büyük yaratıcı güç, Tanrı sevgisinin de insan ruhunun en önde gelen amacı olduğunu kanıtlamaktır. Abravanel'in birçok şiiri de vardır; ama bu şiirler günümüzde "söyleşiler"i kadar ilgi uyandırmamaktadır.

Abruzzi

Orta İtalya'da dağlık bölge. Nüfusu 1 236 060, yüzölçümü 10 794 km² olan Abruzzi'nin, merkezi L'Aquila, başlıca kentleri Chieti, Pescara ve Teramo'dur. Doğuda Adriya deniziyle sınırlı olan bölge, kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda üç sıra halinde uzanan Apennin dağları tarafından aşılır. Yıllık sıcaklık ortalaması 15°C, yıllık yağış miktarı 1 015 mm'dir. Apennin dağları bölgede, Gran Sasso d'Italia doruğunda en yüksek noktasına (2 913 m) ulaşır. Başlıca akarsuları Pescara, Sangro ve Tronto olan bölgede, toprakların büyük ölçüde dağlık olması nedeniyle tarım pek gelişmemiştir. Önemli tarım ürünleri arasında üzüm, zeytin, şekerpancarı ve tütün sayılabilir. Başlıca sanayi etkinlikleri dokumacılık ve otomobil yapımıdır

İ.Ö. IV. yy'da Romalılar tarafından alınan Abruzzi, daha sonra Lombardların (VI. - XI. yy'lar), Normandların (XII.-XIII. yy'lar) ve Napoli Krallığı'nın (XIII.-XIX.yy'lar) eline geçti. Komşu Molise bölgesi, 1965'e kadar Abruzzi'ye bağlıydı.

Abruzzi, Luigi Amedeo Di Savoia, Dükü

İtalyan gezgini, dağcısı ve denizcisi (Madrid 1873-İtalyan Somalisi 1933). İspanya kralı (1870- 1873) ve Savoia-Aosta dükü Amadeus'un oğlu, İtalya kralı Vittorio-Emanuele III'ün yeğeni olan Abruzzi Dükü Luigi Amedeo Di Savoia, Alaska'da St. Elias dağına ilk olarak tırmandı (1897) ve Kuzey kutbuna bir keşif seferi düzenledi (1899-1900). Daha sonra St. Elias tepesinde (5 515 m), Ruwenzori sıradağlarında, Baltoro buz dağının yu-

karı havzasında keşifler yaptı. K2'de (8 611 m) en elverişli yol olan "Abruzzi çıkıntısı"nı buldu. Türk-İtalyan savaşında bir İtalyan filosuna komuta etti. İtalya Deniz Kuvvetleri başkomutanlığı (1915-1917) yaptı. Daha sonra İtalyan Somalisi'nde ve Etyopya'da keşif gezilerine çıkıp, Şebeli ırmağının kaynağını buldu.

absida

Dinsel mimarlıkta, iç mekânın yarım daire ya da çokgen planlı uç bölümü. Absida (ya da *apsit*), ilk olarak hıristiyanlık öncesi Roma mimarlığında kullanılmış, genellikle tapınaklarda, anıtsal heykelin bulunduğu yerde derin bir niş olarak tasarlanmıştır. Bu biçim, Roma bazilikalarında merkezî sahında da korunmuş ve erken Hıristiyanlık dönemi kiliselerine de uyarlanmıştır: Kiliselerin ilk örneklerinde rahipler absida bölümünde oturur, absida kilisenin merkezi ile sunağını ayırırdı. Erken hıristiyanlık ve Ortaçağ kiliselerinde, absida genellikle, koro yerinin arka tarafında, kilisenin doğu bölümünde yer almıştır; ama çapraz sahnın sonunda ya da yarımkubbenin altında bulunduğu kiliseler de vardır. Dindışı mimarlıkta, özellikle de Roma biçimlerinin taklit edildiği XVIII. yy'da, absida genellikle heykel sergileme bölümü olarak kullanılmış, İngiliz mimarı Robert Adam, yapılarının pek çoğunda absidaya da yer vermiştir.

absorpsiyon: Bk. SOĞURMA.

Abşalom

Tevrat'a göre Davut'un oğlu. Babasına karşı düşmanlarla birleşerek ayaklanan Abşalom, savaşta yenilip, kaçmaya çalışırken uzun saçları bir ağaca takılmış ve Davut'un ordusuna komuta eden Yoab tarafından öldürülmüştür.

Abu Dhabi

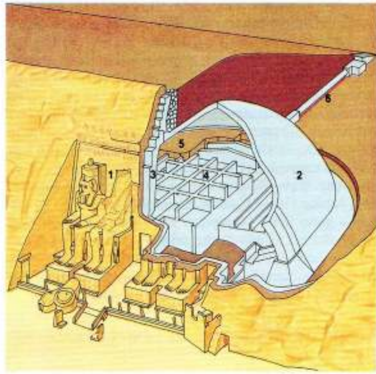
Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve Abu Dhabi Emirliği'nin (yaklş. 450 000 nüf.) başkenti. Abu Dhabi (ya da *Abu Dabi, Abu Zabi*), Basra körfezinin güneydoğu kıyısı açığında, karaya çok yakın bir ada üstünde yer alır. Nüfusu 300 000 dolayındadır. Kurak bir iklim etkisindeki (yıllık ortalama yağış 60 mm'dir) kent, 1960 yıllarında bir balıkçı köyüyken, petrol üretiminden elde edilen gelirler sayesinde, günümüzde uluslararası havaalanı ve yapay bir limanı bulunan, gökdelenlerle dolu bir kente dönüşmüştür.

Abuk Ahmet Paşa

Türk komutanı ve devlet adamı (Sivas 1859-İstanbul 1923). Belgrad'da askerî ataşelik, Balkan savaşında Doğu ordusunda kolordu komutanlığı (1912) yapan Abuk Ahmet Paşa, söylentilere göre Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinde (1913) rol oynadı. İttihat ve Terakki yandaşı olmasına karşın, eylemleri ittihatçılara ters düştüğünden, Enver Paşa Harbiye nazırlığına getirilince emekliye ayrıldı (1914). Mondros Mütarekesi'nden sonra Harbiye ve Nafıa nazırlığı yaptı.

Abu Simbel

Mısır'da arkeoloji alanı. Aşağı Nübye'de, Asuan'ın 282 km güneyinde, Nil'in batı kıyısında yer alan Abu Simbel'de (ya da *Ebu Simbel* , *İbsambul*) Ramses II döneminde (İ.Ö. 1304-1237) kumtaşı içine oyularak yapılmış iki tapınak vardır. Tapınakların büyüğünün ön cephesine, yaklaşık 20 m yüksekliğinde dört Ramses heykeli yontulmuştur. Küçük tapınağın cephesiyse, yaklaşık 10 m yüksekliğinde dört Ramses heykeliyle ve kraliçe Nefertari'nin iki heykeliyle süslüdür.

Mısır'da, Abu Simbel'deki büyük tapınak İ.Ö. XIII. yy'da yapılmıştır. 36,3 m genişliğindeki ön cephesinde (1), Ramses II'nin oturur durumda dört heykeli vardır. Bu heykellerin her biri yaklaşık 20 m yüksekliğindedir. İçte, iki galeri, bunlara bağlanan sekiz oda, bir hol, üç daire ve Ramses II ile Mısır tanrılarına adanmış bir tapınak yer alır. Yeni yapılan Asuan barajının oluşturduğu yapay Nâsır gölünün sularının yükselmesi 1964'te tapınağı tehlikeye sokunca, Abu Simbel'i kurtarmak için UNESCO 40 milyon dolarlık bir kurtarma tasarısı hazırlamış, bu tasarı uyarınca, tapınak sökülerek, ilk yerinden 61 m yukarda yeniden birleştirilmiştir. Yapay bir dağın altında, görkemli bir kubbe (2), tapınağı Abu Simbel'in orijinal tabanını taklit etmek için yığılmış tonlarca kayadan korumaktadır. Cephenin arkasındaki kademeli duvarlar (3), eski heykellere destek işlevi görmektedir. Kafes biçimindeki yapı (4), iç odalardaki tavan bloklarını (5) taşımakta, arka yandaki boruyla (6) da tapınak havalandırılmaktadır.

Büyük tapınağın iç duvarlarında, kralı dinsel törenlerde ve Hititlere ya da başka yabancı düşmanlara karşı savaşırken gösteren boyalı kabartmalar bulunur. En dipte, girişten 55 m uzaklıkta, Ptah, Amon-Re, Re-Harakhti adlı tanrıların heykelleri ve tanrısallaştırılmış olan firavunun heykeli yer alır: Yılda iki kez, 20 Şubat'ta ve 20 Ekim'de, güneş doğarken gün ışınları doğrudan doğruya bu heykele vurur. Küçük tapınak, tanrıça Hathor'a ve tanrısallaştırılmış Nefertari'ye adanmıştır.

Asuan barajının yapılması ve Nâsır gölünün oluşturulması sonucunda, sular altında kalmalarını önlemek amacıyla tapınaklar ve heykeller parçalara ayrılarak eski yerlerinden 61 m yukarıya yerleştirilmiş, bu proje 1968'de tamamlanmış ve 40 milyon dolara mal olmuştur.

Abu Zabi: Bk. ABU DHABİ.

Abydos

Kahire'nin 521 km kadar güneyinde arkeoloji alanı. Nil'in batı kıyısında yer alan, Abydos'taki yerel tanrı

olan Hentiimentiu'nun adına yapılmış olan tapınak, Osiris'in başının burada gömülü olduğuna inanıldığından, döneminde Osiris'e adanmış en önemli tapınak haline gelmiştir. Arkeoloji alanının kuzeybatı kesiminde Sir Flinders Petrie, arkaik dönem krallarının olduğu sanılan birçok mezar ortaya çıkarmıştır. Abydos'taki en etkileyici anıtlar arasında, eski Mısır'dan günümüze kalmış boyalı kabartmaların en güzel örneklerinden birini içeren, XIX. sülale döneminden (İ.Ö. 1320-1200) kalma Seti I tapınağı ile duvarlarında Menes'ten Seti I'e kadar Mısır firavunlarının kronolojik sırayla yer aldıkları ünlü Krallar Listesi Galerisi sayılabilir. Tapınağın doğusunda gene Seti I tarafından yaptırılmış Osireion (Seti I'in anıtkabri), Osiris dinine adanmış bir yeraltı odaları kompleksidir. Çevresi kanalla çevrilmiş bir ada biçiminde yapılmış olan bu anıtkabrin dünyanın kaos sularının içinden ortaya çıkışını simgelediği sanılmaktadır.

Académie Française: Bk. FRANSIZ AKADEMİSİ.

Acadia: Bk. ACADİE.

Acadia Ulusal Parkı

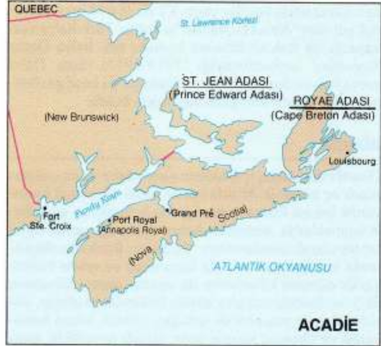
ABD'de ulusal park. Maine eyaletinin kuzeydoğu kesiminde, Atlas okyanusu kıyısı boyunca uzanan dağlık ve ormanlık bir bölge olan Acadia Ulusal Parkı, 155 km²'lik bir alana yayılır. Büyük bölümü Mount Desert adasındadır; ama çok sayıda daha küçük ada ile Schoodic yarımadasının kıtadaki bölümü de park sınırları içinde yer alır. İlgi çekici özellikleri arasında Cadillac dağı (466 m). Somes Sound fiyordu, okyanus görünümlü 32 km uzunluğunda yol ve içinde Taş devrinden yapıtların bulunduğu Abbe Müzesi sayılabilir. 1919'da Lafayette Ulusal Parkı adıyla kurulmuş, 1929'da adı Acadia Ulusal Parkı'na çevrilmiştir. Topraklarının büyük kesimi John D. Rockefeller tarafından bağışlanmıştır.

Acadie

Kanada'nın eskiden Fransa'ya bağlı olan doğu kesimi. Eskiden Fransa'nın New France ("Yeni Fransa") sömürgesinin bir bölümü olan Acadie (İngilizce *Acadia*), günümüzde Kanada'nın Deniz eyaletlerinin (New Brunswick, Nova Scotia ve Prens Edward adaları) ve ABD'nin Maine eyaletinin bir bölümünün kapladığı toprakları içeriyordu.

XVII. yy. boyunca ve 1713'e kadar, Acadie sömürgesi, Nova Scotia'yı ve Fundy koyu kıyısındaki bazı yerleşme merkezlerini kaplıyordu. Günümüzdeki Nova Scotia kesiminin başlıca merkezi, ilk olarak 1605'te Sieur de Monts tarafından kurulan ve Avrupa kökenli nüfusu hiçbir zaman 2 100'ü aşmayan Port Royal'di (günümüzde Annapolis Royal). Fransa'dan pek az ekonomik destek gören ve Fransa, Hollanda, İngiltere arasında sürekli çekişmelere yol açan Acadie sömürgesi, çok geçmeden Fransa'dan yardım beklemekten vazgeçip, kendi kendine yeter duruma gelmeye, tarım, balıkçılık ve ticaretle ayakta durmaya çalıştı.

Acadie'nin büyük bölümü 1713'te Nova Scotia adıyla İngiltere'ye geçtikten sonra da, Fransa bölgenin geri kalan bölümünü elinde tuttu ve bu kez elinde kalan kesimi "Acadie" diye adlandırmayı sürdürdü. Fransızca konuşan Acadielilerin bir bölümü Cape Breton'a ya da Prens Edward adalarına göçtüler; ama çoğunluk Nova Scotia'da yaşamayı sürdürdü. Ne var ki, önce 1755'te,

Acadie, Kanada'nın günümüzdeki Deniz eyaletlerinin bir bölümünü içeren eski bir Fransız sömürgesidir. Günümüzdeki yer adları, haritada parantez içinde verilmiştir.

sonra da 1758'de, İngiltere kralına bağlılık andı içmek istemedikleri için bölgeden sürüldüler. Bu sürgünlerden ve şiddet hareketlerinden sağ kalanların çoğu, daha sonra yeniden bölgeye dönerek New Brunswick'in kuzey kesimine ve öbür Deniz eyaletlerine yerleştiler. Geri kalanların bir bölümü, ABD'de Louisiana'ya yerleşti (soylarından gelenlere günümüzde Cajunlar adı verilir; kültürel özelliklerini günümüze kadar korumuşlardır); küçük bir azınlıksa, anayurtları Fransa'ya döndü.

Acapulco

Meksika'da kent. Meksika'nın Büyük Okyanus kıyılarında, Guerrerp eyaletinde yer alan Acopulco (ya da tam adıyla *Acapulco de Juarez*), Acapulco koyu kıyısında, Mexico kentinin 305 km güneyinde yer alır. Nüfusu 301 900'dür. Önemli bir turizm merkezi ve pamuk, kahve, şeker dışsatım limanı olan kentte, yıllık sıcaklık ortalaması 27,2 °C'tır. Haziran-eylül ayları arasında yağış alır.

Acapulco 1550'de İspanyollar tarafından kuruldu. 1815'e kadar Filipinlerle yapılan ticaretin ve Meksika üstünden İspanya'ya gemilerle mal yollanmasının başlıca merkezi oldu. İspanyol gemilerini korumak için 1616'da yapılan San Diego kalesi 1776'daki depremde yıkıldıysa da, sonradan yeniden yapıldı. Meksikalılar 1821'de İspanyolları San Diego kalesinde ağır bir yenilgiye uğrattılar.

Güzel iklimi, derin deniz balıkçılığı ve güzel kumsallarıyla Acapulco günümüzde, uluslararası bir tatil merkezidir. Turistlerin en çok ilgisini çeken gösterilerden biri, yüzücü gençlerin koyun batısındaki 40 m yüksekliğinde tepelerden kayalıklarla dolu denize atlamalarıdır.

Acar, Kuzgun

Türk heykelcisi (İstanbul 1928-ay.y. 1976). Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Zühtü Müridoğlu atölyesinde öğrenim gören Kuzgun Acar, Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde heykel dalında birincilik kazandı (1962). Paris Genç Sanatçılar Bienali'nde aldığı birincilikten (1961) sonra, Fransız hükümetinin bir bursuyla Paris'e

Kuzgun Acar'ın bir yapıtı.

giderek, serbest çalıştı (Paris Modern Sanat Müzesi'nde ve özel koleksiyonlarda yapıtları vardır). Ülkemizde soyut heykelciliğin öncülüğünü yaptığı yapıtlarında tel, demir, tahta gibi çeşitli gereçler kullandı.

Acar, Salih

Türk ressamı ve dekoratörü (Sofya 1927). Ortaöğrenimini Sofya'da gören Salih Acar, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim ve heykel bölümlerinde çalıştı.

Salih Acar'ın bir yapıtı.

Sinema, tiyatro, otel gibi yapılara değişik teknikli dekoratif resimler yaptı. Başlıca konusu kuşlar olan tablolarında stilize gerçekçiliği uyguladı.

Acaroğlu, Mehmet Türker

Türk kütüphanecilik uzmanı ve yazarı (Razgrad, Bulgaristan 1915). İlk ve ortaokulu Razgrad'da okuyan Mehmet Türker Acaroğlu, Adana Erkek İlköğretmen Okulu'nu bitirdi (1937). Bir yıl köy öğretmenliğinden sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat bölümünü bitirerek (1940), Karaköse, Sarıkamış ve Ankara'da öğretmenlik yaptı. Bir yandan da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (1943-1947) ve Fransa'da (1950-1952), kütüphanecilik, dökümantasyon öğrenimi gördü. Daha sonra Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü de bitirdi (1957). Uzun yıllar Basma Yazı ve Resimleri Derleme müdürlüğünde bulundu (1952-1974).

Edebiyatçıdan çok kütüphaneci, bibliyografyacı, belgeci olan M. Türker Acaroğlu, Bibliyografya Enstitüsü'nün kuruluşunda görev almış (1953), İstanbul Radyosu'nda yeni yayınları tanıtmış (1957-1960), çeşitli dergi ve gazetelerde kitap tanıtma yazıları yayınlamıştır.

Başlıca yapıtları: *Çocuk Şiirleri Antolojisi* (1944), *İstanbul Üniversitesi Yayımları Bibliyografyası* (Adnan Ötüken ile, 1933-1946), *Ankara Üniversitesi Yayımları Bibliyografyası* (1950), *Türk Tarihinin Bibliyografya Kaynakları* (1954), *Şair ve Yazarlar, Hayatları-Eserleri* (1963), *Edebi Eserler Sözlüğü* (1965), *Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası* (Fitnat Ozan ile, 1972).

Accra

Gana'nın başkenti ve en büyük kenti. Kıyıdaki Accra ovasında, Gine körfezinin kıyısında yer alan Accra, aynı zamanda da önemli bir ticaret merkezidir. Nüfusu 949 000'dir (banliyölerle 1 420 066). Genel olarak düz bir alanda kuruludur. Gana Üniversitesi'nin bulunduğu Legon tepesi, vb. birkaç tepe de bulunan kentin, anacaddeleri merkezden geçer ve çevreyoluyla birleşirler. Yıllık ısı ortalaması 29 °C'tır ve aşağı yukarı bütün yıl boyunca değişmez; 735 mm olan ortalama yağış, Batı Afrika kıyısındaki öteki kentlerden çok daha azdır. Ekonominin temeli liman etkinliklerine (kakao, altın, vb. dışsatımı) ve besin, tahta, kontrplak, hazırgiyim sanayilerine dayanır.

Avrupalıların 1650-1680 arasında, günümüzde Accra'nın bulunduğu yer yakınında bir kale ve iki tahkim edilmiş ticaret merkezi kurmalarından ve 1877'de, İngiliz sömürgesi Altın Kıyısı'nın başkentinin, kentin yerindeki köye aktarılmasından sonra kurulan Accra, ülkenin bağımsızlığa kavuşmasının ardından hızla gelişmiştir.

Acem Alisi

İran asıllı Türk mimarı (Tebriz ?- ? 1539). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Acem Alisi'nin (*Acem İsa* da denir), İran'dan dönen Selim I tarafından İstanbul'a getirildiği sanılmaktadır.

Başlıca yapıtları: Çobanmustafapaşa külliyesi (Gebze), Sultanselim camisi ve türbesi (İstanbul; Sultanselim camisinin ve Çobanmustafapaşa külliyesinin Mimar Sinan'ın olduğu söylenirse de, bu doğru değildir).

Acemi Ocağı

Murat I döneminde Osmanlı ordusunun asker gereksinmesini karşılamak için kurulmuş (1362) örgüt. Pençik usulüne göre, savaşlarda alınan tutsakların beşte birinin devlet hesabına yetiştirilmesi için önce Gelibolu'da kurulan Acemi Ocağı'na ayrılanlara *acemi oğlanı* denir, hem Türkçe'yi iyi konuşmaları hem de İslâm geleneklerine göre eğitilmelerini sağlamak için, Türk köylerine çiftçilerin yanına verilirlerdi. Murat I döneminde Gelibolu'da kurulan ilk Acemi Ocağı'ndan sonra, İstanbul'un fethinin ardından İstanbul'da Şehzadebaşı'nda da bir Acemi Ocağı kuruldu ve adayların gençleri oda hizmetlerinde, yetişkinleriyse yapı işlerinde, tersanede, odun depolarında, kayık ve gemilerde görevlendirilmeye başlandı. Yakışıklı, zeki olanlarıysa Enderun'da ve İbrahimpaşa sarayında eğitim gördükten sonra devlet hizmetine alınırlardı. Pek çok devlet yüksek görevli-

sinin (sözgelimi Sokullu Mehmet Paşa) yetiştiği Acemi Ocağı, devşirme usulünün gözetilmemeye başlanarak, kent çocuklarının da acemi oğlanı alınmasıyla yozlaştı ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ortadan kaldırıldı.

Acetabularia

Birhücreli yeşil suyosunu cinsi.Alışılmışın dışındaki şemsiye biçimiyle dikkati çeken *Acetabularia* cinsi üyelerinin boyları birkaç cm'dir. Uzun bir gövde, bir tepe ve hücre çekirdeğini barındıran bir tabandan oluşurlar; biyoloji tarihinde anahtar rol oynamışlardır: Kalıtımsal özelliklerin hücre çekirdeğinden geçtiği konusundaki

Yeşil suyosunlarından Acetabularia mediterranea'*nın ilgi çekici, zarif bir görünüşü vardır. Bu tür ve* Acetabularia crenulata *türü, hücre çekirdeğinin üremede oynadığı rolün anlaşılması konusunda anahtar işlevi görmüşlerdir.*

en iyi kanıtların bazılarını, Alman embriyobilim uzmanı Joachim Hammerling, 1930 yıllarında *Acetabularia* üyeleriyle yaptığı deneylerden elde etmiştir. Hammerling bu yosunlardan birini parçalara böldüğünde, bazı parçaların en azından birkaç çekirdek gereci taşıdığını ve bunların eksiksiz, yeni üretken yosunlar oluşturduğunu, buna karşılık çekirdek gereci bulunmayan parçaların da bir süre büyüdüklerini, ama kısır kaldıklarını gözlemlemiştir.

Achebe, Chinua

Nijeryalı yazar (Ogidi 1930). Çağdaş Afrikalı yazarların en ünlülerinden olan Chinua Achebe, büyükbabasının bir misyoner okulunda öğretmenlik yaptığı küçük bir İbo topluluğunun içinde yetişti. 1953 yılında İbadan Üniversitesi'ni bitirdi ve Nijerya Yayın Birliği'nde çalışmaya başladı. Biafra'nın Nijerya'dan ayrıldığı (1967-1970) dönemde Biafra'da diplomat olarak görev yaptı. ABD ve Nijerya'daki üniversitelerde ders verdi.

İngilizce yazdığı romanlarında İngiliz misyonerlerin ülkeye ayak bastıkları 1890 yıllarından günümüze kadar, İbolar toplumunun yapısını gerçekçi bir anlatımla sundu; günümüzdeki siyah Afrika'nın sömürge döneminden kalma yaralarını sarma savaşımını işledi: *Things Fall Apart* (Her Şey Dökülüyor, 1958), *No Longer at Ease*, (Artık Huzur Yok, 1960), *Arrow of God* (Tanrı'nın Oku, 1964); *A Man of the People* (Halk Adamı, 1966). Bu romanlarından sonra, uzun bir süreyi öğretmen, editör, diplomat, öykücü ve deneme yazarı olarak geçirdi; sonra yeniden romana döndü: *Anthills of Savannah* (1988).

Acheson, Dean

ABD'li devlet adamı (Middletown 1893- Maryland 1971). 1915'te Yale Üniversitesi'ni, 1918'de Harvard Hukuk Okulu'nu bitiren Dean Acheson, ABD Yüksek Mahkemesi'nde yargıç Louis D. Brandeis'ın özel sekre-

Başkan Truman döneminde, 1949-53 arasında ABD Dışişleri bakanlığı yapan Dean Acheson, komünizmin yayılmasının, dünya çapında durdurulması siyasetinin bir parçası olarak, NATO'nun kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

terliğini yaptı. 1921'de Washington'daki önde gelen hukuk bürolarının birinde çalışmaya başladı. 1933'te başkan Franklin D. Roosevelt tarafından hazine müsteşarlığına atandı. Hukuk bürosu ile çalıştığı kısa dönemlerin dışında Dışişleri Bakanlığın'da görev yaptı. Dışişleri bakanı George C. Marshall'ın yardımcılığına getirilip, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uyguladığı dış siyasetini hazırlayanlar arasında yer aldı. Batı Avrupa'da savaş yaralarının sarılması için Marshall Planı'nın hazırlanmasına önemli katkılarda bulundu.

Başkan Harry S. Truman tarafından 1949'da G. C. Marshall'ın yerine Dışişleri bakanlığına atanan D. Acheson, 1949'da NATO'nun kurulmasını destekleyerek, komünizmin yayılmasını durdurma siyasetini sürdürdü. 1950'de Sovyetlerin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni boykot etmesine dayanarak ABD'nin Kore Savaşı'na müdahale etmesine BM desteği verilmesini sağladı. Savaştan yararlanarak, ABD ve NATO güçlerinin yayılmasını, Batı Almanya'nın yeniden silahlanmasını gerçekleştirdi. Japonya'yla barış antlaşması imzalayarak ve Fransa'yı Çinhindi'nde destekleyerek komünizmi durdurma siyasetini Doğu Asya'ya da yaydı.

Bu arada, meslek yaşamının başından beri komünizm karşıtı bir siyaset izlediği halde, komünistlerin Çin'de iktidarı ele geçirmesine fırsat tanımakla suçlandı. Kore'deki askerî gerilemelerin bu eleştirileri artırmasına, hattâ senatör Joseph McCarthy'nin işi tanınmış komünistleri Dışişleri Bakanlığı'nda koruması altına almakla suçlamaya kadar vardırmasına karşın, Truman yönetiminin sonuna kadar Dışişleri bakanlığında kalmayı başardı. 1953'te görevinden ayrılmakla birlikte, sonraki başkanlara da sık sık danışmanlık yaptı.

Başlıca yapıtı: Özyaşamöyküsel bir kitap olan *Present at the Creation* (Yaratılışta Vardım, 1969; Pulitzer Ödülü).

Acheul uygarlığı: Bk. AŞÖLYEN.

acıbakla

Baklagiller ailesinden bitki cinsi (Bil.a. *Lupinus*). Yıllık ya

Kabakapsüllü acıbakla (Lupinus hirsutus) *ABD'nin kuzeydoğusu kökenli bir süs bitkisidir. Çiçekleri ince uzunj saplar üstünde başak biçiminde açar. Solda üstte, çiçeklerinden birinin yakından görünüşü görülmektedir.*

da çokyıllık, yaklaşık 200 tür içeren acıbakla (ya da *Lupin, Yahudi baklası*) cinsi üyeleri, yaprak saplarının ucundan başlayarak bir merkezden çevreye yayılan yıldız biçiminde yaprakçıklardan oluşan bileşik yapraklarıyla nitelenirler. Genellikle mayıs-haziran aylarında mavi, sarı, beyaz ya da pembe renkli, dik salkım görünümünde çiçek açarlar.

Acıbakla türlerinden birçoğunun anayurdu Amerika'dır ve daha çok bahçelerde ve parklarda süs bitkisi olarak, ayrıca, yoksul toprakları verimli kılmak ya da gübre olarak kullanılmak için yetiştirilirler. Hayvan yemi olarak kullanılan türleri de vardır.

Türkiye'de acıbakların *termiye* adı verilen olgun tohumları kaynatılarak, halk hekimliğinde güçlendirici, idrar artırıcı, kurt düşürücü olarak kulanılır.

Acoma

İ.S. 1100 dolaylarında kurulmuş bir Kızılderili köyünün ve bu köyde yaşayan Kızılderili kabilesinin ortak adı. New Mexico'da Albuquerque'nin 135 km batısında, vadi tabanından yüksekliği 109 m olan bir kumtaşı dağında, 2 130 m yükseltide yer alan Acoma (ya da *Akoma*), ABD'deki en eski yerleşme merkezlerinden biridir.

Pueblolardan olan, bir Batı Keresa lehçesi konuşan Acomalar, daha Tarihöncesi dönemde köyün bulunduğu yere yerleşmişlerdir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de mısır, fasulye ve sebze yetiştirerek, sazlardan sepet, vb. örerek geçinirler.

Acomalar, "aşağıdaki dünya"dan yukarı tırmanarak buraya geldiklerine, yaratıcı anaları saydıkları Latiku'nun dinsel ve toplumsal düzeni örgütlemekle görevli olduğuna inanırlar; Hayvan ve bitki adları taşıyan anaerkil klanlar biçiminde örgütlenmişlerdir; antilop klanının başı olan erkek, geleneksel olarak Kaçinaların (ekine yağmur getiren ruhlar) babası sayılır; aynı zamanda da köyün dinsel ve siyasal başkanıdır.

Francisco Vazguez de Coronado yönetimindeki İspanyollar bölgeye 1540'ta ayak bastılar ve uzun çarpışmalardan sonra Acomalara boyun eğdirdiler. Misyoner Juan Ramirez tarafından hıristiyanlaştırılan (ama toplumsal ve dinsel geleneklerinin büyük bölümünü korudular) onurlu ve bağımsızlığına düşkün bir halk olan Acomalar, 1680'deki Pueblo ayaklanmasına topluca katıldılar ve ancak yoğun çarpışmalardan sonra, 1699'da yeniden sömürgecilere boyun eğmek zorunda kaldılar. Avrupalılarla ilk karşılaştıklarında nüfusları 3 000 dolayındayken, 1760'ta 1 052'ye 1920 yıllarında da 1 000'in altına düştüyse de, 1980 yıllarının ortalarında yeniden 3 000'e ulaştı.

Aconcagua

Arjantin'de dağ. Şili sınırı yakınında, Santiago'nun yaklaşık 88 km kuzey-kuzeydoğusunda yer alan Aconcagua, And dağlarının ve Batı yarıkürenin en yüksek doruğudur. Deniz düzeyinden yüksekliği 6 960 m, Şili kıyılarının biraz açığındaki derin okyanus çukurunun dibinden yüksekliğiyse 12 954 m olan dağa, ilk olarak 1897'de İsviçreli dağcı Mattias Zurbriggen tırmanmıştır.

Aconcagua'nın batı ve kuzeybatı yamaçları hafif dik, rüzgâra açık ve birbirinden kopuk kayalarla kaplıdır. Daha sarp olan olan güney ve güneybatı yanlarında kar ve buza rastlanmaz. Yalnızca doruğu buzullarla kaplıdır. Yanardağ kökenlidir ve sık sık deprem olan bir bölgede yer alır.

Acre

Brezilya'nın batı kesiminde eyalet. And dağlarının eteğinde yer alan Acre, batıda ve güneyde Peru'yla, doğuda Bolivya'yla sınırlıdır. Yüzölçümü 152 590 km², nüfusu 385 000, merkezi Rio Branco'dur. Yağmur ormanları bölgesinde bulunan eyalet, önemli bir kauçuk, kahve, pirinç ve şekerkamışı yetiştiriciliği alanıdır.

1837'de Brezilya tarafından Bolivya'ya bırakılan Acre'ye, XIX. yy'da Brezilyalı kauçuk yetiştiricileri yerleştiler ve 1899'da bağımsızlık ilan ettiler. 1903'te yeniden Brezilya topraklarına katılan Acre, 1962'de bir eyalete dönüştürüldü.

ACTH: Bk. BÜYÜME HORMONU.

actinosphaerium

Tatlısularda yaşayan güneşhayvancığı. Beşyüze yakın çekirdeği bulunan actinosphaerium'un, öbür güneşhayvanlarının tersine, sertleşmiş iskeleti yoktur. Buna karşılık, bütün güneşhayvancıkları gibi çift bölünmeyle kopyalanır (çiftleşerek de üreyebilir). Besinleri aksoptlarını (eksensi ince tellerle sertleştirilmiş uzantılar) uzatarak hücre bedeni içine çeker.

Action Française

Fransa'da sağcı hareket. 1899'da Charles Maurras tarafından kurulan aynı adlı dergi (1908'de günlük gazeteye dönüştürüldü) çevresinde oluşan Action Française hareketi, kralcılık, sert bir yönetim, ulusçuluk ve yahudi düşmanlığı yandaşlarını biraraya getirdi; "Camelots du Roi" adı verilen öğrenci toplulukları aracılığıyla Üçüncü Cumhuriyet'in demokratik kurumlarına saldırdı. 1926'da papa Pius XI'in katoliklerin katılmalarını yasakladığı hareket, üyeleri 1936'da Léon Blum'a düzenlenen bir suikaste karıştıkları için Fransız hükümeti tarafından yasa dışı ilan edildiyse de, varlığını yeraltında sürdürerek, İkinci Dünya Savaşı boyunca Vichy Hükümeti'nin ideolojisine katkıda bulundu. Fransa'nın işgalden kurtulmasından, Maurras'nın işbirlikçilikle suçlanarak tutuklanmasından ve gazetenin kapatılmasından (1944) sonra dağıldı.

action painting

"Eylem resmi" anlamında İngilizce terim. İlk olarak ABD'li eleştirmen Harold Rosenberg'in, Willem De Kooning'in resimlerini gördükten sonra tabloların bir hareket, bir eylem içerdiğini tanımlamak için 1952'de yaz-

dığı bir makalede kullandığı action painting terimi, soyut anlatımcılığın, özellikle de Jackson Pollock, Hans Hofmann ve De Kooning'in resim yapma tarzlarının belirtilmesinde kullanılmıştır.

Acton, John Emerich Edward Dalberg Acton, Birinci Baronu

İngiliz tarihçisi ve gazetecisi (Napoli 1834-Tegernsee 1902). İngiliz liberalizminin en ünlü sözcülerinden olan Birinci Acton Baronu John Emerich Edward Dalberg Acton, 1859-1865 arasında aylık katolik dergisi *The Rambler*'ı yönetti. Kilisenin, bağımsızlığını zedeleyen kısıtlamaları nedeniyle görevinden istifa edip, kiliseye bağlı kalmakla birlikte, Vatikan Konseyi'nin papanın yanılmazlığı, vb. kararlarına karşı çıktığı için, din çevreleri tarafından sık sık eleştirildi. 1886'da *English Historical Review* (İngiliz Tarih Dergisi) adlı derginin kurulmasına katkıda bulundu. 1895'te Cambridge Üniversitesi'nde modern tarih profesörlüğüne atanıp, 1899'da *Cambridge Modern History* (Cambridge Modern Tarih) koleksiyonun koordinatörlüğüne getirildi.

Modern bilimsel tarih yöntemini ve özgürlüğün tarihini incelediği geniş kapsamlı bir çalışmaya başlayan, ama tamamlayamayan J. E. E. D. Acton'un düşünceleri, 1877'de hazırladığı iki konferans metninde toplanmıştır: *The History of Freedom in Antiquity* (Eskiçağ'da Özgürlüğün Tarihi), *The History of Freedom in Christianity* (Hıristiyanlıkta Özgürlüğün Tarihi). Acton'ın temel bakış açısına göre, "Her iktidar yozlaşma eğilimi taşır. Mutlak iktidarın yozlaşması kaçınılmazdır. Büyük adamlar her zaman kötü adamlardır."

Actors Studio

ABD'de oyunculuk okulu. 1947'de Cheryl Crawford, Elia Kazan ve Robert Lewis tarafından New York'ta kurulan Actors Studio'nun sanat yönetmenliğini 1948'de Lee Strasberg üstlendi ve ölümüne (1982) kadar sürdürdü.

1950 yıllarında Marlon Brando, Montgomery Clift, Julie Harris, Paul Newman, Geraldine Page, vb. oyuncuların yetişmesine katkıda bulunan kuruluş, zaman içinde etkinliğini bir ölçüde yitirmesine karşın, New York ve Los Angeles'taki merkezlerinde öğretim vermeyi sürdürmektedir. Bünyesine 1957'de oyun yazarlığı bölümü, 1960'ta yönetmenlik bölümü, 1962'de yapımcılık bölümü eklenmiştir.

Acudoğu, Ratip Aşir

Türk heykelcisi (İstanbul 1897-ay.y. 1957). Mahmudiye Rüştiyesi'nde ve Ankara Sultanisi'nde okuyan Ratip Aşir Acudoğu, İstanbul Sanayii Nefise Mektebi'ni bitirdi (1922). Almanya'ya gidip, Münih Akademisi'nde Prof. Blecker atölyesinde çalıştı. Daha sonra Paris'te serbest çalışıp, Maillol ve Bourdelle'den etkilendi. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin açtığı Avrupa yarışmasını kazanarak yeniden Paris'e gidip (1925), Jullian Akademisi'nde Bouchard ve Landowsky'yle çalıştı.

Başlıca yapıtları: *Fahriye Yen Büstü* (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi), *Kubilay Anıtı* (Menemen), *İnönü Anıtı* (Erzincan), *Atatürk Heykeli* (Bolu), *Atatürk Anıtı* (Ankara).

Acuner, Semahat

Türk heykelcisi (Amasya 1927). Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünü bitiren (1959) Semahat Acuner, bronz parçalarını kaynakla birleştirerek gerçekleştirdiği kompozisyonlarla ve soyut heykel çalışmalarıyla ün salmıştır.

Başlıca yapıtı: İstanbul Hürriyet Meydanı'ndaki *Turan Emeksiz Anıtı.*

Aczi Mustafa Ağa

Türk şairi (Edremit 1805 - ay.y. 1866). Müritzade Mehmet Ağa'nın oğlu olan Aczi Mustafa Ağa, babası Edremit voyvodasıyken zulmünden dolayı padişaha şikâyet edilerek, gelen ferman gereğince Kütahya'da boğdurulunca, babasının yerine geçerek bir süre vovodalık yaptı. Ama çok geçmeden gerek babasının başına gelenler, gerek yaradılışı nedeniyle kendini şiir ve ibadete verip, kadiri tarikatına girerek, bir süre inzivaya çekildi.

Şiirlerinde *Aczi* mahlasını kullanan Mustafa Ağa, hiç öğrenim görmemiştir ve okuma yazma bilmediği sanılmaktadır. Tasavvufla ilgili şiirler söylemiş, *Divan*'ı 1873'te Ahmet Ata Bey (Tayyarzade) tarafından bastırılmıştır (*Divan*'ın sonunda, Niyazi-i Mısri'nin bir gazeline yazdığı şerh de yer almaktadır).

açalya

Çok güzel çiçekler açan küçük ormangülü. 10 kadar değişik türü bulunan (çeşitli renklerde bol çiçekler açarlar) açalyalar (*Rhododendron indicum, Rhododendron colendulaceum*, vb.) Güneydoğu Asya, Kuzey Ameri-

Ateş açalyası (Rhododendron colendulaceum) | *yapraklarını dökmeyen bir bitkidir. İlkbaharda gözalıcı kırmızı renkli çiçekler açar.*

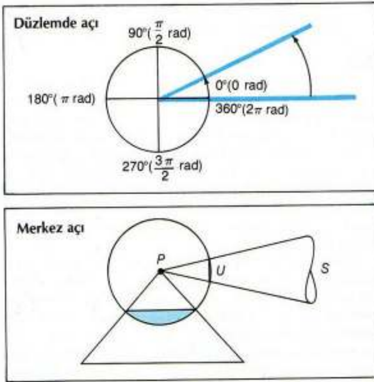
ka ve Güney Avrupa kökenlidirler. Kışın yapraklarını döken ya da dökmeyen açalya türleri vardır; ayrıca çiçekçiler tarafından yeni ırkları geliştirilmiştir. Asitli toprakları (pH'si 4,5-6,5 arasında olan) severler ve gün içinde hiç değilse belirli süre doğrudan güneş ışığı almaları gerekir.

Ateş açalya (*Rubus colendulaceum*), aslında yapraklarını dökmeyen bir bitkidir ve ilkbaharda parlak renkli çiçekler verir.

Açana, Tell: Bk. ALALAH.

açı

İki düzlemin ya da iki doğrunun kesişimi.| Düzlemde açı, bir doğru parçasının sabit bir nokta çevresinde dönme miktarının ölçüsüdür. Saat ibrelerinin ters yönü po-

zitif, düz yönü negatif kabul edilir. Babilliler bir tam dönüşü 60 birime bölmüşlerdir (altmışlık sistem).

1 devir = 360 derece (360°)

1 derece= 60 dakika (60')

1 dakika= 60 saniye (60")

Yatay ve düşey doğrultular arasındaki açı 90°'dir ve "dik açı" diye tanımlanır. Genel olarak, yüksek matematikte kullanılan birim radyandır (1 devir = 2π radyan).

Başlangıç noktaları ortak olan ve ortak bir kapalı eğriden geçen iki ışın arasında kalan açıya, "merkez açı" denir. Yukarıdaki şekilde, P noktasında S yüzeyi tarafından oluşturulan merkez açı, P merkezli ve 1 birim yarıçaplı kapalı eğrinin bir parçasıdır; aynı merkez açı tarafından görülen U yayıyla ölçülür. Birim merkez açı steradyan, en büyük merkez açıysa 4π steradyandır. Steradyan, eğriye dik dairesel koninin başlangıç noktasındaki merkez açısı olarak tanımlanırsa, koninin ters durumdaki yüzeyleri, aralarında 65° 32' değerinde bir açı yaparlar.

açıkalan korkusu

Açık alanlarda bulunmak ya da karşıdan karşıya geçmek konusunda duyulan yoğun, anlamsız korku (*agorafobi* de denir); Bk. FOBİ.

Açıkalın, Mehmet Cevat

Türk diplomatı ve siyaset adamı (İstanbul 1898-Sapanca yakını 1970). Galatasaray Lisesi'ni ve Cenevre Hukuk Fakültesi'ni bitiren Mehmet Cevat Açıkalın, Lozan Konferansı'na katıldı (1923). Hatay olağanüstü murahhaslığı (1938), Moskova büyükelçiliği (1942) yaptı. İnönü'nün Churchill ile Adana'da yaptığı görüşmeye (1943) ve Kahire Konferansı'na katıldı. Yeniden çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapıp, 1961'de Cumhuriyet Senatosu üyeliğine getirildi. 1968'de siyasetten çekildi.

açıklık

Bir mercekte ya da optik bir sistemde, ışığın içeri girmesine izin veren aralık. Açıklığın büyüklüğü, merceğin büyüklüğüne bağlıdır. Genellikle, mercekten geçen ışık miktarının ayarlanması işlevi, bu ışık ışınlarının geçiş yoluna, büyüklüğü ayarlanabilen bir deliği bulunan bir

Fotoğraf makinesinin merceğinin açıklığı, diyafram aracılığıyla ışığın filme ulaşmasını sağlar. Diyafram tam açık olduğunda (solda) filme en çok ışık ulaştırılmış, diyafram biraz (ortada) ya da tam kapalı (sağda) olduğunda, ışığın girişi azaltılmış ya da en düşük miktara indirilmiş olur.

diyafram yerleştirilerek (fotoğraf makinesi) gerçekleştirilir: Diyaframdaki delik, açıklığın boyutlarını sınırlar.

Fotoğrafçılıkta yaygın biçimde kullanılan göreli açıklık terimi (f-sayısı da denir) merceğin yararlı çapının (daha büyük açıklık) odak uzaklığına oranıdır. Sözgelimi, f/2, f2 ya da 1:2'nin göreli açıklığı demek, odak uzunluğunun yarı büyüklüğünün, yararlı açıklığın boyutunda olması demektir. Odak uzunluğu 50 mm olarak kullanılırsa, göreli açıklık 25 mm olur.

f-sayısının artmasıyla -sözgelimi f/4'ten f/8'e- açıklığın büyüklüğü ve ışığın fotoğraf makinesine girişi azalır. Geniş açıklık (küçük f-sayısı), içeri daha çok ışık girmesine izin verir ve film daha yavaş ilerler.

açıktohumlular

Tohumları kapalıtohumlulardaki gibi bir yumurtalık içinde kapalı durmayıp, az ya da çok açık pulcuklar üstünde bulunan tohumlu bitki alt şubesi (Bil. a. *Gymnospermae*). Açıktohumluların genellikle erkek spermaları taşıyan çiçektozu kozalakları ve dişi yumurtaları içeren tohum kozalakları vardır.

Çoğunlukla yumuşak odunlu, yapraklarını dökmeyen 675 tür içeren Açıktohumlular alt şubesinde, soyu tükenmiş olan bazı eğrelti türleri ile fosil kozalıklılar bir yana bırakılırsa, Whittaker'ın bitki ve hayvan sınıflandırmasına göre sikalar, gingkolar, gnetumlar ve kozalaklılar yer alır. Sikalar yapraklarını dökmeyen, tek ve kalın gövdeli, geniş, lifimsi kozalakları ve palmiye benzeri yapraklarıyla tropikal çalılar ve küçük ağaçlardır; yaşayan dokuz cinsi, açıktohumluların en ilkel olanlarıdır. Gingkoların 130 milyon yıl kadar önce yaklaşık 50 kadar türü varken, günümüze yalnızca gingko türü kalmıştır; kışın yapraklarını döker; son derece basit kozalakları vardır; erkek kozalığı söğüt ağacı çiçeğine benzer; dişi kozalağında açıkta duran iki tohum tomurcuğu bulunur. Ephedraların efedrin adlı uyuşturucu maddenin elde edildiği türleri, yarı çorak bölgelere özgü çalılardır: *Gnetum* cinsindeki türler, geniş yapraklı tropikal ağaçlardır; *Welwitschia mirabilis*'se, hiç dökülmeyen derimsi iki yaprağı bulunan bir Afrika ağaççığıdır.

Yaklaşık 50 cinsi bulunan kozalaklılardan birçoğunun gövdeleri dallı, yaprakları pul biçiminde ya da iğnemsidir. Dünya ormanlarının yüzde otuzunu aşkın bölümünü oluşturan kozaklılar, çam, köknar, ladin gibi yapraklarını dökmeyen ağaçları ve melez çam, sedir, servi gibi yapraklarını döken ağaçları içerir. Kozalaklıların çiçektozları ve tohum tomurcukları odunsudur; bazı türlerindeyse, başka başka ağaçlarda değil, aynı ağacın üstünde yer alırlar.

Açıktohumlularda üreme erkek ve dişi çiçekler tarafından sağlanır; ama bunlar, bilinen çiçeklerden çok farklı yapıdadırlar. Pul biçiminde yapraklardan oluşan çiçeklerde, pulların birleşmesi, kozalak denilen yalancı

meyveyi ortaya çıkarır. Tozlaşma her zaman rüzgârla sağlandığından çok sayıda çiçektozu havaya saçılır ve uçuşarak, dişi kozalaklara ulaşırlar. Döllenme sonucu oluşan embriyo, kılıfını kolayca yırtar.

açıölçer

Açıları ölçmeye yarayan aygıt. Açıların 0,1 yay saniyesine kadar kesinlikle ölçülmesini sağlayan optik açıölçer (ya da *gonyometre*), döner bir çember ile bu çembere dik bir eksen üstündeki bir nişanlama dürbünü ve bağlı olduğu bir verniyeli dürbünden oluşur. Kristalografide, prizma ve optik bileşenlerin yapımında kullanılır.

açısal frekans: Bk. HAREKET, DAİRESEL.

açısal hız: Bk. HAREKET, DAİRESEL.

açısal moment: Bk. MOMENT, KİNETİK.

açlık ve susuzluk

Bedenin besine ve suya gereksinme duyması durumundan kaynaklanan duygular.

Açlık duygusu midede oluşan kasılmalarla birlikte gelirse de, mideyle ilgili duyguların ötesinde bir olgudur: Midenin büyük bölümünün alınması ya da mide sinirlerinin kesilmesi durumunda, açlıktan kaynaklanan öbür belirtiler (başağrısı, halsizlik, vb.) ortadan kalkmaz. Hayvanlar kısa sürede, bu belirtilerin yalnızca besin alınınca ortadan kalktığını öğrenirler. Daha karmaşık bir koşullu davranış olan iştah, açlığın tersine hoş bir duygudur ve koku, görüntü ya da düşünce aracılığıyla bile harekete geçebilir. Bu duygu bedenin gereksinmelerinin çok ötesinde ortaya çıkmayı sürdürürse, oburlukla sonuçlanabilir.

Normalde besinlerin sindirilmesi ve elde edilen enerjinin açığa çıkması, dengeli bir süreç oluşturur; böylece kişinin ağırlığı da aşağı yukarı değişmez. Açlık duygusu, beynin hipotalamus bölümünde düzenlenir. Hayvanlar üstünde yapılan deneyler, hipotalamusun çeşitli bölgelerinin tahrip edilmesinin, farklı sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Gerçekten de, hipotalamusun ortadaki ve öndeki çekirdeklerinin (VMH) tahrip olması aşırı yemeye yolaçar; oburluğa neden olur. Yandaki çekirdeklerin (LH) tahrip olmasıysa, iştah yitimine yolaçar.

Hipotalamustaki alıcılar, kandaki şeker düzeyi ile beyin sıcaklığındaki değişikliklere duyarlıdırlar. VMH, kan şekerinin yükselmesine, LH de kan şekerinin düşmesine tepki verir.

Susuzluk, ağızda kuruluk duygusuyla ortaya çıkar; bu kuruluk, tükürük salgılamasının azalmasına bağlıdır. Terleme, ishal, aşırı idrara çıkma, vb'yle ortaya çıkan su yitimi, tükürük salgılamasının bütünüyle durmasına bile yolaçabilir. Ağızdaki kuruluk, su içmeye yönelişi sağlayarak, su yitiminin dengesini sağlar. Bedende, içilen su miktarına göre düzenleme yapan bir sistem vardır; bu sistem sayesinde hayvanlar gereksinme duyduklarından fazla su içmezler.

Hipotalamusun, bedenin su oranını düzenleyen bir işlevi de vardır. "Geçişme alıcıları" denilen hücreler, kandaki geçişme değişikliklerine duyarlıdırlar. Kandaki su azaldığında, bu hücreler bir hormon salgılayarak, idrara çıkmanın azalmasını sağlarlar. Susuzluk giderildiğinde ve kandaki su düzeyi normale döndüğünde, bu hormonun salgılanması da azalır.

ada

Çevresi, bütünüyle suyla çevrili kara parçası. Adaların boyutları çok büyük kara parçalarından küçük ırmak adacıklarına ya da mercan adacıklarına kadar değişebilir. Dünyanın en büyük on adası, büyüklük sıralarına göre şunlardır: Grönland, Yeni Gine, Borneo, Madagaskar, Baffin adası, Sumatra, Honşu, Büyük Britanya, Ellesmere adası, Victoria adası. Birbirine yakın ada gruplarlarından oluşan öbekler, genellikle "takımada" diye adlandırılır.

Yerbilim açısından adalar, kıtasal adalar ve okyanus adaları diye ayrılır. Kıtasal adalar, komşu kıta kütlelerinin bir parçasıdırlar ve onlardan denizin ya da karanın yerbilim zamanlarındaki alçalması ya da yükselmesiyle oluşmuş oldukça sığ bir deniz kesimiyle ayrılmışlardır. Bu duruma Grönland, Büyük Britanya ve Newfoundland örnek gösterilebilir. Tortul birikintiler de kıta sahanlığı boyunca göller ve ırmaklarda adalar oluşturabilir (Bk. DELTA).

Okyanus adaları genellikle yanardağ kökenlidirler. Sürekli püskürmeler sonucu biriken maddelerin, okyanusun yüzeyinde yükselmesi sonucunda oluşurlar. Hawaii adaları bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca, aşınan ve çöken yanardağ konilerinin çevresinde, mercanlar da sığ kayalıklar biçiminde mercan adaları oluşturabilir (Bk. MERCAN KAYALIĞI). Endonezya'yı oluşturan ada toplulukları gibi bazı geniş ada öbeklerininse, hem kara, hem okyanus kökenli karmaşık bir yerbilimsel geçmişleri vardır. Yanardağ kökenli adalar, uzun, dar ve genellikle kıvrılan sıralar biçimini aldıklarında, "ada yayı" diye adlandırılırlar. Ada yayları yer kabuğunun iki diliminin birbirine yaklaştığı yerlerde oluşurlar (Bk. TEKTONİK DİLİMLER). Çoğunlukla okyanus ve kıta diliminin birbirlerine yaklaştıkları yerlerde görülürler. Ama, Tonga, Kermadec ve Mariana adalarında olduğu gibi iki okyanus dilimi arasında da yer alabilirler. Birbirine yaklaşan sınırlarda, bir okyanus dilimi, öbür okyanus diliminin altına kayar. Bu kayan bölge, okyanus yanında ada yayına paralel bir derin deniz kırığı biçiminde belirir; kayma, iki dilimin birbirine değdiği kırığın iç dilimi altında büyük depremlere neden olur. Alta kayan dilim, eriyip, magmayı oluşturur; magma da, yayın yanardağları arasından yeniden yukarı fışkırır.

Yay ile kırık arasındaki bölgede, kayan okyanus diliminin parçacıkları ve yayda oluşan aşınma, denizde tortulların hızla birikmesine yol açar. Birçok yay, kayan okyanus diliminin bulunduğu bölgeye doğru kabararak kıvrılır. Buna Aleut adaları, Japonya adaları ve Kuril adaları örnek gösterilebilir.

Çeşitli birikme ve aşınma süreçleri sonucunda, ada yayları kıta kütlesinin içinde de yer alabilirler. Bunlara örnek olarak, Güney Amerika Andları ve Kuzey Amerika'nın batı kesimindeki Cascade dağları örnek gösterilebilir.

TÜRKİYE'NİN ADALARI. Türkiye üç yandan denizlerle çevrili bir ülke olmasına karşılık, ada bakımından fazla zengin sayılmaz. Çünkü, Türkiye adalarının sayısı az olmamakla birlikte, büyükçe sayılabilecek olanların sayısı çok azdır. Kıyı uzunluğu 1 km'yi geçen adaların sayısı 159'dur ama, çoğunun yüzölçümü 1 km^2'den küçüktür. Türkiye adaları arasında yüzölçümü 1 km^2'nin üstünde olanların sayısı yalnızca 31'dir.

Türkiye'nin adaları, kıyılar boyunca eşit olmayan bir biçimde dağılmışlardır. Kilometreler boyunca adaya

Adalar'dan görünüş.

rastlanmayan Batı Karadeniz kıyılarının tek önemli adası *Kefken*'in yüzölçümü, ancak 11 hektardır; Doğu Karadeniz kıyılarındaki tek önemli adaysa, küçük bir kaya parçası olan *Giresun* adasıdır.

Akdeniz bölgesi kıyılarının Antalya meridyeni doğusunda kalan kesiminde de, ada sayısı çok azdır. Buna karşılık Akdeniz kıyılarımızın batı kesiminden başlayarak adaların çoğaldığı gözlenir ve bu çokluk Ege kıyılarında da sürer.

Muğla ili, ada sayısı bakımından bütün illerin önünde gelirse de, bir bölümü Akdeniz'de, bir bölümü Ege denizinde yer alan adaları, sayılarının çokluğuna karşılık, küçük adalardır: Muğla kıyılarının en büyük adası *Karaada*'nın yüzölçümü 9,08 km²'dir.

Çok sayıda ada bulunan Ege denizi, aynı zamanda da Türkiye'nin en büyük adası Gökçeada'nın (eski *İmroz*; 279,24 km²) ve üçüncü büyük adası *Bozcaada*nın (36,03 km²) bulundukları denizdir. Ege denizinde, kıyılarımıza çok yakın bazı adalar (güneyden kuzeye doğru, *İstanköy, Kalimnos, Leros, Lipsos, Patmos, Sisam-Nikarya, Sakız* ve *Midilli*) da, sınırlarımız dışında kalırlar. Bu adalardan güneydekiler 1911'de, kuzeydekiler 1913'te Türkiye'den ayrılmışlardır.

Marmara denizi, küçük bir deniz olmasına karşılık, çok sayıda adanın yer aldığı bir denizdir. Türkiye'nin ikinci büyük adası olan *Marmara adası*nın (117,18 km²) yanı sıra *Paşalimanı* ve *Avşa* adaları, *Ekinlik* adası, vb. irili ufaklı adalar, denize de adını vermiş olan Marmara adalarını oluştururlar. Ayrıca, Marmara denizindeki adalar arasında, büyüklükleri bakımından değil de, İstanbul'a yakınlıkları nedeniyle önem kazanmış bir başka adalar grubu daha vardır. *İstanbul adaları, Kızıladalar, Prens adaları, Keşiş adaları* gibi adlarla anılmış bu adalar, günümüzde *"Adalar"* adıyla İstanbul ilinin bir ilçesini oluştururlar. 9 adadan oluşan Adalar'ın 5'inde yerleşme vardır: *Büyükada, Heybeliada, Kınalıada, Burgazada, Sedef adası.* Buna karşılık, *Kaşık* adası (ya da *Pide* adası), *Tavşan* adası, *Sivriada*'da yerleşme yoktur. *Yassıada*'da İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Su Ürünleri Fakültesi vardır.

Yüzölçümü 1 km²'yi aşan adalarımız

	Yüzölçümü (km²)	*Kıyı uzunluğu (km)*	*Bulunduğu deniz*	*Bağlı olduğu il*
1. Gökçeada (eski İmroz)	279,24	92	Ege	Çanakkale
2. Marmara adası	117,18	72,5	Marmara	Balıkesir
3. Bozcada	36,03	34,5	Ege	Çanakkale
4. Uzunada	25,39	31	Ege	İzmir
5. Alibey adası	23,36	28,5	Ege	Balıkesir
6. Paşalimanı adası	21,37	40,2	Marmara	Balıkesir
7. Avşa adası	20,62	27,5	Marmara	Balıkesir
8. İmralı adası	9,98	19,4	Marmara	Bursa
9. Karaada	9,08	19,8	Ege	Muğla
10. Kekova adası	5,74	19	Akdeniz	Antalya
11. Salih adası	5,67	16,5	Ege	Muğla
12. Büyükada	5,36	14	Marmara	İstanbul
13. Tersane adası	3,68	13,5	Akdeniz	Muğla
14. Madenada	2,99	12	Ege	Balıkesir
15. Dana adası	2,69	8	Akdeniz	İçel
16. Ekinlik adası	2,47	10	Marmara	Balıkesir
17. Heybeliada	2,46	9	Marmara	İstanbul
18. Hekim adası	2,31	6,5	Ege	İzmir
19. Çıplakada	2,31	10	Ege	Balıkesir
20. Domuz adası	1,93	8	Akdeniz	Muğla
21. Kızılada	1,72	7	Ege	Muğla
22. Koyun adası	1,71	9,1	Marmara	Balıkesir
23. Kocaada	1,67	7	Ege	Muğla
24. Göçek adası	1,48	5,6	Akdeniz	Muğla
25. Mardaliç adası	1,46	7	Ege	İzmir
26. Burgazada	1,45	5,7	Marmara	İstanbul
27. İçada	1,35	8,5	Akdeniz	Antalya
28. Kınalıada	1,32	5	Marmara	İstanbul
29. Kameriye adası	1,17	6,5	Ege	Muğla
30. Kılavuz (Pınar) adası	1,06	4,5	Ege	Balıkesir
31. Apostol adası	1,01	5	Ege	Muğla

Süs bitkisi olarak en çok kullanılan adaçayı türü olan ateşçiçeğinin (Salvia splendens), *iri oval yaprakları koyu yeşil, sonbahar başlarında açan çiçekleri parlak kırmızıdır.*

adaçayı

Ballıbabagiller (*Labiatae*) ailesinden bitki cinsi (Bil. a. *Salvia*). Ağaçcık benzeri yaklaşık 700 tür içeren adaçayı cinsi üyelerinin birçoğu yenilebilir; hekimlikte ya da süs bitkisi olarak kullanılır. Gövdeleri karemsi, yaprakları, bir dal boyunca birbirlerinin karşısında yer alacak biçimde dizilidir.

Adaçayı türünün (*Salvia officinalis*) anayurdu Akdeniz havzasıdır. Hoş kokulu yaprakları taze ya da kurutularak et yemeklerinde, soslarda, tavuk yemeklerinde baharat olarak kullanılır. Çok eski dönemlerden bu yana adaçayından yapılan çayın, insana güç verdiğine, kan dolaşımını hızlandırdığına, belleği tazelediğine, göğüs hastalıklarına iyi geldiğine inanılır.

Misk adaçayının (*S. sclarea*), yuvarlak basit yaprakları vardır; leylak renkli çiçekler açar. Geçmiş yüzyıllarda göz iltihaplarının ve kızarıklıklarının giderilmesinde kullanılmıştır.

Adaçayı cinsinde süs bitkisi olarak kullanılan türlerden ateşçiçeğinin (*S. splendens*) anayurdu Brezilya'dır ve genellikle canlı kırmızı renkli, mızrak biçiminde, başak başak çiçekleri (sonbahar başında açarlar) nedeniyle bahçelerde ve parklarda yetiştirilir. Salvia cinsindeki öbür süs bitkileri arasında, koyu morumsu mavi çiçek açan *S. farinacea* ile açık mavi çiçek açan, mızrak biçiminde yapraklı *S. Patens* sayılabilir. Cinsin üyeleri çokyıllık ve ikiyıllıktırlar; ama bazıları yıllık bitkiymiş gibi yetiştirilir.

ada damarası

Arokaryagiller ailesinden Yeni Zelanda'ya özgü kozalaklı ağaç türü (Bil. a. *Agathis australis*). Boyu 40 m'yi, gövde çapıysa 6 m'yi aşabilen ada damarası, gövde uzunluğunun büyük bölümü dalsız, üstelik odunu nitelikli olduğundan, marangozlukta kullanılır. Ayrıca verniklerde, boyalarda ve mürekkeplerde kullanılan bir tür reçine olan kopal, ada damarasından elde edilir.

Adair, Robert, Sir

İngiliz diplomatı (? 1763-? 1855). Fransız Devrimi'nin etkilerini incelemesi için Berlin, Viyana ve Petersburg'a gönderilen Sir Robert Adair, Osmanlılarla barış görüşmelerini yürütmekle görevlendirilince Bozcaada'ya gelerek (1808), uzun ve çetin geçen görüşmelerden sonra Çanakkale Antlaşması'nın imzalanmasında (5 Ocak 1809) ve onaylanmasında (27 Temmuz 1809) önemli rol oynadı. 10 Temmuz 1810'a kadar İstanbul'da İngiltere büyükelçiliği görevini yürütüp, Osmanlı-Rus antlaşmasına aracılık etti.

Adalet Partisi

Türk siyasal partisi. 27 Mayıs hareketiyle kapatılan Demokrat Parti'nin çizgisini sürdürmek için 1 Şubat 1961'de kurularak başkanlığına orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın getirildiği Adalet Partisi (kısaltması *AP*), katıldığı ilk seçimlerde (1961) oyların % 35,5'unu alarak 159 milletvekili çıkardı ve hiçbir parti çoğunluk sağlayamadığından, İnönü başkanlığında kurulan CHP-AP hükümetinin koalisyon ortağı oldu. 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üstüne başkanlığına Süleyman Demirel'in seçildiği parti, 1965 seçimlerinde oyların % 52,9'unu alarak meclise 240 milletvekili soktu ve Demirel'in başkanlığında, 27 Mayıs sonrasının ilk koalisyonsuz hükümeti kuruldu. 1969 seçimlerinde 261 milletvekili çıkarmasına karşın oy oranı düşen Adalet Partisi'nden 42 milletvekili ayrılarak Demokratik Parti'yi kurdular. 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler'in verdiği muhtırayla iktidardan ayrılmak zorunda kalan Adalet Partisi, 1973 seçimlerinde meclise ancak 149 milletvekili, senatoyaysa 22 üye sokabildi ve CHP'yle koalisyonu kabul etmeyerek, CHP-MSP koalisyonuna karşı muhalefete geçti. CHP-MSP koalisyonunun bir süre sonra dağılması ve Sadi Irmak başkanlığında kurulmak istenen "partilerüstü" hükümetin meclisten güvenoyu alamaması sonucunda, 1975'te AP, CGP, MSP ve MHP birleşerek, Demirel'in başkanlığında, "Milliyetçi Cephe" adı verilen bir koalisyon hükümeti kurdular. 1977 seçimlerinde 189 milletvekili çıkararak meclisteki ikinci büyük parti olma durumunu koruyan Adalet Partisi, 12 Eylül 1980 hareketinden sonra, öbür siyasal partilerle birlikte kapatıldı. Kapatılan partilerin Haziran 1992'de çıkarılan yasayla yeniden kurulmasına izin verilince, X. Büyük Kongresi toplandı ve 124'e karşı 909 oyla, feshedilerek, mal varlığının DYP'ye devri kararlaştırıldı.

Adalet Partisi'nin bir mitinginden görünüş. Kürsüde konuşan, dönemin parti genel başkanı Süleyman Demirel'dir.

Adam, Adolphe

Fransız bestecisi (Paris 1803-ay.y. 1856). Bir piyanistin oğlu olan Adolphe Adam, Boieldieu'den beste dersleri alıp, 1829'da *Pierre et Cathérine* (Pierre ve Cathérine) adlı bir opera-komik yazdı. Sonra on kadar opera-komik daha yazıp, *Postillon du Longjumeau*'yla (Longjumeau Posta Arabacısı, 1836) büyük başarı kazandı. Bir yıl süreyle Théâtre National'i yönetip, 1848 Devrimi'nden sonra görevinden alınarak, Konservatuvar'da beste öğretmenliğine atandı.

Adolphe Adam'ın Theophile Gauthier'nin librettosuna yazdığı, günümüzün en büyük dans toplulukları tarafından hâlâ sahnelenen *Giselle* (1841) adlı romantik balesi, baş dansçıların ustalıklarını ve anlatım güçlerini göstermelerine son derece uygundur. Buna karşılık, XIX. yy'ın müzik açısından iyi eğitilmemiş seyircisi için yazılmış opera-komiklerinin modası geçmiştir.

Adam, Robert

İskoçyalı mimar ve dekoratör (Kirkcaldy 1728-Londra 1792). XVIII. yy'ın ikinci yarısının önde gelen mimarlarından olan Robert Adam, uluslararası yeni klasisizmin (Bk. YENİ KLASİSİZM, güzel sanatlar) önderlerindendir; iç dekorasyonda da Adam üslubunu yaratmıştır.

Varlıklı bir mimar olan babası William Adam'ın yanında eğitim gören R. Adam, mimarlık mesleğine İskoçya'da en büyük ağabeyi John'un yanında başladı. 1754-1758 arasında İtalya ve Fransa'daki sanat yapıtlarını inceleyip, yeni klasisizm akımını benimseyerek, özellikle Fransız dekorasyoncusu Charles Louis Clérisseau'nun ve İtalyan sanatçısı Giovanni Battista Piranesi'nin etkisinde kaldı. İngiliz soylularının İtalya'da sık sık geziler yaptıklarını, dolayısıyla da İtalyan sanatını tanıdıklarını görünce, gezisinin sonunda Londra'ya yerleşti (1758; sonradan kardeşi James'i de yanına çağırdı). Kısa sürede çok sayıda sipariş alıp, krallık mimarı (ve başlıca rakibi) Sir William Chambers'ın yardımcılığına atandı. *Ruines of the Palace of Emperor Diocletian of Spalatro in Dalmatia* (Dalmaçya'da Spalatro'daki İmparator Diocletianus'un Sarayının Yıkıntıları) adlı yapıtını yayımlayarak (1764) "Adam üslubu" adı verilen yeni klasisizm esinli üslubunun İngiltere'de iyice tutunmasını sağladı.

Adam üslubu İngiltere'de, İtalyan mimarı Andrea Palladio'nun çok yaygın stilinden türetilen ve Yunan-Roma kaynaklarına daha sıkıca bağlı kalan Burlington-Palladio üslubunun yerini almıştır. Aslında R. Adam da aynı öğeleri, ama daha serbest bir biçimde ve yaratıcı gücüne daha çok yer vererek kullanmıştır.

Robert Adam, Londra'da ve İskoçya'da birçok ev yapımının yanı sıra, İngiltere'de çeşitli şato ve konakları yeniden düzenlemiş, en büyük başarılarını, söz konusu yapıların dekorasyonunda elde etmiştir. Bu yapıların başlıcaları arasında Middlesex'teki Syon House (y. 1760-1769), Derbyshire'daki Kedleston Hall (y. 1759-1771), Londra'daki Kenwood (y. 1767-69), Yorkshire' daki Harewood House (y.1758-1771), Yorkshire'daki Nostell Priory (1766-76), Middlesex'teki Osterly Parkı (1771-80), Londra'daki Lansdowne House (y. 1760-1768), Derby House (1773-74, yıkılmıştır) ve günümüzde Courtauld Sanat Enstitüsü olan Home House (1775-77) sayılabilir.

Ayrıca çeşitli kent tasarımları da gerçekleştirmiştir: Londra'da Thames ırmağı kıyısında bir dizi görkemli evden oluşan Adelphi tasarımı (mali yönden gerçek anlamda iflasına yol açmıştır; 1768-72; yıkılmıştır), Portland Meydanı (1776-yaklaşık 1780), Fitzroy Meydanı (1791-1800), vb. Gerçekleştirdiği kamu yapıları arasındaysa Londra'daki Admirality Screen (1759-60), Edinburg'daki Register House (yaklaşık 1774-1792) ve Edinburgh Üniversitesi (yapımına 1789'da başladı; 1793'te tamamlandı), vb. sayılabilir.

Robert Adam, döneminin İngiliz mimarlarının çoğunu (George Dance, James Wyatt, genç Sir John Soane, vb.) etkilemiş, etkisi yeni kurulan ABD'ye (Charles Bulfinch'in ve Benjamin Latrobe'un yapıları) ve Rusya'ya (İskoç mimarı Charles Cameron'un yaptığı saraylar) da yansımıştır. Sir John Soane'ın satın aldığı eskizleri, günümüzde Londra'da Soane Müzesi'nde sergilenmektedir.

İngiltere'de Middlesex'teki Syon House'un sofası, Robert Adam'ın zengin yeni klasik dekorasyon üslubunun önemli örneklerindendir. 1760-69 arasında yapılan Syon House, klasik Roma öğelerinin kullanımında yeni bir serbestliği yansıtır.

Adam de la Halle

Fransız halk şairi ve müzikçisi (Arras 1240'a d.- Napoli 1288'e d.). Bir manastırda öğrenim gören Adam de la Halle (*Adam le Bossu* de denir), yaşamından yola çıkarak bir tür yergili ve müzikli komedi olan *Jeu de la Feuillée*'yi (Çardak Oyunu, 1262) yazdı ve oynattı. Paris'e giderek müzik bilgi ve görgüsünü geliştirdi. Arras'a dönüp, üç sesli Latince kondüvileri Fransız metinlerinin yapısına uydurarak ilk rondoları besteledi (*Li Rondel Adan* [Adan'ın Rondoları]). Artois Kontu Robert'le İtalya'ya giderek, Napoli'de Charles d'Anjou'nun sarayına girdi. Halk şarkılarına kendi bestelediği dörtlükleri ekleyerek yazdığı müzikli *Le Jeu de Robin et Marion* (Robin ve Marion'un Oyunu) adlı oyunu, sonradan opera-komik türünün doğmasına yolaçtı.

adamotu

Patlıcangiller ailesinden Avrupa kökenli bitki. Adı kalın köklerinin çatallı olmasıyla insan bacaklarına, yan köklerinin de insan kollarına benzetilmesinden kaynaklanan adamotu (*Mandragora officinarum*), çok eski dönemlerden bu yana, hekimlikte kullanılır: Köklerinin içerdiği hiyosiyamin ve skopolamin alkaloyitlerinin, gözbebeğini genişletici etkisi vardır.

Adamotu, kökten süren, çok büyük, dalgalı kenarlı yapraklarının ortasında çok sayıda geniş, gösterişli, yeşilimsi sarı ya da morumsu renkli çiçekler açar.

Adamov, Arthur

Rus asıllı Fransız oyun yazarı (Kafkasya 1908-Paris 1970). Önceleri, acımasızlığı ve belirsizliğiyle Franz Kafka'nın ve Eugène Ionesco'nun yapıtlarını anımsatan

saçma bir dünya üstüne kurulu sürrealist fanteziler yazan Arthur Adamov, 1947'de yazdığı ilk oyunu *La Parodie*'yi (Parodi) 1952'de Paris'te sahneye koydurmayı başardı. İş dünyası ve siyaset üstüne bir hiciv olan *Ping-Pong*'da (Pingpong, 1955), daha gerçekçi bir üslup kullandı. Maksim Gorki'den uyarladığı *les Petits Bourgeois* (Küçük Burjuvalar, 1959) ve Nikolay Gogol'dan uyguladığı *les Âmes Mortes* (Ölü Canlar, 1960) adlı oyunlarında, Bertolt Brecht tiyatrosundan etkilendi.

Adams, Ansel

ABD'li fotoğrafçı (San Francisco 1902-Monterey, Kaliforniya 1984). Piyano öğrenimi gören Ansel Adams, Paul Strand'ın yapıtlarından etkilenerek tümüyle fotoğrafçılık üstünde yoğunlaşmaya karar verdiği 1930'a kadar, müzik ve fotoğrafçılığı bir arada yürüttü. İmogen Cunningham, Edward Weston, vb. fotoğrafçılarla Group F/64'ü kurup, bu akımın kurallarını kılıkırk yararcasına uyguladı. 1937'de Kaliforniya'da Yosemite'ye yerleşip, 1940'tan sonra ülkenin ulusal parklarında çok sayıda fotoğraf çekerek, kesin çizgili, ama duyarlılığı da yansıtan fotoğraflarıyla, modern fotoğrafçılığın önde gelen adları arasında yer aldı: Kesin çizgili fotoğrafları, daha önceki fotoğrafçıların çağrışıma dayalı yapıtlarıyla belirgin bir karşıtlık içindedir; hattâ XIX. yy. peyzaj fotoğraflarının gerçekçi ayrıntılarını bile geride bırakır. Yalnızca siyah/beyaz çalışıp, yoğun görüntüler yaratmak için parlak ışıktan yararlanmıştır.

Başlıca albümleri: *My Camera in Yosemite Valley* (Yosemite Vadisi'ni Görüntülerken, 1949), *Portfolio Two: The National Parks* (Albüm İki: Ulusal Parklar, 1950), *This is the American Earth* (İşte Amerikan Toprağı, 1960), *Ansel Adams, Images* (Ansel Adams, Görüntüler, 1923-1974).

Adams, Brooks

ABD'li tarihçi (Quincy, Massachusetts 1848-Boston 1927). Tarihçi ve diplomat Charles Francis Adams'ın en küçük oğlu, başkan John Quincy Adams'ın torunu olan Brooks Adams, uygarlıkların gelişmesini incelediği çalışmalarına bilim yasalarını uyguladı. *The Emancipation of Masschusetts* (Massachusetts'in Özgürleşmesi, 1887) adlı yapıtında, en güçlü olanın varlığını sürdürmesi kavramına yer verdi. *The Law of Civilization and Decay* (Uygarlığın ve Çöküşün Yasası, 1895) adlı yapıtında, tarihin çevrimsel bir yorumunu ortaya koyarken, enerji ilkelerinden yararlandı.

Adams, George

İngiliz optikçisi (Londra 1704'e doğru - ay.y. 1773). Kendi kendini yetiştiren George Adams, XVIII. yy'ın ikinci yarısında İngiltere'nin en iyi bilim araçları yapımcılarından biri oldu (kurduğu şirket yüzyıla yakın süreyle büyük bir etkinlik gösterdi). Önce mikroskop yapımında uzmanlaşıp, kendi de birçok yeni model geliştirdi; sonra, çağında bilinen her tür fizik, gökbilim, denizcilik, vb. araçlarının yapımına girişti. *Micrographia Illustrata* (Resimli Mikrografi, 1746) adlı bir kitap yazdı.

Adams, John

ABD'li devlet adamı (Braintree [günümüzde Quincy], Massachusetts 1735-ay.y.1826). Okumaya çok düşkün olan anne-babasının etkisiyle küçük yaştan başlayarak sağlam bir öğrenim gören John Adams, Harvard Üniversitesi'ni bitirerek, avukatlık yapmaya başladı. Bir yandan da İngiliz baskılarına karşı yazılar yazıp, çok geçmeden Massachusettsli aydınların önderi haline geldi. 1774-1776 arasında Philadelphia Kongresi'nde Massachusetts delegeliği yapıp, Bağımsızlık Bildirisi'nin yazılmasına ve Kongre'de oylanmasına katkıda bulundu. George Washington'un komutanlığa getirilmesini önerdi. Fransa'nın ve Hollanda'nın desteğini sağlamak göreviyle Avrupa'ya gönderildi.

ABD'nin ikinci başkanı John Adams.

Bağımsızlıktan sonra, dostluk ve ticaret antlaşmaları konusunda çok sayıda yabancı devletle yaptıkları görüşmelerde Franklin ve Jefferson'a yardımcı olup, 1785'te ilk ABD elçisi olarak İngiltere'ye gönderildi. ABD'ye dönünce, başkan yardımcılığı yapıp (1788-1792), G. Washington'dan sonra ABD'nin ikinci başkanlığına seçildi. 1797-1798'de Fransa'yla doğan çatışmayı, güçlükle de olsa barışla sonuçlandırmayı başardı. Başkanlık döneminin sonunda Jefferson karşısında yenilgiye uğrayınca, Braintree'deki topraklarına çekildi.

Adams, John Couch

İngiliz astronomu (Cornwall 1819-Londra 1892). Cambridge'te öğrenim gören John Couch Adams, aynı üniversitede, asistanlık, astronomi profesörlüğü yaptı. Neptün gezegenini bulduysa da, kuşkuculuğu yüzünden, elde ettiği sonuçları, Fransız Le Verrier'ninkilerden sonra yayınlayabildi. 1861 de Cambridge Gözlemevi müdürlüğüne getirildi ve Ay'ın hareketi alanında önemli çalışmalar yaptı.

Adams, John Quincy

ABD'li devlet adamı (Braintree [günümüzde Quincy], Massachusetts 1787-Washington 1847). Başkan John Adams'ın oğlu olan Adams John Quincy, 11 yaşındayken, diplomatik görevle Fransa'ya yollanan babasının sekreterliğini yaptı. 1780'de bu kez resmî sekreter olarak babasıyla yeniden Avrupa'ya gidip, ertesi yıl Rusya'ya gönderilen bir heyete sekreter ve çevirmen olarak katıldı. 1783'te Avrupa'ya dönüp, Lahey, Paris ve Londra'da öğrenimini sürdürdü. 1785'te ABD'ye dönüp, Harvard'ı bitirerek (1787), hukuk stajını tamamladı. Kısa bir süre avukatlık yapıp, 1794-1797 arasında

ABD'nin altıncı başkanı John Quincy Adams.

Hollanda'da, 1797-1801 arasında Prusya'da ABD elçiliğinde bulundu.

ABD'ye dönünce Massachusetts Senatosu'nda (1801-1803) ve Federal Senato'da (1803-1808) görev yapıp, Ambargo Kararnamesi'ni kabul etmesi için Massachusetts'ten ağır baskılar gelmesi üstüne istifa etti. 1808-1812 arasında Rusya'da, 1813'ten sonra İngiltere'de elçilik yapıp, başkan James Monroe tarafından Dışişleri bakanlığına atandı (1817). İspanya'nın Florida'yı ABD'ye bırakmasını sağlayarak (1819), Monroe Doktrini'nin hazırlanmasında (1823) önemli rol oynadı. 1825'te bakanlığa adaylığını koyup, ABD'nin altıncı başkanlığına seçilerek, yeni Latin Amerika cumhuriyetlerinin tanınması için çalıştı. 1829'da görev süresi dolunca yeniden seçilemediyse de, 1830'dan başlayarak ölümüne kadar Temsilciler Meclisi üyeliği yaptı.

Adams, Samuel

ABD'li devlet adamı (Boston 1722-ay.y. 1803). Harvard'da öğrenim gören Samuel Adams, 1758'de avukatlık yapmaya başladı. İngiltere'nin melasa vergi koyan Şeker Yasası'na karşı protesto hareketini örgütleyip (1765), Massachusetts Yasama Meclisi'nde üyelik yaptı (1765-1774). Amerika'daki İngiliz kolonilerinin direnmesini örgütleyen kolonilerarası komitelerin kurulmasında önemli rol oynadı. 1781'e kadar Kongre üyeliği yapıp, Konfederasyon Anayasası'nın hazırlanmasına katkıda bulundu. Massachusetts vali yardımcılığı (1789-93) ve valiliği (1794-97) yaptı.

Devrimci bir söylevci, usta bir yazar olan Samuel Adams, kamuoyunu Amerika'nın bağımsızlığına yönlendirmede çok önemli rol oynamıştır. Fotoğrafta, John Singleton'un yaptığı portrede, Massachusetts Anayasası'nı işaret ederken canlandırılmıştır (Courtesy Güzel Sanatlar Müzesi, Boston).

Adams, Walter Sydney

ABD'li astronom (Antakya 1876-Pasadena 1956). Dartmouth Koleji ve Chicago Üniversitesi'ni bitiren Walter Sydney Adams, Wisconsin'deki Yerkes gözlemevinde (1901-1904) çalıştıktan sonra, Kaliforniya'da Mount Wilson gözlemevine geçti (1924). Aynı gözlemevinde 1923-1946 arasında yöneticilik yapıp, güneşin devir hızını, birçok yıldızın uzaklığını ölçtü. Yıldızların hareketi, spekstroskopi konusunda birçok yapıt yayınladı.

Adamson, Robert: Bk. HİLL. D.O. ve ADAMSON ROBERT.

Adana (kent)

Türkiye'nin nüfus bakımından dördüncü büyük kenti. Adana, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının suladıkları Çukurova'da, deniz düzeyinden 23 m yüksekte kurulmuştur. Akdeniz'den yaklaşık 40 km kadar içerde bulunan kent, canlı ve daha büyük olan kesimi Seyhan ırmağının batı (sağ) kıyısında bulunmakla birlikte, son yıllardaki gelişmelerle ırmağın sol kıyısına da taşmış ve alanı önemli ölçüde genişlemiştir. Kentin iki yakasını birbirine 317 m uzunluğunda ve 21 gözlü Taşköprü (İ.S. VI. yy'da Iustinianos I tarafından yaptırıldı) bağlar.

TARİH

Adana, Anadolu yarımadasını boydan boya izleyerek Gülek boğazı üstünden Çukurova'ya inen önemli tarihsel yol üstünde, çok eski çağlardan bu yana önemli bir konaklama yeri olmuştur. Tarihsel belgelerden, günümüzdeki Adana'nın yerinde ya da çok yakınında, *Adaniya* ya da *Ataniya* adlı bir kent bulunduğu anlaşılmaktadır.

Adının efsanelere göre kentin kurucusu sayılan tanrı Uranüs'ün oğlu Adanus'tan geldiği sanılan Adana ve çevresi, İ.Ö. XV. yy'da Hitit Federasyonu içinde yer alırken, İ.Ö. IX. yy'da Asur devletine, Anadolu'nun Pers egemenliğine girmesinden sonra da Pers İmparatorluğu'na bağlandı. İ.Ö. 333'te Büyük İskender'in eline geçen kent ve çevresi, İskender'den sonra, mirasçıları olan Seleukoslar (Selefkiler) ile Ptolemaioslar arasında bir süre el değiştirdi. İ.Ö. 12'de Roma İmparatorluğu topraklarına katıldı. Gerek Roma İmparatorluğu döneminde, gerek 395'te başlayan Bizans döneminde önemli bir ticaret merkezi olan Adana'ya, ilk İslâm akınları Hazreti Ömer döneminde başladı ve Muaviye döneminde de sürdü. Ama kentin müslüman Araplar tarafından fethi ancak, Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde gerçekleştirildi. Abbasi Halifesi Harunurreşit döneminde, Adana ve çevresine çok sayıda Türkmen topluluğu yerleştirildi. X. yy'da yeniden Bizans'a geçen kent XI. yy. sonlarında Selçukluların egemenliğine girdi. Selçuklular döneminde kısa bir süre Haçlıların işgalinde kaldı. XII. yy'da Anadolu Selçuklularına, bir süre sonra da yeniden Bizans'a geçti. XIV. yy'da Memluklar tarafından alınıp, Memluklara bağlı olarak Ramazanoğulları Beyliği'nin merkezi oldu.

Ramazanoğulları döneminde büyük ölçüde gelişen

Adana'dan iki görünüş.

çeşitli camiler, hanlar, vb. anıtlarla süslenen Adana'nın, en büyük camisi Ulucami de Ramazanoğulları döneminde yapıldı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı korumasına giren, ama gene Ramazanoğulları ailesi tarafından yönetilen kent, 1608'de Pir Munsur'un beylikten çekilmesiyle kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı.

Osmanlı yönetiminde bazen Halep eyaletine bağlı bir sancağın merkezi, bazen de bağımsız Adana eyaletinin merkezi olan Adana kenti, Tanzimat'tan sonra eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilince, Adana vilayetinin merkezi oldu. XIX. yy'ın ilk yarısında, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması sırasında, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edildi. 1833-1840 yılları arasında İbrahim Paşa'nın elinde kalıp, Londra Antlaşması sonucunda yeniden Osmanlı devletine geçti (1841). Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransızlar tarafından işgal edildiyse (24 Aralık 1918) de, Adana direnişi sonucunda, 5 Ocak 1922'de Fransızlar kenti boşaltmak zorunda kaldılar.

GÜNÜMÜZDE ADANA

XIX. yy'ın sonlarında 30 000 kadar olduğu sanılan kent nüfusu, savaş ve işgal yıllarında daha da azaldı ve kent geriledi. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) nüfusu 72 652 olan kent, bu nüfusuyla Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük kenti sıralamasında İstanbul, İzmir ve Ankara'dan sonra dördüncü sıraya (bu konumu o günden günümüze kadar değişmemiştir) yerleşti. İlk olarak 1945'te 100 000'i geçen (108 780) nüfusu, 1960'ta 200 000'i (231 548), 1970'te 300 000'i aştı (347 454). 1980'de 600 000'e yaklaşıp (574 515), 1990 sayımında 900 000'i de aştı (916 150).

Nüfusun hızla artışındaki başlıca etkenler arasında, kentin çevresindeki Adana ovasında tarımın, bu arada özellikle de pamuk ekiminin gelişmesi, son yıllarda ekilen pamuğun daha yüksek nitelikli olması, barajlar ve sulama kanalları yapılması sonucunda sulu tarıma geçilmesi, sanayinin gelişmesi ve çeşitlenmesi, yeni karayollarının yapılması ve iyileştirilmesi sayılabilir.

Nüfus artışı ve kentin sanayileşmesi, konut sorununu da beraberinde getirmiş, kent gecekondularla çevreye doğru düzensiz olarak genişlemiştir. Bununla birlikte, bu düzensiz gelişmenin yanı sıra, düzenli gelişmeler de gerçekleştirilerek güzel parklar, geniş bulvarlar, büyük işhanları, bazı kesimlerindeki modern villalarla, Adana modern bir kent görünümü almıştır.

Adana (il)

Akdeniz Bölgesi'nde il. Yüzölçümü 17 253 km^2, nüfusu 1990 sayımına göre 1 934 907, merkezi *Adana* kenti olan Adana ilinin, 17 ilçesi vardır: Aladağ, Bahçe, Ceyhan, Düziçi, Feke, İmamoğlu, Kadirli, Karaisalı, Karataş, Kozan, Osmaniye, Pozantı, Saimbeyli, Seyhan, Tufanbeyli, Yumurtalık, Yüreğir.

Doğuda Kahramanmaraş ve Gaziantep illeri, güneyde Hatay ili ve Akdeniz, batıda İçel ili, kuzeybatıda Kayseri ve Niğde illeriyle sınırlı olan Adana ilinin kuzey kesimleri ve güney kesimleri yüzeyşekilleri bakımından son derece farklıdır: Kuzey ve doğu kesimleri dağlık, güney kesimleri genellikle ovalıktır. Adana ilinin kuzeyinde yer alan dağlar, "Toroslar" adı verilen sistemin "Orta Toroslar" denen bölümünün parçalarıdır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda birbirine paralel sıralar halinde uzanan Orta Toroslar'ın en yüksek doruklarını taşıyan Aladağlar, Adana ilinin sınırları içinde yer alırlar. Daha çok İkinci zaman kireçtaşlarından oluşan bu dağların en yüksek dorukları Kaldı dağı (3 734 m) ve Demirkazık tepesidir (3 756 m).

İlin doğusundaki dağlık kesimi, ilin doğu sınırları üstünde yükselen Amanos dağları oluşturur. Toroslar'ın dış sırasından olan bu dağlar, kuzey-güney doğrultusunda uzanır, daha sonra da Hatay ili sınırları içinde devam ederler. Amanos dağlarının yapısında Birinci ve İkinci Zaman'da oluşmuş kıvrımlı tabakalara rastlanır.

İlin güneyindeki ovalık kesimde Adana ovası adı verilen geniş düzlük bulunur. Türkiye'nin deniz düzeyine yakın ovalarının en büyüğü olan Adana ovası, Toroslar, Amanos dağları ve Akdeniz arasında yer alır; Çukurova ve Yukarıova diye iki kesime ayrılır. Çukurova, Adana kenti yakınlarında başlar; Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının aşağı çığırları boyunca yayılarak, Akdeniz'e kadar uzanır. Misis tepeleriyle Çukurova'dan ayrılan Yukarıova, Ceyhan kenti yakınlarında başlayıp, Ceyhan vadisi çevresinde yayılarak, doğuda Osmaniye, kuzeyde Kozan ve Kadirli kentlerinin önlerine kadar ulaşır.

Adana Meteoroloji İstasyonu'nun gözlemlerine göre, Adana ilinde en sıcak ay ortalaması 28,1 °C, en soğuk ay ortalaması 9,3°C, yıllık yağış miktarı 647 mm'dir. Bu yağışın aşağı yukarı yarısı kış aylarında düşer. Yaz mevsiminde düşen yağışlarsa, bir yıllık yağışın yalnızca % 4'ü kadardır. İl merkezi Adana kentinde 647 mm olan yıllık yağış miktarı, çevredeki dağlık kesimlere

doğru artar (Feke'de 947 mm, Saimbeyli'de 858 mm, Kozan'da 855 mm); ovalık kesimlerdeyse aşağı yukarı il merkezindeki gibidir (Ceyhan'da 672 mm). Dağlık kesim ile ovalık kesim arasındaki asıl büyük ayrılık, sıcaklık bakımındandır. Bunun sonucu olarak, ova kesiminde ve denize yakın yerlerde hemen hiç yağmayan, yağsa da yerde kalmayan kar, dağlık kesimlerde bol bol yağar ve dorukları aylarca örter. Gene bu iki kesim arasındaki sıcaklık farkı, yaz aylarında sıcaktan bunalan ova halkının yaylalara çıkma geleneğini doğurmuştur.

İlin en önemli akarsuları Seyhan ve Ceyhan'ın yaz mevsiminde suları iyice azalır; kış ve ilkbahar aylarındaysa çoğalır ve taşkınlara yolaçar. Çoğunlukla büyük zararlara yolaçan bu taşkınları önlemek için, Adana'nın 8 km kadar kuzeyinde Seyhan barajı yapılmıştır. Toprak dolgu tipindeki bu barajın temelden başlayarak yüksekliği 77 m, zeminden başlayarak yüksekliği 57 m'dir, tepe uzunluğu 1 955 m, tepe genişliği 9 m'dir. Barajın gerisinde oluşan yapay gölün hacmi 1,6 milyar m^3'tür. Seyhan barajı hem elektrik enerjisi üretir, hem Adana ovasında geniş bir alanı ırmak sularının taşkınlarından korur; hem de geniş bir alandaki toprakları sulama olanağı verir.

Adana ilinde önemli göl yoktur. Yalnızca Seyhan ve Ceyhan ırmağının denize döküldüğü kesim yakınında denizkulağı gölleri görülür. Bunların en büyükleri olan Akyatan, Akyayan göllerinin ikisi de denizden dar bir şeritle ayrılmıştır. Adana ilindeki oluşum bakımından farklı başka bir göl öbeği, Torosların yüksek kesimlerindeki (özellikle Aladağlar üstündeki) buzul gölleridir.

1990 sayımının sonuçlarına göre Adana ili sınırları içinde 1 934 907 kişi yaşar. 1985-1990 arasında yıllık nüfus artış hızı il merkezinde ve ilçe merkezlerinde ‰ 33,34, kırsal kesimde ‰ 1,42, ortalama ‰ 23,96 olarak, Türkiye ortalamasının (‰ 21,71) üstünde gerçekleşmiştir.

EKONOMİ

Adana ili topraklarının yüzde 40'ını ekili-dikili alanlar oluşturur. Tahıl türleri arasında en çok buğday, arpa, yulaf, pirinç yetiştirilir. Sanayi bitkileri arasında öteden beri pamuk başta gelir. Hattâ bazı yıllar, pamuğa ayrılan alanlar, buğday ekimine ayrılan alandan fazla yer tutar. Pamuk tarımının Adana ovasında oldukça eski bir geleneği vardır. Pamuğun adı geçen ovada ne zaman ekilmeye başlandığı kesinlikle bilinmemekteyse de, çok eski tarihlerde Hindistan'dan Mezopotamya aracılığıyla gelmiş olduğu sanılmaktadır. Ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin (XVII. yy'ın ikinci yarısı), Aydın dolaylarında olduğu gibi, Adana çevresinde de pamuğun başlıca ürünler arasında yer aldığından söz etmiş olması, pamuğun yöreye girişinin XVII. yy'dan önce olduğunu kanıtlar. Ne var ki, XIX. yy. ortalarına kadar "yerli" adı verilen, verimi ve niteliği (kalın ve kısa telli) düşük kapalı kozalı pamuklar ekilmiş, XVIII. yy'da İngiltere'de pamuklu dokuma sanayisinin pamuk gereksinmesi ABD'den karşılanırken, bu ülkede başgösteren Bağımsızlık Savaşı (1861-1865) ham madde bulunmasını güçleştirdiği için, İngilizlerin girişimiyle, çeşitli ülkelere olduğu gibi Adana ovasına da açık kozalı, daha ince telli amerikan pamuğu tohumları dağıtılmıştır. Elde edilen ürün nicelik ve nitelik bakımından gereksinmeyi karşılamadığı için, Cumhuriyet döneminde yeni atılımlara girişilmiş, bir yandan ovadaki sulama sorununu çözecek donatımlar yapılarak sulama alanı genişletilirken, bir yandan da, ekilenlerden daha yüksek nitelikli, ince-uzun telli pamuk türleri yayılmaya başlamıştır. 1941'de, daha öncekileri Ege Bölgesi'nde ekimine başlanmış olan *akala* (acala) soyu pamuk Çukurova'ya girmiş ve öteki türlerin önüne geçmiş daha sonra ABD kökenli *koker* (coker) soyu pamuk önce Suriye'den Hatay'a, oradan Adana ovasına getirilerek, özellikle sulanabilen kesimlerde, o güne kadar kullanılan tiplerin tümünden daha verimli ve nitelikli bir pamuk ürünü sağlamış ve akalayı gerileterek, kısa sürede öne geçmiştir. Daha yakın bir tarihte ekimine başlanan D.P.L. (delta-pine) soyuysa, akalayı büsbütün geriletmiştir.

Yağ çıkarılan bitkilerden pamuk çekirdeği ve yerfıstığı da önemlidir. Eskiden önemli olan susam üretimi son yıllarda gerilemiştir. Meyvacılıkta turfandacılık (özellikle üzüm) ve turunçgiller üretimi başta gelir.

Hayvan sayısı bakımından kılkeçilerinin koyunlardan önde olduğu, büyükbaş hayvan sayısınınsa daha düşük olduğu görülür. Çukurova at ırkının ünlü olmasına karşılık, at sayısı günden güne azalmaktadır.

Adana ilindeki yeraltı gelir kaynaklarının başlıcası petroldur. Adana'nın 30 km kuzeybatısında, Toroslar'ın öncü kesimindeki Bulgur dağında petrol yatakları bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır. Niteliği iyi olan bu petrolün rezervi azsa da, eskiden beri araştırmalar yapılmakta olan Adana ovasının derinliklerinde, başka petrol yataklarına raslanılacağı umulmaktadır.

Sanayi son yıllarda büyük ölçüde gelişmiş, eski pamuk iplik ve dokuma fabrikalarına yeni ve daha büyük fabrikalar eklenmiş, bazı eski kuruluşlar genişletilmiştir. İplik ve dokuma sanayisini sırasıyla bitkisel yağ fabrikaları, tütün, un ve kereste fabrikaları izler. Bunların dışında, çimento, suni elyaf, bira, vb. fabrikaları ilin sanayi yelpazesini önemli ölçüde genişletmiştir.

ULAŞIM

Ulaşım bakımından, Adana ili toprakları, eski çağlardan bu yana bir geçiş alanı olmuştur: Balkanlar'ı ve Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'ya bağlayan yollar, tarih devirlerinin başından beri il topraklarından geçmektedir: Gülek boğazı daha Roma döneminde "Kilikya kapısı" adıyla ün kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Toros ve Amanos tünelleri açılarak demiryolu ulaşımı sağlanmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşım etkinliği karayollarına geçmiştir. Deniz ulaşımı da büyük dışalım ve dışsatımda rol oynar; Adana'nın iskelesi, 68 km uzağında bulunan Mersin'dir. Tarihsel Yumurtalık (eski *Ayas*) limanı, Irak'tan gelen petrol boru hattının bağlanmasıyla, eski önemini yeniden kazanmışsa da, Körfez bunalımından (1990) bu yana Türkiye'nin BM'nin Irak'a uyguladığı ekonomik ambargoya uyarak hattı kapatmasından, olumsuz yönde etkilenmiştir. İlin tek sivil havaalanı (Şakirpaşa havaalanı) Adana kentindedir.

Adana Altın Koza Film Şenliği: Bk. ALTIN KOZA FİLM ŞENLİĞİ.

Adana direnişi

Mondoros Mütakeresi'nden sonra Anadolu'nun düşman işgali altındaki bölgelerinde ortaya çıkan ulusal direniş hareketlerinden biri. Bölgedeki Fransız birliklerine ve gene bölgede yoğun etkinlik gösteren Ermeni çetelerine karşı İslahiye ovasına, Mersin'e, Pozantı'ya ve Niğde sınırlarına kadar uzanan geniş bölgede yürütülen Adana direnişi, başlangıçta Adana'da kurulan İntibah Cemiyeti ve İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti tarafından yönetildi; genişlemesinde Karaisalı Müftüsü Mehmet Efendi'nin, halkı düşmanla savaşanlara katılmaya çağıran vaazları önemli rol oynadı. Sonradan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti çatısı al-

tında toplanan, "Doğan", "Tufan", "Sinan Paşa" takma adlarıyla savaşan Kemal Bey, yüzbaşı Osman Bey, yüzbaşı Ali Ratip Bey'in komuta ettikleri direniş kuvvetleri, Kavaklıhan, Aflak, Yarbaşı, Hinnepli, Taşçı, Büyük Fadıl ve Pozantı'daki çarpışmalarda, Kurtuluş Savaşı'nın ilk başarılı örneklerini verdiler.

Adapazarı

Sakarya ilinin merkezi.Marmara Bölgesi'nin önemli sanayi merkezlerinden, Adapazarı, aynı adı taşıyan ovanın ortasında, denizden 31 m yüksekte kurulmuştur.

TARİH

Adapazarı oldukça yeni bir kenttir. Yakın dönemlere kadar çok yeri bataklıklarla kaplı olan ve eskiden Akova denilen Adapazarı ovasına yerleşme, Osmanlılar döneminde başlamış ve yerleşenler yer yer orman örtüsünü açarak verimli toprakları işlemeye koyulmuşlardır. Bu arada XVI. yy'da *Ada* ya da *Adaköy* adıyla bir köy kurulmuş, XVII. yy'da çevresi için bir alışveriş merkezi, yani pazar yeri olan köye, XVIII. yy'da "Adapazarı" denmeye başlanmıştır. Bu adın ikinci bölümü yerleşmenin önceleri bir pazar yeri olarak kurulduğunu, ilk bölümüyse, bu pazarın kuruluş yerini belirtmektedir: Pazar yerine batıdan gelenler Çark suyunu, doğudan gelenler Sakarya suyunu geçmek zorunda olduklarından, pazar kurulan yerin sularla çevrili bir izlenim uyandırması, "ada" yakıştırmasına yolaçmıştır.

Pazar yeri olma durumunun avantajlarından yararlanan Adapazarı, XIX. yy'a doğru bir ticaret merkezine dönüşmeye başlamış, çevresindeki ova daha iyi işlendikçe nüfusu da artmış ve bu gelişmeler sonucunda, 1852'de İzmit sancağına bağlı bir kaza merkezi olmuş, 1869'da da belediye örgütü kurulmuştur. XIX. yy'ın ikinci yarısında bir kasaba görünümü alan kentin gelişmesini 1899'da demiryolunun ulaşması, ardından da İzmit-Geyve-Göynük üstünden Ankara'ya giden karayolunun bırakılarak, bu yolun Adapazarı'ndan geçirilmesi, daha da hızlandırmıştır. XIX. yy'ın ikinci yarısında Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin bir bölümünün kente yerleştirilmeleri de, nüfusunun artmasında önemli bir öğe olmuştur.

Adapazarı Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgaline uğramış (25 Mart 1921), 21 Haziran 1921'de kurtarılmıştır.

GÜNÜMÜZDE ADAPAZARI

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) 22 500 olan kent nüfusu, 1945'te 30 000'e yaklaşmış, 1950'de 35 000'i, 1955'te 55 000'i, 1960'ta 80 000'i aşmıştır. 1970'te ilk kez 100 000'i geçmiş, 1985'te 150 000'i de aşarak, 1990 sayımında 171 225'e ulaşmıştır. Adapazarı 1954'e kadar Kocaeli iline bağlı bir ilçenin merkeziyken, o tarihte Kocaeli ilinin doğu kesiminin bu ilden ayrılmasıyla kurulan ve *Sakarya* adı verilen ilin merkezi olmuştur.

Adapazarı, genişlemeye ve yayılmaya oldukça elverişli bir ova kentidir. Çeşitli tarihlerde önemli yangınlardan, ayrıca 1943 ve 1967 yıllarındaki depremler gibi doğal olaylardan büyük zarar gördükten sonra, bazı semt ve çarşıları yeniden kurulmuş ve görünümü önemli ölçüde değişmiştir. Ortasından geçen güney-kuzey doğrultulu bir cadde boyunca gelişen kentte, çeşitli kesimlerinde farklı adlarla anılan (Sakarya caddesi, Konak caddesi, Kömürpazarı caddesi, Kandıra caddesi, vb.) bu caddenin ortasına rastlayan kesim, iş merkezinin ve resmî binaların bulunduğu en canlı alandır.

EKONOMİ

Eskiden çevresindeki patates, tahıl, baklagiller, yağlı tohumlar (özellikle ayçiçeği), çeşitli sebze ve meyve yetiştirilen yörenin tarımsal ticaret merkezi olan Adapazarı, 1950 yıllarından sonra büyük ölçüde gelişmiş, varolan Devlet Demiryolları'nın vagon fabrikasına şeker, deri, bitkisel yağ, traktör, sabun, nişasta, kimya, un, tuğla, kereste, çeşitli montaj, otomobil lastiği fabrika ve yapımevleri eklenmiştir. Sanayinin çeşitli dallarındaki bu ilerlemeye karşılık, geleneksel uğraşlarından ipek sanayisinde gerileme görülmektedir.

ULAŞIM

Türkiye'nin en işlek karayolu olan İstanbul-Ankara karayolu üstünde bulunan Adapazarı, bu yolla İstanbul'a 157, Ankara'ya 308 km uzaklıktadır. Ayrıca, XIX. yy. sonunda, demiryolunun 133. kilometresinde bulunan Arifiye'den ayrılan 9 km'lik bir demiryolu hattı, 1899'da Adapazarı'na ulaşmıştır.

addaks

Büyük Sahra'da yaşayan antilop türü. Boynuzlugiller ailesinden, tombul, kısaca bacaklı bir antilop olan addaksın (Bil. a. *Addax nasomaculatus*), boyu 1,8 m'den biraz uzun, omuzdan yere yüksekliği yaklaşık 1 m, ağırlığı 120 kg kadardır. Hem dişisinde, hem de erkeğinde sarmal halkalı vida biçiminde uzun boynuzlar vardır. Kürkü gri ya da beyazdır; başında ve yüzünde siyah benekler yer alır. Geniş toynakları, çöl kumlarında kolayca

Sakarya ilinin merkezi Adapazarı'ndan iki görünüş.

Addaks (Addax nasomaculatus), *eti ve postu için avlanan, soyu tükenmeye yüz tutmuş bir antilop türüdür.*

hareket etmesini sağlar. Addakslar genellikle suyu yedikleri bitkilerden alırlar; ama bulduklarında bol miktarda su içerler. Öbür antiloplar kadar hızlı koşamadıklarından, aşırı avlanma sonucunda soyları tükenmeye yüz tutmuştur.

Addams, Jane

Amerikalı toplumsal reformcu, barış yanlısı ve kadın hakları savunucusu (Cedarville, İllinois 1860-Chicago 1935). 1889'da, İngiltere'deki derneklerden etkilenerek, Chicago'da kendisinin ve diğer sosyal reformcuların oturduğu ve kentin yoksul semtlerindeki koşulları düzeltmek için çalışmalar yaptıkları bir kurum olan Hull House'u kurdu. Hull House, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki diğer toplumsal yardım merkezlerinin çoğu

Jane Addams, çocuk işçilere ilişkin reformlar, kadınlara sekiz saatlik iş günü ve konut düzenlemeleriyle sonuçlanan araştırmaları desteklemiş, 1931'de Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

için bir model oluşturdu. Jane Adams 1919'da, Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği'nin başkanı oldu. 1931'de Nobel Barış Ödülü'nü Nicholas Murray Butler ile paylaştı. Kitapları arasında, *Democracy and Social Ethics* (Demokrasi ve Toplumsal Ahlak, 1902) ve *Twenty Years at Hull House* (Hull House'da Yirmi Yıl, 1910) da vardır.

Addington, Henry, Birinci Sidmouth Vikontu

İngiliz devlet adamı (Londra 1757-ay.y. 1844). 1784'te Avam Kamarası'na giren ve 1789-1801 arasında başkanlığını yapan Henry Addington, 1801'de Muhafazakâr Parti'nin başkanlığını üstlendi ve başbakanlığa getirildi. Napolyon savaşları sırasında uğranılan başarısızlıklar karşısında istifa etmek zorunda kaldı. 1805'te Sidmouth vikontluğu verildi. 1812-1821 arasında içişleri bakanlığında bulundu ve Luditler ayaklanmasının bastırılması sırasında ağır baskı önlemlerine başvurdu; toplanma özgürlüğünü sınırlayan kararnameler çıkarttırdı.

Addis Abeba

Etyopya'nın başkenti. Afrika yüksek yaylasının kuzeybatı kesiminde, 2 400 m yükseltide yer alan Addis Abeba (ya da *Addis Ababa*), 1887'de imparator Menelik II'nin buyruğuyla kurulmuştur. Nüfusu 1 464 900'dür. Dağlık bir bölgede (Entoto dağları) bulunan kentte, ortalama sıcaklık 15 °C-18 °C arasında değişir. Haziran ortasından eylül ortasına kadar süren yağışlı mevsimde sıcaklık biraz daha düşer.

Addis Abeba'nın yeni kesiminde, çevresi yüksek yapılarla çevrili Afrika Birliği Örgütü'nün ve Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu'nun merkez yapıları. Addis Abeba, Etyopya'nın orta kesimindeki yüksek yaylada kurulmuştur.

Halkın çoğunluğunu Amharilerin oluşturduğu kentte çok sayıda etnik topluluğun üyeleri de yaşar; ayrıca, merkezleri Addis Ababa'da bulunan Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) ve BM Afrika Ekonomik Komisyonu, yaklaşık 50 000 kişilik uluslararası bir topluluğun da kente yerleşmesine yol açmıştır.

Kentin mimari yapısı da nüfusun karışıklığını yansıtır. Plansız biçimde büyümüş olan yukarı kesimde geleneksel oturma semtleri, gecekondu semtleri, büyük alışveriş merkezi ve Addis Abeba Üniversitesi (1950) yer alır. Daha yeni olan aşağı kesimde hükümet yapıları, uluslararası daireler (sözgelimi ABÖ'nün Africa Hall'u), Jübile sarayı ve eski imparatorluk sarayları yer alır. Çok sayıda kilise de, daha çok bu kesimde bulunur. Bunlardan 1986'da hizmete giren Saint Michel kilisesi, Afrika'daki en büyük kiliselerden biridir.

Etkin nüfusun yaklaşık onda birinin çalıştığı sanayide en gelişmiş dallar çimento sanayisi, dokuma sanayisi, bira ve sigara yapımıdır. El sanatları önemli ölçüde gelişmiştir: Pırlanta işlemeciliği, sepet yapımı, el tezgâhlarında battaniye ve kilim dokumacılığı, vb.

Addison, Joseph

İngiliz şairi, denemecisi ve devlet adamı (Milston 1672-Kensington, Londra 1719). Oxford'da öğrenim gören Joseph Addison, ilk şiirini 1693'te yayımladı. Otuz yaşına doğru diplomat olmak isteyip, Avrupa'da staj yaptıktan sonra İngiltere'ye dönerek (1704), Malborough'un Blenheim zaferini yücelten *The Campaign* (Sefer) adlı şiiriyle ün kazandı. Whig Partisi'ni desteklemek için iki

XVIII. yy'da yaşamış İngiliz denemecisi, şairi ve devlet adamı Josep Addison'un, Michael Dahl tarafından yapılmış portresi. J. Addison, denemeleriyle İngiliz düzyazısının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

deneme dizisi yayınladıktan sonra, *The Spectator* ve *The Tatler* adlı gazetelerin yayınlanmasında Sir Richard Steele'le işbirliği yaptı. Bu arada devlet müsteşarlığı, İrlanda valiliği gibi devlet görevlerinde bulundu. Gazeteciliğin kurucuları arasında sayılmasını sağlayan gazetecilik çalışmalarında, gazetecilik ve edebiyatı, o sıralar İngiltere'de egemen sınıf haline gelen aydın burjuvazinin beğenisine uygun bir anlayışla bağdaştırmayı başardı. 1713'te *Cato* adlı trajedisini sahneletip, 1714'te kraliçe Anne'ın ölümünden sonra naiplik, 1717-1718 arasında da devlet bakanlığı yaptı.

Joseph Addison, denemelerinde, orta sınıflara felsefe (John Locke felsefesi) ve edebiyattaki son gelişmeleri tanıtarak beğenilerini inceltmeyi amaç almış, çeşitli meslekleri temsil eden, serüvenleri, okuyucuları eğlendiren düşsel kahramanlar yaratmıştır. Bunlar içinde en beğenileni, iyi kalpli, sağduyulu, kusursuz kırsal kesim centilmeninin temsilcisi Sir Roger de Coverley'dir.

Addison, Thomas

İngiliz hekimi (Long Benton 1793-Brighton 1860). Görevlerinin ne olduğu o dönemde pek iyi bilinmeyen böbrek kapçıklarına dikkati çeken Thomas Addison, kansızlık hastalığının çeşitli biçimlerini incelerken, böbreküstü bezlerinin yavaş gelişen yetmezliğini (*Addison hastalığı*) ilk olarak tanımlamıştır (1855). Çalışmalarıyla, içsalgıbiliminin kurucusu sayılmaktadır.

Addison hastalığı

Böbreküstü bezlerinin salgılama yetersizliğinden kaynaklanan hastalık. Thomas Addison'un 1855'te tanımladığı Addison hastalığı, böbreküstü bezlerinin kabuk bölümünün, verem ya da mantar enfeksiyonu nedeniyle zarar görmesine bağlıdır. Güçsüzlük, kansızlık, kilo yitimi, mide-bağırsak rahatsızlıkları, kan basıncı düşüklüğü, kan şekeri düşüklüğü, deride kararma, bazı hastalarda da aşırı sinirlilik ve aşırı duyarlılıkla gelişir. Eskiden ölümle sonuçlanabilirken, günümüzde sentetik hormonlarla kesin olarak tedavi edilmektedir.

Ade, George

ABD'li gazeteci ve yazar (Kentland, İndiana 1866-Brook, İndiana 1944). Çeşitli gazetelerde çalışan George Ade, *Chicago Record* gazetesinde köşe yazarlığı yaparken, köşesinde yayınladığı halk diliyle yazılmış, kahramanları köylüler olan, içten, yer yer ahlâk öğütleri veren alegorili masallarıyla (1899'da *Fables in Slang* [Argo Fabller] adı altında topladı) büyük ün kazandı. Birçoğu Broadway'de sahnelenen oyunlar da yazdı: *The County Chairman* (Kasaba Belediye Reisi, 1903), *The College Widow* (Kolejli Dul, 1904), vb.

Adelaide

Avustralya'da kent. Güney Avustralya eyaletinin merkezi ve Avustralya'nın nüfus bakımından beşinci büyük kenti olan (1 013 000 nüfus; eyalet nüfusunun % 70'ten çoğu) Adelaide, Avustralya'nın güneydoğu kesiminde, Torrens ırmağı kıyısında, Saint Vincent körfezinden yaklaşık 8 km kadar içeride, kıyı ile Lofty sıradağları arasındaki alüvyon ovasında yer alır.

1836'da kurulan, adı William IV'ün eşi kraliçe Adelaide'den kaynaklanan kent, düzgün, ferah bir plana göre tasarlanmıştır; tam ortasından geçen Torres ırmağıyla ikiye ayrılır. Irmağın kuzeyinde kalan kesimde konut semtleri, güneyinde kalan kesimdeyse, iş merkezleri yer alır. Irmak boyunca yeşil bir park kuşağı uzanır; ayrıca kent merkezi de yeşil bir kuşakla çevrilmiştir. Çevresindeki verimli alanlarda özellikle elma ve koyun yetiştiriciliği yapılan Adelaide, aynı zamanda da önemli

Adelaide'deki sütunlu Parlamento binası, Güney Avustralya eyaletinin yasama meclisi olarak kullanılır. Önemli bir sanayi kenti olan Adelaide, XX. yy. başında yakınında demir filizi yatakları bulunmasından sonra hızla gelişmiş ve bir sanayi kentine dönüşmüştür. Limanı Port Adelaide, 11 km uzaklıkta yer alır.

bir sanayi merkezidir. Otomobil, lastik, çelik, kimya, şeker fabrikaları ve petrol rafinerileri, Adelaide ile Port Adelaide arasındaki demiryolu boyunca yerleşmiştir. Kentin yaklaşık 32 km güneyindeki Hallett Cove'da da önemli bir petrol rafinerisi vardır.

Kent ayrıca önemli bir kültür ve sanat merkezidir. 1874'te kurulan Adelaide Üniversitesi, ülkenin önde gelen üniversitelerindendir. Adelaide Festival Merkezi'nde, iki yılda bir Adelaide Sanat Festivali düzenlenir. Güney Avustralya Müzesi'nde, dünyanın en büyük yerli halklar sanat koleksiyonu sergilenir.

Âdem

Kutsal kitaplara göre yaratılan ilk insan ve ilk peygamber. Adı İbranice'de "insan" anlamına gelen Âdem Peygamber, Kur'an'a göre, Allah tarafından toprak ve çamurdan yaratılmış, Allah, eşi Havva'yı da Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratarak, cennette elma ağacı dışındaki bütün ağaçların meyvelerini yiyebileceklerini söylemiştir. Âdem ve Havva, şeytanın aldatmasıyla yasak meyveyi yiyince, cenneten çıkarılmışlar ve yirmi kez ikiz çocukları (erkek ve kız) olmuştur. İnanışa göre Âdem, dünyada 960 yıl yaşadıktan sonra ölmüştür.

Bazı farklılıklar dışında, öbür Kutsal kitaplarda anlatılanlar ve Mısır ile Mezopotamya'daki inanışlar da birbirine oldukça yakındır. Bunlara göre de ilk insan çamurdan yaratılmış, tanrısal bir yaratık tarafından kendisine can verilmiş ve "zevkler bahçesine" yerleştirilmiştir. Hıristiyanlıkta, Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemeleri, "İlk Günah" kavramına yolaçmıştır.

Âdem tepesi

Sri Lanka'da dağ. Colombo'nun 72 km kadar doğusunda yükselen (2 243 m), koni biçiminde bir dağ olan Âdem tepesi, buddhacılar, hindular ve müslümanlar tarafından kutsal sayılır: Tepesindeki 1,5 m uzunluğunda, ayak izine benzeyen çöküntünün, Buddha'nın Şiva'nın ya da Âdem'in ayak izi olduğuna inanılır.

Aden

Yemen'de kent. 1990'da iki Yemen birleşip, San'a yeni devletin başkenti oluncaya kadar Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Aden, Aden körfezinin kuzeybatı kıyısında, Babülmendeb'in 160 km kadar doğusunda yer alır. Nüfusu 318 000'dir. Ülkenin başlıca limanı olan kent, çok sıcak ve son derece kurak bir bölgede kurulmuştur. Birbirinden ayrı iki kesimden oluşur. Küçük bir yarımadanın üstünde yer alan eski kent, bir yanardağın oluşturduğu duvarlarla çevrilidir. Yeni kent, batı yarımadasındaki limanı ve ticaret semtini içerir. Başlıca dışsatım ürünü petrol olan kentte, ayrıca tuz, kiremit, tuğla, dokumacılık ürünleri, kömür ve deri üretilir. Limanda yaygın petrol depolama tesisleri kurulmuştur. Petrol rafinerisiyse, Küçük Aden'dedir.

İ.Ö. III. yy'dan, başlayarak yerleşilen Aden, Roma döneminde bir ticaret limanı olarak gelişti. 1538'de Türkler tarafından fethedildi. Süveyş kanalının açılmasından sonra, Akdeniz'den Süveyş kanalı yoluyla Hindistan'a giden denizyolunun üstünde bulunduğu için limanının önemi arttı.

Adenauer, Konrad

Alman siyaset adamı (Köln 1876-Rhöndorf 1967). Hukuk öğrenimi gören Konrad Adenauer, avukatlık, imparatorluk savcılığı yapıp, Köln belediye başkanlığına seçildi (1917). Köln Üniversitesi'ni kurdurdu (1919) ve kentin gelişmesini sağladı. Prusya Devlet Şûrası başkanlığı yapıp (1920-1922), katolik partisi Merkez'e üye oldu. Naziler tarafından tutuklanıp (1933-1934), siyasetle uğraşması yasaklandı. Üçüncü Reich döneminde, Gestapo tarafından kısa bir süre tutuklandı (1944). ABD birliklerinin 1945 ilkbaharında Köln'e girmeleriyle yeniden belediye başkanlığına getirildi. Rheinland Hıristiyan Demokrat Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer alıp (1946), partinin genel başkanlığını üstlendi. ABD, İngiliz ve Fransız işgal bölgelerinden oluşturulan Federal Almanya Cumhuriyeti'nin anayasasını hazırlayan meclisin başkanlığını yapıp, başbakanlığa getirildi (14 Eylül 1949). Marksçılığa ve devletleştirmelere karşı, iktisatta liberal uygulamalardan yana bir siyaset uygulayarak, Almanya'yı kalkındırmak, orduyu yeniden düzenlemek, Batı ülkeleriyle uzlaşmak (1954'te Türkiye'yi de ziyaret etti), ülkesini Avrupa Birliği'ne eşit koşullarla sokmak için çaba harcadı. 1957 ve 1961 seçimlerinden sonra da başbakanlığı sürdürüp, Fransa-Almanya dostluğuna önem verdi. 1963'te başbakanlıktan, 1965'te de parti başkanlığından ayrıldı.

1949-63 arasında Almanya Federal Cumhuriyeti başbakanlığı yapan Konrad Adenauer, 1961'de Batı'ya kaçışları durdurmak amacıyla Berlin Duvarı'nı yaptıran komünist Alman Demokratik Cumhuriyeti rejimine karşı, kararlı bir siyaset uygulamıştır. Fotoğrafta hemen arkasındaki Brandenburg Kapısı'nın karşısında bulunan Berlin Duvarı'nı gezdikten sonra görülmektedir.

Aden körfezi

Hint okyanusunun kuzeybatı bölümüne verilen ad. Kızıldeniz ile Umman denizi arasında bağlantıyı sağlayan Aden körfezi, Arabistan yarımadasının güney kıyısı ile Somali kıyısı arasında yer alır. Kuzeyde Yemen, batıda Cibuti, güneyde Somali'yle sınırlıdır. Kuzeybatıda Babülmendeb boğazıyla Kızıldeniz'e bağlanır; doğuda Umman denizine açılır. Güneye Ümit burnuna, kuzeye Süveyş kanalına doğru giden petrol tankerleri tarafından yoğun biçimde kullanıldığından (ama son yıllarda bu trafik azalmıştır), petrol tüketici ülkeler için stratejik önem de taşır. Kıyılarında Aden, Cibuti, Berbera gibi önemli limanlar vardır.

adenoit vejetasyon: Bk. YUTAK BADEMCİĞİ.

adenom

Kansere dönüşmeyen bezdokusu uru. Mide ve solunum sistemlerindeki bezlerde, içsalgı bezlerinde ortaya çıkan adenomlar, kansere dönüşmemekle birlikte, çeşitli tıbbi sorunlara yol açarlar. Sözgelimi, mide adenomu midede belirsiz ağrılar, mide asidi ekşiliği ve ağır kansızlıkla gelişir. Bronşlardaki adenom, çok sayıda akciğer enfeksiyonuyla evrim gösterir. İçsalgı bezlerindeki adenomlar, bu bezlerin salgıladıkları hormonların aşırı ölçüde artmasına, bunun sonucunda da bedenin çeşitli yerlerinde hastalıklara yolaçarlar.

Ader, Clément

Fransız mühendisi (Muret 1841-Toulouse 1925). Karayolları mühendisliği yapan Clément Ader, 1862'den başlayarak çeşitli buluşlar üstünde çalışıp, yeni bir köprü profili beratı, bisiklet tekerleklerine lastik geçirme beratı (1866) aldı. 1876'da karayollarından ayrılarak, telefon üstüne çalışmaya başladı ve mikrofonu buldu. 1877'den sonra, Paris'in ilk telefon ağını kurup, 1881'de katrofonu buldu. Telefon düzeneği yerleştirme tekelini devletin alması üstüne, kendini uçacak bir makine bulmaya adadı. Önce, kuşların uçuşuyla ilgili gözlemlerini tamamlayıp, sonra yarasa kanadı biçiminde kanatları ve buharlı bir motoru olan ilk aracını (*Éole*) yaptı ve 50 m kadar uçmayı başardı (9 Ekim 1890). Savaş bakanlığının buluşuyla ilgilenmesi üstüne, devletle bir sözleşme yaparak, ikinci bir araç yapmaya başladı; sonra yarım bırakarak, üçüncü aracını (*Avion*) yaptı: Yanlara doğru hareket ettirilebilen kanatları, otuzar beygirlik iki buhar motoru, iki pervanesi vardı. 14 Ekim 1897'de yaptığı resmî denemede, bir ölçüde motorlarının, bir ölçüde de rüzgârın etkisiyle 300 m uçmayı başardı. Sözleşmesi devlet tarafından yenilenmeyince, uygulamalı araştırmalarını sürdüremedi.

âdet

Sağlıklı kadında dölyatağı iç zarının (endometrium), bir kanama eşliğinde düzenli olarak her ay dışarıya atılması. *Âdet kanaması*, yaklaşık 4-5 gün sürer ve her 28 günde bir olur. *Âdet çevrimi* diye adlandırılan bu 28 günlük dönemde, bir yumurta oluşur ve olgunlaşır. Bu arada dölyatağı, döllenmiş bir yumurtanın gelişerek dölüte dönüşmesine elverişli bir ortam hazırlar.

ÂDET ÇEVRİMİNİN EVRELERİ

Âdet kanamasının başlangıcı ya da ilk günleri, çevrimin de başlangıcı sayılır. Ortalama çevrim süresi 28 gün kabul edilmişse de, 21-35 gün arasında değişebilir. İklim, duygusal etmenler, yaş, uyuşturucu maddeler kullanılması, vb., âdet çevriminin süresinde değişikliklere yolaçabilir.

Çevrimin 0-13. günleri "folikül" evresi, diye adlandırılır; çünkü bu evrede, yumurtalık folikülleri -yumurtalık içindeki yuvarlak yapılar - olgunlaşır ve büyürler. Kadınlar yaklaşık iki milyon foliküllle doğarlar ve her âdet çevriminde, yaklaşık 200 folikül büyüyerek, içi sıvı dolu hale gelir. Çevrimin beşinci ya da altıncı gününde, bu büyümüş 200 foliküIden birinin boyu yaklaşık 2 cm'ye ulaşır ve o andan başlayarak öbür foliküllerin büyümeleri durur. Çevrimin ikinci evresi, 14.-28. günler arasını içerir ve "sarıcisim evresi" diye adlandırılır; çünkü bu evrede, büyümüş yumurtayı içinde taşıyan folikül "sarıcisme" dönüşür ve progesteron salgılamaya başlar.

ÇEVRİMİN HORMONLARLA DENETLENMESİ

Âdet çevrimi, hormonların çok sıkı denetimi altındadır. Folikül evresinin başlangıcında, beyindeki hipofiz bezinden yapılan folikül uyarıcı hormon (FSH) salgılamasında artış başlar. Folikül uyarıcı hormon artışı, foliküllerden birinin büyümesini sağlar ve tam o sırada öbür foliküllerin büyümeleri durur. Hipofiz bezi de, sarıcisim hormonu (LH) salgılamaya koyulur; bu hormon, FSH'yle birlikte, folikülü başlıca iki dişi cinsellik hormonundan biri olan östrogen salgılamaya yöneltir. Östrogen, dölyatağı bezlerinin büyümesini ve döllenmiş yumurtanın yerleşmesi için gerekli dölyatağı zarı kalınlaşmasını sağlar.

Hipofiz bezi giderek artan miktarda folikül uyarıcı hormon salgılarken, büyüyen folikül de daha çok östrogen salgılar. Kandaki östrogen düzeyinin artması, beynin folikül uyarıcı hormon salgısında azalmayı sağlar. Östrogen düzeyinin artışı, hipofiz bezinin âdet çevriminin ortasındaki LH boşalımına yol açan beyindeki LH boşaltma merkezini de uyarır. LH boşaltımı, folikülün olgun bir yumurta "yumurtlamasını" sağlar. Yumurta, foliküIden karınzarı boşluğuna atılır ve her yumurtalığı saran püskül benzeri yapılardan oluşan fimbriyumun hareketleriyle dölyatağı borusuna (fallop borusu) yönelir. Daha sonra, dölyatağı borusu içinde, döllenmenin gerçekleşeceği ampulla bölgesine doğru ilerler. Döllenme, yumurtlamanın gerçekleştiği 24 saat içinde olur; embriyo da yumurtlamadan 6-7 gün sonra dölyatağı içine yerleşir. Döllenme gerçekleşmezse, yumurta bozulur ve normal bedensel süreç içinde yeniden özümlenir; çevrimin folikül evresi de sona erer. Yumurtlamadan sonra, LH, kopan folikül hücrelerinin kan damarları içinde oldukça zengin bir hücre kütlesine dönüşmesine yol açar. Bu arada sarıcisim, yumurtlama öncesinde salgıladığından daha az miktarda da olsa, östrogen salgılamayı sürdürür. Daha da önemlisi, ikinci dişi cinsellik hormonu olan progesteronu salgılar. Progesteron, çevrimin folikül evresi boyunca, dölyatağı zarını etkileyerek, kalınlaşmasına yol açar. Ayrıca, sarıcisim evresi sırasında, dölyatağı bezlerinin olgunlaşmalarını ve döllenmiş yumurtanın yaşamayı sürdürmesi için gerekli maddeleri salgılamaya başlamalarını sağlar. Aynı zamanda da, beyindeki folikül uyarıcı hormonları salgılayan merkezlerin çalışmasının engellemesiyle, dölyatağı borusu içinde folikül uyarıcı hormon salgılaması durdurulur ve yeni bir çevrim başlar. Folikül uyarıcı hormon salgısı üstünde progesteronun bu engelleyici etkisi, doğum kontrol haplarının işlev ilkesini oluşturur: Bu haplar, beyindeki folikül uyarıcı hormon ve LH salgılayan merkezlere engel olup, folikül büyümesini, yumurtlamayı ve bunların sonucu olan döllenmeyi durduran östrogen ve progesteron içerirler.

ÂDET KANAMASI

Döllenme olmaması durumunda, sarıcismin salgıladığı progesteron düzeyinin yükselmesi, LH salgılayan merkezleri etkileyerek, LH salgılarının azalmasına yol açar. LH, sarıcismin progesteron salgılamasının sürmesini sağlayan hormon olduğundan, LH salgılaması azaldıkça, sarıcisim de progesteron salgılamayı durdurmaya başlar. Progesteron salgılaması azaldıkça, dölyatağı zarına yapılan hormon desteği durur ve beden, çevrimin folikül evresi ile sarıcisim evresi boyunca oluşturulan dokuları, yeniden özümlemeye başlar.

Ama gene de, geride özümlenemeyen bir miktar doku kalır. Söz konusu dokular, yani dölyatağı mukozası fazlalığı, kanamayla dışarı atılır. Âdet kanaması (*regl olma*) yaklaşık 4-5 gün sürer. Sonra âdet çevrimi yeniden başlar.

ÂDET GÖRME VE ÂDETTEN KESİLME

Genç kızlarda âdet çevriminin, dolayısıyla da âdet ka-

namasının başlaması "âdet görme" diye adlandırılır; âdet görme yaşı çeşitli etmenlere bağlı olarak değişir. Kuzey Amerika ve Avrupa'da âdet görme yaşı ortalama 13'tür; ama daha geniş bir sınırlamayla, 10-16 yaşlar arasında görülebildiğini söylemek gerekir. Âdet çevrimi yaklaşık 50 yaşa kadar sürer ve bir kadın yaşamı boyunca yaklaşık 400 âdet çevrimi yaşar. Âdet kanamalarının durmasına "âdetten kesilme" denir; âdetten kesilmeyle birlikte üreme yeteneği yitiminin de başladığı bu evre, yaşdönümü (menopoz) diye adlandırılır.

ÂDET GÖRMEME
Olgun bir kadında âdet kanaması olmaması, "âdet görmeme" (amenore) diye adlandırılır. Bu bozukluğa, kadın hiç âdet görmemişse "birincil âdet görmeme" ya da "âdet yokluğu", daha önce âdet görmüş ama artık görmemeye başlamışsa "ikincil âdet görmeme" denir. Birincil âdet görmemeye çoğunlukla, iç salgı sistemindeki bozukluklar, dolayısıyla da yumurtalığın dişilik hormonu östrogen tarafından yeterince uyarılamaması yolaçar. Öbür nedenler arasında• yalancı erdişilik (kişinin yumurtalıkları bulunmakla birlikte, hem erkek, hem de kadın bedensel özelliklerini taşıması), kötü beslenme ve herhangi bir duygusal travma sayılabilir.

İkincil âdet görmemeye, genellikle gebelik durumu yolaçar. Öteki nedenler arasında böbreküstü bezi bozuklukları, sentetik erkek hormonlarıyla (progesteronlar) tedavi görmek, kötü beslenme, şeker hastalığı, beyin ve yumurtalık hastalıkları, sinirsel iştahsızlık (anoreksiya nervosa), vb. sayılabilir. Tedavide çoğunlukla, ilaç tedavisi yeterlidir; ama bazı durumlarda cerrahi girişim gerekebilir. Âdet görmeme nedeninin erken belirlenmesi önemlidir; çünkü bazı hastalarda, bu neden bir ur olabilir; ayrıca, âdet görmeme süresinin uzaması, ender de olsa dölyatağı kanserine yolaçabilir.

Adet, Pierre-Auguste

Fransız kimyacısı (? 1763-Paris 1823). Gençliğinde Lavoisier ile çalışan Pierre-Auguste Adet, Lavoisier'nin Guyton de Morveau'yla yeni kimya terimleri listesini yayınlaması üstüne, Hassenfratz'la birlikte, Lavoisier'nin kavrayışlarına göre kimyasal element ve bileşikleri temsil eden bir simgeler sistemi hazırladı. 1796'da Priestley'nin yeni kimya öğretisine karşı son yapıtlarından birini Fransızca'ya çevirdi ve bir çürütme yazısıyla birlikte yayınladı.

adımlayıcıyarımkanatlıgiller

Yarımkanatlılar takımından böcek ailesi (Bil. a: *Reduviidae*). Tümü karada yaşayan adımlayıcıyarımkanatlıgiller ailesi üyeleri, öbür böceklerin kanlarını emerek beslenen, iyi uçucu ve koşucu böceklerdir. Bazı türleri, daha büyük böceklerden ve insanlardan beslenir, ısırırken acı verirler. Erişkinlerin boyları 1,3-3,8 cm, bedenleri yassı ve yumurta biçiminde, duyargaları uzundur. Küçük ve uzun baş, çıkıntı yapan gözlerin arkasında genellikle dardır. Adımlayıcıyarımkanatlıgiller türlerine dünyanın her yanında rastlanır; Güney Amerika'da yaşayan bazı türleri Chagas hastalığı da denen tripanosoma hastalığına, Eski Dünya'daki bazı türleri de Kalaazar hastalığına yol açarlar.

Adımlayıcıyarımkanatlıgiller ailesinden Mindarus diccus, *avının kanını emerek beslenir.*

Dr. Abdülhak Adnan Adıvar.

Adıvar, Abdülhak Adnan

Türk bilim adamı ve yazarı (Gelibolu 1882-İstanbul 1955). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da gören Abdülhak Adnan Adıvar, Tıbbiye'nin üçüncü sınıfındayken Berlin'e giderek yüksek öğrenimini orada tamamladı. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönerek, Tıbbiye'de muallim muavinliği yapmaya başladı. Daha sonra iki yıl kadar aynı fakültenin müdürlüğünü yaptı. Trablusgarp savaşında Hilaliahmer (Kızılay) müfettişliğinde, Birinci Dünya Savaşı'nda Sıhhiye umum müdürlüğünde bulunup, Mütareke'de son Mebusan Meclisi'ne İstanbul'dan milletvekili seçildi, İstanbul işgal edilince eşi Halide Edip'le Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve ilk BMM hükümetinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekilliğine (1920-21) getirildi. Daha sonra Dahiliye vekilliği yapıp, kurucuları arasında yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılınca gözden düştü (1925). Eşinin tedavisi için İngiltere'de bulunduğu sırada (1926) İzmir suikastı dolayısıyla yokluğunda yargılanmaya başlanınca, Türkiye'ye dönmedi ve yargılama sonucunda aklandıysa da, Atatürk'ün ölümüne kadar bu küskünlüğü sürdü. Türkiye'ye dönünce (1939), İslâm Ansiklopedisi yazı kurulunun başına getirilip, 1950-1954 döneminde bağımsız milletvekilliği yaptı.

Adnan Adıvar, sürgün yıllarını eşinin de desteğiyle bilimsel çalışmalar yaparak geçirmiş, felsefe alanında yoğunlaşan araştırmalarıyla, günümüzde de yararlılığını yitirmemiş yapıtlar ortaya koymuştur. Özellikle Osmanlı dönemindeki bilimsel çalışmaların tarihini konu alan araştırmaları önemlidir.

Başlıca yapıtları: *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943; ilk kez Fransızca olarak *La Science Chez Les Turcs Ottomans* adıyla Paris'te yayınlandı, 1939), *Tarih Boyunca İlim ve Din* (2 cilt, 1944), *Farabi* (1947), *Dur, Düşün* (denemeler, 1950), *Bizans'ta Yüksek Mektepler* (1953).

Adıvar, Halide Edip

Türk kadın romancısı (İstanbul 1882-ay.y. 1964). Reji nazırlarından Mehmet Edip Bey'in kızı olan Halide Edip Adıvar, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin son sınıfındayken matematikçi Salih Zeki'yle evlendi. Okulu bitirince (1901, gazete ve dergilerde yazılar yayınlayıp, 31 Mart olayı sırasında yazılarından dolayı kara listeye alındığını öğrenince, çocuklarıyla Mısır'a kaçtı. Oradan İngiltere'ye geçip, olaylar bastırılınca döndü. Salih Zeki ikinci bir kadınla evlenmek isteyince eşinden ayrılıp (1910), Darülmuallimât'ta görev aldı; Vakıf Ocağı çev-

İlk romanlarında kadın ruhunun özelliklerini yansıtmaya çalışan Halide Edip Adıvar, sonradan töre romanlarına ağırlık vermiştir.

resinde gelişen Türkçülük akımıyla ilgilendi. Cemal Paşa'nın çağrısıyla Suriye'ye gidip (1916), kız okullarının kurulmasında çalıştı. Ertesi yıl babasına verdiği vekâletle A. Adnan Adıvar ile evlenip, İstanbul'a dönünce (1918) Darülfünun'da Batı edebiyatı dersi verdi. Yunanlıların İzmir'e girmesi üstüne düzenlenen Fatih ve Sultanahmet mitinglerinde konuşmalar yapıp (1919), İstanbul işgal edilince eşiyle Anadolu'ya geçti ve Atatürk'ün karargâhında göreve başladı. Cumhuriyet döneminde Halk Fırkası'na karşı muhalefete geçen eşinin düşüncelerini destekleyip, İngiltere'de bulundukları sırada eşi İzmir suikastıyla ilgili görülerek yokluğunda yargılanmaya başlanınca (1926), Atatürk'ün ölümüne kadar Türkiye dışında yaşadı. Bu süre içinde İngiltere, Fransa ve ABD üniversitelerinde ders verdi. Türkiye'ye dönünce, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörlüğüne getirildi (1939). 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili seçilip, 1954'te üniversitedeki görevine döndü.

1908'de Halide Salih imzasıyla önce *Tanin*'de, sonra *Musavver Muhit*, *Şehbâl* gibi dergilerde sürekli yazılar yayınlayan Halide Edip Adıvar'ın, 1897'de *Mader* adlı bir çevirisi yayınlanmıştır. *Çingene Kız* adlı, yazılmış (1896) ama basılmamış bir yapıtı ile *Ruh-ı Mütehaccir* adını verdiği araştırmaları da ilk yapıtları arasındadır. Romanlarıysa 1910'dan sonra yayınlanmıştır.

İlk romanlarında bireysel duyguları işleyen ve kadın ruhunun özelliklerini yansıtmaya çalışan Halide Edip, Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra toplumsal alana yönelmiş, vatan sevgisini, kurtuluş ülküsünü destanlaştırmıştır. *Sinekli Bakkal*'la birlikte, belirli tarihsel dönemlerin toplumsal özelliklerini öne alarak, gelenek ve göreneklerin yön verdiği yaşama düzenini konu edinen töre romanları yazmıştır. Konuları bakımından üç kümeye ayrılan romanlarının tümünün ortak özelliği, farklı biçimlerde de olsa, sevgi temasının işlenmesi, ruh çözümlemelerine yer verilmesi, dil ve anlatımın savruk, özensiz olmasıdır.

Romanları: *Seviyye Talib* (1910), *Raik'in Annesi* (1910), *Handan* (1912), *Yeni Turan* (1912), *Mev'ud Hüküm* (1918), *Ateşten Gömlek* (1922), *Kalb Ağrısı* (1924), *Vurun Kahpeye* (1926), *Zeyno'nun Oğlu* (1928), *Sinekli Bakkal* (1936; aynı yıl İngiltere'de *The Clown and His Daughter* adıyla yayınlandı; 1942 CHP Roman Mükâfatı), *Yol Palas Cinayeti* (1937), *Tatarcık* (1939), *Sonsuz Panayır* (1946), *Döner Ayna* (1954), *Akile Hanım Sokağı* (1958), *Hayat Parçaları* (1963).

Öykü kitapları: *Harap Mabetler* (1911), *Dağa Çıkan Kurt* (düzyazılarla birlikte, 1922).

Oyunları: *Kenan Çobanları* (1918), *Maske ve Ruh* (1945).

Anıları: *Türkün Ateşle İmtihanı* (1962; ilk olarak 1928'de İngiltere'de *The Turkish Ordeal* adıyla yayınlandı), *Mor Salkımlı Ev* (1963; ilk olarak 1926'da İngiltere'de *Memoirs of Halide Edip* adıyla yayınlandı).

İnceleme kitapları: *İngiliz Edebiyatı Tarihi* (3 cilt, 1940-1949), *Üniversite Kafası ve Tenkid* (1942), *Edebiyatta Tercümenin Rolü* (1944), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* (1955), *Dr. Adnan Adıvar* (anılarıyla birlikte, 1956).

Tefrika olarak kalan romanları: *Kızıl Hançerler* (*Hayat* dergisi, 1964), *Sevda Sokağı Komedyası* (*Cumhuriyet* gazetesi, 1959), *Çaresaz* (*Cumhuriyet* gazetesi, 1960), *Kerim Usta'nın Oğlu* (*Milliyet* gazetesi, 1958). Bu romanlarından son üçü ölümünden sonra kitap olarak yayınlanmıştır.

Adıyaman (kent)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kent. Aynı adlı ilin merkezi olan Adıyaman kenti, "Güneydoğu Toroslar" adı verilen dağ sıralarının güney eteklerinde, deniz düzeyinden 525 m yükseklikte yer alır.

TARİH

Adıyaman ve çevresi Eskiçağ'da sırasıyla Hitit, Mitanni, Asur, Pers, Kommagene krallıklarının egemenliğinde yaşadıktan sonra, Roma ve Bizans topraklarına katıldı. Ortaçağ'da, Hz. Ömer döneminde yöreye İslâm akınları başladıysa da, Adıyaman ve çevresinin fethi, ancak Emevi Halifesi Muaviye döneminde, 670'e doğru tamamlandı. 758'de de Abbasi egemenliğine giren kentin o dönemdeki adı, *Hısn-ı Mansur*'du ("Mansur'un kalesi" anlamındaki bu adın, Emevi komutanlarından Mansur Bin Cavene'den ya da Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur'dan dolayı verildiği ileri sürülür). Harunurreşit'in, halife olmadan önce onarttığı kent, Abbasiler ile Bizans arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra, X. yy'da yeniden Bizans egemenliğine girdi. 1066'da Selçuklu komutanı Gümüştigin tarafından alınınca, ilk kez Türklerin eline geçmiş oldu. Daha sonra dönem dönem Artukluların, Eyyubilerin, yeniden Selçukluların egemenliğinde kalıp, XIII. yy'da Moğollar tarafından istila edildi. Sonra Akkoyunlular, Dulkadıroğlu Beyliği ve Memlukluların yönetiminde kaldı.

Bayezit I döneminde ilk kez Osmanlı yönetimine giren kentin, kesin olarak Osmanlı topraklarına katılması Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirildi (1515). Osmanlı yönetim örgütünde önceleri Besni'ye bağlı bir nahiye merkeziyken, 1519'dan başlayarak, Maraş eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. 1531'de Elbistan sancağına bağlı bir kaza merkezine dönüştürülüp, 1563'te yeniden Maraş eyaletine bağlandı ve XIX. yy'a kadar Maraş'a bağlı kaldı. Tanzimat'tan sonra yapılan yönetim düzenlemeleriyle 1841'de kaza merkezi, 1849'da Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. 1859'da Malatya sancağına, 1883'te de Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetine bağlandı ve Cumhuriyet dönemine kadar durumu değişmedi.

GÜNÜMÜZDE ADIYAMAN

Cumhuriyet'in başlarında bir kaza (ilçe) merkezi olarak Malatya iline bağlanan Adıyaman, 1954'te, aynı adlı ilin merkezi oldu. 1927 yılında ilk nüfus sayımında henüz 10 000'i bulmayan nüfusu (8 644), ilk olarak 1935 sayımında 10 000'i aştı (10 299). İl merkezi olduktan sonra nüfusu daha hızlı artmaya başlayıp, 1970'te 30 000'i, 1975'te 40 000'i, 1980'de 50 000'i geçti. 1990 sayımında da, 100 000'i biraz aştı (100 045).

Adıyaman'dan görünüş.

Kentte pamuğu çekirdeğinden ayıran atölyeler ile un ve yağ fabrikaları, süt fabrikaları ve bir dokuma fabrikası, başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Adıyaman kenti aynı zamanda yakınındaki Nemrut dağında bulunan tarihsel ve turistik kalıntıları görmeye gelenler için hareket üssü işlevi görmektedir.

Adıyaman (il)

Büyük bölümü, Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde, kuzeydeki küçük bir kesimiyse (Gerger ve Çelikhan ilçeleri) Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer alan il. Yüzölçümü 7 614 km^2, nüfusu 1990 sayımına göre 513 131 kişi, nüfus yoğunluğu km^2'ye 67'dir. Adıyaman ili, kuzeyde Malatya, doğuda Diyarbakır, güneydoğu ve güneyde Şanlıurfa, yine güneyde Gaziantep, batıda Kahramanmaraş illeriyle çevrilidir. 9 ilçeye ayrılmıştır: Merkez, Besni, Çelikhan, Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat, Sincik, Tut.

İlin kuzeydeki bölümünü Güneydoğu Toroslar yayının "Malatya dağları" adı verilen kesimi kaplar. Güney kesimiyse, yükseltisi 800-600 m arasında değişen, vadilerle yarılmış dalgalı yaylalar görünüşündedir.

Adıyaman ilinde kara iklimi egemendir; yazlar sıcak, kışlar oldukçasert geçer. İl merkezindeki meteoroloji istasyonunun gözlemlerine göre, en soğuk ay (ocak) ortalaması 4,3 °C, en sıcak ay (temmuz) ortalaması 30,6 °C (18.1.1964), kaydedilmiş en yüksek sıcaklık 42,6 °C'tır (19.7.1965). Yağışlar kuzeydeki dağlık kesime doğru artar; güneye doğru azalır. İlin aşağı yukarı orta kesimlerinde yer alan Adıyaman kentinde 835 mm olan yıllık ortalama yağış, ilin kuzeyinde bazı kesimlerde 1 m'ye yaklaşır (Çelikhan'da 928 mm); bazı kesimlerdeyse 1 m'yi de aşar (Gerger'de 1 137 mm). İlin en güney kesiminde yer alan Samsat'taysa, yükseltinin etkisiyle 554 mm'ye kadar düşer. Kuzeydeki dağlık kesimde kar yağışları da önemli ölçüdedir. Ama bu kesimde kar yağışı gözlemi yapan meteoroloji istasyonları bulunmadığından, bu konuyla ilgili kesin sayılar yoktur. Söz konusu dağlık kesim ile yayla alanının geçiş kesiminde yer alan Adıyaman kentinde, ortalama kar yağışlı günler sayısı 3,4, yerin karla örtülü olduğu günlerin sayısı ortalama olarak 6,7'dir.

Yaylada doğal bitki örtüsü bozkır (step) görünüşündedir. Su boylarında söğüt dizileri ve bazı köyler çevresinde kavaklıklar görülür. Dağlık kesimlerin bazı köşelerinde de, yer yer küçük meşe topluluklarına raslanır.

İl topraklarının, aşağı yukarı tamamı denilebilecek kadar büyük bir kesimi, sularını Fırat ırmağı aracılığıyla Basra körfezine gönderir. İlin batısındaki küçük bir alan sularıysa, Aksu aracılığıyla Ceyhan ırmağına (Akdeniz) karışır. Fırat ırmağının bu ilden aldığı başlıca kollar, Taraksu, Kâhta suyu, Kalburcu suyu ve Göksu'dur. Fırat ve kollarında suyun en bol olduğu mevsim ilkbahar (nisan), suların en çekilmiş olduğu mevsimse yaz sonudur (eylül).

İl sınırları içindeki başlıca göller, batıda, Gölbaşı ilçesindeki tektonik çukurda yer alır. Tespih dizisi gibi bir doğrultuda sıralanan bu göllerin (Gölbaşı gölü, Azaplı gölü, vb.) fazla suları, Ceyhan'ın kolu Aksu'ya boşalırlar.

EKONOMİ

Adıyaman ilinde halkın geçimi, tarla ürünlerine, meyveciliğe ve hayvancılığa dayanır. Ekili-dikili alanlar, bütün il yüzeyinin dörtte biri kadar yer kaplar. En çok buğday ve arpa üretilir. Tahıl türleri arasında üçüncü sırayı mısır alır. Kâhta ilçesinde, az miktarda çeltik ekilir. Baklagiller arasında mercimek önemli yer tutar. Sanayi bitkilerinden pamuk ve tütün ekimi gelişmektedir; pamuk, merkez ilçede, Besni ilçesinde ve Kâhta ilçesinde yetiştirilir. Tütün, merkez ile Çelikhan ilçesinde yaygındır: "Şark tipi" adı verilen ve bazı özel nitelikleri olan bir tütün cinsi yetiştirilir.

Adıyaman ilinde çeşitli meyvecilik de yapılır. Özellikle üzüm bağları yaygındır; kurutularak değerlendirilen "Besni üzümü" çevrede ün salmıştır. Üzümden ayrıca pekmez ve pestil de yapılır (Gerger pestili); çeşitli sebze, kavun ve karpuz ekimi de geniş bir alan kaplar. Son yıllarda önem kazanan bir başka ürün, antepfıstığıdır.

Hayvan sayısı bakımından kılkeçi sayısının koyun sayısının biraz önünde olduğu görülür.

Adıyaman, yeraltı gelir kaynakları bakımından şanslı sayılabilecek illerimizdendir. Çünkü petrol araştırmala-

rı umut verici sonuçlara ulaşmıştır. İlde merkez ilçede ve Kâhta ilçesinde petrol çalışmaları yapılmaktadır. Petrol dışında, il sınırları içindeki öteki madenler, pirit ve kromdur.

Sanayide büyük bir gelişmeden söz edilemez. Pamuğu çekirdeğinden ayıran birkaç atölye, un ve yağ fabrikaları dışında, ilin başlıca fabrikası, Adıyaman kentindeki dokuma fabrikasıdır.

ULAŞIM

Adıyaman ilinde ulaşım pek gelişmemiştir. 1954'te, il olduğu sıralarda, batı sınırı yakınından geçen Fevzipaşa-Malatya demiryolu ilin başlıca ulaşım ekseni sayılırken, günümüzde karayolları, ulaşım trafiğini kendine çekmiştir. İlin önemli merkezlerle bağlantısı Gölbaşı-Adıyaman karayoluyla olur. Adıyaman'ı Diyarbakır ve Şanlıurfa'ya bağlayan yollar da, son yıllarda düzenlenmiştir.

Adid Lidinillah, Ebu Muhammet Bin Yusuf el-

Mısır Fatımi devletinin son halifesi (? 1151-? 1171). 1160'ta tahta çıkan Ebu Muhammet Bin Yusuf el-Adid Lidinillah, yaşının küçüklüğü, silik kişiliği nedeniyle komutanların, vezirlerin oyuncağı oldu. Ülkenin bazı bölümleri Haçlıların eline geçince, Nurettin Mahmut Zengi'nin Mısır'a gönderdiği Selahattin Eyyubi'yi vezirliğe getirdi. Selahattin Eyyubi tarafından tahttan indirilmesiyle (1171), Fatımi sülalesi sona erdi.

Adige

Kuzey İtalya'da ırmak. Alp dağlarındaki göllerden çıkan Adige ırmağı, 410 km'lik yolu boyunca Bolzano'dan ve Verona yakınlarındaki Val Lagarina'dan geçer; Venedik'in 24 km kadar güneyinde Adriya denizine dökülür. 12 200 km^2'lik bir alanı akaçlayan ırmak, Alp dağlarında hidroelektrik santralları besler ve Veneto'nun bazı kesimlerini sular.

Adil, Fikret: Bk. FİKRET ADİL.

Adile Sultan

Türk kadın şairi (İstanbul 1826- ay.y. 1899). Mahmut II'nin kızı olan Adile Sultan dört yaşında annesini yitirince Nefidan Kadın tarafından büyütüldü, Tophane Müşiri Mehmet Ali Paşa ile evlendirildi (1845). Önce kızı, ardından eşi ölünce, Fındıklı'daki sarayına çekildi ve nakşibendi tarikatından Şeyh Ali Efendi'ye bağlandı.

Adile Sultan, Kanuni'nin şiirlerini *Divan-ı Muhibbi* adıyla ilk kez bastırmış, Fuzuli'ye nazireler, hece vezniyle ilahiler yazmıştır. Osmanlı sülalesi içinde, düzenlenmiş *Divan*'ı (basılmadı) bulunan tek kadın şairdir.

Adil Giray

Kırım hanı (? 1617-Karinabat, Bulgaristan 1672). Babası Devlet Giray'ın yerine hanlığa getirilen (1672) Adil Giray, zorbaca yönetiminden ötürü Osmanlı hükümeti tarafından görevden alındı (1672). Sürgün edildiği Karinabat'ta öldü.

Adirondack dağları

ABD'de dağ kütlesi. New York eyaletinin kuzeybatı kesiminde yaklaşık 12 950 km^2'lik bir alanı kaplayan Adirondack dağları, yuvarlak, ormanlık bir doruklar öbeğinden oluşur. 45 doruğunun yükseltileri 1 200 m'yi aşar; en yükseğininkiyse (Marcy dağı)1629 m'yi bulur. Prekambriyen'de (günümüzden yaklaşık 1 milyar yıl önce) oluşmuş Adirondack dağlarında, George gölü, Placid gölü, Saranac gölleri (3 göl), vb. çok sayıda buzul gölü yer alır. Ayrıca, Hudson ırmağı, Marcy dağının doruğuna yakın bir yerde doğar. Hudson ırmağının yanı sıra Sacandaga, Black ve Oswegatchie ırmakları tarafından sulanan bölgenin yaklaşık üçte ikisi, devlet tarafından kurulmuş olan Adirondack Devlet Parkı'nın içinde yer alır.

adiyabatik süreç

Termodinamik bir cisimler sisteminin, ısı enerjisi değişikliği olmaksızın, yani çevresiyle ısı alış-verişi yapmadan uğradığı dönüşümü belirleyen terim. Herhangi bir süreç, herhangi bir ısı aktarımı olmaksızın, gaz basıncının artmasıyla ya da eksilmesiyle ortaya çıkıyorsa, adiyabatik süreç diye nitelendirilir.

Hava kompresörlerinde, roketlerde ve içten patlamalı motorlarda, adiyabatik süreçler görülür. Sesin yayılmasında da, atmosferde bir dizi adiyabatik süreç ve yayılma dalgaları oluşur.

Adiyabatik yayılma, genellikle gaz ısısının azaltılmasıyla oluşur. Bu olay bir aerosol kutusunda gözlemlenebilir: Aerosol kutusu, bir miktar gaz dışarı püskürtüldükten sonra, soğur. Sıcaklığının apansızın düşmesinin nedeni, gazın dışarı çok çabuk verilerek çevresinden önemli sayılabilecek bir ısı enerjisi alamamasından kaynaklanır. Ayrıca gaz dışarı çıkarken, iç enerjilerinden bazıları hâlâ aerosol kutusundadır ve onu soğutur. Aerosol kutusunun soğumasından sonraki süreçler, artık adiyabatik değildir. Benzer bir durumda, adiyabatik sıkıştırma, genellikle gazın ısısını artırır.

Adiyabatik sıkıştırma ve yayılma, gazların yanı sıra, sıvılarda ve katılarda da gözlenir; ama sıvılarda ve katılarda, gazlarda olduğundan çok daha küçük değerlerdedir.

Adler, Alfred

Avusturyalı hekim ve ruhbilimci (Viyana 1870-Aberdeen| 1937). Freud'un öğrencileri arasında yer alıp, 1911'e kadar Freud'un çevresinde bulunan Alfred Adler, daha sonra öğretmeniyle görüş ayrılığına düştü ve kendi araştırma topluluğunu kurdu. 1926'dan başlayarak sık sık ABD'de ders verip, 1935'te ABD'ye yerleşti. Ortaya attığı ve "bilimsel ruhbilim" diye adlandırdığı kuramını, *Über den Nervösen Charakter* (Sinirli Kişilik Üstüne, 1912), *Praxis und Theorie der Individual Psychologie* (Birey Psikolojisinin Kuramı ve Uygulaması, 1918), *Die Technik der Individual Psychologie* (Birey Psikolojisinin Tekniği, 1928-1930), vb. yapıtlarında açıkladı.

1914-1935 arasında *Die Internationale Zeitschrift for Individual Psychologie*'yi (Uluslararası Bireysel Ruhbilim Dergisi) yayınladı.

Bireysel ruhbilime göre, kişi kendisini aşağılık hissetmesine yolaçan |durumlardan kaçar ve başarı, üstünlük getirecek hedeflere yönelir. Adler "aşağılık duygusu" terimini, aşırı yetersizlik duyguları anlamında kabul etmiştir. Kişinin kendisini ve dünyayı nasıl gördüğü, amaçları ve bu amaçlar için çaba gösterme biçimi, o kişinin yaşama üslubunu oluşturur. Yaşama üslubu, kendisini kişinin yaptığı her şeyde, bu arada düşlerinde ve

Viyanalı ruhbilimci Alfred Adler, Sigmund Freud'un ilk yandaşlarından biri olmasına karşılık, ruhbilime yaklaşımı konusundaki farklılıklardan ötürü, çok geçmeden öğretmeniyle görüş ayrılığına düşmüş ve bireysel ruhbilimi kurmuştur.

eski anılarında da belli eder. Birey, daha büyük, fiziksel, aileden insanlığa kadar uzanan toplumsal sistemlerin, bu arada erkek-dişi sistemini de içeren biyolojik sistemlerin bir parçasıdır. Bunlar da, arkadaşlık ve cinsel sevgi sorunlarını yaratır. Bu sorunların çözülebilmesi için insanın "toplumsal çıkarlar"la ilgili yeterliliğinin gelişmesi gerekir.

Böylece kişinin çabaları, arkadaşı kişilerin çabalarıyla bir araya gelir. Yaşamdaki her türlü uyumsuzluk ve başarısızlık, toplumsal yararı olmayan amaçlar için gösterilmiş çabalardır. Adler'in ruhsal tedavi yönteminde, hastanın kendine güveni uyarılır ve yaşama üslubundaki yanlışların bilincine varmasına, böylece de onları düzeltebilmesine yardımcı olunur.

Adler, Mortimer J.

ABD'li eğitimci, yazar ve yayıncı (New York 1902). Columbia Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Mortimer Jerome Adler, 22 yıl süreyle Chicago Üniversitesi'nde hukuk felsefesi dersi verdi ve üniversitenin öğretim programının yeniden düzenlenmesinde Robert M. Hutchins'le işbirliği yaptı. 1951'de Felsefi Araştırmalar Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirilip, Hutchins'le birlikte Encylopaedia Britannica Şirketi için on ciltlik *Gateway to the Great Bokoks*'u (Büyük Kitaplara Açılan Kapı) ve yirmi ciltlik *Annals of America*'yı (Amerika Yıllığı) yayına hazırladı. *Encylopaedia Britannica*'nın onbeşinci baskısının planlama yönetmenliğini üstlendi.

Bu arada çeşitli kitaplar yazdı: *How To Read a Book* (Bir Kitap Nasıl Okunur, 1940) *Philosopher lat Large: An İntellectual Autobiography* (Genel Olarak Filozof: |Entelektüel Özyaşamöyküsü, 1977), *A Guidebook to Learning* (Öğrenme kılavuzu , 1986), vb.

Adler, Renata

ABD'li kadın yazar (Milano, İtalya 1938). Sorbonne ve Harvard'da öğrenimini tamamlayan Renata Adler, *The New Yorker* gazetesinde yazar olarak çalışmaya başladı (1962). Çeşitli siyasal ve kültürel konulardaki denemelerini *Toward lal Radical Middle* (Radikal Bir Ortaya Doğru, 1970) adlı kitabında, *The New York Times*'a yazdığı film eleştirilerini, *A Year in the Dark* (Karanlıkta Bir Yıl, 1970) adlı kitabında topladı. *Speedboat* (Sürat Motoru, 1976) ve *Pitch Dark* (Zifiri Karanlık, 1983) adlı iki romanı yayınladı.

Adler, Victor

Yahudi asıllı Avusturyalı siyaset adamı (Prag 1852-Viyana 1918). Alman sosyalizminin önderleri arasında |yer alan Victor Adler, bütün sosyalist kuruluşları tek parti içinde birleştirmeye çalıştı ve başardı (Hainfeld kongresi, 1889). Yahudi olduğu için Reichsrat'a seçilemediyse de, Sosyal Demokrat Parti'nin başkanlığını üstlenip, herkese oy hakkı tanınması için uğraştı.

Admiralty adaları

Melanezya'da takımada. Bismarck adalarının bir bölümünü oluşturan Admiralty adaları, Büyük Okyanus'ta, ekvator ile Yeni Gine arasında yer|alırlar. Yüzölçümleri 2 070 km² (bunun yaklaşık dörtte üçünü Manus adası kaplar), nüfusları 27 000'dir.

Yaklaşık 16'sı yanardağ kökenli, yaklaşık 24'ü de mercan adası olan Admiralty adalarında, günlük ortalama sıcaklık 27 °C, yıllık ortalama yağış 2 030- 2 540 mm'dir.

Manus adasındaki ormanlarla kaplı dağların yükseltileri 718 m'yi aşmaz. Adanın önemli limanı Lorengan, aynı zamanda da takımadanın yönetim merkezidir. Büyük bölümü Melanezyalı olan halkın tamamı özellikle hindistancevizi |yetiştiriciliği ve balıkçılıkla geçinir. Midye ve inci avcılığı önemli bir ek gelir kaynağı oluşturur.

1616'da Hollandalı Willem Schouten'in bulduğu Admiralty adaları, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonlar tarafından işgal edildi. Savaştan sonra BM toprağı olarak Avustralya'nın yönetimine verildi (1948). 1975'te bağımsızlık tanınan Yeni Gine'ye bağlandı.

Adni: Bk. MAHMUT PAŞA, VELİ.

Adonis

Fenike ve Yunan mitolojilerinde genç tanrı.|Fenike mitolojisinde Adonis, bir yabandomuzu tarafından öldürülünce, sevgilisi Aştar onu kurtarmak için cehenneme inmiştir. Yunanlılar, Fenikelilerden aldıkları bu öyküyü biraz değiştirerek, Adonis'i tanrıları arasına katmışlardır. Yunan mitolojisinde Kıbrıs kralı Kyniras ile kızı Myrrha'nın oğlu olan Adonis, yasak aşkından ötürü ağaca dönüştürülen annesinden yere düşerek dünyaya gelmiş ve Afrodit tarafından yeraltı dünyasının kraliçesi Persephone'ye teslim edilmiştir. Delikanlı yaşına gelince Persephone'nin âşık olduğu Adonis, av sırasında yaraladığı bir yaban domuzu tarafından öldürülünce, yeniden yeraltı dünyasına inmiş, bu arada kendisine âşık olan Afrodit tarafından geri verilmesi istenince, Zeus, iki tanrıçanın onu sonsuza kadar paylaşmalarına karar vermiştir. Bu, efsane uyarınca, Adonis'in bahar ve yazı Afrodit'le, yılın geri kalanını da yeraltı dünyasında Persephone ile geçirdiğine (dolayısıyla mevsimlerin değişmesini simgeler) inanılmıştır.

Ador, Gustave

İsviçreli devlet adamı (Cenevre 1845-ay.y. 1928). Bakanlık, başbakanlık (1892 ve 1906), ulusal konsey üyeliği (1889-1917) ve başkanlığı (1901) yapan Gustave Ador, 1910'dan sonra Uluslararası Kızılhaç |Komitesi başkanlığına getirilip, savaş tutsaklarının yaşama koşullarını düzeltmek, aileleriyle haberleşmelerini sağlamak için bir dernek kurdu. İsviçre Konfederasyonu başkanlığına seçilip (1919), İsviçre'nin yansızlığını kabul ettir-

mek için Londra'ya gönderilen heyetin başkanlığını yaptı (1920). İsviçre'yi 1924'e kadar Milletler Cemiyeti'nde temsil etti.

Adorno, Theodor W.

Alman filozofu, toplumbilimcisi ve müzikbilimcisi (Frankfurt-am-Main 1903-Viège, İsviçre 1969). Viyana'da müzik öğrenimi gören (1925-1928) Theodor Wiesengrund Adorno, Almanya'ya dönünce, Frankfurt Okulu'na ve Toplumsal Araştırmalar Okulu'na katıldı. Nazilerin iktidar yıllarını ABD'de geçirip, savaştan sonra ülkesine dönünce, Frankfurt Okulu'nun başlıca kişisi haline geldi. 1960 yıllarında Almanya'daki Yeni Sol hareketin düşünce önderliğini yaptı.

Başlıca yapıtları: *Dialektik der Aufklarung* (Horkheimer'la birlikte, 1947), *Philosophie der Neuen Musik* (Yeni Müziğin Felsefesi, 1949), *The Authoritarian Personality* (Else Frenkel Brunswik, vb.'yle birlikte, 1950), *Aestetische Theorie* (yarım kalmıştır; 1970).

adrenalin

Böbreküstü bezlerinin salgıladığı hormonlardan biri. İnsanın apansız tehlikelerle ve acil durumlarla karşılaştığı anda salgılanan adrenalin (*epinefrin* de denir), kana karışarak bedenin çeşitli bölümlerini etkiler: Karbonhidrat rezervleri harekete geçer ve kan şekeri yükselir; kas gücü artar; gözbebekleri büyür ve içeri daha çok ışık girer; çevresel kan damarları büzüştüğü için kan basıncı artar. Adrenalin sentetik olarak da hazırlanır ve kanamaları durdurmada, astım nöbetlerinde hastaları rahatlatmada, kan şekeri düşüklüğünün yan etkilerini gidermede, vb. kullanılır.

Adrian, Edgar Douglas

İngiliz fizyoloji uzmanı (Londra 1889-Cambridge 1977). Charles Scott Sherrington'la birlikte sinir sistemi ve nöronların işlevleri konusunda çalışmalar yaptı. Bir sinir uyarısının hız ve gücünün değişmediğini, sinir lifleri boyunca değişmeyen bir oranda uyarı başlangıcına ulaştığını kanıtlayarak (bu bulgu sinir işlevlerinin, anlaşılmasında önemli bir adım oldu), 1932'de Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü aldı.

Adrianus I

Papa (öl. Roma 795). 772-795 arasında papalık yapan Adrianus I, Lombardlar kralı Didier'nin Roma'yı ele geçirme ve bütün İtalya'ya egemen olma tehdidi karşısında, Charlemagne'dan yardım istedi. Didier'yi yenen Charlemagne, ona papalık devletinin ilk toprakları olan mülkleri bağışladı (774). Charlemagne'ın desteği olmaksızın Avrupa kiliselerine söz geçiremeyeceğini anladığından, ömrünün sonuna kadar onunla iyi geçinmeye çalıştı. Roma'da bayındırlık çalışmaları yaptırdı.

Adrianus II

Papa (Roma 792-ay.y. 872). 867-872 arasında papalık yapan Adrianus II, Basileios I'in Bizans tahtına çıkmasıyla patrik Photios'un devrilmesini, İstanbul konsilinde Roma ve Bizans kiliselerinin birleşmesini sağladı.

Adrianus IV

Papa (Hertfordshire, İngiltere1115'e d.- Anagni 1159). İngiliz asıllı tek papa olan, 1154-1159 arasında papalık yapan Adrianus IV, papalık maliyesinde başlatılan reformu sürdürdü; İtalyan soyluları tarafından el konulmuş toprakları geri istedi. Friedrich Barbarossa'ya taç giydirdikten sonra (Haziran 1154), Friedrich'in İtalya'ya egemen olma emelleri karşısında, açıkça Sicilya kralına yanaştı. Bu tutumu ve temsilcilerinin Besançon Diyeti'ndeki (1157) imparatorun imparatorluğunu papaya borçlu olduğu yolundaki sert bildirileri, papalık ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasındaki uzun çekişmeyi başlattı.

Adrianus VI

Papa (Utrecht 1459-Roma 1523), Karl V'in eğitmenliğini yapan Adrianus, öğrencisi tahta çıkınca bakanlığa getirildi. Leo X'un yerine papa seçilip (9 Ocak 1522), Reform'un yayılmasını önlemeyi ve Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi açtırmayı, Karl V ile François I arasındaki rekabet yüzünden başaramadı.

Adriya denizi

Akdeniz'in İtalya ve Balkan yarımadaları arasındaki kolu. Otranto boğazından yaklaşık 800 km kuzeybatıya kadar uzanan Adriya denizinin ortalama genişliği 160 km, ortalama derinliği 444 m'dir.

Adı eski bir Etrüsk yerleşme merkezi, daha sonra da Roma limanı olan Adria kasabasından (günümüzde Po ırmağının birikintilerinin denizi doldurması sonucu, denizden 21 km içerde kalmıştır) kaynaklanan Adriya denizinin İtalya kıyıları genellikle alçak ve düzdür; pek çok sayıda koyla yarılmış, önünde irili ufaklı birçok ada sıralanan Dalmaçya kıyılarıysa dik ve kayalıktır. Ilıman iklimiyle (ağustosta yüzey su sıcaklığı 24 °C'tır) yaz mevsiminde çok sayıda turist çeker. Balıkçılığın oldukça geliştiği denizde, kış mevsiminde patlak veren boralar, gemiler için büyük bir tehlike oluşturur.

Ortaçağ'da Avrupa ile Doğu arasında önemli bir deniz yolu olan Adriya denizinin başlangıç noktasında yer alan Venedik, deniz ticaretiyle büyük ölçüde zengin-

leşmiş, ama 1453'te Bizans'ın Türkler tarafından fethinin, daha sonra da Afrika çevresinde yeni deniz yollarının bulunmasının ardından, askerî gücüne bir daha kavuşamamıştır.

Adsız Alkolikler

Alkoliklikle savaş amacıyla kurulmuş örgüt. 1935'te ABD'de Dr. Robert Smith ve Bill Wilson tarafından kurulan Adsız Alkolikler (AA) örgütünün, günümüzde 31 ülkede 93 000 topluluğu ve 2 milyondan çok üyesi vardır. AA bir arkadaşlık örgütüdür ve üyelerinin hiçbir ücret ödemeleri gerekmez; toplantılara da, diledikleri sıklıkta katılabilirler.

AA, alkolikliği ruhsal bir sorun, ama aynı zamanda da bir yıkım kabul eder. Felsefesi ve programı iki bölümden oluşur. Alkolik kişi "alkol üstündeki güçsüzlüğü"nü kabul etmeli, "daha büyük güçler"den yardım istemeli ve yaşamını yeniden, kendi denetimi altına almayı kabul etmelidir. AA felsefesine göre, alkoliklik asla tedavi edilemez (bu, bir alkolik, yeniden içki içmeyi denerse, kaçınılmaz biçimde yeniden alkolik olacaktır demektir; zaten AA üyesi eski alkolikler de kendilerini "artık içmeyen alkolik" diye tanımlarlar); ayrıca kendini tutarak içki içmemeyi başardığı sürece normal, üretici yaşamına dönebilir. İstanbul Bakırköy Hastanesi'ndeki ANATEM birimi de (Bk. ANATEM) Adsız Alkolikler'in benzeri bir kuruluştur.

adsorpsiyon: Bk. YÜZDE TUTMA.

Adududdevle, Fenna Hüsrev Bin R.

Büveyhi hükümdarı (Isfahan 936-Bağdat 983). Amcası İmadüddevle'nin yerine tahta çıkan (950) Fenna Hüsrev Bin Rüknüddevle, Kirman (968) ve Umman'ı (973) aldı.

Vasit'te Alptigin komutasındaki Türkleri yenerek (975), Bağdat'a girdi. Amcasının oğlu Bahtiyar'ı yenip (976), Basra'yı ve bütün Irak'ı egemenliğine aldı (977). Kardeşi Fahrüddevle'nin topraklarını ele geçirerek (980) ve Cürcan ile Taberistan'ı da egemenliğine alarak, bütün Büveyhi devletlerini buyruğu altında topladı. "Sultan" ve "Melik" (ilk kez) unvanlarını kullandı.

Adula, Cyrille

Kongolu siyaset adamı (Leopoldville 1923-ay.y. 1978). Kongo Ulusal Hareketi'nin kurucuları arasında yer alan Cyrille Adula (1958), parti ikiye bölününce (aşırılar ve ılımlılar), ılımlılar arasına katıldı. Birinci İleo kabinesinde İçişleri bakanlığına atandıysa da, Mobutu'nun hükümet darbesi (1961) yüzünden göreve başlayamadı. İkinci İleo kabinesinde yeniden aynı göreve getirilip, Lumumba öldürülünce Gizenga'nın Stanleyville'de kurduğu hükümetle anlaşmayı başardı: Parlamento Stanleyville'de toplandı. Başbakanlığa getirilince (Ağustos 1961), bir ulusal birlik hükümeti kurarak, Çombe'nin Katanga hükümetini dağıttı (Aralık 1963). Ama ertesi yıl Kongo hükümeti başkanlığını Çombe'ye bırakmak zorunda kaldı.

adveksiyon

Atmosferin bir ya da birden çok bileşeninin -sıcaklık, nem ya da hava kirliliği- yatay (bazen de dikey) hava hareketlerinden etkilenmesi süreci. Soğuk adveksiyon, soğuk havanın kutuplardan ekvatora doğru hareketiyle ortaya çıkar. Nem adveksiyonuysa, okyanuslar üstündeki nemli havanın kuru kıtalara doğru gidişiyle görülür. Terim aynı zamanda, okyanus akıntıları için de kullanılır.

adventist

Protestan mezhebi. William Miller (1782-1849) tarafından kurulan (1831'e d.) adventist mezhebinin üyeleri (*adventistler*), İsa'nın çok yakında ikinci kez dünyaya geleceğine inanırlar. Miller, İncil'i inceledikten sonra, 22 Ekim 1844'ün İsa'nın geri geleceği gün olduğunu ve dünyanın büyük bir ateşle temizlenip, kıyamet gününden önce bin yıllık bir barış ve dîn döneminin başlayacağını ileri sürmüş, bu olay gerçekleşmeyince, inananlarının çoğu dağılmışlardır. Ama sonradan aynı inanca bağlı çeşitli hıristiyan toplulukları oluşmuştur. Bu toplulukların en önemlileri olan Yedinci Gün Adventistleri'nin ABD'de 639 000, Kanada'da 35 000 üyesi vardır. Adventist Hıristiyan Kilisesi'nin de ABD'de 28 700 üyesi vardır.

Ady, Endre

Macar şairi (Ermindszent 1877-Budapeşte 1919). Eleştirmenlerin çoğu tarafından XX. yy'ın en büyük Macar şiiri sayılan Endre Ady, Fransız simgeciliğinden etkilenmiş, yenilikçi şiirleri, Janos Arany ve Sandor Petőfi'nin yaratmış oldukları şiir geleneğiyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturmuştur.

Gazeteci olmak için hukuk öğrenimini yarım bırakan Endre Ady, şiirlerinin çoğunda "Leda" diye adlandırdığı Adele Brull'la karşılaştıktan sonra, onun ardından Paris'e gitti ve yeni edebiyat akımlarını tanıdı. Macaristan'a dönünce, bir yandan gazetecilik yaparken, bir yandan da yayınladığı şiirlerdeki göreneklere aykırı inançları ve Macar soylularına, geleneksel Macar toplumuna saldırılarıyla büyük tartışmalara yolaçtı. Geleneksel şiirden bütünüyle farklı şiirlerini topladığı *Uj Versek* (Yeni Şiirler, 1906) adlı kitabıyla büyük yankılar uyandırdı.

Sonraki yıllarda şiir yazmayı sürdürürken (toplam on kitap), bir yandan da ülkenin başlıca edebiyat ve düşünce dergisi *Nyugat*'ta (Batı) düzyazılar (ve şiirler) yayınlamaya başladı. Özellikle eski şiir geleneğine ve döneminin Macar toplumuna saldırılarını, ama aynı zamanda da yurduna ve Macar halkına sevgisini yansıttığı konuşma diliyle yazılmış lirik şiirlerinin yanı sıra, "Tanrı'yı yitirmiş bir dünyanın acıları ve ölüm" temalarını işlediği dinsel şiirler yayınladı. Aşırı çalışma, içki düşkünlüğü ve başıboş bir yaşam sürmesi sonucunda, genç yaşta öldü.

AE: Bk. RUSSEL, GEORGE WİLLİAM.

aegirit: Bk. PİROKSEN.

aegis

Yunan mitolojisinde "kalkan taşıyıcı" diye adlandırılan Zeus'la ve tanrıça Athena'yla ilgili terim. Homeros, aegisi, kenarı yılanlarla çevrili, kaba tüylü bir göğüs zırhı olarak tanımlamıştır. Athena'nın keçi derisinden yapılma püsküllü kalkanıysa, Gorgona kardeşlerden Medusa'nın ürkütücü başıyla süslenmişti.

Aegytopithecus

Mısır'da Çöl bölgesi Fayyum'da bulunmuş fosil maymun cinsi. Adı "Mısır maymunu" anlamına gelen, günümüzde daha yaygın olarak *Propliopithecus* diye adlandırılan bu soyu tükenmiş maymun cinsiyle ilgili fosil kemikler, 1964'te Oligosen'den (günümüzden yaklaşık 32-35 milyon yıl önce) kalma tortul tabakalarda bulunmuştur. Dişlerindeki ve kafatasının kemiklerindeki bazı özellikler, otçul olduğunu göstermelerinin yanı sıra, günümüzdeki şempanze ve gorillerin doğrudan atası olduğuna inanılan Miyosen'de yaşamış *Dryopithecus*'un da atası olabileceğini ortaya koymaktadır. Yalnız, daha yakın dönemde yaşamış bu maymunlardan farklı olarak, daha küçük beyinli ve kuyruklu, ayrıca, dışa doğru çıkıntı yapan köpek benzeri geniş yüzlüdür.

Aelianus

Yunanca yazmış Romalı yazar (Praeneste, Roma 170 - Roma 235). Roma'da belagat öğretmenliği yapan Aelianus (ya da *Claudius Aelianus*), günümüze kalan Yunanca iki yapıtından *Nature Animalium* (Hayvanların Doğası Üstüne) adlı birincisinde, ahlâk dersleri veren hayvan öykü ve masallarını toplamıştır. *Varia Historia* (Çeşitli Öyküler) adlı ikinci yapıtındaysa, insanlarla ve gelenek-göreneklerle ilgili mucizevi olayları işleyen öykülere yer vermiştir.

Aeneas: Bk. AİENİAS.

Aepinus

Alman fizikçisi ve hekimi (Rostock 1724-Dorpat 1802). Rostock Üniversitesi'nde, matematik ve tıp doktorasını veren Aepinus (gerçek adı *Franz Ulrich Theodor Hoch*'tur), matematik ve astronomi muhtıraları yayınladı. Bir süre Berlin Akademisi'nde astronomi dersleri verdikten (1755) sonra, Petersburg'a yerleşti (1757). İlk elektrik kondansatörünü ve elektroforu tasarlayıp, *Tentamen Theoriae Electricitatis et Magnetismi* (Elektrik ve Magnetizma Üstüne Deneme, 1759) adlı elektrik incelemesinde açıkladı. Veliaht Pavel Petroviç'in eğitmenliğini, tahta çıkmasından (1797) sonra da danışmanlığını yaptı.

Aerobee

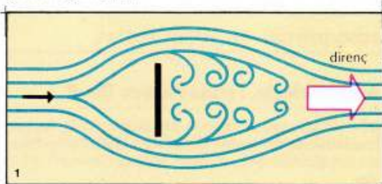
ABD'de gerçekleştirilen en başarılı uzay sondalarından biri. 1946'da, atmosferin üst tabakalarını incelemesi amacıyla tasarlanan Aerobee, ilk olarak 1947'de fırlatıldı ve başarılı bir uçuştan sonra Yer'e döndü. 1952'de, uzay uçusunun küçük memeliler üstündeki etkilerini ölçmek amacıyla yapılan ilk deneylerden biri için, 1952'de bu kez içinde iki maymun ve iki fareyle fırlatıldı; 60 960 m yüksekliğe ulaşmasından sonra, içinde hayvanların bulunduğu ön bölümünün paraşütle indirilmesi başarıldı. Sonradan daha gelişmiş modelleri olan Aerobee Hi, Aerobee 200 ve Aerobee 350 (boyu 15,2 m, çapı 0,55 m'dir; 272 kg ağırlık taşıyabilir) yapıldı.

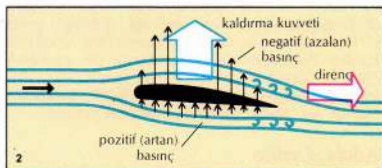
aerodinamik

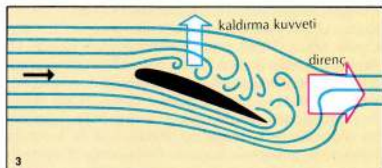
Hava ve öbür gazların hareketi ile bunlar içinde hareket eden cisme etkiyen kuvetleri inceleyen bilim dalı. Aynı ilkelerin, akışkanlar üstüne uygulandığı akışkanlar mekaniğinin bir kolu olan aerodinamik, özellikle ağır hava taşıtlarının hareketini incelediğinden, burada bu yönü ele alınacaktır. Bununla birlikte, aerodinamikten, küçük hava taşıtları gibi hafif cisimlerin ve köprü, bina, vb. yapı birimleri üstüne etkiyen kuvvetlerin belirlenmesinde de yararlanıldığını unutmamak gerekir. Hava tünelleri (Bk. HAVA TÜNELİ) aerodinamik araştırmalarının temel öğesidir.

Aerodinamik de dahil bütün kuramsal mekanik dalları, XVII. yy'da İsaac Newton tarafından geliştirilen hareket yasalarına dayanırlar. Bu yasalar, hareket halindeki ya da duran bir cismi etkileyen kuvvetleri açıklar. Newton ayrıca, ağdalılık (havanın ya da herhangi bir başka akışkanın, harekete -gerek kendi hareketine, gerek içinde hareket eden bir cismin hareketine- diren-

Düşey bir yüzeyin arkasındaki şiddetli hava akımı (1) kaldırma olmaksızın sürüklenmeye neden olur. İyi tasarlanmış bir kanat (2) hava basıncını kanat üstünde azaltarak kaldırma işlevi görür. Azalan hava sürtünmesi ve sarsıntı, sürüklenmeyi en aza indirir. Kanadın hava ile buluştuğu açı artırılırsa, kaldırma kuvveti bir noktada yoğunlaşır. Kritik bir açıdan sonra, hava akışı şiddetlenir (3) ve direnç artar; kaldırma kuvveti azalır. Uçuş sırasında uçağa dört kuvvet etkir (4): Öne doğru itme kuvveti; karşıt yönde hava sürtünmesi, yani direnç; yukarı doğru kaldırma kuvveti; yerçekiminden kaynaklanan, uçuşun gerçekleşmesi için kaldırma kuvveti tarafından yenilmesi gereken ağırlık etkisi.

mesi) kavramını da geliştirmiştir. Aynı çağda daha genç olan Daniel Bernoulli, Newton'un hareket yasalarını akışkan çalışmalarına uygulamış ve akışkanın hızının, içindeki basınçla orantılı olduğu ilkesini geliştirmiştir: Akışkan ne kadar hızlı akarsa, basınç o kadar az olur (Bk. BERNOULLİ YASASI). Bu kuramlar sonraki çalışmaların temelini oluşturmuştur.

Uçağın uçuşu. Yukarda sözü edilen kavramlar, insanoğlunun gökyüzünde uçma düşünün gerçekleştirilebilmesi için gerekliydi. Leonardo da Vinci XVI. yy'da modern helikopteri anımsatacak araçlar tasarlamış, ama uçuş sırasındaki aerodinamik kuvvetleri hesaba katmamış olduğundan, uygulamalar başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bir uçağa 4 ana kuvvet etki eder: İtme, yerçekimi, direnç kuvveti, kaldırma kuvveti. Yerçekimi ve kaldırma ile itme ve direnç kuvvetleri, birbirlerine ters yönde etki ederler.

Pervane ya da jet motorları itme uyguladığından, uçak ileri hareket eder. İleri hareket, itme kuvveti havanın ağdalılığından kaynaklanan direnç kuvvetinden büyük oldukça sürer. Uçak, çeşitli bölümlerini etkileyen sürükleme (direnç) kuvvetlerini elden geldiğince azaltacak biçimde tasarlanmıştır.

Yerçekimini yenmek ve gökyüzüne yükseltmek için, uçağa kaldırma kuvveti uygulanması gerekir. Bu kuvvet genellikle, uçağın kanatlarıyla sağlanır. Bir kanat (ya da hava akışı etkisiyle karşılaştığında istenen etkiyi yaratacak biçimde tasarlanmış bir yüzey) "engel" diye adlandırılır. Bernoulli yasası, kanat gibi bir engelle harcanan kaldırma kuvveti kuramının temelini oluşturur. Bir kanadın kesiti, hava ile kanadın buluştuğu açı alçak yüzeye oranla yüksekteki yüzeyden havanın daha hızlı akmasını sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Dolayısıyla, kanat üstünde hava basıncı, altına oranla daha azdır; bu ilke, uçağın havalanmasını sağlar.

Modern aerodinamik tasarım. Bir uçağın aerodinamik çözümlemesi yapılırken, aracın öğelerini gözönünde bulundurmak ve her öğe için hava akışını ayrı ayrı hesaplamak gerekir. Elde edilen sonuçların toplamı, bir bütün olarak araca, uçuş sırasında etkiyen kuvvetleri verir. Bunun için kanat ve kuyruk çözümlemesi yapılıp, sonra gövdenin çevresinde hava etkisi, havanın akış dağılımına eklenir. Modern aerodinamik tasarımda bilgisayarların kullanılması, bütün kanat, gövde ve kuyruk grubu üstünde çalışma olanağını sağlamıştır.

Yüksek hızlı uçak tasarımcıları, sınır tabakası gibi öbür aerodinamik kavramları da gözönünde bulundurmak zorundadırlar. Bu tabaka, hava sürtünmesi sonucu oluşacak sarsıntıların daha güçlü hissedildiği, uçağın yüzeyine en yakın olan hava tabakasıdır. Sarsıntıları önlemek için, uçaklar, gövde çevresindeki hava akışını elden geldiğince dağıtmayacak biçimde tasarlanır.

Sesüstü uçuş. Sözü edilen etmenler, özellikle çok yüksek hızlarda önem kazanır. Yüksek uçak hızları Mach sayısıyla tanımlanır. Bu sayı bir uçağın hızının, aynı yoğunluktaki havada sesin hızına oranıdır. İki hız birbirine eşit olduğunda Mach sayısı 1'dir. Birden düşük Mach sayıları sesaltı, birden yüksek Mach sayıları sesüstü ve 5 Mach sayısı üstü sesötesi diye adlandırılır. Mach 1 ve ötesinde, özel aerodinamik sorunlar ortaya çıkar. Düşük hızlarda, gövde çevresinde akış halindeki hava sıkıştırılamaz akışkan olarak kabul edilir (yani yoğunluğu değişmez). Yüksek hızlardaysa, havanın yoğunluğu belirgin biçimde yükselir; dolayısıyla basınç ve sıcaklık da artar. Bu etkenleri ortadan kaldırmak için sesüstü uçak, daha ince bir hava tabakasında hareket etmek için sesaltı uçağa oranla çok daha yüksekten uçar. Uçak ses hızına yaklaşırken, Mach sayısının 1'i aştığı bölümlerde sarsıntı dalgaları oluşur. Uçağın hızı daha da artarsa bu dalgalar ses patlamasına yolaçar.

Düşükten, ses hızı ötesine hız yükselişi, "sesaşırı hız değişikliği" diye adlandırılır. İkinci Dünya Savaşı'nda jet pilotları, "uçakları sesaşırı hız değişikliği"ne girdiklerinde ve sarsıntı dalgaları uçağı zorladığında, bunu "ses sınırını aşmak" diye adlandırmışlardır. Söz konusu sarsıntı dalgaları, kanatların bazı bölgelerinde, dalgaların dengesizliğinden kaynaklanır. Sesüstü hızlarda, sarsıntı dalgaları dengelenir ve bütün uçağın bir parçasıymış gibi davranır.

Swept-back kanadı, sesaltı hızların üst sınırına yakın hızlarda uçması için yapılmış her türlü hava taşıtında, şok dalgalarının oluşmasını geciktirmek için tasarlanmış, daha yüksek, sesüstü hızlarda uçacak araçlar için geliştirilmesiyle, delta-kanadı ortaya çıkmıştır. Delta-kanadı yaklaşık 2 Mach sayısında uçan Concorde uçağında kullanılmıştır. Sesüstü hızda uçacak, yalnızca deneysel amaçlı bazı hava taşıtları da tasarlanmıştır. Sözgelimi uzay mekikleri, uçuş yörüngelerinden çıkıp atmosfer içine girdiklerinde yavaşlayarak, inişi gerçekleştirirler. Uzay mekiklerinin yapılmasından önce, uzaydan geri dönen hava taşıtları yumuşak inişe geçirilmeyip, basit bir balistik iniş yaparlardı (Bk. BALİSTİK).

Bütün sesüstü uçuşların, hattâ sesötesi uçuşların niteleyici özelliği, şiddetli ısı üretimidir. Bu ısı, araç ile atmosfer arasındaki sürtünmeden kaynaklanır. Atmosfer-

(Solda) *Fotoğrafta, bir uzay mekiğinin, yörüngesinde yaklaşık ses hızında temsili hareketini gösteren hava akışı canlandırılmıştır. Sarsıntı dalgaları (eğik çizgilerle gösterilmiştir) uçak gövdesindeki hava sıkışmasından ve denenen modelin kontrol yüzeylerinden kaynaklanmaktadır.*

Asma köprülerin tasarımı aerodinamik gerektirir. 1940 Temmuzu'nda trafiğe açılan ve hafif rüzgârlarda bile hissedilen hareketleri sonucunda 7 Kasım 1940'ta çöken (altta) eski Tacoma Narrows (ABD) köprüsü (üstte) buna örnek gösterilebilir: Köprünün aerodinamik ilkeleri hesaba katılmadan yapılan kiriş tasarımı, jaluzilerde görüldüğü gibi bir yaylanma hareketine neden olmuştur.

de hızla hareket eden cisimlerin bütün kinetik enerjileri ısıya dönüşür ve atmosfere dağılır. Dönen uzay gemilerini atmosfere giren göktaşları gibi yanmaktan kurtarmak için, ısı kalkanları geliştirilmiştir. Bu kalkanlar, büyük bir özenle denetlenir ve çok yüksek sıcaklıkta eriyen ya da yanan bazı özel maddelerle yalıtılır ve kaplanır.

Aerodinamik deneyler. Aerodinamik deneyler, aerodinamik sorunlara açıklık getirmek amacıyla, kuramsal araştırmalar eşliğinde uygulanırlar. Denemelerin büyük çoğunluğu, dünyada yaklaşık 400 tane bulunan (aşağı yukarı yarısı ABD'dedir) hava tünellerinde yapılır. Bazı hava tünelleri son derece özelleştirilmiştir ve kısa süreli ya da geniş-şok-tüplerinde olduğu gibi periyodik biçimde hava akımı oluştururlar.

Hava tünelleri, Mach sayısı kapasitelerine göre sesaltı, sesaşırı, sesüstü, ya da sesötesi diye sınıflandırılırlar. Tam boyuttaki hava aracının hava sürtünmesini yaratmak çok önemliyse de, bu işlem çoğunlukla güçtür ve pahalıya mal olur: Çok geniş bir tünel ve buna bağlı olarak büyük modeller ya da düşük hava sürtünmesi elde etmek için basınçlı tünel gerektirir. Henüz sesüstü hızda düşük hava sürtünmesi elde edilecek bir tünel yapılamamıştır. Tasarımda, hava tüneli denemeleriyle bağlantılı olarak, bilgisayarlar da kullanılmaktadır.

aeronotik: Bk. AERODİNAMİK; UÇAK; UÇAK VE UZAY ARAÇLARI SANAYİSİ.

aerosol

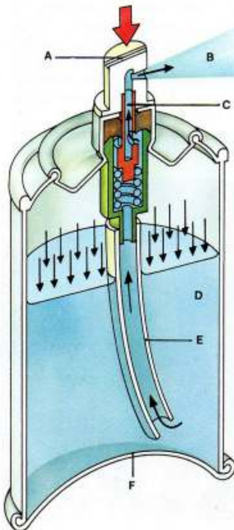
Bir sıvının, bir çözeltinin ya da katının parçacıklarının, havada ya da bir gaz içinde dağılıp asılı kalması. Duman, sis ve pus birer aerosoldur. Dünyanın atmosferi de tek başına büyük bir aerosol olarak kabul edilebilir. Öteki doğal aerosoller de her zaman atmosferde bulunur ve iklimi etkilerler.

Bir sıvının ya da tozun dağıtılması ya da buharın yoğunlaştırılması gibi yapay yöntemlerle de aerosoller hazırlanabilir. Parçacık büyüklüğünün aşağı yukarı aynı olduğu aerosoller, genellikle deneysel amaçlı hazırlanır. Aerosollerin parçacık yoğunluğu, çökelme (sedimantasyon) ve pıhtılaşma oranı, ışık dağıtma özellikleri ve akciğerlere işleme derecesi gibi özellikleri tıpta sık sık ölçülür.

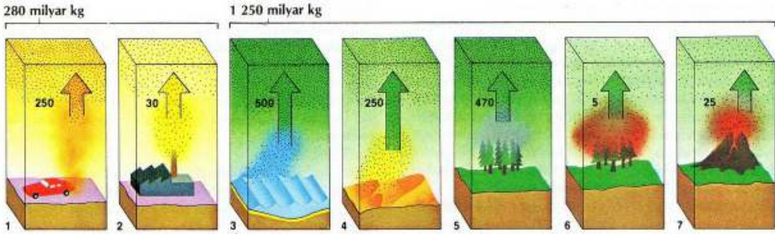
Yakın dönemde aerosol terimi, içeriğini sprey, köpük, macun ya da kreme çevirebilen kutular için de kullanılmaya başlamıştır. Metal, plastik ya da cam kutular, supabı açıldığında içindekileri püskürtmesi için, basınçla doldurulmuştur. Deodoranlar, saç spreyleri, çeşitli böcek zehirleri, soslar, ayakkabı boyaları, ev temizleyicileri, vb. birçok ürün, aerosol biçiminde hazırlanmaktadır.

Bu aerosollerde, basıncı sağlayan "iticiler", oda sıcaklığında sıvı ya da gaz olabilirler ve çift amaçlıdırlar: İçeriği kutudan dışarı püskürtmek, sprey ya da köpüğün oluşumuna yardımcı olmak.

Buhar basınçları, zehirli olmayışları ve kimyasal tepkimelere girmemeleri nedeniyle kloroflüorokarbonlar (CFCs) aerosollerde yaygın biçimde kullanılmışlardır ama, stratosferdeki ozon tabakasına zarar verdiklerinin anlaşılması nedeniyle (Bk. OZON TABAKASI) yerlerine başka maddeler kullanılmaya başlanmıştır. 1970 yıllarının sonlarında ABD ve İsveç CFCs'nin kullanımını kısıtlamış, 1988'de dünyanın en büyük CFCs üreticileri, Dow Chemical ve Du Pont şirketleri, üretimi belirli aşamalarla durdurmayı kabul etmişlerdir. Aerosollerde kloroflüorokarbonların yerine kullanılmaya başlayan "iticiler"in başlıcaları arasında hidrokloroflüorokarbonlar

Aerosol kutusunun üstündeki supap (A) bastırıldığında, sıvılaştırılmış gaz ve ürünün yüksek basınçta karışımının (D), plastik tüpten (E) ve çıkış çubuğundan (C) akmasını sağlar. Sıvılaştırılmış gazın atmosfer basıncında buharlaşması sonucunda, ince tanecikli bir pus oluşur (B). Basınca dayanabilmesi için, aerosol kutusunun taban bölümü (F) kubbe biçimindedir.

Atmosfere giren aerosol parçacıklarının temel kaynağı doğadır; ama sanayide kullanılan işlemler, atmosferde aerosol parçacıkları birikmesine gün geçtikçe daha çok yolaçmaktadırlar. Her yıl, sanayi kökenli 280 milyar kg, doğal kaynaklı 1 250 milyar kg "hava kirletici", atmosfere atılmaktadır. Sanayi kökenli kirleticileri, azot oksitler, kükürt oksitler, araba ekzoslarından çıkan hidrokarbonlar (1), fabrikalardan çıkan dumanlar (2) oluşturur; doğa kaynaklı hava kirleticiler, okyanuslardaki tuz püskürmeleri (3), kurak bölgelerde rüzgârla havalanan tozlar (4), bitkilerden hidrokarbonlar gibi gaz bileşiklerinin çıkması (5), orman yangınlarındaki duman (6) ve yanardağ püskürmeleri (7) kökenlidir. Bu kirletici parçacıkların büyük çoğunluğu başlangıçta gaz halindedir; ama atmosferdeki değişiklikler sonucunda katılaşırlar.

($HCFC_S$), hidrokarbonlar ve asetonda çözündürülmüş karbondioksit gibi sıkıştırılmış gazlar sayılabilir.

Aethelbert

Kent kralı (552-616). 560'ta tahta çıkan İngiltere'deki ilk hıristiyan Anglosakson hükümdar olan Aethelbert (ya da Ethelbert), Hıristiyan Frank prensesi Bertha'yla evlenip, eşinin ve Canterburyli Aziz Augustine'in etkisiyle 597'de hıristiyan dinini benimsedi. Günümüze kalan eski İngilizce'yle yazılı metinlerin en eskisi olan bir yasa derlemesi hazırlattı (600).

Aethelflaed

Wessex kralı Alfred'in kızı (öl. 918'e d.). Anglosakson Mercia Krallığı hükümdarı Aethelred'le evlenen Aethelflaed (ya da *Ethelfled*), ülkeyi önce eşiyle birlikte, eşinin hastalanıp ölmesi (911) üstüne de, "Lady of Mercia" unvanını alarak ağabeyi Edward'la birlikte yönetti.

Kaleler yaptırıp, Danimarkalıların ele geçirmiş oldukları toprakları geri aldı. Ölümünden sonra, ağabeyi Edward, Mercia'yı Wessex'le birleştirdi.

Aethelred II

İngiltere kralı (? 968 - ? 1016). Üvey kardeşi Edward'dan sonra on yaşında tahta çıkan (Edward'ın öldürülmesinde parmağı olduğu ileri sürülmüştür), Aethelred II (ya da *Ethelred II*), yirmibeş yıllık bir ateşkesten sonra yeniden saldırıya geçen (980) Danimarkalıların akınlarını durdurmayı başaramadı. 991'den başlayarak Danegeld'e akınlarını durdurması karşılığında yıllık vergi ödemeyi kabul etti. 1013'ten başlayarak Danimarkalıların, bu kez Sweyn'in yönetimi altında akınlara girişmeleri üstüne, Normandiya'ya kaçtı. 1014'te geri döndüyse de, ölümünden sonra Danimarka kralı Canute, İngiltere'yi bütünüyle ele geçirdi.

Aetius

Romalı general (Durostorum 390-? 454). Küçük yaşta rehine olarak önce Vizigot kralı Alaric'in yanına, sonra da Attila'nın amcası Rugila'nın yanına verildi. Galla Placidia tarafından Galya'da savaşmakla görevlendirilip, Toulouse Vizigotlarını ittifaklarını yenilemeye zorladı (436); Doğu Franklarını Ren kıyılarına, Salii Franklarını Escaut kıyılarına, Burgundları Cenevre ile Grenoble arasına püskürttü. Generalliğe atanıp, Valentinianus III adına batıyı yönetmeye başlayarak, Hun akınlarına göğüs germeye çalıştı. Attila'nın ordusunu Catalaunum ovasında yendi (451); ama ertesi yıl, İtalya'yı yeni bir Hun istilasından koruyamadı. Valentinianus tarafından öldürüldü. Procopius'un "Romalıların sonuncusu" diye nitelendirdiği Aetius'un ölümünden sonra, Roma imparatorluğunun gerilemesi hızlanmıştır.

af: Bk. GENEL AF.

Afanasyev, Aleksandr Nikolayeviç

Rus floklor ve etnografya uzmanı, edebiyat tarihçisi (Boguçar, Voronej 1826-Moskova 1871). Aleksandr Nikolayeviç Afanasyev'in uzun bir araştırmayla derleyip yayınladığı *Rus Halk Öyküleri* (8 cilt; 1855-64), yayınlandığı sırada Rus halk öykülerini bir araya getiren en büyük derlemeydi ve çağdaş Rus edebiyatını önemli ölçüde etkiledi.

Af Örgütü, Uluslararası: Bk. ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ.

Afarlar ve İsalar Toprağı: Bk. CİBUTİ.

Afganistan

Asya'da ülke. Hindistan yarıkıtası, Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında yer alan Afganistan, denize açılışı olmadığı halde, kara ulaşımı açısından son derece elverişli bir yerde bulunduğu için (eski çağlarda "dünyanın kavşak noktası" diye adlandırılmıştır), Yakınçağ'a kadar Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin odak noktasında yer almıştır. Kuzeyde Türkmenistan ve Özbekistan, kuzeydoğuda Tacikistan, batıda İran, doğuda ve güneydoğuda Pakistan, kuzeydoğu uçta Çin, güneyde Umman deniziyle sınırlı olan ülke, 1978'de iktidarı kanlı bir darbeyle ele geçiren marksçı hükümetin çağrısıyla SSCB birlikleri tarafından işgal edilmiş (1979) son Sovyet birliklerinin 1989'da çekilmesinden sonra da kanlı bir iç savaşla sarsılmıştır (Bk. TARIH bölümü).

YÜZEYŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLAR

Afganistan, yüksek İran yaylası ile Hindukuş sıradağlarının uzantısı olan dağların kapladığı bir ülkedir. Orta ve doğu bölgeleri aşağı yukarı bütünüyle kaplayan, Pamir ve Himalaya'ya bağlanan Hindukuş dağları, ülkeyi enlemesine ortadan ikiye bölerek, kuzey ve güney kesimler arasında ulaşımı büyük ölçüde engellerler; yükseltileri birçok yerde 6 100 m'yi aşar. Geri kalan kesimi kaplayan yüksek yayla, son derece kurak iklimli bir çanak oluşturur. Güneybatıda yer alan Sistan çölü, dünyanın en sıcak ve kurak bölgelerindendir.

İklim. Afganistan geceler ve gündüzler ile mevsimler arasında büyük sıcaklık farkları gözlenen son derece kurak kara ikliminin etkisindedir. Karlı kış mevsimini az miktarda yağış getiren ilkbahar mevsimi izler. Yazlar ve sonbaharlar genellikle kurak geçer. Ortalama yıllık yağış 180 mm'dir ve 380 mm'yi aşmasına çok ender rastlanır.

Akarsular. Afganistan'ın büyük akarsuları Hindukuş dağlarında doğarak, genellikle dört ana yöne doğru akarlar; ama içlerinden yalnızca Kâbil ırmağı, Pakistan'da İndus'la birleşerek denize ulaşabilir. Ülkenin en büyük ırmağı Hilmend, Kandehar'ı geçerek güney-güneydoğu uçta, İran sınırında yer alan Sistan çanağında sona erer ve kuraklık döneminde buharlaşarak yerinde geniş toz birikintileri bırakır. Heri Rud ırmağı, Herat'ı geçerek batıya doğru akar. Kunduz ırmağı kuzeye doğru akıp, ülkenin Kuzey sınırını oluşturan Amuderya'ya (Ceyhun) karışır.

Bitki örtüsü ve hayvan topluluğu. Yukarda sözü edilen iklim koşulları, doğal çevreyi ve doğal yaşamı önemli ölçüde etkilemiştir. Doğu kesimde çam ormanlarının ağır bastığı, kuzey ve kuzeybatıdaki dağlarda fıstık çamlarının yükseldiği ormanlar dışında, ülkenin büyük kesimi çıplak ya da bozkır bitkileriyle kaplıdır. İlkbaharda yaylalarda yeşeren otlaklar, göçebe hayvancılık yapılmasına olanak verir. Afganistan'daki başlıca yaban hayvanları arasında kurt, sırtlan, tilki, leopar, ceylan, ayı ve dağkeçisi sayılabilir.

Doğal kaynaklar. Afganistan yeraltı gelir kaynakları bakımından zengindir. Bilinen ve dönem dönem işletilen büyük demir, krom, bakır, doğalgaz ve petrol yataklarının yanı sıra, uranyum da bulunduğu sanılmaktadır. Ne var ki, bu kaynakların hiçbiri yeterince işletilememektedir. Ayrıca hidroelektrik potansiyeli de son derece önemlidir.

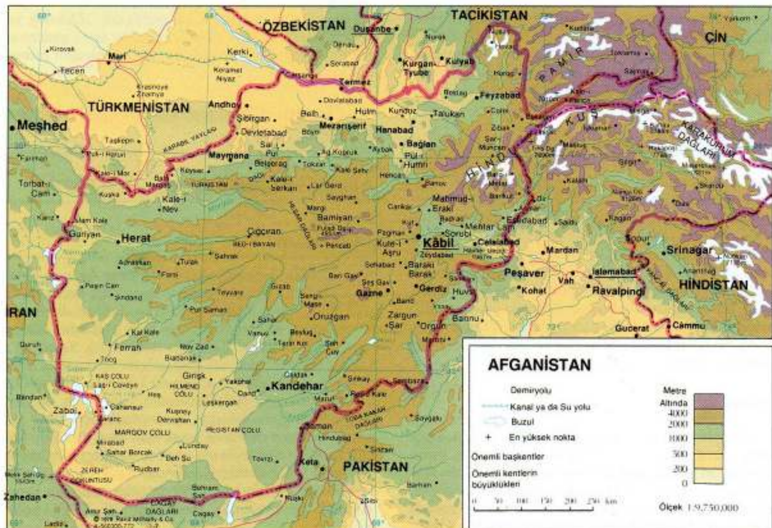
TOPLUM YAPISI

Afgan toplumu bir diller, dinler ve bölgesel topluluklar mozaiği oluşturan çekirdek aile, köy ve kabile birimlerine dayanır. Binlerce yıldır süregelen istilalar ve yerel hareketler, ülkede Orta Asya'nın aşağı yukarı bütün topluluklarından temsilciler bırakmıştır.

Nüfusun yarısından çoğunu, Peştu dili konuşan Peştular (ya da Pathanlar) oluşturur. Günümüzde aşiret düzenini koruyan Peştular özellikle güneyde ve doğuda yerleşmişlerdir. İkinci büyük topluluk Farsça'dan türeme bir dil (Dari) konuşan Taciklerdir. Genellikle kuzey ve kuzeydoğudaki verimli vadilerde yerleşik düzende yaşar, çiftçilikle geçinirler. Nüfusun % 11'ini oluşturan Türk topluluklar (Özbekler ve Türkmenler) da kuzeyde yaşar, geçimlerini tarımla sağlarlar. Orta kesimdeki dağlarda, son derece güç koşullar altında, çoğu Farsça konuşan Hazarlar ve Moğol kökenli topluluklar yaşar. Ülkede daha birçok etnik topluluk vardır; bunların başlıcaları arasında doğuda yüksek dağlarda yaşayan Nuristanlılar ve güneyde, çöl bölgesinde yaşayan Beluçlar sayılabilir.

Afganistan halkının aşağı yukarı tümü müslümandır (4/5'ü sünni).

Nüfus. Afganistan'ın nüfus verileri kesin değildir: Ülkede hiç sayım yapılmamıştır. 1980 öncesinde nüfusun % 20'si geçimini göçebe hayvancılıkla sağlarken, bunların büyük bölümü (yaklaşık 5 milyon kişi) SSCB birlikleriyle savaş nedeniyle Pakistan ve İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Ayrıca en verimli tarım bölgesinde sistemli bir soykırım uygulanmış, 1 milyona yakın Afganlı öldürül-

AFGANİSTAN CUMHURİYETİ

GENEL BİLGİLER. Yüzölçümü: 652,090 km². Başkenti ve en büyük kenti: Kâbil (2 200 000 nüf.; 1989 tah.).
TOPLUM YAPISI. Nüfus (1992 tah.): 16 900 000; nüfus yoğunluğu km²'ye 26 kişi. Nüfus dağılımı (1992): % 18 kentlerde, % 82 kırsal kesimde. Yıllık artış hızı (1992 dönemi): % 2,6. Resmî dilleri: Peştu, Dari (Farsça). Başlıca dini: İslâm.
EĞİTİM VE SAĞLIK. Okuryazarlık oranı (1990 tah.): yetişkin nüfusun % 29'u. Üniversite sayısı (1990): 5. Hastane yatak sayısı (1990): 7 227. Hekim sayısı (1987): 2 957. Ortalama ömür: Kadınlarda —42, erkeklerde —41. Bebek ölüm oranı (1992): 1 000 canlı doğumda 172.
EKONOMİ. GSMH (1989): 3 milyar ABD doları; kişi başına ulusal gelir: 200 ABD doları. Etkin nüfus dağılımı (1990): Tarım — % 68; ticaret ve hizmetler — %13; sanayi — % 10; yapı sanayisi — % 6. Dış ticaret (1989): dışalım — 900 milyon ABD doları; dışsatım — 433 milyon ABD doları. Ticaret yaptığı başlıca ülkeler: Eski SSCB ülkeleri, Japonya, Singapur, Almanya. Para birimi: Afgani = 100 pul.
HÜKÜMET. Türü: İslâm Cumhuriyeti. Yasama gücü: Millet Meclisi (ilke olarak). Yönetim bölümlemesi: 31 eyalet.
ULAŞIM. Demiryolları (1988): 10 km. Karayolları (1988): 19 200 km. Başlıca limanlar: Yok. Başlıca havalimanları: 2.

müştür. Büyük kentlerdeyse, kırsal kesimlerdeki savaştan kaçanlar nedeniyle büyük bir nüfus artışı gözlenmiştir: Başkent Kâbil'in nüfusu iki kat, Kandahar, Herat, Mezarışerif, Celalabad ve Kunduz'un nüfusları da önemli ölçüde artmıştır. 1988'den sonra, komşu ülkelere sığınanlar, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komisyonu görevlilerinin gözetiminde ülkeye dönmeye başlamışlarsa da, bu kez iç savaş, dönüşü yavaşlatmıştır.

Sağlık. Sıtma ve kolera gibi yerel hastalıkların denetim altına alınmış olmasına karşılık, etkili tıbbi bakım ve kamu sağlık hizmetleri yalnızca kentlerde sınırlıyken, savaş ve merkezî hükümetin denetiminin ortadan kalkması, durumu daha da kötüleştirmiştir. Nüfus yavaş bir hızla artmakta, yüksek doğum oranını, bebek ve çocuk ölümleri dengelemektedir.

Eğitim. Eğitimde 1950-1973 yılları arasında büyük bir ilerleme gerçekleştirilmiş, okul çağındaki çocukların yarısından çoğu ilköğretimden yararlanmaya başlamış, ayrıca aşağı yukarı bütün kasabalarda ortaöğretim kurumları açılmış, Kâbil'deki ulusal üniversitede oldukça yüksek nitelikli öğretim programları yürürlüğe konmuştur. Birçok ülkenin yardımıyla gerçekleştirilen bu ilerlemelere karşın, nüfusun % 70'i hâlâ okuma-yazma bilmemektedir. 1979'dan sonra, özellikle kırsal kesimde eğitim, savaş nedeniyle gerilemiştir: Devlet okulları ve öğretmenler, Sovyet birliklerine direnen Mücahit topluluklarının temel hedefi haline gelmişti.

EKONOMİ

Afganistan'da XX. yy. başlarında ticareti geliştirmek, sanayi üretimine geçmek, ulaşımı yaygınlaştırmak için yüzeysel çabalar harcanmış, gerçek gelişmeyse, 1950 yıllarında ABD'den ve SSCB'den, daha sonra da İran'dan ve Basra körfezi kıyısı ülkelerinden alınan yardımlarla başlamıştır. Ne var ki, 1979'da patlak veren savaş, bu olumlu gelişmelerin aşağı yukarı bütün ürünlerini yok etmiştir.

Tarım. Afganistan ekonomisi temelde tarıma dayalıdır. Başlıca besin ürünü buğday, sulamayla önemli ölçüde yetiştirilir. Ticarete yönelik ürünlerin başındaysa pamuk gelir. Ayrıca az miktarda da olsa çeşitli sebze ve meyveler (özellikle üzüm ve karpuz) yetiştirilir. Hayvancılık ürünlerinden deri, post ve karakul koyunu kürkleri, büyük ölçüde yurt dışına satılır. 1979-1988 yılları arasında tarım üretimi % 50'den çok azalmıştır. Üstelik sulama kanallarının savaştan büyük zarar görmesi nedeniyle, üretimin yeniden geliştirilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır.

Sanayi ve ulaşım. Sanayi gelişmemiştir; Kâbil ve çevresinde az sayıda fabrika ve yapımevleri de tarım ürünlerinin işlenmesiyle sınırlıdır. Ulaşımda, büyük kentler arasında karayollarıyla bağlantı sağlanmıştır. Aşağı yukarı bütün eyalet merkezleri arasında da hava ulaşımı kurulmuştur.

TARİH

Afganistan konumundan ötürü, uzun tarihi boyunca birçok halk tarafından istila edilmiş, İ.Ö. VI. yy'da Pers kralı Dara'nın, İ.Ö. 328'de Büyük İskender'in, İ.Ö. II ve I. yy'larda Sakalar, Parthlar, Hintliler ve Kuşilerin, İ.S. V. ve VI. yy'larda Ak Hunların eline geçmiştir. VI. yy'da Arapların İslâm dinini yaydıkları ülke, XI. yy. başında Gazneli Mahmut yönetimindeki Türkler tarafından, İslâm uygarlığının odak noktalarından birine dönüştürülmüştür. XIV. yy. sonunda bütünüyle Timur İmparatorluğu topraklarına katılan ülkede, Timur soyundan Babur, başkenti Kâbil olan Türk-Hint İmparatorluğu'nu kurmuştur. XVI. ve XVII. yy'lar boyunca ülkenin bazı kesimleri Moğolların, geri kalan kesimler de İran'daki Safevilerin egemenliğinde kalmıştır.

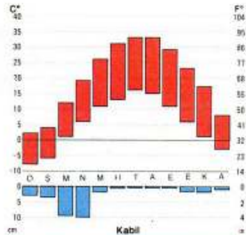
Afganistan 1947'de Peştulardan Ahmet Şah'ın önderliğinde İran boyunduruğundan kurtularak, bağımsız bir krallığa dönüştü. XVIII. yy. sonundaki bir iç çekişmeden sonra, Dost Muhammet Han 1839'dan başlayarak bütünlüğü yeniden sağladı; ama İngiliz saldırılarına şiddetle savaşmasına karşın, bir tür yarı bağımsızlığı kabul etmek zorunda kaldı. Torunu Abdurrahman Han, İngilizlere karşı bağımsızlık savaşını yeniden başlattı ve İngilizler çok uzun yıllar süren savaşlar sonunda, Afganlılara boyun eğdirmeyi bir türlü başaramayıp, sonunda 8 Ağustos 1919 Ravalpindi ateşkesi ve 22 Kasım 1921 Kâbil antlaşmasıyla, Afganistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldılar.

Abdurrahman'ın torunu Emanullah Han, ülkenin bağımsızlığa kavuşmasını sağladıktan sonra, bir dizi siyasal ve toplumsal devrim gerçekleştirmeye giriştiyse de, tutucuların tepkileri karşısında, tahttan çekilmek zorunda kaldı (1929). İktidarı ele geçiren Habibullah Han'ın altı ay süren kanlı yönetiminden sonra, Emanullah Han'ın akrabalarından Nadir Şah, diktatörü devirerek (1929), ülkeyi 1933'e kadar yönetti. Öldürülmesiyle yerine geçen (1933) oğlu Zahir Şah, 1964'te çok partili

(Solda) *Hindukuş dağlarının eteğinde yer alan Kâbil, Afganistan'ın başkenti ve en büyük kentidir.*

(Sağda) *Kırmızı dikdörtgenler Kâbil'deki sıcaklık, mavi dikdörtgenler yağış ortalamalarını göstermektedir.*

Hindukuş'taki yaylaların birinde karakul koyunu kırkan Peştu çobanları (yünler, keçe ve kilim ipliği yapmakta kullanılacaktır). Afganistan'da, göçebe yaşama biçimi hızla ortadan kalkmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, 1979'dan sonra pek çok göçebenin dağlardan Pakistan'a ve İran'a geçmiş olmalarıdır.

meşrutiyet rejimine geçme kararı alıp, bir Anayasa hazırlattıysa da, kurulan siyasal partiler arasında dönem dönem şiddete kadar varan çekişmeler, 1973'te kralın amcaoğlu Serdar Muhammet Davut'un askerî darbesine yol açtı: Zahir Şah sürgün edilerek, İtalya'ya yerleşti. Serdar Muhammet Davut'un Nisan 1978'de marksçı bir darbe sırasında öldürülmesiyle iktidarı ele geçiren Hizb-i Demokratik-i Halk-ı Afgani'nin (Afgan Halkının Demokratik Partisi: AHDD) önderi Nur Muhammet Tereki, Devrim Konseyi başkanı olarak yönetimi üstlendi. AHDD'nin marksçı bir rejim uygulamaya başlayarak, eğitim, toprak mülkiyeti, aile hukuku, vb. alanlarda yüzeysel de olsa bazı köktenci reformlar uygulamaya girişmesi ve ağır bir baskı rejimini başlatması, özellikle kırsal kesimdeki müslümanlar arasında yoğun tepkiye yol açtı ve rejime karşı silahlı direnişe geçen ilk Mücahit toplulukları kuruldu. Artan Sovyet desteğine karşın, ayaklanmaların önünün alınamadığı ülkede, Nur Tereki'nin Eylül 1979'da Hafızullah Emin tarafından devrilmesinden (kısa süre sonra da öldürüldü) sonra, Aralık 1979'daki Sovyet askerî müdahalesini H. Emin'in yerine Babrak (ya da Bebrek) Karmal'ın getirilmesi izledi.

Sovyet müdahalesinden sonra çeşitli Mücahit toplulukları "ortak düşmana karşı birlikte hareket" kararı alarak, Pakistan ve ABD'nin yoğun silah yardımlarıyla, ülkenin önemli bir bölümünü denetimleri altına almayı başardılar. Afgan gizli polis örgütü başkanı Muhammet Necibullah, 1986'da Babrak Karmal'ın Afgan Komünist Partisi genel sekreterliğinden ve devlet başkanlığından ayrılmasından sonra yönetimi üstlenip, muhafazakârların desteğini kazanmak amacıyla devletin marksçı uygulamalarına son verirken, barışın sağlanması için görüşmeleri de başlattı. Kasım 1987'de, aşiret başkanlarının kurdukları bir meclise yeni bir Anayasa oylatıp, cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra, Nisan 1988'de iki meclisli bir Parlamento için genel seçimler yapılacağını ve Parlamento'nun Devrim Konseyi'nin yerini alacağını açıkladı.

Uzun görüşmelerden sonra, Nisan 1988'de İsviçre'de Cenevre'de imzalanan anlaşmayla Sovyet birliklerinin tümünün 15 Şubat 1989'a kadar ülkeden çekilmeleri kararlaştırıldı. Ayrıca Pakistan ile Afganistan arasında, birbirlerinin içişlerine karışmama ve milyonlarca mültecinin sınırdan geçmelerine izin verme konusunda anlaşıldı. SSCB ve ABD, anlaşmalara garantör olarak imza koydular. Sovyet birliklerinin yarısının 15 Ağustos 1988'de, geri kalanının 15 Şubat 1989'da ülkeden çekilmesinden sonra, anlaşmaların imzalanmasına katılmamış olan Mücahitler, Necibullah yönetimine karşı savaşımı, gün geçtikçe şiddetlendirerek sürdürdüler. Eylül 1991'de ABD ile SSCB'nin, savaşan taraflara silah yardımında bulunmamakta anlaşmalarının ardından, Necibullah tek yanlı olarak ateşkes ilan ettiyse de, Mücahitler bu karara da uymayarak, Nisan 1992'de Kâbil'e girmeyi başardılar. Hemen ardından, Necibullah bütün görevlerinden çekildiğini açıklamak zorunda kaldı ve çeşitli Mücahit gruplarının temsilcilerini içeren 50 kişilik bir Geçici Konsey oluşturuldu; ama Mücahit

topluluklarının en önemlilerinden Hizb-i İslâmi'nin önderi Hikmetyar, bu konseyi tanımadığını açıkladı. 14 yıl süren savaştan sonra yönetimi resmen devralan Geçici Konsey'in başkanlığına Müceddidi, başbakanlığa da Abdüssabur Ferit atandı. 28 Haziran 1992'de Afganistan'ın bir İslâm Cumhuriyeti olduğu ilan edildi ve devlet başkanlığına Prof. Burhanettin Rabbani getirildi.

GÜZEL SANATLAR

Afganistan, Pers, Hint-eski Yunan, buddhacılık ve İslâm uygarlıklarının merkezleri arasında yer almış bir ülkedir. Son derece önemli arkeoloji alanlarının büyük bölümünde henüz hiçbir kazı yapılamamıştır. Ortaya çıkarılabilen arkeoloji anıtlarının başlıcaları arasında Bamiyan ve Hadda'daki manastırlar, Gazne'deki Gazneli sarayı, eski Yunan kentlerinden Ay-Hanum kenti, vb. sayılabilir. Özellikle XV. yy. sonlarında Timurlular döneminde minyatür sanatının baş yapıtlarının verilmesiyle tanınan Herat kenti XI. yy'dan XVI. yy'a kadar büyük bir uygarlık ve sanat merkezi olmuştur.

Afgan tazısı

Av köpeği ve süs köpeği olarak yetiştirilen köpek ırkı. Mısır kökenli, ama günümüzdeki biçimini Afganistan'da almış olan Afgan tazısı, kayalık arazide güçlü sıçrayışlar ve apansız dönüşler yapmaya elverişli bedeniyle kolayca hareket edebilen, koku almaktan çok görerek avlanan birkaç av köpeği ırkından biridir. Boyu 61-71 cm'yi, ağırlığı 22-27 kg'ı bulur. Çeşitli renklerde olabilen uzun ipek gibi tüyleri başının üstüne kadar uzanır. Bedeninin geri kalan kesimine oranla çok daha az tüylü olan kuyruğunun ucu yukarı kıvrıktır.

Kökeni eski Mısır'a dayanan Afgan tazısı, aslında bir av köpeği olmakla birlikte, ülkemizde özellikle süs köpeği olarak yetiştirilir.

Afonso I

İlk Portekiz kralı (Guimaraes 1109'a d.-Coimbra 1185). Henri de Bourgogne ile Castilla kralı Alfonso VI'nın kızı Teresa'nın oğlu olan Afonso, annesinin vesayeti altında tahta çıktı. Ergenlik yaşına gelir gelmez annesini iktidardan uzaklaştırıp (1128), Magriplileri yendi (1139) ve askerleri tarafından Afonso I unvanıyla Portekiz kralı (1139-1185) ilan edildi. İspanya kralı ilan edilen kuzeni Alfonso VII'nin üstünlüğünü kabul edip, Lizbon'u (1147), Evora'yı (1165) aldı. Castilla ve Leon krallarıyla savaştı. Muvahhitleri Santarem'de durdurmayı başardı (1184).

Afonso II

Portekiz kralı (Coimbra 1185'e d.-? 1223). Sancho I'in oğlu olan Afonso II, 1211'de tahta çıktı. Las Navas de Tolos savaşında (1212) Magriplilerin yenilgiye uğratılmasında, Castilla'ya yardım edip, 1217'de Alcaçar do Sal'ı Magriplilerden aldı. Kilisenin yetkilerini kısıtlamaya çalışması ve kilise mallarının yasa dışı yollardan ele geçirildiğini ileri sürmesi üstüne, 1220'de aforoz edildi.

Afonso III

Portekiz kralı (Coimbra 1210-Lizbon 1279). Afonso II'nin oğlu olan Afonso III, Bologna kontesi Mahaut II'yle evlenerek Bologna kontu unvanını aldı (1238). Portekiz tahtına çıkınca (1248) eşini boşayıp, Alfonso X'un evlilik dışı kızı Beatriz de Guzman'la evlenmesi üstüne, kiliseyle bozuştu. Algarve'yi Magriplilerden alarak, Portekiz'in müslümanlardan geri alınması hareketini tamamladı. 1245'te kent temsilcilerinin katıldıkları ilk Cortes'i (meclis) topladı.

Afonso VI

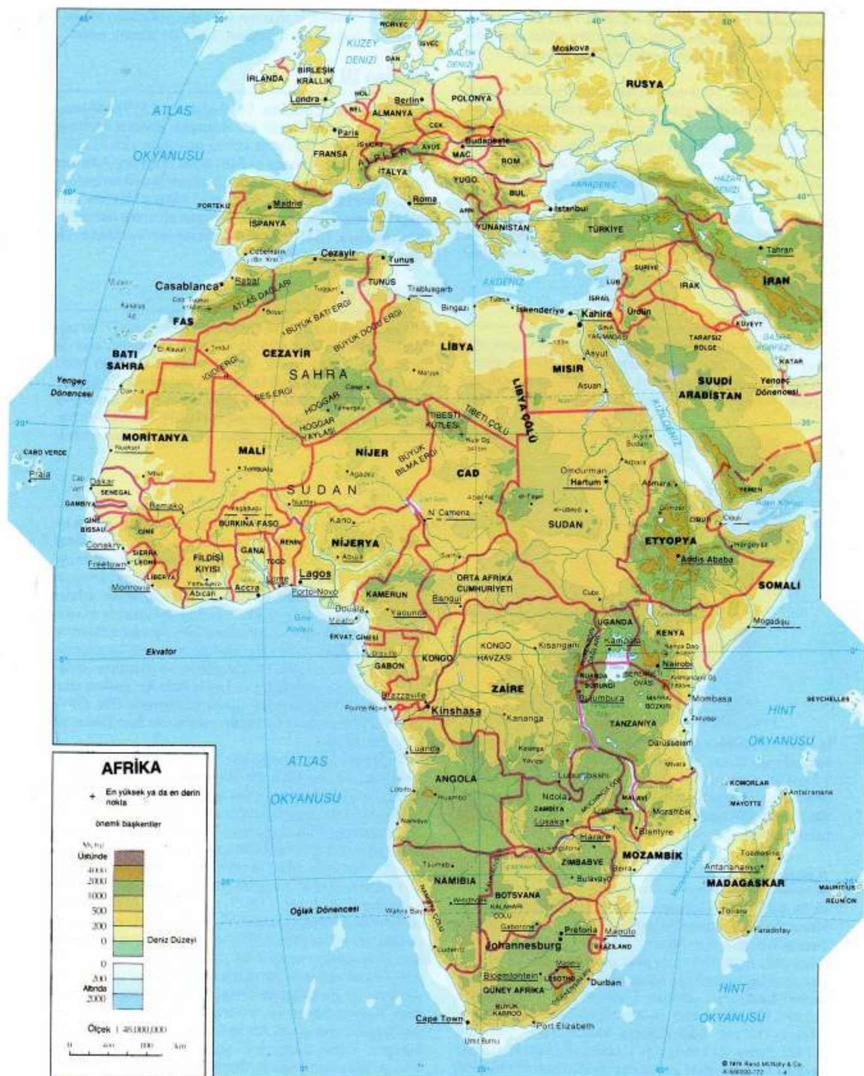
Portekiz kralı (Lizbon 1643-Sintra 1683). Juan IV'ün oğlu olan Afonso VI, 1656'da annesinin vesayeti altında tahta çıktı. Daha sonra, yönetimi kont Castello Melhor'a bıraktı. Ameixial (1663) ve Villaviciosa (1665) savaşlarında İspanyolları yenilgiye uğratmasından sonra imzalanan Lizbon antlaşmasıyla (1669), Portekiz'in bağımsızlığa kavuşmasını sağladı. 1668'de tahttan indirildi.

Afrika

Asya'dan sonra dünyanın ikinci büyük kıtası. Afrika kıtası Asya'dan Süveyş kanalı, Süveyş körfezi ve Kızıldeniz'le, Avrupa'dan Cebelitarık boğazı ve Akdeniz'le ayrılır. Batıda Atlas okyanusuyla, doğuda Hint okyanusuyla sınırlıdır. Ayrıca, kıyılardan oldukça uzaktaki adalar da Afrika'nın parçası sayılır: Hint okyanusunda Madagaskar, Mauritius, Réunion, Zanzibar, Pemba adaları ve Komor adaları; Atlas okyanusunun kuzey kesiminde Kanarya adaları, Cabo Verde adaları ve Madeira adaları; Atlas okyanusunun güney kesiminde Ascension adaları ve Saint Helena adası; Gine körfezinde (Bk. GİNE KÖRFEZİ) Annobon ve Bioko adaları ile Sao Tome ve Principe adaları.

İnsanlığın ilk dönemleriyle ilgili bilinen en eski fosiller Afrika'da, özellikle de Tanzanya'da bulunmuştur. Ayrıca, kıtada dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan eski Mısır uygarlığı gelişmiştir. Fenikelilerin Akdeniz kıyısında, Atlas dağlarının kuzeyinde Kartaca'yı ve öteki kent-devletlerini kurmalarıyla aynı dönemde, yani İ.Ö. I. binyılda, Mısır'ın etkisi de Nil'in güneyine, günümüzdeki Sudan'a yayılmıştır. Roma egemenliği döneminde (İ.Ö. 1. yy. - İ.S. 7. yy.) Kuzey Afrika, Avrupa'nın etkisi altına girmiştir. VI. yy'dan başlayarak Arap kültürü ve İslâm dini, Afrika'nın kuzey kıyısı ile Büyük Sahra'nın güney kenarındaki bölgenin kentleri arasındaki ticaret yollarını izleyerek Büyük Sahra'nın ötesine yayılmış ve bu bölgede Ortaçağ'da, aralarında Gana, Mali, Kanem-Bornu ve ve Songhay krallıklarının da bulunduğu bir dizi güçlü Afrika krallığı önemli ölçüde gelişmiştir. Daha güneydeki yağmur ormanlarındaysa, XIV. yy'dan sonra Aşanti, Benin, Kongo, Oyo ve Dahomey krallıkları kurulmuş ve Afrika'nın sömürgeci devletler arasında paylaşılmasına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Orta Afrika'nın doğusundaysa Ankole, Buganda, Bunyoro, Luba ve Lunda krallıkları kurulmuştur.

Yeniçağ'da Afrika'nın Avrupalılar tarafından sömür-

AFRİKA
En yüksek ya da en derin nokta
önemli başkentler
Üstünde
4000
2000
1000
500
200
0
Deniz Düzeyi
0
200
Altında
2000
ATLAS OKYANUSU
HİNT OKYANUSU
AKDENİZ
KUZEY DENİZİ
Ekvator
Oğlak Dönencesi
Yengeç Dönencesi
RUSYA
Moskova
İRLANDA
BİRLEŞİK KRALLIK
Londra
Berlin
POLONYA
ALMANYA
Paris
FRANSA
Budapeşte
ROM
İTALYA
YUGO.
BUL.
Roma
İstanbul
TÜRKİYE
YUNANİSTAN
PORTEKİZ
Madrid
İSPANYA
Cezayir
Tunus
Tahran
İRAN
IRAK
Casablanca
Rabat
FAS
TUNUS
Trablusgarb
Bingazi
İskenderiye
Kahire
Ürdün
KUVEYT
BATI SAHRA
CEZAYİR
SAHRA
LİBYA
MISIR
SUUDİ ARABİSTAN
KATAR
Asyut
Asuan
LİBYA ÇÖLÜ
MORİTANYA
MALİ
NİJER
ÇAD
SUDAN
Omdurman
Hartum
CABO VERDE
Praia
Dakar
SENEGAL
GAMBİYA
GİNE BİSSAU
GİNE
Conakry
SIERRA LEONE
Freetown
LİBERYA
Monrovia
FİLDİŞİ KIYISI
Abican
GANA
Accra
TOGO
Lome
BENİN
Porto-Novo
Lagos
NİJERYA
Kano
BURKİNA FASO
Bamako
Niamey
N'Camena
ETYOPYA
Addis Ababa
SOMALİ
Mogadişu
KENYA
Nairobi
Mombasa
UGANDA
Kampala
ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ
Bangui
KAMERUN
Yaounde
Douala
EKVAT. GİNESİ
GABON
KONGO
KONGO HAVZASI
Kisangani
ZAİRE
Brazzaville
Kinshasa
Kananga
TANZANİYA
Darüsselam
Zanzibar
SEYCHELLES
ANGOLA
Luanda
Lobito
Huambo
ZAMBİYA
Ndola
Lusaka
MALAVİ
KOMORLAR
MAYOTTE
Harare
ZİMBABVE
Bulavayo
Beira
MOZAMBİK
Maputo
NAMİBYA
Windhoek
BOTSVANA
Gaborone
Pretoria
Johannesburg
SVAZİLAND
LESOTHO
Durban
Bloemfontein
GÜNEY AFRİKA
Cape Town
Port Elizabeth
MADAGASKAR
Antananarivo
MAURITIUS
REUNİON
Ölçek 1 : 48.000.000
© 1979 Rand McNally & Co.

AFRİKA

Yüzölçümü: 30 330 000 km^2; dünya karalarının % 22'si.
Nüfusu: 661 000 000 (1990 tah.); dünya nüfusunun % 12'si. *Nüfus yoğunluğu.*— km^2'ye 22 kişi. *Yıllık nüfus artış oranı* (1990): % 2,9.
Kıyıları: 30 500 km.
Yükseklikler: *En yüksek yeri.*— Kilimancaro dağı, 5 895 m.; *en alçak yeri.*— Assal gölü, deniz düzeyinin 155 m altında.
En kuzey noktası: Ben Sakka burnu, Tunus, 77°46'K.
En güney noktası: Agulhas burnu, Güney Afrika Cumhuriyet 34°52'G.
En doğu noktası: Hafun burnu, Somali, 51°26'D.
En batı noktası: Almadies burnu, Senegal, 17°32'B.
Başlıca ırmakları: Nil, Kongo (Zaire), Nijer, Zambezi, Oranj, Volta.
Başlıca gölleri: Victoria, Tanganyika, Nyasa (Malavi), Nâsır, Kariba, Çad, Turkana (Rudolf).
Başlıca sıradağları: Atlas, Ruvenzori, Drakensberg, Kamerun.
Başlıca çölleri: Sahra, Kalahari, Namib.
Siyasal bölümlenme: 53 bağımsız ülke; Batı Sahra'nın (eski İspanyol Sahrası) durumu tartışmalıdır; Güney Afrika Cumhuriyeti 4 "homeland"i bağımsız ilan etmiştir; 2 İspanyol denizaşırı toprağı; çok sayıda bağımlı ada.
En büyük kenti: Kahire (6 452 000 nüf.; 1992 tah.).
En işlek limanları: Durban, Lagos, İskenderiye, Darüsselam.
En kalabalık ülkesi: Nijerya (118 800 000 nüf.; 1990 tah.).

geleştirilmesini Portekizliler başlatarak, XV. ve XVI. yy'larda ticaret merkezleri kurmuşlardır; ama Avrupalılar "karanlık kıta" diye adlandırdıkları kıtanın iç kesimlerine XIX. yy'a kadar ulaşamamışlardır. XX. yy'ın başlarında aşağı yukarı bütünüyle Avrupa'nın egemenliğine giren kıtada, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 48 ulus bağımsızlığını elde etmiş, ne var ki sömürgecilik döneminden sonra kurulan bu sınırları gelişigüzel belirlenmiş, birbirinden farklı siyasal sistemlerle yönetilen, çeşitli sorunlarla dolu ülkelerin ekonomileri, sanayileşmiş dünyaya bağımlı kalmıştır. Afrika halkları, ırkları, dilleri, dinleri ve siyasal sistemleri, kültürleri ve gelenekleri çok farklı, karmaşık bir mozaik oluşturmaktadırlar.

YÜZEY ŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLAR

Afrika'nın temel doğal özellikleri, tarihini ve gelişmesini de etkilemiştir. Kuzeydeki kıyı bölgesi, kıtanın geri kalan kesiminden dünyanın en büyük çölü olan Büyük Sahra'yla ayrılır. Kıyı çizgisi oldukça düzdür; az sayıda büyük koy, haliç ve liman olarak kullanılabilecek girinti içerir. Irmakların çoğunda, kıyı yakınında çağlayanlar ve çavlanlar vardır; bunlar geçmişte sömürgecilerin iç kesimlere ulaşmalarını engelledikleri gibi, günümüzde de ırmak ulaşımı olanaklarını sınırlamaktadırlar. Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'da, kıyılar boyunca uzanan dar kıyı ovası, Gine körfezi boyunca çoğunlukla bataklıklarla kaplıdır; Angola'dan Kap'a kadar çoraktır; Kızıldeniz kıyısı boyunca kuzeye doğru da bataklık, ormanlık ya da çoraktır. Arkasında, Afrika yüksek yaylasının ucunu oluşturan dik sarplıklar ve sıradağlar yükselir.

Afrika'da, Güney Amerika'daki And dağları ya da Asya'daki Himalayalar gibi önemli bir sıradağ sistemi yoktur. Bununla birlikte, çok sayıda küçük sıradağ, Afrika kalkanını kaplayan düzlüklerin ve hafif dalgalı yapıların tekdüze görünümünü çeşitlendirir. Kuzeybatı Afrika'daki Atlas dağları batıdan doğuya doğru Tunus, Cezayir ve Fas'ı aşarlar; Fas'ta Cebel Tubkal'da en yüksek noktalarına (4 166 m) ulaşırlar. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin doğu kesiminde ve Lesotho'da, yükseltileri 3 000 m'yi aşan Drakensberg dağları yükselir. Afrika yüksek yaylası Etyopya'dan güneybatıya doğru Angola'ya ve Namibya'ya kadar uzanır, Etyopya kütlesi, Doğu Afrika yaylasını, Ruvenzori dağlarını (Ay dağları), Zambiya'daki Munchinga dağlarını ve Angola'daki Bihe yaylasını içerir. Yarı etkin bir yanardağ, aynı zamanda da Afrika'nın en yüksek doruğu olan Kilimancaro dağı (5 895 m) ve gene yanardağ kökenli Kenya dağı (5 199 m) ile Elgon dağı (4 321 m) da bu yaylalarda yükselirler. Büyük Sahra'da Tibesti dağ kütlesi ile Ahaggar ve Air dağları yer alır. Kamerun dağları, Batı Afrika'nın en yüksek dağlarıdır. Gine ve Liberya'daki Futa Calon dağında, Nijer ırmağının ve Batı Afrika'nın en uzun ırmağı olan Senegal ırmağının yukarı kolları doğar. Bütün bu yüksek bölgelerin arasında bir dizi basık tortul havza yer alır; bunların başlıcaları arasında Büyük Sahra'nın güney kenarındaki Nijer, Çad ve Sudd ırmaklarının havzaları, ekvator Orta Afrikası'ndaki Zaire (Kongo) ırmağının havzası ve Güney Afrika'daki Kalahari çölü sayılabilir.

Afrika'nın en ilgi çekici topoğrafya özelliklerinden biri, Büyük Rift Vadisi'dir. Ortadoğu'daki Lut gölünden güneyde Mozambik'e ve Svaziland'a kadar yaklaşık 6 900 km boyunca uzanan, yüksek yaylaları yararak geçen bu dev çöküntünün kuzey kesimini, Afrika ile Arabistan yarımadası arasında yer alan Kızıldeniz doldurmuştur. Orta kesimi, Etyopya'yı ikiye bölerek Turkana (Rudolf) gölü yakınında ikiye ayrılır: Batı kolu Uganda'da bir yay çizerek Nyasa (Malavi) gölüne kadar uzanır; tabanında Mobuto Sese Seko (Albert), Edward, Kivu ve Tanganyika gölleri yer alır; doğu kolu Kenya'dan ve Tanzanya'dan geçip, Nyasa gölü yakınında yeniden batı koluyla birleşir. Büyük Rift Vadisi'nin yamaçlarının yükseltisi yer yer 3 200 m'yi aşar; yer yer de vadinin tabanıyla aynı düzeyde kalır.

Yerbilim. Afrika eski granitler, şistler ve gnaystan oluşan büyük bir billursu platformdur. En eskileri 3,2 milyar yıl önceden kalmış olan granit, şist ve gnays tabakaları bakır, çinko, kurşun, uranyum, elmas ve pek çok ender metal gibi zengin ve çeşitli madenler içerir. Çok eski dönemlerde Afrika, günümüzdeki Avustralya, Antarktika, Güney Amerika, Madagaskar ve Hindistan yarı-kıtasını da içeren ve Gondvana kıtası diye adlandırılan dev boyutlu kıtanın bir bölümünü oluşturmuştur. Jura çağının son dönemlerinde ve Tebeşir devrinin ilk dönemlerinde, söz konusu toprak kütleleri birbirlerinden ayrılmışlardır. Ama öteki kıtalara oranla Afrika yerbilim açısından daha istikrarlı olmuş, Güney Amerika, kıtadan yaklaşık 80 milyon yıl önce, Arabistan yarımadasıysa yaklaşık 20 milyon yıl önce kopmuştur.

Gondvana kıtasının çatlayıp parçalanmasıyla Afrika'nın sarp kıyı çizgisi ve pek derin olmayan iç denizlerin doldurduğu çöküntüler oluşmuş, akarsular derin boğazlar açarak kendilerine yeni yataklar açmıştır. Do-

(Üstte) *Afrika'nın en yüksek dağı olan Kilimancaro, Kenya'daki Amboseli Ulusal Parkı'ndaki çayırların (ya da savanaların) yanıbaşında 5 895 m'ye yükselir. Büyük Sahra'nın güneyindeki, çok çeşitli yaban hayvanının yaşadığı savanaların, Afrika topraklarının % 40'ını kapladığı tahmin edilmektedir.*

(Altta) *Batı Etyopya'daki dağlık bölgede, Nil'in en büyük kolu olan Mavi Nil'in oluşturduğu, kıyıları gür bitki örtüsüyle kaplı görkemli bir çağlayan.*

Yarı çorak, dağlık Kuzey Afrika ile yağışlı, tropikal orta Afrika arasındaki karşıtlık çarpıcıdır. Marakeş'e giden yol Fas'taki Yukarı Atlas dağlarında, 2 100 m yükseltideki Tizi n'Test geçidinden (üstte) *geçer. Ekvator Afrikası'ndaki yağmur ormanları* (altta) *toprağın üstünde canlı bir tavan oluşturur. Mevsimler arasındaki hafif değişiklikler dışında, yağmur ormanlarında iklim sıcak ve yağışlıdır.*

ğu Afrika'da ve Güney Afrika'daki geniş alanlar yanardağ akıntılarıyla örtülmüştür. Tebeşir devri sona erince, Kuzeybatı Afrika'daki tortul kayaçlar büyük ölçüde kıvrılmış ve bir dizi dağoluş evresinde yükselerek Atlas dağlarını (bu dağlar, yerbilim açısından Avrupa'daki Alpler sisteminin parçasıdırlar) oluşturmuştur. Kuzey Afrika'nın yanında, günümüzdeki Akdeniz'i Gine körfezine bağlayan bir dizi kıta üstü deniz oluşmuş, bunlar arkalarında yaygın kalker ve kumtaşı alanları bırakmışlardır. Afrika kalkanındaki kırılmalar, Büyük Rift Vadisi'ni oluştururken, bazı toprak parçalarının çökmesi, buna karşılık başkalarının üste çıkıp yükselmesi, yanardağ gereçlerinin yeryüzüne çıkmasına yolaçmış, böylece Kilimancaro ve Kamerun dağları oluşmuştur.

Gondvana kıtasının varlığının son 100 milyon yılında, Güney Afrika'yı Dwyka buzul alanı kaplayarak, billursu yüzeyi temizlemiş ve sürüklediği gereçlerle yüzlerce metre kalınlığında tabakalarla oluşturmuştur. Bu buzul döneminden sonra, Güney Afrika yavaş yavaş ısınmış, Kalahari ve Karroo havzalarında uzun bir tortul birikmesi dönemi başlamış, daha sonra da bu tortullar, kalınlığı 7 600 m'yi aşan bazalt akıntısı tabakalarıyla örtülmüştür.

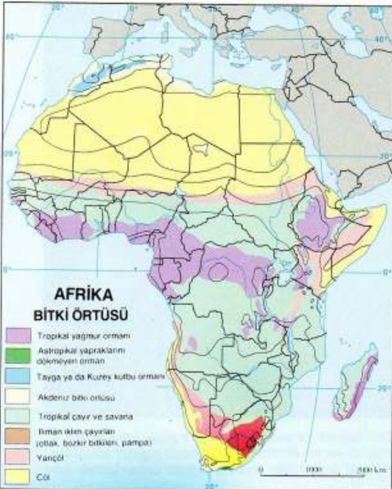
İklim. Afrika'nın büyük bölümünde, tropikal iklim egemendir. Kıtanın yalnızca kuzey ve güney uçları ile Etyopya'daki ve Doğu Afrika'daki yüksek kesimlerde, dar sınırlı astropikal ve ılıman iklim bölgeleri gözlenir. Batı Sahra'ya (Kanarya akıntısı) ve Namibya'ya (Benguela akıntısı) paralel akan soğuk deniz akıntıları, bu kıyılardaki ovaların sıcaklığını biraz düşürür. Uzun ve yüksek dağ dizileri ya da havanın önünü kesecek başka engeller bulunmaması nedeniyle, tropikal hava bütün kıta boyunca serbestçe dolaşır; dolayısıyla iklim değişiklikleri çok yavaş gerçekleşir. Gine körfezi kıyıları Atlas okyanusuna bakan ekvator ovaları, sarp dağlar ve Madagaskar'ın doğu kesimi, en çok yağmur alan yerlerdir: Ortalama yıllık yağış 2 032 mm'yi aşar. Afrika'nın en çok yağış alan yeri Kamerun'un batı kesimidir: 10 160 mm. Ekvatordan kuzeye ve güneye doğru ilerlendikçe Büyük Sahra, Kalahari ve Namib çöllerinde, yağışlar iyice azalır: Bu bölgelerde yıllık ortalama yağış 150 mm'nin altındadır. İklimdeki en değişken öğe, sıcaklık değil, yağıştır; dolayısıyla verimli toprakların, bitki örtüsünün ve nüfusun dağılımı da yağışlara bağlıdır. Afrika'nın büyük kesimi, gün geçtikçe kuraklaşmaktadır.

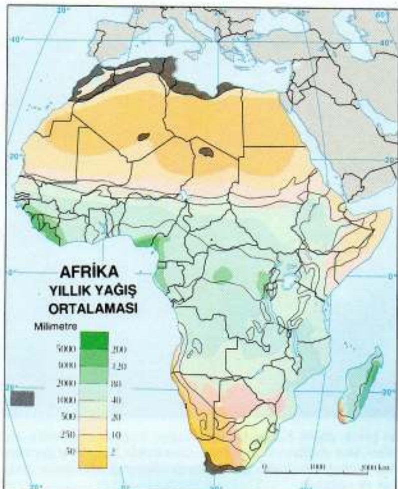
Afrika'da başlıca altı iklim çeşidi ayırdedilir; bunlar, ekvatorun çevresinde kuşaklar halinde yayılırlar. Yağışlı tropikal iklimde, sıcaklık sürekli yüksektir. Bu iklim kuşağından hemen sonra yağışlı-kurak tropikal iklim ya da savana iklimi gelir; niteleyici özelliği, uzun bir kurak mevsimi (güneşin alçak olduğu dönem), kısa ve yağışlı bir yaz mevsiminin izlemesidir. Savanaları tropikal bozkır iklimi izler; bu kesimlerde yağışlar azdır ve yıldan yıla büyük ölçüde değişir; sık sık uzun kuraklıklar olur. Batı Afrika'daki bozkır alanları Sahil (Sahel) diye adlandırılır; bu sözcüğün anlamı çölün "kıyı"sıdır.

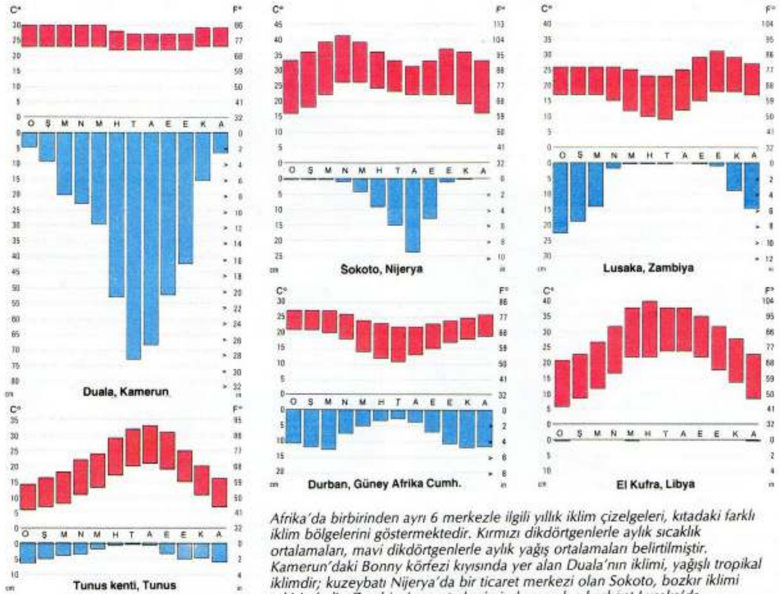
Afrika iklimleri arasında en az yağış alan ve sıcaklığın en yüksek olduğu iklim tipi, tropikal çöl iklimidir; günlük sıcaklık farkları 10 °C'ı aşabilir. Afrika'daki en yüksek sıcaklık 57,8 °C'la Libya çölünde kaydedilmiştir. Fas, Cezayir ve Tunus'un kıyı bölgelerinde, Güney Afrika'da Ümit burnu kıyısında, küçük Akdeniz iklimi bölgeleri yer alır. Güney Afrika'daki Natal kıyısı boyunca da, dar bir yağışlı astropikal iklim kuşağı bulunur.

Akaçlama. Afrika'nın başlıca ırmakları kıtanın yukarı bölgelerinde, okyanuslara dökülmeden önce de kıyılardaki yüksek bölgelerde, derin boğazlar açarlar. Çavlanlar, çağlayanlar ve yağışların mevsimden mevsime değişmesinden ötürü akışlarının düzensiz olması, ırmak ulaşımını büyük ölçüde engeller. Kıtanın büyük hidrolik potansiyelinin (Kongo ırmağı tek başına, dünyanın hidroelektrik enerji potansiyelinin % 13'ünü temsil eder) yalnızca çok küçük bir bölümünden elektrik elde etmede yararlanılır.

Dünyanın en uzun ırmağı Nil (6 650 km), ekvator Doğu Afrikası'nda, Burundi ve Uganda'da doğar. Victoria gölünden geçerek, Sudan'daki bataklık Sudd (ırmak ulaşımını engelleyen, Beyaz Nil'e özgü bitki) bölgesini aşar. Altı çağlayan oluşturduktan sonra, 25 000 km²'lik bir deltayla Akdeniz'e dökülür. Nil'in en büyük

Afrika'da birbirinden ayrı 6 merkezle ilgili yıllık iklim çizelgeleri, kıtadaki farklı iklim bölgelerini göstermektedir. Kırmızı dikdörtgenlerle aylık sıcaklık ortalamaları, mavi dikdörtgenlerle aylık yağış ortalamaları belirtilmiştir. Kamerun'daki Bonny körfezi kıyısında yer alan Duala'nın iklimi, yağışlı tropikal iklimdir; kuzeybatı Nijerya'da bir ticaret merkezi olan Sokoto, bozkır iklimi etkisindedir; Zambiya'nın orta kesiminde yer alan başkent Lusaka'da, yağışlı-kurak tropikal iklim egemendir; Kuzey Afrika'daki, Tunus'un başkenti ve başlıca limanı olan Tunus, Akdeniz iklimi etkisindedir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Hint okyanusu kıyısında yer alan Durban kentinin iklimi, yağışlı astropikal iklimdir; Büyük Sahra'da bir vahada kurulmuş el-Kufra'da, çöl iklimi egemendir.

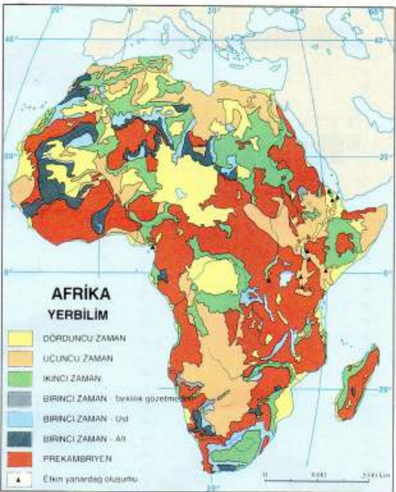
kolu Mavi Nil, Etyopya'daki Tana gölünü besleyen akarsularla birlikte doğar ve Hartum'da Beyaz Nil'le birleşir. Günümüzde Asuan barajı ve Nâsır gölü, aşağı Mısır'da nüfusun yoğun olduğu tarım alanlarına su verilmesini düzenlemektedir. Afrika'nın ikinci büyük ırmağı Zaire ya da Kongo (4 670 km), Nil'den daha büyük bir alanı akaçlar. Ubangi, Kasai, Kvango, vb. birçok kolla beslenir. Kongo havzasının çevresini dolanıp, Billur dağlarını yararak Atlas okyanusuna dökülür. Afrika'nın üçüncü büyük ırmağı Nijer (4 185 km), Batı Afrika'da Futa Calon kütlesinde doğar; Mali'de Cof havzasını geçerek, kuzeydoğuya doğru akar, Zimbabve ile Zambiya arasındaki dar boğazdan geçerek, Mozambik'in orta kesiminde Hint okyanusuna ulaşır. Oranj ırmağı (2 100 km) Drakensber'den doğar; batıya doğru akarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ni boydan boya aşıp, Atlas okyanusuna dökülür.

Afrika'nın en büyük ve en derin gölleri Doğu Afrika'da Büyük Rift Vadisi üstünde yer alırlar: Kuzeyden güneye doğru, vadinin batı kolunda Mobuto Sese Seko (Albert), Edward, Kivu ve Tanganyika gölleri; doğu kolunda Turkana (Rudolf), Natron ve Eyasi gölleri. Tanganyika gölü, dünyanın ikinci derin gölüdür (1 436 m). Büyük Rift Vadisi'nin iki kolu arasında da, Afrika'nın en büyük gölü olan Victoria gölü yer alır (69 481 km²). Çad gölü, Nijerya ile Çad arasında yer alan son derece sığ bir göldür; yüzölçümü yağışlara bağlı olarak çok büyük ölçüde değişir.

Toprak yapısı. Afrika'nın pek az yerinde verimli topraklara rastlanır. Yağışlı tropikal bölgelerde, toprağın üst tabakalarındaki kireç, potasyum, fosfor ve hümüs, sellerle sürüklenip götürülür; yüksek sıcaklıklar da bakterilerin etkinliğini artırır. Sonuçta geriye demiri ve aliminyumu çok, verimsiz, sert bir toprak kalır; bu toprakta bitkilerin kolay kolay kök salmamaları, yüzey suyunun hızla derinlere akıp gitmesine yol açar. Kurak bölgelerde toprak ince, taşlı, çok kireçli ve az hümüslüdür. Afrika'da en zengin topraklarsa, akarsuların kenarındadır. En zengin, en yaygın ve en verimli alüvyon toprakları Senegal'de, Nijer'in orta bölgelerinde ve aşağı Cuba'da, Orta Sudan'da, Mavi Nil ve Beyaz Nil'in kolları ile Nil deltasında bulunur. Bu bölgelerde geniş kapsamlı sulama projeleri geliştirilmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Kenya ve Kamerun'un bazı kesimlerinde, alüvyon kökenli olmayan, çoğunlukla yanardağ gereçleriyle karışık verimli topraklara rastlanır. Ayrıca, kıtanın iklim bölgelerinin çoğunda, ağır tarım gereçlerinin kullanılması gibi teknoloji aşırılıkları ve aşırı işletme sonucunda, milyarlarca hektar verimli toprak yozlaşmıştır.

Bitki Örtüsü. Afrika'daki doğal bitki örtüsünün çok büyük bölümü insanlar ve yetiştirdikleri hayvanlar tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Sahil bölgesinde aşırı otlatma, kısa çayırların çevre dengesini bozmuş ve çölün yayılmasını hızlandırmıştır. Yapı gereçleri, tarım alanı ve otlak elde etmek için ormanlar ve çayırlar kesilmiş ve yakılmıştır. Batı ekvator kuşağındaki tropikal ormanda maun, tek, abanoz, kauçuk, yağ palmiyesi gibi değerli keresteli ağaçlar yetişir. Pek çok halicin kıyısı, mangrov bataklıklarıyla kaplıdır. Yağmur ormanlarının güneyinde ve kuzeyinde, tropikal çayırlar ya da savanalar uzanır; bu bitki örtüsünün niteleyici türleri akasya ve baobab ağaçlarıdır. Yağış alma oranı azaldıkça, savanalar

da cılız çayırlara, dikenli çalılığa, hattâ çöle dönüşür. Çöllerde, geniş alanlarda sağa sola serpilmiş gibi duran, hurma ağacı, çeşitli dikenler, vb. kurakçıl bitkiler dışında hiçbir bitki yetişmez. Akdeniz iklimi bölgesinde çam, ardıç ağacı, mantar meşesi, sedir ve zeytin ağaçları yaygındır.

Hayvan topluluğu. Afrika'daki hayvan topluluğu kalabalık, tür bakımından son derece çeşitlidir ve ilkel hayvanlar ile daha gelişmiş hayvanların birarada yaşadıkları gözlenir. Fil gibi hayvanlar Afrika'da geliştikten sonra, günümüzde Süveyş kanalının bulunduğu yerden Asya'ya geçip dağılmışlardır. Asya'daki filler, maymunlar, bazı tropikal kuş türleri, tropikal Afrika'da yaşayanlarla büyük benzerlikler gösterir.

Gerçekten Afrika'nın yerlisi olan hayvanlar arasında yerdomuzu, sekreterkuşu, Nil bataklıklarında yaşayan balinabaşlı leylek sayılabilir.

Afrika'daki yağmur ormanlarında goriller, şempanzeler, maymunlar, yaban domuzları ve bongolar, bataklıklarda timsahlar, suaygırları, kertenkeleler, yılanlar ve aralarında flamingolar, pelikanlar, balıkçıllar, leylekler de bulunan çok sayıda kuş yaşar. Doğudaki ve güneydeki çayırlar, dünyanın en büyük fil, gergedan, vahşi hayvan, zürafa, zebra, manda ve antilop sürüleri ile çevrelerinde dolaşan arslan, leopar, panter, sırtlan, çakal gibi yırtıcı etçillerle doludur. Çayırlarda büyük sayıda kuş türüne rastlanır: Toy kuşu, doğan, devekuşu, vb. Ne var ki, denetimsiz avlanma hayvan nüfusunu, özellikle de, dişleri için öldürülen fillerin ve gergedanların sayısını, önemli ölçüde azaltmıştır.

Afrika'daki böcekler ve öteki omurgasızlarda da, büyük hayvanlar kadar büyük bir çeşitlilik gözlenir. Uyku hastalığının (Bk. TRİPANOSOMA HASTALIĞI) taşıyıcısı olan çeçe sineği ve sıtma taşıyıcısı olan sivrisinekler, insanların ve besledikleri hayvanların yerleşebilecekleri toprak alanını büyük ölçüde sınırlar. Kıtada en sık rastlanan yılanlar arasında kobra, piton ve mamba sayılabilir.

Afrika'da günümüzdeki büyük hayvan rezervleri Tanzanya'da Serengeti Ulusal Parkı, Kenya'da Tsavo Parkı ve Amboseli Rezervi, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Kruger Ulusal Parkı'dır.

Su kaynakları. Dünyanın hidroelektrik potansiyelinin yaklaşık % 40'ı Afrika'da, bunun da aşağı yukarı yarısı Zaire'dedir. Pek çok Afrika ülkesi, az sayıda ve büyük baraj kurmayı, çok sayıda küçük baraj kurmaya yeğlemişlerdir. Afrika'nın en büyük hidroelektrik tesisleri Mısır'daki Asuan barajı (yılda 10 milyar kWs üretir), Mozambik'teki Cabora Bassa barajı (18 milyar kWs), Zaire'deki İnga barajı, Gana'daki Akosombo Barajı, Nijerya'daki Kainci ve Jos barajları ve Kamerun'daki Edea barajıdır. Asuan barajı, Kariba barajı (ürettiği elektirik Zambiya ile Zimbabve arasında bölüşülür) ve Güney Afrika'daki Oranj barajı gibi az sayıda baraj ve hidroelektrik tesis, eletrik üretiminin yanı sıra sulama, balıkçılık ve toprağı koruma amaçları için de su sağlamaktadır.

Yeraltı gelir kaynakları. Afrika, yeraltı gelir kaynakları bakımından çok zengindir; ne var ki, maden yataklarının, çok küçük bir bölümü işletilmektedir. Sömürgecilik döneminde madencilik önemli ve yüksek kazanç sağlayan bir etkinlik olmuştur; günümüzde de planlama ve işletmenin büyük bölümü uluslararası şirketlerin elindedir. Az sayıda istisna dışında, Afrika'da çıkarılan madenler ve petrol, işlenmeden yurt dışına gönderilir ve gerek yerel sanayinin gelişmesine, gerek genel ekonomik reformların artmasına katkıda bulunmazlar. Aralarında petrol konusunda Liberya ve Moritanya'nın, bakırda da Zambiya'nın yer aldığı pek çok ülkenin dış gelirlerinin büyük bölümü madencilikten sağlanır. Afrika'da maden yatakları bakımından en zengin, üstelik bu yatakların modern yöntemlerle işletildiği ülke, Güney Afrika Cumhuriyeti'dir: Dünyada bilinen en büyük manganez, platin, krom, vanadyum, altın ve alüminyum filizi rezervlerinin bulunduğu Güney Afrika Cumhuriyeti, dünyanın en büyük krom, antimuan ve manganez üreticileri sıralamasında da birinci sırada yer almaktadır.

Başlıca petrol ve doğal gaz rezervleri Cezayir, Libya, Mısır'da, Nijerya, Gabon ve Angola'nın kıyı bölgelerindedir. Afrika'nın kömür, özellikle de çelik üretiminde kullanılan maden kömürü rezervleri sınırlıdır: Bilinen

en büyük rezervler Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Mozambik ve Nijerya'dadır. Uranyum çok yaygın olmakla birlikte, önemli yataklar Güney Afrika Cumhuriyeti, Nijer, Namibya ve Gabon'dadır. En büyük demir filizi yatakları, Güney Afrika Cumhuriyeti, Liberya, Moritanya, Angola ve Cezayir'de bulunmuştur. Dünyanın en önemli bakır üreticileri Zambiya, Zaire ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Dünyada bulunan en büyük krom, antimuan ve manganez rezervlerinin yanı sıra, Afrika'da çok büyük boksit (Gine), elmas (Güney Afrika Cumhuriyeti, Botsvana), kobalt ve çinko yatakları da vardır.

Toplum yapısı. Afrika'da karmaşık bir halklar, diller ve kültürler mozaiği gözlenir. Kıtadaki devletlerin pek azı, etnik açıdan türdeştir ve pek azında güçlü bir ulusal birlik duygusu gelişmiştir. Yüzyıllar boyunca geleneksel değerler ağır basmış, Afrikalılar kendilerini öncelikle ve özellikle kendi kabilelerinden ya da halklarından olanlarla özdeşleştirmiş, farklı bir dil konuşanlardan ya da farklı bir kültürden olanlardan uzak durmuş ya da onlarla savaşa tutuşmuşlardır. Yerli kültür mozaiği göz önüne alınmadan sömürgeciler tarafından çizilen keyfi sınırlar da, Afrika halkının bölünmüşlüğünü daha da artırmıştır.

Afrika'da nüfus eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. En yüksek nüfus yoğunlukları Gine körfezi kıyılarında, Nil'in aşağı kıyılarında, Doğu Afrika'daki yüksek alanlarda ve Madagaskar'ın kuzey kıyısında, ayrıca Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve ve Zaire'deki kentler ile madencilik bölgelerinde görülür. Nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu yerlerse çöller, yüksek dağlar ve ekonomik olanakların çok sınırlı olduğu sık ormanlardır.

Büyük Sahra devletlerinde ağır basan topluluklar Araplar, Berberiler ve Tuaregler'dir. Kentlerin dışında yaşayan Berberiler geçimlerini tarımla, Tuareglerse göçebe hayvancılıkla sağlarlar. Büyük Sahra, bu halklar ile

(Üstte) *Eski Mısırlılar döneminden bu yana kullanılan bir araç olan "şaduf"la (ilkel bir bostan kovası) Cezayir Sahrası'ndaki bir kuyudan su çeken bir köylü.*

(Altta) *Hızlı akışlı Zambezi ırmağını Victoria çağlayanlarından sonra kesen Kariba barajı. Barajın arkasında oluşan göl (Kariba gölü) dünyanın en büyük yapay göllerinden biridir. Üretilen hidroelektrik enerji, Zimbabve ile Zambiya arasında bölüşülmektedir.*

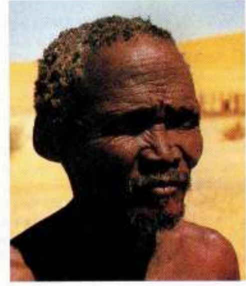
(Üstte) *Renkli, tüylerden yapılmış saç süslemesiyle genç bir Masai. Nil kökenli hayvan yetiştiricileri olan göçebe Masailer, gelenek-göreneklerini titizlikle korumuşlardır.*

(Altta) *Nijerya'da Kano kentinde, yakın döneme kadar geleneksel feodal hükümdarları olan emiri, korumalarıyla geçerken selamlayanlar. Günümüzde bir eyalet merkezi olan Kano, eskiden güçlü ve bağımsız bir devletin başkentiydi.*

çoğunluğu siyah olan güneydeki halklar arasında etkili bir engel oluşturur. Sahil bölgesinde, yerleşik çiftçiler ile hayvancılıkla uğraşmış olanlar bir arada yer alır. Bunlar arasında en önemli topluluklar Hausalar, Fulaniler, Bambaralar ve Voloflardır. Afrika Boynuzu'nda (Somali ve Doğu Etyopya) çobanlıkla geçinen Somalililer, Gallalar, yukarı Nil kıyılarındaysa Dinkalar ve Nuerler ağır basar. Yoğun biçimde yerleşilmiş olan Gine körfezi kıyılarında, sözcüğün gerçek anlamıyla yüzlerce etnik topluluk yaşar; her birinin kendi dili, toprakları, kültürü ve değerleri vardır. Sayıca en kalabalık olanlar arasında Nijerya'daki Yorubalar ve İbolar, Gana'daki Aşantiler, Fildişi kıyısı ve Liberya'daki Krular sayılabilir. Seyrek nüfuslu olan ekvator Afrikası ormanlarında Fanglar ve Batekeler, Pigmeler, vb. yaşar. Doğu Afrika'daki savanalarda yaşayan Masailer, Kikuyular ve Kambalar gibi hayvancılıkla geçinen halklar, geçmişte otlaklar ve hayvan sulama yerleri için sık sık savaşmışlardır. Victoria gölünün kuzey kıyısında yer alan yoğun biçimde yerleşilmiş tarım alanlarında ağır basan topluluklar, Luolar ve Bagandalardır.

Güney Afrika Cumhuriyeti, Zambiya ve Zimbabve'deki kent alanları bir yana bırakılırsa, Zaire'nin güneyinde kalan bölgede, etnik çeşitliliğin azalma, nüfus yoğunluğunun da düşme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde on yerli halk yaşar; bunların en kalabalıkları Natal'deki Zulular ve Kap eyaleti-

Afrika kıtasında yaşayan halklar arasında (soldan sağa), Fas'ta ve öteki Kuzey Afrika ülkelerinde yaşayan, farklı kültürlerini titizlikle koruyan Berberiler, XVII. yy. ortalarında Ümit burnuna yerleşmiş Avrupa kökenli Afrikanerler, atalarının Afrika'nın güney kesimine yerleşen ilk halk oldukları sanılan Sanlar ya da Buşmanlar gibi birbirinden çok farklı topluluklar vardır.

AFRİKA
ETNİK ÖBEKLER VE KABİLELER

- Hami kökenli
- Nil kökenli
- Sudan kökenli
- Gine Kıyısı kök.
- Bantu kökenli
- Malaya-Polinezya kök.
- Hint-Avrupa kök.
- Koysan kökenli
- Issız alan

Berberiler
Berberiler
Berberiler
Berberiler
Berberiler
Kabiliyeliler
Tuaregler
Songaylar
Uoloflar
Sererler
Bambaralar
Songaylar
Hausalar
Fulaniler
Kanuriler
Mosiler
Dogonlar
Senufolar
Temneler
Mendeler
Yorubalar
Nupeler
Eveler
Asantiler
İbolar
İbibiolar
Krular
Bamilekeler
Tivler
Fanglar
Pigmeler
Kotalar
Mongolar
Kongolar
Kubalar
Lubalar
Lundalar
Kimbundular
Çukveler
Bembalar
Yaolar
Ovambolar
Loziler
Tongalar
Hererolar
Sanlar
Şonalar
Tsvanalar
Ndebeleler
Tongalar
Hotantolar
Svaziler
Sotholar
Zulular
Cape Zencileri
Ksosalar
Becalılar
Tigreliler
Nubalar
Lualar
Dinkalar
Nuerler
Amharalar
Sidamolar
Somaliler
Gallalar
Azandeler
Türkanalar
Mangbetular
Luolar
Bandalar
Pigmeler
Kikuyular
Ruandalar
Rundiler
Masailer
Malgaşlar
Antandroylar

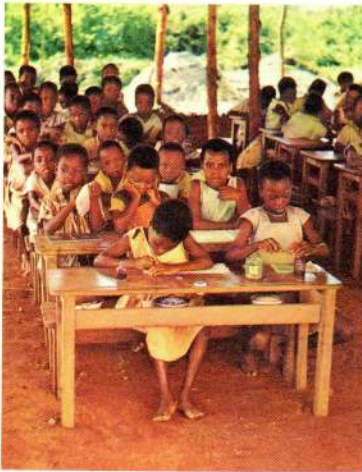
nin doğu kesimindeki Ksosalardır: Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Afrikanerler, Hollandalıların ve Fransızların soyundan gelirler. Svaziland, Lesotho ve Botsvana kıtada eşine ender rastlanan, etnik bakımdan son derece türdeş devletlerdir. Bu devletlerin halkını sırasıyla Svaziler, Sotholar ve Tsvanalar oluşturur. Çorak Namibya'nın halkı, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Sanlar (Buşmanlar) ile Hererolar, Damaralar ve Ovambolardan oluşur. Afrika'nın güney kesimindeki öbür önemli topluluklar arasında Zimbabve'deki Makonde ve Makualar, Malavi'deki Yaolar, Angola'daki Ovimbundular sayılabilir. Madagaskar'ın nüfusu Betsimisarakalar ile ataları 2 000 yıl kadar önce Güneydoğu Asya'dan gelmiş olan Merinalardan ve Betsileolardan olu-

şur.

Afrika'da yaşayan, ama Afrika asıllı olmayan halklar arasında, Güney ve Doğu Afrika'daki, özellikle de Güney Afrika Cumhuriyeti ve Kenya'daki Avrupalılar ile Güney Asyalılar, başkentlerin çoğundaki Avrupalılar ve Güney Asyalılar, ataları Gine körfezi kıyısındaki kentsel alanlara ticaret yapmak için yerleşmiş az sayıda Suriyeli ve Lübnanlı sayılabilir.

Diller. Afrika'da konuşulan dillerin sayısıyla ilgili tahminler son derece çeşitlidir; 800-1 700 arasında. Genel olarak beş temel dil öbeği bulunduğu kabul edilir. İçlerinde Berberice, Kuşice, Sami dili, Çad dili ve Kopt-ça'nın (ya da Kıptice) da bulunduğu Afrika-Asya dilleri, Kuzey Afrika'da ve Afrika Boynuzu'nda ağır basarlar. Niteleyici "klik" sesi ağır bastığı için "Klik dilleri" diye adlandırılan dillerin başlıca örneği, Afrika'nın güney kesiminde yaşayan Hotantoların konuştukları Hoisan'dır. Nijer-Kongo dilleri, Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Batı Afrika'da, Kongo havzasının büyük kesiminde ve Afrika'nın güneyinde yaygındırlar; başlıcaları arasında Batı Afrika'da konuşulan Svahili, Çonga ve Bemba dilleri sayılabilir. Sudan dilleri öbeği Kanuri, Songhay, Turkana ve Masai dillerini içerir. Madagaskar'da konuşulan Malezya-Polinezya dilleri, günümüzden 2 000 yıl kadar önce Güneydoğu Asya'dan gelmiştir. (Bk. AFRİKA DİLLERİ, AFRİKA-ASYA DİLLERİ.)

Togo'daki bir açıkhava okulunda öğrenim gören çocuklar. Bu Batı Afrika ülkesinde, 7-14 yaş arasındaki çocukların yaklaşık % 55'i öğrenim görmekte, öğretim kurumlarının yaklaşık yarısı dinsel misyonlar tarafından işletilmektedir.

(Solda) *Gana'da Aşanti bölgesindeki Kumasi Bilim ve Teknik Üniversitesi'nin modern kampüsü, yaklaşık 2 000 öğrenciye hizmet vermektedir. Bu üniversitenin yanı sıra Gana'da 11 yükseköğretim kurumu daha vardır.*

Bu diller mozaiğinin üstüne sömürgecilik döneminde İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Portekizce, Almanca ve Hindistan yarı-kıtası dilleri de eklenmiştir. Bütün eski İngiliz sömürgelerinde (resmî dilin Svahili olduğu Tanzanya dışında), İngilizce ya resmî dildir ya da iki resmî dilden biridir. Büyük Sahra'nın güneyindeki eski Fransız sömürgelerinin çoğunda, Fransızca resmî dildir. Büyük Sahra'daki devletlerde resmî dil Arapça'dır. Zaire'deki Lingala ve Batı Afrika'daki Mandinga gibi çok sayıdaki karma dilli bölgelerde ticarette Fransızca kullanılır. Afrika devletlerinin çoğunun çokdilli yapısı, ulusçuluğun gelişmesini engellemiş ve kabile kimlikleri ile yerel kimliklerin sürüp gitmesine yolaçmıştır.

Dinler. Kuzey Afrika'da egemen din İslâm'dır. VII. yy'da hıristiyanlığın yerini alan İslâm, Büyük Sahra'yı aşarak batıya ve güneye, ekvator bölgelerine doğru hızla yayılmıştır. Günümüzde 155 milyon olduğu tahmin edilen inananlarıyla, Afrika'nın en hızlı büyüyen dinidir.

Hıristiyan kiliseleri de Afrika'da 140 milyon dolayında hıristiyan bulunduğunu ileri sürmektedirler; bunun % 55'i protestandır; ayrıca çok sayıda tarikat ve bir dizi yerli kilise vardır. Hıristiyan sömürgecilerin Afrika'da ilk yerleştiği yerler Mısır ve Kopt (Kıpti) kilisesinin yurdu Etyopya olmuştur. XIX. yy'da Avrupalı misyonerler, kıtanın Büyük Sahra'nın güneyinde kalan kesiminde de hıristiyanlığı yaymışlardır. Afrika nüfusunun yaklaşık beşte ikisi, geleneksel dinlere ve cancılığa (animizme) inanmaktadır.

Eğitim. Afrika'da eğitim standartları, olanakları ve programları ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterir ve sınıf, etnik grup, cinsiyet ve yerleşim farklarını yansıtır. Bütün ülkelerde, okuryazarlık oranı erkeklerde kadınlara oranla daha yüksektir. İlköğretimde kızlardan çok erkek çocuklar ağırlıktadır. Kentlerdeki öğrenim oranı da kırsal kesimlere oranla daha yüksektir. Zengin ülkeler, eğitime yoksul ülkelerden daha çok yatırım yaparlar ve devletlerin çoğunda, ortaöğrenim görenlerin sayısı, ilköğrenim görenlerin yarısından azdır. Afrika genç nüfusunun yalnızca küçük bir bölümü üniversiteye gitme olanağı bulur. Yetişkinlerdeki okuryazarlık oranı, Nijer'de %6 ve Mali'de %10'dan, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Tanzanya'da yaklaşık % 70'e kadar geniş bir yelpazeye yayılır.

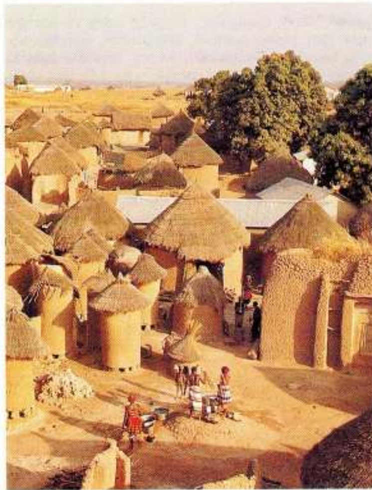
Sağlık. Afrika'nın genel sağlık ve beslenme standartlarının yükseltilmesi, acil bir durum haline gelmiştir. Bütün Afrika ülkelerinde çok sayıda insan yoksulluk, cahillik ve tarım uygulamalarının yetersizliği nedeniyle sürekli biçimde yetersiz beslenmektedir. Kişi başına besin miktarı 1970 ve 1980 yıllarında sürekli düşmüştür. Afrika'daki pek çok ülkede, günümüzde halkın % 40'tan çoğu yetersiz beslenmektedir ve sıtma, dizanteri, şisto-

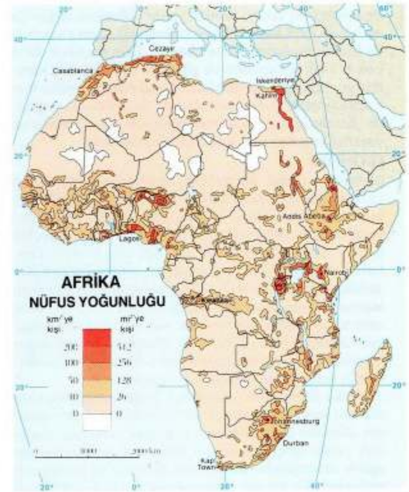
zoma hastalığı, tripanosoma hastalığı, vb. asalak hastalıklarının etkisindedir. 1968-74'teki ve 1980'deki ciddi kuraklıklarda, Senegal'den Somali'ye kadar uzanan Sahil ülkelerinde olağanüstü yüksek ölüm ve yetersiz beslenme oranları kaydedilmiştir. Ayrıca, yetersiz beslenmenin önemli rol oynadığı verem, vb. pek çok hastalık da, kıtayı kırıp geçirmektedir. Üstelik bütün bu hastalıklara, son yıllarda korkunç bir hızla yayılan AİDS (Bk. AİDS) eklenmiştir.

Hekimlerin ve tam teşekkülü hastanelerin çoğu başkentlerde ve kentlerdedir. Buna karşılık, kalabalık kırsal bölgelerde sağlık tesislerinin sayısı çok az, hastalık, yetersiz beslenme ve çocuk ölümü oranları çok yüksektir. Sivrisinek, çekirge, çeçe sineği, vb. zararlıların yayılmasını denetim altında tutma konusundaki ulusal ve uluslararası çabalar İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana artmıştır ama, ulaşılan sonuçlar, yeterli olmaktan çok uzaktır.

Nüfus. 1980 yıllarının ortalarında Afrika'nın nüfusu 530 milyon dolayındaydı. En yüksek nüfuslu ülkeleri de Nijerya, Mısır, Etyopya, Zaire ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ydi. Afrika'nın nüfusu günümüzde de aynı hızla artmayı sürdürmektedir. XXI. yy'ın ilk on yılında, günümüzdekinin iki katı olacağı hesaplanmıştır. Beslenmenin ve sağlık koşullarının gelişmesi, tıbbi teknolojilerdeki ve böcek ilaçlarındaki gelişme, ölüm oranlarını 1960 yıllarından bu yana önemli ölçüde düşürmüştür; ama çocuk ölüm oranı dünyanın en yüksek oranı olmayı sürdürmektedir. Kıtada ortalama ömür 50 yıl dolaylarındadır (oysa bu sayı ABD'de ve gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde 70'in üstündedir). Dünyadaki en yüksek doğurganlık oranı da Afrika'dadır: Nüfusun yarısına yakını 15 yaşın altındadır.

Afrika en az kentleşmiş kıtadır: Nüfusun yalnızca üçte birinden azı kentlerde yaşar. Bununla birlikte Güney Afrika Cumhuriyeti, Mısır, Nijerya, Fas, vb. birçok ülke-

(Üstte) *Sazlarla kaplı koni biçimi damları, kerpiç duvarlarıyla Mande evleri ve besin depoları.*

(Sağda) *Arapça "barış limanı" anlamına gelen Darüsselam, Hint okyanusu kıyısında yer alır. Tanzanya'nın başkenti ve başlıca limanı olmasının yanı sıra, birçok Afrika örgütünün de merkezidir.*

(Altta) *Mısır'ın güney kesimindeki Kom Ombo'da, bir kooperatif çiftliğinde elle toprağı işlemek gibi çetin bir işle uğraşan fellahlar (siyah tarım işçileri). Sulama için gerekli suyu Nil'den sağlayan Kom Ombo, 1960 yıllarının sonlarına doğru Asuan barajının yapımı nedeniyle sular altında kalacak bölgelerden göçen Mısırlıların yerleştirilmesiyle, hızla gelişmiştir.*

(Üstte) *Gabon'daki bir deneme çiftliğinde patates eken tarım işçileri. Gabon'da besin üretimi, hiçbir zaman ülke gereksinmesini karşılayamamıştır.*

de kentleşmiş sanayi alanları vardır. Ülkelerin çoğunda en büyük kent başkenttir ve çoğunlukla, aynı zamanda da büyük sayılabilecek tek kenttir. Gün geçtikçe daha çok Afrikalı iş, öğrenim ve güvenlik nedenleriyle kentlere göçtüğü için, kentli nüfusu kırsal nüfustan daha hızlı artmaktadır. Bunun sonucunda da, ülkelerin çoğunda, kentler gecekondu mahalleleriyle kuşatılmakta ve yaşama koşulları gün geçtikçe düşmektedir.

EKONOMİ

Afrika'nın doğal kaynakları ve enerji potansiyeli en yüksek kıta olmasına karşın, sanayileşme emekleme aşamasındadır: Dünya sanayi üretiminde Afrika'nın payı yalnızca % 14'tür. Kıtadaki tek modern sanayi devleti Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Bununla birlikte Zimbabve, Nijerya, Mısır ve Cezayir'de, imalat sanayisi gün geçtikçe güçlenmektedir. Tarım ekonomisinin zayıflığı, taşıma olanaklarının yetersizliği, sermaye ve teknoloji yetersizliği, siyasal istikrarsızlık, nitelikli işçi sayısı azlığı, satın alma gücünün düşüklüğü, ekonomi siyaseti uygulamalarının Afrika'nın dışında belirlenmesi, sanayileşmenin hızlanmasını engelleyen etmenlerdir.

Afrika ülkelerinin çoğunluğu, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen işlenmiş ürünlere bağımlılıklarını azaltmak amacıyla, dışalımın yerine geçecek sanayi kollarının geliştirilmesine ağırlık vermişlerdir. Bu yüzden dokuma ve hazırgiyim sanayileri, ilaç yapımı, besin ve içecek sanayisi gibi hafif sanayi dalları en çok gelişmiş dallardır ve sanayide çalışan nüfusun % 70'i bu dallarda toplanmıştır. Petrokimya ürünleri, demir-çelik sanayisi, kauçuk sanayisi, çimento sanayisi gibi ağır sanayi dalları, yalnızca Güney Afrika Cumhuriyeti'nde gelişmiştir. Bu ülke öteki Afrika ülkelerine oranla, sanayi ürünleri gereksinmesinin çok daha yüksek bir miktarını kendi karşılamaktadır. Kıtada genel olarak, sanayi başkentlerde toplanma eğilimi göstermektedir; sanayi tesisleri küçük boyutlardadır ve işgücünün ucuzluğuna karşın emek-yoğun olmaktan çok sermaye-yoğun özelliklidir.

Tarım. Tarım, kıtanın toplam ekonomik çıktısının yaklaşık üçte birini, dışsatım gelirlerinin yarısından çoğunu oluşturmaktadır. Etkin nüfusun da % 75'i tarımda çalışmaktadır. Birbirinden farklı iki tarım sistemi, yan yana görülür: Geleneksel yöntemlerle uygulanan besin tarımı ve modern yöntemlerle uygulanan ticarete yönelik tarım. Afrika kırsal nüfusunun çoğunluğu geleneksel tarım kesiminde çalışır; kesimin özelliği, küçük ve iyice parçalanmış tarım işletmelerinden oluşması, teknolojinin ve gübrenin az kullanılması, insan gücüne aşırı bağımlılık, verim düşüklüğü, artı-ürün azlığı ve ağırlığın mısır, darı, pirinç, manyok, tatlı patates, yerfıstığı, vb. unlu besinlere verilmesidir. Ayrıca, toprakta çalışma gün geçtikçe kadınlara ve çocuklara bırakılmakta, yetişkin erkekler iş bulmak umuduyla kentlere göçmektedir. Nüfus arttıkça ve toprak mülkiyeti sistemi değiştikçe, çok eski dönemlerden bu yana uygulanan ormanı yakarak tarla açma ve birkaç yıl işledikten sonra bırakma olanağı da kısıtlanmaktadır.

Modern yöntemler uygulanan ticarete yönelik tarım, Afrika'da pek çok ülkenin ekonomisinin eksenini oluşturur ve ana dışsatım kaynağıdır. Sözgelimi Burundi'nin başlıca dışsatım ürünü kahve, Gana'nınki kakao, Gambiya'nınki yerfıstığıdır. Öteki önemli ürünler arasında pamuk, şeker, muz, çay, yağ palmiyesi, tütün ve turunçgiller sayılabilir. Bu ürünler çoğunlukla yabancıların, kentlerdeki seçkin tabakanın, devletin ve çokuluslu şirketlerin malı olan büyük tarlalarda ve tarım işletmelerinde, ucuz, bol ve çoğunlukla mevsimlik işçiler kullanılarak yetiştirilir. İşletmelerde geleneksel tarım kesimine oranla daha büyük miktarda gübre, böcek ilacı, makine, vb. kullanılır.

Büyükbaş hayvan, keçi ve koyun yetiştiriciliği, savana ve bozkır ülkelerinin çoğunda önemlidir. Afrikalılar sürülerinin niteliğini ancak yavaş yavaş iyileştirebilmekte, geleneksel büyük sürüleri küçültmekte, büyükbaş hayvan sahipliliğinin sağladığı toplumsal saygınlık azaldıkça da bu etkinliği ticarileştirmektedirler. Ticari amaçlı büyükbaş hayvancılığın en gelişmiş olduğu ülkeler Güney Afrika Cumhuriyeti, Kenya ve Zimbabve gibi, Avrupalı toplulukların yaşadıkları ülkelerdir. Dünyadaki toplam büyükbaş hayvanların % 14 kadarı Afrika'dadır.

1970 yıllarında Afrika yerel pazarları için yapılan içe dönük besin üretimi, nüfus artışına, özellikle de kentsel alanlarda artan talebe ayak uyduramaz olmuş, ilk olarak 1972 kuraklığında Sahil bölgesinde ve Etyopya'da görülen açlık, daha sonra artarak genelleşmiştir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının düşüklüğü, buna karşılık, gübre, yakıt ve tohum fiyatlarının artması, işletmecilerin yoksulluğu, toprağın bozulması ve toprağın temel besin maddeleri yerine dışsatım maddeleri için kullanılması gibi etmenlerin yolaçtığı bu kıtlık sonunda, günümüzde birçok Afrika ülkesinde halkların önemli bir bölümü, gelişmiş ülkelerin yardımları olmasa açlıktan ölecek duruma gelmiştir.

Ormancılık ve balıkçılık. Ormanların Afrika'nın toplam yüzölçümünün yaklaşık % 25'ini kaplamasına karşın,

(Sağda) *Tanzanya'nın kuzey kesimindeki Aruşa'da, bir açıkhava pazarında, göçebe hayvancılıkla geçinen Masailere tarım ürünleri satan çiftçi kadınlar.*

(Altta) *Madagaskar adasındaki tozlu bir yolda, mandalarını ("zebu"larını) güden bir çoban.*

AFRİKA
TARIM VE MADENLER

Sulu tarım
Yem bitkileri
Göçebe hayvancılık
Akdeniz tarımı
Tarım dışı

Al	Aluminyum (Boksit)
A	Asbest
Cr	Krom
+	Kömür
Co	Kobalt
Cu	Bakır
◊	Elmas
Au	Altın
Gr	Grafit
Fe	Demir cevheri
Pb	Kurşun
◻	Mika
Mn	Manganez
Mo	Molibden
Ni	Nikel
O	Doğal Gaz
Δ	Petrol
•	Tuz
S	Kükürt
Tu	Tungsten
U	Uranyum
V	Vanadyum
Zn	Çinko

orman sanayisi genel olarak gelişmemiştir. Ormanları işletme maliyetinin yüksekliği, taşımacılığın yetersizliği ve pahalılığı, işletmeye değecek ormanların miktarının sınırlılığı, kârlı bir işletmeyi engellemektedir. Başlıca üreticiler Kamerun, Kongo, Gabon ve Fildişi Kıyısı, başlıca ticarete yönelik ağaçlar maun, abanoz ve okumedir.

Okyanusta ticari amaçlarla yapılan balıkçılık, tatlısu balıkçılığından daha önemlidir. Başlıca balıkçılık alanları Güney Afrika Cumhuriyeti, Namibya ve Angola kıyılarının açıkları, Fas'tan Liberya'ya kadar Batı Afrika kıyıları ve Akdeniz'dir. Afrika'nın güney kesimi açıklarında tutulan balıkların büyük bir bölümü balıkyağı, balık unu ve gübre olarak dışarıya satılmaktadır. Gana'nın, Si-

Eski adı Katanga olan Şeba ilindeki bakır madenleri, gelişmekte olan Zaire'nin halkına sürekli iş ve gelir sağlamaktadır. Afrika'nın maden yatakları bakımından en zengin bölgelerinden biri olan Şeba, dünyanın en büyük kobalt rezervlerini içermektedir.

erra Leone'nin ve Zaire'nin bazı bölgelerinde, taze ve kurutulmuş balık önemli bir besindir; ama hükümetlerin geliştirme çabalarına karşın, genel olarak balığın beslenmedeki yeri önemli değildir.

Ulaşım ve iletişim. Afrika'daki ulaşım sistemleri, sömürgecilik döneminde madenlerin ve öbür değerli ürünlerin Avrupa'ya gönderilmek amacıyla limanlara taşınması için oluşturulmuştur. Avrupalılar karayollarını ve demiryollarını, yalnızca Afrika'daki mülklerinin denetimini kolaylaştırmak amacıyla kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak da, birbirine komşu sömürgeler arasında pek az bağlantı kurulmuştur. Günümüzde de Afrika ülkeleri arasında kara, demiryolu ve hava bağlantıları son derece yetersizdir. Dünyadaki en düşük demiryolu ağı yoğunluğu Afrika'dadır ve 13 ülkede (bunların arasında denize kıyısı bulunmayan Nijer, Çad ve Burundi de vardır) hiç demiryolu yoktur. Kıtadaki demiryollarının üçte birinden çoğu ve en modern demiryolu tesisleri Güney Afrika Cumhuriyeti'ndedir.

Afrika'daki madenlerin büyük bölümünün demiryoluyla taşınması sürdürülmektedir. Çin'in yardımıyla yapılan ve 1976'da tamamlanan Büyük Uhuru (ya da Tan-Zam) demiryolu hattı, Zambiya'daki bakır madenlerini Tanzanya'nın Hint okyanusundaki limanı Darüsselam'a bağlar. Benguela demiryolu, Zaire'nin Şeba (Şaba) bölgesinde çıkarılan bakırı, Angola'dan geçerek, Atlas okyanusu kıyısındaki Benguela limanına taşır. Zimbabve'deki madencilik alanları, demiryoluyla Mozambik'teki ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki limanlara bağlanmıştır.

Dünyanın en az gelişmiş kara yolu sistemi Afrika'dadır. 1 350 000 km'lik yolun yalnızca 100 000 km'sinden azı stabilizedir. İyi bakılan yolların büyük bölümü, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ve Akdeniz kıyısı ülkelerindedir. Bütün ülkelerin, kırsal nüfusun ve tarım projelerinin kentlere, kasabalara bağlanması için karayolları ve demiryolları yapımına gereksinmesi vardır. Özellikle yağmur mevsiminde, stabilize edilmemiş yolların geçilmez duruma gelmesiyle, kırsal kesimlerin kentlerle bağlantısının kopması, gelişmeyi engelleyen etmenlerden biridir.

Çağlayanlar ve çavlanlar, birçok bölgede de yağmurların yalnızca belirli mevsimlerde yağması nedeniyle su düzeyinin düzensizliği, akarsu taşımacılığını güçleştirir. Karayollarına ve demiryolu sistemlerine ek olarak akarsulardan da yararlanan ülkeler arasında Zaire, Kongo, Nijerya ve Sudan sayılabilir. Kongo ırmağındaki ulaşıma elverişsiz uzun kesimlerde, ara bağlantı, kıyıya bakır, vb. dışsatım ürünlerini taşıyan demiryollarıyla sağlanır.

Afrika'da hava taşımacılığının önemi artmaktadır. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra pek çok ülke kendi ulusal havayollarını kurmuş ve uluslararası bağlantılarını genişletmiştir. İçte de, uzak bölgelere hava taşımacılığı, çoğu zaman tek kullanılabilir ulaşım yoludur.

Afrika'nın iletişim sistemleri az gelişmiş, ama yaygındır. Radyo, televizyon ve telefon sistemleri, kentsel alanlarda yoğunlaşmış, kırsal bölgelere pek az ulaşmıştır.

Ticaret. Afrika'nın başlıca ticareti Avrupa ve Kuzey Amerika'yla yapılır. Çoğunlukla bir Afrika ülkesinin en çok ticaret yaptığı ülke, eskiden sömürge olarak bağımlı olduğu Avrupa ülkesidir. Bununla birlikte bağımsızlıktan sonra, özellikle ABD ve eski SSCB'yle ticaret anlaşmaları çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. 1975'te Lomé Konvansiyonu'yla 63 Afrika, Antil denizi ve Büyük Okyanus ülkesi, Avrupa Topluluğu'yla ekonomik yardımlaşma ve ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Bunlar arasında Afrika ülkelerinin çoğu, dışsatımlarının (tarım ve madencilik ürünleri) yaklaşık yarısını AET ülkelerine göndermekte ve büyük bölümünü işlenmiş ürünlerin oluşturduğu dışalımlarının yaklaşık yarısını bu ülkelerden yapmaktadırlar.

Afrika ülkeleri arasındaki ticaret çok sınırlıdır; ama bunu geliştirecek mekanizmalar kurulmuştur. Batı Afrika'da iki bölgesel ticaret grubu vardır: 16 ülkenin katıldığı Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (BADET); daha küçük olan, Fransızca konuşulan ülkeleri içeren Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (üyelerinden altısı, aynı zamanda BADET üyesidir). Afrika'nın güney kesiminde, Güney Afrika Cumhuriyeti, Botsvana, Lesotho ve Svaziland, Güney Afrika Gümrük Birliği'ni oluşturmuşlardır.

SON GELİŞMELER

Afrika ülkelerinin bağımsızlığına kavuşmasından bu yana, ekonomik gelişmeleri birçoğunun denetimi elinde olmayan bir dizi engelle karşı karşıya kalmıştır. Bütün Afrika ülkelerinin yaklaşık dörtte üçünün, dış ticaret gelirlerinin büyük bölümü bir ya da iki dışsatım ürününe bağımlı durumdadır. Üstelik bu ürünlerin çoğunun dünya pazarlarında fiyatlarının düşmesi, bunun yanı sıra, söz konusu ülkelerin dışalım ürünlerinin fiyatlarının sürekli yükselmesi, gelişme için gerekli geliri azaltmıştır. Ayrıca, hükümetlerin çoğu, gerçekten önemli, ama çoğunlukla ekonomik bakımdan ayakta durma şansı bulunmayan büyük boyutlu projelerin giderlerini karşıla-

mak için ağır borç yükleri altına girmişlerdir ve borçlanmanın maliyeti bazı ülkeleri iflasın eşiğine getirmiştir.

Sağlık hizmetlerindeki düzelmeler nüfusun hızla artmasına katkıda bulunmuş, bu da ülkelerin çoğunda, gelirlerin önemli bir bölümünün besin üretimine yatırılmasına, dolayısıyla da yaşama düzeyinde genel bir düşmeye yolaçmıştır. 1980 yıllarında AİDS'in hızla yayılması da, Orta Afrika'da sağlık kurumlarına yeni yükler getirmiştir. Uzun ve tekrarlanan kuraklıklar, vb. doğal yıkıntılar, besin sıkıntısını artırmış, kıtanın en yoksul ülkelerinde yıkıcı baskılar yapmış ve mültecilerin sayısını artırmıştır (Afrika'da dünya nüfusunun % 12'si, buna karşılık dünyadaki mültecilerin üçte birinden çoğu yaşamaktadır). 1960-1980 arasında, kentlerde ve çevrelerinde yaşayanların oranı iki kattan çok artmıştır. Hükümetlerin, toplumsal hususursuzlukları kışkırtmamak için kentlerdeki besin fiyatlarını düşük tutmaları, köyden kente göçün hızlanmasına ve çiftçilerin besin tarımı ürünleri yetiştirme hevesinin kırılmasına yolaçmıştır. 1974-1984 arasında Afrika'nın besin dışalımı üç kat artarak, ticaret bilançosu açıklarını yükseltmiştir.

Siyasal alanda Afrika'nın istikrarsızlığın ve yolsuzlukların pençesinde kıvranması sürmüştür. İktidardan kendi isteğiyle ayrılan Afrikalı önder sayısı çok azdır; siyasal değişmelerde başvurulan en yaygın araç, darbe olmuştur. Birçok Afrika ülkesi askerî yönetim altında, büyük çoğunluğu da bir tek parti devleti durumundadır. Kabile anlaşmazlıkları ve iç savaşlar, zaten kıt olan kaynaklara büyük zarar vermiş, ayrıca ulusal bilinci sağlama çabalarını baltalamıştır. Afrika devletleri arası ilişkilerdeki en önemli sorunlardan biri, beyazların egemenliğindeki Güney Afrika Cumhuriyeti ile öteki Afrika devletleri arasındaki uzlaşmazlıktır. 1963'te Afrika çapında bir işbirliğini sağlamak amacıyla kurulmuş olan Afrika Birliği Örgütü'nün çalışmalarını da, Afrikalılar arasındaki başka anlaşmazlıklar baltalamıştır. Afrikalı önderler bir yandan uluslararası yardım ve yabancı yatırım ararken, bir yandan da yoksulluğa, azgelişmişliğe ve siyasal istikrarsızlığa karşı savaşımda, Afrika'yı temel alan bölgesel örgütlenmelerin daha etkin bir rol oynaması gerektiğini kabul etmektedirler.

Afrika, diller: Bk. AFRİKA DİLLERİ.

Afrika, dinler: Bk. AFRİKA DİNLERİ.

Afrika, müzik: Bk. AFRİKA MÜZİĞİ.

Afrika, sanat: Bk. AFRİKA SANATI.

Afrika, tarih

En eski insan kemiklerinin Doğu Afrika'da bulunmuş olmasına karşılık, bu insanlar ile günümüzde Afrika'da yaşayan halkların kıtaya ilk yerleştikleri sanılan dönem arasındaki 3-4 milyon yıl konusundaki bilgiler çok azdır. Bu maddede Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan bu halkların tarihine yer verilecektir. Afrika'nın tarihöncesi ve Kuzey Afrika'daki eski uygarlıklar için, şu maddelere bakın: AFRİKA, TARİHÖNCESİ; KARTACA; KİRENE; MISIR, ESKİ.

İLK DÖNEMLER

Aksum ve doğudaki kent - devletler. Nil kıyılarındaki Mısır uygarlığına benzer uygarlığıyla Kuş bölgesi ve gelişmiş, sulamaya dayanan tarımıyla Şeba (ya da Şaba; günümüzde Yemen'de) bölgesi, İ.S. II. yy'a doğru Aksum Krallığı'nın oluşmasına katkıda bulundular. Söz konusu krallık, Kızıldeniz'in yukarısındaki yüksek bölgelerde, günümüzde aşağı yukarı Etyopya'nın kuzey kesimindeki Tigre bölgesine denk düşen alanda kuruldu. Yemen'den göçenlerin kurduğu Aksum, Yunanistan, Roma, Kuş ülkesi ve Mısır'la ticaret yapmaya başladı: Yerel çiftçilerin yetiştirdikleri baharat ve arapzamkı, Kızıldeniz kıyılarında toplanan deniz kabukları ve Kuş bölgesinde elde edilen fildişi ile altın Mısır'a satılıyor, karşılığında kumaş, bez, çakmaktaşı, cam, bronz, yumuşak bakır levhalar, demir külçeleri, şarap, zeytinyağı ve gümüş alınıyordu.

Çok geçmeden bir krallığa dönüşen Aksum'un ordusu, gücünü Kızıldeniz kıyılarında ve Kızıldeniz ile Nil'in ötesindeki kasabalarda kabul ettirmeye başladı: III. yy'da Yemen ele geçirildi; IV. yy'da Aksum'un en önemli kralı Ezana, Afrika'daki topraklarını birleştirip, hıristiyan dinini benimseyerek, krallığında da yaydı.

Güneyde, kıyıdaki kentlerin halkı ile Arabistan'dan, İran'dan ve Asya'nın öbür önemli merkezlerinden deniz yoluyla gelen tüccarlar arasında verimli bir ticaret gelişmeye başladı. Gelenlerden bazıları, özellikle de Araplar, bölgeye yerleştiler ve yerli halkla evlenerek karıştılar: Soylarından gelenler, XVI. yy'da Portekizlilerin kıtaya ayak basışına kadar Doğu Afrika'da kurulup, hızlı gelişen bir dizi güçlü kent-devletin çekirdeğini oluşturdular.

İç göçler. Aksum'un ve kent-devletlerin geliştikleri yüzyıllar boyunca, Afrika'nın iç kesimlerindeki halkın yaşama biçimi kökten değişmeye başladı. Batıda Nijerya'dan doğuda Kenya'ya kadar uzanan geniş bir kuşakta, yeni ürünler, yeni araçlar ve demir silahlarla donanan tarımcı topluluklar, kıtada o döneme kadar egemen olan düzeni büyük ölçüde değiştirmeye koyuldu-

Haritadaki renkli çizgiler, başlıca Afrika krallıklarının en geniş sınırlarına ulaştıkları yüzyılları göstermektedir.

lar. Bu değişiklikler ya bir nüfus patlamasına yolaçıyor ya da tersine bir mekanizmayla nüfus patlamaları değişikliklere neden oluyordu. Söz konusu gelişmeler, çok sayıda tarımcı topluluğun, Nijerya'nın doğu kesimindeki topraklardan yola çıkarak, güneydoğuya, Zaire ve Zambiya sınırına doğru göçmelerine yolaçtı; bu topluluklar daha sonra da batıya, güneye ve kuzeydoğuya doğru ilerlemeyi sürdürdüler ve ancak, sürülerine yiyecek bulmak amacıyla hareket eden hayvancı toplulukların batıya doğru giden kanatlarıyla karşılaşınca göçlerine son vererek yerleştiler.

Bu tarımcı toplulukların oluşturduğu öbeğin soyundan gelenler, günümüzde Kenya'nın orta kesimi, Uganda'nın güney kesimi, Zaire'nin kuzey kesimi ve Nijerya'nın güney kesiminden geçen düşsel bir çizginin güneyinde yaşamaktadırlar. Dilleri daha az çeşitlilik taşıyan, üyelerinin nitelikleri birinci öbeklerden belirgin biçimde farklı olan hayvancı öbeğin soyundan gelenlerse, Kenya, Uganda, Etyopya, Sudan ve Nijerya'nın kuzey kesiminde yaşayan, hayvancılıkla geçinen halklardır. Her iki öbeğin ataları, birçok kez göç etmişlerdir (göçleri sömürgecilerin XIX. yy'daki saldırılarına kadar sürmüştür) ve her iki öbekteki bu hareketliliğin, Asya'dan gelen yeni ürünlerden ve yeni tekniklerden kaynaklandığı söylenebilir.

Karşıt yönlerden gelen tarımcıların ve çobanların, bu önemli göçleri sonunda iç kesimde VIII. yy'a doğru karşılaşmaları, nüfusta ve siyaset sistemlerinde bir devrime yol açmıştır.

Batı Afrika'daki krallıklar. Kıtaya dışardan ilk gelen Arap gezgin ve coğrafyacılarının yapıtlarından, Batı Afrika'daki gelişmenin, çok farklı olduğu anlaşılmaktadır. En eskileri VIII. yy'dan kalma söz konusu yapıtlar, Batı Afrika'da (Senegal ırmağından Çad gölüne kadar) o dönemden XIX. yy'a kadar birbirini izlemiş güçlü imparatorluklar ve krallıklarla ilgili pek çok bilgi içermektedir.

İmparatorlukların, Nijerya ormanlarındaki kentleşme öncesi kalabalık yöreden çok, Büyük Sahra'nın güneyindeki kurak bölgelerden geçen büyük ırmaklar boyunca gelişmiş ve çökmüş olmaları Batı Afrika'nın ilk dönem tarihinin temel özelliğidir. Çok eski tarihlerden başlayarak küçük, birbirine bitişik ve bağımsızlığına düşkün devletler bir arada varolmuşlar, kurulmuşlar, yıkılmışlar ve içlerinde bir devletin hırslarının, ekonomik koşullarının ya da askerî olanaklarının düzenli aralarla yarattığı büyük imparatorluklar tarafından yutulmamak için savaşmışlardır. Doğu Afrika ve Güney Afrika'daki bazı halkların, başlarında yönetici olmadan ve aşamasırasına dayalı örgütlenmelere girmeden yaşamış olmalarına ve hâlâ da yaşamalarına karşılık, Batı Afrikalılar, tek bir yönetici (bazen bunlara tanrısal hak ve yetkiler tanınmıştı) ya da birden çok yönetici ve yardımcı kurullar -daha ender olarak da eşit haklı insanların aralarında seçtikleri kurullar- tarafından yönetilme deneyimini yaşamışlardır.

Bu devletlerin Kuzey Afrika ve Güney Avrupa ülkelerine göndermek için tekellerine aldıkları ilk önemli hammadde altın olmuş, onu Büyük Sahra'nın güney kesimindeki vahalar yakınında elde edilen tuz izlemiştir. Akınlarda ve savaşlarda ele geçirilen kölelerin bir "ticaret malı" olarak önemi de, yaklaşık X. yy'dan başlayarak artmıştır. Hindistancevizi ve Kuzey Nijerya'da elde edilen boya maddeleri gibi tarım ürünleri de zaman içinde önem kazanmıştır. Akdeniz havzasında ve yakınında yüksek fiyat ödenen bütün bu ürünler, Batı Afrikalılar tarafından büyük kervanlarla uçsuz bucaksız çöl aşılarak Fas'taki Fas ve Marakeş, Tunus'taki Tunus, Libya'daki Trablus ve Mısır'daki Kahire pazarlarına ulaştırılmıştır. Bunun karşılığında da tüccarlar, kuzeyden kumaş, at, cam, metal eşya, kılıç, daha yakın bir dönemde de fitilli tüfek almışlardır. Kervanlar kuzeyden aynı zamanda da, İslâm'ı ve yazı dilini getirmişlerdir. Kurulan ilk büyük imparatorluk, Gana İmparatorluğu olmuştur: Bu imparatorluğun, günümüzde güneydoğu köşesinde yer alan başkentindeki pazarlarda, yerel girişimciler siyah Afrika'dan gelen altın, fildişi ve köleleri, Büyük Sahra'dan gelen tuzla, Kuzey Afrika ve Avrupa'dan gelen atlar, kumaş, kılıçlar ve kitaplarla takas ediyorlardı; tuz ağırlığı kadar altınla değiştiriliyordu. O dönemde Gana İmparatorluğu, Afrika'daki başlıca altın yataklarını denetim altında tutuyordu: Arap yazarları, Gana imparatorunun dünyanın en zengin kişisi olduğunu belirtmişlerdir.

Gana İmparatorluğu en parlak dönemini X. ve XI. yy'larda yaşadı: 990'da bir süvari birliği, günümüzdeki Fas topraklarında yer alan Sanhaca devletini Gana topraklarına kattı. Senegal ırmağının güney, doğu ve orta kesimleri ile Nijer ırmağının büyük yayı içinde yaşayan halklara egemen olan Gana İmparatorluğu, çok geniş yetkilerle donatılmış bir imparator (yardımcıları ile danışmanlar) tarafından yönetiliyordu; mali açıdan da oldukça iyi örgütlenmişti: Başlıca dışsatım maddesi altından vergi alınıyordu. İmparatorluk sınırları içinde de ticaret oldukça gelişmişti: Hindistancevizi, kurutulmuş meyve ve deniz kabukları başlıca ticaret ürünleriydi.

Gana İmparatorluğu'nun bu parlak dönemine, XI. yy'da güneyden gelen müslüman Murabıtlar son verdiler. Murabıtlar Gana üstünden günümüzdeki Senegal, Gana, Fas ve Güney İspanya'yı içeren büyük bir impa-

Hristiyanlık da İslâm dini de Afrika'nın pek çok yerinde çok eski tarihlerde benimsenmiştir. Etyopya'da Lalibela'daki Saint George yeraltı kilisesi (üstte), *XIII. yy'da sert kayaların içi oyularak yapılmıştır. Mali'de Timbuktu'daki Sankore camisi* (altta) *XIV. yy'dan kalmadır.*

XV. yy'da Avrupalı gezginler ekvator Afrikası'yla ilişki kurdular. Onları, sömürgecilerin istilası izledi. (Solda) *Portekizli bir silahşörü canlandıran tunçtan dökülme bir Benin heykeli (XVI. ya da XVII. yy.).* (Altta) *XIX. yy'da sefere çıkan iki İngiliz gezginin, karaya inince yerliler tarafından taşınışı.*

ratorluk kurdular. Toprakları büyük ölçüde azalan Gana İmparatorluğu, varlığını sürdürdüyse de, hızla zayıfladı ve XIII. yy'da önemli sayılacak bir devlet olmaktan çıktı.

Gana'nın çökmesinin, eski Gana topraklarında bir dizi daha küçük devletin kurulması ve gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bunların başlıcası, Mali İmparatorluğu'dur. Merkezi Senegal ve Nijer ırmaklarının yukarı kesimleri arasındaki nispeten verimli yayla bölgesinde bulunan Mali İmparatorluğu, Batı Sudan'daki en önemli devlet olarak, Gana İmparatorluğu'nun yerini aldı. Kurucusu Sundiata'nın küçük bir klanı güçlü bir ordunun çekirdeği durumuna getirmesinden sonra, XIII. yy. başlarında Mali, küçük bir devlet olmaktan çıkıp, sınırlarını hızla genişletmeye başladı. Sundiata'nın ordusu Nijer ırmağının yukarı kesimindeki Kaniaga'yı alıp, o sırada daha da küçülmüş olan Gana'nın başkentine saldırdı. Daha sonra Sundiata, devletini, Sahra ötesiyle yapılan ticaretin merkezi durumuna getirdi. Gana'dan sonra altın ticaretini Mali denetimi altına aldı ve tuz dışalımını tekelleştirdi. XIII. yy'ın ortalarında Mali imparatorları, Senegal ırmağının yukarı kesiminden 800 km doğudaki Nijer ırmağı yayına, kuzeyde Büyük Sahra'dan güneyde Volta ırmağının yukarı kesimine kadar uzanan bir bölgeye egemendiler.

Mali, askerî önderler tarafından yönetiliyordu; bunların çoğu müslümandı ve birçoğu 1300 yıllarından başlayarak Mekke'ye hacca gitmeye koyuldular. Bu hükümdarların en ünlüsü 1312-1337 arasında hüküm süren Mansa Musa'ydı. 1324'e doğru yanında her biri 2,72 kg altın yükü taşıyan 500 köleyle ve her birine 136 kg altın yüklenmiş 100 deveden oluşan bir kervanla Kahire ve Mekke'ye giden Mansa Musa, zenginliği, dindarlığı, eli açıklığı ve güzel giyimiyle öylesine büyük bir etki uyandırdı ki, 1750 yıllarına kadar Arap haritacıları, Afrika'nın iç kesimindeki büyük boş alanlara, Musa Mali adını verdiler.

Kuzey Nijerya'da, Mali İmparatorluğu ile batıda onun yerini alan Songhay İmparatorluğu ve doğuda büyümekte olan Kanem-Bornu İmparatorluğu arasında, çok sayıda kent-devlet kuruldu. Kanem-Bornu XVI. ve XVII. yy'larda, sömürgecilerin saldırısına kadar Çad gölü bölgesine egemen oldu.

Büyük Sahra'nın güneyindeki bölgenin en büyük imparatorluğu olarak Mali'nin yerini alan Songhay İmparatorluğu'nun başkenti Gao, Nijer ırmağının yukarı kesiminde, eski Mali'nin doğusunda, güneydeki ormanlık bölgenin sınırındaydı. XV. yy. ortalarında kral Sonni Ali'nin döneminden sonra Songhay, eskiden Gana İmparatorluğu'nun yönetiminde olan yarı-çöl bölgelerini, günümüzdeki Burkina Faso'nun ve Dahomey'in kuzey kesimlerini ve Nijer ırmağının her iki kıyısındaki geniş toprakları kapsamaktaydı.

Avrupa'yla ilk temaslar. Kıtaya ilk Avrupalıların ayak basmasıyla ve yaklaşık 1550'den sonra Amerika kıtasında köle talebinin artmasıyla, önce Portekiz ve İspanya, ardından da İngiltere, Fransa ve öbür Afrika ülkelerinden tüccarlar, Senegal ve Gine kıyılarında, daha sonra da Gine körfezinde ticarete başladılar. Altın Kıyısı (Gana) boyunca kurdukları tahkimli ticaret merkezleri sömürgeciliğin ilk küçük topraklarını oluşturdu. Kıtanın iç kesimlerinden gelen ürünler ve siyah köleler Avrupa'dan gelen bakır, kumaş ve silahlarla değiş-tokuş edilmeye başlandı. Silahların ormanlık bölge krallarının gücünü artırmasıyla, Batı Nijerya'da Benin'in (Bk. BENİN KRALLIĞI) ve Oyo'nun, Altın Kıyısı boyunca Dahomey, Akvamu ve Aşanti krallıklarının, batıda ve kuzeyde de daha küçük devletlerin askerî gücü arttı. Bunu Batılılaşma izledi. Daha güneyde yer alan Kongo Krallığı'nda, hıristiyanlık yayıldı.

Afrika'nın çevresinde Doğu'ya giden bir deniz yolu arayan Portekizli denizciler, 1418'de Afrika'nın bilinmeyen batı kıyısına, 1441'de de Büyük Sahra'nın güneyindeki kıyılara ulaştılar, 1482'de ekvatoru aşarak Kongo ırmağının denize döküldüğü noktaya vardılar. 1487'de Ümit burnunu dolandılar: 1498'de Doğu Afrika'daki kent-devletlere ulaştılar.

XVII. yy'da Portekizliler, günümüzdeki Mozambik kıyılarına yerleştiler. Zambezi ırmağını kaynağına doğru izleyerek, 1629'a doğru, Zengin Monomotapa Krallığı'nı denetimlerine aldılar. Buna karşılık, Monomotapa Krallığı'nın komşusu olan Rosvi Krallığı, bağımsızlığını korumayı başardı.

Amerika'nın keşfi, Avrupa ülkelerinin köle talebini artırdı. Avrupalı sömürgeciler, başlangıçta Antil adalarında yaşayan halkı köleleştirerek büyük tarım işletmelerinde tarım işçisi ya da inci avcılığında dalgıç olarak çalıştırdılar; aynı zamanda Amerika kıtasında da Kızılderililer, kısa bir süre için altın ve gümüş madenlerinde çalıştırıldılar. Ama Kızılderililerin ve ada halklarının sa-

Afrikalılar, kıtanın iç kesimlerinde köle tüccarları tarafından yakalanıp, Batı Afrika'da Avrupalı tüccarlara, Doğu Afrika'da Arap tüccarlara satılmak için kıyılara götürüldüler. Satılan Afrikalı kölelerin çoğu, gemilerle Atlas okyanusu aşılarak, "Yeni Dünya"daki madenlerde ya da tarım işletmelerinde çalıştırıldı.

yılarının hızla azalması üstüne, Portekizliler ve İspanyollar, Amerika'daki sömürgelerinde onların yerine Afrikalı köleleri çalıştırmaya karar verdiler. Bununla birlikte XVI. yy'ın ikinci yarısında Amerika'nın talebi sağlanan arzı apansızın aşıncaya kadar, köle ticareti ağır ağır gelişti. O tarihten sonraysa, Afrika'nın bütün kıyılarından gün geçtikçe artan sayıda köle alınmaya başlandı.

Atlas okyanusunda köle ticaretini başlangıçta Portekizliler ve İspanyollar tekellerinde tuttular; ama bu ticaretten çok yüksek kazanç elde edilmesi, öbür Avrupa ülkelerinde de Afrika'ya ilgiyi artırdı. XVII. yy'da Hollandalılar, Afrika ticaretine ciddi biçimde girdiler; onları yüzyılın ortalarında İsveç, Danimarka, Alman, Fransız ve İngiliz ticaret şirketleri izledi. Her biri Batı Afrika kıyılarında ticaret merkezleri ve kaleler kuran bu şirketler, yükledikleri köleleri, altını ve tarım ürünlerini, Amerika'daki kolonilerine, bazen de Avrupa'daki anayurtlarına taşıyorlardı.

Sömürgeciliğin bu ilk dönemi, pek etkili olmadı. Avrupalı tüccarlar Mozambik ve Kongo'nun dışında Afrika'nın iç kesimlerine yönelmediler ve köle pazarları yaratmalarının Afrika'ya ticari enerji sağlayan bir itici güç oluşturması bir yana bırakılırsa, yaklaşık 1700'e kadar Afrika'nın iç kesiminin gelişmesini çok az etkilediler. Kıtanın iç kesimlerinde tarımcı ve hayvancı halkların kullanılabilir topraklar için çekişmeleri sürüp gitti. Bu çekişmeler sırasında, kalabalık halk toplulukları Orta Afrika'dan doğuya ve batıya doğru kaçarak Malavi, Zambiya ve Angola'ya, yukarı Nil bölgesinde Uganda ve Kenya'ya, Atlas okyanusuna yakın yüksek bölgelerden de, Batı Afrika'nın Büyük Sahra'nın güneyinde kalan kesimini geçerek Nijerya'nın güneyine göçtüler. Halkların ve kültürlerin bu göçü ve Afrika üstündeki etkileri, XIX. yy'a kadar pek çok açıdan Avrupalıların etkinliklerinden ve Avrupalıların ellerinde tuttukları köle ticaretinden daha önemli oldu.

XVII. YY'DAN SONRA AFRİKA

İki dönem. XVII. yy'da Afrika, bir bakıma iki ayrı döneme bölündü. Bunlardan birinde devlet yönetimi ve ekonomik açıdan kendine yeterlilik, uzun süredir varolan etnik çatışmalar, halkaların göçmesi ve bölgelerin bir kültür ve dinden öbürüne geçmesi gibi sorunlar ağırlık kazandı. Daha sonra da, Orta Afrika'daki göllerin çevresinde, merkezden yönetilen, katı bir aşamasırasına dayalı krallıklar, bir önceki dönemin eşitlikçi, klan temelinde kurulmuş toplumlarının yerini almaya başladı. Merkezileşmede benzer bir gelişme de, Kamerun'daki çayırlar bölgesinde ve Altın Kıyısı'nın çevresinde gözlendi. Kongo havzasında ve çevresindeki yüksek yaylada bu süreç, bütün XVIII. yy. boyunca da sürdü ve o döneme kadar bağımsız yaşamış pek çok tarımcı topluluk, yenilikçi göçmen halklar tarafından yönetilen geniş toplumlar içinde eridi.

Dinde de bir gelişme ve farklılaşma dönemi yaşandı. Ekonomik açıdansa bu dönem, ufukların genişlediği, kıtanın ortasından bütün kıyılara şaşırtıcı yolculuklar yapılmasını da içeren uzun mesafeli ticaretin yoğunlaştığı, özellikle batıda ve kuzeyde -ama doğuda ve orta bölgelerde de- pazarların geliştiği bir dönem oldu. Afrika'nın Demir devrine henüz tam olarak girilmemiş kesimlerinde maden kullanılmaya başlanması, tarım yapma ve avlanma olanaklarını artırdı; ama bunun yanı sıra, savaşma eğilimlerini de kışkırttı. Savaşların sayısı hızla arttı; her yerde daha sık ve daha pahalıya mal olan çatışmalar çıktı.

Birinci dönemden ikinci döneme, orduların çatışmasıyla geçildi. İkinci dönemde Afrika, XVII. yy'dan başlayarak, ilişkide olduğu dünyanın sınırlarını genişletti. Avrupayla ilişkiler kıtanın her kesiminde arttı. Güney kesimdeyse, Hollandalı Boerlerin (Bk. AFRİKANERLER) XVII. yy'ın ortalarında Ümit burnuna yerleşmeleriyle, özgün bir biçim aldı. Doğu kesimde de, Araplarla ilişkiler arttı. Bu ilişkilerde ağır basan yön, kadın ve erkek köle ticaretiydi. Sırf köle ele geçirme amaçlı akın ve savaşlar bile yapılmaya başlandı ve Amerika'nın köle gereksinmesi arttıkça, Afrika'da Avrupalıların ve Arapların etkisinin sınırları da genişledi; ama kıtada henüz Avrupa ya da Arap yerleşmesi kurulmamıştı.

Zenci köle ticaretinin artmasının temelinde yer alan neden, şekere talebin, dolayısıyla da şeker üretiminin artmasıydı. XVII. yy'da "Batı Hint adaları"nda şekerkamışı tarımı yaygın biçimde uygulanmaya başlamıştı. Şeker üretimi, özellikle kamışları kesme mevsiminde, ağır iş görebilen ve dayanıklı işgücü gerektiriyordu.

Köle ticareti. Dış talebin geliştirdiği köle ticareti XVII. ve XVIII. yy'lar ile XIX. yy'ın büyük bir bölümünde, Afrika'nın her yanını etkiledi. Köle elde etmek, kıyılardaki ulaşım merkezlerine kadar yürütmek, bu merkezlerde besleyip şişmanlatmak, sonra da deniz aşırı ülkelere götürülmeleri için her birini ayrı ayrı gemi kaptanlarına satmak, karmaşık düzeyde bir girişimcilik ve yöneticilik yeteneği gerektiriyordu. Bu arada, XVIII. yy'da Avrupa'da ortaya çıkan "aydınlanma" düşüncelerinin, XVII. yy'da ağır basan ticaret düşüncelerinin yerini almasıyla, aşağılık bir iş sayılmaya başlanan köle ticaretiyle Avrupa'nın en aşağı tabakasından, en acımasız kişilerin uğraşmaya koyulması, Afrika limanlarında kölelere çok daha kötü davranılmasına yolaçtı: Korku içindeki köleler, kolları bağlı olarak, gemilere dolduruluyor ve genellikle fırtınalı olan denizleri aşarak Amerika'da mezatla satışa çıkarılıncaya kadar içlerinden birçoğu ölüyordu.

Köle ticareti dönemi boyunca 10 milyon kadar Afrikalının Afrika'dan koparıldığı, bunların büyük bir bölü-

münün Atlas okyanusunu aşarken, bir bölümününse başarısız ayaklanmalar sırasında ya da daha Afrika'da yakalanmaya direnirken öldüğü düşünülmektedir. Bununla birlikte Nijerya'nın doğu kesimi, Altın Kıyısı, Angola'nın batı kesimi, vb. köleleriyle ünlü bazı bölgeler de, köle ticaretinin yapıldığı yüzyıllar boyunca ekonomi açısından gelişmişlerdir. Şansı yardım edip de geride kalmayı başaran Afrikalılar için, köle ticareti, bütün korkunçluğunun yanı sıra, gelişme için yeni sermaye kaynakları, kölelerin dışındaki eşyaların da satıldığı pazarlar, Batı'dan Afrika'ya teknoloji aktarımı olanağı, ayrıca, kıyı ve orman devletlerindeki bazı topluluklara da yeteneklerini kanıtlama olanağı sağlamıştır. Aşantiler ülkesi, Dahomey, Oyo ve Kongo havzası ile Angola'nın iç kesimlerinde o döneme kadar pek az tanınan bazı halklar, köle ticaretinin gelişmesine yardım ettiği yeni ticaret dallarında ön plana çıkmayı başarmışlardır. Gerçekten de, XVIII. yy. sonlarında Avrupa'daki insanseverlerin köle ticaretinin adaletsizliğine karşı baskıları etkili olmaya başlayınca, Afrikalı köle tüccarları, gelirlerinden olmamak için en çok gürültü koparanlar arasında yer almışlardır. İngiltere'nin köle ticaretini kaldırmasından (1807) ve Fransa, Portekiz ve İspanya'yı, daha sonra da doğuda Zengibar'ı aynı yolu seçmeye ikna etmesinden sonra, köle ticaretiyle uğraşan Afrikalıların yakınmaları artmış ve İngiltere'nin Atlas okyanusunda köle ticaretini engellemeye çalışan gemilerine, Afrikalı korsanlar yoğun biçimde saldırmışlardır. Bu girişimlerden sonra, söz konusu Afrikalıların çoğu, köle ticaretinde edinmiş oldukları deneyimden, sanayileşmekte olan Avrupa'ya sabun ve sanayide kullanılan palmiye yağı, vb. ürünler sağlayarak yararlanabileceklerini düşünmüşlerdir.

Gerek köle ticaretinin, gerek kaldırılmasının etkileri, iç bölgelerde de, kıyıya daha yakın bölgelerde de gün geçtikçe daha çok görülmeye başlanmış, köle arama işi, halkları gün geçtikçe daha çok bu işin içine çekmiştir. Sözgelimi XIX. yy'ın ortalarında Zengibar'dan gelen kervancılar, gerek gelişmekte olan ve şeker yetiştirilen Arabistan ve Hint okyanusu adaları pazarları için, gerek Zengibar'daki karanfil tarımı işletmeleri için köle aramak amacıyla Kongo havzasına kadar uzanmışlardır. Çok erken dönemlerden başlanarak, Malavi ve Zambiya'nın iç kesimleri, köle ve fildişi bulmak için birçok kez taranmış, Afrika'dan sözcüğün gerçek anlamıyla köleleştirilmenin dehşetini yaşamamış yer kalmamıştır.

Köle ticaretine direnen alanlar. Bununla birlikte bazı halklar, köle tüccarlarına şiddetle direnmeyi başarmışlardır. Doğu Afrika'daki Masailer ve akrabaları sayılan Turkanalar, Karamojonglar gibi savaşçı halklar, köle tüccarlarına hiçbir zaman boyun eğmemişlerdir. Ruanda ve Büyük Göller bölgesindeki Buganda gibi merkezî krallıklar, köle ticaretinden hemen hiç etkilenmemişlerdir. Günümüzdeki Uganda'nın çekirdeğini oluşturan Buganda, karmaşık bir bürokrasiye dayanan bir kral ("kabaka"), tarafından yönetilmiş, XIX. yy'ın tam ortalarında, birbirini izleyen Buganda kralları, yerel din adamlarının dinsel yetkilerini azaltarak, klanın özerkliğini ve klan reisliğini devreden çıkarmak için yerlerine kendilerine bağlı bölgesel görevlileri geçirerek, yalnızca kendilerine bağlı bir ordu oluşturarak, kişisel güçlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Ayrıca eski toplum bağlarını kopararak, son derece esnek ve yükselmenin gösterilen başarıya bağlı olduğu (Doğu Nijerya'daki İbolar toplumu gibi) bir toplum oluşturmuşlardır: Bu toplumda sıradan insanlar, Afrika'nın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar kolay yükselebiliyor ve saygınlık kazanabiliyorlardı. Bunun sonuçlarından biri olarak, İslâm dini ve hıristiyanlık, yüzyılın sonlarına doğru Buganda'ya ulaştıklarında, yeniliğe açık bir halk bulmuşlardır.

YENİ GÜÇLERİN YÜKSELMESİ

Zulu ulusu ve Ngunilerin dağılması. Buganda'nın geliş-

(Altta) *1800 yıllarının başlarında bir küçük kabileyi güçlü bir savaşçı ulusa dönüştüren Zuluların önderi Şaka.*
(Sağda) *Üç Zulu savaşçısını tipik giysileriyle savaş dansı yaparken canlandıran bir resim. Giyimlerindeki farklılık, ayrı birliklerden olduklarını göstermektedir.*

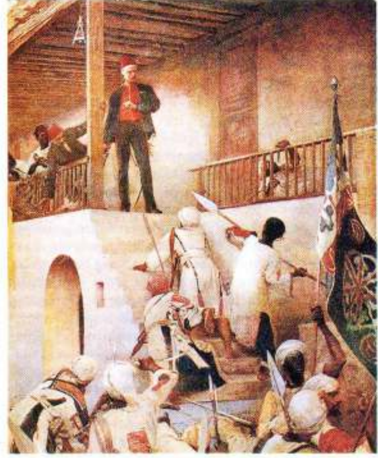
mesiyle aynı dönemde, yeni savaşçı devletler de ortaya çıktı. Bunları bir dizi yerel koşul desteklemekteydi: Ticaretin yapısı, büyük bir önderin ortaya çıkması, vb. Bu koşulların her biri, şu ya da bu biçimde, Avrupalıların gün geçtikçe artan etkinliklerine ve müdahalelerine gösterilen bir dizi tepkinin ürünüydü. Söz konusu gelişmeler arasında en acıklı ve en uzun etkililerinden biri Güneydoğu Afrika'da (günümüzdeki Natal) yaşayan ve Nguni dilini konuşan bir dizi klanın, zorla büyük Zulu ulusu içinde eritilmesi oldu. Savaş yöntemlerini modernleştiren, ülkeye yeni, üstün silahlar getiren önderleri Şaka dönemindej (1787-1828), Zulular tarihlerinde ilk kez birleştiler ve İngilizler, Boerler ya da Afrikanerler (XVII. ve XVIII. yy'larda Ümit burnuna yerleşen Hollandalıların ve protestan Fransızların soyundan gelenler) karşısında sağlam bir cephe oluşturdular. Şaka, "mızrak gücüyle iktidara gelmiş" bir kraldı ve arkasında otokrasiye dayalı, merkeziyetçi bir krallık bıraktı.

Bununla birlikte, Şaka, bütün Zuluları yetkisi altında toplamayı başaramamıştı. Birçok klan, Şaka'nın orduları karşısında yenilgiye uğradıktan sonra kaçıp, kıtanın en uzak yerlerine kadar yayıldılar; Güney Afrika ve Orta Afrika'nın her yerini sözcüğün gerçek anlamıyla yerle bir ettiler. Üç Zulu topluluğu, kuzeye doğru kaçarken taş üstünde taş bırakmadı ve geçtikleri bölgelerdeki çok sayıda halkın bağımsızlığına son verdi. Ndebele kolu, günümüzdeki Zimbabve'nin hemen yakınında önemli bir devlet kurarak, Zambezi ırmağının güney kesimini Avrupalılar bölgeye gelinceye kadar egemenliği altında tuttu. Kololo koluysa, yukarı Zambezi'deki Lozi Krallığı'nı bir süre denetimi altına alıp, özellikle dil bakımından etkiledi.

Ngunilerden büyük bir kol, Mozambik, Doğu Rodezya ve günümüzdeki Zambiya'da geniş bir yer açtı. 1839'da iç çekişmeler sonunda parçalanınca da, aralarından bir topluluk Tanzanya'nın batı kesimini, ikinci bir topluluk Tanzanya'nın güneydoğu kesimini, üçüncü bir topluluk Zambiya'nın doğu kesimini, dördüncü bir topluluk da Malavi'nin güney kesimini egemenliği altına aldı. İki başka topluluk, Malavi'nin güney kesiminde bir krallık kurarlarken, yedinci bir topluluk da Mozambik'in güney kesimini egemenliği altına aldı. Özetlersek Ngunilerin dağılması, Orta Afrika ve Güney Afrika'daki yönetim ve toplumların yapısını kökten değişikliğe uğrattı. Geçtikleri bölgeleri yerle bir eden, karşılaştıkları tarımcı halkları dehşete uğratan Nguniler, böylece, kölecilerin işini ve bu bölgelerin daha sonra Avrupalılar tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmış oldular.

İslâm devrimleri. Kıtanın doğusundaki istilanın bir benzeri batıda gerçekleşti. Bununla birlikte, Ngunilerin kültür ve din konusunda, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği konusunda, ele geçirdikleri yerleri bünyelerinde eritme konusunda gelenekçi bir tutum izlemelerine karşılık, batıda -daha sonra da kuzeyde- ortaya çıkan büyük ayaklanmaların çoğuna, dinsel bir devrim eşlik etti. Bu savaşların en önemlilerinden biri, günümüzdeki Nijerya'nın kuzey kesimini içeren Hausalar bölgesinde oldu.

Bölgede İslâm dinini benimsemiş olanların çoğu göçmendi; bunların büyük çoğunluğunu da, kıtanın batısından gelmiş ve azınlıkların çoğu gibi, birbirinden bağımsız Hausa kent- devletlerindeki durumlarından hoşnut olmayan Pöller (ya da Fulaniler) oluşturuyordu. Önderleri, Arap dinbilimcilerin yanında eğitim görmüş olan Osman Bin Fudi'ydi. Kendine bir din reformcusu süsü vererek başlattığı ayaklanmada, yandaşları Hausalar bölgesinin her yanına saldırdılar. Kano, Katsina ve Zaria kentlerinin art arda düşmesinden sonra, 1810'da bütün bölgeye egemen oldular. Böylece yaklaşık 460

Kendine bir din reformcusu süsü veren Mehdi, 1880 yıllarında Sudan'da İngiliz-Mısır egemenliğine karşı kanlı bir ayaklanmayı) yönetmiştir. 1885'te Hartum'un Mehdi'nin birlikleri tarafından alınışıyla ilgili bu resimde, İngilizlerin yöneticisi Charles George Gordon'un, Mehdi'nin savaşçıları tarafından öldürülüşü canlandırılmıştır.

000 km²'lik bir alanda 15 kent-devlet, Osman'ın devrimi altında birleşmiş oldu. XX. yy'ın başlarında İngilizler tarafından ele geçirilinceye kadar bütünlüğünü koruyan bu alan, daha sonra Nijerya topraklarına katıldı.

Sömürgecilerin kıtayı ele geçirmelerinden hemen önce, Büyük Sahra'nın güneyinde kalan kesimde, üç İslâm devrimi daha gerçekleştirildi. Osman Bin Fudi'nin öğrencilerinden bir Pöl olan Şeyhu Ahmadu (ya da Ahmadu Lobbo), 1818'de Nijer ırmağının yukarı kesimindeki Masina bölgesinde, müslümanların başına geçerek Bambaralara karşı cihat ("kutsal savaş") ilan etti ve bir din devleti kurup, sağlam bir biçimde örgütledi. Her eyalette temsil edilen Kırklar Meclisi yardımıyla yönettiği bu devlette, içki, tütün ve dans etmek yasaklandı; yabancılar bile günlük yaşamlarını yeni yönetimin buyruklarına uydurmak zorunda bırakıldılar.

1850 yıllarında Osman Bin Fudi'nin soyundan gelenler tarafından eğitilmiş bir başka dinsel reformcu olan Elhac Ömer, Nijer ırmağının yukarı kesiminde yeni bir savaşıma önderlik etti. Art arda zaferler kazanan orduları, batıdan yaklaşmakta olan Fransızlara karşı bile çarpıştılar (Elhac Ömer, doğuya doğru yayılarak, aynı süreçten geçerek kurulmuş olan Ahmadu'nun devletini de ele geçirdi). Ama bu zaferler kısa ömürlü oldu. Ömer'in ölümünden on yıl sonra, Fransızlar topraklarını ele geçirdi.

Afrika'da bağımsızlık rüzgârlarının esmeye başladığı yıllarda, Sudan'da daha da önemli sonuçlara yolaçan bir İslâm devrimi gerçekleşti. Altmış yıldır, Mısır'daki Kölemenlere bağımlı olan ve gelirlerinin büyük bölümünü köle ticaretiyle sağlamış olan Sudan'da, Mısır'daki yöneticilerin 1860-70 yıllarında köle ticaretini sınırlamak istemeleri ve bu kampanyayı yürütmeleri için yabancıları işe almaları, büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Bundan yararlanan Muhammet Ahmet Bin Abdul-

İllustrated London News'tan alınan bu gravür, Henry Morton Stanley'in, Dr. Livingstone'la buluşması konusunda anlattıklarına dayanılarak yapılmıştır. İngiliz gezgini David Livingstone, Nil'in yukarı kollarını bulmak amacıyla 1866'da yola çıktı ve o tarihten sonra yıllar boyunca hiçbir haber alınamadı. Sonunda gazeteci gezgin Stanley, onu bulmak amacıyla bir sefer düzenleyip, Tanganyika gölü yakınındaki Ucici köyünde, hastalıktan bitkin halde buldu (1871).

AFRİKA
ARAPLARIN VE AVRUPALILARIN ARAŞTIRMA GEZİLERİ

Arap istilasının yayılışı 750/1500

ARAP GEZGİNLER
İbni Battuta

İNGİLİZ GEZGİNLER
Baker
Barth
Bruce
Clapperton
Livingstone
Park
Speke/Burton
Speke/Grant
Stanley

FRANSIZ GEZGİNLER
Caillié

ALMAN GEZGİNLER
Nachtigal

PORTEKİZLİ GEZGİNLER
Cão
Covilhã
Dias
Vasco da Gama

lah, mehdiliğini (kurtarıcılığını) ilan ederek, kölecilik yanlılarını, yolsuzluklara ve Mısır'a karşı çıkanları ustaca düzenlediği bir devrimde bir araya getirdi. 1880 yıllarında bu devrim Sudan'ın her yanını sardı. Sudan'ı yöneten "dönek kâfirlere" cihat ilan eden Mehdi'nin bağnaz yandaşları, Mısır birliklerini art arda yenilgiye uğratarak, 1888'de Hartum'u ele geçirdiler ve sonraki 13 yıl içinde bütün Sudan'a egemen oldular. Ama Mehdi'nin ölümünden sonra, İngilizler, 1898'de büyük bir saldırıyla Sudan'ı kendilerine bağladılar. O tarihten sonra, Afrika'nın geri kalan bölümünün önemli kesimi, Avrupa devletlerinin eline geçti.

AVRUPALILARIN EGEMENLİĞİ

Sömürgelerin bölüşülmesi. Avrupalıların Afrika'yı ele

geçirmeleri, köle ticaretiyle ve kıyılar boyunca ticaret merkezlerinin kurulmasıyla başladı. Mungo Park, David Livingstone, Henry Morton Stanley, Sir Richard Burton ve Joseph Thomson gibi gezginlerin kıtanın iç kesimlerine seferler düzenlemeleri, Afrika'nın bölüşülmesini hazırladı. Katolik ve protestan misyonerler de aynı derecede önemli rol oynadılar: Gezginlerin peşinden kıtanın iç kesimlerine yönelerek, yerli dillerinin yazılabilmesi için sistemler geliştirdiler ve Batı etkisinin Afrika'ya neden ve nasıl yararlı olabileceği konusundaki görüşlerini duyurdular.

Resimde savaş giysileriyle canlandırılmış Etyopya kralı Menelik II, modern Etyopya'nın kurucusu sayılır. Avrupa yapısı silahlar ve Batılıların savaş yöntemlerini kullanması sayesinde, 1896'da Adua'da İtalyan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Ticari çıkarlar özellikle, XIX. yy. boyunca kıyılardaki ilk ileri karakolların Afrikalıların da işbirliğiyle Avrupalılar tarafından yönetilen denizaşırı topraklar durumuna geldikleri Batı Afrika'da önemli rol oynadı. Bu ileri karakolların yavaş yavaş genişletilmesi için, küçük çaplı savaşlar verilmeye girişildi. Güney Afrika'da da, İngilizce ve Afrikanca konuşan beyazlar arasındaki düşmanlık, Afrikanerlerin, kendilerine yeni topraklar bulmak için, Afrikalı halklarla savaşmaya başlamalarına yol açtı ve sonuçta bütün Güney Afrika ile Orta Afrika, Avrupalılar tarafından işgal edildi.

Kıtanın işgalinde en önemli etmenlerden biri de, Avrupa'daki siyasal rekabet oldu. XIX. yy. sonlarında, Fransa, Almanya ve İngiltere, denizaşırı hammadde kaynaklarını denetimleri altına alarak (özellikle Doğu Asya, Batı Asya ve Büyük Okyanus'ta) aralarındaki rekabette birbirlerine üstünlük sağlamaya çalıştılar. Bu rekabete son vermek için Avrupa'da bir savaşa girişmek yerine, stratejik ve ekonomik gereksinmelerini karşılamak için Afrika'yı sömürmeyi yeğlediler.

Bunun sonucunda, 1880-1914 arasında Avrupa ülkeleri Afrika'yı sistemli biçimde işgal ettiler.

Bu işgal Afrikalıların antlaşmalar imzalamaya ikna edilmesiyle, antlaşmaların imzalanmasına karşı çıkılan

AFRİKA 1914'TE SÖMÜRGELERİN PAYLAŞILMASI

ülkelerde muhalefetin silah zoruyla susturulmasıyla ve koruma altına alınan yerlerin bir süre sonra ilhak edilmesiyle gerçekleştirildi. Avrupalılar, silahları daha üstün, cephaneleri ve öbür donanımları çok daha bol olduğu için, şaşılacak kadar az direnişle karşılaştılar. Hattâ Nguniler gibi daha güçlü Afrikalı halklara karşı korunacaklarını uman Afrikalıların çoğu tarafından sevinçle karşılandılar.

Bununla birlikte karşı koyanlara karşı kanlı savaşlar da verildi: Aşantiler İngiliz istilasına 1820 yıllarından 1902'ye kadar direndiler; Fransızlar Ahmadu'nun ve Elhac Ömer'in ordularıyla ve XIX. yy'ın sonunda Gine'de Samorilerin kurduğu paralı askerler devletinin ordularıyla çarpışmak zorunda kaldılar. Zengibar'ın karşısındaki kıyılarda, 1880 yıllarının sonlarında Arap ve Svahili savaşçıları, Almanlara iki yıl boyunca direndiler. Bölgenin iç kesiminde Heheler, ancak uzun ve pahalıya mal olan çarpışmalardan sonra boyun eğdiler. Natal'da Zulular, daha büyük ve daha iyi silahlar karşısında boyun eğmek zorunda kalıncaya kadar, İngilizleri ve Afrikanerleri iki kez yenilgiye uğrattılar. Zimbabve'de Ndebeleler, yönetimi yeniden ele geçirmek için ayaklandılar. Ayrıca, çok sayıda cephe gerisi eylemleri yapıldı: Ayrı ayrı klanlar ya da kabileler, Avrupalıların yerleşmelerini ateşe verdiler ve Avrupalılara saldırıları yıllar boyunca, hiç güçleri kalmayıncaya kadar sürdürdüler. Üstelik İngilizler, Güney Afrika'yı ele geçirmek için, Boerlerle de savaşmak zorunda kaldılar (1899-1902).

Etyopya'da kral Menelik II, bol sayıda Avrupa yapısı silahla donatılmış ve iyi yetiştirilmiş güçlü ordusuyla, eski Aksum Krallığı'nın başkenti yakınındaki Adua'da, saldırgan İtalyan ordusunu püskürtmeyi başardı. Böylece Etyopya, 1936'ya kadar bağımsızlığını korumayı sağladı. Ama İtalyanlar, 1936'daki ikinci bir savaşta, Etyopya'yı ele geçirerek, 1941'e kadar egemenlikleri altında tuttular.

Sömürge dönemi. Sömürgecilerin üstünlüğü sağlamaları, ırkçı önyargıları ve ırk ayrımcılığını da birlikte getirdi. Öncelikle Afrika'nın güney ve doğu kesimindeki sömürgelerde başlayan ırk ayrımcılığı çok geçmeden kıtanın her yanına yayıldı. Irk ayrımcılığının yasalarla pekiştirilmesi, yerli halklara oy kullanma, vb. haklar tanınmaması, Afrika'nın her yanında uygulandı. Gerek bu uygulamalar, gerek yerli halka tam anlamıyla bir parya gibi davranılması, hem beyazlara, hem de beyazların sömürge rejimine karşı güçlü ve etkili bir düşmanlığın oluşmasına yolaçtı. Misyonerlerin etkinlikleri bu tepkiyi kırmakta pek az etkili oldu: Yöneticiler ülkeleri onların adına yönetmekten ve korumacılıktan söz ederken, misyonerler de Afrikalılara eşitlik vaazları veriyorlardı; ama Afrikalılar, sınırlı bir biçimde de olsa ülkelerini yönetme yolunda herhangi bir hak istediklerinde, hiçbir doyurucu sonuç alamıyorlardı.

Beyazlar bu istekleri anlayışla karşıladıklarını, ama kendilerinin ekonomide, eğitimde ve tıpta çok daha başarılı olduklarını ileri sürüyor, bu ülkelerin kendi yönetimleri altında her yönden çok daha çabuk kalkınacağını ileri sürüyorlardı. Hak istekleri artınca, bu savlarını kanıtlamak için, Afrikalıları uygarlıklarının nimetlerinden biraz olsun yararlandırmaya başladılar: Okullar ve hastaneler açtılar; yollar ve demiryolları, görkemli binalar yaptılar. Böylece de, farkında olmadan Afrika'nın önünde modernleşmenin, dolayısıyla da bağımsızlığın yolunu açtılar.

Sömürgecilerin egemenliğine direniş. Sömürgeci egemenliğinin baskıcı düzenlemeleriyle, ırkçılığıyla, personel yetiştirme ve ulusal gelişme konusunda tutulmamış sözleriyle düşmanca bir tepkiye yol açmasında şaşılacak bir şey yoktu. Bu tepki çok çeşitli biçimlerde ortaya çıktı. Bazı tepkiler yabancı egemenliği gerçeğinden kaçıp, hıristiyan dininin bin yıllık egemenliğine sığınılan dinsel biçimlerde oldu. Buna karşılık Afrikalıların çoğu, özellikle de geleneksel, kırsal ortamdan gelenler, sömürgecilere karşı daha az sabırlı oldular.

Yabancılar ellerindeki son şeyleri de almaya kalkışınca, Afrikalılar şiddetle ayaklandılar. 1896-97'de Ndebeleler ve Şonalar, Rodezya'da beyazların denetimine son vermeyi başardılar. 1898'de Sierra Leone'de vergilere karşı Bai Bureh'in önderliğinde başlatılan ayaklanma sonucunda, İngiliz egemenliği önemli ölçüde kısıntıya uğradı. XX. yy'ın ilk on yılında, Doğu Afrika'daki Alman egemenliği Maji Majiler diye adlandırılan bir etnik topluluğun başarıya ulaşması tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 1915'te Nyasaland'da (günümüzde Malavi), ABD'de okumuş bir hıristiyan vaiz olan John Chilembve'nin önderliğinde bir ayaklanma başlatıldıysa da, başarıya ulaşamadı.

Bu şiddetli patlamaların en sonuncusu, Kenya'daki Mau Mauların Kikuyu'nun önderliğinde, sömürgecilerin egemenliğine karşı ayaklanmaları oldu. Kırsal alanlarda çiftçilik yapan beyazlar, 1951-1956 arasında gerçek bir terör içinde yaşadılar. Beyazların yanı sıra, Mau Mauları desteklemeyen Afrikalılar da bu terör eylemlerinden paylarını aldılar. Ama bu ayaklanmaların hiçbiri, sonuncusu da dahil, beyazların egemenliğini kırmayı başaramadılar. En başarılı oldukları durumlarda bile, ancak beyazların siyasetinde bazı değişikliklere yolaçabildiler.

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ

1954'ün başında, sonraki on yılın, Portekiz ve İspanyol sömürgeleri ile Güney Rodezya (günümüzde Zimbabve) dışındaki tropikal Afrika'nın bağımlılığının son on yılı olacağını pek az kişi öngörebilirdi. Sudan'ın kendi kendisini yönetmeye başlamış olmasına, Altın Kıyısı'nın (günümüzde Gana) da kısa süre sonra onu izlemiş olmasına ve Mau Mau ayaklanmasının Kenya'yı sarmış olmasına karşın, kıtanın geri kalan kesimlerinde, yaygın biçimde örgütlenmiş pek az ulusçu hareket vardı. En "iyi niyetli" Afrikalılar, Amerikalılar ve Avrupalılar, iktidarın aşama aşama el değiştirmesini öngörüyorlar, bağımsızlığı elde etmenin birkaç yıl değil, yarım yüzyıl kadar alacağını düşünüyorlardı.

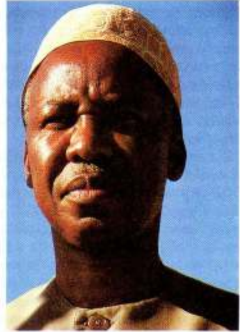
İlk bağımsız ülkeler. 1953'te Sudan'da, Sudanlı önder İsmail el-Azhari'nin başkanlığındaki, Mısır tarafından desteklenen Ulusal Birlikçi Parti, ülkedeki İngil-

İngiltere kraliçesi Elizabeth II ve prens Philip'in, 1961 Kasımı'nda Gana'yı ziyaretleri onuruna yapılan törende, giysisinin üstünde ülkenin önderi Kwame Nkrumah'ın resmini taşıyan bir kadın. Eski bir İngiliz sömürgesi olan Gana, kendisini sömürge yönetiminden kurtaran ilk Afrika ülkelerinden biridir.

(Solda) *Sékou Touré, ülkesinin bağımsızlığa kavuştuğu 1958'den, 1984'te ölümüne kadar Gine'yi yönetmiştir.* (Ortada) *Zimbabve başbakanı Robert Mugabe, partisinin 1980 Şubatı'nda yapılan seçimleri kazanmasından sonra düzenlediği basın toplantısında.* (Sağda) *Julius Nyerere, Tanganyika ile Zambiya'nın 1964'te birleşmelerinden 1985'e kadar, Tanzanya cumhurbaşkanlığı yapmıştır.*

tere Parlamentosu örnek alınarak oluşturulmuş Parlamento'da büyük çoğunluğu ele geçirdi. Bunun üstüne Azhari ile İngiltere, iktidarın barışçı biçimde el değiştirmesi konusunda anlaştılar ve 1956'nın ilk günü Sudan bağımsız bir cumhuriyet oldu. Ne var ki iki yıl sonra, birbirini izleyecek çok sayıda hükümet darbesinin ilki yapıldı ve ordu 1964'e kadar iktidarı elinde tuttu. O tarihten bu yana iktidar, asker diktatörler ile seçimle iş başına gelmiş hükümetler arasında sık sık el değiştirdi.

1948-1950 arasındaki karışıklıklar dönemi gözönünde tutulursa, bu dönemi en az zararla kapatan ülkenin Gana'ya dönüşen eski Altın Kıyısı olduğu söylenebilir. 1951'de Kwame Nkrumah, Altın Kıyısı Sömürgesi'ndeki İngiliz yöneticilerle, daha önce "aldatmaca" diye nitelendirmiş olduğu "sorumlu bir hükümet" çerçevesinde işbirliği yapmak konusunda anlaştı. O tarihten sonra da, başbakan olarak, İngiliz valisinin görevlerini gün geçtikçe devraldı. Yerel hizmetleri "afrikalılaştırarak", yani Afrikalı memurların yönetimine vererek, bir yandan da partisini genel seçimlere hazırladı. Partisinin yapılan seçimlerde yerel Yasama Meclisi'ndeki milletvekilliklerinin üçte ikisini kazanması üstüne, İngiltere'nin Altın Kıyısı'na özerklik tanımasını sağladı. İngiltere 1957'de de, Altın Kıyısı'na Gana adıyla bağımsızlık tanıdı. Ne var ki, ülkeyi uzun yıllar yöneten Nkrumah, gün geçtikçe daha baskıcı bir yönetim uygulamaya ve yolsuzluklara bulaşmaya koyuldu. Bunun sonucunda 1966'da bir darbeyle devrildi. Gana'da, Siyah Afrika'nın birçok ülkesinde olduğu gibi, aşağı yukarı aralıksız yirmi yıl sürecek askerî yönetim başladı.

Batı Afrika'da ve ekvator Afrikası'nda, Fransız yönetimi, yerel bölgesel işlerin denetimini yeni yetişen bir yerli yöneticiler kuşağıyla gün geçtikçe daha çok paylaşmaya başladı. 1956'da Fransız Parlamentosu tarafından kabul edilen özel bir yasayla "denizaşırı toprakların" meclislerinin yetkilerinin artırılması sağlandı. Bu yasa, Fransızca konuşulan sömürgelerdeki Afrikalıların ağır bastığı çekirdek kabinelere önemli yetkiler verdi; ayrıca genel oy hakkını da getirdi.

Bununla birlikte, Fransa söz konusu ülkeleri yönetmeyi sürdürdü ve 1958'den önce, yalnızca Gine Demokratik Partisi'nin başkanı Sékou Touré ile Togo Birlik Komitesi önderi Sylvanus Olympo, açıkça bağımsızlık isteğinde bulundular. Fildişi Kıyısı'nın güçlü adamı Félix Houphouët Boigny gibi yöneticilerse, Fransa'ya bağlılığı sürdürdüler ve sömürgecilik karşıtı savaşımlar yerine, bölgesel çekişmelerle uğraşmayı yeğlediler.

1958'de Fransa cumhurbaşkanlığına seçilen general de Gaulle, Fransız denizaşırı topraklarında halk oylaması yaptırarak Beşinci Cumhuriyet Anayasası'na ve yeni kurulan Fransız Topluluğu üyeliğine "evet" ya da "hayır" demelerini istedi. Yalnızca Gine, karşı oy kullanarak, Fransa'yla bağlarını koparttı. Bütün öteki Fransız sömürgeleri, iç işlerinde özerklikle yetinmeyi sürdürerek, 1960'ta Birleşmiş Milletler tarafından Fransa'nın himayesine verilmiş Togo ve Kamerun dahil, barışçı yoldan bağımsızlıklarını elde ettiler.

Afrika'nın en kalabalık nüfuslu ülkesi olan İngiliz Nijeryası'nda, 1950 yıllarında siyaset, bölgesel bir niteliğe büründü. ABD'de öğrenim görmüş bir gazeteci olan Nnamdi Azikiwe, 1944'te Nijerya ve Kamerun Ulusal Konseyi'ni (NKUK) kurdu. Ülkenin bütününden çok, üç bölgesine ağırlık veren 1951 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra, NKUK, doğu bölgesinde yaşayan İboca ve İbibioca konuşan halkları gün geçtikçe daha çok kayırır oldu. Batıdaki Yoruba dili konuşanlar ve kuzeydeki Hausa dili konuşanlar, kendi ayrı siyasal partilerini kurdular: Batıda, Azikiwe'nin kararlı karşıtı Obafemi Awolowo, Eylem Grubu'nu kurdu; kuzeyde, geleneksel yöneticiler olan emirlerle işbirliği yapan Ebubekir Tafawa Balewa Kuzey Halkları Kongresi'nin başına geçti. Bu partilerin her biri kendi bölgesel meclisinde çoğunluğu elde etti ve bölgelerin her birine, İngilizler 1957-58'de özyönetim hakkı tanıdılar. En kalabalık bölge kuzey bölgesi olduğu ve son İngiliz yönetimi güney "radikalizmi"ne güvenemediği için, Balewa 1957'de ulusal bir rejimin ilk taslağını uygulamaya başladı. Üç yıl sonra da İngiltere, Nijerya'ya bağımsızlık tanıdı. Ne var ki, 1965 sonunda bölgeler arasında anlaşmazlık patlak verdi ve 1967'de ayrılıkçı İbolar, Güneydoğu Nijerya'ya katıldı. Bundan sonra da ülke, büyük ölçüde askerlerin denetimine girdi.

Batı Afrika'nın başka yerlerinde, 1950 yıllarında yerli halkların bağımsızlık istekleri çok küçük boyutlu kaldı. İngiltere'nin Süveyş bunalımında (1956) başarısızlığa uğradıktan sonra emperyalizmden vazgeçmesinin temelleri, Siearra Leone'nin 1780 yıllarının sonlarında İngilizlerin serbest bırakılan kölelere sığınacak bir yer

oluşturma düşüncesiyle atılmıştı. Sierra Leone'nin başkenti Freetown, köle gemilerinden toplanıp Afrika kıyılarına bırakılmış binlerce vatansıza vatan oldu. Çevresi Senegal ırmağıyla çevrili bir ırmak kıyısı bölgesinin 475 km uzunluğundaki uzantısı olan Gambiya'ysa, İngiltere başlangıçta bir Gambiya-Senegal birliğini istediği için, 1965'e kadar bağımsızlığa kavuşamadı.

Kongo. Belçika Kongosu'nda Belçikalı yöneticiler, gerek siyahlara, gerek ülkeye yerleşmiş beyazlara siyasetle uğraşmayı yasaklamışlardı. Belçikalılar, ülkede bakır ve öteki yeraltı kaynaklarının işletilmesine ağırlık verdiler ve bir yandan siyasal hak isteklerine acımasızca davranırlarken, bir yandan da Afrikalıları eğitimsiz bırakma siyaseti uyguladılar. 1980 yıllarından önce siyahlar hiçbir siyasal örgüt kuramadılar. İlk yerli önderlerden biri, 1955'te Abako partisini kurup, tam siyasal haklar, düşünce özgürlüğü, toplanma ve basın özgürlüğü istemeye başlayan Joseph Kasavubu oldu.

Ama sömürge yönetimi bu isteklere, yine ağır bir baskı uygulamasıyla karşılık verdi. Bu arada Belçika hükümeti, sömürgeye yaklaşımını modernleştirerek, Kongo'yu en az otuz yıl daha yönetmeyi tasarladı. 1957'de genel seçimlerin yapılmasına izin verilince, Kasavubu'nun partisi, başkent Leopoldville (günümüzde Kinşasa) il meclisinde çoğunluğu elde etti. O arada Fransız Kongosu'ndaki (günümüzde Kongo Cumhuriyeti) Afrikalılar da, Fransızların 1958'de yaptıkları referandumda oy kullandılar. Belçika Kongosu'nda, az sayıda Afrikalı, sömürge yönetimine son verilmesi kampanyasına giriştiler.

1958 sonunda, kıtanın her yanından gelen ulusçular, Gana'da Akkra'da toplanarak ilk Bütün Afrika Halkları Konferansı'nı düzenlediler. Kasavubu'nun gitmesi çok "tehlikeli" bulunduğu için, Belçika Kongosu'nu bu kongrede Patrice Lumumba temsil etti. Kongreye katılanlar arasında Nyasaland'dan (Malavi) Dr. Hastings Kamuzu Banda, Kuzey Rodezya (Zambiya) heyetlerinin başındaki Kenneth Kuanda ve Harry Nkumbula, Güney Rodezya'dan Joshua Nkomo da vardı.

Bu genç siyasal örgütçüler, kongreden, ülkelerinde beyazların egemenliğine karşı kesin sonuç alınıncaya kadar savaşım vermek konusunda daha kararlı olarak döndüler. Bunda, Akkra'daki öteki ulusçulardan büyük destek görmüş olmalarının da payı vardı: Gana cumhurbaşkanı Nkrumah ve Mısır'ın parlak önderi Cemal Abdül Nâsır, büyük bir olasılıkla para, hattâ silah yardımı yapma konusunda söz vermişlerdi. Lumumba, Leopoldville'e Belçikalılara karşı ancak ulusal bir kampanyayla başarı kazanılabileceğine kesin olarak inanmış döndü ve hemen bağımsızlık istemeye başladı.

1959 arifesinde Belçika Kongosu'nda şiddet olayları patlak vermesiyle, Kongo bunalımı başlamış oldu. İlk karışıklıklarda az sayıda beyazın ve Afrikalının ölmelerine karşılık, ayaklanmacılar beyazlara ve beyazların egemenliğine duydukları nefreti öyle ürkütücü biçimde dile getirdiler ki, Belçikalılar korktular ve hiçbir hazırlık bulunmamasına karşın (İngiliz ve Fransız sömürgelerinin tersine, Belçika sömürgesinde o güne kadar yerlilerin katıldığı hiçbir seçim yapılmamış, hiçbir yerli yönetim kurulmamıştı; üstelik Belçikalılar, birkaçı dışında, yerli halkın öğrenim görmesini engellemişlerdi), 1959 sonunda seçimlere gidilmesini kabul etmek zorunda kaldılar.

1959 sonunda yapılan seçimleri Lumumba'nın Kongo Ulusal Hareketi kazandı (Kasavubu'nun Abako Partisi bu seçimleri boykot etmişti). 1960 yılı başlarında Brüksel'de Belçika kralı Baudouin'in koruyuculuğunda, bundan sonra ne yapılacağını kararlaştırmak için bütün tarafların katıldığı bir konferans toplandı. Büyük baskı altında kalan Belçikalılar, Kongo'ya bağımsızlık tanımayı kabul ettiler. Bunun önkoşulu olarak, Baudouin'in Kongo kralı olarak kalmasını ve eski sömürgenin Belçika'ya ekonomik bağımlılığının sürmesini istediler.

Belçika yönetimi, Kasavubu'yu yalıtmaya ve Afrikalılara egemenliği aşama aşama devretmeye çalışmaktaydı. Ama sonuçta Lumumba, Kasavubu ve öbür önderlerin şiddet kullanma tehdidinde bulunmaları üstüne, bağımsızlığa gelecekteki ilişkiler açıklığa kavuşamadan, önderler deneyimsizken ve ülkede ne olacağı pek belli değilken ulaşıldı. Bunun sonucunda da Kongo-Kinşasa adıyla kurulan (1971'de adı Zaire'ye çevrildi) yeni ülke, hızla bunalımdan bunalıma yuvarlandı. Merkezî hükümet taşra üstündeki denetimini yitirdi. Lumumba öldürüldü. Bol bakır bulunan güneydeki zengin Katanga (Şeba) ili, Moiz Çombe'nin başkanlığında ayrılığını ilan etti (1964). Bunun üstüne düzeni ve temel hizmetleri sağlamak için eski sömürgeye Birleşmiş Milletler kuvvetleri gönderildi. Bu kuvvetler, Katanga'nın ayrılığına son verdiler ve Kongo'yu birleştirmeye çalıştılar. Ayaklanmanın bastırılmasında paraşütçü birlikleri BM kuvvetlerine yardım etmiş olan Sovyetlerin ülke üstündeki niyetlerinden çekindiği için, Kongo'nun başına istikrar sağlayıcı bir önder olarak general Joseph Desirée Mobutu'nun (daha sonra Sese Soko adını aldı) getirilmesinde etkili oldu. Mobutu bir süre sonra diktatörce bir rejim kurarak, ülkenin zenginliklerini kendi çıkarları için kullandı.

Doğu Afrika. İngiltere'nin Kongo'nun doğusunda kalan sömürgelerinde, Belçika sömürgesine oranla çok daha fazla eğitim görmüş Afrikalı vardı. Daha önceleri olmasa bile, 1950'lerden başlayarak sömürgecilik karşıtı hareketlerde artış görüldü. Kenya'da, Kenyatta, Afrikalıların yerel Yasama Meclisi'ne doğrudan seçilmelerine izin vermesi için İngiltere'yi sıkıştırmaya başladı. Ama Mau Mau hareketinin patlak vermesi üstüne, İngiltere olağanüstü hal ilan etti ve Kenyatta, ayaklanmacıların önderi olmakla suçlanarak, tutuklandı.

İngilizlerin şiddet kullanmasıyla, Mau Mau hareketi 1956'larda sona erdirildi; bunun üstüne ulusçu akım sınırlı bir yerel düzeyde etkinlik göstermeye başladı. Luolardan Tom Mboya (Kenyatta yandaşıydı), Kenya'nın başkenti Nairobi'de Kenya Afrika Ulusal Birliği'nin (KAUB) örgütlenmesine katkıda bulundu ve Afrikalıların sömürge çapında siyasetle uğraşmalarına yeniden izin verilince (1959 ve 1960'ta), partisi KAUB, 1961'de Yasama Meclisi'nde çoğunluğu elde etti. 1963'ün başında da, Yasama Meclisi seçimleri için oy kullanan Kenyalı seçmenler, kahramanları Kenyatta'nın (ve KAUB'nin), kesin zafer kazanmasını sağladılar. Aynı yıl Kenya bağımsızlığa kavuştu.

Komşu Uganda'da, İngiliz genel vali Sir Andrew Cohen, sömürgenin önde gelen krallığı Buganda'nın başındaki Mutesa II'yi sürgüne göndererek (1953), yerli halktaki sömürgecilik karşıtı duyguların şiddetlenmesine yolaçtı ve Uganda Halk Kongresi'nin (UHK) yandaşları kısa sürede arttı. Kuzeyli Lango halkından A.Milton Obote, bu partinin başkanlığını üstlendi. 1961'de yapılan seçimleri, UHK'nin rakibi olan, katoliklerin desteklediği Demokratik Parti kazandıysa da, 1962'de yapılan yeni seçimleri, Obote'nin UHK'si ile Mutesa II yandaşlarının koalisyonu kazandı. Başbakanlığı üstlenen Obote, aynı yıl içinde ülkenin bağımsızlığa kavuşmasını sağladı.

Doğu Afrika'da, İngilizlerin yönetiminde başka bir himaye bölgesi olan Tanganyika'da (günümüzde Tanzanya), Kenya ve Uganda'daki etnik çatışmalar olmadı.

Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Afrikalıların başlıca önderlerinden Nelson Mandela'nın, 26 yıl sonra cezaevinden çıkmasını, eşi Winnie, başpiskopos Tutu (sağda) *ve Afrika Ulusal Kongresi başkanı Walter Sisulu'yla* (solda) *birlikte kutlarken çekilmiş bir fotoğrafı. Mandela'nın Şubat 1990'da serbest bırakılması, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uzun yıllardır süregelen siyasal bunalıma barışçı çözüm bulunması konusunda ilk adım olmuştur.*

Her ikisi de öğretmen olan Julius Nyerere ve Oscar Kambona, 1954'te Tanganyika Afrika Ulusal Birliği'ni (TAUB) kurdular. Gün geçtikçe, ulusçuluk yanlısı bir siyaset izlemeye başlayan bu parti, 1958'de Asyalılar ve Beyazlarla bir koalisyon oluşturarak, bütün ırkların katıldığı seçimleri kazandı. Nyerere uyumlu, renk farkı gözetmeyen bir ortamda, barışçı bir değişikliği savundu ve ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan Tanganyika'yı 1961'de bağımsızlığa ulaştırdı. Irkçı karışıklıklardan ve Zengibar'da 1963'te yapılan bir darbeyle Arapların çoğunlukta olduğu Şeyh Ali Muhsin hükümetinin yerine Abeid Karume'nin Afrikalıların çoğunlukta olduğu partisinin geçmesinden sonra, bu genç devlet, Tanganyika Birleşik Cumhuriyeti'ne dönüştü. Adı 1964'te Tanzanya'ya çevrildi.

Daha sonraki bağımsızlık hareketleri. Güneyde, her iki Rodezya'da ve Nyassaland'da, İngiliz hükümeti 1953'te iktidarın Afrikalılara değil, ülkede yaşayan beyazlara devredilmesi kararı alarak, Rodezyalar ve Nyassaland Federasyonu'nu oluşturdu. Yönetim beyazlardaydı ama, Afrikalıların iktidardaki payının ve sorumluluklarının artırılması öngörülmüştü. Üç sömürgenin oluşturacağı bir federasyon ekonomik bakımdan avantajlıydı; bununla birlikte, Afrikalı önderler, beyazların hükümetine güvenemediler ve Güney Rodezya'da, Kuzey Rodezya'da, Nyassaland'da beyazların egemenliğine karşı Afrika Ulusal Kongre'leri kuruldu. 1958'de Hastings Kamuzu Banda, İngiltere'de ve Gana'da 40 yıl kaldıktan sonra, Nyassaland Afrika Kongresi'nin başına geçmek için yurduna döndü. Joshua Nkomo, Güney Rodezya'daki AUK'nin başkanlığını üstlendi. Kuzey Rodezya'da Kenneth Kaunda, Harry Nkumbula'nın ılımlı AUK'sinden ayrılarak, Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi'ni (BUBP) kurdu.

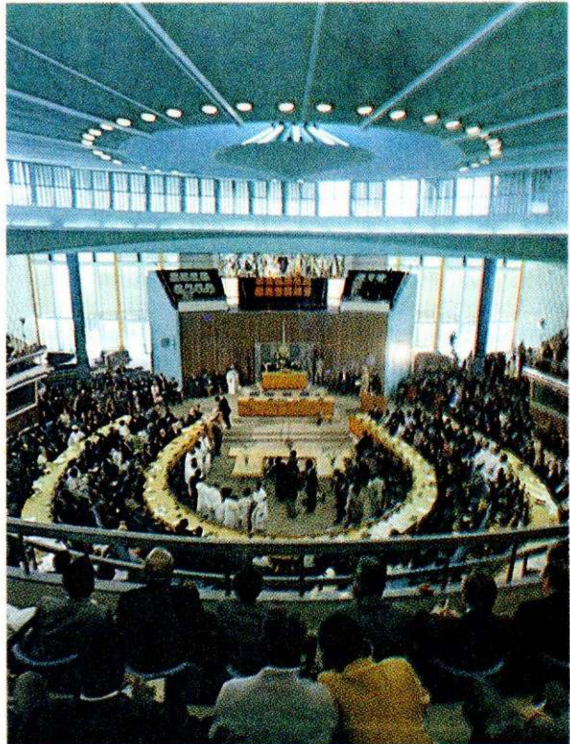
1959'da Nyassaland ve Kuzey Rodezya, toplumsal huzursuzluklarla ve militanların eylemleriyle sarsılmaya başladılar. BUBP, siyahlar için yapılan ilk ülke çapında seçimleri boykot etti. Her üç sömürgede de olağanüstü hal ilan edildi. Güney Rodezya'da UHK'nin 500 üyesi, Nyassaland'da Banda ve 1 000 kadar yandaşı, Kuzey Rodezya'da da Kaunda ve BUBP'nin öteki önde gelen üyeleri tutuklandılar.

Her üç bölgedeki beyazlar, böylece ulusçu hareketin sona ereceğini umuyorlardı. Ne var ki, 1959'daki şiddet ve misilleme, Orta Afrika'daki ulusçu savaşımının sonu değil, başlangıcı oldu. İngilizler Afrika'daki topraklarını ancak çoğunluğun onayıyla yönetebileceklerini anladılar. Bunun üstüne İngiltere, federasyonun dağıtılacağını açıkladı (1963'te dağıtıldı) ve Doğu Afrika'daki gibi bir dizi seçim düzenledi. Bu seçimler, Afrikalıların gücünü ortaya koydu. Nyassaland'da cezaevinden çıkan Banda, yeni Malavi Kongre Partisi'nin (MKP) başına geçti ve 1961'de yapılan geniş tabanlı seçimlerde kesin bir zafer kazandı. Ardından, 1964'te Nyassaland'ın bağımsızlığı ilan edildi ve adı Malavi'ye dönüştürüldü. Kuzey Rodezya'da, Afrikalıların hak istekleri gün geçtikçe artarak sürdü ve siyahlar ile beyazların çekiştikleri iki seçimden sonra, BUBP, 1963'te tam çoğunluğu elde etti. Sömürge 1964 sonunda Zambiya adıyla bağımsızlığa kavuştu.

Güney Rodezya'daki beyazlar daha kalabalıktılar ve siyahların egemenliğini engellemekte kararlıydılar: 1965'te, tek yanlı olarak Rodezya adıyla sömürgenin bağımsızlığını ilan ettiler. Ne var ki, hiçbir ülke bu devleti tanımadı; Birleşmiş Milletler, İngiltere, ABD ve öteki devletler, Rodezya'nın dışsatım ürünlerini boykot ettiler ve denize kıyısı olmayan bu ülkeyi ekonomik bakımdan çökertmeye çalıştılar. Bununla birlikte yaptırımlar başarılı olamadı ve beyaz sömürgecilerin iktidarı, 1972'ye kadar, içte hiçbir sorunla karşılaşmadan ayakta kaldı. O tarihte, Robert Mugabe'nin ve Josiah Tongogara'nın yönetimindeki Afrikalılar, bir gerilla savaşına girişip, beyazların ekonomisini ve güvenliğini gün geçtikçe daha çok tehlikeye düşürmeye başladılar.

1979'da Londra'da bütün tarafların katıldığı bir konferansta, savaşa son verilmesi, yeni bir anayasanın yürürlüğe konması ve İngiltere'nin denetimi altında genel seçimler yapılması kabul edildi. 1980'de yapılan se-

Merkezi Etyopya'nın başkenti Addis Abeba'da olan Afrika Birliği Örgütü, Afrika devletleri arasında birliği sağlamak ve sömürgeciliğe son vermek amacıyla 1963'te kurulmuştur. Güney Afrika Cumhuriyeti ve 1985'te örgüt üyeliğinden çekilen Fas dışında, bütün bağımsız Afrika ülkeleri ABÖ'ye üyedir.

çimlerde, Mugabe'nin Zimbabve Ulusal Afrika Birliği (ZUAB), Nkomo'nun Zimbabve Afrika Halk Birliği (ZAHB) karşısında kesin bir zafer kazandı. Rodezya, Zimbabve adını aldı ve Mugabe başbakanlığa getirildi.

Portekiz'de 1974'te gerçekleştirilen devrimden sonra, Angola'nın, Gine Bissau'nun Cabo Verde'nin, Sao Tome ve Principe'nin ve Zimbabve'yle sınırdaş olan Mozambik'in bağımsızlığa kavuşmalarına, ZUAB büyük ölçüde yardımcı oldu. Mozambik, Portekiz yönetimine karşı 11 yıl boyunca ayaklanmayı yürütmüş olan Samora Machel'in yönetiminde, 1975'te bağımsız bir marksçı devlet oldu. Machel'in Rodezya'daki ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki siyah ulusçuları desteklemesi, Mozambik Ulusal Direnişi'nin kurulmasına yolaçtı. Önce Rodezya'daki beyazlar hükümetinin, sonra da Güney Afrika Cumhuriyeti'nin desteklediği bu gerilla örgütünün saldırıları, Mozambik ekonomisini iflasa sürükledi.

Afrikalıların kurduğu üç ayrı örgütün Portekizlilere karşı savaştığı Angola da, 1975'te bağımsızlığa kavuştu. SSCB ve Küba, Jonas Savimbi yönetimindeki Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik'in, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin askerî baskısıyla iktidara gelmesini önlediler: Sovyet ve Küba askerleri, ilk hükümeti oluşturmuş olan Angola Halk Kurtuluş Hareketi'ni desteklediler. bu iki örgüt arasındaki iç savaş, bağımsızlıktan sonra da sürdü.

Gine-Bissau 1974'te, Cabo Verde ile Sao Tome ve Principe adlı ada devletleri de 1975'te bağımsızlığa kavuştular. Bir İspanyol sömürgesi olan Ekvator Ginesi, 1968'de bağımsızlığa kavuştuysa da, 1972'den 1979'a kadar Francisco Macias Nguema'nın sert diktatörlük yönetimi altında kaldı. Komor adaları 1975'te Fransa'dan ayrıldılar. Hint okyanusunda Seyşel adaları da, İngiltere'nin 1976'da bağımsızlık tanımasını sağladılar.

Afrika'nın güneyinde, İngilizlere bağımlı Afrikalı kralların yönettikleri Lesotho ve Svaziland'a da sırasıyla 1966 ve 1968'de bağımsızlık tanındı. 1966'da Botsvana, ilk başkanı Sir Seretse Khama'nın yönetiminde, bağımsız bir çokpartili demokrasi oldu.

Etyopya'da, monarşinin yerini 1974'te askerî bir rejim aldı. Küba ve SSCB'yle sıkı ilişkiler kuran bu rejim, 1984'te ülkenin marksçı bir devlet olduğunu açıkladı. 1991'e kadar sürekli bir iç savaş yaşanan ülkede, çeşitli etnik azınlıkları temsil eden ayrılıkçı gruplar, sonunda merkezî hükümeti devirmeyi başardılar.

Güney Afrika. 1970 yıllarının sonlarından başlayarak ve 1980 yılları boyunca Afrika'nın güney kesiminde bağımsızlıklarını elde etmiş olan Angola, Zambiya ve Mozambik gibi devletler, bölgenin en büyük ekonomik ve askerî gücü, beyaz üstünlüğünün en son kalesi olan Güney Afrika Cumhuriyeti'nin saldırılarıyla karşı karşıya kaldılar. Güney Afrika Cumhuriyeti birlikleri her fırsatta Angola'yı istila ettiler. Ayrıca Botsvana, Mozambik, Zimbabve ve Zambiya'ya birçok kez saldırdılar. Güney Afrika Cumhuriyeti, 1986'da Lesotho'da yeni bir hükümet kurulması için müdahalede bulundu. 1980 yıllarında birkaç yıl Svaziland'ı işgali altında tuttu. Milletler Cemiyeti tarafından mandasına verilmiş olan Namibya'yı da 1989'a kadar elinde tuttu.

Bütün Güney Afrikalılara Apartheid -katı ve yasallaştırılmış ırk ayrımı- uygulanmasını savunan Afrikanerlerin yönetimindeki Ulusal Parti, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948'de iktidara geldi. Ülke nüfusunun yaklaşık % 80'ini oluşturan siyahların beyazlarla aynı okula, üniversiteye ve kiliseye gitmeleri, toplumsal ya da cinsel ilişki kurmaları, aynı taşıt araçlarından yararlanmaları, vb. yasaklandı. Siyahların seçim ve yurttaşlık hakları, yasalar karşısında güvenceleri kaldırıldı. 1948'den önce de insanların toplumsal sınıflarına ve ırklarına göre ayrıldığı bir toplum olan Güney Afrika Cumhuriyeti, böylece renk ayrımını temel alan, baskıcı ve katı biçimde örgütlenmiş bir toplum oldu.

Siyahlar ırk ayrımının şiddetlendirilmesine, 1950 yıllarından başlayarak karşı çıkmaya koyuldular. 1960'ta güvenlik güçlerinin Johannesburg'un güneyindeki Sharpeville'de barışçı bir protesto gösterisi yapan siyahlar topluluğuna ateş açıp 69 kişiyi öldürmesinden ve yüzlercesini yaralamasından sonra, Afrikalıların kurmuş oldukları muhalefet örgütleri (Afrika Ulusal Kongresi ve Afrika Birliği Kongerisi), yasa dışı ilan edilerek kapatıldılar. Bunun üstüne Afrika Ulusal Kongresi (AUK) önderi Nelson Mandela ve öbür siyah önderler yeraltına geçip, bombalı ve silahlı eylemleri başlattılar. Kentlerde ve kırsal kesimde bu sabotajlar ve suikastler dönemi, 1960 yıllarının ortalarında Mandela, ve Walter Sisulu gibi birçok siyah önderin yanı sıra, onları desteklemekle suçlanan birçok beyazın da yakalanıp, ömür boyu hapis cezasına çarptırılmalarıyla sona erdi.

1960 yıllarının sonu ve 1970 yıllarının başında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde daha da güçlendirilen güvenlik örgütü, ağır bir baskı uygulamaya koyulduysa da, 1976'da öğrencilerin başlattığı gösteriler Güney Afrika Cumhuriyeti'ni yeniden kana buladı: Orta ve yüksek öğrenim çağında 600'ü aşkın siyah, askerler ve polis tarafından öldürüldü ve ayaklanma 1978'de bastırılıncaya kadar, yaklaşık 10 000 kişi yaralandı.

Bu arada yasa dışı AUK, Sovyetlerden askerî ve mali destek sağlayarak, Zambiya, Mozambik ve Angola'da gerilla üsleri kurdu ve 1976-78 ayaklanmasından sonra, kentlerdeki ticari binaların, askerî tesislerin yakınına bombalar yerleştirmeleri için gerillalar göndermeye başladı: Artık, beyaz yönetim için ciddi bir tehlike haline gelmişti.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin komşularına saldırıları, başlangıçta, bu kendinden zayıf ülkelere, AUK'ye sağladıkları yardım ve kolaylıkları kesmeleri için gözdağı vermek amacını güdüyordu; ama bu yardımların kesilmesinden sonra da, bölgede üstünlüğü ele geçirmek ve söz konusu ülkelerin güçlenmelerini önlemek için, saldırılarını sürdürdü. Ayrıca, Angola'da Sovyetlerin desteklediği yönetimi devirmeye çabalayan gerillalara para ve silah sağlamaya, Mozambik'teki zayıf sosyalist yönetimi devirmek isteyen ayaklanmacılara yardım etmeye başladı.

1946'da Milletler Cemiyeti'nin yerine Birleşmiş Milletler kurulduktan sonra Güney Afrika, Namibya'yı (Güneybatı Afrika) bu uluslararası kuruluşa geri vermeyi reddetmiş, Namibya'yı ilhak edip, ulusçu siyahların yurt dışına kaçarak Angola'da kurdukları üslere saldırmıştı.

1970 yıllarının sonunda Güney Afrika Cumhuriyeti, ABD'nin baskısıyla, eski "mandası"nın geleceği konusunda görüşmelere başlamak zorunda kaldı. Bu görüşmeler 1988'e kadar sonuç vermediyse de, sonunda Güney Afrika Cumhuriyeti, Angola ve Küba, Küba birliklerinin Angola'dan çekilmesi koşuluyla Angola ve Namibya'da ateşkes sağlanması konusunda anlaşmaya vardılar ve Namibya, 21 Mart 1990'da tam bağımsızlığa kavuştu.

İçte, 1976-78 ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki beyazlar hükümeti, katı çizgilerle ayrılmış çok sınıflı toplumda beyaz olmayanlara karşı tutumunu bir ölçüde de olsa modernleştirmeye başladı. 1970 yıllarının sonunda, toplumsal ayrımın bazı yanlarını değiştirmeye girişip, beyazların

meclisinin yanı sıra Asyalılar ve renkliler (melezler) için de birer meclis kurulmasını önerdi. 1950 yıllarının ortalarından sonra ilk kez Asyalılara ve renklilere genel seçimlerde oy kullanma izni verildi. Siyahlar reformu iyi karşıladılarsa da, üç ayrı meclisi küçümsediler ve daha geniş siyasal hakları istemeyi sürdürdüler. 1984'te Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki siyahların yaşadıkları gettolarda yeni bir şiddet ve protesto dalgası yayıldı. Arkasında 3 500 siyah ölü bırakarak üç yıl süren bu şiddet eyleminin doruk noktasında, ülkede siyahların oturdukları özel semtlerin çoğunda yönetim, gençlerin ağır bastığı siyahların eline geçti. Beyazlar hükümeti bu semtlerde denetimi ancak, geniş kapsamlı bir olağanüstü hal ilan ettikten, son derece sıkı bir sansür koyduktan ve 40 000 dolayında siyahı tutukladıktan sonra yeniden ele geçirebildi.

1987'de beyazların meclisi için yapılan seçimlerde, aşırı sağcı Muhafazakâr Parti, milletvekili sayısını şaşılacak ölçüde artırdı. Ulusal Parti'nin gerilemesi, 1989 seçimlerinde de sürdü; bununla birlikte ülkenin her yerinde ırklar arası diyalogdan ve sınırlı bir reformdan yana olan adaylar seçildiler. Hemen ardından, Botha'nın parti başkanı ve cumhurbaşkanı görevlerini üstlenen F.W. De Klerk, 1990'da hem beyazların haklarını koruyup, hem de siyahların isteklerini yerine getirmek için olağanüstü bir çaba gösterdi. AUK üstündeki 30 yıllık yasağı kaldırdı. AUK önderi Nelson Mandela'yı serbest bıraktı. Natal'ın dışındaki bütün illerde olağanüstü hali kaldırdı; genel bir anlaşma kapsamında ırk ayrımının kaldırılacağına söz verdi. Buna karşılık AUK de, hükümete karşı silahlı savaşımdan vazgeçtiğini açıkladı. Irk ayrımının altyapısını oluşturan temel yasalar 1991'de yürürlükten kaldırıldıysa da, siyahlar ülke çapında oy hakkını gene kazanamadılar. 1992'de, yalnızca beyazlar için yapılan bir halkoylamasında, beyazların % 60'tan çoğunun, "Apartheid"in kaldırılması için oy kullanmalarıyla, ırk ayrımıyla ilgili son yasalar da kaldırıldı ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin tarihinde ilk kez, hükümette iki melez ve bir Hintli bakana yer verildi.

Kıtada son gelişmeler. 1990'dan başlayarak, hızlı nüfus artışının, azalan dışsatım gelirlerinin, dış borçların, kuraklığın ve iç savaşların etkisi altındaki Afrika'da kişi başına düşen ortalama gelir 1960'takinin altına indi; dış yardımların da yarısından çoğu borç ödemeye harcandı. Ayrıca, çoğunluğu Orta Afrika ve Doğu Afrika'da 1 milyonu aşkın Afrikalının AİDS virüsü taşıdıkları tahmin edildi. Öteki karmaşık konular arasında başlıcasını, Uganda'nın yıllar süren katı diktatörlükten ve kanlı çatışmalardan sonra, yeniden kurulması oluşturdu.

Ekonomideki başarısızlıklar, Doğu Avrupa'da gerçekleştirilen kökten değişiklik dalgası ve yolsuzluklara bulaşmış otokrasi yönetiminin halkta hoşnutsuzluk uyandırması siyasal ve ekonomik reform isteklerini öne çıkardı. Birbiri ardına, aşağı yukarı Afrika'daki bütün ülkelerde, uluslararası kredi verenlerin isteklerinin de etkisiyle, hükümetler serbest pazar ekonomisine geçmeye başladılar; çiftçilere ödenen fiyatları artırdılar ve devletin ekonomideki işlevini azalttılar. Uzun süredir Tunus'u yönetmekte olan Habib Burgiba, 1987'de görevden uzaklaştırıldı. Cezayir'de de 1989'da çokpartili bir seçim yapıldı. Ama bu seçimlerden başlayarak islâmcıların gün geçtikçe güçlenmeleri, Ocak 1992'de bir askerî darbeyle ve İslâmi Selamet Cephesi'nin kapatılmasıyla sonuçlandı.

1990 yılları başlangıcının belirgin özelliği, bir dizi siyasal değişiklik oldu. Bağımsızlığına kavuşan Namibya, 1990'da Afrika'daki az sayıda gerçek çokpartili demokrasi arasına katıldı; 1991'de Benin, Afrika'da görev başındaki bir cumhurbaşkanının demokratik yollardan iktidarı devrettiği ilk ülke oldu. 1990 ve 1991'de daha birçok ülkede çokpartili sisteme geçilmesi kararlaştırıldı ya da yürürlüğe kondu: Burkina Faso, Kamerun, Kongo, Gabon, Gine, Fildişi Kıyısı, Mali, Moritanya, Ruanda, Tanzanya, Togo, vb. Nijerya'da, 1992'de sivil yönetime dönme kararı alındı. Ayrıca Kenya, Zambiya ve Zaire'de, uzun süredir görev başında olan yöneticilere karşı muhalefet şiddetlendi. Liberya'da 1990'da Samuel Doe, Somali'de 1991'de Muhammed Ziyad Barre devrildiler.

Batı Sahra'daki uzun süreli anlaşmazlığın çözülmesi yolunda adımlar atıldı. Libya 1989'da Çad'la bir barış anlaşması imzaladı; ama 1990 sonunda, Çad hükümetinin devrilmesinde parmağı olmakla suçlandı. Sovyetlerin Etyopya yönetimine, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin de Mozambik ve Angola'daki gerillalara desteklerini kesmeleri, 1991'de Etyopya'da hükümetin devrilmesine, Angola'da bir barış anlaşması imzalanmasına katkıda bulundu. Buna karşılık, Mozambik ve Sudan'da yürütülen barış görüşmelerinde başarıya ulaşılamadı. Ayrıca, Mozambik, Sudan ve Angola, Etyopya ve Liberya'da korkunç bir kıtlık başgösterdi ve çok büyük yığınlar, gelişmiş ülkelerin yardımı olmasa açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.

Afrika, Tarihöncesi

Afrika'da Tarihöncesi dönemi, kıtada yazılı kayıtların tutulmaya başlandığı tarihlerden çok eskiye dayanır. Afrika'nın büyük bir bölümünün tarihi, Tarihöncesi'nde gizlidir ve ancak arkeoloji, tarihsel dilbilim, vb. dallar ve gelenekler aracılığıyla aydınlatılabilir.

İnsan türünün kökeninin, % 90 oranında bir olasılıkla Afrika'da olması, Afrika'nın Tarihöncesi'ne özel bir önem kazandırmaktadır. Son yıllarda kıtada yapılan arkeoloji araştırmaları, çok çeşitli dallardan bilim adamlarının birlikte çalıştıkları kitlesel, hızlı ve büyük çalışmaların bir parçası olmuştur.

AFRİKA'DA TARİHÖNCESİ ARKEOLOJİSİ

Etyopya'dan Transvaal'a kadar, Doğu Afrika'da günümüze kadar elde edilen bulgular, insanoğlunun maymunlarla paylaştığı atalarının ve Tarihöncesi insanlarının fosilleri, dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar çoktur. Söz konusu insanlar, Afrika'da günümüzden 20-15 milyon yıl önce, kıtalararası kaymanın Afrika ile Güney Asya'yı birbirine bağladığı dönemde yaşamışlardır: İki kıta arasından denizlerin çekilmesi nedeniyle eskiden çok daha ormanlık olan bu tropikal bölgeler, savanalar ya da otlaklarla örtülmüştür.

Arkeologlar, *Ramapithecus* adı verilen ve günümüzden yaklaşık 14 milyon önce bu topraklarda yaşayan bir maymun türünün, insanın atası olduğunu düşünmektedirler. *Ramapithecus*'un büyük bir olasılıkla henüz art ayakları üstünde yürüyemediği, ama günümüzden 8-5 milyon yıl önce bu yeteneği kazanmış türlerinin yaşadıkları bilinmektedir. İnsansılarla ilgili en önemli bulgulara Etyopya'da, Afar ve Omo vadilerinde rastlanmıştır. Ayrıca, Kenya'daki Turkana gölü kıyılarında, Tanzanya'da ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde çeşitli bölgelerde bazı bulgular elde edilmiştir. Bunlar arasında üç farklı *Australopithecus* türünün kalıntıları önemlidir: *A. Africanus*, daha sonra yaşamış olan *A. Robustus* ve *A. Boisei*. Birçok arkeolog *A. Africanus*'u ilk insansı saymaktaysa da, bu konudaki tartışmalar henüz sürmektedir. Söz konusu türlerin alet yapıcı ya da alet kullanıcı olup olmadıkları da kesin olarak aydınlatılamamıştır. Bu yeteneklerin, son *Australopit-*

hecus'ların soyu tükendikten sonra gelişmiş başka bir insansı türü olan *Homo habilis*'te ortaya çıkmış olması daha güçlü bir olasılıktır.

Afrika'da Taş devrinin başlangıç dönemi. Afrika'da bilinen en eski taş aletler, Doğu Turkana'da ve Olduvai boğazında bulunan (bu nedenle ilk taş aletlere, baltalara "oldovan" adı verilir), günümüzden 2 milyon yıl önceden kalma aletlerdir.

Daha gelişmiş, iki yüzlü, oval ya da uçları sivriltilmiş oval, iç yüzleri de bilenmiş ve belirli bir biçim verilmiş aletlerse, günümüzden 1 milyon yıl önceden kalmıştır.

Bu tür iki yüzlü, "el baltası" da denilen aletler Fransa'da ilk kez bulundukları Acheul yöresinin adından "aşölyen aletler" diye adlandırılır. Aşölyen aletlerle ilgili bulgulara, genellikle insansıların oldukça gelişmiş bir türü olan *Homo erectus*'la ilgili bulgular eşlik etmiştir. Buna dayanılarak, söz konusu insansı türünün, Doğu Afrika'da ortaya çıkmasından sonra, aşölyen aletleri Afrika'nın öteki yörelerine olduğu kadar, Asya ve Avrupa'ya da taşıdığı ileri sürülmüştür.

Homo erectus'un beyninin, *Austropithecuslar*'ınkinin iki katı, ama günümüz insanlarının beyninin yalnızca üçte ikisi kadar olduğu anlaşılmıştır. *Homo erectus* kalıntılarına rastlanan yerler Afrika'da Fas'ta Sdi Abdurrahman,Cezayir'de Ternifin,Etyopya'da Melka Konture, Kenya'da Peninj, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Stellenbosch, Swartkrans, Vereeniging, Sterkfontein'dir. Daha sonra aşölyen uygarlığı (Acheul uygarlığı da denir), günümüzdeki Büyük Sahra (o dönemde çöl değildi) yörelerinde de yayılmıştır. Bulunan önemli arkeoloji alanları Kenya'da Olduvai boğazı ve Olorgesailie, Zambiya'da Kalambo çağlayanları, Zaire'de Kamoa, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Hearths mağaralarıdır.

Afrika'da Taş devrinin orta dönemi. Aşölyen aletler uygarlığı uzun bir süre, günümüzden 100 000 - 50 000 yıl önceye kadar sürmüş, onu daha sonra Afrika'nın güney kesiminde Fauresmith, orta ve batı kesimlerindeyse Sangoan uygarlıkları izlemiştir. Bu dönemdeki insan türleri, aynı dönemde Avrupa'daki ve Batı Asya'daki *Neanderthal* insanı türleriyle karşılaştırılabilir.

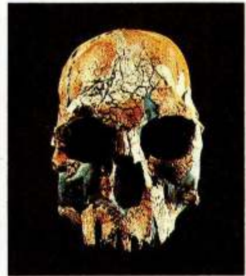
Taş devrinin ortalarında, Afrika'da çok daha geniş bir bölgesel çeşitlilik gözlenmeye başlanmıştır. Nüfus artışına ve farklı çevre koşullarına uyum gösterilmesine, daha gelişmiş alet uygarlıklarının ortaya çıkması eşlik etmiştir. Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık temel yaşama biçimi olmakla birlikte, farklı çevrelerin kaynaklarını kullanmak için, farklı "strateji"lere başvurulmaya başlanmıştır.

Aşölyen dönemin tahta mızrakları, daha sonra taş uçların kullanılmasıyla daha öldürücü bir biçim almış ve *Homo sapiens sapiens*'in Afrika'da görüldüğü Taş devrinin son döneminde, ok ve yayın yanı sıra, tahta, taş ve kemiğin birarada kullanıldığı aletler ortaya çıkmıştır.

Afrika'da Taş devrinin son dönemi. Kuzeybatı Afrika'da Ateryen uygarlığının (günümüzden 40 000 - 25 000 yıl önce) yerini, Taş devrinin orta döneminde Oranyen uygarlığı (günümüzden 14 000 - 8 000 yıl önce) ve Kapsiyen uygarlığı (günümüzden 7 600 - 4 000 yıl önce) almıştır. Büyük Sahra'nın güneyinde Taş devrinin son dönemi (Cilalıtaş dönemi), günümüzden 40 000-10 000 yıl kadar önce başlamıştır. Bu dönemde kullanılmış aletler, dönemin toplumlarında avcılığın önemli bir ekonomik etkinlik olduğunu ortaya koymuştur. Doğanın sunduğu ürünlerin toplanması da kuşkusuz ekonomide önemli bir yer tutmuştur ama, bununla ilgili arkeoloji buluntuları çok daha azdır. (Bk. CİLALITAŞ DEVRİ.)

Nüfus arttıkça, farklı çevrelerde yaşamaya koyulan farklı toplumlar, bu çevrelerin koşullarına uygun farklı alet teknikleri geliştirmişlerdir. Söz konusu topluluklar mevsimden mevsime göçmüşlerdir ve Nübye'de, Mısır'da Nil vadisinde ele geçirilen buluntular, yabani tahılların yoğun biçimde toplandığını ortaya koymaktadır. İ.Ö. X. binyıldan kalma Nübye mezarlarında, taş ok uçları ve öldürülmüş cesetler bulunmuş olması, bir iç savaş yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Güney Sahra ve Sahil bölgesi İ.Ö. 6000-4000 yılları arasında daha sulak olduğundan, o dönemde bu bölgede yaşa-

(Üstte) Kenya'daki Tukana gölü çevresinde 1972'de bulunan, en eski ve en bozulmamış insansı kafatası. Yaşının 2,6 - 1,8 milyon yıllık olduğu düşünülmektedir.

(Solda) Ünlü İngiliz antropologlar, Louis ve Mary Leakey, Tanzanya'nın kuzey kesimindeki Olduvai boğazında bir araştırma sırasında. Boğazda, Homo habilis*'ten, yani günümüzden 1,8 milyon yıl önceden kalma buluntular elde edilmiştir.*

yanlar beslenmelerinde ırmak ve göllerden tuttukları balığa daha çok yer vermişlerdir. Bu tür yaşama biçimi, Doğu Afrika'nın Büyük Göller bölgesine kadar yayılmıştır.

Hayvancılık ve tarımın başlaması. Büyük Sahra'nın orta kesimleri günümüzdekinden daha sulak olduğundan, özellikle yüksek kesimlerinde, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği başlamıştır. Avrupa'daki Tarihöncesi'nden kalma mezarların duvarlarına yaygın biçimde resmi yapılmış olan sığırın, Kuzey Afrika öküzünün evcilleştirilmesinden türediği ve Tunus ile Mısır üstünden dünyaya yayıldığı düşünülmektedir.

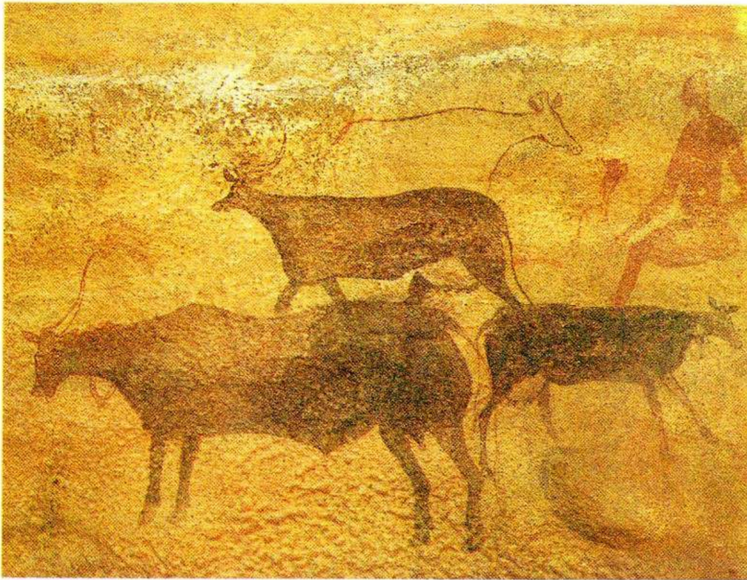
İ.Ö. V. binyılda Nil'in aşağı vadisindeki insanların, tahıl tarımı yaptıkları ve ektikleri buğday ile arpayı, Nil'in sularından yararlanarak suladıkları ortaya konmuştur. Afrika'nın bazı bölgelerinde kuru tarım yöntemleriyle buğday ve arpa yetiştirmek olanağı bulunmadığından, bölgeye özgü bazı yabani bitkilerin ekilmesine başlanmasıyla günümüzdeki bazı tropikal Afrika tahılları ortaya çıkmış ve batıda Senegal'den Güney Sahra'ya doğuda Etyopya'dan Büyük Göller bölgesinin kuzeyine kadar uzanan geniş bir alanda yetiştirilmiştir.

İ.Ö. III. binyılda Büyük Sahra kuraklaşmaya başlayınca, dolayısıyla da balıkçı kabileler yaşamları için gerekli bazı yabani bitkileri bulmakta zorlanmaya başlayınca, tahıl tarımı yaygınlaşmıştır. Nedeni ne olursa olsun, hayvanların evcilleştirilmesinin Kuzey Afrika'da başladığı ve keçiler, koyunlar, domuzlar, kısacası bütün evcilleştirilmiş hayvanların, Afrika'nın öbür bölgelerine bu kuzey köşeden yayıldıkları kesindir.

TUNÇ DEVRİ VE DEMİR DEVRİ

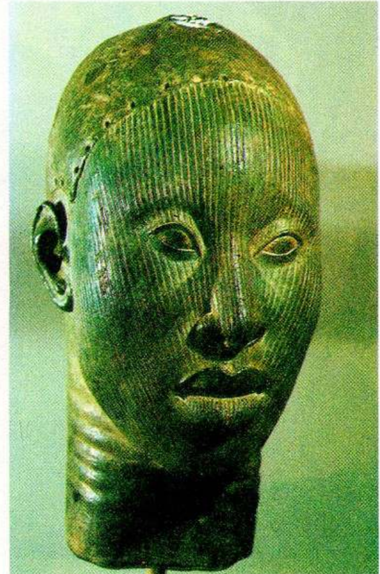
Büyük Sahra'nın bazı bölgelerinde Tunç devri hiç yaşanmamış, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, doğrudan doğruya Taş devrinden Tunç devrine geçilmiştir. Yalnızca Nübye'de ve batıda Moritanya'da, bakırın alet ve silah yapımında kullanıldığı bir dönem olmuştur. Moritanya bölgesinde çok sayıda bakır ok ucu ve başka aletler ortaya çıkarılmıştır ve bu bölgede Tunç devrinin metalürji deneyimleri sonucunda mı ortaya çıktığı, yoksa Kartacalıların etkisi altındaki Kuzey Afrika'dan mı Batı Sahra'ya getirildiği bilinmemektedir. Kartaca kenti İ.Ö. IX. yy'da kıtaya ayak basan Fenikeliler tarafından kurulmuş, demir, Mısır'da yaygınlaşmadan önce, Kartaca'da alet ve silah yapımında sık sık kullanılmıştır. Mısır'ın etkisinde olmakla birlikte bağımsızlığını koruyan Meroe Krallığı'nda da demir İ.Ö. IV. yy'da yaygın biçimde kullanılmış, İ.S. II. yy. başlarında, Meroe Krallığı önemini yitirirken, Güney Arabistan'dan Etyopya'nın yüksek kesimlerinde yerleşmiş olan Sami dili konuşan toplulukların kurduğu Aksum krallığı ön plana çıkmıştır.

Bu döneme kadar bütün savana topraklarında tarım-

(Üstte) *Cezayir'in Büyük Sahra Kesimi'ndeki Accerler Tasilisi'ndeki bir Tarihöncesi mağarasının duvarlarını süsleyen resimler. İ.Ö. 3000 yılına doğru yapıldığı düşünülen bu resimlerde, tarım hayvanları ve etkinliklerinin canlandırılmış olması, bölgenin, Büyük Sahra'nın güneye doğru yayılmasından önce daha yağışlı bir iklimin etkisinde olduğunu göstermektedir.*

(Altta) *XIII. yy'da Nijerya'da yaşayan İfeler tarafından dökülmüş bu tunç baş heykeli, bu halkın o dönemde metal işlemeciliğinde ne kadar gelişmiş olduğunun çok iyi bir göstergesidir.*

la uğraşmış kabileler ortaya çıkmış, Batı Afrika'nın doğusundaki ormanlarda da besin tarımı başlamıştır. Doğu Nijerya'nın orta kesimi ile Kamerun'da yaşayan Bantu dili konuşan topluluklar, savanalara doğru ve doğuya ve günümüzdeki Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kuzey kesimindeki orman sınırına göçmeye başlamış, bu göç sırasında kuzeydoğuda yağmur ormanlarına ulaşınca, güneye yönelmişlerdir. Bu göç hareketine yol açan neden bilinmemektedir.

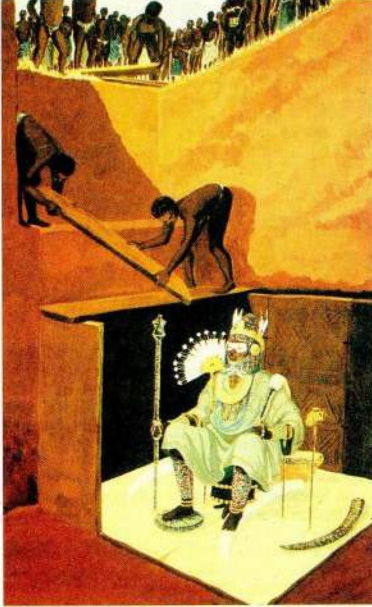
Aynı topraklardan (Güney Kamerun'dan) yola çıkan bir başka Bantu topluluğu da, ekvator ormanlarının güneyindeki savanalara ulaştı. Bantu halklarının bu doğu ve batı kolları birleşip, Winhdhoek'den, Port Alfred'e kadar uzanan çizgide Güney Afrika'ya yayıldılar. Yayıldıkları bölgede yaşayan, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Hoisanlar (aralarında da Buşmenler), bazı kesimlerde kimliklerini yitirmeden, Bantu dili konuşan çitfçilerle bir arada yaşadılar; bazı kesimlerdeyse, Bantulara karışarak yok oldular. Batı Afrika'daysa, taş teknolojisi, başka yerlerde demirin kullanılmaya başlanmasından sonra bin yıl daha sürdü.

Nüfusun çiftçiliğe, yani yerleşik yaşama geçmesiyle, kent, kasaba gibi merkezî yerleşim birimleri oluşmaya başladı. Ama bu gelişme, her yerde birden başlamadı. Sahra Afrikası'nda iki durum merkezîleşmeyi geciktirdi: Afrika'da yabani bitkilerin tarımına henüz başlanamamıştı; çünkü Mısır ve Avrupa'nın tersine, iklim koşulları nedeniyle, daha önce Güneybatı Asya'da tarımına başlanmış olan bitkiler, Afrika'da yetiştirilemiyordu; Mısır'da kentleşmenin başlamış olduğu sırada, İ.Ö.III. binyıldaki büyük kuraklık, Büyük Sahra bölgesini bir çöle dönüştürmüştü.

Bununla birlikte, Arapların Kuzey Afrika'yı fethetmeleriyle, birbirine uzak kasabalar kurulmaya başlandı. Büyük Sahra'nın güneyindeki yerel takas yöntemleri uzun mesafeli ticaretle kaynaştı. Bu gelişmeler daha sonra, kentleşmiş yerleşmelerin büyümesine ve siyasal gücün merkezîleşmesine katkıda bulundu.

Eski Gana Krallığı, Batı Afrika ormanları ile İslâm dünyası arasındaki altın ticaretiyle büyük bir refaha kavuştu. Bono Manso devleti ve Begho da aynı ticari uğraşla, altının toplandığı büyük Cenne pazarının yolu üstünde geliştiler. Benin, İfe ve İgbo-Ukvu da, Batı Afrika'nın zengin ve sanat açısından gelişmiş merkezleri arasına girdiler.

İslâm dünyasına ve Hindistan'a istedikleri tropikal Afrika ürünlerini ve fildişini ulaştıran ikinci bir yol da, Doğu Afrika kıyılarını izleyen deniz yolu oldu. X. yy'dan başlayarak Basra körfezinden, daha sonra da kuzeybatı

(Üstte) *Nijer ırmağının deltası yakınındaki İgbo-Ukvu'da, 9. yy'da bir kral mezarı. Bir sanatçının iç dekorunun yeniden canlandırdığı mezarda bakır takıların yanı sıra, turunç aletler ele geçirilmiştir.*

(Sağda) *Zimbabve'de Kyle gölü yakınındaki, ilk olarak İ.Ö. IV. yy'da çiftçi bir topluluğun yerleştiği bir yerde kurulmuş bir kentin, taş duvarlarının kalıntısı. XII. ve XV. yy'lar arasında, altın ve bakır ticaretinin Doğu Afrika'daki merkezi olmuştur.*

Hindistan'dan gelen denizciler, Hint okyanusunda muson rüzgârlarının avantajından yararlanarak, Somali kıyılarından Sofala'ya kadar, mal depoladıkları merkezler kurdular. Bunların en önemlisi Kilva'ydı. Zimbabve de, XIV. yy'da bu ticaretin orta noktasında yer almasından yararlanarak gelişti.

Afrika-Amerika dinleri

Antil adaları ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde inanılan Afrika kökenli dinler. Genellikle hıristiyanlıktan eklenmiş öğeler de taşıyan Afrika-Amerika dinlerinin başlıcaları arasında Haiti'de Makumba, Brezilya'da Kandamble, Trinidad'da Şango, Küba'da Santeria, Jamaika'da Kumina ya da Pokomanya sayılabilir. Batı Afrika tanrılarına ya da ölülerin ruhlarına (sonradan katolik dinini benimsemiş ülkelerde, çeşitli hıristiyan azizleriyle özdeşleştirilmişlerdir) adanmış bu dinlerde, inananlara iyi şans getirmek ya da düşmanlarına zarar vermek için yapılan büyü törenlerine, ruhların da konuk olduğuna inanılır. Katılanların çeşitli ayin uygulamalarıyla kendilerinden geçtikleri bu törenlerde, söz konusu uygulamaların başlıcaları, şarkılar söylenmesi, dans edilmesi, bazen de kurbanlar kesilmesidir. Jamaika'da, ruhlarla ilişkiye geçmeye *myal*, ruhların zararlı amaçlar için çağrılmasına *obeah* adı verilir. Brezilya'da yerel katoliklik ile hükümetlerin yok etme çabalarına karşın büyük bir yayılma göstermiş olan makumba tarikatları arasında büyük bir fark yoktur.

Afrika-Amerika edebiyatı: Bk. AMERİKAN EDEBİYATI, SİYAH.

Afrikaander: Bk. AFRİKANER.

Afrika-Asya dilleri: Bk. HAMİ-SAMİ DİLLERİ.

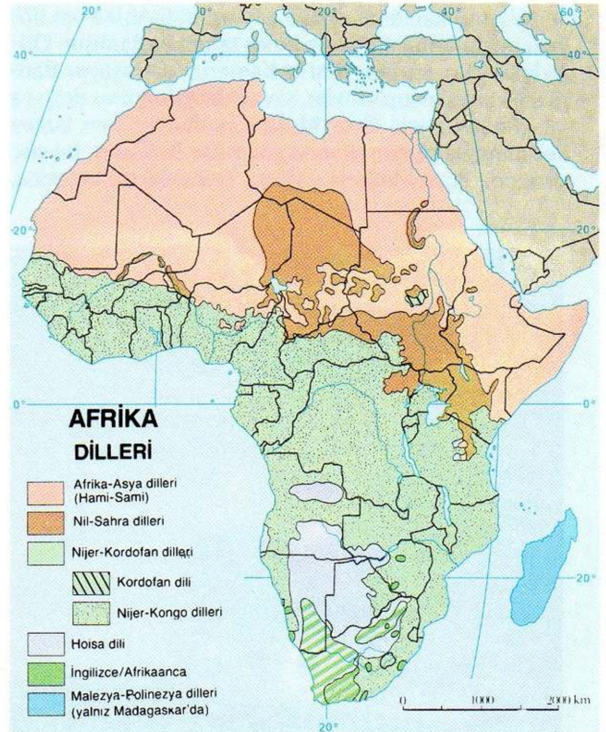
Afrika devekuşu: Bk. DEVEKUŞU.

Afrika dilleri

Afrika kıtasında konuşulan dilleri belirten terim. Afrika kıtasında 1 700'ü aşkın dil konuşulur ve bunlar dünya dillerinin yüzde 30'unu oluşturur. Sayılarını tam olarak belirlemek olanaksızdır; çünkü içlerinden çoğuyla ilgili bilgilerin yetersizliği, farklı adların belirgin dilleri mi, aynı dillerin lehçelerini mi belirttiğini anlamayı olanaksızlaştırır. Belirgin bir Afrika dilini kullanan insan topluluklarının büyüklüğü, birkaç milyon ile bin, hattâ daha az kişi arasında değişir, Kuzey Afrika ülkeleri dışında, çok az sayıda Afrika ülkesinin (sözgelimi Somali, Ruanda ve Burundi) tek bir dili ya da baskın bir dili vardır. Bunun sonucu olarak, söz konusu ülkelerin çoğunda, resmî dil olarak İngilizce, Fransızca ya da Portekizce kullanılır.

TARİH

Afrika dilleri konusundaki çalışmalara ilk hıristiyan misyonerleri tarafından 1700'den önce başlanmış olmakla birlikte, 1850'den önce, kalıcı bir önem taşıyan pek az çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte misyonerler ile bazı hükümet yöneticileri ve daireleri, hem sömürgecilik döneminde ve hem de günümüzdeki bağımsız Afrika ulusları döneminde, Afrika dillerine ilişkin araştırmalara önemli katkılarda bulunmuşlardır. Amaçları daha çok pratik (okuma-yazma öğretme, İncil'i öğretme, eğitim)

olan bu katkılar dışında, Afrika dillerine yönelik bütünüyle bilimsel ve üniversite programlarına dayalı çalışmalar Güney Afrika'da 1850'de, Avrupa'da 1920 yıllarının ikinci yarısında, ABD'de 1959'da, bazı Afrika kuruluşlarında da 1960'tan sonra başlatılmıştır. Bu maddenin son bölümündeki Afrika dillerini sınıflandırma çalışması, birkaç küçük değişiklikle, Joseph H. Greenberg'in 1963'te önerdiği sınıflandırmadan alınmıştır. Yakın dönemde, Nijer-Kongo dillerinin alt sınıflandırmasında bazı düzeltmeler önerilmişse de, henüz bütün uzmanlar tarafından kabul edilmemiştir. Edgar Gregerson da, kısa süre önce Nil-Sahra ve Nijer-Kordofan dil ailelerinin çok uzak bir geçmişte, daha da eski olan bir "Kongo-Sahra" üst ailesinin üyeleri olarak birbirleriyle bağıntılı olabilecekleri kuramını ortaya atmıştır.

AFRİKA DİLLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Afrika dilleri, çeşitlilikleri ve sayılarının çokluğu nedeniyle hem birbirlerinden farklı fonetik özellikler ve dilbilgisi özellikleri, hem de aileler arasında belirgin benzerlikler taşırlar.

Fonetik özellikler. Güney Afrika'da bazı avcı ve toplayıcı ya da sığır yetiştirici halklar tarafından kullanılan Hoisan dilleri Afrika dillerinin küçük bir bölümünü oluşturdukları halde, kendilerine özgü, "çıtırtılı" sessiz harfleriyle, ilgi çekicidirler. Bu çıtırtı, insanın "çık çık" derken ya da bir atı mahmuzlarken çıkardığı sese ya da bir şişe mantarının patlarken çıkardığı sese benzer bir sestir. Ama Hoisan dillerinde, Latin abecesinin sessiz harflerinden *p*, *t* ve *k*'nin ardından gelen sessiz harflerin işlevini yerine getirir. Hoisan dillerinin çoğunda aşağı yukarı her ad, fiil ve sıfat böyle bir çıtırtıyla başlar. Çıtırtı kullanımı, bazı komşu Bantu dillerine, özellikle Kshosa diline de yayılmıştır. Yazılı dilde genellikle, başka seslerin temsil edilmesinde gerek duyulmayan *c*, *x* ve *g* harfleriyle temsil edilirler.

Büyük Sahra ve Sahra-altı halklarının büyük çoğunluğu tarafından konuşulan Nijer-Kordofan ve Nil-Sahra ailelerinin dilleri, genel olarak İngilizce *struts* ya da *prints* sözcüklerindeki gibi sessiz harf sıralamalarına izin vermez. Ancak *w* ve *y* sesleri gibi "kaygan"lar tara-

fından izlenen sessiz harflere çok rastlanır. Bunun örnekleri, İgbo dilinde ákwà ("kumaş") ve Nupe dilinde kyàkyá (bisiklet) sözcükleridir. Sık rastlanan sessiz harf sıralamaları, genizden bir sessiz harfin (genizsil) ardından gelen ağızda oluşan (ağızsıl) bir sessiz harftir; *mb, nd, ng, mp, nt, nk*, vb. bileşimler. İgbo dilinde *ntà* (küçük) sözcüğü buna örnek gösterilebilir. Birçok dilde yalnızca birkaç farklı hece sonu sessiz harfe izin verilir ya da hiç verilmez.

Sahra-altı Afrika'nın aşağı yukarı bütün dilleri, vurgulu (tonlamalı) dillerdir: Kuzeybatı Atlas okyanusu kıyısı dilleri, Svahili dili ve birkaçıysa değildir. Vurgulu bir dilde, sözcük oluşumunda perde ayrımları da sessiz harfler ya da sesli harflerdeki ayrımlar kadar önemlidir. Sözgelimi İgbo dilinde *ákwà* (vurgulu-vurgusuz) "kumaş" anlamına. *àkwà* (vurgusuz-vurgusuz) "yatak", àkwá (vurgusuz-vurgulu) "yumurta" anlamına gelir. Her sözcüğün kendi vurgusu (tonlaması) ya da ton sıralaması vardır. Ancak bu, bazı bağlamlarda tanımlanabilen değişiklikler geçirir. Vurgu (ton), dilbigisi açısından farklılıkları da belirtebilir. Sözgelimi Kpelle dilinde è pìlì (vurgusuz-vurgusuz-vurgusuz) "atladı" anlamına, é pílí (vurgulu-vurgulu-vurgulu) "o atlamalı" anlamına gelir. Bazı dillerin iki - dört belirgin vurgulama düzeyi ("farklı düzey" sistemleri), bazılarının iki, bazılarının üç vurgulu düzeyi, bunlara ek olarak da, bir deyim ya da cümlede altı, hattâ yedi kez kullanılan, yavaşça alçalan ve alçak olmayan ("alt eşik") vurgular vardır ("teraslı düzey" sistemleri).

Dilbilgisi özellikleri. Çoğu Afrika dilinin çarpıcı bir dilbilgisi özelliği, tamlamaların isimden önce değil, sonra gelmesidir. Sözgelimi Svahili deyişi *kisu kikubva kimoca kile çangu* ("benim o büyük bıçağım"), sözcük sözcük çevrilirse "bıçak büyük o benim" olur. Bir cümledeki dilbilgisi öğelerinin sırası da dikkat çekicidir. İngilizce gibi bazı dillerde, fiili bir nesne izler; İgbo dilinde de kural budur: *ó zùrù mmà* ("o çaldı bir bıçak"). İgbo sözcüklerinin sırası, ingilizce çeviridekinin aynıdır ("he stole a knife"). Buna karşılık, Kpelle dilinde fiil, Türkçe'de olduğu gibi nesneyi izler, *è kâli yà* (sözcük sözcük çevrilirse "o bir çapa aldı").

Nijer-Kordofan ailesinin her dalından bazı dillerde (Mande dalı dışında) isim sınıfları, uyuşması ya da bağdaşması vardır. Bu özellikle Bantu dillerinden Svahili'de görülür. Svahili'de özel isimlerin bir tekil öneki (*m-*) ve bir çoğul öneki (*va-*'vardır. Sözgelimi *mtu* ("bir kişi") ve *vatu* ("kişiler"). Ağaçlar ve başka birçok ismin bir tekil öneki (*ki-*) ve bir çoğul öneki *vi-* vardır. Sözgelimi *kisu* ("bir bıçak") ve *visu* ("bıçaklar").

Ayrıca başka tekil-çoğul çiftleri ve *ma-* önekiyle bir "sıvı kitle" sınıfı kullanılır. Sözgelimi *maci* ("su") ve *mafuta* ("petrol"). Her önek, hem ismi tamlayan sözcükler için, hem de yüklem, özne ve nesne işaretçileri için uygun bir bağdaşma öneki belirler. "O" anlamına gelen bir tamlayıcı için bağdaşma önekleri, şöyle gösterilebilir: *mtu yule* ("o kişi"), *vatu vale* ("o kişiler"), *mti ule* ("o ağaç"), *miti ile* ("o ağaçlar") *kisu kile* ("o bıçak"), *visu vile* ("o bıçaklar"), *maci yale* ("o su"). Bu sistemler dilden dile değişir (buna öneklerden çok, sınıf belirleyici soneklerin kullanımı da dahildir). Gene de Nijer-Kordofan dillerinde kolayca tanınabilecek benzerlikler yaygındır. Birçok Kva dilinde, isimlerde hiç tekil-çoğul karşıtlığı yoktur; ama, bir zamanlar önek oldukları düşünülen kalıntılar vardır: Sözgelimi, İgbo dilinde *mpi* ("boynuz [bir hayvanın]"), ama *òpi* ("çalgı olarak kullanılan boynuz, kaval").

SINIFLANDIRMA

Afrika'da dört ana dil ailesi (belirli ata dillerinden inmiş olduğu varsayılan dil öbekleri) vardır: Hami-Sami, Nil-Sahra, Nijer-Kordofan ve Hoisan.

Hami-Sami. Afrika-Asya dilleri de denen Hami-Sami dilleri ailesi, belirgin bir dil öbeği sayılır. Çeşitli dilleri öncelikle Kuzey Afrika'da ve Etyopya ile Somali'de, ama aynı zamanda Afrika kıtası dışında da konuşulur. Çad dilleri denen dalı, Nijerya'nın kuzey kesiminde ve komşu bölgelerde konuşulur. Hausa dili, Çad dillerinin en yaygın biçimde konuşulanıdır ve Svahili'den sonra, Sahra-altı Afrika'nın ikinci en çok konuşulan dilidir: 10 - 15 milyon arasında bir topluluk Hausa dili konuşur; ayrıca birçok topluluk Hausa'yı ikinci dil olarak kullanır.

Nil-Sahra. Nil-Sahra ailesindeki diller Büyük Sahra'da ve Büyük Sahra'nın hemen güneyinde, batıda Mali'den Nil havzasına kadar ve güneye doğru Uganda, Kenya ve Tanzanya'nın kuzey kesiminde konuşulur. Nil-Sahra ailesinin Songhay dalı, Nijer ırmağının büyük kıvrımı boyunca, Mali'den Nijer'in kuzeybatısına kadar yaygındır. Songhay dalı, tümü birbiriyle yakından ilintili olan ve her birini konuşanların birbirlerini anladığı Songhay, Dyerma ve Dendi dillerinden oluşur. Sahra dalı dilleri, öncelikle de Kanuri ve Teda dilleri, Nijerya'nın kuzeydoğu kesiminden kuzeye, Nijer ve Çad içinden geçerek Libya sınırına kadar uzanan alandaki halk tarafından konuşulur. Maban, Fur ve Koman dalları, küçük dallardır: Her biri yalnızca bir ya da birkaç dilden oluşur.

Nil-Sahra ailesinin son dalını Şari-Nil dilleri oluşturur. Çoğu az sayıda kişi tarafından konuşulan birçok Şari-Nil dili, Orta Sudan dil öbeğini oluşturur; Çad gölü dolaylarından Nil havzasına kadar dağılmış insanlar tarafından konuşulur. Doğu Sudan öbeği, öncelikle Nil dillerini içerir; Sudan'ın güney kesiminde, Nil havzası çevresindeki savana bölgesinde oturanlar tarafından konuşulan Dinka; Sudan'ın güney kesiminde de konuşulan Nuer ve Şilluk; Uganda'da konuşulan Açooli ve Lvo; Kenya'da konuşulan Nandi ve Suk; Tanzanya'nın kuzey kesiminde konuşulan Masai. Doğu Sudan dillerinin her biri birkaç yüzbin kişi tarafından konuşulur. İki küçük ve çevreyle ilişkisiz dille (Berta ve Kunama dilleri), Şari-Nil dalı tamamlanır.

Nijer-Kordofan. Üçüncü Afrika dil ailesini oluşturan Nijer-Kordofon dilleri, Senegal'den Kenya'ya ve güneye, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne kadar aşağı yukarı bütün alanlarda konuşulur. Bu aile de iki alt aileye bölünür. Bunlardan Kordofan ailesi küçüktür ve beş dalı vardır: Koalib, Tekali, Talodi, Tumtum, Katla. Bunların tümü Sudan'ın güney kesiminde konuşulur. Ancak hiçbiri konusunda fazla bilgi yoktur; ayrıca büyük bir nüfus tarafından da konuşulmazlar. Buna karşılık, Nijer-Kongo alt ailesi. Afrika dillerinin çoğunluğunu içerir.

Nijer-Kongo alt ailesi, yedi, hattâ sekiz daldan oluşur. Mande dalının, 6 000 yıl önce ana Nijer-Kongo grubundan ayrılan ilk dal olduğu aşağı yukarı kesindir. Mande dilleri Senegal'den Mali'ye, Liberya'ya ve Fildişi Kıyısı'na kadar Batı Afrika'nın büyük bir bölümünde konuşulurlar. Ama Vay dili konuşan bir topluluk bulunan Liberya dışında, Atlas okyanusu kıyısı boyunca konuşulmazlar. Çevreden kopuk Mande dilleri, Fildişi Kıyısı'nın doğu kesimi, Gana'nın batı kesimi, Burkina Faso'da (eski Yukarı Volta) ve Benin ile Nijerya'da konuşulur. Mandekan, Mande dillerinin en yaygın olanıdır. Daha çok, başlıca lehçelerinin adlarıyla tanınır (Bambara, Maninka ya da Malinke ve Dyula). Birkaç milyon kişi tarafından konuşulan öteki önemli Mande dilleri, Sierra Leone'deki Mende ile Liberya'daki Kpelle'dir.

Nijer-Kongo altailesinin ikinci dalı, Batı Atlantik dilleri dalıdır; altailenin oldukça belirgin iki öbeğini içerir;

kuzey Batı Atlantik dilleri, güney Batı Atlantik dilleri (ya da Mel dilleri). Başlıca Mel dili, Sierre Leone'de konuşulan Temne'dir. Nijer-Kongo alt ailesinin kuzey Batı Atlantik dilleri arasında, Senegal dili ile Senagal'in başkenti Dakar'da başlıca dil olan Volof sayılabilir. Bununla birlikte aynı öbekten Pöl dili (Fulani, Fulbe ya da Fula da denir), en yaygın olarak konuşulan dildir ve özellikle Gine'nin kuzey kesiminde kalabalık bir nüfus tarafından yaygın biçimde konuşulur. Ayrıca 2 400 km kadar doğuda, Nijerya'nın kuzey kesimi ile Kamerun arasında da yaygın bir dildir. Bu aşırı uçlar arasında da kalıcı Pöl yerleşim bölgeleri vardır, Pölce konuşan bir başka büyük grup, yarı göçebe sığır çobanlarıdır. Birçok Batı Atlantik dili, Senegal ile Liberya arasındaki bölgede, Atlas okyanusu kıyısında ya da bu kıyının yakınında küçük insan toplulukları tarafından konuşulur.

Nijer-Kongo alt ailesinin Kru dalı, Liberya'nın güneydoğu kesiminde ve Fildişi Kıyısı'nın güneybatı kesiminde konuşulan 30 dilden oluşur. Bunların belki de en yaygın olarak konuşulanı, Liberya'da Krahn, Fildişi Kıyısı'ndaki Gere adı verilen dildir. Bassa, Kru, ve Grebo dilleri Liberya'da, Bete dili de Fildişi Kıyısı'nda daha yaygındırlar.

Nijer-Kongo altailesinin Gur ya da Volta dili dalı, Batı Afrika'nın iç bölümlerinde, Mali'nin doğu kesimi ile Fildişi Kıyısı'nın kuzey kesiminden Benin'in kuzey kesimi boyunca uzanan alanda konuşulur. En yaygın kullanılan Gur dili, Moore'dir: Burkina Faso'da Mosi halkı tarafından konuşulur. Bu dalın öteki dilleri arasında Gurma, Dagomba, Kabre, Senufo ve Bariba dilleri sayılabilir.

Nijer-Kongo altailesinin Kva dalından diller, Fildişi Kıyısı'nın orta kesiminden Kamerun'a kadar güneye bakan Atlas okyanusu kıyısı boyunca ve genelde içeri doğru uzanan birkaç yüz kilometre boyunca konuşulurlar. Başlıca Kva dilleri arasında, Fildişi Kıyısı'nda Baule, Gana'da Fante, Tvi ve Aşanti dahil Akan, Gana'da ve Togo'da Eve, Benin'de Fon (bu son ikisinin tek bir dil olabilecekleri de düşünülmektedir), Nijerya'da Yoruba ve İgbo (ya da İbo) sayılabilir. Yoruba ve İgbo, bu dillerin en yaygın olanlarıdır: Yoruba batıda, İgbo da doğuda.

Adamava-Doğu dalının dilleri Nijerya'nın kuzeydoğu kesiminden doğuya, Sudan'a, neredeyse Büyük Sahra'ya kadar kuzeye ve Zaire'nin kuzeyinin en ucuna kadar güneye uzanan alanda konuşulurlar. Bu alanın büyük bir bölümünde, söz konusu diller, Nil-Sahra ailesinin Şari-Nil dilleriyle karışmışlardır. En batıda, Hami-Sami ailesinin Çad dilleri konuşulur. Adamava-Doğu dillerinin çoğu, nispeten az sayıda kişi tarafından konuşulurlar ve çoğu henüz belirgin dil özelliklerini kazanmamışlardır. Zande dili Zaire'nin kuzey kesiminde ve Sudan sınırı yakınındaki bölgesinde konuşulur; ayrıca, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde konuşulan, Zaire'nin kuzey kesiminde konuşulan Ngbandi'den türeme Sango, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ve bir ölçüye kadar Çad'da, ticarette ve yönetimde yaygın bir dildir.

Nijer-Kongo'nun altailesinin Benue-Kongo dili,Nijerya'nın kuzey ve güney kesimlerinde küçük topluluklar tarafından konuşulan çok sayıda dil ile Nijerya'dan Kenya'nın kuzey kesimine ve Kap'a kadar Afrika'nın güney çıkıntısında konuşulan aşağı yukarı bütün dilleri içerir. Bunların en tanınmışı Bantu dilleri altöbeğidir. Bantu dışında en yaygın konuşulan dil, Nijerya'daki Tiv'dir. Konuşuldukları alanın çok büyük olması, ayrıca, Bantu dili sayılabilecek çok sayıda dilin bulunması ve bunları konuşan insanların çok kalabalık olması nedeniyle, eski dönemlerden bu yana, Bantu dillerinin bağımsız bir dil ailesi oluşturdukları düşünülmüştür: Afrika'da en yaygın biçimde kullanılan dillerin üçte birinden çoğu, Bantu dilidir. Ancak, dilbilim ilişkileri açısından, Bantu dilleri, Benue-Kongo dalı içinde çok fazla büyümüş bir alt öbekten başka şey değildir.

Konuşanlar tarafından kullanıldığı biçimiyle, Bantu dillerinin çoğu, bir önek ve bir gövdeden oluşur. Sözgelimi, genellikle "Svahili dili" denen dil, aslında KiSvahili'dir. Bu kullanıma göre, her biri bir milyon ya da bir milyonu aşkın kişi tarafından konuşulan aşağıdaki Bantu dilleri ayırt edilir: Ki, Kongo ve LiNgala (Zaire); Umbundu (Angola); konuşanların büyük ölçüde karşılıklı anlaşabildiği İsiZulu ve İsiKshosa (Güney Afrika Cumhuriyeti); gene konuşanların büyük ölçüde karşılıklı anlaşabildiği SeSotho, SePedi, SeSvana (Lesotho, Botsvana, Güney Afrika Cumhuriyeti); ÇiŞona (Zimbabve); ÇiBemba (Zambiya ve Zaire); ÇiNyanca (Malavi); ŞiTsva (Mozambik); konuşanların büyük ölçüde karşılıklı anlaşabildiği KinyaRuanda ve KiRundi (Burundi ve Ruanda); LuGanda (Uganda); GiKikuyu (Kenya); KiSvahili (Tanzanya, Kenya ve bir ölçüde Uganda ile Zaire). Bu dillerden en yaygını KiSvahili'dir. Ancak, 20-30 milyon konuşanının büyük çoğunluğu için, akıcı biçimde konuşabildikleri halde, Svahili bir ikinci dildir.

Hoisan dil ailesi. Afrika'nın dördüncü ve en küçük dil ailesini oluşturan Hoisan dillerinin çoğu, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde San Buşmenleri ve Hoyhoy Hotantoları tarafından konuşulur. Bunların arasında, Namalar gibi sığır yetiştiren birkaç topluluk ve Botsvana ile Namibya'da Kalahari çölünde yaşayan toplayıcı topluluklar da vardır. Bu toplulukların çoğu, belirgin dilleri konuşan, nüfusları yüzden az topluluklardır. Hoisan dil ailesine, Tanzanya'nın kuzey kesimindeki Sandave ve Hatza dilleri de girer. Dil ilişkileri üstüne bir inceleme, Hoisan dillini konuşanların çoğunun, çevreyle ilişkileri kesilmiş olduğunu da ortaya koyar. Zaire ve Kamerun'da bulunan Pigme topluluklarının çoğunun, komşularının Nijer-Kongo dillerini benimsemiş Hoisan dili konuşan halklar oldukları düşünülmektedir.

Afrika edebiyatı

Afrika edebiyatı kıtanın, ya Afrika dilleri ile ya da yabancı dillerle oluşturulmuş sözlü ya da yazılı yapıtlarından oluşur. En resmî Afrika edebiyatı, günümüzde hâlâ farklı üsluplar geliştirmektedir. Ama halk masalları, efsaneler, tekerlemeler ve atasözleri yönünden son derece zengin olan yaygın Afrika sözlü geleneği, yalnızca dünyanın düşgücüne dayanan bir görünümünü iletmekle kalmayıp, aynı zamanda dinsel, toplumsal ve eğitsel bir işleve de hizmet eder. Sözlü geleneğin yazılı edebiyat üstünde büyük etkisi olmuştur. Afrika şiirinin bir bölümü bin yılı aşkın bir süre önce yazılmış olduğu halde, edebi Afrika yapıtlarının çoğu XX. yy'da, bunların da büyük bölümü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Avrupa, Ortadoğu ve Asya'nın bazı bölümlerinin tersine, siyah Afrika'nın herhangi bir Eskiçağ antik yazılı edebiyat geleneği yoktur. Kuzey Afrika'daki, İslâm dininden esinlenilmiş dinsel yapıtlar, yazılı edebiyatın ilk örnekleridir. Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Afrika nüfusunun büyük bölümü, XIX. yy'da bölgeye hıristiyan misyonerler gelinceye kadar, okuma yazma bilmemişlerdir. Bu yüzden de, yüz yıldan eski Afrika edebiyatı örneklerine çok ender rastlanır. Bunun başlıca istisnaları, Sudan'ın Batı kesimindeki Arap edebiyatı, Doğu Afrika kıyısındaki Svahili edebiyatı ve Etyopya'daki Gez edebiyatıdır.

AFRİKA DİLİ EDEBİYATLARI

Dilbilimciler, Afrika'da 1 700'ün üstünde dil ve lehçe

konuşulduğunu düşünmektedirler. Bu dillerin yaklaşık elli tanesinde yazılı, yaratıcı edebiyat (romanlar, kısa öyküler, oyunlar ve şiir) örnekleri verilmiştir. Eski yapıtların çoğu, misyoner yayınevleri tarafından yayınladıkları için, hıristiyanlığı yayma çabasını yansıtır. Sesotho, Yoruba ve İbo dillerindeki ilk uzun anlatılarda, İngiliz yazarı John Bunyan'ın XVII. yy'da yazdığı *Pilgrim's Progress* (Hacının Yolculuğu) örnek alınmıştır. Bazı Afrika dillerindeki ilk yazılı edebiyatsa, kilise ilahilerinden ve İncil'deki öykülerin yeniden anlatılmasından oluşmuş, daha sonra, nüfusun daha büyük bölümü okuma-yazma öğrenip, hükümet daireleri yerel dillerde kitap, gazete ve dergi basmaya başlayınca, laik bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Bu edebiyatın büyük bölümü, kişinin Batı yöntemlerine, modern kurumlara uyum sağlamasından oluşan sorunlar üstünde odaklanmıştır. Günümüzde, bazı Afrika dili edebiyatlarında çeşitli konular işlenmektedir; ama cinsellik ve siyaset gibi konular üstünde, belki de birçok ülkede yayınlar hâlâ ciddi bir biçimde sansür edildiği için, çok ender olarak durulmaktadır.

Afrika dili edebiyatlarında en güçlü gelenekler, Güney Afrika'da ve Batı Afrika ile Doğu Afrika'nın İngilizler tarafından sömürgeleştirilmiş bölgelerinde gelişmiştir. Dolaylı egemenliğe ağırlık veren İngiliz sömürgecilik siyaseti, Afrikalıları kurumlarının ve geleneklerinin bir bölümünü korumaları yolunda desteklemiş ve eğitsel amaçlarla ilkokullarda yerli dillerin kullanılmasına olumlu yaklaşmıştır. Fransızlar ile Portekizlilerse, tersine, Afrikalılara Batı eğitimi vererek bir dil ve kültür emperyalizmi uygulamayı amaç almışlar, bu yüzden de sömürgelerdeki okullarda yerel dillerin kullanılmasına izin vermemişlerdir. Sonuç olarak, daha önce Fransa ya da Portekiz'in yönetimi altında olan eski sömürgelerde, Afrika dillerinde edebiyat hemen hiç gelişmemiştir.

En önemli Afrika edebiyatı dilleri Güney Afrika'da Sesotho, Kshosa, Zulu ve Kuzey Sotho dilleri, Orta Afrika'da Nyanca, Bemba ve Şona dilleri, Doğu Afrika'da Svahili ve Luganda dilleri, Batı Afrika'da Yoruba, Aşanti-Tvi, Akuampem-Tvi ve Eve dilleridir. Bu dillerde edebiyatların en tanınan yapıtlarıysa, Thomas Mofolo'nun efsanevi romanı *Chaca the Zulu* (Zulu Çaka, 1925; İng. çev. 1931) ve D. O. Fagunwa'nın folklorik yapıtı *The Forest of a Thousand Daemons*'tur (Bin Cin Ormanı, 1938; İng. çev. 1968).

AVRUPA DİLLERİNDE AFRİKA EDEBİYATI

Avrupa dillerinde (en çok Fransızca, İngilizce ve Portekizce) yazılmış Afrika edebiyatı, Afrika dışında, çeviri yapıtlardan daha çok tanınır.

Fransızca. Fransızca Afrika edebiyatı, uluslararası alanda dikkati ilk kez 1930'da, Paris'teki Afrika ve Antil adalarından gelme öğrencilerin, *Négritude* (Zencilik) adı verilen edebiyat ve felsefe akımını başlatmalarıyla çekti. 1940 yıllarının sonlarına doğru, hareketin kurucularından Senegalli şair (ve sonradan devlet adamı), Léopold Sédar Senghor, ilk şiir kitaplarını yayınladı; önemli bir *Négritude* şiirleri antolojisini yayına hazırladı ve siyah Afrika dünyasının en önemli edebiyat dergisi *Présence Africaine*'in (Afrika Varlığı) kurulmasına katkıda bulundu. Bir akım olarak *Négritude*, markscılık ve gerçeküstücülük gibi Avrupa'daki siyasal ve sanatsal akımlardan ve *"Harlem Rönesansı"* diye adlandırılan ABD'de Afrika kültürünün canlanmasından büyük ölçüde etkilendi.

Négritude yandaşları tarafından yazılan şiirler, sömürgecilik karşıtı siyasal düşünceler ile kırsal Afrika'nın geçmişiyle ilgili romantik çağrışımların canlı, gerçeküstü imgelerle dile getirilmesini kaynaştırıyordu. 1950 yıllarında, Afrika ülkeleri bağımsızlığa hazırlanırken, "siyah halkların da insan olduklarını" vurgulayan bu yüksek gerilimli şiirlerin yerini, sömürgeciler ile sömürge halklarını hicveden düzyazılar aldı. Bağımsızlıktan başlayarak, eski Fransız Afrikası yazarları, geçmişi yeni bir bakış açısından yeniden gözden geçirdiler ve konularını güncel toplumsal ve siyasal sorunlar üstünde odakladılar. Günümüzün Fransız dilinde Afrika edebiyatında da, *Négritude* akımının az da olsa izlerine rastlanmaktadır; ama genç yazarların çoğu, bu akıma "modası geçmiş" gözüyle bakmaktadırlar. Fransız dilinde Afrika edebiyatı yazarları arasında Senghor'un yanı sıra, özellikle Mongo Beti, Camara Laye, Birago Diop, David Diop, Ferdinand Oyono, Jean Joseph Rabearivelo ve Tchicaya U Tam'si'yi anmak gerekir.

İngilizce. Batı Afrika'daki eski İngiliz sömürgelerinde, Afrikalıların yazdığı İngilizce ilk önemli yapıtlar, 1950 yıllarında, sömürgecilik döneminin sonunda ortaya çıktı. Bunlar öncelikle, Afrika tarihini, Afrika geçmişinin saygınlığının altını çizen yerli bir bakış açısıyla, yeniden yorumlamayı amaç alıyorlardı. Chinua Achebe'nin romanı *Things Fall Apart* (Her Şey Dağılıyor, 1958), batılılaşmanın etkisiyle kırsal bir topluluğun bütün değerlerinin çözülüşünü belgeler ve bu temanın klasikleşmiş bir örneğidir. Bir başka ünlü klasik de, Amos Tutuola'nın *The Palm-Wine Drunkard* (Palmiye Şarabı Ayyaşı, 1952) adlı yapıtıdır. Bağımsızlıktan sonra, daha önce geçmiş üstünde odaklanan Batı Afrika edebiyatında artık, güncelle hesaplaşmak ağır basmış, Wole Soyinka, Achebe ve Ayi Kwei Armah, toplumlarındaki çağdaş kötülükler, yolsuzluklar üstüne acı yergiler yazmışlardır. Son yıllarda da Nijeryalı şairler, romancılar ve oyun yazarları, Nijerya-Biafra savaşının dehşetini betimlemişlerdir.

Doğu Afrika'daki eski İngiliz sömürgelerinde, İngilizce yazan Afrikalılar, sömürgecilik karşıtı roman ve öyküler, sonra da toplumlarının özeleştirisine ağırlık veren yergi romanları, öyküler ve oyunlar yazarak, Batı Afrika'daki İngilizce yazan Afrikalı yazarların örneğini izlediler. Kenya'nın önde gelen romancısı Ngugi Wa Thiong'o, ilk yapıtlarında ulusçu coşkuyu dile getirdiyse de, sonraki romanlarının temel özelliğini derin bir bağımsızlık sonrası düş kırıklığı oluşturdu. Doğu Afrika'da tiyatro yapıtları, özellikle de Okot p'Bitek'in *Song of Lawino*'da (Lawino'nun Şarkısı, 1966) ilk kez denediği komik şarkı söyleme üslubuyla Batı Afrika'dakinden ayrıldı. P'Bitek ve onu izleyenler, ciddi toplumsal ve siyasal düşünceleri dile getirmek için, halk dili esinli, mizaha kaçan söylemden yararlandılar.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyahların ve renklilerin (melezler) yaratıcı çabaları, ırkçı baskı ve sansür tarafından engellendi. Romancı Peter Abrahams'a ırkçı baskılar öylesine ağır geldi ki, 1939'da, 20 yaşındayken ülkesinden göçmek zorunda kaldı. 1963'te çıkarılan, bu tür sansür yasalarının ilki olan Yayınlar ve Gösteriler Yasası, "beyaz olmayanlar" tarafından yapılacak yayın etkinliklerini şiddetle kısıtladı. En yetenekli siyah yazarlar, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden göçmeye başladılar. 1970 yıllarının ortasında, siyahların şiir yayınlamaları bile yasaklandı. Birçok şair cezaevine atıldı; aralarında ünlü şair Dennis Burutus'un da bulunduğu bir çoğu, daha az baskı gördükleri ülkelere kaçmak zorunda kaldı. Beyaz Güney Afrikalıların edebiyat yapıtlarıysa, rejimi eleştirseler bile, genelde daha iyi karşılandı. İngilizce yazan en tanınmış beyaz yazarlar arasında Roy Campbell, Athol Fugard, Nadine Gordimer, Alan Paton ve Olive Schreiner sayılabilir. (Afrikaner diliyle yazılmış edebiyat yapıtları için, Bk. AFRİKANER).

Portekizce. Afrika'nın Portekizce konuşulan bölgelerinde XIX. yy'dan bu yana en sevilen edebiyat türü şiir olmuştur. Bununla birlikte, 1950 yıllarında Angola ve Mozambik'te güçlü kısa öykü akımları da ortaya çıkmıştır. 1970 yıllarının ortalarına, yani Angola, Mozambik ve Gine-Bissau bağımsızlığa kavuşuncaya kadar, Portekizce Afrika edebiyatında, sömürgecilik karşıtı konular ağır basmıştır. Günümüzdeyse, Portekizce yazan Afrikalı yazarlar, artık beyaz Avrupalı örneklerle ilgilenmeyip, yapıtlarını yerli Afrika temaları üstüne kurmaktadırlar.

Yakın dönemdeki eğilimler. Wole Soyinka 1986'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı; böylece Nobel tarihinde ilk kez siyah bir Afrikalı yazar bu onura erişti. Aslında bu, siyah bir Afrikalının uluslararası çapta ilk edebiyat başarısıydı. Soyinka'nın ününün, siyah Afrika edebiyatına yeni bir ilgi yaratması beklenmekteyse de, günümüze kadar bu edebiyatın başka dile çevrilmiş örnekleri çok azdır.

Günümüzde yapıtları Batı dillerine çevrilen yazarların başlıcaları arasında, bazı uzmanların en yetenekli çağdaş siyah Afrikalı yazar saydıkları Zaireli Sony Labou Tansi (*The Parentheses of Blood* [Kan Parantezleri, İng. çev. 1986]) ve çok azı Batı dillerine çevrilmiş olmakla birlikte pek çok yapıtı olan Faslı İdris Şraybi (*Flutes of Death* [Ölümün Flütleri, İng. çev. 1985]) gibi Kuzey Afrikalı yazarlar sayılabilir. Nijeryalı kadın yazar Buchi Emecheta (*The Rape of Shavi* [Savi'ye Tecavüz, İng. çev. 1985]), birkaç İngilizce roman yazmıştır. Başka birçok siyah yazar, Afrika'da yayınlanan yapıtlarında, çoğunlukla Fransızca ya da İngilizce'yi kullanmayı sürdürmektedirler; ama, Afrika dillerinin etkisi, bu dillerin duygu ve anlamını değiştirmektedir.

Afrika köpeği

Afrika'da yaşayan vahşi köpek türü (Bil. a. *Lycaon pictus*). Boyu 104 cm'yi, ağırlığı 23 kg'ı bulabilen Afrika köpeği, Büyük Sahra'nın güney ve doğu kesimlerinde yaşar. İri ve yuvarlak kulaklı, postu siyah, sarı ve beyaz benekli alacalı, son derece yırtıcı bir hayvandır: Yiyebileceğinden çok daha fazlasını öldürür.

Afrika menekşesi

Afrika menekşesi (S. ionantha), Doğu Afrika kökenli bir bitkidir. Kadife gibi yumuşak, oval biçimli yaprakları, uzun süre açılmış kalan çiçeklerle süslenmiştir. Taçyapraklarının biçimi ve çiçeklerinin rengi farklı birçok melez ırkı yetiştirilmiştir.

Anayurdu Tanzanya ve Kenya olan 24 tür içeren bitki cinsi (Bil. a. *Saintpaulia*). Küçük, yapraklarını dökmeyen bitkiler olan Afrika menekşesi cinsi üyelerinin evlerde en yaygın biçimde yetiştirilen türü olan Afrika menekşesinin (*Saintpaulia ionantha*) sapsız, tüylü, koyu yeşil yaprakları sık biçimde çifter çifter üst üste dizilmiştir. Beş taçyapraklı çiçekleri, ince uzun sapların ucunda demet halindedir; renkleri, ırklarına göre mor, mavi, mavi-mor, pembe ya da beyazdır.

Afrika müziği

Afrika'da son derece çeşitli olan müzik kültürleri kabaca ikiye ayrılabilir. Kuzey Afrika müzikleri; Sahra-altı müzikleri ya da başka bir deyişle Büyük Sahra'nın güne-

Uzun bir kovalamacadan yorgun düşmüş bir zebraya saldıran Afrika köpekleri. Korku ve acıdan çılgına dönmüş zebra, köpeklere karşı koyabilmek için güçlü arka bacaklarıyla boşa tekmeler savururken, köpeklerden biri zebranın toynaklarından korunmak için dudağını yakalamayı başarmıştır. Zebra sonunda kan kaybından düşecektir. Afrika köpekleri, kıtanın en tehlikeli yırtıcı hayvanlarındandırlar.

yinde kalan müzikler. Bu maddede Afrika müziği adı altında incelenen müzikler, aslında yalnızca Büyük Sahra'nın altındaki kesimde yaşayan halkların geleneksel müziğidir. Çünkü Kuzey Afrika kültürü temelde, İslâm ya da Arap niteliklidir. Sahra-altı halkların çeşitliliği, hem konuşulan dillerin sayısına (yaklaşık 800 - 1 000), hem de yeşeren müzik geleneklerinin büyük çeşitliliğine yansımıştır. Neyse ki, bu geleneklerin birçok ortak özellikleri bulunması, genel terimlerle ele alınmalarına olanak sağlar.

ÇALGILAR

Bütün kıtalar içinde en çeşitli davulun bulunduğu yer, büyük bir olasılıkla Afrika'dır; bununla birlikte Afrika'da davulun yanı sıra her çeşit çalgı kullanılır. Ama bu çalgılar, açıkça Afrika niteliği taşırlar; kıtaya özgüdürler. Davullardan en niteleyici biçimde Afrika'ya özgü olanlar, "konuşan davullar" diye adlandırılan davullardır; çünkü Afrika dillerinin vurgusal (tonal) yükselip alçalışını ve ritimlerini yaratabilirler. Müzik potansiyallerini sonuna kadar kullanırlar. Batı Afrika'daki "kum saati davulu", en çok yönlü "konuşan davul"dur. İki baş bölümü arasındaki kaplamanın sıkıştırılmasıyla, bir oktavdan fazla değişkenlik gösteren perdeler elde edilir. Yarık davul, içi boş bir ağaç kütüğüdür; üstündeki boylamasına bir yarığın her iki yanına vurularak, iki ayrı ton elde edilir.

Pek çok sayıda çıngırak arasında, boncuklu bir ağ içine konmuş saplı bir sukabağından yapılan Batı Afrika ağ çıngırağının başka yerde örneği yoktur. Nijerya'daki Yoruba *"şekere"*sinin çevresinde de sıkı bir ağ vardır; Sierra Leone'deki gevşek Mende *"şegbule"*siyse, çalgıcı tarafından gergin tutulur. Dış boncuklar sayesinde, ağ çıngırağının bu iki değişik biçimindede ritimler eksiksiz çalınabilir.

Afrika'da çok yaygın olan ksilofonlar temelde iki tipe ayrılır. Batı Afrika'da yaygın Mandelerin ve Lobilerin, Kamerun'da yaşayan Fangların ve Mozambik'te yaşayan Çopilerin çaldıkları çerçeveli ksilofonlarda, her klavyenin altına asılmış balkabağı rezonatörleri bulunur. Uganda'da çalınan Ganda *amadindası* gibi gevşek-klavyeli ksilofonlarsa, kullanıldıkları zaman, klavyeler iki muz sapı üstüne serilir.

Ksilofon kadar yaygın olan ve yalnızca Afrika kültürü ile Afrika kökenli kültürlere özgü bir çalgı da, bir tahta ya da kutu üstüne monte edilmiş ve her birinin bir ucu başparmaklarla ya da başparmaklar ve işaret parmaklarıyla çalınması için serbest bırakılmış yassı demir şeritlerden oluşan *mbira*'dır.

Afrika'nın her yerinde rastlanan yaylı çalgıların en basit olanı, bir balkabağıyla ya da çalgıcının ağzıyla rezone edilen müzikli yaydır. Kanunu andıran çalgılara ve arplara, Doğu Afrika ve Orta Afrika'da oldukça sık rastlanır; yarıküre ya da dikdörtgen biçiminde bir gövdesi ile yayların bağlı olduğu bir sürgüye uzanan iki kolu bulunan lirse, Etyopya ve Uganda'da çalınır.

Batı Afrika'da en sık rastlanan telli çalgı ya iki-beş telli ve tekne biçiminde ya da kavisli bir telle çalınan yarı küre biçiminde olan, deri kaplı lavtadır.

Afrika'ya özgü olan telli üç çalgı vardır: Köprü arp (ya da arp lavta), arp kanun, yay lavta. Köprü arpın en iyi bilinen biçimi, Batı Afrika'da yaşayan 21 telli *kora*'dır. Çalarken, çalana dönük tutulur; çalgıcı, yüksek köprünün her iki yanındaki çentiklere monte edilmiş iki tel düzlemini çalar. En yaygın biçimi Kamerun'da yaşayan Fangların çaldıkları *mvet* olan arp kanunun da uzun, tüp biçiminde gövdesinin ortasına monte edilmiş çentikli bir köprüsü vardır. En iyi örneği Bambaraların çaldıkları *ndang* olan yay lavtalarsa, telleri çekilerek (çimdiklenerek) çalınır ve her telin kendine ayrılmış kavisli bir boynu vardır.

Afrika'da lavta dışında, her tür flüte rastlanır. Doğu Afrika, Orta Afrika ve Güney Afrika'da, çalgıcı toplulukları, tek-notalı dikey kavalları topluca çalarlar; karmaşık bir çokseslilik dokusu yaratmak için, tek tek her kişi tek bir notayla müziğe katkıda bulunur. Afrika'daki çeşitli karmaşık çalgılar arasında en iyi bilineni, Nijerya'daki Hausaların çaldıkları "algaita" adı verilen, kısa koni biçiminde, delikli ikili kamıştır. Afrika boruları arasında, Hausa soylularının çaldıkları, *kataki* denilen düz teneke borazan ünlüyse de, en tipik Afrika boruları, hayvan boynuzlarından, fildişinden ya da içi boşaltılmış tahtadan yapılırlar ve tıpkı tek notalı dikey kavallar gibi, topluluk halinde (ve aynı biçimde) çalınırlar.

MÜZİSYENLER

Afrika'da müzik, günlük etkinliklerle içiçe geçmiştir. İnsan sesi müziği, çalgı "müziği" ve dans çoğunlukla birbirinden ayrılamaz ve bir dinleyici kitlesi önünde hüner

Nauga Kongo arpı, üstüne bir deri gerilmiş içi boş bir kütüktür. Telleri, dikey çubuğa bağlı olan mandalların çevrilmesiyle akort edilir. Tellerin çimdikleyerek çalınmasıyla vızıldayan bir müzik elde edilir.

Bir Nijerya "konuşan davul"unun, birbirine sırımlarla bağlı deri kaplı iki başı vardır. Davulun orta bölümü sıkıldığı zaman, sırım derileri sıkıştırır ve davulun perdesini değiştirir. Konuşan davulun ustaları, bir Afrika dilinin bütün vurgulama (ton) kalıplarını taklit edebilirler.

göstermekten çok, katılıma dayanır. Profesyonel çalgıcıların ortaya çıkmış olduğu ya da çalgıcı ile dinleyici kitlesinin ayrıldığı geleneklerde bile, dinleyiciler çoğunlukla, beğendiklerini göstermek için dans ederler. Afrika'da bir müzikçinin işlevi ve toplum içindeki yeri, bölgeden bölgeye büyük değişkenlik gösterir ve bir ölçüde, içinde bulunduğu topluluğun toplumsal ve siyasal yapısı tarafından belirlenir. Küçük siyasal birimler halinde örgütlenmiş ve genel olarak avcılık, çobanlık ya da çiftçilik benzeri etkinlikleri sürdüren bireylerden oluşan eşitlikçi toplumlarda, müzikçinin özel bir konumu yoktur. Ancak, özellikle yetenekli çalgıcılar ya da vokal topluluklarını yönetmekte usta kişiler, yetenekleriyle tanınırlar ve her türlü müzik olayında yer almaları için davet edilirler.

Siyasal açıdan yüksek düzeyde örgütlenmiş, bir zamanlar krallık saraylarının görkemini yaşamış ve zanaatlarda uzmanlaşmanın geliştiği topluluklarda, müzikçinin işlevi daha kesin biçimde tanımlanmıştır ve belirgindir. Sözgelimi, Batı Afrika ovalarında, karmaşık aşamasıralarına göre örgütlenmiş topluluklar ile X. ve XX. yy'lar arasındaki büyük imparatorluklar birarada gelişmişlerdir ve hem müzikçilik, hem de söylevcilik, tarihsel anlatılar ve üsluplu övgü gibi müzikle ilintili beceriler, soydan geçme bir mesleğe dönüşmüştür.

Günümüzde de, bu imparatorlukların kalıntısı olan topluluklarda, müziğe ve müziğe ilişkin etkinliklere hâlâ belirli ailelerin tekelinde gözüyle bakılır. Bu toplumlardaki, "*griot*" adı verilen günümüzün müzikçileri, artık kralların sarayında çalıp söylememekle birlikte, gene de, anısal şarkılarıyla tarihsel bilinci canlı tutarak, daha çok zengin ve etkili kişilere yönelmiş durumdadırlar. İşlevleri önemlidir. Konumları da dünyanın her yanındaki profesyonel müzikçilerinkine benzer bir konumdur. Bu müzikçiler, bilgileri ve yetenekleri sayesinde büyük saygı görürler; törenlerdeki ve kutlamalardaki işlevleriyle önemlidirler. Aynı zamanda da, müzik mesleği üyelerine, çeşitli ayrıcalıkların yanı sıra, eleştiride ya da ahlâksal yargıda bulunma hakkı da tanımıştır.

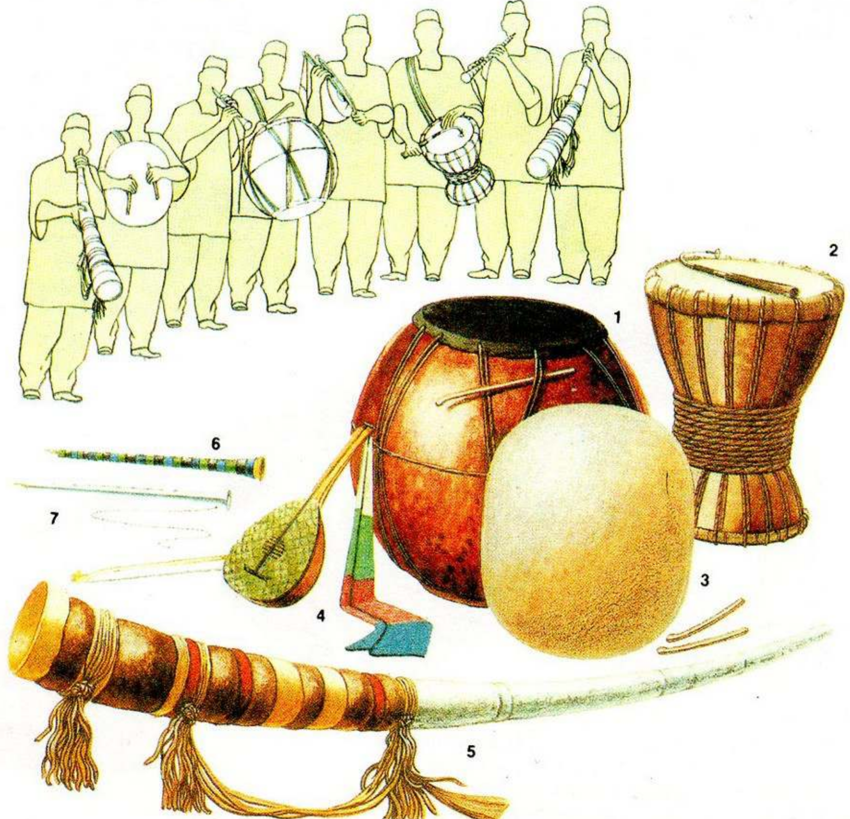
İŞLEV VE YORUMLAMA

Günümüzde dünyanın her yanında olduğu gibi, Afrika'daki müzisyenlerin canlı yorumlamaları da, transistörlü radyolar, teypler, vb. kayıtlı ses kaynaklarının tehdidindedir. Gene de, Afrika müziğinin büyük bölümünün katılımcı yapısı ve dansla yakın ilişkisi, birçok durumda, canlı yorumcuların varlıklarını sürdürmelerini güvence altına almaktadır.

Bu durumlarda çalınan müzik kabaca, günlük müzik ve kutlama müziği diye ikiye ayrılabilir. Günlük müzik, her tür çocuk şarkısı ile oyun müziğini, ninnileri, sıkıcı işlere eşlik eden ya da çalışanların aynı tempoyla çalışmalarını sağlamaya yarayan şarkıları, kişisel haz olayı için çalınıp söylenen şarkıları ve toplumsal danslar ya da gezginci toplulukların sahneledikleri sahne oyunları gibi, öncelikle kitlelerin eğlenmesi için yapılmış birçok müzik türünü içerir. Kutlama müziğiyse, insanların yaşam çevrimi içindeki doğum, yetişkinliğe geçiş, düğün, cenaze gibi özel olaylara, özel ulusal, dinsel ve tarımsal olaylara yakından bağlıdır. Afrika'nın ayrıntılı ve görkemli maskeli dansları da, genellikle bu tür kutlamalar sırasında yapılır.

Bazı topluluklardaki farklı bir kutlama müziği kategorisi, olaylardan çok, belli bireylere bağlıdır. Kutlama yalnızca, çoğunlukla bir profesyonel olan ve belli bir sanat koruyucu kişi için anma ve övgü şarkıları söyleyen müzikçi tarafından gerçekleştirilir. Bu övgü şarkıları, hem geçmişteki, hem de günümüzdeki çeşitli önderler ve kahramanların büyüklük savlarını doğrulama işlevi görür. Aşamasırasına dayalı toplumlarda bu şarkı türü, önderler ile halk arasındaki gerekli uyumu kurup sürdürdüğü için, günümüzde de önemlidir.

Tarihsel şarkılar ile uzantıları olan epik anlatı da, övgü şarkısına yakındır. Her iki türe de Afrika'nın çeşitli bölgelerinde sık sık rastlanır ve her ikisinde de müzik

Kuzey Nijerya'da duma (1) obodo (2), gangi (3), goge (4), santo (5), sareva (6) ve gümüş flüt (7) çalan, Hausalardan bir müzik topluluğu, Duma, içi boş sukabağından yapılan ve üstüne bir deri gerilen küre biçiminde bir davuldur. Çalgıcı davulu bir elle ve hafifçe eğri bir çubukla çalar. Obodo, geniş bir ton yelpazesi olan bir "konuşan davul"dur. Dar, eğri bir çubukla çalınır. Gangi, sukabağından yapılmış bir davuldur. Çalgıcı bu davulu göğsüne bastırır ve iki çubukla çalar. Goge, yayla çalınan lavta tipi bir çalgıdır. Gövdesi inek derisiyle birbirine tutturulan çeşitli boylarda sukabaklarından yapılır. Çalındığı zaman, vızıltılı bir ses çıkar. Sareva, bambudan ve inek boynuzundan yapılmış bir flüttür. Gümüş flütün, kampanasından sarkan bir zinciri vardır; zincir, rezonansı etkiler.

Recitativo üslubunda bir Mandinga şarkısı

Serbest ve hızlı

Bari nyan-cho n'i y'a moi nyan-cho- lu nyan- cho mu Sa- ne ni Ma- ne le ti

Ko- ringo- lu Sonko nin San- yang San ku le ding Ja ta Je-nung mansa fa ko-ring

Ko- ringo nin Tamba Ma mu du Ma ma Wurundi Su- fa soto ke le ke do ku la san sante

kon- ko li- ya- la si- bo ko to ji man di bar' a bi- la- lu nyinya- ta vb.

Mandinga davullarındaki ritim bileşimine bir örnek

Küçük davul

Büyük davul

Açıklama

= baskılı vuruş

= hafif vuruş

alt satır = sol elle

üst satır = sağ eldeki çubukla

Recitativo üslubunda yazılmış bu Afrika şarkısı (altta), *Afrika müziğinin birçok yapıtında ortak olan inişliliğin güzel bir örneğidir. Mandinga davul ritmi bileşimiyse* (en altta), *iki ayrı davul ezgisinin yol açtığı karmaşıklığı yansıtmaktadır.*

eşliğinde öykü anlatılır. Öykünün uygun yerlerine, belli sahneleri belirleyen şarkılar konur. Bu türün halk arasındaki bir çeşidiyse, içeriğinin mutlaka doğru olması gerekmeyen, ama genellikle bilinen bir masalı ya da başka bir eğlendirici öyküyü içeren şarkılı öyküdür.

İster günlük müzik, ister kutlama müziği olsun, Afrika müziklerinin tümü, güçlü bir toplumsallaştırma işlevi görürler. Öfkeler ve kıskançlıklar genellikle doğaçtan söylenen, imalı şarkı metinleriyle dışarı vurulur ve yöneltildikleri kişinin duyma uzaklığında söylenirlerse, istenen sonuç elde edilir. Çalışanların belirli bir tempoya uymalarını sağlayan şarkılar, verimliliği desteklerler ve bir topluluk dayanışması duygusuna katkıda bulunurlar. Krallıkla ya da önderlikle özdeşleştirilmiş müzik ve çalgılar, saygı uyandırır. Hattâ bazı toplumlar, krallık çalgılarına, kralın iktidarının odak noktası gözüyle bakmışlardır: Krallık çalgılarının düşman dine geçmesi krallığın sonu olurdu.

Afrikanerler

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşayan Hollandalı ya da protestan Fransız kökenli beyazlara verilen ad. *"Boerler"* ya da *"Afrikaanderler"* adı da verilen Afrikanerler (Hollandaca "çiftçiler"), Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki beyaz nüfusun yüzde 65'ini oluşturur. Hollandaca'dan türemiş "Afrikanca" adı verilen dili konuşurlar.

Tarih. İlk Afrikanerler, günümüzdeki Kap eyaletine yerleşen (1652) Hollandalı öncülerdir. XVIII. ve XX. yy'larda Afrikanca konuşan beyazlar, hem Bantularla hem de İngiliz komşularıyla savaşarak iç kesime doğru göçtüler (Bk. BÜYÜK GÖÇ). Güney Afrika Cumhuriyeti (1852; daha sonra Transvaal adını aldı) ve Oranj Özgür Eyaleti (1854) adlı iki bağımsız eyalet kurdular. İkinci Boerler Savaşı'nda (1899-1902), İngilizler karşısında yenilgiye uğramalarından sonra, bu topraklar İngilizlere geçti ve 1910'da Güney Afrika Birliği kuruldu. Bu devlette 1948'e kadar siyasal açıdan İngilizce konuşan beyazların yanında ikinci planda kalan Afrikanerler, o tarihte Afrikaner Ulusal Partisi'nin büyük bir seçim zaferi kazanmasıyla, üstünlüğü ele geçirdiler.

Çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan Afrikaner halkı, Birinci Dünya Savaşı sonunda kentlere göçmeye başladı (günümüzde yüzde 70'ten çoğu kentlerde yaşamak-

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Pretoria yakınındaki Voortrekker Anıtı, 1830-1840 yıllarındaki Büyük Göç'ü simgelemektedir: 14 000 Afrikaner çiftçisi ve aileleri, İngiliz egemenliğinden kurtulmak ve daha verimli, daha büyük topraklar bulmak için Kap sömürgesinden ayrılarak, iç kesimlere göçmüşlerdir.

tadır). Yakın döneme kadar, genellikle tarımda ya da hizmet işlerinde çalışan Afrikanerler topluluğu, ülkedeki beyaz topluluklar açısından en "yoksul" topluluğu oluşturuyordu: 1930 yıllarında Güney Afrika'da "yoksul beyazlar" (çoğunluğu Afrikanerler), beyaz nüfusun yaklaşık yarısını oluşturmaktaydılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Afrikanerlerin toplumsal-ekonomik düzeyi hızlı yükseldi: Günümüzde Güney Afrika Cumhuriyeti hükümetinde ve daha önce İngilizce konuşan beyazların denetimi altındaki sanayi dallarında, kilit noktaları ellerinde tutmaktadırlar.

Din. Afrikanerlerin büyük çoğunluğu protestandır (calvinci) ve beyazların ülkeye yerleştikleri ilk yıllardan bu yana güçlü bir birleştirici öğe işlevi üstlenmiş Hollanda Reform Kiliseleri üyesidir. Bununla birlikte, kentleşmenin gelişmesi, geleneksel Afrikaner ailesinin gücünü azalttığı gibi, kiliselere bağlılığı da bir ölçüde azaltmıştır.

Dil. Afrikanca Güney Afrika Cumhuriyeti'nde en yaygın dildir: Yalnızca Afrikanerlerin değil, beyaz-Afrikalı karışımı melez renklilerin çoğunluğunun da ulasal dilidir; ayrıca, İngilizce'nin yanı sıra, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ikinci resmî dilidir. Afrikanca, türemiş olduğu Hollandaca'nın büyük etkisini taşır; ayrıca İngilizce, Almanca ve Hoysan dili dahil, çeşitli dillerden alıntı sözcüklerle zenginleşmiştir.

Eskiden çoğunlukla yoksul halkın kullandığı yerel bir lehçe olan Afrikanca (o dönemde iyi eğitim görmüş kişilerin dili Hollandaca'ydı), ancak XIX. yy'da ulusal bir dil sayılmaya başlandı. Gennootskap van Regte Afrikaners adlı Afrikaner ulusal örgütünün çabaları sonucunda, ilk Afrikanca dilbilgisi yayınlandı (1876) ve Afrikanca, Afrikanerlerin ulusal dili sayılmaya başlandı. Boer Savaşı, siyasal akılcılığın yanı sıra dil ve kültür akılcılığını artırdı. 1925'te Afrikanca, resmen Hollandaca'nın yerini aldı. Ayrıca, Afrikaner ulusçuluğunun temel öğelerinden birini oluşturmasının yanı sıra, Afrikaner kültürünü yayma çalışmaları sonucunda, Afrikanerlerle, hiçbir ırk ve dil bağlantısı bulunmayan İngilizce konuşan beyazlar bile, Afrikanca öğrenmeye başladılar.

Edebiyat. Afrikanca'nın ulusal dil olarak kabul edildiği sırada, Afrikanerler güçlü bir edebiyat geliştirmeye başlamışlardı. XIX. yy. başlarında, Afrikaner edebiyatının konusu, kırsal yaşam ve dindi. Eugene Marais (1871-1936), Afrikanca ilk önemli şiir sayılan *"Winternag"*'ı (1905) yazdı ve dilin edebiyatta kullanımında günümüzde bile örnek sayılan sade bir Afrikanca'yla, hem şiirler hem de düzyazılar yayınladı. Boer Savaşı, Afrikanca yayınlanan ilk şiir kitabının yazarı, şair ve İncil çevirmeni Totius (J.D. Du Toit, 1877 - 1953) gibi ve kendi insanına kendi dilinde okumayı öğretmek amacıyla yazan romancı, makaleci ve gazeteci C. J. Langenhoven (1873-1932) gibi yazarlar için, yeni bir kültürel boyut oluşturdu. Boer Savaşı sırasında gazete muhabirliği yapan doktor C. Louis Leipoldt (1880-1947), savaş şiirlerini topladığı birçok kitap yayınladı. Romancı Jochem Van Bruggen (1882-1957), kırsal kesimde yaşayan "yoksul beyazlar"la ilgili nükteli romanlar yazdı.

Dertigers (30'ların Adamları) topluluğu, 1930 yıllarında yetenekli şairleri biraraya getirdi. Bunlardan W. E. G. van Wyk Louw, sevgi, gençlik ve din konularına yeni bir boyut getiren *Die Ryke Dwaas*'ı (Zengin Çılgın, 1934) yayınlarken, ağabeyi N. P. von Wyk Louw (1906-1970), parlak meslek yaşamına epik bir şiirle (Raku, 1941) ve dramatik bir monologla (Die Hond von God, 1942) başladı (her ikisi de Afrikanca edebiyatının, hâlâ aşılamamış başyapıtlardır).

İkinci Dünya Savaşı ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde sanayileşmenin gelişmesi, Afrikanca kullanan edebiyatçıların bakış açılarını genişletti. D. J. Opperman (1914-) ve S. J. Pretorius (1917 —), kentleşmenin yarattığı kargaşayı işlerlerken, "renkli" şair P.J. Philander (1921-) ve Adam Small (1936 —), Afrikanca önemli yapıtlar yayınladılar. Afrikanca'nın yanı sıra İngilizce de yazan romancı Andre Brink (1935 —), ırk ayrımını ilk kez dile getiren (Güney Afrika Cumhuriyeti yetkililerinin yasakladıkları ilk Afrikanca kitaptır) *Looking on Darkness*'i (Karanlığa Bakış, 1973; İng. çev. 1974) yayınladı.

Etienne Leroux (1922 —), başlıca romanı *Sewe dae by die Silbersteins* (Silbersteinlerde Yedi Gün, 1962) adlı romanıyla ve daha sonra yayınladığı *Magersfontein, O Magersfontein* adlı yapıtıyla, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin en önemli edebiyat ödülü olan Hertzog Ödülü'nü kazandı. Ayrıca şair ve anı yazarı Breyten Breytenbach ve romancı J.M. Coetzee, birçoğu çeşitli Batı dillerine çevrilen ve büyük ilgi gören yapıtlar yayınladılar.

Afrika sanatı

Afrika'nın geleneksel sanatı, öncelikle maskelerden ve gerek büyü, gerek din açısından önem taşıyan figürlerden, kişilerin süslenmek için kullandıkları süs eşyalarından ve rütbe, saygınlık gösteren nişanlardan oluşur. Bu nesnelerin çoğu, geleneksel Afrika toplumunda görsel sanatların işlevini yerine getirmesi için temel koşul olan törenlerle ya da öteki planlanmış etkinliklerle (şarkı söylemek, dans etmek, davul çalmak, öykü anlatmak, vb.) herhangi bir biçimde ilintilidir.

Geleneksel Afrika sanatının biçimleri ve işlevleri, şaşırtacak derecede çeşitlidir. Ancak, hem bölgesel nitelik taşıyan, hem de daha genel kapsamlı olan araştırmalar sonucunda, belirli biçim ve anlam kalıpları ayırt edilebilir. Heykel yapımı, genellikle Afrika'nın görsel sanatlarında en başarılı dal sayılır. Kıtanın birçok bölümünde heykellere rastlanmakla birlikte, heykeller en çok Batı Afrika ve Orta Afrika'da yaygındır. Çoğunluğu tahtadan yapılmış olmakla birlikte, metal heykellere de rastlanır.

Güney Afrika'da ve Doğu Afrika'da, Buşmenlerin (Sanların) yaptıkları sanılan Eskiçağ'dan kalma kaya resimleri bulunmuştur. Bunun dışında, Afrika'da sözü edilmeye değer bir kaya resimleri sanatı geleneğine, yalnızca Cezayir, Libya ve Çad'da rastlanır. Bunlar, Büyük Sahra'da Tarihöncesi'nde yaşamış halkların yapıtlarıdır (Bk. TARİHÖNCESİ SANATI). İslâm etkisi, Batı Afrika savanaları boyunca ve Doğu Afrika'da sahil bölgelerinde görülür. Her iki bölgede yaşayanlar da, en az bin yıldır İslâm uygarlığıyla ilişkidedirler.

GENEL ÖZELLİKLER

Geleneksel Afrika sanatında en az üç temel tema, sürekli olarak yinelenmiştir: (1) Çalılık ile köy arasındaki ayrım; (2) cinsler arasındaki sorunlu ilişkiler; (3) istenen sonuçlara varabilme amacıyla, hem doğal, hem de doğaüstü çeşiti güçleri denetimi altına alabilmek için verilen savaşım.

Çalılık-köy karşıtlığı, Afrika'da yaygındır; ama, dile getiriliş biçimleri yöreden yöreye değişir. Altında yatan düşünce, dünyanın birbirini tamamlayan iki ayrı bölgeden oluştuğudur: Biri yabanıl, kargaşa içinde, denetim altına alınamayan bir bölge (ya da doğa); öbürü düzenli, denetim altına alınmış, ölçülü, her şeyin öngörülebileceği bir bölge (ya da uygarlık); yani köyün insan dünyası. Nijerya'da İbolar, bu karşıtlığı maskeler ve başlıklar aracılığıyla dile getirirler; erkek, eylemi, yani çalılık yaratıklarının en güçlüsünü simgeler; kadın, incelik ve

uygarlığı dile getirmek için zarif bir saç tuvaletiyle canlandırılır.

Kongo'da yaşayan Yakolarda ve öbür topluluklarda kullanılan yetişkinliğe geçiş töreni maskeleri, kaba çalılık gereçlerinden, nispeten soyut hatlarla yapılırlar; törenin sonunda (yani erkek çocukların simgesel olarak doğadan gelip uygarlığa katıldıkları zaman) takılan maskelerse, tahtadan yapılmışlardır; daha doğaldırlar ve insansı zayıflıklarla alay etmek için kullanılırlar. Mali'de yaşayan Doganlar, iki bölge karşıtlığını, sarmal biçimler (doğa) ile dikdörtgenler (uygarlık) arasındaki çelişkiyle yansıtırlar.

Cinsler arasındaki ilişkileri çevreleyen sorunları ve konuları ele almak için, çeşitli Afrika toplulukları sanatı bir tedavi aracı olarak kullanırlar. Sözgelimi, Fildişi Kıyısı'nda Bauleler, insanın ruh sevgilisini temsil ettiği varsayılan figürler oyarlar; çünkü bu varlıkların, kıskançlığa kapılırlarsa erkekler ile eşleri arasında sonu gelmez sorunlara yol açacağına inanırlar.

Afrikalılar, etkili doğal ya da doğaüstü güçler karşısında edilgin kalmazlar; hattâ geleneksel Afrika toplumunda sanatın birincil işlevi, insanların yaşamlarını etkileyen güçleri ustalıkla idare etmek olmuştur. Bu güçler, eski Batı toplumlarında inanılmış olduğu gibi, olağandışı ölçüde iyi ya da kötü değildirler; tersine, doğal ve doğaüstü güçlere, uygun yöntem kullanılırsa biçim verilebilir, etkiye ve yönlendirmeye açık güçler gözüyle bakılır. Bu yüzden, Nijerya'nın güneybatı kesiminde yaşayan Yorubalar, cadıları hoşnut etmek ve saygılarını belirtmek için, "Gelede" adı verilen, özenli maskeli törenler yaparlar.

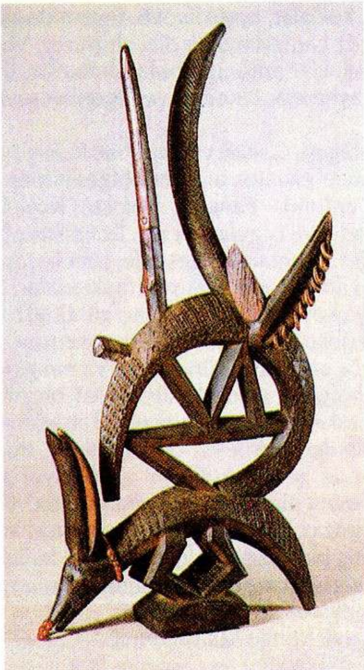
Fildişi Kıyısı'nda yaşayan Senufoların yaptıkları "ateş tükürücü" maskesi ve bununla bağlantılı birçok savana biçimleri gibi, cadıları kovmak amacıyla kullanılan, bile bile çok çirkin yapılmış maskeler, büyücülüğe karşı, ateşe ateşle karşılık veren vahşi bir karşı saldırı oluştururlar. Afrika'nın her yerinde rastlanan, büyüyle oluşturulmuş, güç kazandırılmış nesneler olan Fetişler (Bk. FETİŞ) için de aynı şey geçerlidir. Bu fetişler istenen bir sonu, sözgelimi, kötü bir huydan kurtulmayı, insanın aşk yaşamını düzeltmeyi ya da başka bir insanı (ya da doğaüstü bir düşmanı) yok etmeyi amaç alırlar. Kısacası, geleneksel Afrika sanatı, temelde işlevsel ve iyimserdir.

BÖLGESEL ÜSLUPLAR

Batı Sudan bölgesi. Bu bölge, Burkina Faso, Mali'nin batı kesimi ve Fildişi Kıyısı'nın kuzeybatı kesimini içerir. Dogonlar, Bambaralar, Bvalar ve Senufolar, bölgedeki sanat üreten halkların en tanınmışlarıdır. Bu kurak bölgede, ataların öfkesinin yatıştırılması ve gençlerin her toplumun eskiden kalma geleneklerine göre yetişkinliğe geçirilmeleri gibi, ürünün bereketi de büyük önem taşır. Bu amaçla, efsanevi ataları temsil eden maskeler ve figürler yapılıp, önlerinde dans edilir ya da kurbanlar sunulur. Batı Sudan bölgesinde bu maske ve figürler, bir ölçüde üsluplaştırılmış, süssüz ve köşelidir.

Orta Sudan bölgesi. Merkezi günümüzdeki Nijerya'nın kuzey kesiminde bulunan Orta Sudan bölgesinde ağır basan halklar, birçok kent-devlet kurmuş Müslüman Hausalar ve Pöllerdir (ya da Fulaniler). Orta Sudan bölgesi sanatı, genelde temsili değildir ve bazıları kalıba dökülmüş, alçak kabartmalı süslemeleri, metal ve boncuk mücevherleri, geometrik aplikeyle süslenmiş deri işlerini içerir. Ayrıca, bölgenin güney kesimindeki 480 km'lik yüksek topraklarda, Nok uygarlığı denen uygarlıktan kalma, İ.Ö. yaklaşık 500 ile İ.S. 200 arasına tarihlendirilen pişmiş topraktan heykeller bulunmuştur. Afrika'nın Büyük Sahra'nın güneyinde kalan bölümündeki günümüzde bilinen en eski heykeller, Nok geleneğinin ürünleridir. Bu geleneğin, daha sonra Nijerya'nın batı kesimindeki kutsal İfe kentinde gelişen pişmiş topraktan ve tunçtan görkemli portreler geleneğine yol açtığı düşünülmektedir. Orta Sudan bölgesindeki, Tivler, Goemaylar, Montollar, Mamalar, Vacalar, Cukunlar, Mumuyeler, Çambalar ve Afolar gibi günümüzdeki bazı halkların yaptığı oyma maske ya da figürler, Batı Sudan bölgesi halklarının sanatıyla büyük benzerlikler taşıyan savana kuşağı boyunca eski bağlantıların varlığını yansıtmaktadır.

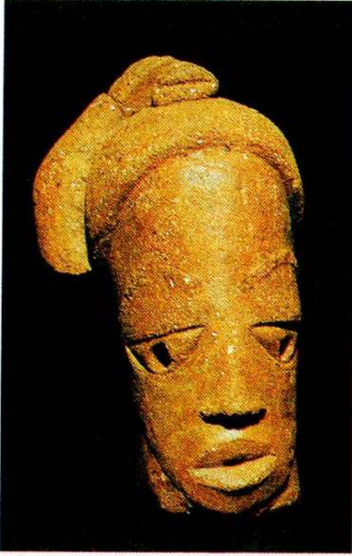
Batı Gine kıyı bölgesi. Bu bölge Gine-Bissau, Sierra Leone, Liberya'dan, Gine'nin sık ormanlarla kaplı kıyı bölümünden ve Fildişi Kıyısı'nın güneybatı kesiminden oluşur. Niteleyici maskeleri ve figürleri, Mendeler, Bagalar, Golalar ve Danlar gibi halklar tarafından yapılmıştır. Biçimler genellikle, komşu Batı Sudan bölgesindekiler-

(Üstte) *Tarihöncesi dönemden kalma, Buşmenler (Sanlar) tarafından yapılmış bir kaya resmi. Bu tür resimlerde genellikle av sahneleri canlandırılmıştır.*

(Solda) *Mali'de Bambaralar tarafından yapılmış tahta bir dans başlığı.*

Nijerya'nın kuzey kesiminde bulunmuş, İ.Ö. 600-İ.S. 200 arasından kalma, Noklar tarafından yapılmış pişmiş toprak heykeller. Üstteki örnekte, Demir çağı Nok uygarlığının niteleyici özelliği olan süslü başlığıyla silindir biçiminde bir baş görülmektedir. Nijerya'da Benin sarayında bulunmuş, 1550-1680 arasından kalma bu tunç levhada (sağda) *kral ile önünde diz çökmüş maiyeti canlandırılmıştır. (British Museum, Londra'nın izniyle.)*

den daha yumuşak, parlak ve daha yuvarlaktır. Bölgedeki baskın sanat biçimi, oyma tahta maskelerdir. Törenlerin düzeninin sağlanmasında, haksızlık yapanların cezalandırılmasında, toprak anlaşmazlıklarının çözülmesinde ve savaşların başlatılıp sona erdirilmesinde kullanılırlar.

Orta Gine kıyı bölgesi. Orta Gine kıyısı, Fildişi Kıyısı'nın güneydoğu kesimi, Gana'nın güney kesimi, Togo, Benin ve Nijerya'nın güney kesiminden, Nijer ırmağının aşağı kesimine kadar uzanır; ayrıca, Kamerun'un savanalar bölgesinin bir bölümünü de içine alır. Orta Gine kıyısı sanatı, Afrika'nın bütün öbür bölgelerinden daha zengin ve daha karmaşıktır. Bu bölgede yaşayan Aşantiler (Akanlar), Fonlar, Yorubalar, ve Beninler gibi topluluklar, geleneksel olarak tanrısal krallıklarla ve öbür merkezleşme kurumlarıyla bağıntısı olan sarayla ilgili topluluklardır. Sanatları, altın, gümüş, tunç, pirinç, boncuk, ipek, fildişi gibi "soylu" gereçlerle yapılmıştır. Saraya bağlı uzmanlaşmış zanaatçı loncaları, çok ince bir işçilikle, genellikle önderler için sanat yapıtları yaratmışlardır. Orta Gine kıyısının sanat ürünleri arasında tabureler, davullar, incelikle işlenmiş kumaşlar, çanak-çömlek, pişmiş topraktan heykelcikler, süs olarak kullanılan kılıçlar, minyatür maskeler, taraklar, aynalar, bastonlar, pipolar, kap-kacak ve oyma çalgılar sayılabilir. Bölgenin zenginliği ve bununla bağlantılı olan sanat zenginliği, bir ölçüde Avrupa gemileriyle yapılan kazançlı alışverişten kaynaklanmıştır.

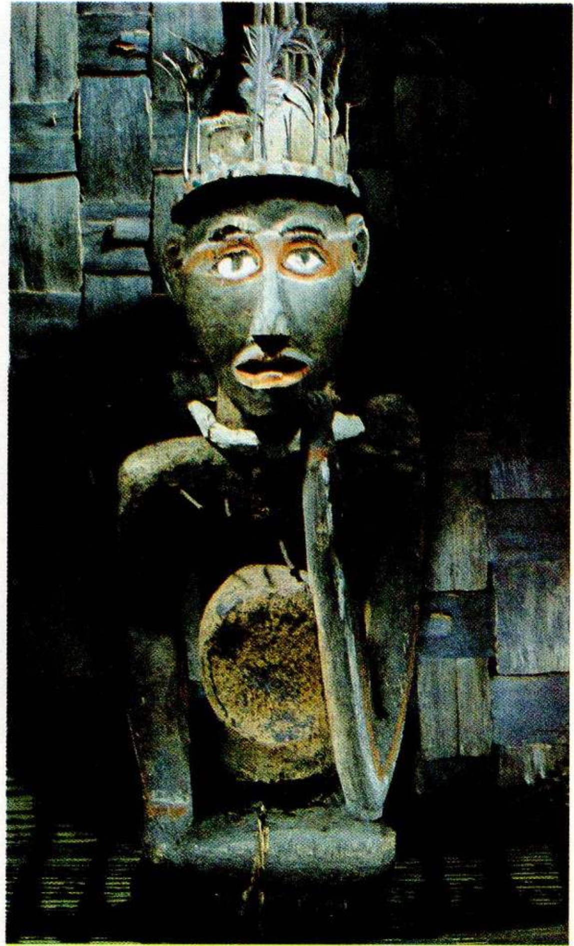
Doğu Gine kıyı bölgesi. Orta Gine Kıyısı'nın soylu, merkezleşmiş toplumları ile, Nijerya'nın güneybatı kesimindeki daha gevşekçe örgütlenmiş halklar arasındaki sınırı, Nijer ırmağının alt kesiminin çizdiği söylenebilir. Nijerya'nın güneybatı kesiminde krallar, büyük önderler bulunmadığı için, daha çok, inceden inceye geliştirilmiş maskeli eğlenceler, oyunlar ağır basmıştır. Bazen gizli dernekler, bazen de yüksek unvanlı topluluklar tarafından sahnelenen bu oyunlar, önderliğin yaşlılarda olduğu topluluklarda yasa ve düzenin sağlanmasında kullanılmıştır. Doğu Gine kıyı bölgesine özgü sanat yapıtları, maskeler, kuklalar, başlıklar, vb. tiyatro donanımından oluşan göz kamaştırıcı bir dizi oluşturur. Yöredeki başlıca topluluklar arasında İbolar, İbibiolar, İdomalar, İcolar, Ecaghamlar (Ekoiler) ve Ogoniler sayılabilir.

Ekvator ormanı bölgesi. Gabon ve Zaire'nin kuzey kesimi boyunca uzanan ekvator ormanı bölgesinin en iyi bilinen halkları arasında Fanglar, Kotalar, Kveleler, Ngbakalar, Mboleler ve Legalar yer alır. İlk halkını oluşturdukları bu yağmur ormanı bölgesinde, avcı ve toplayıcı Pigmeler de günümüzde hâlâ yaşamaktadırlar. Sanat ürünleri ortaya koyan tarımcı halklar, günümüzden yaklaşık 2 000 yıl önce, genellikle "Bantu yayılması" diye adlandırılan göç sırasında, güney Nijerya'nın güney kesiminden bu bölgeye gelmişlerdir. Sanat biçimleri arasında çeşitli maskeler, figürler, çok güzel tasarlanmış silahlar, kehanetle ilgili nesneler, oyma fetişler, duvar resimleri, çalgılar ve günlük kullanım aletleri yer alır. Yaygın bir görsel motif olan "yürek biçiminde yüz" diye adlandırılan şey, göz çukurlarından ağız yakınına kadar içbükeylik verilmiş bir yüzdür. Nijerya'da da kullanılmış bu motifin, Bantu göçmenleri tarafından oradan getirildiği düşünülmektedir.

Aşağı Kongo bölgesi. Kongo (Zaire) ırmağının aşağı kesiminde, denize döküldüğü yer yakınında geliştirilen

Gabon'da Kotalar tarafından tahtadan yapılıp, bakırla kaplanmış bir cenaze figürü. Ölünün ruhunu temsil eden figür, atalara tapma dini törenlerinde kullanılırdı. (Prenses Gourielli koleksiyonu, New York.)

Bu tahta fetiş figür, Zaire'de Yaka kabilesi tarafından yapılmıştır. Fetiş bir heykelin, sahibini kötülüklerden koruyan büyülü özellikler taşıdığına inanılırdı. (Berlin Etnografya Müzesi.)

üsluplar, yaklaşık 1500 yıldan bu yana, krala (manikongo) ve maiyetinden çoğuna hıristiyanlığı benimsetmiş olan Portekizlilerin etkisi altında kalmıştır. Portekizliler çekildikten sonra, hıristiyanlıktan ödünç alınmış birçok simge putperestçe anlamlar kazanmıştır. Sözgelimi, haç, önderin gücünün simgesi haline gelmiştir. Aşağı Kongo bölgesinin öteki sanat ürünleri arasında, sözgelimi anne ile çocuk figürleri ve çivi çakılmış fetişler de hıristiyanlık kökenlidir.

Güney savana bölgesi. Orta Afrika'daki geniş yayla kuşağında, Çokveler, Lubalar, Songyeler, Yakalar, Pendeler ve Kubalar gibi birçok Bantu halkı ile Mbundular ve Makondelar gibi, bu halklarla ilintili topluluklar yaşar. Bölge halklarını sanata yönelten ilk şeyin, erkek çocukların yetişkinliğe geçiş törenleri olduğu düşünülmektedir. Maskeler, figürler, özel giysiler ve görkemli tiyatro efektleri, bu törenlerin bir parçasını oluştururlar ve çoğunlukla çocukları hem kültür, hem de erkeklerin nasıl davranması gerektiği konusunda yetiştiren eğitici donanım işlevini de yüklenmişlerdir. Zaire'nin orta kesiminde yaşayan Kubaların, saraya özgü incelikli sanat ürünleri de vardır: Krallar ve aileleriyle ilgili portre heykeller, zarif kâseler, davullar, kap-kacak, bebekler, yüksek rütbeli kişiler için birçok simge, vb.

Doğu Sudan bölgesi. Bu bölgedeki halkların çoğunun sanat ürünleri, süsleme sanatıyla sınırlanmıştır. Ama Sudan Cumhuriyeti'nin güney kesimi ile Etyopya'nın güneybatı kesiminde yaşayan Bongolar, Konsolar ve Boranaları da içeren birkaç topluluk, ataları anmak için tahtadan figürler oyarlar. Bu gelenek belki de, Afrika üslupları arasında, Güney Asya boyunca çizilecek geniş bir eğri içinde günümüzde hâlâ görülebilen Eskiçağ'ın putperest sanatına en yakın gelenektir. Mısır'daki Kopt sanatı ve Bizans sanatı ile güçlü bağları olan Etyopya sanatı da, aynı biçimde, öbür sanatlardan farklı yapıdadır.

Doğu ve Güney Afrika bölgesi ile Madagaskar. Buşman resimleri ve kabartmaları dışında, Doğu Afrika'da ve Güney Afrika'da belirgin figürlü üslupların sayısı sınırlıdır. Bu bölgenin ağır basan sanatı, mimarlık ve mimarlık süslemeleridir. Transvaal'de yaşayan Ndebelelerin cüretkâr desenli duvar resimleri ile kişisel süsler, özellikle boncuk işleri de buna katılabilir. Afrika kıyıları açığındaki tek büyük ada olan Madagaskar'a, ilk olarak Afrika'dan değil, Endonezya'dan gelenler (İ.S. I. yy. başlarında) yerleşmiştir. Adada en çok dikkati çeken sanat ürünleri, Doğu Sudan bölgesinde görülen ve Endonezya'nın niteleyici ürünü olan, ataları anmak için yapılmış figürlerdir. Bazı rafya dokumaların en yakın benzerlerine de Endonezya'da rastlanır.

Batı'da Afrika sanatı etkileri. XVI. yy'dan başlayarak, Avrupalı gezginler Afrika sanatı ürünleri edinmiş, özellikle de Benin sarayından tunç ve fildişi ürünler almışlardır. XIX. yy'da Avrupa'da, Afrika sanatı koleksiyonlarında gördükleri estetik değerlerin çekiciliğine kapılan Georges Braque, Henri Matisse, Amedeo Modigliani ve

(Üstte) *Güney Afrika'da yaşayan Ndebeleler, evlerini ve evlerini çevreleyen duvarlarını süsleyen duvar resimleriyle ünlüdürler. Transvaal'da Pretoria'daki bir köyden verilen bu örnek, renklerin ve geometrik desenlerin çeşitliliğini yansıtmaktadır.*

(Altta) *Tahtadan ve bitki saplarından yapılmış, yetişkinliğe geçiş törenlerinde kullanılan bu maske, Zaire'de Yaka kabilesinde yapılmıştır. İncelikli bir biçimde boyanmış ve oyulmuş başlık, sünnet töreni ve dans gösterisi sırasında genç bir adam tarafından takılır. (Karl-Ferdinand Schadler Koleksiyonu, Münih.)*

Pablo Picasso gibi modern sanatçılar, yapıtlarında Afrika sanatı etkilerini yansıtmışlardır.

Afrika Ulusal Kongresi

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyahların en önemli ulusçu hareketi. 1912'de orta sınıftan, kentlerde yaşayan siyahlar tarafından şiddet yanlısı olmayan bir yurttaşlık hakları isteme örgütü olarak kurulan Afrika Ulusal Kongresi (AUK; İngilizce *African National Congress*), kuruluş yıllarında barışçı bir protesto hareketiydi. Beyazlar ile siyahlar arasında diyalog kurulmasını ve beyazları siyahların hak istekleri ve amaçları konusunda "eğitmeyi" amaç alıyordu. Uluslararası destek aramak için yurt dışına delegeler gönderirdi.

1940 yıllarında, kentlerde çalışan siyahların sayısının hızla artmasıyla birlikte, AUK de daha militanca bir siyaset benimsedi. Irk ayrımcı çeşitli yasa ve düzenlemelere karşı grevleri, yürüyüşleri, protestoları desteklemeye başladı. 1949'da, Oliver Tambo, Nelson Mandela (Bk. MANDELA, NELSON), Walter Sisulu ve Anton Lembe'nin önderleri arasında yer aldıkları AUK Gençlik Birliği, örgütün denetimini ele geçirdi. 1950 yıllarının başında, Albert Luthuli'nin önderliğinde (Luthuli'ye, daha sonra Nobel Barış Ödülü verildi), pasif direniş kampanyaları başlatan AUK'nin üye sayısı hızla çoğaldı 1955'te örgüt, renklileri, Asyalıları ve siyahlara çeşitli haklar tanınmasından yana beyazları temsil eden siyasal örgütlerle ve işçi örgütleriyle güç birliği yapıp, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne ırkçı olmayan bir demokrasi çağrısında bulunan Özgürlük Bildirisi'ni yayınladı.

Bu dönemi, militan eylemlerin arttığı ve ulusçuluğun ağır bastığı bir dönem izledi. Yalnızca siyah Afrikalılardan oluşan bir örgüt isteyen Robert Somukwe, 1959'da AUK'den ayrılarak, Afrika Birliği Kongresini (ABK; İngilizce *Pan-African Congress*) kurdu. 1960'ta Sharpeville'de yeni çıkarılan yasaları protesto eden siyahlara, beyaz güvenlik güçlerinin gerçek bir kıyım uygulamaları üstüne, AUK, ülke çapında iş bırakma ve sivil itaatsizlik çağrısında bulundu. Hükümet de buna, sıkıyönetim

ilan ederek, AUK ile ABK'yi yasaklayarak ve önderlerinin çoğunu gözaltına alarak ya da tutuklayarak misillemede bulundu.

Yeraltına inen Mandela, örgütün askerî birimi Umkhonto we Sizwe'yi (Ulusun Mızrağı) oluşturarak, Apartheid'in simgelerine (hükümet büroları ve karakollar dahil) karşı bir sabotaj kampanyası başlattı. Bunun üstüne tutuklanıp (1964), ömür boyu hapis cezasına çarptırılarak, ulusçu hareketin simgesi haline geldi.

1976'da Soveto'da çok sayıda öğrencinin güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi ya da yaralanması üstüne, AUK, siyah gençler arasında yaygın destek kazandı. Birçok genç militan, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden kaçarak komşu ülkelerdeki AUK üslerine gittiler. Bu üslere 1980 yıllarında Güney Afrika Cumhuriyeti birliklerinin düzenledikleri baskınlara ve Mozambik, Lesotho, Angola'daki AUK etkinliklerinin Güney Afrika Cumhuriyeti'nin baskısıyla yerel hükümetler tarafından engellenmesine karşın, gerilla eylemleri, özellikle 1986'da sıkıyönetim ilanıyla siyahların protestolarının da önü kesildikten sonra, düzenli biçimde arttı.

1989 Harare Bildirisi'nde AUK, hükümetle görüşmek için koyduğu koşulları sıraladı. Sisulu ve öteki siyah önderlerin çoğu, Ekim 1989'da serbest bırakıldı; AUK de 30 yıllık yasağı 2 Şubat 1990'da kaldırılarak yeniden yasal bir örgüte dönüştü. Mandela 11 Şubat'ta serbest bırakılıp, 2 Mart'ta AUK'nin etkin başkanı ilan edildi. 7 Ağustos'ta AUK, beyaz yönetime karşı 29 yıldır sürdürdüğü silahlı savaşımı askıya aldığını açıkladıysa da, AUK yandaşları ile Zulu önderi Gatsha Buthelezi'nin kurmuş olduğu hareketin yandaşları arasındaki şiddet yoğunlaştı.

1959'dan, Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde ilk ulusal konferansını düzenleyerek Mandela'yı başkan seçtiği 1991 yılına kadar AUK, Zambiya'da bir sürgün hükümeti bulundurma uygulamasını sürdürdü. Ayrıca, varlığını 1983'ten 1991'e kadar sürdüren ulusçu hareketler koalisyonu Birleşik Demokratik Cephe'yle (BDC) bağlar kurdu. Eylül 1991'de AUK, İnkatha ve iktidardaki beyazların Ulusçu Parti'si, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyasal bir çözüme varma çabalarını köstekleyen şiddeti sona erdirmek için bir barış anlaşması imzaladılar.

Afrodisias

Tanrıça Afrodit'e adanmış birçok Eskiçağ kentinin ortak adı. Afrodisias (ya da *Aphrodisias*) adlı kentlerin en ünlüsü, Güneybatı Anadolu'da, eski Karia bölgesinde, günümüzdeki Aydın ilinebağlı Karacasu ilçesinin merkez bucağına bağlı Geyre köyünün yerindeydi.

İ.Ö. V. yy'da kurulan kent, Roma İmparatorluğu döneminde gelişmiş, İ.Ö. I. yy. ile İ.S. V. yy. arasında, önemli bir sanat, öncelikle de heykelcilik merkezi haline gelmiş, Afrodit tapınağıyla ve Afrodit adına yapılan törenlerle ün salmıştır. XIII. yy'da boşaltılan kentin yerinde 1961'den başlanarak sistemli biçimde yürütülen kazılarda pekçok buluntu elde edilmiş,Afrodit tapınağı, stadium, agora, tiyatro, hamamlar, vb. eski Yunan ve Roma yapıları ortaya çıkarılmıştır.

Afrodit

Eski Yunan mitolojisinde, aşk tanrıçası. Romalıların *Venüs*'le özdeşleştirdikleri Afrodit (ya da *Aphrodite*), mitolojiye göre, Zeus ile Dione'nin kızıdır ve Kıbrıs kıyılarında deniz köpüklerinden doğmuştur. Demirci tanrı Hephaistos'un eşi, Eros'un annesidir. Aralarında Adonis ile savaş tanrısı Ares'in de bulunduğu pek çok sevgilisi vardır.

Anadolu'da büyük saygı görmüş ve adına tapınaklar, kentler yapılmış olan Afrodit'le ilgili en ünlü efsane, Truva'yla ilgilidir. Bu efsaneye göre, genç prens Paris'ten, tanrıçaların en güzelini seçmesi istenmiş, Paris baştanrı Zeus'un eşi Hera, Athena ve Afrodit arasından Afrodit'i seçmiş, bunun üstüne Afrodit ödül olarak Paris'e Truvalı Helene'yi kaçırmasında yardım etmiş, bu olay da Truva Savaşı'na neden olmuştur.

Afrodit çağlar boyunca pek çok sanatçıyı etkilemiş, resimleri, heykelleri yapılmıştır. Bunların en ünlüleri *Milo Afroditi* ya da *Milo Venüsü* adıyla tanınan heykel ile Botticelli'nin *Venüs'ün Doğuşu* tablosudur.

afrodiziyak: Bk. CİNSEL GÜÇ UYARICI.

afyon: Bk. HAŞHAŞ.

Afyon (kent)

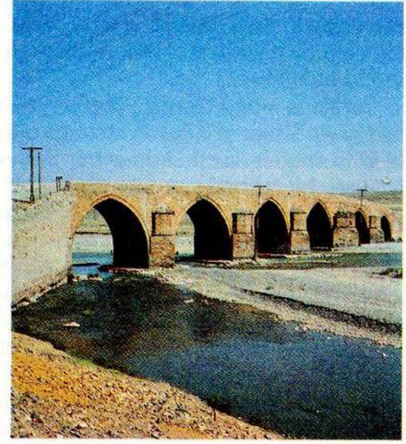
Afyon ilinin merkezi. Afyon kenti İçbatı Anadolu'da, koyu renkli volkanik kayalardan oluşan ve üstünde bir hisar yükselen çok dik yamaçlı bir tepenin eteğinde, 1 010 m yükseltide kurulmuştur.

TARİH

Eskiçağ'la ilgili bilgilerin yetersiz olduğu Afyon (*Afyonkarahisar* da denir) kentinin yerinde, Ortaçağ'da Bizans döneminde *Akroinos* adlı bir kale bulunuyordu. Bizans döneminde Arap ve Türk akınları düzenlenen kale ve çevresi, XIII. yy'ın başlarında (1210'dan önce), Türklerin eline geçti. Bir süre Sahiboğullarının egemenliğinde kalıp (bu nedenle, kente o dönemde *Karahisâr-ı Sahib* adı veriliyordu), o döneme kadar kaleden oluşan yerleşme, kale dışına taşmaya ve kalenin güneybatısına doğru yayılmaya başladı. 1341'den sonra Germiyanoğullarının eline geçen, Germiyanoğlu Yakup Bey II döneminde, Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı topraklarına katılan kent, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'a bağlı kuvvetler tarafından yakılıp yıkıldı. Yeniden Germiyanoğullarına geçip, 1428'de Yakup Bey'in ölümünden sonra, vasiyeti gereğince kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Fatih Sultan Mehmet döneminde, Karaman Beyliği sınırına çok yakın bir noktada bulunduğu için, Karaman Beyliği'ne düzenlenen sefer yolu üstünde stratejik bir önem kazanan kentin kalesi, Yavuz Sultan Selim döneminde yeniden onarıldı. Kent de yönetim bakımından Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. XIV. ve XV. yy'larda kalenin güneyinde ve doğusunda yeni semtler kurulmasıyla daha da genişledi: XV. yy. başlarında Afyon kentinin 35 semti bulunduğu, nüfusun da 8 500 dolayında olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre XVII. yy'da semt sayısı 42'ye çıkan, nüfusu da 20 000 dolayında olan kentte, gene Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, XVII. yy. ortalarında 19 han, 2 048 dükkân vardı ve dericilik gelişmişti. Ne var ki, XVII. yy'da patlak veren Celali ayaklanmaları, başka kentleri olduğu gibi, Afyon'u da etkiledi ve gerilemeye yolaçtı.

XIX. yy'ın ilk yarısında Hüdavendigâr eyaleti içinde yer alan kent, 1883'te bir süre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın eline geçti. 1887'de Hüdavendigâr eyaleti içinde bir mutasarrıflık (sancak) merkezi olup, XIX. yy. sonlarında demiryolu hattının döşenmesiyle gelişmeye başladı. Kurtuluş Savaşı sırasında bir yıl kadar Yunan işgalinde kalıp, 27 Ağustos

Afyon'dan iki görünüş.

1922'de kurtarıldı.

GÜNÜMÜZDE AFYON

Kurtuluş Savaşı'ndaki işgalden gerilemiş olarak çıkan Afyon kenti, 1922'de aynı adlı ilin merkezi olduktan sonra, cumhuriyet döneminde gelişmeye başladı. 1927'de 23 367 olan, 1950'de 30 000'e yaklaşan nüfusu, o tarihten sonra daha hızlı artarak 1970'te 50 000'i aştı (53 497), 1990'da 100 000'e çok yaklaştı (95 643).

İç Anadolu'yu Ege, Marmara ve Akdeniz kıyılarına ulaştıran yolların kavşak noktasında bulunan Afyon kenti, günümüzde demiryolu istasyonuna ve batıya doğru yayılmaktadır.

Afyon (il)

Topraklarının büyük bölümü İçbatı Anadolu'da yer alan, doğuda kalan bazı kesimleri İç Anadolu'ya, güneybatıdaki kesimleri ise Akdeniz bölgesinin Göller yöresine taşan il. Yüzölçümü 14 230 km^2, nüfusu 1990 sayımına göre 739 223, merkezi *Afyon* kenti olan Afyon ilinin, 18 ilçesi vardır: Merkez, Başmakçı, Bayat, Bolvadin, Çay, Çobanlar, Dazkırı, Dinar, Emirdağ, Evciler, Hocalar, İhsaniye, İscehisar, Kızılören, Sandıklı, Sinanlı, Sultandağı, Şuhut.

Kuzeyde Eskişehir, doğuda Konya, güneyde Isparta, güneybatıda Denizli, batıda Uşak, kuzeybatıda Kütahya illeriyle sınırlı olan Afyon ilinin doğu sınırları üstünde, İçbatı Anadolu eşiği üstünde görülen güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu dağ dizilerinin en doğuda olanları yükselir (Emir dağı, vb.). Bu dağlar dizisinin batısında, aşağı yukarı aynı doğrultuda uzanan bir çukur alan seçilir; yaklaşık olarak 1 000 m yükseltide bulunan Afyon ovası bu çukur alan üstünde yer alır. Afyon ovasının özelliği, ovaya adını veren kentin içinde ve yakınlarında, ova üstünde apansızın yükselen, püskürük kayaçların bulunmasıdır. Bunlar eski yanardağ bacalarını dolduran lav kütleleri tarafından ya da yeryüzüne çıkmadan soğumuş magma yığınları tarafından oluşturulmuştur. Afyon alçak alanının batısında ikinci bir dağlar dizisi yükselir; bunlardan Sandıklı dağları (Kumalar dağı) il sınırları içindedir. Bu dağların batısında da, Sandıklı ovası ve Sincanlı ovası gibi ovalar yer alır.

Yükselti ve denizden uzaklık nedeniyle Afyon'un iklim koşullarında İç Anadolu iklimiyle benzerlik görülür. İlin merkezindeki meteoroloji istasyonunun uzun süreli gözlemlerine göre, en soğuk ay ortalaması 0,3 °C, en sıcak ay ortalaması 22,1 °C'tır. Günümüze kadar rastlanan en düşük sıcaklık - 27,2 °C (30.12.1948'de), en yüksek sıcaklık 37,8 °C'tır (14.8.1960'ta), Afyon'da sıcaklığın 0 °C'a düştüğü günlerin, yani don olan günlerin sayısı 93'tür. Başka bir deyişle, yılın üç ayı don olayı görülebilmektedir. İl merkezinde 455 mm olan yıllık yağış tutarı, ilin doğu kesiminde bulunan Emirdağ (396 mm) ve Bolvadin'de (389 mm) 400 mm'nin de altına düşer. Yağışın mevsimlere dağılışında, ilkbaharın öteki mevsimlerden daha çok payı olduğu görülür. Gene il merkezinde, kar yağışlı günlerin ortalama sayısı 14, yerin karla örtülü olduğu günlerin sayısı 27'dir.

İldeki dağlık alanlar, karaçamların ve ardıçların yayılma alanıdır. Meşe çalılıkları da yaygındır. Buna karşılık, yüzyıllardır süren orman yıkımı sonucunda, ovalar çıplaktır.

Afyon ilinde akarsular çeşitli yönlere giderler. İlin kuzeydoğu kesiminde bulunan sular Sakarya ırmağına, kuzeybatı kesimindekiler de Sakarya'nın kolu Porsuk çayına dökülen derelerle Karadeniz havzasına ulaşır. Batıdaki sular, büyük Menderes'in kolu Kûfi çayı aracılığıyla Ege denizine gider.

İlin orta kesimindeki suların önemli bir bölümünü, Afyon ovasından geçen Akarçay toplar ve önce Eber gölüne, daha sonra da Akşehir gölüne taşır. Bu göllerden birincisinin bütünü, ikincisinin de yarısı Afyon ili sınırları içinde (öteki yarısı Konya ilinde) kalır. Eber gölünün suyu tatlı, Akşehir gölününki ise hafif tuzludur. İlin güneybatısında yer alan Acıgöl'ün sularında sodyum ve magnezyum klorür ve sülfatları bulunur. Gölün yaz aylarında beyaz bir görünümü vardır ve kılıçgaga, flamingo gibi kendilerini tuzlu ve acı sulara uyarlamış ilgi çekici kuşların konaklama merkezidir.

1990 sayımı sonuçlarına göre, Afyon ili sınırları içinde 739 223 kişi yaşar. 1985-1990 arasında yıllık nüfus artış hızı, il merkezinde ve ilçe merkezlerinde ‰ 26,93, kırsal kesimde ‰ 16,19, ortalama ‰ 20,57 olarak, Türkiye ortalamasının (‰ 21,7), biraz altında gerçekleşmiştir.

EKONOMİ

Afyon ilinin başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İl topraklarının üçte birinden çoğunu ekili-dikili alanlar kaplar. Tarım, ilin doğu kesimlerinde özellikle tahıl ekimine dayanmaktaysa da, Ege ovalarına geçilen alçak kesimlerde daha çeşitlenir. Tahıl türleri arasında birinci sırayı buğday, ikinci sırayı arpa alır

İçbatı Anadolu'nun öteki kesimlerinde olduğu gibi, Afyon ilinde de, ekili alanlar içinde sanayi bitkilerine ayrılan yer azdır. Sanayi bitkileri arasında, gerek ekiliş alanı, gerek üretim bakımından, birinci sırayı şekerpancarı alır. İlin geleneksel ürünü olan haşhaş (ilin adının haşhaştan elde edilen afyondan kaynaklanması, bu ürü-

nün geçmişte Afyon ili açısından önemini belirtir), yakın dönemde ekiminin büyük ölçüde yasaklanmasıyla, önemini yitirmiştir.

Yağ çıkarılan bitkilerden ayçiçeği ekimi, Afyon iline sonradan girmiş, ama büyük ölçüde gelişmiştir. Sebzeler arasında patates, ötekilerle karşılaştırılamayacak kadar önemli yer tutar. Kavun ve karpuz yetiştiriciliği de önemlidir.

Hayvanlar arasında koyun, sayı bakımından başta gelir. Kılkeçi sayısı ise tiftik keçisi sayısından azdır. Hayvansal ürünler arasında yün, tiftik, deri, peynir, sucuk ve kaymak sayılabilir.

Afyon ilindeki yeraltı gelir kaynaklarının başlıcaları, mermer yatakları ile dağınık biçimde bulunan linyit yataklarıdır. Ünlü mermerler, Sülümenli köyünden, İscehisar'dan ve Hocalar'dan çıkarılır. Emirdağ ilçesinin Güneysaray köyünde de mermer ocakları vardır. Bolvadin, İhsaniye, Sincanlı ilçelerinde dağınık linyit ocakları işletilir. Dazkırı ilçesinde, kimya sanayisinde kullanılan "zırnık" çıkarılır. Afyon'a 23 km uzaklıktaki Gazlıgöl çevresinde, Türkiye'nin en önemli madensularından biri çıkar ve Kızılay tarafından işletilir (Afyonkarahisar madensuyu). Bu çevrede ve Bolvadin, Sandıklı ilçelerinde sıcak su ılıcaları da vardır.

İlin sanayi kuruluşları arasında çimento ve şeker fabrikasının yanı sıra, lastik ayakkabı, tuğla, kiremit, bitkisel yağ ve mermer levha yapım yerleri sayılabilir.

ULAŞIM

Afyon ili, ulaşımın çeşitli yönlere doğru kolayca yöneltilebildiği bir platforma benzer. İl merkezinde düğümlenen karayolları ve demiryolları bir yandan İç Anadolu gerisindeki yerlere, bir yandan Marmara Bölgesi'ne (İstanbul), bir yandan da Göller yöresi üstünden Akdeniz kıyılarına bağlanabilmektedir.

Agadir

Fas'ta kent. Fas'ın güneybatı kıyısında yer alan, aynı adlı ilin merkezi olan Agadir kenti, Marakeş'in yaklaşık 220 km güneybatısındadır. Nüfusu 110 480'dir. Sus ovasının Atlas okyanusu kıyısına açıldığı yerde bulunan kent, önemli bir balıkçı (sardalya) limanıdır.

XVI. yy'da Portekizliler tarafından kurulan Agadir, Temmuz 1911'de Almanya'nın, Fas'ta bir Fransız himaye bölgesi kurmasına karşı çıkarak, kent açıklarına bir savaş gemisi göndermesiyle, iki ülke arasında bir anlaşmazlığa yol açacak gibi olduysa da, Kasım ayında taraflar uzlaşmayı başardılar. 1960'taki depremden büyük zarar gören semt, sonradan limanın çevresinde aşağı yukarı bütünüyle yeniden kuruldu.

Agâh, Hacı Bulak

Türk şairi (Semerkand 1630-Diyarbakır 1728). Buhara'da edebiyat öğrenimi gören Hacı Bulak Agâh, Tebriz, Bağdat, Konya, Kudüs, Mekke, Medine ve Mısır'ı dolaştıktan sonra, Diyarbakır'a yerleşmiştir.

Farsça ve Türkçe şiirlerinin yanı sıra, hattatlığı, minyatürcülüğü ve tezhipçiliğiyle de tanınır.

Agâh Efendi

Türk gazetecisi ve devlet adamı (İstanbul 1832-Atina 1885). Paris'te elçilik kâtipliği (1852-1854) yapan Agâh Efendi, yurda döndükten sonra İbrahim Şinasi'yle Türkiye'de ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'i kurdu (1860). Postanei Amire nazırlığı yapıp, Türkiye'de posta pulu kullanımını başlattı (1862). Genç Osmanlılar Cemiyeti'ne kurucu üye olarak katıldığı için yurt dışına kaçmak zorunda kalıp (1867), Londra'da *Hürriyet* gazetesinin yayınlanmasına katkıda bulundu. 1884'te bağışlandıktan sonra, Rodos ve Midilli'de mutasarıflık yaptı. Atina elçiliğine atanmasından kısa süre sonra öldü.

Agâh Paşa

Türk şairi (Trabzon 1831-Ankara 1906). Kavasbaşı Mustafa Ağa'nın oğlu olan, ilk öğrenimini tamamladıktan sonra kitabet mesleğine giren Agâh Paşa, bir süre sonra gönüllü olarak bahriyeye katılıp, İstanbul'a gelmiş, gemi hocalığı, kalyon katipliği gibi görevlerde bulunup, alay beyliğine kadar yükselmiştir.

Agâh Paşa'nın divan şiiri geleneğine bağlı şiirlerinde, tasavvufun etkisi görülür. Dünyaya bilgece bakışın yanında ince bir yergi sezilir. *Bülbülname* adlı manzumesi ve *Divan* 'ı basılmamıştır.

Agam, Yaacov

İsrailli ressam, heykeltraş ve kinetik sanatçısı (Riston-le-Zion 1928). Kudüs, Zürich ve Paris'te öğrenim gören Yaacov Agam, 1953'te, ilk kinetik sanat gösterisini gerçekleştirdi. Heykel ve resimlerinde, Hollandalı Piet Mondrian'ın geometrik katılığına ve yeni-plastiklik (De Stijl adı verilen hareket tarafından formülleştirilmiş soyut kompozisyon kuralları) geleneğine, kişisel canlılığını ve görsel nükteyi katmayı başardı. 1987'de Kudüs'te, su içine yerleştirilmiş ateş içeren altı cam sütun ile üstlerinde yer alan paslanmaz çelikten "David'in Yıldızları"ndan oluşan *Yanma* adlı yapıtını gerçekleştirdi.

agama

Afrika'da yaşayan kertenkele cinsi. Yaklaşık 50 türü bulunan Agama cinsi üyelerinin sert bir kabukla kaplı bedenleri güçlü, üyeleri gelişmiş, kuyrukları oldukça uzundur. Böcekler, vb. küçük hayvanlarla beslenirler (bazı türleri ot da yer). Küçük türleri yerde, büyükleri genellikle kayalık yamaçlarda, ağaçlarda yaşar. Agama türü (*Agama agama*), Batı Afrika'da, çöl agaması türü (*Agama mutabilis*) Kuzey Afrika'da yaşar. Türlerin çoğu, bir tehlike durumunda renk değiştirerek çevreye uyabilirler.

Ayrıca Bk.: KERTENKELE; SÜRÜNGEN.

Agamemnon

Eski Yunan mitolojisinde Atreus'un oğlu. Truvalı Helene'nin eşinin ağabeyi ve Mykenai kralı olan Agamemnon, Truvalı Helene'nin Paris tarafından kaçırılması üstüne çıkan Truva Savaşı'nda Yunanlıların komutanlığına getirildi. Truva'ya giderken gemilerine iyi rüzgâr sağlamak için kızı İphigenia'yı kurban etmeye karar verdi (ama İphigenia, Artemis tarafından bir dişi geyiğe dönüştürülerek kurtuldu). Savaştan sonra yurduna dönünce, kızının öcünü almak isteyen eşi Klytaimnestra ile aşığı tarafından, yıkandığı sırada öldürüldü. Öcünü daha sonra oğlu Orestes aldı. Bütün bu dramatik olaylar, İ.Ö. V. yy'da Aiskhylos'un *Oresteia* adlı tiyatro üçlemesine konu oldu.

Aganippe

Eski Yunan mitolojisinde, Permessos'un kızı. Efsaneye

göre Aganippe bir su perisiydi. Helikon dağı yamaçlarındaki pınarı, musalara adanmıştı. Eski Yunanlılar, bu pınardan içenlerin, şiir yazma gücünü elde edeceğine inanırlardı.

agar-agar

Gelidium gibi kızılsuyosunlarından çıkarılan madde. Özellikle Uzakdoğu'da (adı, Malezya dilinde, bölgede sık rastlanan bir suyosunu türünün adından kaynaklanır) ve Kaliforniya'da hazırlanan agar-agar (ya da kısaca *agar*), laboratuvarlarda ve sanayide kullanılır. Kızılsuyosunları, kaynar suya batırılıp, sonra kurutulur ve hücre çeperlerinin bir bölümünü oluşturan agar-agar, şekerli, helmeli ve koloyitsi bir madde oluşturur.

Zehirsiz olan, suda az çözünen ve tuzlardan, ortamdaki besinlerden ya da organizmalardan etkilenmeyen agar-agar laboratuvarlarda mikroorganizmaların üretildiği ortamların hazırlanmasında kullanılır. Ayrıca, sanayide dondurma, jöle, çorba ve sosların pelteleştirilmesinde, bazı bağırsak hastalıklarının tedavisinde (iç sürdürücü özellikleri vardır), dişçilikte protez yapımında, dokuma ve kâğıtların gözeneklerinin doldurulmasında yararlanılır.

Agardh, Karl Adolf

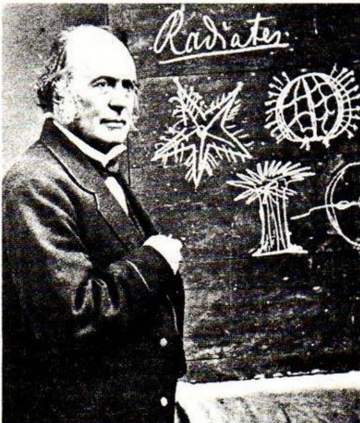
İsveçli botanikçi ve matematikçi (Bastad 1785-Karlstad 1859). Lund üniversitesinde botanik ve iktisat dersleri veren Karl Adolph Agardh, papazlığa geçerek piskoposluğa kadar yükseldi. Diyatomelerin ilk genel tanımını yapıp, *Systema Algarum* (Denizyosunlarının Sistemi, 1824) adlı yapıtında 49 türünü betimledi.

Agassiz, Louis Rodolphe

İsviçre asıllı ABD'li doğabilimci (Môtier, Fribourg kantonu 1807- Cambridge, Massachusetts 1873). XIX. yy'ın en etkili bilim adamlarından L.R. Agassiz, soyu tükenmiş balık fosilleriyle ilgili araştırmalar yapmış ve buzullar çağı kavramını yaratmış bir öncüdür.

Münih ve Erlangen Üniversiteleri felsefe ve eczacılık bölümlerini bitiren (1829,1830) L.R. Agassiz, Paris'e giderek karşılaştırmalı anatominin kurucusu Georges Cuvier'nin yanında çalıştı. 1832'de İsviçre'de Neuchâtel doğa tarihi profesörlüğüne getirilip, çalışmaları sonucunda, karşılaştırmalı anatomi ilkeleriyle 1700'den çok tür tanımladığı, 5 bölümlük *Récherches sur les poissons fossiles* (Balık fosilleri üstüne çalışmalar 1833-44) adlı yapıtını yayınladı.

1830 yıllarını sonuna doğru, buzullarla ilgili çalışmalarına başlayıp, buzulların Tarihöncesi çağlarda yer değiştirmiş olduklarını ilk olarak kanıtladı ve bu döneme "buzul çağı" adını verdi. Bu görüşleri, İskoç yerbilimci Charles Lyell'in dünya tarihinde yalnızca tekbiçimli aşamalı hareketlerin ortaya çıkmış olabileceğini savunan öğretisiyle çeliştiyse de, belirli bölgelerde kayaların çizik yüzeyleri ve yerbilim oluşumları, Agassiz'in kuramının doğru olduğunu ortaya koydu. 1846'da, bir dizi konferans vermek için ABD'ye giden Agassiz, 25 yıl orada kalarak, Harvard'da öğretim üyeliği yaptı ve birçok doğabilimci yetiştirdi. ABD'nin batı kesimlerini ve Mississippi'nin doğusunu araştırıp, buzul çağıyla ilgili kavramını Kuzey Amerika'ya uyguladı. Harvard'da Hayvanbilim müzesini kurup (1859), Ulusal Bilimler Akademisi'nin kurulmasına katkıda bulundu (1863). Darwin'in evrim kuramına şiddetle karşı çıktı.

İsveç kökenli ABD'li Louis R. Agassiz, XIX. yy'ın başlıca bilim adamlarındandır. Buzul çağı kavramını ortaya atıp, kanıtlamış, ABD'de doğabilim çalışmalarının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Agathokles

Syrakusai tiranı (Thermae İ.Ö. 361'e doğr. -? İ.Ö. 289). Timoleon döneminde Syrakusai yurttaşı olan Agathokles (İ.Ö. 334), askerlik mesleğinde parlak bir ün kazandı ve koruyucusu olan zengin bir Syrakusailinin kızıyla evlendi. Yöneticilerle bir anlaşmazlığa düşerek kentten ayrılıp, bir sürgünler topluluğuna katılarak Syrakusaililere karşı paralı asker olarak savaştı. Şehirde patlak veren demokrasi yanlısı bir ayaklanmadan sonra geri çağrıldı. Yeniden kovuldu; ama Kartaca'nın hakemliğinden yararlanarak anayasaya sadık kalma andı içti ve başkomutan oldu (İ.Ö. 319). Kanlı bir hükümet darbesiyle (4 000 kişi öldürüldü, 6 000 kişi yurt dışına kaçtı) tüm rakiplerini ortadan kaldırıp, tam yetkili strategosluğa getirildi (İ.Ö. 318). Borçları silip, toprak dağıtarak sadık adamlar kazandıysa da, Syrakusai'de Kartacalılar tarafından kuşatıldı (İ.Ö. 311). Kaçıp kurtulmayı başararak, Afrika'ya geçti ve kıyı kentlerini egemenliği altına aldı. İ.Ö. 310'da yenilince Sicilya'ya dönüp, kıyıcı davranışlarıyla halkın ayaklanmasına yolaçtı. Otoritesini yeniden ancak Kartacalıların yardımıyla kabul ettirebilmesine karşılık, onlara karşı yeni bir sefer hazırlamaya girişirken öldü.

Agathon, Atinalı

Yunan tiyatro yazarı (Atina İ.Ö. 448'e doğr.- Pella İ.Ö. 401'e doğr.). *Iliupersis* adlı trajedisinde, Truva'nın alınması sırasında geçen tüm olayları -hiçbirini derinleştirmeden- anlattı. *Antheus* adlı trajedisinin kahramanlarını ne mitoloji, ne de tarihten alarak, trajedi sanatına önemli bir yenilik getirdi (Agathon'un evinde verdiği bir şölenden esinlenen Eflatun ünlü *Şölen*'ini yazmıştır). Makedonya kralı tarafından Pella'ya çağrılıp, orada öldü.

Agaton Efendi, Kirkor

Türk devlet adamı (İstanbul 1823-ay.y. 1867). Paris'te Ziraat Fakültesi'nde öğrenim gören Kirkor Agaton Efendi, Halkalı Ziraat Fakültesi'nin kurulmasına büyük katkıda bulundu (1847). Paris'te toplanan PTT kongresinde Türkiye temsilciliği yapıp (1865), Postane nazırlığına getirilerek (1866), uluslararası PTT kongresine katıldı (1867); Osmanlı topraklarındaki yabancı postanelerin kaldırılması için büyük çaba harcayıp, amacına ulaştı. Nafia nazırlığına atanmasından kısa süre sonra öldü.

agav

Agavgiller ailesinden bitki cinsi (Bil. a. *Agave*). Bol yap-

raklı 300'den çok türü bulunan agav cinsi üyeleri, Kuzey ve Güney Amerika'nın ılıman, çorak ya da yarıçorak bölgeleri kökenlidirler. Amerika'da ve Akdeniz havzasında evlerde ya da bahçelerde yetiştirilirler. Kümeler halinde, sert, kış aylarında dökülmeyen yapraklarından, türlerine göre adları değişen dokuma lifleri elde edilir: Sisal (*Agave rigida sisalana*), pita (*Agave Americana*), vb. *Agave salmiana*'nın özsuyunun mayalandırılmasıyla tekila, vb. sert içkiler elde edilir. Bazı agav türleriyse sabun yapımında kullanılır.

Agee, James

ABD'li yazar (Knoxville, Tennessee 1909-New York 1955). Edebiyatın çeşitli alanlarında ürün veren James Agee'nin şiirlerini topladığı *Permit Me Voyage* [Bırakın Yolculuk Edeyim, 1934]) adlı kitabı Yale Genç Şairler dizisi içinde yayınlandı. Ekonomik bunalım sırasında Alabama'da yaptığı röportajı Walker Evans'ın fotoğraflarıyla süsleyerek yayınladığı *Let Us Now Praise Famous Men* (1941), bir bakıma 1930 yıllarındaki Ekonomik Büyük Bunalım'ın bir özetini oluşturdu.

James Agee, 1930-1940 arasında *Time* ve *Nation* dergilerinde yer alan film tanıtma yazılarıyla film eleştirilerine sert ve yeni bir yaklaşım getirdi (bu yazılar ölümünden sonra, *Agee on Film* (Agee Sinemada) adı altında, iki cilt (1958-1960) halinde yayınlandı. Özyaşamına dayanarak yazdığı *Ailede Bir Ölüm* (A Death in the Family, 1957; 1965'te sinemaya uyarlandı) adlı romanında, altı yaşındaki oğlunun ölümünden bir babanın etkileniş biçimini anlatışındaki dürüstlük ve dokunaklılıkla, 1958'de Pulitzer Ödülü'nü aldı. Ayrıca *Avcının Gecesi*'nin (The Night of the Hunter, 1955) ve sinema klasiklerinden *Afrika Kraliçesi*'nin (African Queen, 1951) senaryolarını yazdı.

Agehi

Türk şairi ve tarihçisi (Vardar Yenicesi?-İstanbul 1577). Yaşamı üstüne ayrıntılı bilgi bulunmayan Agehi'nin (asıl adı *Mansur*), medrese öğrenimi gördükten sonra genç yaşta kaptanıderya Piyale Paşa'nın yanında donanmada bulunduğu (gemicilik terimleriyle dolu ünlü kasidesini bu yıllarda yazdığı söylenir), 1566'da Zigetvar seferine katıldığı bilinir.

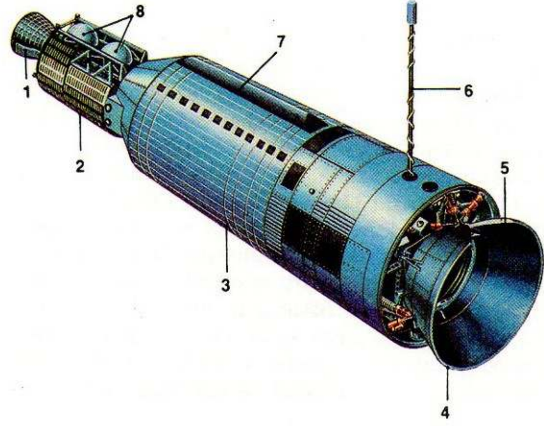
Şiirlerine mecmualarda rastlanan Agehi, bazı kaside ve gazellerine, gemici terimlerini kullanarak, yerel bir renk vermeyi başarmıştır; ama güçlü bir ozan olduğu söylenemez. *Divan*'ı bulunamamıştır. Bilinen öteki yapıtları, *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar* ile *Menâkıb-ı İmâm-ı Gazâlî*'dir.

Agena

ABD yapımı füze. Thor, Atlas vb. uydu fırlatıcılarının sonuncu katı olarak kullanılan Agenalar, Lockheed Uçak Şti. tarafından üç tipte yapılmıştır: Agena A, Agena B, Agena D.

Agena B'ler Discoverer, Samos, Midas ve Vela'yı içeren bir dizi ABD Hava Kuvvetleri uydu projesinde ve Echo, Mariner, Nimbus ve Ranger gibi birçok NASA projesinde itme modülü olarak, ayrıca, Gemini projesinde kullanılmışlardır: Boyutları amaca bağlı olarak farklı tutulmuştur. 1960 yıllarında ABD Hava Kuvvetleri programında kullanılan tipik Agena'ların uzunlukları 8 m, çapları 1,5 m'ydi. Yakıtlı ağırlıkları 7 167 kg'dı. Bell 8 096 roket motoru, 7 275 kg'lık bir itme sağlıyordu.

Agena B'den sonra kullanılan Agena D'lerin uzunluğu 7 m'ydi ve öncekilerden daha çok itici taşıyorlardı. Titan 3B, Atlas SLV-3A ve Thor programlarında kullanıldılar. Üretilen son Agena 1987'de fırlatıldı.

Lockheed Şti'nin ürettiği Agena'lardan biri, Gemini 8'in görev uçuşu sırasında (16 Mart 1966), ilk insanlı uzay indirme-bindirme manevrasının parçası olarak kullanılan bu Agena, 7 260 kg'lık itmeli yeniden işleyebilen motor (1), *iki 91 kg'lık roket ve iki 7,3 kg'lık roket içeren ikincil sevk sistemi* (2), *ana-bölüm itici tankları* (3), *indirme-bindirme konisi* (4), *araç bağlantısını kolaylaştırmak için "V çentiği"* (5), *indirme bindirme sırasında kullanılan L-bantlı anten* (6), *dış kanal* (7) *ve azot basınçlı küreler* (8), *içeriyordu.*

Agesilas II

Isparta kralı (Isparta İ.Ö. 444-deniz kazasında İ.Ö. 360). Lysandros sayesinde üvey ağabeyi Agis II'den sonra tahta çıkan (İ.Ö. 398) Agesilas II (ya da *Agesilaos II*), Lysandros'un emperyalist siyasetini sürdürdü. Perslere karşı Asya'da başarılı bir sefer yürütürken (İ.Ö. 396) geri çağrılınca, Koroneia'da, ittifak yapmış Thebai ve Atina ordularına karşı parlak bir zafer kazandı (İ.Ö. 394). Antalkidas barışından (İ.Ö. 386) sonra, tüm rakip örgütleri ortadan kaldırarak ve başarabildiği her yerde oligarşik hükümetler kurarak, yurdunun üstünlüğünü kabul ettirdi. Ne var ki, Thebaililerin, İ.Ö. 379'da, kentlerindeki Isparta garnizonuna karşı ayaklanmaları üstüne, düzeni yeniden sağlamayı başaramadı. Atina deniz konfederasyonunun yeniden doğuşunu kanıtlayan savaşlardan sonra barış imzalayıp (İ.Ö 371), Epaminondas ile bir tartışmadan sonra, Thebai ile bir daha barışmamak üzere bozuştu. İktidar kavgası yapan Mısır prenslerinin hizmetine girip, bir deniz kazasında öldü.

Agila

İspanya Vizigotları kralı (öl. 555). Got soylularının desteğiyle tahta çıkan (549) Agila, katoliklere ve Bizanslılara yenilince, kendi askerleri tarafından öldürüldü.

Agilulf

Lombard kralı (öl. 616). Torino düküyken kral Authari'nin yerine geçen Agilulf (ya da *Agilolf*), (590), kendinden önceki krallar gibi Bizans topraklarını ülkesine katmayı sürdürdü. 593'te Roma'yı bile tehdit ettiyse de, Papa Büyük Gregorius'un uzlaştırıcı tutumu kenti düşmekten kurtardı.

Agis

Birçok İsparta kralının adı: *AGİS I*, Eurysthenes'in oğlu

ve Agislerin ilki. *AGİS II,* İ.Ö. 427-398 arasında hükümdarlık yapıp, Argosluları yendi ve barış imzaladı. Argoslular barışı bozunca, Ispartalılar tarafında cezalandırıldıysa da, Mantineia'da Argosluları yenerek (İ.Ö. 418) suçunu bağışlattı. Aigos-Potamoi savaşına (İ.Ö. 405) ve Atina kuşatmasına katıldı. *AGİS III,* Arkhidomos III'ün oğlu, İ.Ö. 338-İ.Ö. 331 arasında krallık yapıp İranlıların desteğiyle Makedonyalılarla savaştı ve Girit'in büyük bölümünü ele geçirdi. Peloponnesos halkının başına geçerek Makedonya'ya karşı ayaklanması üstüne, Megalopolis'te yenildi ve öldürüldü. *AGİS IV,* İ.Ö. 244-241 arasında krallık yapıp, yasalarda, eğitimde ve toprak mülkiyetinde reform yapmaya çalıştı; şiddetli bir direnmeyle karşılaşıp, yargılandı ve boğularak öldürüldü.

Agnès De Poitiers

Germen imparatoriçesi (öl. 1077). Germen Heinrich III'le evlenen (Kasım 1043) Agnès De Poitiers, eşinin 1046'da imparator tacı giymesiyle imparatoriçe oldu. Eşi ölünce, oğlu Heinrich IV'ün adına naiplik yaptı (1056-1062); karşısına çıkan binbir tür güçlüğü yöntemli bir biçimde çözmeye uğraştıysa da, Bavyera dükü ile Köln başpiskoposu Annon'un yönettikleri komplo sonucunda devrildi (1062). Alman feodalitesinin ileri gelenlerinin Alman krallığına karşı bir zaferi olan bu komplo, Heinrich IV döneminin bunalımını başlattı.

Agnesi, Maria Gaetana

İtalyan kadın matematikçi (Milano 1718-ay.y. 1799). Çok küçük yaşta eski dilleri, birçok modern dili, felsefe ve matematiği öğrenen Maria Gaetana Agnesi, papa Benedictus XII tarafından Bologna Üniversitesi'nde matematik profesörlüğüne atandı. 1748'de yayınladığı cebir elkitabıyla ün salıp, üçüncü dereceden eğrilerin incelenmesine büyük katkılarda bulundu.

Agnew, Spiro

Yunan asıllı ABD'li devlet adamı (Baltimore, Maryland 1918). Battimore Üniversitesi'ni bitiren,1949'da avukatlığa başlayan Spiro Agnew, 1966'da Cumhuriyetçi Parti'den Maryland valiliğine seçildi. Irk ayrımına karşı savaşıp, zencileri yönetim kadrolarına aldı; zencilerle beyazların evlenmesini yasaklayan yasayı yürürlükten kaldırdı. Ama 1968'de Baltimore'da patlak veren zenci ayaklanmasından sonra tutumunu değiştirdi. Nixon'un cumhurbaşkanı yardımcılığına getirilip (1969), Vietnam savaşını savundu. Nixon yeniden seçilince cumhurbaşkanı yardımcılığı görevini koruyup (1972), Watergate olayından (1973) sonra açılan yolsuzluk davasında suçlu bulundu ve görevden çekilmek zorunda kaldı (10 Ekim 1973).

Agnon, Joseph Samuel

İsrailli yazar (Galiçya 1888-Gedera, Rehovot yakını 1970). Galiçya'da küçük bir kasabada doğan Joseph Samuel Agnon, İsrail'e yerleşip (1907), özellikle Polonya'daki musevilerin yaşamlarını, musevilerin Filistin'e yerleşmelerini konu alan yapıtlar verdi: Gerçekçi, ruhsal çözümlemelere ağırlık veren romanların yanı sıra, simgesel öyküler de yayınladı ve anlatımcı bir üslupla yazdığı, düş benzeri olayların anlatıldığı bu öykülerinde insanın çaresizliğini Franz Kafka'yı andıran bir biçimde işledi. 1963'te New York Üniversitesi Büyük Ödülü'nü alıp, 1966'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü Nelly Sachs'la paylaşınca ünü İsrail dışında da yaygınlaştı.

İlk önemli romanı *Bridal Canopy* de (Gelin Yatağı, 1930). XVIII. yy. sonu ve XIX. yy. başında Polonya'daki musevilerin yaşamının panoramik bir özetini yapan J.S. Agnon, *Heart of the Seas* (Denizin Bağrında, 1933; İng. çev. 1967) adlı romanında XIX. yy'da Filistin'e göçen musevilerin yaşamını bir masal biçiminde anlattı. Özyaşamöyküsüne dayalı romanı *Bir Gecelik Misafir*'de (A Guest for the Night, 1936, İng. çev. 1968), doğduğu kasabayı ve savaş öncesindeki durumunu özetledi. Birçok eleştirmen tarafından en iyi romanı sayılan *Temol Shilchom* (Önceki Gün, 1945) adlı yapıtında, batılılaşmış musevilerin sorunlarını dile getirdi. *Twenty-one Stories* (21 Öykü, 1970) adı altında toplanan masallarında, bir yazar olarak çağdaşlığını ortaya koydu.

agnostisizm

İnsan zihninin mutlağı kavramasının, Tanrı'nın varlığı ya da doğası konusunda bir şey bilebilmenin olanaksızlığını savunan felsefe öğretisi. 1869'da Thomas H. Huxley'in, dinsel öğretilerin içerdiği birçok şeyi bilmenin olanaksızlığı konusundaki inancını anlatmak için, Yunanca "agnostos" (bilinmez) sözcüğünden türettiği agnostisizm (*bilinemezlik* de denir), tanrıtanımazlıktan da, kuşkuculuktan da farklıdır. Tanrıtanımazlar, Tanrı'nın varlığına karşı çıkarlar; kuşkucular, Tanrı'nın varlığı konusunda kuşku duyarlarken, Tanrı'nın var olamayacağı olasılığını da düşünürler. Agnostiklerse, bu tür yargılar yapmayı reddederler.

Agnostisizim aslında felsefe kadar eskidir ve Sokrates öncesine, eski Yunan kuşkucularına kadar uzanır. Daha yakın dönemdeki felsefecilerin çoğu da, aynı zamanda agnostiktir: Auguste Comte, William James, Immanuel Kant, George Santayana, Herbert Spencer, vb.

Agop, Güllü: Bk. GÜLLÜ AGOP.

agora

Eski Yunan'da, genellikle kentin ortasında ya da liman yakınında bulunan pazar yeri. Genellikle kare biçiminde olan ve hep tek ya da çift sıra sütunlarla çevrilen agora, kentin yönetim merkeziydi: Kentin yönetimiyle ilgili toplantılar orada yapılırdı. Bir süre sonra kentin ticaret yaşamının da merkezi oldu; daha sonraki dönemlerdeyse aynı zamanda bir din merkezine dönüştü ve tapınak, anıtlar, bazen de önemli kişilerin lahitleriyle süslendi. Sonradan Romalılar, eski Yunan agoralarını örnek alarak forumları oluşturdular.

agorafobi: Bk. FOBİ.

Agostino di Duccio

İtalyan heykelcisi ve mimarı (Floransa 1418-Perugia 1484). Floransa dışında gerçekleştirdiği önemli yapıtlarla Rönesans'a büyük katkıda bulunan Agostino di Duccio, başlangıçta Donatello'dan etkilenmesine karşın, yüzeylerde kıvrımlı ve lirik nitelikli sanat oyunlarıyla özgün bir üslup oluşturmuştur. Başlıca yapıtları arasında Rimini'deki Malatesta tapınığında cephedeki heykel süslemeleri (1447 - 54), Perugia'daki San Bernardino capellasının cephesindeki (1457 - 61) çalışmalar,

Venedik, Bologna ve Modena'daki çeşitli çalışmalar sayılabilir. 1463'te Floransa katedrali için ısmarlanan iki dev boyutlu dev heykelden birini tamamlamış (günümüze kalmamıştır), ama ikincisine yeni başlarken ölmüş, bu mermer kütlesini kırk yıl sonra Michalangelo, ünlü *Davut* heykelinin (1501-04) yapımında kullanmıştır (günümüzde Floransa'daki Güzel Sanatlar Akademisi Galerisi'nde).

Agra

Hindistan'da kent. Uttar Prades eyaletinde, Yamuna ırmağının sağ kıyısında yer alan, Agra yönetim bölümünün merkezi olan Agra'nın nüfusu, 694 191'dir. Yıllık sıcaklık ortalaması, 26 °C, yağış ortalaması 765 mm olan kent, bir ticaret merkezi olarak gelişmiştir. Günümüzdeyse, bir hafif sanayi, turizm ve kültür (1927'de kurulan Agra Üniversitesi) merkezidir.

Türk-Hint İmparatorluğu'nun kurucusu Babur tarafından, imparatorluğun başkenti olarak kurulan Agra, 1566'da Babur'un torunu Ekber Şah tarafından resmen imparatorluğun başkenti ilan edildi ve Türk-Hint mimarlığının güzel örnekleriyle süslendi: Kırmızı kumtaşından yapılmış surlardan oluşan Agra kalesi, Şah Cihan'ın eşi Mümtaz Mahal için yaptırdığı beyaz mermerden, dünya çapında ünlü Tac Mahal, İtimadüddevle ve Ekber lahitleri, vb.

agregasyon: Bk. YIĞIŞMA.

Agricola, Cnaeus Julius

Romalı general (Forum Julii İ.S. 37-öl. 93). Forum Julii'deki (günümüzde Fransa'da Fréjus) yerel soylulardan, ama uzun süredir romalılaşmış bir ailenin çocuğu olan Cnaeus Julius Agricola'nın babası Lucius Julius Graecinus, Roma Senatosu'na üye seçildiyse de, imparator Caligula tarafından öldürüldü (İ.S. 40). Annesi tarafından büyütülen Agricola, konsüllüğe getirilip, 77-84 arasında Britanya'da görev yaparak, fethin tamamlanmasını (Anglesey adası, İskoçya) gerçekleştirdi; İskoçları Mons Graupius'ta (neresi olduğu bilinmiyor) ağır bir yenilgiye uğrattı. Zaferini çekemeyen Domitianus tarafından Roma'ya çağrılıp, yarı yarıya gözden düşmüş bir halde yaşadı ve söylentiye göre, imparator tarafından zehirletildi. Savaşlarını ve yaşamını damadı Tacitus, *De Vita Julii Agricola* (Julius Agricola'nın Yaşamı) adlı yapıtında anlattı.

Agricola, Georgius

Alman eğitimcisi, mineralbilim uzmanı ve hekimi (Glauchau, Saksonya 1494-Chemnitz 1555). Leipzig Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gören Georgius Agricola (asıl adı *Georg Bauer*), Joachimsthal'de (günümüzde Çekoslavakya'da Jachymov) hekimlik yaparken, kasabanın başarılı olduğu madencilik ve metalürji dallarının her alanıyla yoğun biçimde ilgilenmeye başladı. Ölümünden sonra yayınlanan, yirmibeş yılda hazırladığı 12 bölümlük *De re metallica* (Metal Üstüne) adlı yapıtında, döneminin madencilik ve metalürji konularındaki bilgilerinin bir özetini yaptı.

Agrigento

İtalya'da kent. Agrigento ilinin merkezi olan, Sicilya'nın güneybatı kesiminde yer alan Agrigento'un nüfusu 51 931'dir. Yakınındaki kükürt madenleri tükenmeye yüz tutan kent, günümüzde bir tarım ve turizm merkezidir.

İ.Ö. 580'de Gelalı Rodoslular tarafından kurulan Agrigento (o dönemde adı Akragas'tı), önemli, zengin bir kente dönüştü. İ.Ö. 480'de Syrakusai'yle ittifak yaparak, Kartacalıları ağır bir yenilgiye uğrattı ve Sicilya'ya 70 yıl boyunca egemen oldu. Gümüş sikke kesimiyle önemli ölçüde zenginleşen kentte, 113 m x 56 m'lik bir alanı kaplayan Zeus tapınağı, vb. tapınaklar yapıldı.

İ.Ö. 406'da, Sicilya'daki bütün Yunan kentleri gibi Himilkon tarafından ele geçirilerek, yerle bir edilen Agrigento, İ.Ö. 398'de Syrakuaililer tarafından yeniden kurulduysa da, İ.Ö. 210'da Romalılar tarafından alındı ve Pön Savaşları'ndan büyük zarar gördü. Romalılar tarafından adı *Agrigentum*'a çevrilip, 828'de İspanya müslümanları tarafından, 1280'de Sicilyalı Normandlar tarafından alındı.

Agrippa I

Yahudiye kralı ve Herodes'in torunu (? İ.Ö. 10'a d. -? İ.S. 44). Roma'da büyütülen, Caligula'yla arkadaş olan Agrippa I, Caligula tahta çıkınca, kral unvanıyla birlikte Suriye'de topraklar elde etti. Claudius'un tahta çıkışı (İ.S. 41) sırasında Roma'da bulunarak Claudius'a yardımcı olduğu için, imparatorun hoşgörüsü sayesinde büyükbabasının krallığını yeniden kurmayı başardı.

Agrippa II

Agrippa I'in oğlu (? İ.S. 28'e d.-? İ.S. 100'e d.). Roma'da büyüyen, Agrippa II, Khalkis Krallığı tahtına çıkarılıp (50), Kudüs'ü gözetmekle görevlendirildi. Üç yıl sonra Basania ve Trachoritis krallıkları da ona verildi. Yahudi ayaklanması (66) sırasında aracılık etmeye uğraştıysa da başaramadı.

Agrippa, Marcus Vipsanius

Romalı general (? İ.Ö. 63-? İ.Ö. 12). Yoksul bir ailenin çocuğu olarak orduya giren Marcus Vipsanius, İ.Ö. 45'te Octavianus'la (Augustus) Apollonia'ya giderek, Perugia savaşında (İ.Ö. 41) büyük yararlık gösterdi. İ.Ö. 40'ta praetorluğa, ertesi yıl da Galya valiliğine getirilip, bölgede barışın sağlanmasına katkıda bulundu. İ.Ö. 38'de geri çağrılıp, denize egemen olarak Roma'yı açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Sextus Pompeius'la savaşı örgütledi: Campania'da, Averno gölünde büyük bir iç liman yaptırıp, donanmayı çok iyi bir savaş eğitiminden geçirerek, Pompeius'a karşı Naulochus'ta (Messina yakınında) kesin bir zafer kazandı (İ.Ö. 36). Savaş dönüşünde, birçok kez konsüllük yapmış olduğu halde, aedilis görevini kabul edip (İ.Ö. 33), Roma'da büyük bayındırlık çalışmaları (tiyatrolar; hamamlar; Pantheon; büyük bahçeler; su kemerleri; lağımların yeniden düzenlenmesi) yaptırdı.

Agrippina, Büyük

Marcus Vipsanius Agrippa'nın ikinci kızı (Roma İ.Ö. 14-Pandataria adası İ.S. 33). Livius'un torunu Germanicus Augustus'la evlenen (İ.S. 4 ya da 5) Büyük Agrippina'nın, bu evlilikten doğan 9 çocuğundan altısı yaşadı: Neron, Drusus, Tiberius, Gaius (Caligula), Genç Agrippina (imparator Neron'un annesi), Drusilla, Livilla. İ.S. 14'te kocasıyla Ren kıyılarına giderek askerî bir ayaklanmanın bastırılmasına katkıda bulundu. İ.S. 18'de gene eşiyle Doğu'ya gidip, Germanicus'un ölümünden

(Antakya'da, İ.S. 19) sonra, Roma'ya dönerek evine kapandı. Livius ölünce Pandataria adasına sürgün edildi (29). Ölümünden sonra oğlu Gaius tarafından külleri Roma'ya getirildi (38).

Agrippina, Genç

Büyük Agrippina'nın kızı (Köln İ.S. 15-ay.y. 59). Domitius Ahenobarbus'la evlenen (19) Genç Agrippina'nın, ondan bir oğlu (Neron) oldu. Ertesi yıl, kardeşi Gaius'un (Caligula) sarayında yaşamaya başladı ve kızkardeşinin eşiyle (Drusilla'nın kocası Aemilius Lepidus) gönül ilişkisi kurdu. Lepidus'la bir fesat hareketini başlattığı için, kızkardeşi Livilla'yla birlikte Pontia adasına sürüldü (39 yılı sonu). Claudius tahta çıkınca geri çağrılıp, Pursienus Crismus'la evlendi (43). Crismus çok geçmeden ölünce (Julia tarafından zehirlendiği söylenir) sarayda dul yaşayıp, Messalina'nın ölümünden sonra (48) Claudius'la evlendi (10 Ocak 49). Oğlu Neron'u önce Claudius'un kızı Octavia ile nişanladı; sonra da Claudius'un Neron'u evlat edinmesini sağladı; Claudius zehirlenerek (söylentiye göre Agrippina tarafından) ölünce (54), Neron'u imparator ilan ettirmeyi başardı. Oğlunun aracılığıyla ülkeyi yöneteceğini umut ederken, Neron'un, danışmanları Seneca ve Burrus'un etkisiyle yetkilerini kısıtlaması, umutlarını boşa çıkardı. İktidar girişimlerini sürdürmesi (bir kez komployla suçlandıysa da, aklandı) üstüne, Neron'un buyruğuyla, azat edilmiş eski bir köle olan donanma komutanı Anicetus tarafından öldürüldü.

Aguascalientes (kent)

Meksika'da kent. Aguascalientes eyaletinin merkezi olan Aguascalientes'in nüfusu 360 000'dir. Mexico City'nin yaklaşık 420 km kuzeybatısındaki dağlık bir bölgede, yaklaşık 1 890 m yükseltide yer alan kent, ılıman iklimiyle, bir sağlık ve dinlenme merkezi haline gelmiştir. Ayrıca, dokuma sanayisi önemli ölçüde gelişmiştir. Meydanları, parkları ve sütunlu konaklarıyla dikkati çeken Aguascalientes, boğa güreşleriyle de ünlüdür. Kentin altında, kızılderili toplumları tarafından yapılmış olduğu sanılan, geniş tüneller vardır.

1575'te gümüş madenlerinden Mexico City'ye giden yol üstündeki bir İspanyol karakolu olarak kurulan kentte, 1914'te devrimci önderlerden Emiliano Zapata, Pancho Villa ve Venustiano Carranzo toplanmış, ama bir uzlaşmaya varamamışlardır.

Aguascalientes (eyalet)

Meksika'nın orta kesiminde eyalet. Arahuac yaylası üstünde, yükseltisi 900-3 050 m arasında değişen bir alanda yer alan,merkezi Aguascalientes kenti olan Aguascalientes eyaleti topraklarında çok sayıda ılıca yer alır. Son derece önemli bir tarım bölgesidir (çeşitli meyve, buğday, şaraplık üzüm); ayrıca gümüş, altın, çinko, vb. madenleri de işletilmektedir. 1910-20 devrimi yıllarında, topraklarında kanlı savaşlar olmuştur.

Aguinaldo, Emilio

Filipinli bağımsızlık kahramanı ve devlet adamı (İmus 1869-Manila 1964). 1896 ayaklanmasına katılıp, İspanya-Amerika savaşı sırasıda ABD ile antlaşma yaparak bir devrim hükümeti kuran Emilio Aguinaldo, 12 Haziran 1898'de Filipinler Cumhuriyet'inin kurulduğunu ilan etti ve ilk cumhurbaşkanlığına seçildi (1899). ABD'nin çok geçmeden Filipinler üstünde hak iddia etmesi üstüne, bu kez ABD'ye karşı savaşa girişti. Yenilip, tutsak düşünce, ABD'ye bağlılık andı içmek zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların kurduğu hükümette görev alması üstüne Amerikalılar tarafından tutuklandı (1945). Ama 1950'de yeniden hükümette görev almaya çağrıldı.

Aguirre, Lope de

İspanyol serüvencisi (Onate, Guipuzcoa 1518e d. - Venezuela 1561). Brezilya'da, Amazon ırmağının doğduğu yerde bulunduğu sanılan efsane kenti Eldorado'yu bulmak için Pedro de Ursua'nın seferine katılan Lope de Aguirre, çok geçmeden Ursua'yı öldürerek ayaklandı. Venezuela'ya ulaştıktan sonra, askerleri tarafından öldürüldü.

Agulhas akıntısı

Hint okyanusunda sıcak (20 °C) yüzey akıntısı. Batıya doğru Hint okyanusu güney ekvator akıntısıyla birlikte akar; sonra Afrika'nın doğu kıyılarına doğru güneye, daha sonra da doğuya döner. Akış hızı 20-60 cm/saniye, tuzluluk oranı ‰ 35'tir.

Agulhas burnu

Afrika kıtasının en güney noktası. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Kap eyaletinde yer alan Agulhas burnu, Hint okyanusu ile Atlas okyanusunun ayırım çizgisi üstündedir. Eski denizciler uzun süre Afrika'nın en uç noktasının, yaklaşık 145 km kuzeybatıdaki Ümit burnu olduğunu sanmışlarsa da, bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.

aguti

Turuncu arkalı aguti ya da aguti (Dasyprocta aguti) evcilleştirilebilir. Doğada iri kaya parçaları arasında, ağaç altlarında kazdığı çukurlarda yaşar.

Dasyproctidae ailesinden, kemirici cinsi. Yaklaşık 24 türü bulunan aguti cinsi üyeleri, 64 cm kadar uzunlukta, kısa kuyruklu (10-35 mm), 3 kg ağırlığında, kobay iriliğinde kemirici hayvanlardır. Kaba parlak derileri soluk turuncu renginden siyaha yakın lekeli kahverengine kadar çeşitli renklerde olabilir. karın bölümleriyse beyazımsıdır. Önayakları beş kıvrık tırnaklıdır; arka ayaklarında daha kalın üç tırnak vardır.

Agutiler Meksika'nın güneyinden Brezilya'nın güneyine kadar uzanan alanda ormanlar içindeki bataklıklarda, çalılık alanlarda yaşar, yapraklar, meyveler, kabuklu meyveler ve bitki kökleriyle beslenirler. Dişiler, toprağa kazdıkları yuvalarda, iki-dört yavru yaparlar.

ağaç

Boylu ve odunsu kara bitkilerinin genel adı. Bir ağaç genellikle, tek odunsu gövdesiyle olgunlaştığında boyu en az 6-8 m'yi bulan dik duran bir bitki olarak tanımlanır. Bununla birlikte çevre koşullarına ve yaşa bağlı olarak, bazı ağaç türlerinde ağaççık (Bk. AĞAÇÇIK) ve sa-

rılgan bitki özelliklerinde büyüme biçimleri gözlenebilir. Çok büyük boyutlarda büyüyebildikleri ve uzun yıllar yaşayabildikleri için, çevre sistemine egemendirler. Sözgelimi, sekoya (*Sequoia Sempervivens*), herhangi bir ağaç türünün ulaşamayacağı yüksekliktedir (112 m); dev sekoyanın (*Seguoiadendron giganteum*) gövde çapı 9 m'yi bulabilir. Boy olarak daha kısa olmasına karşılık, Higori çamı (*Pinus aristata*), bilinen en uzun ömürlü ağaçtır; birçok uzun ömürlü ağacın yaşı 100-250 yıl arasında değişirken, Higori çamı 4 600 yıl yaşar.

SINIFLANDIRMA

Ağaçlar çeşitli yollarla sınıflandırılabilir; ama en kaba biçimiyle, üretken yapıları temel alınarak iki büyük öbeğe ayrılırlar: Açıktohumlular; kapalıtohumlular. Tohumları az ya da çok açık pulcuklar üstünde duran açıktohumlular daha ilkel bir öbektir; çevreye saçılan tohumları çoğunlukla kozalak biçiminde bir araya gelmiştir. Çam *(Pinus)*, köknar (*Abies*), ladin *(Picea)*, vb. çok iyi bilinen ağaç cinslerini içeren açıktohumlular öbeği, kozalaklılar, yapraklarını dökmeyenler, iğne yapraklılar, yumuşak odunlu ağaçlar diye de adlandırılırlarsa da, bu yanlış adlandırma, yanılgılara yol açabilir. Söz gelimi, Sago palmiyeleri de denilen sikalar (*Cycas, Zamia*) açıktohumlular içinde sınıflandırılırlar, ama kozalak benzeri üretken yapıları bulunmasına karşın, bunlar gerçek kozalak olmadığından, kozalaklı bitki sayılamazlar. Bazı açıktohumlularda, sözgelimi ginkgoda (*Ginkgo biloba*), iğne yapraklar yerine geniş yapraklar vardır. Bazı açıktohumlu bitkiler yapraklarını dökerler. Aynı biçimde bazı açıktohumluların son derece sert odunsu gövdeleri vardır.

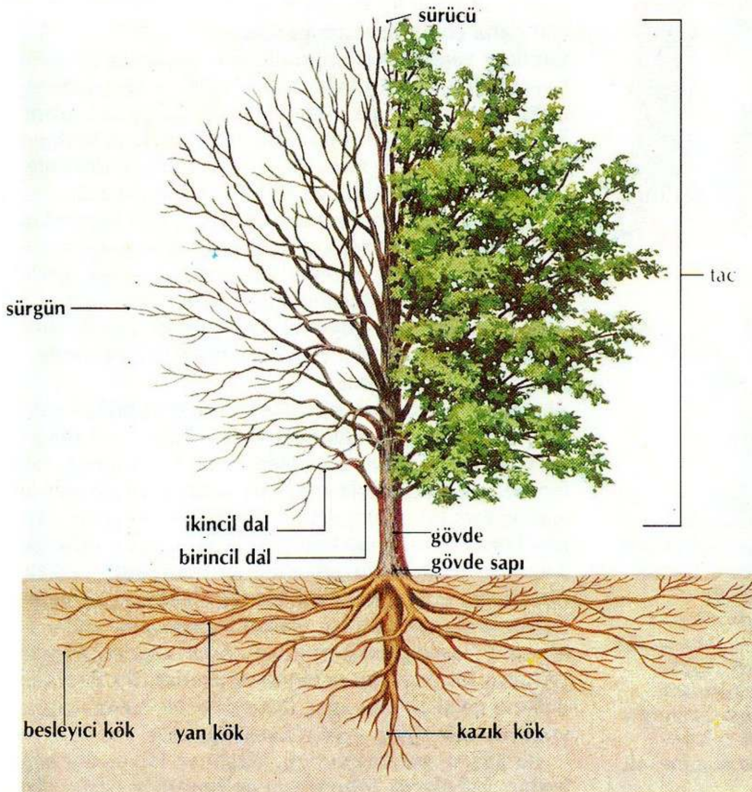
Kapalıtohumlular öbeği, çok daha fazla evrimleşmiş kara bitkilerini içerir. Kapalıtohumluların çiçekleri, yumurtalık işlevi gören bir meyve içinde kapalı duran tohumlarını çevreye yayarlar. Başlıca kapalıtohumlular arasında meşe (*Quercus*), kayın (*Fagus*), kavak (*Populus*), huş (*Betula*), kiraz (*Prunus*), laleağaç (*Liriodendron*), karağaç (*Ulmus*), dişbudak (*Fraxinus*) ve akçaağaç (*Acer*) cinsleri sayılabilir. Kapalıtohumlu ağaçlar, kış mevsiminde yapraklarını döken sert odunlu ağaçlar diye tanımlanırlarsa da, bu tanımlama da yanlıştır: Bazı kapalıtohumlular, sözgelimi *Okaliptus* cinsinde yer alan birçok tür, kışın yapraklarını dökmezler; bazı çiçek açan kapalıtohumluların, odunları oldukça yumuşaktır.

Ağaçların bilimsel olarak sınıflandırılması türler, cinsler ve aileler arasındaki ilişki evrimsel temeline dayandırılmasının yanı sıra, yukarda betimlenen üretken yapı özelliklerine de bağlıdır; meyve, tomurcuk ve kabuk özelliklerinden de, ağaç kimliğinin tanımlanmasında yararlanılır.

YAPI VE İŞLEV

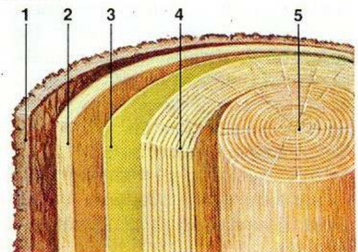
Ağaçlar yapıları bakımından dört ana parçaya ayrılırlar: Dal ve dalcıklar da dahil gövde; yapraklar; kökler; üretken yapılar.

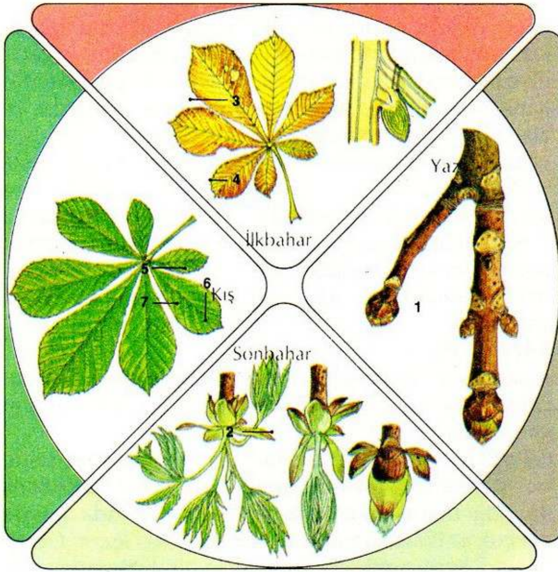
Gövde. Gövde ağacın dik durmasına yarar; su ve besleyici maddelerin yukarı doğru, karbonhidrat hareketinin de aşağı doğru ulaştırılmasını yönetir. Aslında, gövdenin çok az bir bölümü canlı hücre öğeleri içerir. Gövde öğeleri, kesiti merkeze doğru olan bir düzlemde sıralanırlar. En dıştaki kabuk, genellikle ölü hücrelerden oluşur ve gövdenin canlı hücrelerini korur. En içteki soymuk, gövde ve kök sisteminin her yerine çeşitli organik maddeleri ulaştıran canlı hücrelerden oluşmuştur. Kabuk ile soymuk arasında, kendi kendilerine üreyebilen bölünür dokuların ya da farklılaşmamış hücrelerin oluşturdukları ince bir büyüyebilen tabaka, dışarı doğru yer alır. Büyütken doku denilen bu tabaka, dışarı doğru soymuk dokuları ve içeri doğru ksilemleri üretir. Ksilemler farklılaşarak, besisuyu ve odun kalbini oluştururlar. Büyütken dokunun yanında yer alan besisuyu, öncelikle su ve besleyici maddeleri gövde içinden ağaç tacına ya da gövdenin en yüksek kesimlerine, dallara ve yapraklara taşımakta kullanılan ölü hücrelerden oluşur; yaşlı ağaçların iç kabuklarındaki odun kalbini, içlerinde çeşitli organik ve inorganik kimyasal birikintilerin bulunduğu ölü hücreler oluşturur.

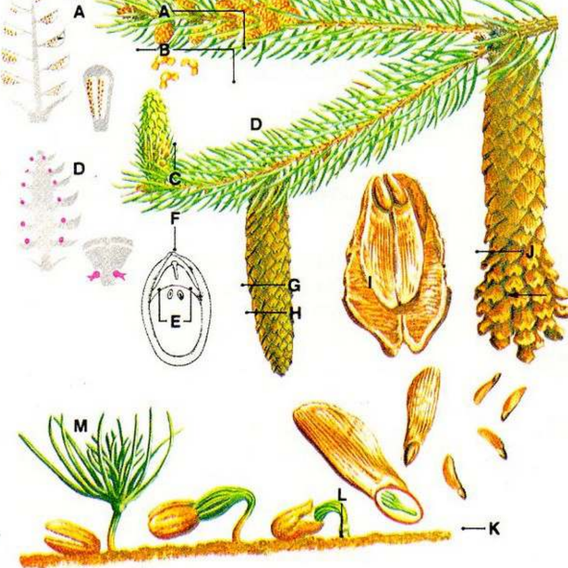

(Solda) *Amerika akmeşesi* (Quercus alba), *resimde kökleri ve dallarının yarısıyla gösterilmiş, böylece bir ağacın dış anatomisi canlandırılmıştır.*

(Altta) *Bir ağaç gövdesinin kesiti, ağacın bir merkez çevresinde yer alan çok sayıda tabakadan oluştuğunu ortaya koyar. Dış kabuk* (1) *ölü hücrelerden oluşmuştur; ağacın iç tabakalarını korur. Soymuk* (2), *yapraklardan gelen besin maddelerini ağacın geri kalan bölümlerine ulaştırır. Büyütken doku hücreleri* (3), *soymuk doku üretmek için bölünürler. Besisuyu* (4), *canlı ve ölü hücrelerin bir karışımıdır; suyu ve besleyici maddeleri ağacın üstlerine taşır. Odun kalbi* (5) *ölü hücrelerden oluşmuştur; ağaca güç katar.*

(Üstte): *Ilıman bölgelerdeki yapraklarını döken ağaçlar, geniş ölçüde sıcaklığa ve günün uzunluğuna bağlı yıllık bir büyüme çevrimi geçirirler. İlkbaharda tomurcuklardan yapraklar çıkar ve ışılbireşim başlar; sürgünler uzar. Tomurcuk pulları bir dizi iz bırakarak düşer. Bol güneşli yaz boyunca yapraklar ışılbireşimi sürdürürler. Sonbaharda klorofil azalması ve daha başka bazı boyarmaddelerin varlığı, yapraklarda renk değişmesine yol açar* (1). *Yaprak tabanında bir absisyon bölgesi oluşur* (2) *ve yaprağın düşmesine neden olur. Tomurcuklar, bir ölçüde oluşmuş yaprakları kış uykusu boyunca korurlar. Resimde bir kış sürgününde yeni oluşan uç tomurcuklar* (3), *yan tomurcuklar* (4),*yaprak düşme izi* (5), *çiçek düşme izi* (6), *ve bir önceki yılın uç tomurcuğunun tomurcuk pulu düşme izi* (7) *görülmektedir.*

Açıktohumlu ağaçlar, bir yumurtalık içinde kapalı durmayan tohumlar üretirler. Norveç ladininin erkek kozalakları (A), *çiçektozu tanelerini* (B) *her bir kozalak pulu* (C) *altındaki iki keseden boşaltır. Dişi kozalakların* (D) *pul başına* (E) *iki döllenmemiş yumurtası* (F) *vardır. Bir çiçektozu tanesinin bir dişi kozalak üstüne yatmasından sonra, tohum çekirdeği bir çiçektozu borusunu büyütür* (G) *ve bir tohum oluşturmak için bir yumurtayla* (H) *kaynaşır. Olgunlaştığında dişi kozalak* (I) *daldan aşağı doğru asılı durur ve rüzgâr tarafından dağıtılacak her pulun üstünde kanatlı tohumlar* (J) *oluşturur. Uygun bir yerde tohum sürgünü ya da cücüğü* (K) *çimlenir* (L) *ve ladin fidesine* (M) *dönüşür.*

Yapraklar. Yapraklar birçok ağacın besin üretim yerleridir. Yeşil renkte olmalarını klorifil sağlar. Yapraklar biçim ve boyut olarak, geniş bileşik yapılardan (cevizde ve karyada olduğu gibi), ince pullara (ardıçta olduğu gibi) kadar büyük çeşitlilik gösterirler. Ömürleri de bir yıldan, bazı türlerde yirmi yıla kadar değişir. Işılbireşim (Bk. IŞILBİREŞİM) içinde karbonhidrat üretiminde kullanılan gaz olan karbondioksitin (CO_2) özümlenmesi ile kök sisteminden ağaç tacına su akışını koruyan önemli bir süreç olan terleme (su buharı yitimi) gibi gaz alışverişleri, yapraklarla yapılır. Söz konusu gaz alışverişlerinin gerçekleştirildikleri en önemli yer, yaprakların üstlerindeki gözeneklerdir. Birçok ağaç türünde, gözeneklerin büyüklükleri büyük bir duyarlılıkla denetlenmekte, böylece, bitki içinde nemin azaldığı dönemlerde su yitimi azaltılabilmektedir. Bazı yaprakların yüzeylerindeki mumsu tabaka, genelde nem yitiminin azaltılmasına uyumun örneklerinden biridir.

Kökler. Kök sistemi bir ya da çok sayıda geniş odunsu kökler ile oldukça yoğun ince kök ağından oluşur. Geniş kökler ağacın tutunmasını sağlarken, ince kökler topraktan su ve besin maddelerinin özümlenmesi gibi yaşamsal bir işlevi yerine getirirler. İnce kökler sisteminin özümlediği su, kaba köklerden, gövdeden ve dallardan geçerek yapraklara ulaşır. İnce kök sisteminde genellikle hem küçük, odunsu olmayan kökler, hem de mikorizalar yer alır. Mikorizalar mantarların ortak yaşadıkları kök kıllarını içeren karmaşık yapılardır. Bu yapılar ağacın kök sisteminin özümleme yeteneğini önemli oranda artırırlar; bu arada mantarlar da, ağacın ürettiği karbonhidratları ve karmaşık organik molekülleri alırlar (Bk. ORTAKYAŞARLIK). Kızılağaç (*Alnus*) cinsi üyeleri gibi bazı ağaçlar ile bazı baklagillerin köklerinde yaşayan ortakyaşar azot tutucu bakteriler, konuk bitkiye kullanacağı azot bileşimlerini sağlarlar; bunun karşılığında ağaçtan beslenirler. Ağacın kök sisteminin özümleyici bölümü, toprağın besinlerini ve nemini değerlendirebilmek için, yüksek oranda bir çevrimi (büyüme ve ölme) yaşamalıdır; bu nedenle de köklerin korunması için daha çok ışılbireşim gerekir.

Üretken yapılar. Açıktohumluların çoğunda tohumu, kozalak benzeri strobiller taşır. Erkek ya da çiçektozu üreticisi ve dişi ya da tohum tomurcuğu yapan strobiller, aynı ağacın farklı dallarında doğarlar. Kapalıtohumlu ağaçlarda, çiçek yumurtalığı tozlanma ve döllenme sonunda tohum haline gelen tohum tomurcukları içerir. Gelişmiş çiçeklerde erkek ve dişi parçaların her ikisi, gelişmemiş çiçeklerdeyse erkek ve dişi parçalardan yalnızca biri vardır. Bireşeyli de denilen, erkek ve dişi parçaların aynı bitki üstünde yer aldığı birçok ağaç (kayınlar, vb.) vardır. Söğütler (*Salix*) cinsi gibi ikieşeyli ağaçların erkek ve dişi çiçekleri, farklı bireylerdedir.

BÜYÜME VE GELİŞME

Bir ağacın büyümesi, büyütken dokunun bölünür dokularındaki, dal ve kök uçlarındaki hücrelerin bölünmesiyle gerçekleşir. Büyütken doku hücrelerinin bölünmesi, ağaç çapında artışla sonuçlanır. Gövdede yer alan ksilem hücreleri, ılıman bölgelerde yaşayan ağaç gövdelerinin çoğunun kesitinde gözle görülür yıllık halkalar üreten ince duvarlı ilkbahar odununda ve kalın duvarlı yaz odununda genellikle farklılaşır. Ağaç tacıyla ilişkideki sürgendokular, dalların uzamasını sağlar ve ağacın yüksekliğinin artmasına neden olurlar. Ağaçlar yalnızca bu büyüme uçlarından uzarlar. Bu nedenle, dalların çatalları gibi ağaç üstündeki bir nokta, toprak yüzeyine göre hep aynı yükseklikte kalır.

Bir ağacın yaşam çevrimi, rüzgâr ve hayvanlar tarafından dağıtılacak tohumların gelişmesiyle başlar. To-

hum çimlenmeye ya da büyümeye başladığında, fide haline dönüşür. Agaçlar, gelişme evresinde çevre koşullarından oldukça zarar görebilirler. Doğal olarak, birçok ağaç fidesi, bu gelişme evresinde hayvanlar tarafından yenir; aşırı sıcak ya da kuraklık yüzünden yok olur. Yaşamlarını sürdürmeyi başaran ve büyüyen ağaçlar, genellikle ancak 10-30 yıl sonra tohum üretebilirler.

Ağaçlar, bölünür dokuları ağaç yaşamını ayakta tutmaya başladıktan sonra, nerdeyse potansiyel olarak ölümsüzdürler. Bu durumda ölüm, çoğunlukla yangın, rüzgâr, yıldırım, kuraklık ya da insanın kesmesi gibi bazı çevre kökenli nedenlerle ya da hastalık ve böcek saldırısı gibi biyolojik nedenlerle olur.

Bir ağaç yaşlandıkça, doğrudan ya da dolaylı ölümüne yol açan kabuk bitleri ya da mantar kökenli kök çürümesi gibi böcek saldırılarına ya da mantar hastalıklarına karşı daha da duyarlılaşır. Birçok ağaç, çeşitli nedenler yüzünden ölür. Dışardan gelen, böcek ya da hastalıklar, oldukça yüksek oranlarda ağaç ölümlerine yol açarlar. Ayrıca asit yağmurları biçimindeki çevre kirlenmesi de ağaçları zayıflatıp ölmelerine neden olur.

ÇEVRE VE DAĞILIM

Nem, sıcaklık ve beslenme koşulları, ağaç türlerinin yerleşme ve büyümelerini etkileyen en önemli çevre öğeleridir. Ormanlar yaygın olarak dünyanın ılıman ve tropikal bölgelerinde yer alırlar ve bu bölgelerdeki uygun yağış ve sıcaklık rejimlerinin bir yansımasıdırlar (Bk. ORMAN ve ORMANCILIK). Dünyada en yaygın iki orman oluşumundan biri, kozalaklı, yapraklarını dökmeyen ağaçlardan oluşan taygadır; kutup ve askutup bölgelerini kaplar. İkincisi de mevsimlere bağlı olarak dönem dönem kuraklıklar yaşayan ılıman bölgelerdeki savanalarda ağır basan çam-ardıç ormanlarıdır. Afrika, Güney Amerika, Orta Amerika ve Güneydoğu Asya, bir ölçüde tarım nedeniyle hızla yok olma süreci yaşayan yoğun tropikal yağmur ormanlarıyla kaplıdır (Bk. CANGIL ve YAĞMUR ORMANI).

Ağaç türleri çeşitli çevre koşullarına katlanabilirler. Çok yavaş büyüyen ağaçlar boy olarak daha küçüktürler; soğuk ve kurak bölgelerde daha yaygındırlar. Düşük ısı, büyümelerini önler. Nem baskısı da, yaygın bir biçimde orman sınırı bölgelerini andıran oluşumlara yolaçarak ağaç büyümesini sınırlar; otlak ve çöl yakınlarındaki bitki topluluğu bu durumun en güzel örnekleridir. Ağaçlar arasındaki çevresel farklılıklar, orman oluşumunun görünümünde de farklılık yaratır.

ÖNEM

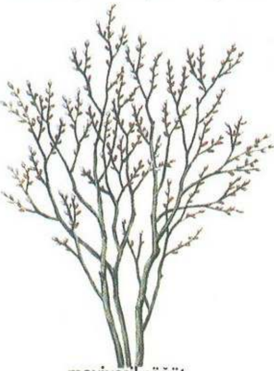
Ağaçlar insanoğluna sağladıkları birçok ürün ve rahatlık açısından oldukça değerlidirler. Ayrıca, birçok ağaç başlıca besin kaynaklarındandır (meyveler). Şeker bile, köken olarak bazı ağaçların besisularından elde edilir. Odun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ısınma ve yemek pişirme konusunda başlıca yakıt kaynağıdır. Odundan elde edilen gereçler içinde en önemlileri, kereste, kontrplak ve suntadır (Bk. KERESTE, KONTRPLAK). Odun ayrıca, kâğıt hamuru ve kâğıt üretimindeki başlıca lif kaynağıdır (Bk. KÂĞIT). Bunun yanı sıra ağaçlar, birçok kimyasal maddenin birincil ya da ikincil kaynaklarıdır. Yapay ipek gibi bazı lifler, odun hamurundan elde edilirler. Bazı ağaç türlerinin kabukları başlıca tanen kaynağıdır.

Ağaçların daha sayılamayacak kadar çok yararları vardır. Toprağı aşınmaya karşı korurlar ve yüksek nitelikli su sağlanmasının korunmasına yardımcı olurlar. Ağaçların kök sistemleri, toprağın dengesine en büyük katkıyı sağlar. Yaşayan ağaçlar, oldukça değerli yabanıl yaşam ortamları yaratırlar. Ölü ağaçların ayakta kalan gövdeleri bile birçok hayvana barınak olur. Devrilmiş ağaçlar da, besin maddelerinin korunmasında ve çevriminde çok önemlidirler; toprak aşınmasını azaltırlar; yabanıl yaşam ortamı oluştururlar; başka bitkilerin yetişmesine yardımcı ortamlar yaratırlar. Ağaçlar tarım alanlarında koruyucu çitler, kent alanlarında güzel görünümlü ve etkin engeller oluştururlar; aynı zamanda da, doğal ya da yapay birçok görünüme, estetik olarak katkıda bulunurlar.

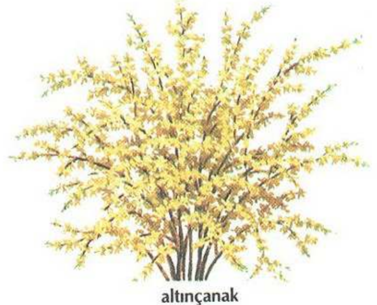
ağaççık

Tek gövdesi bulunan ağaçtan farklı olarak yukarı ve aşağı doğru çıkan birden çok dallı ve gövdeli çokyıllık

İpek gibi söğütmeyveleri bulunan maviyeşil söğüt (Salix discolor), *ilkbaharın geldiğini müjdeler. Dağdefnesinin* (Kalmia latifolia), *yaprakları yumurta biçimindedir; çiçeklerinin rengi beyazdan pembeye kadar değişir. Altınçanak* (Forsythia) *cinsindeki* ***ağaççıklar*** *ilkbahar başında parlak sarı çiçekler açarlar. Dağmuşmulası* (Cotonesaster) *cinsindeki birçok* ***ağaççığın*** *kırmızı ya da siyah meyveleri vardır.*

maviyeşil söğüt

dağdefnesi

altınçanak

ardıç

dağmuşmulası

odunsu bitkilerin ortak adı. Odunsu bir bitkinin ağaç olarak anılması için boyunun 4-8 m'yi bulması gerekir. Yetiştirilen kurtbağrı ve çobanpüskülü gibi bazı ağaççıklar, aşılanmadıklarında ağaç olmaya yatkın bitkilerdir.

Ağaççıklar biçim ve boy olarak ayıüzümü gibi yerde uzayan örneklerden, sürüngen ardıca, ağaç benzeri sumağa ve mersine kadar uzanır. Büyüme koşulları bir ağaççığın biçim ve boyunu değiştirebilir. Sözgelimi, ağaç sınırı yakınlarında yetişen bir kızılağaç türünün birden çok gövdesi olabilir ve bu durumda ağaççık diye sınıflandırılır. Ilıman bölgelerdeyse, aynı kızılağaç türünün tek gövdesi vardır ve sınıflandırmada ağaçlar arasında yer verilir. ABD'nin batısında yetişen birçok bodur meşe türü, ağaççıktır. Günlük kullanımda ağaççık terimi ile çalılık teriminin belirttikleri bitkiler birbirine geçmiştir ve iki terim çoğunlukla birbirinin yerine kullanılır.

Otlarsa, genelde boylarının daha kısa olması, kış aylarına dayanıksız olmaları, odunsu gövdeleri bulunmaması ve çoğunun yıllık bitkiler olmasıyla ağaççıktan ayrılırlar. Biberiye ve lavanta gibi çokyıllık bitkiler, ılıman bölgelerde ağaççık diye nitelendirilirler. Yaban asması, acem sarmaşığı, asma, hattâ zehirli duvarsarmaşığı, bazı bitkibilimciler tarafından ağaççıklar arasında sınıflandırılırlar.

AĞAÇÇIKLARIN YARARLARI VE ZARARLARI

Dünyanın çorak ve yarı çorak bölgelerinde yetişen ağaççıklar, küçük hayvanlara barınak olurken, yaban hayvanlarına ve evcil hayvanlara da besin sağlarlar. Ayrıca, dallarıyla rüzgârın yüzey toprağını sürüklemesine engel olurlar.

Ormanlarda ağaççıklar, daha üstlerdeki ağaçların oluşturduğu bitki örtüsünün yerleşmesine ve büyümesine yardımcı olmalarının yanı sıra, hayvanlara besin ve barınak sağlarlar. Öbür bitkilerin tohumlarının çimlenmesi için gerekli ışık ve toprak koşullarını yaratırlar. Açalya, çaygülü, altınçanak, yasemin gibi birçok süs ağaççığı, bahçe ve parkların görünüşüne güzellik eklerler. Başlıca süs ağaççıkları türleri arasında maun, akasya, çöl söğüdü, mürver, ormangülü sayılabilir. Güzel görünüşleri için yetiştirilen erguvan, kızılcık, akdiken, amerika çobanpüskülü, saka elması, süs kirazı, süs armudu ve süs eriği gibi bazı ağaççıklarsa ağaç sayılır. Ticari olarak işletilen ormanların kesim alanlarında ya da tüyleri kırkılmak için beslenen çiftlik hayvanı otlaklarında, ağaççık istenmez; çünkü ışık, su ve besin maddeleri açısından, ağaçlar ile otlar arasında bir "çekişme" vardır. Söz konusu yerlerde, bu çekişmeyi azaltmak için, gözetim altında yangın çıkarılarak, ağaççıklar yakılır; ya da ağaççıklara karşı, kimyasal ürünler, mekanik gereçler kullanılarak savaşılır. Kaktüs, akasya ve haçağacı (putağacı), çevre açısından sakıncaları olmamasına karşın, otlak bitkilerinin yetişmesi açısından istenmeyen ağaççıklardır.

SINIFLANDIRMA

Bitkiler genellikle çiçek ve yaprak düzenlerine göre ayırt edildikleri aileler içinde sınıflandırılırlar. Kozalakları bulunduğu için "kozalaklılar" diye adlandırılan bitkiler, ağaççık yapısındaki servigiller (*Cupressaceae*) ailesinden ardıçları ve porsukağacıgiller (*Taxaceae*) ailesinden porsukağaçlarını içerir. Bir tohum yaprağı bulunan birçenekliler, agavgiller (*Agavaceae*) ailesinden avizeağacı da denilen yukkaları ve buğdaygiller (*Gramineae*) ailesinden bambu kamışları gibi ağaççıkları da kapsar. İki tohum yaprağı bulunan ikiçenekliler öbeğiyse, taçyaprağı bulunmayan çiçekli ağaççıklar (sözgelimi söğütler, alman ılgınları ve incirler) ile çiçekleri taçyapraklı (sözgelimi kadıntuzluğu, manolya, anason, şişeağacı ve kesterotu) biçimindeki alt bölümleri kapsar.

Ağaççıklar çoğunlukla boyutlarına ve görünüme katkılarına göre betimlenirler: Sözgelimi, orta boylu çiçek açan ağaççıklar arasında açelya, kelebekçiçeği, kamelya, çingülü, güzel meyveli ağaççıklar arasında musaağacı (ateşdikeni) ve kocaeriği sayılabilir. Kadıntuzluğu, amerika adaçayı, yılbaşı yıldızı gibi ağaççıkların tümü çarpıcı renkli, bodur bambu gibi ağaççıklarsa yapraklarını dökmeyen, çekici bitkilerdir.

ağaçkakan

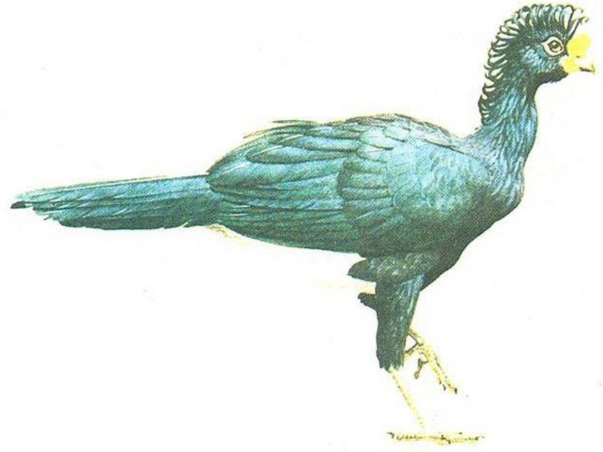
Ağaçkakanlar ailesinden kuşların ortak adı. Yaklaşık 180 tür içeren ağaçkakangiller ailesi üyeleri, böcek avlamak için gagalarıyla ağaçları delmeleriyle tanınır, Madagaskar, Yeni Gine, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında dünyanın aşağı yukarı her yerinde yaşarlar. Boyları 8 cm-60 cm arasında değişir. Güçlü, düz, keski benzeri gagaları ve olağandışı dilkemikleriyle destekli, uzayabilen dilleri vardır. Dilkemikleri dilden çepeçevre kafatasının arkasına, sonra da kafatasının üstünden üst gaganın başına kadar uzanır. Dil genellikle kıllıdır ve böcek yakalamayı kolaylaştıran, yapışkan, tükürük benzeri bir maddeyle kaplıdır. Bacaklar kısadır ve ağaçlara tırmanmaya ve tutunmaya yarayan keskin pençeli ayak parmaklarından ortadaki ikisi ileri, ilk ve dördüncü ayak parmaklarıysa geriye doğru kıvrıktır. Çoğunlukla iğne uçlu ve sert kuyruk tüylerinden, ağaç gövdelerine tutunmak için kuşak olarak yararlanırlar. Renkleri türden türe büyük ölçüde değişir. Dişiler ile erkekler arasında tek renk farkı. erkeklerin başlarında fazladan kırmızı ya da sarı lekeler bulunmasıdır. Yuva yapma biçimleri ilgi

Ağaçkakanlar güçlü, düz, keski benzeri gagalarıyla ağaç kabuklarında açtıkları oyuklardan çıkardıkları böceklerle beslenirler. Üstten ve soldan sağa: Tepeli ağaçkakan (Dryocopus pileatus), *kıllı ağaçkakan* (Dendrocopos villosus), *kırmızı kuşaklı ağaçkakan* (Centururus carolinus).

çekicidir: Çoğunlukla erkek, ağaçta bir oyuk açar ve bu oyuğun tabanını genişletip, odun artıklarıyla döşer. Dişinin bu tabana iki-sekiz beyaz yumurta bırakmasından sonra, erkek ve dişi ağaçkakan 11-17 gün kuluçkaya yatarlar ve önceleri tüysüz, gözleri görmeyen yavrularını, nöbetleşe birlikte beslerler.

En büyük ağaçkakan türü olan fildişi gagalı ağaçkakan (*Campeptilus principalis*), ABD'nin güneydoğu kesiminde yaşar. Karga büyüklüğünde, siyah, beyaz ve kırmızı renklidir. Daha küçük olan tepeli ağaçkakan (*Dryocopus pileatus*) Kuzey Amerika'da yaygındır. Türkiye'de 9 ağaçkakan türü yaşamaktadır: Büyükalaca ağaçkakan (*Dryobates major*) beyazsırtlı ağaçkakan (*Dryobates leucohos*), kara ağaçkakan (*Dryocopus martius*), vb.

Büyük ağaçtavuğu ya da Meksika ağaçtavuğunun (Crax rubra), *boyu 95 cm 'yi bulur. Meksika'nın güney kesiminden Ekvator'a kadar yayılan alanda ormanlarda yaşar.*

ağaçkurbağasıgiller

Yeşil ağaçkurbağasının (Hyla arborea) *parmaklarında ağaca tırmanmasını sağlayan diskler vardır. Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir alanda yaşar.*

450'den çok tür içeren kurbağa ailesi (Bil. a. *Hylidae*) Gerçekağaçkurbağası ya da yaprakkurbağası (*Hyla*), çekirgekurbağa (*Acris*), şarkıcıkurbağa (*Pseudoacris*), vb. birçok kurbağa cinsi içeren ağaçkurbağasıgiller ailesi üyeleri, Avustralya dışında, dünyanın her yanındaki tropikal ve ılıman bölgelerde yaşarlar. Boyları küçükten (2,5 cm'den küçük) alışılmış kurbağa büyüklüğüne kadar değişir. Türlerin çoğu, tırnak diskinin ve sonuncu ile sonuncudan bir önceki parmak kemiği arasındaki kıkırdağın yardımıyla tırmandıkları ağaçlarda yaşar, çok iyi sıçrarlar. Üyelerinin tümü kuyruksuz olan ailedeki birkaç cinsin üyelerinin (*Acris, Pseudoacris* ve *Limnaoedus*) türlerinde, tırnak diski küçülmüştür ve ağaçtan çok yerde yaşamaya yönelmişlerdir. Türlerin çoğu yumurtalarını suya bırakırlarsa da, *Gastrotheca* ve *Hemiphractus* gibi bazı cinslerin üyeleri, yumurtalarını arkalarında taşırlar; bazılarıysa su yakınlarında çamurdan yaptıkları yuvalara bırakırlar. Bazı türlerse (*Phyllomedusines*) yumurtalarını, iribaşların daha sonra suya düşebilecekleri, suya sarkan yaprakların üstüne bırakırlar.

ağaçtavuğugiller

Tavuksular takımından kuş ailesi (Bil. a *Cracidae*). Meksika'dan Arjantin'e kadar yayılan geniş bir alanda, tropikal ya da astropikal sık ormanların alt düzeylerinde yaşayan ağaçtavuğugiller ailesi üyeleri, tavuk büyüklüğünde iri kuşlardır. Birçok ağaçtavuğu türünün iri bir ibiği ve türlerin birçoğundaki erkeklerin sarkık gerdanları vardır. Erkeklerin bedenleri siyah renkli, karınları beyaz lekelidir; ötüşleri baykuşu andırır. Dişiler de tıpkı erkeklere benzer renklerde ya da kahverengi, siyah ve beyazdır. Dişi ağaçtavuğugiller üyeleri, orman altı tabakasının altlarındaki yuvalarına iki yumurta yumurtlarlar. İri bedenleriyle avcılık için kolay bir hedef oluşturduklarından, bazı türlerinin soyu tükenmeye yüz tutmuştur.

ağaç yetiştiriciliği

Estetik ve tarımsal amaçlarla ağaç ve ağaççıkların yetiştirilmesini ve bakımını içeren bahçeciliğin başlıca bölümlerinden biri. Ağaççılık ormanın iyi durumda tutulması ve ekonomik amaçlı bakımını içeren ormancılıktan (Bk. ORMAN ve ORMANCILIK) bu yönleriyle ayrılır.

Günümüzün ağaççılığının kökenleri, Eski Mısırlılara kadar uzanır. Teknoloji, yeni gereçler ve uygulanma yöntemleri, yıllar içinde ağaççılığı geliştirmiş ve çok yönlü bir sanat haline getirmiştir. Ağaç gelişmesi iklim, toprak koşulları, böcekler, hastalıklar ve gübrelerle etkilendiğinden bu yana, hangi ağaçların varolan toprak ve hava koşullarında daha iyi yetişeceklerini, yöredeki böcek ve hastalıklara ne kadar duyarlı olduklarını öğrenmek gerekir. Ağaççılıkla uğraşan kişi, ağaçların en uygun nasıl gruplandırılıp, ne kadar aralıklarla ekileceğini de dikkate almalıdır. Sözgelimi, oya ağaçları, vb. çiçekli ağaçlar, süsleyici nitelikleri için, daha büyük ağaçlarsa gölgelik elde etmek ve toprağın kaymasını engelleme nedeniyle ekilmiş olabilirler. Çoğaltma, bir yere dikme, büyütme ve ağaç bakımı, ağaççılığın ayrılmaz parçası sayılan etkinliklerdir. Yeni ağaçlar, varolan ağaçların tohumlarından, sürgünlerinden ya da çeşitli aşılama yöntemleriyle çoğaltılırlar. Ağacın bir yerden alınıp bir başka yere dikilmesi, ağaç köklerinin toplu halde ve nemli tutulmasını, ayrıca bu işin ne zaman yapılacağının, hangi boyutta ağaçların kullanılacağının ve ağaç bir kez dikildikten sonra hangi aşamalardan geçileceğinin bilinmesini gerektirir. Toprağı zenginleştirmek için gübre, hastalık ve böcekleri denetim altına almak için kimyasal ilaçlar kullanılır. Ağaca biçim vermek ve belli bir büyüme ve etki elde etmek için budamak gerekebilir. Kesime, ağaçlardaki mantar hastalıklarının ve yaraların tedavisinde buşvurulur: Zarar görmüş ağaçların nerelerinin kesilip, hangi yöntemlerle tedavi-

ye gidileceği ya da ağacın bütünüyle kesilip kesilmeyeceği, önceden titiz bir incelemeyle belirlenmelidir.

Ağa Han III, Muhammet Şah

İsmailîlerin dinsel önderi (Karaçi 1877-Versoix, İsviçre 1957). İlk Ağa Han'ın (1800-1881) torunu olan Muhammet Şah Ağa Han III, hem dinsel hem de Batılı anlamda öğrenim gördü. 1885'te İran, Hindistan, Orta Asya, Suriye ve Doğu Afrika'daki ismaililerin önderliğine getirildi. İngiltere'ye bağlı kalıp, Hindistan İslâm Birliği'ni ve Aligarh Müslüman Üniversitesi'ni kurdu, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'ni destekleyip, Avrupa'ya karşı Osmanlıları savundu (1919). Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasından sonra halife olmak istediyse de, başaramadı. 1937 Eylülü'nde Milletler Cemiyeti toplantısına başkanlık etti.

Ağa Han IV, Kerim

İsmailîlerin dinsel önderi (Cenevre 1936). Ağa Han II'nin torunu olan Kerim Ağa Han IV, dedesinin ölümünden sonra ismailîlerin önderliğine getirildi. 1977'de, üç yılda bir verilen "Ağa Han Mimarlık Ödülü"nü koyarak, İslâm mimarlığını geliştirme çalışmalarına önemli bir destek sağladı.

Ağa Hüseyin Paşa

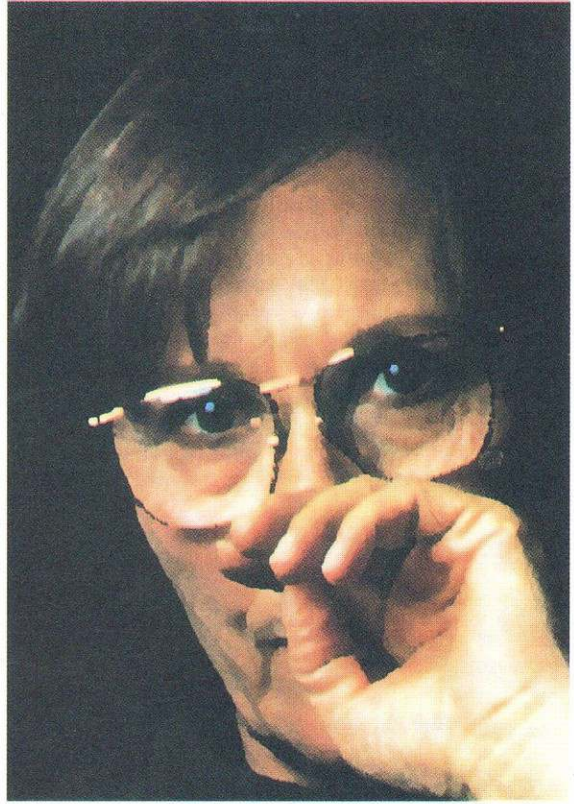
Türk veziri (Edirne 1776-Vidin 1849). Yeniçeri ocağında yetişip, Osmanlı-Rus savaşında (1806-1812) kendini gösterince zağarcıbaşılığa yükseltilen Ağa Hüseyin Paşa, Yeniçeri ağalığına getirilince (1823), yeniçeri zorbalarını ortadan kaldırarak ya da sürerek, ocakta düzeni biraz olsun sağladı. Mahmut II tarafından vezirliğe yükseltildiyse de, yeniçerilerin ayaklanmasını engellemek için yeniçeri ağalığı görevinden alındı. Bursa ve İzmit valiliklerinde, Boğaz muhafızlığında bulunup, Asakiri Mansurei Muhammediye'nin başına getirildi. Osmanlı-Rus savaşında (1828-1829) Şumnu'yu savunurken, Rusların Tuna'yı geçişini engelleyemeyince, yerine Reşit Mehmet Paşa seraskerliğe atandı. Edirne valiliği yapıp, Mısır seferi komutanı olarak İbrahim Paşa'nın üstüne gönderildiyse (1832) de, yenildi. Vidin muhafızlığı yaparken öldü.

Ağa Muhammet Şah

İran'da Türk kökenli Kaçar sülalesinin kurucusu (? 1742-Tahran 1797). Muhammet Hasan Han'ın büyük oğlu olan, çocukluğunda Adil Şah'ın buyruğuyla hadım edilen Ağa Muhammet Şah, babası öldürülünce (1758) Kaçarların başına geçti. Kerim Han ölünce (1779) Esterabad'a kaçıp, yerine geçenlerle savaşarak, ülkenin orta ve kuzey bölümlerini egemenliğine aldı (1785). Tahran'ı başkent yaparak, Gürcistan'da İran egemenliğini yeniden kurdu (1795). Şah unvanıyla taç giyip (1796), Horasan'ı aldıktan sonra, bir suikastta öldü.

Ağaoğlu, Adalet

Türk kadın oyun yazarı ve romancısı (Nallıhan 1929). Ankara Kız Lisesi'ni (1946), DTCF Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünü bitiren Adalet Ağaoğlu (1950), açılan bir sınavı kazanarak Ankara Radyosu'na girdi (1951) ve çeşitli yönetim görevlerinde bulundu, TRT'nin özerkliği kısıtlanmak istenince ayrıldı (1970).

Adalet Ağaoğlu.

Tiyatro üstüne yazdığı yazılarla (1946) sanat yaşamına giren Adalet Ağaoğlu'nun ilk şiirleri *Kaynak*'ta yayımlandı (1948). Sevim Uzgören ile yazdığı ilk oyunu (*Bir Piyes Yazalım*) Ankara'da Küçük Tiyatro'da sahnelendi (1953). İlk romanı *Ölmeye Yatmak*'ın çıktığı 1973'e kadar oyun yazarlığını sürdürdü. Gazetelerde tiyatro ve tiyatro sorunları üstüne eleştiriler yazdı. Oyunlarında kimi toplumsal durumlardan, olgulardan yola çıkarak, belirgin bir soyutlamayla bireyin dünyasına eğildi. Roman ve öykülerinde toplumsal değişikliklerin bireyin dünyasında yolaçtığı sarsıntıları, aydınlar dünyasındaki baskıları, vb. inceledi.

Başlıca yapıtları: *Evcilik Oyunu* (1964), *Çatıdaki Çatlak* (1967), *Sınırlarda Aşk-Kış-Barış* (1970), *Bir Kahramanın Ölümü* (*Türk Dili* Tiyatro Özel Sayısı, 1969), *Çıkış* (*Türk Dili*, 1971), *Kozalar* (1973), *Yüksek Gerilim* (öykü, 1975 Sait Faik Hikâye Armağanı), *Fikrimin İnce Gülü* (roman, 1976), *Kendini Yazan Şarkı* (1977), *Bir Düğün Gecesi* (roman, 1978; 1979 Sedat Simavi Vakfı Ödülü; 1980 Orhan Kemal ve Madaralı roman ödülleri); *Üç Beş Kişi* (roman, 1984); *Göç Temizliği* (anılar, 1985), *Geçerken* (deneme-eleştiri, 1986), *Hayır* (roman, 1987), *Ruh Üşümesi* (roman, 1991), *Çok Uzak-Fazla Yakın* (1992 Türkiye İş Bankası Tiyatro Ödülü), *Gece Hayatım* (öykü, 1992), *Karşılaşmalar* (deneme-eleştiri, 1993).

Ağaoğlu, Ahmet

Türk düşünce adamı ve siyasetçisi (Azerbaycan 1868-İstanbul 1939). Azerbaycan ve Paris'te (hukuk) öğrenim gören Ahmet Ağaoğlu, 1894'te Rusya'ya dönerek, Rusya'daki Türklere öbür halklarla eşit haklar verilmesini savundu. Azerbaycan'da Türkçe gazete ve dergiler çıkardı. 1909'da İstanbul'a gelip, türkçülük hareketine katılarak, Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları

arasında yer aldı. 1912'de milletvekili seçilip, 1918'de öbür İttihat ve Terakki yöneticileriyle birlikte Malta'ya sürüldü. Serbest kalınca Anadolu'ya geçerek, Kars milletvekilliğinde bulundu (1923-1931). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alıp (1930), parti kapatılınca Darülfünun'da tarih dersleri verdi. Kurduğu *Akın* gazetesi İnönü'yü eleştiren yazılarından ötürü kapatılınca (1933), üniversiteden de emekliye ayrıldı.

Başlıca yapıtları: *İslâma Göre ve İslâm Âleminde Kadın* (1901), *Üç Medeniyet* (1921), *Türk Hukuk Tarihi* (1931-33), *İhtilal mi İnkılap mı?* (1942).

Ağaoğlu, Samet

Türk yazarı ve siyaset adamı (Karabağ, Kafkasya 1909-İstanbul 1982). Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu olan Samet Ağaoğlu, ilk ve ortaokulu İstanbul'da okudu. Ankara Lisesi'ni (1928), Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirip, doktora yapmak için gittiği Strasbourg'dan, babasının işlerinin bozulması üstüne doktorasını veremeden dönmek zorunda kaldı (1933). İktisat ve Ticaret bakanlıklarında görev aldı. Daha sonra devlet hizmetinden ayrılarak avukatlığa başladı (1946). Siyasete atılıp, 1950-1960 arasında üç dönem Demokrat Parti'den Manisa milletvekilliği yaptı; başbakan yardımcılığında, Çalışma ve Devlet bakanlıklarında bulundu. 27 Mayıs'tan sonra Yassıada'da yargılandı ve ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Eski demokratlarla ilgili aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştu.

Üniversite yıllarında Ahmet Muhip Dıranas, Behçet Kemal Çağlar gibi arkadaşlarıyla *Hep Gençlik* adlı bir dergi çıkaran (1929) Samet Ağaoğlu, Strasbourg'daki günlerini konu alan öykülerini *Varlık*'ta yayınlayarak adını duyurmuş (1933), öykülerinde ruh çözümlemelerine ağırlık vermiş, marazi tipler çizmiş, ölüm teması çevresinde onların bunalımlarını, aşırı duygularını, kuruntularını işlemiştir.

Başlıca öyküleri: *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Katırın Ölümü* (1965).

Anı, inceleme, gezi: *Babamdan Hatıralar* (1939), *Kuvayı Milliye Ruhu* (1944), *Babamın Arkadaşları* (1958), *Aşina Yüzler* (1965), *Sovyet Rusya İmparatorluğu* (1967), *Arkadaşım Menderes* (1968), *Marmara'da Bir Ada* (1972), *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri* (1972), *İlk Köşe* (1979).

ağdalılık: Bk. AKIŞMAZLIK.

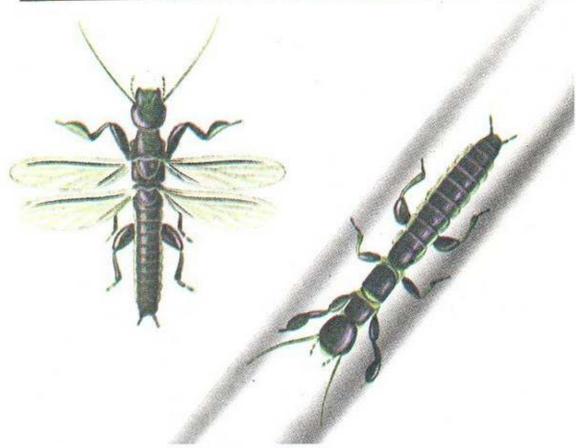
ağırlık (fizik)

Maddenin, kütlesi ve yerçekimi kuvvetinden dolayı varolan özelliği. Ağırlık bu yönüyle, yerçekimi gücünden etkilenmeyen kütleden ayrılır. Gerektiği gibi, kuvvetle aynı birimlerle belirtilir: Metre sisteminde, Newton, İngiliz sisteminde pound. Kütleyi maddenin dünya yerçekimi alanındaki ağırlığıyla belirleme alışkanlığından ötürü, bir maddenin ağırlığı genellikle kilogram ve gram cinsinden belirtilir.

ağırlık (matematik)

İstatistik verileri içinde, bazı sayıları öbürlerine oranla daha çok yeğleme durumunda kullanılan sayısal değer. Sözgelimi öğretmen 3 ara sınav ve 1 final sınavı yapar ve final sınavını çift sınav sayarsa, öğrencinin notu, ağırlıklı ortalamayla elde edilir. Ara sınav sonuçları 85, 75 ve 80, final sonucu 90'sa, ağırlıklı ortalama $(85+75+80+(2x90)):5=420:5=84$ olur. 90'ı 2'yle çırpma işlemi *ağırlık* diye adlandırılır. Öbür bütün notların ağırlığı 1'dir. Bu örnekte sayılar aynı ağırlıkta olsaydı, ağırlıklı ortalama aritmetik ortalamaya dönüşürdü.

ağörenböcekler

Ağörenböcekler, toplulukları için ipeksi ağlardan tüneller kazarlar. Dişiler (sağda) *ve erkekler* (solda), *dişilerin kanatsız olmaları dışında, görünüş bakımından farksızdırlar.*

Toprak içinde ya da ağaç kabuğu, taş ya da bitki artıkları altında ipek ağlarla yaşayan böcekler takımı (Bil. a. *Embioptera*). İnce-uzun, narin böcekler olan ağörenböcekler takımı üyelerinin uzunlukları 4-7 cm arasında değişir. İpeksi ağ, ileri geri hareket ettikleri sırada ön bacaklarındaki bezlerden akıtılan salgıyla örülür. Erkeklerinin birçoğu kanatlı, dişileri kanatsızdır. Türlerinin çoğu tropikal bölgelerde bazıları da ılıman bölgelerde yaşarlar.

ağrı

Beden dokularında rahatsız edici duyum. Ağrısı olan bir kişinin davranışını, bedensel, ruhsal ve toplumsal öğelerin karmaşık etkileşimi olarak görmek gerekir. Sözgelimi, farklı kültürlerden üyeler ve bireyler arasında, yaralanmaya gösterilen tepkide farklılıklar gözlenir. Günlük yaşamda ivegen (akut) ağrı, kazayla yaralanmaların ya da basit hastalıkların verdiği zararın en aza indirgenmesinde değerli bir işlev sayılabilir. Ağrı duyma yeteneği olmadan doğan ya da bir hastalık sonucunda bu duyumu yitiren kişiler, farkına varmayacakları bir yaralanma durumunda büyük tehlike altındadırlar. Buna karşılık cerrahi girişim, kazayla yaralanma ya da doğum sırasında çekilen ağır ağrı, solumayı, kalp işlevlerini ve kan basıncını (tansiyonu) bazen ciddi sonuçlar doğurarak etkileyen tepkiler ortaya çıkarabilir.

İvegen ağrı - sürekli duyulmaya başlanırsa ve belirli bir nedene bağlanmıyorsa- etkili biçimde tedavi edilmezse ya da tedavi sonucunda tam anlamıyla ortadan kaldırılamazsa, süregen (kronik) duruma gelebilir. Böyle bir ağrı tıbbi girişime oldukça dayanıklıdır ve deyim yerindeyse hastayı canından bezdirebilir.

DUYUSAL MEKANİZMA

Ağrının temel öğesi sinir sistemindeki yaraya duyarlı sinir uçlarının geliştirdikleri duyusal uyarılardır. "Ağrılıcı" diye adlandırılan bu duyu organları, yaralı ya da bir hastalıktan etkilenmiş dokuların gönderdikleri mekanik, ısısal ya da kimyasal uyarıları, omurga çevresindeki

sinirlerle beyin merkezlerine ulaştırılan uyarılara dönüştürür. Ağrıalıcılar deri içinde, kan damarlarında, kaslarda ve kas çevresi liflerde, derialtı dokularında, kemik dokularında, iç organlarda, vb. yerlerde bulunurlar.

Yaralanma iki farklı tipte ağrıalıcıları etkileyebilir. Bu farklı ağrıalıcılar "A-delta lifleri" ve "C lifleri" diye adlandırılır. A-delta lifleri hızlı, keskin, kısa süren, yeri açıkça belli ağrı duyumları üretirler. C lifleri, yavaş, ama sürekli biçimde, karmaşık, çok rahatsız edici duyumlar gönderirler. Sözgelimi, ayak parmaklarının bir yere vurulması ya da üstlerine bir şey düşmesi önce bir anlık ağrıya, ardından uzun süren bir yanma duygusuna yol açar. Bir anlık ağrı, A-delta ağrıalıcılarından, ağır ağır gelişen ağrıysa, C ağrı alıcılarından gelir. Yaralanma gerçekleştiğinde, omurgayla ilgili tepkiler (refleksler) de harekete geçer. Bu tepkiler ağrıalıcılar ile omurga arasında çalışan hızlı uyarı-yanıt devreleridir. Bu hareket ettirici tepkiler, kasların bir yaranın çevresini sarıp, kasılmalarına yolaçar. Kasılma da, yaranın ağrısına eklenen kramp ağrıları yaratır. Aynı biçimde, bazı başka tepkiler de, yara çevresindeki dokulardaki kanın küçük dolaşımını azaltır ve ağrıalıcılarla temasa geçtiklerinde ağrı duyumuna yolaçarlar. Temelde bu tepkiler, kan yitimini en aza indirgeyerek, yaralanan kişiyi korurlarsa da, aynı zamanda da ağrının artmasına neden olurlar.

OMURGA YOLLARI

İki komşu sinir kümesinin birbirlerine değdikleri birleşme yerindeki duyu sinirleri, omurga yolları aracılığıyla yaralanma bilgilerini beyin merkezlerine ulaştırırlar; beyin merkezindeki duyu, coşku ve düşünce mekanizmaları, ağrı duygusunu oluştururlar. Yaralanmada rahatsızlık bilgilerini omurgaya taşıyan iki çeşit yol vardır. Bunlardan birinde, beyindeki yedek merkez istasyonla (talamus: Bk. BEYİN) bağlantılı uzun sinir lifleri bulunur. Talamustan da başka sinir hücreleri beyin zarına ulaşırlar. Bu sistem, yaraya ilişkin bilgileri hızla yöneltir ve zarar görme uyarılarının yeri, şiddeti ve süresiyle ilgili bilgileri ulaştırır (şiddeti, yeri belli ağrıdan algılanan bilgiler). İkinci yoldaysa, talamusa bilgi aktarılmasını yavaşlatan birçok sinir hücresi birleşme yeri bulunan uzun ve kısa lifler vardır. Bu yoldan geçen bilgiler, hoşa gitmeyen duygulardan ve coşkulardan sorumlu beyin merkezlerine ulaşır. Bu yolu kullanan uyarılar, söz konusu hoşa gitmeyen duygulara bağlı yara üstünde, bazı fizyolojik tepkilere yolaçarlar.

Ağrıalıcılardan gelen uyarılar çoğunlukla, çevresinden beyine doğru bilgi aktarılan yol boyunca çoğalır ya da azalır. Sözgelimi, yara bölgesindeki iltihap, ağrıalıcıları duyarlılaştıran kimyasal maddeler üretir; böylece ağrıuyarıcılar, en küçük mekanik uyarı durumunda bile harekete geçerler; yani iltihap, yaralanma uyarılarını şiddetlendirir. Tersine çeşitli yollardaki çevre sinirleriyle omurganın birleşme yerinde, yaralanma bilgilerinin aktarılmasını durduran omurga içindeki bir "kapı" yakınında, temas ve basıncı ortaya çıkaran sinir uçlarından peşpeşe uyarılar geldikçe, yavaşlama olur. Aynı biçimde beyin sapından çıkan bazı ağrı engelleyici sinir hücreleri harekete geçtikleri zaman da, "kapılaşma" olur; yani ağrı uyarıları azalır. Bu mekanizmanın, omurga içinde morfin ya da afyon türevi uyuşturucularla, hattâ beyinde üretilen "endorfin" adlı bazı gerekli doğal maddelerle harekete geçirilmesiyle, ağrı denetim altına alınabilir.

SÜREGEN AĞRI

Bazen bir yarayla ya da hastalıkla ilgili ağrı, nedenin tedavi edilmesine karşın, bütünüyle ortadan kalkmaz. Başağrısı ya da başka ağrılar, görünürde bir neden yokken ortaya çıkar ve sık sık tekrarlar ya da asla yatışmazlar. Bu tür süregen ağrılar sanayileşmiş dünyanın temel sorunlardan birini oluşturur: ABD'de nüfusun üçte birinin, yaşamının belirli bir döneminde tıbbi tedavi gerektiren kalıcı ya da sık sık tekrarlayan ağrılar çekmiş olduğu istatiklerle ortaya konmuştur. Ağrı sürekli olduğunda, duyumların doğası zamanla değişir ve hasta gün geçtikçe artan biçimde cesareti kırılmış, umudunu yitirmiş, kuruntulu bir insana dönüşme eğilimi gösterir. Ağrı çekenlerin başvurdukları birçok çare de, tıpkı reçetede yazılandan fazla ilaç kullanılması durumunda olduğu gibi, durumu kötüleştirmekten başka işe yaramaz. Batı ülkelerinde, çeşitli tıp dallarından uzmanların, psikologların ve sosyal hizmet görevlilerinin birarada çalıştıkları, süregen ağrı tedavi klinikleri kurulmuştur.

AĞRININ DİNDİRİLMESİ

Ağrıyı kontrol altına almanın ya da dindirmenin birçok yolu vardır. Cerrahide uyuşturmaya (anestezi) başvurma, herkesin bildiği bir uygulamadır; ayrıca akupunktur ve hipnozdan da yararlanılmaktadır. Ağrının dindirilmesinin bilinen yollarından biri de aspirin, asetaminofen, iburrofen gibi ağrı kesiciler kullanmaktır; bu ağrı kesiciler, iltihap bulunması durumlarında kullanılmaktadır. Afyonlu (Bk. HAŞHAŞ) ilaçlar, beyinkökündeki ve omurgadaki ağrı-dindirici sistemleri hareket geçiren ve doğal olarak üretilen maddeleri taklit eder, bütün bedeni etkilerler; ama mide bulantısı ve bilinç bulanıklığı gibi istenmeyen yan etkilere de yolaçarlar. Ayrıca bu tür maddelerin uzun süreli kullanılmaları, daha çok miktarlarda alınmalarını gerektireceği için, alışkanlık yaratabilirler. Geçmişte, bu tür bir alışkanlığa yolaçma korkusu, ivegen ağrı tedavisinde doktarların söz konusu ilaçları vermekten çekinmelerine yolaçmıştır; ama sonuçta, bu tür alışkanlık olaylarının sanıldığından daha az ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bu yüzden günümüzde, ivegen ağrı tedavi merkezlerinde, ağrılar, doktor denetiminde, doğrudan doğruya damara, hattâ omurgadaki ağrı algılayıcılarının hemen yanındaki bölgelere morfin verilerek dindirilmektedir. Elektrik uyarıları tedavisi, masaj, ağrı duyulan yerlerde küçük kan dolaşımını artırmak gibi tedavi yöntemlerinden de başarılı sonuçlar alınmaktadır.

Ağrı (kent)

Ağrı ilinin merkezi. Trabzon'u İran'a bağlayan önemli transit yolu üstünde, 1 640 m yükseltide kurulmuş olan Ağrı kentinin nüfusu 58 038'dir.

TARİH

Eskiçağ'da, Doğu Anadolu'da önemli bir devlet kurmuş olan Urartuların egemenliğinde olan Ağrı kentinin bulunduğu yöre, Urartulardan sonra Persler ile Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştirdi. VIII. yy. ortalarında Abbasilerin egemenliğine giren, 1054'de ilk Türk akınlarının başladığı yöre, 1064'te Selçuklular tarafından fethedildi. Daha sonra İlhanlıların ve Timurluların saldırılarına uğrayan Ağrı yöresi, belirli aralıklarla Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin, kısa bir süre de Safevilerin yönetiminde kaldı. 1548'te, İran seferi sonucunda Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı yönetim örgütünde Erzurum eyaletine bağlı Beyazıt (günümüzdeki Doğubeyazıt) sancağı içinde yer alan Ağrı yöresi, bu sancakla birlikte bazen Van, bazen de Erzurum eyaletine bağlı kaldı. Bu sancağa bağlı olan ve günümüzdeki kentin doğu kesiminde bulunan yerleşme, XIX. yy. başlarında Şarbulat adlı çok küçük bir köyken, 1828, 1855 ve 1877'de üç kez Rus işgalinde kaldı. XX. yy. başlarında, İran karayolunun önem kazanmasıyla

Ağrı kentinden görünüş.

köy gelişmeye başlayıp, bir kasabaya dönüştü. Ama, Birinci Dünya Savaşı sırasında yeniden Rus işgaline girip,1917'de Rus Devrimi'nin patlak vermesinden sonra Rus birlikleri tarafından boşaltıldı.

GÜNÜMÜZDE AĞRI

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rus işgalinden gerilemiş olarak çıkan Ağrı'nın 1927'deki nüfusu, 5 000'i bile bulmuyordu (4 218). Cumhuriyetin başlarında *Karaköse* adıyla Beyazıt iline bağlı bir ilçe merkezi olan Ağrı, 1927'de aynı adlı ilin merkezi olduktan sonra da, uzun süre gelişmedi ve nüfusu ancak 1950'de 10 000'i aşabildi (10 028). Sonra gelişmeye başlayıp, 1975'te 35 000'i bulan nüfusu, 1985'te 50 000'i geçti (54 492); 1990'daysa 60 000'e yaklaştı (58 038).

Yakın yıllara kadar bir hayvan ve hayvan ürünleri ticaret merkezi olan Ağrı kenti, günümüzde Doğu Anadolu'nun çok önemli bir ticaret yolunun Gürbulak kapısından İran'a geçmesinden önceki kesiminde, önemli bir konaklama merkezine dönüşmüştür. Ayrıca bu yoldan Ağrı'da ayrılıp güneye yönelen bir yol da, Erzurum'u Van'a bağlar. Bu yol kavşağı üstünde, doğudan batıya doğru hafifçe yükselen bir düzlükte, ağaçsız, çıplak görünüşlü bir çevrede kurulmuş olan kent, akasya ve söğüt ağaçları dikilerek yeşillendirilmiştir.

Ağrı (il)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin yukarı Murat-Van bölümünde il. Yüzölçümü 11 376 km^2, nüfusu 1990 sayımına göre 437 093, merkezi *Ağrı* kenti olan Ağrı ilinin 8 ilçesi vardır: Merkez, Diyadin, Doğubeyazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay, Tutak.

Doğuda İran toprakları, kuzeyde Iğdır ve Kars, batıda Erzurum, güneybatıda Muş, güneyde Bitlis ve Van illeriyle sınırlı olan Ağrı ili, ülkemizin yüksek köşelerinden birini oluşturur. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı dağı (ilin adı bu dağdan gelir), ilin kuzeydoğu sınırları üstünde yer alır. Ayrıca il sınırları içinde, yükseltileri 3 000 m'yi aşan pek çok doruk sıralanır. Yükseltisi 1 500 m'nin altına inen yerlere çok ender raslanır. İlin kuzeyinde bir sıra oluşturacak biçimde dizilmiş olan dağlar, batıda eski Erzurum-Ağrı yolunun geçtiği Tahir gediğinden doğuda Ağrı dağına kadar uzanır. Kuzeydoğuda Ağrı dağından başlayarak güneybatıya doğru sıralanan yanardağ kökenli dağlardan Tendürek ve Aladağ, Ağrı-Van il sınırları üstünde yükselirler. Kuzeydeki yüksek dağlar ile güneydeki yanardağ kökenli yüksek dağlar arasında kalan ilin orta kesimindeyse, yüksek düzlüklere raslanır. (Karaköse ovası, Doğubeyazıt ovası, vb.). Bu çukur alanlar, kenarları kırıklarla kesilmiş olduğu için önemli deprem alanlarıdır.

Doğu Anadolu'nun deniz etkilerinden en az yararlanan kesimlerinden biri olan Ağrı ilinde sert, kurak bir kara iklimi egemendir. Kışlar çok soğuk ve süreklidir; yazlar vadi tabanlarında gündüzleri sıcak, yayla kesimlerinde serindir. İlin merkezinde uzun yıllardır gözlem yapan meteoroloji istasyonunun kayıtlarına göre en soğuk ay ortalaması - 10 °C, en sıcak ay ortalaması ise 21 °C'tır. İl merkezi Ağrı kenti, Türkiye'de günümüze kadar en düşük sıcaklığın görüldüğü yerdir: 13 Ocak 1940'ta -43 °C, 1972 yılının 20 Ocak gecesinde de 45,6 °C kaydedilmiştir. Bütün, bu gözlemler, ilin Türkiye'nin en soğuk köşesi olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte, sıcaklığın 35 °C'ı aştığı yaz günleri de vardır (27.7.1966'da 38 °C).

Ağrı ili, topraklarının yüksekliğine karşın, denizden uzaklığın ve çevresini kuşatan dağların etkisiyle Doğu Anadolu'nun en az yağış alan kesimlerinden biridir (yıllık yağış ortalaması Ağrı'da 529 mm, Doğubeyazıt'ta 306 mm). İl merkezinde kar yağışlı günlerin sayısı 45, yerin karla örtülü olduğu günlerin sayısı 116'dır.

Yağış azlığının sonucu olarak, Ağrı ili doğal bitki örtüsü bakımından yoksuldur. İlin en alçak kesimini oluşturan Murat ırmağı kıyılarında, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru Ağrı dağı eteklerine kadar uzanan geniş bir bozkır (step) görünüşlü alan vardır. Ormanlar çok az yer tutar ve dağların çıplak sırtları ile vadi tabanlarındaki yeşil görünüş tam bir çelişki oluşturur. Ama gerek bazı eski belgeler, gerek bazı orman kalıntıları, günümüzde bozkır görünüşünde olan bu alanların bir zamanlar ormanla kaplı olduğuna tanıklık etmektedirler. Sözgelimi, Eleşkirt havzasının batısında yer alan dağların güney yamaçlarında, 2 000 m dolaylarında, sarıçamlardan oluşan orman kalıntılarına raslanmaktadır.

İlin kuzeydoğusunda küçük bir kesimin suları Sarısu tarafından toplanarak Türkiye sınırları dışında Aras ırmağına ulaşır. İlin kuzeydoğu kesimi dışındaki büyük bölümünün sularıysa Murat ırmağında toplanır.

Ağrı ilinin en önemli gölü Balık gölüdür. Çok yeni lav alanları içinde yer alan bu göl, Türkiye'nin en yüksek göllerinden biridir (deniz düzeyinden 2 241 m yükseklikte). Bir vadinin ön bölümünün lavlarla tıkanması so-

nucunda oluşmuş bir "lav seti" gölü olan 34 km genişliğindeki Balık gölü, doğa güzelliği açısından olduğu kadar, alabalıklar açısından da önem taşır. Gölün güneydoğu ucundan çıkan ayağı, Sarısu aracılığıyla Aras ırmağına ulaşır. Ağrı ilinde Balık gölünden başka birkaç küçük göl daha vardır. (Şeyhli gölü, Kurtkapanı gölü, Turna gölü, vb.).

1990 sayımının sonuçlarına göre, Ağrı ili sınırları içinde 437 093 kişi yaşar. 1985-1990 arasında yıllık artış hızı il merkezinde ve ilçe merkezlerinde ‰ 22,52, kırsal kesimde ‰ -0,68, ortalama 7,44 olarak, Türkiye ortalamasının (‰ 21,71) çok altında gerçekleşmiştir.

EKONOMİ

Ağrı ilinin başlıca gelir kaynağı hayvancılık (özellikle koyun) ve tarımdır. Hayvanlardan elde edilen yağ, süt, yün, peynir ve deri, Ağrı ilinin başlıca ticaret maddeleridir. Hayvansal ürünler arasında, Eleşkirt ilçesinde üretilen bal da önemli bir gelir kaynağıdır.

Ağrı ilinde ekili alanlar fazla değildir; üstelik bunların da onda dokuzu tahıl tarımına (buğday ve arpa) ayrılmıştır. Ağrı ilinde tarım alanlarını çukur alanlar ve yaylalar içine gömülmüş olan vadi tabanları oluşturur (çünkü sıcaklık durumu, ancak sözü geçen yerlerde tarıma olanak verir). Tahıl türlerinden pirinç, Doğubeyazıt ilçesinde yakın dönemde ekilmeye başlanmıştır. Şeker bitkilerinden şekerpancarı ekimi de Ağrı şeker fabrikasının açılışından sonra önem kazanmıştır.

Ağrı ilinin yeraltı kaynakları önemsizdir. Sanayi için de aynı şey söylenebilir. İl merkezindeki un fabrikaları, hızar atölyeleri, gazoz imalathanesi, ayrıca Diyadin'de halı, kilim, keçe dokumacılığı, başlıca sanayi etkinlikleridir.

Turizm, geliştirilmeye elverişlidir. Ağrı dağı ve öteki dağlardaki görünümler, alabalık avlama olanakları, Diyadin ılıcaları, Gürbulak sınır kapısı yakınındaki göktaşı çukuru olduğu söylenen bir çukur ve tarihsel anıtlar, turist çekebilecek niteliktedir.

ULAŞIM

Ağrı ilinin en önemli ulaşım ekseni İran transit karayoludur. İkinci derecede önemli yollar, il merkezini Patnos üstünden Van'a ya da Muş'a, Doğubeyazıt'ı da Iğdır-Tuzluca-Kağızman üstünden Kars'a bağlarlar.

Ağrı dağı

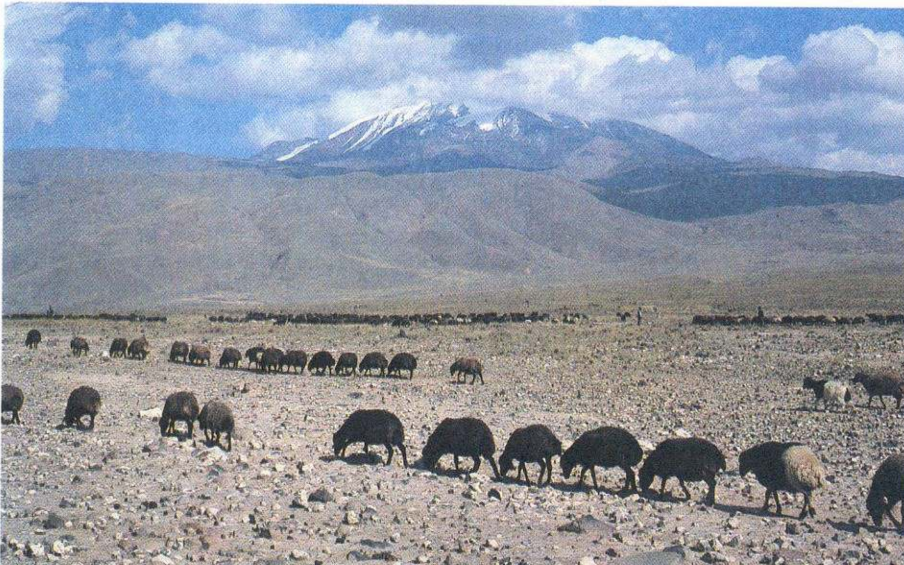
Türkiye'nin en yüksek dağı. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Türkiye, Ermenistan, İran devlet sınırlarının birbirleriyle birleştiği noktanın yakınında yer alan Ağrı dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars yaylası kesimini Murat havzasından ayıran, "Karasu-Aras dağları" adı verilen batı-doğu doğrultulu dağların güneydoğuya doğru yön değiştirdiği bir kesimde bulunmakla birlikte, yapısı bakımından, Karasu-Aras dağlarını oluşturan dağlardan farklıdır.

Ağrı dağı, çevresi 128 km, yüzölçümü 1 188 km² kadar olan geniş bir taban üstüne oturmuş, yanardağ kökenli bir kütledir. Aslında, tek bir kütle değil, *Büyük Ağrı* ve *Küçük Ağrı* adı verilen iki koni biçimindedir. Yakın dönemlere kadar Büyük Ağrı'nın yüksekliği 5 165 m, Küçük Ağrı'nınki 3 925 m olarak bilinirken, günümüzde en yeni ve büyük ölçekli topografya haritalarında Büyük Ağrı'nın yüksekliği 5 137 m, Küçük Ağrı'nınki 3 896 m olarak gösterilmektedir. (Eski ile yeni rakamlar arasındaki fark, ölçme yöntemlerinin zamanla gelişmesiyle daha sağlıklı ölçümler yapılabilmiş olmasının sonucudur.) Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı kütleleri birbirlerinden, yükseltisi 2 700 m'yi bulan "Serdarbulak geçidi" adlı boyun noktasıyla ayrılır. Ağrı'nın yüksekliği Avrupa dağlarının en yükseğininkinden bile fazladır.

Ağrı dağının kuzeyinde, ortasından Aras ırmağının geçtiği Iğdır-Revan ovası uzanır. Dağın güneyindeyse Doğubeyazıt ovası yer alır. Bunlardan kuzeydeki ova, deniz düzeyine daha yakın olduğundan (800 m dolaylarında), Ağrı'nın özellikle kuzeyden görünüşü daha görkemlidir; çünkü, Iğdır ovası üstünde apansızın 4 300 m'yi bulan bir yüksekliğe erişir.

Ağrı'da 4 000 m dolaylarında sürekli karlar, yani yazkış erimeden kalan karlar başlar. Bir başka deyişle, tepeden aşağı doğru 1 000 m'lik bir bölümü, sürekli olarak karlarla kaplıdır. Dağın doruk kesimini de bir "buzul takkesi" kaplar. Buzul takkesinden çıkan bir buzul dili, yanardağ konisinin kuzeydoğusunda, aşağı-yukarı 3 500 m yüksekliğe kadar sarkar.

Ağrı dağının yamaçlarında ağaçsı bitki örtüsü çok seyrektir. Bazı kesimlerde bodur huş ağaçları ve ardıç ağaççıkları dışında tekdüze bozkır görünümüyle karşılaşılır. Bu durum, çevredeki yağış azlığıyla ilgili olduğu kadar, dağın zeminini oluşturan yanardağ kökenli kayaçların geçirimli olmasının yolaçtığı su azlığıyla da ilgilidir. Ayrıca bir yandan insanların, bir yandan da hayvanların (özellikle keçiler) ormanı acımasız biçimde yoketmiş olmasının da, bu görünümde büyük rolü vardır:

Türkiye'nin en yüksek dağı Ağrı.

İstahri, Mukaddesi, vb. Arap yazarlarının verdikleri bilgilerden, Ağrı'nın çıplak olan yamaçlarının, Ortaçağ'da ormanlarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Ağrı dağında yanardağ etkinliğinin, tarih devirlerinden önce sona erdiği anlaşılmaktadır. Yani Ağrı dağı, tarih boyunca, sönmüş bir volkan yanardağ olma özelliğini korumuştur.

Bazı kaynaklarda *Eğri dağı* da denilmiş olan Ağrı dağını Batılılar *Ararat*, İranlılar *Kuh-i Nuh*, eski Arap coğrafyacıları *Cebel el-Haris* diye adlandırmışlardır. İranlıların bu dağa verdikleri Kuh-i Nuh adı, Nuh peygamberin gemisinin Tufan'dan sonra bu dağa inmiş olması söylentisinden kaynaklanmaktadır. Zaten Ağrı dağının çeşitli kimseler tarafından görülmek ve araştırılmak istenmesi de, dinsel kitaplara da geçmiş olan "Nuh Tufanı ve Nuh'un gemisi" öyküsünden ileri gelmektedir. Nuh'un gemisini bulmak için çıkmak isteyenlerin dışında, bazı bilim adamları da dağa tırmanmayı denemişler ve Ağrı dağının tepesine bilimsel anlamda ilk çıkış Frederic Parot tarafından 9 Ekim 1829'da gerçekleştirilmiş onu, başka Batılı araştırmacılar izlemişlerdir. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı birlikler de, ilk olarak 1966'da doruğa kadar çıkmışlar ve orada eğitim yapmışlardır. Günümüzde Ağrı dağına daha çeşitli amaçlarla (coğrafi ve yerbilimsel geziler, dağcılık çalışmaları, kış sporları) sık sık çıkılmaktadır. Dağa çıkış için en uygun zaman ağustos ve eylül aylarıdır. Çıkış ve iniş en az dört gün sürer. 5 000 metreye yaklaşınca çıkış daha da güçleşir ve tehlikeli olur. Çünkü bu kesimden sonra yamaçların sarplığı daha da artar; ısı da -8 °C ve daha aşağı derecelere düşer.

ağrı kesici

Ağrı durumunu ortadan kalkmaya yönelik ilaç ve yöntemleri topluca belirten terim. Ağrı kesici ilaç ve yöntemler, öbür duyu alımları üstünde pek hızlı değişikliğe yol açmadan ağrı duyumunu hafifletir ya da bütünüyle ortadan kaldırırlar. Ağrı kesici ilaçların başlıcaları arasında aspirin, asetaminofen, iburrofen gibi ilaçlar, morfin, vb. uyuşturucu maddeler, düşük dozlarda genel uyuşturucu maddeler ve yerel uyuşturucu maddeler sayılabilir. Ağrı kesici yöntemlerin başlıcaları akupunktur, hipnoz, elektriksel uyarı ve sinir liflerinin cerrahi yöntemlerle uyarılmasıdır.

Cerrahi girişim, dişçilik işlemleri, kas incinmesi (ya da burkulması) ya da herhangi bir travmadan sonra, ivegen ağrının tedavisi gerekir. Süregen ağrılar, ciddi enfeksiyon ya da sözgelimi sinirlerden birinin basınç altında kalması, vb'nin sonucu olabilir. Ağrı ayrıca, tedavi edilmesi gereken başka bir sorunun da belirtisi olabilir (Bk. AĞRI).

Ağrı kesici olarak çok sık kullanılan ilaçların başlıcaları, çoğunlukla hafif ağrı durumunda kullanılan asetilsalisilik asit (aspirin), ağrı kesicilik ve ateş düşürme konusunda aspirine benzer sonuçlar veren, ama iltihap giderilmesinde pek etkili olmayan fenosetin ve asetamiofen (tylepol), mideyi aspirine oranla daha az tahriş eden, üstelik iltihabın giderilmesinde de etkili olan iburrofendir (advil). Bütün bu ilaçlar, ağrı kesici etkilerini, bedendeki prostoglandin bireşiminin engellenmesiyle gerçekleştirirler. Hafif ağrıların dindirilmesinde etkili olan propoksifen (darvon), uyuşturucu alışkanlıklarının tedavisinde kullanılır. Uyuşturucu ağrı kesiciler, yalnızca çok şiddetli durumlarda kullanılırlar: Haşhaş kapsülünden elde edilen, yüzyıllardır bu amaçla kullanılan afyon türevlerinden kodein, eroin ve morfin.

Genel uyuşturucuların az miktarda kullanılması, bilinç yitimine yol açmaksızın, ağrıların dindirilmesini sağlar. Etkilenen bölgeden beyine ağrı uyarılarının aktarılmasını durdurmak için, enzokain (etilaminobenzoat) gibi belirli bir yerde etki gösteren genel ağrı kesiciler yaygın biçimde kullanılırlar. Bir yerel ağrı kesici, bütün bedendeki ağrı duyusunu durdurmak için, sinir liflerine iğneyle verilebilir. Bu yöntem, süregen ağrının tedavisinde ve yerel cerrahi sırasında sık sık kullanılır. Deri üstüne, özel bazı sinirlere ya da omurga içine elektrotlar yerleştirerek büyük sinirlerin elektrikle uyarılması da ağrının dinmesini sağlar. Hipnoz, bazı duyarlı hastalardaki ivegen ve süregen bozukluklarla gelişen ağrıların yatıştırılmasında denenmiş bir yöntemdir; ama etkililiği tartışma konusudur. Çin kökenli bir teknik olan akupunktur, bedenin belli noktalarında deriye özel iğneler batırılmasına dayanan, süregen ağrıların dindirilmesinde, etkili bir tekniktir; hattâ bazı cerrahi işlemler sırasında etkili bir uyuşturma sağlamaktadır.

Plasebo etkisi (ilaç olarak verilen etkisiz madde; bu durumda, ağrı kesiciyle aynı etki, yalnızca şeker içeren haplarla elde edilir) de önemli bir tedavi yöntemidir: Araştırmalar hastaların % 30'dan çoğunda, taklit ağrı kesici haplar verildiğinde, ağrıların dindiğini ortaya koymuştur.

1970 yıllarının başlarında, afyon türevlerinin beyindeki bazı özel alıcıları engellediği ortaya çıkarılmış, daha sonra, afyon alıcıları engelleyen bazı bileşimler (ensefolinler ve endorfinler) hayvanların beyin dokularından elde edilmiştir. Bu bileşimlerle ilgili bilgiler geliştikçe, bedendeki düzeylerinin yapay olarak artırılması yoluyla, tam anlamıyla ağrı kesici etkiler elde edilmesi beklenmektedir.

ağustosböceği

Eşkanatlılar takımının ağustosböceğigiller (*Cicadidae*) ailesinden kanatlı böcek. Yaprakbitleriyle ve öbür bitkilerin besisuyuyla beslenen böcekleri içeren ağustosböceğigiller üyelerinin erkekleri, yaz aylarında karınlarının altındaki ses organlarından özel bir ses çıkarırlar. Bu ses, dişi ağustosböceklerini (ama aynı zamanda da yırtıcı düşmanlarını) çekmeye yarar. Çiftleşmeden sonra dişiler, yumurtalarını ince dal ve sürgünlerde açtıkları ince yarıkların içine bırakır, bu yüzden bazen meyve ve süs ağaçlarına zarar verirler. Yumurtalar açılınca, kurtçuk halindeki yavrular toprağa düşer ve emici ağız parçalarıyla ağaçların ve ağaççıkların köklerindeki besisuyunu elde etmek için toprakta delikler açar. Türlerine bağlı olarak toprak altında 1-7 yıl kadar kaldıktan sonra yeryüzüne çıkarlar.

Yetişkin timsah ağustosböceğinin (Diceroprocta caymanensis) *erkeği* (sağda), *dişileri trampet derisine benzer karın zarlarıyla çıkardığı gür ve tiz sesle kendine çekmeye çalışır. Ağustosböceği kurtçuğu* (solda) *türüne bağlı olarak toprak altında 1-7 yıl kalır.*

Ahab

İsrail kralı (İ.Ö. 870-Ramot Galaad İ.Ö. 850). Omri'nin oğlu olan Ahab, yedinci İsrail kralı olarak tahta çıkıp, Fenike prensesi Yezavel'le evlendi.

Yezavel'in, Fenike putperestliğini Samıriye'ye getirmesi üstüne, İsrail'in öz dinine inananlara baskı yapılmaya başlandı ve ortaya çıkan İlyas peygamber, Ahab'ın buyruğuyla öldürüldü. Şam kralını yenen (858 ve 857), ama Boab'a yenilen Ahab, Aramlılar konfederasyonuyla birlikte, Salmanasar III'le savaştı; ne var ki, komuta ettiği konfederasyon ordusu, Karkar savaşında ağır bir yenilgiye uğradı (853).

Ahad Haam

Yahudi yazar ve eğitimcisi (Skvira, Ukrayna 1856-Tel Aviv 1927). "Siyon ülküsü" hareketinin yandaşları arasında yer alan Ahad Haam (asıl adı *Aşer Hirş Ginzberg*, bu hareketin öbür önderleri gibi, barışçı bir tutum izledi. Gerekli olanın Theodor Herzl'in önerdiği gibi bir Musevi devleti (Almanya ya da Fransa'daki Yahudilerden oluşacak bir devlet) kurulması değil, "ulusun yaratıcı güçlerinin" gelişmesini sağlayacak bir merkez kurulması olduğunu savundu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin'e göçüp, musevi halkının yeniden doğuşu için vazgeçilmez saydığı kültür merkezini kurmaya çalıştı.

Ahasverus

Efsanevi kişi. Kimi uzmanlara göre Buddha dönemi Hindistanı'na bağlanan bir efsanenin kahramanı olan Ahasverus (*Gezgin Yahudi* de denir), özellikle efsanenin Batı'ya geçen biçimiyle tanınır. Buna göre, çarmıha götürüldüğü sırada İsa'ya kötü davrandığından, sonsuza kadar yaşama ve durmadan yürüme cezasına çarptırılmıştır.

Ahaz

Yahuda kralı. Yaşamı konusunda pek bilgi bulunmayan, İ.Ö. 735-İ.Ö. 720 arasında on ikinci Yahuda kralı olan Ahaz, İşaya peygamberin uyarılarına karşın, Asur'a karşı Suriyelilerin kurdukları birliğe katılmayınca, Asurluların saldırısına uğradı ve büyük ölçüde bağımlı duruma geldi. Asur başkentindeki tapınaktan etkilenerek, bir benzerini Kudüs'te yaptırdığı için, Kutsal Kitap'ta dinsizlikle suçlandı.

Ahdi

Türk şairi ve tezkire yazarı (öl. Bağdat 1593). Mevlana Şemsi'nin oğlu Ahdi'nin (asıl adı *Ahmet*), yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'da bir süre kaldığı (1552-1563), döneminin şair ve bilginleriyle tanıştığı bilinir. *Gülşen-i Şuara* adlı tezkiresi ünlüdür.

Ahemeniler: Bk. AKAMANIŞLAR.

Ahi

Türk şairi (Niğbolu 1476-Karaferye 1517). Tüccar Seydi Hoca'nın oğlu olan Ahi (*Benli Hasan* da denir). Âşık Çelebi'nin yazdığına göre, babasının ölümünden sonra onun yolunu tutarak dükkân açtı; ama annesinin bir başkasıyla evlendiğini duyunca, buna dayanamayarak dükkânını bıraktı ve İstanbul'a gelerek İstanbul'da ilmiye mesleğini seçti. Medrese öğrenimi görüp, uzun yıllar mülazemette kaldı. Söylentiye göre, *Şirin ve Perviz* adlı mesnevisi Yavuz Sultan Selim tarafından beğenilince, Bursa'daki Bayezit Paşa medresesi müderrisliğine getirildi; ama Zeyrekzade'nin sözüne uyarak bu görevi kabul etmedi. Ömrünün son yıllarında Karaferye müderrisliği yaptı.

Az konuşan, içine kapanık bir insan olduğu söylenen Ahi, döneminin önemli şairlerindendir (Latifi, ondan "Şuara-yı Rumun mümtaz ve müstesnalarından" diye söz etmiştir). Dili temizdir. Türkçe'yi iyi kullandığı, yabancı terkipleri en aza indirdiği görülür.

Ahi'nin mürettep bir *Divan*'ı olduğu tezkirelerde belirtilmişse de, bulunamamıştır. Tamamlanmamış iki mesnevisi vardır: *Şirin ve Perviz* ; *Hüsn-i Dil* (Fettah-ı Nişâburi'nin mesnevisine naziredir).

Ahico, Ahmadu

Kamerunlu siyaset adamı (Garua 1922-Dakar, Senegal 1989). Milletvekilliğine seçilip (1947), Fransız Birliği Meclisi'nde danışmanlık (1955-1958) yapan Ahmadu Ahico, Kamerun Ülke Meclisi başkanlığında da (1957) bulundu. Afrika Birleşme Partisi'ne girip (1958), İçişleri bakanlığı (1957-1959), başbakanlık yaptıktan sonra Doğu Kamerun cumhurbaşkanlığına seçilerek (1960), Kamerun'un bağımsızlığı için çaba harcadı. Federal Kamerun Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığı yapıp (1961-1982), ulusal birliği sağlamak amacıyla Kamerun Ulusal Birliği'ni kurdu (1966) ve başkanlığını yaptı. Ilımlı bir siyaset uygulayarak, Afrika Birliği'nde önemli rol oynadı. 6 Kasım 1982'de sağlık nedeniyle istifa edip, yerine geçen Paul Biya tarafından parti başkanlığından da uzaklaştırıldı. Şubat 1984'te Biya'ya düzenlenen bir suikastin hazırlayıcıları arasında yer almakla suçlanarak yokluğunda ölüm cezasına çarptırılınca, bir süre Fransa'da yaşadıktan sonra Senegal'e yerleşti.

ahilik

Anadolu'da XII. yy'dan başlayarak gelişen, temeli yardımlaşmaya ve topluluk düzenini korumaya dayanan örgüt. Büyük bölümü esnaf olan, XIII. yy. sonları ile XIV. yy. başlarında Sivas, Ankara kentlerini bağımsız olarak yönetecek kadar güçlenen ahiler, Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerinde Osmanlılarla iyi ilişkiler geliştirerek Osmanlı devletinin kurulmasına katkıda bulundular. Murat I döneminde, ellerinde bulunan Ankara kalesini kendi istekleriyle Osmanlı devletine bıraktılar. İstanbul'un fethinden sonra siyasal güçlerini yitirdiler

Ahizade Hüseyin Efendi

Öldürülen üç Osmanlı şeyhülislâmından biri (İstanbul 1572-ay.y. 1634). Ahizade Mehmet Bin Nurettin Efendi'nin oğlu olan Ahizade Hüseyin Efendi, çeşitli medreselerde görev aldı. Bursa kadılığı (1605), İstanbul (1606) kadılığı, Anadolu kazaskerliği, Rumeli kazaskerliği (1623), birçok kez İstanbul kadılığı yaptı. Bir yeniçeri ayaklanmasından sonra şeyhülislâmlığa getirildiyse (12 Şubat 1932)de, yeniçeriler arasındaki nüfuzundan çekinen Murat IV tarafından oğluyla birlikte Kıbrıs'a sürüldü ve bindikleri gemi daha Marmara'ya çıkmadan, ikinci bir fermanla öldürülmeleri buyuruldu. Bostancıbaşı Duçe Mehmet Ağa tarafından Yedikule'de karaya

çıkarılıp, Florya'da boğuldu ve kumsala gömüldü.

Ahlin, Lars

İsveçli yazar ve estetikçi (Sundsvall 1915). Başıboş bir gençlik dönemi geçiren Lars Ahlin, yayınlanmayan iki roman yazdıktan sonra 1943'te yayınladığı *Tabb with the Manifesto* (Manifestolu Tabb, İng. çev.) ve 1944'te yayınladığı ilk öykü kitabı *No Eyes Await Me*'yle (Beni Bekleyen Gözler Yok; İng. çev.) büyük ün kazandı. Birbiri ardına yayınladığı, coşkulu hıristiyan ülküleri ile proleterya edebiyatındaki toplum bilimi geleneğini bağdaştırdığı yapıtlarıyla, bazı eleştirmenler tarafından Dostoyevski ve Thomas Mann'la karşılaştırıldı: *If* (Eğer, 1946; İng. çev.), *The Great Amnesia* (Büyük Bellekyitimi, 1954; İng. çev.), *Bark and Leaves* (Kabuk ve Yapraklar, 1961; İng. çev.), vb.

Ahmatova, Anna

Rus kadın şairi (Odesa 1899-Moskova 1956) XX. yy'ın başlıca Rus şairlerinden biri olan Ahmatova (asıl adı *Anna Andreyevna Gorenko*'dur), ilk kocası Nikolay Gumilev ve Osip Mandelstam'la birlikte, simgeciliğin gizemci belirsizliğine karşı çıkan Rus edebiyat akımı Akmeci okulu kurmuş (1910), 50 yıldan uzun bir süre boyunca, Puşkin'i anımsatan, sade, ama duygu yüklü şiirler yazmıştır.

Ahmatova'nın şairliği, ilk kitapları *Vecker* (Akşam, 1912) ve *Çyotki*'de (Tespih Taneleri, 1914) görüldüğü gibi yoğun biçimde kişiseldir ve genellikle de aşk, yalnızlık, hüzünle ilgilidir. Rus Devrimi'nden sonra *Belaye Staye* (Beyaz Sürü, 1917) ve *Anno Domini MCMXXI* (1922) gibi yapıtlarında topladığı yapıtlarında yurtseverce konuları işlemiş, ama ilk şiirlerindeki temel zarifliği ve basitliği korumuştur. Daha sonra, Sovyet başarılarını övücü daha iyimser şiirler yazma önerilerini kabul etmeyince eleştirilere uğramış ve 1940'a kadar şiirlerinin basılması yasaklanmıştır.

1946'da şiirleri "erotik" ve "gizemci" bulunarak Sovyet Yazarlar Birliği'nden çıkarılan Ahmatova, tutuklanarak bir Sovyet çalışma kampına gönderilmiş, oğlu için yazdığı *Requiem* (1953-40) adı altında toplanmış şiirler demeti, Sovyetler Birliği'nde ancak parçalar halinde basılabilmiştir. Stalin'in ölümünden (1953) sonra, şiirleri yeniden basılmaya başlanmış ve ölümünden bir yıl önce Sovyetler Birliği'nde *Zamanın Akışı* adlı bir dizi halinde topluca basılmıştır. Şiirlerinden seçmeler, Türkiye'de *Seçilmiş Şiirler* (1980) ve *Yaban Balı Özgürlük Kokar* (1982) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Ahmedabad

Hindistanda kent. Hindistan'ın batı kesiminde, Gucerat eyaletinde, Bombay'ın 445 km kuzeyinde yer alan Ahmedabad'ın nüfusu 1 872 900'dür. 1411'de Gucerat kralı Ahmet Şah tarafından kurulan kent, günümüzde Hindistan dokuma sanayisinin en önemli merkezidir. Ayrıca, geleneksel el sanatlarıyla (kumaş boyacılığı pirinç işlenmesi, camcılık, halıcılık, vb.) ünlüdür. Sabarmati ırmağının sol kıyısında, günümüze yalnızca yıkıntıları kalmış surlarla çevrili bir alanda yer alan eski kentin yerinde, günümüzde çok kalabalık bir ticaret merkezi vardır. Irmağın sağ kıyısındaki yeni kentse, düzgün bir plana göre kurulmuş, belediye yapılarının planları ünlü mimar Le Corbusier tarafından gerçekleştirilmiştir. Irmağın kıyısında, Gandhi'nin siyaset yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği Gandhi Asramı yer almaktadır.

Kentteki cami ve mozoleler, İslâm, hindu ve cayna mimarlıklarının karışımını temsil etmektedir: 1423'te yapılmış Ulucami, 1848'de yapılmış Hathi Singh Cayna tapınağı, Resulabad mozolesi, vb.

Ahmedi

Türk hekimi, bilgini ve şairi (Uşak 1334'e doğru-Amasya 1413). Mısır'da Şeyh Ekmelettin'den ders alan Ahmedi (asıl adı *Tacettin İbrahim Bin Hızır*'dır), dinbilim, pozitif bilimler ve hekimlik öğrenimi gördü. Germiyanoğlu Süleyman Şah, Yıldırım Bayezit, Timurlenk, Süleyman Çelebi, Emir Sultan ve Çelebi Mehmet'in hizmetinde çalıştı.

Ölçülü, titiz bir çalışmanın ürünleri olan şiirlerinde Yunus, Âşık Paşa ve Firdevsi'nin etkisi görülen Ahmedi'nin, *İskendername* (1390) adlı mesnevisi, ansiklopedik bilgilerle donatılmış ve sonuna Osmanlı tarihiyle ilgili bir bölüm eklenmiştir; bu bölüm ilk Osmanlı vakayınamesi sayılabilir. *Mirhadjül-Edeb* adlı yapıtıysa Farsça yazılmış manzum bir sözlük çalışmasıdır.

Öbür yapıtları: *Divan, Cemşid-ü Hurşid* (mesnevi, 1975'te basıldı), *Tervih ül- Ervah* (tıpla ilgili mesnevi), *Bedâyi üs-Sihr fi Sanayi üş-Şi'r.*

Ahmet

Türk mimarı (IX. yy.sonu-X. yy. başı). Abbasi Halifesi el-Muktedir döneminde (909-910) Diyarbakır surlarının, Mardin ve Harput kapılarının yapımında görev alan Ahmet, çağının ünlü mimarlarındandır.

Ahmet

Türk mimarı (XII. yy.). Sivas'ta İzzettin Keykâvus şifahanesini (1120) yapan Ahmet, Niksar'da da Kırkkızlar türbesini de yapmıştır.

Ahmet I

Türk padişahı (Manisa 1590-İstanbul 1617). Mehmet III ile Handan Sultan'ın oğlu olan Ahmet I, 22 Ocak 1603'te tahta çıktığında, alışılagelmiş biçimde kardeşini öldürtmeyip, hanedanın en yaşlı erkeğinin tahta geçmesini kurallaştırdı. Büyükbabası ve babasının padişahlıkları sırasında siyasete fazlasıyla karışan büyükannesi Safiye Sultan'ı İstanbul'dan uzaklaştırdı. Safevilerle sürmekte olan savaşı yönetmesi için Sinan Paşa'yı doğu cephesine gönderip, Sadrazam Yavuz Ali Paşa'nın şehit olması üstüne Lala Mehmet Paşa'yı sadrazamlığa atadı. Celali ayaklanmalarını bastırarak doğuya ilerleyen Sinan Paşa'nın ordusu Van'da kışladığı sırada, Şah Abbas I'in ordularının baskınına uğrayınca, Sinan Paşa Erzurum'a kaçtı ve bir süre sonra ordu dağıldı.

Batı cephesindeyse, Lala Mehmet Paşa, Vaç (Waitzen) kalesini alıp, Estergon ve Peşte kuşatmalarını kaldırarak başkente döndü (Osmanlıların çok önem verdikleri Estergon kalesi, ikinci bir seferle 1605'te ele geçirildi). Avusturya cephesindeki barış, Lala Mehmet Paşa'dan sonra sadrazam olan Kuyucu Murat Paşa tarafından gerçekleştirildi (Zitvatorok Antlaşması, 1606). Bu antlaşma daha sonra Viyana'da değiştirildi ve yirmi yıl süreyle uzatıldı (1616).

Ahmet I döneminin en önemli iç olayı Celali ayaklanmalarının bastırılmasıdır. Sadrazam Murat Paşa ve

AHMET I
14. Türk padişahı (22 Ocak 1603 - 22 Kasım 1617)

Doğumu: 18 Nisan 1590, Manisa
Babası: Mehmet III
Annesi: Handan Sultan
Padişah olan çocukları: Osman II, Murat IV, İbrahim
Ölümü: 22 Kasım 1617, İstanbul
Gömüldüğü yer: Sultanahmet camisi yanı, Sultanahmet, İstanbul

Sadrazamları:
Malkoç Ali Paşa (1603-1604)
Bosnalı Lala Mehmet Paşa (1604-1606)
Derviş Mehmet Paşa (1606)
Kuyucu Murat Paşa (1606-1611)
Nasuh Paşa (1611-1614)
Öküz Kara Mehmet Paşa (1614-1616)
Halil Paşa (1616-1617)

Kanije kahramanı Tiryaki Hasan Paşa'nın bunda büyük payları vardır. Sadrazamın yenilgiye uğrattığı Celalilerden Canbulatoğlu Ali Paşa, Ahmet I'e sığınmış, padişah tarafından bağışlanmış, ama daha sonra Belgrad'da öldürülmüştür; yine Celali paşalarından Kalenderoğlu'ysa, İran'a kaçmış, bunun üstüne açılan İran seferini yöneten Nasuh Paşa, İranlılarla, Osmanlılara yılda 200 yük ipek vermek kaydıyla bir barış antlaşması imzalamıştır (ancak İranlılar bu koşulu yerine getirmediklerinden, yeniden savaş açılmıştır).

Ahmet I, donanmayı güçlendirmek için kendi parasıyla 10 kadırga yaptırmış, Kaptanıderya Halil Paşa bu donanmayla, Akdeniz'deki güvenliği sağlamak için Malta ve Floransa korsanları karşısında başarılı deniz savaşları vermiştir.

Mimar Mehmet Ağa'ya İstanbul'daki ünlü Sultanahmet camisini ve külliyesini yaptıran Ahmet I, *Ahmet Han* ve *Bahti* takma adlarıyla şiirler yazmıştır. *Divan*'ı vardır.

Ahmet II

Türk padişahı (İstanbul 1643-Edirne 1695). Sultan İbrahim ile Hatice Muazzez Sultan'ın oğlu. Babası boğdurulduğunda beş buçuk yaşında olan Ahmet II'nin 7 yaşındaki ağabeyi Mehmet IV kırk yıl, öbür ağabeyi Süleyman II dört yıl padişahlık yaptılar. Ahmet II, bütün bu süreyi Topkapı ve Edirne saraylarında kafes ardında geçirdi. Ayrıca Büyük Valide Kösem Sultan ile Valide Hatice Turhan Sultan arasındaki çekişmeler içinde büyüdüğünden iyi bir eğitim görmedi. 1691'de, 48 yaşında tahta çıktığında Osmanlı devleti Rusya, Avusturya, Lehistan ve Venedik ile savaşmaktaydı. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa şehit düşmüş ve ordu Belgrad'a çekilmek zorunda kalmıştı. Yeni sadrazam Arabacı Ali Paşa'nın da savaştan çekinen bir kişi olması yüzünden, Lehlerin, Tuna'ya doğru inip, Varat kalesini almaları üstüne, Hacı Ali Paşa'yı sadrazam yapan Ahmet II, bu girişiminden de olumlu bir sonuç elde edemedi. Sadrazamlığa getirdiği Bozoklu Mustafa Paşa 1693'te Erdel seferine çıkıp, Belgrad'a giderek, kuşatma kaldırıldıktan sonra kaleyi onartarak geri döndüyse de, başarıyı yeterli görmeyen Ahmet II tarafından sadrazamlıktan alınarak, yerine

AHMET II
21. Türk padişahı (23 Haziran 1691-6 Şubat 1695)

Doğumu: 25 Şubat 1643, İstanbul
Babası: İbrahim
Annesi: Muazzez Sultan
Ölümü: 6 Şubat 1695, Edirne
Gömüldüğü yer: Kanunisultansüleyman türbesi, Süleymaniye, İstanbul

Sadrazamları:
Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa (1691)
Arabacı Ali Paşa (1691-1692)
Hacı Ali Paşa (1692-1693)
Bozoklu Mustafa Paşa (1693-1694)
Sürmeli Ali Paşa (1694-1695)

Sürmeli Paşa getirildi. Bu arada Venedikliler Dalmaçya kıyısındaki Gabello adasını ele geçirdiler; Sakız adasına asker çıkardılar. Sürmeli Ali Paşa'nın Petervaradin kuşatması başarısızlıkla sonuçlanırken, Suriye'de Sürhanoğulları ve Maroğulları devlete karşı ayaklandılar. Irak ve Hicaz'da da, kabileler arası olaylar patlak verirken, Cezayir ile Tunus arasındaki çatışma da büyüyerek sürdü. Üç yıl yedi ay süren padişahlıktan sonra hemen hiçbir olumlu sonuç alamadan ölen Ahmet II, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine gömüldü.

Ahmet II, Şehabettin

Mardin Artuklularının son hükümdarı (öl. Musul 1407). Davut II'nin oğlu olan Şehabettin Ahmet II, Karakoyunlularla savaştı, Mardin'i Kara Yülük Osman Bey'e bırakmak zorunda kaldı. Ölümüyle, Mardin Artukluları da sona erdi.

Ahmet III

AHMET III
23. Türk padişahı (23 Ağustos 1703-28 Eylül 1730)

Doğumu: 1673, Hacıoğlupazarı
Babası: Mehmet IV
Annesi: Rabia Gülnuş Emetullah Sultan
Padişah olan çocukları: Mustafa III, Abdülhamit I
Ölümü: 1736, İstanbul
Gömüldüğü yer: Yenicami türbesi, Eminönü, İstanbul

Sadrazamları:
Kavanoz Ahmet Paşa (1703)
Enişte Hasan Paşa (1703-1704)
Kalaylıkoz Ahmet Paşa (1704)
Baltacı Mehmet Paşa (1704-1706; 1710-1711)
Çorlulu Ali Paşa (1706-1710)
Köprülüzade Numan Paşa (1710)
Ağa Yusuf Paşa (1711-1712)
Silahtar Köle Süleyman Paşa (1712-1713)
Orsapoça İbrahim Paşa (1713)
Damat Ali Paşa (1713-1716)
Hacı Halil Paşa (1716-1717)
Nişancı Mehmet Paşa (1717-1718)
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1718-1730)
Silahtar Mehmet Paşa (1730)

Türk padişahı (Hacıoğlupazarı 1673-İstanbul 1736). Mehmet IV ile Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın oğlu olan Ahmet III, babası tahttan indirildiğinde ondört yaşındaydı. Amcaları Süleyman ve Ahmet II ile kardeşi Mustafa II'nin padişahlıkları boyunca sarayda, kafes arkasında yaşadı. Edirne Vakası ya da Feyzullah Efendi Olayı diye anılan Cebecilerin ayaklanması sonucunda, 22 Ağustos 1703'te, Edirne'de tahta çıkarıldı. Zorbaların koruyuculuğunda İstanbul'a gelip, saray bostancılarının ayaklanmasını bastırarak başarılı bir ıslahat yaptı. Zamanla zorbaların baskısından kurtulup, Ahmet Paşa ile Baltacı Mehmet Paşa'nın sadrazamlıkları sırasında iç olaylarla ilgilendi.

Ahmet III, Avrupa'da süregelen İspanya Veraset savaşları ve İsveç-Rus savaşı karşısında tarafsız kalmaya çalıştı. Ne var ki, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kendisinden habersiz İsveç Kralı Karl XII'yle ilişki kurması ve Karl'ın Osmanlı topraklarına sığınması sonucunda, Ali Paşa'yı görevinden uzaklaştırdıysa da, Rusya'ya savaş açmak zorunda kaldı (1711). Bir yıl içinde ikinci kez sadrazam değiştirerek, Baltacı Mehmet Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirdi ve Rusya seferine gönderdi. Prut Savaşı'nın kazanılmasının ve Prut Antlaşması'nın imzalanmasının (22 Temmuz 1711) ardından, Baltacı'nın düşmanlarının da etkisiyle, sadrazamı görevden alarak, Midilli kalesine sürdü. Yapılan barışa karşın Rus Çarı Petro'nun antlaşma koşullarını yerine getirmemesinden doğan anlaşmazlık, ancak Damat Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında imzalanan Edirne Antlaşması'yla kesin biçimde çözümlendi (1713): İsveç kralı ülkesine döndü; Azak kalesi, Osmanlı sınırları içine girdi; Eflak ve Boğdan'a Fenerli Rumlardan yönetici gönderilmesi kuralı benimsedi. Böylece Ahmet III, Karlofça Antlaşması'yla (1699) bırakılmış olan toprakların bir bölümünü geri almış oldu.

Venedik sorununun çözümlenmesi için, Damat Ali Paşa Mora seferine gönderilip (1715), Kaptanıderya Canım Hoca Mehmet Paşa'nın da donanmasıyla katıldığı bu sefer sonunda, Mora yarımadasının yanı sıra Girit'teki Suda ve Spinalongo kaleleri de ele geçirilerek, Girit'in fethi tamamlandı. Ayrıca Çuha ve İstendil adaları alındı. Ne var ki, Avusturya'nın savaşa katılması ve Damat Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehit düşmesiyle, bu başarılı dönem sona erdi. Avusturyalılar Belgrad'ı alıp, Tamışvar kalesini ele geçirerek Niş önlerine geldiler ve daha fazla toprak kaybı, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın imzaladığı Pasarofça Barışı'yla önlenebildi (21 Temmuz 1718). Böylece Osmanlı-Venedik ilişkileri de düzene girdi. Doğu'da İran'ın iç durumu, Şirvan ve Dağıstan'daki sünni müslümanların Osmanlı devletinden yardım istemeleri ve batıda kaybedilen toprakların doğuda kazanılması dileği, İran savaşlarının başlamasına yolaçtı. Daha başlangıçta Derbent ve Bakü olayları yüzünden Osmanlılar ile Ruslar yeniden anlaşmazlığa düştülerse de, İstanbul Antlaşması'yla durum bir çözüme bağlandı (1724). Bu arada Gence, Kirmanşah, Nihavent, Hemedan ele geçirildi. Ordu, tümüyle sınır valilerinin eline bırakıldı.

Ahmet III, devlet ileri gelenleriyle (başta Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa) Lale Devri'nin çeşitli eğlencelerinde zaferleri kutlamaktaydı. Ancak, Osmanlıların Andican'daki yenilgisi ve bunu izleyen Hemedan Ant-

laşması'yla (1727), ülkede padişah ve sadrazama karşı bir tavır oluşmaya başladı. İran savaşlarında bundan sonra birbirini izleyen Osmanlı yenilgilerinin yanı sıra, savaş nedeniyle artırılan vergiler, Anadolu halkının eşkıyaların etkinlikleri yüzünden çiftini bozup İstanbul'a akın etmesi, esnaf kuruluşlarındaki bozukluklar nedeniyle kentlerde işsizliğin artması, öte yandan da İstanbul'da belli kimselerin refah içinde yaşaması, Ahmet III ve çevresine karşı duyulan hoşnutsuzluğu artırdı. Sonunda Patrona Halil ayaklanması patlak verdi (28 Eylül 1730). Ahmet III, bütün çabalarına karşın sevgili damadı İbrahim Paşa'yı ve bazı vezirlerini isyancılara teslim etmek, kendi de tahtı ağabeyi Mustafa II'nin oğlu Mahmut I'e bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Ölünce Yenicami'nin yanındaki Validesultan türbesine gömüldü.

Ahmet III döneminde, toplumsal alanda çeşitli yenilikler yapıldı. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve oğlu Sait Efendi'nin Paris gezilerinden sonra, İstanbul'da resim ve planları Avrupa'dan getirtilen birçok saray, köşk ve bahçe gerçekleştirildi. Fenerbahçe, Aynalıkavak, Sadabad, Kanlıca'da Mihrabad, Bebek, Kalender, Sultaniye ve Florya kasırları yapıldı. Türk rokoko üslubunda üç çeşme (Topkapı sarayında Babıhümayun önünde; Üsküdar İskele meydanında; Kâğıthane'de Çağlayan önünde), Sarayburnu'nda Ahmet III köşkü ve Topkapı sarayında Ahmet III kütüphanesi ("Enderun kitaplığı" da denen bu kütüphanede, 4 364 cilt kitap bulunmaktadır) ile Bebek camisi de Ahmet III döneminde yapıldı. Davut Paşa, Tulumbacı ocağını, İbrahim Müteferrika ilk matbaayı Ahmet III döneminde kurdular. Yalova'da kâğıt, İstanbul'da çini fabrikaları kuruldu. Dokumacılık ilerledi. Giyim, eğlence ve yemek usullerinde yenilikler benimsendi.

Yazı sanatına çok meraklı olan Ahmet III'ün bu alandaki en ünlü yapıtları Babıhümayun önündeki kendi adını taşıyan çeşmede taş üstüne tarih yazısıyla, Topkapı sarayı Arz odasındaki besmelesidir. Ayrıca, Necip ve Ahmet Han takma adlarıyla yazdığı şiirleri de vardır.

Ahmet, Dukakinzade: Bk. DUKAKİNZADE AHMET.

Ahmet, Karahisari

Türk hattatı (Afyon 1468-İstanbul 1556). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Karahisari Ahmet'in, Yahya Safi'nin öğrencisi olduğu söylenirse de, yanlıştır. Sanata ve bilime eğilimi olduğu için Arapça, Farsça öğrendiği, edebiyatla uğraştığı, şiirler yazdığı bilinir. Kendine özgü bir yazı biçimi vardır. Süleymaniye ve Piyalepaşa camisi yazıları, Mimarsinan sebilindeki yazı, kendi mezar taşı yazısı, iki müzehhep Kur'an'ı Kerim (Topkapı Sarayı Müzesi'nde) günümüze kalmış, Ferhat Paşa, Derviş Mehmet Çelebi, İbrahim Hüsnü, Muhittin Halife, Süleyman Halife, vb. birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Ahmet Arif

Türk şairi (Diyarbakır 1925-Ankara 1991). Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenim görürken siyasal görüşlerinden ötürü iki kez tutuklanınca (1950 ve 1952-1953), öğrenimini yarıda bıraktı. Serbest kalınca Ankara gazetelerinde çalışarak, düzeltmenlik, sekreterlik yaptı; bir yandan da çeşitli dergilerde yayınlanan şiirleriyle ün kazandı. Toplumcu-gerçekçi şiirlerinde cezaevi yaşamı, insan sevgisi, direnme, vb. konuları zengin bir imge örgüsüyle dile getirdi. Şiirlerini *Hasretinden Prangalar Eskittim* (1968, 25. basımı 1990) adlı kitabında topladı.

Ahmet Asım: Bk. MÜTERCİM ASIM.

Ahmet Badi, Kaltakkıranzade: Bk. BADİ AHMET, KALTAKKIRANZADE.

Ahmet Bedevi

Mısır'ın en büyük velisi (Zukak el-Hacer, Fas 1199/1200-Tanta, Mısır 1276). 1230'dan sonra kendini dine adayan Ahmet Bedevi, Ahmet Rıfai ve Abdülkadir Geylani'nin mezarlarını ziyaret için Irak'a gitti. Sonra Mısır'a yerleşip, tüm Mısır'ı etkisi altına aldı. Davranışlarıyla Hintli yogileri anımsatan bir dervişti. Yapıtlarından üçü günümüze kaldı: *Evrad* (her zaman okunan dualar), *Salat* (namaz), *Vasaya* (manevi vasiyetnamesi).

Ahmet Bey

Tunus beyi (öl. 1854). 1837'de bey olan Ahmet Bey, Batı'yı örnek alarak bir ordu kurdu. Zenci köle ticaretini kaldırdı (1841). Osmanlılara karşı Fransızlarla işbirliği yaptı ve Tunus beyliğini onaylatmayı başardı. Daha sonra Osmanlılarla iyi ilişki kurup, Kırım seferine yardımcı birlik gönderdi.

Ahmet Bey, Kızıl

Candaroğlu beyi (XV. yy.). İbrahim Bey'in oğlu olan Kızıl Ahmet Bey, kardeşi İsmail'in bey olmasına karşı çıkıp, Osmanlılara sığındı (1443). Bolu sancakbeyliğine atanıp, Fatih'in desteğiyle bey oldu (1461) Trabzon seferine katıldıysa da, dönüşünde beyliği alınarak Mora sancağına gönderildi (1461). Mora'ya gitmeyerek önce Karamanoğullarına, sonra Uzun Hasan'a sığınıp, Bayezit II tarafından bağışlanınca İstanbul'a geldi (1481).

Ahmet Bey, Nusrettin

Sahipataoğullarının üçüncü beyi (öl. 1327). Şemsettin Mehmet Bey'in oğlu. 1287'de bey oldu. Anadolu Selçuklu devleti yıkılınca İlhanlılara bağlandı. İlhanlı valisi Demirtaş bir ordu ile üzerine gelince Germiyanoğullarına sığındı (1327). Demirtaş'ın Mısır'a dönmesinden sonra yeniden beyliğinin başına geçtiyse de, ölümünden sonra toprakları Germiyanoğullarının buyruğuna girdi.

Ahmet Bey, Şehabettin

Ramazanoğlu beyi (? 1378-? 1416). Ramazan Bey'in oğlu olan Şehabettin Ahmet Bey, ağabeyi İbrahim'den sonra bey oldu (1383). Karamanoğullarından Tarsus'u aldı. Hutbeyi damadı Memluk sultanı adına okuttu.

Ahmet Bey, Şikari: Bk. ŞİKARİ.

Ahmet Bican

Türk mutasavvıfı ve yazarı (XV. yy.). Yazıcıoğlu Mehmet Efendi'nin kardeşi olan Ahmet Bican, kardeşiyle

birlikte bayramiye tarikatına girip, kendini ibadete verdi ve çileye çekilince çok güçsüz, zayıf düştü (Bican sanı buradan gelmektedir).

Başlıca yapıtları: *Envar ül- Âşıkin, Ravzat,ül-Ervah* (Kısas-ı Enbiya niteliğinde), *Acaib,ül-Mahlukat* (Kazvini'nin aynı adı taşıyan yapıtının bir özeti; evrenbilimden söz edilir), *Dürr-i Meknun* (canlı ve cansız varlıkların özelliklerinden söz edilir), *Şemsiyye* (babası Salih Efendi'nin oniki aydan söz eden yapıtının düzyazıya çevirisi, 1466).

Ahmet Bin Ali, Kutbüddevle

Karahanlı hükümdarı (öl. 1018). Tahta çıkınca (998) Abbasi halifesini tanıyıp, Selçuklularla bozuşan Kutbüddevle Ahmet Bin Ali, bağımsızlığını ilan etmek çabasındaki kardeşi Nasr Bin Ali'ye karşı Gazneli Mahmut'la işbirliği yaptı. Öbür kardeşi Mansur'la savaşıp, (1017) çok geçmeden öldü.

Ahmet Bin el-Hızır

Batı Karahanlı hükümdarı (öl. 1095). Tahta çıkınca (1081'e doğru) ulemayla ters düşen Ahmet Bin el-Hızır, ulemanın çağrısıyla üstüne gelen Büyük Selçuklu Sultan'ı Melikşah'a tutsak düştü. Isfahan'a götürülüp (1089), bir süre sonra serbest bırakıldıysa da, yargılandı ve idam edildi.

Ahmet Bin Esat Bin Saman Bin Huda

Samanoğulları devletinin kurucusu (? ?-Fergana 864). Abbasilerin Fergana valiliğine getirilen Ahmet Bin Esat Bin Saman Bin Huda, (819), kardeşi Nuh ölünce Samanoğlu ailesinin reisi oldu ve Semerkand'ı (842) egemenliğine aldı. Öbür kardeşi Yahya ölünce Şaş'ı (855) da topraklarına kattı.

Ahmet Bin Tolun

Tolunoğulları sülalesinin kurucusu (? 835-Antalya 884). Askerlik ve din bakımından iyi bir eğitim gören Ahmet Bin Tolun, Mısır valisi olan üvey babası Bayakbeg'in vekili olarak Fustat'a gitti; ordunun ve vergi işlerinin yönetimini ele aldı. Halifenin vergi memuru İbni Müdebbir'i görevden uzaklaştırıp, halifeye çok az vergi gönderdi; Türklerden ve zencilerden oluşan düzenli ordular kurdu. Halife Mutemit'in naipliğe getirdiği kardeşi Muvaffak'la geçinemeyip, Suriye'yi alarak, bastırdığı sikkelere "Suriye ve Mısır hükümdarı" olarak adını koydurdu. Varolan durumu korumak koşuluyla kardeşiyle barış görüşmelerine başladığı sırada öldü.

İyi bir devlet adamı, maliyeci ve komutan olan Ahmet Bin Tolun, Mısır'ı her bakımdan kalkındırmıştır. Yaptırdığı İbnitolun camisi İslâm mimarlığının ünlü örneklerinden biridir.

Ahmet Bin Yahya

Yemen imamı (Taiz 1895-Sana 1962). Kardeşi Yahya'nın öldürülmesiyle imam olan (1948) Ahmet Bin Yahya, iki kardeşini idam ettirerek, oğlu Muhammet el-Bedr'i tahta vâris yaptı. Komünist ülkelerle iyi ilişkiler kurarak sanayi, askerî donatım gereçleri satın aldı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'yle bir federasyon kurmayı kabul ettiyse (Mart 1958) de, Aralık 1959'da federasyonla ilişkisini kesti.

Ahmet Cevdet Bey

Türk gazetecisi ve yazarı (İstanbul 1862-Ankara 1935). Tütün tüccarlarından Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu olan Ahmet Cevdet Bey, Kaptanpaşa rüştiyesini bitirdi; özel dersler alarak Arapça ve Fransızca öğrendi. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çalışırken Hukuk Mektebi'nde öğrenimini tamamlayıp, *Takvim-i Vekâyi, Sabah, Tarık, Saadet* gazetelerinde çalıştı. *İkdam* gazetesini kurup (5 Temmuz 1894), "İkdam Kütüphanesi" adı altında eski Türk edebiyatı ürünlerinin birçoğunu yayınladı. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki'ye karşı çıkıp, Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı (1909). Nice'de ve İsviçre'de bulunduğu sıralar yazarlığı sürdürdü; gazetesine sürekli yazı gönderdi. Birinci Matbuat Kongresi için geldiği Ankara'da, ilk oturumda kalp krizi geçirdi ve ertesi gün öldü.

Ahmet Cevdet, gazeteciliğinden çok "İkdam Kütüphanesi" yayınları (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk altı cildi bu yayınlar arasındadır) ve dil tutumuyla edebiyatımızda önemli bir yer tutar. Ayrıca *İkdam*, onun yönetiminde, Türkçe'nin arılaşmasını savunananların merkezi haline gelmiştir.

Yazılarını yalın bir dille yazdığı için halk tarafından çok tutulan Ahmet Cevdet, siyasal bir baskı söz konusu olduğunda, yazılarında tarımdan, hayvancılıktan söz ederek gazete fıkracılığında bu yolun öncüsü olmuş, fıkraları kitap halinde basılmamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa: Bk. CEVDET PAŞA, AHMET.

Ahmet Çelebi

Türk mimarı (XIII. yy.). Yaşamı konusunda pek bilgi bulunmayan Ahmet Çelebi, Mengücükoğullarından Ahmet Şah'ın isteğiyle, bir sanatçılar topluluğuyla birlikte Ulucami'yi (Divriği) yapmıştır (1288). Cami ve bitişiğindeki şifahane, mimarlık ve süsleme özellikleriyle Anadolu Türk sanatında özel bir yer tutmaktadır.

Ahmet Dai

Türk bilgini ve şairi (XV. yy.). Yaşamı üstüne kesin bilgi bulunmayan Ahmet Dai, Latifi'ye göre "Vilayet-i Germiyandan ve Mir Süleyman şairlerindendir". Buna benzer kayıtlardan öğrenildiğine göre, önce Germiyanoğullarının, sonra da Bayezit I'in (Yıldırım) oğlu Emir Süleyman'ın yanında bulunmuş, Çelebi Mehmet'e hizmet etmiş, Murat II'ye ders vermiş, kadılıklarda bulunmuştur.

Tıbbın yanı sıra, çağındaki bilimlerin aşağı yukarı tümüyle ilgili yapıtlar veren, Farsça ve Türkçe divan düzenleyen Ahmed-i Dai'nin şiirleri başarılıdır.

Başlıca yapıtları: *Esrarname Tercümesi* (Attar'ın ünlü yapıtının manzum çevirisi), *Camasbname* (Nâsır-i Tusi'den manzum çeviri. Konu klasiktir. Danyal Peygamber'in oğlu Camasb'ın serüvenleri anlatılır), *Cengname, Ukud ül-Cevahir, Tezkiret ül-Evliya* (Evliya Tezkiresi), *Kitab üş-Şifa fi Ahadis il-Mustafa Tercümesi* (Ebu Nuaym Hafız'ın, Hz. Muhammed'in tıpla ilgili hadislerini toplayarak kendi düşüncelerini de eklediği kitabın çevirisi).

Ahmet Dede, Müneccimbaşı

Türk din adamı, tarihçisi ve müzikçisi (Selanik 1631-

Mekke 1702). Öğrenim görmek istediğinden baba mesleği çuhacılığı bırakıp, Selanik mevlevihanesi şeyhi Mehmet Efendi'ye kapılanarak mevlevi olan Müneccimbaşı Ahmet Dede, İstanbul'a gelerek (1665), Galata mevlevihanesi şeyhine kulluk yaptı. Döneminin ünlü bilim adamlarından mesnevi, hadis, usul dersleri aldı; mantık alanında çalıştı; tıp ve doğabilimlerini öğrendi; matematik ve gökbilim dersleri de alarak her alanda olgunlaşmaya çalıştı. Sarayda müneccimbaşılığa (1665) getirilip, padişah musahipliği payesini aldı. Mehmet IV tahttan indirilince görevinden alınıp, Kahire'ye sürüldü (Kasım 1687). Daha sonra Mekke'ye yerleşti.

Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin en önemli yanı tarihçiliğidir. "Münnecimbaşı Tarihi" diye tanınan *Cami üd-Düvel* (Devletler Tarihi) adlı yapıtı, yetmişten çok kaynaktan yararlanılarak hazırlanmış (1684'e kadar olan olayları anlatır), Ahmet III döneminde bir kurul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Öbür yapıtları: *Letaifname* (Latifeler Kitabı), *Gayret ül-Beyan fi Dekaik-i İlm ül-Beyan* (Beyan Biliminin İncelikleri Üstüne Geniş Açıklama), *Risale fi'l-Kinaye ve'l Ta'riz* (Kinaye ve Tariz Üstüne Risale), *Risale fi Tahkik ül-Masdar* (Mastarın İncelenmesi Üstüne Kitap), *Feyz ül-Harem* (Mekke ve Çevresinin Fazileti), *Ta'likat ala Uklidis* (Eukleides'e Ekler), *Tuhfet ül-Müminin* (İnananların Armağanı), *Risale-i Musikiye*.

Ahmet Efendi, Selanikli

Türk müzikçisi (Selanik 1870-İstanbul 1928). Çeşitli öğretmenlerden ders alan Selanikli Ahmet Efendi, besteciliğinin yanı sıra hanendiliği ve udiliğiyle de ün saldı. 600 bestesinden 214'ü günümüze kaldı.

Ahmet el-Mansur

Fas sultanı (Fas 1549-ay.y. 1603). Tahta çıktıktan (1578) sonra el-Mansur ("Muzaffer") unvanını alan Ahmet el-Mansur, Akdeniz siyasetini çok iyi bildiğinden, siyasal, ticari ilişkilerini çok iyi düzenledi. Geçici bir süre için Sudan'ı ele geçirdi. Ülkesinde şeker sanayisini geliştirip, halkın yaşama düzeyini yükseltti. Vebadan öldü.

Ahmet Fakih

Türk mutasavvıfı ve şairi (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgiler menkıbelere dayanan Ahmet Fakih'in (*Fakih Ahmet* de denir), Mevlana'nın babası Bahaettin Velet'in öğrencisi olduğu, fıkıh öğrendiği (*Fakih* sanı buradan gelir) bilinir.

İran edebiyatını iyi bilen ve medrese öğreniminden geçen Ahmet Fakih'in kaside biçiminde yazılmış *Çarhnâme*'si, dinsel tasavvuf edebiyatının ilk örneklerindendir. *Kitab-ü Evsaf-ı Mesacid-i Şerife* adlı bir mesnevisi de vardır.

Ahmet Fehim

Türk tiyatro sanatçısı ve sinema yönetmeni (İstanbul 1857-ay.y. 1930). Güllü Agop'un Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oyunculuğa başlayan (1870) Ahmet Fehim, Bursa'da Toros Fasulyeciyan'ın topluluğunda çalıştı. Osmanlı Komedi ve Vodvil Heyeti'ni kurup, turneler düzenledi. André Antoine'ın Darülbedayi çalışmaları sırasında kurumda komedi dersleri verdi. 1919'de Malul Gaziler Cemiyeti Sinema Kolu danışmanlığına atanıp, Türkiye'de ilk konulu filmleri (*Mürebbiye* , 1919; *Binnaz*, 1919) yönetti.

Ahmet Feridun Bey: Bk. FERİDUN AHMET BEY.

Ahmet Fevzi Paşa, Firari, Hain

Türk denizcisi (Girit ?-Kahire 1843). Girit Rumlarından olan Ahmet Fevzi, Çengelköy'de (İstanbul) kayıkçılık yapıp, Bostancıbaşı Osman Paşa'nın ve Serasker Koca Hüsrev Paşa'nın desteğiyle miralaylığa kadar yükseldi. Hassa feriki (1830), mabeyn müşiri (1832) olup, Rusya'ya elçi gönderildi (1833); dönüşünde, önce kaptanıderya vekiliğine, sonra kaptanıderyalığa getirilip (1836), tersaneyi düzene koydu; Bahriye Nezareti'ni kurdu; Akdeniz adalarını ve Trablusgarp'ı denetlemek için sefer düzenledi. 24 parçalık bir donanmayla Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı sefere çıktıysa (1838 sonu) da, Mahmut II'nin öldüğünü ve Abdülmecit'in tahta çıktığını haber alınca, durumu kendisi için tehlikeli bularak Mısır'a gitti ve donanmayı Mehmet Ali Paşa'ya teslim etti (*Firari* ve *Hain* lakapları bundan kaynaklanır). Londra Antlaşması'yla (1841) donanma Osmanlılara geri verildiyse de, suçu bağışlanmadı.

Ahmet Han: Bk. AHMET I.

Ahmet Han: Bk. AHMET III.

Ahmet Han

Altınordu hanlığının son hükümdarı (öl. 1481). Küçük Muhammet Han'dan sonra tahta çıkan (1445) Ahmet Han, Timur'un seferleri sonucu güçsüz düşen hanlığına güç kazandırmaya çabaladı. Vergi göndermeyen Moskova Prensliği'ne seferler (1455, 1461 ve 1465) düzenleyerek, Moskova'yı ateşe verdiyse de, başkenti Tahtili'nde (Saray) çıkan ayaklanmalar nedeniyle gerçek bir başarıya ulaşamadı. Bu arada Kefe (1475) ve Azak kalelerinin Osmanlıların eline geçmesinden sonra, Osmanlılarla iyi geçinmek için çaba harcadı. Leh kralı Kazimierz IV ile Ruslara karşı ortak harekâta giriştiyse de, Leh kralı verdiği sözleri tutmayınca seferden pek bir şey elde edemedi (1480) ve Don kıyısında kışı geçirirken, Şeybani hükümdarı İbak Han'ın yaptığı bir baskında öldü (1481). Ülkenin birliğini sağlayabilecek bir han bulunamadığı için Altınordu devleti yıkıldı.

Ahmet Han

İlk Afgan hükümdarı (öl. Murgab, Kandehar yakını 1773). Nadir Şah'ın hizmetinde çalışan Ahmet Han, şah ölünce kendini kral ilan ettirdi (1747). Afgan Krallığı'nı kurarak, topraklarını Amuderya'dan İndus'a, Horasan'dan Tibet'e kadar genişletti.

Ahmet Haşim

Türk şairi ve yazarı (Bağdat 1884-İstanbul 1933). Alusizadelerden Mutasarrıf Arif Bey'in oğlu olan Ahmet Hain'in çocukluğu Bağdat'ta geçti: İstanbul'a geldiğinde (1895) Türkçe'si zayıftı. Galatasaray'ı bitirip (1906), Reji İdaresi'ne girerek, bir yandan da Hukuk Mektebi'nde okumaya başladı; ama İzmir Sultanisi Fransızca öğretmenliğine atanınca hukuk öğrenimini bıraktı; bir süre

Maliye Nezareti özel kalem müdürlüğünde çevirmenlik yaptı. Yedeksubay olarak Çanakkale savaşına katılıp, iaşe müfettişliğine getirildi (1917). Mütareke yıllarında işsiz kalıp, sonradan Güzel Sanatlar Akademisi estetik ve mitoloji öğretmenliğine atandı (1920). Düyunu Umumiye'de ve Omanlı Bankası'nda çalışıp, dinlenmek ve muayene için gittiği Paris dönüşü (1927) bankadan ayrıldı. Akademideki görevine ek olarak Mülkiye ve Harbiye okullarının Fransızca öğretmenliğine getirilip, ilerleyen hastalığının tedavisi için Frankfurt'a gitti (1932); ama tam iyileşemeden döndü. İstanbul Alman hastanesindeki tedavisi de bir yarar sağlamadı ve ertesi yıl öldü.

Galatasaray yıllarında edebiyat öğretmeni Ahmet Müftüoğlu'nun etkisiyle şiire başlayan (1901) Ahmet Haşim, İzmir'de bulunduğu yıllarda Fecr-i Ati topluluğuna katılmış (1909), şiirlerinin büyük bölümünü *Servet-i Fünun* dergisinde yayınlamıştır. Şiiri, arayış, kendini bulma ve olgunluk dönemi diye adlandırılabilecek üç aşamada gelişmiş, izlenimciliğin ve simgeciliğin etkisinde, anlamdan çok kapalılığın yeğlendiği, imgeye ve sese dayalı "saf şiir" anlayışıyla kendine özgü bir şiir geliştirmiştir (bütün şiirlerinde aruzu kullanmış, özellikle son şiirlerinde yalın bir dile yönelmiştir). Piyale'nin başına aldığı "Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar" adlı yazısı, şiir anlayışını açıklaması bakımından önemlidir.

Şiir kitapları: *Göl Saatleri* (1921), *Piyale* (1926).

Fıkra, söyleşi, gezi: *Bize Göre* (1928), *Gurabahane-i Laklakan* (1928), *Frankfurt Seyahatnamesi* (1933).

Ahmet Hilmi, Hocazade

Türk din bilgini (Eğin? -İstanbul 1913). İstanbul'da öğrenim gören Hocazade Ahmet Hilmi, nakşibendi tarikatına girdi. Genç yaşta öldü.

Hocazade Ahmet Hilmi, şeyh ve evliyaların yaşamını anlatan yapıtlarıyla tanınır. Gazali, İbni Arabi gibi İslam düşünürleriyle ilgili monografiler de yazmış, İstanbul'da gömülü evliyalardan söz ederken türbeleri konusunda da bilgi vermiştir.

Başlıca yapıtları: *Hadikâtjül-Evliya* (Evliya Menkıbeleri, 7 kitap 1900), *İmâm-ı Gazali* (1904), *Ziyâret-i Evliyâ* (İstanbul ve yöresinde gömülü şeyh ve evliyalarla ilgili bilgi verilir, 1907).

Ahmet Hilmi, Şehbenderzade

Türk yazarı (Filibe 1865-İstanbul 1913). Ailesinin İzmir'e göçmesi nedeniyle çocukluğu orada geçen Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra Düyunu Umumiye'ye girdi (1890). Beyrut'ta görevliyken siyasal düşünceleri yüzünden Mısır'a kaçıp, Terakki-i Osmani Cemiyeti'ne katıldı. İstanbul'a dönünce (1901) yakalanıp, Fizan'a sürüldü. Meşrutiyet'in ilanı üstüne İstanbul'a dönerek *İttihad-ı İslâm* adlı bir gazete çıkarmaya başladı. *İkdam* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde siyaset ve felsefeye ilişkin yazıları yayınlandı. Haftalık *Hikmet* adlı dergisiyle (1910) felsefeye ilişkin düşüncelerini yaymaya çalıştı. Sonra *Hikmet*'i günlük olarak çıkarıp, gazetesinde İttihatçıları eleştirdi. Darülfünun'da felsefe dersleri verdi.

Batı ve İslâm felsefelerini iyi bilen Ahmet Hilmi, temelde tasavvuf düşüncelerine dayanan bir düşünüşün savunuculuğunu yapmıştır. Çevirileriyle birlikte kırkı aşkın yapıtı vardır.

Başlıca yapıtları: *Tarih-i İslâm* (iki cilt, 1910-1912), *Amâk-ı Hayal* (roman, Hayal'in Derinlikleri, yeni basımı, 1974), *Huzur-ı Akl-ü Fen'de Maddiyun Meslek-i Dalaleti* (Akıl ve Fen Karşısında Sapık Materyalizm Mesleği, 1916).

Ahmet İzzet Paşa

Türk devlet adamı (Manastır 1864-İstanbul 1937). Harp Okulu'nda öğretmenlik ve Goltz Paşa'nın yardımcılığını yapan Ahmet İzzet Paşa, Bulgar çeteleriyle savaştı. Cebeli Druz seyyar jandarma komutanlığında (1902), Hicaz Hattı nezareti yardımcılığında (1903) bulundu. İkinci Meşrutiyet ilan edilince Erkânıharbiye reisliğine getirilip, Mahmut Şevket Paşa ile anlaşamayınca yeniden Yemen'e gönderildi (1911). Balkan Savaşı sona erince padişahın yaverliğine atandıysa da, ordunun gençleştirilmesi girişimi başlayınca istifa etti. Birinci Dünya Savaşı'nda yeniden görev alıp, Kafkas cephesi komutanlığında bulundu (1916). Kuzeydoğu Anadolu düşmandan arınınca görevden ayrılıp, Avrupa'ya izinli gitti. Bükreş Konferansı'na askerî delege olarak katılıp, sadrazamlığa atandı (14 Ekim 1918). Kısa sadrazamlık döneminde (25 gün) Trablusşam, İskenderun, Halep yitirildi; Mondros ateşkesi imzalandı (30 Ekim 1918); Talat, Enver ve Cemal paşalar ülke dışına kaçtı.

Ağır suçlamalara dayanamayarak istifa etmesinden (8 Kasım 1918) sonra, Tevfik Paşa hükümetinde Dahiliye nazırlığına getirilen (Ekim 1920) Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal ile İstanbul hükümetinin anlaşması için çaba harcadı. İstifa ettiyse de, kısa süre sonra Hariciye nazırlığına getirildi ve son Osmanlı devleti hükümeti istifa edinceye kadar (Kasım 1922) bu görevde kaldı. Ankara'ya silah yardımı yapılmasında, siyasal durumun gizlice Ankara'ya bildirilmesinde önemli hizmetlerde bulundu. Cumhuriyet döneminde herhangi bir görev almadı.

Ahmet Lütfi Efendi

Türk tarihçisi (İstanbul 1817-ay.y. 1907). Nalıncı esnafından Mehmet Ağa'nın oğlu Ahmet Lütfi Efendi, Amcazade Hüseyinpaşa medresesinde öğrenim gördü. Kadılık (1831), İstanbul müderrisliği (1836) yapıp, Sadaret Mektubi Kalemi'ne atandı (1841). Cevdet Paşa'dan sonra vakanüvisliğe getirilip (1865), Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu (1879-1881).

Ahmet Mithat Efendi'nin, anlatımının yalınlığı, olayların açık ve anlaşılır bir biçimde yazılması gibi nedenlerle tarihini övdüğü Ahmet Lütfi Efendi, şiirler de yazmış, ayrıca çeviriler yapmıştır.

Başlıca yapıtları: *Ahmet Lütfi Tarihi ya da Lütfi Tarihi* (1825-1867 yıllarını kapsayan 12 ciltlik tarihinin, ilk 8 cildi basılabilmiştir; öbür 4 cildi yazma olarak TTK kitaplığındadır), *Tefhim ül-Müteallim* (Gazali'nin Talim ül-Müteallim adlı kitabının çevirisi), *Divançe, Robenson Tercümesi, Lügat-ı Kamus* (ilk iki harfi basıldı, 1869).

Ahmet Mithat

Türk romancısı ve gazetecisi (İstanbul 1844-ay.y. 1912). Bezci esnafından Hacı Süleyman Ağa'nın oğlu olan Ahmet Mithat, babasını küçük yaşta yitirince ailesiyle ağabeyi Hafız Ağa'nın yanına, Vidin'e gitti (1854). Ailesi İstanbul'a dönünce (1857), Mısır Çarşısı'nda bir aktarın yanına çırak verildi. Esnaf Hacı İbrahim Efendi'den Arapça, bir yabancıdan da Fransızca dersleri aldı. Ağabeyi aileyi Niş'e aldırınca (1861) Niş rüştiyesine girip, bitirince Rusçuk'ta Tuna Vilayeti Mektubi Kalemi'nde memurluğa başladı (1864). Mühendis tercümanlığı (1866), Tuna Nehir İdaresi sandık eminliği, Zira-

at Müdürlüğü kâtipliğinde bulunup, *Tuna* gazetesi başyazarlığı yaptı (1869). Bağdat valiliğine atanan Mithat Paşa'yla Bağdat'a gidip, Vilayet matbaası ve *Zevra* gazetesi müdürlüğünde bulundu. Ağabeyinin ölümü üstüne ailesinin geçimini sağlamak için İstanbul'a dönüp (1871), *Ceride-i Askeriye* gazetesinde başyazarlık yaptı ve bir matbaa kurarak kendi kitaplarını basmaya başladı. *Devir* ve *Bedir* adlı iki gazete ile *Dağarcık* (1872) ve *Kırkanbar* adlı iki de dergi çıkardı. Bir yazısından ötürü Rodos'a sürülüp (1875), Murat V'in çıkardığı aftan yararlanarak İstanbul'a döndü (1876) ve *İttihat* gazetesini çıkardı. Abdülhamit II tahta çıkınca sarayın gözüne girip, koruyucusu Mithat Paşa'nın yargılanması ve sürülmesi olayına karıştı. Takvim-i Vekâyi (1878) ve Matbaa-i Amire müdürlüğü yapıp (1879), *Tercüman-ı Hakikat'ı* kurarak, saraydan yardım gördü. Karantina başkâtipliği (1885), Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ikinci başkanlığı yapıp (1895), Stockholm'da toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne gönderildi. Meşrutiyet'te emekliye ayrılıp, Darülfünun'da, Medreset ül-Vaizin'de ve Darülmuallimat'ta tarih, dinler tarihi, pedagoji dersleri verdi. Darüşşafaka'da da görev aldı.

Tanzimat romanının kurucularından olan Ahmet Mithat, matematikten askerliğe ya da hokkabazlığa, öykü ve romandan edebiyatın bütün türlerine kadar telif, çeviri ikiyüze yakın yapıt vermiş, ilk yerli öyküyü yazmış, hemen her türde roman yazarak Türk edebiyatına konu bolluğu getirmiş, serüven, gezi ve fen, korku romanları ya da tarihsel, duygusal, gerçekçi, doğacı romanlar yazarken öğreticiliği amaç almıştır. Onu çağdaşlarından ayıran yan, romancı oluşu ya da romanı tümünden iyi tanıyışı değil, romancılığı meslek olarak benimsemiş olmasıdır. Romanlarında, aktar çıraklığı yaptığı Mısır çarşısı esnafının arasındaymış, onlarla söyleşirmiş gibi yazmış, sanata değil halka yönelik bir çabayı sürdürmüş, bu yazış biçimi, onu sık sık romanı bir yerde durdurarak açıklamalara itmiştir (bilgileri sıraladıktan sonra, kaldığı yerden romanını yürütür). Çok yazmış, ama tekrara düşmemiş, Batılı bir yazarın bir romanını beğenmişse, benzerini yazmaktan ve bunu açıklamaktan çekinmemiş, ama bu ana özellikleri, Ahmet Mithat romanının sonunu da hazırlamış, öğreteceği birşey kalmadığı gün bitmiştir. Bunu kendisi de anladığı için Meşrutiyet'ten sonra yazmamıştır.

Öykü kitapları: *Kıssadan Hisse* (1871), *Letâif-i Rivâyât* (25 cüz, 1871-1895).

Romanları: *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr* (1874), *Hüseyin Fellah* (1875), *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* (1875), *Paris'te Bir Türk* (1876), *Süleyman Musuli* (1877, yeni baskısı *Musullu Süleyman* adıyla, 1971), *Çengi* (1877), *Henüz On Yedi Yaşında* (1880), *Vah* (1881), *Acâib-i Âlem* (1881), *Dürdane Hanım* (1881), *Cellat* (1883), *Hayret* (1884), *Müşâhedât* (1890), *Hayal ve Hakikat* (1891), *Ahmet Metin ve Şirzad* (1890), *Taaffüf* (1895), *Eski Mektuplar* (1897), *Jön Türk* (1908).

Oyunları: *Açıkbaş* (1874), *Ahz-i Sâr yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti* (1874), *Zuhur-i Osmaniyân* (1877), *Çerkes Özdenleri* (1883), *Eyvah* (1884).

Öbür yapıtlarından bazıları: *Kâinat* (dünya tarihi, 15 kitap, 1871-1881), *Üss-i İnkılâb* (Tarih, 2 cilt, 1876-1877), *Menfâ* (anı, 1876), *Ekonomi Politik* (1878), *Müntehabât-ı Ahmet Mithat* (makaleler, 3 cilt, 1888-1889), *Avrupa'da Bir Cevelan* (gezi 1889), *Muhâberat ve Muhâverât* (1893), *Tarih-i Umumi* (2 cilt, 1910).

Ahmet Muhtar Paşa, Gazi

Gazi Ahmet Muhtar Paşa.

Türk komutanı ve devlet adamı (Bursa 1839-İstanbul 1918). Kurmay yüzbaşı olarak orduya katılıp (1861), Ömer Paşa'nın yanına gönderilerek Karadağ savaşlarında başarılı olan, binbaşılığa yükselip (1864), Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin öğretmenliğine atanan Ahmet Muhtar Paşa, Yemen ve Asir bölgesinde görevlendirilip (1870), mirlivalığa, müşirliğe, Yemen ve Asir vali ve komutanlığına (1871) getirildi. İkinci Ordu müşirliğine (1876) atanıp, Bosna - Hersek isyanlarını bastırdı. Girit vali ve komutanlığına getirilince, Rusya savaşı için bir plan hazırlayarak padişaha sundu ve savaş hazırlığı için Erzurum'a gitti: Erzurum ve Van Rusların başlıca hedefiydi; buna karşılık Osmanlılar Erzurum'daki tahkimatı henüz bitirememişti. Orduyu Kars'ta seyyar halde tutup, Ruslar Beyazıt ve Ardahan'ı alınca biraz geri çekildi ve Erzurum tahkimatı tamamlanıncaya kadar düzeni korudu. Deli Baba (ya da Hayas) savaşını (21 Haziran 1877), Horum (ya da Zivin) zaferini kazanıp, Ruslar'ı Kars'ı kuşatmaktan vazgeçmek zorunda bıraktı. Gedikler (ya da Kızıltepe) baskınıyla (25 Ağustos 1877) parlak bir zafer daha kazanıp, Gazi unvanıyla anılmaya başlandı. İstanbul'dan destek isteyip (gerçi bu yardımın yapılamayacağını biliyordu; ama gene de gerekli bütün girişimlerde bulunmayı görev biliyordu), beklediği destek gelmediyse de, Yahniler'de 70 000 kişilik Rus ordusunu 34 000 kişilik ordusuyla bozguna uğrattı (24 Ekim 1877). Yeni kuvvetler getirten Rusları Alacadağ'da durdurmayı başardıysa da, daha sonra geri çekilmek zorunda kaldı; ama çekilme yer yer bozguna dönüştü; bazı birlikler teslim oldular. Sonunda Deveboynu'nda Rusları durdurup, Erzurum'a sürdü. Erzurum tabyalarındaki savaş zaferle sonuçlandıysa da, Kars'ın düşman eline geçmesi ve kışın bastırmasıyla çatışmaların çete savaşına dönüşmesi üstüne, İstanbul'a çağrıldı. Balkanları aşan Rus ordusuna karşı Çatalca'da bir savunma hattı kurmakla görevlendirildi (ama buna gerek kalmadan Edirne'de ateşkes antlaşması imzalandı). Erkânıharbiye reisliğine, Tophane müşirliğine getirilip (1878), Girit ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Üçüncü Ordu müfettişliği, Manastır valiliği (1870), Teftişi Askerî Yüksek Komisyonu başkanvekilliği (1880) yapıp, olağanüstü komiser olarak Mısır'a gönderildi (1892). İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelip, emekliye ayrıldı. Abdülhamit II tahttan indirilip Mehmet V tahta çıkınca, etkin bir rol oynamaya çalışarak, kısa bir süre sadrazamlık yaptı (22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912).

Ahmet Musa

İranlı minyatürcü (XIV. yy.). İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Hüdabende döneminde (1316-1336) yaşayan Ahmet Musa, Tebriz'deki minyatür okulunu kurdu. *Kelile ve*

Dimne, Miraçname, Ebu Saidname, Tarihi Cengiz Han adlı yapıtları resimledi.

Ahmet Mürşit Efendi: Bk. MÜRŞİDİ.

Ahmet Nakşi

Türk minyatür ressamı, müneccimi ve şairi (İstanbul XVI. yy. sonu-? XVII. yy. başı). Yaşamı üstüne bilgi bulunmayan Ahmet Nakşi'nin (*Nakkaş Ahmet* de denir), Ahmet I döneminde Süleymaniye Camisi muvakkitliği yaptığı bilinir. Osman II'ye (1618-1622) sunulan Taçköprülüzade'nin *Şakayık-ı Numaniye* adlı kitabındaki 49 minyatür (bilginlerin, din adamlarının ve sultanların kitaptaki tanımlarına göre yapılmış portrelerinden oluşur, Topkapı Sarayı Müzesi) günümüze kalmıştır.

Ahmet Paşa

Türk şairi (Edirne ?-Bursa 1497). Murat II döneminin kazaskerlerinden Esseyyit Veliyüttin Bin İlyas el-Hüseyni'nin oğlu olan Ahmet Paşa (*Bursalı Ahmet Paşa* da denir), ilmiye mesleğini seçerek iyi bir öğrenim görüp, Bursa'daki Muradiye medresesinde müderrisliğe atandı. Kısa sürede sivrilerek Molla Hüsrev'in yerine Edirne kadılığına getirildi (1451). Fatih'in tahta çıkışından sonra genç padişahın gönlünü kazanarak kazaskerliğe yükseltildi. Ardından padişaha musahip ve muallim olarak vezir rütbesine ulaştı. Ne var ki, genç ve güzel çocuklara karşı eğiliminin doğurduğu bir olay Fatih'in kızgınlığına yol açınca, vezirlikten alınarak, idam edilmek üzere tutuklandı. Bunun üstüne ünlü *Kerem* kasidesini yazıp, saraya göndererek ölümden kurtuldu ve mütevelli olarak Bursa'ya atandı. Oradan gönderdiği manzum bir istidayla mütevellilikten alınmasını istediyse de, Fatih tarafından önce Sultanönü, sonra Tire, ardından da Ankara sancak beyliklerine gönderildi. Fatih'in ölümüne kadar bütün çabasına karşın saray çevresine giremeyip, Bayezit II'nin ilgisini çekmeyi başarınca, Bursa sancakbeyliğine getirildi.

Ahmet Paşa, çok iyi tanıdığı İran şiirindeki ahengi yakalamak için uğraşmış, ama taklide değil, bir bireşime varmayı amaç almıştır (sözcük seçimindeki titizliği, söyleyişindeki yalınlık ve içtenlik bunu gösterir). Şiirlerinde tasavvufun etkisi görülmez; dile getirdiği aşk, dünyasal bir aşktır. Çağının önemli şairlerinden sayılmasının nedeni de bu özelliğidir. Bayezit II'nin buyruğu üstüne düzenlediği *Divan* 'ı münacaat, na't, kaside, gazel, kıta, tuyuğ, tarih, hiciv ve murabbalar içermektedir.

Ahmet Paşa

Türk devlet adamı ve komutanı (İstanbul 1700'e doğru-Bağdat 1747). Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa'nın oğlu olan Ahmet Paşa onbeş yaşında Basra valiliğine atanıp, ondokuz yaşında vezirliğe yükseltildi (1719). Bağdat valiliği (1724), Hemedan bölgesi seraskerliği yapıp, Hemedan'ı aldı (31 Ağustos 1724). Andican'da Afgan reisi Eşref Şah'a yenilmesine (1726) karşın, parlak bir antlaşma yapmayı başardı (4 Ekim 1727). İran'da Tahmasp II ortaya yeniden çıkınca, 1728-1730 savaşlarında Nihavent, Hemedan ve Kirmanşah İran'a bırakıldı. Bununla birlikte, Ahmet Paşa, Kurucan'da yapılan savaşta Tahmasp II'yi yenince (15 Eylül 1731) kaybedilen yerler geri alındı. Hemedan'da yeni bir antlaşma yapıldıysa (Kasım 1731) da, iki ülke delegeleri İstanbul'da kesin antlaşmaya varamayınca savaş yeniden başladı. Ahmet Paşa, Bağdat'ı Nadir Şah'a karşı savunup, Bağdat valiliğine ek olarak Basra valiliğine atandı (1733). Bağdat kuşatmasında yardıma gelen Topal Osman Paşa ile anlaşamadı (Osman Paşa şehit oldu). Önce Halep, sonra Rakka valiliğine atanıp, komutan Köprülüzade Abdullah Paşa şehit düşünce yeniden Bağdat valiliğine getirildi. Yerel isyanları bastırdı.

Ahmet Paşa

Türk devlet adamı (Trabzon ?-Erzurum 1818). İbrail nazırlığına getirilen Ahmet Paşa (*Laz Ahmet Paşa* da denir), ayaklanmacılarla savaştı. İbrail'i Ruslara karşı savunduysa da, yardım gelmeyince kaleyi teslim etti (Ocak 1808). Sadrazamlığa atanıp, Rusçuk'u Ruslardan aldı ve ateşkes antlaşması imzaladı (28 Ekim 1811). Bükreş Antlaşması'ndan sonra görevden alınıp, Bursa'ya sürüldü (15 Kasım 1812). Bağışlanınca (1816), Erzurum valiliğine atandı.

Ahmet Paşa Abuk: Bk. ABUK AHMET PAŞA.

Ahmet Paşa, Cezzar

Türk devlet adamı (Bosna ?-Akkâ 1804). Hekimoğlu Ali Paşa'nın adamı olan, Ali Paşa Mısır valiliğine atanınca onunla Mısır'a gidip, orada kalarak, Kölemen Ali Bey'in daha sonra da Abdullah Bey'in hizmetine giren Cezzar Ahmet Paşa, Abdullah Bey'i Araplar öldürünce Buheyre kâşifliğine getirilip, efendisinin öcünü kanlı biçimde aldı (kasap anlamına gelen *Cezzar* lakabı buradan gelir). Ali Bey'le bozuşunca İstanbul'a kaçıp, Şam valisi Osman Paşa'nın hizmetine girerek, beylerbeyliğine yükseltildi (1775). Vezir olarak Sayda'ya gönderilip (1776), Şam valiliğine atandıysa (1785) da, güvenlik gerekçesiyle Akkâ'da oturdu. Napolyon Mısır'a çıkınca (1798) Mısır seraskerliğine getirilip, Napolyon'u Akkâ'da yendi; ama Mısır seferinde seraskerlik Yusuf Ziya Paşa'ya verilince, kızarak yardımcı olmadı ve Suriye'de çeşitli güçlükler çıkardı.

Ahmet Paşa, Gedik

Türk devlet adamı (Sırbistan ?-Edirne 1482). Tokat beylerbeyliği yapıp, vezirliğe yükseltilerek (1470), Akkoyunluları yenen Gedik Ahmet Paşa, Koyulhisar'ı aldı (1461). Karamaneli'nin dağlık kesimini (1469-1472), kıyı kesimini (1471) ve Silifke, Mokan, Gorigos ile Lulye kalelerini (1472) ele geçirdi. Otlukbeli zaferinde önemli rol oynadı. Karaman beyleriyle savaşıp, Silifke ve Minan'ı (1473-1474), Mahmut Paşa'nın yerine birinci vezirliğe yükseltilince (1474), Kefe'yi aldı (Haziran 1475) ve hapisten kurtardığı Mengli Giray'a Osmanlı egemenliğini kabul ettirdi. Fatih Sultan Mehmet'in İşkodra seferine karşı çıkması üstüne, görevden uzaklaştırılıp (1477), Rumelihisarı'na hapsedildi. Serbest bırakılınca (1478) donanma kaptanlığına atanarak, Kefolanya, Zakinthos, Santamavra'yı (1479) ve Otranto'yu (1480) aldı. Bayezit II'nin tahta çıkışında başlıca rolü oynadıysa da, Cem Sultan'ı yakalayamadığı için Bayezit'in kuşkularını üstünde topladı ve tutuklandı. Cem tehlikesini iyice savuşturan Bayezit II'nin buyruğuyla, Edirne'de bir şölen sırasında öldürtüldü.

Ahmet Paşa, Hafız

Türk devlet adamı ve şairi (Filibe?-İstanbul 1632). Bir

Hafız Ahmet Paşa.

müezzinin oğlu olan, sesi güzel olduğundan saraya alınarak eğitilen, padişah nedimliğinden kaptanıderyalığa ve valiliğe yükselen Hafız Ahmet Paşa, sadrazamlığa getirilip (1625), Bağdat kuşatmasında başarısızlığa uğrayınca görevden alındı. Bununla birlikte, gözden düşmeyip, Ahmet I'in kızı Ayşe Sultan'la evlendirildi. Yeniden sadrazamlığa getirilip (1631), birkaç ay sonra ayaklanan yeniçeriler tarafından öldürüldü.

Ahmet Paşa'nın *Divan*'ındaki bazı kayıtlardan, müzikle de uğraştığı, kimi şiirlerini bestelediği anlaşılmaktadır. Bağdat kuşatmasının kötüye doğru gitmesi üstüne Murat IV'ten bir şiirle yardım istediği, padişahın da yine şiirle sert bir yanıt verdiği, kaynaklarda özellikle belirtilir. *Divan* 'ı basılmamıştır.

Ahmet Paşa, Hersekzade

Türk devlet adamı (öl. Kızılçöl 1517). Hersek dukası Stephan Vuketic'in oğlu. Hersek'in bir bölümünün kendisine bırakılmasını isteyen babası tarafından rehine olarak İstanbul'a gönderilen, Hersek Osmanlı topraklarına katılınca İstanbul'da kalarak Ahmet adını alan Hersekzade Ahmet Paşa, Enderun'da yetiştirilip, Mehmet II'nin en güvendiği adamlar arasına girerek, İşkodra seferine (1479) katıldı. Anadolu beylerbeyliğine atanan Bayezit'in kızı Hundi Hatun'la evlendi. Mısır'la yapılan savaşta serdarlığa getirildiyse (1486) de, bazı kıskanç paşalar yüzünden tutsak düştü ve ancak bir yıl kadar sonra İstanbul'a dönebildi. Yeniden Anadolu beylerbeyliğine getirilip, Mısır seferinde kaptanıderya olarak donanmaya komuta etti (1488). Şiddetli bir fırtına yüzünden birçok gemi yitirmesine karşın, Mısır ordusunun kaçış yollarını keserek bozgunu kesinleştirdi. Sadrazamlığa getirilip (1497), ertesi yıl görevden alınarak, Venedik savaşında İnebahtı seferine katıldı ve İnebahtı'nın ele geçirilmesinde (1501) önemli rol oynadı. Yeniden sadrazamlığa getirilip (1503), 1506'da görevden alındı ve güvenliği sağlamak göreviyle donanmanın başına getirildi. Bir kez daha sadrazamlığa (1511) getirilip, Bayezit-Selim mücadelesinde Selim taraftarı yeniçeriler evini basınca istifa etti. Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca dördüncü kez sadrazamlığa getirilip (1512), Çaldıran savaşında görev aldı. Tebriz'in fethinden sonra yeniçeriler ayaklanınca istifa etti. Beşinci kez sadrazamlığa getirildiyse (1515) de, 8 ay sonra görevden alınıp, Yedikule'ye hapsedildi. Bir süre sonra bağışlandı.

Ahmet Paşa, Humbaracıbaşı

Fransız asıllı Türk devlet adamı (Coussac, Bonneval 1675-İstanbul 1747). Fransız donanmasında subaylığa yükselip, Dieppe, La Hoque ve Cadiz deniz savaşında çok başarılı olan, kara ordusuna geçip (1698), İtalya'ya karşı savaşan (1701) *Kont Claude Alexandre de Bonneval*, Louis XIV'ün eşi aleyhine konuşunca gözden düşüp, İtalya'ya kaçtı (1706). Fransa'ya karşı savaşmak için Avusturya'ya gidip, çeşitli savaşlara katıldı ve başarılarından ötürü genelkurmay heyetine alındı. Varadin (Petervaradin) savaşında Türklere karşı savaşıp, mareşallığa yükseldiyse de, Prens Eugène ile arası açılınca rütbeleri geri alındı ve beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Venedik'e (1728), oradan da Osmanlılara sığınıp (1729), müslüman olarak, Ahmet adını aldı. Sadrazamlığa getirilen (21 Eylül 1731) Topal Osman Paşa orduya çekidüzen vermeyi kararlaştırınca İstanbul'a çağrılıp, humbaracı sınıfını kurdu ve topçu subaylarına matematik dersleri verdi. Hekimoğlu Ali Paşa sadrazam olunca vezirliğe ve beylerbeyliğe yükseltilip, Rusya ve Avusturya savaşlarında Avusturya cephesinde savaştı. Dönüşte gözden düşüp, Kastamonu'ya sürüldüyse (1738) de, bağışlandı (1739). Karaman beylerbeyliğine ve humbaracıbaşılığa getirilip, Avrupa'daki siyasal olaylar üzerine sürekli raporlar hazırladı. Ömrünün son yıllarında Fransa'ya dönmek istediyse de, Fransa'ya giriş iznini alamadan öldü. Humbaracıbaşı Ahmet Paşa uzun süre Türkiye'de kalmasına karşın Türkçe'yi öğrenememiştir. İslâm'ı inanarak kabul ettiği de kuşkuludur.

Ahmet Paşa, Kara

Türk devlet adamı (öl. İstanbul 1555). Enderun'da yetişip, Rumeli beylerbeyliğine yükselerek, Macaristan seferine (1543) katılan Kara Ahmet Paşa, üçüncü vezirliğe yükseltilip (1544), İran seferinde doğu sınırı serdarlığına getirildi (1548) ve Kemah'ta düşmanı büyük bir yenilgiye uğrattı. Gürcistan savaşlarını tek başına yönetip, "Gürcistan Fatihi" diye anılmaya başlandı. Tamışvar (25 Temmuz 1552), Lippa, Szolnok, vb. kalelerini alıp, İki kez İran seferine çıktıktan sonra sadrazamlığa getirildi (1553). İranlılar Gürcistan'a saldırınca yeniden sefere çıkıp, Amasya'da antlaşma imzaladı (1553). Kanuni Sultan Süleyman'ın buyruğuyla boğularak öldürüldü.

Ahmet Paşa, Kayserili

Osmanlı denizcisi (Kayseri 1806-İstanbul 1878). Donanmaya girip, hızla yükselerek, Kırım savaşında Karadeniz filosuna komuta etti ve Sivastopol'un alınmasında büyük payı olduğundan vezirliğe yükseltildi. Çeşitli valiliklerden sonra Bahriye nazırlığına getirilip (1873), ikinci kez aynı görevi yürüttüğü sırada Abdülaziz'in tahttan indirilmesini destekledi. Abdülhamit II tarafından görevden alınıp, İstanbul'dan uzaklaştırıldıysa da, hastalanınca İstanbul'da oturmasına izin verildi.

Ahmet Paşa, Laz: Bk. AHMET PAŞA.

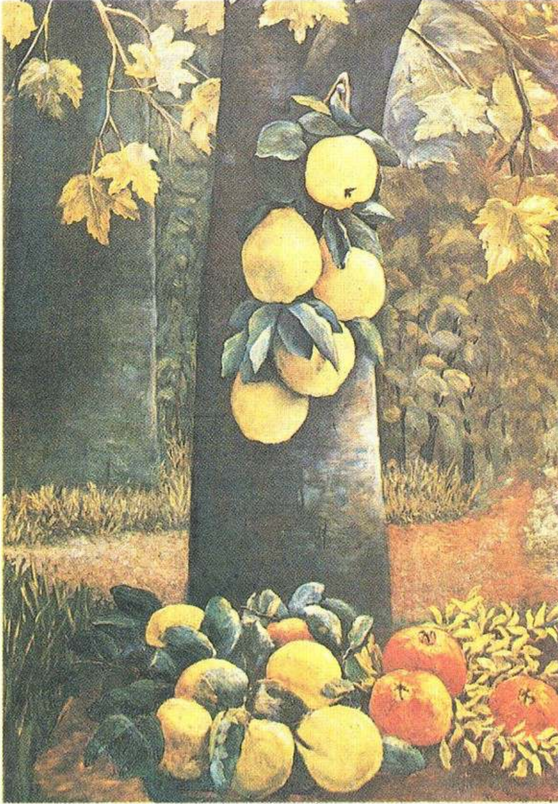
Ahmet Paşa, Melek

Türk devlet adamı (öl. İstanbul 1662). Sarayda yetişip, silahtarlığa getirildi (şişmanlığından ötürü *"Malak"* lakabıyla anılıyordu; ama, rütbesi yükselince takma adı *"Melek"*'e dönüştürüldü). Diyarbakır ve Musul'da görev alıp, Kubbealtı vezirliğine yükseltilerek (1640), Murat IV'ün kızı Kaya Sultan'la evlendi (1644). Şam ve Halep beylerbeyliği yapıp, sadrazamlığa atandıysa (1650) da, hazineye gelir sağlamak için düşündüğü önlemler

(memuriyetlerin devlet tarafından satılması, altın paraların ayarının düşürülmesi, vb.) yararlı olmak şöyle dursun, devletin yapısını sarsarak ayaklanmalara yol açınca görevden alındı ve Silistre'ye gönderildi (1651). Yeniden kubbealtı vezirliğinde, İbşir Mustafa Paşa'nın sadaret kaymakamlığında (1654) bulundu. Sadrazamlığa yükselen İbşir Mustafa Paşa tarafından rakip sayılınca önce Van'a, sonra Bosna beylerbeyliğine gönderildi (1658). Emekli olunca (1660), Kaya Sultan'ın İstanbul'daki konağına çekildi.

Ahmet Paşa, Şeker

Türk ressamı (İstanbul 1841-ay.y. 1907). Modern Türk resim tarihinin ilk ustaları arasında yer alan Şeker Ahmet Paşa, Tıbbiye'de resme başlayıp, başarısı nedeniyle okulun resim öğretmenliği yardımcılığına atandı. Tıbbiye'den ayrılıp, Harbiye'ye geçerek, Abdülaziz tarafından resim öğrenimi için Paris'e gönderildi (1863), Paris Akademisi'nde Léon Jérome ve Louis Boulanger'nin atölyelerinde çalışıp, Corot, Courbet, Daubigny gibi ünlü ressamlardan esinlenerek çalışmalarını sürdürdü.

Şeker Ahmet Paşa'nın bir tablosu.

Fransız-Alman savaşı başlayınca yurda dönüp (1871), Tıbbiye okulu resim öğretmenliğine getirildi (iyi huyu, tatlı dili ve insancıllığından dolayı "Şeker" adıyla anılmaya başlandı). Ferikliğe (korgeneral) yükseltilip, çalışmalarını evindeki atölyesinde sürdürerek, Divanyolu'ndaki Maarif Nezareti binasında natürmort ve manzara resimlerini sergiledi. Fransız ressamı Gustave Courbet'nin belirgin etkisiyle geyik ve karaca resimleri, iri gövdeli yüzyıllık ağaçlarla süslü orman manzaraları yaptı.

Başlıca tabloları: *Geyikli Peyzaj, Bursa'da Bir Orman, Karpuzlu Natürmort, Kendi Portresi, Talim Yapan Erler, Manolya* ve *Meyveler.*

Ahmet Paşa, Tarhuncu

Türk devlet adamı (Mat, Arnavutluk ?-İstanbul 1653). Devşirme olarak İstanbul'a getirilip, Enderun'da yetişerek, Sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'nın kethüdalığına getirilen (1648) Tarhuncu Ahmet Paşa, Mısır beylerbeyliğine atandıysa da (1649), görevden uzaklaştırıldı (1651) ve yeni beylerbeyi tarafından tutuklandı. İstanbul'a dönüşünde yetenekleri nedeniyle sadrazam Gürcü Mehmet Paşa'nın kıskançlığını üstünde toplayıp, birçok kez tutuklandı. Yanya valiliği yapıp, Kazasker Hocazade Mesut Efendi ve Valide Sultan'ın desteğiyle sadrazamlığa atanınca (20 Haziran 1652), maliyeyi düzeltmek için dairelerdeki harcamaları azalttı; zora başvurarak bazı kimselerden para alma yöntemiyle hazineyi zenginleştirmeye uğraştı; rüşvet ve hırsızlığa göz yummadan, hatır ve gönül tanımadan çalıştı. "Tarhuncu layihası" adı verilen bir bütçe hazırladı (ama açığı fazla bir bütçeydi bu); aksaklıkları gidermek için varını yoğunu ortaya koydu. Bazı saray adamlarıyla ve Kaptanıderya Derviş Mehmet Paşa'yla arası açılınca, çeşitli kışkırtmalar sonucunda, padişahın buyruğuyla boğularak öldürüldü.

Ahmet Rasim

Türk yazarı ve gazetecisi (İstanbul 1864-ay.y. 1932). Kıbrıslı Posta ve Telgraf memuru Bahaettin Efendi'nin oğlu olan Ahmet Rasim, babası o doğmadan eşinden ayrıldığı için annesinin yanında büyüdü. Mahalle mektebinden sonra Darüşşafaka'yı bitirdi (1883). Posta ve Telgraf Nezareti Fen Kalemi'ndeki kâtiplik görevinden ayrılarak yazarlığı seçti ve gazetelerde çalıştı. Muhabir olarak Suriye, Sofya (1908) ve Romanya'da (1914) bulundu. 1927'de İstanbul'dan milletvekili seçildi.

İlk yazısı *Tercüman-ı Hakikat*'ta yayınlanan (1884) Ahmet Rasim, öykü, roman, anı, fıkra, inceleme ve araştırma alanlarında yüzü aşkın yapıt vermiştir. Romanları genellikle birer uzun öykūdür; yaşamdan alınan konular romantik bir tutumla işlenmiştir. Asıl başarısını fıkra, söyleşi, anı türlerindeki yapıtlarında göstermiş, anı ve fıkralarında renkli, canlı bir anlatımla dönemin panoramasını vermiş, toplumsal yaşayışın çeşitli yönlerini yansıtarak, Hüseyin Rahmi'nin roman ve öykülerinde yaptığını bu tür yapıtlarında gerçekleştirmiştir. Ayrıca, güftelerinin çoğunu kendisinin yazdığı, kırkikisi günümüze kalan altmışı aşkın şarkı bestelemiştir.

Başlıca roman ve uzun öyküleri: *Kitâbe-i Gam* (sevgiliye yazılmış mektuplar, 3 cilt, 1897-1899), *İlk Sevgi* (1890), *Bir Sefilenin Evrâk-ı Metrukesi* (1891), *Afife* (1892), *Tecrübesiz Aşk* (1894), *Ömr-i Edebi* (anıları ve

Ahmet Rasim.

bazı çevirileriyle birlikte, 4 cilt, 1897-1900), *Ülfet* (1899).

Anı, fıkra, makale, gezi: *Gecelerim* (1899), *Makalât ve Musahabât* (1907), *Şehir Mektupları* (4 cilt, 1910-1911), *Tarih ve Muharrir* (1910), *İki Hatırât, Üç Şahsiyet* (1916), *Romanya Mektupları* (1916), *Cidd-ü Mizâh* (1918), *Eşkâl-i Zaman* (1918), *Fuhş-i Atik* (1922), *Muharrir, Şair, Edip* (1924), *Muharrir Bu Ya* (1926), *Falaka* (1927).

Tarih: *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (4 cilt, 1910-1912), *İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye* (2 cilt, 1924).

Ahmet Refik

Türk tarihçisi ve yazarı (İstanbul 1880-ay.y. 1937). Harbiye'yi bitirdikten sonra (1898) Askerî Rüştiye'de Almanca ve tarih dersleri veren Ahmet Refik (soyadı *Altınay*'dır), Meşrutiyet'ten sonra Genelkurmay Ceride Şubesi'ne atandı (1909); aynı zamanda Tarih-i Osmani Encümeni üyeliği yaptı. Balkan savaşı sırasında Askerî Sansür genel müfettişliğine getirilip, savaştan sonra emekliye ayrıldı (1912). Birinci Dünya Savaşı'nda yeniden askere alınıp, 1915'ten başlayarak askerî savaş belgelerinin düzenlenmesi için arşivde çalıştırıldı. Savaştan sonra (1918) yeniden emekliye ayrılıp, Darülfünun'da önce Osmanlı tarihi öğretmeni, sonra profesörü oldu. Abdurrahman Şeref'in ölümü üstüne, Tarih Encümeni başkanlığına atanıp (1924), 1933 üniversite reformunda öğretim üyeliğinden uzaklaştırıldı ve son yılları sıkıntı içinde geçti.

İkdam, Yeni Mecmua, Tarih Encümeni Mecmuası gibi gazete ve dergilerde tarihle ilgili yazılar yazan Ahmet Refik'in *Lale Devri, Tarihî Simâlar* gibi yapıtları *İkdam*'da tefrika edilmiş, yalnızca tarih alanında çalışmakla yetinmeyip, monografiler, ders kitapları, konusunu tarihten alan öyküler yazmış, edebiyat tarihiyle ilgili yapıtlar (toplam yüze yakın yapıt) vermiştir.

Başlıca yapıtları: *Tarih Sahifeleri* (1909), *Tarih-i Umumi* (6 cilt, 1910-1912), *Lale Devri* (1912), *Köprülüler* (1912), *Kadınlar Saltanatı* (4 cilt, 1914-1923), *Tarihî Simâlar* (1914), *Alimler ve San'atkârlar* (1922), *Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarl* (bu kitabından ötürü İsveç hükümeti tarafından Vasa nişanı verildi), *Anadolu'da Türk Aşiretleri* (1930), *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri* (1930), *İstanbul Hayatı* (1930-1935, dört cilt).

Ahmet Resmi

Türk devlet adamı ve tarihçisi (Resmo, Girit 1700-İstanbul 1783). Öğrenimini tamamlamak için İstanbul'a gelip (1733), hacegân sınıfına giren Ahmet Resmi (*Resmolu Ahmet* de denir), Koca Ragıb Paşa'nın sadrazamlığında Nemçe elçiliğine getirilerek Viyana'ya gönderildi (1757). Dönüşünde, maliye tezkireciliği (1758), Anadolu muhasebeciliği yapıp (1762), elçi olarak Prusya kralı Büyük Friedrich'in yanına yollandı (Berlin'e gönderilen ilk Türk elçisidir). Kaynarca Antlaşması görüşmelerine (1774) baş murahhas olarak atanıp, iki gün içinde antlaşmayı imzaladı; ama ordu İstanbul'a döndükten sonra görevden alındı.

Ahmet Resmi'nin 1769-1774 Rus savaşıyla ilgili tarihi, yazarın gözlemlerine dayanması ve savaşa yönetici olarak katılan birinin görüşlerini kapsaması nedeniyle ilginçtir. Sefaretnameleriyse (özellikle *Prusya Sefaretnamesi*), görülen yerlerin betimlemesi, olayların anlatımı dışında, o ulusların toplumsal, ekonomik ve siyasal durumları üstüne bilgi verilmesi açısından önem taşır.

Başlıca yapıtları: *Viyana Sefaretnamesi* (1886), *Sefaretname-i Ahmet Resmi* (Prusya [Berlin] Sefaretnamesi, 1886), *Hulâsat ül-İtibar* (Rus savaşını konu alan tarihi, 1869-1889), Hadikât ür-Rüesa (Kanuni döneminden başlayarak 66 reisülküttabın biyografisi; Süleyman Faik adlı birisinin 1833'e kadar getirdiği zeyliyle birlikte, *Sefinet ür-Rüesa* adıyla basıldı, 1852), *Hamilet|ül-Kübera* (1595'ten 1751'e kadar 39 kızlarağasının biyografisi. Bütünü basılamamıştır. Kitaptaki bilginin önemli bir bölümü Mehmet Ali Ayni'nin *Milliyetçilik* adlı kitabındadır), Alay Beyizade'nin aynı adlı yapıtına zeyl olan ve ölen ünlü erkeklerle kadınların adlarının bir listesini de kapsayan *Vefayât-ı İslâmiye* (basılmamıştır), *Coğrafya'yı Cedid* (Türkçe coğrafya kitabı, basılmamıştır), *Attar Tercümesi* (basılmamıştır).

Ahmet Rıdvan

Türk şairi (Ohri ?-Edirne 1528-1539 arası). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Ahmet Rıdvan'ın (*Tütünsüz Ahmet Bey* de denir) Edirne'de oturduğu, Bayezit II'nin sancak beylerinden olduğu bilinir. *Kamus ül-Alâm*'da Kanuni dönemi şairlerinden olduğu kayıtlıdır.

Tezkirelerde, "pek latif bir şair olmadığı" belirtilen Ahmet Rıdvan'ın mesnevilerinin (*İskendername, Leyla ve Mecnun, Hüsrev ü Şirin*) edebi değerleri yoktur; yalnızca dil ve deyiş bakımından önemlidirler.

Ahmet Rıza

Türk siyaset adamı ve gazetecisi (İstanbul 1859-ay.y. 1930). Bursa Maarif müdürlüğüne getirilen (1889) Ahmet Rıza, İttihadı Osmani (sonradan İttihat ve Terakki) derneğine girerek (1889), Fransız Devrimi'nin 100. yılını kutlamak için açılan Paris sergisini ziyarete gönderilince (1894), istifa etti ve İttihadı Osmani'nin Paris Şubesi başkanlığını yaptı; *Meşveret* gazetesi ile genç ittihatçıların (Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, vb.) çevresinde toplandığı *Şûrayı Ümmet* gazetesini çıkardı. Abdülhamit ile bozuştuğu için Avrupa'ya giden Damat Mahmut Paşa ve oğullarından (Sabahattin ve Lütfullah) destek görüp, çeşitli layihalar yayınladı. Bu arada Sabahattin Bey grubuyla arası açılmaya başladı (Prens Sabahattin, yabancı müdahelesinden yanaydı; oysa Ahmet Rıza, ademi müdahaleyi savunuyordu) bu düşünce anlaşmazlığı Meşrutiyet'ten sonra da sürüp gitti. Meşruti-

Ahmet Rıza.

yet'in ilanından sonra çok geçmeden ittihatçılardan kopan Ahmet Rıza, Birinci Dünya Savaşı sonlarında Âyan Meclisi başkanlığı yapıp, ateşkes döneminde sadrazamlığa getirilmeye uğraştıysa da, padişahın güvenini yitirdiğinden başaramadı. Paris'e gidip, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yurda döndü.

Başlıca yapıtları: *Birinci Layiha* (1894); *La Crise de L'Orient* (Doğu Bunalımı, 1907).

Ahmet Rifat Efendi, Topal

Türk yazarı (İstanbul ?- ay.y. 1876). Rüsumat muhasebeciliği (1863), Bursa defterdarlığı yapan Topal Ahmet Rifat Efendi, tarih ve biyografi alanındaki yapıtlarıyla ün saldı. Osmanzade Taib'in *Hadikat ül-Vüzera*'sına yazdığı zeylde, 1809-1866 arasındaki sadrazamları anlattı.

Öbür yapıtları: *Devhat ül-Meşâyih Maa'z* (Şeyhlerin Uluları), *Revzat ül-Aziziye* (biyografiler), *Mir'at ül-Makasıd fi Def'i-Mefâsid* (bektaşilikle ilgili).

Ahmet Safvet

Türk askeri (İstanbul 1876-? 1938). Asteğmen rütbesiyle donanmaya katılıp (1895), Muaveneti Milliye muhribi komutanlığına getirilen (1912) Ahmet Safvet (soyadı *Oktay*'dır), İngiliz gemilerinin arasından geçerek Morto limanında demirlemiş olan Golath zırhlısını batırdı (12-13 Mayıs 1915 gecesi) ve peşine düşen İngiliz muhriplerinden kurtularak Çanakkale'ye döndü: Bu olay, İngiltere'de Donanma Bakanı Churchill ile Amiral Fisher'ın istifa etmelerine yolaçtı. Donanma komutanlığı (1924), Erkânıharbiye-i Bahriye reisliği yaptı (1925). Emekliye ayrıldıktan (1926) sonra, milletvekilliğinde (1927-1938) bulundu.

Ahmet Şah, Bahadır

Hint-Türk imparatoru (? 1725-? 1775). Muhammet Şah'ın oğlu olan Bahadır Ahmet Şah, tahta çıkınca (1748) yönetimi veziri Safder Ceng'e bıraktı. Safder Ceng'i görevden uzaklaştırınca vezirliğe getirdiği İmad ül-Mülk Gaziettin Han tarafından tahttan indirilerek (1754), gözlerine mil çekildi.

Ahmet Şuayip

Türk yazarı ve hukukçusu (İstanbul 1876-ay.y. 1910). Vefa İdadesi'nde okuyup, Hukuk Mektebi'ni bitiren Ahmet Şuayip, Servet-i Fünun hareketine katılarak (1896), dergide yazmaya başladı. Maarif Meclisi üyeliği, Tedrisat müdürlüğü ve İstanbul Maarif müdürlüğü yapıp, 1908'den sonra Rıza Tevfik ve Mehmet Cavit ile birlikte *Ulûm-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nı çıkardı. Divan-ı Muhasebet müddeiumumiliğinde (Sayıştay savcılığı) bulundu.

Servet-i Fünun'da sürekli olarak yazdığı *Hayat ve Kitaplar, Esmar-ı Matbuat* başlıklı yazılarıyla Türk düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunan Ahmet Şuayip, Servet-i Fünun hareketinin düşünsel tabanını oluşturmuştur. Gerek çağdaş Batı düşüncesini aktarmak, gerek tarih, iktisat ve toplumbilim alanlarında çalışmakla, yaşadığı çağın önemli düşünce adamları arasında yer almıştır. Özellikle *Hayat ve Kitaplar*'daki, edebiyat ve toplum olaylarının bilimsel yöntemlerle nasıl incelenmesi gerektiğini açıklayan düşünceleri, çağına göre bir yeniliktir.

Başlıca yapıtları: *Hayat ve Kitaplar* (edebiyat tarihi üstünde durulmakta, Batı'nın ünlü sanatçıları ve düşünürleri tanıtılmaktadır. *Servet-i Fünun*'da yayınlandıktan sonra kitap haline getirilmiştir, 1901-1913); *Esmar-ı Matbuat* (basılmadı; bu ad altında haftada bir Fransız gazete ve dergilerinden özetler yapıyor ya da çeşitli konularda eleştiriler yazıyordu).

Ahmet Şuayip.

Ahmet Şükrü Bey

Türk devlet adamı (?-? 1877). Vezir Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın oğlu olan Şükrü Bey (*Sağır Ahmet Bey* de denir), orman müdürlüğü, Posta müdürlüğü yaptı. Posta ve Telgraf idareleri birleştirilince (1871) ilk Posta ve Telgraf nazırlığına atandı ve büyük yenilikler getirdi: Türk memurların göreve alınması; memur yetiştirmek için bir okul açılması.

Ahmet Taip, Osmanzade: Bk. OSMANZADE AHMET TAİP.

Ahmet Teküdar Han

İlhanlı hükümdarı (? 1247-? 1284). Abaka Han'ın kardeşi olan Abaka Han ölünce (1282) tahta çıkan Ahmet Tekiidar Han, İslâm dinini kabul ederek Ahmet adını aldı. Kendisine karşı çıkan kardeşini öldürtüp, ayaklanan (1284) yeğeni Argun'u yenerek tutsak aldı ve bir kaleye hapsettirdi. Argun'u öldürmekle görevlendirdiği Akboğa Celayir'in Argun'la anlaşması üstüne, yenildi ve öldürüldü.

Ahmet Tevfik Paşa

Son Osmanlı sadrazamı (İstanbul 1845-ay.y. 1936). Kırım Türklerinden süvari feriki İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu olan Ahmet Tevfik Paşa (soyadı *Okday*'dır), Davutpaşa süvari alayına yazılıp, asteğmenlik yaparken sağlığı bozulunca askerlikten ayrılarak (1865), Babıali Tercüme Odası'na girdi. Sefaret ikinci kâtipliği (Roma, Viyana, Berlin), başkâtipliği (Atina, Petersburg), maslahatgüzarlık (1877) yapıp Ruslar savaş açtıklarını belirten notayı verince, savaş sonuna kadar Şumnu'daki Serdarıekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın yanında kaldı. Savaştan sonra Atina maslahatgüzarlığında (1870), daha sonra da sefirliğinde (1883) bulunup, Paris'teki Süveyş Kanalı Komisyonu'nda görev aldı (1885). Hariciye nazırlığına (1895) atanıp, İkinci Meşrutiyet'ten (1905) sonra Âyan Meclisi üyeliğine getirildi. 31 Mart Olayı'ndan sonra sadrazamlığa (1909) atandı ve üç hafta süren bu sadrazamlığında Hareket Ordusu İstanbul'a girdi; Abdülha-

Ahmet Tevfik Paşa.

mit II tahttan indirildi. Londra büyükelçiliğine getirilip, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu görevde kaldı. Savaş süresince Âyan Meclisi üyeliği yapıp, Vahdettin tahta çıkınca Avrupa ülkelerine görevli gönderildi. İkinci kez sadrazamlığa atanıp (Kasım 1918), İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul'a gelmesi (20 Aralık 1918) ve meclisin feshedilmesi üstüne, sadrazamlıktan istifa ederek yerini Damat Ferit Paşa'ya bıraktı (Şubat 1919). Birçok kez yeniden sadrazam olması istendiyse de kabul etmedi. Paris Barış Konferansı'nda (1 Haziran 1919-10 Mayıs 1920) delegelik yaparak, Sevr Antlaşması imzalanınca yurda döndü (14 Temmuz 1920). Yeniden sadrazamlığa getirilip (22 Ekim 1920), Doğu sorunlarını çözümlemek için Londra'da toplanan konferansta Osmanlı devleti heyetinin başkanlığına atandı (12 Şubat 1921). Konferansa Ankara hükümetini temsilen Bekir Sami Bey başkanlığında başka bir heyetin gelmesi üstüne, konferans başlayınca, sözü ulusun gerçek temsilcisi olan Bekir Sami Bey ve arkadaşlarına bıraktı; ulusal birliğin bozulmaması için büyük çaba harcadı; ne var ki, barış antlaşması yapılamadı. Dönüşünde (3 Mart 1922) M. Kemal Paşa'ya Mudanya konferansında birlikte hareket edilmesini öneren birçok telgraf gönderdiyse de, önerisi kabul edilmedi. Saltanat kaldırılınca (1 Kasım 1922) istifa edip (4 Kasım 1922), cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da yaşadı.

Ahmet Vefik Paşa

Türk devlet adamı ve yazarı (İstanbul 1823-ay.y. 1891). Babası Ruhittin Efendi'yle birlikte Paris'e gidip (1834), Saint-Louis Lisesi'ni bitiren (1837), İstanbul'a dönünce Tercüme odasına girip (1837), Londra'da elçilik kâtipliği, Tahran (1851-1855) ve Paris'te (1861-1862) büyükelçilik yapan Ahmet Vefik Paşa, 1862'den 1864'te Ali Paşa'nın ölümüne kadar hiçbir görev alamayıp, zamanını çeviriler, uyarlamalar yapmakla geçirdi. Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca önemli görevler aldı: Rüsumat emini (1871); sadaret müsteşarı (1872). 1872-1877 arasında yeniden açıkta kaldı. 1878'de Marif nazırlığında ve sadrazamlıkta (aynı yıl azledildi) bulunup, 1879-1881 arasında Bursa valiliği yaptı. İkinci kez sadrazamlığa getirilip (30 Kasım 1882), üç gün sonra görevden alındı.

Ziya Gökalp'ın Türkçülük hareketinin ilk öncülerinden saydığı Ahmet Vefik Paşa, Fransız kültürünü yakından tanıyordu. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi bildiği gibi, İngilizce'yi de öğrenmişti. Tarihi ve dili ilk kaynağa götürme amacını taşıyan çalışmaları milliyetçiliğe yöneldiğini, çağdaşlarını aştığını gösterir. Nitekim, yaşadığı çağda beğenilmeyen, kimi tutarsızlıkları nedeniyle eleştirilen dili, yerliliğin izlerini taşır. Özellikle Molière çevirileri ve uyarlamalarının yanı sıra, Bursa valiliği sırasında yaptırdığı (1879) tiyatro binasında zorla da olsa halkı tiyatro seyretmeye alıştırma çabalarıyla, Türk tiyatrosuna önemli katkılarda bulunmuştur.

Ahmet Vefik Paşa'nın yapıtlarını Molière çevirileri, öteki çevirileri ve geri kalan yapıtları olarak üçe ayırmak gerekir. Molière çevirilerine ve uyarlamalarına (*İnfial-i Aşk, Don Civani, Dudukuşları, Tartüf, Okumuş Kadınlar, Kadınlar Mektebi, Zor Nikâh, Zoraki Tabip*, vb.) 1869'da başlamıştır. Tarih ve dil alanında verdiği yapıtlar şunlardır: *Müntehabât-ı Durub-ı Emsâl* (atasözleri, 1846), *Hikmet-i Tarih* (*Tasvir-i Efkâr*'da tefrika edildi, 1863), *Şecere-i Türki* (Ebülgazi Bahadır Han'dan aktarma, *Tasvir-i Efkâr*, 1864), *Fezleke-i Tarih-i Osmani* (rüştiyeler için ders kitabı, 1869), *Lehçe-i Osmani* (ilk bölümün basımı, 1876; iki bölümünün birlikte basımı, 1888).

Ahmet Vefik Paşa.

Ahmet Yesevi

Türk mutasavvıfı ve şairi (Sayram, Batı Türkistan ?-Yesi 1166). Yaşamı üstüne bilgiler menakıblarda geçen bilgilere dayanan Ahmet Yesevi'nin, İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olduğu, yedi yaşındayken babası ölünce ablasıyla Yesi kentine yerleştiği, ilk öğrenimini Yesi'de gördükten sonra Buhara'ya giderek, şeyhlik postuna geçtiği (1160) ve bir süre sonra Yesi'ye döndüğü bilinir.

Ahmet Yesevi, halk tasavvuf şiirinin öncülerinden sa-

yılır. Düşüncelerini yayabilmek için hece vezni ve yalın bir Türkçe'yle tasavvuf şiirleri yazmıştır. "Hikmet" adı verilen bu şiirler (*Divan-ı Hikmet* adlı bir mecmuada toplanmıştır), sanatsal bir amaçla değil, tasavvufa ilişkin düşünceleri yayma amacıyla yazılmışlardır. Bu nedenle kuru ve öğretici bir görünümdedirler.

Ahmosis I

Mısır firavunu (İ.Ö. 1570-İ.Ö. 1546). Eski Mısır tarihinin en parlak sülalelerinden XVIII. sülalenin kurucusu olan Ahmosis I, Mısır'a 300 yıl kadar egemen olan Hiksosları, kuzeydeki kaleleri Avaris'i alarak zayıflatmış ve ülkeden çıkarmıştır.

Ahmosis II

XXVI. sülaleden Mısır firavunu. İ.Ö. 570-İ.S. 526 arasında Mısır'ı yöneten Ahmosis II, paralı askerlerin yardımıyla Libya'ya düzenlediği sefer başarısızlıkla sonuçlandığı için suçlanan Apries'i devirerek tahta çıkmıştır. Eski Yunan tarihçisi Herodotos'a göre, Yunanistan'la ilişkileri geliştirmiş, birçok mimarlık anıtı yaptırmış, ülkeyi zenginleştirmiştir.

Ahrar Fırkası

Türk siyasal partisi. 14 Eylül 1908'de İstanbul'da Ahmet Samim, Celalettin Arif, Mahir Sait, Nurettin Reşit, vb. siyaset adamları tarafından kurulan, Damat Salih Paşa, Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa gibi güçlü devlet adamlarından da destek sağlayan Ahrar Fırkası, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan 1908 seçimlerine, İttihat ve Terakki Partisi'nin karşısındaki tek parti olarak katıldı. Ama Ankara'dan Mahir Sait Bey dışında, hiçbir adayını Mebusan Meclisi'ne sokmayı başaramadı. Siyasal çalışmalarıyla 31 Mart Olayı'nı kışkırtmakla suçlanıp, 31 Mart Olayı'nın bastırılmasından sonra kapatıldı. Yöneticilerinden bir bölümü, 21 Kasım 1912'de kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı.

ahtapot

Kafadanbacaklılar (*Cephalopoda*) sınıfından, ağzı çevresinde çekmenli sekiz kolu bulunan deniz yumuşakçalarının ortak adı. Kafadanbacaklılar, bütün omurgasızlar içinde en iyi örgütlenmiş, karmaşık iç sistemleri ve ileri düzeyde öğrenme yetenekleri olan hayvanlardır. Ahtapotların, sümüklüböcek benzeri bir atadan evrimleşmeleri sonucunda, kabukları kaybolmuştur.

Yaklaşık 150 ahtapot türüne aşağı yukarı bütün denizlerde rastlanır. Bazı ahtapot türlerinin deniz yüzeyine yakın kesimlerde yaşamalarına karşılık, birçoğu dipte gezinen hayvanlardır ve nispeten dibi sığ suları yeğlerler; bazıları da derin deniz türleridir: Denizlerin 800 - 5 000 m arasındaki derinliklerde yaşar. Birçok ahtapot türü küçüktür, kollarını açtıklarında bile bu açıklık 30 - 60 cm arasındadır. Bununla birlikte bazı türlerin kol açıklıkları 10 m'yi bulabilir.

Birçok ahtapot türü, deniz dibinde, sürünmesini sağlayan kollarındaki emici kasları (çekmenleri) kullanarak hareket eder. Belli bir yüzeye bağlandıktan sonra, çekmenler kas hareketleriyle, hattâ yüzeye yapışmalarını sağlayan kısmi vakum yaratılarak, genişler. Öbür kafadanbacaklılar gibi, ahtapotlar da, dışa itici sifonlarını kullanarak apansızın ileri fırlayabilirler. Bunun için, suyu manto boşluğunda (bedenin dış kas yapısı ile iç organlar arasındaki boşluk) tutar, sonra sifonların içinden büyük bir güçle dışarı atarlar. Kollar, taban bölümünde ağdokuyla birleşmiştir (perde); bazı derin deniz ahtapotlarındaysa, kollar uzunlukları boyunca perdelidir. Şemsiye benzeri bu birimin açılıp kapatılmasıyla gerçekleştirilen yüzme biçimi deniz analarının yüzmesini andırır.

Ahtapotun (Octopus vulgaris), *emeçlerle kaplı, yürümekte ve avlarını yakalamakta kullandığı sekiz kolu vardır. Yumuşak, keseye benzeyen bedeninde, oldukça gelişmiş bir sinir sistemi ve beyin yer alır. Öğrenme yeteneği bulunan, zeki bir yaratık olduğu anlaşılmıştır.*

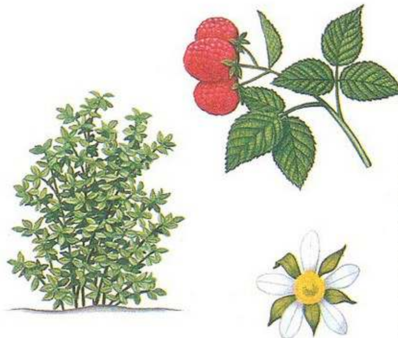
Ahtapotlar etçil hayvanlardır. Kollarla yakalanan av, ağza taşınır; sert, kitinli, papağanınkine benzer gagayla ısırılır ve ava tükürük bezlerinden zehir (triyamin) verilir. Av sert kabuklu bir hayvansa, ahtapot dile benzeyen dişlidilini kullanarak kabuğunda delik açar ve zehiri bu delikten hayvanın bedenine boşaltır.

Düşmanlarından kaçmak için ahtapotlar, mürekkep (mürekkep kesesinde üretilen siyah su) püskürtebilirler. Püskürtülen ve kısa bir süre için de olsa ahtapotu gizleyen mürekkep bulutu, saldırganı şaşırtacak geçici bir yem ya da tuzak işlevi görür. Bu mürekkebin içindeki alkaloyitler, saldırganın koku alma duyusunu ve kimyasal alıcılarını duyarsızlaştırır. Ahtopotlarda üreme, spermatoforların (ya da sperma paketleri) aktarılması yoluyla iç döllenmeyla olur: Erkek ahtapotun, "hectopotulus" denilen bir kolu, erkek manto boşluğundan dişinin manto boşluğuna spermatofor aktarır.

Ahtapotların karmaşık gözleri saydamtabaka, hareket ettirilebilen mercekler, iris ve ağtabaka içerir. Bu düzenlenme, omurgalıların göz düzenlenmesine oldukça benzer. Ahtapotlarda yapılan davranış deneyleri, gözlerinin resim oluşmasına ve biçim ayırmaya yatkın olduklarını ve bu iki özelliklerinden de, öğretilen basit deneylerde yararlanabildiklerini ortaya koymuştur.

ahududu

Gülgiller (*Rosaceae*) ailesinden, meyvesi için yaygın bi-

Kırmız ahududu ya da ahududu (Rubus idaeus), *meyveleri saplarda çıkan ikiyıllık bir bitkidir. Meyveleri için yetiştirilir.*

çimde yetiştirilen bitki cinsi (Bil. a. *Rubus*). Ahududu (*frambuaz*'da denir) cinsi üyelerinin taç ve kökleri çok yıllıktır: İkinci yıl tohumlarını döker ve ölürler. Dünyanın birçok yerinde doğal olarak yetişen ahududu çeşitleri içinde meyveleri kırmızı, mor ve siyah olanlar vardır. Meyveleri lezzetli olmakla birlikte, ticari olarak yetiştirilmesi, bitkinin virüs kökenli hastalıklara dayanıksızlığı ve ürünün elle toplanmasının pahalıya mal olması yüzünden sınırlıdır. Genellikle pasta, şurup ve reçel yapımında kullanılır.

Ahura Mazda: Bk. ZERDÜŞT DİNİ.

Aiakos

Yunan mitolojisinde su perisi Aighina ile Zeus'un oğlu. Efsaneye göre, Aighina adasındaki Myrmidonların krallığını yapmış, dindarlığıyla ün salmış, ölümünden sonra yeraltı dünyası Hades'te, ölülerin yargıcı olmuştur.

AİD : Bk. ULUSLARARASI KALKINMA AJANSI.

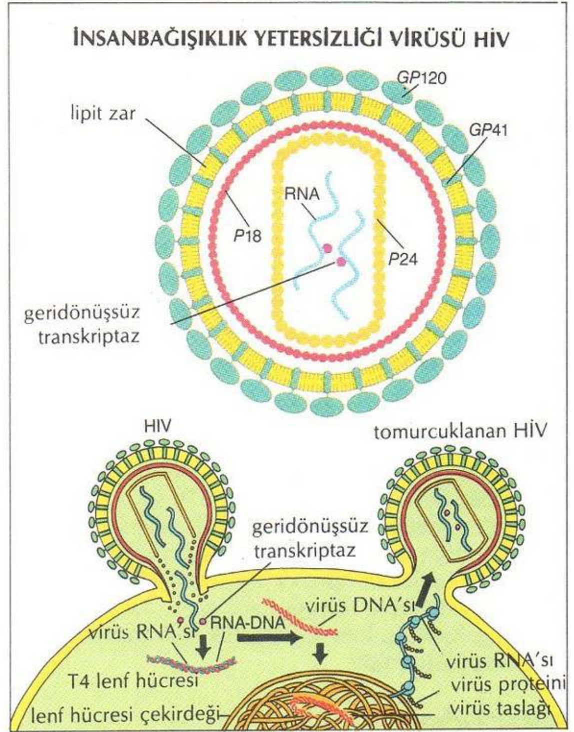
AİDS

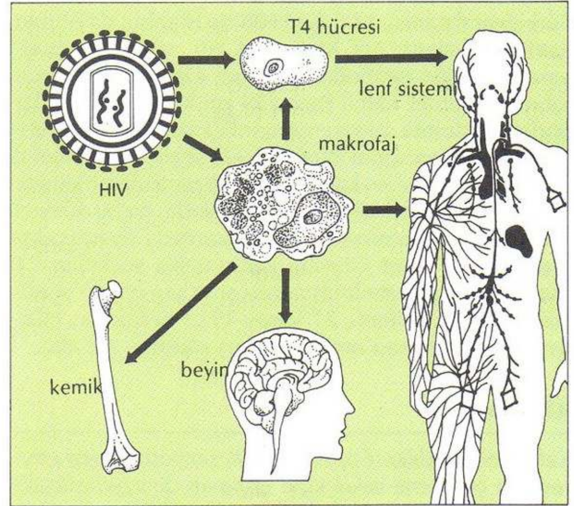
Edinilmiş bağışıklık yetersizliği sendromunun kısaltması. Edinilmiş (ya da kazanılmış) bağışıklık yetersizliği sendromu (İngilizce *Acquired İmmune Deficiency Syndrome*), yakın dönemde ortaya çıkmış bir hastalıktır. Özel olarak bağışıklık sistemi (Bk. BAĞIŞIKLIK) hücrelerine saldıran ve işlevlerini bozan insan bağışıklık yetersizliği virüsünden (*Human immunodeficiency virus* ya da *HİV*) kaynaklanır. Söz konusu bozukluklar yıllarca ortaya çıkmayabilirler; ama çıktıklarında, bağışıklık sisteminin zararlı organizmalara karşı direncini ciddi biçimde azaltırlar. Bu da bedeni "fırsatçı hastalıklar" adı verilen çeşitli bulaşıcı hastalıkların saldırısına ve az görülen bazı kanser türlerinin gelişmesine açık tutar. Virüs, bazı beyin hücrelerine de yayılma eğilimi gösterir. Bu yayılma sonucunda, sinirsel-ruhsal bozukluklar diye adlandırılan rahatsızlıklara ya da sinir hücrelerindeki fiziksel bozuna bağlı ruhsal sorunlara yol açar.

İlk AİDS vakalarının yayınlandığı 1981'den 1991'in ortalarına kadar, yalnızca ABD'de 190 000'den çok kişinin AİDS'e yakalandığı ve 120 000'den çok kişinin bu hastalıktan öldüğü açıklanmıştır. Üstelik bu istatistiksel sayılar, bir buzdağına benzetilecek olursa, AİDS'in suyun üstünde görülebilen bölümdür. 1990 yıllarının başında, 1-1,5 milyon ABD'linin virüs taşıyıcı olduğu, ama klinik belirtilerin henüz ortaya çıkmadığı tahmin edilmektedir. Resmen açıklanan hastalıkların büyük bölümü ABD'de olmakla birlikte, dünyanın 102 ülkesinde AİDS hastaları vardır. Afrika'da, Büyük Sahra'nın aşağısındaki bazı özel bölgelerdeyse, bu hastalık öbür ülkelere oranla çok daha yüksek oranda görülmektedir.

AİDS'ın henüz tedavisi ya da aşısı yoktur. HİV virüsünü alanlar farketmeden taşıyabilir ve cinsel ilişkide bulundukları kişilere bulaştırabilirler. Günümüzde AİDS'le savaşım, biyotıp uzmanlarının ve sağlık işiyle uğraşanların temel savaşı haline gelmiştir. Ayrıca HİV bulaşması ve AİDS, dünyanın her yanında halk-siyaset ve halk-sağlık kurumları arasında ciddi etkileşimlere neden olmaktadır.

AİDS'in teşhisi. "ABD Hastalık Denetimi Merkezi" laboratuvar bulguları, hastalarda belirli "fırsatçı" hastalık-

(Üstte) *İnsan bağışıklık yetersizliği virüsü (HİV) küre biçimindedir. Çekirdeği geridönüşsüz transkriptaz adı verilen enzimle birlikte, Ribonükleik asit (RNA) biçiminde düzenlenmiş genetik gereç paketini kapsar. Çekirdek, P24 ve P18 adları verilen proteinlerden yapılmış bir kabuktan oluşur. Bu kabuğun çevresi, lipitlerden oluşan yağlı bir zarla kaplıdır. Şeker içeren glikolipitler (GP) bunun içine uzanır (GP41) ya da yüzeyinde yerleşir (PL120).* (Ortada) *HİV, insan bağışıklık sisteminin "T4 lenf hücresi" adı verilen hücrelerine girdiğinde, kendi RNA'sını ve enzimini yerleştiği hücrenin içine salar. Hücre içinde enzim, virüs RNA'sını virüs DNA zincirlerine dönüştürme yeteneğindedir. Daha sonra virüs DNA'sı, T4 hücresinin çekirdeğine girer ve virüs hastalıkları oluşturmak için hücrenin genetik gereçleriyle birleşir. T4 hücresi, bağışıklık sistemindeki görevi gereği etkinliğe geçtiği zaman, virüs taslağından yeni virüs DNA ve proteinleri oluşturulur. Bunlardan gelişen yeni HİV virüsleri, T4 hücresinden tomurcuklanarak çıkarlar ve hücreyi öldürürler.* (Altta) *HİV, "makrofaj" adı verilen büyük beyaz kan hücrelerine de doğrudan girer. Virüs bulaşmış makrofajlar, HİV'yi T4 hücrelerine taşıyabilir ve lenf sistemindeki, kemik iliğindeki ve beyindeki hücrelerin işlevlerini bozabilirler.*

ların varlığına ve belirli öbür bozukluklara dayalı olarak, AİDS'in teshisi için bazı ölçütler belirlemiştir. "Fırsatçı" hastalıklar genellikle, AİDS'in en belirgin ve yaşamı tehdit eden klinik belirtileridirler. Beyne HİV bulaşmasına bağlı sinirsel-ruhsal bozukluklar da, günümüzde kolayca tanınmaktadır. HİV bulaşmasının öteki ihtilatlarının başlıcaları arasında ateş, ishal, aşırı kilo yitimi ve lenf bezleri büyümesi (Bk. LENF SİSTEMİ) sayılabilir.

HİV bulaşmış bir kişi, yukarda sayılan belirtilerden bazılarını gösteriyor, ama AİDS'in tüm ölçütlerini karşılamıyorsa, teşhis, AİDS ilişkili kompleks (*AİDS-related-complex* ya da kısa adıyla ARC) diye konur. ARC'nin ve belirti vermeyen HİV bulaşmasının gelişmeleri, birbirinden farklı şeyler olarak düşünülmemeli, daha çok, AİDS'e doğru "geri dönüşsüz" bir gidişin aşamaları olarak değerlendirilmelidir.

Tarihsel gelişme. 1970 yıllarının sonlarında bazı ender kanser tiplerinin ve çeşitli ciddi enfeksiyonların, daha önceden sağlıklı olduğu bilinen insanlarda gün geçtikçe artan sayılarda ortaya çıktığı belirlendi. Dikkati çeken, bu hastalıkların bağışıklık sistemi normal olan kişilerde görülmesiydi. Önce 1981'de, AİDS'in ağırlıklı olarak, eşcinsel ve biseksüel erkeklerde görüldüğü farkedildi. Bundan kısa bir süre sonra, damardan uyuşturucu kullanma alışkanlığı olanlarda ve kan aktarımı yapılan kişilerde hastalık riskinin arttığı belirlendi. Bu özellikteki kişilerin cinsel ilişki kurdukları kişilerde de AİDS görüldüğü dikkati çekti.

AİDS hastalarıyla yapılan daha sonraki çalışmalar, T4 lenf hücresi (T4 lenfosit) adı verilen akyuvar hücrelerinde azalma olduğunu gösterdi (bu hücreler, saldırgan organizmalara karşı bedenin bağışıklık, yani savunma sisteminin düzenlenmesinde önemli rol oynarlar). AİDS hastalarındaki bu eksikliğin, sonradan edinildiği anlaşıldı. 1983'te, ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü'nden Robert Gallo ve Fransız Pasteur Enstitüsü'nden Luc Montaigner, T4 hücrelerine saldıran bir virüs buldular. Başlangıçta bu virüse çeşitli adlar verildi: İnsan Lenfotropik virüsü (HTLV) III, Lenfadenopati-asosiye virüsü ve AİDS-assosiye virüsü (ARV). Sonunda "İnsan bağışıklık yetersizliği" virüsü (HİV) adı benimsendi ve bu virüsün AİDS'in gerçek etkeni olduğunu gösteren güçlü kanıtlar elde edildi. HİV-2 denilen, aşağı yukarı yalnızca Afrika'da görülen ikinci bir virüs tipi de bulundu.

HİV'nin biyolojik ve coğrafi kökenleri konusunda bilinenler sınırlıdır. Ama anlaşıldığı kadarıyla, virüsün geçmişi, insanlar arasında yayılmayla sınırlıdır: Bazı Afrika maymunlarında gözlenen benzer virüsler, insanda hastalık oluşturmamıştır.

Virüsün yapısı. HİV bir RNA geridönüşsüz virüstür (retrovirüs). Elektron mikroskobunda görünüşü, iki büyük virüs RNA'sı genetik gerecini saran yoğun, silindir biçimi bir çekirdek biçimindedir; bu çekirdek, hücre biçiminde bir dış zarla çevrilidir.

Bütün geridönüşsüz virüsler gibi, HİV de virüs RNA'sından DNA kopyalayabilen geridönüşsüz Transkriptaz enzimi taşır. Bu, virüse, normal genetik bilgi akımını (Bk. GENETİK ŞİFRE) ters çevirme ve virüs genlerini, bulaştıkları kişinin genetik gereciyle birleştirme yeteneği sağlar. Sonra virüs, yeniden etkinliğe geçinceye kadar, süresi değişen dönemler boyunca sessiz (belirti vermeden) kalır. Yeniden etkinleşme sürecini harekete geçiren etmenler ve mekanizmaları konusunda daha ayrıntılı bilgiler elde edilmesi, HİV bulaşmasının denetim altına alınması çabalarının başarıya ulaşması açısından büyük önem taşımaktadır.

HİV bulaşmasının kritik bir aşaması, virüsün, saldıracağı hücrenin içine girebilmesini sağlayan ve o hücrenin üstünde bulunan "alıcı" denen yere bağlanmasıdır. Çalışmalar T4 hücrelerinin yüzeyinde yoğun olarak bulunan CD4 molekülünün, bu alıcılık görevini yaptığını göstermiştir. Yalnız, T4 hücresinin temel HİV hedefi olmasına karşın, CD4 yüzey molekülünü içeren öbür hücrelere de HİV bulaşabilir. Dolayısıyla, monosit ve makrofaj adları verilen kan hücreleri de, HİV'nin öteki hedeflerdir.

Bulaşma yolları. Araştırmacılar HİV'yi kan, semen, tükürük, ter, sidik, beyin-omurilik sıvısı, süt ve dölyolu salgıları dahil, çok sayıda beden sıvısından ayırmayı başarmışlardır. Bununla birlikte HİV'nin yalnızca üç biçimde yayılabileceğini gösteren güçlü kanıtlar vardır: HİV bulaşmış kişiyle cinsel ya da eşcinsel ilişki; virüs bulaşmış kan ve kan ürünleri alma; doğum öncesinde ya da süresince anneden çocuğuna geçiş.

ABD'de AİDS hastalarının en az % 97'si, bu üç biçimden biriyle virüs almıştır: Bunların yaklaşık % 60'ı da eşcinsel erkeklerdir. Buna karşılık, ABD'de karşı cinsten cinsel ilişkiyle bulaşma % 5'in altındayken, Afrika ve Asya'da virüsün asıl geçişi bu biçimdedir. AİDS hastalarının yaklaşık % 21'i, HİV bulaşmış kişilerin kullandıkları iğneleri kullanan kişilerdir (kan aktarımından önce, bütün kan vericilerin kanlarında, kan plazmalarında HIV antikorlarının aranmasının yaygınlaşmasıyla, ABD ve Batı ülkelerinde kan aktarımından virüs bulaşma riskinin oranı % 1'in altına indirilebilmiştir).

Üreme çağındaki kadınlarda AİDS hastalığına yakalanma sayısı, dikkat çekici bir biçimde artmaktadır. Kuzey ve Güney Amerika'nın büyük kentlerinde, Batı Avrupa'da ve Büyük Sahra'nın aşağısındaki Afrika'da 20-40 yaşlar arasındaki kadınlarda, sık sık AİDS'ten ölüm görülmeye başlanmıştır. AİDS'li annelerinden hastalığı kapmış 13 yaşın altındaki çocukların sayısı da önemli ölçüde artmaktadır. AİDS'li kadınlardan doğan çocukların % 23-33'ünde hastalığın gelişeceği kanıtlanmıştır.

Eşcinsel olmayan ilişkilerle HİV geçisini destekleyen bilimsel kanıtlar yoktur. Yapılan titiz çalışmalar, AİDS'li bireyler ile ev halkı arasındaki uzun süreli ilişkilere karşın aile üyelerinde hastalığa rastlanmadığını (yukarıda belirtilen geçiş yolları dışında) göstermiştir. Sağlık işleriyle ilgili çalışanlarsa, virüs bulaşmış kan bulaşığı iğnelerle kazayla yaralanma sonucunda hastalık virüsünü alabilmektedirler.

Klinik belirtiler. HİV'nin bulaşmasından sonra, kişide hiçbir belirti görülmeyebilir ya da ivegen mononükleoz (tek çekirdekli kan hücrelerinde artma) belirtileri görülebilir (ama kısa sürede yok olurlar). Virüsün bulaşması ile AİDS'in gelişmesi arasındaki süre, genellikle 6 ay ile 11 yıl arasında değişir. Çalışmalar, virüs bulaşmış bireylerin % 26-46'sında, bulaşmayı izleyen ilk 7 yıl içinde AİDS'in bütün teşhis ölçütleriyle geliştiğini ortaya koymuştur. AİDS bir kez yerleşince, klinik gelişmesi genellikle hızlı olmakta ve hastaların çoğu 3 yıl içinde ölmektedir.

"Fırsatçı hastalıklar" ve kanserler. T4 hücreleri aşağı yukarı bütün bağışıklık tepkilerinden sorumlu oldukları için, virüs bulaşması sonucunda işlevlerindeki azalma, bedeni "fırsatçı hastalıklar"ın saldırısına ve kanser gelişmesine duyarlı duruma getirir. En çok görülen ve tehlikeli ihtilat, çoğunlukla ilk gelişen ve en sık rastlanan ölüm nedeni olan bir tür zatürredir. HİV taşıyan kişilerde Toksoplazma gondili, Candida gibi mantarlar, çeşitli bakteriler (bu arada verem basili, virüsler, kısa sürede hastalıklara yolaçmaktadır; ayrıca bu hastaların bazılarında Hodgkin kökenli olmayan lenf uru, Hodgkin hastalığı, Kaposi sarkomu gibi kanserler gelişmektedir. Kapori sarkomu, bağışıklık sisteminde hiçbir düzeltme be-

lirtisi görülmeyen AİDS'lilerde, özellikle bu tür kanserlerin gelişmesi için gerekli öbür etmenler de varsa, ortaya çıkmaktadır. Hodgkin hastalığı kökenli olmayan lenf urları, (birincil beyin lenf urları ile Burkitt tipi lenf urunu da içerirler), özellikle "fırsatçı" hastalıklara da yakalanmış AİDS hastalarında, alışıldığından çok daha yıkıcı olmakta ve kimyasal tedaviden (kemoterapi) etkilenmemektedirler.

HIV'yle ilişkili öbür bozukluklar ve ortak etmenler. HİV bulaşmış hastaların yaklaşık % 60'ında sinirsel-ruhsal bozukluklar gelişir. Bunun, HİV'nin beyin, omurilik ve çevre sinirlerine yerleşmesine ve çoğalmasına bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bu olay, beyin zarları-tümbeyin iltihabından, bunamaya kadar uzanan geniş yelpazeli rahatsızlıklara yolaçar. Kanda dolaşan HİV bulaşmış monositlerin beyindeki bulaşmanın başlangıcından sorunlu olabileceğini gösteren çalışmalar vardır. Buna karşılık, sinir dokusuna HİV'nin doğrudan bulaşabileceğini destekleyen kanıtların sayısı çok azdır.

HİV hastalarındaki kan hücre bozuklukları, kansızlık, akyuvarlarda azalma ve trombosit işlev bozukluklarını içerir. Araştırmacılar, dolaşımdaki kan hücrelerinin öncüleri olan kemik iliği hücrelerine virüsün doğrudan bulaşabildiğini ve bu hücreler içinde çoğalabildiğini de göstermiştir. Ayrıca, kemik iliği, virüse "yataklık" görevi yapmakta ve bedene yayılmasına potansiyel oluşturmaktadır. HİV ilişkili öteki hastalıklar arasında nefrit (Bk. BÖBREK HASTALIKLARI), atardamar iltihabı ve zatürre sayılabilir.

Belirli yardımcı etmenler, enfeksiyonlara duyarlılığı artırarak ve virüs-hastalık etkinliğini belirginleştirerek, HİV bulaşmalarında önemli rol oynarlar. Cinsel ilişkiyle geçen öbür hastalıklar cinsel organlarda yolaçtıkları bozunlar nedeniyle HİV'nin bulaşmasını kolaylaştırırlar. Ayrıca, laboratuar çalışmaları, mikoplazmalar gibi, AİDS hastalarında sık görülen bazı belirli mikropların da, yardımcı etmen işlevi görme olasılığının yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

AİDS tedavisi. HİV bulaşmasına ve AİDS'e karşı savaşımda biyotıp araştırmacıları iki önemli yol göstermişlerdir. Birinci strateji, bedende HİV'ye karşı oluşan etkisizleştirici antikorları harekete geçirecek bir aşı geliştirmek ve kişileri virüse karşı korumaktır; ikincisi, HİV bulaşmasına ve AİDS'e karşı tedavi edici etkenler bulmak ve geliştirmektir.

Son gelişmelere dayanan bazı uzmanlar, gelecek 10 yıl içinde bir aşı geliştirilebileceğini belirtmişlerse de, henüz HİV bulaşmasına karşı bir aşı yoktur. Bir aşı geliştirilmesinin önündeki temel engel, virüsün değişkenliğidir. Çok sayıda HİV virüsü çeşidi vardır ve bunlardan biri aşı amacıyla insan bedenine verilse bile, hızla ve kolayca değişinime uğramaktadır.1990 yıllarının başından bu yana, dünyanın birçok yerinde çok sayıda aşı "adayı", gönüllü insanlar üstünde denenmektedir.

HİV bulaşmasının ve ihtilatlarının tedavisinde önemli ilerlemeler gerçekleştirilmiş, çabalar iki temel alanda yoğunlaştırılmıştır: Hastalığa yolaçıcı etkeni doğrudan etkileyen virüs karşıtı ilaçlar; bağışıklık sisteminin işlevlerini artıran ve düzenleyen maddeler olan immünomodulatörler (bağışıklık düzenleyiciler). "Fırsatçı" hastalıkların ve kanserlerin tedavisinde de gelişme ve yenilikler olmaktadır.

HİV'nin karmaşık yaşam çevrimi nedeniyle, virüs karşıtı ve bağışıklığı güçlendirici tedavilerin gelişmesindeki başarı, bilimsel bir meydan okuma olacaktır. HİV, bilinen hastalık yapıcı mikroorganizmaların çoğundan farklı olarak, saldırgan etkenlere karşı bedeni koruyan bağışıklık sistemi hücrelerini etkilemektedir. Dolayısıyla virüsü, zaten tehdit altında olan bağışıklık sistemini yok etmeden öldürmek, teknik açıdan son derece güçtür. Üstelik, HİV için önemli bir "yatak" olan bu hücrelere zarar vermeden içlerindeki virüsü yok etmek olanaksız görülmektedir. Sözgelimi, makrofaj hücreler, bir yandan taşıdıkları virüsü bağışıklık sisteminden korurken, bir yandan da kendileri HİV'nin çoğalmasını sağlamaktadırlar. Dolaşımda bulunan makrofajlar, aynı zamanda, beyin de dahil bedenin çeşitli alanlarına HİV'nin yayılmasında önemli rol oynamaktadırlar.

Etkili tedavinin araştırılmasında göz önünde tutulan başka önemli konular da vardır. Sözgelimi, beyin HİV infeksiyonu için önemli bir hedef olduğuna göre, etkili bir HİV karşıtı etkenin, kan-beyin engelini aşması gerekir. Yine, tedavide yeğlenecek bir nokta da, virüs karşıtı etmenin (ilacın) ağızdan kullanılabilmesidir. Çünkü bir AİDS ilacının uzun süre etkili olabilmesi ve kanda uzun süre kalması gerekir. Günümüze kadar pek çok ilaç insanlarda denenmiş, ama yalnızca ikisi ABD Besin ve İlaç (FDA) kuruluşundan lisans alabilmiştir; Azidotimidin (AZT) ve Dideoksiinozin (DDİ). AZT, bazı hastalarda oldukça uzun süre etki gösterebilen ve virüs çoğalmasını önleyici bir ilaçtır. Belirtilerin henüz ortaya çıkmamış olduğu hastalarda, AİDS'in başlamasını geciktirir. Ama birçok hastada, zararlı yan etkilere yolaçar. DDİ de benzer etkili bir ilaçtır; AZT tedavisini kaldıramayan hastalarda kullanılır. Öbür ilaçlar henüz, klinik deneme aşamasındadır. Gansikloyir (göz enfeksiyonlarına karşı) ve sprey halinde Pentamidin (AİDS'lilerde görülen zatürreye karşı), başlıca "fırsatçı" hastalıklara karşı tedavi edici özellikleri yüksek ve FDA'dan lisans almış ilaçlardır.

Hastalıktan korunma önlemleri. Etkili bir aşının ya da tedavinin bulunmadığı göz önünde tutulursa, kitlelerin eğitimi, böylece risklerin azaltılması, AİDS'e karşı savaşmada günümüzde en etkili yoldur. İnsandan insana geçme yollarının sınırlı olması nedeniyle, risk altındaki kişilerle cinsel ilişkiden kaçınılması, AİDS'in daha çok yayılmasını durdurabilir. Bölgesel iletişim gruplarıyla, ülke genelinde ve hükümet tarafından düzenlenecek çalışmalarla gerekli bilgileri içeren belgelerin sağlanması ve dağıtılması, bu amaca ulaşmaya yardım edebilir. Sözgelimi 1981'de ABD'de "Halk Sağlığı Servisi", "HİV bulaşması" ve AİDS'le ilgili basit bir dille yazılmış, kolay anlaşılır broşürler hazırlamış, bu broşürler ülkedeki her eve postalanmıştır. Toplumda davranış değişikliği yaratmak çok güç olsa da, ABD'de AİDS'ten en çok etkilenen gruplar üstünde yapılan çalışmaların, bu tür değişiklikleri başlatabildiği saptanmıştır.

Mart 1983'te ABD'de büyük kan bankası kuruluşları da, HİV'nin geçiş olasılığını azaltmak için, AİDS riski bulunan bütün kan verecekleri sorgulayan süreçler geliştirmiş, buna ek olarak, AİDS riskini artıracak uyuşturucu düşkünlüğü olan ya da AİDS belirtilerini andırır belirtiler gösteren kişilerde tarama testlerini artırmışlardır.1985 başında kanda HİV'ye karşı gelişen antikorları doğrudan belirleyici bir tarama testi geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur: Genellikle bulaşmayı izleyen haftalar ya da aylar içinde ortaya çıkan bu antikorların varlığı, kişinin virüsü almış olduğunu gösterir. Ancak, bunun belirlenmesine karşın, kişide AİDS'in gelişeceğini mi, yoksa hiçbir belirtiye yol açmaksızın yaşayacağını mı kesin olarak belirlemek henüz olanaksızdır.

Kan aktarımında ya da kan ürünlerinin yapımında kullanılan bütün kanlar, günümüzde bütün gelişmiş ülkelerde antikor bakımından taranmaktadır. Yaygın yöntem ELİSA (Enzyme-Linked ImmunoSorbent Assay) tarama testinin ve "Western leke testi" denen daha öz-

gül bir yöntemin kullanılmasıdır. Bu testlerden birinde pozitif sonuç veren kan, kesinlikle kullanılmamaktadır. Doku ve organ bankaları da benzer işlemler uygulamaktadır. Verici kanının hazırlanmasıysa, kendi başına HİV infeksiyonu riski taşımaz. Çünkü bu amaçla kullanılan aletler, mutlaka önceden arıtılmaktadır.

ABD dahil birçok ülke, uzun süre kalacak yabancı turistlere, AİDS potansiyeli taşıyabilecek göçmenlere ve dış ülkelerden dönen kişilere, bir dizi testi içeren katı kurallar uygulamaya başlamışlardır.

Yoğun çabalar, sorunun birçok aşamasında ilerlemeler gerçekleştirilmesini sağlamış ve HİV'nin yolaçtığı bu hastalıkla savaşta, başarılı stratejiler geliştirileceği umudunu yaratmıştır.

Aighina

Ege denizinde Yunan adası. Atina'nın 23 km güneyinde, Aighina körfezinde yeralan, üçgen biçimindeki Aighina adasının yüzölçümü 83 km^2, nüfusu 11 127'dir. Kuzey kıyısında yer alan ana limanı Aighina'da, zeytin, incir, fındık ve üzüm yetiştirilir. Turizm, sünger avcılığı ve seramik yapımı da gelişmiştir. İç kesimdeki boğazlar ve kıyıdaki yanardağ kökenli kayaçların oluşturduğu yarlar, adanın geri kalan bölümüne yerleşilmesini engellemektedir.

Adını mitolojideki su perisi Aighina'dan alan adada, arkeoloji bulguları, Dor işgalinden (İ.Ö. 1100) önce, Mykenai toplulukların yaşadığını göstermektedir. Eskiçağ'da Aighina, güçlü donanması ve ticaret filosuyla, önemli bir sanat merkezi olmasıyla ün salmış, Atinalılar tarafından ele geçirilinceye (İ.V. yy.) kadar özellikle ticaret açısından büyük ölçüde gelişmiştir. Eskiçağ'dan kalma anıtların başlıcası yerel tanrıça Aphaia'ya adanmış tapınaktır. Anıtsal bir kapı, bir sunak, din görevlilerinin evini de içeren, bir ölçüde yeniden yapılmış (İ.Ö. 500) tapınak, Dor üslübundadır. Yanındaki ünlü Aighina mermerleri, günümüzde Münih'tedir.

Aiken, Conrad

ABD'li şair ve yazar (Savannah 1889- ay. y. 1973). İlk şiirlerinde Harvard'dan sınıf arkadaşı T. S. Eliot'un, John Masefield'in, Edgar Lee Masters'ın, Edgar Allan Poe'nun ve imgecilerin etkisi görülen Conrad Potter Aiken, çok geçmeden kimliğini bulup, müzikal yeteneğiyle dikkati çeken şiirler yayınlamaya başladı. Dizeyi entellektüel içeriğinden kurtarmaya ve "mutlak" şiiri yaratmaya çalıştı. Mutlak şiirde şairin amacının, özgür biçimde duygulardan yararlanması gerektiğini savundu. Bununla birlikte, şiirlerinden bazılarında ve düzyazılarının çoğunda, metafizik konulara ve freudcu görüşlere de yer verdi. *Selected Poems* (Seçme Şiirleri, 1929) adlı yapıtıyla Pulitzer Ödülü'nü alıp öyküler ve ilgi çekici romanlar (Blue Voyage [Mavi Yolculuk, 1927], vb.)'da yayınladı. 1950-1952 arasında Kongre Kütüphanesi Şiir kürsüsünün başında bulunup, birçok ödül (bu arada Ulusal Edebiyat Madalyası, 1969) kazandı.

XX. yy. ABD şairlerinden Conrad Aiken Seçme Şiirler*'iyle, 1930'da Pulitzer Ödülü'nü almıştır. Yapıtları arasında kısa öyküler, romanlar ve eleştiri-denemeler de vardır.*

Eleştirmen olarak, *Selected Poems* (Seçme Şiirler 1929) adlı kitabına yazdığı girişle Emily Dickinson'un ün kazanmasına yardımcı olan Conrad Aiken, çeşitli eleştirilerini *Collected Criticism* (Toplu Eleştiriler, 1958) adı altında toplamış, 1952'de özyaşamöyküsüne dayalı *Ushanti: An Essay* (Ushanti Bir Deneme; yeni basım, 1971) adlı yapıtını yayınlamıştır.

Aiken, Joan

ABD'li kadın yazar (İngiltere 1924). Conrad Aiken'in kızı olan Joan Aiken, romanlardan, çocuk öykülerine kadar, edebiyatın çeşitli türlerinde yapıtlar verdi. *Night Fall* (Gece Düşüşü, 1969) adlı çocuk kitabıyla, 1972'de genellikle yetişkinler için yazılmış kitaplara verilen Poe Ödülü'nü aldı. Öteki yapıtları arasında *Dido and Pa* (Dido ile Pa, 1986) ve *If I Were You* (Senin Yerinde Olsaydım, 1987) sayılabilir.

aikido: Bk. DÖVÜŞ SANATLARI.

aile

Aynı soydan insanları biraraya getiren topluluk. İnsan, kurumlarının en eskilerinden ve en sağlamlarından biri olan aile, genel olarak çocuk dünyaya getirmeleri, bu çocukları yetiştirmeleri ve kendi kültürlerine göre eğitmeleri beklenen bir erkek ile bir kadından oluşur. "Karı-koca ailesi", "öz aile" ya da "çekirdek aile" adları verilen bu basit aile, bütün toplumlarda fiilen vardır.

Kabile toplumlarının ortaya çıkmasından çok önce, insanlar cinsel eşleşmeyi yöneten kurallar koyarak, ailenin temellerini atmışlardır. Söz konusu kuralların topluluktan topluluğa büyük ölçüde değişmesine (günümüzde de öyledir) karşılık, yakın aile üyeleri arasında cinsel ilişki (ensest) yasağı, evrenseldir. Yakın akrabayla cinsel ilişki yasağı, bireylerin kendi aile gruplarının dışından eşler bulup evlenmelerini gerektirerek, hem aile içinde ciddi çatışmalara engel olur, hem de aile grupları arasındaki toplumsal etkileşmeyi artırır.

Genel olarak, ele alındığında, bütün insanların ailesi vardır: "Yönelim ailesi" adı verilen doğdukları aile; evlenerek oluşturdukları, "yaratıma dönük aile" diye nitelendirilen aile. Akrabalık bağları, bu iki aileyi daha karmaşık aile sistemleri halinde bir araya getirir.

Sanayi öncesi toplumlarda, akrabalık bağları toplumsal örgütlenmenin birincil biçimlerini oluşturarak, mülkiyet aktarımını düzenlemiş, yetki yapıları sağlamış ve üretim ile dağıtımın örgütlenmesi için gerekli temeli oluşturmuştur. Bu tür toplumlarda çekirdek aile, daha büyük akrabalık ağının gölgesinde kalma eğilimi gösterir (Bk. ÇEKİRDEK AİLE).

Modern sanayi devleti de dahil öbür toplumlarda, akrabalığın insanların yaşamını biçimlendirmedeki rolü daha azdır. Bireyler, etkinliklerini düzenli ve toplumsal açıdan yararlı girişimler halinde örgütleyebilmek için, devlet, sanayi kuruluşları ve ticaret kurumları, din kurumları ve okullar dahil, daha karmaşık bir kurumlar dizisine dayanırlar. Böyle toplumlarda, çekirdek aile bi-

rincil, akraba ilişkileri de ikincil durumdadır.

AİLENİN YAPISI

Bütün aileler eşleşen bir çiftle başlar; ama çok ender olarak bu kadar basit bir yapıda kalırlar. Aile yapısında karmaşıklığın iki genel kaynağı vardır. Bunların birincisi, birden çok eş alma geleneğinden kaynaklanır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki, okur-yazarlık öncesindeki az sayıda uygarlıkta, bir kadının birden çok erkekle evlendiği çokkocalılık (poliandri) uygulanmıştır. Çokkarılılığa (poligami), yani bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesineyse çok daha sık rastlanır ve yalnızca okur-yazarlık aşaması öncesindeki toplumlarla sınırlı değildir. Birçok İslâm devletinde, çokkarılılık günümüzde de uygulanır ve bunun bir sonucu olarak da aile yapıları oldukça karmaşıktır. Bununla birlikte, İslâm ülkelerinde bile çokkarılı erkeklerin sayısı nispeten azdır; çünkü birden çok eş ile doğurdukları çocukları geçindiremezler (Bk. ÇOKKARILILIK).

Aile yapısındaki karmaşıklığın ikinci kaynağı, akrabalar ile çekirdek aile arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğine bağlıdır. Çeşitli toplumlarda çocuklar, "yönelim aileleri"ne yakından bağlı olmaları ve eşleriyle birlikte ana-babalarının evinde ya da bu evin yakınında oturmaları için teşvik edilir. Geniş aile denen bu düzenleme, genelde anne-babaların çevresinde toplanmış birkaç çekirdek aileden oluşur (Bk. GENİŞ AİLE).

Geniş aile yapısı, dolayısıyla geniş akraba ağı, her çifte kendi başlarına sağlayamayacakları mallar ve hizmetleri sağladığı için, asgarî geçim iktisadına uygundur. Bu yüzden de, küçüklü büyüklü aşağı yukarı bütün sanayi öncesi toplumların niteleyici özelliklerinden biridir. Modern sanayi toplumlarında da, yoksullar arasında ve etnik ya da dinsel azınlık toplulukları arasında varlığını sürdürmektedir.

AİLENİN İŞLEVLERİ

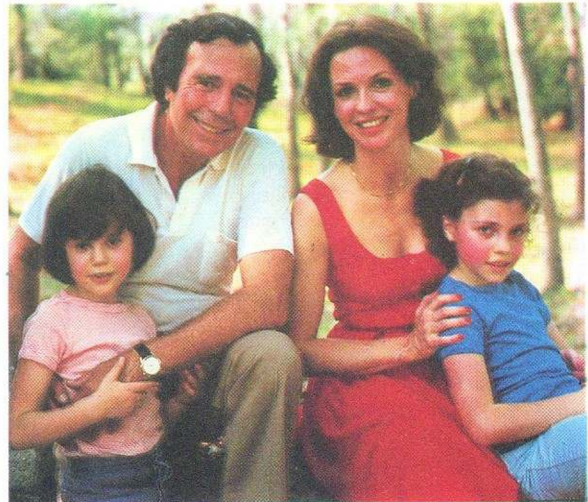
Okur-yazarlık aşaması öncesindeki uygarlıklarda, hattâ yakın dönemlere kadar, aile çok amaçlı bir kurumdu: Akrabalık bağı, çekirdek aileye ekonomik yardım sağlıyordu; yaşanılan ev, başlıca üretim ve tüketim birimiydi; karmaşık akrabalık kuralları, cinsel davranışı düzenleyerek, toplumun düzenli çoğalmasını sağlamaya yardımcı oluyordu; ailenin başı, aynı zamanda da dinsel önderi ve kamu olaylarında sözcüsüydü. Günlük yaşamın pek çok yönü de böylece aileler, akraba grupları ve yürürlükte olan ev halkı ve soy kurallarına göre düzenleniyordu.

Çağdaş sanayi toplumlarında, aile çok daha dar kapsamlı bir kurumdur. Uzmanlaşmış kurumlar, eskiden ailenin taşıdığı sorumlulukların çoğunu üstlenmiştir. Yönetim ve üretim alanında büro ve fabrika, evin yerini almıştır. Kilise ve okul, kutsal ve laik eğitimlerin büyük bölümünü üstlenmişlerdir. Hukuk, tıp, vb. meslekler, genişletilmiş ailenin eskiden sağladığı uzmanlaşmış yardım, danışma ve desteği sağlamaktadır. Ama bütün bunlara karşın aile, modern yaşamda da önemli bir rol oynamayı sürdürmektedir. Yakınlık ve sevginin serbestçe dile getirilebildiği birincil grup hâlâ ailedir. Çocukların birincil bakımı için, geniş anlamıyla en elverişli yer de hâlâ ailedir. Bir anlamda ailenin kendisi de, benzersiz göreviyle, eğitimin, iş dünyasının ve siyasetin daha büyük, kişisellikten daha uzak dünyalarının sağlayamadıkları duygusal desteği sağlayan uzmanlaşmış bir kuruma dönüşmüştür.

Ailenin işlevindeki bu dönüşümle birlikte, karı-koca bağının ve anne-baba ile çocuklar arasındaki ilişkilerin yapısında da çok büyük değişiklikler olmuştur. Geniş kapsamlı akrabalık ilişkileriyle belirlenen geleneksel toplumlarda, çekirdek aile, büyük bir sistemin küçük bir tamamlayıcısından başka şey değildir. Nispeten yakın bir geçmişe kadar anne-baba, çocuklarının ne zaman ve kiminle evleneceği konusunda kesin karar verirlerdi. Çekirdek aile, ekonomik açıdan da, duygusal açıdan da kendine yeterli değildi. Onu ve içindeki insanların isteklerini, bir parçasını oluşturduğu daha büyük aileye bağımlı kılan yoğun bir toplumsal yükümlü-

(Solda) *Günümüz toplumunda, XX. yy'ın başında çekilmiş bu fotoğraftaki türden büyük aile toplantılarına, artık çok ender durumlarda rastlanmaktadır.*

(Altta) *Günümüzde çekirdek ailenin biçimi ve işlevleri, okur-yazarlık aşaması öncesindeki aileninkiyle büyük benzerlikler taşımaktadır.*

lükler ağı içinde yer alırdı. Ayrıca çekirdek aile, geleneksel olarak, günümüzün ailesinin niteleyici özelliklerinden biri olan yoğun duygusal ilişki özelliğinden yoksundu. Çocuklara, ağır bir çalışma yaşamı ile yetersiz kaynakların izin verdiği ölçüde düşkünlük gösterilir, sonra da günümüz için çok genç sayılan bir yaşta ciddi yetişkin sorumluluklarını üstlenmeleri beklenirdi.

Ailenin bu işlev kalıbı, Batı'da Aydınlanma dönemiyle ve sanayi devriminin başlamasıyla birlikte çözüldü. Daha çok kişisel özgürlük isteği, değişen ekonomik koşullarla kaynaşıp pekişerek, geniş akraba ağına daha az bağımlı olan, daha bağımsız çekirdek ailelere doğru ağır, ama gün geçtikçe hızlanan bir hareket yarattı. Bunun sonuçlarından biri, geniş akraba ağının yavaş yavaş gücünü yitirmesi oldu. Değişiklik önce, daha zengin ve güvence içinde olan sınıflarda başladı. Sanayileşmenin gelişmesi ve yaşama standartlarındaki hızlı yükselişle birlikte de, gün gittikçe daha çok sayıda çift, geniş aile ağından kopmaya koyuldu. Vurgu, çifte ve gereksinmelerine kaydı; çekirdek aile hem ekonomik, hem de duygusal yönlerinden kendine daha yeterli duruma gelmeye başladı. Artık, kocalar ve karıların yalnızca "hayat arkadaşı" değil, birbirini seven eşler olmaları bekleniyordu. Duygusal olgunluk ve kişisel gelişme temaları daha çok dikkat çekerken, çocuklar da aile ilişkileri içinde daha önemli bir yer kazandılar.

Ailenin işlevsel görünüşü, son birkaç yüzyılda bütünüyle özellik değiştirmiştir. Önce Batı toplumlarında yayılan değişiklikler, günümüzde öteki uygarlıkları ve gelişmekte olan dünyanın modernleşen kesimlerini de etkilemektedir. Sözgelimi, çocuk evliliği uygulaması artık Hindistan'da resmen onaylanmamaktadır; Çin'in geleneksel geniş ailesi de, çekirdek aile yararına aşağı yukarı bütünüyle parçalanmıştır: Bunun belirtileri, başkente en uzak köyler dışında, ülkenin her yanında görülmektedir. Sanayi yaygınlaştıkça, piyasalar büyüdükçe, ücretli iş asgari geçim tarımının yerini aldıkça, çekirdek aile de baskın olmaya başlamakta, ve akrabalarla bağlar zayıflamakta, çiftler gün geçtikçe daha çok içe dönmektedirler.

ÇAĞDAŞ AİLE YAŞAMI MODELLERİ

Gün geçtikçe daha çok erkek ve kadın, ya mesleklerinde ilerlemek ya da bekârlığın sağladığı nispi özgürlüğün tadını çıkarmak için evliliği ileri tarihlere bırakmakta, evlenme yaşını ilerletmektedir. Birçok ülkede, evlilik öncesi cinsel ilişkiyle ilgili kuralların gevşemesi ve çiftlerin evli olmaksızın birlikte yaşamalarının gün geçtikçe daha çok hoşgörüyle karşılanması da, erken evliliklere yolaçan baskıları azaltmaktadır. Evlilik yaşamıyla ilgili beklentiler hızla değişmekte, bunun sonucunda ortaya çıkan sakınımlar da, gözü kapalı evlenmenin gün geçtikçe azalmasına neden olmaktadır. Aynı biçimde, boşanma oranları yükseldikçe, birçok kişi duygusal acı verecek bir boşanmayla sona ereceği korkusuyla, evlilik konusunda daha sakınımlı davranmaktadır. Bu değişen evlilik ve aile yaşantısı beklentileri, genel olarak üç eğilime yolaçmıştır: Evlilik rollerinde daha çok eşitlik; aile boyutunun küçülmesi; boşanmaların büyük ölçüde artması.

Değişen roller. Birçok ülkede, evli kadınların geleneksel rolü yalnızca, "yuvayı yapan dişi kuş" olmaktı. Yirmi-otuz yıl önceye kadar erkeklerin çoğunluğu eşlerinin ev dışında çalışmasına karşıydı. Ancak, ekonomik baskılar ve kadınlara eşit davranılmasını isteyen akımların gün geçtikçe gelişmesi, hızlı bir değişikliğe yolaçtı: Günümüzde özellikle kentlerde yaşayan evli kadınların gün geçtikçe artan bir bölümü, evlerinin dışında çalışmaktadır. Kocaların çoğu da, karılarının çalışmasını onaylamaya başlamışlardır. Ev işlerinin yapılmasına ilişkin kalıpların değişmesi çok daha yavaş olduğu halde, bunda bile geleneksel roller yerlerini ev işlerinin eşler arasında daha çok paylaşılmasına, yani ev işlerinin yapılmasındaki cinsel ayrımın azalmasına bırakmaya başlamıştır.

Bu esneklik artışının büyük bir bölümü, anne-babaların, günümüzde daha eski kuşak anne-babalarına oranla çok daha az sayıda çocuk yapmayı seçmelerinden kaynaklanmıştır. Doğum oranları, özellikle Batı ülkelerinde, bir süredir oldukça istikrarlı biçimde düşmektedir.

Batı toplumlarında yapılan araştırmalar, anne-babaların artık, kendi isteklerinden çocukları yararına vazgeçme eğilimlerinin önemli ölçüde azaldığını ortaya koymaktadır. Bazı uzmanlara göre, anne-babaların, kişisel özgürlüklerine bağlılıklarından, kişisel isteklerinin artmasından kaynaklanan bu aile yaşantısına yönelik tavır değişikliği, en açık biçimiyle, son yıllarda boşanma oranlarındaki büyük artışa yansımıştır. Yapılan değerlendirmeler, Batı toplumlarında boşanma oranının aynı hızla sürmesi durumunda, bir kuşak sonra evliliklerin yaklaşık yarısının boşanmayla sona ereceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, gün geçtikçe daha çok çocuk, yıllarının bir bölümünü "yalnızca" anne ya da babalarından oluşan bir "aile"nin yanında geçirecektir. Bununla birlikte, boşanma genellikle bütün ilgilileri sarstığı ve çoğunlukla ciddi toplumsal sorunların kaynağı olduğu halde, geçmişteki düşük boşanma oranlarını, çiftlerin o zamanlar şimdikinden şu ya da bu biçimde daha mutlu oldukları biçiminde yorumlamak doğru değildir. Bir arada yaşamaları olanaksız çiftlerin ne pahasına olursa olsun boşanmamakta direnmesinin mi, yoksa boşanmaya yönelmelerinin mi daha doğru olduğu, çocukları açısından bile, kesin yargıya varılması nazik bir konudur.

Yeni çeşitlilik. Hem Batı toplumlarında, hem de öteki toplumlarda, daha çok kırsal nitelikteki yönelim, gün geçtikçe kente ve sanayisel bir yönelime doğru değiştiği için, aile büyük baskılar altında kalmış, söz konusu değişiklikler istekleri önemli ölçüde değiştirmiştir; ama evlenme isteği, üstünlüğünü sürdürmektedir. Gerçi son yıllarda aşağı yukarı bütün toplumlarda kendi başına yaşamayı seçen insanların sayısında çarpıcı bir artış görülmekte, ilk evlilik yaşının yükselmesi de, uzun süreli bir ilişkiye girme konusunda artan sakınımlılığı yansıtmaktadır. Ama gene de, insanların büyük çoğunluğu, sonunda ya evlenmeyi ya da başka birinin sevgisini temelde süreklilik taşıyan bir başka biçimde tatmayı seçmektedir.

Ailedeki değişiklikler sürdükçe, aile halinde yaşamın yeni biçimleriyle birlikte, aile yaşantısı seçenekleri de ortaya çıkmıştır. Son yıllarda, nikâhsız birlikte yaşamak ve çocuk yapmamak daha sık rastlanır bir olay haline gelmiştir.

Çekirdek ailenin aynı anda hem kırılgan, hem de önemli oluşunun fark edilmesi, birçok ülkede yetkilileri, çekirdek aile için geniş kapsamlı destek programları geliştirmeye yöneltmiştir. Devlet ya da iş yerleri tarafından yaptırılan kreşler, hem kocanın, hem de karının çalışmasını kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır. Bazı ülkelerde, özellikle İsveç'te, yeni doğmuş çocuklarının bakımına yardımcı olabilmeleri için erkeklere ücretli babalık izni veren programlar uygulamaya konmuştur. Bütün bu gelişmelere ve ailenin geleceğinin ne olacağı konusundaki kuşkulara karşın, uzmanlar, mutlaka toplumdaki öbür kurumların bilinçli desteğine büyük ölçüde bağımlı kalacağında, görüş birliğindedirler.

Ailey, Alvin

ABD'li zenci dansçı ve koreograf (Rogers, Texas 1931-New York 1989). Bir bale topluluğu için koreografi hazırlayan ilk modern dansçı sayılan (Joffrey Ballet için "Küllerin Şenliği" 1962) Alvin Ailey, yalnızca zencilerden oluşan Alvin Ailey American Dance Theater'ı kurmuştur (1958). Sahnelenme niteliği yüksek, son derece ince ve enerjik koreografilerinde, çoğunlukla siyah kökeninden ve kendi dansçılık deneyimlerinden esinlenmiş, Afrika etnik kökeninden, ABD siyah halk kültüründen ve modern dans öğelerinden kaynaklanan üslupları, büyük bir başarıyla bağdaştırmayı başarmıştır.

Fotoğrafta Alvin Ailey, Hoper Clark'la birlikte Blues Suite*'te dans ederken görülmektedir. Başlıca yapıtları arasında geleneksel siyah müziği olarak* Revelations *(1960), Pink Floyd ve Janis Joplin'in müziği olarak* Flowers *(1971), Ralph Vaughan Williams'ın müziği olarak* Ascending *(1972) ve caz müzikçisi Charlie "Bird" Parker'ın anısına hazırladığı* Bird - With Love *(Kuş- Sevgilerle, 1984) yer alır.*

1950'de Los Angeles'teki Horton Dance Theatre'da dans etmeye başlayan Alvin Ailey, 1953'te bu topluluğun yönetmenliğini üstlenip, bir yandan da Broadway'de ve filmlerde dansçılık yaptı. Kendi topluluğunun sergilediği yapıtlarının yanı sıra, çok sayıda önemli bale topluluğu için de koreografiler düzenledi (American Dance Theater, sık sık topluluk üyeleri ve başka koreograflar tarafından yaratılmış dansları sahneye koymuştur). 1987'de, antropolog ve koreograf Katherine Dunhum'ın yapıtlarından 14'ünü yeniden yapılandırıp, sahnelenecek biçimde düzenledi. Ölümünden sonra Dance Theater yönetmenliğine, dansçı ve koreograf Judith Jamison getirildi.

Ailly, Pierre d'

Fransız dinbilimcisi (Compiègne 1350-Avignon 1420). Cambrai Üniversitesi'nde öğrenim gören, piskoposluk yapıp, kardinalliğe yükseltilen (1411) Pierre d'Ailly, dünyanın yuvarlaklığı sorununu ele aldığı *İmago Mundi* (Dünyanın Görünümü) adlı yapıtıyla, Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulmasına yardımcı oldu. Dünyanın kendi ekseni çevresinde döndüğünü Kopernik'ten önce sezinledi.

Aineias

Vergilius'un *Aeneis* adlı yapıtında, soyundan gelenlerin Roma'yı kurduklarını belirttiği eski Yunan efsanesi kahramanı. Tanrıça Afrodit ile Truva krallık ailesinden Ankhises'in oğlu olan Aineias (Latince *Aeneas*), Truva Savaşı sırasında kahramanca çarpışıp Yunanlılar kenti yağmalarken oğlunu, yaşlı babasını ve birkaç kişiyi yanını alıp, yeni bir krallık kurmak için denize açıldı. Gemisinin karaya oturduğu Kartaca'da, kraliçe Dido'ya âşık olduysa da, tanrılar yoluna devam etmesini istediklerinden, yeniden denize açıldı. Birçok serüvenden sonra İtalya kıyılarına ulaşıp, Latium'da yerli halkla çarpıştı. Sonunda kral Latinus'un kızı Latinia'yla evlendi.

Ainsworth, William Francis

İngiliz doğabilimcisi ve gezgini (Exeter 1807-ay.y. 1896). Doğu Anadolu ve Irak'ta araştırma gezilerine çıkan William Francis Ainsworth, Türkiye'nin doğası ve toprak yapısı bakımından ilk temel kaynakları oluşturan çalışmalar yaptı.

Başlıca yapıtları: *Researches in Assyria, Babylonia and Chaldea* (Asur, Babil ve Kalde'de Araştırmalar, 1838), *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition* (Fırat Seferinin Kişisel Raporu, 2 cilt, 1888), vb.

Aiolos

Eski Yunan mitolojisinde rüzgâr tanrısı. Poseidon'un oğlu olan Aiolos, Homeros'un anlattığına göre, Odesseus'e eve dönüş yolculuğunda kullanacağı rüzgârları ve ters rüzgârları toplaması için bir tulum vermiştir.

aiolos arpı: Bk. RÜZGÂR ARPI.

airedale teryesi

İngiliz terye ırkı. Teryelerin en büyüğü olan Airedale teryesinin bedeni kaslı ve tıkız, kısa kuyruğu diktir; kılları kısadır. Omuz başından yere yakınlığı 57-59 cm, ağırlığı 17-22 kg'dır. Çok iyi yüzer ve hızla koşar.

Teryelerin en büyüğü olan airedale teryesi, zeki uyanık bir bekçi köpeğidir. Av köpeği ve süs köpeği olarak da yetiştirilmektedir.

XIX. yy. ortalarında İngiltere Airy ırmağının aktığı yüksek vadide çobanlar tarafından yetiştirilen airedale teryesi, İkinci Dünya Savaşı sonunda birlikler arasında mesaj getirip götürmekte kullanılmış zeki bir köpektir. Günümüzde dünyanın hemen her yerinde süs köpeği, bekçi köpeği ve av köpeği olarak yetiştirilmektedir.

Airlangga

Cava kralı (Cava adası 991- ay. y. 1049). Krallığı XI. yy.

başında Srivicaya İmparatorluğu'nun eline geçen Dharmavamsa'nın üvey oğlu olan Airlangga (ya da *Erlanga*), Srivicaya İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlaması üstüne, Cava'nın büyük bölümünü yönetimi altında toplamayı başardı. Surabaya yakınlarında yeni bir başkent yaptırıp, edebiyat ve güzel sanatların gelişmesini destekledi. Döneminde, Cavalı yazar Mpu Kanva, Hint efsanesi *Mahabharata*'yı *Arcunavivaha* adıyla uyarlayarak, ulusal edebiyatı başlattı. Airlangga, ömrünün sonuna doğru krallığını oğulları arasında bölüştürerek, bir manastıra çekildi.

Airy, Sir George Biddell

İngiliz astronomu (Alnwick, Northumberland 1801-Londra 1892). Astronomi doktorasını verip, Cambridge'de astronomi profesörlüğü yapan Sir George Biddell Airy, İngiliz astronomisinin gelişmesini önemli ölçüde etkiledi. 45 yıl süreyle yönettiği Greenwich Gözlemevi'ni gün geçtikçe modernleştirip, gökuşağının oluşum kuramını ilk olarak açıkladı.

Airy lekesi

Işığın teleskop içinden geçerken kırılmasıyla oluşan, küçük, diske benzer görüntü. Airy lekesinin boyutlarını İngiliz astronomu Sir George Biddell ilk olarak açıklamış ve büyüklüğünün hem ışığın dalgaboyuna, hem de objektif, mercek ya da aynanın çapına dayandığını ortaya koymuştur. Objektif aralığı (çapı) ne kadar büyürse, Airy lekesi kadar küçülür. 25 cm çapında bir teleskop, görünen ışık için 1 yay saniye çapında bir Airy lekesi üretir.

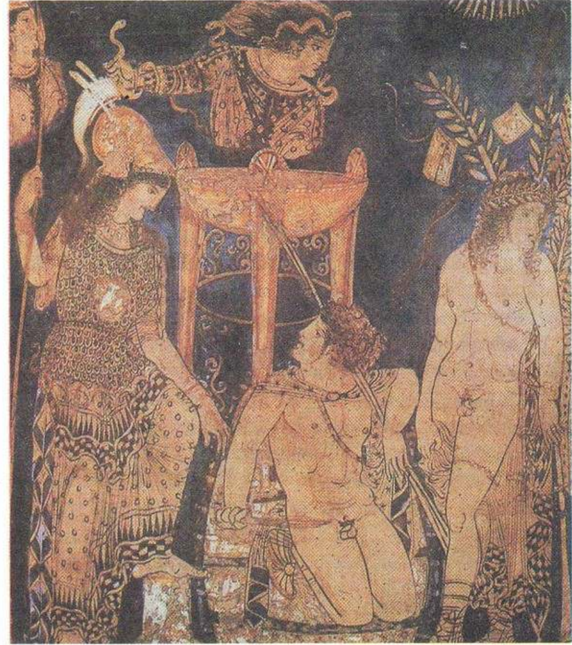
Aiskhines

Atinalı hatip (İ.Ö. 390'a doğr.- İ.Ö. 314). Babası Atrometos, Peloponnesos savaşları yüzünden iflas edince bir dilbilgisi okulu açarak geçimini sağlamak zorunda kalan, ağabeyleri başlangıçta sıkıntılı günler geçirmelerine karşın, yönetimde yüksek görevlere gelmeyi başaran Aiskhines de, bazı küçük görevlerde bulunduktan sonra, etkili siyaset adamlarının yardımıyla Boule meclisinin genel sekreterliğine seçildi. İ.Ö. 348'de, Makedonya kralı Philippos'un Olynthos'u ele geçirmesinden sonra meclise, Makedonya'ya karşı bir birlik kurulması için Peloponnesos'a elçi heyetleri gönderilmesini öneren bir yasa oylatmayı başardı; kendi de bu heyetlerde görev alarak, yurtseverce söylevler verdi. Demosthenes ile Philippos'a giderek, Philokrates barışının (346) imzalanmasını sağladı. Demosthenes'in onu vatana ihanetle suçlayarak açtırdığı davada, öteki suçlayıcısı Timarkhos'u kötü alışkanlıklarından ötürü mahkûm ettirmeyi başardı. Khaironeia yenilgisinden sonra, Demosthenes'e bir taç verilmesini isteyen Ktesiphon'a karşı bir dava açtı; ama bu davada oyların beşte birini alamayınca, Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.

Aiskhines'in üç savunma söylevi (*Timarkhos'a Karşı, Sadakatsiz Elçilik Üstüne, Ktesiphon'a Karşı*), yalın ve açık seçik bir dille yazılmışlardır; dönemin Yunan düşüncesini yansıtırlar.

Aiskhylos

Eski Yunan trajedi yazarı (Eleusis İ.Ö. 525'e d.-Gela, Sicilya İ.Ö. 456). Marathon ve Salamis'te savaşan, Artemision ve Plataia savaşlarına da katıldığı sanılan Aiskhylos, genç yaşta tiyatroya yönelip, bazen Atina'da, bazen Syrakusai tiranı Hieron'un yanında yaşadı.

Aiskhylos'un Oresteia *adlı üçlemesinin son oyunu olan* Eumenides *'teki Orestes'in yargılanması sahnesinin canlandırıldığı bir resim.*

Günümüze kalmış en eski Yunan trajedilerinin yazarı olan Aiskhylos, Yunan trajedisinin kurucusu sayılır. Sahneye ilk kez ikinci bir kişi sokarak, tiyatronun gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Döneminde Atina'nın geniş topraklar üstündeki egemenliği ve demokrasisi, Aiskhylos'un yapıtlarını derinden etkilemiştir.

Aiskhylos 80-90 kadar trajedi yazmış, bunlardan yedisi eksiksiz olarak, ayrıca bir yergi oyununun önemli bölümleri ile öteki yapıtlarından çok küçük parçalar günümüze kalmıştır. Atina'da her yıl yapılan Büyük Dionysos oyunlarında on üç kez en büyük ödülü alan Aiskhylos'un ölümünden sonra, oyunlarının oynanabilmesi için özel yasa çıkarılmıştır.

TİYATRONUN GELİŞMESİNE KATKILARI

Aiskhylos gerek çağdaşı, gerek kendinden önceki -Thepsis, Khoirolos, Pratinas- tiyatro yazarlarından farklı olarak, oyunlarına ikinci bir oyuncu eklemiş, koronun işlevini azaltmış ve diyaloglara daha çok önem vermiştir. Eskiçağ'dan kalma, yazarı bilinmeyen *Aiskhylos'un Yaşamı* adlı yapıtta, trajediye üçüncü kişiyi eklediği belirtilmişse de, Aristoteles'e göre bu değişiklik, Sophokles tarafından yapılmıştır. Bu görüşlerin hangisi doğru olursa olsun, Aiskhylos, *Oresteia* (Cassandra ve Pylades sahnesi) ve *Prometheus* adlı yapıtlarında, üçüncü kişiyi daha önce görülmemiş bir başarıyla kullanmıştır. Ayrıca oyunlarını, görüntü efektleri kullanarak gerçek bir gösteriye dönüştürmüştür. Bu amaçla kullandığı başlıca yollar arasında egzotik kaftanlar, boyalı sahne, farklı kostümler, maskeler, yüksek kenarlı botlar, aktörlerin yukarıya kaldırılması, izleyicileri sarsmak için büyük bir beceriyle kullanılan çeşitli makineler, vb. sayılabilir.

Günümüze eksiksiz kalmış oyunlarından *Persler*'de (Persoi, İ.Ö. 472), Atina'nın Salamis deniz zaferi anlatılır; oyunda, izleyiciler Pers kraliçesi Atossa'yı oğlunun bozgununu izlerken görürler; bu arada Kserkses, kuşatmayı yozlaştıran, kentte yaşayanların mal-mülklerine zarar veren bir kişi olarak canlandırılmıştır: Hanedanların hırslarından kaynaklanan felaketlerin arka arkaya

gelişi Aiskhylos'un yapıtlarının ana temasıdır.

Hepta epi Thebas (Thebaililere Karşı Yediler, İ.Ö., 467) adlı yapıtı, Oidipus'un evinin yıkılması üstünedir. Oidipus'un oğlu ve Thebai kralı olan Eteokles'in, kardeşiyle çarpışma kararı üstünde odaklanmıştır: İki kardeş çarpışırlar ve ikisi de aldıkları yaralardan ölür.

Kuruluşundaki ilkellik nedeniyle, *Yalvaran Kadınlar* (Hiketides) adlı yapıtı, uzun süre yazarın ilk yapıtı sanılmış, ancak ortaya çıkarılan son buluntulara göre, bu oyunun İ.Ö. 463'e doğru yazıldığı belirlenmiştir. Oyun, Argos kralının Danaidler'i koruma kararını ve elli Mısırlı kadının kuzenleriyle evlenmek için kaçışlarını anlatır.

Oresteia (İ.Ö. 458) üçlemesi (*Agamemnon, Khoephoroi* ve *Eumenides* adlı oyunlarını içerir), Eskiçağ'dan kalma tek üçlemedir. Atina'nın demokratik kurumlarından esinlenen Aiskhylos burada, ilkel yasalardan medeni kanuna geçişi kutlamaktadır.

Prometheus Desmotes'te (İ.Ö. 460-456), *Oresteia*'da olduğu gibi, tanrısal adaletten ve evrensel buyruklardan söz edilir. Zeus, ölümlülere ateşi verdiği için, Prometheus'u cezalandırır. Üçlemenin devamı olan kayıp oyunlarında, Prometheus'un özgürlüğüne kavuşmasının ve Zeus'la barışmasının konu edildiği düşünülmektedir.

AİSKHYLOS'UN KARAKTERLERİ

Aiskhylos'un günümüze eksiksiz olarak kalan yapıtları, *Persler* dışında, yaşantısının son on yılında yazdığı oyunlardır ve birbirleriyle ilişkili üçlemelerin bölümleri oldukları düşünülmektedir. Aiskhylos'un trajedileri genellikle Sophokles'in ya da Euripides'in trajedilerinden daha biçimcidir; karakter gelişmelerinde dille ilgili öğelere daha çok yer verilmiştir. Kahramanlar üç boyutlu bireyler olmaktan çok, kökleri geçmiş kuşaklara dayanan trajik sorunların taşıyıcılarıdır. Genellikle, günlük yaşamın dışından gelen kişilerdir. Oyunlarındaki olaylar genellikle Titanlar'ın ayaklanmalarını, soyluların evlerinin yıkılmasını, tanrıların kaprislerini içerir. Aiskhylos'un kahramanları trajik biçimde, hep birbirinden kötü iki seçenekten birini seçmek zorundadırlar. Genellikle, kahramanların seçimi, tanrısal adalet yönünde olur; üçlemeyle ilintili olarak, adalet bazen birkaç kuşağın, bazen de Prometheus'ta olduğu gibi binlerce yıllık kuşakların üstünde gerçekleşir.

Aiskhylos, yapıtlarında yaşayan imgeler, tumturaklı sözcükler kullanmış, görkemli ve coğrafi tanımlamalar yapmıştır. Dinsel büyüklük duygusunun, Eskiçağ yapıtlarında benzeri yoktur.

Aristophanes'in yergi biçiminde yazdığı oyunu *Kurbağalar*'da (Batrakhoi, İ.Ö. 405), Aiskhylos edebi bir yarışmada ve trajedinin özgün gelişimini belirtmede Euripides'i altederken canlandırılmış, bunu yapıtlarındaki halk ruhu, demokrasi enerjisi, dilindeki ve düşüncelerindeki soylulukla başarmıştır.

Yakın dönem araştırmacılarının, Aiskhylos'un yapıtları üstünde durdukları başlıca noktalar, trajik çatışmayı anlatışındaki yoğunluk ve derinlik, şiirsel ve mitolojik imgelerindeki ruhsal kesinlik ve tutarlılıktır.

Aisne

Fransa'nın kuzey kesiminde ırmak. Meuse yönetim bölgesinde doğan Aisne, Vouziers'nin kuzeyinden, sonra da Compiègne'in batısından geçer ve Oise ırmağına karışır. Yaklaşık 265 km uzunluğundaki ırmağın başlıca kolları Aire ve Vesle ırmaklarıdır. Kıyısındaki başlıca kent, Soissons'dur. Birinci Dünya Savaşı'nın önemli bir bölümü boyunca, Aisne ırmağı cephe çizgilerini belirlemiştir.

Aisopos

İ.Ö. VI. yy'da yaşadığı varsayılan eski Yunan masalcısı. Kahramanları hayvanlar olan masallarıyla büyük ün kazanmış olan Aisopos'un (*Ezop* da denir) yaşamıyla ilgili bilgiler kesin değildir. Bir söylentiye göre Trakya'da doğmuş, bir süre köle olarak Samos adasında yaşamış, azat edilince birçok yolculuk yapmış, Delphoi'ye yaptığı yolculuk sırasında bir cinayete kurban gitmiştir.

Eski Yunan masalcısı Aisopos'un "Tilki ile Aslan" masalını canlandıran bir gravür.

Aristotales, Aisopos'un yolsuzluktan yargılanan bir siyasetçiyi tilki ile kirpinin öyküsünü anlatarak nasıl savunduğunu şöyle anlatmıştır: Aisopos mahkemede "bir tilkinin, başı pirelerle derde girmiş, bir kirpi de onu pirelerden kurtarsın mı diye sormuş, tilki, 'hayır, bu pireler doydu, artık fazla kan emmiyorlar. Onları kovalarsan, yerlerine yeni, aç pireler gelir' demiş", dedikten sonra, jüriye dönerek, sözlerini şöyle bitirmiş: "Dolayısıyla saygıdeğer jüri üyeleri, müvekkilimi cezalandırırsanız onun yerine onun kadar zengin olmayan birileri gelir ve sizi daha da beter soyar."

Aisopos'un masallarını gerçekten yazdığı yolunda hiçbir kanıt yoktur. Ona mal edilmiş masalların bilinen en eski derlemesi, İ.Ö. IV. yy'da Phaleroslu Demetrios tarafından hazırlanmış, bu derleme daha sonra, İ.S. I. yy'da Latince olarak Phaedrus, Yunanca olarak Babrios tarafından yeniden kaleme alınmıştır. "Aisopos'un masalları" daha sonra XVII. yy. Fransız yazarı Jean de la Fontaine'in fabllarına esin kaynağı olmuştur.

Aissé, Mlle

Fransız kadın yazarı (öl. 1733). Çerkez asıllı olan 4 yaşlarındayken İstanbul'da Baron Charles de Ferriol tarafından satın alınarak Paris'e götürülen ve baronun kızkardeşi tarafından büyütülen Mlle Aissé, 1711'de Ferriol Fransa'ya dönünce, ölümüne kadar (26 Ekim 1722) onunla yaşadı. Ama daha önce, 1720'de, şövalye d'Aydie'yle ilişki kurmuş ve ondan bir kızı olmuştu. Bu ilişki 1722'den sonra da sürdüyse de, Aissé dostunun evlenme önerilerini asla kabul etmedi ve sonunda bir kadın arkadaşının etkisiyle, ahlâksal kaygılardan ötürü, sevgilisini bıraktı. Söz konusu kadın arkadaşına yazdığı *Mektuplar*'ında (Lettres), hem Paris yaşamını canlı bir dille anlattı; hem de büyük iç bunalımını dile getirdi.

Aistolf

Lombard kralı (öl. 756). 749'da tahta çıkan Aistolf (ya da *Aistulf*), Lombard ordusunu yeniden örgütledikten sonra Ravenna'yı alarak, Bizans'ın Kuzey İtalya'daki

egemenliğine son vermeyi başardı. Roma'yı tehdidi, papa Stephanus II'nin Frank kralı Kısa Pépin'den yardım istemesine yol açtı. Frank ordusuna iki kez yenilen Aistolf, Bizanslılardan aldığı toprakları papaya vermek zorunda kaldı (756).

Aitken, Robert Grant

ABD'li astronom (Jackson, Kaliforniya 1864-Berkeley 1951). Williams Koleji'ni (Massachusetts) bitiren Robert Grant Aitken, Kaliforniya'daki Lick Gözlemevi'nde yardımcı astronomluğa atandı (1895). Günümüzde hâlâ kullanılan *New General Catalogue of Double Stars Within 120° of the North Pole*'unda (Kuzey Kutbu'nun 120° Enlemindeki Çiftyıldızların Yeni Genel Katalogu, 1921), kendisinin bulduğu 4 400'ü aşkın çiftyıldızın sıralamasını yaptı.

Aitolia

Yunanistan'ın kara kesiminde, Korinthos körfezinin kuzeyinde bölge. Eskiçağ'da batıda Akheloos ırmağı, güneyde Korinthos körfezi, kuzeyde Epeiros, doğuda Lokris'le sınırlanan Aitolia'nın, kıyıda pek çok limanı bulunmakla birlikte, büyük bir kesimi denizden dağlarla ayrılıyordu. Halkı, iç kesimlerdeki zengin ovaları ekerek geçimini tarımla sağlıyordu. Apollo için Thermom'da, Artemis için de Kolydon'da büyük tapınaklar yapılmıştı.

İ.Ö. IV. yy'da kurulan Aitolia Birliği, çok geçmeden güçlü bir konfederasyona dönüştü. İ.Ö. 300'e doğru Akhaia Birliği'nin ve Makedonya'nın en büyük düşmanı haline geldi. Önce Makedonyalı Philippos'a karşı Romalılarla ittifak yaptı (İ.Ö. 197); daha sonra Romalılara karşı Antiokhos III'le birleştiyse de, Antiokhos'un yenilmesinden (İ.Ö. 189) sonra yeniden Romalılarla ittifak yapmak zorunda kaldı. Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan (İ.Ö. 167, sonra dağıldı).

Aix-en-Provence

Fransa'nın güneydoğu kesiminde kent. Provence-Alpes-Côte d'Azur bölgesine bağlı Bouches-du-Rhône yönetim çevresinin merkezi olan, İtalya'ya ve Alpler'e giden başlıca yolların üstünde yer alan Aix-en-Provence'ın nüfusu 126 854'tür. Özellikle badem, zeytin ve şarap üretilen bir bölgenin tarım merkezidir.

İ.Ö. 123'te Romalılar tarafından maden yatakları yakınında kurulan (Marius, İ.Ö. 102'de Tötonları burada ağır bir yenilgiye uğrattı) Aix-en-Provence, sırasıyla Vizigotlar, Franklar, Lombardlar ve İspanya müslümanları tarafından sık sık saldırıya uğradı ve yağmalandı. Ortaçağ'da, René d'Anjou gibi soyluların koruyuculuğunda sanatın ve Provence edebiyatının merkezi haline geldi. René'nin ölümünden (1480) sonra Fransa tarafından ilhak edildi (1486). Uzun süre, orada doğmuş Paul Cézanne dahil, çeşitli sanatçıların dönem dönem yaşadıkları bir yer oldu.

Aix-la-Chapelle: Bk. AACHEN.

Aix-la-Chapelle antlaşmaları

Aix-la-Chapelle'de (günümüzde Almanya'da Aachen) imzalanan Avrupa tarihinin iki önemli antlaşmasının ortak adı. 2 Mayıs 1668'de imzalanan birinci antlaşmayla, Fransa kralı Louis XIV'ün İspanyol Felemenki'ni işgal ettiği İntikal Savaşı (1668) sona erdi. Fransa, İspanyol Felemenki'ndeki bazı sınır kentleri dışında, İspanya'ya Franche-Comté dahil, ele geçirmiş olduğu toprakların büyük bölümünü geri verdi.

18 Ekim 1748'de imzalanan ikinci antlaşmayla, Fransa, İspanya, Bavyera ve Prusya ittifakına karşı Avusturya, İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'nin çarpıştıkları Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) sona erdi. Antlaşmada, temelde, savaş öncesi durum korundu: İngiltere, Louisbourg kalesi dahil Kuzey Amerika'daki Cape Breton adasını Fransa'ya geri verirken, Fransa da Hindistan'daki Madras'ı İngiltere'ye verdi.

Ajaccio

Fransa'ya bağlı Korsika adasının merkezi. Adanın batısında, Akdeniz kıyısında yer alan, Ajaccio'nun nüfusu 59 318'dir. Sanayinin gelişmediği, buna karşılık turizmin başlıca gelir kaynağı olduğu kentte, Napolyon'un doğduğu ev, müze haline getirilmiştir. Ajaccio, ikinci Dünya Savaşı'nda faşist işgaline karşı çıkan (1943) ilk Korsika kenti olmuştur.

Akabe

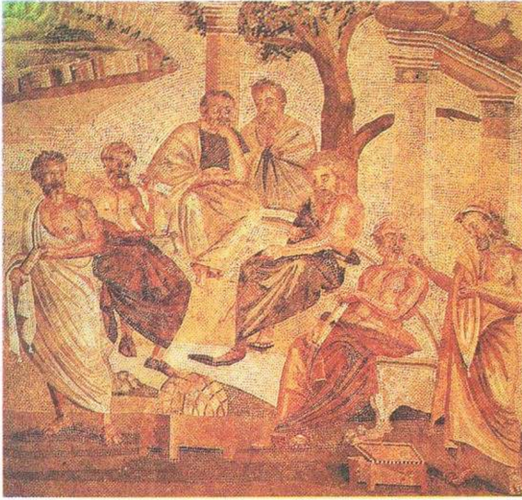
Ürdün'ün güneybatı kıyısında liman kenti. Kızıldeniz'i kolu Akabe körfezi kıyısında yer alan, Ürdün'ün tek limanı olan Akabe'nin nüfusu 45 000'dir. Eskiçağ'da kurulan, 1980 yıllarında Irak'ın başlıca dışalım limanı olarak kullanılmaya başlanmasıyla hızla gelişen limanından, aynı zamanda da fosfatlar ve besin ürünleri dışsatımı yapılır. Turizmin de önemli ölçüde geliştiği kent, 1990-91 Körfez bunalımından ekonomik açıdan büyük zarar görmüş, müttefik savaş gemileri limana giden gemileri durdurmuş ya da başka yerlere yönlendirmiştir.

Akad, Lütfi Ömer

Türk sinema yönetmeni (İstanbul 1916). Galatasaray Lisesi ve Yüksek İktisat Ticaret Okulu'nu bitiren (1942) Lütfi Ömer Akad, sinemaya geçerek (1948), ilk filmi *Vurun Kahpeye*'yi yönetti (1949). *Kanun Namına* (1952), *Öldüren Şehir* (1954), vb. yapıtlarıyla Türk sinemasının tiyatro etkisinden kurtulmasına ve bir sinema dili oluşturulmasına öncülük etti. 1955'ten başlayarak toplumsal gerçekçilik akımının başlıca temsilcileri arasında yer aldı: *Beyaz Mendil* (1955); *Hudutların Kanunu* (1966); *Kızılırmak-Karakoyun* (1967); *Irmak* (1972); *Gelin* (1973); *Düğün* (1973, aynı yıl Altın Koza Festivali'nde en iyi film ve en iyi yönetmen ödüllerini aldı); *Diyet* (1974, aynı yıl Türk Sinematek Derneği tarafından yılın en başarılı filmi seçildi). 1973'ten sonra Marmara Üniversitesi Sinema TV Enstitüsü'nde ders verip, 1975'te TV için Ömer Seyfettin'in öykülerinden orta metrajlı filmler çekti (*Topuz, Ferman, Diyet, Pembe İncili Kaftan*). 1984 Antalya Film Festivali'nde "tüm çalışmaları için" onur ödülü, 1988'de Kültür Bakanlığı Kültür ve Sanat büyük Ödülü verildi. 1990'da *İstanbul* adlı dört bölümlük bir TV belgeseli çekti. 1991'de Kültür ve Sanat Bakanlığı'nın verdiği "devlet sanatçısı" unvanını kabul etmedi.

akademi

Güzel sanatlar öğretimi yapan kurum. Akademilerin

Pompei'de bulunmuş, eski Yunan filozofu Eflatun'un kurduğu ilk akademiyi canlandıran mozaik. Okul, adını Eflatun'un dolaşarak ders verdiği söylenen Akadhemos bahçesinden almıştı.

kökeni, Eflatun'un Atina yakınında, ders verdiği *Akadhemos* bahçesine dayanır. Eflatun İ.Ö. 398'de kurduğu okulda, eğitim ve araştırmanın birarada yürütüleceği, çeşitli dallardan uzmanları ve öğrencileri çatısı altında buluşturacak merkezî bir kurum oluşturmayı hedef almıştı. Üç ana bölümden (matematik, astronomi ve hukuk) oluşan kurumun bünyesinde ayrıca, bir yönetim yapısı, kütüphane ve bahçe vardı. Bahçenin eski sahibi Truva savaşı kahramanlarında Akadhemos olduğundan, onun adıyla anılırdı. Okulda Eflatun'un yanı sıra, yaşlı matematikçi Knidoslu Eudoksos ve Aristoteles, Sokrates gibi genç felsefe öğretmenleri ders vermekteydi. Bizans imparatoru İustinianos'ın buyruğuyla kapatılıncaya kadar etkinliğini sürdüren bu akademi örnek alınarak, Rönesans'ta Fransa ve İtalya'da şair ve sanatçı topluluklarının oluşturdukları çok sayıda akademi ortaya çıktı. 1440'ta Floransa'da kurulan Eflatun Akademisi (Accademia Platonica), Rönesans döneminin en ünlü akademisiydi. Bu okulda Eflatun felsefesinin yanı sıra, İtalyanca'nın özgünleştirilmesiyle ve Dante'yle ilgili dersler veriliyordu.

1635'te kurulan; etkinliğini günümüzde de sürdüren Fransız Akademisi'nin (Bk. FRANSIZ AKADEMİSİ) kuruluş amacı, sanat ve bilim diline uygun arı, kusursuz bir dil oluşturacak biçimde, Fransızca'nın gözden geçirilmesiydi. 1662'de kurulan İngiliz Krallık Derneği (British Royal Society) gibi bilimsel araştırmaların gelişmesini gerek tartışma platformu yaratarak, gerekse burslar vererek destekleyen kuruluşlar da akademi özellikliydi. XVII. ve XVIII. yy'lardaysa, Avrupa'da özellikle resim ve heykel dallarında çalışan akademiler yaygınlaştı ve "Güzel Sanatlar Akademisi" adıyla belirtilmeye başlandı (Bk. GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ).

akademik sanat: Bk. GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ.

Akademi Ödülleri: Bk. OSCAR ÖDÜLLERİ.

A. Kadir

Türk şairi (İstanbul 1917-ay.y. 1985). Kuleli Askerî Lise-si'ni bitiren (1936), A. Kadir (asıl adı *Abdülkadir Meriçboyu*'dur), Harp Okulu son sınıftayken Nâzım Hikmet'in de karıştırıldığı gizli örgüt kurma suçlamasıyla tutuklandı (1938) ve okuldan çıkarılarak, on ay hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra *Tan* gazetesinde çalıştı. *Tebliğ* adlı kitabı toplatılıp (1943), sıkıyönetim tarafından İstanbul dışına çıkartıldı. Sürgünden dönünce (1948) işçilik, yayınevlerinde düzeltmenlik yaptı. Bir yayınevi kurarak kendi kitaplarını yayınladı.

Ali Karasu takma adını da kullanmış olan A. Kadir'in ilk şiirlerinde Nâzım Hikmet etkisi görülür. Savaş acıları, toplumsal gerçekler, yoksul kişiler, yaşama sevgisi, özgürlük, iyi bir dünya özlemi şiirlerinin özünü oluşturur. Mevlana, Ömer Hayyam ve Tevfik Fikret'ten günümüz Türkçe'sine aktardığı şiirlerin seçiminde ve şiir çevirilerinde de aynı tutumu benimsemiştir.

Başlıca yapıtları: *Mutlu Olmak Varken* (İlk üç kitabı *Tebliğ*, *Hoş Geldin Halil İbrahim* ve *Dört Pencere*'ye 45 yeni şiir eklenerek bütün şiirleri, 1968), *Bugünün Diliyle Mevlana* (1955), *İlyada* (Azra Erhat ile, 4 cilt, 1958-1962; 1. c., 1959 Habib Edip Törehan Bilim Ödülü; 3. c., 1961 TDK Çeviri Ödülü), *Bugünün Diliyle Hayyam* (1964), *Eski Çağlar Tarihi* (Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'i, 1965), *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet* (1966), *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret* (1967), *Odysseia* (Azra Erhat ile, 1970), *Sovyet Rusya'da Onbeş Gün* (1978).

Aka Gündüz

Türk romancısı (Selanik 1886-Ankara 1958). Ortaöğrenimini Galatasaray Sultanisi ile Kuleli Askerî İdadisi'nde yapan Aka Gündüz (asıl adı *Enis Avni*'dir), Harbiye'deki öğrenimini hastalığı nedeniyle tamamlayamadı. Paris'e giderek Hukuk Fakültesi'ne Güzel Sanatlar Okulu'na devam edip, İstanbul'a dönünce siyasal görüşlerinden ötürü Abdülhamit yönetimi tarafından Selanik'e sürüldü. 31 Mart Olayı üstüne İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katılıp, İstanbul'a gelerek, yaşamını yazılarıyla kazandı. İstanbul'un işgalinde (1919) Malta'ya sürülüp, dönüşünde yazarlığı sürdürdü. Cumhuriyet döneminde Ankara milletvekilliği yaptı (1932-1946).

Edebiyata şiirle giren Aka Gündüz'ün, "Enis Avni" adıyla yazdığı ilk şiiri *Mecmua-yı Edebiye*'de (1900) yayınlanmış, ama daha sonra makale, öykü, roman ve oyun yazarı olarak ün salmıştır. İlk öykülerinde içten bir Türkçülük, saf bir ülkücülük göze çarparsa da, giderek romantik bir gerçekçiliğe, doğalcılığa kaymış, değişik çevreleri, kişilikleri konu almıştır. Yalın bir anlatımın yanı sıra, oldukça canlı diyaloglar kurmasına karşın, tekniği oldukça kusurludur.

Romanları: *Kurbağacık* (1919), *Dikmen Yıldızı* (1927), *İki Süngü Arasında* (1929), *Kokain* (1935), *Üvey Ana* (1935), *Çapraz Delikanlı* (1938), *Zekeriya Sofrası* (1938), *Bir Şoförün Gizli Defteri* (1943-1946), *Sansaros* (1946), *Bir Kızın Masalı* (1954).

Öyküleri: *Türkün Kitabı* (1913), *Türk Kalbi* (1913), *Hayattan Hikâyeler* (1928), *Bu Toprağın Kızları* (1935).

Oyunları: *Aşk ve İstibdat* (1908), *Muhterem Katil* (1914), *Yarım Türkler* (1919), *Köy Muallimi* (1932), *Mavi Yıldırım* (Gazi'nin Gizli Ordusu, 1933), *O Bir Devirdi* (1938).

Akalın, Besim Ömer

Türk hekimi (İstanbul 1862-Ankara 1940). Askerî Tıbbiye'yi bitiren Besim Ömer Akalın, Paris'e gönderilerek,

kadın ve doğum hastalıklarında ünlü tüm otoritelerin kliniklerinde çalışarak uzmanlaştı. Yurda dönünce generalliğe yükseltilip, okul yapılarından bağımsız bir doğumevi yaptırmayı, Kızılay kurumuna yeniden canlılık kazandırmayı başardı. Veremle Mücadele, Çocuk Esirgeme ve Süt Damlası kurumlarını ve bir ebe okulu kurdu. Meşrutiyet ilan edilince rütbesi albaylığa indirildiyse de, halk arasında "paşa" diye anılmaya devam etti. Fakülteye dönüştürülen Tıbbiye'nin ikinci dekanlığını yapıp (1911), Darülfunun emini (rektörü) seçildi (1919). 1923'te gerçekleştirilen üniversite reformunda kadro dışı bırakılıp, TBMM'nin 5. ve 6. dönemlerinde milletvekilliği yaptı.

Pek çok öğrenci yetiştiren, doğum sırasındaki ölümlerin büyük ölçüde azalmasını sağlayan Akalın, yazdığı kitaplarla Türk tıbbına büyük yararlar sağlamıştır: *Sıhhatnümayı Aile* (Aile Sağlığı Kılavuzu, 1886), *Sıhhatnümayı İzdivaç* (Evlilik Sağlığı Kılavuzu, 1887), *Sıhhatnümayı Tenasül* (Cinsel Sağlık Kılavuzu), *Tabibi Etfal* (Çocuk Hekimi, 1898), *Hıfzıssıhha* (Sağlığı Koruma) [1899], *Çocuk Büyütmek* (1925), vb.

Akamanışlar

Pers kralları sülalesi. İ.Ö.549-İ.Ö. 330 arasında, Ege denizinden Hindistan'da İndus ırmağına kadar uzanan bir alana egemen olan Akamanışlar (*Ahemeniler* de denir), Eskiçağ'da ilk "dünya imparatorluğu"nu kurmuşlardır ve çağdaş dünyanın birçok kurumu, onların yönetimi altında ortaya çıkmıştır: Posta sistemi, sikke kesimi, ticarette takas usulü yerine para kullanımının yaygınlaşması, vb. Zerdüşt dini de, Akamanışlar İmparatorluğu'nda yaygınlık kazanmıştır. Sülalenin ilk kralı Keyhüsrev II, ama imparatorluğun gerçek kurucusu Dara I'dir. Son imparator Dara III'ün, Büyük İskender karşısında bozguna uğramasıyla, imparatorluk çökmüştür.

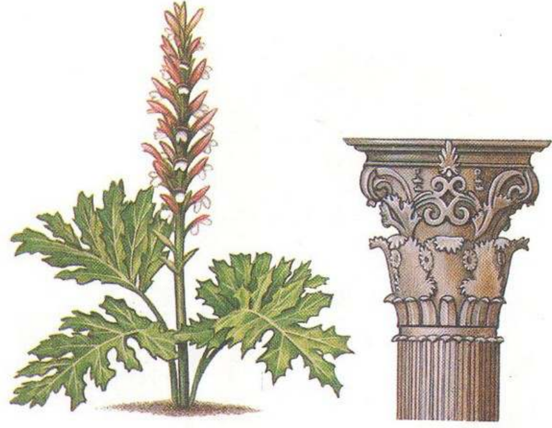
Akan

Nijer-Kongo ailesinden, Afrika dili öbeği. Gana ve Fildişi Kıyısı'ndaki bazı halklar tarafından konuşulan, Kva alt ailesine giren Akan dili, Aşantiler, Fantiler gibi başka kabile adları da bulunan halklar tarafından da konuşulur ve Akanlar sözcüğü, bu halkları da genel olarak belirtir.

Akanlar, kakao, vb. ticarete yönelik ürünler yetiştiren çiftçi halklardır. Genellikle, gelişmiş yerel ticaret sistemleri olan, evlerin birarada bulunduğu köylerde yaşarlar. Soy anadan yürür, erkekler birden çok kadınla evlenir. Akan topluluklarının çoğu, geçmişte kralları ve aşamasırasına dayalı bir devlet örgütü bulunan krallıklar kurmuşlardır. Bu devletlerde köleciliğin yanı sıra, insan kurban etme uygulamaları da geçerli olmuştur. Akanlar altın, gümüş, tunç, tahta ve kilden yapılma çok gelişmiş sanat yapıtlarıyla da tanınırlar.

akanthos

Mimarlıkta, yaprak biçiminde süsleme. Yunanca adı "akanthos" olan kenger bitkisinin yaprakları örnek alınarak yapılan akanthos (*kenger* de denir), özellikle Yunan Korinthos ve Roma Kompozit düzenlerinde kullanılmıştır. İlk olarak kullanıldıkları yer Atina Akropolisi'nin iki yapısıdır: Sütun başlarında kullanıldığı Parthenon (İ.Ö. 447-432); oymalarda kullanıldığı Evektheom (İ.Ö. 421-405). Korinthos sütun başlıklarında ilk olarak (İ.Ö. 425), Vitruvius'un belirttiğine göre Atinalı mimar Kallimakhos tarafından kullanılmıştır. Akanthos süslemeleri, arkeologların bazı anıtların tarihlerini belirlemesine yardımcı olmaktadır.

Yaprak biçimi bir süsleme olan akanthosla bezenmiş bir Korinthos üslubunda sütun başlığı (sağda) . *Eski Yunanistan'da geliştirilen bu süsleme, Akdeniz havzası bitkisi kengerden* (solda) *alınmıştır.*

akarsu: Bk. IRMAK

Akarsu, Bedia

Türk felsefecisi (İstanbul 1921). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünde profesörlüğe yükselen (1968) Bedia Akarsu, 1984'te emekliye ayrıldı.

Başlıca yapıtları: *Modern Toplumda Kadın* (1963), *Ahlâk Öğretileri I* (1963), *Ahlâk Öğretileri II* (1968), *Atatürk Devrimi ve Yorumları* (1969), *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (1975), *Çağdaş Felsefe* (1979).

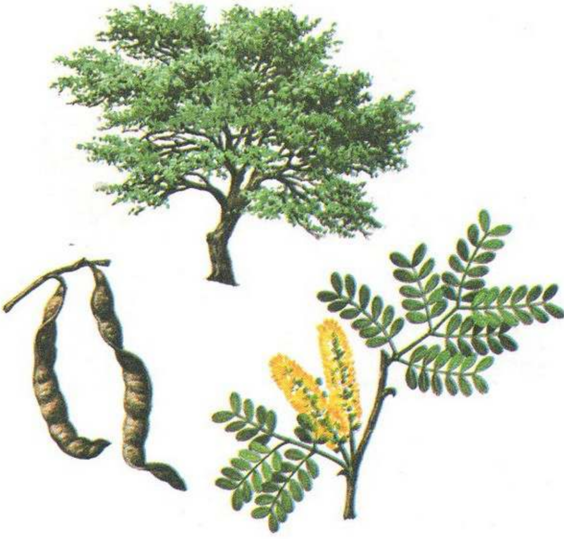
Akarsu, Mediha

Türk seramikçisi ve heykelcisi (İstanbul 1918-ay.y. 1976). Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu Resim bölümünü bitiren Mediha Akarsu (1940), öğrenimini Paris'te seramik ve resim alanında sürdürdü. Hitit sanatını çağrıştıran biçim ve figürleriyle ün salıp, yurt içi ve yurt dışında sergiler açtı, Çanakkale Seramik Yarışması'nda birincilik aldı (1970).

akasya

Baklagiller ailesinden akasya (*Acacia*) cinsinden bitkilerin ortak adı. Çok sayıda bilinen ve yararlı bitki içeren cinsin üyeleri, Avustralya'da dilimize de giren "sarkık ağaç", Doğu Afrika'da yanlış olarak "alıç", Avrupa ile Kuzey Amerika'da bazen çiçekçiler tarafından "mimoza" diye adlandırılır.

Kışların uzun, kısa ve yağışlı olduğu iklim bölgelerinde çoğunlukla, dikenli maki ve savana diye adlandırılan çalı biçiminde bitki örtüsü egemendir. Akasya ağaçları, bu tür iklim bölgelerindeki bitkilerin çoğunluğunu oluştururlar. Şemsiyeyi andıran biçimleriyle nitelendirilirler. Yaprakları yassı ya da kavisli bir taç oluşturur. Genellikle sarı ya da beyaz renkli çiçekler, küresel başlı ya da silindir biçiminde başaklar halinde çıkar. Akasya türlerinin çoğu dikenlidir. Orta Amerika'ya özgü boğaboynuzlu akasyada (*Acacia cornigera*), büyük dikenlerini oyup yiyen, sonra da bu dikenlerin içine yerleşen karın-

Meksika akasyası (A. greggii), *Meksika'da ve ABD'nin güneybatı kesiminde yetişir. Yaklaşık 4,5 m boyunda, sarı renkli silindir biçiminde çiçekler açan bir ağaçtır. Meyveleri yaklaşık 13 cm uzunluğunda, ince ve sarmal biçimlidir.*

calar yaşar. Akasyalar uzun kuraklıklara dayanabilirler ve dikenleri nedeniyle yoğun biçimde hayvancılık yapılan alanlarda yaşayabilirler.

Akasyalar tropikal ve astropikal bölgelerdeki bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ayrıca bazı akasya türlerinin yaprakları yem olarak çiftlik hayvanlarına verilir. Avustralya ile Afrika'nın bazı kesimlerinde, bazı akasya türlerinin tohumlarını da insanlar yer.

Avustralyalılar, akasya odunundan demiryolu traversi, tekerlekler, kulp yapımında ve mobilyacılıkta yararlanırlar. Bazı türlerin tohum zarfları çamaşır tozu ve şampuan olarak kullanılan bir madde içerir; bazı Afrika kökenli akasya türlerinden elde edilir. Deri sanayinde boyayıcı olarak kullanılan birçok akasya türünün kabuğuna, "siyah akasya" adı verilir. Çeşitli akasya türlerinin gövdesinden çıkarılan kahverenkli ya da zeytin yeşili renkli madde de, etkili bir boyayıcıdır.

akbaba

Özellikle leşle beslenen büyük avcı kuşların ortak adı. Akbabalar iki öbeğe ayrılırlar: Yeni Dünya akbabaları (*Cathartidae* ailesi) ve Eski Dünya akbabaları (gündüzyırtıcılarıgiller [*Aceipitridae*] ailesinin *Aegypiinae* alt ailesi). Her iki öbek de, atmacalar ve kartallarla birlikte kartallar (*Falconiformes*) takımında yer alır. Eski Dünya akbabaları aslında atmacalara çok yakındır. Yeni Dünya akbabalarının evrimsel kökenleriyse çok daha eskidir ve genetik açıdan leyleklerle ilişkilidir. Türkiye'de yaşayan kuzu akbabası (*Gypaetus barbatus*) türü dışında, bütün akbabaların başları ve boyunları, altlardaki çok seyrek tüylerin dışında çıplaktır. Her iki öbeğin de, yürümekten çok kavramaya uyarlanmış zayıf ayakları vardır. Yeni Dünya akbabalarının gagaları nispeten zayıf, Eski Dünya akbabalarının gagalarıysa genellikle çok daha güçlüdür.

Yeni Dünya akbabaları içinde en yaygın türlerin başlıcaları şunlardır: Amerika kıtasında yaygın biçimde rastlanan hindi akbaba (*Cathartes aura*) ve urubu da denilen kara akbaba (*Coragypus atratus*), tropikal orman bölgelerinde yaşayan kral akbaba (*Sarcoramphus papa*), Güney Amerika'da yaşayan iki *Cathartes* türü. Hindi akbabaların çok keskin koku alma duyuları vardır; oysa urubular (kara akbabalar) leşleri bulmada daha çok görme duyularını kullanırlar. Tepeli akbabalar dünyadaki uçan kuşların en büyüklerindendirler. Eski Dünya akbabaları Avrupa'nın ılıman bölgelerinde, Afrika'nın her yerinde ve Asya'nın kurak yerlerinde yaşarlar. Bu akbabalara daha çok dağlık ya da açık alanlarda rastlanır; bol yağış alan yerlerde ve ormanlarda yaygın değillerdir. Özellikle yağ palmiyesi meyvesiyle beslenen palmiye akbabası (*Gyphohierax angelensis*) dışında, akbabaların tümü leşle beslenir. Gerçek leş akbabasıysa (*Neophron percnopterus*), Eski Dünya'nın en yaygın akbaba türüdür; leş, yumurta ya da böcek yer ve sık sık yerleşme birimlerindeki çöplüklerde eşinir; Türkiye'de de yaşar. Türkiye'de yaşayan öteki akbaba türleri, kuzu akbabası ve kızıl akbabadır (*Gyps fulvus*).

Hindi akbabanın (C. aura) *kanat açıklığı 1,8 m'yi aşar; boyu 81 cm'yi bulabilir. Yeni Dünya akbabaları içinde en yaygın rastlanan türdür; Güney Kanada'dan Güney Amerika'nın güneyine kadar geniş bir alanda yaşar.*

Akbal, Oktay

Türk yazarı (İstanbul 1923). İstiklal Lisesi'ni bitiren (1942) Oktay Akbal, ikişer yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat fakültelerine devam etti. *Servet-i Fünun* dergisinde sekreterlik (1943), Tercüme Bürosu'nda düzeltmenlik (1947-1949), *Vatan* gazetesinde dış haberler ve gece sekreterliği yapıp (1951-1956), sonra fıkra yazarlığına geçti (*Vatan*'da; 1969-1991 arasında *Cumhuriyet*'te; 1992'den sonra *Milliyet*'te).

Çocuk dergisi *Ateş*'te çıkan (1938) iki küçük öyküyle edebiyata giren Oktay Akbal, öykülerinde savaş yıllarının umutsuz, yılgın, tedirgin, korkulu orta sınıf insanını anlatmış, değişik biçimlerde de olsa, yalınlığın şiiriyle yüklü bir dille düş-gerçek çatışmasını işlemiş, dışa kendi beninin gözüyle bakıp, öznel olandan yola çıkarak nesnel olanı yakalamak istemiştir.

Öykü kitapları: *Önce Ekmekler Bozuldu* (1946), *Aşksız İnsanlar* (1949), *Bizans Definesi* (1953), *Bulutun Rengi* (1954), *Berber Aynası* (1958, 1959 Sait Faik Hikâye Armağanı), *Yalnızlık Bana Yasak* (1967), *Tarzan Öldü* (1969), *İstinye Suları* (1973), *Lunapark* (1983).

Romanları: *Garipler Sokağı* (1950, Türk Dil Kurumu Roman Ödülü), *Sucumuz İnsan Olmak* (1957; 1958 TDK Roman Ödülü), *İnsan Bir Ormandır* (1975).

Deneme, anı, söyleşi, fıkra, anlatı: *Şair Dostlarım* (1964), *Dost Kitaplar* (1967), *Konumuz Edebiyat* (1968), *Yazmak Yaşamak* (1972), *Hiroşimalar Olmasın* (1976), *Zaman Sensin* (1977), *İlkyaz Devrimi* (1977), *Temmuz Serçesi* (1978), *Gençler Bize Bakıyor* (1975), *Atatürkçülük Savaşı* (1981), *Vatan Mahzun Ben Mah-*

zun(1983), *Tarih En Büyük Yargıç* (1987), *Susmak mı Konuşmak mı?* (1987), *Bir de Simit Ağacı Olaydı* (1990),*Senin Adın Aşk* (1993).

Akbulut, Ahmet Ziya

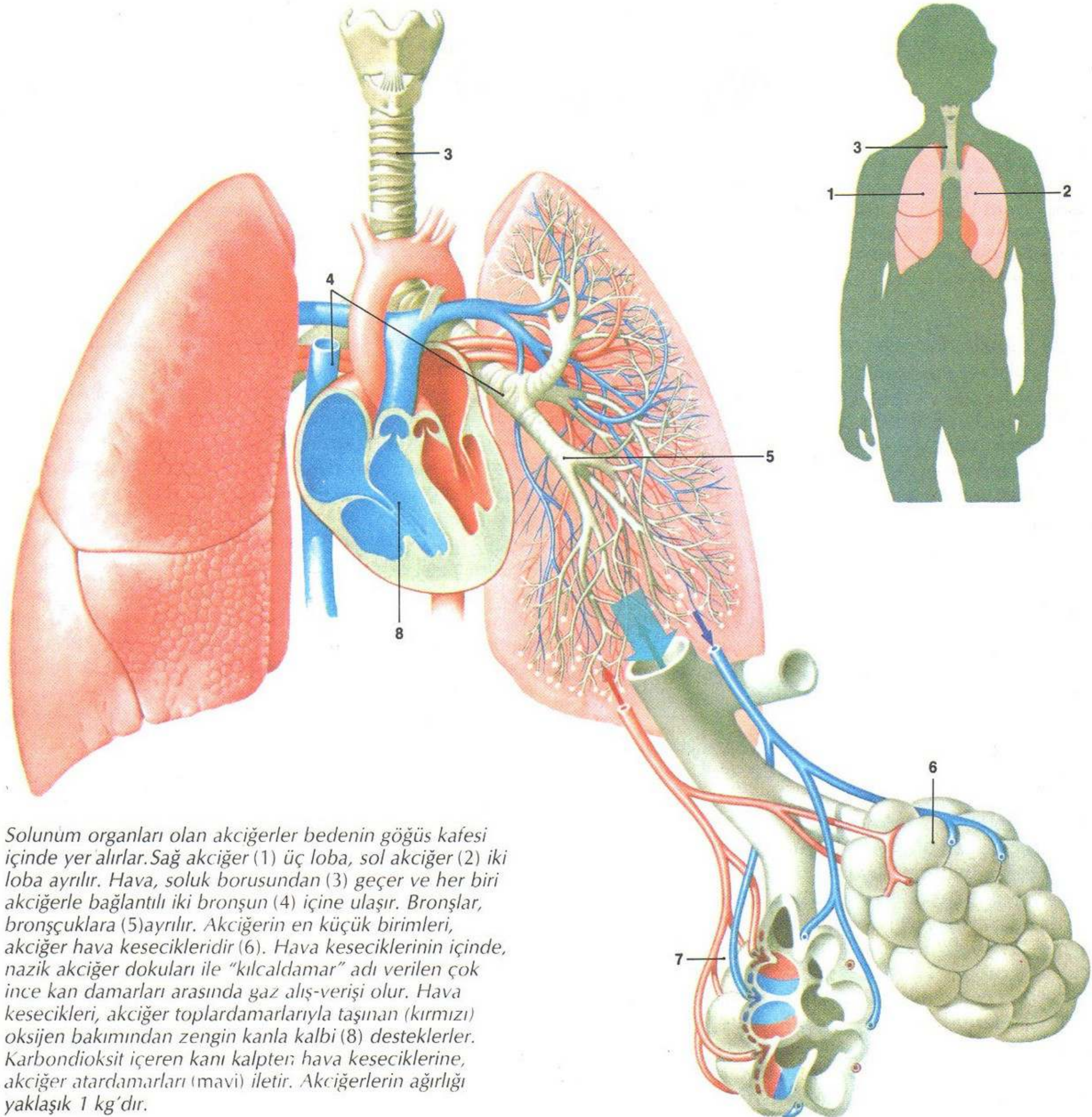
Türk ressamı (İstanbul 1869-ay.y. 1938). Harp Okulu'nda Osman Nuri Paşa ve Hoca Ali Rıza Bey'den resim dersi alan Ahmet Ziya Akbulut, aynı zamanda matematik, gökbilim ve perspektif konularında çalıştı. 1898-1938 arasına Sanayii Nefise'de perspektif öğretmenliği ve müdürlük yaptı. Yapıtlarında gerçekliğe ve perspektif kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalıp, "Ali Rıza Okulu" diye adlandırılan resim anlayışının temsilcileri arasında yer aldı ("Beyazıt İmareti" adlı tablosu bu anlayışının en yetkin örneklerinden sayılır). Başlıca yapıtları: *Beyazıt İmareti, Sultanahmet Camisi* (İstanbul Resim ve Heykel müzesi), *Mihrimah Camisi.*

Akbulut, Yıldırım

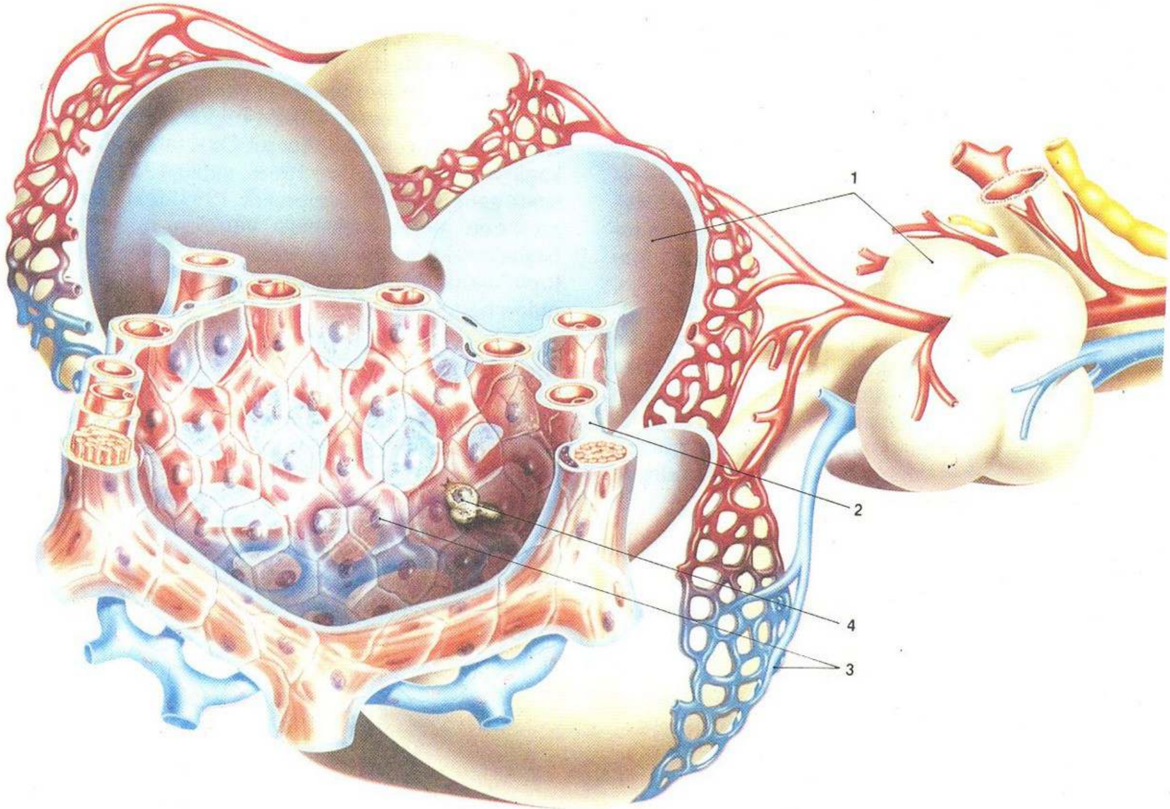
Türk siyaset adamı (Erzincan 1935). Hukuk öğrenimi görüp, Erzincan'da avukatlık yapan Yıldırım Akbulut, siyasete atılarak, 1983 seçimlerinde ANAP'tan milletvekili seçildi. İçişleri bakanlığı yapıp, 1987 seçimlerinde yeniden seçilerek, TBMM başkanlığında bulundu. Cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal tarafından başbakanlığa getirilip (9 Kasım 1989), yapılan ANAP kongresinde genel başkanlığına seçildi. 1991'deki ANAP Kongresi'nde genel başkanlığa yeniden seçilemeyince, başbakanlıktan istifa etti. Aralık 1992'de bir milletvekili topluluğuyla ANAP'tan ayrıldıysa da, Nisan 1993'te yeniden partiye döndü.

akciğerler

Hava soluyan omurgalıların ve bazı balıklar ile ikiyaşayışların enerji üretimi için gereksinme duydukları atmosferdeki oksijeni alıp, aynı zamanda metabolizmanın artık ürünü olan karbon dioksiti dışarı atan solunum sistemi organı. Birçok hayvanın akciğeri genellikle göğüs kafesi içinde yer alan iki esnek "oda"dan oluşur. Bu odalar, içlerindeki hava ile kılcal kan damarları arasında oksijen ve karbon dioksitin alıp verildiği ince bir

Solunum organları olan akciğerler bedenin göğüs kafesi içinde yer alırlar. Sağ akciğer (1) üç loba, sol akciğer (2) iki loba ayrılır. Hava, soluk borusundan (3) geçer ve her biri akciğerle bağlantılı iki bronşun (4) içine ulaşır. Bronşlar, bronşçuklara (5)ayrılır. Akciğerin en küçük birimleri, akciğer hava kesecikleridir (6). Hava keseciklerinin içinde, nazik akciğer dokuları ile "kılcaldamar" adı verilen çok ince kan damarları arasında gaz alış-verişi olur. Hava kesecikleri, akciğer toplardamarlarıyla taşınan (kırmızı) oksijen bakımından zengin kanla kalbi (8) desteklerler. Karbondioksit içeren kanı kalpten hava keseciklerine, akciğer atardamarları (mavi) iletir. Akciğerlerin ağırlığı yaklaşık 1 kg'dır.

Akciğer hava kesecikleri, solunumun temel akciğer birimleridir. Her akciğerde birbirine zincirle bağlı gibi dizilmiş (1) yaklaşık 300 milyon hava keseciği bulunur. Her hava keseciğinin esnek bağdokusundan oluşan, 0,7 mikron kalınlığı aşmayan bir çeperi (2) vardır. Çeperler, hava kesecikIerini kuşatan kılcaldamar ağını (3) birleştirirler. Kılcaldamarların çeperleri ve havakeseciklerinin çeperleri, oksijen ve karbondioksit alışverişinin yayınma ya da edilgin aktarım yoluyla gerçekleşmesine izin verecek kadar incedirler. Hava keseleri içinde, solumayla gelen yabancı cisimcikleri yutan bir fagosit (4) hareket eder.

gazla kaplıdır. Evrimsel terimlerle akciğerler, balık ve kabukluların solungaçlarını, böceklerin soluk borusunu (trakea) karşılar. Evrim boyunca akciğerin gelişmesi, çok miktarda oksijene gereksinme duyan, sudan çok daha hızlı havadaki oksijeni kullabilen hava-soluyan memelilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yüksek yapılı omurgalılarda, akciğerlerin yüzey alanı çok büyük ölçüde artmıştır ve bu alanın iç yüzeyinin küçük petekcikli ya da kıvrımlı olmasına göre, omurgalılar alt bölümlere ayrılır. Memelilerin akciğerlerinde, akciğer hava kesecikleri (alveoli) adı verilen, balpeteğini andıran, yaklaşık yarım milyon küçük kovuk vardır; bunların her birinin çapı 1 mm'den küçüktür. Gaz alışverişi bu keseciklerde olur. İnsanlarda akciğerlerin toplam oksijen-karbon değiş tokuş yüzeyi son derece gelişmiştir: Yaklaşık 70 m^2.

İnsanlarda hava önce burun ve ağızdan, yutaktan (boğaz) ve gırtlaktan, daha sonra da soluk borusundan geçer. Burnun, ağzın ve yutağın bol kan desteği, gelen havaya beden sıcaklığını ve nemini verir. Soluk borusu, topluca akciğeri oluşturan beş ayrı lobu destekleyen iki ana bronş gövdesine ayrılır.

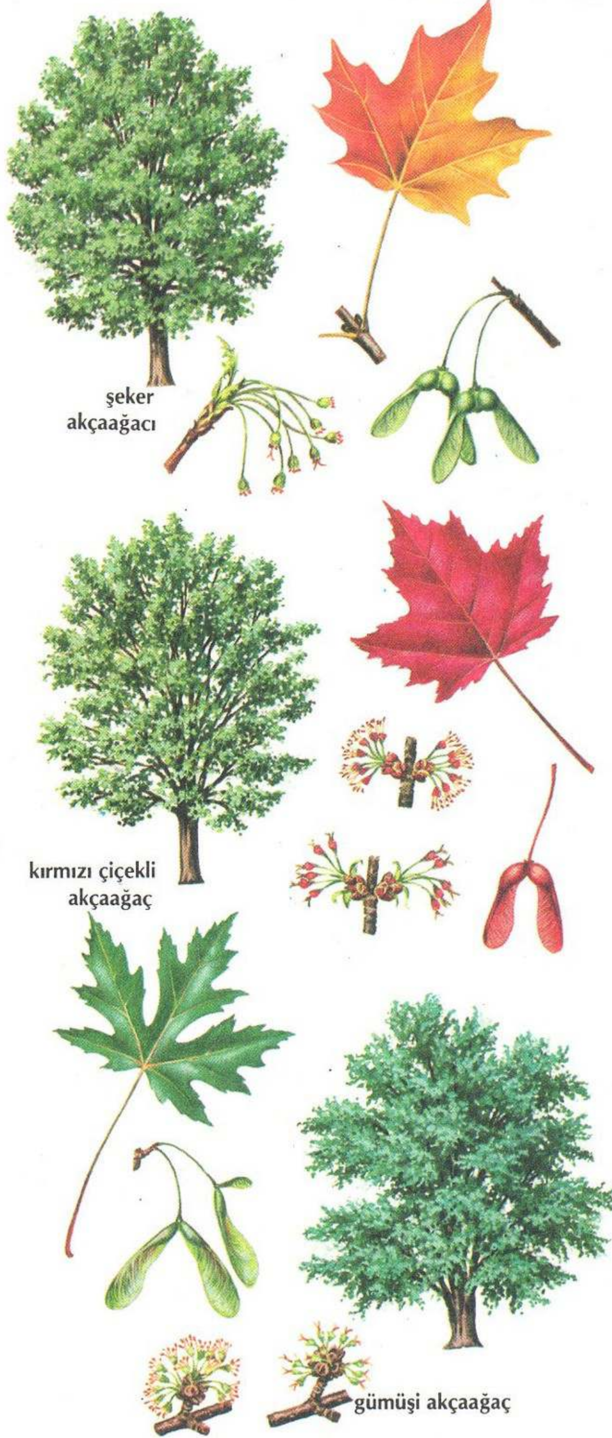
Her bronş kendi içinde 10 akciğer bronşu parçasına ya da dala ayrılır. Her dal da, lobun içinde ince dallara ayrılır. En küçük dallara "bronşçuk" adı verilir. Bronşçukların çapları 1 mm'den büyük olanlarında, sinir sisteminden gelen uyarılar doğrultusunda uzayıp kasılan kesintili kıkırdak halkalarıyla desteklenen yumuşak kasların oluşturdukları bir çeper vardır. Kaş ve kıkırdak, bir bağ dokusu kafesi içinde bir aradadır. Bu kafesin iç yüzeyi, aralarına müküs (sümüksü madde) salgılayan kadehsi hücrelerin serpiştirilmiş olduğu kirpikli epitel dokuyla kaplıdır.

Müküs burada yürüyenmerdivengibi hareket eder: Bronş ağacının içine geçmiş küçük yabancı parçacıklar, müküs üstünde titrek tüylü kirpiklere çarparak yukarı doğru ve iyice temizlendikleri boğaza doğru taşınırlar. Bronşçuklarda 1 mm'den daha küçük olan kıkırdak, kirpikli hücre ve kadehsi hücreler giderek kaybolur. En küçük hava yolunun çeperleri ve akciğer hava keseciklerinin girişi, desteğini bir dış bağdokusu ağından, akciğer hava kesecikleri arası bölmeden (interalveolar septum) alır. Bronşçuklarda, akciğer hava keseciklerinin çeperlerinin içlerine işleyen kılcal damarlar, kirli kanı kalpten taşıyan akciğer atardamar dalından doğarlar. Kılcal damarlar akciğerden çıktıkça, bir araya gelip, üst ve alt akciğer toplardamarlarını oluşturur ve oksijenle temizlenmiş kanı kalbe iletirler. Akciğer dolaşım damarlarına lenf kanalları eşlik eder, plazma su yitimini kılcal damarlar aracılığıyla dolaşıma katmaya yararlar.Akciğer lopları göğüs kafesi içinde yer alırlar ve birbirleri ile göğüs çeperinden, akciğer zarı (plevra) adı verilen çift katlı bir zarla ayrılırlar. Akciğer zarı kendisine komşu yapılarla sürtünmeyi azaltır.

akçaağaçgiller

Kayınlar takımından, birçok ağaç ve ağaçcık içeren aile (Bil. a. *Aceraceae*). Akçaağaçgiller ailesinde iki cins vardır: Akçaağaç (*Acer*) cinsi; Çin kökenli iki küçük ağaç türü içeren *Dipteronia* cinsi. Aşağı yukarı bütün akçaağaçlar kışın yapraklarını dökerler, Birkaçıysa yaprakla-

rını dökmezler ve yapraklarını dökmeyen ya da yarıdökmeyen ağaçlar sayılırlar. Akçaağaçlar karşıt yapraklıdırlar; yani aynı düzeyden birbirine karşıt iki yaprak çıkar. Yapraklar hem basit, hem de yaprakçıklar halinde

Akçaağaç cinsi üyelerinin küçük yaprakları, kanatlı tohumlar içinde gelişir. Ilıman bölgelerde yaygın biçimde yetiştirilen akçaağaçlar, sık sık gölgelik olarak da yetiştirilir. Şeker akçaağacının (A. Saccharum) *gövdesinden elde edilen besisuyundan akçaağaç şurubu ve şekeri yapılır; odunundan mobilyacılıkta yararlanılır. Kırmızı çiçekli akçaağaç* (A. rubrum), *genellikle park ve bahçelerde yetiştirilir. Gümüşi akçaağaç* (A. saccharinum), *adını yapraklarının alt yüzeylerinin gümüş rengi olmasından almıştır.*

bölünmüştür. Basit yapraklar genellikle uzun saplı ve palmiye biçiminde yuvarlaktır; kenarları dişlidir ve parmaklar açılarak uzatılmış eli andırırlar. Çiçekler hem tekcinsli (hem erkek hem dişi), hem de iki cinslidir. Bu iki farklı yapı, aynı bireyde birlikte bulunabilir. Çiçekler göze çarpmayacak kadar küçük ve önemsiz gibidirler; salkımlar içinde oluşurlar. Yapraklardan önce ya da yapraklarla birlikte ortaya çıkarlar. "Samara" denilen meyve, U ya da V biçiminde, tohum zarı kanatçıklar halinde uzayan kuru çift tohumludur. *Dipteronia* cinsinde, her kanatçık, tohumu bütünüyle sarmıştır. Samaralar ilkbaharın sonuna doğru kendiliklerinden açılırlar ya da yağmurla düşerler.

Akçaağaç (*Acer*) cinsi, Kuzey yarıkürenin bütün ılıman bölgelerinde yaygındır; ayrıca tropikal bölgelerdeki dağlarda da yetişir. Bu cinsteki türler konusunda uzmanların verdikleri sayılar 115 - 200 arasında değişir. Akçaağaç cinsi türlerinin çoğunluğu Çin'de ve Japonya'da yetişir.

Akçaağaçlar genellikle iki öbeğe ayrılır: Sert odunlular (kara akçaağaç ve şeker akçaağacı, vb.) ve yumuşak odunlular (gümüşi akçaağaç, kırmızı çiçekli akçaağaç, dağ akçaağacı). Yumuşak odunlu akçaağaçlar, sert odunlulara oranla daha hızlı büyürler; ancak sert rüzgârlara ve kar fırtınalarına karşı dayanıksızdırlar. Bu yüzden, daha güçlü, daha uzun ömürlü olan sert odunlu akçaağaçlar yeğlenir. Akçaağaç odunu özellikle kerestecilikte, kaplamacılıkta, sandık yapımında ve doğramacılıkta kullanılır. Önemli miktarda akçağaç odunu da ezilip parçalanır ve damıtılıp, asetik asit (sirke) ve alkol yapımında yararlanılır.

Şeker akçaağacı (*Acer saccharum*), ABD'nin kuzeydoğu, Kanada'nın güneydoğu kesimlerinde yaygındır. 7,5-13 cm boyundaki yaprakları genellikle beş parçalıdır ve bu parçalar birbirlerinden yuvarlak, ensiz çentiklerle ayrılır. Yaprağın en altındaki ilk parça, öbürlerine oranla daha küçüktür. Yaprakların kenarları dağınık, geniş ve sivri uçlu dişlidir. İdeal koşullar altında şeker akçaağacının boyu 23-30 m'yi bulabilir; gövde çapı da 0.9-1.2 metreye ulaşır. Gövdesinden kış sonunda ya da ilkbahar başında elde edilen besisuyu, akçaağaç şurubu ve akçaağaç şekeri yapımında kullanılır (adı da bundan kaynaklanır); odunu da mobilyacılıkta değerlendirilir. Kanada, şeker akçaağacını, yaprağını bayrağına koyacak kadar önemli saymıştır.

Kırmızı çiçekli akçaağac (*A. rubrum*), Kuzey yarıkürede çok yaygındır. Yaprakları 5-15 cm'dir; genellikle üç boğumlu, ender olarak beş boğumludur. Yapraklardaki bu boğumların kenarları kaba dişlidir. Kırmızı çiçekli akçaağacın boyu 36 m'yi, çapı 1,5 m'yi bulabilir. Tomurcuk ve tohumları gri sincapların kış sonlarındaki ve ilkbahar başlarındaki başlıca besinidir.

Gümüşi akçaağacın (*A. saccharinum* ya da *A. Dasycarpum*), yaprakları beş geniş dişli ve birbirlerinden oldukça ayrık parçalıdır. Ortadaki büyük parça, yaprak üç parçalıymış gibi görünecek kadar çentikli olabilir. Boyları 16,5 cm olan yaprakların üst yüzeyleri parlak yeşil, alt yüzeyleri gümüşi beyazdır. Gümüşi akçaağaç nemli yerleri sever ve hızla büyür. Boyu 23-36 m'yi çapı 0,6-1,2 m'yi bulabilir.

Japon akçaağacı (*A. palmatum*), ağaççıktan ağaca kadar yaklaşık 80 çeşidi olan bir akçaağaç türüdür. Süs ağacı olarak geliştirilir. Yaprakları küçük, kenarları dişli ve 5-9 parçalıdır. Yaprakların renkleri yaz aylarında yeşilden sarıya, pembeye ve kırmızıya kadar çok çeşitli olabilir. İlkbaharın başlarında çıkarlar ve Kuzey bölgelerinin sert iklimine dayanıklıdırlar.

Akça Koca

Osmanlı devletinin kuruluşunda rol oynayan kahraman (öl. Kandıra 1328). Bir aşiret beyi olan Akça Koca, İzmit ve Sakarya çevresini fetihle görevlendirilip (1320), Samandıra, Aydos, vb'yi aldı. Abdurrahman Gazi'yle birlikte İzmit-Üsküdar arasındaki bölgeye akınlar yaptı. Adı bölgedeki bir kasabaya verildi.

Akçam, Dursun

Türk yazarı (Ölçek köyü, Ardahan 1930). Çocukluğu köyünde geçen Dursun Akçam, Cilavuz Köy Enstitüsü'nü bitirdi (1950). Kağızman'ın bir köyünde başladığı ilkokul öğretmenliğini kendi köyünde sürdürdü. Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat bölümünü bitirerek (1958) ortaokul öğretmeni oldu. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İngiltere'ye gönderildi (1965). TÖS'ün yönetimine katıldığı için birkaç kez bakanlık emrine alındı. 12 Mart 1971'den sonra yargılanıp, Almanya'ya yerleşti. 1991'de Türkiye'ye döndü.

Milliyet gazetesinin açtığı yarışmada *Analarımız* adlı röportajıyla Karacan Armağanı'nı kazanınca (1962) dikkati çeken Dursun Akçam, önceleri gözlemlerinden yararlanarak köy notları yazmış, sonra öyküye geçerek, yalın bir gerçekçilikle köy ve kasaba insanlarının dünyasını ve sorunlarını yansıtmıştır. Romanları da vardır.

Başlıca yapıtları: *Analar ve Çocuklar* (gözlemler, köy notları, 1964), *Maral* (öykü 1964), *Doğu'nun Çilesi* (anılar, incelemeler, 1966), *Ölü Ekmeği* (öykü, 1969), *Köyden İndim Şehire* (öykü, 1973), *Kanlı Derenin Kurtları* (roman, 1976; TDK 1977 Roman ödülü), *Kafkas Kızı* (öykü, 1978), *Altta Kalanlar* (inceleme, 1979), *Generaller Birleşin* (roman, 1990), *Sevdam Ürktü* (öykü, 1992).

Akçay, Recai

Türk mimarı (Bartın 1909-Ankara 1967). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirip (1931), Ankara stadyumu, Koçzade hanı ve Ziraat Vekâleti binasının tasarımını yaptı. Mersin, Manisa ve İzmit belediyelerinde, Bayındırlık Bakanlığı şehircilik fen heyetinde görev aldı (1937-1939; Milli Eğitim Bakanlığı Arifiye Köy Enstitüsü proje yarışmasında birincilik ödülü aldı). Ankara Hukuk Fakültesi binasının, Tekel genel müdürlük depo ve imalathane binasının plan ve detaylarını hazırladı.

Akçura, Yusuf

Türk siyaset adamı ve yazarı (Simbirsk [bugün Ulyanovsk], Rusya 1876-İstanbul 1935). Çocukluğunda ailesiyle İstanbul'a gelip, Harbiye Mektebi'nde öğrenciyken siyasal eylemleri yüzünden Trablusgarp'a sürüldü (1896). Paris'e kaçıp, *École Libre des Sciences Politiques*'i (Siyasal Bilimler Okulu) bitirdi ve Rusya'ya döndü. Kazan'da *Vakit* gazetesine yazılar yazıp, bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, Meşrutiyet'te İstanbul'a gelerek Darülfünun'da ve Harp Akademisi'nde tarih okuttu; Türk Ocağı'nın kuruluşunda görev aldı; *Türk Yurdu* dergisini çıkardı (1912) ve Milli Edebiyat akımının temelini oluşturan turancılık düşüncesinin başlıca savunucuları arasında yer aldı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Rusya'daki Türk esirlerinin değiştirilmesi için Hilaliahmer (Kızılay) tarafından Rusya'ya gönderildi. Mütarekede Anadolu'ya geçip, Kurtuluş Savaşı'na katıldı. İstanbul milletvekilliğinde (1923-1935) bulunup, Ankara Hukuk Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi; ayrıca Türk Tarih Kurumu başkanlığı yaptı (1932). Kars milletvekilliğine seçildikten kısa süre sonra öldü. Başlıca yapıtları: *Ulûm ve Tarih* (1906), *Üç Tarz-ı Siyaset* (1912), *Mevkufiyet Hatıraları* (1920), *Türk Yıllığı* (1928), *Ta Kendim Yahut Defter-i Amâlim* (1944).

Akdeniz

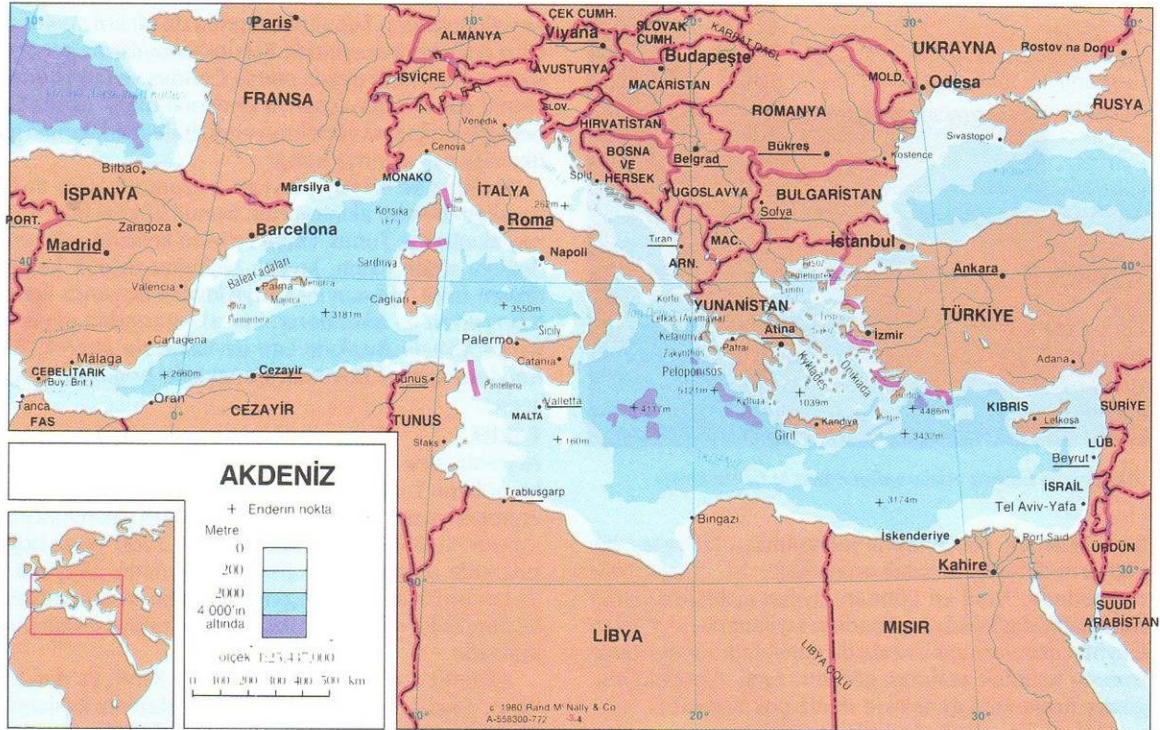
Dünyanın en büyük iç denizi. Avrupa ile Afrika arasında kabaca batı-doğu doğrultusunda uzanan, doğu yanında Asya kıtasına dayanan Akdeniz'in uzunluğu yaklaşık 4 025 km, ortalama genişliği 505 km, yüzölçümü yaklaşık 2 970 000 km^2'dir. Bu büyük içdeniz, batı yönünde Cebelitarık boğazı aracılığıyla Atlas okyanusuna bağlanır; güneydoğuda da Süveyş Kanalı aracılığıyla Kızıldeniz'le birleşir. Yeryüzünde karalar arasına böylesine uzun sokulan başka bir deniz yoktur. Zaten bu özelliği nedeniyle batı dillerinde bu denize verilen ad "karalar arasındaki deniz" anlamını taşır (Fransızca: *Mediterranée*; İngilizce: *Mediterranean Sea*; Almanca: *Mittellandisches Meer*).

Çevresindeki ülkeler, saatin tersi yönünde şunlardır: Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Lübnan, Suriye, Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Yugoslavya, İtalya, Monako, Fransa, İspanya.

Akdeniz'in batı-doğu doğrultusundaki uzunluğunun fazlalığına karşılık, genişliği azdır: Cenova körfezi ile Tunus kıyıları arasındaki 805 km'lik genişliği, Matapan burnu meridyeni üstünde 400 km'ye iner; Sicilya-Tunus arasındaki kesim, Akdeniz'in en çok darlaştığı kesimdir. Bu dar kesimin doğusunda kalan bölüme *Doğu Akdeniz havzası*, batısında kalan bölüme de *Batı Akdeniz havzası* adları verilir. Akdeniz'in asıl geniş ve sürekli alanı, Tunus ile Suriye arasında uzanan doğu kesimidir; geri kalan kesimleri, aralarında kara parçaları, yarımadalar ve adalar bulunan ayrı ayrı çöküntü havzalarıdır. Bu yüzden, sözkonusu ayrı ayrı kesimlere farklı adlar verilmektedir: Fas ile İspanya arasında kalan kesimine *İber denizi* ya da *Betik denizi*, İspanya kıyıları ile Korsika-Sardinya-Korsika arasındaki kesimine *Tirren denizi*, İtalya ile Balkan yarımadası arasındaki kesimine *Adriya denizi*, İtalya-Sicilya-Yunanistan arasındaki kesimine *İon denizi*, Yunanistan ile Anadolu kıyıları arasındaki kesimine *Ege denizi*, Çanakkale ve İstanbul boğazları arasında kalan kesimine *Marmara denizi*, Rusya-Bulgaristan arasındaki kesime *Karadeniz*, Rusya toprakları arasına bir körfez gibi sokulan kesime *Azak denizi*. Görüldüğü gibi, geniş anlamda Akdeniz, birçok bakımdan birbirinden farklı kenar ve iç denizlerden oluşmuş büyük bir karmaşadır. Yukarda dar anlamda Akdeniz için verilmiş 3 805 km'lik uzunluk, geniş anlamda Akdeniz gözönünde tutulduğunda 4 300 km'ye (Cebelitarık boğazından Karadeniz'in doğu ucuna kadar olan uzaklık) çıkar.

Akdeniz'in dikkat çekici özelliklerinden biri, derin bir deniz olmasıdır. 3 000 m'yi, hattâ doğu havzasında 4 000 m'yi geçen birçok çukur vardır. Bir başka deyişle, Doğu Akdeniz havzası, Batı Akdeniz havzasından daha derindir.

Doğu Akdeniz havzasının Tunus kıyılarına raslayan kesiminde, derinlik nispeten azdır. Geniş bir "kıta sahanlığı"nın bulunduğu bu kesimden doğuya doğru, derinlik hızla artar. Doğu Akdeniz havzası, topografya bakımından yalın bir çanak özelliğinde değildir; denizaltı oldukça engebelidir. Küçük havzalar, grabenler, denizaltı dorukları, deniz dibi yaylası özelliğinde geniş çıkıntılar birbirini izler. Özellikle Mora yarımadasının

batı ve güneyinde, dibi çok engebelidir. Birçok küçük çukur ve doruğun sıralandığı bu kesimde, aynı zamanda bütün Akdeniz havzasının en derin, çukuru da yer alır: Mora yarımadasının güneybatısında 5 121 m.

Doğu Akdeniz havzasında kıta sahanlığı (şelf) çok az yer tutar. Özellikle Türkiye kıyıları ile Suriye, Lübnan ve İsrail kıyıları önlerinde, kıta sahanlığı çok dardır ve kıyının biraz ilerisinde derin çukurlara raslanır. Sözgelimi, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında, Teke yöresi kenarında, çok dar bir kıta sahanlığı alanından derin bir çukura geçilir. Bu kesimin en derin yeri, Rodos adasının doğusunda bulunan 4 353 metrelik çukurdur. Teke yöresinin tam güneyinde de, dik bir eğimle apansızın 2 950 m derinliğinde bir çukura inilir. Adı geçen yörenin doğusunda bulunan Antalya körfezinde, en derin yeri 2 615 metre olan küçük bir havza yer alır. Daha doğuda, Kıbrıs adasını taşıyan büyük bir çıkıntı dikkati çeker. Kıbrıs adası, kuzeyindeki ve doğusundaki kara alanlarına yakın olmakla birlikte, onlardan önemli derinliklerle ayrılmıştır. Kıbrıs adasının kıta sahanlığı son derece dar, önündeki kıta yamacı da oldukça sarptır.

Yugoslavya ile İtalya yarımadası arasında uzanan Adriya denizi, pek derin değildir. Üçte ikisinin derinliği 200 m'yi bulmaz. Kuzeyde, Po ovası açıklarında iyice sığlaşan Adriya denizinde, 1 000 metre derinliği aşan bir tek çukur vardır: Güneyde yer alan 1 590 m'lik çukur.

Batı Akdeniz havzası kabaca üçgen biçimindedir. Üçgenin tepesini Cenova körfezi, tabanınıysa Afrika kıyıları ile Sicilya adasının kuzey kıyıları oluşturur. Fransa'ya bağlı olan Korsika adası ile İtalya'ya bağlı Sardinya adası, üçgenin yüksekliğini belli eder biçimde Afrika ile Cenova körfezi arasında uzanırlar. Gerçekte bir eşik üstünde bulunan bu iki ada, Batı Akdeniz havzasını iki kesime ayırır: Doğuda Tirren denizi; batıda Balear denizi.

Tirren denizi havzasında derinliği 200 m'yi aşan alanlar geniş yer tutar. Yer yer 3 500 m'yi aşan derinliklere de raslanır; en çukur yeri 3 838 metredir.

Batı Akdeniz havzasında, Tirren denizi çevresinde yanardağ kökenli adalar ve yanardağ etkinlikleri de dikkati çeker. Kuzeyde Toscana adaları, doğuda İschia adası, güneyde Lipari adaları grubu (küçük ama ünlü Stromboli adası bu gruptadır) ile Sicilya'daki Etna yanardağı, bu havzanın çevresine özellik kazandırırlar.

Balear denizi havzasında 2 000 m izobat eğrisi (eşderinlik eğrisi), Afrika kıyılarına, kuzeyde de Cenova kıyılarına çok yaklaşmıştır. Bu duruma göre, Balear denizi havzası, Afrika ve Avrupa kıyıları ile Korsika-Sardinya arasında geniş ve derin bir çukur oluşturur (en derin yeri 3 420 m).

Balear havzasının batı kesiminde Afrika ile İspanya arasında kara kütlelerinin birbirine iyice yaklaşmasıyla Akdeniz sona erer. Burada, Akdeniz ile Atlas okyanusunu birbirine bağlayan Cebelitarık boğazı yer alır. Boğaz, Akdeniz tarafında Avrupa ve Almina burunları arasında başlar; Atlas okyanusu tarafında Trafalgar ve Spartel burunları arasında sona erer.

Uzunluğu 60 km, en dar yeri yaklaşık 15 km olan Cebelitarık boğazının tabanı oldukça engebelidir. Ama denizaltı topografyasının temelini, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir kanal oluşturur. Kanalın orta bölümünde derinlik daha azdır (350 m dolayında). Bu bölümün iki yanında derinlikler artarak 500 m'yi biraz geçer.

TUZLULUK, AKARSULAR VE İKLİM

Akdeniz'in sularında tuzluluk oranı yüksektir. Özellikle Doğu Akdeniz, en tuzlu denizler arasında yer alır. Doğu Akdeniz'in en doğusunda, Kıbrıs'ın güneyinde, Kıbrıs ile Mısır arasındaki kesimde tuzluluk oranı ‰ 39'u aşar. Bu tuzluluğun başlıca nedeni, Doğu Akdeniz'e dökülen akarsuların azlığı ve buharlaşmanın fazlalığıdır. Bu etmenlerin yanı sıra, Akdeniz'in doğu kesiminde, yağış koşulları da batıya oranla elverişsizdir. Ayrıca, Atlas okyanusundan gelen az tuzlu yüzey suları da doğu ile batı arasındaki tuzluluk farkında önemli rol oynar. Cebelitarık boğazı yakınlarında, yüzeyde tuzluluk ‰ 36 dolayındadır. Ama Balear adalarının doğusuna geçilince, ‰ 38'e yükselir. Daha doğuda da, yukarda söylendiği gibi tuzluluk oranı ‰ 39'u aşan kesimlere rastlanır. Yalnız, Kıbrıs ile Mısır arasında yer alan bu en

Akdeniz'in başlıca adalarından Kıbrıs'ta Girne kalesi.

tuzlu kesimde, Nil deltasına yaklaşıldıkça, Nil'in taşıdığı tatlı su nedeniyle, tuzluluk oranı düşer. Nil'in taşkın dönemlerinde, İsrail ve Lübnan kıyıları açıklarına kadar bunun etkisi görülebilir. Anadolu kıyılarında Seyhan ve Ceyhan deltaları açıklarında da gene, tatlı suların karışmasıyla tuzluluk azalması görülür. Ama, Anadolu'nun güney kıyılarında genellikle deniz çok tuzludur.

Akdeniz'in asıl gövdesinde tuzluluk oranı yüksek olmakla birlikte, ona bağlı öteki denizlerde durum değişiktir. Sözgelimi Adriya denizinde, kuzeye doğru tuzluluk azalarak, Po deltası açıklarında ‰ 33'e düşer. Bu denizde ayrıca, Dalmaçya kıyıları boyunca deniz dibindeki tatlı su kaynakları da yüzeye kadar etkilerini göstererek, bazı kesimlerde tuzluluğu ‰ 18'e kadar düşürürler.

Akdeniz'de sıcaklık koşulları açısından da, tuzlulukta olduğu gibi, batıdan doğuya doğru gidildikçe yüzey sularının ortalama sıcaklığında bir artış görülür. Şubat ayı ortalama sıcaklığı denizin batı tarafındaki yüzey sularında ortalama 13-14 °C olduğu halde, denizin doğu tarafında bu değer 17 °C'ı biraz geçer. Ağustos ayındaysa, batı kesiminde ortalama 23 °C dolaylarında olan yüzey suyu sıcaklığı, Doğu Akdeniz'de 25-28 °C dolaylarındadır. Kış mevsiminde Akdeniz sularının en soğuk olduğu kesim, Cenova körfezidir. Ayrıca, kara iklimi etkisinde bulunan Adriya denizinde de, kış mevsiminde sular iyice soğumaktadır. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında Şubat ayında yüzey sularının ortalama sıcaklığı, Fethiye ile Anamur arasında 15 °C daha doğuda 16 °C'tır. Ağustos ayındaysa sıcaklık batıda 26 °C, doğuda 28 °C'tır. Akdeniz'de derinliğe doğru sıcaklık değişmeleri, üst düzeyde 300 metre kalınlığında bir su tabakasında görülür; daha derinlerde sıcaklık 13 °C olarak, yaz ve kış değişmeden kalır.

GELGİT VE AKINTILAR

Akdeniz'de gelgit hareketleri önemli değildir. Genellikle 20-30 cm dolayında yüzey değişmeleri görülür. Yalnız, kuraldışı bir durum olarak Tunus'un doğusunda 1 m, Gabes körfezinde 2 m dolaylarında düzey değişmelerine raslanır. Düzey değişmeleri Doğu Akdeniz'de Port Sait dolaylarında ve Beyrut'ta 40 cm, daha kuzeyde, Trablus kıyılarında 50 cm kadardır. Anadolu'nun güney kıyılarında da aşağı-yukarı bu değerlerde düzey değişmeleri görülebilir.

Akdeniz'deki akıntı sistemi oldukça yalındır. Gerek Batı Akdeniz'in, gerek Doğu Akdeniz'in güney kıyılarını izleyerek doğuya doğru giden büyük bir yüzey akıntısı vardır. Bu akıntıdan Cezayir açıklarında ayrılan bir kol, kuzeye yönelerek, Fransa kıyılarına kadar uzanır. Güney akıntısından Tunus açıklarında da bir kol ayrılıp, Sicilya adasının kuzeyinden Batı İtalya kıyılarına geçer ve kıyıların biçimine uygun olarak Cenova ve Lion körfezlerinin güneyinden İspanya kıyılarına ulaşır. Sonra Cebelitarık boğazına yönelmeyerek, Balear adalarının güneyinde asıl akıntıya karışır.

Akdeniz'de Türkiye kıyıları boyunca batıya doğru hareket eden bir akıntı vardır. Bunun kökeni büyük güney akıntısıdır. Tunus, Libya ve Mısır kıyılarını izleyerek doğuya giden akıntı, kıyının biçimine uyarak kuzeye döner; İsrail, Lübnan ve Suriye kıyıları boyunca ilerler; Kıbrıs adası ile İskenderun körfezi arasından geçer ve batıya yönelir. Bu akıntı Ege denizine de girerek, Batı Anadolu kıyıları boyunca Çanakkale boğazına doğru ilerler.

TARİH

Akdeniz, pek çok halk ve uygarlığın kaynaşmış olduğu bir potadır. Tarihin en eski iki uygarlığı olan Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, Akdeniz kıyıları yakınında doğmuştur. Giritlilerin ilk kayıkları, İ.Ö. 2500 yılına doğru sularında dolaşmaya başlamıştır: Aydınlık gökyüzü ya da birçok barınak sunan girintili çıkıntılı kıyıları nedeniyle, denizciliğin ilk olarak Akdeniz'de ortaya çıktığı sanılmaktadır.

Akdeniz tarihinin ilk dönemi İ.Ö. XXVI. yy'dan İ.Ö. III. yy'a kadar uzanır. O dönemde Akdeniz kıyılarında birçok denizci devlet birbirini izledi: Giritliler; Fenikeliler; Yunanlılar. Ticaret daha büyük bir özerkliğe olanak verdiğinden, bu halklar gerçek birer küçük bağımsız devlet olan sitelere bölünmüşlerdi ve tümü denizciydi. Yön bulma araçları yetersiz olmakla birlikte, düzenli donanmaları (ticaret ve savaş gemileri) vardı. Filoları hızlı ama dengesiz kadırgalardan oluştuğundan, gemiciler yolculuk sırasında karayı gözden yitirmemek zorundaydılar. Kıyılarda, depo olarak kullandıkları ticaret acenteleriyle, sürekli yerleştikleri koloniler kurdular.

Fenikeliler ve Yunanlılar, sonunda Akdeniz'i iki büyük etki bölgesine ayırdılar: Fenikeliler Akdeniz'in güneyine, Yunanlılar kuzey kıyılarına ve Karadeniz kıyılarına yerleştiler. Ortadaki Sicilya, aralarındaki ilişki noktalarından biriydi. Gerek Fenikeliler, gerek Yunanlılar, o dönemde Akdeniz kıyılarındaki halklar ile mallarını kervanlarla kıyıdaki büyük limanlara gönderen iç bölge halkları arasında maden, tahıl, köle, baharat, şarap, çanak-çömlek ticaretini ellerinde tuttular. Ama Akdeniz bu halklar için yalnızca bir ticaret yolu olmadı; aynı zamanda da çeşitli etkilerin karıştığı bir bölgeydi. Özellikle Yunanlılar Akdeniz'in kuzeybatısındaki halkları önemli ölçüde etkilediler.

İ.Ö. III. yy'da Roma çağı başladı. Bütün helenistik dönem boyunca Batı Akdeniz havzasına egemen olan eski Fenike kolonisi Kartaca'yı yenen Romalılar, 150 yıl içinde Akdeniz kıyılarındaki bütün ülkeleri ele geçirdiler ve Akdeniz'e *Mare nostrum* ("bizim deniz") adını verdiler.

Gözüaçık bir deniz güvenlik örgütü, limanların düzenlenmesi, iç bölgelerin donatılması, Roma barışının sonsuz büyüklüğü, Roma İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletleri ile en uzak ülkeler (Hindistan, Çin) arasında yoğun ve karmaşık bir ticareti geliştirdi.

Bağdaştırıcı başkent Roma, Akdeniz dünyasında siyaset, yönetim, dil ve din bütünlüğünü sağladı. Roma'yı örnek alan kentlerin gelişmesi, Akdeniz'in çevresinde yalnız mal değil, insan ve düşünce değiş-tokuşunu da destekledi. Roma İmparatorluğu'nu oluşturan ülkelerde hızla yayılan hıristiyanlık, Akdeniz ülkelerinin çoğunda da benimsendi.

Akdeniz tarihinin üçüncü bölümü, İ.S. V. yy'dan XI.

yy'a kadar uzanır. O dönemde Akdeniz dünyasının birliği, kuzeyden Germenlerin ve İslavların güneyden ve doğudan müslümanların akınlarıyla parçalandı. Akdeniz, kuzeydeki Bizans imparatorluğu ile güneydeki Arap İmparatorluğu arasında yeniden bir rekabet alanı oldu. Her iki imparatorluk da birbiri ardına Asya, Afrika ve Batı arasında ticaret aracılığı yaptı. Ayrıca, Akdeniz ülkelerini uygarlaştırıcı rol oynadı.

Bizanslıların eski Yunan ve Roma katkılarını ayakta tutmalarına karşılık, Araplar aynı dil, aynı din ve aynı kültür sayesinde Akdeniz'in doğu ve güney kıyılarını İspanya'ya kadar birleştirdiler. Böylece Asya ve Doğu'nun teknik ve bilimlerini Batı'ya öğrettiler.

Hıristiyan ülkelerin Avrupa'daki müslümanlara saldırıları, Haçlı seferleri ve Bizans'ın gerilemesi, Akdeniz tarihinin XIV. yy'a kadar süren dönemini oluşturdu. Güney Fransa kıyısındaki limanlar, özellikle de İtalya kıyılarındaki Cenova, Pisa, Napoli ve Amalfi limanları, Akdeniz'in batısında, ticaret tekelini, Venedik de Doğu'yla ticaret tekelini ele geçirdi.

Haçlı seferlerinin sonuçlarından biri, Batılılara iyi tanımadıkları halklarla ve uygarlıklarla ilişki kurdurmak oldu. böylece, kültür alışverişi gelişti; yeni gereksinmeler ve yeni meraklar ortaya çıktı. XV. yy'da yeni bir dönem başladı. Akdeniz uygarlıklarının büyük ölçüde etkisinde kalan ve çeşitli katkılarıyla zenginleşen Batı uygarlığı, Kristof Kolomb'un peşinden "dünyayı fethe" koyuldu.

EKONOMİ

Akdeniz'in ekonomik önemi günümüzde hem ticaret, hem turizmden kaynaklanır. İskenderiye, Cenova, Marsilya gibi bin yıllık kentlerin gelişmesi hâlâ sürmektedir. Akdeniz kıyısındaki ülkeler, dünya filosunun yüzde 14'ünü ellerinde tutmaktadır; uluslararası deniz ticaretinin 1/7'si de Akdeniz'den yapılmaktadır. Eski baharat yolu, günümüzde petrol yolu olmuştur. Marsilya yılda 100 milyon ton trafikle Fransa ve Akdeniz'in başlıca limanıdır. Güneyde ve doğuda petrol gönderen limanlarda ve Batı Avrupa'da petrolün alındığı merkezlerde, rafineriler kurulmuştur.

Kıyılarda kurulan demir-çelik fabrikaları (Taranto ve Fas'taki gibi), denizden gelen taşımacılık ekonomisinden yararlanır. Kumsallar da, Avrupa kıyılarını ve adaları, Anadolu'nun Akdeniz Bölgesi kıyılarını, Mısır, Fas, Tunus ve Cezayir kıyılarını dolduran turistlerle doludur.

KİRLENME

Ama bu gelişme bazı sorunlar da ortaya koymaktadır. Su kirlenmesi Venedik'i ve İtalya'nın birçok kumsalını yaşanmaz kılma yolundadır. Kent gelişmesi Côte d'Azur'ü bir beton yığınına çevirmiştir. İtalya'nın güney kıyılarının da sanayileşmesiyle, tarih boyunca pek çok şaire konu olan bu güzel kumsallardan geriye pek az şey kalacaktır. Deniz kirlenmesi günümüzde, pek çoğu Avrupa kıyılarından gelen kent ve sanayi atıkları yüzünden, Akdeniz'in "ölmesi" tehlikesini gündeme getirmiştir. Kirlenme ayrıca, pek çok kıyıdan denize girmenin yasaklanmasına yolaçarak, turizme büyük bir darbe vurmuştur. Akdeniz'de kirlenmeyi denetim altına almak için çeşitli uluslararası çabalar başlatılmıştır; ama henüz emekleme aşamasındadır ve Akdeniz'in "son"a doğru yürüyüşü, gün geçtikçe hızlanarak sürmektedir.

Akdeniz, Halil

Türk ressamı (Antalya 1944). Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş bölümünü bitiren (1965) Halil Akdeniz, Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenimini sürdürerek (1969-1974) master yaptı. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde ve Bilkent Üniversitesi'nde (1988'den sonra) öğretim görevliliğinde bulundu.

Geometrik-soyut sanatın ülkemizdeki temsilcilerinden olan Halil Akdeniz, pek çok karma ve kişisel sergide sergilediği yapıtlarıyla çeşitli ödüller (1975-1982 Devlet Resim ve Heykel sergilerinde başarı ödülü, 1979'da Viking Baskı Resim Ödülü, 1985'te Devlet Resim Heykel, Özgün Baskı ve Seramik dalında mansiyon, vb.) almış, kuramsal yapıtlar yayınlamıştır: *Çağdaş Resim Sanatı* (Sezer Tansuğ'la, 1986), *Yaratıcı Tasarım Süreçleri ve Düşüncenin Anlatım Biçimlerine Dönüşmesi* (1987).

Akdeniz Bölgesi

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden, Akdeniz'e komşu olanı. Adını komşu olduğu denizden aldığı gibi, özelliklerini de bu komşuluktan alır.

Akdeniz Bölgesi genişliği 120-180 km arasında değişen bir şerit halinde, batıda Marmaris-Köyceğiz arasından başlayarak doğuda Hatay ilimizin bitim noktası olan Basit burnu yakınına kadar uzanır. Bölge, Marmaris'in doğusundan başlayıp, Sultan dağlarının kuzey ucuna kadar uzanan güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu bir çizgiyle Ege Bölgesi'nden ayrılır. Bu sınırın batısında kalan ve dağ kütleleri arasında yer alan ovalar, sularını Ege denizine boşaltırlar; oysa doğusunda, yani Akdeniz Bölgesi'nde kalan ovaların, genellikle, yüzeyden dışarıya akışları olmadığı gibi, bazılarının içinde göller de yer alır.

Akdeniz Bölgesi'nin kuzey sınırı geniş büklümlü bir yay biçimindedir ve bölgeyi İç Anadolu'dan ayırır. Bu sınır, Konya havzasının güney kenarından geçirildiği için, bütün Batı Toroslar ve Orta Toroslar, Akdeniz Bölgesi içinde kalır.

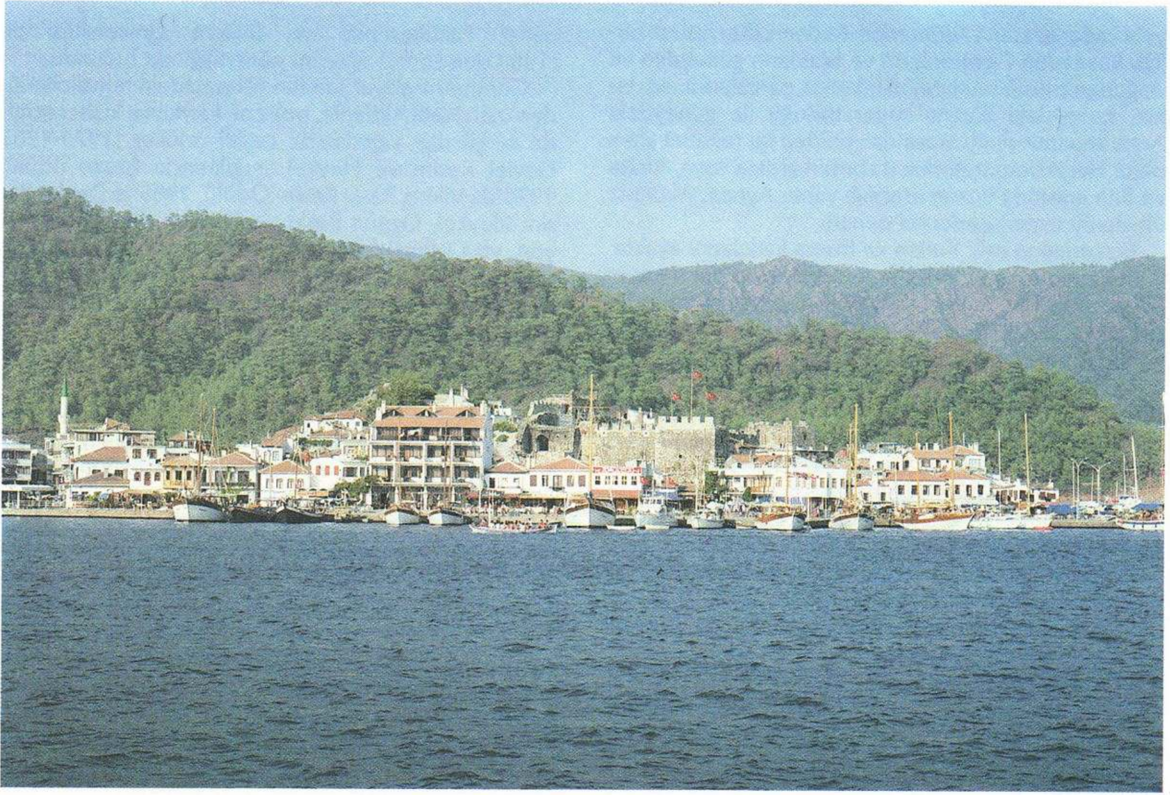
Bölge, kuzeydoğuda Doğu Anadolu Bölgesi'yle komşudur. Bu kesimdeki sınır çizgisinin kuzeyinde kalan alanlarda, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının başlıca kolları düzlükler içinde, az derin vadilerde akarken, Akdeniz Bölgesi kesiminde dar boğazlara girerler. Aynı zamanda sınır çizgisinin güneyinde, yani Akdeniz Bölgesi tarafında, yağışlar daha bol, orman örtüsü de daha gürdür.

Doğuda bölgeyi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ayıran sınır, Gaziantep yaylasının batı kenarında, bu yaylayı Kahramanmaraş - Antakya çukurundan ayıran tepelik kenara dayanarak, hem iklim, hem de yüzey şekilleri bakımından farklı iki alanı birbirinden ayırır.

Akdeniz Bölgesi, dağların fazla yer tuttuğu bir bölgedir. Bölgenin ana çizgilerini oluşturan engebeler, Toros dağları adı verilen sistem içinde yer alır. Bu sistem Anadolu'ya göre biri dış, öteki iç sırayı oluşturan iki takım halindedir. Dış sıralara giren dağ öğeleri Kıbrıs adasındaki dağlarla ve Hatay'da Amanos dağları ve Akra dağlarıyla ortaya çıkar. Toroslar'ın iç sıraları, Akdeniz bölgesi içindeki Batı Toroslar ve Orta Toroslar diye iki gruba ayrılabilir (üçüncü bir grup da, Akdeniz Bölgesi dışında, Doğu Anadolu'nun ortasındaki Doğu Toroslar'dır).

Batı Toroslar, Antalya körfezinin iki yanında yer alan ve kuzeydeki Göller yöresine doğru birbirinden uzaklaşarak biri batıda Teke ve Güney Menteşe yörelerine uzanan, öteki güneydoğuda İçel yöresine doğru yönelen iki demet halindedir. Demetlerin bu doğu kanadı, kuzeyde Sultan dağları, güneyde Geyik dağı gibi sıralara ayrılır.

Silifke yakınlarında denize dökülen Göksu çığırının iki yanında genişleyen Taşeli yaylası, Batı Toroslar'ı Or-

Akdeniz Bölgesi'nin başlıca turizm merkezlerinden Marmaris'ten görünüş.

ta Toroslar'dan ayırır. Orta Toroslar güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan üç kütleden oluşur: Bolkar dağı; Aladağ; Tahtalı-Binboğa dağları. Bunlardan Bolkar dağı, Aladağ kütlesinden Tekir çukuru (Ecemiş koridoru) ayrılır. Aladağ ile Tahtalı-Binboğa kütlesi arasında da Seyhan'ın önemli kolu olan Samantı vadisi yer alır. Güneybatı Taşeli yaylasından başlayan Orta Toroslar, kuzeydoğuda kesintiye uğrar. Daha ötede, Doğu Anadolu içinde, Doğu Toroslar başlar.

Akdeniz Bölgesi'nde bu yüksek dağların yanıbaşında, vadilerle yarılmış yüksek yaylalara ve geniş ovalara da rastlanır. Aşağı yukarı tümü tektonik asıllı çöküntülerden oluşan çukur alanların alüvyonla dolmasıyla ortaya çıkan birikim ovalarının en ünlü örneği, Adana ovasıdır. Başka bir örnek de Hatay ilindeki Amik ovasıdır. Bu tür birikim ovalarına Göller yöresinde de çok rastlanır. Antalya ovasıysa kıyıda olduğu halde Adana ovasına benzemez: Batı kesimi, sert kireçli tortulların birikmesi yüzünden basamaklı bir görünüş almıştır.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Bölgenin Akdeniz kıyıları boyunda, geride yükselen dağlar yüzünden içerilere fazla sokulamayan bir şerit üstünde, gerçek anlamıyla Akdeniz iklimi egemendir. Bu iklim tipi, yazların sıcak ve nerdeyse bütünüyle kurak geçmesi, buna karşılık kışların ılık ve yağışlı olmasıyla nitelenir. Adı geçen kıyılarda kışlar kısa geçer ve en soğuk ayın (ocak) ortalama sıcaklık derecesi 10 °C dolayındadır. Termometre ender olarak 0 °C'ın altına iner. Gerideki dağlara bol olarak yağan kar, alçak alanlarda çok seyrek görülür ve yağsa bile yerde pek kalmaz. Yaz erken gelir ve çok uzun sürer. En sıcak ayın ortalama sıcaklığı 28 °C dolayında oynar ve yaz günleri termometre gölgede sık sık 40 °C'ın üstüne çıkar. Yağışların ortalama yıllık tutarı, kıyıda yer yer değişiklik göstermekle birlikte 60 cm'den fazladır. Bazı meteoroloji istasyonlarında 1 metreyi de aşabilir. Bu yağışların bazen üçte ikisinden çoğu kış aylarında, geri kalanı da gene kışa yakın aylarda (ekim ile mayıs arasında) yağar. Akdeniz Bölgesi'nin kıyı kesiminde yaz mevsiminin yağış payı hemen her yerde yüzde 5'ten azdır (Fethiye, yüzde 1; Antalya, % 1,5; Anamur, % 0,5; Adana, % 4); tek kural dışı durum, yaz mevsiminin yağış payı % 12'ye yaklaşan Dörtyol'da görülür; yerel koşullar burada, yazın oldukça yüksek yağış düşmesine yolaçar.

Akdeniz'le komşu olan dağlık alanlarda, yükselti nedeniyle iklim bazı değişikliklere uğrar. Yazlar Toroslar'ın yüksek yaylalarında serin geçtiği için, kıyı kesimi kentlerinin halkından yaylalara yazlığa gidenler çoktur (Mersinliler Gözne ve Fındıkpınarı, Tarsuslular Namrun, Adanalılar Bürücek ve Pozantı, İskenderunlular Soğukoluk yaylalarına çıkarak, adı geçen kentlerin dayanılması güç yaz sıcaklıklarından kendilerini kurtarırlar). Söz konusu kesimler kışın soğuk olur; bu mevsimde eteklerde bol olarak yağan yağmurlara karşılık, yükseklere çok kar düşer; yağışların yıllık tutarı Toroslar'ın denize bakan yamaçlarında, eteklerden yükseklere doğru artar; ama dağların arkasındaki çukur alanlarda, İç Anadolu'dakini anımsatacak biçimde bir yağış eksilmesi görülür.

Akdeniz Bölgesi'nde doğal bitki örtüsü, yüzey şekilleriyle ve iklimle sıkı sıkıya bağıntılıdır. Bölgede orman, deniz düzeyinden başlar; ama alçak kesimlerdeki bitki örtüsü maki özelliği gösterir. Bu özellik 700 - 800 metreye kadar sürer. Akdeniz ikliminin tipik bitkisi olan zeytin ağacının, Toros yamaçlarının Mersin'in kuzeyine raslayan kesiminde bir yerde, 1 100 metreye kadar çıktığı görülür; bu, zeytin ağacı için rekor bir yükseltidir. Akdeniz Bölgesi ormanları, kıyıdan başlayarak batıda 2 000, doğuda 2 200 metreye çıkar. Ormanın bu üst sınırı, iç kesimlerde 2 400 metreyi bulur. Orman, alçaklarda kızılçamla başlayarak, yükseklere doğru karaçam, Akdeniz köknarı ve sedir ağaçlarını kapsar. Ama-

nos dağlarının yüksek kesimlerinde, bölgenin başka taraflarında görülmeyen kayın ağacına raslanır. Bölgenin alçak ovalarında görülen doğal bitki örtüsünü, yazın kuruyan otsu bitkiler oluşturur.

AKARSU VE GÖLLER

Sularını Akdeniz'e gönderen havzanın sınırı, Akdeniz Bölgesi'nin coğrafi sınırlarına uymaz. Bu bölgede sularını denizlere göndermeyen kapalı havzalar da vardır. Bunlardan bazıları, görünüşte kapalı havza durumunda oldukları, yani dışarıya akışsız gibi göründükleri halde, sularını yeraltı çığırlarıyla Akdeniz'e gönderirler. Göller yöresi ile Teke yöresindeki bazı kalkerli alanlar böyledir. Bütünüyle denize akışsız kesimler de vardır: Beyşehir gölünün sularını Konya ovasının batı kesimine boşaltan Çarşamba suyu havzası gibi kapalı havzalar bir yana bırakılırsa, bölgenin Akdeniz'e dökülen başlıca akarsuları batıdan doğuya doğru, şöyle sıralanabilir: Dalamançayı; Kocaçay; Alakır suyu; Aksu; Köprü suyu; Manavgat çayı; Göksu; Tarsus çayı; Seyhan ve Ceyhan ırmakları; yalnızca aşağı çığırı Türkiye sınırları içinde bulunan Asi ırmağı.

Akdeniz Bölgesi akarsularının dikkat çeken bir özelliği de, çoğunun dağ suyu niteliğinde olmasıdır: Aşağı yukarı tümünün yatak eğimleri fazla, akışları hızlı, çakıl, çamur ve kum taşıma güçleri büyüktür. Yüksek dağlardan inen akarsuların kabarma mevsimi, kış aylarından çok, karların eridiği ilkbahara rastlar. Ötekilerde kış kabarması ile yaz alçalması başlıca özelliktir. Yalnız, kireçli (kalkerli) yapının egemen olduğu kesimlerde akarsular, büyük yeraltı kaynaklarından beslendikleri için, yaz aylarındaki su çekilmesi bir dereceye kadar engellenir. Manavgat çayı bunun en güzel örneğidir.

Akdeniz Bölgesi'nde çok sayıda göl bulunmasına karşılık, bunların bölgeye dağılışı düzenli değildir. Başlıca göllere bölgenin batısında, Göller yöresinde raslanır. Bunların en önemlileri, çöküntü çukurlarının tabanında yer alan tektonik kökenli göllerdir. Göller yöresindeki dört büyük gölden ikisi (Burdur gölü ile Acıgöl) dışarıya akışsızdır ve suları tuzludur; doğudaki Eğirdir ve Beyşehir göllerininse, dışarıya akışı olduğu için suları tatlıdır. Torosların yüksek kesimlerinde bazı buzul sirk göllerine, bölgenin kalkerli kesimlerinde "karst" tipi göllere, bazı kıyı kesimlerinde kıyı göllerine rastlanır. Bunlardan başka, değişik bir tip olarak, Isparta yakınında küçük bir krater gölü de vardır (Isparta Gölcük'ü).

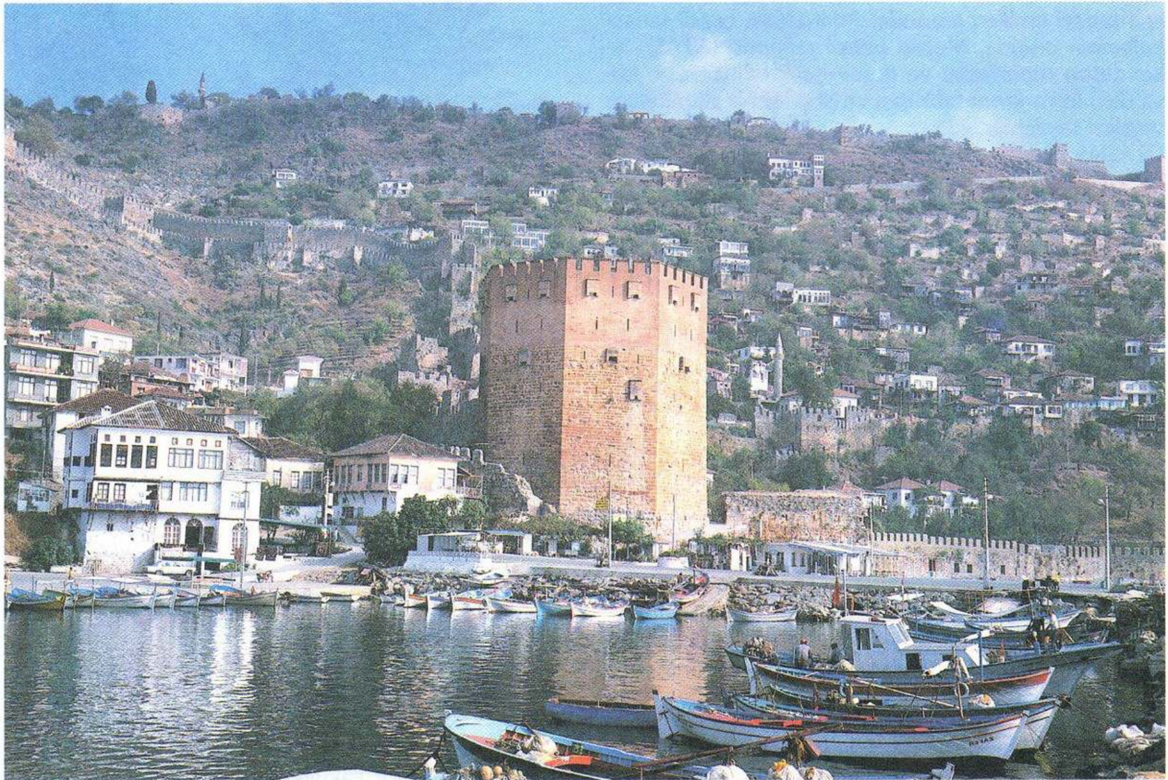
EKONOMİ

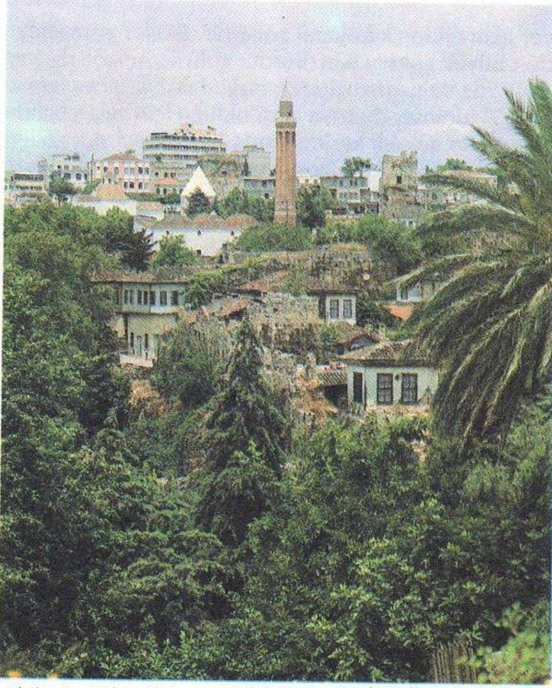
Akdeniz Bölgesi'nin temel gelir kaynağı tarımdır. Bölge topraklarının % 24'ü ekili dikili alanlar, % 4,5'u nadas toprakları, % 21,5'u orman alanları, % 27'si çayır ve otlaklar, % 23'ü de ürün getirmeyen topraklardan oluşur. Akdeniz Bölgesi'nin kıyı kesiminde, son yıllarda sanayi bitkileri ekimine geniş yer verildiği halde, tahıl tarımının hâlâ büyük bir önem taşıdığı görülür. Nitekim Akdeniz Bölgesi'ndeki ekili alanların % 64,5'u tahıl tarlalarıyla kaplıdır.

Tahıl ürünleri arasında, bölgenin bütün illerinde buğday başta gelir; onu arpa izlere. bölgede eski bir geçmişi olan pirinç tarımındaysa, üretici illerin (Adana, Kahramanmaraş, İçel, Hatay ve Antalya) üretim tutarına göre, sıra yıldan yıla değişikliklere uğrar. Sanayi bitkilerinden pamuk, bölgenin başlıca gelir kaynağıdır. Bölgenin pamuk üretimi Türkiye üretiminin üçte ikisi kadardır: Başta Adana ili gelir; onu oldukça geriden Antalya, İçel ve Hatay illeri izler. Tütün, Hatay ilinde ve Göller yöresinin bazı kesimlerinde ekilir.

Akdeniz Bölgesi'nde meyve ve taze sebze yetiştirilen dikili alanlar geniş yer tutar. Turfandacılık, son yıllarda ulaşım olanaklarının artmasıyla ilgili olarak gelişmiş ve alanı genişlemiştir. Meyvecilikte ilk sırayı turunçgiller alır. Türkiye'nin turunçgiller üretiminin beşte dördünden çoğunu Akdeniz bölgesi verir. Muz ise yalnızca bu bölgemize özgü bir meyve türüdür. En yoğun yetişme

Akdeniz kıyısındaki en eski kentlerden biri olan Alanya'da kale kesiminden görünüş.

Akdeniz Bölgesi'nin sevimli kenti Antalya'dan görünüş.

alanı, doğuda Erdemli ile batıda Alara çayı arasında kalan kıyı kesimidir.

Hayvancılık bakımından Akdeniz bölgesinin en ilgi çekici özelliği, keçi sayısının koyun sayısından fazla olmasıdır.

Bölgenin yeraltı gelir kaynakları arasında en önemlileri Fethiye dolayında çıkarılan krom ile Seydişehir dolaylarındaki boksit yataklarıdır. Yeraltı gelir kaynaklarının en umut verici olanı, Adana kuzeyindeki Bulgur dağında yakın dönemde bulunan petroldur.

Akdeniz Bölgesi'nin en hızlı sanayileşen kesimi Çukurova'dır. Burası aynı zamanda Türkiye'nin de başlıca sanayi alanları arasındadır. Akdeniz Bölgesi'nin başlıca sanayi tesisleri arasında, Adana'daki çeşitli sanayi kollarının dışında, Mersin petrol rafinerisi (ATAŞ), İskenderun süperfosfat ve demir-çelik fabrikası, Antalya'daki ferro-krom fabrikası ve Seydişehir alüminyum tesisleri sayılabilir.

ULAŞIM

İskenderun ve Mersin limanları Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer tutan iki limandır. Bir zamanlar bölgede en önemli ulaşım yolu olan demiryolu, önceleri Adana-Mersin arasında yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Haydarpaşa-Bağdat demiryolu da Akdeniz Bölgesi'nden geçirildi ve Toprakkale - İskenderun şube hattı buna eklendi. Cumhuriyet döneminde, Fevzipaşa-Malatya hattı ile Kahramanmaraş ve Gaziantep'e ayrılan hatlar yapıldı. 1950 yıllarından sonra hız kazanan karayolu ulaşımı, demiryollarını geri plana itti. Akdeniz Bölgesi'nde hava ulaşımı olanağı yalnızca Adana ve Antalya kentleri için söz konusudur.

Akdik, Kâmil

Türk hattatı (İstanbul 1862-ay.y. 1941). Rüştiyeyi bitirip, Dahiliye Nezareti ve Sadaret kalemlerinde görevlendirilen Kâmil Akdik (*Hacı Kâmil Efendi* de denir) Divan-ı Hümayun-u Mühimme kaleminde namenüvis oldu. Nişan-ı Hümayun kaleminde hat çeşitleri öğretmenliğine getirilip (1909), reisülhattatin ("hattatların en büyüğü") unvanı verildi (1914). Medreset'ül-Hattatin'de, Şark Tezyinat Mektebi'nde ve Güzel Sanatlar Okulu'nda (1936) yazı öğretmenliği yaptı. Mısır Prensi Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı caminin yazılarını yazdı.

Sülüs, nezih, celi, divani yazıda ve tuğrada çok usta olan Kâmil Akdik, çağın en büyük yazı ustası sayılır. Birçok müzede yazıları vardır.

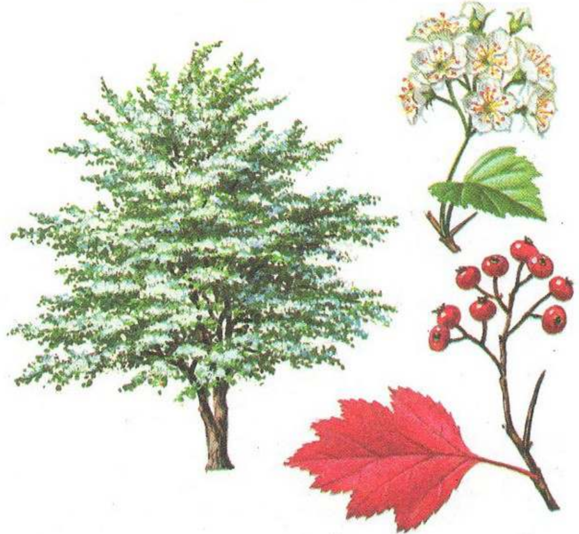
Akdik, Şeref

Türk ressamı (İstanbul 1899 -ay.y.1972). Hattat Kâmil Akdik'in oğlu. Sanayi-i Nefise'yi bitirip (1924), Paris'e giderek, Julian akademisine yazılan Şeref Akdik, Paul Albert Laurens atölyesine devam etti. Yurda dönünce (1928) Güzel Sanatlar Birliği ve Ankara Devlet sergilerine katılıp, özel sergiler açtı. Liselerde ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmenlik yaptı. 7. Devlet Resim ve Heykel sergisinde birincilik aldı.

Gerçekçi, modele bağlı yapıtlarında resim sanatının her türünü deneyen Şeref Akdik'in manzaraları en başarılı yapıtlarıdır. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde, başka müze ve galerilerde, Ankara Milli Kütüphane galerisinde, çeşitli özel koleksiyonlarda tabloları vardır.

akdiken

Gülgiller ailesinden birçok ağaç ya da ağaççığın cins adı (Bil. a. Crataegus). Çiçek açma mevsiminde beyaz, pembe, ender olarak da kırmızı ya da turuncu renge bürünen akdikenlerin insandan uzak doğada görkemli görünümleri vardır. Bazı türleri, bahçe duvarı oluşturmak için de kullanılır. "Soylu diken", "dikenli alıç" ve "güvem eriği" gibi adlar da verilen mayısdikeni (*Crataegus oxycantha* ya da *C.laevigata*), cinsin en çok bilinen türüdür. *Crataegus molli* türü, ABD'de Missouri

Yemişen, (C.phaenopyrum), *anayurdu Amerika olan bir akdiken türüdür ve boyu 10 metreyi bulabilir. Meyvelerinden reçel ve marmelat yapılır.*

eyaletinin resmî simgesi olmuştur. Yemişen (*C. phaennopyrum*) ideal bir sokak kenarı bitkisidir. Akdiken cinsinin bütün türlerinin dalları sıktır, küçük meyveleri eylül ayında olgunlaşır.

Akgün, Nahit Ulvi

Türk şairi (Milas 1918). İzmir 2. Erkek Lisesi'ni (1940), İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitiren

Özellikle manzara resimleriyle ünlü Şeref Akdik'in bir tablosu.

(1948) Nahit Ulvi Akgün, İstanbul ve İzmir okullarında psikoloji ve felsefe öğretmenliği, kütüphanecilik yaptı. İzmir Radyosu'nda"Şiir Sanatı"programını sundu.

İlk şiiri İzmir'de *Akın* gazetesinde yayınlanan (1936) Nahit Ulvi Akgün, önceleri yalın bir söyleyişle aşk ve duygu şiirleri yazmış, daha sonra şiirlerinde, bireyin yaşam ve toplum karşısındaki tavrını, tepkilerini işlemiştir.

Başlıca yapıtları: *Üç Gönül* (M. Serpin, K. Çatıkkaş ile, 1937), *Leyla* (1937), *Irg;* (1942), *Sebep* (M. Serpin ile, 1945), *Birisi* (1955), *Karanlıkta Bir Ağaç* (1960), *Gerçek Düş* (1965), *Evren Türküsü* (1966, Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü), *Ağaçlar Uyanınca* (1971), *Güneş Açınca* (1984).

Akhaia

Eski Yunanistan'da bölge. Peloponisos yarımadasının kuzey, Teselya'nın güney kesimlerini içine alan Akhaia bölgesi, İ.Ö. XIV. ve XIII. yy'lardan başlayarak Akhalar ya da Akalar adı verilen halkın yaşadığı bölgedir. Mykenai kökenli oldukları sanılan Akhalar, İ.S. IV. yy'a doğru, kentlerini korsanlara karşı savunmak için, bölgedeki on iki küçük kenti biraraya getiren Akhaia Birliği'ni kurmuşlardır. İ. Ö. 280'e doğru kurdukları ikinci ve daha önemli birlik, önce Sikyon'u (İ.Ö. 25) daha sonra Korinthos'u Makedonya egemenliğinden kurtarmış, İ.S. 146'da Korinthos savaşında Romalılara yenilip parçalanmış ve Akhaia bir Roma eyaletine dönüşmüştür.

Akhelaos

Makedonya kralı (öl. İ.Ö. 399). İ.Ö. 431'de tahta çıkan Akhelaos, devleti güçlendirdi; helenizmi destekledi; sanatçıları korudu. Tesalya'ya saldırıp (İ.Ö. 400), Larissa'yı aldı.

Akhenaton

Mısır firavunu. Tek tanrıya inanan ilk insanlardan biri olan (ama dinsel reformları kalıcı olmamıştır) Akhenaton (ilk adı *Amenhotep*'tir). İ.Ö. 1379'da babası Amen-

İ.Ö. 1379-1362 arasında firavunluk yapan Akhenaton, Mısır'da tek tanrıya tapmayı başlatmış, ama dinsel reformları, ölümünden sonra ortadan kalkmıştır. Döneminde Mısır sanatı, yandaki büstünde de görüldüğü gibi, Eski Mısır sanatında alışılmamış bir gerçekçiliği yansıtmıştır.

hotep III'ün yerine geçer geçmez, günümüzde Tell el-Amarna'nın bulunduğu yerde, Akhemeton ("güneş kursu ufku") adlı tavansız bir tapınak yaptırdı (Bk. TELL el-AMARNA). Sonra öbür tanrılara, özellikle Teb'deki resmî devlet tanrısı Amon'a tapmayı yasakladı. İ.Ö. 1374'te adını Amenhotep'ten ("Amon tatmin olmuştur"), Akhenaton'a ("Aten'a yararlı") değiştirip, Tell el-Amarna'da yeni bir başkent kurdurdu. Eşi Nefertiti'yle birlikte sanatçıları koruyup, sanat ve edebiyatta yeni bir üslup başlatılmasını sağladı.

Akhilleus

Eski Yunan mitolojisine göre, Truva Savaşı'nda çarpışanların içinde en güçlü, en hızlı ve en yetenekli olanı.

Homeros'un İlyada'sında, Truva'ya karşı savaşan Yunan ordularının büyük savaşçısı Akhilleus, bu resimde, öldükten sonra silah arkadaşı Aiaks tarafından taşınırken canlandırılmıştır.

Efsaneye göre peri Thetis'in oğlu olan Akhilleus (*Aşil* de denir), bebekken annesi tarafından, topuğundan tutularak Styks ırmağına daldırıldı ve annesinin parmaklarının topuğunu tuttuğu yer dışında, bütün bedeni silah işlemezlik özelliği kazandı. Truva Savaşı başlayınca, öleceğini bir kâhinden öğrenen annesinin, kral Lykomedes'in sarayındaki öbür kadınlarla birlikte, gitmemesi için yalvarmalarına karşın, Odysseus'un önerisini kabul ederek savaşa katıldı.

Homeros'un *İlyada*'da anlattığına göre, Truva Savaşı'nın onuncu yılında Akhilleus, en sevdiği kölesi Briseis'i Agamemnon'un alması üstüne, savaştan çekilerek, öfkeyle çadırına kapandı; ama yakın arkadaşı Patroklos'un öldürülmesi üstüne savaşa yeniden katılmaya karar verdi.

Hephaistos'un yaptığı büyük silah takımını (aralarında üstüne insanlığın bütün durumunun çizilmiş olduğu ünlü kalkan da vardı) kuşanıp, Truva kahramanı Hektor'u teke tek dövüşte öldürerek, Patroklos'un öcünü aldı. Hektor'un cesedini arabasının arkasında sürükleyerek Truva surlarının çevresinde yedi kez dönüp kısa bir süre sonra, Apollon ya da Paris'in attığı bir okla tek yaralanabilir yeri olan topuğundan yaralanarak öldü.

Akı, Niyazi

Türk bilim adamı ve yazarı (Kayalar, Yugoslavya 1913). İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitiren Niyazi Akı (1930), ilkokul öğretmenliği yaparken Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde yüksek öğrenimini tamamlayarak, öğretmenlik yaptı. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını verdikten (1956) sonra Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde öğretim görevliliğine başlayıp (1961), Yeni Türk Edebiyatı doçenti (1964) ve profesörü (1970) oldu.

Ülkü dergisindeki yazı ve incelemelerinin yanı sıra öyküleri de bulunan Niyazi Akı, özellikle yeni Türk edebiyatı ve Türk tiyatro tarihi üstüne yaptığı araştırma ve incelemeleriyle ün salmıştır.

Başlıca yapıtları: *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* (monografi, 1960), *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi* (1963), *Çağdaş Türk Tiyatrosu'na Toplu Bakış* (1968), *Hikâyet-i İbdâ-ı Yeniçeriyân/Bâ Bereket-i Pir-i Bektaşiyân/ Şeyh Hacı Bektaş Vel'-i Müslümân* (inceleme, Thomas Chabert'in 1810'da Viyana'da basılan Türkçe dramı, 1969), *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Hikâyeleri* (1985), *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi* (1989).

akıl ve ruh bozuklukları: Bk. RUH HASTALIKLARI.

akım : Bk. DEVRE, ELEKTRİK.

akımölçer: Bk. AMPERMETRE.

Akın, Bedii Faik: Bk. BEDİİ FAİK.

Akın, Cenan

Türk bestecisi ve koro yönetmeni (Şebinkarahisar 1932). İstanbul Belediye Konservatuvarı'nı bitirip (1955), aynı okulda derleme, armoni ve koro dersleri verdi. Hamburg'da Kurt Thomas'ın yanında koro yönetmenliği stajından sonra (1963), Şehir Operası'na koro yönetmeni oldu (1966). Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda öğretim üyeliğine ve TRT Çocuk Korosu yöneticiliğine (1991) atandı.

Başlıca yapıtları: *Halk Türküleri* (koro için), *Rübailer* (ses ve piyano için), *Destan* (orkestra için), *Çocuk Korolarına Şarkılar Albümü* (1986).

Akın, Gülten

Türk kadın şairi ve yazarı (Yozgat 1933). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitiren (1955) Gülten Akın, öğrencilik yıllarından başlayarak devlet kurumlarında çalışıp, kaymakam olan eşiyle Anadolu kasabalarında bulundu; yardımcı öğretmenlik, avukatlık yaptı; Türk Dil Kurumu'nda çalıştı.

Önceleri yaşamın ve doğanın içinde duyup yaşadığı kadınlığını, yalnızlık, umutsuzluk gibi kavramların çevresinde işleyen, tedirgin bir iç dünyanın şiirini yazan Gülten Akın, Anadolu'nun çeşitli ilçelerinde yaşaması sonucunda, bireysellikten ve İkinci Yeni çizgisinden uzaklaşarak, halka ve toplumsallığa yaklaşmış, şiirinin eski öz ve biçim öğelerini yeni bir dünya görüşüyle yoğurarak, kendine özgü toplumcu bir şiir kurmuş, *Seyran*

(bütün şiirleri; 1992) adlı yapıtıyla Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü Memet Fuat'la paylaşmıştır.

Başlıca yapıtları: *Rüzgâr Saati* (1956), *Kestim Kara Saçlarımı* (1960), *Sığda* (1964; 1965 TDK Şiir Ödülü), *Kırmızı Karanfil* (1971), *Maraş'ın ve Ökke'şin Destanı* (1972; 1970 TRT Şiir Başarı Ödülü), *Ağıtlar ve Türküler* (1976; 1977 Yeditepe Şiir Armağanı), *Seyran Koçaklaması* (1979), *İlahiler* (1983), *Şiiri Düzde Kuşatmak* (yazılar, 1983), *42. Gün* (anlatı, 1986), *Sevda Kalıcıdır* (1991; 1992 Halil Karagöz Şiir Ödülü).

Akıncı, Gündüz

Türk yazarı ve edebiyat tarihçisi (Çoruh 1914-İstanbul 1980). İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitiren Gündüz Akıncı (1938), Antalya ve Afyon liselerinde öğretmenlik yapıp, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Yeni Türk Edebiyatı asistanlığına başladı (1944). Doçentliğe (1955), profesörlüğe (1962) yükselip, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde dekanlık (1963-1964), Türk Dil Kurumu yayın kolu başkanlığı (1957-1968) yaptı.

Namık Kemal'le ilgili ilk yazısı *Zaman* gazetesinde çıkan (1936) Gündüz Akıncı, şiir, deneme ve eleştiriler de yazmıştır. *Türk Romanında Köye Doğru* adlı incelemesi, bu alanda yapılmış ilk ve önemli çalışmalardandır.

Başlıca yapıtları: *Abdühak Hamit* (1954; 1955 TDK Bilim ödülü), *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi* (1959), *Türk Romanında Köye Doğru* (1961), *Batıya Yönelirken Şinasi* (1962), *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* (1973).

akıntı: Bk. OKYANUS AKINTILARI.

akışmazlık

Bir akışkanın (sıvı ya da gaz) akışa karşı gösterdiği direnç. Bir akışkan, bir kuvvet altında akmaya başlarsa, harekete karşı koymaya çalışan her yerinde kayma direnci oluşur. Akışkanın bir tabakası, komşu tabaka üstünde hareket ederken, akışkanın yer değiştirmeye karşı direncini altetmek için, tabakaların her birine bir kuvvet uygulamak gerekir. Akışmazlık (*ağdalılık* da denir) belli bir gerilim bölgesinde bir değişmez olursa, akışkan, "Newton akışmazı" (özelliklerini ilk olarak açıklayan Newton'un adından) diye tanımlanır. İnce kum, bir kayma gerilmesi uyguladığında akışmazlığı arttığı için, bir Newton akışmazı değildir.

Akif, Enderunlu

Türk şairi ve tezkire yazarı (XVIII. yy.). Yaşamı üstüne yeterli bilgi bulunmayan Enderunlu Akif'in, yalnızca 1779'da Enderun'a alındığı ve orada eğitim gördüğü bilinir. *Mir'at-ı Şiir* adlı tezkiresinde, kendisiyle birlikte, çağdaşı 23 ozanın biyografisini vermiştir. Yapıtın adı, ebcet hesabıyla düzenlenmiş tarihini gösterir (hicri 1211/1796). Hatime bölümünde yapıtını Selim III'e sunduğunu belirtmişse de, kendi biyografisinde doğum tarihini bile yazmamıştır.

Akif Paşa

Türk devlet adamı, şairi ve yazarı (Yozgat 1787-İskenderiye 1845). Özel öğrenim görüp, Bozok'ta (Yozgat) Cebbarzade Süleyman Bey'in divan kâtipliğini yapan, çeşitli devlet görevlerinden sonra reisülküttaplığa getirilen (1832) Akif Paşa, 1835'te Hariciye nazırlığına (ilk Hariciye nazırıdır) atandı. Bir süre sonra görevden alınıp, Dahiliye nazırlığına getirildiyse de (1837), altı ay sonra hastalığı öne sürülerek görevden alındı. Kocaeli mutasarrıflığına atanıp (1839), halkın şikâyeti üstüne rütbesi kaldırılarak Edirne'ye sürüldü (1840). Cezasının bitiminde Yozgat ya da Bolu'da oturmasına izin verilince, Bolu'yu seçti ve padişaha başvurarak bağışlanmasını dilemesinin ardından, İstanbul'da oturmasına izin çıktı. Hac için gittiği (1844) Hicaz'dan dönüşünde, İskenderiye'de hastalanarak öldü.

Akif Paşa önce devlet adamıdır. Edebiyatı meslek olarak benimsememiş, özellikle düzyazıyı, siyasal uğraşında bir araç olarak kullanmıştır. Yenilik açısından düşünüldüğünde, en önemli yapıtı torunu için yazdığı şiirdir. Bu yenilik şiirin hece vezniyle ve koşma biçiminde yazılmasından çok, mersiyenin alışılmış temasından uzaklaşılmasında, ölüm karşısında alınan tavırdadır. Yokluk kavramını işleyen *Adem* kasidesi de önemlidir.

Başlıca yapıtları: *Münşeat-ı Elhac Akif Efendi ve Divançe* (1843), *Tabsıra, Eser-i Akif Paşa* (Mektuplar. Torunu Akif Bey tarafından hayatına ilişkin bir önsöz yazılarak bastırılmıştır, 1873), *Muharrerât-ı Hususiye-i Akif Paşa* (1883).

Akihito

Japon imparatoru (Tokyo 1933). 1952'de, resmen tahtın vârisi ilan edilen Akihito, soylulara özgü üniversitede öğrenim gördü. Nisan 1959'da zengin bir sanayicinin kızı olan Miçiko Şoda'yla evlenerek, Japon imparatorluk sülalesinde halktan biriyle evlenen ilk kişi oldu. Veliaht olarak pek çok ülkeyi ziyaret edip, babası Hirohito'nun 7 Ocak 1989'da ölmesi üstüne, imparatorluk tahtına çıktı.

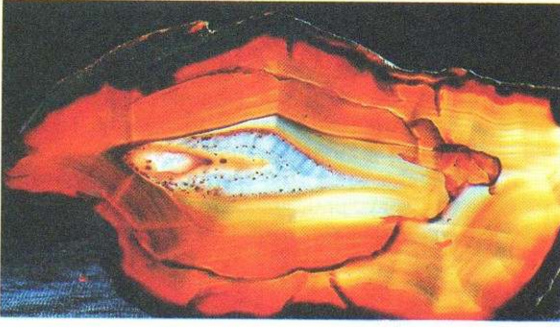

Japon veliahtı Akihito, uzun yıllar imparatorluk yapan babası Hirohito'nun 7 Ocak 1989'da ölmesiyle onun yerine Japonya tahtına çıkmıştır.

akik

Çok sert, kısmen saydam kalsiduan çeşidi. Uzun süre kuyumculukta kullanılmış olan akik, çeşitli renklerde olur. Bileşimi ve fiziksel özellikleri kuvarsinkiyle aynıdır. Silisyum dioksitten oluşmuştur; sertliği 7, görüntüsü cam pırıltılı, özgül ağırlığı 2,60'tır. Üstündeki renkli halkalar, oluşumu sırasında eklenmiş demir hidroksit katışıklardır. Şerit sayısı az ve belirginse "oniks" diye adlandırılır.

Eskiçağ'da, akikten yapılmış bir süs eşyası takan insanın tanrılar tarafından sevileceğine, bu sayede düşmanlarını yeneceğine, zengin olabileceğine inanılmıştı. Ayrıca beyaz akiğin uykusuzluğu geçirdiği yolunda da bir inanç vardı.

Çeşitli renklerde eş merkezli halkalarla bölünmüş bir kalsiduan çeşidi olan akik, yarı değerli taşlardandır. Uzun süre kuyumculukta kullanılmıştır; ama günümüzde daha çok küllablası, şemsiye sapı, tespih, vb. yapımında kullanılmaktadır. Hafif gözenekli olduğu için, metal tuzlarıyla etkileştirilmesi sonucunda çok çeşitli renklerde akikler elde edilmektedir.

Dünyanın en büyük akik yatakları Almanya'da Eder ve Oberstein'de ayrıca, Brezilya ve Uruguay arasında kalan Rio Grande de Sul bölgesindedir.

akita

Japonya kökenli bekçi köpeği ırkı. Yüksek, sağlam be-

Güçlü bekçi köpeği akita, Japonya'da lahitler üstünde kabartmalarına rastlanan küçük bir Japon köpeği ırkından türetilmiştir.

denli, dik kulaklı, kıvrık kuyruklu bir köpek olan akitanın omuzdan yere yüksekliği 61-71 cm, ağırlığı 35-55 kg'dır. Koku alma duyusunun, güçlülüğü ve dayanıklılığıyla tanınır. Dişisi, bir doğumda yedi-sekiz yavru yapar.

Yüzyıllar boyunca Japonya'da yalnızca soyluların yetişmesine izin verilen akita, günümüzde dünyanın her yerinde bekçi köpeği olarak kullanılmaktadır. 1931'de Japon hükümeti tarafından "ulusal anıt" ve "ulusal hazine"lerden biri ilan edilmiştir.

Akitanya

Fransa'da tarihsel bölge. Fransa'nın güneybatı kesiminin üçte birini kaplayan Akitanya, eski Galya'nın üç parçasından biriydi. 500 yıl Roma egemenliğinde kaldıktan sonra, V. yy'da Vizigotların, 507'de de Vizigotları yenen Frankların eline geçti. 725'e doğru İspanya müslümanlarının fethettikleri bölge, Frank önderi Şarl Martel tarafından 733'te geri alındı ve Karolenj İmparatorluğu topraklarına katıldı.

X. yy'da, imparatorluğun zayıflamasından yararlanan soylular yönettikleri topraklarda egemenliği ellerine geçirirlerken, Akitanya da Bernard Plantevelue (868-86) ve oğlu Guillaume I tarafından bir düklüğe dönüştürüldü. Bir süre sonra parçalanan düklüğü Guillaume V, 995'te yeniden kurdu. Guillaume VIII'in ölümünün (1137) ardından, önce Fransa kralı Louis VII'yle, sonra da boşanarak (1152) İngiltere kralı Henry II'yle evlenen kızı Eleanor'un oğulları Richard I, John ve onların oğulları, İngiltere kralı unvanının yanı sıra Akitanya dükü unvanını da taşıdılar. 1224'te Poitou'yu, sonraki yy'da da Akitanya'nın geri kalan kesimini almalarıyla, Akitanya düklüğü ortadan kalktı. Yüzyıl Savaşları sırasında İngilizlerin kazandıkları zaferlerden sonra, Edward III, düklüğü 1360'ta yeniden kurduysa da, Akitanya bölgesi 1453'te kesin olarak Fransa'ya katıldı.

Akkâ

İsrail'de kıyı kenti. Hayfa'nın 19 km kuzeyinde, Hayfa koyu kıyısında yer alan Akkâ'nın nüfusu 38 700'dür. Eskiden çok işlek olan limanın kumla dolmuş olmasına karşılık, günümüzde kıyı kesimi önemli bir yaz turizmi (su sporları) merkezidir. Balıkçılık da oldukça gelişmiştir.

Romalılar, Araplar, Haçlılar, Türkler ve İngilizler arasında el değiştiren Akkâ, Haçlı seferleri döneminden sonra yıkıntıya dönüşmüş, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra, Cezzar Ahmet Paşa tarafından büyük ölçüde yeniden kurulmuş ve Napolyon'un kuşatmasına direnmeyi başarmıştır.

Akkad

Mezopotamya'da bir kentin ve bir krallığın adı. İ.Ö. 2300'e doğru Sargon'un kurduğu Akkad Krallığı, aşağı yukarı yüzelli yıl boyunca Mezopotamya'ya egemen oldu; dönem dönem, doğuya ve batıya uzanan toprakları da vergiye bağladı. Sargon'dan sonraki başlıca kralı Naram Sin, topraklarını daha da genişlettiyse de, oğlu Şarkali Şarvi'ni öldürülmesinden (2160'a doğru) sonra, krallık yavaş yavaş parçalandı ve 2125'e doğru ortadan kalktı. İ.Ö. 2000'den başlayarak Babil hükümdarları, çoğunlukla Sümer ve Akkad kralı unvanını taşıdılar.

Bilinen ilk yazılı Sami lehçesi Akkadca'yı konuşan Akkadlıların, dinsel ve toplumsal kurumları da, güneydeki Sümerlerden kesinlikte ayrıydı. Bununla birlikte, Sümerlerin daha eski ve daha karmaşık uygarlığından pek çok uygarlık öğesini alarak (çivi yazısı, siyasal örgütlenmenin bazı yönleri) kendilerine uyarlamışlardı.

Akkirmanlı Nakşi: Bk. NAKŞİ ALİ AKKİRMANLI.

Akko: Bk. AKKÂ.

Akmak

Alaska'da arkeoloji alanı. Kobuk ırmağının denize döküldüğü yerden yaklaşık 200 km uzaklıkta yer alan Akmak'ta, 1941'de ABD'li arkeolog J. Louis Giddings yö-

netiminde yapılan kazılarda, günümüze kadar Amerika kıtasında ortaya çıkarılmış en eski (İ.Ö. 13000-İ.Ö. 6000 arasından kalma) kabataş aletler (Akmak sözcüğü, Eskimo dilinde sert, çakmak taşına benzer koyu renkli bir taşı belirtmektedir) uygarlığı ortaya çıkarılmıştır. Akmak'ta elde edilen büyüklü küçüklü taş aletlerin en yakın benzerleri, Baykal gölü kıyısındaki arkeoloji alanlarında bulunmuş Sibirya tipi aletlerdir. İnsan yapısı aletler genel olarak birbirine benzemekle birlikte, ayrıntılar Akmak uygarlığının, Sibirya etkisinden kurtulduktan sonra, bağımsız geliştiğini göstermektedir.

akmecilik

1912-1922 arasında etkili olmuş Rus edebiyat akımı. Ahmatova ve Osip Mandelstom'un da aralarında bulunduğu bir edebiyatçılar topluluğu tarafından, Rus simgeciliğinin gizemci belirsizliğine tepki olarak kurulmuştur. "Akme" sözcüğü, Yunanca "en yüksek nokta" ya da "kusursuzluk" anlamına gelmektedir.

Aknar, Hamdi Suat

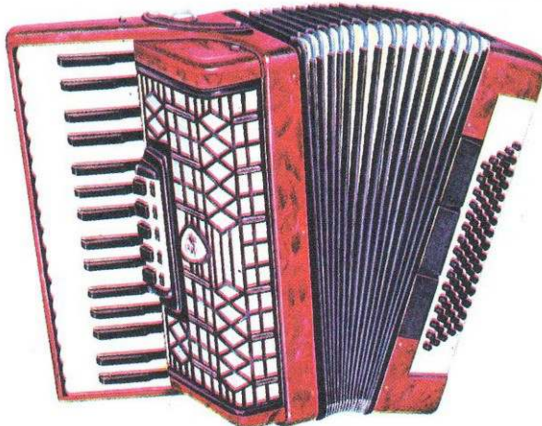
Türk hekimi (Harput 1873-İstanbul 1936). Askerî Tıbbiye'yi bitirip (1899), Almanya'da patolojik anatomi dalında uzmanlaşan Hamdi Suat Aknar, Gülhane'de, Mektebi Tıbbiye'de ve bu iki kurum birleşince yeni Tıp Fakültesi'nde ders verdi. Kanser üstüne araştırmalar yapıp, Kanser Mücadele ve Taharri Cemiyeti'ni kurdu (1932). 1933 üniversite reformunda üniversite dışı bırakıldı. Gureba Hastanesi patolojik anatomi laboratuvarında şeflik yaptı.

Hastalardan ve kadavralardan tahlil amacıyla alınan parçaların korunması için bir eriyik hazırlayan H.S. Aknar, bitkilerdeki urların kanser olmadığını kanıtlamış, araştırmalarının çoğu yabancı ülkelerde yayınlanmış, limofit dokudaki retikuloendotel kökenli uru ilk kez tanıtmış, patolojik anatomi araştırmalarına öncülük etmiş, 1974'te, eski hizmetlerinden ötürü, anısına Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu'nun hizmet ödülü verilmiştir.

Başlıca yapıtları: *Teşrih-i Maraz-ı Umumi* (Genel Patolojik Anatomi, 1929), *Feth-i Meyyit* (Otopsi, 1930).

Akoma: Bk. ACOMA.

akordiyon

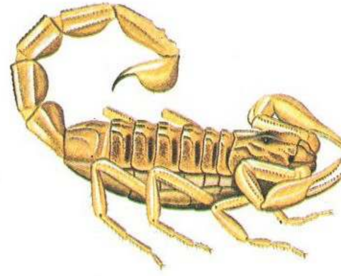

Akordiyon, körükler (ortada) *tarafından yaratılan bir hava akımının, akortlu metal telleri titreştirmesiyle ses çıkartan bir çalgıdır. Sağ el klavyede melodinin notalarını çalarken, sol el de düğmelere basarak armoniyi sağlar.*

Bir körüğü harekete geçirmekle yaratılan hava akımının etkilediği serbest metal dillerinin titreşmesiyle ses çıkaran havalı çalgı. Bir ya da iki kılavuz ile bir körükten oluşan akordiyonda, serbest metal dillerin titreşmesi, klavyenin tuşlarına basmakla sağlanır. Akordiyon 1829'da Viyanalı bir org yapımcısı tarafından tek klavyeli (üstünde sağ el tuşlarının bulunduğu) olarak yapılmış sol el tuşları 1829'da eklenmiş, 1940'ta daha da geliştirilerek "konser akordiyonu" yapılmıştır. Aslında bir halk çalgısı olan akordiyonun, klasik repertuardaki yeri kısıtlıdır.

akrep

Akrepler takımından eklembacaklı hayvanların ortak

Kuzey Afrika'da yaşayan akrep türlerinden Buthus occitanus*'un zehiri, insanda ölüme yolaçabilir. Bazı başka türlerin çoğunun zehirleri öldürücü değildir*

adı. Akrepler ucu iri bir kıskaç biçiminde pedipalplarıyla ve bedenlerinin iki bölümlü olmasıyla ayırt edilirler. Söz konusu iki bölümden öndeki, yedi boğumlu, arkadaki beş boğumludur (ucunda sivri iğne ile zehir bezleri yer alır). Akrepler genellikle sıcak ve tropikal iklimli bölgelerde (Türkiye'de genellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde) yaşarlar. Boyları 10-12 cm'yi bulabilir. Gündüzleri taşların altında, duvar çatlaklarında geçirir, gece ortaya çıkarlar. Son derece yırtıcı, etçil hayvanlardır; pedipalplarıyla yakaladıkları avlarını, iğnelerinden akıttıkları zehirle öldürürler. Böcekler ve örümceklerle beslenirler.

Akrep türlerinin çok azının zehiri öldürücüdür; bununla birlikte tümünün sokuşu acı verir. ABD'de yaşayan *Centruroides sculpturatus* türünün zehiriyse öldürücüdür. Akrep sokmasına karşı çeşitli serumlar geliştirilmiştir.

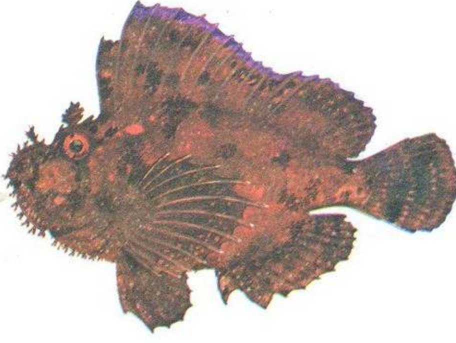
Akrep

Samanyolu'nun parlak bölümünde, Yay takımyıldızının batısında yer alan takımyıldız. Yaz aylarının en gösterişli takımyıldızı olan Akrep'in en parlak yıldızı Akrepyüreği'dir. Ayrıca birçok yıldız kümesi ve bulutsu kümesi içerir.

Uzayda günümüze kadar bilinen en güçlü X ışını kaynağı Sco X-1, Akrep takımyıldızında yer alır; mavi renkli bir değişken yıldız olduğu anlaşılmıştır.

akrepbalığı

Akrepbalığıgiller (*Scorpaenidae*) ailesinden balıkların ortak adı. Yaklaşık 300 tür içeren akrepbalığıgiller ailesi üyelerinin, başlarının iki yanında ve sırtlarında dikenleri vardır; türlerin çoğunda bu dikenler zehirli (bazı türlerininki insan için öldürücü olabilir), bazılarınınkiyse, zehirsizdir; ama büyük bir acı verir. Akrepbalıkları ılıman ve tropikal bölgelerin denizlerinde yaşar, daha küçük balıklarla beslenirler. Dişiler ovovivipardırlar: Yavrular,

Akrepbalığıgiller ailesinin bazı üyeleri gibi Trenionostus tricanthus *türünün de, battığında büyük bir acı veren, ama zehirli olmayan dikenleri vardır.*

annenin karnında yumurtalardan çıkar, canlı olarak doğarlar.

akrilik: Bk. PLASTİK.

akrilonitril

Kaynama noktası 77 °C olan, renksiz, yanıcı ve zehirli sıvı. Kimyasal formülü $CH^2CH|CN$ olan akrilonitril, birçok organik çözücüde tam, sudaysa az çözünen bir organik moleküldür. Kolaylıkla polimerleşmesi nedeniyle, Orlon ve Akrilan gibi sık yararlanılan liflerin elde edilmesinde, ayrıca, yüzey kaplamalarında, yapıştırıcılar yapımında, yiyecek ve içecek kapları yapımında kullanılır. Yapılan araştırmaların 1977'de akrilonitrilin kansere yol açabilecek bir madde olduğunu göstermesinden sonra, ABD hükümeti, akrilonitril işleyen tesislerde çalışanların bu maddeyle temasını sınırlayan standartlar getirmiştir. 1977-1985 yılları arasında akrilonitrilin alkolsüz içeceklerin koyulduğu kapların yapımında kullanılması yasaklanmış, o tarihten sonra söz konusu kaplardaki akrilonitril oranını azaltan yeni bir yöntem geliştirilmesiyle, kullanımı serbest bırakılmıştır.

akrobat: Bk. SİRK.

Akron

ABD'de kent. Ohio eyaletinde Summit yönetim bölümünde, Cleveland'ın 6 km güneydoğusunda yer alan Akron'un nüfusu, 223 019'dur. 1825'te kurulan Erie kanalının tamamlanmasıyla (1827) bir ticaret ve ulaşım merkezine dönüşen Akron'da F. Goodrich'in ilk kauçuk fabrikasını açmasıyla kentin ikinci büyüme dönemi başlamış, 1960'tan sonra, bir nüfus azalması yaşanmıştır.

Günümüzde Akron kauçuk, kimyasal madde, plastik, uçak, ağır makine ve traktör üreten yüzlerce fabrikanın bulunduğu bir sanayi merkezidir. Ayrıca, 1870'te kurulan üniversitesiyle ünlüdür.

akropolis

Eski Yunan kentlerinde, kentlerin yanıbaşındaki yüksekliklere verilen ad. Klasik dönem Yunanistan'ında her önemli yerleşme yerinin bir akropolisi (Yunanca "en yüksek kent" anlamına gelir) vardı. Tapınaklar, hazinelerin saklandığı yapılar ve çeşitli kurumlar burada yer alırdı. Saldırı durumunda akropolis sonuna kadar savunulurdu.

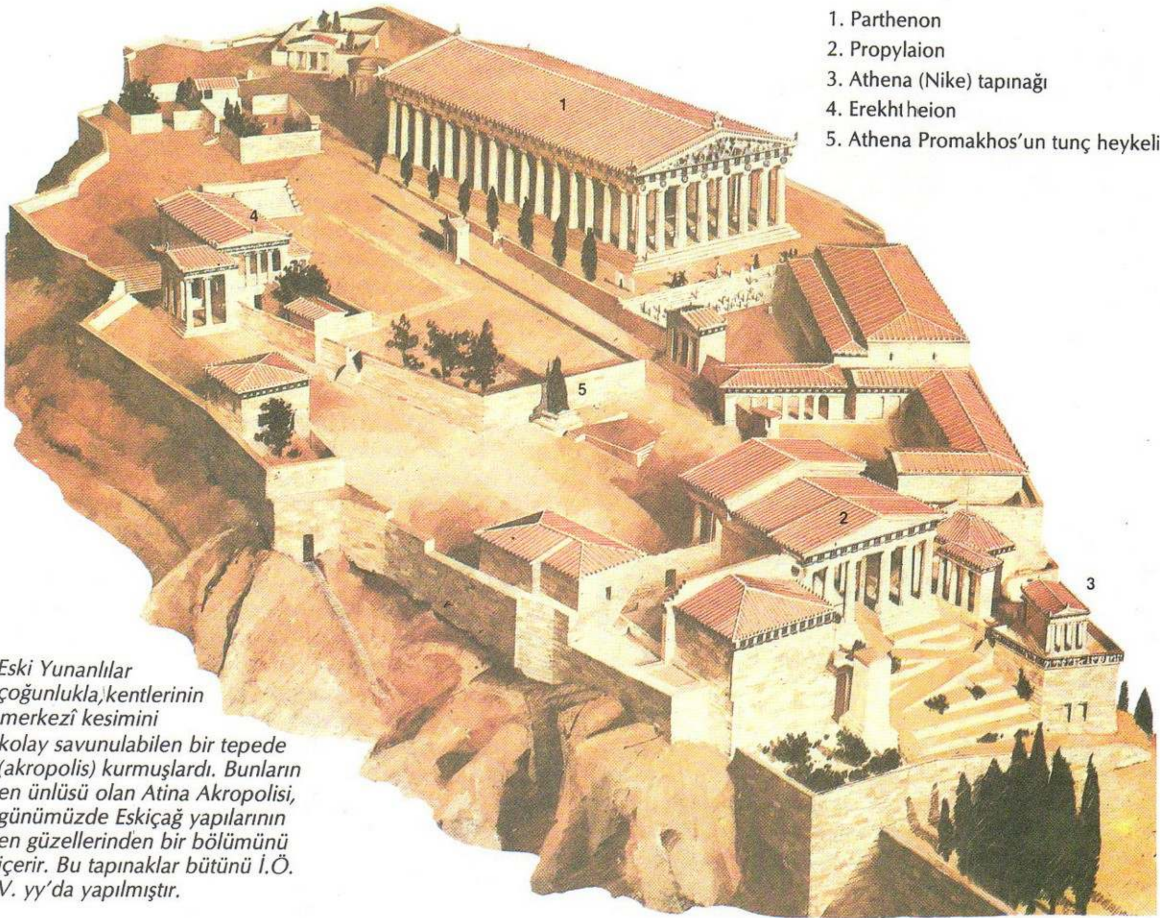
Atina Akropolisi. Akropolislerin en ünlüsü Atina Akropolisi'dir. Attike ovasında, deniz düzeyinden 152 m yükseklikte, 270x150 boyutlarında bir kayalık olan Atina Akropolisi'ne Cilalıtaş devrinde yerleşildi. Tunç devrinde (İ.Ö. yaklaşık 3000) evler ve bir kral sarayı yapıldı. Günümüze kalan görkemli yapılar, İ.Ö. V. yy'da devlet adamı Perikles tarafından başlatılan geniş bir yapı programı sonucunda gerçekleştirildi. Yapılış sıralarına göre Atina Akropolisi'ndeki başlıca yapılar şunlardır: Parthenon (Athena Parthenos tapınağı, İ.Ö. 447-432) Propylaion (kapılı giriş, İ.Ö. 437-432), Athena tapınağı (İ.Ö. 427-424), Erekhtheion tapınağı (İ.Ö. 421-405). Bu yapıların önemli bölümleri hâlâ ayaktadır. Sanayinin yarattığı çevre kirlenmesinden korunmaları için hazırlanan kapsamlı bir restorasyon programı, 1980 yıllarından bu yana sürdürülmektedir.

Parthenon. Atina Akropolisi'ndeki en büyük yapı Parthenon'dur, Athena Parthenos'a ("Savaşçı Kız Athena") adanmış bu tapınak, Dor üslubunda bir yapıdır, Bütünüyle beyaz Pendelikon mermerinden yapılmıştır ve çevresinde sütunlar vardır. Mimarları İktinos ve Kallikrates, heykel yapımcısı Pheidias'tır. Heykeller arasında Athena'nın fildişi ve altından yapılmış dev boyutlu bir figürü, sıra sütunların iç yanındaki Panatheanika ayinini canlandıran kesintisiz bir friz kuşağı, vb. sayılabilir. Cella'nın yanı sıra, sütunların içinde kalan alanın iki ayrı galeriye bölünmüş olması, tapınağa alışılmamış bir özellik verir. Bu galerilerden küçük olanı Savaşçı Kız'a (Parthenon) adanmış, yapı da sonradan bu adla anılmaya başlanmıştır. Daha büyük olan galeride, Athena'nın Pheidias tarafından yapılmış dev bir figürü bulunduğu bilinmektedir; bu figür daha sonra Haçlılar tarafından İstanbul'a götürülmüş ve günümüze kalmamıştır.

Eskiçağ'dan sonra sırasıyla Bizans kilisesi, Roma (katolik) kilisesi olarak kullanılan Parthenon, bölgenin Türkler tarafından fethinden sonra, barut deposu olarak kullanılmış, 16 Eylül 1687'de Venediklilerin açtığı top ateşi sırasında bir gülle rastlaması sonucu Parthenon'daki barut patlamış, parçalar bütün Akropolis'e saçılmıştır. Arta kalan heykeller de hızla ortadan kaybolmaya başlamıştır. Bunlar arasından az sayıda parça Fransa'ya götürülmüş, ama çoğu 1802-03'te İngiltere'ye yollanmıştır. 1922-23'te Yunanlı arkeolog Nikholas Balanos, tapınaktan arta kalan parçaları toplamış ve bir dizi sütun ile üstlerinde yer alan bölümleri restore etmiştir.

Propylaion. Tepenin batı ucunda yer alan Propylaion, Akropolis'e giriş kapısıdır. Hiçbir zaman tamamlanmamış olmasına karşın, günümüzdeki biçimiyle yaklaşık olarak İ.Ö. 530'da Peisistratos döneminde yapılmış kapının yerine konmak için yapılmıştır. İç ve dış sütun dizileri Dor üslubundadır ve Parthenon'unkileri hatırlatır. İç bölümde daha ince İon üslubunda sütunlar vardır. Ana giriş kapısının iki yanındaki iki odadan biri, "resim galerisi" olarak kullanılmıştır. Hiçbir zaman tamamlanmamış olan ikincisinin, "heykel galerisi" olarak tasarlandığı sanılmaktadır.

Athena tapınağı. Yalnızca 5,64 x 8,34 m boyutunda olan küçük Athena tapınağı (ya da *Athena Nike* tapınağı), Propylaion'un güneybatısında, yeniden yapılmış bir Mykenai surunun üstünde yer alır. Akropolis'teki bütünüyle İon üslubunda tek yapı olan tapınak, mimar Kallikrates tarafından, öndeki ve arkadaki sütunlu girişler dört sütunlu olarak tasarımlanmıştır. 1686'dan sökülerek taştan kale yapımında kullanılmış, 1836'da parçaları derme çatma biçimde bir araya getirilmiş, daha sonra 1935-40'ta Balanos ve A.K. Orlandos tarafından daha

Eski Yunanlılar çoğunlukla kentlerinin merkezî kesimini kolay savunulabilen bir tepede (akropolis) kurmuşlardı. Bunların en ünlüsü olan Atina Akropolisi, günümüzde Eskiçağ yapılarının en güzellerinden bir bölümünü içerir. Bu tapınaklar bütünü İ.Ö. V. yy'da yapılmıştır.

özenle yeniden kurulmuştur.

Erekhtheion. Perikles dönemi yapılarının en sonuncusu, en karmaşığı en zengin biçimde süslenmiş olanıdır. Mimarın (Mnesikles olduğu sanılmaktadır) benimsediği alışılmışın dışındaki iki düzeyli plan, Atinalıların uzun süre kutsal olarak kabul ettikleri çok sayıda yerden yararlanılmasını sağlamıştır. Tapınağın doğuya bakan üst bölümünde Athena Polias'a ("kentin koruyucusu Athena") adanmış bir kutsal yer, batı ucundaki alt düzeyde, yerel tanrılara ve Poseidon'a adanmış üç tane daha küçük oda vardır. Kuzeye açılan büyük sütunlu giriş, güzel orantılanmış İon üslubunda sütunlarla süslüdür.

Erekhtheion'un en tanınmış yeri, güney tarafında, Parthenon'un karşısındaki karyatidlerden (kadın figürü biçiminde sütunlar) oluşan sütunlu giriştir. Çatı 6 karyatidin üstünde durur. Günümüzde görünen karyatidler kopyadır; asılları, korunmak amacıyla Akropolis müzesine kaldırılmıştır.

Aksakov, Sergey Timofeyoviç

Rus yazarı (Ufa 1791-Moskova 1859). Yazarlığının ilk döneminde yazdığı balıkçılık ve avcılıkla ilgili kitaplar, araştırmacılığın ve betimlemenin başyapıtlarından sayılan S. T. Aksakov, 1856'da aile içinde geçen olayları öyküleştirerek *Semeynaya hronika* (Bir Ailenin Tarihi, 1856) adlı kitabını yayınladı. Yakın dostu Gogol'le ilgili anıları (1890'da yayınlandı), bu yazarın yapıtlarını anlamak için bir anahtar sayılmaktadır.

Aksal, Sabahattin Kudret

Türk şairi ve yazarı (İstanbul 1920-ay.y. 1993). İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitiren (1943), Sabahattin Kudret Aksal, liselerde felsefe öğretmenliği, Çalışma Bakanlığı'nda is müfettişliği (1949), İstanbul Belediyesi müfettişliği (1951), Konservatuvaı (1959) ve Şehir Tiyatroları (1961) müdürlüğü yaptı. Belediye Konservatuvarı öğretmenliğinden emekliye ayrıldı.

İlk şiiri *Varlık*'ta yayınlanan (1938) Sabahattin Kudret Aksal, öykü (*Küllük* der., 1940) ve tiyatro alanında da yapıt vermiş (1948), bir ara fıkralar (1941-1945), tiyatro eleştirileri yazmıştır. Şiirlerinde yalnızlık, tedirginlik, avarelik, barış ve yolculuk isteği gibi temalar çevresinde küçük insanların gündelik yaşamını kent görüntüleri içinden yansıtan S. K. Aksal'ın şiiri, Orhan Veli şiirinin Cahit Sıtkı-Ziya Osman verileriyle derinleşmesi, gizeme yer vermesi biçiminde tanımlanabilir. Öykü ve oyunlarında da şiirin ölçülerinden yola çıkarak, dil ve anlatımı öne almıştır.

Şiir kitapları: *Şarkılı Kahve* (1944), *Gün Işığı* (1953), *Duru Gök* (1958), *Elinle* (1962), *Bir Sabah Uyanmak* (ilk iki kitabına yeni şiirler eklenerek, 1962), *Eşik* (1970), *Zamanlar* (1982), *Bir Zaman Düşü* (1984), *Şiirler* (bütün şiirleri, 1988), *Buluşma* (1990, Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü).

Oyunları: *Şakacı* (1952), *Tersine Dönen Şemsiye* (1958), *Kahvede Şenlik Var* (1968), *Kral Üşümesi* (1970), *Bay Hiç* (1980), *Sonsuzluk Kitabevi* (1980), *Önemli Adam* (1983).

Öykü kitapları: *Gazoz Ağacı* (1955 Sait Faik Hikâye Armağanı), *Yaralı Hayvan* (TDK 1957 Sanat Armağanı).

Aksaray (kent)

Aksaray ilinin merkezi. İç Anadolu Bölgesi'nde, Melen-

Aksaray'da Eğriminare.

diz dağlarından inerek Tuz gölünün güneyindeki bataklık alanda sona eren Melendiz çayının (bu çayın başlangıç kesimine Ihlara deresi adı verilir) ovaya çıktığı yerde kurulmuş olan Aksaray kentinin nüfusu 90 698'dir.

Tarih. Aksaray kentinin kurulduğu yerde Eskiçağ'da bulunan *Garsaura* adlı kentin İ.Ö. III. binyılda kurulan Hitit merkezi Karsaura'yla aynı kent olduğu sanılmaktadır. Kapadokya krallarından Arkhaleos tarafından yeniden kurulan, kurucusunun adından ötürü *Arkhelais* denilen bu kent, Anadolu Selçukluları tarafından fethinden sonra, İzzettin II Kılıçarslan'ın yaptırdığı yapıtlarla adeta yeniden kuruldu; ortasında yapılan görkemli saraydan ötürü "Aksaray" adı verildi. Anadolu Selçukluları döneminde iki önemli kültür merkezi olan Konya ve Kayseri kentlerini birbirine bağlayan ana yol üstünde gelişen Aksaray, Anadolu Selçukluları devletinin dağılmaya başlamasıyla, Karamanoğullarının egemenliği altına girdi. Osmanlılar ile Karamanoğulları arasındaki siyasal savaşımdan etkilenip, Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı topraklarına katıldı (1397). Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra, yeniden Karamanoğullarına geçip, 1468'de Fatih Sultan Mehmet, Karamanoğulları Beyliği'ne son verince, kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Bu arada kentte yaşayanların bir bölümü İstanbul'a yerleştirilip, İstanbul'da bu göçmenlerin yerleştirildiği semte de Aksaray adı verildi.

XVI. yy. başlarında semt sayısı 36, nüfusu yaklaşık 5 000 olan Aksaray'ın XIX. yy. sonunda semt sayısı 41'e, nüfusu 9 500'e yükseldi. Halıcılık ve dokumacılık önemli ölçüde gelişti.

Osmanlı yönetim örgütü içinde önceleri Karaman eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Aksaray, XIX. yy'ın ortalarından başlayarak, Niğde'ye bağlı bir kaza merkezi oldu. Eski önemini yitirip, nüfusu 3 000 - 3 500'e kadar düştüyse de, XIX. yy'ın sonunda yeniden 4 000 - 5 000'e yükseldi.

GÜNÜMÜZDE AKSARAY

Cumhuriyet döneminin başlarında il merkezi olan Aksaray, kısa süre sonra yeniden bir ilçe merkezi yapılarak (1922) Niğde iline bağlandı. 1927 sayımında 7 339 olan nüfusu, 1950'ye kadar 10 000'i aşamadı. 1950'de 10 000'i (10 966), 1970'te 30 000'i (30 138), 1985'te 80 000'i aşıp (81 056), bu hızlı gelişmenin sonucunda, 1989'da çıkarılan 3 578 sayılı yasayla kurulan aynı adlı yeni ilin merkezi oldu. 1990 nüfus sayımında nüfusu 90 000'i de aştı.

Aksaray kenti, Kayseri'yi Nevşehir üstünden Konya'ya bağlayan karayolu ile Adana-Ankara yolunun kavşak noktasında önemli bir pazar yeridir. Ihlara vadisini görmeye gelen turistler için bir konaklama yeri rolü oynamaya da başlamıştır. Halı dokumacılığının yanı sıra tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının kurulmasıyla hızla gelişmektedir.

Aksaray (il)

İç Anadolu Bölgesi'nde il. Yüzölçümü 7 626 km^2, nüfusu 1990 sayımında 326 399, merkezi *Aksaray* kenti olan Aksaray ilinin, 7 ilçesi vardır: Merkez, Ağaçören, Eskil, Gülağaç, Güzelyurt, Ortaköy, Sarıyahşi.

Kuzeyde Ankara ve Kırşehir, doğuda Nevşehir ve Niğde, güneyde ve batıda Konya illeriyle sınırlı olan Aksaray ilinin doğusu ve güneydoğusu dağlarla, güneybatısı yaylalarla, orta kesimleri ovalarla kaplıdır. Doğu kesiminde, güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu dağlar, Tuz gölünün doğu kıyısına paralel uzanırlar. Doğudaki dağlık kesimin en yüksek noktası, Ekecik dağıdır (2 137 m). Güneydoğu kesimdeyse, yanardağ kökenli dağlar yer alır. Bunlardan İç Anadolu Bölgesi'nin Erciyes'ten sonra en yüksek doruğu olan Büyük Hasan dağı, Aksaray-Niğde il sınırı üstünde 3 268 m'ye yükselir. İlin orta kesimlerini kaplayan ve Aksaray ovası adı verilen ova, Tuz gölüne doğru alçalır. Güneybatı kesimde, "Obruk yaylası" adı verilen, bir kesimi Konya ili sınırları içinde de uzanan kalker yapılı yayla yer alır ve kuzeydoğusundaki Tuz gölü çukur alanını, güneybatısındaki Konya ovası çukur alanından ayırır.

Aksaray ili, ülkemizin en az yağış alan köşelerinden biridir. Özellikle Tuz gölüne yakın kesimler daha az yağış alır. Aksaray kentinde yıllık yağış tutarı, ortalama olarak 339 mm, en sıcak ay ortalaması 22,9 °C, en soğuk ay ortalaması - 0,3 °C'tır. Günümüze kadar kaydedilmiş en yüksek sıcaklık 37,8 °C (31.7.1971), en düşük sıcaklıklar -26,4 °C'tır (18.1.1972).

İklimin bir yansıtıcısı olan doğal bitki örtüsü, yağış azlığının sonucu olarak otsu bozkır bitkilerinden oluşur. İnsan eliyle ekilmiş akasyalar ve su boylarındaki söğütler ile kavaklıklar dışında, çıplak görünüş bütün ile egemendir.

Aksaray ilindeki önemli akarsular Tuz gölünde sona ererler. Bunların en uzunu "Beyazsu", "Ulusu" gibi adlarla da anılan Melendiz suyudur. İlin kuzeydoğu kesiminin bazı küçük dereleriyse Kızılırmak'a ulaşır. İldeki en önemli göl, Türkiye'nin ikinci büyük gölü olan Tuz gölüdür. Yalnız bu gölün bir kesimi Ankara, bir kesimi de Konya ili sınırları içine taşar. Güneybatı kesimdeki Obruk yaylası üstünde bazı küçük obruk gölleri yer alır. Yapay göllerden Hirfanlı baraj gölünün bir kesimi de Aksaray sınırları içindedir. İldeki bir başka yapay göl de, Melendiz suyu üstündedir (Mamasın barajı gölü).

EKONOMİ

Aksaray ilinin ekonomisinde, genel olarak, tarım ve hayvancılık birinci sırada gelir. Ekim alanları içinde en geniş yer tahıl tarlalarına ayrılmıştır. Tahıl türleri arasında da buğday en çok ekilen türdür. Onu arpa izler. Yörede tarımın gelişmesinde Koçaş Tarım İşletmesi'nin olumlu etkileri olmuştur. Sanayi bitkilerinden en çok pancar, yumrulu bitkilerden en çok patates üretilir. Meyvecilik önemli ölçüde gelişmiştir. Meyve türleri

arasında en çok elma üretilir. Hayvancılıkta küçükbaş hayvan (en çok koyun) sayısı oldukça yüksek, büyükbaş hayvan sayısı önemsizdir. Tarıma ve hayvancılığa bağlı sanayi kolları oldukça gelişmiştir. Tarıma dayalı olarak un, süt ve yem sanayilerinin, hayvancılığa bağlı olarak da halıcılığın geliştiği ilde, el halılarıyla özellikle Taşpınar kasabası ün yapmıştır. İldeki önemli bir başka sanayi kolu da rafine tuz sanayisidir. Ayrıca çeşitli yerlerde tuğla ve kiremit fabrikaları kurulmuştur.

ULAŞIM

Aksaray ili Adana-Ankara-İstanbul yolu ile Konya-Kayseri yolunun keşişme noktasında önemli bir yol kavşağıdır.

Aksarayi, Mahmut Bin Muhammet

Selçuklu tarihçisi (XIV. yy.). Selçuklulara ve Moğollara hizmet etti. İbni Bibi tarihini tamamladı ve kitabına *Müsamerat ül-Ahyar* (Hayırlıların Gece Sohbeti, 1323) adını verdi. Farsça yazılmış bu kitap, Selçukluların son dönemi ile Anadolu beylikleri döneminin başlangıcı üstüne çok değerli bir kaynaktır.

Aksel, Malik

Türk ressamı ve yazarı (Selanik 1903-İstanbul 1987). İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitiren (1921) Aksel, bir sınavı kazanarak gittiği Berlin'de Yüksek Resim Okulu'nda okudu. Dönüşünde Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü'nde resim ve sanat tarihi öğretmenliği yaptı. 1973'te Devlet Sergisi ödülünü aldı.

Çağdaş Alman anlatımcılığı ile izlenimciliğinden etkilenen Aksel, bağımsız bir teknikle daha çok yerli konuları işleyen bir ressam olarak tanınmış, gazete ve dergilerde yayınlanan denemeleri, resim eleştirileriyle de dikkati çekmiştir. Türk halk sanatı, folkloru üstüne değerli incelemeler yapıp, araştırmalarındaki edebiyat kişiliğiyle kendini yazar olarak da kabul ettirmiştir: *Resim Sergisinde Otuz Gün* (1943), *İstanbul Mimarisinde Kuşevleri* (1959), *Anadolu Halk Resimleri* (1960), *Türklerde Dini Resimler* (1967), *Sanat ve Folklor* (1971).

Malik Aksel, Alman anlatımcılığından ve izlenimciliğinden etkilenmekle birlikte, Kız Çocuğu adlı bu tablosunda da görüldüğü gibi, yapıtlarında yerli konuları işlemiştir.

akselerometre: Bk. İVMEÖLÇER.

Aksenov: Bk. AKSİONOV.

Akses, Necil Kâzım

Türk bestecisi (İstanbul 1908). İlkokulda keman, ortaokulda Mesut Cemil Tel'den viyolonsel öğrenmeye başlayan Necil Kâzım Akses, Darülelhan'dayken Cemal Reşit'ten armoni dersleri aldı. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirip (1926), müzik çalışmalarını Viyana'da Devlet Müzik ve Temsil Akademisi'nin Viyolonsel ve Kuram bölümünde sürdürdü; besteci ve müzik eleştiricisi Joseph Marx ile çalıştı (1931). Akademi'yi bitirince İleri Kompozisyon bölümüne kabul edilip, Prag Devlet Konservatuvarı'nda Josef Suk ile yüksek besteleme çalıştı. Yurda dönünce (1934) Musiki Muallim Okulu'na biçimbilim ve ölçübilim öğretmeni olarak atanıp, okulun devlet konservatuvarı haline getirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Paul Hindemith ile birlikte Ankara Devlet Konservatuvarı'nı kurmakla görevlendirildi. Ankara Devlet Konservatuvarı müdürlüğüne (1948), Güzel Sanatlar genel müdürlüğüne (1949), İsviçre (1954) ve Almanya (1955) kültür ataşeliklerine, Devlet Operası genel müdürlüğüne (1958) getirildi. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin "devlet sanatçısı" unvanıyla ödüllendirildi. Hacettepe Üniversitesi'nde ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nda öğretim görevliliği yaptı. 1992'de Sevda-Cenap And Müzik Ödülü'nü aldı.

Büyük formlara ilgi duyan Akses'in partisyonları kalabalık, yüklü, kalın ve uzundur. Yapıtlarında tonal çerçevenin dışına pek çıkmamış, Türk makamlarından yararlanarak genellikle "modal" bir çoksesliliğin sınırları içinde kalmıştır. Önceleri halk müziğinin ritim ve ezgi öğelerine yapıtlarında yer veren sanatçı, sonradan yerel öğeleri kendi müziğinin içinde daha ustalıkla eriterek evrensel bir dile ulaşmıştır.

Başlıca yapıtları: *Prelüd ve Fügler* (piyano için, 1929), *Mete* (bir perdelik opera, 1934), *Çiftetelli* (orkestra için senfonik dans; Prag'da çalındı; Universal-Edition yayını, 1934), *Minyatürler* (piyano için yedi parça, İstanbul'da ve 27 Mayıs 1947'de Prag'da çalındı, Papajorjiu yayını, 1936), Itri'nin *"Nevakâr"ı Üzerine Scherzo* (büyük orkestra için, 1970), *50. Yıl Marşı* (ses ve orkestra için, 1973), *Senfonik Destan* (soprano, koro ve orkestra için, 1973), *İdil* (solo viyolonsel ve orkestra için, 1980), *Barış İçin Savaş* (senfonik şiir, 1981), *4. Senfoni* (1984), *Hayır mı Evet mi?* (ses ve piyano için lied, 1988).

Aksionov, Vasiliy Pavloviç

Rus yazarı (Kazan 1932). Anne ve babası Sibirya'ya sürülen (annesi Yevgeniya Ginzburg, Sovyet cezaevleri ve çalışma kamplarında geçirdiği yılları anlatan iki kitap yazdı) Pavloviç Vasiliy Aksionov (soyadı *Aksenov* bi-

çiminde de yazılır) "Devlet Düşmanlarının Çocukları" için kurulmuş bir yetiştirme yurdunda büyüdü. İlk dönem öykülerinde (Yıldızlara Bir Bilet (1961; İngilizce ve Fransızca çevirileri, 1962), "materyalist" gençliği Sovyet ideallerine karşı isyan etmeye kışkırtmasına ve öncü düzyazı teknikleri denemesine karşın yetkilileri fazla rahatsız etmedi. 1979'da, 20 yazarla birlikte ABD'de çıkardıkları *Metropol* adlı almanağın Sovyetler Birliği'nde yasaklanmasından sonra, 1980'de Sovyet Yazarlar Birliği'nden çıkarıldı ve SSCB'den sınır dışı edildi. ABD'ye yerleşip, 1969-75 yıllarında yazdığı, başlıca yapıtı sayılan *The Burn*'ü (Yanık), 1980'de ABD'de iki dilde (İngilizce-Rusça) yayınladı. 1983'te bir fantezi romanı (*The Island of Crimea* [Kırım Adası, 1987]), 1987'de ABD'yle ilgili denemelerini topladığı bir kitabı (*In Search of Melancoly Baby* [Melankoli Peşinde Gezerken Bebeğim]) ve bir romanı (Say Cheese ! [Peynir! De, 1989]) yayınlandı.

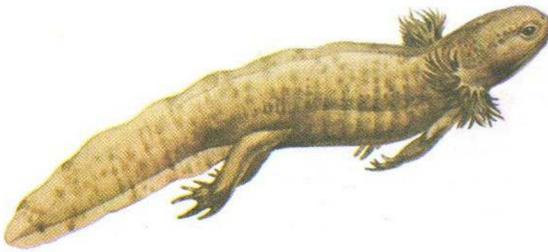
aksiyom: Bk. BELİT.

aksiyon

Kuarklar arasındaki güçlü etkileşimlerde bakışımı koruyan, atomdan küçük varsayımsal parçacıklar belirten terim. Fizikçiler, aksiyonun, evrenin kütlesinin çoğunu karşılayan "kara madde" olduğu kuramını öne sürmüşlerdir. Kara madde, varlığı kanıtlanabilirse, gökadaların hareketindeki ve dağılımındaki çekimsel etkileri açıklayacaktır.

aksolotl

Meksika yaylasındaki su birikintilerinde ve göllerde yaşayan semender (Bil. a. *Ambystoma mexicanum*). Kütağızlıgiller ailesinden olan aksolotllar, yaşamları boyunca, solungaçlar gibi larva özelliklerinden birçoğunu sürdüren hayvanlardır (aksolotl adı, "su bebeği" anlamında Aztekçe bir sözcükten gelir). Uzmanlar, Meksika yaylalarının oldukça sert koşullarına, larva biçimlerini korumakla katlanabildiklerini ileri sürmüşlerdir. Gerçekten de, daha az sert koşullarda yaşayan aksolotllara yakın türlerin, yetişkin evrelerinde başkalaşma geçirdikleri bilinir. Aksolotllar laboratuarlarda kolayca yetiştirilirler ve birçok genetik çeşitleri vardır (akşın çeşitleri dahil); bu yüzden, çeşitli genetik ilkelerinin denenmesinde kullanılırlar.

Aksolotl (A.mexicanum), *normal olarak suda yaşayan larva evresinden, hava soluyan karada yaşar biçime dönüşmesini sağlayan başkalaşma geçirmez. Bununla birlikte, daha az serin ve kuru bir çevreye aktarılır, tiroyit bezleri hormonlarla uyarılırsa, dış solungaçlarını ve yüzgeç biçimindeki kuyruğunu yitirir; akciğerler ve işlevsel ayaklar geliştirir ve karada yaşayan kaplan semendere* (A.tigrinum) *dönüşür.*

Aksoy, Fahir

Türk ressamı ve yazarı (İstanbul 1918). Sanat yaşamına öyküyle giren Fahir Aksoy, İkinci Dünya Savaşı içinde gelişen yeni edebiyat akımına uydu. Gazete ve dergilerde edebiyat eleştirileri, anılar, resim eleştirileri yayınladı. Çocukluk dünyasından gelen çizgilerin oluşturduğu, eşyanın ve insanların naif anlayışla canlandırıldığı resimleriyle, naif resmin Türk sanatında kurucuları arasında yer alıp, Bratislava ve Cenevre'de Uluslararası Naif Ressamlar sergilerine katıldı; Yurt içinde ve Stuttgart'ta özel sergiler açtı. *Naif Sanat ve Türk Naifleri* (1990) adlı bir kitap yayınladı.

Aksoy, Mehmet

Türk heykelcisi (Antalya 1939). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren (1967) Mehmet Aksoy, devlet bursuyla yurt dışına giderek İngiltere (1971) ve Berlin'de (1971-1979) çalışmalarını sürdürdü. Yurda dönünce İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim görevliliği yapıp, 1981'de Berlin'e yerleşti. On beş yıl Batı Berlin'de çalıştıktan sonra, Türkiye'ye döndü. Figüratif anlayışa bağlı demir ve taş heykelleriyle 1970 Devlet Resim ve Heykel sergisinde birincilik ödülü ve 1990 Sedat Simavi Vakfı ödülünü aldı.

Aksoy, Muammer

Türk hukukçusu ve siyaset adamı (Antalya 1917-Ankara 1990). Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirip (1939), Zürich'te doktorasını veren Muammer Aksoy, yurda dönünce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevliliğine başlayıp, daha sonra Ankara Üniversitesi'ne geçti. 1957'de istifa edip, bir süre CHP'de görev aldıktan sonra, 1960'ta üniversiteye dönerek, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi. Kurucu Meclis üyeliği (1960-1961), CHP parti meclisi üyeliği yapıp, 1969'da CHP'den ayrıldı. 12 Mart'tan sonra tutuklanıp, aklanarak (1971), CHP'den milletvekilliğine seçildi (1977). Türk Hukuk Kurumu başkanlığı, Ankara Barosu başkanlığı (1981) yapıp, 31 Ocak 1990'da kimliği aydınlatılamayan kişiler tarafından öldürüldü. 1991'de Atatürkçü Düşünce Derneği, anısına 1990 Atatürk Ödülü'nü verdi.

Aksoy, Ömer Asım

Türk yazarı ve dilcisi (Gaziantep 1898-Ankara 1993). İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitiren (1928) Ömer Asım Aksoy, posta ve telgraf memurluğu, Türkçe, edebiyat öğretmenliği (1916-1925), Nizip'te savcılık (1928-1931), Gaziantep'te avukatlık (1935) yaptı. Milletvekilliğinde (1935-1950), TDK Derleme ve Tarama kolu başkanlığında, TDK genel yazmanlığında (1973-1976) bulundu. 1993'te Edebiyatçılar Derneği'nin Onur Ödülü Altın Madalyası verildi.

Dil ve folklor alanındaki çalışmalarıyla (1933), *Türk Dili* dergisinde (1950) yazdığı dil yazılarıyla ün salan Ö. Asım Aksoy, Türkçe'nin özleşmesi yolunda çaba göstermiş, özellikle TDK'de başkanlığını yaptığı kol tarafından hazırlanan *Derleme Sözlüğü* ile *Tarama Sözlüğü*'ne emeği geçmiştir.

Başlıca yapıtları: *Gaziantep Ağzı* (3 cilt, 1945-1946), *Şeyh Ahmet ve Nazm ül-Leal* (1959), *Mütercim Asım* (1962), *Özleştirme Durdurulamaz* (1969), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (2 cilt, 1976), *Türk Dil Kurumu'nda 42 Yıl* (1983), *Yine Dil Yanlışları* (1983).

Aksungur

Selçuklu komutanı ve valisi (öl. 1094). Melikşah'tan Halep valiliği alan (1086) Aksungur, Melikşah'ın kardeşi Tutuş ve Urfa valisi Buzan'la birlikte Fatımi halifesinin üzerine gönderildiyse de, aralarında anlaşmazlık çıkınca, Trablusşam önünden geri döndü (1092). Melikşah ölünce tahtı ele geçirmeye kalkışan Tutuş'u destekler göründüyse de, daha sonra Sultan Berkyaruk'un tarafına geçti. Tutuş'la yaptığı savaşta yenilerek öldürüldü.

Aksungur

Irak Selçukluları devlet adamı (öl. Hemedan 1133). Batıniler tarafından öldürülen babasının yerine geçen (1116) Aksungur, Irak Selçuklu devleti kurulunca Sultan Mahmut'un oğlu Davut'a atabey oldu. Sultan Mahmut'un kardeşi Tuğrul isyan edince onun tarafına geçip, Tuğrul'un başarı kazanamayacağını anlayınca Mahmut'tan özür diledi. Sultan Sancar'ın desteklediği Tuğrul'un Karasungur komutasındaki ordusuna Hemedan'da yenilince (1132), Davut'la birlikte Sultan Mesut'un yanına kaçtı. Topladığı orduyla Karasungur ve Tuğrul'u yendiyse de, bir Batıni fedaisi tarafından öldürüldü.

Akşemsettin

Osmanlı bilgini ve hekimi (Şam 1389-Göynük 1459). Hacı Bayram Veli'nin müridi olan, Hacı Bayram Veli'nin tavsiyesiyle Şehzade Mehmet'in (Fatih) lalalığına getirilen Akşemsettin (asıl adı *Mehmet Şemsettin Bin Hamza*'dır), İstanbul kuşatmasına katılıp, askeri yüreklendirdi: Ebu Eyyüp el-Ensari'nin mezarının yerini bulup, onun da Türk ordusuna yardım edeceğini yaydı. Yaşamının son yıllarında Göynük'e yerleşti.

Türkçe yapıtları: *Maddet ül-Hayat* (Hayatın Maddesi), *Kitab üt-Tıp* (Tıp Kitabı).

Arapça yapıtları: *Hall ül-Müşkilat* (Güçlüklerin Halli), *Risalet ün-Nuriye* (Nur Risalesi), *Makamat-ı Evliya* (Evliyaların Makamları).

akşınlık

Soydan geçen metabolizma hastalığı. Binlerce insanı ya da hayvanı etkileyen genetik bir bozukluk olan akşınlık (*albinizm* de denir), renklenmeyi sağlayan melamin pigmenti yokluğu ya da azlığından kaynaklanır. Gözler, deri, saçlar ve bedenin öbür bölümlerini etkileyebilir. Akşınlarda (gerek insan, gerek hayvan) deri çok ince ve beyazımsı (ya da hafifçe pembe), kıllar (ya da tüyler) beyazdır. Gözlerin gözbebekleri pembe, ağtabakadan yansıyan ışık kırmızıdır. Gözler ışığa duyarlıdır ve genellikle astigmattır. Akşınlık ender de olsa, zekâ geriliği ya da bedensel gerilikle birlikte olabilir.

Tam akşınlık yaban hayvanlarında çok ender görülür; çünkü üretken yaşa kadar bu hayvanların çok azı hayatta kalabilir. Bütünüyle akşın yaban hayvanları, yırtıcılara karşı koruyucu renklerinden yoksundurlar; bu yüzden uzaktan kolayca görülürler.

Kısmi akşınlık çok daha az zararlıdır ve deride beyaz noktalar ya da kollarda beyaz perçemler halinde görülür. Bedenin yalnızca bazı alanlarında melamin pigment bulunmaması, "vitiligo" diye adlandırılır.

Akşit, Muhammet Bin Tugaç

İhşitoğulları devletinin kurucusu (öl. Bağdat 946). Suriye genel valisi Tugaç'ın oğlu olan Muhammet Bin Tugaç Akşit, Remle (928), Suriye (930), Mısır (933) genel valiliği yapıp, Mısır'da Abbasilere bağlı İhşitoğulları devletini kurdu. Abbasi halifesi Razi Billah'tan İhşit ("şahlar şahı" ya da "kul" anlamına gelir) unvanını aldı. Filistin, Suriye, Lübnan (941) ve Hicaz'ı (942) ele geçirdi.

Aktaion

Eski Yunan mitolojisinde, Aristaios'un oğlu olan avcı. Efsaneye göre, Ormanda çıplak olarak yıkanan tanrıça Artemis'i istemeyerek gördüğü için tanrıça tarafından geyiğe dönüştürülmüş ve köpekler tarafından parçalanmıştır.

Aktay, Salih Zeki

Türk şairi (Şarkikaraağaç 1896-İstanbul 1971). Konya İdadisi'ni bitiren (1914) Salih Zeki Aktay, dört yıl süren askerlik görevinden sonra öğretmenliği seçti. Edebiyat, Fransızca, pedagoji öğretmeni olarak çalıştı. İstanbul Felemenk Bankası kambiyo memurluğunda (1925) bulunup, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yabancı dillerdeki yapıtların tasnifini üstlendi (1932). Daha sonra Beyazıt Genel Kütüphanesi'nde aynı görevi sürdürdü.

Mütareke yıllarında şiire başlayan Salih Zeki Aktay'ın Yunan mitolojisinden esinlenerek heceyle yazdığı şiirler, edebiyatımızda "nev-Yunani"liğin örneklerinden sayılır.

Başlıca yapıtları: *Persefon* (şiir, 1930), *Asya Şarkıları* (şiir, 1933), *Pınar* (şiir, 1936), *Mağara* (oyun, 1936) *Rüzgâr* (şiir, 1939), *Mine Çiçekleri* (öykü, 1944), *Hallac-ı Mansur* (oyun, 1944). *Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar* (şiir, 1961), *Laton* (efsaneler, şiir, 3 kitap, 1964, 1967, 1968).

aktinitler

Periyodik tablonun III B grubunda aktinyumu izleyen 14 kimyasal elemente topluca verilen ad. Bazı kimyasal benzerliklerden dolayı, aktinyumun da genellikle eklendiği aktinitlerin (ya da aktinit elementleri) tümü radyoaktiftir; çünkü çekirdekleri çok büyüktür, bu yüzden de kararsızdırlar ve kendiliklerinden fisyona girdiklerinde büyük miktarda enerji yayarlar. Aktinitlerin çoğu doğada bulunmaz, ama laboratuvarda yapay olarak üretilebilirler.

Doğada bulunan aktinitler. Aktinitlerin ikisinin, dünya oluştuğundan bu yana tamamen bozulmayacak kadar uzun yarılanma süreleri olan izotopları vardır. 14 milyar yıl yarılanma süresi (yarı ömrü) olan Th-232, dünya kabuğunda her milyonda 12 parça olacak biçimde boldur. Özellikle torit ve monazit (yanmaz birkaç çeşit az bulunur metal oksit karışımı ve toryum fosfat) gibi bazı minerallerin temel düzenleyicisidir. Doğada uranyumun da üç izotopu bulunur. İzotop değerleri ve yarılanma süreleri şöyledir: U-234 için % 0.006, 230 000 yıl; U-235 için %72, 696 milyon yıl; U-238 için % 99,27, 4,51 milyar yıl. Bazı laboratuvarda üretilen uranyum izotoplarının da yarılanma süreleri uzundur.

Uranyumun Yer kabuğundaki toplam bolluğu, her milyona yaklaşık 4 parçadır ve temel olarak peşblend, otunit, torbenit ve karnotit gibi birçok mineralde toplanmıştır. Kazançlı olarak işletilebilecek kadar geniş uranyum mineral yatakları genellikle Afrika, Kanada, Rusya ve ABD'nin güneybatı kesiminde bulunur.

Aktinyum ve protaktinyum ile toryum ve uranyumun

bazı izotopları, doğada Th-232, U-235 ya da U-238'in bozulma ürünü olarak bulunur. Daha ağır aktinitlerin tümü, uranyumötesi elementler ve daha hafif aktinitlerin bazı başka izotopları, 1940'tan bu yana laboratuvarda elde edilebilmektedir. Uranyum madenlerinde küçük miktarlarda neptünyum-239 ve plutonyum-239 bulunmuştur; U-238'in kendiliğinden fisyonuyla yayılan nötronun emilmesiyle üretilirler.

AKTİNİTLER

Atom Sayısı	Adı	Simgesi	Erime Noktası, °C	En Kararlı İzotopu	Yarılanma Süresi	
89	Aktinyum	Ac	1,050	^{227}Ac	21.8	yıl
90	Toryum	Th	1,750	^{232}Th	1.4×10^{10}	yıl
91	Protaktinyum	Pa	1,570	^{231}Pa	32,800	yıl
92	Uranyum	U	1,132	^{238}U	4.51×10^{9}	yıl
93	Neptünyum	Np	639	^{237}Np	2.14×10^{6}	yıl
94	Plutonyum	Pu	640	^{244}Pu	$\times 10^{7}$	yıl
95	Amerikyum	Am	995	^{243}Am	7,400	yıl
96	Kuryum	Cm	1,350	^{247}Cm	1.6×10^{7}	yıl
97	Berkelyum	Bk	986	^{247}Bk	1,400	yıl
98	Kaliforniyum	Cf	900	^{251}Cf	800	yıl
99	Einsteinyum	Es		^{254}Es	276	gün
100	Fermiyum	Fm		^{257}Fm	80	gün
101	Mendelevyum	Md		^{258}Md	56	gün
102	Nobelyum	No		^{259}No	1.5	sa
103	Lavrensyum	Lr		^{256}Lr	35	san

Aktinitlerin bulunması. Önce birçok kimyacı, aktinyumun lantana, toryumun hafniyuma, protaktinyumun tantala ve uranyumun tungstene kimyasal açıdan benzer olduğunu düşünmeye başladılar. 1923'te Neils Bohr, aktinyumun, 4f kabuğunu dolduran, yanmaz metal oksit karışımı elementlerin dizisine benzer bir element dizisi başlatılabileceğini önerdi. 1944' te Glen Seaborg ve yanında çalışanlar, uranyumu izleyen elementlerin kesinlikle lantanitlere benzer olacağı varsayımını öne sürdüler. Bu varsayımlar doğruydu: Aktinitlerin çoğu gerçekten lantinitlere kimyasal açıdan benzerler; sözgelimi kuryumun kimyası, gadalinyumunkine çok benzer.

Özellikleri. Aktinitlerin tümü, havada parlaklığını yitiren, parlak, sert metallerdir; ayrıca, bileşiklerinden indirgenmeleri güç olacak kadar elektropozitiftirler. Einsteinyum aracılığıyla bütün aktinitlerin oksiti hazırlanmıştır; toryumdan berkelyuma bütün aktinitlerin kararlı dioksitleri vardır. Toryum, uranyum ve plütonyum dioksitleri nükleer reaktörlerde kullanılır. U-235 ve Pu-239, nötronları emdiklerinde nükleer fisyona girdiklerinden, nükleer reaktörlerde ve nükleer silahlarda kullanılırlar.

aktinolit: Bk. AMFİBOL.

aktinometre: Bk. IŞINIMÖLÇER.

aktinomiset

İpliksi mikroorganizma (Bil. a. *actinomycetes*). Bakterilere yakın olan aktinomisetler, mikroskop altında bazen dallanma gösterirler. Doğal yaşama ortamları, topraktır; ama içlerinden iki türü (*A. bovis* ve *A. israelii*), insanda ve sığırlarda aktinomikoz denilen hastalığa neden olurlar: *A. israelii* insanların bademcik, dişeti ve dişlerinden ayırılabilir.

aktinyum

Radyoaktif metallerden kimyasal element. Aktinitler dizisinin ilk üyesi olan aktinyumun simgesi Ac, atom numarası 89, atom ağırlığı 227'dir (en kararlı izotopunun). 1899'da, Fransız kimyacı André Debierne tarafından peşblend artıkları içinde bulunmuştur. Birçok izotopu vardır: Bunlardan doğal uranyumun içinde bulunan 227 Ac'nin yarılanma süresi 21,6 yıldır. Öbür izotoplarının yarılanma süreleri 10 gün olabildiği gibi, 5 saniyenin altında da olabilir.

Aktunç, Hulki

Türk öykü yazarı (İstanbul 1949). Askerî okullardaki ortaöğreniminden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne giren Hulki Aktunç öğrenimini sürdürmeyip, bir reklam ajansında metin yazarı, yönetici olarak görev aldı.

Edebiyata öyküyle giren (1969) Hulki Aktunç, şiirler eleştiriler, incelemeler, romanlar da yayınlamış, *Türkiye Defteri* dergisinin yönetimine katılmıştır. Duygusallığın ağır bastığı şiirlerinde özellikle sözcük seçimiyle dikkati çekerken, öykü ve romanlarında kişilerin farklı zaman kesitlerindeki yaşamlarını işlemiş, özgün bir üslup geliştirmiştir.

Başlıca yapıtları: *Gidenler Dönmeyenler* (1976; 1977 TDK Öykü Ödülü), *Kurtarılmış Haziran* (öykü, 1977), *Bir Çağ Yangını* (roman, 1981; 1981 Abdi İpekçi Ödülü), *Can İki Eylül* (roman, 1987), *Sır Kâtibi* (şiir, 1988), *Islıkla Tarihçe* (şiir, 1989), *Bir Yer Göstericinin Hayatı* (1990; 1990 Yunus Nadi Öykü Armağanı), *Türk Argo Sözlüğü* (1990), *Adresim Aynalar* (şiir, 1991), *Şarkılar* (şiir, 1992).

akupunktur

Beden yüzeyindeki belirli bazı noktalara, sağlam, ince iğneler batırmaya dayanan tıbbi tedavi yöntemi. Çin tıbbında çok eskilerden başlayarak yeri bulunan (Bk. TIP, GELENEKSEL), akupunktur, çeşitli Batı ülkelerinde de uzun süre Çinli göçmenler tarafından uygulanmış, ama Batı hekimlerinin ilgisini ancak 1970 yıllarında, Çin Halk Cumhuriyeti hekimlerinin, ameliyat sırasında duyulan ağrıları denetim altında tutmak için akupunktur uygulanabileceğini kanıtlamalarıyla çekmiştir.

Kan dolaşımı ve sinir sistemi konusunda günümüzde geçerli olan bilgilerden önce, yüzyıllar boyunca eski Çinlilerin önerdiği enerji dolaşımı sistemi kabul edilmiştir. Çinliler, yaşamın sürmesini sağlayan enerjinin, meridyenler adını verdikleri çeşitli yollar boyunca aktığını düşünmüşlerdir. Buna göre, söz konusu bu yollardan 12'si bedenin iki yanında yer alır. Beden dokularının derinliklerinden geçip, ender olarak yüzeye çıkarlar. Yüzeye çıktıkları alanlar, beden güçleri arasındaki dengesizlikten doğan hastalıklar için yararlı tedavi noktaları olabilir. Bazı noktalara iğne batırılmasıyla enerji akımı artırılabilir; ayrıca, iğneler fazla basıncı boşaltmak ya da enerji akımını engelleyen engelleri ortadan kaldırmak için de kullanılabilir. Meridyenler, kalp, akciğerler, bağırsaklar, safra kesesi, karaciğer ve öbür organlarla ilişkidedir. Her meridyende enerji akımının yarattığı nabız değişiklikleri, bilekten anlaşılabilir. Tedavi, beden boyunca tam bir denge sağlanmasına yönelik olarak, enerji akımının düzeltilmesine dayanır.

Çin'de, akupunkturun ameliyat sırasında duyulan ağrıları denetlemek amacıyla kullanılmaya başlanması yeni bir gelişmedir ve eski Çin tıp felsefesini yansıtmaktan uzaktır. Klasik Çin tıbbında ağrının tümüyle giderilmesi gibi, olması gerektiğinden farklı bir durum yaratmak yerine, normal işlevlerin yeniden kazandırılmasına uğraşılmıştır. Günümüzdeyse, Çin'de uyuşturma

Akupunktur meridyen noktalarını incelemek için çizimler ve bir model kullanılır. Belirli meridyen noktalarına batırılan iğnelerin enerji akımını etkilediği varsayılır ve bundan etkilenen organlarda duyulan ağrı hafifler.

sağlama amacıyla kullanılmak için iğneler bedenin çeşitli yerlerine batırılır ve iğnelerden verilen elektrik akımıyla ya da daha geleneksel yöntemle (iğneler elle döndürülerek) hasta uyarılır. Doktorlar, bedenin bu bölgelerine iğneye çeşitli eriyikler verir ya da iğnelerin yerine ultrason probları kullanırlar. Yaklaşık 20 dakikalık bir uyarı süresinden sonra, ameliyat başlayabilir. Akupunktur uygulaması başarılı olursa, hasta, ameliyat süresince uyanık kaldığı, bilincini yitirmediği halde çok az ağrı duyar ya da hiç duymaz.

Uyuşturma amacıyla kullanılan akupunktur, Batı için uygulanabilir bir yenilikten çok, tıbbi merak konusu olmuştur. Çinli araştırmacıların, ağrının yanı sıra, şok ve enfeksiyon olasılığını da azalttığını öne sürmelerine karşılık, akupunktur zaman alıcı ve tam anlamıyla güvenilirliği kanıtlanmamış bir yöntemdir. Tehlikesiz, hızlı ve neredeyse % 100 güvenilir olan günümüzün uyuşturma yöntemleriyle rekabet edemez. Ayrıca, sırt, baş ve karın ağrısı gibi bazı süregen ağrılardan yakınan hastaları tedavi etmekte akupunktur, kısa vadede yararlı olurken, uzun vadede istenilen etkiyi yaratmamaktadır. Ama, ağrılarından kurtulmak için öteki bütün yolları denemiş olan hastalar için, hâlâ seçenek bir umut kaynağıdır. Bu yüzden de, Türkiye dahil dünyanın birçok ülkesinde bazı hekimler belirli bazı sorunları gidermekte yararlı olduğu, ayrıca yan etkileri olan ilaçlara karşı bir seçenek oluşturduğu için, tedavi yöntemlerine akupunkturu da eklemeye başlamışlardır.

akustik: Bk. SES VE AKUSTİK.

Akuta

Çin'deki Cin sülalesinin kurucusu (öl. 1123). Bir Tatar başbuğuydu. Liao sülalesini devirip, imparatorluk tahtına çıktı (1115).

Akutagava Ryunosuke

Japonya'nın en büyük kısa öykü yazarlarından biri (Tokyo 1892-ay. y. 1927). Annesinin sağlık sorunları ve erken ölümü ile kendi fiziksel ve ruhsal sağlığındaki bozukluklar çalışmalarını gölgeleyen Akutagava Ryunosuke, sonunda intihar etmiştir. *Cehennem Ekranı* (1916) ve *Kappa* (1926-27), delilik ve toplumsal çelişkilerle dolu yaşantısını en iyi yansıtan yapıtlarıdır. *Raşomon* (Raşomon e Hayaşi, 1915) adlı öyküsü, Akira Kurosawa tarafından sinemaya uyarlanmıştır.

akvaryum

Tatlı su ya da tuzlu su doldurularak içinde su organizmaları barındırılan ya da beslenen kap. Akvaryumlar, evlerde meraklıların balık besledikleri basit cam kaplardan, denizaltı çevresinin yeniden yaratıldığı dev pseanaryumlara kadar çok çeşitli büyüklüklerde yapılırlar.

Ev akvaryumları. Çekicilikleri ve bakımlarının kolaylığı nedeniyle, evlerde en çok kullanılan akvaryumlar, hacimleri 200 l'ye kadar olan cam akvaryumlardır. Modern ev akvaryumlarının çoğunda, kaba ek olarak, ısıyı elverişli düzeyde tutmaya yarayan bir ısıtıcı (ısının genellikle beslenilen balık türüne göre 22 °C - 27 °C arasında olması gerekir) ile akvaryuma oksijen sağlayan ve sudaki bazı pislikleri temizleyen bir pompa ve filtre bileşimi vardır. Bazı akvaryumcular, küçük bir miktar havalandırmanın ve filtre etmenin yeterli olduğu ortak kaplar oluşturur. Bu sistemlerde balık sayısı, verilen yem miktarı ve bitki yaşamı arasında dikkatli bir denge kurulur. Balıkların pislikleri besine dönüşür ve onlara yeterli miktarda oksijen sağlar.

İnsanların kullandıkları suları temizlemeye yarayan klor, balıklar için öldürücüdür. Bu nedenle akvaryumcular akvaryum sularını doğrudan musluktan doldur-

Bir akvaryumda su ısısının, ışığın ve oksijenin dikkatli biçimde denetlenmesi gerekir. Standart donatım, metal çerçeveli, boyutlarına göre değişik miktarlarda su alan cam bir kaptan oluşur. Termostatik olarak düzenlenen bir su içi ısıtıcısı, gerekli ısıyı korur (ısı bir termometreyle denetlenir). Odunkömürü ve cam yününden oluşan bir filtre, sudaki kalıntıları temizler; bir havalandırıcı da gerekli oksijeni sağlar. Gerekli miktarda ısı verilerek, su bitkilerinin balıklardan çıkan karbon dioksidi ışılbireşim yoluyla oksijene çevirmesi sağlanır.

Nihat Akyunak'ın Gülhane Parkından *adlı tablosu.*

mamalı, suyu klorun kaybolması için bir iki gün bekletmelidirler. Yeni takılmış bakır tesisattan gelen su da balıklar için zehirli olabilir. Bu tür tehlikeleri azaltmak için, etkili biçimde çalışan filtreler kullanmak, pislik oluşmasını önlemek (filtre sistemine ek olarak çoğunlukla salyangozlar ve küçük temizleyici balıklar da kullanılır) ve aşırı üremeyi engellemek için balık sayısını azaltmak gerekir.

Son yirmi-otuz yılda gereçlerdeki gelişmeler sayesinde amatör akvaryumcuların yapay olarak denizsuyu oluşturabilmeleri, evlerdeki akvaryumlarda deniz organizmaları yetiştirme olanağı vermiştir. En çok yetiştirilen balıklar mercan kayalıkları arasında dolaşan güzel renkli balıklardır; bunlardan sonra deniz şakayıkları, deniz hıyarları, deniz yıldızları, yengeçler ve yumuşakçalar gibi çok geniş omurgasız çeşitleri gelir.

Kamuya açık akvaryumlar. Kamu hizmetindeki ilk akvaryum 1853'te İngiltere'deki Regent's Park'ta açılmıştır. Günümüzde çeşitli ülkelerde , balıkları göstermeye ya da araştırmaya yarayan toplam 500 kadar kamuya açık ve ticari akvaryum vardır. Akvaryumu olan önemli araştırma kurumları arasında ABD'de San Diego'daki (Kaliforniya) Scripps Enstitüsü, Monako'daki Denizbilim Enstitüsü ve İngiltere'de Plymouth'daki Deniz Biyolojisi İstasyonu sayılabilir. Modern akvaryumlarda tatlısu tankları ya da deniz suyu tankları da bulunabilir ve hacim 4 milyon l'yi bulabilir. Bu dev tanklarda çok sayıda ve çeşitli cinslerden balık ve omurgasızlar, deniz sürüngenleri ve deniz kuşları beslenebilir. Bazı akvaryumlarda yapay olarak med-cezir yaratılır; böylece haliç hayvanları da beslenebilir.

Osenaryumlar çoğu zaman büyük tanklardan oluşur ya da doğrudan okyanusun bir bölümünde yer alırlar; bunlarda yunuslar ve köpekbalıkları gibi büyük deniz hayvanları da beslenebilir.

Akyunak, Nihat

Türk ressamı (Tokat 1922-İstanbul 1986). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren (1946) Nihat Akyunak, uluslararası Lugano "Siyah Beyaz" sergisine (1962), Brezilya'da iki yılda bir düzenlenen Sao-Paulo sergisine ve yurt dışında açılan Çağdaş Türk Sanatı sergisine katıldı. Yurdu gezip, Anadolu'ya ilişkin manzara resimleri yaptı. Genellikle gölgeli desen ve suluboya tekniği kullandı.

Akyürek, Ahmet Remzi

Türk mevlevi şairi ve yazarı (Kayseri 1872-İstanbul 1944). Kayseri mevlevihanesi şeyhi Ataullah Efendi'nin oğlu olan Ahmet Remzi Akyürek, öğrenimini Kayseri'de yapıp, rüştiyeyi bitirdikten sonra babasından ve eniştesi Göncüzâde'den İslâm bilimleri alanında ders gördü. Müridzâde'den icazet alarak İstanbul'a gelip (1892) bir yıl kadar Divan-ı Muhasebat kaleminde çalıştı. Kayseri'ye dönüp, idadide ahlâk ve ulûm-ı diniye dersleri verirken, mevlevihanede de, medrese öğrencilerine Farsça, mesnevi ve tasavvufun ana yapıtları sayılan İran klasiklerini okuttu. Kastamonu, Halep (1913) mevlevihanelerinde şeyhlik yapıp, Üsküdar mevlevihanesi şeyhliğine getirildi. Tekke ve zaviyelerin kapatılması üstüne (1925), Üsküdar Selimağa kütüphanesi başmemurluğuna atandı.

Ahmet Remzi Akyürek, daha çok tasavvufla ilgili yapıtlarıyla tanınmış, şiirlerinde de tasavvuf temalarını işlemiş, divan geleneğine bağlı şiirlerinin bir bölümü yayınlanmıştır.

Başlıca yapıtları: *Bergüzar* (şiirler, 1911). *Münâcât-ı Hazreti Mevlana* (Mesnevi'deki münacatları kapsar, 1917), *Mevzun Kavaid-i Farisi, Tuhfe-i Remzi* (Farsça

öğretmek amacıyla yazılmış manzum sözlük).

Akyüz, Kenan

Türk edebiyat tarihçisi ve yazarı (Yanya 1911). Kabataş Lisesi'ni, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitiren (1934) Kenan Akyüz Kars, Sivas, Yozgat liselerinde edebiyat öğretmenliği yapıp (1934-1944), Ankara DTC Fakültesi'nde yeni Türk-edebiyatı profesörlüğüne yükseldi (1954).

Türk edebiyatı tarihiyle ilgili araştırma ve incelemeleri bulunan Kenan Akyüz, özellikle XIX. yy'dan sonraki dönemi konu alan çalışmalarıyla tanınır. Tanzimat yazarlarının kimi yapıtlarının yeni basımlarını hazırlamış, 1964'te yayınlanan *Fundamenta*'nın Modern Türk Edebiyatı bölümünü yazmıştır.

Başlıca yapıtları: *Tevfik Fikret* (1953), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (1953), *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar* (1964), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (*Fundamenta*'daki incelemenin Türkçe'si, *Türkoloji Dergisi*, 1965).

alabalık

Som (ya da somon) balığıyla birlikte alabalıkgiller (*Salmonidae*) ailesini oluşturan yaklaşık on beş balık türünün ortak adı. Soğuk ya da ılıman göller ile hızlı akan ırmaklarda yaşayan bu türlerden, aslında alabalık denince akla gelen tür, denizalabalığı ya da denizalası da denen gerçek alabalıktır (*Salmo trutta*). Alabalıklar eskiden yalnızca Kuzey yarıkürede yaşarlarken, av hayvanı ve besin olarak büyük bir ticari değere ulaşınca, Güney yarıküredeki birçok bölgede de yetiştirilmeye başlanmışlardır. Çoğunun tatlı su balığı olmasına karşılık, bazı türleri ırmak kaynaklarına yakın bölgelerde yumurtalarını döktükten sonra, denizlere göç ederler. Genellikle 10 °C-18 °C'ın altındaki suları yeğlerler.

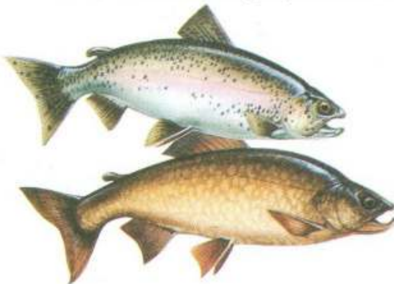
Alabalığın uzunca sayılabilecek, özelliği olmayan bedeni yanlardan sıkıştırılmış gibi, yumuşak ve kaslıdır. Koltuk ve karşılıklı yüzgeçleri dikensizdir. Koltuk ve her bir karın yüzgecinin tabanındakiler dışında bütün pulları küçüktür.

Alabalıklar yaşlandıkça, beslenme biçimleri değişir. Yumurtadan yeni çıkmış ya da yeni yavru balıklar, çoğunlukla sudaki sinek larvalarıyla beslenirler. Büyüdükçe sinek yemeye başlarlar. Yetişkin durumdayken küçük balıklarla, karides ve kanatlı böceklerle beslenirler.

Birçok dişi ve erkek alabalık, olgunlaştıktan sonra (3 ya da 4 yaşındayken) yumurtlamak için, yumurtadan çıkıp dünyaya geldikleri yere dönerler. Türlerin çoğu, akarsuda ilkbaharın başlarında çiftleşir. Dişi alabalık yumurtalarını çakıl ve kum kaplı dipte kuyruğuyla karıştırıp açtığı çukurlara serer. Hemen yakınlardaki erkek de, 40 gün sonra açılacak olan yaklaşık 200 yumurtayı döller. Tek bir dişi bir mevsimde 10 000 kadar yumurta yumurtlayabilir. Yumurtalardan çıkan alabalık yavrularının % 90'ı ilk 3 ya da 4 ay içinde, daha büyük balıklara av olurlar.

En tanınmış ve en çok avlanan türlerden biri olan gökkuşağı alabalığın (*Salmo gairdneri*), çoğunun anayurdu Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarındaki dereler olan birçok biçimi vardır. Adı, bedeninin yanlarında boylu boyunca uzanan kırmızı kuşaktan kaynaklanır.

Türkiye'de yaşayan başlıca alabalık çeşitleri arasında, Çıldır gölünde ve Doğu Karadeniz'e dökülen sularda yaşayan *Salmo trutta labrax*, Uludağ'daki derelerde, Sapanca gölünde ve Ege'deki göllerde yaşayan *Salmo trutta macrostigma*, Abant gölünde yaşayan *Salmo trutta abanticus* sayılabilir. Yakın dönemde, özellikle İstanbul yöresinde alabalık üretimine başlanmıştır.

Gökkuşağı alabalık (S.qairdneri; üstte), *anayurdu Kuzey Amerika'da Büyük Okyanus kıyıları olan bir alabalıktır. Günümüzde birçok ülkede göllerde üretilmektedir.*

Alabama (eyalet)

ABD'nin güney kesiminde eyalet. Kuzeyde Tennessee, doğuda Georgia, güneyde Florida, batıda Mississippi eyaletleriyle sınırlı olan Alabama'nın, yüzölçümü 133 667 km², nüfusu 4 040 587, merkezi *Montgomery*'dir.

Alabama'nın merkezi Montgomery'de, eyalet meclisi binası. Amerika Konfedere Devletleri hükümetinin kurulduğu anlaşma, 1861'de bu binada yapılmış ve Jefferson Davis, konfederasyonun başkanlığına seçilmiştir.

Yağışlı astropikal iklim etkisindeki eyalette, uzun süre tarım başlıca gelir kaynağı olmuş, ama günümüzde hizmetler ve sanayi kesimleri öne geçmiştir. Madan kömürü, petrol, doğalgaz, boksit, vb. yeraltı gelir kaynakları bakımından zengin olan eyalette, başlıca sanayi kolları arasında imalat sanayisi, demir-çelik sanayisi, metalürji sanayisi, kimya sanayisi, dokuma sanayisi, hazırgiyim sanayisi, vb. sayılabilir. Ayrıca eyalet, Meksika körfezi kıyısındaki tatil merkezleri, av ve balıkçılık alanları, ulu-

Birmingham, Alabama'nın en büyük kenti olmasının yanı sıra, "Güney"in başlıca demir-çelik sanayisi merkezidir.

sal parklar ve tarihsel anıtlarıyla çok sayıda turist çekmektedir.

TARİH

Arkeoloji kazılarında elde edilen kalıntılardan, İ.Ö. 7 000'e doğru yerleşildiği anlaşılan Alabama eyaleti topraklarında, çeşitli kızılderili uygarlıkları gelişti. Alonso Alvarez de Pineda'nın 1519'da Mobile koyunu bulmasından sonra, 1540'ta yaklaşık 500 kişilik bir toplulukla bölgeye ulaşan Hernando De Soto, Kızılderili önderi Tuscaloosa'yı ağır bir yenilgiye uğrattıysa da, İspanyollar Alabama'da sağlam bir üs oluşturmayı başaramadılar. Beyazların ilk kalıcı yerleşme yerini 1711'de kuran Fransızlar, oluşturdukları büyük çiftliklerde çalıştırmak için, 1719'da Afrika'dan zenci köle getirtmeye başladılar. 1763'te Fransızların İngilizlere bıraktıkları Alabama, Bağımsızlık Savaşı döneminde İspanyollar tarafından geri alındıysa da, 1814'te kesin olarak ABD'ye katıldı. 1817'de bağımsız bir bölge olarak örgütlenip, 14 Aralık 1819'da ABD'nin 22. eyaleti oldu. Ayrılık Savaşı öncesinde ABD'den ayrılan (11 Ocak 1861) dördüncü eyalet olan Alabama'nın merkezi Montgomery, Konfederasyon'un (Güneyliler) başkenti oldu. Savaşı Kuzeylilerin kazanmalarından sonra, Alabama Haziran 1868'de yeniden ABD'ye katıldı.

Alabama (ırmak)

ABD'de ırmak. Alabama eyaletinin orta güney kesiminde Coosa ve Tallapoosa ırmaklarının Montgomery yakınında birleşmesiyle oluşan Alabama ırmağı, önce batıya Selma'ya doğru akar; sonra güneye yönelip, Tombigbee ırmağıyla birleşerek Mobile ve Tensaw ırmaklarını (Mobile'de Mexico körfezine dökülürler) oluşturur. Alabama eyaleti boyunca 58 534 km^2'lik bir alanı akaçlayan ırmağın, uzunluğu 512 km'dir. Ulaşıma elverişli olduğundan pamuk, kereste ve dokumacılık ürünlerini taşımasında önemli rol oynar.

Alabamalar

Kuzey Amerika'da kızılderili kabilesi. XVIII. yy. başlarında Coosa ve Tallapoosa ırmaklarının birleştikleri yerde (günümüzdeki Alabama eyaleti toprakları), yaşayan Alabamalar, Muskogeen dili konuşuyor, avcılık, balıkçılık ve tarımla geçiniyorlardı. Creek konfederasyon üyesiydiler. XVIII. yy. başlarında bölgeye yerleşen Fransızlarla iyi ilişkiler kurdularsa da, 1763'ten sonra Kuzey Amerika'daki Fransız topraklarının İngilizlere devredilmesinin ardından batıya doğru göçmeye başladılar. 1764'te Louisiana'ya, 1810'da Texas'ın doğu kesimine geçtiler ve Texas eyaletinin 1854'te verdiği 518 ha'lık toprakta yaşamaya başladılar. 1989'da toplam sayıları 925 dolayındaydı.

Alacahöyük

Çorum ilinde arkeoloji alanı. Alaca ilçesinin 15 km kuzeybatısında, Ankara'nın 160 km doğusunda yer alan Alacahöyük, Hitit merkezlerinin en önemlilerinden biridir. XIX. yy. sonlarında bulunmasından sonra 1935-1949 ve 1962-1968 arasında yapılan kazılarda İ.Ö. dördüncü binyıldan başlayarak yerleşildiği anlaşılan alanda, 4 uygarlık evresi ve 14 yapı katı belirlenmiştir. III. uygarlık evresinde (İ.Ö. 1650-İ.Ö. 1180 dönemi), tapınak, saray, 5 freskli bir kapı, sokaklar, kanalizasyonlar ortaya çıkarılmıştır. İ.Ö. üçüncü binyıldan (III. uygarlık evresi) kalma 13 kral mezarından elde edilen buluntular arasında metal aletler, çeşitli mücevherler, silahlar, boğa ve geyik heykelleri, güneş kursları, altın ve gümüş dinsel eşyalar, vb. sayılabilir. Buluntular Alacahöyük müzesinde ve Ankara Anadolu Medeniyetleri müzesinde sergilenmektedir.

Alaettin Halaci

Delhi sultanı (öl. 1316). Halac sülalesinin kurucusu Celalettin Firuz Şah'ın damadı ve yeğeni olan Alaettin Halaci, Devletabad'a saldırıp, Ramaçandra'ya ve oğlu Çankara'ya boyun eğdirdi. Amcası Celalettin'i öldürtüp, tahta el koyarak (1296), 1298 ve 1304'te kazandığı zaferlerle Moğol tehlikesini ortadan kaldırdı. Hindistan'ı fethe girişip, Gucerat, Cambay, Mevar, Kuzey Hindistan, Devagiri, Arangal, Mabar'ı aldı. Kurduğu bu geniş imparatorluk, ölümünden sonra dağıldı.

İyi bir komutan ve devlet adamı olan Alaettin Halaci, adil bir vergi sistemi kurmuş, aşırı zenginlerin mallarını devletleştirmiş, ülke içinde açlığı önlemek için, sıkı bir fiyat denetimi altında olmak koşuluyla, ticareti desteklemiş ve tüccarlara kredi açmış, din adamlarının devlet işlerine karışmalarını engellemiştir.

Alaettin Keykubat I

Anadolu Selçuklu sultanı (? 1192-Kayseri 1237). Gıya-

settin Keyhüsrev I'in oğlu olan Alaettin Keykubat I, babasından sonra tahta çıkan ağabeyi Keykavus I'e ayaklandıysa da, yenildi ve Malatya'daki Minşar kalesine hapsedildi (1213). Keykavus I ölünce (1219) tahta çıkıp, Eyyubilerle dostluk kurdu; Moğol tehlikesine karşı birçok kentin (Kayseri, Konya, Sivas, vb.) surlarını yaptırdı ya da sağlamlaştırdı; Moğollarla savaşan halife Nasırettinillah'ın buyruğuna asker verdi. Alaiye'yi alıp (1221), Moğol akınları nedeniyle eşkıyanın kol gezdiği ticaret yollarında güvenliği sağladı; Suğdat ve çevresindeki kaleleri, bütün İçel kalelerini, Maraş yöresini (1225) ele geçirip, Artukluları yeniden Selçuklulara bağladı (1227). Melik Adil'in kızıyla evlendi. Doğu Anadolu'da, yukarı Fırat kesiminde yayılma siyasetini sürdürmekle birlikte, Eyyubilerle dost kalmaya dikkat edip, Trabzon Rum İmparatoru Andronikos'a yeniden boyun eğdirdi. Harizmşahlarla yürütülen dostluk siyaseti Celalettin'in Ahlat'a ve müslüman ülkelerine yaptığı saldırı yüzünden bozulunca (1229), Celalettin'i Yassı Çimen'de yenip (1231), Erzurum'u aldı. Eyyubilerle savaşa girişip, ardarda başarılar kazanarak, Eyyubileri Doğu Anadolu'dan bütünüyle atmak için hazırlıklara giriştiyse de, harekete geçeceği sırada zehirlenerek (bir söylentiye göre oğlu Gıyasettin Keyhüsrev tarafından) öldü.

Adil, düşmanlarına karşı amansız, sanatsever, bilim adamlarına değer veren bir sultan olan Alaettin Keykubat I döneminde, Selçuklu ordusu en parlak günlerini yaşamış, donanmalar yapılmış, tersaneler kurulmuştur.

Alaettin Keykubat II

Anadolu Selçuklu sultanı (? 1239-Karakurum yolunda 1254). Keyhüsrev II'nin oğlu, Alaettin Keykubat I'in torunu olan Alaettin Keykubat II, Keyhüsrev'in en küçük oğlu olmasına karşın veliaht ilan edildi; ne var ki, babası ölünce (1246), en büyük ağabeyi İzzettin Keykavus II ile Rüknettin Kılıç Arslan II'nin savaşa tutuşmaları üzerine, üçü birlikte sultan ilan edildi (gerçek güç Keykavus II'nin elindeydi). Moğol Hanı Mengü'ye ziyaret için gönderilip, yolda öldü.

Alaettin Keykubat III

Anadolu Selçuklu sultanı (öl. İsfahan 1302). İzzettin Keykavus II'nin torunu olan, amcası Mesut II Hemedan'da tutuklanınca, İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından sultan ilan edilen (1297) Alaettin Keykubat III, Anadolu'daki karışıklığa, Moğol görevlilerin halkı soymasına göz yumup, bir süre sonra kendi de yolsuzluklara karışınca, yetkileri alınarak, İlhanlı komutanı Abışga Noyan'ın buyruğuna verildi (1301). Kaçmaya çalışırken yakalanıp, İsfahan'a götürülerek, ölüm cezasına çarptırıldıysa da, cezası İlhanlı hükümdarının ailesinden olan eşinin girişimiyle dayak cezasına çevrildi. Bir süre sonra kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü.

Alaettin Tekiş Bin İlarslan

Harizmşah hükümdarı (?- Nesa yakını 1200). Cend valiliği yaparken, babası ölünce (1172), kardeşi Mahmut Şah'ın hükümdar ilan edilmesi üstüne ayaklanıp, Karahıtayların da yardımıyla tahta çıktı. Daha sonra, Karahıtaylarla arası açılıp, Karahıtay akınlarını önleyerek, batıda fetihlere girişti. Irak Selçuklu hükümdarı Tuğrul II'yi yenip (1193-1194), Irak Selçuklu devletini yıktı. Abbasi halifesini yalnızca dinsel bir önder durumuna indirmek istediyse de, Karahıtayların baskısı yüzünden başaramadı. Bununla birlikte, Harizmşah devletini bir imparatorluk haline getirdi.

Alain

Fransız filozofu ve yazarı (Mortagne 1868- Le Vésinet 1951). 1809'da Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitiren Alain (asıl adı *Émile Chartier* dir), Pontivy ve Lorient liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. 1894'te çeşitli gazetelerde, Dreyfus davasıyla ilgili makaleler yayınladı. Rouen'da ve Paris'te çeşitli liselerde felsefe öğretmenliği yaptı. 1914'te er olarak savaşa katıldı. 1933'te öğretmenlikten emekliye ayrıldı.

Her türlü tutuculuğa karşı olan Alain, öğrencilerini büyük ölçüde etkilemiş, her çeşit baskıya kuşkuyla bakmış, gücün çekiciliğine karşı bireyin özgürlüğünü, iktidarlara karşı yurttaşı savunmuştur. Başlıca yapıtı olan *Propos* (Söyleşiler), çeşitli bölümlerden oluşur: *Mutlu Olma Sanatı* (Propos sur le Bonheur, 1925), *Propos sur l'Esthétique* (Estetik Üstüne Söyleşiler, 1923), *Propos de Politique* (Siyaset Üstüne Söyleşiler, 1934), *Propos sur la Littérature* (Edebiyat Üstüne Söyleşiler, 1930). Ayrıca *Vigiles de l'Esprit* (Düşüncenin Bekçileri, 1942), *Les Dieux* (Tanrılar, 1947), vb. birçok yapıtı vardır.

Alain, Jehan

Fransız bestecisi ve orgcusu (Saint-Germain-en-Laye 1911-Saumur yakını 1940). Paris konservatuvarında André Bloch, Caussade, Dukas, Roger-Ducasse ve Dupré'den ders alan Jehan Alain, 1936'da Orgseverler Derneği'nin beste büyük ödülünü kazandı. 1940'ta Saumur yakınlarında savaşırken öldü.

Başlıca yapıtları: *Koraller, Janequin'in Bir Teması Üstüne Çeşitlemeler, Üç Dans* (*Sevinçler, Yaslar, Çarpışmalar*), *Litanies* (Uzun Dualar), *Climat* (İklim), *Le Jardin Suspendu* (Asma Bahçe), *Fantaisies* (Fanteziler), *Deux Danses à Agni Vagvistha* (Agni Vagvistha'ya İki Dans),

Alain-Fournier

Fransız şairi, gazetecisi ve romancısı (Cher 1886-Saint Rémy ormanı 1914). Genç yaşta edebiyatla ilgilenmeye başlayan Alain-Fournier (asıl adı *Henri Alban Fournier*), roman türünün yapısını incelemeye koyuldu. İlk aşkı ve çocukluğun masumluğunu anlattığı, anılar, düşler ve gerçeği karıştırarak oluşturduğu *Le Grand Meaulnes* (1913) adlı yapıtıyla, gerçekçilik ve doğalcılığı doyurucu bulmayan birçok XX. yy. romancısını etkiledi. Ertesi yıl, les Hauts de Meuse'deki Saint Rémy ormanında, Almanlara karşı savaşırken öldü.

Alalah

Güneydoğu Anadolu'da höyük. Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde, Amik ovasında yer alan Alalah (ya da *Tell Açana*), Leonard Woolley başkanlığında araştırmacılar tarafından 1937-39'da yapılan kazılardan sonra, 1946-49 arasında da Türk arkeologlar tarafından araştırıldı. İ.Ö. ikinci binyılın ilk yarısından kalma anıtsal bir saray grubunu (VII. kat) da içeren onyedi yapı katı bulundu. Elde edilen çivi yazısı tabletlerden Alalah'ın eski Yamhad Krallığı'na bağlı bir beyliğin merkezi olduğu anlaşıldı. Alalah'ın Eski Hitit İmparatorluğu ve Yeni Hitit İmparatorluğu'na geçtikten sonra, Deniz halklarının göçü sırasında (İ.Ö. 1200'e doğru) yıkıldığı ortaya kondu. Elde edilen buluntular, Güneybatı Asya ile ilk Ege uygarlığı

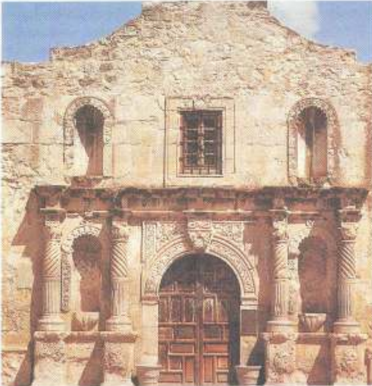
arasındaki yakın ilişkilerin kanıtları arasına katıldı.

Alameyn, el-

Mısır'da yer. İskenderiye'nin 100 km kadar batısında yer alan el-Alameyn'de İkinci Dünya Savaşı'nda, İngiliz generali Bernard Montgomery'nin komuta ettiği ordu ile "Çöl Tilkisi" diye anılan general Erwin Rommel komutasındaki Alman ve İtalyan askerleri arasında, 23 Ekim-5 Kasım 1942'de şiddetli bir çarpışma oldu. Rommel'in Süveyş kanalına doğru ilerlemesinin en uç noktasını oluşturan el-Alameyn'i, 23 Ekim 1942'de yoğun top ateşine tutan İngilizler ele geçirip, 30 000 askerini (10 000'i Alman, 20 000'i İtalyan) tutsak aldıkları Rommel'i Tunus'a çekilmek zorunda bıraktılar. Savaşta bir dönüm noktası oluşturan el-Alameyn çarpışması, Süveyş kanalının tehlikeden kurtulmasını ve Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki konumunun sağlamlaşmasını sağladı.

Alamo kalesi

ABD'de, Texas devrimi sırasında kanlı çarpışmalar yapılan kale. Texas'ta San Antonio'da, 1718'de İspanyol din adamları tarafından kurulan San Alamo misyonu, 1792'den sonra, bir kaleye dönüştürüldü.

San Antonio'da İspanyol din adamları tarafından kurulmuş olan Alamo kalesi, Texas'ın Meksika'dan ayrılma savaşımının simgesi haline gelmiştir.

Texas devrimi sırasında Meksikalı Antonio Lopez de Santa Ana Texas'ı istila ettiğinde, 190 kadar Texaslı kalenin iç avlusunun yıkık dökük duvarlarından içeri sığınıp, kaleyi kuşatan ve sürekli top ateşi altında tutan 5 000-6 000 kişilik İspanyol ordusuna 12 gün direnmeyi başardılar. On üçüncü gün (6 Mart 1836) Meksikalılar kaleye girdiler ve Mrs. Dickinson adında bir kadın, çocuğu ve iki hizmetçi dışında bütün Texaslılar, öldürüldüler.

Alanbrooke, Alan Francis Brooke, Birinci Vikontu

İngiliz mareşali (Bagnères de Bigorre, 1883-Hampshire 1963). İkinci Dünya Savaşı'nın başında Fransa'da II. İngiliz kolordusunu yöneten Birinci Alanbrooke Vikontu Alan Francis Brooke, genelkurmay başkanlığına getirilerek (1941), 1946'ya kadar bu görevde kaldı ve savaş süresince Winston Churchill'e büyük bir uyumla çalıştı. 1946'da vikontluğa yükseltildi. Savaş anıları, Sir Arthur Bryant tarafından, açıklama ve eklemeler de yapılarak, *The Turn of the Tide* (Şansın Dönmesi, 1957) ve *Triumph and Tragedy 1943-1944* (Zafer ve Trajedi, 1943-1944; 1959) adlı iki ciltte yayınlandı.

Alangu, Tahir

Türk yazarı ve edebiyat tarihçisi (İstanbul 1916-ay.y. 1973). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitiren (1943) Tahir Alangu, çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Gazetelerde eleştiriler yayınladı.

Edebiyata şiirle giren (*Gündüz* dergisi, 1936) Tahir Alangu, folklor ve masal alanına, edebiyat tarihine yönelerek, çalışmalarını çağdaş Türk öyküsü ve romanı üstünde yoğunlaştırmış, eleştirilerinde sanat yapıtını, toplumla ilişkisi açısından ele almıştır.

Başlıca yapıtları: *Kalavela* (Ünlü Fin destanının incelenmesi ve 50 türküsünün özeti, 1943), *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri* (1945), *Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi* (1958), *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman* (3 cilt, 1959-1965), *Ömer Seyfettin* (biyografi-roman, 1968), *100 Ünlü Türk Eseri* (1974).

Alantar, Erdal

Türk ressamı (İstanbul 1930). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirip (1956), Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde fresk öğrenimi gören (1958-1959) Erdal Alantar, Paris'e yerleşip (1959), Fransa ve başka ülkelerde çeşitli sergilere katıldı; özel sergiler açtı. Bir tür konstrüktivizm ve kübizmden daha soyut bir anlayışa yönelip, desen ve çizgiden çok, içgüdüye dayanan renk lekeleriyle lirik ve coşkun yapıtlar verdi. Val-de Marne (1980) ve Bayeux'de (1981) birincilik ödülü aldı. 1983'te Frankfurt'ta bir sergi açtı. Birinci Asya-Avrupa Bienali'ne (1986), Birinci Uluslararası İstanbul Çağdaş Sanat Sergileri'ne (1989) ve Avrupa Özgünbaskı Sanatçıları Sergisi'ne (1989) katıldı. İstanbul Resim ve Heykel müzesiyle yurt dışında özel koleksiyonlarda yapıtları vardır.

Alarcon, Pedro Antonio de

İspanyol yazarı (Guadix 1833-Valdemoro 1891). George Sand tarzında ilk romantik kitabını 18 yaşında yazan Pedro Antonio de Alarcon, Fas'taki İspanyol harekâtına katılıp, 1859'da savaş anılarını yayınladı. 1874'te yayınladığı *El Sombrero de Tres Picos* (Üç Köşeli Şapka) adlı romanı, töre romanı türünün başyapıtı sayıldı ve Manuel de Falla'nın aynı adlı balesinin öyküsünün ve Hugo Wolf'un aynı adlı operasının librettosunu oluşturdu. Daha sonra yayınladığı *El Escandalo* (Rezalet, 1875) adlı romanında bir gözlemci olarak yeteneğini ortaya koydu.

Alarik I

Vizigot kralı (Perice 370'e doğru-Cosenza 410) İmparator Theodosius I'in hizmetinde çalışan, imparatorun ölümünden (395) sonra, Doğu ve Batı imparatorları

arasındaki çekişmeden yararlanarak Yunanistan'ı yakıp yıkan Alarik I (ya da *Alaric I*) Epir'e yerleşti. 401'de batıya yönelip, İtalya'yı istila etti: Stilicho, ordusunu birçok kez durdurduğu halde, tam olarak püskürtmeyi asla başaramadı. Stilicho'nun ölümünden sonra, Roma'yı kuşatıp, İmparator Honorius'tan vergi ödeme sözü alınca kuşatmayı kaldırdı (408). Antlaşmanın uygulanmaması üstüne, ertesi yıl Roma'yı yeniden kuşatıp, Roma'ya girdi (24 Ağustos 410). Kenti yağmalatıp (ama kiliselere dokundurtmadı), apansızın kenti boşaltarak, Afrika'ya geçmek için Güney İtalya'ya yöneldi. Bir fırtınanın Sicilya'ya geçmesini engellemesinden kısa süre sonra öldü ve savaşçıları tarafından büyük bir cenaze töreniyle Busendo ırmağının yatağına gömüldü.

Alarik II

Vizigot kralı (öl. 507). Babası Eurik'in yerine tahta çıkan (484) Alarik II (ya da *Alaric II*), Frank kralı Clovis karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (507). Bu yenilgi, Toulouse Krallığı'nın yıkılıp Akitanya Vizigotlarının İspanya'ya doğru göçmesine yolaçtı.

Alarik II'nin hazırlattığı Roma yasaları özeti *Breviarum Alaricianum*, Frank Krallığı, Galya Romalıları ve İspanya Romalıları hukukunun temeli olmuştur.

alarm sistemleri

İstenmeyen olayları belirlemek - yangın başlangıcı; hırsızlık; sıcaklık ya da basınçta tehlikeli bir değişiklik-ve düzeltici hareketin yapılmasını sağlayacak bir sinyal yaymak için tasarlanmış sistemlere topluca verilen ad. Alarm sistemleri genellikle, belirli olayları algılamak için tasarlanmış bir dedektör ve zil ya da uyarı (sinyal) lambası gibi bir alarm öğesinin bileşiminden oluşurlar. Dedektörler, ışık, ses düzeyi, basınç ve sıcaklık gibi etmenlerdeki değişikliklere duyarlı mekanizmalardır. Hırsız alarm sistemlerinde, yaygın biçimde kullanılan birçok dedektör çeşidi vardır. Bu tür sistemler, bir pencere ya da kapı açıldığında temasa geçip alarm veren devreler olan elektrik dedektörlerinden yararlanırlar. Elektrik devreleri, ayrıca, duvar hasar aldığında sinyal vermek için duvarlara da monte edilebilir. Optik dedektörler, bir ışık ışını ya da kızılötesi ışın hırsız tarafından kesildiğinde alarm veren, ışığaduyarlı birimler kullanırlar. Işın aynalarla güçlendirilirse, geniş alanlar denetlenebilir. Akustik dedektörler, bir odadaki en ufak sesi algılayan, yüksek düzeyde duyarlı mikrofonlar ya da genellikle insan kulağının işitemeyeceği frekansta, sürekli ses sinyalleri yayan sesötesi dedektörler olabilir: Hırsızın hareketi sinyali keser ve alarmı çalıştırır. Öteki tiplerdeki dedektör çeşitleri arasında elektronik, ısısal, mikrodalga ya da lazer dedektörleri sayılabilir.

Günümüzde Batı ülkelerinde, tünel alarm sistemleri de yaygın biçimde kullanılmaktadır. Alçak tünel girişlerinde, sistemin kablosu, maksimum uygun yükseklikte, yol boyunca gerilir. Çok yüksek bir kamyonun kasasının tavanı kabloya değince, bir sinyal odasına uyarı gönderilir ve tünel girişinde bir kırmızı ışık etkinliğe geçer. Tünel trafiği apansızın yavaşladığında, yol yüzeyine yayılmış iletken şeritlerden yayılan sinyallerle alarm çalıştırılabilir. Aşırı karbonmonoksit uyarısı da, tüneldeki ışığın şeffaflığını ölçerek, havada tam olarak ne kadar egzos dumanı olduğunu belirleyen bir dedektörle verilebilir.

Yangından korunma ve denetim için tasarlanmış sistemlerde, duman dedektörleri ya da ısı dedektörleri kullanılır. Bunlar, duman bir ışını kestiğinde ya da sıcaklık belirli bir noktayı geçtiğinde alarm veren ya da basınçlı su bırakan, sıcaklığa, dumana duyarlı sistemlerdir. Daha karmaşık ışığa duyarlı sistemler, kızılötesi tayflarda, yangının oluşturduğu değişiklikleri anında algılayabilirler.

Alas, Leopoldo

İspanyol yazarı (Zamora 1852 -Oviedo 1901). Çağında özellikle eleştirmen ve dönemin Fransız edebiyat akımlarının İspanya'daki yayıcılarından biri olarak tanındı. Oysa gerçek değeri, XIX. yy. İsyanyol romanlarının en güzellerinden birini yazmış olmasındandır: *La Regenta* (Profesörün Karısı, 1848). Taşra yaşamının yergisi olan bu roman, sık sık *Madam Bovary*'yle oranlanmıştır. Edebiyat eleştirileri *Solos* (1890-1898) ve *Palique* (1893) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Alaska

ABD'de eyalet. ABD'nin yüzölçümü bakımından en büyük (1 530 693 km²), ama nüfus bakımından en küçük (550 043) eyaleti olan Alaska, birbirine bitişik "48 güney" eyaletinden ayrı olarak, kuzey kutup çemberi boyunca uzanır. Kuzeyde Kuzey Buzdenizi, Doğuda Yukon bölgesi, güneydoğuda İngiliz kolombiyası, güneyde Alaska körfezi ve Büyük Okyanus, batıda da Bering denizi, Bering boğazı ve Çukçe deniziyle sınırlıdır. Bering boğazındaki küçük Diomede adası da Alaska'ya bağlıdır (ama yalnızca 4 km uzağındaki Büyük Diomede adası Rusya'ya bağlıdır).

İlk olarak Eskimolar, Aleutlar, Atabaskanlar, Tlingitler ve Haidaların yerleştikleri Alaska'ya, Avrupalılar ilk olarak XVIII. yy'da ayak bastılar. ABD, Alaska bölgesini 1867'de Ruslardan yalnızca 7,2 milyon dolar karşılığında satın aldı. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD askerî üslerinin kurulmasıyla ekonomik açıdan gelişmeye başlayan bölge, 1959'da eyalet oldu. 1968'de Kuzey kutbu kıyı ovasında petrol ve doğal gaz yatakları bulunmasıyla, daha da gelişti.

COĞRAFİ BÖLGELER VE İKLİM

Alaska dört coğrafi bölgeye ayrılabilir: Güneyde Büyük Okyanus dağ sistemi bölgesi; ortadaki ovalar ve yaylalar bölgesi; kuzeyde Brooks dağları (Kayalık dağların kuzey uzantısı); kuzey uçta kıyı ovası.

Büyük Okyanus dağlık sistemi bölgesi, yüksek dağları, geniş vadileri ve güney kıyısının hemen açığında sıralanan birçok adayı içerir. Kıyı dağları, Alaska'nın güneydoğusunda "Alaska Yayı" adı verilen 644 km uzunluğundaki bir bölgeye yayılır. Büyük ölçüde buzullarla kaplı olan bölgede, yükseltiler, Saint Elias dağında 5 489 m'yi, Wrangell dağlarındaki Blackburn dağında 4 996 m'yi bulur. Güneydoğu kıyısının hemen ötesinde, Kıyı dağlarının uzantısı olan Alexander adaları (yaklaşık 1 100 ada) sıralanır. Kıyı dağlarının arkasında, ikinci bir sıra halinde, McKinley dağı, Foraker dağı gibi yükseltileri 6 200 m'ye yaklaşan dağlar içeren Alaska dağları uzanır.

Alaska dağları ile Brooks dağları arasındaki orta Alaska, özellikle Yukon ırmağı boyunca ve batıda Bering denizi yakınında, alçak dağlar ile geniş ovalar ve yaylalardan oluşur. Yükseltiler doğuda West Point'te 788 m, batıda Seward yarımadasındaki Bendeleben dağında 137 m'dir.

Kuzey kesimdeki Brook dağlarında, en yüksek doruklar, kuzeydoğuda yeralır: İsto dağı (2 761 m), Chamberlin dağı (2 749 m), Michelson dağı (2 699 m).

Kuzey uçtaki kıyı ovası, Brooks dağlarından Kuzey

(Solda) *Alaska eyaletinin merkezi ve büyük bir balıkçılık sanayisi merkezi olan Juneau, Gastineau kanalı ile Juneau dağının sarp yamaçları arasında kurulmuştur. Yüzölçümü bakımından ABD'nin en büyük kentidir.*

(Altta) *Alaska'nın nüfusu en yüksek kenti Anchorage, Cook koyu ile Chugach dağları arasındaki kıyı ovasında yer alır. 1964'te bir depremle yerle bir olmuş, federal hükümetin yardımıyla yeniden kurulmuştur.*

Buzdenizi'ne doğru yavaş yavaş alçalır. Ovanın altında, büyük petrol ve doğal gaz yatakları vardır.

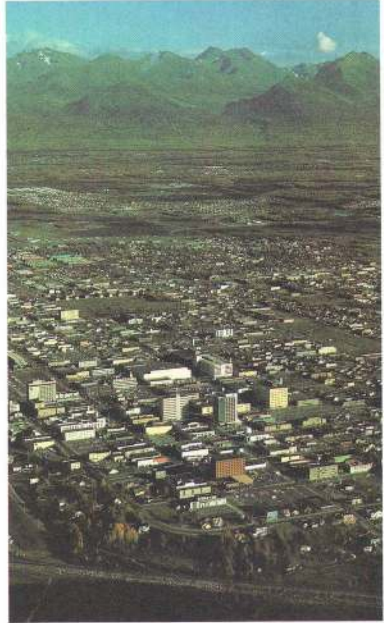
İklim. Güneydoğu ve orta güneyde, Kıyı dağlarının yamaçlarında ve Aleut adalarında deniz iklimi egemendir. Alçak kesimler 1 651 mm ortalama yağış alır; ama bazı bölgelerde bu sayı yılda 5 080 mm'yi aşar. Kışlar nispeten yumuşak, yazlar genellikle serin geçer. Juneau'da ortalama sıcaklık ocak ayında -5 °C, temmuz ayında 13 °C'tır ve kent yılda yaklaşık 1 016 mm yağış alır.

Yukon ve Kuskokwin ırmaklarının aşağı kesimleri, Cook koyu bölgesi, Copper ırmağı havzası ve Seward yarımadasının güney kesiminde, yazlar ılıkça, kışlar serin geçer: 305-762 mm arasında değişen yıllık yağış, geçiş iklimi özellikleri taşır. Yaz sıcaklıkları Cooper ırmağı havzasından batıya doğru ilerlendikçe, Bering denizinin etkisiyle düşer. Anchorage'da ortalama yıllık yağış 371 mm, ocak ayı sıcaklık ortalaması -12 °C, haziran ayı sıcaklık ortalaması 14 °C'tır.

Alaska'nın iç kesimleri, Alaska dağları ve Brooks dağları deniz etkisini engelledikleri için yılda yalnızca 254-610 mm yağış alır ve sıcaklık bazen haftalarca -57 °C'ta kalır. Ortalama sıcaklık -40 °C'tır. Bununla birlikte, yaz mevsiminde sıcaklık 32 °C'a kadar yükselir; gökyüzü bulutsuzdur ve gün ışığı 24 saat boyunca sürer.

Fairbanks'te ortalama ocak ayı sıcaklığı -25 °C, temmuz ayı sıcaklığı 16 °C, yıllık yağış tutarı yaklaşık 287 mm'dir. Kuzey ve kuzeybatı Alaska'da kutup iklimleri egemendir. Kışların uzun ve sert, yazların kısa ve serin, kış mevsiminin bir bölümünün 24 saat karanlık geçtiği, yaz mevsiminin bir bölümünde de güneşin batmadığı bu bölgede, kış sıcaklıkları, ılımlı orta kesimdeki kadar düşük değildir; ama rüzgâr hızının çok daha fazla olması, açık havada öldürücü bir soğuğa yolaçar. Beaufort denizinin etkisiyle, yaz sıcaklıkları da düşüktür.

Bitki örtüsü ve hayvan topluluğu. Alaska'nın aşağı yukarı yarısı genellikle küçük bitkilerden (dikenler, kara yosunları, çiçekli bitkiler ve çimenler) ve yüksek çalılardan oluşan tundra bitki örtüsüyle kaplıdır. Tundra Batı Alaska ile Alaska'nın kutup bölgesi kesimini bütünüyle kaplar. Eyaletin aşağı yukarı üçte biri ormanlarla kaplıdır. Güney, doğu ve orta-güney kesimlerde daha çok katran ağacı ve ladin karışımı büyük ormanlar, orta kesimlerde ladinler, kayın, akçakavak ve karaçamlardan oluşan geniş ormanlar ağır basar.

Alaska'da birçok yaban hayvanı yaşar: Bunlar arasında, çeşitli ayı türleri, özellikle de kahverengi Alaska ayısı ya da kodiak ayısı, rengeyiği, ayıbalığı, misksığırı, dağkeçisi, vb. sayılabilir. Çok sayıda ırmak alabalık, sombalığı, vb. balıklar bakımından zengin olduğu gibi,

Yeni öldürdüğü bir ayıbalığını Çukçe denizinin buz tutmuş yüzeyinde sürükleyen bir Eskimo avcısı.

kıyılarda sombalığı, kalkan, morina, ringa, karides, midye ve yengeçler bulunur.

Alaska akıntısı

Aleut akıntısının kolu. Alaska körfezindeki ters akışın bir parçası olan Alaska akıntısı, yüzeysel bir akıntıdır. 4 °C olan su sıcaklığı, körfezin suyundan yüksektir. Tuzluluk oranı ‰ 32,6, ortalama hızı 28 cm/saniyedir.

Ayrıca Bk. : OKYANUS AKINTILARI.

Alaska kızak köpeği: Bk. ALASKA MALAMUTESİ.

Alaska körfezi

Büyük Okyanus'un kuzeydoğu kesimine verilen ad. Yaklaşık 1 533 280 km²'lik bir alana yayılan Alaska körfezinin ana akıntısı, körfez sularına oranla daha sıcak olan ve saat ibrelerinin ters yönüne doğru akan Alaska akıntısıdır. Kıyılarında Anchorage, Valdes ve Seward liman kentleri kurulmuştur.

Alaska malamutesi

Alaska'ya özgü iş köpeği. Başlangıçta Alaska'nın kuzey kesimindeki Malamute Kızılderilileri (adı bundan kaynaklanır) tarafından kızak çekmekte kullanılan Alaska malamutesi (*Alaska kızak köpeği* de denir), günümüzde özellikle çocuklara son derece sevecen davranışından ötürü, evlerde de beslenmektedir. Güçlü bedenli ve geniş omuzlu bir köpektir. Boyu 54-63,5 cm'yi, ağırlığı 35 kg'ı bulur. Kürkü, sert dış tüyler ve daha yumuşak iç tüylerden oluşur. Kuyruğu tüylü ve sırtına doğru kıvrıktır. Pençeleri geniştir ve karada kolayca koşmasını sağlayacak biçimde tüylerle kaplıdır. Kahverengi, badem biçimi gözleri ve gri ya da siyah-beyaz kürküyle, kurtu andıran bir görünüşü vardır.

Gururlu Alaska malamutesi, eskiden, karla kaplı ovalarda ağır kızakları çekmede kullanılmıştır.

alaşım

Bir metale başka birçok metal ya da ametal katılarak elde edilen metalürji ürünü. En çok tanınan alaşımlar, çinko ve bakır alaşımı pirinç ile demir ve karbon alaşımı çeliktir (Bk. DEMİR-ÇELİK SANAYİSİ). Metallerin arsenik ya da antimuan (antimon) gibi yan metallerle ya da karbon ve silikon gibi ametallerle alaşımları da oldukça sık kullanılır. Alaşımlar iki temel gruba ayrılırlar: Metal element olarak demir içeren demirli alaşımlar; bakır, alüminyum ya da titan gibi demirden farklı bir metal içeren demirsiz alaşımlar.

ALAŞIMLARIN YAPISI

Alaşım bileşiklerinin çoğu, kısmen ya da sıvı halinde aşağı yukarı bütünüyle karışım oluşturabilirler. Farklı tipte alaşımlar, katı haldeki homojenlik ölçüsüne dayanılarak ayırdedilebilir.

Katı karışımlar. Bu alaşımlar, bileşenlerin atomlarının billurlarla rastgele karışması sonucu oluşan alaşımlardır. Farklı tipte atomlar, farklı boyutlardadırlar; gerilimler alaşımın billur yapısında parçalanmalara yolaçar; bunun sonucunda da daha sert bir gereç elde edilir.

Metaller arası karışımlar. Bu alaşımlarda farklı karışımların atomları billur yapıda düzenli olarak değişirler. Genellikle, son derece ısıya dayanıklı, gevrek ve serttirler.

Çok fazlı alaşımlar. Çok fazlı bir alaşım, bir mekanik karışım ya da farklı yapıda iki ya da daha çok billur çeşidinin karışım fazını içerir. Yapısı ve özellikleri, eritilen kütlenin soğuma oranına ve farklı koşullarda soğumasına bağlıdır.

Aşama aşama soğutmayla ağır ve hafif gazlar ayrılır; hızla soğutmaysa (söndürme), gaz ayrımı olmayan bir katı çözelti verir; soğutma bu iki uç arasında kalıyorsa, kısmi ayrışma ortaya çıkar. Son alaşım, tane sınırları çevresinde toplanan bileşikler arasında en bol bulunanın granüler yapısı olarak gösterilebilir ya da bazı durumlarda, en az olan bileşiğin sınırlarının emildiği, fazla ya da az homojen madde diye nitelendirilir. Soğutma tekniklerinin seçimiyle ya da billur yapıda karmaşık kusurların kapatılmasıyla istenilen mekanik özellikler elde edilebilir.

İyon eklemeli alaşımlar. Metal yüzeyleri, seçilmiş iyon demetleri eklenerek, sertleştirilebilir ve korozyona daha dayanıklı duruma getirilebilir. Bu işlem, altında bulunan gerecin özelliklerini değiştirmeyecek biçimde bir alaşım yüzeyi oluşturur. Metal üstüne bir üçüncü madde yayılabilir ve "iyon bağı ekleme" denilen işlemle yüzeye katılabilir. İyon bağları ayrıca, seramik ve metal atomlarının ortak yüzeyde bağlanmasıyla, metalleri kabaca seramik kaplamalara bağlamakta da kullanılırlar.

ALAŞIMLARIN ÖZELLİKLERİ

Alaşımlama yoluyla, mekanik direnç, ısı ve korozyona dayanıklılık, elektriksel ve manyetik özellikler gibi çok sayıda metal özelliği değiştirilebilir. Alaşımlamayla mekanik özelliklerdeki başarılı değişikliğe bir örnek, diş hekimlerinin kullandıkları malgamadır. Alaşımlar baş-

langıçta metallerin mekanik dirençlerini geliştirmek amacıyla yapılmıştır. İlk gerçekleştirilen alaşımlar tunç ve pirinçtir. Demirin gerilme direnci yalnızca biraz karbon eklenerek, 275 x 10^6'dan, 1 000 x 10^6 N/m^2'ye çıkarılabilir. % 0,03'ten % 1,7'ye kadar karbonla alaşımlanmış demir, önemli çelikler grubunu oluşturur. Paslanmaz çelik, korozyona karşı gelişmiş dayanıklılığıyla tanınan, çeliğin krom ve nikelle bir alaşımıdır.

Uçak ve uzay uygulamaları için, gerilme direnci 1 400x10^6 N/m^2 olan ve çeliğin yalnızca % 60'ı ağırlığındaki titan alaşımları geliştirilmiştir. Korozyona karşı yüksek dayanıklılıkları ve canlı dokularla tepkimeye girmemeleri nedeniyle, titan alaşımları, protez ve hız göstergeleri yapımında kullanılır. Yüksek iç sıcaklıklı jet motorlarının geliştirilmesi, nikel ve kobalta dayalı süperalaşımların yapılması sayesinde gerçekleştirilmiştir. Jet motorlarında türbin kanadı üretiminde kullanılan süperalaşımlar, 1 100 °C gibi yüksek sıcaklıklarda, korozyona karşı yüksek direnç ve dayanıklılık gösterir.

Ergime noktası düşük alaşımlar, otomatik serpme sistemlerinde eritici olarak kullanılırlar. Kurşun, kadmiyum, bizmut ve öbür ergime ısısı düşük elementleri kapsıyan bu alaşımlar, "ötektik alaşımlar" diye adlandırılırlar. Ötektik alaşımlar, ergime noktaları herhangi bir bileşiğinden düşük olan karışımlardır, 50 °C kadar alçak ergime sıcaklıkları başarılıdır. Çeşitli metal ve seramik alaşımları, süperiletken olarak kullanılabilir (Bk. SÜPERİLETKENLİK).

Alaüddevle, Bozkurt

Dulkadıroğulları hükümdarı (? 1425-? 1515). Süleyman Bozkurt'un oğlu olan Bozkurt Alaüddevle, Fatih'in desteğiyle beyliği kardeşi Şah Budak'ın elinden alıp (1479), Osmanlılara ve Memluklara karşı kaypak, ama dengeli bir siyaset izledi. Şah İsmail'e yenilip (1507), Harput ve Diyarbakır'ı bırakmak zorunda kaldı. Osmanlılara düşmanca tavır takınınca, Yavuz Sultan Selim'in üzerine gönderdiği, Hadım Sinan Paşa'ya yenildi (1515) ve dört oğluyla birlikte öldürüldü.

Alaüddevle, Rüknettin Mirza

Timurlu emiri (Herat 1417-Rustendar 1460). Timur'un oğlu Şahruh'un torunu, Baysungur'un oğlu olan Rüknettin Mirza Alaüddevle, babası ölünce, babaannesi Gevherşad'ın desteğiyle emir olup, Şahruh hastalanınca veliaht ilan edildi. Şahruh ölünce (1447) çıkan taht kavgasında Uluğ Bey'e yenilip (1448), ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Başkenti iki kez ele geçirdiyse (1450, 1458) de, egemenliğini kabul ettirmeyi başaramayıp, sürgünde öldü.

Alba, Fernando Alvarez de Toledo y Pimentel, Dükü

İspanyol komutanı ve devlet adamı (Avila ili 1508-Lizon 1582). Karl V'in Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtına çıkmasını sağlayan orduya komuta eden Alba Dükü Fernando Alvarez de Toledo y Pimentel, İtalya'da İmparatorluk ordusunun başkomutanlığını yaparak (1555-1557), papa Paulus IV'ü barış imzalamak zorunda bıraktı. Felipe II'nin danışmanlığına getirilip, Fransa'yla sürmekte olan uzun savaşı sona erdiren Cateau-Cambrésis antlaşmasının imzalanmasına (1559) katkıda bulundu. 1567'de Hollanda'daki ayaklanmayı bastırması için vali olarak Hollanda'ya gönderilip, protestanlara uyguladığı baskılar yüzünden ayaklanmanın bir bağımsızlık savaşına dönüşmesine yolaçtı. 1573'te geri çağrılıp, 1579'da, görünüşte oğlunun kralın izni olmadan evlenmesini onayladığı nedeniyle tutuklandı. 1580'de serbest bırakılıp, Portekiz'i ele geçiren (1581) orduya komuta etti.

Alba Longa

İtalya'da eski kent. Latium (günümüzde Lazio) bölgesinde, Roma'ya yaklaşık 19 km uzaklıkta, Albano dağında yer alan, efsaneye göre İ.Ö. 1152'de Aineias'ın oğlu tarafından kurulan, Romulus ile Remus doğdukları kent olan Alba Longa, İ.Ö. VII. yy'a kadar önemini korudu. O tarihte Romalılar tarafından yıkıldı. Yakın dönemde yapılan kazılarda, İ.Ö. XII. yy'dan kalma mezarlar ortaya çıkarıldı.

Albano gölü

İtalya'da göl. Roma'nın güneydoğusundaki Albano dağında, 293 m yükseltide yer alan Albano gölü, bir krater gölüdür. Yüzölçümü 5 km^2, en derin yeri 170 m'dir. Yeraltı kaynakları tarafından beslenir ve sularının fazlasını İ.Ö. IV. yy'da yapılan bir tünelle dışarı akıtır. Kayalık kıyılarında, çeşitli villaların yanı sıra, papaların yazlık sarayı Castel Gandolfo da yer alır.

Albany

New York Eyaleti'nin merkezi. Eyaletin ortadoğu kesiminde, Hudson ırmağı ile Erie kanalı sisteminin birleştiği noktada yer alan Albany'nin nüfusu 101 082'dir.

Erie Kanalı'nın doğu ucunda yer alan Albany, büyük ırmaklar, Kanada ve Atlas okyanusu limanları arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir limandır. Limanın hizmete girmesinden (1932) bu yana, sanayi de önemli ölçüde gelişmiş ve çeşitlenmiştir: Kimyasal ürünler, ilaç, çelik ve kâğıt üretimi, vb. Aynı zamanda da önemli bir kültür merkezidir.

1614'te Hollandalıların geçici bir yerleşme noktası (Fort Nassau) kurdukları yerde, 1624 Felemenk'ten göçen bir grup Wallon ailesi ilk kalıcı yerleşme merkezi Fort Orange'ı kurdu. 1652'de adı Beverwyck'e dönüştürülen, 1554'te Hollandalılardan İngilizlere geçen Albany, 1797'de aynı adlı eyaletin merkezi oldu.

Albategnius : Bk. BATTANİ, EL-.

Albee, Edward

ABD'li tiyatro yazarı (Washington 1928). 1960'ların en önemli tiyatro yazarlarından olan Edward Albee, "saçma" tiyatro alanında yapıtlar vermiştir. Oyunlarındaki en niteleyici yanlar, kişilikler arasındaki mantığa aykırı karşıtlıklar ve sıradışı tiyatro efektleridir.

1959'da Batı Berlin'de, bir yıl sonra da New York'ta sahneye konan ilk oyunu (iki kişilik bir oyundur) *Hayvanat Bahçesi*'nde (The Zoo Story) Edward Albee, iletişim yetersizliğinin şiddete yöneltici rolünü işledi. *Sandbox* (Kum Kutusu, 1959) ve *American Rüyası* (The American Dream, 1961) adlı tek kişilik oyunlarında aile yaşamını ve Amerikan rüyasını eleştirdi. *Bessie Smith'in Ölümü* (The Death of Bessi Smith, 1960) adlı oyunda ırkçı önyargıları ve insanın acımasızlığını sergiledi. İlk uzun Broadway oyunu *Kim Korkar Hain Kurttan*'da (Who's Afraid of Virginia Woolf, 1962; 1966'da sine-

maya uyarlandı), sözlü ve psikolojik bir düelloya girişen iki çiftin yaşamını konu alarak, adını geniş kitlelere duyurdu.

İlk dönemindeki kısa oyunlarının olgunlaşmış halini temsil eden bu oyunundan sonra yazdığı oyunlardan *Kıl Payı* (1966) ve *Seascape*'le (1975) iki kez Pulitzer Ödülü'nü kazandı. Öteki oyunları arasında *Box* (Kutu), *Quotations from Chairman Mao Tse-tung* (Başkan Mao Tse-tung'dan Sözler, 1968) ve *Nepsi* (1971) sayılabilir. Ayrıca Carson McCullers'in *Küskün Kahvenin Türküsü* (Ballad of the Sad Cafe, 1963) adlı romanı gibi romanları tiyatroya uyarladı.

Albeniz, İsaac

İspanyol bestecisi ve piyano virtüözü (Camprodon, Katalonya 1860 Cambo-les-Bains 1909). Çok küçük yaşta Paris'te Marmontel'den ders alan İsaac Albeniz, kısa süre sonra Avrupa ve Amerika'da bir turneye çıktı. İspanya kralının verdiği bursla, öğrenimini Brüksel'de sürdürdü. Sonra Paris'e geçerek Vincent d'Indy ve Paul Dukas'dan ders aldı. Çok geçmeden piyano konserlerini bırakarak, kendini beste yapmaya adadı.

Başlıca yapıtları *The Magic Opal* (Büyülü Opal, 1893), *Catalonia* (orkestra için, 1899), *Pepita Jimenez* (opera-komik, 1905), *İberia* (piyano için 1906-1908 arasında yazılmış dört defterlik piyano parçaları; XX. yy. piyano yapıtlarının en önde gelenlerinden biri sayılmaktadır).

Alberdi, Juan Bautista

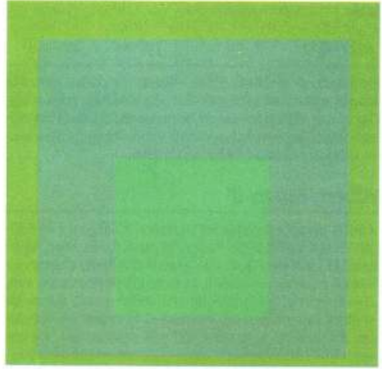
Arjantinli siyasal düşünür (San Miguel de Tucuman 1810-Paris 1884). 1838-52 arasını diktatör Juan Manuel de Rosas'a karşı görüşlerinden ötürü Uruguay ve Avrupa'da sürgünde geçiren Juan Bautista Alberdi, Rosas'ın devrilmesinden sonra, baş yapıtı sayılan *Bases y puntos de partida para la organizacion politica de la republica Argentina* (Arjantin Cumhuriyeti'nin Siyasal Örgütlenmesi için, Temel ve Başlangıç Noktaları, 1852) yayınladı. Bu yapıtında ileri sürdüğü düşüncelerin çoğu, 1853 Arjantin Anayasası'nda benimsendi. 1852-1861 arasında başkan Justo Jose de Urguiza tarafından Avrupa'da ve ABD'de diplomat olarak görevlendirildi. İktisadi gelişmeyle de ilgilenip, yabancı sermaye girişinin ve göçün desteklenmesinin önemini savundu ve gelişmek için bunların temel koşul olduklarını ileri sürdü.

Alberoni, Julio

İtalyan asıllı İspanyol devlet adamı (Piacenza, İtalya 1664-ay.y. 1752). Vendôme dükünün hizmetine giren Julio (ya da Giulio) Alberoni, İspanya'daki Fransız birliklerinin komutanlığına getirilen dükle İspanya'ya gitti. Fransa kralı ve Parma dükü adına casusluk yaptı. İspanya kralı Felipe V ile Parma dükünün yeğeni Elisabetta Farnese'nin evlenmesinde aracılık etti. Malaga piskoposluğu, Sevilla başpiskoposluğu yapıp, kardinalliğe yükseltilerek, İspanya başbakanlığına atandı (1716). İngiltere'ye karşı bir siyaset güderek, Utrecht antlaşmalarını geçersiz kılmak ve İspanya'nın yitirdiği toprakları geri almak istedi. Karmaşık entrikaları başarısızlıkla sonuçlanınca görevinden alınıp (1719), papalığın Romanya elçiliğine atandı.

Albers, Josef

Alman asıllı ABD'li ressam (Bottrap, Almanya 1888-New Haven, Connecticut 1970). Non figüratif resimde renk ve ışık anlayışındaki araştırmalarıyla modern sanata pek çok katkısı bulunan Josef Albers, 1923-1933 arasında Bauhaus'ta ders verdi. Bauhaus'un Nazi hükümeti tarafından kapatılması üstüne ABD'ye göçüp, Kuzey Carolina'daki Black Mountain Koleji'nde, günümüzün pek çok öncü sanatçısına öğretmenlik yaptı. Çeşitli ABD üniversitelerinde gezici öğretmen olarak ders verip, 1950-1960 yılları arasında Yale Üniversitesi'nde Tasarım bölümünün yöneticiliğini üstlendi. Anıtsal çalışması *İnteraction of Color*'ı (Rengin Karşılıklı Etkisi, 1963, yeni basımı 1975) yayımladı.

Dörtgenlere Saygı: Yeşil Koku *(1963), Josef Albers'in geometrik bir düzlem içinde ışık ve renk arasındaki ilişkilerle ilgili deneylerinin başarılı bir örneğidir. Almanya'da Bauhaus'ta ders vermiş olan Albers* Dörtgenlere Saygı *dizisi üstünde çalışmaya 1949'da başlamıştır.*

Konstrüktivist sanatla ilişkili olan, ama biçimsel soyutlukla ilgisi bulunmayan Josef Albers, optikle, renk ve ışıkla araştırmalar yapmış, Bauhaus'taki ilk yapıtlarında siyah-beyaz ile çeşitli renklerin birbirini izlediği resimlerden sonra saf, birbirine karışmayan renklere eğilimini daha açık biçimde ortaya koymuştur. Çalışmaları duygusal anlatımcılıktan çok, fiziksel olgularla ve görmenin fizik etkisiyle ilgilidir.

Albert I

Belçika kralı (Brüksel 1875-Monteles-Domes 1934). Sachsen-Coburg prensi Wilhelm'in ikinci oğlu, kral Leopold II'nin küçük kardeşi olan Albert I, amcasının oğlu ve ağabeyi ölünce tahtın vârisi oldu (1891). Askerî okulda sıkı bir disiplin altında yetiştirildi. İnceleme gezileri (özellikle ABD, İngiltere ve Kongo'ya) yapıp, amcası Leopold'un yerine tahta çıktı (1900). Daha 1913'te, Almanların savaş hazırlıklarını Fransa'ya haber verip, Birinci Dünya Savaşı patlak verince başkomutanlık görevini üstlenerek, Almanların Belçika topraklarından geçme isteğini geri çevirdi (2 Ağustos 1914); ama küçük Belçika ordusu önce Anvers'e, sonra Yser ırmağı kıyılarına çekilmek zorunda kaldı (Ekim 1914). Fransız, İngiliz ve Belçika orduları grubu komutanlığı yapıp, Belçika'nın kurtarılması harekâtına katıldı (Ekim 1918). Savaştan sonra, halkının saygısını kazanmış olarak, Belçika'nın demokratik evrimini sürdürüp, Ardennes'de

dağa tırmanırken düşüp öldü

Albert II

Belçika kralı (Brüksel 1934). Albert I ile kraliçe Astrid'in küçük oğlu olan Albert II, Belçika Kızılhaçı başkanlığı, Taşınmaz Kültür Mirasının Korunmasıyla Görevli Avrupalı Bakanlar Kurulu başkanlığı yaptı. Ağabeyi Baudouin ölünce (Ağustos 1983) tahta çıktı.

Albert, Eugen d'

Alman piyano virtüözü ve bestecisi (Glasgow 1864-Riga 1932). Londra'da Pauer, Viyana'da Richter, Weimar'da Liszt'den ders alan Eugen d'Albert, çağının en büyük piyano virtüözleri arasına girmesinin yanı sıra, piyano için iki konçerto, bir süit ve bir sonat, ayrıca bir senfoni, uvertürler, bir viyolensel konçertosu, kantatlar, on kadar opera (*Tiefland* adlı operasında, İtalyan verismosu ile Wagner'e özgü yöntemleri ustalıkla bağdaştırmıştır) besteledi.

Alberta

Kanada'da eyalet. Kuzeyde ABD'nin Montana eyaleti sınırından, Kuzeybatı Toprakları eyaletine kadar yaklaşık 1 215 km (755 mil) uzunluğunda bir bölgede yayılan, merkezi Edmonton olan Alberta, Kanada'nın gelişme hızı en yüksek, nüfus bakımından en kalabalık (2 423 000), yüzölçümü bakımından da dördüncü büyük (661 190 km²) kentidir. Kışları soğuk ve kuru, yazları serince kara iklimi etkisindeki eyaletin merkezi Edmonton'da, ocak ayı sıcaklık ortalaması -20 °C, temmuz ayı sıcaklık ortalaması 23 °C, ortalama yağış (kışları kar biçiminde) 400 mm dolayındadır. Geçmişte büyük bir buğday tarımı ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği bölgesi olan eyalet, 1947'de Edmonton yakınlarında petrol ve doğal gaz yatakları bulunması (Kanada'nın petrol üretiminin % 80'inden çoğu, doğal gaz üretiminin de % 90'dan çoğu) sonucunda, başdöndürücü bir gelişme yaşamıştır.

Üstelik petrol ve doğal gazın yanı sıra, güney kesiminde de dev boyutlu maden kömürü yatakları (Kanada'nın toplam rezervlerinin yarısına yakını) vardır. Besin tarımına dayalı sanayinin hâlâ önemini sürdürmesinin yanı sıra, petrol, petrokimya, kereste, vb. sanayi kolları gün geçtikçe gelişmektedir.

Alberti, Leon Battista

İtalyan mimarı, ressamı, heykelcisi, müzikçisi ve yazarı (Cenova 1404-Roma 1472). Mimarlık (*De re aedificatoria* [Mimarlık Üstüne; 10 cilt; 1485'te basıldı]) ve resim incelemeleri yazan Leon Battista Alberti, Roma'da papanın hizmetine girdi. Trevi çeşmesini tamamlayan bir su kemeri yapıp, 1447'de Sigismondo Maletesta'nın isteği üzerine Rimini'de San-Francesco kilisesinin cephesini gerçekleştirdi (1447-1450) ve kent ileri gelenlerinin mezarları için tasarlanan kemerlerle süsledi. 1451-1455 arasında Floransa'da Santa Anunziata kilisesinin koro yerini yapıp, 1470'e doğru Santa-Maria Novella kilisesinin mermerden cephesini tamamladı. 1472'de Mantova'da San Andrea kilisesinin yapımına başladıysa

Floransa'da Rucellai sarayının dış cephesi Leon Battista Alberti tarafından 1446-1451 yılları arasında yapılmıştır. Saray, üç klasik mimarlık üslubunun (Dor, İon ve Korinthos) Rönesans'ta yeniden kullanımının en başarılı örneklerindendir.

Petrolun bulunmasından sonra baş döndürücü bir hızla gelişmeye başlamış olan Alberta'nın merkezi Edmonton'dan görünüş. Edmonton'da 1980 yıllarının ortalarında dünyanın en büyük alışveriş merkezi açılmıştır.

da, aynı yıl öldü (kiliseyi tamamlayamadığı sanılır).

Alberti, Rafael

İspanyol şairi ve oyun yazarı (Cadiz 1902). Yapıtlarında İspanyol şiirinin tüm gelenekleriyle Avrupa edebiyatının en yeni eğilimlerini bağdaştırmayı başaran Rafael Alberti, *Sobra los Angeles* (Melekler Üstüne, 1927) adlı yapıtıyla, yüzyılımızın en iyi İspanyol şairleri arasında sayılmaya başlandı. 1930'dan sonra, özellikle de siyasal görüşlerinden (kralcıydı) ötürü 1939'da sürgün edilmesinden (Fransa ve Arjantin'de yaşadıktan sonra, 1964'te İtalya'ya yerleşti) sonra, yapıtlarındaki siyasal vurguyu artırdıysa da, özenli, kusursuz bir biçim arayışını bırakmadı (*Entre el Clavel y la Espada* [Kılıç ve Karanfil Arasında, 1941]; vb.). Ayrıca birçok tiyatro oyunu (*El Hombre Deshabitado* [Alışılmamış İnsan, 1931], *El Adefesio* [Çılgınlık, 1944], *El Trebol Florido* (Çiçekli Yonca, 1959]) ve bir şiir derlemesi (*Poesias 1924-1967* [Şiirler 1924-1967], 1972) yayınladı. Şiirlerinden bir derleme 1978'de Türkiye'de *Sürgünden Şiirler* (1978) adıyla yayınlandı.

Albertina

Viyana'da dünyanın en büyük grafik sanatlar devlet koleksiyonunun kısaltılmış adı.

Dük Albrecht-Casimir Von Sachsen-Teschen'in 1768-1822 arasında birçok büyük özel Avrupalı koleksiyoncudan toplandığı taşbaskılar, çizimler ve tabloların yanı sıra, Avusturya'da monarşinin yıkılmasından sonra Habsburg-Soran koleksiyonlarını da içeren Albertina (ya da tam adıyla *Graphische Sammlung Albertina*), Viyana'nın orta kesimindeki Sachsen-Teschen sarayındadır. Yaklaşık 40 000 tablo ve 1 milyonu aşkın taşbaskı içeren koleksiyon, Avrupa grafik sanatlarında XV. yy'dan bu yana gerçekleşen gelişmeleri en iyi biçimde yansıtmaktadır. Dürer, Michalengelo, Raffello, Rubens, Rembrandt ve Avrupa sanatının daha sonraki dönemlerde yaşayan pek çok ünlü ressamının yapıtlarına, XX. yy'da ABD ve Doğu sanatçılarının yapıtları da eklenmiştir (ve yapılan alımlarla sürekli büyümektedir). Albertina ayrıca, çok güzel minyatürler, mimarlık çizimleri ve geniş bir başvuru kitaplığı içermektedir.

Albertus Magnus, Aziz

Alman (Schwabenli) dinbilimci, filozof ve bilgin (Schwaben 1200-Köln 1280). Aguinolu Tommaso'nun öğretmeni olarak da ün salan (döneminde Tommaso'dan daha ünlüydü) Albertus Magnus, felsefede Aristoteles'e denk tutulmuş, doğal bilimlerdeki çalışmaları dolayısıyla "evrensel doktor" unvanı verilmiştir.

Padova'da sanat öğrenimi görürken Dominikan tarikatına giren (1223) Albertus Magnus, 18 yıl süreyle Rheinland'ın çeşitli kentlerinde, Köln'de ve Paris'te (1245-1248) dersler verdi. Köln'de ilk büyük öğretim merkezini açmakla görevlendirilip (kuruluş sonradan Köln Üniversitesi'ne dönüştü), daha sonra Regensburg piskoposluğu yaptı. Bir yandan da Aristoteles felsefesini yorumlayıp, kendi görüşlerini de geliştirerek (1260-62), insan mantığı ve deneyim özerkliğine karşı inatla hıristiyan inancını savundu. Felsefe, doğa bilimleri konularında 40 cildi aşkın yapıt yazdı. Aristoteles üstüne, Kutsal Kitap üstüne çalışmaları, gerçekçi felsefenin ve Aquinolu Tommaso'nun bireşiminin temel taşlarını oluşturdu. 1622'de papa Greogorius XV tarafından aziz ilan edildi.

Albinoni, Tomaso

İspanyol bestecisi (Venedik 1617-ay.y. 1750). Bir şan okulunun yöneticiliğini yapıp, çok sayıda opera, sonat ve konçerto besteledi. Arcangelo Corelli ile çağdaşı Antonio Vivaldi'nin yapıtları arasında bir tür bağlantı olan müziğiyle, Venedik okulunun başlıca temsilcileri arasında yer aldı. Yaşadığı dönemde sahne müzikleriyle ün saldıysa da, ölümünden sonra özellikle çalgı besteleri beğenildi ve bazı temaları Johanson Sebastian Bach tarafından yeniden işlendi.

albit: Bk. FELDİSPAT.

Alboin

Lombard kralı (öl. 572). Lombard kralı Alduin'in (ya da Aldoin) oğlu olan Alboin, önce Clovis'in torunu Clatsinde'yle, sonra Gepidlerin kralı Cunimund'un kızı Rosamunde'yle evlendi. Gepidlerin gücünü yıktıktan sonra Pannonia'yı da işgal etmekte olan Avarların egemenliğinden kurtulmak için, halkıyla İtalya'ya yöneldi (568): Veneto bölgesini yakıp yıktı; Milano ve Pavia'yı (571) aldı. Pavia'yı kendine başkent yapıp, eşi Rosamunde'nin kışkırtmasıyla öldürüldü.

Ålborg

Danimarka'da kent. Jylland'da, Lim fiyordu kıyısında yer alan, Jylland yönetim bölümünün merkezi olan Ålborg'un (ya da *Aalborg*), nüfusu 123 650'dir. Önemli bir liman ve ticaret merkezi olan kentte, sanayi gelişmiştir: Gemi yapımı, çimento, tütün ve dokuma sanayileri. Çok sayıda güzel park, St. Batolph Katedrali (1500), Alborghus Şatosu (1539), Jens Bang Taşevi (1624) ve Viking sanat yapıtlarıyla dolu müzeleriyle aynı zamanda da önemli bir turizm merkezidir.

Ortaçağ filozofu ve dinbilimci Aziz Albertus Magnus, Aristoteles üstüne yorumlarıyla ün salmış, Köln'de Aquinolu Tommaso'nun öğretmenliğini yapmıştır. Üstteki freskini Tommaso de Modena yapmıştır.

Yaklaşık 1000'de yerleşilen, resmî kayıtlara göre 1342'de kurulan Ålborg hızla büyümüş ve XVII. yy'da zengin bir ticaret merkezine dönüşmüş, Otuzyıl Savaşları sırasında Danimarka'nın teslim antlaşması (1627) kentte imzalanmıştır.

Albrecht

İsveç kralı (1340'a d.-Kolester-Doberan 1412). Mecklenburg düküyken, 1363'te İsveç tahtına çıkan Albrecht, Jonsson Grip'in etkisinde kaldı. Grip ölünce (1386), bir baskı yönetimi kurmaya çalıştıysa da, soyluların isteği üzerine soruna elatarak kendini İsveç kraliçesi ilan eden Danimarka kraliçesi Marguerite'ye Folköping'de yenildi (1389) ve krallığını yitirdi.

Albrecht I: Bk. ALBRECHT V VON HABSBURG.

Albrecht I, Ayı

Brandenburg markgrafı (? 1100'e doğru-Stendal 1170). İmparator Lothar III tarafından büyük Kuzey Marklığı'nın başına getirilen (1134) Ayı Albrecht I, İslav prensi Pribislav'dan tüm Brandenburg topraklarını aldı (1136-1150); ama ülkeye yerleşmeyi, ancak Jaczo von Köpening'in direnmesini kırdıktan sonra (1157) başarabildi (topraklarına Brandenburg Markgraflığı denmeye başlandı). Kibirli Heinrich'in elinden almış olduğu Saksonya Düklüğü'nü Aslan Heinrich'e kaptırıp, ömrünün son yıllarında Havelberg ve Brandenburg piskoposluklarını yeniden canlandırmaya, topraklarına Alman ve Flamand kolonlar yerleştirmeye girişti.

Albrecht II: Bk. ALBRECHT V VON HABSBURG.

Albrecht I Von Habsburg

Avusturya dükü ve Germen imparatoru (? 1255'e doğru-Brugg, Aargau 1308). Rudolf von Habsburg'un oğlu olan Albrecht I Von Habsburg, Adolf von Nassau'yu yenip (1298), Alman seçici prensleri tarafından imparator seçildi (1298). Papa Bonifacius VIII'in bu seçime karşı çıkması üstüne, Fransa ile ittifak yaptı. İsviçre'nin "orman kantonları"nın ittifakını kırmayı başaramayıp, yeğeni tarafından öldürüldü.

Albrecht V Von Habsburg

Avusturya dükü ve Germen imparatoru (? 1397-Neszmely, Macaristan 1439). 1404'te dük unvanını alıp, *Albrecht I* adıyla Bohemya ve Macaristan kralı, *Albrecht II* adıyla Germen imparatoru oldu. Romalıların kralı seçildi (1458).

Albrecht, Heinrich

Alman bestecisi (Labestein 1604-Königsberg 1651). Kuzeni Heinrich Schütz ile müzik çalışan (1622) Heinrich Albrecht, Leipzig'de hukuk dersleri izlemesi ve birkaç yıl İsveç'te tutsak kalması nedeniyle, müzik öğrenimini sürdüremedi. Königsberg katedralinde orgculuğa atanıp, dinsel ve din dışı ezgilerden oluşan sekiz defter (1628-1650) yazdı. Besteleriyle, Alman liedinin yaratıcıları arasında yer aldı.

Albrecht Von Brandenburg

İlk Prusya dükü (Ansbach 1490- Topinu 1568). Friedrich Von Brandenburg-Ansbach'ın oğlu olan Albrecht Von Brandenburg, tarikat üyesi olmadığı halde Töton şövalyeleri tarikatının başkanlığına getirilip, bu sıfatla Polonya'da kanlı bir savaş yürüttü. Reformu benimseyen tarikat topraklarının dinsel özelliğini kaldırarak, bağımsız bir düklük haline getirdi. Aynı sonucu Litvanya, Letonya ve Polonya'da da elde etmeye çalıştı. Königsberg Üniversitesi'ni kurdurdu (1544).

Albrecht Von Hohenzollern

Alman din adamı (? 1490-Mainz 1545). Brandenburg seçici prensi Johann'ın oğlu olan Albrecht Von Hohenzollern, 1513'te Magdeburg başpiskoposu ve Halberstadt valisi, 1514'te Mainz başpiskoposu, 1518'de kardinal oldu. Papa Leo X, "Tanrının acıması" vaazlarıyla toplanan paraları onun kullanımına verince, bu din hizmetine karşı çıkan Luther'in bir protesto belirtisi olarak, Wittenberg kilisesinin kapısına "95 öneri"sini asması (1519) üstüne, başlangıçta Reform'dan yana göründüyse de, köylülerin ayaklanması sırasında düşüncesini değiştirdi ve Dessau katolik birliğine katıldı (1525); ama sonunda, Magdeburglulara inanç özgürlüğü tanımak zorunda kaldı.

Albuquerque

ABD'de kent. New Mexico eyaletinin en büyük kenti olan Albuquerque'nin nüfusu 384 736'dır (çevre belediyelerle birlikte 480 577). Eyaletin orta kesiminde, Rio Grande kıyısında yer alan, Bernalillo yönetim bölgesinin merkezi olan kent, az yağışlı (yılda ortalama 200 mm) ve ılıman iklimiyle (temmuz ayı sıcaklık ortalaması 34 °C; ocak ayı ortalaması 8 °C) önemli bir sayfiye merkezidir. Ayrıca, gelişmiş bir sanayi (kereste ve hazırgiyim sanayileri; vagon, uçak, elektrik gereçleri yapımı), madencilik, tarım ve kültür (1889'da kurulan New Mexico Üniversitesi), merkezidir.

1706'da İspanyollar tarafından kurulan, Albuquerque dükünün adı verilen kent, 1800'den başlayarak gelişti. 1846'da ABD'ye geçip, 1880'de demiryolu hattının döşenmesiyle daha da gelişerek, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uçak sanayisinin kurulmasıyla, nüfusu büyük ölçüde arttı.

Albuquerque, Afonso de

İspanyol denizcisi ve devlet adamı (Alhandra 1453-Goa 1515). Portekiz Kralı Manuel tarafından Hindistan kıyılarındaki Koçin'i geri almak göreviyle bir filonun başına getirilen (1506) Afonso del Albuquerque (*Portekiz Marsı* denir), gizlice, Arabistan kıyılarından Hürmüz boğazına yönelerek, Basra körfezine egemen olan Hürmüz "kralı"na Portekiz kralına bağımlılığı kabul ettirdi; Goa'yı alıp (1510) Portekiz Hindistanı'nın başkenti yaptı. Doğunun başlıca ticaret merkezlerinden Malakka'yı ele geçirip (1511), yönetici ve sömürgeci yeteneklerini ortaya koydu: Büyük İskender'in Pers ülkesinde yapmış olduğu gibi, Portekizli asker ve zanaatçıları yerli kadınlarla evlendirdi (evlenenlere para yardımı yapılıyor ve toprak veriliyordu; başlangıçta Portekiz soylularının alaya aldığı bu siyaset, aslında kalıcı bir egemenlik kurmanın tek koşuluydu); Lizbon'dakini örnek

alan bir belediye meclisi kurup, adalet ve maliyenin yönetimini yerli memurlara verdi; Doğu geleneklerinin çoğuna saygı gösterdi; okullar açtırdı. Malakka'dan Çin'e bir deniz seferi tasarlayıp (1514), Tamao'ya ulaştıktan sonra, dönüşte, Hürmüz boğazını tehdit eden Türk-Arap kuvvetleriyle savaşa hazırlanırken öldü.

albümin

Yumurta akında, sütte, kan serumunda bulunan beyazımsı akışkan madde. Albümin, suda ve yarı doymuş tuz çözeltilerinde çözünen bir proteindir.

Yumurta akında ovalbümin, sütte laktalbümin, kan serumunda serum albümini bulunur. İnsan serumundaki proteinlerin yarısını oluşturan albüminlerin başlıca işlevi, geçişme mekanizmaları yoluyla kan ve dokular arasında normal su dengesini korumak, ayrıca, üstlerine bağlanabilen ve az çözünür olan aminoasitler gibi proteinlerin taşınmasını sağlamaktır. İdrarda albümine rastlanması böbrek yetersizliğine işarettir.

Alcatraz

San Francisco körfezinde, aynı adlı cezaeviyle ünlü ada. 1545'te İspanyollar tarafından bulunan ve 1775'te pelikanlarından dolayı "alcatraz" (İspanyolca, "alcatraces") adı verilen ada, 1850'de ABD hükümetine geçti ve tahkim edilerek askerî cezaevi olarak kullanılmaya başlandı. 1933'te federal cezaevine dönüştürülüp, kaleyi andıran yapısı ve çevresindeki güçlü soğuk su akıntısı nedeniyle "kaçılması olanaksız" diye ün saldı. 1963'te kapatılıp, suçlular başka cezaevlerine dağıtıldı. O tarihten sonra boş kalıp, 1969'da, adada hak iddia eden bir Kızılderili topluluğu tarafından işgal edildi. İsteklerini hükümete kabul ettiremeyen bu topluluk tarafından da Haziran 1991'de boşaltılıp, 1992'de Golden Gate Eğlence Alanı'nın bir parçası olarak halka açıldı.

Alciato, Andrea

İtalyan hukuk bilgini (Como 1492-Pavia 1550). Pavia ve Bologna üniversitelerinde öğrenim gören Andrea Alciato, bir süre avukatlık yaptı. Avignon'da medeni hukuk dersleri vermeye çağrılıp (1518-1521), daha sonra Bourges (1529-1533), Pavia, Bologna, Ferrara'da da ders verdi. İncelemeleri ve yorumlarıyla, hukukta tarihsel okulun kurucusu sayılmaktadır.

Alcock, Sir John William

Atlas okyanusunu duraklamadan geçen ilk pilot olan İngiliz havacısı (Manchester 1892-Rouen 1919). Birinci Dünya Savaşı'nda düşürdüğü Alman uçaklarıyla ün salan Sir John William Alcock ve yardımcı pilotu yüzbaşı Whidden Brown, 1919'da İrlanda'dan havalanıp, 16 saat 27 dakikalık uçuştan sonra Atlas okyanusunu duraksız geçmeyi ve Kanada'nın Newfoundland eyaletine inmeyi başardılar (her ikisine de "Sir" unvanı verildi). Alcock birkaç ay sonra Paris'e uçarken, uçağının Normandiya kıyılarına düşmesiyle öldü.

Alcott, Louisa May

Dört kızkardeşin genç kadınlığa doğru gelişmesini anlattığı *Küçük Kadınlar* romanıyla tanınan ABD'li kadın romancı (Germantown, Philadephia yakını 1832-Boston 1888). Bir ailenin dört kızından ikincisi olan Louisa May Alcott, babasının aralarında meyve bahçeleri

ABD'li kadın romancı Louisa May Alcott, yaşamının büyük isteği olan mali güvenceye, New England'da büyümekle ilgili özyaşamöyküsel roman olan Küçük Kadınlar*'la kavuşmuş, romanlarından kazandığı paranın her şeyden tatlı olduğunu söylemiştir.*

(1843-44) de bulunan projelerde sık sık zarara girmesi yüzünden sürekli parasızlık çeken bir ailede büyüdü (*Küçük Kadınlar*'daki March ailesinin kızları Jo, Meg, Beth ve Amy'nin başlarından geçenler, genç Alcott kardeşlerin yaşadıklarına benzer). Aile Massachusetts eyaletinde Concorde kentine taşındığında, evin geçimine yardım etmek için Alcott, terzilik, hizmetçilik ve öğretmenlik yapıp, sonunda yazarlıkta karar kıldı. İlk öyküsünü 1852'de sattıktan sonra, peşpeşe öyküler yazıp, 1854'te bir peri masalları kitabı *Flower Fables*'ı (Çiçek Masalları) yayınlatmayı başardı. 1860'ta *Atlantic Monthly* gazetesinde düzenli olarak yazıları çıkmaya başladı. İç savaş sırasında hemşirelik yaparken yazdığı mektupları *Hospital Sketches* (Hastane Skeçleri, 1863) adıyla yayınladıktan sonra üne kavuşup, ertesi yıl ilk ciddi romanı *Mood*'u (Kişilikler) yayınladı. Özyaşam öyküsüne dayalı romanı *Küçük Kadınlar*'ı (Little Women, 1868) yayınladıktan sonra uluslararası üne kavuşup, özellikle çocuklara yönelik romanlarını peşpeşe yayınlamaya başladı: *Küçük Erkekler* (Little Men, 1857), *Aunt Jo's Scrap Bag* (Jo Teyze'nin çantası, 6 cilt, 1872-82), *Eight Cousins* (Sekiz Kuzen, 1875), *Jo's Boys* (Jo'nun Çocukları, 1886), vb. Yetişkinler için romanlarındaysa (*Work* [İş, 1873]; *A Modern Mephistoteles* [Modern Mefisto, 1877]), aynı derecede başarılı olamadı. Bu arada, önce köleliğin kaldırılması için çalıştı.

Alçıtaşı

Doğal hidratlı, kalsiyum sülfat. En yaygın sülfat minerali

Alçıtaşı kalsiyum sülfatın sulu bileşiklerinden en yaygın olanıdır. Mağara tavanlarında saydam ya da saydamsız billurlar halinde çok sık rastlanır.

Alçıtaşı, ipeksi cilalı çeşitli lifsi biçimlerde ortaya çıkabilir. Bunlar arasında "saten spar" adı verilen biçimi de vardır. Fotoğraftaki "gül" biçimi alçıtaşı, Meksika'da bir mağarada bulunmuştur.

olan alçıtaşının formülü $CaSO_4 \cdot 2H_2O$'dur. Alçı içindeki hammaddeyi oluşturur, ayrıca gübrede de bulunur. Doğada *kaymaktaşı* ve *şekerli alçıtaşı* gibi (*jips* de denir) büyük tek parça ya da küçük parçacıklar halinde bulunur. Saydam, renksiz çeşidine *selenit* adı verilir ve optik malzeme olarak kullanılır. Klorla ya da buharlaştırıcı mineraller yardımıyla, deniz ya da göllerin doldurduğu kalın ve geniş yataklardan çıkarılır. Dünyanın her yanında bol miktarda bulunur. Yumuşak (sertliği bir 1,5-2 arasında değişir), saydam ya da beyaz renklidir.

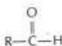
Aldanov, Mark

Rus yazarı (Kiev 1886-Nice, Fransa 1957). Kimya öğrenimi görmesine karşın gazeteciliğe ve edebiyata yönelen Mark Aldanov (asıl adı *Mark Aleksandroviç Landau*'dur), 1919'da Rusya'dan ayrılarak Fransa'ya yerleşti. Fransa'nın Almanlar tarafından işgali üstüne 1991'de ABD'ye göçtü.

Fransa'da yaşadığı sürede tarih ve ve felsefenin birbiriyle ilişkisini vurguladığı tarihsel romanlar yazan Mark Aldanov, Fransız Devrimi'ni ve sonrasını ele aldığı ve *Mıslitel* (Düşünür) adı altında topladığı dörtlü roman dizisinde Avrupa'ya egemen olan karamsarlık, çaresizlik ve genel yanılgıyı dile getirdi. *A Night at Ulm* (Ulm'da Bir Gece, 1956) adlı yapıtında tarihin karanlık güçleriyle karşı karşıya kalan bir bireyin çaresizliğini inceledi. Rus Devrimi'ne duyduğu düşmanlığı birçok makale ve denemesinde yansıttı.

aldehit

Etil alkolün hidrojenini giderme işlemi sırasında oluşan uçucu sıvı. Aldehit (ya da *asetaldehit, etanal*) bir oksijen atomunun çift bağla karbon atomuna bağlandığı bir karbonil grubu içeren ve en az bir hidrojen atomunun karbonil karbona kovalent bağ yaptığı organik bir bileşiktir. Aldehitlerin yapısı

olarak gösterilebilirse de genellikle RCHO şeklinde yazılır. R, hidrojen atomu ya da herhangi bir organik grup olabilir. Aldehitler, iki karbon grubunun kovalent olarak karbonil karbona bağlandığı karbonil bileşiği olan ketonlara benzerler.

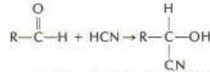
Aldehitlere bu adın verilmesinin nedeni, birincil alkollerin hidrojen yitimiyle elde edilebilmeleridir (alkolde hidrojenlenmiş). Belirli aldehitlerin bilinen adları yükseltgenebildikleri karboksilik asitten türetilmiştir: Formaldehit (HCHO) formik asite (HCOOH), asetaldehit (CH_3 CHO) asetik asite (CH_3COOH) kolayca yükseltgenebilir.

Aldehitlerin sistematik adları aynı sayıda karbon atomu taşıyan alkanın -an ekinden sonra -al son ekiyle türetilmiştir: Metandan (HCHO) metanal; etandan (CH_3CHO) etanal; propandan (CH_3CH_2CHO) propanal.

Aldehitler laboratuvarlarda potasyum permanganat ($KMnO_4$) ya da potasyum dikromat ($K_2Cr_2O_7$) gibi pahalı maddelerle birincil alkollerin yükseltgenmesiyle hazırlanırlar. Ticari olarak, havayla yükseltgenmeyle ya da genellikle 250 °C'ta bakır katalizörle birincil alkolden iki hidrojen atomu çıkarılmasıyla elde edilirler. Formaldehit ve asetaldehit, en çok kullanılan ve sanayide önem taşıyan aldehitlerdir.

Karbonil karbon ve hidrojen arasındaki bağın kolay yükseltgenmesi nedeniyle aldehitler, ketonlardan daha kolay tepkimeye girerler. Aldehitlerin, amonyaklı sodyum hidroksit içinde gümüş nitratla etkileşmesi, deney tüplerinin iç yüzeyinde gümüş ayna oluşturur. Bu olaya "Tollen testi" denir ve bilinmeyen bir maddenin aldehit olup olmadığını anlamak için kullanılır.

Karbonil bileşiklerinin başka bir belirleyici tepkimesi de, siyanit ya da bisülfit gibi bir maddenin karbon-oksijen çift bağına eklenmesidir.

aldehit siyanit siyanohidrin

Aldehitler bu tepkimeye ketonlardan daha çabuk girerler. Siyanohidrin oluşumu, Emil Fischer tarafından bireşimle şeker yapımında kullanılmıştır.

Aldehitlerin organik asitlerden kolayca yükselgenmelerinin ve alkollerden indirgenmelerinin yanı sıra, polimerleştirilmeleri olanağı da vardır. Ticari olarak başarı kazanan ilk yapay reçine bakalit, formaldehitin ve fenolün polimerleşme ürünüdür; formikaysa, formaldehit ile üreden türetilir.

Aldehitler reçine, boya, eczacılık ürünleri yapımında ara madde olarak ve çözücü, parfüm bileşeni olarak kullanılırlar. Biyoloji açısında da, bedendeki çeşitli şekerler ve hormonlar aldehit yapısındadır.

Alder, Kurt

Alman kimyacısı (Königshütte 1902-Köln 1958). Kurt Alder, Dien tepkimeleri ve bireşimiyle ilgili çalışmaları nedeniyle, 1950'de Nobel Kimya Ödülü'nü öğretmeni Otto Diels'le paylaşmıştır. İlk olarak 1928'de yayınlanan ve günümüzde Diels-Alder tepkimesi denen ana tepkime, basit organik moleküllerden karmaşık olanların bireşiminin yapılmasıyla ilgilidir. Özellikle konjüge bir dien (iki takım çift bağın birbirindentek bağ ile ayrıldığı bir bileşik), CnH^2n formülüne uyan etilen gibi bir alkenle tepkimeye girer. Tepkime sonucu oluşan üründe, her zaman bir çift bağ içeren altılı bir karbon halkası bulunur. Steroyitler ve terpenler gibi bazı maddelerin bireşimi sırasında bu tepkime uygulanır.

Aldington, Richard

İngiliz şairi ve yazarı (Portsmouth 1892-Sury-en-Vaux,

Fransa 1962). ABD'li kadın şair Hilda Doolitlle'la evlenip, *İmages Old and New* (Yeni ve Eski İmgeler, 1916) adlı şiir kitabıyla imgecilik akımının kurucusu sayıldı. Akımın antolojilerine eşiyle birlikte şiirler verip, *The Egoist* adlı şiir dergisini yayınladı. Ayrıca *The Colonel's Doughter* (Albayın Kızı, 1931) gibi romanlar, Voltaire, D.H.Lawrence ve T.E.Lawrence (*"Lawrence of Arabia"*) üstüne eleştiriler yazdı.

Aldiss, Brian W.

İngiliz bilimkurgu yazarı (Dereham, Norfolk 1925). Yeni buluşlarla ilgili, bazıları mizah yüklü bir bakış açısı da içeren bilimkurgu yapıtlarından *Non-Stop*'ta atom bombası atılmasından sonra dünyanın durumunu, *Frankestein Unbound* (Zincirlerden Kurtulmuş Frankestein, 1973) adlı kitabında bilime tapılmasını işledi. Her mevsimin birkaç yüzyıl sürdüğü varsayılan Helliconia gezegenini bir üçlü romanda (1982-1985) anlattı. Çeşitli bilimkurgu öykülerini *Best Science-Fiction of Brian W. Aldiss* (Brian W. Aldiss'in En İyi Bilimkurgu Öyküleri, 1965), vb. kitaplarda topladı.

aldosteron

Sodyum iyonlarının ve suyun böbreklerde tutulmasını, potasyum iyonlarınınsa dışarı atılmasını sağlayan hormon. Bedende söz konusu elektrolitlerin dengede kalması için gerekli olan aldosteron, böbreküstü bezi kabuğundan salgılanır. Sodyum iyonları azaldığında, böbrekler "renin" adı verilen ve plazma proteinini etkileyerek anjiyotensin hormonu salgılanmasına yol açan bir enzim salgılarlar. Anjiyotensin de, böbreküstü bezi kabuğunu uyararak, aldosteron salgılanmasını sağlar. Salgılanan aldosteron, böbrekleri etkileyerek sodyum iyonları yerine potasyum iyonlarının dışarı atılmasına ve su tutulmasına yolaçar.

Aşırı aldosteron üretilmesi (hiperaldosteronizm) ödeme ve atardamar basıncı yükselmesine (yüksek tansiyon), yetersiz aldosteron üretimiyse, su yitimine neden olur.

Aldrich, Robert

ABD'li sinema yönetmeni (Rhode İsland, 1918-Los Angeles 1983). İlk önemli başarısını 1954'te çektiği *İstiklal Kahramanları*'yla (Vera Cruz) kazandı. Peşpeşe çektiği filmlerle ününü yaygınlaştırdı: *Bebek Jane'e Ne Oldu?* (What Ever Happened to Baby Jane?, 1962); Oniki Kahraman Haydut (The Dirty Dozen, 1967), *The Longest Yard* (En Uzun Yarda, 1974) *Ölüm Treni* (*Emperor of the North Pole), Başkanın Adamları* (Twilight's Last Gleaming, 1977), vb. Şiddet öğelerine yer verdiği en gerçekçi filmlerinden ikisi *Öp Beni Öldüresiye* (Kiss Me Deadly, 1955) ve *Ulzana*'dır (Ulzana's Raid, 1972).

Aldrin, Edwin E.

ABD'li astronot (Montclair, New Jersey 1930). Ay üstünde yürüyen ikinci insan olan Aldrin Edwin Eugene, astronot olarak, birçok başarısının yanı sıra, yörünge mekaniği ve uzayda buluşmalarla ilgili doktora tezi, aşağı inişi sağlayan uçuş tekniklerine de yardımcı olmuştur.

1951'de Amerikan Askerî Akademisi'ni üçüncülükle bitiren Aldrin, 1952'de hava kuvvetlerinde pilotluğa başladı. Kore Savaşı'nda 66 komando uçuşu yaptı. 1963'te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde astronomi doktorasını verip, aynı yıl astronot olarak seçildi.

Ay'da yürüyen ikinci insan olan Edwin Aldrin'in bu fotoğrafı APOLLO 11 görev komutanı Neil Armstrong tarafından çekilmiştir. Aldrin'in başlığının ön camı, hem Armstrong'u, hem de uzay modülünü yansıtmaktadır.

Uzaydaki ilk uçuşunda (1966), komutanı James Lovell'le birlikte *Gemini 12*'yi kullandı. Beş buçuk saatlik uzay yürüyüşü sırasında, önceki uzay yürüyüşçülerinin başlıca sorunu olan yorgun düşme sorununu çözmek için çalıştı ve uzay aracını tutunacak yer ve kullandığı kayışları bağladığı yer olarak kullandı. Temmuz 1969'da *Apollo 11* uzay uçuşunda uzay gemisi modülü pilotluğuyla ve komutanı Neil Armstrong Ay'a inişle ilgilenirken, uzay gemisi modülü sistemlerini denetlemekle görevlendirildi. Bu uçuşta Armstrong'un ardından Ay'a ayak basan ikinci insan oldu: Birlikte bazı deneyler yaptılar ve Ay yüzeyinden parçalar topladılar. Dünyaya dönüşlerinden iki yıl sonra, NASA'dan ayrılıp, albay rütbesiyle Hava Kuvvetleri Uzay Araştırma Pilotları Okulu komutanlığına getirildi. 1972'de istifa edip, özel kesimde çalışmaya başladı. *Return to Earth* (Dünya'ya Dönüş) adlı kitabında *Apollo 11*'in başarılı kadrosu üstündeki baskıları, daha sonra geçirdiği ruhsal bunalımı ve iyileşmesini anlattı.

Aldus Manutius: Bk. MANUTİUS, ALDUS.

Aleandro, Girolamo

İtalyan din adamı ve hümanisti (Friuli 1480-Roma 1542). Venedik'te Erasmus'la tanışıp, Fransa'ya giden Girolamo Aleandro, profesörlük yaptı ve bir süre sonra Paris Üniversitesi'nin rektörlüğüne getirildi. Sokrates, Plutarkhos, Cicero, Sallustius, Ausonius'un yapıtlarını yayınlatarak, Fransız Rönesansı'nın başlangıcını büyük ölçüde etkiledi. Medici'lerin kâtipliğini (1518), Papa Clemens VII ve Papa Paulus III'ün danışmanlığını yapıp, Trento konsilinin hazırlanmasına katkıda bulundu.

Alechinsky, Pierre

Belçikalı ressam ve gravürcü (Brüksel 1927). Adı Kopenhag, Brüksel ve Amsterdam'ın baş harflerinden kaynaklanan Cobra topluluğunun (Bk. COBRA) kurucuları arasında yer alan Pierre Alechinsky, 1965'ten sonra, merkezdeki düzenlemeyi çevreye serpiştirilmiş tamamlayıcı yan resimlerle destekleyen tablolar yaptı. İçiçe geçmiş süslemeler ve arabesklerden oluşan işaretler kullanarak, yapıtlarında "çizgi"ye büyük önem veren Pierre Alechinsky, geleneksel resmin yanı sıra,

karikatür sanatından da etkilenmiş, 1927'de "çağdaş sanata katkılarından ötürü" Andrew W. Mellon Ödülü-nü almıştır.

Alecsandri, Vasile

Romen yazarı (Bacau 1820- Mirçeşti, Yaş ili 1890). Fransa'da tıp ve hukuk öğrenimi gören Vasile Alecsandri, yurduna döndükten sonra, Yaş tiyatrosunu yönetti ve Molwère ile Scribe'den yaptığı uyarlamalarla, Romen tiyatrosunun temellerini attı. 1848'den sonra bir süre sürgünde yaşayıp, 1839'da Dışişleribakanlığı, daha sonra Paris'te büyükelçilik yaptı. Yazdığı lirik ve yurtseverce şiirlerle, döneminin Romen şairlerini önemli ölçüde etkiledi. *Pasteluri* (Pasteller, 1867-1869) adlı, lirik şiirlerini içeren kitap, başyapıtı sayılmaktadır.

alegori

Bir sanat yapıtında bir düşüncenin bir eğretilemeyle anlatılması. Sanatın çeşitli dallarında ama özellikle edebiyatta kullanılan alegoride, olaylar açıkça söylenmek yerine, geliştirilmiş eğretilemelerle sezdirilmeye çalışılır. Herhangi bir soyut kavram, kişileştirilerek canlandırılır.

John Bunyan'ın 1678'de yazdığı Pilgrim's Progress*'in kapağında yazar, kahramanı Christian'ın "Gökyüzü Kenti"ne (Cennet) gitmek için yola çıkışını düşünde görürken canlandırılmıştır. Bunyan'ın yapıtında, anlatılanların altında, aslında kişinin kurtuluşu araması, "iyilik" ile "kötülük"ün çatışması sergilenmektedir.*

En iyi alegori örnekleri arasında, John Bunyan'ın *Pilgrim's Progress* (Hacının Yolculuğu, 1678) adlı yapıtı, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının (Divina Commedia, 1310-1314) bazı bölümleri, Jonathan Swift'in *Gulliverin Seyahatleri* (Gulliver's Travels, 1726), George Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği* (Animal Farm, 1945), vb. sayılabilir. Bütün bu yapıtlarda asıl anlatılanın altında, soyut kavramlarla kişisel kurtuluş, arınma, güzellik, iyilik, vb. temalar anlatılmıştır. Alegori'nin resim, sinema gibi görsel sanatlarda kullanılmasına bir örnek de, ölümün elinde tırpan tutan bir iskeletle canlandırılmasıdır.

Alegria, Ciro

Perulu yazar (Huamachuco 1909-Lime 1967). Kızılderili kahramanların olaylara bakış açısından yansıttığı romanlarında, Peru halkına yoğun sevgisini ortaya koydu. Yapıtlarıyla Latin Amerika edebiyatına önemli katkıda bulundu. Başlıca yapıtları: *Los Perros Habrientes* (Aç Köpekler, 1938), *El Mundo es Acnho y Ajeno* (Dünya Büyük ve Yabancıdır, 1941).

Aleijadinho

Brezilyalı heykelci ve ressam (Ouro Preto 1738- ay. y. 1814). Brezilya'da rokoko uslûbünun en ünlü sanatçılarından olan El Aleijadinho (asıl adı *Antonio Francisco Lisboa*'dır; *El Aleijadinho* lakabı "Küçük Kötürüm" anlamına gelir), El Aleijodinho, Portekizli mimar Manuel Francisco Lisboa ile zenci bir kölenin evlilik dışı çocuğu olarak doğdu. Birçok kilisenin planlanlarını ve ağaç oymalı iç dekorasyonu (özellikle Ouro Preto'daki San Francisco kilisesinin tahta oymaları) gerçekleştirip, Congonhas do Campo'daki Bom Jesus de Matozinhos kilisesinin giriş avlusundaki on iki mermer peygamber heykeliyle ve İsa'nın yaşamından sahneleri canlandırdığı çok renkli oymalarla başyapıtını ortaya koydu.

Aleixandre, Vicente

İspanyol şairi (Sevilla 1898-Madrid 1984). Çocukluk dönemi Malaga'da geçen, 1909'da Madrid'e yerleşen Vicente Aleixandre, 1925'te yakalandığı böbrek vereminden ötürü evine kapanarak, toplumsal yaşantıdan uzak kaldı. Bununla birlikte, Federico Garcia Lorca'nın da üyesi olduğu "1927 Kuşağı" adlı gruba katıldı.

Hastalığının izleri şiirlerinde işlediği aşk, yaşam, ışık gibi konulara bakışına da yansıyan Vicente Aleixandre, dizginlenmeyen tutkuların öldürücü olabileceği erotik aşkı tanımladığı şiirleriyle, 1933'te edebiyat alanında İspanya Ulusal Ödülü'nü aldı. Sonraki çalışmalarında, yaşayan ve ölen bir canlı olarak insanı, evrensel gerçekliğin bir parçası olduğunu unutmadan, işledi. *Dialogos del Conocimiento* (Bilgi Diyalogları, 1974) adlı yapıtında kendi bilincinden başkalarının bilincine yönelmeyi denedi. 1977'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Aleksandr I

Rusya imparatoru (Petersburg 1777-Taganrog 1825). Babası Pavel I'in ölümünden (1801) sonra tahta çıkan Aleksandr I, Rusya'nın modernleştirilmesini sürdürdü; gizli mahkemeleri kaldırdı (1801); üniversiteler kurdurdu (Kazan, Harkov, 1804). Napolyon'a karşı kurulan 3. ve 4. koalisyonlar sırasında yenildikten (Austerlitz, 1805; Eylau Friedland, 1807) sonra, Napolyon'a yanaşıp, İsveç'ten Finlandiya'yı aldı (1809). Ne var ki, kıta ablukasına uymayı kabul etmemesi, Napolyon'un Rusya seferine çıkmasına yolaçtı (1812). Zaferi kazandıktan sonra da ölçülü davranıp, Fransa'nın parçalanmasına karşı çıktı ve Viyana Kongresi'nde Polonya'yı elde

Rusya imparatoru (1801-25) Aleksandr I, Napolyon'a karşı koalisyona katılmış, Napolyon'un yenilmesinden sonra Avrupa'nın en güçlü hükümdarları arasına girerek, Avrupa uluslarının hıristiyan ilkelerini dile getirmek amacıyla kurulan, ama daha sonra Rusya, Avusturya ve Prusya'nın uyguladıkları baskı siyasetlerinin simgesi haline gelen Kutsal İttifak'ın kurulmasında başlıca rolü oynamıştır.

etti (1815). Metternich'in sonradan karşı devrimci birlik haline getireceği Kutsal İttifak'ı hazırladı.

Aleksandr I Karayorgiyeviç

İlk Yugoslavya kralı (Cetinje 1888-Marsilya 1934). Sırp kralı Petar I'in oğlu olan Aleksandr I Karayorgiyeviç, Cenevre, Petrograd ve Belgrad üniversitelerinde öğrenim görüp, tahtın vârisi ilan edilerek (1909), Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkan Savaşı'na (1912-1913) katıldı. 1914'te Sırp ordusunun Avusturya-Macaristan birliklerine karşı çarpışmalarını, Korfu geri çekilmesini (1915) ve Selanik harekâtını yönetti. Sırp-Hırvat ve Slovenlerin naibi ilan edilip, tahta çıkarak (1921), Sırplar ve Hırvatlar arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda anayasayı kaldırdı (6 Ocak 1929); kendini Yugoslavya kralı ilan etti ve bir diktatörlük yönetimi kurdu. Fransa'nın desteğiyle Balkan Antantı'nı (1934) örgütlediği sırada, Marsilya'da Fransız bakan Borthou'yla birlikte bir Hırvat teröristi tarafından öldürüldü.

Aleksandr I Obrenoviç

Sırbistan kralı (Belgrad 1876-ay.y. 1903). Babası Milan I'in yerine tahta çıkan Aleksandr I Obrenoviç (1899), bir yıl önce çıkarılmış olan özgürlükçü anayasayı yürürlükten kaldırdı. Sertliği, Avusturya yanlısı tutumu ve eşi Djrago'nın halk tarafından sevilmemesi nedeniyle patlak veren bir ayaklanmada, eşiyle birlikte öldürüldü.

Aleksandr II

Rusya imparatoru (Moskova 1818-Petersburg 1881). Babası Nikolay I'in ölümünden (1855) sonra tahta çıkan Aleksandr II, Kırım Savaşı'nı sonuca ulaştırmak ve Karadeniz'in tarafsızlığını onaylayan Paris Antlaşması'nı imzalamak (1856) zorunda kaldı. Şeyh Şamil'in teslim olmasını sağlayarak Kafkasya'daki sorunu çözümleyip (1859), Rus yaşantısını batılılaştırmaya girişti: Toprak Köleliği'nin kaldırılması(19 Şubat1861);bir bakanlar kurulu ve seçimle işbaşına gelen Zemtsvo meclislerinin kurulması (1864); polisin baskısının azaltılması; bir demiryolu tasarısı hazırlanması; vb. Ne var ki, Polonya ayaklanması (1863) ve nihilistlerin suikast girişimleri üstüne, 1866'dan sonra sürekli ölüm korkusuyla yaşadı ve tutum değiştirerek "islavlık" düşüncesini gerçekleştirmek isteyen ulusçulara yanaştı; Zemtsvo'ların etkinliğini kısıtlayıp, Polonya'nın ve Baltık eyaletlerinin ruslaştırılmasını hızlandırdı; gizli mahkemeleri yeniden kurdu. Prusya'ya yaklaşıp, Boğazlar'a ilişkin maddeleri yürürlükten kaldırtarak, Karadeniz'de yeniden hareket serbestliği elde etti; böylece, Balkan yarımadası siyasetine elverişli ortam oluşturdu. Osmanlılara karşı "İslav halkları"nı koruyucu, hattâ kurtarıcı tavrı takındı. Üç İmparator ittifakıyla (1872) Bismarck siyasetiyle işbirliği yaptıysa da, bir yandan da bu siyaseti frenledi. Rusya'yı doğuya doğru genişletmesine (Amur kıyısındaki iller, 1878; Kafkasya, 1857, Türkistan 1881) karşın, Balkan Savaşı'nın doğurduğu parasal güçlükler, insan kayıpları, savaşın istenen sonuçlara ulaşamaması gibi nedenlerle mutlakiyetçi yönetimine karşı başlamış olan hoşnutsuzluğun artması sonucunda, ulusal bir danışma meclisi kurulmasıyla ilgili sınırlı anayasayı imzaladığı gün, korktuğu gibi bir suikastte öldürüldü.

Aleksandr III

Rusya imparatoru (Petersburg 1845-Livadia 1894). Aleksandr II'nin oğlu olan Aleksandr III, ağabeyi Konstantin'in vakitsiz ölümü sayesinde veliaht olup (1865), tahta çıkınca (1881), babasının öldürüldüğü gün imzalamış olduğu sınırlı anayasayı tanımadığını açıklayarak, babasının ilerici bakanlarının tümünü görevden aldı. Kurduğu baskı yönetimine karşı halk arasında başlayan tepkileri, sıkı polis önlemleriyle sindirmeye çalıştı. Köylülerin zararına soylulara ödünler verip, Milliyetçi İslav Partisi'nin isteklerine uyarak, "Rus olmayan" bağımlı halkların ruslaştırılması siyasetini sistemli biçimde yürüttü. İktisadi ve toplumsal alanlarda Rusya'yı hızla modernleştirmeye başladı (ama bu arada, Fransız sermayesi sayesinde kurulan büyük sanayi, sosyalizm propagandası için elverişli bir kent proletaryası oluşturdu). Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişini sürdürerek Merv'i ele geçirdi (1884); Türkistan'ı sömürgeleştirdi; Kore'ye ağır bir ticaret antlaşmasını kabul ettirdi; Sibirya'yı aşan büyük demiryolunun yapımını başlattı (1891). Dış siyasette, Bulgaristan'daki düş kırıklıklarından (1885-1886) sonra, Almanya'yla ittifakı gevşeterek Fransa'ya yaklaştı.

Aleksandr Nevskiy

Rus prensi (? 1220-Gorodeks1263).Novgorod prensliğine seçilen (1236) Aleksandr Nevskiy, Neva ırmağının denize döküldüğü yer yakınında İsveçlileri ağır bir yenilgiye uğrattı (*Nevskiy* adı bundan kaynaklanır). 1242'de Alman şövalyelerini buz tutmuş Çudlar gölü üstünde bozguna uğrattı. 1252'de Vladimir büyük prensliğini de üstlenip, Novgorod'un Moğollara bağlılığını kabul etmek ve 1259'da Moğol vergi toplayıcılarına karşı ayaklanan Novgorad'a müdahale etmek zorunda kaldı. 1547'de ortodoks kilisesi tarafından aziz ilan edildi.

Aleksandra Fyodorovna

Rusya imparatoriçesi (Darmstadt, 1872-Yekaterinburg 1918). Hessen-Darmstadt büyükdükününkızı ve İngiltere kraliçesi Victoria'nın torunu olan Aleksandra (asıl adı *Alix von-Hessen*'di), 26 Kasım 1894'te Rus veliaht Nikola'yla (II) evlendi. Kararsız kişilikli eşi tahta çıkınca, yetkisi altına alıp, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın gerçek yöneticisi oldu. Hemofili hastası olan oğlu Aleksey'i iyileştireceğini ileri süren Rasputin'in adamlarını önemli görevlere getirip, 1917 Devrimi'nden sonra çar ve bütün çocuklarıyla birlikte 16-17 Temmuz 1918 gecesi Yekaterinburg'da (günümüzde Sverdlovsk) kurşuna dizildi.

Aleksandros

Bizans imparatoru (öl. 913). Basileios I'in üçüncü oğlu olan Aleksandros, kardeşi Leo VI'yla birlikte tahta çıkıp (886), hükümet yönetimine karışmadı. Leo VI'nın ölümünden (912) sonra, imparator ilan edilen Konstantinos VII Porphyrogennotos'u tahttan indirmeye çalıştı. Anlaşma sonucu ödenmesi gereken vergileri ödemeyerek, Bulgaristan'la büyük bir bunalımın çıkmasına yol açtı. Bu olaylar sırasında öldü.

Aleksandros I

Makedonya kralı (ölümü İ.Ö. 454). Babası Amyntas I'in yerine tahta çıkan (İ.Ö. 498) Aleksandros I, İranlıların buyruğuna asker verdi; ama Plataia savaşı öncesinde, Mardonios'un hazırlıklarını Yunanlılara bildirdi.

Aleksandros I

Yunanistan kralı (Tatoi 1893-Atina 1920). Kral Konstantin'in ikinci oğlu olan Aleksandros I, babasını tahttan indiren müttefikler tarafından tahta çıkarılıp (1917), Venizelos'u başbakanlığa atadı. Müttefiklerin safında Birinci Dünya Savaşı'na katılıp, 1919'da Yunan ordularını Anadolu'ya gönderdi. Bir maymun tarafından ısırılarak, kısa süre sonra öldü.

Aleksandros III: Bk. İSKENDER, BÜYÜK.

Alekseyev, Vasiliy

Rus haltercisi (Ryazan bölgesi 1942). Mühendislik öğrenimi gören Vasiliy Alekseyev, bir yandan da halter sporu yaparak, elverişli beden yapısı (ağırlığı 156 kg; göğüs çevresi 162 cm; pazı çevresi 53 cm; baldır çevresi 86 cm) sayesinde kısa sürede bu sporun önde gelen kişileri arasına girdi. 1972 Münih ve 1976 Montréal olimpiyatlarında süper ağır siklette şampiyon oldu. Ayrıca ardarda 8 kez dünya şampiyonu olup, 80 dünya rekoru kırdı (1976'da kopartmada 165,1, silkmede 254,9, toplamda 440 kg). 1980 Moskova Olimpiyatları'nda başarılı olamayınca, sporu bıraktı.

Aleksey Mihayloviç

Rus çarı (Moskova 1629-ay.y.1676). Mihail II Fyodoroviç'in oğlu olan Aleksey Mihayloviç, 1645'te tahta çıkıp, Ukrayna'yı Polonya egemenliğinden kurtardı; Smolenski'i alarak, Hetman Şabarof'un yardımıyla, topraklarını Amur ırmağına kadar genişletti; Kalmuklara, Gürcistan krallarına boyun eğdirdi. Don Kazaklarının Stenka Razin yönetimindeki ayaklanmasını kanlı biçimde bastırdı (1671). Rus yasalarını derletip, orduyu modernleştirerek, posta örgütünü kurarak, oğlu Büyük Petro'nun reformlarının hazırlayıcısı oldu.

Aleksios I Komnenos

Bizans imparatoru (İstanbul 1058-ay.y. 1118). Muhafız komutanı İoannes Komnenos'un oğlu, imparator İsaakios I'in yeğeni olan Aleksios I Komnenos, 1081 ayaklanması sırasında rakiplerini saf dışı bırakarak tahta çıktı. Normanların istila tehlikesini (1081-1082) savuşturmayı başarıp, yitirilen toprakları geri aldı (1083-1085). 1091'de Peçenekleri Trakya'da yenip, doğuya yöneleceği sırada, ilk Haçlı seferinin baskınına uğradı (1096). Haçlı komutanlarından, ele geçirilecek toprakları ona verecekleri konusunda söz almayı başardı. Haçlıların sözlerini tutmayıp, Antakya'yı Bizans'a düşman bir Norman prensliği haline getirmeleri üstüne, Antakya prensi Bohemond'u yenip (1107), antlaşma yapmak zorunda bıraktı (ama Antakya prensi, sonradan antlaşmayı tanımadı). 1111-1116 arasında, Orta Anadolu'da Selçuklu Türklerine karşı savaşıp, Bizans'ın eski gücüne kavuşmasını bir ölçüde gerçekleştirdi. Ama para üstünde spekülasyon yapması, kilise mallarına dokunmak zorunda kalması, özellikle de Venedikli (1082) ve Pisalı (1111) tüccarlara verdiği büyük ödünler yüzünden, Bizans iktisadının gelecekte düşüceği bunalımı hazırlamış oldu.

Aleksios I Komnenos, Büyük

Trabzon Bizans imparatoru (İstanbul 1182-Trabzon 1222). İmparator Andronikos I'in torunu olan Büyük Aleksios I Komnenos, Latinlerin İstanbul'u almasından (1204) yararlanarak kardeşi David ile birlikte, Trabzon'u ve çevredeki kıyı kentlerini ele geçirerek, 1204'te imparator tacı giydi (David de, Herakleia, Pontos ve Paphlagonia senyörü unvanını aldı). Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurarak başına geçmeye çalıştıysa da, başaramadı.

Aleksios II Komnenos

Bizans imparatoru (İstanbul 1167-ay.y. 1182). Manuel II ile ikinci eşi Antakya prensesi Marie de Poitiers'nin oğlu. Babasının ölümünde (1180) oniki yaşında ve kısa süre önce Louis VII'nin kızı Agnès ile evlendirilmiş olan Aleksios II Komnenos, annesi Marie'nin onun yerine ülkeyi yönettiği sırada Latinleri aşırı derecede koruyan bir siyaset gütmesi yüzünden, kamuoyunda düşmanlık uyandırdı. Mayıs 1182'de imparatorluktaki Latinlerin kılıçtan geçirilmesinden sonra, Manuel'in yeğeni Andronikos I İstanbul'a girip, naipliği ele geçirerek, Marie'yi öldürttü; kısa süre sonra da Aleksios'u II'yi boğdurdu.

Aleksios II Komnenos

Trabzon imparatoru (1297-1330). Babası İonnes II'nin yerine tahta çıkan (1297) Aleksios II Komnenos, Türkleri yenerek (1302), Trabzon İmparatorluğu'na en parlak dönemini yaşattı.

Aleksios III Angelos

Bizans imparatoru (öl. 1210). Ağabeyi İsaakios II'yi tahttan indirerek yerine geçen (1195) Aleksios III Angelos, Almanya kralı Heinrich IV'e haraç ödemeyi kabul etmek zorunda kaldı (1196). 1201'de Kaloyan'ın Bulgar İmparatorluğu'nu hukuken tanıyıp, Dördüncü Haçlı seferinde, İstanbul'un Latinlerin eline geçmesi üzerine İznik'e kaçtı. Damadı Theodoros I Laskaris ile çarpışıp, tutuklandı ve İznik yakınında bir manastıra kapatıldı.

Aleksios III Komnenos

Trabzon imparatoru (Trabzon 1338-ay.y. 1390). Babası Basileios'un yerine geçen (1349) Aleksios III Komnenos, iç savaşlara son verdi. Bizansla iyi ilişkiler kurup, kız kardeşlerini Türk komutanlarıyla evlendirerek Türklerle de dostluğunu pekiştirdi. Venediklilere yeni ticari ve iktisadi ayrıcalıklar tanıdı.

Aleksios IV Angelos

Bizans imparatoru (? 1182'ye doğru-İstanbul 1204). İsaakios II Angelos'un oğlu olan Aleksios IV Angelos, babası devrilince onunla birlikte tutuklanıp, 1202'de kaçmayı ve batıya ulaşmayı başardı: O sırada batıda Dördüncü Haçlı seferi hazırlanmaktaydı. 1203-1204 kışında, mevsimi karada geçirmekte olan Haçlılara, İstanbul'dan geçerek babasını yeniden tahta çıkarmalarını önerdi ve Korfu'da bir antlaşma imzalayarak (Mayıs 1203), Haçlılara katıldı. 17 Temmuz 1203'te İstanbul düşünce, babasıyla birlikte yeniden tahta çıkıp (1 Ağustos 1203), yeniden tahta çıkma karşılığında Haçlılara verdiği sözleri tutamadığı için, hem Latinleri, hem de uyruklarını kızdırdı. 1204 Şubatı'nda ulusçu partinin sözcüsü Aleksios V Murtzuphlos'un darbesi sonucun-

da babasıyla birlikte devrilip, boğularak öldürüldü (babası da kapatıldığı yerde öldü).

Aleksios V Dukas, Murtzuphlos

Bizans imparatoru (?-İstanbul 1204). Aleksios III'ün damadı olan Aleksios V Dukas Murtzuphlos (Murtzuphlos lakabı "çatıkkaşlı" anlamına gelir), Haçlıların isteklerine karşı koymayı başaramayan Isaakios II ile Aleksios IV Angelos'u devirip, Aleksios IV'ü boğdurttu; İsaakios'u da zindana attırdı. Bunun üstüne Haçlılar saldırarak İstanbul'a girince (12 Nisan), kayınbabası Aleksios III'ün yanına kaçtı ve onun tarafından gözlerine mil çektirildi. 1204 kasımında Latinler tarafından yakalanarak İstanbul'a getirildi ve öldürüldü.

Aleman, Mateo

İspanyol yazarı (Sevilla 1547-Meksika 1614'e doğru). *Guzman de Alfarache*(Alfarecheli Guzman, 1599) adlı picaro türü romanında, kahramanının ağzından, çağının toplumunu kıyasıya eleştirdi. İlk günahın sonucu olan kötülüğün, insanda doğuştan var olduğunu ve yaşamın insanlar arasında acımasız bir mücadele olduğunu savundu. İki kez dolandırıcılıktan tutuklanıp, 1608'de Meksika'ya iltica etti.

Aleman Valdes, Miquel

Meksika'nın ikinci sivil başkanı (Gayula 1902-Mexico 1983). Devrimci bir generalin oğlu olan Miquel Aleman Valdes, hukuk öğrenimi görüp, iş kazalarında yaralanan işçileri savunarak ün yaptı. Önce Vera Cruz valiliğine, daha sonra milletvekilliğine seçilip, 1940'ta İçişleri bakanlığına getirildi. 1946-1952 arasında başkanlık yapıp, ABD yatırımlarını destekledi ve sanayi gelişmesini hızlandırdı.

Alembert, Jean-Baptiste Le Rond d'

Fransız filozofu ve matematikçisi (Paris 1717-ay. y. 1783). Şövalye Destouches ile Mme de Tencin'in evlilik dışı oğlu olan J.B. Le Rond d'Alembert, doğar doğmaz Saint-Jean-le-Rond kilisesinin merdivenlerine bırakıldıysa da, babası, yetişmesiyle uzaktan ilgilendi. Babasının ailesi tarafından "şövalye d'Aremberg" diye çağrılmasına karşın, d'Alembert adını almayı yeğleyip, önce edebiyat, sonra hukuk öğrenimi gördü. Ama içinden gelen eğilime uyarak matematiğe yöneldi. 1743'te *Traité de Dynamique des Fluides*'i (Akışkanların Dinamiği Üstüne İnceleme) yayınlayıp, 1746'da *Mémoire sur la Cause des Vents* (Rüzgârların Nedeni Üstüne Muhtıra) adlı çalışmasıyla Berlin Akademisi'nin ödülünü kazandı ve bu sayede Kral Friedrich ile dostluk kurdu; ama kralın Berlin Akademisi'nin başına geçmesi önerilerini geri çevirdi. Yekaterina II'nin, oğluna eğitmenlik etme önerisini de kabul etmeyip, dostu Diderot'nun isteğiyle, *Ansiklopedi*'nin giriş söylevini (söylev, bir tür felsefe bildirisiydi ve yazarın düşüncesinin sistemli bir açıklamasıydı), ayrıca *Ansiklopedi*'nin birçok maddesini kaleme aldı (özellikle "Cenevre" maddesi J.J. Rousseau ile şiddetli bir kalem tartışmasına girmesine yolaçtı). 1759 yasaklamasından sonra *Ansiklopedi*'den ayrılıp, 1854'te Fransız Akademisi'ne üye seçildi; çok geçmeden de sekreterliğine getirildi. Voltaire ile sürekli yazışıp, onunla birlikte dinsel bağnazlığa karşı savaştı: 1765'te adını koymadan yayınladığı *Histoire de la Destruction des Jésuites*'te (Cizvitlerin Yokedilişinin Tarihçesi), gerek cizvitlere, gerek janseniusçulara saldırdı. Felsefe yazılarını, *Mélanges de Philosophie, d'Histoire et de Littérature* (Felsefe, Tarih ve Edebiyat Yazıları) adı altında topladı.

Alemdar Mustafa Paşa

Türk devlet adamı (Hotin 1765-İstanbul 1808). Yeniçeri ocağında yetişip, Rusçuk âyanı ve Tırnova voyvodası Tirsinikli İsmail Ağa'nın hizmetine girerek, haznedarlığa ve alemdarlığa (bayrakçı) yükselen Alemdar Mustafa Paşa, ayaklanan Vidinli Pazvandoğlu Osman ve Manav Osman'la savaşıp, başarılı olarak, kapıcıbaşılığa yükseltildi (1803). Önce Hezargrad, sonra Rusçuk âyanı olup (1806), Deliorman âyanı Yılıkoğlu Süleyman'ın ayaklanmasını bastırarak, padişahın gözüne girdi. Rusya'ya savaş açılınca vezirliğe yükseltilip, Tuna seraskerliğine atandı (4 Şubat 1807). İstanbul'da Kabakçı Mustafa ayaklanmasının patlak verip, Nizamıcedit'in kaldırılması, Selim III'ün tahttan indirilmesi ve Mustafa IV'ün tahta çıkarılması üstüne, yandaşlarıyla işbirliği yapıp İstanbul'a yürüdü (1808). Gönderdiği öncü kuvvetlerin Boğaz nazırlığına getirilen Kabakçı Mustafa'yı öldürmelerinden sonra, Selim III'ün tahttan indirilmesine adı karışanların görevden uzaklaştırılmalarını, sürgün edilmelerini sağladı ve Babıali'yi basıp (28 Temmuz 1808), Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı görevden uzaklaştırdı. Selim III'ü tahta çıkarmak için saraya gittiyse de, Selim III'ün Mustafa IV'ün buyruğuyla öldürtülmüş olduğunu görünce Mahmut II'yi tahta çıkarıp, sadrazamlığa atandı. Rumeli ve Anadolu'daki nüfuzlu kişileri çağırtarak "Senedi İttifak" adı verilen belgeyi imzalatıp (1808), devlet otoritesini sağlamaya çabaladı. Sekbanıcedit'i kurup, Rusçuk ayanından Abdullah Ramiz Efendi'yi kaptanıderyalığa getirerek tersaneyi düzene koydu. Çıkarı bozulanların kendisine karşı birleşmeleri üstüne, yakınlarının bir süre Edirne'de oturmasını ve yeni kuvvetlerle İstanbul'a dönmesi öğütlerini dinlemedi. Yeniçeriler konağını kuşatınca, uzun süre direndikten sonra bir barut fıçısını ateşleyerek, çatıdan içeri girmeye çalışan yeniçerilerle birlikte konağını havaya uçurdu. Yedikule'de bir çukura atılan cesedi, yirmi yıl sonra Mahmut II tarafından Yedikule'de surları yanındaki mezarına aktarıldı.

Alemdar Olayı

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan yeniçeri ayaklanmasına verilen ad. Kabakçı Mustafa Ayaklanması'yla tahttan indirilen Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak için 1808 Haziranı'nda ordusuyla İstanbul'a yürüyen Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa, Selim III'ün öldürülmesi üstüne Mustafa IV'ü tahttan indirerek, Mahmut II'yi tahta çıkardı. 28 Temmuz 1808'de Mahmut II tarafından sadrazamlığa getirilince, imparatorlukta bazı düzenlemelere gitmek ve Nizamıcedit'i yeniden canlandırmak istedi. Ama 14 Kasım 1808'de yeniçeriler ayaklanıp, Ağa Kapısı'nı basarak yeniçeri ağasını öldürdükten sonra, konağından çıkmayan Alemdar Mustafa Paşa'nın konağını çevirdiler. Paşa'nın pencerelerden ateş ederek direnmesiyle başlayan çatışma, saatler sürünce, yeniçeriler konağı ateşe verdiler. Bunun üstüne saraydan, Donanma Komutanı Ramiz Paşa'dan ve Sekbanıcedit komutanı Kadı Abdurrahman Paşa'dan beklediği yardım gelmeyen Alemdar Mustafa Paşa, cariyelerini bahçedeki kuleye gönderdikten sonra, cephaneliği ateşe vererek başkadını, başağası ve konağın çatısına çıkmış 500 kadar ye-

niçeriyle birlikte havaya uçtu. Ölümünden sonra yeniçeriler Sekbanıcedit ocağını kaldırıp Selimiye ve Levent kışlalarını ateşe verdiler. Ama Mahmut II erken davranıp Mustafa IV'ü öldürttüğünden, padişahı değiştiremediler.

alerji

Bedenin normalde zararsız olan polen, toz, bazı besinler, böcek ısırıkları, vb. şeylere gösterdiği aşırıduyarlılık. Yunanca'dan gelen "alerji" sözcüğü, sözcük anlamıyla, "olağandışı tepki" demektir. Günümüzde dünyanın her yanında milyonlarca insan, çeşitli alerjilerden şikâyet etmektedir.

Alerjinin ortaya çıkardığı belirtiler alerjiye yolaçıcı maddenin (alerjen) cinsine ve bedende etkilediği yere göre değişkenlik gösterir. Alerji belirtileri arasında gözlerin sulanması, kızarıklıklar, mide sorunları, kaşıntılı kabarcıklar, soluk darlığı, spazmlar, vb. sayılabilir. Bazı durumlarda alerji, anafilaksi şoku durumunda olduğu gibi, ölümle bile sonuçlanabilir. Anafilaksi şoku genellikle penisilin gibi bir ilaç uygulaması ya da arı sokması gibi durumların ardından ortaya çıkar.

En sık rastlanan alerjilerden bazıları arasında hayvan tüyüne, kozmetik ürünleri ve dokuma boyalarına, dumana, bakterilere, çeşitli bitkilere, atmosferdeki zehirli maddelere, hayvan salgılarına alerjiler sayılabilir. "Serum rahatsızlığı" denilen, kan serumu verilmesi sırasında ortaya çıkan tablo da bir alerjidir. Hattâ sıcak, soğuk ve ışık bile bazı insanlarda alerji tepkilerine yolaçabilir. Alerjiye yolaçan etmenler soluma, sindirim ya da deri yoluyla bedene girebilirler.

ALERJİ TEPKİLERİ

Bedenin bağışıklık sistemi yanılgıya düştüğünde, zararsız bir maddeyi bir "düşman", bir "virüs" gibi algılayarak aşırıduyarlılık gösterir. Bu yanılgının neden bazı insanlarda olduğu, bazılarındaysa olmadığı anlaşılamamıştır. Bağışıklık sisteminde bu yanılgı bulunanları bilimadamları "aşırıduyarlı" diye tanımlamaktadır.

Bedenin bağışıklık sisteminin alerji yapıcı etmene gösterdiği duyarlılık değişkendir. Birçok alerji durumunda, bağışıklık sistemi immünoglobülin E (IgE) antikorları üretir. Yeterli sayıda IgE antikoru antijene bağlandığında, mast hücreleri, içlerindeki kimyasal maddeleri ortama boşaltır. Sözgelimi, burun akması, göz yaşarması, doku şişmesi gibi birçok alerji tepkisi, histaminin açığa çıkmasından oluşur.

ALERJİ ÇEŞİTLERİ

Apansız alerjilerin yanı sıra, bazı alerji tepkileri, daha önce karşılaştıkları belli bir antijene karşı aşırı duyarlılık kazanmış kişinin aynı antijenle ikinci kez karşılaşmasında ortaya çıkar.

Birçok insanda "kalıtım", alerji tepkilerinin ortaya çıkmasında büyük rol oynar. Bu tür bir eğilim gösteren kişiler "atopik" diye tanımlanır. Yaygın atopilerin başında astım, samannezlesi, egzama ve temas dermatiti gibi rahatsızlıklar gelir. Bu rahatsızlıklardan biri görülen kişilerde, çoğunlukla aynı gruptan başka bir rahatsızlık da görülebilir. Ailesinde alerjili kişiler bulunanların çoğunda, genellikle aynı tür alerjiler görülür.

TEŞHİS

Hastanın tıbbi geçmişinde alerji belirtileri varsa, bazı testlerle, alerjiye yolaçıcı madde anlaşılmaya çalışılır. Bunun için de, alerjiye yolaçtığı bilinen çeşitli maddeler, küçük dozlar halinde hastaya iğneyle verilerek durum izlenir. Ortaya çıkacak kızarıklık ya da iğne yerinden şişme gibi belirtiler, alerjiye yolaçan antijenin belirlenmesini sağlar.

TEDAVİ

Alerjiye yolaçan maddelerin ne olduğu belirlenmişse, bunlardan sakınılması en iyi tedavi yoludur. Çiçektozu, toz, bazı hayvanların tüyleri gibi sakınılmasına olanak bulunmayan maddeler söz konusu olduğunda, duyarsızlaştırma tedavisine gidilir. Bu tedavide, alerji tepkisi ortadan kalkıncaya kadar, hastaya belli aralıklarla ve giderek artan miktarlarda antijen verilir. Hastanın bağışıklık sistemi, sonunda bu antijene tepki vermemeyi "öğrenir". Alerjinin sıkıntı veren belirtileri (burun akması, göz yaşarması vb.), histamin karşıtı ilaçlarla ortadan kaldırılabilir.

Alessandri, Arturo

Şili devlet adamı (Linares 1868-Santiago 1950). Hukuk öğrenimi görüp, 1897'de milletvekili seçilen Arturo Alessandri, 1912'de İçişleri bakanlığına getirildi. 1920'de cumhurbaşkanlığına seçilip, bir toplumsal reform tasarısı hazırladıysa (1924) da, parlamentoya oylatmaya uğraştığı sırada ordu tarafından devrildi. 1925'te ordu içindeki başka bir grup tarafından yeniden başkanlığa getirildiyse de, İçişleri bakanıyla anlaşmazlığa düşerek, istifa etmek zorunda kaldı. 1931'e kadar Paris'te yaşayıp, 1932'de yeniden başkanlığa seçildi. Daha muhafazakâr bir siyaset izlemesi üstüne, liberallerin ve işçilerin desteğini yitirdi ve 1938 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğradı.

Alessandria

İtalya'da kent. İtalya'nın kuzeybatı kesiminde, Piemonte bölgesinde yer alan, aynı adlı ilin merkezi olan Alessandria'nın nüfusu 100 523'tür. Bir tarım ve şarapçılık bölgesinin ticaret merkezi ve önemli bir demiryolu kuşağıdır.

1168'de, Lombardia Birliği tarafından, imparator Friedrich Barbarossa'ya karşı bir savunma noktası olarak kurulan, önce Civitas Nova adı verilen kente, sonradan papa Alexander III'ün adı verildi. 1348'de Milano kentlerinin egemenliğine giren, 1707'de Prens Eugen tarafından alınan Alessandria, 1713'te Savoia'ya geçti. 1883'te Piemonte'nin bağımsızlık hareketinin merkezi oldu.

Alessi, Galeazzo

İtalyan mimarı (Perugia 1512-ay.y. 1572). Rönesans'ın geç dönem mimarlarının en önemlilerinden olan Galeazzo Alessi, 1536-42 arasında Roma'da Michelangelo'nun öğrencisi oldu. 1548'de Cenova'ya yerleşip, San Maria di Carignano kilisesini gerçekleştirdi. Roma'daki San Pietro bazilikası için Donato Bramante'nin tasarımları üstünde merkezi plan düzeltmelerini yaptı. Yapıtlarında sade bir mimarlığı zengin süsleme ayrıntılarla bağdaştırmasıyla ün saldı.

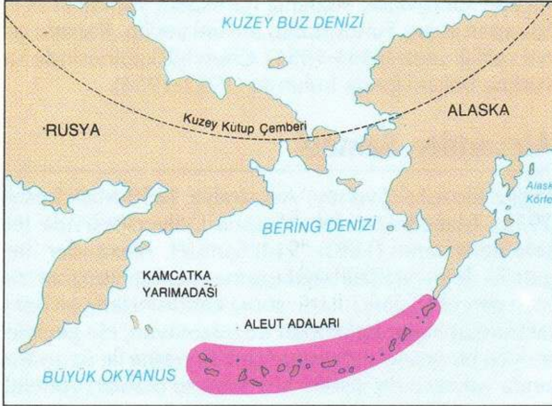
Aletsch buzulu

Alpler'deki en büyük buzul. İsviçre'nin güney kesimindeki Bern Alpleri'nde, Valais kantonu sınırları içinde yer alan Aletsch buzulunun yüzölçümü 171 km^2'dir. 3 bölümden oluşur: Büyük Aletsch (en büyük gövde parçası), Orta Aletsch ve Yukarı Aletsch (kollar). Büyük Aletsch'in uzunluğu 16 km'dir; Aletschorn, vb. dağlardan gelen buz akıntılarıyla beslenip, sularını güneybatıya, Rhône vadisine doğru akıtır. Yukarı Aletsch'in yükseltisi 2 643 m'yi bulur; çevresinde dağ otelleri kurul-

muştur. Doğuya doğru, Märjelensee adlı küçük bir göl yer alır. Aletsch buzulunun yakınındaki Jungfraujoch (yükseltisi 3 454 m) kasabasına trenle ulaşılabilir.

Aleut adaları

Amerika kıtasının kuzeybatı kıyısı açığında takımada.

Alaska yarımadasının güneybatıya doğru uzantısını oluşturan Aleut adaları, 1 800 km boyunca uzanır, kuzeyde Bering denizini güneyde Büyük Okyanus'tan ayırırlar. 150'yi aşkın ada, küçük ada ve kayalıktan oluşan adaların yüzölçümü 17 666 km², nüfusu 11 942'dir. En büyük beş ada doğudan batıya doğru sıralanırlar: Fox adası, Four Mountains (Dört Dağ) adası, Andreanof adası, Rat adası, Near adası. Yanardağ kökenli adalar olan Aleut adalarının en yüksek noktası Unimak adasında Shishaldin (2 856 m) dağıdır. Hiç ağaç gelişmeyen ve bitki örtüsü sazlar, otlar ve bodur bitkilerden oluşan adalarda, Bering denizinden gelen soğuk hava ile akıntılar, Büyük Okyanus'un yumuşak etkileriyle karşılaşır, yıl boyunca sis, yağmur, şiddetli rüzgârlara ve aşağı yukarı değişmeyen bir sıcaklığa (3 ^{0}) yolaçarlar.

1741'de Vitus Jonnasen Bering ve Aleksey Sirikov tarafından bulunan Aleut adalarında, Ruslar mavi tilki ve fok gibi kürklü hayvanları avlayıp, yerli Aleutları aşağı yukarı bütünüyle ortadan kaldırdılar. Alaska'ya birlikte 1867'de ABD'ye satılan adalarda, en eski yerleşme merkezi Unalaska 1760'a doğru kurulmuştur.

Aleut akıntısı

Aleut adaları ile 42^{0} Kuzey enlemi arasında yüzey akıntısı. Kuroşiyo ve Oyaşiyo akıntıları tarafından oluşturulan Aleut akıntısı, Kuzey Amerika kıyılarına ulaşınca ikiye ayrılır: Alaska akıntısı, Kaliforniya akıntısı.

Aleut çukuru: Bk. OKYANUS ÇUKURLARI.

Aleutlar

Aleut adalarında ve Alaska'nın bir bölümünde yaşayan halk. Irk ve görünüş açısından Eskimolara benzemelerine karşın, Aleutların dil ve kültürleri ayrıdır. XVIII. yy'da dış dünya insanlarıyla ilişkiye geçmeden önce, toprağa gömülü evlerden olan birbirine uzak köylerde, efendiler ve kölelerden oluşan bir toplum sistemiyle yaşamışlar, geçimlerini deri kaplı botlarıyla deniz hayvanlarını (deniz aslanı, balina, balık, ayıbalığı), kara hayvanlarını (özellikle kuşlar) avlayarak ve bitki toplayıcılığıyla sağlamışlardır. Avlanma taktikleri, yaklaşık 1750'den sonra susamuru, kürk fokları ve tilki postları elde etmek için adalara gelen Ruslar tarafından da kullanılmıştır. O tarihten bu yana çeşitli hastalıklar ve Rusların kıyımları nedeniyle, sayıları günümüzde 10 000 dolayına düşmüştür.

alev ağacı

Ilıman iklimlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bitki (Bil. a. *Brachychiton acerifolius*). Alev ağacının boyu doğada 30 m'yi, yetiştirildiğinde 12 m'yi bulabilir; yaz ortasında çiçek açar. Yaprakları uzun saplı, 20-25 cm genişliğinde, yuvarlak uçlu ve parlaktır. Çiçekleri parlak kırmızı renkli, meyvesi odunsu tek hücreli ve basit, siyah renkli ve pürtüksüz, yaklaşık 10 cm uzunluğundadır. Alev ağacı tohumla ya da odunsu bölümünden alınan çelikle çoğaltılır.

Alevi, Buzurg

İranlı yazar (Tahran 1904). İran ve Berlin'de öğrenim gören Buzurg Alevi, sol görüşlerinden ötürü 1937'de tutuklandı. 1941'de yurt dışına sürülüp, Doğu Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'nde Farsça profesörlüğü yaptı.

Buzurg Alevi, genellikle kısa öyküler yazmakla birlikte, tek romanı *Salariha*, modern Fars edebiyatının en iyi yapıtlarından biridir. *Cemedân* (1934) adlı öykü kitabıysa, kişilikleri ve insan ilişkilerini çözümlemesindeki başarısıyla tanınır. Öykülerinin çoğunda olduğu gibi, bu öyküler de toplumsal eleştiri yüklüdür.

Alexander II

Papa (öl. Roma 1073). 1061'de papa seçilen Alexander II, papalığın yetkisini bütün hıristiyan dünyasına yaymaya çalıştı. Bu amaçla Fatih William'ın İngiltere'yi fethini onayladı; Normanların ve Fransızların müslüman Araplara karşı seferlerini (Sicilya'da ve İber yarımadasında) destekledi.

Alexander III

İskoçya kralı (? 1241-Fife 1286). Alexander II'nin oğlu. 1249'da küçük bir çocukken tahtta çıkan Alexsander III, bu durumdan yararlanarak İskoçya'yı kendisine bağımlı bir devlete dönüştürmeye çalışan İngiltere kralı Henry III'ün bu girişiminden, papalıktan da destek alan St. Andrew piskoposu sayesinde kurtuldu. Ergenlik yaşına gelince, ülkesini kalkındırıp, Hebridos adasına egemenlik konusunda çalıştığı Norveç kralı Haakon IV'ü yenerek, Hebrides ve Man adalarını aldı (1266). Genç denilecek bir yaşta apansızın ölmesi, İngiltere kralı Edward I'in, İskoçya'nın iç işlerine karışmasına olanak sağladı.

Alexander III

Papa (doğ. Siena-Civita Castellana 1181). 1159'da papa seçilen Alexander III, daha kardinalliği sırasında Friedrich Babarossa'nın dünyaya egemen olma tasarılarına karşı çıkmış olduğu için, imparatorluk ile papalık arasındaki ilişkilerin iyice bozulmasına neden oldu. Friedrich'in kendini papa ilan eden Victor IV'ü tanıması, bir din ayrılığına yolaçtı. Alexander III, Friedrich'i aforoz edip, Lombardia kentleri ve Sicilya Krallığı'yla ittifak

yaptıysa da, Roma'da kargaşalıklar patlak vermesi üstüne 1162'de Fransa'ya kaçarak, 1165'e kadar orada oturdu. Louis VII ve Henry II'nin destekleriyle geri dönmeyi ve Friedrich Barbarossa'yı devirmeyi başardıysa da, 1167'de yeniden kaçmak zorunda kaldı. On sekiz yıl süren bir savaştan sonra, Lombardia kentleri birleşik ordusuna Legnano'da yenilen Friedrich barış isteyince (Venedik'te barış antlaşması imzaladı, 1177), Roma'ya dönmeyi başararak, Laterano konsilini topladı ve papanın kardinallerin üçte ikisinin oylarını alması koşuluyla seçilmesi kararını çıkardı.

Alexander IV

Papa (öl. Viterbo 1261). Friedrich II'nin evlilik dışı oğlu olan Alexander IV, 1254'te papalığa seçilip, zayıf kişilikli bir insan olduğu için Manfredi'nin İtalya'da üstünlüğü ele geçirmesine karşı koyamadı. Fransa'nın her yanında engizisyon mahkemeleri kurdurdu.

Alexander V

Papa (Girit adası 1340-Bologna 1410). Büyük din ayrılığına son vermek isteyen kardinallerin, iki papayı tahtlarından indirerek onu papa ilan etmeleriyle papalık tahtına çıkan (Temmuz 1409) Alexander V, öteki iki papanın konsil kararını tanımamaları üstüne, din ayrılığının üç başlı bir hale gelmesine yolaçtı. Hıristiyanlık dünyasının büyük bölümünün tanıdığı Alexander V, Bologna'yı merkez seçip, çok geçmeden orada öldü.

Alexander VI

Papa (Jativa, İspanya 1431-Roma 1503) Calixtus III'ün yeğeni olan Alexander VI, önce amcasının öğüdüyle askerliğe yöneldi; sonra, Valencia başpiskoposluğuna atandı ve kardinalliğe yükseltildi. Sefahat içinde bir ömür sürmüş olduğu halde (evlilik dışı beş çocuğu vardı), kardinallere rüşvet yedirerek kendini papa seçtirdi (1492). Bir kilise adamından çok entrikacı bir devlet adamı olduğundan papalık devletlerini genişletmeyi amaç edinerek, Fransa krallarının İtalya seferleri sırasında onlara karşı savaşıma girişti. Bir yandan da yetkisini sağlamlaştırmayı başarıp, İspanya ve Portekiz'in dünyadaki etki bölgeleri konusundaki anlaşmazlığı, hakemlik ederek çözüme ulaştırdı (1493-1494).

Alexander VII

Papa (Siena 1599-Roma 1667). 1655'te papalığa seçilen Alexander VII, Louis XIV'le (1664) ve Portekiz kralı Joao IV'le çekişti. Janseniusçuluğu lanetledi (1664). San Pietro alanının sütunlarını yaptırıp, sanatçıları korudu.

Alexander VIII

Papa (Venedik 1610-Roma 1691). 1689'da papalığa seçilen Alexander VIII, İnter Multiplices fermanını yayınlatarak, Gallikan kilisesinin dört maddelik bildirisine karşı çıktı (1682). Misyonerlik çalışmalarını destekledi (Pekin ve Nankin kiliselerinin kurulması).

Alexander, Harold George, Tunus Kontu

İngiliz mareşali (Ulster 1891-Slough, Buckinghamshire 1969). Birinci Dünya Savaşı'na katılan Harold George Alexander, Letonya ordusunda bolşeviklere karşı savaştı (1919-1920). Hindistan'da (1934-1938), Fransa'da (1939) görev alıp, İkinci Dünya Savaşı'nda Dunkerque'te, İngiliz birlikleri gemilere bininceye kadar Almanları oyaladı (1940). Birmanya'daki İngiliz kuvvetleri komutanlığına (1942), Kuzey Afrika Müttefik Kuvvetleri başkomutanlığına ve Eisenhower'ın yardımcılığına (1943) getirilip, İtalya ve Tunus savaşlarında birinci derecede rol oynadı; Akdeniz harekâtını yönetti (1944). Savaştan sonra Tunus Kontu unvanı verilip, Kanada genel valiliği yaptı (1945-1951). Churchill kabinesinde Savunma bakanlığında bulundu (1952-1954).

Alexander, Samuel

İngiliz filozofu (Sydney, Avustralya 1859-Manchester 1938). Manchester'deki Victoria Üniversitesi'nde felsefe dersi veren (1893-1924) Samuel Alexander, hegelcilik ile evrimciliği bağdaştırmaya çalıştı ve uzam-zaman gerçekçiliğine ulaştı; sonra kendisini tanıyan özne tarafından hiçbir bakımdan bozulamayan, ele geçirilemeyen bir nesne anlayışına (çünkü, nesne ile özne arasında yalnızca dış ilişkiler söz konusu olabilir) yöneldi. Evrenin canlı bir aşamasırasına göre belirlenen birçok gerçeklik biçimleri ve düzeylerinden oluştuğunu, Tanrı'nın, her biri kendinden sonrakine destek olan ve giderek yetkinleşen biçimler oluşturma eğiliminde olduğunu savundu.
Başlıca yapıtları: *Moral Order and Progress* (Ahlâk Düzeni ve İlerleme, 1889), *Space, Time and Deity* (Uzam, Zaman ve Tanrılık, 1920; en önemli yapıtıdır), *Beauty and Other Forms of Value* (Güzellik ve Başka Değer Biçimleri, 1933).

Alexander adaları

Alaska'nın güneydoğu kıyısı açığında takımada. Yaklaşık 485 km boyunca uzanan, 1 100'e yakın adadan oluşan Alexander adaları, aslında suyun altında kalmış bir dağ sırasının yüze çıkmış doruklarıdır; kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır. Gür ormanlarla kaplı adalarda, başlıca gelir kaynağı ormancılık (kereste) olmakla birlikte, balıkçılık ve konservecilik de gelişmiştir. En büyük ada Prince of Wales (225 km x 64 km), en büyük kentler Revillagigedo adasındaki Ketchikan (8 263 nüfus) ve Baranof adasındaki Sitka'dır (8 588 nüfus). Alexander adaları 1 741'de Ruslar tarafından bulunmuştur.

Alexander of Hales

İngiliz skolastik filozof ve dinbilimcisi (Hales, Gloucestershire 1186-Paris 1245). On beş yaşındayken Paris Üniversitesi'nde sanat, felsefe ve dinbilim öğrenimi görmeye başlayan Alexander of Hales, Peter Lombard'ın *Sentences*'ı (Tümceler) üstüne uzman olarak ilk ders veren kişi oldu (1220). Fransisken rahibi olduktan (1230) sonra, Paris Üniversitesi'nde ilk dinbilim kürsüsünü kurdurdu.

Alexander Severus, Aurelius Antonius

Roma imparatoru (Arca, Fenike 205ya da 208-Germanya 235). Maesa'nın torunu, Elagabal'ın kuzeni olan Aurelius Antonius Alexander Severus, Elagabal ile Emesus'ta (Şam) büyütüldü ve kentin güneş rahibi oldu. Maesa'nın isteği üzerine kuzeniyle birlikte Roma'ya gidip (218), Maesa tarafından evlat edinildi ve Sezar ilan edildi. 222 Martı'nda tahta çıkıp, yasa adamı Ulpianus'u

praetor valiliğine getirdi; yargıçların askerlerden önde gelmesini sağlayarak, Senato'nun yetkisini pekiştirdi. İmparatorluğu tehdit eden Parth istilasını güçlükle de olsa durdurmayı başarıp (231-233), Germenlerin tehdit ettiği Ren kıyılarına gitmek zorunda kaldı (234) ve bir ayaklanma sırasında kendi askerleri tarafından öldürüldü. Döneminde, dinsel hoşgörü artmış (kendi de aynı zamanda hem Orpheus'a, hem Apollonios'a hem İbrahim'e, hem de İsa'ya tapıyordu), yönetim ve iktisat yeniden örgütlenmiştir (loncalar, vb.).

Alexandrescu, Grigore

Romen şairi (Tirgoviste 1812-Bükreş 1885). Romen dilinin modernleştirilmesinin öncülerinden ve Romen edebiyatındaki Rönesansın başlatıcılarından olan Grigore Alexandrescu, 1831'de öğrenim görmek için Bükreşe'e gitti ve kendi gibi ilerici görüşlü öğrencilerle tanıştı. Siyasal etkinliklerinden ötürü tutuklanmasına karşın, sonradan önemli kamu görevleri üstlendi. En ilgi çekici şiirleri *Meditatii, Elegii, Epistole, Satire şi Fabule* (Düşünceler, Ağıtlar, Mektuplar, Yergiler ve Fabllar, 1863) adlı kitabındaki fabllardır.

Alexandria

ABD'de kent. Virginia'nın kuzeybatı kesiminde, Potomac ırmağının batı kıyısında, Washington'un 10 km güneyinde yer alan Virginia'nın nüfusu 111 183'tür. Bir konut ve ticaret merkezi olan kent, çok sayıda eski anıtıyla ve 15 km güneyindeki George Washington'un eviyle turist de çekmektedir. 1670'te yerleşilen, 1732'de İskoç tüccarların Belhaven adını verdikleri bir kasabanın yerinde 1749'da bir kararnameyle günümüzdeki adıyla bir kent kurulmuştur.

Aleyhem Şolem: Bk. ŞOLEM ALEYHEM.

alfa dalgası: Bk. BEYİN.

alfa erboğa : Bk. YILDIZ.

alfalfa: Bk. BİRİNCASIF.

Alfieri, Vittorio, Kont

İtalyan yazarı ve şairi (Asti 1749-Floransa 1803). Soylu bir ailenin oğlu olduğu halde, çocukluğunda çok az öğrenim gören Kont Vittorio Alfieri, bu eksiğini yolculuklarla tamamlayarak 1766-1772 arasında Avrupa'nın hemen her yerini dolaştı. Yapıtlarında hem okuduğu Voltaire, Rousseau gibi Fransız düşünürlerin, hem de çağının genel düşüncesinin izlerini yansıttı. İtalya'da siyaset ve kültür canlanmasının (Risorgimento) habercisi oldu.

Birçok eleştirmen tarafından XVIII. yy'ın en büyük İtalyan trajedi yazarı sayılmasına karşılık, aslında Alfieri'nin ondokuz trajedisi (başlıcaları *Cleopatra* [1775] ve *Brutus* [1785] birbirine çok benzer ve bazı üstün niteliklerine karşın, bir tekdüzelik izlenimi uyandırır. Oyunlarının temel kaynaklarından biri, zorba krallara duyduğu kindir (Della Tirannide [Zorbalık Üstüne, 1777] adlı denemesinde de kinini dile getirmiştir). Ayrıca birçok şiir yazmıştır. Ama günümüze kalan en canlı yapıtı, özyaşamöyküsüdür: *Vita di Alfieri Scritta da Esso* (Kendi Kaleminden V. Alfieri'nin Yaşamı, Londra, 1804).

Alfonsin, Raul

Arjantinli devlet adamı (Chascomus 1927). Hukuk öğrenimi gören Raul Alfonsin, bir süre avukatlık yaptıktan sonra milletvekili seçildi (1963). 1976'dan sonra askerî cuntaya karşı savaşım verip, 10 Aralık 1983'te cumhurbaşkanı seçildi. Giriştiği demokratikleşme hareketinden dolayı, 1986'da Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Ödülü'nü alıp, 1970 yıllarında en az 9 000 kişinin ortadan kaybolmasından sorumlu olan subaylar hakkında koğuşturma açtırarak, yargılattıysa da, 1987'de ordudan gelen baskı sonunda bu subayların çoğu için af çıkarmak zorunda kaldı. Bunun halkta yarattığı hoşnutsuzluğa, Arjantin ekonomisini geliştirmek için aldığı önlemlerin işe yaramamasından kaynaklanan hoşnutsuzluk eklenince, 1989 seçimlerinde yerini peroncu Carlos Menem'e bırakmak zorunda kaldı.

Alfonso I, Katolik

Asturias kralı (? 693-? 757). Kral Pelayo'nun damadı olan Katolik Alfonso I, 739'da tahta çıktı. Oviedo bölgesindeki müslümanlara karşı direnme hareketini, Galicia'dan Vizcaya'ya kadar bütün kıyıya ve Castilla la Vieja yakınlarına yaydı. Böylece, İspanya'nın müslümanlardan geri alınması hareketinin temellerini atmış oldu.

Alfonso I, Kavgacı

Aragon ve Navarra kralı (? 1073'e doğru-? 1134). Sancho I Ramirez'in oğlu olan Kavgacı Alfonso I, ağabeyi Pedro I'in yerine tahta çıktı (1104). Asıl çabasını Ebro ovasına yöneltip, Fransız şövalyelerinin de katıldığı bir seferde Zaragoza'yı (19 Aralık 1118) ve Tudela'yı (1119) aldı. Sonra Murabıtları Cutanda'da bozguna uğrattı (1120) ve İber dağları vadilerine sağlam biçimde yerleşti (Tarazona, Daroca, Calatayud, Monreal). Ama Castillalı Urraca'yla evliliğinin başarısızlığı ve Castilla'nın iç işlerine karışması, yarımadada birliğin sağlanmasını üç yüzyıl ileri alma olanağını ortadan kaldırdı. Malaga'ya kadar büyük bir akından (1125-1126) ve Gascogne bölgesine kısa süreli bir girişten (1131) sonra, Fraga bozgununda öldü. Vârissiz ölmesi ve vasiyetnamesinde krallığı askerî tarikatlara bırakması, Aragon'u büyük bir bunalıma sürükledi.

Alfonso II

Aragon kralı (? 1152-Perpignan 1196). Barcelona kontu Raimondo ile Aragon kraliçesi Petronilla'nın oğlu olan Alfonso II, ana-babasının mirasları sayesinde ilk Aragon kralı olarak tahta çıkıp, hem müslümanlara karşı yeniden fetih hareketini, hem de Pireneler ötesinde etkin bir siyaseti başarıyla yürüttü. Güneyde, günümüzdeki Teruel ili topraklarını alıp (1167-1171), Valencia'ya doğru ilerledi: Castilla ile imzalanan Cazola antlaşması (1179), iki krallığın bu bölgedeki ilerleme çizgisini saptadı.

Pirenelerin kuzeyinde, Toulouse kontu Raimond V'le Provence'ın kimin olacağı konusunda uzun bir savaşa tutuşup, zaferi kazanarak "Pirenelerin gerçek imparatoru" haline geldi (1192). Savaşçılığının yanı sıra iyi bir yönetici, aydın bir insan ve sanatçıların koruyucusuydu.

Alfonso IV

Leon kralı (öl. 932). Ordono II'nin oğlu olan Alfonso IV, amcası Froila II'nin yerine tahta çıktı (924); ama 927'de bir manastıra çekildi. Yeniden tahta çıkmaya kalkışması üstüne, kardeşi Ramiro II'nin buyruğuyla gözlerine mil çekildi (932).

Alfonso V, Büyük

Aragon ve Sicilya kralı (? 1396-Napoli 1458). Fernando I'in oğlu olan Büyük Alfonso V, 1416'da Aragon tahtına çıkıp, aşağı yukarı bütün ömrünü İtalya'da geçirdi (yokluğunda Aragon'u eşi Castillalı Maria ile kardeşi Navarra kralı Juan II yönettiler). Sicilya adasını, Sardinya'yı, Korsika'nın bir bölümünü ele geçirip, Napoli kraliçesi Giovonna II tarafından evlat edinilince (1421) İtalya'nın fethine girişti. Cenevizlilere yenilip, tutsak düştüyse (1435) de, teslim edildiği Milano düküne kurtulmalık ödeyerek serbest kalıp, Napoli Krallığı'nı bütünüyle ele geçirerek (1443), şatafatlı bir saray yaşamı sürdü. Osmanlılara karşı Arnavutları savunmaya ve Fatih Sultan Mehmet'e meydan okumaya kalkıştı. Ölürken Napoli'yi evlilik dışı oğlu Fernando'ya, Aragon Krallığını'ysa kardeşi Juan'a bıraktı. "Büyük" lakabı Rönesans hümanistlerinin önemli koruyucularından biri olduğu için verilmiştir.

Alfonso VI

Leon, Galicia ve Castilla kralı (? 1040-? 1109). Fernando I'in oğlu olan Alfonso VI, babasının ölümünden sonra Leon kralı oldu (1065). Ağabeyi Sancho II'nin ölümüyle Castilla krallığı da ona kaldı (1072). 1073'te kardeşi Garcia'nın Galicia tahtını da ele geçirip, İspanya'yı müslümanlardan geri alma hareketini hızlandırdı: Toledo'nun (1085) ve Orta Tajo havzasının tümünün alınması. Ama Fas'tan gelen Murabıtlara yenildi (Sagrajas 1086, ve Veles 1108 bozgunları). Kendine iki dinin imparatoru adını takarak, boyun eğdirdiği bölgelerdeki müslümanlara son derece hoşgörülü davrandı; karma bir uygarlığın gelişmesini destekledi (Toledo okulu); ayrıca, geri alınan toprakları örgütlemek için Fransız çiftçiler ve rahipler getirtti. Ama arkasında yalnızca iki kız vâris (Urraca ve Teresa) bıraktığından, ölümünden sonra son derece bunalımlı bir dönem başladı (Aragon'un Castilla'ya elkoyma denemesi; Portekiz'in bağımsızlığa kavuşması).

Alfonso VII

Castilla ve Leon kralı, İspanya İmparatoru (? 1105-Fresneda 1157). Alfonso VI'nın torunu olan Alfonso VII, 1126'da tahta çıkıp, ülkesini Aragon, Navarra ve Portekiz'le yaptığı verimsiz savaşlarla yıprattı. Bu arada Toledo'nun güneyindeki toprakları müslümanlardan geri almayı başardı. Sonunda yarımadadaki öbür hükümdarlara egemenliğini kabul ettirerek, Leon'da imparator unvanını aldı (1135). Ölümünden önce topraklarını iki oğlu arasında bölüştürdü.

Alfonso VIII

Castilla kralı (Soria 1155-Avila 1214). Alfonso VII'nin torunu olan Alfonso VIII, 1158'de tahta çıkarılıp, ergenlik çağına erişince, Aragon kralı Alfonso II ile yaptığı antlaşmanın da yardımıyla, yitirilen toprakları yeniden ele geçirdi. Ebro'nun yukarı havzasını ve Santander'den San Sebastian'a kadar Cantabria kıyısını Navarra'dan aldı (1173-1200). Henri II Plantagenet'nin kızıyla evlenmesi, kendi kızını da Philippe-Auguste'un oğlu Louis'ye vermesi nedeniyle Gascogne'un işlerine karışmak zorunda kaldı. Muvahhitlere Alarcos'da yenildiyse (1195) de, Las Navas de Tolosa'da kazandığı kesin zaferle (1212), İspanya'nın müslümanlardan geri alınması hareketine çok önemli bir adım attırdı.

Alfonso IX

Leon ve Galicia kralı (Zamora 1171-Villanueva de Sarria 1230). Fernando II'nin oğlu olan Alfonso IX, 1188'de tahta çıkıp, 1217'de Castilla tahtına çıkan oğlu Fernando III'ü vasiyetinde mirasından yoksun bıraktı; ama Galicialılar ve Leonlular, Fernando III'ü kral olarak tanıdılar.

Alfonso X, Bilge

Castilla ve Leon kralı (Toledo 1221-Sevilla 1284). Fernando III'ün oğlu olan Bilge Alfonso X, 1252'de tahta çıkıp, babasının Endülüs'teki fetihlerini genişletti ve alınan topraklara İspanyolların yerleştirilmesini yönetti. Ama annesi Schwabenli Beatrix'ten ötürü Germen Krallığı'nda hak iddia ederek, bir sürü gereksiz harcamaya yolaçtı. Tartışmalı bir seçimle imparatorluk tacını giymeyi başardıysa (1257) da, uzun çekişmelerden sonra, tacı Rudolf von Habsburg'a bırakmak zorunda kaldı (1273). Bu serüvenin giderlerini ve Navarra ile Gascogne'daki başka başarısızlıkları bahane eden soyluların ayaklanmaları ve veraset sorunları, ölümünden sonra Castilla Krallığı'nı XV.yy. boyunca sarstı. 1282'de patlak veren iç savaş sonucunda tahtı oğlu Sancho'ya bırakmak zorunda kaldı.

Müslümanlar, hıristiyanlar ve yahudiler arasında bir düşünce işbirliği ortamında yetişen Alfonso X, bilimsel ilerlemeye elverişli bir ortam geliştirmeye uğraşmış, Salamanca Üniversitesi'ni canlandırmış (1254) ve Sevilla'da bir Latin-Arap okulu kurdurarak, Arapça'dan İspanyolca'ya ve Castilla lehçesine bilimsel, edebi çeviriler yapılmasını desteklemiştir. Bu bakımdan, İspanyol biliminin kurucusu ve Arap-Avrupa bilimleri arasındaki başlıca aracılardan biri sayılabilir. Ayrıca, gökbilimle yakından ilgilenerek birçok çeviri yaptırmış, hazırlattığı yeni gökbilim cetvelleri (Alfonso cetvelleri) XVI. yy'a dek büyük ilgi görmüştür. Yönetimi altında hazırlanan Siete Partidas (1256-1265) adlı yasa derlemesi, Ortaçağ Avrupası'nın en anıtsal derlemelerinden biridir.

Alfonso XII

İspanya kralı (Madrid 1857- ay. y. 1885). 1868'de annesi İsabel II'yle birlikte sürgün edilen Alfonso XII, Fransa, Avusturya ve İngiltere'de öğrenim gördü. Ocak 1875'te İspanya'ya dönüp, tahta çıktıysa da, zayıf kişilikli bir insan olduğundan, yönetimi başbakanlarının, özellikle Antonio Canovas del Castillo'nun ellerine bıraktı. Döneminde 1876 Anayasası yürürlüğe kondu. Carlocular yenilgiye uğradı; Küba'da on yıl süren savaş sona erdi.

Alföldi, Andras

Macar arkeologu ve tarihçisi (? 1895-Princeton, New Jersey 1981). Budapeşte Üniversitesi'nde profesörlüğe yükselen Andras Alföldi, Roma, Hun ve Türk uygarlıkları üstüne araştırmalar yaptı. ABD'ye yerleşip, Princeton

Üniversitesi'nde Eskiçağ tarihi dersleri verdi.

Başlıca yapıtları: *Letetek a Hun Korszabkol és Ethnikai Szévalasztasuk* (Hun Devrinden Buluntular ve Bunların Etnik Yönden Ayırdedilmesi, 1932), *Magyar Nyelv* (Macar Dili, 1932), *Magyarorzsag Népei Escromai Birodalom* (Macaristan'daki Halklar ve Roma İmparatorluğu, 1934).

Alfred, Büyük

Wessex ve Anglosaksonlar kralı (Wantage 849-? 899). Kral Aethelwulf'un oğlu olan Büyük Alfred, 853'te babasıyla Roma'ya gidip, Papa Leo IV tarafından evlat edinildi. 870'te kardeşi Kral Aethelred I'in yanında, Hollandalılara karşı krallığı savundu. Bir yıl sonra Aethelred'in yerine geçti ve hükümdarlığının büyük bölümünü İskandinav istilacılarla savaşmakla geçirdi. 878'de savaşı zaferle bitirerek Danimarka kralı Guthorm'u hıristiyanlığı kabule razı etti; çok geçmeden onunla, İngiltere'yi Londra-Chester yolunun iki yanındaki bölgelere ayıran bir antlaşma imzaladı ve Anglosaksonlar kralı oldu (878). Başka bir Danimarka saldırısını püskürtmek için, ilk Anglosakson donanmasını kurdurdu ve önemli askerî reformlar yaptı.

Savaş dışında da başarılı bir hükümdar olan Aziz Büyük Alfred, dinsel yasalardan esinlenen bir yasa derlemesi hazırlatmış, krallıktaki manastırları yeniden örgütlemiş, çeşitli Latin yazarlarının yapıtlarını Sakson diline çevirtmiştir.

Alfven, Hannes

İsveçli fizikçi (Norrköping 1908). Uppsala Üniversitesi'ni bitiren Hannes Alfven, ABD'de araştırmalar yaptı. 1930'dan başlayarak Stockholm'de, Krallık Teknoloji Enstitüsü'nde elektronik dersleri verdi ve plazma fiziği kürsüsüne başkanlık etti. Çok yüksek sıcaklıkta iyonlaşan gazlar ile magnetohidrodinamik olaylar üstüne araştırmalar yapıp, plazmayı oluşturan taneciklerin magnetosferde yer değiştirmesiyle ilgili kuramlarıyla ve magnetosferde doğan, yayılan dalgaları (*Alfven dalgaları* adı verildi) bulmasıyla ün saldı. 1970'te, Fransız Louis Néel'le, Nobel Fizik ödülünü paylaştı. Kuramları günümüzde astronomi, nükleer reaktörler ve manyetohidrodinamikte yaygın biçimde uygulanmaktadır.

Algardi, Alessandro

İtalyan heykelcisi (Bologna 1595 - Roma 1654). Carracci Akademisi'nde Ludovico Carracci'den ders alan Alessandro Algardi, çağdaşı Giovanni Lorenzo Bernini'den hoşlanmayanların gözünde muhafazakâr ve daha akademik üslubuyla değer kazandı. Roma'da aralarında kardinal Laudirio Zachia'nın büstü de bulunan bir dizi büst yapıp, İnnocentius'un 1644'de papa seçilmesinin ardından, papa Leo'nun mezarını (Roma'da San Pietro bazilikasında) yapmakla görevlendirildi (1651-52). San Pietro'da *Atilla'yı Durduran Aziz Leo* adlı mermer kabartmaları gerçekleştirdi. Barok sanattaki klasik üslubu, Roma'da çalıştığı sırada arkadaş olduğu François Duguesnoy'un dinsel heykelleri ve Nicolas Poussin'in resimleriyle, Fransa'ya da yansıdı.

Algeciras

İspanya'da liman kenti. Anadolucia'nın güney kesiminde, Cadiz bölgesinde, Cebelitarık'ın karşısında, Algeciras körfezi kıyısında yer alan Algeciras'ın(ya da *el-Cezire*), nüfusu 86 042'dir. Atlas okyanusu ötesine ve Kuzey Afrika'ya feribotla yolcu taşımacılığının yanı sıra, yumuşak rüzgârlar ve yakınındaki içmeler sayesinde, önemli bir turizm merkezidir. Balıkçılık da gelişmiştir.

Romalıların Portus Albus kolonisinin üstünde kurulduğu sanılan, Magribliler tarafından 711'de fethedilen kent, 1344'te Castillalı Alfonso tarafından geri alındı. Magriblilerin yeni bir saldırısında yerle bir edilip 1760'da yeniden kuruldu. 1906'da Algeciras konferansı burada toplandı.

Algeciras konferansı

1906'da Algeciras'ta toplanan konferans. 1906 başlarında Avrupa'lı diplomatlar Fas'ın İspanya ile Fransa arasında bölüşülmesine Almanya'nın karşı çıkmasının yol açtığı sorunu çözümlemek için Algeciras'ta toplandılar. Konferansın sonunda Fas'ın bölüşülmesi ertelendiyse (ikinci bir uluslararası bunalımdan sonra 1912'de) de, İngiltere'nin Fransa'yı desteklemesi, İngiliz-Fransız ittifakını pekiştirdi.

algin

Suyosunlarından elde edilen madde. Algin (ya da *aljin*), yoğunlaştırıcı, emülsiyon sabitleyici olarak kullanılan, suda çözünen, krem rengi bir tuzdur; arılaştırıldığında alginik asidi verir. Dondurma yapımında, kremsi dokuyu sağlamak ve buz billurcukları oluşmasını engellemek için eklenir.

Algol

Programcılıkta oldukça sık kullanılan bilgisayar dili (*Algo* rithmic *L* anguage'ın baş harfleri). 1960 yılları başında Avrupa'da geliştirilen ALGOL, sonradan, PL/1, Pascal, Stimula 67 gibi programlama dillerinin hazırlanmasını etkilemiştir. Basitliği nedeniyle haberleşme ve basım programlarında yaygın biçimde kullanılır.

Algol: Bk. UMACI.

Algonquinler

Kuzey Amerika'da Kızılderili kabilesi. XVII. yy'da St. Lawrence ırmağının yukarı kesimi kıyılarında ve Ottava ırmağının aşağı kesimi kıyılarında, yani günümüzdeki Kanada'nın Québec eyaleti topraklarında, birbirinden bağımsız halde yaşayan Algonquinlere, bu adı, bölgeye gelen Fransızlar verdiler. Toplamacılıkla yaşayan Algonquin ailesinden diller konuşup, uygarlıkları ve toplumsal örgütlenmeleri de birbirlerine benzeyen bu küçük kabileler, Kanada'ya yerleşme çabalarında ve Kuzey Amerika'nın doğu iç kesimindeki kürk ticaretini ele geçirme çabalarında, İrokuvalara karşı Fransızlara destek oldular. Ama İrokuvaların yoğun saldırıları karşısında, köylerini ve av alanlarını terk etmek zorunda kaldılar. Bazıları batıya, Huron gölü bölgesine yerleşirken, bazıları da kuzeye ve doğuya doğru giderek İrokuvaların savaş alanlarının dışına çıktılar. İçlerinden bir bölümü daha sonra Fransız kolonisine dönerek, New France bölgesi 1763'te İngilizler tarafından alınıncaya kadar, Fransız-Kızılderili savaşlarında Fransızlara yardım ettiler. Günümüzde, Kanada'da, özellikle Ontario ve Québec'teki küçük rezervlerde, St. Lawrence-Ottowa kıyıları Algonquinlerinin torunları sayılan 2 000 kadar Kızılderili yaşamaktadır.

algoritma

Sonlu sayıda işlemle anlatılmış karmaşık bir problemi çözmeye yarayan işlemler cetveli. Adı Arap matematikçisi el-Harizmi'nin İspanyolca'dan aldığı "a guarisma" biçiminden kaynaklanan algoritmalar, eskiden geleneksel hesaplamalarda kullanılmıştır. Günümüzdeyse sık sık bilgisayar programlamada ve programlı öğretimde kullanılmaktadırlar.

Algren, Nelson

ABD'li yazar (Detroit 1909 - Sag Harbor, New York 1981). Büyük kentlerdeki yoksul gecekondu semtlerini, özellikle de doğup büyüdüğü Chiacago gecekondu semtlerini anlattığı yapıtlarıyla tanınan Nelson Algren, *Altın Kollu Adam*'la (The Man With the Golden Arm, 1949; 1950'de Ulusal Kitap Ödülünü kazandı; 1955'te sinemaya uyarlandı) adını geniş kitlelere duyurmuştur. Öteki yapıtları arasında ilk romanı *A Walk on the Wild Side* ile *The Neon Wilderness* (1947) ve *The Last Carousel* (1973) adlı öykü kitapları sayılabilir. Ölümünden kısa süre önce Algren Sanat ve Edebiyat Enstitüsü ile Amerikan Akademisi'ne üye seçilmiştir.

Ali

Türk şairi (XIII. yy.). Yaşamı üstüne hiçbir bilgi bulunmayan Ali, Türk edebiyatındaki Yusuf ile Züleyha öykülerinin en eskisini (*Kıssa-i Yusuf*, 1232) yazmıştır. Fuat Köprülü, yapıtın diline dayanarak, şairin Harizm dolaylarında yetişmiş bir Oğuz Türkü olabileceğini ileri sürmüştür.

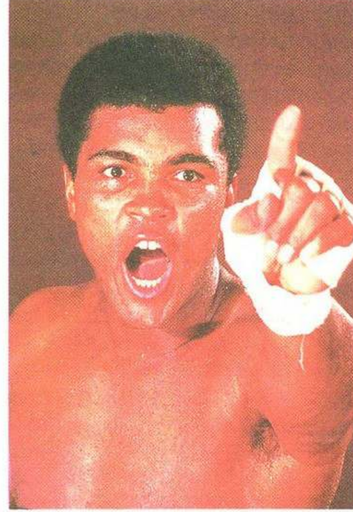
Ali, Gelibolulu

Türk yazarı ve şairi (Gelibolu 1541-Cidde 1600). Çağının önde gelen bilginlerinden ders alan Gelibolulu Ali (asıl adı *Mustafa Bin Ahmet Bin Abdullah*'tır), müderrislik yaparken, o sıralar veliaht olan Şehzade Selim'e *Mihr-ü Mah* (1561) adlı yapıtını sunarak, şehzadenin lalası Mustafa Paşa'nın maiyetine atandı. Mısır'a gönderilen Lala Mustafa Paşa'nın yanında divan kâtipliği (1568) yapıp, onunla Kıbrıs fethine katıldı. Bir süre Ferhat Paşa'nın divan kâtipliğini yaparak Bosna'da kaldı ve yine Lala Mustafa Paşa'yla birlikte İran seferine (1577) çıktı.

İran seferinin başarısızlığa uğraması üstüne görevden alınan paşayla birlikte İstanbul'a dönüp, koruyucusunun ölümünden sonra sıkıntıya düştüyse de, edebiyat ve tarih çalışmalarını aksatmadı. Yeniçeri kâtipliği (1591), Sivas defterdarlığı (1595), Kayseri sancak beyliği yapıp, Cidde paşasıyken öldü.

Edebiyata şiirle giren Gelibolulu Ali, sonra düzyazıya kayarak, tarih alanında verdiği yapıtlarla ün salmış, XVI. yy'ın en usta yazarı sayılmıştır. Ayrıca, biyografi, ahlâk, terbiye, siyaset, din, tasavvuf gibi alanlarda 50'ye yakın yapıt vermiştir.

Başlıca yapıtları: *Mihr-ü Mah* (mesnevi), *Heft Meclis* (Kanuni döneminin son zamanları ve Selim II'nin tahta çıkışı süslü bir anlatımla betimlenir), Türkçe *Divan* , Farsça *Divan* , *Nusretname* (İran seferini konu alır). *Câmi ül-Hubur der Mecalis ül-Sur* (Şehzade Mehmet'in 1582'deki sünnet düğünü anlatılır), *Menakıb-ı Hünerveran* (hattatlar, müzehipler, mücellitler ve yaşamları konusunda bilgi verilir), *Künh ül-Ahbar* (Osmanlı tarihi), *Mirkat ül-Cihad* (Arif Ali'nin *Danişmendname*'sinin eklerle yeniden yazılmışı).

Üç kez dünya ağır sıklet boks şampıyonu olan Muhammed Ali, isabetli vuruşları, hareketliliği, aynı zamanda da her fırsatta yaptığı ateşli konuşmalarıyla ün salmıştır. En unutulmayacak maçları, sert yumruklarıyla ünlü Sonny Liston'la, Joe Frazier'le ve George Foreman'la yaptığı maçlardır.

Ali, Muhammed

ABD'li zenci boksör (Louisville 1942). 1960-1970 yıllarında adından en çok söz ettiren sporcu olan Muhammed Ali (asıl adı *Cassius Marcellus Clay*'dir), ilk dünya ağırsıklet dünya şampiyonluğunu kazanıncaya kadar *Cassius Clay* adıyla dövüştü ve 1960'ta yarı-ağır sıklette olimpiyat şampiyonu oldu. 1964'te ağır sıklet şampiyonu Sonny Liston'u kimsenin beklemediği biçimde yenerek, bir anda ABD'deki zencilerin taptıkları kişi ve sözcüleri haline geldi.

İkinci maçında Liston'u yeniden daha ilk raundda yenip, birçok ağır sıklet boksörünün meydan okumasını kabul ederek "döğüşken bir şampiyon" olduğunu kanıtladı. 1967'de Vietnam savaşı sırasında dinsel nedenlerle askere gitmeyi reddettiği için unvanı geri alındıysa da, 1970'te boksa geri dönmesine izin verildi ve hakkındaki karara yaptığı itiraz, ABD Yüksek Mahkemesi tarafından 1971'de haklı bulundu. 1974'te George Foreman'la yaptığı maçta şampiyonluğu yeniden kazandı. 1978'de unvanını Leon Spinks'e kaptırdıysa da, aynı yıl geri alarak, bu dalda dünya şampiyonu unvanını üç kez kazanan ilk sporcu oldu ve 1980'de Larry Holmes'a (1980) yenilerek unvanını yitirdi. 1981'de Trevor Berbick'e de yenilince, sporu bıraktığını açıkladı

Alia, Ramiz: Bk. ALİYA, RAMİZ.

Ali Ağa, Kemani

Türk bestecisi (İstanbul 1770-ay.y. 1830). Enderun'da yetişip, Hazine başçavuşluğuna yükselen (1813) Kemani Ali Ağa'nın bestelerinden otuz şarkı, beş peşrev, iki saz semaisi (ferahnak saz semaisi ile zencir şehnaz peşrevi en güzel yapıtlarındandır) günümüze kalmıştır.

Aliağa rafinerisi

İzmir'de petrol rafinerisi. İzmir'in kuzeyinde Çandarlı körfezi kıyısında, Aliağa çiftliği mevkiinde kurulan Aliağa rafinerisinin yapımına 1967'de başlanmış, 1972'de işletmeye açılmıştır. Başlangıçta yılda 3 milyon ton ham petrol arıtabilecek kapasitedeyken, yapımına 1974'te başlanan yanındaki Aliağa Petro Kimya Kompleksi'nin hizmete girmesiyle, kapasitesi yılda 10 milyon tona ulaşmıştır. Bünyesinde ayrıca, Türkiye'nin tek makine

Aliağa rafinerisi.

yağı kompleksi (yılda 275 000 ton baz makine yağı) ile dönüşüm, oktan yükseltici ve kükürt giderme birimleri bulunmaktadır.

Ali Ali Efendi

Türk şairi ve gazetecisi (İstanbul 1815-ay.y. 1856). Onyedi yaşına kadar bir yandan babasının yanında kahvecilik yaparken, bir yandan da öğrenimini tamamlayan Ali Ali Efendi, Divan kalemine girdi. Kâtip göreviyle Şam'a gidip (1845), Şeyh Kuşadalı İbrahim Efendi'ye bağlandı. İstanbul'a dönüşünde Meclis-i Muhasebe-i Maliye kalemine alınıp, daha sonra *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazar olarak çalışmya başladı (1851).

Ali Ali Efendi'nin şiirleri basılmamıştır; tezkirelerde ve mecmualarda rastlanır. Ayrıca basılmamış *Hediyet-ül-Veli fi Varidât-i Kuşadalı* adlı bir yapıtı daha vardır (bu yapıtında Kuşadalı'nın biyografisini ve düşüncelerini anlatır). Basılan tek yapıtı *Mirat-ı Aşk* (1851) *Hançerli Hanım Hikâyesi* 'nin yeniden yazılmışıdır.

Ali Bey, Alaettin

Karaman beyi (öl. Karaman 1398). Halil Bey'in oğlu olan Alaettin Ali Bey, kardeşi Süleyman Bey öldürülünce Karamanoğulları Beyliği'nin başına geçip (1356), başlangıçta Osmanlılarla iyi geçindi; Kıbrıs kralı ve Eretnaoğulları ile savaştı. Osmanlıların Balkanlar'da ve Anadolu'da yayılması üstüne kuşkuya düşüp, Murat I'in kızı Melek Hatun'la evlenmesine karşın, Osmanlı topraklarına saldırdı; ama suçu bağışlandı. Murat I Kosova'da şehit düşünce yeniden Osmanlılar aleyhine çalışmalara girişip, Yıldırım Bayezit üzerine gelince Taşili'ne kaçtı ve suçu yeniden bağışlandı. Niğbolu zaferinden sonra yeniden Osmanlı topraklarına saldırıp, Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı tutsak aldı; ama, Akçay'da Yıldırım Bayezit'e yenildi ve öldürtüldü.

Ali Bey, Bengi

Karaman beyi (XV. yy.). Alaettin Ali Bey'in oğlu olan Bengi Ali Bey, Memlukların desteğiyle Karaman Beyi Mehmet'i yendi, Konya dışındaki bütün kentlerini ele geçirip, beyliğini ilan etti (1410). Mehmet Bey'in oğlu İbrahim'in, Çelebi Mehmet'ten destek görmesi üzerine Niğde'ye çekildi.

Ali Bey, Cin

Mısır Kölemen beyi (Kafkasya 1728-Kahire 1773). Köle olarak satıldığı Mısır'da İbrahim Kethüda'nın yanında yetişip, cesareti ve yeteneğiyle kişiliğini kanıtlayan Cin Ali Bey (*Bulutkapan Ali Bey* de denir), Mısır'ın 24 sancakbeyinden biri oldu. Osmanlı devleti zayıflayınca, rakiplerini ortadan kaldırarak, Mısır'da adil bir yönetim kurdu. Osmanlı-Rus savaşı sırasında (1768-1774), rakiplerinin kışkırtmasıyla idamına karar verilince, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilan etti; Mekke'yi ele geçirdi. "Mısır'ın ve iki denizin sultanı" unvanını alıp, sikke bastırarak, adına hutbe okuttu. Rusların yardımıyla Sayda'yı alıp, arasının açıldığı komutan Ebu Zeheb'e yenildi ve öldürüldü.

Ali Bey, Direktör

Türk tiyatro yazarı (İstanbul 1844-ay.y. 1899). Kapıkethudası Yusuf Cemil Efendi'nin oğlu olan Direktör Ali Bey, Tercüme Odası'ndan yetişip, Varna ve Elazığ mutasarrıflığı, Trabzon valiliği (1890), Karantina İdaresi başkâtipliği (1870) yaptı. Düyunu Umumiye müfettişliğine, bir süre sonra da direktörlüğüne (1894) atandı.

Teodor Kasap tarafından çıkarılan ilk mizah gazetesi *Diyojen*'in (1869) yazarlarından olan Direktör Ali Bey'in ("Gölge etme başka ihsan istemem" sözü onun çevirisidir) asıl önemi, tiyatro alanındaki çalışmalarından kaynaklanır. Gedikpaşa tiyatrosunda temsiller veren Güllü Agop ve arkadaşlarına yalnızca oyunlar yazmakla yetinmemiş, Ermeni oyunculara düzgün konuşabilmeleri için diksiyon dersleri de vermiş, tiyatronun yönetimine katılmıştır. Oyunlarının dili çağdaşlarınınkinden daha yalındır. Mizah alanındaki ustalığı, güldürü öğesini yakalamasını kolaylaştırmıştır. Devlet memuru olduğu için oyunlarının çoğu *Bir Zat* imzasıyla basılmıştır.

Başlıca yapıtları: *Tosun Ağa* (Molière'den [*Georges Dandini*] uyarlama, ilk oynanışı 1870. Güllü Agop 1874'de oyunun adını *Memiş Ağa*'ya çevirerek yeniden oynadı), *Ayyar Hamza*, (Molière'den, 1871), *Geveze Berber* (1873), *Letâfet* (Flütist Saffet Bey tarafından operet olarak bestelendi; ama sahnelenmedi. Basımı 1899), *Evlenmek İster Bir Adam* (Paul de Coch'tan çeviri roman, Basımı 1897), *Lehçet ül-Hakayık* (mizah sözlüğü, 1896), *Seyahat Jurnali* (yolculuk gözlemleri, 1897).

Ali Bey, Enderuni

Türk bestecisi (Kastamonu 1830-İstanbul 1897). Küçük yaşta Enderun'a girip, Hidiv İsmail Paşa'ca korunan Enderuni Ali Bey (*Hanende Ali Bey, Kel Ali Bey, Kadıköylü Ali Bey* de denir), hanendeliğiyle ün salıp, besteler (36 şarkısı ve bir saz semaisi günümüze kalmıştır) yaptı.

Ali Bey, Şehsuvaroğlu

Dulkadiroğulları beyi (öl. Tokat 1522). Babası Şehsuvar Bey Memluklar tarafından idam edilince Osmanlıların hizmetine giren Şehsuvaroğlu Ali Bey, Çaldıran'da başarıyla savaştı. Kayseri ve Bozok sancakbeyliği yapıp, Alaüddevle üzerine yapılan sefere katılarak, zaferde rol oynadı.

Osmanlıların eline geçen (1515) Dulkadıroğulları Beyliği'nin başına getirilip (1515), Rıdaniye'de Osmanlı ordusunun sağ kanadını yönetti ve Tomanbay'ı yakalayıp idam ettirdi. Şah İsmail'in kışkırttığı Celal'in ayaklanmasını bastırıp, Celal'i öldürttü. Mısır'ın fethinden sonra Canberdi Gazali'yi yendi. Başarılarına güvenerek bağımsızlığını elde etmeye kalkışması üstüne, Ferhat Paşa tarafından öldürtüldü.

Ali Bin Ebu Talib

Dört halifenin sonuncusu (Mekke 598-Kûfe 661). Hz. Muhammet'in amcasının oğlu ve damadı, müslümanlığı kabul eden ilk dört kişiden biri olan Ali Bin Ebu Talib, Hicret gecesi peygamberin yatağında yatarak Mekkelileri aldattı. Peygamberin hemen bütün savaşlarına katılıp, Halife Osman ölünce halife oldu (24 Haziran 656). Ama bazı müslümanların (peygamberin eşi Ayşe, Talha, Zübeyr, vb.), halifeliğini kabul etmeyerek savaşıma girişmeleri üstüne, önce Ayşe'nin kuvvetlerini (4 Aralık 656) yendi; sonra, Suriye valisi Muaviye Bin Ebu Süfyan'ı yenmek üzereyken, soruna hakemlerin çözüm getirmesini kabul etmek zorunda kaldı ve Muaviye'nin zeki hakemi Amribnülas'ın oyununa gelmesiyle, Muaviye halife seçildi. Bu durum gerçekte, hiçbir kesin sonuca yolaçmadıysa da, ordusundan ayrılan bir grubun, hakem olayını kınamak için Medine'ye saldırarak, kenti yağmalamaları üzerine, "Hariciler"adı verilen bu asileri yendi; ama Kûfe'ye çekilmek zorunda kaldı. Haricilerden Abdurrahman bin Mulcem tarafından Kûfe camisi önünde kılıçla yaralanarak, öldü.

Ali Bin Ebu Talib'in, İslâm büyükleri arasındaki yeri önemlidir; cennet müjdesi alan on kişiden biridir; savaşlardaki kahramanlığından ötürü "Allahın Arslanı" unvanını kazanmıştır. Hz. Muhammed'in kızı Fatma ile evlenmiş, Hasan ve Hüseyin adlı iki oğlu olmuştur. Ayrıca, İslâm edebiyatında belagatin ve fıkıhın kurucusu sayılmaktadır.

Ali Bin Hüseyin

Hicaz kralı (Mekke 1879-Bağdat 1935). Babası Hüseyin'in yerine Mekke şerifi (1924), ardından da Hicaz kralı olan Ali Bin Hüseyin, İbni Suud Mekke'yi işgal edince önce Cidde'ye sığındı; sonra kardeşi Irak kralı Faysal'ın yanına gitti (1925).

Ali Bin Hüseyin, Zeynelabidin

Şiilerin dördüncü imamı (Medine 658-ay.y. 713). Kerbela olayında Babası Hüseyin'le birlikte olan Zeynelabidin Ali Bin Hüseyin, kurtulmayı başarıp, o tarihten sonra siyasete karışmayarak Medine'de yaşadı.

Ali Bin İsa

Ortaçağ'ın en ünlü göz hekimlerinden biri (XI. yy.). *Tezkiret ül-Kâhhalin* (Göz Hekimleri İçin Muhtıra) adlı yapıtında, gözün yapısını, iç ve dış hastalıklarını, bunları iyileştirme yöntemlerini anlatan Ali Bin İsa (Latince'ye çevrilmiş adı *Haly Jose*), 133 hastalık üstüne bilgi verdi. Yapıt gerek Doğu, gerek Batı ülkelerinde XIX. yy'ın ortalarına kadar geçerliğini korudu.

Ali Bin Yahya Sofi

Türk hattatı (XV. yy. sonu-XVI. yy. başı). Edirneli hattat Yahya Sofi'nin oğlu olan Ali Bin Yahya Sofi, celi sülüs yazıda ustaydı. Bâb-ı Hümayun'un Ahmet III çeşmesi tarafındaki yazısını, Fatih camisindeki kitabeleri, vb. yazdı.

Alicante

İspanya'da liman kenti. İspanya'nın güneydoğu kesiminde, Akdeniz kıyısında, Valencia'nın 124 km güneyinde yer alan, aynı adlı ilin merkezi olan Alicante'nin nüfusu 251 387'dir. Liman etkinliklerine bağlı olarak sanayi (dokuma sanayisi; şarap ve puro yapımcılığı) ve turizm gelişmiştir.

İ.Ö. IV. yy'da kurulan İ.Ö. 201'de Romalılar tarafından alınarak adı Lucentum'a dönüştürülen Alicante, 713'te Magribliler tarafından fethedildi. 1265'te Aragonlu Jaime I tarafından geri alındı.

Ali Celayir

Özbek tarihçisi (XVII. yy.). Reşidüttin'in *Cami üt-Tevarih* (Tarihlerin Toplamı) adlı yapıtını özetleyerek Türkçe'ye çeviren Ali Celayir, yapıtı Reşidüttin'in bıraktığı yerden sürdürerek, Cucilerin tarihini XVII. yy'ın ortalarına kadar getirdi (yapıtı Cuci kabilelerinin saptanması ve soy cetvelleri açısından son derece değerlidir).

Ali Çelebi, Kınalızade: Bk. KINALIZADE ALİ ÇELEBİ.

alidat

Sekstant, teodolit, haritalama transiti gibi açı ölçmeye yarayan optik aletlerde kullanılan görme aygıtı. Görüş çizgisi, sabit bir nokta ve çapı ölçülen bir çember çevresinde görüş çizgisini izleyen bir nokta arasındaki açı ile yönlerini belirlemek amacıyla, nesnelere yöneltilen bir eksen çevresinde döner.

Doğru bir sınır ve harita üstüne yerleştirilmiş, gözlemleyicinin konumuna göre döndürülebilen bir alidatla, harita üstünde, gözlemciden, bakılan nesneye olan düz çizgiyi gösteren bir çizgi çizilebilir.

Ali Efe, Yörük

Türk milis albayı (Kavaklı, Nazilli 1876-ay.y. 1957). Efelik yaparken, Yunanlılara karşı direnişi başlatarak (1919), Nazilli cephesini açan Yörük Ali Efe, Menderes ırmağı çevresindeki kuvvetlere komuta etti. Milis albayı rütbesi verildi. Kasım 1920'de alayıyla düzenli orduya katıldı.

Ali Efendi, Bursalı

Türk hekimi (İstanbul ? - Bursa 1747-1750 arası). Ömer Şifai'nin öğrencisi olan Bursalı Ali Efendi'nin yedi kitabından en önemlileri, abecesel dizine göre ilaç tertipleri verdiği *Bidaat ül-Müptedi* (Acemilere Başlangıç), *Cerrahname* ve kınakına ile altın kökünün özelliklerini ele aldığı *Tuhfe-i Aliyye*'dir.

Ali Efendi, Moralı

Türk diplomatı ve yöneticisi (öl. 1809). Paris büyükelçiliğine atanan (1797; Fransa'ya atanan ilk sürekli elçidir) Moralı Ali Efendi (*Seyit Ali Efendi* de denir), Napolyon'un etkinliklerini hemen İstanbul'a bildirmekle yükümlü olmasına karşın, Napolyon'un Mısır'a ayak basışını haber alamadı. Fransa'yla ilişkiler gerginleşip, İstanbul'daki Fransız elçisinin zindana atılması üstüne, Fransa'da göz altında tutuldu. Paris büyükelçiliğinden ayrıldıktan (16 Temmuz 1802) sonra, İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunup, Alemdar Mustafa Paşa'yı destekledi ve Senedi İttifak'ı imzaladı. Alemdar ölünce bir süre gizlenip, sonra Rumeli'ye kaçtıysa da yakalandı ve başı kesilerek İstanbul'a gönderildi.

Ali Efendi, Tanburi

Türk bestecisi (Midilli 1836-İzmir 1902). Çocuk yaşta hafız olan Tanburi Ali Efendi, İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Saray müezzinliğine getirilip (1862), ikinci imamlığa yükseldi. Daha sonra İzmir'e yerleşti (1885).

Müziği Latif Ağa ile Kanuni Rıza Efendi'den, tanbur çalmayı Küçük Osman Bey'den öğrenen Tanburi Ali Efendi'nin, klasik kurallar içinde coşkulu bir lirizm yansıtan besteleri, Sadullah Ağa'yı anımsatır. Biçim anlayışı ve müzik cümlesi açısından, Atıf Bey'in etkisindedir. Yapıtları içten, ince bir hüzün taşır; aşkın çeşitli aşamalarını konu edinir. Klasik okulun romantik dönemi için, suzidil makamındaki bestesi örnektir. Günümüze kalan 110 parça yapıtının başlıcaları arasında, dört peşrev, üç saz semaisi, onaltı beste, yedi ağır ve yedi yürük semai, yetmişiki şarkı, iki fasıl (dört beste, dört semai) evc, nişaburek, muhayyer-zengule ve suzidilden birer fasıl sayılabilir.

Ali Efendi, Zembilli

Türk din adamı (Karaman ?-İstanbul 1526). Bayezit II döneminde birçok Anadolu medresesinde ders veren Zembilli Ali Efendi, şeyhülislâmlığa getirildi (1502). Yavuz Selim döneminde etkisi daha da artıp, haksever ve serinkanlı tutumuyla, Yavuz Selim'in sert tutumunu zaman zaman yumuşattı. Evinin penceresinden sarkıttığı zembile halkın koyduğu bir kâğıda yazdığı soruları aynı zembil içinde yanıtlaması *Zembilli* takma adıyla anılmasına yolaçtı. 25 yılı aşkın şeyhülislâmlığında, bu görevi vezirlikten çok üstün bir görev haline getirdi.

Ali Ekber Hıtai

Türk gezgini ve yazarı (XVI. yy.). Yaşamı konusunda pek bilgi bulunmayan Ali Ekber Hıtai, 1500 yıllarında Çin'e gittiği, İstanbul'a dönüşünden sonra 1516'da yazıp bitirdiği *Hıtainâme* adlı seyahatnamesini önce Yavuz Selim'e, onun ölümünden sonra da Kanuni'ye sunduğu bilinir.

Ali Emiri Efendi

Türk edebiyat tarihçisi ve şairi (Diyarbakır 1857-İstanbul 1924). Medrese öğrenimi gören Ali Emiri Efendi, Diyarbakır'a giden Abidin Paşa tarafından müsevvidliğe atandı (1878). Daha sonra Aşar müdürlüklerinde kâtiplik, sancaklarda muhasebecilik (Kırşehir, Trablusşam), defterdarlık (Elazığ, Erzurum, Halep), maliye müfettişliği (Yanya, İşkodra, Yemen) yaptı.

Ali Emiri Efendi, görevi gereği dolaştığı yerlerde kitap toplamış, satın alamadıklarını kendi el yazısıyla kopya etmiştir. Edebiyat tarihimiz açısından önemi, şair ve yazarlığından çok buradan gelir. Onbeş bin ciltlik özel kitaplığını Fatih Millet kütüphanesine bağışlamış, ayrıca bu kütüphanenin gelişmesine katkısı olmuştur. Öldüğü zaman evinde, yedi yüzden çok kopya edilmiş yazma kitap bulunmuş, *Divan-ü Lügat;it-Türk* nüshası, bilim dünyasına onun aracılığıyle sunulmuştur.

Başlıca yapıtları: *Tezkire-i Şuara-i Amid* (Diyarbakırlı Şairler ve Özgeçmişleri; yalnız birinci bölümü basıldı, 1910), *Osmanlı Vilâyet-i Şarkiyyesi, Nevâdir-i Eslâf* (bu başlık altında, notlar ekleyerek şu yazma yapıtları yayınladı: *Cam-ı Cem Ayini, Asafnâme, Nizam üd-Düvel, Tunus Tarihi, Acaib ül- Letaif*), *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* (1917'den başlayarak ayda bir çıkardığı bu dergi, 31 sayı bu adla, beş sayı da *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adıyla yayınlamıştır).

Ali Ferruh

Türk şairi ve yazarı (İstanbul 1865-Sofya 1904). Kudüs mutasarrıfı Kayazade Reşat Paşa'nın oğlu olan Ali Ferruh, Mülkiye'yi bitirdikten (1882) sonra, Paris'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okudu. Paris elçiliği üçüncü kâtipliğinde, Londra elçiliği birinci kâtipliğinde, Petersburg elçiliği müsteşarlığında bulundu. Washington elçiliğine (1895), daha sonra da Bulgaristan komiserliği görevine atandı (1899).

Çok yönlü bir yazar olan Ali Ferruh, hemen her alanda ürün vermiş, ama Abdülhak Hamit'in etkisinden kurtulamadığı için özgün bir sanatçı olamamıştır. Yirmiye yakın yapıtından yarısı basılmamıştır.

Başlıca yapıtları: *Üss ül-Esas* (manzum, 1885), *Tarihçe-i Osmanî* (manzum, 1885), *Mebâdi-i Hikmet-i Ahlâk* (düzyazı, ahlâk kitabı, 1886), *Huşenk* (manzum oyun, 1887), *Laklakiyât-ı Edebiye* (manzum).

Alihanov, Abram İsaakoviç

Sovyet fizikçisi (Tiflis 1904-Moskova 1970). Kardeşi Artemis İsaakoviç Alihanyan'la (Tiflis 1908-Moskova 1978) birlikte radyoaktif çekirdeklerin elektron-pozitron çiftleri saldıklarını bulan Abraham İsaakoviç Alihanov, yapay radyo-elementlerin beta tayfı üstüne araştırmalara başladı (1934). Kozmos ışınımının bireşimini ve gücünü inceledi. SSCB'de ağırsuyla ayarlanan ilk çekirdek reaktörünü çalıştırdı (1949). SSCB'deki ilk atom bombasını gerçekleştirenler arasında yer aldı.

Ali Haydar

Türk oyun yazarı ve şairi (Mihalıççık 1836-İstanbul 1914). Özel öğrenim gören Ali Haydar, Sadaret Mektubi Kalemi'ne (1850) ve Tercüme Odası'na (1853) alındı. Paris'e gönderilip, dönüşünde Tanzimat Meclisi mütercimliğine (1860), Meclisi Vâlâ Kanunlar Dairesi başmütercimliğine (1863) atandı. Daha sonra Ticaret mahkemesi üyeliği, Ticaret mahkemesi reisliği (1871), Rüsumat Meclisi üyeliği (1875), Dahiliye Nezareti Evrak müdürlüğü (1880) yaptı.

Cemiyet-i Kitabet adlı bir dernek kuran ve derneğin yayın organı olarak *Mecmua-i İber-i İhtibah* (sonradan *Mecmua-i İbretname*, 1864-1865) adlı bir dergi çıkaran Ali Haydar Bey, Türk tiyatro tarihinde Şinasi'den sonra ikinci yerli oyunu yazmakla tanınır. Çıkardığı dergide, çocuklar için yararlı yazılar yayımlamak amacını güden yazar, tiyatro alanında da öncülüğü yüklenmiş ve ilk Türk trajedisini ortaya koymuştur.

Başlıca yapıtları: *Sergüzeşt-i Perviz, İkinci Ersas* (manzum trajedi, 1866), *Rüya Oyunu* (manzum komedi, 1876).

Ali Haydar Bey

Türk hattatı (? 1802-İstanbul 1870). Melek Ahmet Paşa'nın torunu. Falaka kadılığı (1843), Filibe mollalığı (1852), Mekke kadılığı (1885) ve İstanbul (1863) kadılığı yaptı. Talik yazıda ustalığıyla ün salıp, çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

Başlıca yapıtları: Eğrikapı Bezm-i Âlem Valide Sultan okulunun, Selimiye kışlasının, Ortaköy ve Dolmabahçe camilerinin kitabeleri.

Ali İzzet

Türk halk ozanı (Höyük köyü, Şarkışla 1902-ay.y. 1981). Sivaslı Âşık Sabri'den ders alıp, Anadolu'yu köy köy dolaşan Ali İzzet (soyadı *Özkan*'dır), köy enstitülerinde saz öğretmenliği yaptı.

Kimi şiirlerinde *İzzetî* mahlasını da kullanan Ali İzzet, koşma ve türkülerinin Ülkü dergisinde yayınlanmasıyla tanınmış, *Mühür Gözlüm* türküsüyle üne kavuşmuştur. Geleneksel halk şiirinin özelliklerini taşıyan şiirlerinde, Âşık Veysel'in etkisi görülür.

Başlıca yapıtları: *Ali İzzet Anlatıyor* (halk öyküsü biçiminde kendi yaşamı), *Türkün Sazından* (şiirler, 1953), *Mühür Gözlüm* (şiirler, 1969), *Ali İzzet Özkan* (sanatı ve şiirleri, haz. İlhan Başgöz, 1979).

Ali Kemal

Türk yazarı, gazetecisi ve siyaset adamı (İstanbul 1867-İzmit 1922). Mülkiye'nin dördüncü sınıfına kadar sürdürdüğü öğrenimini tamamlamadan Paris'e giden (1887) Ali Kemal (asıl adı *Ali Rıza*'dır), oradan da Cenevre'ye geçti. Dönüşünde (1886) Mülkiye'deki öğrenimini sürdürüp kısa süre sonra siyasal çalışmaları nedeniyle tutuklandı ve Halep'e sürüldü (1889). İstanbul'a dönüşünde (1894) yeniden sürüleceğini öğrenince Paris'e kaçıp (1894), İkdam'a yazılar göndererek, ders vererek geçimini sağladı; Paris Siyasal Bilimler Okulu'nda öğrenimini tamamladı (1899). Mısır'da çiftlik yöneticiliği (1920) yapıp, Meşrutiyet'in ilanından birkaç gün önce İstanbul'a gelerek, İkdam'ın başyazarı oldu ve İttihat Terakki'ye karşı muhalefete girişti. Peyam gazetesini çıkarıp (1913), Hürriyet ve İtilâf partisine girerek, Damat Ferit kabinesinde önce Maarif, sonra Dahiliye nazırlığı yaptı (1919). Nezaretten ayrılınca, daha önce çıkardığı Peyam gazetesini Mihran Efendi'nin Sabah'ıyla birleştirerek Peyam-ı Sabah adını verdi. İşgal yıllarında gazetesinde Milli Mücadele'ye karşı yazılar yazıp, bir pazar günü Beyoğlu'nda traş olurken iki memur tarafından tutuklandı ve yargılanmak için Ankara'ya yollandı. Bindirildiği motor arıza yapınca İzmit'e götürülüp, ertesi gün hükümet konağından çıkarıldığı sırada halk tarafından taşa tutularak linç edildi.

Ali Kemal, gazetecilik çalışmalarıyla yaşadığı dönemin edebiyatına katkıda bulunmuş Peyam'ın eki olarak çıkardığı *Peyam-ı Edebî*'de Rıza Tevfik, Ahmet Refik, Yahya Kemal, Yakup Kadri gibi yazarları çevresine toplamış, romanlarında gerçekçiliğe yönelerek, kişilerini aydınlar arasından seçmiş, onların toplumsal yaşayıştaki çatışmalarını, kültür farklılıklarını yansıtmaya çalışmış, şiirdeyse Muallim Naci'yi örnek almıştır.

Romanları: *İki Hemşire* (1899), *Çölde Bir Sergüzeşt* (1900, bu iki roman *Bir Safha-i Şebâb* adıyla ikinci kez birarada basıldı, 1913).

Anı, sohbet, inceleme: *Paris Musahabeleri* (3 cilt, 1899), *Sorbonne Darülfününunda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri* (1900), *Mesele-i Şarkiyye* (1900), *Yıldız Hâtırat-ı Elimesi* (1910), *Bir Safha-i Tarih* (1913), *Fetret* (makaleler, I. kitap, 1913).

Ali Kuşçu

Türk gökbilimcisi ve dilbilimcisi (Semerkand ?-İstanbul 1474). Bursalı Kadızade Rumi'den ve Türkistan ile Maverünnehir Emîri Uluğ Bey'den matematik ve gökbilim dersleri alan Ali Kuşçu, öğrenimini Kirman'da tamamlayıp, Uluğ Bey'in gözlemevini yönetti (1421) ve Uluğ Bey'in *Zîc*'i (yıldızların yerlerini ve devinimlerini gösteren cetvel) hazırlamasına yardım etti. Uluğ Bey öldürülünce (1449) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetine girip, barış görüşmeleri için elçi olarak Fatih Sultan Mehmet'e gönderildi. Padişah'ın İstanbul'da kalması için yaptığı ricayı görevini bitirdikten sonra kabul edebileceğini bildirdi. İstanbul'a gelince, Ayasofya medresesinde ders verdi.

Ali Kuşçu, özellikle, kelam, dilbilgisi, matematik ve gökbilim alanlarında çalışmalar yapmıştır. Nâsırüttin Tusi'nin *Tecrid ül-Kelam*'ı ile Kadı Adudüddin'in *Risale-i Adüdiye*'sine (Adudüddin'in Risalesi) yaptığı yorumlar ve *Unhud üz-Zevahir fi Nazm ül-Cevahir* (Mücevherlerin Dizilmesinde Görülen Salkım) adlı yapıtı önemlidir. Gökbilim yapıtlarının en önemlileri, Farsça yazdığı *Risalet ül-Fi'l Heyet* (Gökbilim Risalesi) ile *Zîc*'e yaptığı yorumdur. Bu yapıtların dışında *Mahbub ül-Hamail fi Keşf-il-Mesail* (Sorunların Keşfinde Tılsımların En Makbulü) adlı bir ansiklopedisi vardır.

Ali Nusret

Türk yazarı (Yenişehir 1874-İstanbul 1913). Cenap Şahabettin'in kardeşi. Mühendishane-i Berri'yi istihkâm teğmeni olarak bitiren (1891) Ali Nusret, ordu hizmetlerinin yanı sıra askerî okullarda, Vefa İdadisi'nde ve Darülmuallimin'de edebiyat öğretmenliği yaptı.

Başlıca yapıtları: *Şahap* (şiirler 1888), *Makalât-ı Tarihiye ve Edebiye* (1910), *Küçük Bir Facia-yı Vatanperverâne* (düzyazı).

Ali Nutki Dede Efendi, Şeyh

Türk bestecisi ve bilgini (İstanbul 1762-ay.y. 1804). Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Ebubekir Dede'nin büyük oğlu olan Şeyh Ali Nutki Dede Efendi, babasından sonra mevlevihanenin başına geçip, Selim III'ün saygısını kazandı. İsmail Dede Efendi, onun döneminde Yenikapı mevlevihanesinden yetişti. Bestelerinden yalnızca acem buselik *Mevlevi Ayini* günümüze kaldı.

Ali Paşa, Çandarlı

Türk sadrazamı (öl. İznik 1406). Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu olan Çandarlı Ali Paşa, babası ölünce sadrazamlığa getirilip (1387), Bulgarlar Osmanlılar aleyhine kurulan birliğe katılınca, 30 000 kişilik bir orduyla Bulgaristan'a girdi; Paravadi, Şumnu, Tırnova, Niğbolu ve Silistre'yi aldı. İstanbul kuşatmalarında önemli rol oynadı. Ankara Savaşı'na (1402) katılıp, Şehzade Süleyman Çelebi'yi önce Bursa'ya, sonra Edirne'ye kaçırdı ve ölünceye kadar Süleyman Çelebi'ye hizmet etti.

Ali Paşa, Hadım

Türk devlet adamı (öl. Gökçay 1511). Enderun'da yetişip, Bursa ve Edirne sancak beyliği, Karaman beylerbeyliği (1482) yapan Hadım Ali Paşa, Cem Sultan ve Karamanoğlu Kasım Bey'le savaştı. Vezirliğe yükseltilip (1486), Rumeli beylerbeyliğine getirilerek, Kili ve Akkirman kalelerini kuşatan Boğdan beyi Stefan Cel Mare ile savaştı; Boğdan'ı yakıp yıktı. Kefalonya ve Ayamavra adalarını ele geçirdi. Sadrazamlığa (1501) atanıp Anadolu'da çıkan isyanları bastırmayla görevlendirilince, Şahkulu'nu ortadan kaldırdığı savaşta şehit düştü.

Ali Paşa, Hadım

Türk devlet adamı (Yanya ?-Budin 1557). Diyarbakır

(1537) ve Budin (1551) beylerbeyliği yapan Hadım Ali Paşa, Macaristan'ın fethinde başlıca rolü oynadı: Veszprem, Dregely kalelerini aldı; Pelast ovasında Macar ve Avusturya ordusunu yendi (11 Ağustos 1552). Kara Ahmet Paşa'yla birlikte Eğri'yi kuşatıp, alamayınca, gözden düştü. İran seferinde (1554) büyük yararlıklar gösterince yeniden Budin beylerbeyliğine getirildi. (1556).

Ali Paşa, Hekimoğlu

Türk devlet adamı (İstanbul 1689-Kütahya 1758). Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğlu olan Hekimoğlu Ali Paşa, küçük yaşta saraya girip, silahşörlük, kapıcıbaşılık, Zile voyvodalığı, Adana valiliği (1722), Halep valiliği (1724) yaparak, Anadolu beylerbeyliği ve Doğu serdarlığına atandı. Tebriz seferindeki başarısından ötürü sadrazamlığa getirilip (1731), Ruslara karşı Fransa'yla dostluk kurmaktan yana bir siyaset uygulayarak Fransız kökenli Humbaracı Ahmet Paşa'yla (Kont Bonneval) işbirliği yaptı; Humbaracı ocağını kurdurdu. Görevden alınıp Midilli'ye sürüldüyse (1733) de, bağışlanıp (1734), Bosna (1735) valiliğine atanarak, Avusturya ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Belgrad Antlaşması'nda Türk heyetinin başkanlığını yaptı. Mısır valiliği (Mart 1740), Anadolu valiliği (1741) yapıp, ikinci kez sadrazam oldu (1742); ama kısa süre sonra azledildi ve Midilli'ye sürüldü (1743). Kars cephesi serdarlığına atanıp, Nadir Şah'ı barış istemek zorunda bıraktı. Bosna valiliği (1746), Anadolu beylerbeyliği (1755) yapıp, üçüncü kez sadrazamlığa atandı (1755). Osman III'ün amcasının çocuklarını öldürtmek isteyince 53 gün sonra görevden alınıp, önce Kızkulesi'ne hapsedildi, sonra Kıbrıs'a sürüldü. Bağışlanınca, Mısır valiliği ve Anadolu valiliği (1757) yaptı.

Ali Paşa, Hüsambeyzade

Türk denizcisi (öl. İstendil adası 1661). Rodos sancak beyliği yapan Hüsambeyzade Ali Paşa, kaptanıderyalığa getirilerek (1650), Venedik donanmasının engellemesine karşın Girit'e asker ve malzeme çıkardı. Naksos adası yakınında gerekli önlemleri almadığından Venediklilere yenilip (1652), yolu kesen Venedik donanmasını aldatarak yeniden Akdeniz'e açıldı. Görevden alınıp (Ekim 1652), bir süre sonra yeniden kaptanıderyalığa atandıysa da, kısa süre sonra öldü.

Ali Paşa, Kılıç

Türk denizcisi (Licastelli 1500-İstanbul 1578). Ali Ahmet Reis'in gemisinde forsayken müslüman olup, korsanlık yapan Kılıç Ali Paşa (*Uluç Ali Paşa* da denir), Turgut Reis'in hizmetine girip (1548), Mehdiye savunmasında ve Cerbe zaferinde rol oynadı. Turgut Reis ile İstanbul'a gelerek, tersanede kaptan olarak görev aldı ve Trablus'un fethine, Napoli ve Sicilya seferlerine katıldı. Piyale Paşa'nın buyruğunda Kıbrıs'ın fethinde yararlık gösterdi. İnebahtı Deniz Savaşı'nda (1571), ustaca manevrası ve savaş planı sayesinde 30 kadar gemiyle bozgundan kurtulmayı başarıp, Ayamavra adasına yönelerek, daha sonra, kendisine katılan gemilerle İstanbul'a geldi (42 gemiyle). Kaptanıderyalığa yükseltilip, Sokullu Mehmet Paşa'nın da desteğiyle İstanbul tersanesini genişletti. Yeni bir donanma oluşturarak, 250 gemiyle bir sefere çıktı (1572). Sinan Paşa ile birlikte İtalya, Sicilya kıyılarını vurup (1574), Tunus'a asker çıkardı ve ele geçirdi.

Ali Paşa, Mehmet Emin

Türk devlet adamı ve diplomatı (İstanbul 1815-ay.y. 1871). Görevle Viyana (1835) ve Petersburg'a (1837) gönderilen Mehmet Emin Ali Paşa, Londra büyükelçiliğine atanan Mustafa Reşit Paşa'nın sefaret müsteşarlığında, Londra maslahatgüzarlığında (1838) bulundu. İstanbul'a dönüp (1839), Hariciye müsteşarlığı (1840), sonra yeniden Londra büyükelçiliği (1840), Hariciye nazırı vekilliği (1845) yaptı. Mustafa Reşit Paşa sadrazam olunca (1846), Hariciye nazırlığına getirilip, 1852'de sadrazamlığa atandı. Ama kısa süre sonra görevden alınarak, İzmir valiliği (1853), Hüdavendigâr valiliği (1854), Tanzimat Meclisi reisliği yaptı. Reşit Paşa dördüncü kez sadrazam olunca, görevine ek olarak Hariciye nazırlığını da üstlendi (1884). Viyana Konferansı'nda delegelik yapıp, Süveyş kanalının imtiyaz sorunu nedeniyle istifa eden Mustafa Reşit Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı (1855). Paris Barış Konferansı'na birinci murahhas olarak katılıp, Paris Antlaşması'nı imzaladı (30 Mart 1856). Viyana konferansı kararları gereğince hıristiyan halkın haklarıyla ilgili olarak ıslahat hattı hümayununu ilan edip (1856), Eflak ve Boğdan sorunu nedeniyle görevden ayrıldı. Mustafa Reşit Paşa'nın ölümünden sonra yeniden sadrazamlığa getirildiyse (1858) de, masrafların kısılmasını ve bu işe saraydan başlanmasını önerince azledildi (1859). Abdülaziz tahta çıkınca dördüncü kez sadrazamlığa (1861) atanıp, aynı yıl görevden alındı. Çeşitli hükümetlerde Hariciye nazırlığı yapıp, 1867'de beşinci kez sadrazamlıkla görevlendirilince Girit'e bir çeşit özerklik verilmesini öngörerek, adanın Yunanistan'a geçmesini önledi; Ruslarla iyi ilişkiler kurmaya çalıştı; ıslahat hareketlerini verimli kılmak için uluslararası çatışmalardan kaçındı. Rusya'nın, Karadeniz'in tarafsızlığını kabul etmekten vazgeçmesi üstüne, Paris Antlaşması'na değişiklik getiren antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı (1871).

Ali Paşa, Müezzinzade

Türk denizcisi (öl. İnebahtı 1571). Enderun'da yetişen Müezzinzade Ali Paşa, mirialemlik, yeniçeri ağalığı yaptıktan sonra kaptanıderyalığa atandı (1567). Avusturyalı Don Juan komutasındaki Haçlı donanmasıyla İnebahtı'da (Lepanto) karşılaşıp (7 Kasım 1571), donanmasındaki usta denizcilerin savaşa girilmemesi konusundaki uyarılarına aldırmayınca yenildi ve şehit düştü.

Ali Paşa, Silahtar

Türk devlet adamı (Sölöz 1667-Petervaradin 1716). Enderun'da yetişen Silahtar Ali Paşa (*Damat Ali Paşa, Şehit Ali Paşa* da denir), gizli bilimlere, sihire merak sardı ve bu konuda yetenekli olduğunu çevreye yaydığından Mustafa II'nin sır kâtibi oldu. Rikabdarlık, çuhadarlık ve silahtarlık (1704) yapıp, ikinci vezirliğe yükseltilerek, Kıbrıs valiliğine atandı (1709). Siyasete karışıp, çeşitli devlet adamlarının (Baltacı Mehmet Paşa, Köprülüzade, Numan Paşa, vb.) görevden uzaklaştırılmasında rol oynayarak, 1713'te sadrazamlığa atandı. Ruslarla anlaşmazlıkları ortadan kaldırıp, Hotin kalesini onarttı; Venediklilere savaş açması üstüne (1714), seferin serdarlığına getirilip (1715), Mora'yı, Ege denizindeki Venedik adalarını, Girit'teki Suda ve Spirna kalelerini aldı. Avusturya'nın Venedik'le antlaşma imzalaması üstüne Avusturya'ya da savaş açılınca (1716), Petervaradin'de, Avusturya ordusu karşısında bozgunu önlemeye uğraşırken şehit düştü.

Ali Paşa, Tepedelenli

Türk devlet adamı (Tepedelen 1744-Yanya 1822). Tepedelen mütesellimi Veli Paşa'nın oğlu olan Tepedelenli Ali Paşa, Yanya mutasarrıflığı, Derbentler başbuğluğu (1786) yapıp, Avusturya cephesi savaşlarına katıldı (1787). Sırbistan ayaklanmalarını bastırmada büyük başarı kazandı. Maçin'de Ruslarla savaştı (1791). Napolyon'un Mısır seferi sırasında, özel yetiştirdiği bir ordu ve hazırlattığı donanmayla Butrinto'ya gidip, Preveze ya-

Tepedelenli Ali Paşa, başlangıçta Osmanlı devletinin hizmetinde büyük yararlıklar göstermiş, ama sonradan ayaklanınca, öldürülmüştür.

kınında Fransız donanmasını yenerek (1798), vezirliğe yükseltildi. Rumeli'de Pazvandoğlu ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynadıysa da, Rumeli âyanıyla anlaşmazlığa düşünce görevden uzaklaştırıldı (1803). Yanya ve Tırhala mutasarrıflığıyla yetindi. Preveze, Vonica, Parga'yı (1819) alıp, Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı Yanya'ya getirterek tutuklattı ve yerine oğlu Muhtar Paşa'yı (padişah Mahmut II'nin istememesine karşın) geçirdi. Böylece Toskalık bölgesinde egemenlik kurdu (1811). Babıali'nin isteklerini hiçe sayarak Dıraç, Tiran, Ohri ve Elbasan'ı ele geçirip, Mora'da ayaklanma çıkmasından korkan İstanbul'un ses çıkarmamasından yararlanarak iyice bağımsızca davranmaya başlaması üstüne, oğlu Veli Paşa'yla birlikte görevden uzaklaştırıldı. Rumeli, Mora ve İşkodra valilerinin üzerine gönderilmeleri karşısında, savunma hazırlıklarına ve çeşitli yerlerde (adalar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan, Mora) ayaklanma çıkarmak için kışkırtmalara başladı; Etniki Eterya cemiyetiyle ilişki kurdu. Padişahın, bütün rütbelerini geri alıp (oğullarının da), Tepedelen'de oturmaları buyruğunu yerine getirmeyince fermanlı ve asi ilan edildi; kısa süre içinde birçok toprak yitirerek, Yanya kalesine çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, patlak veren çeşitli ayaklanmalar ve ayaklanmacılardan gelen yardımlar sayesinde, Serasker Hurşit Paşa'nın kuşatmasına uzun süre direnmeyi başardı. Sonunda adamlarından bazılarının satın alınması ve kalenin yıkıntıya dönmesi üstüne, canına dokunulmaması koşuluyla teslim oldu. Ama af beratı yerine idam fermanı gelince, silaha sarılmak isterken öldürüldü.

Ali Reis, Seydi

Türk denizcisi (İstanbul 1468-ay.y. 1562). Rodos seferine katılan (1522) Seydi Ali Reis (*Galatalı Ali Reis* de denir), Barbaros Hayrettin'in hizmetine girip, Preveze'de ün yaptı (1538). Trablusgarp seferinde görev aldı (1551). Hint Kaptanı atanarak donanmayı Basra'dan Süveyş'e getirmekle görevlendirilince (1553), Basra'dan yola çıktıktan (1554) sonra, Güney Arabistan kıyılarında bir Portekiz donanmasıyla (34 gemi) karşılaştı ve ustaca bir manevrayla başarı kazandı. Ne var ki, Şihr kenti yakınlarında büyük bir fırtınaya yakalanarak, bazı gemilerini kaybetti ve ancak 6 gemiyle Surat limanına ulaşabildi. Bu arada Portekiz donanması tarafından arandığından, hasar gören gemilerle Süveyş kanalını aşma olanağı da bulunmadığından, gemileri sattı; parasını İstanbul'a gönderip, kendisi de karadan Bağdat'a ulaştı (1557). İstanbul'a (Mayıs 1557), oradan da Edirne'deki padişahın yanına gidip, dönüş yolunda uğradığı hükümdarlardan aldığı mektupları padişaha sundu. Müteferrikalığa, sonra da Diyarbakır tımar defterdarlığına atandı. Galata Hassa gemi reisliğine getirildi (1560). Son görevi konusunda bilgi yoktur. Bir seyahatnamesi (*Mirat ül-Memalikin* [Memleketlerin Aynası, 1557]), çeşitli bilimsel çevirileri vardır.

Ali Rıza:

Bk. ALİ KEMAL.

Ali Rıza, Beşiktaşlı

Türk deniz subayı (? 1881-İstanbul 1935). Heybeliada Deniz Harp Okulu'nu bitiren (1901) Beşiktaşlı Ali Rıza, Sultanhisar torpido botu (97 ton) komutanlığına atanıp (Kasım 1914), Marmara'ya giren düşman denizaltılarını batırmakla görevlendirildi. 800 tonluk AEZ İngiliz denizaltısını batırarak ün kazandı. 1927'de yarbaylıktan emekli oldu.

Ali Rıza, Hoca

Türk ressamı (İstanbul 1864 - ay.y. 1930). Küçük

Genellikle manzara resimleri yapan Hoca Ali Rıza'nın bir yapıtı.

yaşta resme başlayan Hoca Ali Rıza (*Üsküdarlı Ali Rıza* da denir). Harbiye'de öğrenciyken resim derslerinde Nuri Paşa'ya yardımcı oldu. Harbiye'de ve Çamlıca Kız Lisesi'nde ders verip, Osmanlı Ressamları Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı.

Tekniği, doğaya bakışı ve yansıtışı birçok kişi tarafından benimsenip, uygulanan (zamanla bir Hoca Ali Rıza okulu oluştu) Hoca Ali Rıza Paşa, karakalemde Avrupa'nın en ünlü desinatörlerine yaklaşmış, bununla birlikte daha çok manzara resimleri yapmıştır. Resimlerinde her zaman Türk özellikleri bulunur. Bütün dikkatini peyzaj üstünde toplamış, kayalıklar, çam ağaçları, deniz, orman içleri, eski mahalleler, eski İstanbul'un ahşap evleri, çeşmeler, dar sokaklar, vb. konuları seçmiş, izlenimci özellikleri büyük bir başarıyla uygulayarak, bazı yapıtlarında Corot'ya ve Daubigny'ye yaklaşmıştır. Yapıtları, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde, yurt içindeki çeşitli müze ve galerilerde, özel koleksiyonlardadır.

Ali Rıza Efendi

Atatürk'ün babası (Selanik 1839-? 1893). Hafız Ahmet Efendi'nin oğlu olan Ali Rıza Efendi, Evkaf dairesinde kâtiplik, sonra gümrük memurluğu yaptı. Selanik Asakir-i Milliye taburunda görev aldı (1876-1877). M. Kemal dışında beş çocuğu oldu; ama yalnızca ikisi (Makbule ve M. Kemal) yaşadı.

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi.

Ali Rıza Paşa

Türk subayı ve devlet adamı (İstanbul 1860-ay.y. 1932). Harbiye'yi bitirip (1886), Almanya'ya gönderilen (1897) Ali Rıza Paşa, Dönüşünde Erkânı Harbiye'de ders verip, Havran isyanını bastırdı (1896). Çeşitli görevler üstlendikten sonra Manastır vali ve komutanlığına atanıp (1903), Rus konsolosu öldürülünce Trablusgarp'a sürüldü. Yemen ayaklanmasını bastırmaya çalışıp, müşirliğe yükseltilerek, İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a çağırıldı. Harbiye nazırlığı, Yaveri ekremlik ve Âyan Meclisi üyeliği (1908) yapıp, 31 Mart Olayı'ndan sonra Harbiye nazırlığından çekildi. Balkan savaşında Garp ordusu komutanlığı yapıp, Bahriye nazırlığına (1919), ardından da sadrazamlığa atandı (2 Ekim 1919). Sivas Kongresi delegeleri ile ilişki kurarak (böylece, İstanbul hükümeti Ulusal Kurtuluş hareketini tanımış oldu), Mustafa Kemal'le ilişkilerini sıkılaştırınca, İtilâf Devletleri'nin etkisiyle görevinden alındı. Nafia ve Dahiliye nazırlığı yapıp, Osmanlı devletinin son kabinesinden öbür üyelerle birlikte istifa etti (1922).

Ali Rıza Paşa, Sevr Antlaşması'nın imzalanmaması için oy kullanan tek Saltanat Şûrası üyesidir.

Ali Rıza Paşa, Topçu

(Artvin 1854-İstanbul 1921). Topçu teğmeni olarak orduya katılıp (1880), Almanya'da dört yıl öğrenimini sürdürdükten sonra, askerî okullarda öğretmenlik yapan Topçu Ali Rıza Paşa, Osmanlı-Yunan savaşında (1897) Alasonya ordusu topçu komutanlığında bulundu. Ferikliğe (tümgeneral) yükseltilerek, Çatalca'yı ve Boğaz'ı tahkim etmekle görevlendirildi. 1905'te birinci ferikliğe (korgeneral) yükselip, Tophane ve Askerî okullar nazırlığında, birkaç kez de Bahriye nazırlığında bulundu. 31 Mart Olayı'nda Bahriye nazırıyken asiler tarafından yaralandı. İtalyan savaşında (1911) Çanakkale müstahkem mevki komutanlığı yapıp, Âyan Meclisi üyeliğine getirilerek, meclisin birinci başkan vekilliğini (1920) yaptı. Sevr Antlaşması'nın imzalanmaması için oy kullanan tek Saltanat Şûrası üyesiydi.

Ali Seydi Bey

Türk dilcisi ve tarihçisi (Erzincan 1870-? 1933). Mülkiye'yi bitiren Ali Seydi Bey, mutasarrıflık, valilik, mülkiye müfettişliği, öğretmenlik yaptı. Tarih kitapları ve sözlükleriyle düşünce yaşamımıza önemli katkılarda bulundu.

Başlıca yapıtları: *Mesail-i Tabiiye* (1889), *Seci ve Kafiye Lügatına Zeyl, Defter-i Galatât* (1906), *Resmî Kamus-ı Osmani* (1907-1911), *Tarih-i İslâm* (1908), *Alemdar Mustafa Paşa* (1911) vb.

Ali Suavi

Türk yazarı ve siyasetçisi (İstanbul 1839-ay.y. 1878). Medrese öğrenimi gördükten sonra, açılan bir sınavı kazanarak, Bursa Rüştiyesi öğretmenliğine atanan Ali Suavi, Simav ve Filibe'de öğretmenlik yaptı. Filibe'de tahrirat müdürüyken görevden alınınca, İstanbul'a dönüp, bir yandan Şehzade camisinde vaaz vererek, öte yandan *Muhbir* gazetesinde yazarak yaşamını sürdürdü (1867). Mısır sorunuyla ilgili bir yazısı nedeniyle *Muhbir* kapatılıp, basına sansür koyan Kararname-i Âli'nin çıkarılmasından sonra Kastamonu'ya sürüldü. Paris'e kaçıp (Mayıs 1867), oradan Londra'ya geçerek, *Ulûm* gazetesini yayınlamaya başladı (1869). *Ulûm*'u Lyon'a aktarıp (1870), Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan

Ali Suavi.

sonra Avrupa'dan dönerek (1876), Galatasaray müdürlüğüne getirildi. Bir ara tutuklandıysa da sadaret buyruğuyla serbest bırakıldı. Hemen ardından Murat V'in bulunduğu Çırağan sarayını basarak onu kaçırmak ve tahta çıkarmak girişimi sırasında, Murat V'in koluna girip, dışarı sürüklerken, Beşiktaş karakolu komutanı Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından başına sopayla vurularak öldürüldü.

Tam bir medrese öğrenimi görmeyen, kendi kendini yetiştiren Ali Suavi, bir din adamı olarak yetişmesine karşın, yaşayışıyla birçok çerçeveyi kırmış, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını istemiş, İslâm'dan yola çıkarak meşrutiyeti savunmuştur. Tarih konusundaki düşünceleri dağınık olmakla birlikte, Türk tarihine eğilmesiyle, Türkçülük hareketinin öncüleri arasında sayılmaktadır.

Başlıca yapıtları: *Kamus ül-Ulûm ve'l-Maarif* (ansiklopedi; tamamlanamamış, *Ulûm* gazetesinin eki olarak verilmiş, beşinci formada yayınına son verilmiştir; Paris, 1870), *Hive* (Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesini ve Hive Hanlığı'nı konu alır; Paris, 1873).

Alişir Bey, Kerimettin

Germiyanoğulları Beyliği'nin kurucusu (öl. 1264). Muzafferettin Alişir Bey'in oğlu olan Kerimettin Ali Şir Bey, Germiyanoğulları beyliğini kurarak Kütahya'yı başkent yaptı (1260). Desteklediği İzzettin Keykavus II'nin yenilip Bizans'a kaçması üstüne, Rüknettin Kılıç Arslan IV'ün buyruğuyla öldürüldü.

Ali Şir Nevai

Çağatay şairi (Herat 1441-ay.y. 1501). Kiçkine Bahşi ya da Kiçkine Bahadır adıyla anılan, Timuroğulları'nın hizmetinde bulunmuş Gıyasettin Kiçkine'nin oğlu olan Ali Şir Nevai, süt kardeşi Hüseyin Baykara'yla birlikte öğrenim görüp, Horasan hükümdarı Ebülkasım Babur tarafından korundu. Ebülkasım'ın ölümünden sonra (1457) Ebu Sait Mirza'nın hizmetine girip, ilgi görmeyince Semerkand'a giderek öğrenimini tamamladı. Hüseyin Baykara Herat'ı ele geçirerek sultan olunca (1469), mühürdarlığa getirilip, Divan beyliği (1472), Esterabad valiliği yaptı (1487-1488). Resmî görevlerini bırakıp, sultanın nedimi olarak, devlet yönetiminde etkinliğini sürdürdü.

Orta Asya'nın ve yetiştiği yüzyılın en büyük sanatçılarından sayılan Ali Şir Nevai, sanatı, bilgisi, düşünceleri ve yapıtlarıyla, bütün Türk edebiyatını etkilemiş, yapıtlarında, Fars dilinin egemen olduğu bir çevrede Türk dilinin zenginliğini göstermeyi, Türklük bilincini geliştirmeyi amaç almıştır.

Ali Şir Nevai.

Başlıca yapıtları: *Divanlar* (*Hazâin-ül-Maâni* genel başlığı altında toplanmış, çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılık dönemlerinde yazdığı Türkçe şiirleri kapsayan, *Garaib üs-Sıgar, Nevâdir üş-Şebab, Bedayi ül-Vasat, Fevaid ül-Kiber* adlı dört Türkçe ve bir Farsça), *Hamse* (*Hayret ül-Ebrar, Ferhad ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Seb'a-i Seyyare, Sedd-i İskenderî* adlı beş mesneviden oluşur), *Muhâkemet ül-Lügateyn* (Türkçe'nin zenginliğini konu alır), *Mecalis ün-Nefâis* (tezkire), *Mizan ül-Evzan* (aruz vezni ve nazım biçimleriyle ilgili), *Nesaim ül-Muhabbe* (Câmi'nin *Nefehât ül-Üns*'ünün eklemelerle çevirisi; sufilerin yaşamıyla ilgili), *Mahbûb ül-Kulûb* (*Herat* ve çevresiyle, toplumsal ve kültürel yaşayışla ilgili), *Lisân üt-Tayr* (Attar'ın *Mantık üt-Tayr*'ına nazire), *Münşeat*.

Ali Talat Bey

Türk mimarı ve mühendisi (Tokat 1869-İstanbul 1922). Çocuk yaşta İstanbul'a gelen Ali Talat Bey, orta öğrenimini tamamladıktan sonra Sanayi-i Nefise'nin Resim bölümünü bitirdi (1888). Hendese-i Mülkiye Mektebi'nden de diploma alıp (1895), aynı okulun "köprücülük ve kâgir, ahşap inşaat" bölümünde öğretmenliğe atandı. Meclisi Maliye İstinaf muhamminliği, Şehremaneti heyeti fenniye mimarlığı, Evkaf nezareti heyeti fenniye reisliği (1919) yaptı. Birinci ulusal mimarlık akımının önderleri arasında yer aldı.

Yabancı etkilerden arınarak Osmanlı dönemi mimarlık ürünlerine dönen, eski kalıpları yeni olanaklar içinde deneyen Ali Talat Bey, Türk mimarlık geleneğinden kopmadan Batılı mimarların çalışmalarını örnek almış, "yeni-klasik" diye nitelenen çalışmalarında Türkçülük akımından esinlenmiştir. Boğaziçi'ndeki vapur iskelelerinden bir bölümünü yaptığı sanılmaktadır. Mimar Kemalettin Bey ile yazdığı *Fenn-i Mimarî, İnşaat ve İmalâtta İşçilik, Sanayii İnşaiye ve Mimariyede Doğmacılık* gibi mimarlık tekniğini içeren yapıtları, ders kitabı olarak okutulmuştur.

Ali Tigin

Mavaraünnehir emiri (öl. 1034). İç işlerinde özerk, dış işlerinde büyük hana bağlı olan Ali Tigin, Buhara bölge-

sini ele geçirip (1020), Karahanlı hükümdarına karşı Selçuklu Oğuzlarının önderi Arslan Yabgu'yla anlaştı ve üzerine gönderilen İliğ Arslan'ı yendi. Arslan Yabgu'yla anlaşmasından hoşlanmayan Gazneli Mahmut'un üzerine yürüdüğünü, öte yandan Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir'in 'de saldırıya geçtiğini öğrenince, Buhara'yı boşalttı (1025); ama bir süre sonra Buhara'ya yeniden egemen olmayı başardı. Gazneli Mahmut'un ölümünden sonra, Gaznelilere karşı Selçuklularla anlaştı (1031); ama yapılan savaşlar kesin sonuç getirmeyince taraflar durumlarını korudular.

Ali Ufki Bey, Santuri

Türk bestecisi (Lvov 1600-? 1675). Murat IV döneminde İstanbul'a gelip, Mehmet IV'ün yakınlığını kazanan Santuri Ali Ufki Bey'in (asıl adı *Alberto Bobowsky*), *Mecmua-i Saz ü Söz* adlı yapıtı British Museum'dadır. Büyük bölümü halk müziği türünde olan yapıtlarından 14'ü günümüze kaldı: Neva peşrevi, uzzal beste, bayati yürük semai, hüseyni ilahi, muhayyer ve hüseyni makamlarında türkü ve şarkılar.

Ali Ulvi

Türk karikatürcüsü (İstanbul 1926). Balıkesir Öğretmen Okulu'nu bitiren (1945) Ali Ulvi'nin (soyadı *Ersoy*'dur), ilk karikatürleri *Çocuk Sesi Dergisi*'nde yayınlandı (1940). *Arkadaş, Kahkaha* adlı mizah dergilerinde (1947-1950), *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. Yurt dışında birçok dergide karikatürleri yayınlandı.

Ali Vasi Çelebi

Türk yazarı ve hattatı (Filibe ?-Bursa 1543). Dönemin bilginlerinden Abdülvasi Efendi'nin yanında yetişen (*Vasi* adı buradan kaynaklanır), Ali Vasi Çelebi (*Vasi Alisi* de denir), *Hümayunname* adlı yapıtıyla tanındı. *Kelile ve Dimne* çevirisi olan bu yapıtını Kanuni Sultan Süleyman'a sunarak, Bursa kadılığına getirildi.

Aliya, Ramiz

Arnavut devlet adamı (İşkodra 1925). İkinci Dünya Savaşı'nda partizanlara katılıp, savaştan sonra milletvekilliğine seçilen (1950) Ramiz Aliya (ya da *Alia*), politbüro üyeliği (1961-1981), devlet başkanlığı (1981-1985) yapıp, Enver Hoca ölünce (1985), Emek Partisi birinci sekreterliğine seçildi. 1991'de bütün görevlerinden istifa etti.

Aliyev, Haydar

Azerbaycanlı devlet adamı (Nahçıvan 1923). NKVD'de çalışmaya başlayıp (1941), 1967'de Azerbaycan başkanı, 1969'da Azerbaycan Komünist Partisi başkanı oldu. SSCB Komünist Partisi'nde politbüro üyeliği yapıp, 1990'da Nahçıvan milletvekilliğine seçilerek, Nahçıvan meclis başkanlığına getirildi. Azerbaycan Parlamentosu başkanlığına seçilip, Ebulfeyz Elçibey'in Bakü'den ayrılmasından sonra, Azerbaycan Parlamentosu'na Elçibey'i görevden alma kararı çıkarttırdı. Eylül 1993'te, Azerbaycan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu'na soktu.

alizarin

Güney Hindistan ve Sri Lanka'da yetiştirilen kökboyası bitkisinin (Rubia tinctorum) köklerinden elde edilen doğal boyanın en önemli bileşeni. Alizarinin kumaşı bağlayıcı ve son rengi belirleyici madde olan mordanla bileşimiyle, çeşitli tonlarda kırmızı, mor, kahverengi ve siyah elde edilir. 1868'de iki Alman bilim adamı, Karl Graebe ve Karl Lieberman tarafından laboratuvarda bireşimi yapılmış, 1869'da Sir William Perkin, doğal olandan daha kalıcı renkte ve daha ucuz yapay alizarin elde etmek için pratik bir işlem geliştirmiştir. Günümüzde doğal alizarinin boyarmadde olarak pek önemi olmasa da, daha karmaşık boyaların üretiminde kimyasal ara madde olarak ve resim tozboyaları için renklendirici olarak kullanılmaktadır.

aljin: Bk. ALGİN.

alkadien: Bk. DİEN.

Alkaios

Eski Yunan şairi (Midilli İ.Ö. VII. yy.). Soylu bir ailenin oğlu olan Alkaios, tiranlığa karşı savaşımlara karışıp, Tiran Myrsilas'a şiddetle karşı çıkarak, ölümünü kutlayan bir şiir yazdı. Pittakos'a da muhalefet edip, adasından göçmek zorunda kalarak, Trakya ve Mısır'a gitti. Pittakos'un rakipleri için af çıkarmasından önce Midilli'ye döndü.

Günümüze ancak birkaç ayrıntısı kalan şiirleri, bu siyasal savaşımlardan izlenimlerle doludur. Ayrıca, dinsel ilahiler, şölenlerde söylenen şarkı sözleri yazmış, efsaneye göre, Sappho'ya âşık olmuş, ama karşılık görmemiştir.

alkali

Alkali metallerin hidroksitleri ile amonyum hidroksidin genel adı. Kimyada, genellikle güçlü, temel bileşiklerin tümüne "alkali" adı verilir. Alkaliler genellikle tuz ya da sodyum, potasyum, lityum hidroksitleri ya da amonyaktır. Minerallerin pek çok bileşiğine de aynı zamanda "alkali" adı verilir.

Daha özgül durumlarda, alkali ya potasyum hidroksit (KOH) ya da sodyum hidroksittir (NaOH). Bu iki güçlü baz, benzer değerdedirler ve genellikle kimyacılar her iki bileşiği de alkali kabul ederler.

alkali metaller

Periyodik cetvelde 1A grubunda yer alan elementler. Sezyum, fransiyum, lityum, potasyum, rubidyum ve sodyumdan oluşan alkali metaller, suyla tepkimeye girerek "alkali" denilen güçlü bazları oluştururlar.

Alkali metallerin en dış tabakasında tek elektron bulunur. Bu elektronu kolayca yitirerek, asal gazların elektron düzenlenmesini taşıyan kararlı bir katyon (artı yüklü iyon) oluştururlar. Halojen atomlara elektron vererek de kararlı tuzları oluştururlar. Alkali metallerin tepkimeye girme özellikleri, en dış elektronun daha az güçle tutulması nedeniyle, atom ağırlığıyla ya da büyüyen atom yarı çapıyla artırır. Son çalışmalar, alkali metal atomlarının hızlı tepkime veren anyonlar oluşturmak için elektron kazandıklarını göstermiştir.

Hızlı tepkimeye girme özelliklerinden dolayı, alkali metaller, doğada hiçbir zaman serbest element olarak bulunmazlar; silikat ya da klorid gibi bileşikler oluştururlar. Yoğunlukları ve kaynama noktaları düşüktür; ko-

layca şekillendirilebilirler.

alkaloyit

Bitki kökenli, alkali (baz) özelliği taşıyan azotlu doğal ürünler (Bk. ASİTLER VE BAZLAR). Alkaloyitlerin bazıları basit ve tek halkalı, ama çoğu karmaşık ve çok halkalı aminlerdir.

Alkaloyitler, halka yapısına göre sınıflandırılabilirler (püridin alkaliyitleri, kinetin alkaloyitleri, vb.). Alkaloyit adı 1819'da Alman eczacı K.F.W. Meissner tarafından ortaya atılmıştır.

Alkoliyitlerin oluşumu. Bütün damarlı bitkilerin % 10-15'inde bulunan 200'den çok alkaloyit bilinmektedir. Kapalıtohumlu, çiçekli bitkilerin iki çeneklilerinde genellikle bulunmalarına karşın, tekçeneklilerde ve açıktohumlular gibi öbür bitki öbeklerinde çok ender bulunurlar. Daha karmaşık alkaloyitler genellikle yalnızca belirli cins ve ailelerde, basitleriyse birçok ilişkisiz türde bulunur. Bu bitkilerin en hızlı büyüyen bölümleri en çok miktarda bileşiği içerir. Bilinen alkaloyitlerden bazıları şunlardır: Akonitin (boğanotundan), atropin (güzelavratotundan), kodein, morfin ve papaverin (haşhaş çiçeğinden), nikotin (tütünden), kinidin ve kinin (kına kına ağacının kabuğundan), solanin (patates ve domatesten), risinin (keneotu tohumundan), striknin ve brusin (karabükenden).

Görevleri. Alkaloyitlerin bitkide metabolizmanın yan ürünü oldukları, hayvan ve böceklere karşı bitkilerin savunma mekanizmasını oluşturdukları, protein bireşimi için depo görevi yaptıkları, büyüme ve üremeyi düzenledikleri ya da zehirlenmeyi önledikleri yolunda çeşitli kuramlar ortaya atılmasına karşın, bitkilerin neden alkaloyit içerdikleri henüz aydınlatılamamıştır.

Kullanımları. Çeşitli başlıca alanların yanı sıra, genellikle sanrı uyandırıcıdan yatıştırıcıya ve zehirleyiciye kadar değişen fizyolojik özellikleri için kullanılırlar. Sokrates ağıotundan elde edilen alkaloyit koniinle öldürülmüştür. Daha önceleri tıpta kullanılan akonitin ve strikninse, günümüzde genelde çok tehlikeli bulunmaktadırlar. Morfin ve kodein ağrı kesici olarak, atropin gözbebeklerini açmak için skopolaminse (banotundan) yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Emetin, amipli dizanteriyi tedavide kullanılan güçlü bir kusturucudur. Vinblastin ve vinkristin (Cezayir menekşesinden) Hodgkin hastalığı ve akut lösemiyi tedavi için kullanılır. Güçlü bir sanrı uyandırıcı olan liserjik asit, Dietilamid (LSD) üretiminde kullanılır. Bir başka sanrı uyandırıcı alkaloyitse, bir kaktüs cinsinden elde edilen meskalindir.

alkanlar

Bitişik karbon atomları arasında tek bağ içeren, açık zincirli alifatik hidrokarbonlar sınıfı. Bütün alkanların genel kimyasal formülü, *n* bir tamsayı olarak, C_nH_{2n+2} dir.

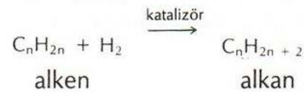
Yakın alisiklik bileşikler, kapalı zincirler ya da halkalar içerirler. Karbon atomları düz ya da dallanmış zincirler oluşturabilirler. Dallanmalar, olası izomer sayısını ya da herhangi bir ampirik formül için yapısal farklılığı artırır. Yalnızca bir CH_4 bileşiği (metan) olmasına karşılık, beş C_6H_{14} (hekzan) bileşiği, 75 $C_{10}H_{22}$ (dekan) bileşiği ve 366 319 $C_{20}H_{42}$ (elkozan) bileşiği vardır.

Kuramsal olarak alkan bileşiklerinin sayısı sonsuzdur; ama yalnızca bir bölümü tanımlanabilmiştir. Homolog sıradaki üyeler, ilk dördü dışında, zincirdeki karbon atomu sayısını belirten Yunan ya da Latince ön ekle adlandırılırlar. Bütün üye adları *-an*'la biter.

Hiçbir alkan suda çözünmez, "fiziksel" özellikleri molekül ağırlığına göre değişir. Oda sıcaklığında, C_1 - C_4 arası gaz, C_5 - C_{17} arası sıvıdır. Daha çok karbonlu üyeler, katıdırlar ve "parafin hidrokarbonları" diye adlandırılırlar. Kaynama noktasındaki ortalama artış her CH_2 grubu için 20 °'dir. Alkanların en önemli kaynağı doğal gaz ve ham petroldur. En önemli arıtma işlemi krakingdir: Bu işlem sırasında uzun zincirler kırılarak, benzin oluşturur. En önemli kullanım alanları, doğal gaz ve benzinin yanmasıyla enerji elde edilmesi, yağlama ve alkenler ile polimerlerinin üretimidir.

alken

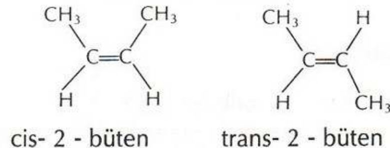
Karbon-karbon çift bağını içeren organik bileşikler grubundan herhangi biri. Alken molekülleri yalnızca karbon ve hidrojen atomlarından oluşur, ama, hidrojen eklenerek dönüşebilecekleri alkanlar ya da parafinlere oranla, karbon atomu başına daha az hidrojen içerirler. Alkenler (*olefinler*) doymamış hidrokarbonlardır; genel formülleri C_nH_{2n}'dir.

Eten ya da etilen (C_2H_4) dizinin en basit örneğidir. Aynı karbon içerikli alkanın köküne *en* eki getirilerek, alkenler için sistematik adlar türetilmiştir. Dolayısıyla, genelde propilen (C_3H_6) denen bileşiğin sistematik adı propendir ve C_4H_8, çift bağının yerine göre ya 1- büten ya da 2- büten diye adlandırılır:

Karbon-karbon tekbağları, karbona bağlı atom ya da atom gruplarının dönmesini sağlar. Ama iki atom arasındaki çift bağ,çift bağçevresindeki dönmeyi bütünüyle kısıtlar. Sonuç olarak 2-büten, atomlarının, "geometrik izomer" denilen, iki farklı dizilişi biçiminde bulunabilir:

Bu izomerlerin atom sayıları aynıdır; ama yapıları ve fiziksel özellikleri farklıdır.

Alken hidrokarbonları, kimyasal olarak, alkanlara nazaran çok daha etkindirler; çünkü çift bağ, öbür bileşenlerle birleşmeye daha yatkındır. Çift bağ hemen yükseltgenebilir ya da indirgenebilir ve geniş miktarda bileşen, çift bağ kesiminde alken molekülüne eklenebilir. Etilen, propilen ve bakırla ilgili bileşikler, kimya sanayisinde organik ham maddelerin başını gelirler.

Ayrıca Bk.: DİEN, ETİLEN, METİLEN.

Alkım, Uluğ Bahadır

Türk arkeologu (İzmir 1915-İstanbul 1981). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri kürsüsünde profesörlüğe yükselen Uluğ Bahadır Alkım (1960), Hititçe'ye ve Hitit arkeolojisine büyük katkılarda bulunan Karatepe'deki (Adana) kazıları yönetti. Amanos dağlarının orta kesiminde araştırmalar, Yesemek, Tilmen ve Gedikli hüyüklerinde kazılar yaptı. Uluslararası kongrelerde İstanbul Üniversitesi'ni temsil etti. İslahiye çevresindeki çalışmalarını bitir-

dikten sonra (1972), Samsun ve çevresinde araştırmalara başlayarak, birçok höyük buldu; Bafra yakınlarındaki İkiztepe höyüğünde kazılar yaptı.

Başlıca yapıtları: H. Th. Bossent ile birlikte *Karatepe, Kadirli ve Dolayları* (1947), *Les Résultats Archélogiqiues des Fouilles de Karatépé* (Karatepe Kazılarının Arkeoloji Yönünden Sonuçları, 1949).

Alkibiades

Atinalı siyaset adamı ve general (Atina İ.Ö. 450'ye doğr.-Frigya İ.Ö. 404). Kleinias'ın oğlu olan Alkibiades, babası ölünce Alkmenoidai ailesinden gelen annesinin akrabası Perikles tarafından büyütüldü. Sokrates'in derslerini izledi. Kadınlara düşkün, bencil bir kişiydi; çevresince beğenilip pohpohlanıyor, kibirliliği yüzünden gösterişçi davranışlardan hoşlanıyordu. Her yerde birinci olmak istiyor, ilgi çekmek için rezaletten bile kaçınmıyordu. Potidaia savaşında Sokrates tarafından ölümden kurtarılıp, Delion savaşındaysa o Sokrates'i ölümden kurtardı ve büyük yararlık gösterdi. Aristokrat Nikias'ın buyruğuna girmemek için demokratça düşünceleri varmış gibi görünerek, işi demagojiye kadar vardırdı.

50. yıl barışını yaptırmış olan Nikias'ı, Isparta'ya öteden beri aşırı yakınlık göstermekle ve Sphakteria'da tutsak alınanları vaktinden önce geri vermiş olmakla suçladı (Isparta'ya karşı bu tutumu, aristokrasinin ondan soğumasına yolaçtı). Elis, Argos ve Mantineia ile bir savunma antlaşması imzalanmasını sağlayarak, savaşın yeniden başlamasına elverişli bir ortam hazırladı. Isparta ile Argos arasındaki bir anlaşmazlık üstüne savaş gerçekten patlak verdiyse (İ.Ö. 419) de, Mantineia bozgunuyla (418) sonuçlandı. Durumdan yararlanmayı başaran Alkibiades, İ.Ö. 417'de, kendini Nikias'ın yanı sıra strategos seçtirdi. Olympia şenliklerinde, atlarından üçünün yarışma kazanmasını bir şölenle ve Euripides'in bestelediği bir zafer türküsüyle kutlayarak, göz kamaştırıcı gösterişlerine bir yenisini ekledi. Sicilya sitelerinin Syrakusai egemenliğinden kurtarılması için bir sefer yapılmasını önerdi (İ.Ö. 415) ve Nikias karşı çıktığı halde, Atina'yı serüvenci ve uzak bir sefere sürüklemeyi başardı.

Öteki iki strategos Nikias ve Lamakhos ile denize açılacağı sırada, kentteki Hermes anıtlarının çoğunun kırıldığı ve şölenlerde Eleusis ayin törenlerinin alaya alınmış olduğu anlaşıldı; bunun sorumlusunun Alkibiades olduğu ileri sürüldü. Alkibiades hemen yargılanmasını istediyse de, hasımları onun yola çıkmasını sağlayarak, yokluğunda daha kolayca suçladılar ve Sicilya'ya vardığı anda, yakalanıp geri getirmesi için kutsal kadırga gönderildi. Bunun üstüne kaçıp, yokluğunda ölüm cezasına çarptırılan Alkibiades, Lakedemonialıların çağrısına uyarak Isparta'ya gitti ve yurdunun en tehlikeli düşmanı oldu: Ispartalıları Atinalılara karşı savaşı yeniden başlatmaya, Syrakusai'yi kurtarmaya ve Attike'de Dekelia kasabasını ele geçirerek ordan Attike köylerine akınlar yapmaya razı etti. Ama, ölçülülüğüyle Ispartalıları kendine hayran bırakmasına karşın, generallerde, özellikle eşini baştan çıkardığı Kral Agis'te, düşmanlık uyandırdı. Ispartalıların, Ionia kentlerini Atina'ya karşı ayaklandırmalarına yardım ettikten sonra, Pers kralının satrapı Tissaphernes'in yanına sığındı ve ona bir Isparta'yı, bir Atina'yı destekleyerek, iki büyük Yunan sitesinin birbirini yıpratmasına gözyummasını öğütledi (aynı zamanda da, barışı sağlayabilecek ılımlı bir demokrasi kurulması için Atina'da entrikalar çevirtiyordu). Oligarşik Dört Yüzler meclisinin kurulmasından (Atina ile Samos ve Hellospontos filolarının arasının açılmasına yolaçtı) sonra, Samoslu Atinalılar tarafından sürgün cezası kaldırılınca, Atina'da demokrasiyi yeniden kurup, bir filonun başına geçerek, Ispartalıları İ.Ö. 411'de Abydos'ta, İ.Ö. 410'da Kyzikos'ta yendi. İ.Ö. 407'de zafer alayıyla Atina'ya döndü ve başkomutanlığa getirildi. Dört ay kaldığı bu görevde, Dekelia'dan gelebilecek bir saldırıya karşı Eleusis tören alayını kurarak kendini halka sevdirdiyse de, generallerinden birinin Lysandros'a yenilmesi üstüne yeniden sürgün edildi. Trakya'ya çekilip, çevresine paralı askerler topladıysa da, Ispartalılar satrapı onu öldürtmeye razı edince, bir fahişenin kolları arasında öldürülüp, evi yakıldı.

Alkibiades, Atina aristokrasisinin en parlak temsilcilerinden olmasına karşılık, bencilliği ve ahlâksızlığı yüzünden, parlak zekâsını yurdunun hizmetine vermeyi başaramamış, bu yüzden, bazı kişiler, en parlak öğrencilerinden biri olduğu Sokrates'in eğitim sistemini suçlamışlardır.

alkid: Bk. PLASTİK.

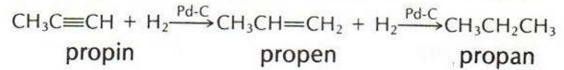
alkil grubu

Organik kimyasal bileşiklerin moleküllerinde bulunan yapısal grup. Alkil grubu, karbon ve hidrojen atomlarından oluşur; genel formülü C_nH_{2n+1}'dir. n= 1'ken grup "metil", ikiyken "etil" vb. diye adlandırılır.

alkin

Alkenlere benzeyen, ama karbon atomları arasında üçlü bağ taşıyan organik bileşiklerin genel adı. Genel formülleri C_nH_{2n-2} olan alkinlerin en basit üyesi renksiz bir gaz olan asetilen (C_2H_2) olduğu için, alkinler grubuna "asetilen dizisi" de denir. Öbür alkinler, aynı karbon içerikli alkan köküne *-in* son eki getirilerek adlandırılırlar. Alkinler de alkenler gibi bileşim reaksiyonlarına girerler. Hidrojen, brom, su gibi maddeler, üçlü bağın bulunduğu yerden moleküle bağlanırlar.

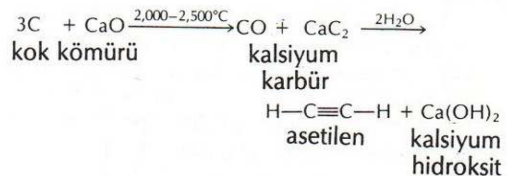
Basit bir alkenin, alkana indirgenirken bir mol H_2 almasına karşılık, propin gibi bir alkin, önce propene sonra propana çevrilirken iki mol H_2 alır.

$$CH_3C{\equiv}CH + H_2 \xrightarrow{Pd\text{-}C} CH_3CH{=}CH_2 + H_2 \xrightarrow{Pd\text{-}C} CH_3CH_2CH_3$$

propin propen propan

Üçlü bağı karbon zincirinin sonunda bulunan alkinler, öbür doymamış hidrokarbonlardan, uç karbondaki hidrojen atomunun zayıf asit olmasıyla ve sodyum amiol ($NaNH_2$) gibi güçlü bir baz özellikli maddeyle tepkimesinde koparılabilmeleriyle ayrılır. Ticari olarak büyük miktarlarda üretilen tek alkin dizisi üyesi, asetilendir. Kireçtaşı ve kömürden, kireç (CaO) ile kok kömürünün elektrik fırınında kalsiyum karbür vermesi tepkimesiyle elde edilir.

$$3C + CaO \xrightarrow{2{,}000-2{,}500^\circ C} CO + CaC_2 \xrightarrow{2H_2O} H{-}C{\equiv}C{-}H + Ca(OH)_2$$

3C: kok kömürü; CaC_2: kalsiyum karbür; H—C≡C—H: asetilen; $Ca(OH)_2$: kalsiyum hidroksit

Kalsiyum karbür suyla oda sıcaklığında tepkimeye girer. Son yıllarda asetilen, yüksek miktarda metan içeren doğal gazdan üretilmiştir. Metan yüksek sıcaklıklara

(1 400 - 1 600 °C) ısıtılarak katalizlendiğinde, oldukça yüksek verimle elde edilen ürünlerden biri de, asetilendir. Sıvı durumundaki saf asetilen (kn - 83 °C) 1 cm^2'ye birkaç yüz gram gelecek biçimde sıkıştırıldığında, patlayarak bozuşur.

Asetilen, oksiasetilen lambasında yakıt olarak kullanılacağından, tepkime vermeyen, gözenekli bir maddeyle kaplı silindirde basınç altında asetonda çözdürülür.

Elde edilen asetilenin yarısı, öbür organik kimyasal maddelerin üretiminde kullanılır. Polimerleştirme hızlandırıcıları üretimi için gereken asetaldehit, asetilene katalizör varlığında su eklenmesiyle oluşur. Asetilene hidrojen siyanür eklenmesiyle oluşan akrilonitril, yapay lif ve lastik yapımında kullanılır. Asetilenin gene asetilenle birleşmesi önce vinilasetileni, daha sonra kloropren ve çözücülere dayanıklı yapay neopreni oluşturur.

Alkmaar

Hollanda'da kent. Hollanda'nın batı kesimindeki Kuzey Hollanda ilinde, Amsterdam'ın yaklaşık 32 km kuzeybatısında, Kuzey denizinden 10 km kadar içerde, Kuzey Hollanda kanalının kıyısında kurulmuş olan Alkmaar'ın nüfusu 83 892'dir (çevre belediyelerle 120 000) XII. yy'da kurulmuş olan kent, 1571'den kalma, günümüzde de çok canlı olan peynir pazarıyla, önemli ölçüde turist çekmektedir.

Alkmaar, Alba dükünün 1573'te başlattığı İspanyol kuşatmasına karşı koyan ilk Hollanda kentidir. Direnmesi, Hollanda'nın bağımsızlığına giden yolu açmıştır. Kentteki önemli yapılar arasında Belediye müzesini içeren gotik üslubunda Hükümet Konağı, XV. yy'ın sonlarından kalma St. Laqrence kilisesi, XVI. yy'dan kalma Tartı Evi sayılabilir.

Alkman

Eski Yunan şairi (İ.Ö. VI. yy.). Sardeis'te (Lidya) doğan Alkman yaşamının büyük bölümünü Isparta'da geçirip, günümüze kalmayan altı şiir kitabı yazdı. Çoğu genç kız korolarında söylenmek için yazılmış bu şiirlerden (*"parthenia"*) önemli bir ayrıntı, bir papirüste bulunmuş ve buna dayanılarak, Alkman'ın destanınkinden farklı bir ritmi ilk bulanlardan olduğu ileri sürülmüştür.

Alkmeon

Eski Yunan hekimi ve filozofu (İ.Ö. VI. yy.). Alkmeon'un hayvanların bedenini incelemek amacıyla kesip biçen ilk hekim olduğu sanılmaktadır.

alkol

Alkol adı verilen maddeler yüzlerce organik bileşiği kapsarsa da en çok bilinen alkol, alkollü içeceklerde bulunan bitki alkolü ya da etanoldur. Onu metanol ve izopropanol izler. Alkoller, karbon atomlarına bağlı hidroksil (OH) gruplarıyla tanınırlar. Her hidrojen ve oksijen atomunun ayrı bir karbon atomuna bağlı olması koşuluyla, her molekül için birden çok hidroksil grubu kapsayabilirler. Bu tür alkollere "polihidrik alkoller" ya da "polioller" denir. Etandan (C_2H_6) elde edilen tek hidroksil grubu, monohidrik alkol etanol ya da etil alkol diye adlandırılır (C_2H_5OH). Dihidrik alkoller, her molekül için iki hidroksil grubu kapsarlar ve otomobillerde antifriz olarak kullanılan etilen glikol

BAŞLICA ALKOLLERİN ÖZELLİKLERİ

Adı	Formülü	Erime nok.	Kaynama nok.	Özgül. ağ.
Metil alkol	CH_3OH	−97	64.7	0.792
Etil alkol	CH_3CH_2OH	−114	78.3	.789
n-Propil alkol	$n\text{-}C_3H_7OH$	−126	97.2	.804
İzopropil alkol	$i\text{-}C_3H_7OH$	−88.5	82.3	.786
Alil alkol	$CH_2{=}CHCH_2OH$	−129	97.0	.855
Krotil alkol	$CH_3CH{=}CHCH_2OH$		118	.873
n-Bütil alkol	$n\text{-}C_4H_9OH$	−90	117.7	.810
İzobütil alkol	$(CH_3)_2CHCH_2OH$	−108	107.9	.802
sek-Bütil alkol	$CH_3CH_2CH(OH)CH_3$		99.5	.808
t-Bütil alkol	$(CH_3)_3COH$	25	82.5	.789
n-Amil alkol	$n\text{-}C_5H_{11}OH$	−78.5	138.0	.817
İzoramil alkol	$(CH_3)_2CHCH_2CH_2OH$	−117	131.5	.812
t-Amil alkol	$CH_3CH_2C(OH)(CH_3)_2$	−12	101.8	.809
Neopentil alkol	$(CH_3)_3CCH_2OH$	50	113	
Siklopentanol	C_5H_9OH	−19	141	.950
n-Hekzil alkol	$n\text{-}C_6H_{13}OH$	−52	155.8	.820
Siklohekzanol	$C_6H_{11}OH$	24	161.5	.962
n-Oktil alkol	$n\text{-}C_8H_{17}OH$	−16	194.0	.827
Kapril alkol (oktanol-2)	$n\text{-}C_6H_{13}CH(OH)CH_3$	−39	179.0	.819
n-Desil alkol	$n\text{-}C_{10}H_{21}OH$	6	232.9	.829

(CH_2OHCH_2OH) gibi, "glikol" diye adlandırılırlar.

Kolesterol gibi daha karmaşık alkollerin adlandırılması bu kadar sistemli değildir. Alkolün zinciri üç karbon atomu kapsıyorsa, iki izomer (değişik yapı) oluşturabilir, İzomer sayısı karbon atomu sayısı arttıkça artar. Alkoller hidroksil grupla karbona bağlı hidrojen atomu sayısına göre sınıflandırılabilirler. Karbona bağlı iki hidrojen varsa alkol birincil, bir hidrojen varsa ikincil, hiç yoksa üçüncül diye adlandırılır.

Basit, az molekül ağırlıklı alkoller, renksiz, uçucu, suda çözünür, yanıcı sıvılardır. Molekül ağırlığı arttıkça, kaynama ve erime noktaları, ağdalılık artar; suda çözünürlük azalır. Başka yapısal gruplar bulunması, fiziksel özelliklerini değiştirebilir. Hidroksil grupların eklenmesi, kaynama noktasını, suda çözünürlüğü ve genellikle tatlılığı artırır. Karbon zincirinin dallanması, suda çözünürlüğü artırır; kaynama noktasını azaltır.

Alkollerin önemli tepkimeleri, hidroksil gruplarınınkidir. OH'nin hidrojen atomu etkin bir metalle yer değiştirebilir; suyunun giderilmesi, eter ya da doymamış bileşikler oluşturur. Karboksiklik asitlerle tepkimeler, esterleri oluşturur ya da OH başka bir yapıcı grupla yer değiştirebilir. Yükseltgeme ürünü, alkolün sınıfına bağlıdır; birincil alkoller aldehitleri, ikincil alkoller ketonları oluşturur. Üçüncü alkoller kolay yükseltgenmezler ve özgün bileşikten daha az karbon atomu içeren bileşikler oluştururlar. Alkolleri hidrokarbonlara indirgemek güçtür.

Az molekül ağırlıklı alkoller, orta miktarlarda alındıklarında, merkezî sinir sistemini ve beynin gelişmiş merkezlerini etkileyerek, hareket serbestliğini azaltır, karar vermeyi güçleştirirler. Daha çok miktarda alınmaları, kas denetimi yitimine, bilinç yitimine ve ölüme yolaçabilir. Metil alkol (metanol) çok zehirlidir ve görme sinirlerini etkileyerek körlüğe yolaçar; ayrıca bedene 30 ml kadar girmesi ölümle sonuçlanır.

Etil alkol en az zehirli alkoldür. Zehirlilik, bileşik suda çözünmeyene kadar, molekül ağırlıkla artar. Az molekül ağırlıklı alkollerin çoğu ticari önem taşır. Çözücü olarak, boyaların hazırlanmasında, eczacılıkta, antifriz, ester, vb. bileşiklerin hazırlanmasında ve benzinle karıştırılarak motor yakıtı olarak kullanılırlar.

alkoliklik

Alkoliklik (ya da *alkolizm*), alkollü içkilerin bireyin ya-

şantısının başlıca yönlerini (iş, okul, aile ilişkileri ya da kişisel güvence ve sağlık gibi) ciddi biçimde ve tekrar tekrar aksatacak biçimde alınması demektir. Alkoliklik bilinen bedensel, ruhsal ve toplumsal belirtileri olan, niteleyici bir evrim göstermesi anlamında, hastalık sayılır. Alkolik kişi, yıkıcı sonuçlarına karşın, alkol kullanımını sürdürür. Alkoliklik ciddi bir olaydır; ilerler ve geri dönüşü yoktur. Tedavi edilmezse, öldürücü olabilir. Uzmanların genel kanısı, hastalık bir kez gelişti mi, alkoliğin bir daha normal biçimde içemeyeceği yolundadır. Ancak, içmekten kaçınan bir alkolik, yaşamının alkol tarafından aksatılmış yanları üstündeki denetimini yeniden ele geçirebilir. O zaman, alkoliğin hastalıktan "kurtulduğu" değil, "iyileştiği" söylenir. İçme sorunlarının özel belirtilerin ile düzeninin, bireyden bireye değişebileceğini göz önüne almak önemlidir. Bu nedenle de alkoliklik çok karmaşık bir rahatsızlıktır.

İnsanın alkolik olmak için her gün içmesi gerekmez. Ayrıca, sık sık içen ya da bazen sarhoş olan birinin de sonunda mutlaka alkolik olacağı söylenemez. Alkolikliğe yol açmaksızın alkolü kısa ya da sınırlı bir zaman süresince kullanmak olanağı vardır. Sözgelimi bazı kişiler, kişisel bir bunalım döneminde aşırı düzeyde içip, sonra yeniden normal ölçüde içmeye başlayabilirler. Ama bu tür çok miktarda içme dönemlerinin alkolikliğe dönüşme tehlikesi vardır.

Alkolikliğe bütün yaş gruplarında ve ekonomik gruplarda rastlanır. Alkoliklerin yaklaşık yüzde 75'i erkek, yüzde 25'i kadındır. Alkoliklik dünyanın her yerinde rastlanan bir olaydır ama en çok Fransa, İrlanda, Polonya, İskandinavya, ABD ve Rusya'da, yaygındır.

Belirtiler ve nedenleri. İlk aşamalarında alkolikliğin en sık rastlanan belirtileri, kişisel sorunlardan kurtulmak için sürekli olarak içmek, alkole dayanıklılığın artması (dolayısıyla da alınan alkol miktarının artması), içki sırasında hafıza yitimlerinin başlaması ("kararmalar"), gizlice içmek, ilk içki kadehi için vazgeçilmez gereksinme ("şiddetli arzu") duymaktır. Orta ve ileri aşamalarda, içkiye bağımlılık artar ve hafıza kararmaları sıklaşır. İçkiye fiziksel bağımlılık ilk olarak, sabahın erken saatlerindeki titremelerle ve rahatlamak için bir kadeh içki gerektiren ağır iç sıkıntısı duygusuyla ortaya çıkar. İleri aşamada, içki içme aralıkları giderek sıklaşır. İçme kesilince, ivegen bir içine kapanma sendromu (delirium tremens: Çeşitli hayaller) görülür. Buna iç sıkıntısı, titremeler, sanrılar (sesler duyma, vb.) eklenir.

Herhangi bir bireyde alkolizmin gelişmesini biyolojik, fizyolojik ve kültürel etmenler birarada etkilerler. Ayrıca, bir ailenin üyelerinin alkoliklerinin birbiriyle nasıl bir bağlantısı olduğuna ilişkin kesin bir belirti olmasa da, araştırmalar, bütün alkoliklerin % 50-80'inin alkolik bir yakın akrabaları olduğunu göstermektedir. Bu yüzden de bazı araştırmacılar, alkol düşkünlüğüne yatkınlığın, genetik kaynaklı olduğunu ileri sürmektedirler. Hayvanlar ve insan ikizler üstüne yapılan çalışmalar da bu kuramı destekleyici sonuçlar vermiştir. ABD'de 1990'da yayınlanan bir rapor, alkolikliğin hiç değilse bir biçimine karşı duyarlılığın, kromozom 11'deki belirli bir genin varlığına bir ölçüde bağlı olabileceğini göstermiştir. Bu genin, beyin hücrelerinin alıcı noktalarında dopamin üretilmesiyle bir bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır.

Alkoliklik, derinlerdeki duygusal sorunlara da bağlanabilir. Sözgelimi, alkoliklik bazen ailede manik-depresif bir hastalık olmasına bağlanır. Bazı alkoliklerin de alkolü farkında olmaksızın biyolojik bir çöküntüye "ilaç olsun" diye kullandıkları bilinir. Buna ek olarak, başka birçok uyuşturucu kullanıcısı gibi, alkolikler de, çoğunlukla çöküntü duygularını ya da kaygılarını içkiyle boğma eğilimi gösterirler. Bunların tersine, bazı alkoliklerse, güçlü yasaklamaları ya da olumsuz duygularını yansıtmalarından duydukları suçluluğu azaltmak için içer. Ruh hekimleri, alkoliklerin, cinsel rollerine ve aile rollerine ilişkin çelişkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna karşılık, alkoliklerin birçoğu da yalnızlık, düş kırıklığı ya da kaygı deneyimlerini başlarıyla paylaşma eğilimindedirler. Bütün bu söylenenlerin de gösterdiği gibi, tek bir alkolik tipi belirlemek olanaksızdır.

Toplumsal ve kültürel etkenler, düzenli içmenin ve alkolikliğin yerleşmesinde rol oynayabilirler. Bazı kültürlerde içki içmeme değerleri ile alkolün ruh hallerini değiştirmek ya da sosyal davranmak için olağan bir yöntem olarak kabulü arasında çelişki vardır. Kültür bünyesindeki bu çelişkiler, bazı kişilerin kendi istikrarlı içme (akşamcılık) yaklaşımlarını ve ılımlı içme düzenlerini geliştirmelerini güçleştirir.

Alkolikliğin toplumsal etkisi. Alkolikliğin etkileri, birey üstündeki dolaysız fizyolojik etkiden başlayarak (Bkz. ALKOL KULLANIMI), toplum üstündeki yaygın etkiye kadar uzanır. ABD'deki uzmanlar, ülkedeki her üç aileden birinin bir tür içme sorunundan etkilendiğini ileri sürmektedirler.

Alkoliklerin çocukları, babanın ya da annenin alkolikliğinden çeşitli biçimlerde etkilenebilir. İçme sorunu olan bir anne ya da babanın çocuğunun büyüdüğünde içme sorunu olan biri haline gelmesi riski yüksektir. Bu durum, alkolik anne ya da babayla özdeşleşmekten ya da onu taklit etmekten kaynaklanabileceği gibi, alkolizmin gelişmesine katkıda bulunduğuna inanılan ailesel ve toplumsal sorunlarla içiçe yaşamaktan da kaynaklanabilir. Söz konusu sorunlar arasında aile içi çelişkiler, kavgalar, boşanma, iş güvensizliği ve toplumun alkoliklere kötü gözle bakması sayılabilir. ABD ve Avrupa'da alkolik anne-babaların çocuklarında görüldüğü bildirilen sorunlar arasında konuşma bozuklukları, psikosomatik şikâyetler, okul sorunları, antisosyal davranışlar, uyuşturu kullanımı, vb. vardır. Sorunun türü, çocuğun yaşına ve cinsiyetine göre farklılık gösterir. Alkolik bir anne ya da babası olmasının çocuğun yaşamının daha ileri dönemlerinde duygusal sorunlar ya da içki sorunları geliştirmesi olasılığını artırdığı doğruysa da, bu durumun çocuğun mutlaka bir alkolik olacağı anlamına gelmediği kesindir. Hattâ büyük topluluklar üstünde yapılan bazı incelemeler, anneleri ya da babaları çok içen yetişkinlerin üçte ikisinin az içtiklerini ya da hiç içmediklerini (belki de bir tepki olarak) ortaya koymuştur.

Alkoliklik çok büyük bir kamu sağlığı sorunudur. ABD'de Ulusal Bilim Akademisi Tıp Enstitüsü, alkolikliğin ve alkolün kötüye kullanımının topluma, kayıp üretim, sağlık ve tıbbi bakım, motorlu taşıt kazaları, şiddet içeren suçlar ve alkol sorunlarını gidermeye yönelik toplumsal programlar nedeniyle, yılda 40 - 60 milyar dolara mal olduğunu belirtmektedir. Trafik kazalarındaki ölümlerin yarısı ile yaralanmaların üçte biri, aşırı alkol kullanımına bağlanmaktadır. Ayrıca, bütün intiharların üçte biri ile, ruhsal sağlık bozukluklarının üçte birinin de aşırı ölçüde alkol alımına bağlı olduğu tahmin edilmektedir.

Tedavi. alkoliklik, kurtulmak için bir tedavi bileşiminin gerekli olabileceği karmaşık bir bozukluktur. Alkolik kişi ivegen (akut) alkoliklik evresindeyse ve delirium tremens ya da ciddi sağlık sorunları gibi ihtilatlar ortaya çıkmışsa, hastaneye yatırılmalıdır. Ama, alkoliklik süregen (kronik) bir durum olduğu için, hastaneye yatırmak, hastalıktan kurtulma yolunda yalnızca bir ilk adımdır. Alkolikliklerin çoğu, "hastalık"tan kurtarmayı amaç

alan bir programı ciddi biçimde uygulamaya geçmeden önce, alkolün zehirini bedenden atmak için kısa süreyle birkaç kez hastaneye yatar. Kapsamlı bir tedavi planı, hastaneler, hastanın dışarıdan tedavi gördüğü klinikler, hapisten çıkanların geçici olarak kaldığı yurtlar, ruhsal tedavi uzmanları, toplumsal merkezler, dinsel örgütler, manevi anne-baba evleri ve kendine yardım grupları (Bk. ADSIZ ALKOLİKLER) gibi çeşitli olanağı bir araya toplamalıdır. Hiç kimse bir alkoliğin bu alışkanlıktan kurtarılmaya karar vermesini sağlayamaz. Alkolik bu kararı kendi vermelidir. Ancak, bazı uzmanlar, aile üyelerinin alkoliği etkileyebileceğini öne sürmektedirler. Alkoliklik bazen bir aile hastalığı olarak kabul edildiği için, aile üyelerinin işe karışmasının, bir alkoliğin kurtulmasına yardımcı olabileceği doğru gibi görünmektedir. Nitekim evliliklerini sürdüren, aileleri ile oturan ve işlerine devam eden alkoliklerin yüzde 70'inin, daha çabuk tedavi olacağı tahmin edilmektedir. Evsiz barksız, işsiz, kenar mahalle ayyaşı tipine uyanlardaysa, alkol, ailesel, ekonomik ve toplumsal kaynakların kötüleşmesini daha da hızlandırmaktadır.

Alkoliklerin çok küçük bir yüzdesinin sonradan ılımlı içki içmeye dönebileceğini ileri sürenler varsa da, uzmanların büyük çoğunluğu alkolden uzak durmanın, normal bir yaşama dönmek ve sürdürmek yolunda tek umut olduğunda görüş birliğine varmışlardır. İçmeye son veren alkolik, bazı uzmanların ve ABD'deki Adsız Alkolikler topluluğu üyelerinin dedikleri gibi "artık içmeyen bir alkoliktir".

alkol kullanımı

Bilinen en eski uyuşturucu olan alkol, bilinen en eski toplumlardan bu yana kullanılmaktadır. Çeşitli alkoller içinde etil alkol, içkilerde tüketilir. Saf haldeyken az kokulu saydam bir maddedir. İnsanlar üç ana çeşit içecekle alkol alırlar: % 3 - % 8 arası alkol içeren, mayalandırma yoluyla tahıllardan yapılan bira; genellikle % 8 - % 12 alkol içeren, üzüm gibi meyvelerden mayalandırma yoluyla yapılan şarap; % 40 - % 50 alkol içeren ve damıtılarak yapılan viski, cin, votka, rakı gibi "sert" içkiler. İnsanlar bu içkilerin herhagi birine düşkün olabilirler.

Alkolün bedensel etkileri. Alkolün insan bedeni üstündeki etkileri, kandaki alkol miktarına bağlıdır. Kandaki alkol miktarı da, alkol alma hızına ve içicinin bedensel sisteminin alkolu emip metabolizmasının yakması hızına bağlıdır. İçkinin alkol miktarı ne kadar fazlaysa, kana da o kadar çok alkol karışır. Midedeki alkolün tipi ve miktarı da emilme hızını etkiler; mide doluyken içki içmek, daha az sarhoş edicidir; çünkü besinler alkolün emilmesini geciktirir. Bir başka etmen de beden ağırlıdır; bir insan ne kadar ağırsa, alkolün emilmesi de o kadar yavaş olur. Son araştırmalar cinsiyetin de bir etmen olduğunu ortaya koymuştur: Kadınların midesindeki alkolü parçalayan enzim miktarı, erkeklerin midesindekinden daha azdır. Bu yüzden, kadınlarda daha fazla miktarda alkol kan dolaşımına girer.

Alkol mideden geçtikten sonra, bağırsak iç çeperlerinden hızlıca kan dolaşımına geçer ve bedenin çeşitli organlarına taşınır. Az miktarda alkolün böbrekler tarafından işlenip dışarı atılmasına, bir biçiminin de akciğerlerden geçip solukla dışarı atılmasına karşın, alınan alkolün çoğu karaciğerde işlenir. Bu işlem sırasında dışarı ısı verilir. Beden, saatte ortalama 25-30 gr viski ya da benzer sert içki yakabilir. Teknik anlamda, alkolün bedenden atılma hızıyla aynı hızda içmek olanağı vardır. Ama insanların çoğu, daha hızlı içer.

Kan-alkol yoğunluğu (BAC) % 0,05'e ulaştığında, alkol, beynin çalışma yeteneğini zayıflatmaya başlar. % 0,05, her 100 cm^3 kanda 0,05 gr alkol olması anlamına gelir. Birçok ülkede yasalar BAC oranı % 0,10 olan sürücünün sarhoş olduğunu varsayar. % 0,20 BAC oranında (ortalama 300 gr ve sık sık içki içmekle elde edilen oran) bir insan, duygularını denetlemekte ve yürümekte güçlük çeker. BAC oranı % 0,30'a ulaştığında, yani yarım litre sert içki (rakı, viski, vb.) içildiğinde, insan söyleneni anlamakta güçlük çeker ve bilincini yitirebilir. % 0,35 - %0,50 düzeyinde, beynin soluk alıp vermeyi ve kalbin çalışmasını denetleyen bölümleri etkilenir; % 0,50'nin üstüyse ölüme yolaçabilir.

Ortalama ve ölçülü alkol kullanımı zararlı değildir; ama fazla ve sık sık içki içmek alkoliklik, vb. sağlık sorunlarına neden olabilir. Fazla alkol tüketiminin insan bedeninin ana organ sistemlerine etkisi birikim sonucu oluşur ve çok miktarda alkol alma sürecinden sonra ortaya çıkar. 5 - 30 yıl süreli arada sırada alkol tüketimi de, bedende zararlı etkilere yolaçabilir. Bedenin alkolden en çok etkilenen bölümleri sindirim ve sinir sistemleridir. Fazla alkol tüketimine bağlı sindirim sistemi hastalıkları ağız, boğaz ve yemek borusu kanserleri, gastrit, ülser, siroz ve pankreas iltihaplanmasıdır. Aynı nedenli sinir sistemi hastalıkları arasındaysa çeşitli sinir bozuklukları, bellek yitimi, sanrılar ve fazla alkol tüketiminden sonra bırakma durumunda görülen aşırı titremeler sayılabilir. Alkol, Korsakoff psikozu ve Wernicke hastalığı gibi beyne ve merkez sinir sistemine kalıcı zararlar da verebilir. Alkol alan hamile kadınlar, alkol sendromu bulunan bebekler doğurabilirler.

Alkol ve sakinleştirici, yatıştırıcı denilen ilaçların bir arada alınması, tek başlarına alındıklarında öldürücü olmayan dozlarda bile öldürücü olabilir. Alkolün etkilerini alt eden uyuşturucular da araştırılmıştır. 1970'lerde geliştirilen RO15-4 593 adlı bir uyuşturucu, metabolizmayı değiştirmeden ya da kandaki alkol düzeyini düşürmeden alkolün davranışla etkilerini durdurabilmekteyken, birlikte getireceği ahlaksâl sorunlar nedeniyle, ticari kullanım amacıyla üretilmesine izin verilmemiştir.

Alkol kullanımı ve toplum. Her uygarlığın, kendi toplumsal yapısı içinde, alkolün rolü ve kullanımıyla ilgili kuralları vardır. Bazı toplumlarda alkol kullanımı ya yasak ya da ayıplanan bir davranıştır: Kuran'da alkol kullanımı yasaklanmıştır ve özellikle Arap ülkelerinde müslümanların alkollü içecekler satması ya da ikram etmesi yasaktır. Hintliler de alkol kullanımına olumsuz bakarlar: Hindistan anayasası her eyaletin alkolü tıbbi amaçlar için kullanılması dışında yasaklamasını istemiştir. Avrupa ve ABD'de, içki karşıtı gruplar alkollü içeceklerin yasaklanması için savaşım vermektedirler.

ABD ve İrlanda gibi karışık kültürlerde, alkol tüketimine karşı olan grupların değerleriyle, normal miktarda içmeyi konuksever ve sosyal davranmanın bir yolu görenlerin değerleri çelişmektedir. Bazı ruh hekimleri, toplumlardaki bu karmaşıklığın, bazı insanların içki içmeye karşı oturmuş bir yaklaşım geliştirmesini güçleştirdiğini savunmaktadırlar.

İspanya, Portekiz, İtalya, Japonya ve İsrail'in de içinde bulunduğu bazı ülkelerde, içki içmeye karşı olumlu bir yaklaşım vardır. Bu ülkelerde alkol kullananlar yüzde olarak daha fazladır; ancak alkoliklik oranı İrlanda ve İskandinavya'ya göre daha düşüktür. Fransızlarda olduğu gibi bazı toplumlardaysa, alkol kullanımına gereğinden çok iyi bakılmaktadır. Fransa'daki fazla alkol tüketimi, çok sayıda insanın şarap ve öbür alkollü içeceklerin üretimi ve dağıtımı işlerinde çalışıyor olmasıyla yakından ilgilidir. İçki içme davranışları, farklı yaşlara,

cinsiyete, toplumsal sınıfa, ırka, etnik kökene, meslek durumuna, dini inanışlara ve yöreye göre önemli derecede değişiklik gösterir.

Allahabad

Hindistan'ın kuzey kesiminde kent. Hinduların en kutsal iki ırmağı Ganj ve Yamuna'nın birleştikleri yerde kurulan Allahabad'ın nüfusu 616 051'dir. Yıllık sıcaklık ortalamasının 26 °C olduğu kent, bir hafif sanayi (özellikle besin sanayisi), adliye (Uttar Pradeş Yüksek Mahkemesi) ve kültür (1887'de kurulan Allahabad Üniversitesi) merkezidir.

Ekber Şah tarafından 1583'te kurulan vel el-İllahabad ("Allah"ın kenti) adı verilen kent, 1801'de İngilizlerin eline geçti. 1857'deki Hindistan ayaklanması sırasında İngilizlerin misillemesinden büyük zarar görüp, 1947'ye kadar Hindistan ulusçu hareketinin merkezlerinden biri, 1948'e kadar da Bütün Hindistan Kongre Komitesi'nin karargâhı oldu. 12 Şubat 1948'de Mahatma Gandhi'nin külleri, Allahabad'da kutsal sulara bırakıldı.

Allahabad'da her yıl Magh Mela dinsel şenliği 12 yılda bir de Kumbha Mela şenliği yapılır.

Allah'ın Arslanı: Bk. ALİ BİN EBU TALİB.

Allah Kulu Han

Özbek hanı (öl. 1842). Hive'de hüküm süren Allah Kulu Han, İran'a akınlar düzenleyip, Ruslarla savaştı. Bilginleri ve edebiyatçıları koruyup, Türkçe'nin yazı dili haline gelmesi için çaba harcadı.

Allais, Alphonse

Fransız yazarı (Honfleur 1855-Paris 1905).Chat Noir kabaresinde monologlar söyleyip, öykülerinde (*L'Affaire Blaireau* [Blaireau Olayı, 1899]; *Le Boumerang* [Bumerang; 1902]) ve oyunlarında özel bir güldürü türü yarattı. Özellikle fıkra derlemeleriyle (*İki İki Daha Beş Eder* [Deux et Deux Font Cinq, 1899], vb.) ün saldı.

Allegheny

ABD'de ırmak. Pennsylvania eyaletinin orta-kuzey kesiminde doğan Allegheny ırmağı, kuzey New York'a doğru akar; sonra güneye ve güneybatıya dönüp, Pennsylavania'dan geçerek Pittsburgh'a ulaşır ve Monongahela ırmağıyla birleşerek Ohio ırmağını oluşturur.

523 km uzunluğunda olan Allegheny, 29 530 km^2'lik bir alanı akaçlar. Eskiden zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bulunan, ama günümüzde bu yatakların tükenmeye yüz tutmuş olduğu bir bölgeden geçer. Kıyılarında Pittsburgh'un yanı sıra, New York eyaletindeki Olean, Pennsylvania eyaletindeki Warren and Oil City gibi sanayi kentleri kurulmuştur. Demiryolu hatlarının döşenmesine kadar ırmak taşımacılığında yoğun biçimde yararlanılan Allegheny'in ve ana kolları Kiskiminetas, Clarion, Conemaugh ırmaklarının üstünde kurulan bentler sistemi, akışın denetimi açısından önemlidir.

Allegheny dağları

ABD'de dağ sırası. Pennsylvania eyaletinin orta kesiminden Batı Virginia eyaletinin orta ve güneybatı kesimlerine kadar 800 km'yi aşkın uzanan Allegheny dağları, Apalaş dağları sisteminin batı kesimini oluşturur. En yüksek doruğu Batı Virginia'daki Spruce Knob'dur: 1481 m. Yamaçlarının üst kesimleri kozaklılar ve sert tahtalı ağaçlardan oluşan ormanlarla (meşe, akçaağaç, vb.) kaplıdır. Batı Virginia'daki ve Pennsylvania'daki kesimleri, çok büyük maden kömürü yatakları içerir. Oluşturdukları engel Kuzey Amerika'daki ilk kıyı yerleşme merkezlerini batıya doğru yayılmasını geciktirmiş ve bölge XVIII. yy'ın sonlarına kadar aşağı yukarı ıssız kalmıştır.

Allenby, Edmund Henry Hynman, Birinci Allenby of Megiddo Vikontu

İngiliz mareşali (Nottinghamshire 1861-Londra 1936). Afrika'da (Boerlerle) ve Fransa'da savaşan Birinci Allenby of Megiddo Vikontu Edmund Henry Hynman, Filistin'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanlığına atandı (1917). Türk-Alman birliklerini yenerek, Şam, Halep ve Kudüs'ü aldı. Megiddo'da Osmanlıları yenilgiye uğratarak Osmanlı devletini ateşkes istemek zorunda bıraktı (30 Ekim 1918). Mareşalliğe (1919) yükseltilip, Mısır Yüksek komiserliği (1919-1925) yaparak, Mısır'ı bağımsızlığa kavuşturan antlaşmada (1922) önemli rol oynadı.

Allende, Salvador

Şilili siyaset adamı (Valparaiso 1908-Santiago 1973). Tıp Fakültesi'ni bitirerek (1932), Şili Sosyalist Partisi'nin kurucuları arasında yer alan (1933) Salvador Allende, milletvekilliği (1937-1945), Halk Cephesi hükümetinde bakanlık yapıp, Sosyalist Parti'nin genel sekreterliğine seçildi (1943). Halk Hareket Cephesi'nin cumhurbaşkanı adayı olarak katıldığı seçimleri üç kez (1952, 1958 ve 1964) kazanamadıysa da, sonunda, 1970'te, cumhurbaşkanı seçildi. Çeşitli iç ve dış baskılara (iç savaş tehditleri, hükümete karşı düzenlenen komplolar, ABD'nin Şili iktisadını çökertme girişimleri, vb.) karşın, Halkçı Birlik'in programını uygulamaya başladı. Bu uygulamalar sonucunda halkın satın alma gücü arttı; devletleştirme (bankalar ve çeşitli sanayi dalları, ABD'nin elindeki bakır madenleri, vb.) ve toprak reformu (yoksul köylülere 2 milyon hektar toprak dağıtıldı) işlemleri

Şili'nin markşçı cumhurbaşkanı Salvador Allende (solda), *yönetimini deviren darbe sırasında Moneda sarayının kapısında. Bu fotoğraf çekildikten birkaç saat sonra öldürülmüş ya da intihar etmiştir.*

gerçekleştirildi; fiyat artışlarında (% 38'den % 17'ye) ve işsizlik oranında (% 4) azalma görüldü. Buna karşılık, iç ve dış baskıların (ücret artışları ve fiyat kontrolunun yolaçtığı talebi, üretim karşılayamadı; Dünya Bankası Şili'ye borç vermemeye başladı; dünya piyasasındaki bakır fiyatları düşürüldü) ve ABD Merkezî İstihbarat Örgütü'nün (CİA) entrikalarının körüklediği bir iktisadi bunalım ortaya çıktı. Bütün bunlara karşın, 1973'te yapılan seçimlerde Halkçı Birlik'in oyları daha da artınca, Allende'yi görevden uzaklaştırmayı düşleyen aşırı güçlerin seçimle başa gelme umutları söndü. Sonunda, General Pinochet'nin cumhurbaşkanlığı sarayına yaptığı saldırıda yakalanarak öldürüldü (ya da intihar etti) ve askerî cunta iktidarı ele geçirdi.

Allentown

ABD'de kent. Pennsylvania'nın doğu kesiminde, Lehigh ırmağının kıyısında yer alan, Leigh yönetim bölümünün merkezi olan Allentown'un nüfusu 105 090'dır. Çok çeşitli dallarda fabrikaların bulunduğu canlı bir sanayi kenti olmasının yanı sıra, önemli bir eğitim merkezidir: Muhlenberg College, Lehigh County Community College, vb.

1700 yıllarının başlarında, din özgürlüğü arayan Almanların yerleştikleri bölgede, kent 1762'de Pennsylvania başyargıcı William Allen tarafından Northhamptontown adıyla kuruldu. 1838'de kurucusunun adı verildi. Allentown'daki yeniden yapılan Zion Reform kilisesinde, 1771-78'de Philadelphia'nın İngilizler tarafından işgali sırasında saklanan özgürlük çanının bir kopyası vardır.

Allosaurus

Jura döneminin sonu ile Tebeşir devrinin başında yaşamış dinozor türü. Boyunun 5-11 m, ağırlığının 4 tona yakın olduğu sanılan Allosaurus, iki arka ayağı üstünde yürür, uzun ve ağır kuyruğundan denge sağlamada yararlanırdı. Kısa ön ayaklarının ucundaki dev pençeleri avlarını kolayca parçalamasını sağlardı; başı geniş, yaklaşık 1 m uzunluğundaydı, güçlü çenesi uzun ve sivri dişlerle donanmıştı. *Allosaurus*'un döneminin en büyük yırtıcı hayvanı olduğu sanılmaktadır.

Günümüzden 150 milyon yıl önce, Jura döneminin sonunda yaşamış, etçil dinozor türü Allosaurus *, dev pençelerini ve güçlü çenelerini avına saldırıp parçalamakta kullanmıştır.*

Allport, Gordon

ABD'li ruh bilimci (Montezuma, İndiana, 1897 - Cambridge, Massachusetts 1967). Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yapan (1924-26; 1930-67) Gordon Allport, 1937-1949 arasındaki *Journal of Abnormal and Social Pycychology*'yi (Anormal ve Toplumsal Ruhbilim Dergisi) yayınladı. Kişilik sorunlarını inceleyip, güdülerin "işlevsel" yönden "özerk" olduklarını ileri sürdü.

Başlıca yapıtları: *Personality: A Psychogical İnetrpretation* (Kişilik: Bir Ruhbilim Yorumlaması, 1937), *The Nature of Prejudice* (Önyargının Doğası, 1954).

Allston, Washington

ABD'li ressam (Waccamaw, Güney Carolina 1779-Cambridgeport, Washington 1843). ABD'nin ilk peyzaj ressamı ve ilk preromantik ressamı olan Washington Allston, 1800'de Harvard'ı bitirip, 1801-1803 arasında Benjamin West'le birlikte Londra Krallık Akademisi'nde İngiliz resim sanatının teknikleri üstüne çalıştı. Paris'te Louvre'da da çalışmalar yapıp, İtalya'ya giderek XVI. yy. Venedik okulunun renk tekniklerini ve Nicolas Poussin'in klasizmini inceledi. İtalya'da bulunduğu yıllarda (1804-1808) Coleridge'le yakın arkadaşlık kurup, önemli ölçüde etkisinde kaldı. İlk yapıtlarından en ünlüsü olan *Tufan*'da (1804, Boston Güzel Sanatlar Müzesi) ve dev boyutlu *Balthazar'ın Ziyafetin*de (1817'de başladı; tamamlayamadan öldü; Detroit Sanat Enstitüsü) bu etki açıkça sezilir. Renk ve ışığı kullanış biçimiyle ABD manzara resmini özellikleHudson River okulunu önemli ölçüde etkilemiştir.

Washington Allston Ayışığında Görünüm *(1819) adlı tablosunda, aydınlık atmosfer efektlerinden yararlanarak, bir düş etkisi uyandırmayı başarmıştır. Preromantik sanatın öncülerinden sayılmasını sağlayan tabloları, ABD'de manzara ressamlarını, özellikle de Hudson River okulundan Thomas Cole ve Asher Durand'ı önemli ölçüde etkilemiştir.*

Alma Ata

Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkenti. Kazakistan'ın gü-

ney kesiminde, verimli bir bölgede yer alan Alma Ata'nın nüfusu 1 068 000'dir. Birbirini dikey kesen caddeleriyle modern bir plana göre kurulmuş olan kent, Tian-Şan dağlarına bağlı yükseklikler in eteğinde yayılır. Verimli bir meyvecilik (adı Kazakça "elma meydanı" anlamında "almatı" sözcüğünden kaynaklanır) bölgesinin ortasında, Rusların Orta Asya'ya doğru ilerlemeleri sırasında bir köprübaşı olarak kurulan kent, günümüzde önemli bir ticaret, sanayi (besin sanayisi, çeşitli makine ve silah yapımı) ve kültür (üniversite) merkezidir.

Almagro, Diego de

İspanyol serüvenci (Alagro, İspanya 1475-Cuzco, Peru 1538). 1514'te Amerika'ya gidip, Pizzarro'nun 1524-25'te Güney Amerika'nın batı kıyısında yaptığı başarısız sefere katılan Diego de Almagro, 1526-28'de yapılan seferde ve 1533'te Peru'nun alınmasında Pizzarro kardeşlerin yanında yer aldı. Pizzarro kardeşlerin, ele geçirdikleri topraklarda büyük bir bölümü kendilerine ayırmaları üstüne, onlarla bozuşup, tek başına, yanında 500 kadar İspanyol ve çok sayıda Kızılderiliyle günümüzün Şili topraklarındaki Copiapo vadisine kadar ilerledi. Araucanlarla birçok kez çarpıştı. Umduğu değerli madenleri bulamayınca 1537'de Peru'ya dönüp, patlak veren Kızılderili ayaklanmasını bastırdı. Pizzarro'ya ve Cuzco'yu denetimleri altında tutan kardeşlerine savaş açıp, başlangıçta birkaç başarı kazandıysa da, Las Salinas'ta yenildi ve 8 Temmuz 1538'de Cuzco'da idam edildi. Oğlu Pizzarrolarla savaşmayı 1542'ye kadar sürdürdü.

almanak

Her yıl yayınlanan aşağı yukarı her tür bilgi veren kitap. Günümüzde almanaklar bir yıl önceki önemli olaylar, seçilmiş istatistiksel bilgiler, çeşitli bayramların rastladıkları günler, çeşitli astronomi olayları, ülkelerdeki değişiklikler, vb. bilgiler verirler.

İlk almanak örnekleri Danların ve Normanların "tahta" almanaklarıdır: Üstüne yılın günlerinin kazındığı tahtalar. İlk basılı almanak 1457'de yayınlanmıştır. Eski İngiliz almanaklarının en ünlüsü, ilk olarak 1699'da basılan Francis Moore'un *Vox Stellarum* adlı almanağıdır; günümüzde de basılıp satılmaktadır.

Goethe ve Schiller'in, ABD'de Benjamin Franklin'in (*Poor Richard's Almanak,* 1733 ve *Astronomical diary and Almanack,* 1723) almanakları yayınlandıkları zaman büyük ilgi uyandırmışlardır.

Alman çoban köpeği

Geleneksel çoban köpeğinden yetiştirilmiş köpek ırkı. Dünyada en çok tutulan çoban köpeklerinden olan Alman çoban köpeği (*Alman kurt köpeği* de denir), XIX. yy'ın ikinci yarısından bu yana yaygın biçimde yetiştirilmekte, özellikle ordu köpeği, polis köpeği, körler için kılavuz köpeği, vb. olarak kullanılmaktadır. Orta boylu, güçlü bir köpektir; omuzdan yere kadar boyu 65 cm'yi, ağırlığı 38,5 kg'ı bulabilir. Dişileri biraz daha küçüktür ve biraz daha hafiftirler. Sık tüylü kurşuni, gri, bej ya da koyu siyah olabilir.

Alman dili: Bk. GERMEN DİLLERİ.

Almandit: Bk. GRENA.

Alman Doğu Afrikası

Afrika'da eski Alman sömürgesi. Ruanda'nın büyük bir kesimini, Burundi'yi, Tanzanya'yı ve Mozambik'in bir parçasını içeren Alman Doğu Afrikası, 1848'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar Alman egemenliğinde kaldı. Birinci Dünya Savaşı Almanya'nın yenilgisiyle sona erince, büyük bölümü İngiltere'nin himayesine verildi.

Alman edebiyatı

Almanya dışında, Avusturya ve İsviçre'nin Almanca konuşulan kesiminde üretilen ürünleri de içine alan Alman edebiyatı, özellikle başta klasik Eskiçağ ve Fransa olmak üzere her zaman dış etkilere açık kaldı. Alman edebiyatı geleneği kavramının XVII. yy'dan önce ortaya çıkmaması pek de şaşırtıcı değildir; çünkü Almanya, kendi ulusal edebiyat geleneğini ancak XVIII. yy'ın sonunda tanımlayabilmiştir.

Almanya, yüzyıllar boyunca, dini mücadeleler yüzünden parçalanmış bir bölge olarak kaldı ve siyasal birliğini çok geç oluşturabildi. Küçük Alman prensliklerinin oluşturduğu gevşek federasyon, kültür açısından ağırlığını koyabilecek bir başkentten yoksundu. Buna rağmen, ulusal birliğin bulunmaması bazı olumlu sonuçlar da doğurdu: Alman edebiyatı bölgesel merkezlerde gelişti ve kültür yapılarındaki çeşitlilik siyasal birliğin sağlanmasında sorun yaratmadı.

ERKEN VE ORTAÇAĞ ALMAN EDEBİYATI

800'den 1 050'ye kadar eski Yüksek Almancayla yazılanlar, Alman halkların onur, yiğitlik, kader anlayışıyla alçakgönüllülük, fedakârlık ve aşkın hıristiyan yorumu arasındaki çelişkilere ışık tutar. Bugün elimize geçen ilk dönem şiirlerden *Hildebrand'ın Türküsü* (800) kaderi dindışı bir yaklaşımla yorumlayan dizelerden. *Heliand* (830), Isa'nın yaşamını eski ile yeninin sentezini yaparak anlatan epik bir şiirdir: Yapıtta İsa bir Alman dükü-dür ve hıristiyanlık mesajları geleneksel kahramanlık tasvirleriyle verilir. Otfried von Weissenburg'un *Evangelienbuch*'unda (870'te tamamlandı), İncil'den yapılan alıntılardan oluşan yeni bir hıristiyan edebiyatının ilk örneğini buluruz. Bu çalışmada, Alman edebiyatında ilk defa dize sonlarında kafiye kullanılmıştır. X. yy'da manastırlar kültür merkezleriydi ve eski Yüksek Almanca, yerini Latince'ye bırakmıştı. Bu yüzyılda yazılmış üç

Alman çoban köpeği, uzun boylu, kısa tüylü, güçlü ve çok zeki bir köpektir. Çoban köpeklerinin renginin genellikle uçuk sarı ya da beyaz renkli olmasına karşılık, en beğenilenlerinin postu kurşuni (üst bölüm) - bejimsi beyazdır.

dindışı yapıt vardır: *Waltharius Manufortis*'te (930'a doğru) bir uzun, iki kısa heceden oluşan klasik altılı ölçüler görülür; *Ecbasis Captivi* (940), Alman edebiyatından günümüze kalan ilk hayvan masalıdır; *Ruodlieb*'de (1050) genç bir kahramanın maceraları anlatılır. Bilinen ilk Alman kadın yazar Hroswitha von Gandersheim (950'den sonra) bir rahibeydi ve ahlâki konularda yazdığı yapıtlarda Latin oyun yazarı Terentius'u örneksedi.

Orta Yüksek Almanca döneminde (1050-1300) ilk Altın Çağını (1180-1220) yaşayan Alman edebiyatı başarının şaşırtıcı doruklarına ulaştı. Ortaçağa özgü halk şairlerinin sürdürdüğü laik kültür, karmaşık lirik yapıtlarda saray aşkını ve şövalyeleri ele aldı. Provance'lı XIII. yy. şairlerinden etkilenen halk şairleri arasında, Walter von der Vogelweide'nin ayrı bir yeri vardır. Vogelweide, edebiyat alanındaki yapaylıklara, güçlü aşk dalgalanmalarını tanımlamak için kullanılan içi boş âşık sözlerine sırt çevirerek, herkesin kolayca anlayabileceği kısa şiirlerinde, hiciv ve yurtseverliği siyasal bir silah olarak kullandı.

Kral Arthur'un efsaneleri, çağdaş Fransız halk edebiyatından etkilenen, Alman kahramanlık şiirlerinin temel kaynağı oldu. Dinsel sınırlandırmalara karşın, şövalyelerin idealize edilmiş dünyası, Hartmann von Aue'nin yapıtlarında ve özellikle de *Der Arme Heinrich*'de (Miskin Heinrich, 1905) karşımıza çıkar. Duygusal şiirin öncülerinden Gottfried von Strassburg, tamamlanmamış yapıtı *Tristan ve İsolde*'de duygusal tutkuları yüceltir. Wolfram von Eschenbach, *Parzival* (1210) adlı yapıtında, Alman edebiyatının en derin yapıtlarından birini verdi ve dinin insanlığı kurtaracağı konusunda umutlarını dile getirdi. Yazarı belirsiz bir yapıt olan *Nibelungen* (Nibelungenlied, 1200) eski halk efsaneleriyle, yüceltilen çağdaş aşkı ve şövalyeliği karşılaştırır. İnsanlığa duyduğu sempatiye rağmen bu şiir, kuramsal ve kasvetli bir görünümden kurtulamaz.

ORTAÇAĞ SONU VE XVI. YÜZYIL

Ortaçağ sonu edebiyatı, şövalyelerin ve kent toplumunun yükselişini yansıtır. Sebastian Brant ve Johann Baptist Fischart gibi yazarlar kent toplumunun yüksek yaşam düzeyini alaya almış ve yermişlerdir. Hans Sachs'ın sayısız oyununda, efsanesinde ve peri masallarında bu dönemin kaba mizah anlayışı gözlenir. Bu dönemde halk edebiyatı gelişti, çocuk kitapları, romantik şiirlerin basit düzyazı metinleri çokça okundu. Till Eulenspiegel'in pek süslü maceraları gibi önemli folklor yapıtları kaleme alındı. Faust efsanesi bu dönemde birkaç ayrı metin halinde yazıldı.

Sadece edebiyat araştırmalarıyla ilgilenen meistersinger'lerin elinde şiir, kafiyeli, dizeleri mekanik biçimde birleşen dejenere bir şiire dönüştü. Bununla birlikte düzyazı, anlatım niteliği ve üslup bakımından üztün bir düzeye ulaştı ve büyük bir gelişme sürecine girdi. Daha önce düzyazının gelişmesine katkıda bulunan Johannes von Telp (*Bohemya Köylüsü*, 1400) gibi Meister Eckhart ve Johannes Taueler de bu gelişme sürecinde önemli rol oynadılar.

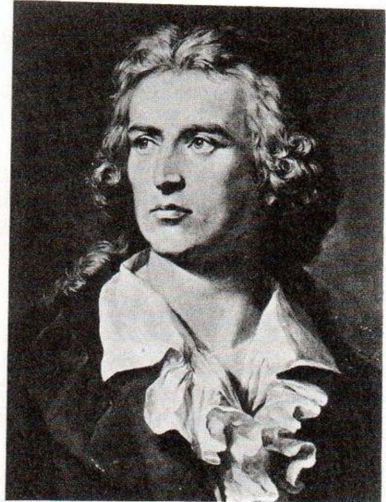
Martin Luther'in Incil çevirisi ve güzel dinsel şarkıları Alman kültürünü büyük ölçüde etkiledi. Bununla birlikte, hümanist Ulrich von Hutten ve Johannes Reuchlin'in (1455-1522) dönemin en büyük yapıtları sayılabilecek Latince çalışmaları Avrupa Rönesansı'nın gelişmesinde olumlu rol oynadı. Reform, bu şair ve aydınları dinsel muhalefette taraf olmaya zorladı ve bunun sonucunda da yeniklasik ilkelerin Alman şiirine yerleşmesi XVII. yy'a ertelendi.

XVII. YÜZYIL

Bu dönemin yazarları, «Almanca komşu ülkelerin dilinden üstün bir dil değilse bile en azından onlar kadar yetkin bir dildir» düşüncesini takıntı haline dönüştürdüler. Bu yüzden, arı bir dil ve doğru dil kuralları oluşturmak için Akademiler (Sprachgesellschaften) kuruldu. Edebiyatta yeniklasik akımın kurallarını ilk defa Martin Opitz belirledi (1624). Tiyatro alanında, tarajediyle komedi çok ciddi biçimde birbirinden ayrıldı. Andreas Gryphius ve Daniel Caspar Von Lohenstein trajedilerinde Se-

(Altta) *Johann Wolfgang von Goethe, Alman Edebiyatı'ndaki önde gelen isimlerden biri olarak, XIX. yy'ın sonundaki romantizm akımını ve XIX. yy'ın başında gelişen klassizmi etkilemiştir. Edebiyat kadar, fen, müzik, sanat ve felsefe alanlarında da çalışmalar yapa.ı Goethe, son "evrensel kişilik" olarak tanımlanmaktadır.*

(Üstte) *Friedrich Schiller, hem oyun yazarı, hem şair, hem filozoftur ve Goethe ile birlikte Alman edebiyatına yön veren yazarların başında gelir. Schiller erken dönem tarihsel trajedilerinden* Haydutlar'*da (Die Rauber, 1781) siyasal özgürlük kavramını, son dönemde yazdığı tarihsel oyunu* Wilhelm Tell'*deyse (1804) ahlâk özgürlüğü sorununu incelemiştir.*

Rilke, Neue Gedischte *(Yeni Şiirler, 1907- 08) gibi simgesel çalışmalarında, konunun ruhunu ortaya çıkarmak için hünerle işlenmiş bir dil kullanmıştır.*

neca'yı örneksediler. Şiirde, soneler ve oniki heceli dizeler tercih edildi. Cesur imgeler, müzik efektleri ve akıllıca sözcük bileşimleriyle Almanca zenginleştirildi. XVII.yy'da yetişen sayısız şairin en önemlileri Paul Fleming (1609-40), Gryphius ve Christian Hoffman von Hofmanns - Woldau'dur (1617-79). Bu dönemde çok sayıda roman yazılmışsa da bunların hepsi de unutulmuştur; sadece Hans Grimmelshausen'in mizah ve renkli bir gerçekçilikle dolu yapıtları tazeliğini bir ölçüde korumaktadır. Yakob Böhme'yse, XVII. yy'ın mistik yazarlarını etkilemiştir.

XVIII. ve XIX. YÜZYILLAR

XVIII. yy'ın ilk yarısında, tiyatro alanında, şiir teorisi ile katı Fransız klasizmi, dinsel epik şiirin oluşumu konusunda birbirlerine ters düştüler. Yaratıcı üretim aşamasındaysa, her iki anlayış da yetersiz kaldı. Trajedi kavramına yeni bir bakış açısı getiren Gotthold Lessing düşülen anlaşmazlığın anlamsızlığını eleştirdi, saray trajedisinin yerine burjuva dramını geçirdi ve yaratıcılığı nedeniyle William Shakespeare'e benzetildi. Lessing'in *Minna von Barnhelm*'i (1767), Alman komedisinin hâlâ aşılamayan örneklerinden biridir; *Nathan den Weise* (Akıllı Nathan, 1779) adlı yapıttaysa Lessing herkesi dinsel hoşgörüye çağırır; Lessing eleştiri yazılarında duru ve güçlü bir düzyazı üslubu oluşturmuştur.

Christoph Martin Wieland, dile zarafet ve oynaklık kattı ve yapıtlarını ince bir alayla renklendirdi. *Oberon* (1780) Wieland'ın en tanınmış epik manzumesi, *Agathon*'sa (1776) kendi yaşamından kesitler verdiği coşkulu bir öykü derlemesidir. Friedrich Gottlieb Klopstock *Odes*'de (Odlar, 1771) dinamik anlatımlı yeni bir şiir dili yarattı. Dinsel coşkusu ve yurtsever yaklaşımlarıyla yeni yeni ortaya çıkan Sutrm und Drang akımı kuşağını etkiledi.

Sturm und Drang (1770-85). Özgün dehadan yola çıkan bu akım, şiire güçlü tutkuları soktu ve Shakespeare'in oyunları ve basit halk şarkılarında yeni modeller örneksedi. Gottfried von Herder, aralarında Johann Wolfgang von Goethe ve Friedrich Wilhelm Joseph von Schiller'in de bulunduğu genç yazarlara bu fikirleri aşıladı. Bu akımın ilk romanı, Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* (Die Leiden des Jungen Werthers) adlı yapıtıdır. Bu dönemde, Alman romantizminin edebi hedefi, tutkuyu, geleneksel yöntemden farklı biçimde sunmaktır. Bununla birlikte, Gothe, daha sonraları, disiplinli çalışması sayesinde başarılı yapıtlar verdi: *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (Wilhelm Meisters Lehrjahre, 1795) adlı romanında kendi yaşamından kesitler vardır.

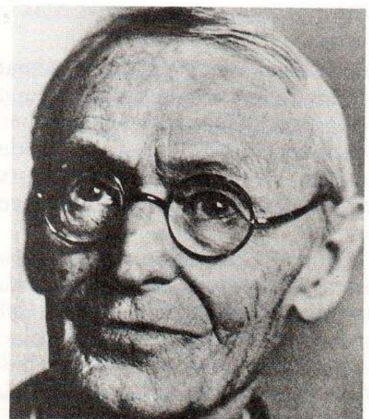
İkinci Altın Çağ. Weimar'da, XIX. yy'da, Goethe ve Schiller birbirlerine destek olarak yaptıkları ustaca çalışmalarla gelecek kuşaklara eşsiz örnekler hazırladılar. Güttükleri amaç, eski klasik geleneği Alman romantizmiyle bütünleştirmekti. Jena'da, mistik romancılar August Wilhelm ve Friedrich von Schlegel, mistik yazar Novalis ve şair Ludwig Tieck ilk romantik grubu oluşturdular. Aralarında Achim ve Bettina von Arnim, Clemens Brentano, Joseph, Freiherr von Eichendorff ve Ernst Theodor Amadeus Hoffman gibi ünlü lirik şairler ve yazarların da bulunduğu Berlin ve Heidelberg grupları bunu izledi. Jacob ve Wilhelm Grimm, erken dönem Alman edebiyat geleneğine olan ilgilerini sürdürdüler. Bu dönemin başka iki yazarı ayrı özellikler sunar; modern duyarlılıkla eski Yunan biçimlerinin sentezini gerçekleştiren şair Friedrich Holderlin; bir karmaşa biçiminde gördüğü dünyayı tutkulu dramlar ve güçlü kısa öykülerle anlatan Heinrich von Kleist.

Romantizm sonrası. 1830'dan sonra Alman edebiyatı'nın büyüme dönemi bitti. Biedermeir şairleri adıyla anılan sanatçılar aile gerçeğine ve saf ve sevimli yaradılışı işlemeye yöneldiler. Bu yönelim yeni politik seçimler ve gerçekçi dış yapıyla birlikte Heinrich Heine'nin şiirlerinde yer aldı. Aralarında Karl Marx ve Carl Schurz'un da bulunduğu birçok yazar 1848 devriminden sonra cezaevlerine gönderildi. XIX. yy'da Goethe ve Schiller'in sunduğu biçimler edebiyata egemen oldu: Şiirde, folk şarkılarından alınan Lied; tiyatroda tarih-

Modern Alman Edebiyatı, Nietzsche'nin, Freud'un ve siyasetin etkilerini felsefe süzgecinden geçirerek, XX. yy. toplumunun karmaşıklığını ve diyalektiğini yansıtır. Bertolt Brecht *(solda), oyunlarında, siyaseti ve insan yaşamını canlı, keskin ve özlü sözlerle dile getirmiştir.* Thomas Mann *(ortada) ve* Hermann Hesse *(sağda) edebiyat dalında Nobel ödülü almışlardır: Mann, 1929'da, Hesse, 1946'da. Bu yazarlar entelektüel ve felsefi verileri incelemek için kişilikleri oya gibi işlemişlerdir.*

sel trajediler; düzyazıda, doğaüstü olaylar üzerine kurulu öyküler olan novella başarı kazandı. Annette Elisabeth von Droste - Hülshoff ve Eduard Mörike önde gelen şairlerdi; drama alanında Franz Grillparzer ve Christian Friedrich Hebbel; öyküdeyse Jeremias Gotthelf, Gottfried Keller, Conrad Ferdinand Meyer, Wilhelm Raabe, Adalbert Stifter ve Theodor Storm başarılı oldu. Georg Büchner, bu kuşağın dışında kaldı, Woyzeck (1850) gibi oyunlarda burjuva değerleri reddederek modern üsluptaki gelişimeyi benimsedi. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Arthur Schopenhauer'in idealist felsefesini reddeden Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin düşünceleri XX. yy'ın ilk döneminde Alman düşüncesini etkiledi.

XX. YÜZYIL

Alman gerçekçiliği, güçlü bir romantik gelenekten geldiği için, 1885'ten sonra Gerhart Hauptmann ve Arno Holz'un tanıttığı natüralizm şok etkisi yaptı. Hauptmann, natüralist kuramın keskin kurallarının üstesinden gelmeyi bildi ve inandırıcı drama karakterleriyle melankolik oyunlarına bir Viyana ruhu kattı.

Sembolizm, 1900'lerde, Stefan George, Rainer Maria Rilke ve Hugo von Hofmannsthal gibi şairler sayesinde natüralizme tepki olarak doğdu. Modern dünya edebiyatının en güzel şiirlerinden bazılarını bu şairler yazdı.

Anlatımcılık, 1910-1925 arasında etkinlik gösteren belli şairlerin üsluplarını belirten bir terimdir. Savaştan önce, Gottfried Benn, Georg Trakl ve Georg Heym gibi şairler biçim denemeleri yaptılar. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ve Alman Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tiyatro yazarları, Georg Kaiser ve Ernst Toller tiyatroda devrim yapmaya çalıştılar. Bu dönemde, Prusya aristokrasisi ve Berlin orta sınıfı alt tabakasının tarihçisi Theodor Fontane'nin arı gerçekçiliği, Hermann Beach, Alfred Döblin, Thomass Mann ve Robert Musil'in epik denemeleri sayesinde öykü gelişti. Bu yazarlar dönemlerinin toplumsal, entelektüel ve duygusal sorunlarını ortaya koydular ve Marcel Troust ya da James Joyce'un anlatım tekniklerini kullandılar.

Naziler döneminde edebiyat. Modern Alman edebiyatını naziler acımasız bir baskı altına aldılar. Birçok yazar, 1933'ten sonra cezaevlerine gönderildi ve bunların çoğu savaştan sonra evine dönemedi. 1945'te Almanya kültürel bir açlık içindeydi. Dış dünyayla bağlantıları yeniden kurmak gerekiyordu ve reddedilen ya da durdurulan çalışmalar yeniden elden geçirilmeliydi. Sadece birkaç küçük düzyazı yapıtıyla tanınan Franz Kafka, büyük bir romancı olarak kendini kabul ettirdi. En iyi oyunlarını hapiste yazan Bertolt Brecht, klasik modern bir yazar olarak tanındı. Epik tiyatro kuramı ve yabancılaştırma temasını, 1950'lerde Alman tiyatrosunu temsil eden Friedrich Dürrenmatt ve Max Frisch uygulamaya koydu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman edebiyatı. Savaş sonrası dönemi edebiyatında, üsluplar ve düşünce biçimleri çeşitlendi. Batı Almanya'nın savaştan sonraki edebiyatı, Grup 47 çevresinde yeniden dirildi. Bu gruptan olan, Heinrich Böll, Günter Grass ve Uwe Johnson savaş sonrası dönemin önde gelen edebiyatçıları oldular.

Grup 47 yazarlarının yanı sıra çeviri aracılığıyla uluslararası okur kitlelerine ulaşan yazarlar da oldu; şairlerden İngemorg Bachmann ve Paul Celan; oyun yazarlarından Peter Weiss ve Peter Handke; Doğu Alman romancı Christa Wolf. Almanya'nın birleşmesi, doğudaki diğer yazarların da Batılı okurlara ulaşacağı müjdesini vermektedir.

Alman kısa tüylü puanteri

Alman av köpeği. XIX. yy. sonlarında Alman avcılarının yetiştirdikleri Alman kısa tüylü puanteri, kokusundan yerini belirlediği avını, hem karada, hem suda izleyip, yakalayabilir.

Alman kısa tüylü puanteri, puanter, blood hound, foxhound, vb. cinslerden türetilmiştir. Her çeşit avda kullanılabilen bu köpekler, av köpeklerinin en iyilerinden sayılırlar. Avları hem karada, hem de suda izler; koku duyusu son derece gelişmiştir.

Yükseklikleri 62,5 cm dolayında, ağırlıkları 32 kg'ın üstündedir. Kuyruk uzunluğunun 2/5'den çoğu kesilir. Açık ya da koyu kahverengi olan pürüzsüz postunda, grimsi beyaz ya da koyu kahverengiden, karaciğer rengine kadar benekler bulunabilir.

Alman Konfederasyonu

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yerini alması için Alman devletlerinin Viyana Kongresi'nde (Bk. VİYANA KONGRESİ) oluşturdukları gevşek topluluğa verilen ad. Konfederasyon, Avusturya ile Prusya arasındaki çekişme yüzünden kısa sürede etkisizleşmiş, Avusturya'nın Yedi Hafta Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra dağılmıştır (1866).

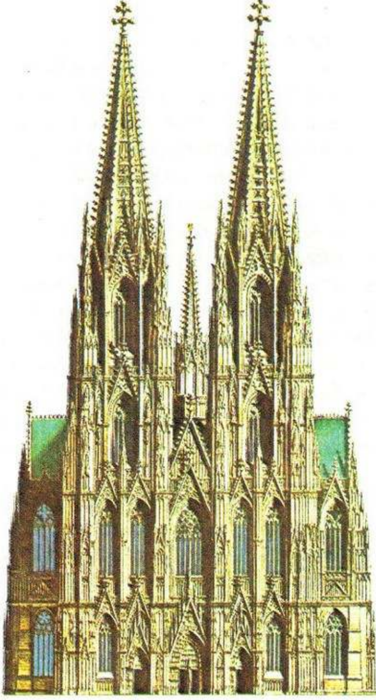
Alman kurt köpeği: Bk. ALMAN ÇOBAN KÖPEĞİ.

Alman Sanatı ve Mimarlığı

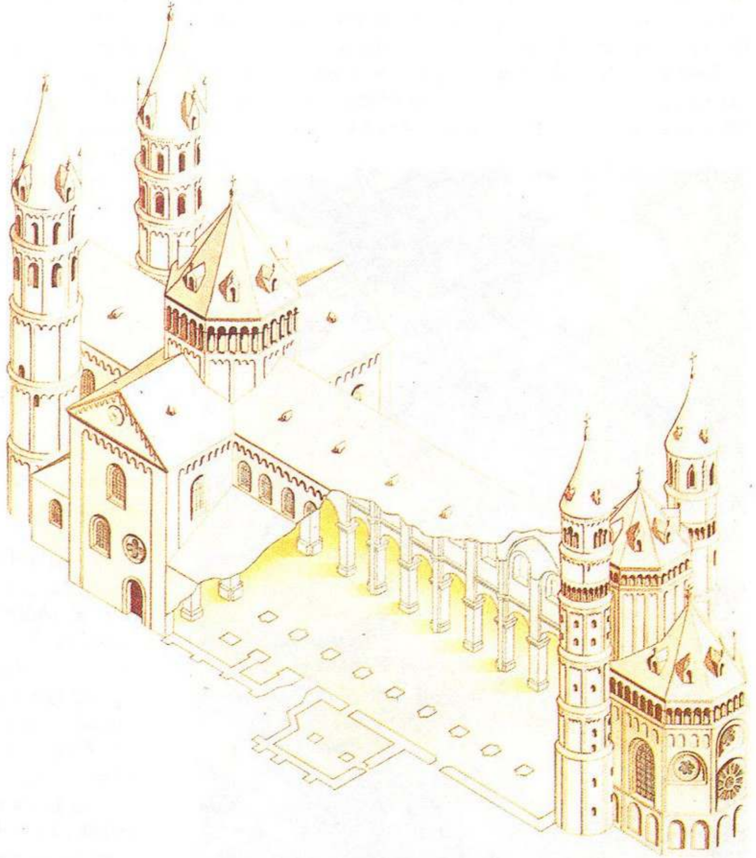
Bu maddede tanımlanacak Alman sanatı ve mimarlığı, 1871 yılında tek bir Alman devleti haline gelen birçok prenslik ve krallığın sanatsal üretimini konu alacaktır. Avusturya sanat ve mimarlığı, her ne kadar Alman kültür mirasıyla aynı özellikleri taşımaktaysa da, bu konuya başka bir maddede değinilecektir (Bk. AVUSTURYA SANATI VE MIMARLIĞI).

Karolenj sanatı ve Otto sanatı. Alman sanatının başlangıcı hıristiyanlık öncesi devirlere kadar inerse de, ancak Karolenjler zamanında (VIII. ve IX. yy'lar) Alman toprakları üzerinde önemli bir sanatsal ve mimari üslup ortaya çıkmaya başladı. Krallığı şimdiki Almanya'nın birçok kısmını kapsayan ve kuzeydeki başkenti bir Alman kenti olan Aachen'de bulunan Frank kralı Şarlman, Roma İmparatorluğu'nun debdebesini hem poli-

Worms Katedrali (1110-81) XI. ve XII. yüzyıllarda Rhineland'da odaklanan Alman roman üslubunun tipik bir örneğidir. Doğu ve batı cephelerinin dışardan bakıldığında görülen merdivenli iki dairesel kulesi, avluyu geçen sivri uçlu bir çatı ile birleşen sekizgen bir kulesi, avluyu destekleyen çifte bölmeli ve kasnaklı bir kubbesi ve 1234'te eklenmiş ufak çokgen bir koro yeri vardır.

Köln katedralinin yapımına 1248'de başlanmış, ama her biri 157 m yükseklikteki iki çan kulesi ve avlu, özgün taslaklara uygun olarak 1842-1890 arasında tamamlanmıştır.

tik hem de kültürel alanda yaşatmaya çalıştı. Akademisyen ve sanatçıları toplayıp korudu, İtalya ve Bizans'tan kitaplar getirterek yerel sanatçılara klasik (Roma) ve Bizans örneklerini tanıma fırsatı verdi. Bizans etkisi, büyük olasılıkla Ravenna'daki San Vitale kilisesi örnek alınarak yapılan Şarlman'ın Aachen'deki Saray Capella'sında (790-805), klasik etkisiyse Roma'daki Conctantinus kemerlerinden esinlenerek yapılan Lousch'daki saray kapısında görülmektedir (Bk. KAROLENJ SANATI VE MIMARLIĞI).

Elyazma süslemeleri sanatında, Godescalc İncilleri (781-83; Ulusal Kütüphane, Paris) zamanın Alman sanatçılarının klasik biçimlerle yerel gelenekleri birleştirmek için nasıl çabaladıklarını göstermektedir. Bu elyazmadaki *Tahtta Oturan İsa* minyatürü, klasik süslemeyi kuzeyin karakteristik soyut İrlanda süslemeleri ile bağdaştırmaktadır. Şarlman'ın *Taç Giymesi*'ndeki Aziz Natta figürü (800-10; Ulusal Kütüphane, Viyana) çalışmadaki filozof ve şairlerin eski tasvirlerinden örneksenmiştir.

Şarlman İmparatorluğu'nun IX. yy'da yıkılmasından sonra, çok az sanatsal çalışmanın yapıldığı bir politik, ekonomik ve kültürel gerileme devri başladı. Bu karışıklık dolu yıllar, X. yy'da imparator Otto I ve yerine geçenler (Saksonlar ya da Otto'nun soyundan gelenler) Almanya'da düzeni yeniden kurunca sona erdi. Ne var ki bu süre içinde Almanya ile Kuzey Avrupa ve Akdeniz kültür merkezleri arasındaki bağlar zayıflamış ve Otto dönemi mimar ve sanatçılar -Karolenj ve Roma-Bizans modellerinden tamamiyle kopmasalar da-kendi yerli üsluplarını geliştirdiler.

Bu üslup, belki de dönemin en önemli kilise yapısı olan Hildesheim'daki Aziz Michael kilisesinde (1001-31) görülebilir. Karolenj dönemindeki kiliseler gibi, avlusunun doğu ve batı ucunda Roma kiliseleri avlularında görülenlere benzer bakışımlı kuleler bulunan bu kilisenin, kuzeyden ve güneyden girişleri olan ek bir çapraz sahını vardır. Bu kilisede görülen önemli bir başka yenilik de avlunun içine ek geçiş meydanın ve -daha sonraları birçok Ortaçağ kilisesinde değişmez bir bölüm haline gelen- bir destek sistemidir. Kilisedeki Bronz kapılardaki (1015) figürler (eski Roma'dan bu yana ilk tek parça halinde dökülmüş kapılardır), yalnızca bir sonraki dönemin büyük boyutlu heykellerini müjdelemekle kalmaz, ayrıca yerel Otto üslubundaki gelişmeye de tanıklık eder. *İsa'nın Taç Giymesi* sahnelerindeki klasik durgunluğun tersine, bir ifade gücü bronz figürlerin pandomimleri çağrıştıran tavır ve davranışlarının en önemli özelliğidir. Benzer biçimde tahta *Gero Haç'ı* (969-76), çarmıha gerili İsa'nın acılarını herhangi bir Karolenj ya da erken hıristiyan dönemi sanat ürününden daha canlı biçimde anlatır.

Böyle dramatik anlatımlara dönemin elyazmalarında da sık rastlanır. *Otto III İncili*'nde(983-1002) de görüldüğü gibi birçok Otto'lar dönemi süslemecisi klasizmin açıklığından, durgunluğundan vazgeçmiş ve yazmadaki figürlerin düzensiz duruşları ve donuk hareketlerinde görüldüğü üzere ileri bir anlatımcılığa yönelme

gözlenmektedir.

Roman sanatı. Otto'nun soyundan gelen son hükümdar 1024'te ölünce, Almanya'da Roman sanatı döneminin başlangıcını simgeleyen Franken sülalesi başa geçti. Çağın belki de en önemli gelişmesi, mimarlara, birçok önroman yapının yanmasına neden olmuş düz tahta çatıların yerine ateşe dayanıklı duvar tavanlar yapabilme olanağı veren kasnaklı kubbelerin ortaya çıkışıdır.

Speyer Katedrali (1082-1106) en erken dönemde yapılmış, tam kubbeli roman kiliselerden biridir. Bu yapının getirdiği yenilikler, daha sonra Mainz ve Worms katedrallerinin genişletilmesinde kullanılmıştır. Pek çok diğer roman yapı gibi, Speyer katedrali de görünüşte yekparedir ve iç kısım -Otton sanatı doğrultusunda ürünler veren sanatçıların tersine- katedralin iç düzenini yansıtacak biçimde çok sayıda bağlantıyla birleştirilmiştir.

Mahşerin Dört Atlısı *(1498) Alman Rönesans ressamı ve grafik sanatçısı Albrecht Dürer'in 15 tahta kalıp resminden biridir. Dürer'in düşüncesinde, Tanrı'nın son yargısı dehşete düşmüş insanlığın üstüne ölüme eşlik eden, ata binmiş üç süvari biçiminde gönderilecektir.*

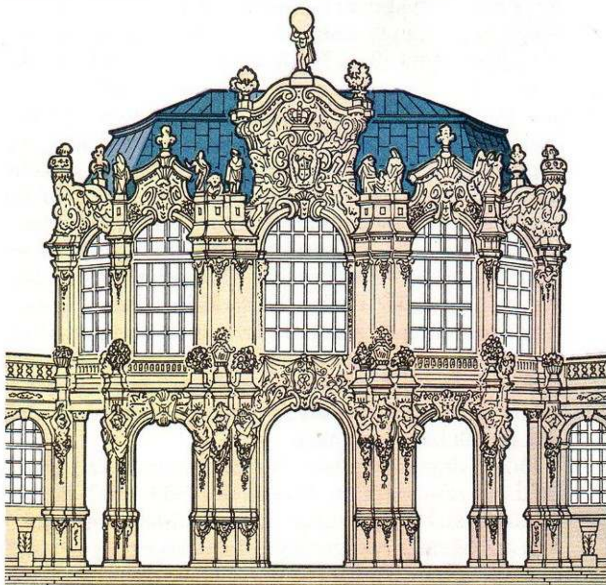
Dönemin diğer mimari gelişmeleri, XII. ve XIII. yy'larda, Fransa'dan Almanya'ya kadar yayılan Cluny ve Citeaux tarikatlarının etkisine tanıklık eder. Yalnızca kiliseler değil, ek yapılar, yatakhaneler ve diğer manastır binaları da gelişmiş mimari düzenlemelerden paylarını aldılar.

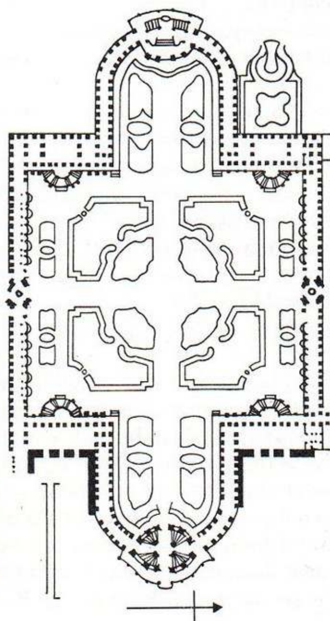
Her ne kadar Avrupa'nın başka yerlerinde VIII. ve IX. yy'lardaki hemen hemen bütünüyle unutulan yapı dışındaki taş oymalar roman sanatı döneminde yeniden canlanmaya başlamışsa da Alman topraklarında bu durum gerçekleşememiştir. Oyma kabartma ve figürlere Fransız, İspanyol ve İtalyan roman katedrallerinin dış yüzeylerinde sık sık rastlanmaktaysa da aynı şey Almanya için geçerli değildir. Buna karşılık, bunların yerine koro yerinde, mezarlarda, vaftiz çeşmelerinde ve kutsal eşya mahfazalarında, küçük fildişi aynalarda, çok iyi korunmuş bu tür heykellere rastlanabilir. Ayrıca roman katedrallerinde pencerelerin genişletilmesiyle boyalı cam işi de önemli bir sanat haline geldi. Bu sanatın günümüze kadar gelen örneklerinden en çarpıcı olanı - hâlâ ilk konduğu yerde durmaktadır- Augsburg katedralindeki beş peygamber çevrimidir (1120-30).

GOTİK SANAT

Gotik üslubun Almanca konuşulan topraklara girişi yavaş oldu: Ancak XIII. yy'ın ikinci yarısında, büyük Fransız gotik anıtların yapılmasından sonra Alman katedralleri roman karakterlerini kaybetmeye başladı. Alman Gotik mimarisinin iki büyük örneği, Strasbourg katedrali (avlusuna 1235'te başlanmıştır) ve Köln katedrali (1248'de başlanmıştır), Fransa'daki Saint Denis ve Amiens katedralleri örneksenerek yapılmıştır.

Buna karşılık Almanlar -gerçekte- Avrupa gotik sanatına iki önemli katkıda bulunmuşlardır. Birincisi, kuzeyde kumtaşının bulunmaması nedeniyle tuğla kullanma zorunluğudur. Tuğla, kumtaşıyla yapılan gotik katedrallerdeki karmaşık ayrıntılara izin vermediği için, güneydeki gotik yapıların kompleksliliğine karşılık kuzeyde süssüz, sade bir yapı tarzının oluşmasını sağlamıştır. ikincisi, büyük bir olasılıkla Fransız kökenli olmakla bir-

Soldaki resimde görülen Batı Köşkü, Balthesar Parmoser tarafından yapılmış heykellerle süslenmiştir. Sağda Zwinger'ın tek bölmeli galerilerini ve bir avlu etrafına çeşme ve havuzlar eklenerek düzenlenmiş taş köşkünü gösteren zemin planı yer almaktadır.

(Üstte) *Memmingen (Bavyera) yakınlarındaki Ottobeuren'de bulunan Benediktin manastır kilisesinin içi, Güney Alman rokoko üslubunun bir örneğidir. Johann Michael Fischer tarafından planlanmış bu mekân, dinamik etkisini, yapısından çok süslemeleriyle kazanmıştır.*

likte bütünüyle büyük Alman kentlerinde geliştirilen *Hallenkirche*'dir (salon-kilise). Marburg'daki Azize Elizabeth (1233-83) gibi erken dönem salon-kiliselerde görüldüğü gibi, sütunlu koridorlar avluyla aynı yükseklikte yapılmıştır.

Erken Alman gotik heykelciliği de Fransız etkisini yansıtır. Reims'daki figürlerle üslup benzerlikleri sergileyen ve Bamberg katedralindeki bir payandanın üzerine yerleştirilmiş olan *Bamberg Sürücüsü*'nde (geç XIII. yy.) bu etki açıkça ortadadır. Hem bu çalışma hem de Naumburg katedralinin koro yerindeki *Ekkehart ve Uta* (1250-60), XIV. ve XV. yy'larda da devam edecek olan XIII. yy. realizminin çıkışını sürdürdü. Gerçekten de XV. yy'da İtalya'da Rönesans idealizmi yayılırken, çağdaşı gotik Alman heykelciliği, özellikle hünerli ama sanat anlayışları birbirinden farklı Tilman Riemenschneider ve Veit Stoss'un yapıtlarında, gerçekçi ve anlamlı bir geç gotik sanatı biçiminde devam etti.

Resim alanında en önemli gelişme XIV. yy'da önce tahta panel resimciliğinin sonra da bez resimciliğinin geliştirilmesi oldu. Gerçi XIV. ve XV. yy'larda Siena etkisi egemen olmuşsa da 1450'den sonra Hollandalı kaynaklar da aynı ölçüde önemli etkiler yapmaya başladılar. Kuzeydeki Stephen Lochner (1400-51) ve güneydeki Konrad Witz'in yekpare ve sert biçimlerinin tersine, Jan Van Eyck'ın yumuşak ve akıcı bir üslup olarak da bilinen uluslararası üslubu resme egemen oldu. Rogier van der Weyden'den yoğun bir şekilde etkilenmiş olan Martin Schongauer, yalnızca geniş bir resim atölyesine öncülük etmekle kalmayarak, büyük bir olasılıkla, çağın kuzeydeki en hünerli bakır oyma tekniği ustası oldu. Bu teknik 1430'larda geliştirilerek yüzyılın ikinci yarısında tahta kalıpla yapılan resmin yerini aldı.

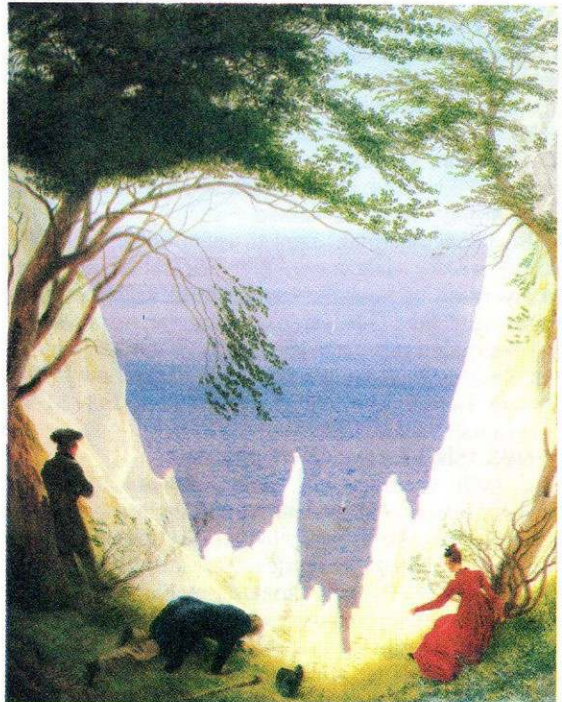
RÖNESANS VE BAROK

Erken XVI. yy. Alman sanatı, İtalyan Rönesansı etkisini ve onun kuram, insana ilişkin konular, mitoloji ve tarihsel olaylar üzerine yaptığı etkiyi gözler önüne serer. Pekçok Alman sanatçı, sanatı ve fikirleri ilk elden öğrenmek için İtalya'ya giderken, diğerleri dolaylı yoldan kuzeye ulaşan İtalyan resimlerini ve ve bu resimleri içeren baskı yapıtları inceleyerek öğrendi. Alman Rönesansı'nın tartışmasız en büyük sanatçısı, gerçekçi ve anlatımcı Alman geleneğini daha idealize ve insancıl İtalyan geleneğiyle birleştiren Albrech Dürer'dir. Çok yetenekli bir dinsel resim ve dünyevi konular ressam olan Dürer, aynı zamanda tarihin en büyük tahta kalıp ressamı ve hattatıdır. Genç Han Holbein de, Dürer gibi İtalyan resminin heybetli ve heykelsi biçimlerini kuzeyin gerçekçi geleneğiyle birleştiren hünerli portrecilerinden biridir. Diğer Alman Rönesansı ustaları arasında Albrecht Altdorfer, yaşlı Lucas Cronach, Hans Baldunggrien ve Matthias Grünewald sayılabilir. M. Grünewald Rönesans klasisizmini tamamiyle reddeden tek sanatçıdır. Fevkalade bir renk uzmanıdır,İtalyan tarzındaki heybetli ve idealize figürlerle ilgilenmemiş, ünlü *İsenheim Mihrabı*'nda (1510-15) Alman gerçekçi geleneğini yeni ve daha anlatımcı bir noktaya ulaştırmıştır.

Alman Rönesansı, -Reformun 1530'da dini konulardaki üretimin durmasına neden olması ve protestan bölgelerdeki ressamların, eskiden en iyi gelir kaynakları olan kilise hamilerini yitirmeleri yüzünden- oldukça kısa sürdü. Artık birçok sanatçı, kitap süsleyerek, portreler yaparak ve diğer bazı ufak tefek işler yaparak hayatını kazanmak zorundaydı.

Bu sönük sanat ortamı, XVII. yy'ın ortalarına kadar devam etti ve ancak 30 yıl savaşlarından (1618-48) sonra yeni bir Alman sanatçı kuşağı uluslararası sanat

1818'de Alman romantik ressamı Caspar David Friedrich, görkemli Rügen Adasında Görünüm *adlı tablosunu yapmıştır. Ön taraftaki insan figürleri, arka plandaki beyaz kayaların ve denizin görkemi karşısında gölgede kalmaktadır.*

(Sağda) *Almanya'da Hildesheim yakınlarındaki Alfeld an der Leine'de bulunan Fagus ayakkabı fabrikası, modern mimarlığın bir öncüsü olarak daha sonra uluslararası üslup diye adlandırılan metal ve cam perdeli duvarlarla yapılmış ilk yapılardan biridir.*

(Altta) *Max Beckmann'ın* Gece'*si (1918-19), umutsuzluk içinde çevrelenmiş kargaşalı bir figürler grubudur. Çalışma Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman halkının korku ve şaşkınlığını yansıtmaktadır.*

etkinliklerine katılmaya başladı. Yeni kuşak, herşeyden önce -zengin Almanlar'ın hamiliği sayesinde sanatlarının sürdürmek için Almanya'ya çağrılan çok sayıda İtalyan ve Avusturyalı mimarın kazandırdığı ivme sayesinde- mimarlık alanında oldu. Önde gelen Alman mimarlar arasında Johann Balthasar Neumann, Dientzenhofer ailesi ve Asam kardeşler, J.B. Fischer von Erlach ve Johann Lukas von Mildebrondt gibi sanatçılar Avusturyalılardan çok şey öğrendiler. Her yerden önce katolik Bovevya'da gelişen geç barok- rokoko üslubunun en göze çarpıcı örnekleri arasında, Neumann'ın Bamberg yakınlarındaki Vierzehnheiligen Kilisesi (başlangıç 1743), Asam kardeşlerin Münih'teki Aziz John Neponuk'u (1733-46) ve Johann Michael Fischer'in Ottobeuren Abbey kilisesi sayılabilir.

Bu yapıtların ortak özelliği, ışığın kullanılış biçimi, parlak renkler, dalgalı zeminler, yapısal biçimler, mimariyi resim ve heykelle kaynaştırarak sağlanan süsleme zenginliğidir. Gerçekten de mimarlar, resim ve heykel eklemeleri yapmaları için birçok yabancı sanatçı davet etmişlerdir. Dönemin en büyük fresklerinin İtalyan ressam Tiepolo'nun Würzburg Malikanesi (1751-53) için yaptığı freskler olduğu sanılır.

YENIKLASİK VE ROMANTİK DÖNEM

Geç XVIII. ve erken XIX. yy'ın yeniklasikçileri ilham kaynağı olarak yeniden eski Yunan ve Roma sanatına dönmüşlerdir. Yeniklasikçi fikirleri, Alman ressam Anton Raphael Mengs *Resimde Güzellik ve Zevk Üzerine Düşünceler* (1762) adlı yapıtında inceledi ve yeniklasikçi sanatın eğitimsel bir işlev taşıması gerektiğine inandı. XIX. yy'da Almanya'da müzelerin kurulmasında ve ayrıca Berlin, Münih, Düseldorf ve Dresden'deki sanat akademilerinin açılmasında yeniklasikçi kuramın katkısı büyüktür. Dönemin önde gelen mimarı, Berlin'de New Guard House (1818), Schauspielhous (1821) ve Altes müzesini (1824-28) yapan Karl Friedrich Schinkel'dir. Aynı türden çalışmaları Leo von Klenze Münih'te, Gottfried Semper Dresden'de gerçekleştirdi.

Bir yandan yeniklasikçi yapıtlar yükselirken, aynı dönemde, özellikle resim alanında romantik temalara karşı bir ilgi uyanmıştı: Casper David Friedrich, Philipp Otto Runge gibi sanatçılar, Johann Friedrich Overbeck, Peter von Cornelius (1783-1867) ve Karl Philipp Föhr (1795-1818) gibi sanatçıların hepsi, akademik ve klasik yönelimleri reddetmiş ya da manzara resimleri çizmişler ya da edebiyat ve İncildeki temalara ağırlık vermişlerdir. Orta ve geç XIX. yy. ressamları, Adolf von Menzel, Wilhelm Leibl ve Max Liebermann dahil, gerçekçi estetiğe ilgi duymuşlarsa da Anselm Feuerbach ve Hans von Marrées (1837-87) gibi bazı ressamlar, klasik gelenekte resim yapmayı sürdürmüşlerdir.

YİRMİNCİ YÜZYIL

XX. yy'ın başlarında birçok bölgesel anlatımcı grup oluştu. Wassily Kandinsky, Alexey von Jawlensky, Franz Marc, Paul Klee ve başka bazı sanatçılardan oluşan der Blaue Reiter (Mavi Sürücü) derneği Münih'te kuruldu. Derneğin amacı, insan ve hayvanın doğayla olan sıkı ilişkisi üzerine kurulu bir ruhsal sanatla toplumu gençleştirmekti. Grubun lideri resimleri, 1910'larda soyutçuluğun sınırlarına yaklaşan Kandinsky oldu. Buna karşılık, Die Brücke (Köprü) derneği ressamları - Ernst Ludwig Kirschner, Emil Nolde, Erich Heckel ve Karl Schmidt-Rottluff ve diğerleri - esinlerine kaynak olan ilkel nesnelerinin duyarlığını anımsatan, doğrudan ve daha yoğun anlatımlı bir sanat anlayışını benimsemişlerdir. Önce Dresden'de sonra Berlin'de odaklanan Die Brücke derneği sanatçıları, Der Blaue Reiter sanatçılarının daha lirik üslupları karşısında, şiddetli anlatımcılığın temsilcilerinden biri olmuşlardır.

XX. yy'ın erken dönemlerine egemen olan bir başka ilgi alanı da uygulamalı sanatlardır. 1890'lı yıllarda yetişen August Endell (1871-1915) gibi sanatçılar, bu hareketin köklerini, -zevk anlayışlarını, organik, kavisli biçimler aracılığıyla resim, tipografi, mobilya ve her cins eşyaya uygulayarak oluşturdukları- Jugendstil'e(Gençliğin Üslubu) dayandırdılar. Almanya'nın hızlı sanayileşmesi anlatımını, makine teknolojisi ürünlerine de uygulanabilecek açıkça modern ve işlevsel olacak biçimde tasarlanmış yapıtların yaratılmasını savunan Werkbund hareketinde bulmuştur. Sanat ve sanayiye yönelik bu pozitivist yaklaşım Birinci Dünya savaşıyla kesintiye uğramış ve Almanya'nın 1914-18 yılları arasında büyük yıkıma uğraması, 1920'li yılların sanatçıları arasında, sadece toplumsal ilgilerin gelişmesini sağlamıştır. Uygulamalı sanat hareketi tam ifadesini 1919'da Weimar'da kurulan daha sonra Dessau ve Berlin'de yerle-

şen Bauhaus'da (Yapı Evi) buldu. Walter Gropius, Ludwig Mies van der Rohe ve Marcel Breuer gibi mimarlar, Oskar Schlemmer, László Moholy-Nagy, Lyonel Feininger ve Josef Albers gibi ressam ve heykeltraşlarca idare edilen bu tasarım okulu, en gelişmiş ve genellikle geometrik biçimsel kavramları sanata uygulamaya çalışmıştır. Bauhaus, XX.yy'ın en etkili mimarlık ve tasarım okullarından biridir.

Birinci Dünya Savaşı'na ve modern kültüre daha karamsar bir tepki Berlin Dada grubundan geldi. Georg Grosz, Otto Dix, Raoul Hausmann (1886-1971) ve Richard Huelsenbeck (1892-1974) gibi siyasal açıdan motive olmuş ve savaşın getirdiği militarizme karşı çıkan sanatçılar, Weimar hükümetine polemikçi sanatlarıyla saldırdılar. Sık sık fotoğrafa ve kolaja başvuran, devlete karşı sözlü kampanyalar başlatan Dada'nın Alman biçimi, her ne kadar kısa ömürlü olmuşsa da, sanatın siyasal amaçlarla saldırgan biçimde kullanılmasına yolaçmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemi, ayrıca, birçok büyük ana temelde bağımsız sanatçı yetiştirmiştir. Bunların arasında Max Ernst ve Kurt Schwitters ile anlatımcı Max Beckmann sayılabilir.

Bütün bu ilerici hareketler 1930'ların başında nazizmin yükselişiyle durmaya başladı. 1937 yılında, Almanya'nın önde gelen ve en yetenekli sanatçılarının Alman müze koleksiyonlarında bulunan 650 çalışmasına el konmuş ve Münih'teki ünlü Entartete Kunst (dejenere sanat) sergisinde sergilenmiştir. Nazilerce kötüye kullanılan ve kötü bakılan sergideki pek çok çalışma İsviçre'ye gönderilmiş ve orada mezatta satılmıştır. Gelirlerini sansürcüler yüzünden kaybeden ve sanat malzemelerini yasal olarak satın alamayan birçok Alman sanatçı ve mimar ABD'ye ya da Fransa'ya göç etmiştir. Hitler'in emirleri doğrultusunda, avangard sanat, yerini, pekçoğu sonradan İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile yokedilecek olan, oldukça siyasal biçimli yeniklasik resme bırakmıştır.

Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Almanya çok az önemli sanat ürünü yaratabilmişse de, 1960'tan beri özellikle anlatımcı resim anlayışında en etkili çalışmalar gene Alman topraklarında üretilmiştir. Bu gelişmede en önemli katkıyı Joseph Beuys yapmıştır. 1960'larda Düsseldorf'taki sanat akademisinde öğretmenlik yapmasına ve yoğun bir özel çalışma temposu içinde olmasına karşın Beuys ve bütün öbür sanatçılar, çalışmalarında, XX. yy'da sanatçı olmanın getirdiği sorunlarla ve Alman edebiyat ve kültürüyle ilgili temalarla ilgilenmeye fırsat bulmuşlardır. Çağdaş Alman mimarların bir önemli isim de Gottfried Böhm'dür.

Alman telsi tüylü puanteri

Alman telsi tüylü puanteri gerek biçim, gerek yetenekleri bakımından alman kısatüylü puanterine benzer. Her türlü avda kullanılabilir. İki katlı postu dikenli, yırtıcı çalılara karşı ek bir koruma sağlar.

Postu dışında her yönüyle Alman kısa tüylü puanterine benzeyen köpek ırkı. Alman telsi tüylü puanterinin postu iki tabakalıdır: Yumuşak, sık alt tabaka, düz sert ve telsi tüylerden oluşan üst tabaka, Almanya'da XIX. yy'ın ikinci yarısında, Alman kısatüylü puanteri ile birkaç cinsin melezleştirilmesiyle elde edilmiştir.

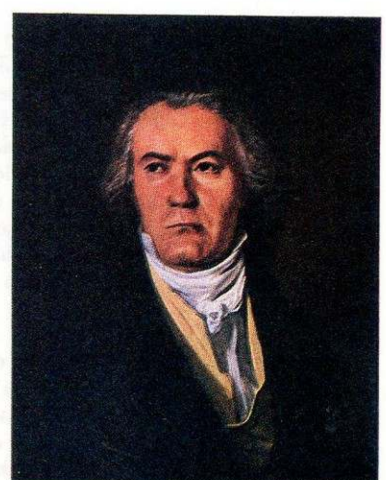
Alman ve Avusturya Müziği

Orta Avrupa'nın Almanca konuşulan ülkelerinde yaşayan besteciler Ortaçağ'dan XX. yy'ın ortalarına dek, Batı sanatı müzik uygarlığının omurgası sayılan zengin ve çeşitli bir müzik üretmişlerdir. Açıkçası, diğer besteciler de önemli ve kendine özgü besteler yapmışlar ve Alman üslubunu etkilemişlerdir. Örneğin İtalya - müzik etkinliğinin önemli bir merkezi olarak etkisini Ortaçağın sonundan, XVIII.yy'ın sonlarına dek sürdürmüştür- sadece opera alanında değil, enstrümantal sonatlar,

Johann Sebastian Bach (solda) *barok dönemin en büyük Alman bestecilerinden biriydi; ne var ki dehası ancak ölümünden sonra anlaşılabildi. Wolfgang Amadeus Mozart* (ortada) *ve Ludwig van Beethoven'se* (sağda), *sağlıklarında üne kavuştular.*

konçertolar ve vokal şarkılar alanında da hatırı sayılır bir merkez olmuştur. Fransızlar, bu İtalyan biçimlerin bazılarını kullanmışlar, bunlara saraya özgü bir şıklık vererek yerel motiflerle süslemişler ve Fransa'ya özgü temaları hemen göze çarpacak biçimde kullanmışlardır. İtalyan ve Hollandalı bestecilerle birlikte Fransız müzisyenler polifonik üslupta, bütündeki melodik parçaların kendiliğinden öne çıkmasının temellerini atmışlardır.

Almanlar, başlangıçta yabancı ülkelerde meydana gelen bu gelişmelerin pek çoğunu reddettilerse de, kendi bünyelerine uyarladıkları öğeleri seçkinliğin en üst basamaklarına yükselttiler. XIX. yy'ın başlarında Alman ve Avusturyalı besteciler kendilerine ait yeni biçimler ve türler üretmeye başlamışlardı. Klasik üslup modern konser repertuvarının içindeki sanat ve senfonileri besleyen temasal ve armonik materyalleri organize etmede oranlı bir yakınlaşma -XVIII. yy'ın sonu ve XIX. yy'ın başlarında Alman müzik merkezlerinde, özellikle Viyana'da- geliştirilmiştir. Bu klasisizm, Romantizme dönüştüğünde Almanlar ve Avusturyalılar tarihseli girişim üstünlüğünü ele geçirip, XX.yy'a taşımışlardır.

ORTAÇAĞ

Bugün Almanya ve Avusturya iki farklı ülke olmakla birlikte, tarihsel olarak tek bir kültürel bölge oluşturur ve müzik tarihi de coğrafi, siyasal ve dinsel gelişmeye ayak uydurur. Bu iki ülkenin Avrupa'nın merkezinde bulunması, kültürel düşüncelerin kavşak yeri haline gelmelerinde etken olmuştur.

Kökeninde, Alman müzik geleneği, eski Romalılardan, Macarlardan, Islavlardan ve eski Almanlardan etkilenmiştir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, gregoryen şarkılar -ya da tek sesli sade şarkılar-, müzikte dinsel temalı arayışların sürdüğü dönemde esin kaynağı olmuştur. Avusturya'da, V. yy'a kadar inildiğinde, tek sesli sade şarkıların Salzburg'daki manastırlarda kullanıldığı görülür; diğer yerlerdeyse ancak VIII. yy'da bu şarkılara rastlanmaya başlar. Bu dönemde, daha sonradan Almanya olarak anılacak topraklar Şarlman'ın hükümdarlığındaki Frank İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. 843'te, Alman toprakları, günümüzdeki Fransa ve İtalya topraklarını karşılayan bölgeden ayrıldı. 962'de Almanların egemenliğindeki Büyük Roma Germen İmparatorluğu, Otto I'e (Alman krallarının 3.sü) Papa'nın hükümdar tacı giydirmesiyle kuruldu.

İlk Alman hükümdarları düzenli olarak saraylarını taşıdıkları için, saray yaşantısının merkezleri (ve müzik geleneği) hemen kök salmadı. Bununla birlikte, Avusturya'da olduğu gibi manastırlar müzik etkinliğinin merkezleri olarak kaldılar. X. ve XI. yy'da Alman keşişler müzikle ilgili bilimsel yapıtlar topluyorlardı; sözkonusu keşişlerin bazıları, konulara sadece felsefi bir açıdan yaklaşırken, diğerleri uygulamalarla ilgileniyorlardı. Yani, Alman keşişler, geleneksel tek sesli sade şarkı formüllerine çeşitlemeler ekliyorlardı. Bu, daha özgür, ilham edilmiş bestelerin doğmasına olanak verdi; bunlara örnek olarak, sıradışı ezgiler, ilahiler ve muhtemelen ilk büyük kadın besteci ve dönemin önde gelen aydınlarından olan Hildegard von Bingen'in (1098-1179) besteleri verilebilir. Çeşitli bestelerin yanısıra ahlâksal içerikli bir oyun ve tıp üzerine, doğa ve kutsal konularda kitaplar kaleme aldı, papalarla, imparatorlarla ve krallarla yazıştı.

Manastır kiliseleri ve manastırlar dışında dinsel müzik, yeni bir biçim alıyordu. Almanya'da yavaş yavaş bir halk müziği geleneği doğmaya başladı ve giderek gelişen bu geleneği Alman misyonerler dini amaçlarla kullanmaya başladılar; Latince'den çok kendi yerel dillerinde söyledikleri dini bir halk müziği doğdu.

Saray müziğinde yerel dilde şarkı söyleme geleneği, XI. ve XIV. yy'daki Alman halk şairlerinin etkisi altında doğmuştur. Fransız halk şairlerinden ve epik şairlerinden esinlenen, doğal halk ezgilerini ve hattâ tek sesli şarkıları kullanan Alman halk şarkıcıları monodik tarzda (bir melodi dizisini enstrümantal bir bölümün izlemesi) epik aşk şarkıları yazdılar. Alman halk şarkıcılarının en ünlüleri arasında Walther von der Vogelweide, Neidhardt von Reuenthal ve Henrick von Meissen (Frauenlob adıyla tanınır, 1255-1318) sayılabilir. Halk şarkıcıları genellikle soylu sınıftandı; ama XIV. yy'da «meistersinger»ler - orta ve alt tabakadan şarkıcılar - soylu şarkıcıların yerini aldı. Meistersingerler, kendi bestelerinin ve sanatlarının yayılması için okullar kurdular ve diğer ülkelerin bestecilerini de etkileyen, muhafazakâr, polifoniden uzak bir üslup yarattılar.

RÖNESANS VE ERKEN BAROK DÖNEMLERİ

Polifoni yani çokseslilik, XV. yy'da Almanya'da Hollandalı besteciler Heinrich İssac ve Roland de Lassus (Orlando di Lasso) ve Ludwig Senfl (1490-1543) gibi Alman besteciler sayesinde Viyana'da ve büyük Alman kentlerinde saray ve kiliselerde ilerleme kaydetti. Enstrümantal müzik de bu dönemde ortaya çıktı; dans müziğiyse evlerde çalınıyordu; kliselerde çalınan org müziği, Avrupa'da en çok Almanya'da gelişmişti. Bu dönemde müzik, salt saraylar ve kiliselerle sınırlı kalmıyordu, uygarlaşma kaygısı güden kent hükümetleri de müzisyenlere iş vermeye başlamıştı.

XVI.yy'da Martin Luther'in etkisiyle gelişen Reform hareketi, Alman kentlerindeki müzikte de değişiklikler yarattı. Luther'in reform geçirmiş kilisesinde yapılan ilk müzik, ilahi bestelerdi -basit kutsal bir ilahinin yerel ağızla söylenen çoksesli düzenlemesi- ;bunlar yüzyıldan uzun bir süre önemlerini koruduktan sonra, yeni keşfedilen yazılı basın nedeniyle popülerliklerini kaybetmeye başladılar. 1511'de Luhther'in ilahileri basıldı. Avusturya'daysa luthercilik ve kilise müziğinin özü hüküm sürdü; 1600'lerde ilahileri besteleme geleneği sona erdi.

Müziği, ilahileri besteleme geleneğine dayanmayan birkaç Alman'dan biri, dönemin Hollandalı ve İtalyan bestecilerinin gelişimine de yansıyan eserler besteleyen XVII.yy. bestecisi Heinrich Schütz'dür. Sonuç olarak, canlı ve özel ilahi beste düzenlemeleri (genellikle İncil'den bölümler üzerine) bütün Avrupa'da tanınmıştır. Schütz, ayrıca bu tarzın Almanya'da moda olmasından çok önce, 1627'de *Dafne* adlı, bugün kayıp olan bir opera bestelemiştir.

Alman bestecilerden ancak birkaç tanesi sadece hoş tarihsel örnekler olmayan, aynı zamanda aktif repertuvarlarda canlı müzik olarak yaşayan eserler bırakmışlardır. Michael Praetorius, *Syntagma Musicum*'da döneminde popüler olan dans ve enstrümantal çalışmalara canlı örnekler sunar ve Johann Jocab Froberger, Johann Pachelbel Jan Reincken (1623-1722) gibi besteciler ve Dietrich Buxtehude solo klavye yazım sanatına zarafet getirdiler.

GEÇ BAROK

Bu besteciler, söz konusu bestecilerin eserleri üzerinde çalışan ve muhtemelen bazılarını da çalarken dinleyen Johann Sebastian Bach'ın atalarıydılar. Gelecek nesiller açısından, XVIII. yy'ın ilk yarısında Bach'ın kişiliği baskın çıktı; o dönemde besteciden çok klavye virtüözü olarak değer kazanmıştır, çünkü daha genç bestecilerin -buna kendi oğulları Johann Christian Bach ve Carl Philipp Emanuel Bach da dahildir - klasik döneme giden yolu işaret eden *stil galant*'ı (seçkin üslup) geliştirdikle-

ri bir zamanda o kendini, atalarının şatafatlı bestelerini mükemmelleştirmeye adamıştır.

Bugünün bakış açısıyla, Bach'ın müziği, Rönesans'ta başlayan çoksesli üslubun vardığı en yüksek noktadır. Eserleri arasında, dört mükemmel orkestra suiti, keman konçertoları, klavyeler ve çeşitli nefesli enstrümanlar, Brandenburg Konçertoları, yüzlerce koro çalışması (küçük Latince ilahilerden ve şarkılardan , büyük düzenlemelere dek değişen) ve solo keman, çello, org, telli saz ve çimbalo için birçok beste sayılabilir. Bununla birlikte en şaşırtıcı besteleri, Bach'ın sağlığında çalınmayan ve diğerlerine örnek olacak kadar iyi bir grup eserdir. Bunların arasında *B Minör, Müzik Armağanı* (Das Musikalisches Opfer) ve Bach'ın tamamlayamadan öldüğü *Füg Sanatı* (Die Kunst der Fuge) sayılabilir. Georg Frideric Handel ve Georg Philipp Telemann, Bach'ın çağdaşları olmakla birlikte ondan çok daha kozmopolit ve ünlüydüler. Handel, Almanya'yı oldukça erken bir yaşta terk ederek önce Italya'ya gitti (ve burada operaya âşık oldu), sonra Ingiltere'ye yerleşerek en tanınmış orkestra çalışmalarını ve oratoryolarını besteledi.

Telemann,Almanya ve Polonya'da(bu ülkenin renkli folklor ezgilerinden etkilendi) birçok görevde bulundu, sonunda Hamburg'a yerleşti. Telemann, daha önce sıraladığımız bestecilerden daha çok eser verdi. Çalışmaları arasında, 40 opera, 600 orkestra süiti, 44 tane İsa'nın çarmıha gerilmesini konu alan müzik, 700 şarkı ve sayısız konçerto ve sonat vardır.

Telemann, Bach'a ya da Handel'e göre daha basit, daha dolaysız bir üslupla yazdı; bunlar, toplumun, yoğun, ağır bestelerden bıkması olgusuna cevap veren, iyi düzenlenmiş ama hafif dans müziği niteliğinde ve sade -ama duyguları doğrudan etkileyen- kutsal bestelerdi. Yeni üslup da oldukça canlıydı; bireysel hareketler karşıt temalarla düzenleniyordu; müziğin basitlik iddiasına rağmen, dikkatli bir dengelem zorunluğuna inanılıyordu. Zevklerdeki bu değişiklik, 30 yıl savaşlarıyla birlikte, müziğin sosyal yapısında da değişikliğe yolaçtı. Alman kentlerinin kaynakları savaş yüzünden kuruyunca, belediyelerin desteklediği loncalar, amatör, ama bir hayli iyi eğitimden geçirilmiş üniversite öğrencilerine ve ancak zaman zaman müzikle uğraşan diğer müzisyenlere elverişli bir ortam hazırladılar.

KLASİK DÖNEM

1740'larda, Berlin, Dresden ve Mannheim, orkestraların (ve orktestra müziğinin) geliştiği merkezler durumundaydı. Berlin'de, Büyük Frederick (Prusya kralı Frederick II) - kendisi de bir besteciydi - aralarında flüt virtüözü C.P.E. Bach, kuramcı Johann Joachim Quantz ve diğer bazı parlak çalgıcıların da bulunduğu bir orkestrayı bir araya getirdi. Aynı zamanda, aynı yerde bir opera binası da kurdu. Mannheim da büyük ve parlak orkestrasıyla tanınıyordu; bestecileri arasında Johann Stamitz ve Franz Xaver Richter'in (1709-87) de bulunduğu bu sanatçılar vardı, dramatik, dinamik kontrastların da kullanıldığı, kendine özgü, senfonik bir üslupla çalıyorlardı.

XVIII.yy'ın sonunda müzikteki gelişmenin ağırlığı Avusturya'ya kaydı. 1760'larda Macar Esterhazy ailesi, döneminin en çok saygı gören bestecisi Franz Joseph Haydn'ı koruyuculuğu altına almıştı. Esterhazy prensi Haydn'ın alışılagelmiş biçimlerle özgürce deneyler yapmasına izin verdi; sonuç olarak Haydn, telli kuvartet, senfoni ve sonatı modern biçimlere sokabildi; karşıt temaların *stil galant* kavramı üzerinde araştırmalar yaparak, örneğin sonat biçimini anlatan çalışmalar yazdı: İki tema;üç bölümlü bakışımlı yapı; bir gelişme bölümü ve bir içerik tekrarı (erken dönem iki bölümlük İtalyan sonat biçiminden oldukça uzaktı). Son yıllarında Haydn, Paris ve Londra'dan büyük, kalabalık heyetlerle besteci olarak çalıştı ve Viyana'da yaşadı. Oda müzikleri, operalar ve oratoryolar da dahil olmak üzere toplam 104 senfoni besteledi.

Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart daha küçük bir çocukken onun bir müzik dehası olacağını anlamıştı; gerçekten de, genç Mozart müziğin en parlak mucizelerinden biriydi. Babası Leopold'un desteğiyle, klavsen ve keman çalmayı ve beste yapmanın temellerini öğrendi ve 10 yaşına gelmeden Avrupa saraylarını yetenekleriyle fethetti ve ilk senfonilerini besteledi. Sonuç olarak bunların 41 tanesinde (bazı müzikologlar, bellibaşlı üvertürlerinin de bu sayıya dahil edilmesini savunarak bestelediği toplam senfoni sayısının 60 olduğunu öne sürerler) yapısal biçimi geliştirerek, parlak bir anlatım biçimine yönelmiştir.

Mozart, oda müziğinden, solo piyano sonatlarına, orkestra çalışmalarına ve operaya dek, denediği her tarzda başarılı oldu. Kaleminden, akıl almaz bir hızla akan müzik, dehanın başarılı damgasını taşır. Opera alanında, Mozart çalışmaya, yeni geliştirilen singspiel ile başladı, müzikal interlüdler ve aryalarla komik tiyatronun konuşma diyaloglarını birleştiren bir Almanca biçimi oluşturdu. *Saraydan Kız Kaçırma* (Die Entführung aus dem Serail, 1782) ve *Sihirli Flüt* (Die Zauberflöte, 1791) de dahil olmak üzere, eserleri, yalnızca tarzın en büyük örnekleri olmakla kalmaz, gelecek yüzyılda da gelişmeye devam edecek Alman operasına geniş ufuklar açar.

Haydn ve Mozart, meyvelerini Ludwig van Beethoven'ın çalışmalarında veren bir müzik devrimini başlattılar. Rheinland'da doğan Beethoven, Haydn'la çalışmak için Viyana'ya yerleşti ve ömrünü burada geçirdi. Tam bu dönemde, edebiyat ve sanat alanında romantizm çağı doğuyordu: Siyasal alandaysa, ufukta devrim vardı. Ordudan, özgürlük bildirileri ve aristokrat olmayan kitleler için eşitlik istemleriyle, Almanya'da krallık aleyhtarı fikirlerin tohumları atılıyordu.

Beethoven, üstleri Viyana soylu sınıfından olmasına rağmen, bu devrimci ve romantik ortamda yetenekleriyle kendisinin onlarla eşit (hattâ belki daha üstün) olduğunu kabul ettirdi. Soylu arkadaşları ona engel olmadılar. Beethoven'ın erken dönem çalışmalarında hem Haydn'ın üslubuna öykünme, hem de klasik üsluba yakınlık görülür. 1804'te (neredeyse tamamen sağır olduğu bir dönemde) "yeni bir biçim" dediği tarz üzerinde çalışmaya başladı ve Beethoven «Eroica» idealinin romantik kavramını yakaladı, Üçüncü Senfoni'yi bu dönemde bestelemiştir. Bundan sonra, çalışmalarının bir çoğu, idealize edilmiş, yüksek fikirlerde ve okuduğu romantik edebiyatın ruhuyla (özellikle de Goethe'nin yapıtları), konularında görülen çelişkileri ve tutkuyu ön plana çıkarabilmek için müzik dilindeki dramatik öğeleri artırdı. Eserleri, Bach, Haydn ya da Mozart'ınkilerden az sayıdadır. Sadece, 9 senfoni, 5 piyano konçertosu, 1 keman konçertosu, 1 opera (1803 ve 1814 arasında çeşitli defalar sahnelenmiş ve hiçbir zaman tam anlamıyla başarılı olamamıştır), 32 piyano sonatı ve oda müziği yapıtları(16 gerçekten parlak kuvartet de dahil olmak üzere).

ROMANTİK ÇAĞ

Beethoven'in ardından gelen kuşaklar, onu, yeri hiçbir zaman doldurulamayacak bir müzik devi olarak gördüler. Beethoven'ın gölgesinde ilerleyen Alman ve Avusturyalı besteciler, onun, dışavurumcu romantik üslupta ilerlerken mümkün olan her açılımı denediğini görmüş-

Erald Kaiser'in 1847'de yaptığı, Robert ve Clara Schumann tablosu. Alman Romantik şiir okulundan esinlenen Schumann ve karısı, seçkinliği ve melodisindeki açıklığıyla tanınan piyano müziği ve vokal şarkılar bestelemişlerdir. Bu dönemde, özellikle şarkı Alman müziğinde gelişmiştir.

lerdir. Viyana'da çalışan Franz Schubert, Beethoven'ınkinden daha az fırtınalı ama aynı oranda tutkulu müzik besteleri yapmıştır. Schubert, aynı tutkuları yumuşak bir biçimde armonize edilmiş oda müziği, senfoniler ve piyano sonatlarıyla dile getirmiştir, yaklaşık 600 bestesi vardır. Schubert, şiirlerin kendisine verdiği geniş alanlarda yazdı, bu alanların gelişimi hareketle özdeşleştirdi ve şarkısındaki her dizede kendini anlattı.

Almanya'da, bu dönemde, Flex Mendelssohn, orkestra, koro ve oda müziği çalışmaları yapıyordu ve bunlar Schubert'in çalışmaları kadar melodikti, ve Robert Schumann, aynı dönemde kendini en başarılı biçimde, piyanoyla anlatıyordu. Schumann, Schubert'e göre daha ilginç bir besteciydi. Yapıtlarının bir çoğu - örneğin, *Kelebekler, Senfonik Etüdler* ve *Karnaval* - zeki kıvılcımlar içerir. Schumann'nın eşi, Clara Wieck (1819-96) de önce piyanist olarak çalmasına rağmen aynı zamanda yetenekli bir besteciydi.

Schumann, bestelerin yanısıra, müzik eleştirileri yazdı, felsefeyle ilgilendi, atalarının ve çağdaşlarının felsefe ve müzikle ilgili yapıtlarını değerlendirdi. Onu şaşırtan bestecilerden biri, Hamburglu Johannes Brahms'dı; Brahms, geniş alanlı romantik orkestranın tüm avantajlarından yararlanırken, tutucu yanıyla da klasik yapısal modellere sırt çevirmemeyi başarıyordu: Dört senfonisini, Beethoven'in ideali yönünde geliştirir; bunlar, daha küçük ölçülerde olmalarına karşın en iyi yaratılmış oda müziği çalışmalarıdır. Pek çok çağdaşı gibi, Brahms da kendini lirik şarkıcı olarak tanımladı ve eserleri Schubert'inkiler kadar etkileyici oldu.

ALMAN MÜZİK DRAMASI

Brahms XIX.yy. müziğinin tutucu kanadını temsil ederken, Richard Wagner sanatı ilerleten radikal güçlerden biri olmuştur. Wagner, operayla, Carl Maria von Weber'in çalışmalarıyla gündeme gelen bir biçimde ilgilendi. *Der Freischutz* (1821) ve *Euryanthe*'de (1823), drama ve hareketliliği tanımlamada orkestraya görülmemiş bir önem vererek, singspiel geleneğinde büyük bir adım attı. Ayrıca, belirli bir karakteri, nesneyi, hareketi ya da tiradı temsil eden müzik temasının (leitmotiv) kullanımına öncülük etti ve temsil ettiği karakteristikleri yükseltti. Bir anlamda, leitmotiv, operaya senfoni ve sanata uygun temasal bir düzen getirdi (sonatın temaları düzenli bir mantıkla sıralanırken.) leitmotiv dramatik bağlam olarak tanımlanmaktadır).

Wagner, boş karakterlerinin ve dramanın izin verdiği ölçüde, leitmotivin kullanımını genişletti. Wagner'in armoni dili, müziğe mistik bir duyum katan kromatizmin zaptedilemeyen kullanımıyla damgalanmıştır. Olağandan daha büyük orkestralar için operalar bestelediğinden Wagner, güçlü, dramatik sesli, zengin orkestraların önünde söyleyebilecek şarkıcılar aramıştır. Operalarının birçoğu, bölümler, karakterler ve topraklarının insanları çerçevesinde geçen milliyetçi çalışmalardır. Dört bölümlük *Der Ring der Nibelungen* (1848-74) çevrimi eski tanrıların mitolojisine dayalı bir epik dramadır.

Wagner'in çalışmalarındaki karmaşıklık ve ölçülülük hiçbir zaman aşılamadıysa ardından gelenler opera sanatının bestelerini ilerletmek için başka yöntemler buldular. Richard Strauss, çalışmaları ve bazı ilk dönem operalarında - *Salome* (1905) ve *Elektra* (1908)-, dinleyicleri, seçimleriyle ve kullandığı renkli müzikle şaşırttı. Öte yandan, *Der Rosenkavalier* (1911), *İntermezzo* (1923) ve *Capriccio* (1941) gibi çalışmalarında modern tonlama dili ve orkestra yapısı ile seçkinliğin yeniklasik denebilecek duyumu arasında ilginç bir denge kurdu.

Strauss'un en son orkestra çalışmaları senfonik şiirlerdir. Operalarına benzer biçimde, bunlar da *Till Eulenspiegel'in Neşeli Maceraları* (1895) gibi hafif olanlar ve *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (Also Sprach Zarathustra, 1896) ve *Bir Kahramanın Hayatı* (Ein Heldenleben, 1898) gibi daha ciddi olanlar vardır.

Diğer besteciler, orkestranın ses tonlarını kullanan ve operanın kaynaklarını daha hafif, daha popüler bir yola çeken çalışmalar yarattılar. Bunların en ünlüleri arasında, renkli orkestra valsleri ve küçük operası *Die Fledermaus* (1874) ile tanınan Strauss'un oğlu, orkestra şefi Johann Strauss; kendini operetlere adayan Alman besteci Albert Lortzing (1801-51); *Şen Dul* (Die Lustige Witwe, 1905) adlı yapıtıyla ünlü Macar kökenli Viyanalı besteci Franz Lehar, operet sanatını XX.yy'a taşıdılar.

20. YÜZYIL

Avusturya'da XIX. yy'ın sonunda Anton Bruckner ve Gustav Mahler, senfoniyi Haydn, Beethoven ve Brahms'ın geçtiği yolda ilerletmeye devam ettiler. Fakat, Wagner'in operaya zeki boyutlar getirmesi gibi, Bruckner ve daha başarılı olan Mahler, senfoninin hedefini (Mahler'de orkestrayla eşlik edilen şarkı da vardır) epik boyutlara genişlettiler. XX.yy'ın ilk yıllarında yaşayan Mahler, orkestra virtüözunu benzersiz bir boyuta getirdi. Eserleri, duygusal yoğunluğun ve esinin anlatımıdır ve dışavurumcu romantik üslubun doruk noktasını temsil ederler.

Mahler'in izinde yürüyenler, XX.yy'ın başlarında romantizmin devrini doldurduğunu kavradılar. Arnol

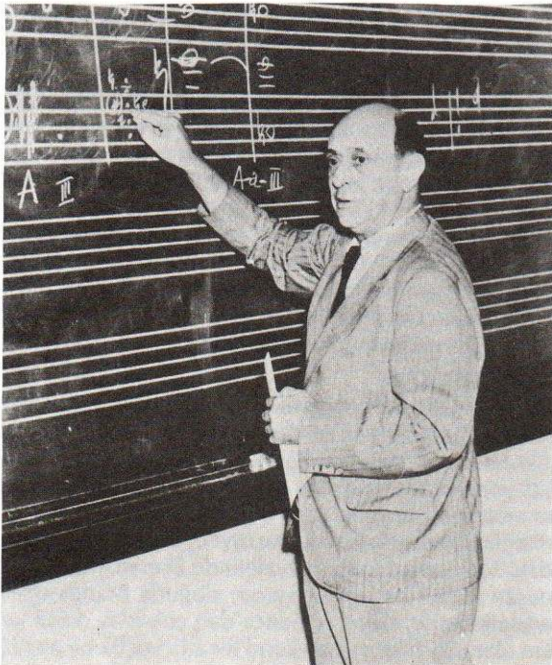
Otto Böhler'in yaptığı bu karikatürde XIX.yy. bestecisi Richard Wagner, eleştirmenlerle çevresi sarılan bir dev olarak gösterilmiştir.

Schoenberg, *Gurrelieder* (1901-13) ve *Verklarte Nacht* da dahil olmak üzere ilk dönem yapıtlarında Brahms'ın ve Mahler'in romantik estetik anlayışının dışında besteler vermiştir. Bununla birlikte, 1920'de bir dizide 12 nota kullanarak yeni bir yöntem geliştirdi ve bundan sonra bu dizilerin permutasyonlarını kullandı, eserlerindeki tema materyalini bunun üzerine kurdu. Bu tür besteler (12 nota sistemi ya da dizi müzik olarak adlandırılırlar), her dizi küçük parçalara ayrılabileceği için aslında tahmin edilebileceğinden daha karmaşıktır. Dizi yöntemi, Schoenberg'in de kavradığı, bestecilerin taze materyel bulabileceği, majör ve minörlerin bağlayıcılığından uzak bir yöntemdir. Daha sonra besteciler, sadece perdelerle değil, ritmlerle, nota renkleriyle ve dinamiklerle diziler yaparak, dizi yöntemini uç noktalara taşıdılar.

(Solda) *Besteci ve orkestra yönetmeni Gustav Mahler'in, 1890'larda Hamburg'da orkestra yönetmenliği yaparken ve ilk senfonilerini bestelerken yapılmış bir portresi. Bestecinin müziği, folklor öğeleri ve Alman romantik ruhuyla bezenmiştir.*

(Altta) *Avusturyalı besteci Arnold Schoenberg atonal müzik üzerinde çalışmaya 1900'lerin başında girişti. Bu araştırmaları, besteciye, dizi yöntemiyle yapılan müziğin bir biçimi olan 12 nota tekniğinin kurallarını belirleme olanağı verdi. Schoenberg, Avrupa'da ve Amerika'da müzik kuramı dersleri verdi.*

Schoenberg, iki öğrencisi Alban Berg ve Anton von Webern'le birlikte, «İkinci Viyana Okulu» adı verilen okulu kurarak Viyana'da çalıştı. Ne var ki bu sanatçıların her biri değişik bir yol seçtiler, ama 12 nota okuluyla yaratılabilecek üslupların çeşitliliğini göstermek için çalışmalarını biraraya getirdiler; Schoenberg, yöntemini geleneksel oda müziği ve orkestra biçimine uyarladı; Webern, toplu halde veciz minyatürler bıraktı; Berg, diğerlerinden daha çalışkan çıktı, iki opera -*Wozzeck* (1921) ve *Lulu* (1935), bir romantik keman konçertosu (1935) ve birkaç şarkıyla oda müziği- bıraktı.

Nazilerin iktidara gelmesi, Almanya'nın müzik dünyasındaki egemenliğine son verdi. Schoenberg ve öğrencilerinin müziği "bayağı" olarak nitelendi - daha popüler bir tetral müzik yapan Kurt Weil ve Paul Hindemith'in yenibarok ve yeniklasik müziği de aynı damgayı yedi. Schoenberg, Weil ve Hindemith Almanya, Avusturya ve 1930'larda Alman idaresine giren diğer Avrupa ülkelerinden yüzlerce besteci, şarkıcı, yazar ve sanatçının yaptığı gibi Amerika'ya kaçtılar. Bu felaketten sonra Alman beste geleneğinin kendine gelmesi uzun sürdü. Savaşın ardından Almanya yabancı bestecilerden gelen müziğe açık olmasına rağmen, kendi bestecilerinden sadece birkaç tanesi ün kazanabildi. Bunların arasında, elektronik müzik ve elektronik teyp ve konvansiyonel çalgılarla müzik yaparak etki yaratan besteci Karlheinz Stockhausen ve operalar, senfoniler, oda müziği ile avangard, hattâ yeniromantik olarak tanımlanabilecek Hans Werner Henze sayılabilir.

Almanya

Orta Avrupa'da devlet. 1871'den 1945'e kadar birleşik bir devlet olan Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iki devlete bölündü: Almanya Federal Cumhuriyeti (Batı Almanya ya da Federal Almanya), Demokratik Alman Cumhuriyeti (Doğu Almanya). 1990'da, Doğu Almanya'daki komünist rejimin yıkılmasından sonra Doğu Almanya, Federal Almanya ile birleşme doğrultusunda oy kullandı.

Orta Avrupa'da yer alan birleşik Almanya, kuzeyde Kuzey denizi, Danimarka ve Baltık denizi, doğuda Polonya ve Çekoslovakya, güneyde Avusturya ve İsviçre, batıda Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'yla sınırlıdır.

1990'daki birleşmeden önce, Almanya ile İkinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanları olan ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa arasında bir dizi karmaşık antlaşma yapıldı. Birleşik Almanya, Batı'yla ittifakını, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) ve Avrupa Topluluğu'na (AT) üyeliğini sürdürdü. Bununla birlikte, eski Doğu Almanya'yı oluşturan kesime NATO birlikleri ya da nükleer silah yerleştirilmesine izin verilmedi. Bu bölgede kalmayı sürdüren Sovyet birliklerinin 1994 sonuna kadar geri çekilmesi kararlaştırıldı.

Batı Alman Deutsche Mark'ı her iki ülkede de geçerli tek para birimi durumuna geldi ve ülkenin iki bölümünün ekonomik, toplumsal eğitsel ve yasal sistemleri birleştirildi. Berlin birleşik Almanya'nın yeni başkenti ilan edildi; bununla birlikte hükümet kurumlarının eski Batı Almanya başkenti Bonn'dan Berlin'e aktarılması için 12 yıllık bir takvim öngörüldü. Yasal olarak birleşmiş olmakla birlikte, ülke zengin "Batı" ve yoksul "Doğu" biçiminde ikiliğini sürdürdü. Yeni birleşik devletin önündeki en önemli sorun, doğu kesiminin ekonomik ve toplumsal bakımdan yeniden yapılandırılmasıdır.

YÜZEYŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLAR

Almanya beş coğrafi bölgeye ayrılabilir: Kuzey Alman-

ALMANYA FEDERAL CUMHURİYETİ

GENEL BİLGİLER. Yüzölçümü: 356 945 km^2. Başkenti ve en büyük kenti: Berlin 3 420 119: (1990 tah.).
TOPLUM YAPISI. Nüfusu (1991 tah.): 79 500 000; nüfus yoğunluğu: Km^2'ye 223 kişi. Nüfus dağılımı (1991): Kentlerde % 83, kırsal kesimde % 17. Yıllık nüfus artış hızı (1990): %0,0. Resmî dili: Almanca. Başlıca dinler: Protestan, katolik.
EĞİTİM VE SAĞLIK. Okuma yazma oranı (1991): Yetişkin nüfusun %100'ü. Üniversite sayısı (1991): 49. Hastane yatak sayısı (1991): 850 000. Hekim sayısı (1991): 190 000. Ortalama ömür (1991): Kadınlarda —78,0; erkeklerde —72,1. Bebek ölüm oranı (1991): 1 000 canlı doğumda 11,2.
EKONOMİ. GSMH (1990): 1,2 trilyon dolar; kişi başına ulusal gelir: 19 750 dolar. Etkin nüfus dağılımı (1991): tarım — % 6,7; sanayi — % 47,5; hizmetler — %45,8. Dış ticaret (1990): Dışalım — 197,5 milyar dolar; dışsatım — 225 milyar dolar; ticaret yaptığı başlıca ülkeler: Fransa, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Belçika-Lüksemburg, BDT. Para birimi: 1 Deutsche mark = 100 pfennig.
YÖNETİM. Türü: Federal cumhuriyet. Yasama gücü: Federal Parlamento. Yönetim bölümlenmesi: 16 eyalet.
ULAŞIM. Demiryolları (1991): Toplam 46 032 km. Karayolları (1991): Toplam 528 619 km. Başlıca limanları: 15. Başlıca havaalanları: 12.

ya ovası, güneye geçiş bölgesi, ortadaki yüksek bölge (Mittelgebirge), Alpler'e geçiş bölgesi, Alpler.
Kuzey Almanya ovası. Baltık denizi kıyısının güneyinde yer alan bu dalgalı bölge, Büyük Avrupa ovasının bir parçasıdır. Ovanın üstü, bir bölümü buzul kökenli Dördüncü Zaman tortullarıyla örtülüdür. Baltık denizi ve Kuzey denizi kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır; ama kıyı suları bu bölgeyi sığlaştırdığı için doğal limana rastlanmaz. Verimsiz topraklardan ancak yoğun bakım ve gübrelemeyle ürün alınabilir.
Güneye geçiş bölgesi. Ovanın güneyinde, üstü ince bir buzultaş gereçleri tabakasıyla örtülü, son derece verimli lös topraklarından oluşan, geçiş kuşağı yer alır. Geçiş bölgesinde bir dizi alçak ova bulunur. Bunların içinde en belirgini güneybatıdaki Köln girintisidir. Ülkenin taşkömürü ve linyit yataklarının büyük bölümü bu geçiş bölgesinde yer alır. Mittelland kanalı bölgenin can damarı işlevi görür.
Ortadaki yüksek bölge. Geç paleozoik sistemin yıpranmış parçalarından oluşan, kırılma geçirmiş bir alan olan ortadaki yüksek bölge yoğun ormanlarla kaplıdır; birbirinden ayrı tek tek tepeler, sönmüş yanardağlar, yaylalar ve granit kütleleri birbirini izler. Yüksek alanlar arasında güneybatıda Schwaben ve Franken'deki sarp alanlar, kuzeyde ve doğuda Harz dağları, Thüringen ormanları sayılabilir. Bölgedeki çok sayıda doruk ve vadi arasında en güzel görünümlüsü, 80 km uzunluğunda, çoğu yeri dar, Bingen'den Bonn'a kadar sarp bir boğaz oluşturan Ren ırmağının orta vadisidir. Ren Avrupa'nın en işlek su yoludur.
Alpler'e geçiş bölgesi ve Alpler. Alp dağlarının kuzeydoğusunda yer alan Alpler'e geçiş bölgesi, geniş bir ovayı andırır. Alpler'den doğan akarsular, geçiş bölgesini enlemesine, bataklık vadilerle aşarlar. Bunlardan yalnızca Tuna ulaşıma elverişlidir. Alpler'in yalnızca küçük bir kesimi Almanya'da, ülkenin güney ucunda yer alır; Almanya'nın en yüksek doruğu olan Zugspitze (2 962 m), Münih'in güneyindedir.
Akarsular. Almanya'da yaygın bir akarsu ağı vardır; bunların çoğu Baltık denizine ve Kuzey denizine dökülür. Bu konudaki en önemli istisna, Karadeniz'e dökülen Tuna ırmağıdır. Ren ırmağının Almanya'daki kesimleri ulaşıma elverişlidir. Moselle (Almancası Mosel) ve Main ırmakları Ren'in en büyük kollarıdır. Tuna'nın en büyük kollarıysa İnn, İsar ve Naab'dır. Öteki önemli ırmaklar arasında Elbe, Oder, Spree, Weser, Ems ve Saale sayılabilir. Almanya'nın en büyük gölü olan Konstanz gölü, Alpler'dedir.
İklim. Almanya'nın iklimi genel olarak ılıman iklimdir. Atlas okyanusundan esen yağış yüklü ve sıcak rüzgârlar nedeniyle, batı kesimde kışlar ve yazlar oldukça ılımlı geçer. Kuzeybatı Almanya'da yıllık sıcaklık ortalaması 10 °C dolayındadır; güneybatı kesimindeyse 12 °C'tır. Doğuda, daha sert bir kara iklimi egemendir, kışlar soğuk, yazlar kısa ve sıcak geçer. Yıllık sıcaklık ortalaması batıdakinden düşüktür: 2 °C - 4 °C. Baltık denizi kıyısındaki limanlar, kışın genellikle buz yüzünden kapalıdır.

Yağışlar Almanya'nın her yanına eşit biçimde dağılmıştır; en çok (864-1 016 mm) yağış alan yerler dağlık bölgelerdir. Yıllık ortalama yağış kıyıda 762 mm, doğu kesimde 406 - 508 mm'dir.
Bitki örtüsü ve hayvan topluluğu. Ülkenin dörtte birinden çoğu ormanlarla kaplıdır; bunların da çoğu dağlık bölgelerdedir. Ağaçların üçte ikisini kozalaklılar, özellikle de çam ve köknar oluşturur. Aralarında kayınların, gürgenlerin, kestane ağaçlarının, meşelerin ve ceviz ağaçlarının yer aldığı yapraklarını dökmeyen cinslerse, daha çok orta-batı ve güneybatı Almanya'daki nisbeten daha sıcak alanlarda yetişirler. Ren, Moselle ve Tuna ırmaklarının vadileri üzüm bağlarıyla örtülüdür.

Yaban hayvanları gerek sayı, gerek çeşit bakımından sınırlıdır; başlıcaları arasında geyikler ve karacalar sayılabilir; ama bazı ormanlık bölgelerde yaban domuzları da yaşar. Daha az bulunan türlerin başlıcaları ayı, kurt, tilki, yaban kedisi, su samuru ve porsuktur.

Egzoz gazlarının ve sanayi atıklarının çevreyi kirletmesi sonucunda, kirli maddelerin Almanya ormanları üstündeki zararlı etkisi, temel sorunlardan biri durumuna gelmiştir. Çevreye verilen zarar özellikle eski Doğu Almanya topraklarında çok ciddidir.

TOPLUM YAPISI
Dil ve din. Resmî konuşma ve yazışma dili, çağdaş Almanca ya da Yüksek Almanca'dır (*Hochdeutsch*); ama Almanların çoğunun kullandığı günlük dil, ülkenin çeşitli yerlerinde konuşulan lehçelerin etkisinde kalır. Almanca konuşanların hangi bölgeden geldikleri, şivelerine bakılarak anlaşılabilir. Kuzeyde, Danimarka sınırındaki Schleswig-Holstein eyaletinde Danimarka dili konuşan küçük bir azınlık vardır; doğuda Brandenburg eyaletinde de, dilleri Almanca'dan çok İslav diline yakın olan, Sorb'lar ya da Wend'ler adlı küçük bir azınlık

vardır.

Reformdan bu yana Almanya genel olarak protestan kuzey ve genel olarak katolik güney biçiminde iki bölgeye ayrılmıştır (1990'da toplam nüfusun, % 42'sinin protestan, % 35'inin katolik olduğu tahmin edilmekteydi). Protestanların çoğu Almanya evangelist kilisesine bağlıdır. Eski Doğu Almanya'da komünistlerin baskısıyla, nüfusun yaklaşık yarısı hiçbir dine bağlı değildi (bu oran batıda % 15'tir).

Din özgürlüğü anayasa güvencesi altındadır. Almanya'da devlet kilisesi bulunmamakla birlikte, her iki büyük kilise de devletten büyük mali destek alırlar. Kiliselere tanınmış en büyük ayrıcalık kilise vergisidir. Bir çalışanın gelir vergisinin yaklaşık % 10'u oranındaki bu ver-

gi, çalışanların bordrolarından otomatik olarak kesilir. Kilise vergisi gelir vergisine bağlı kılındığı için, ücretler arttıkça kiliselere istikrarlı, enflasyondan korunmuş bir gelir kaynağı oluşturur. Almanya'daki küçük Yahudi topluluğu (35 000) da, dinsel etkinlikleri için devletten destek almaktadır.

Nüfus. XX. yy'daki Alman tarihinin belirgin özelliği olan sık ve apansız değişiklikler ülkenin nüfusu, doğum oranı ve nüfus hareketleri üstünde önemli etki yapmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'nın nüfusu 75 milyondu. Savaştan sonra, Oder ve Neisse nehirlerinin doğusunda yaşayan yaklaşık 10 milyon Alman, bu bölgeden Reich'ın arta kalan topraklarına (Sovyet, ABD, İngiliz ve Fransız işgal bölgeleri) sürüldüler, (Almanya Ortaçağ'dan bu yana Avrupa'nın en büyük göç bölgesidir). Savaşta ölen asker ve sivillerin sayısı da nüfusu 70 milyonun altına düşürdü; bunun yaklaşık 50 milyonu Batı bölgesinde, 20 milyonu da Sovyet bölgesinde yaşıyordu. 1945'ten Doğu Alman sınırının 1961'de kapanmasına kadar (Bk. BERLİN DUVARI), yaklaşık 3 milyon Alman, Sovyet bölgesinden Batı'ya kaçtı. 50'li ve 60'lı yıllarda doğum oranlarının yükselmesi, Doğu Alman sığınmacılar ve yaklaşık 4 milyon yabancı işçi ve aileleri sayesinde, Batı Almanya nüfusunun artması sürdü. 1970'lerdeki ve 1980'lerin başlarındaki düşüşten sonra, Polonya, SSCB ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinden gelen Alman kökenlilerin etkisiyle, 1980'lerin sonlarında nüfus yeniden arttı.

Eski Doğu Almanya'da, sınırların kapatılması ve çocuk yapmayı teşvik edici hükümet programları sayesinde, yavaş, ama istikrarlı bir nüfus artışı sağlandı; Nüfus 1961'de 16 milyonun altındayken, 1989'da 18 milyona yükseldi. Birleşmeden bu yana 2 milyon kadar "doğulu" Alman batı bölgelerine göçmüştür. Günümüzde toplam nüfusun içinde ayrıca, 5 milyona yakın yabancı işçi vardır.

Nüfusları 500 000'i aşan Alman kentleri, büyüklük sırasına göre şöyle sıralanır: Berlin, Hamburg, Münih, Köln, Frankfurt Am Main, Essen, Dortmund, Düsseldorf, Stuttgart, Bremen, Duisburg, Leipzig, Hannover ve Dresden.

Yaş yapısı. Her iki dünya savaşının sonunda ve 1930'lardaki ekonomik çöküntü sırasında doğum oranlarının olağanüstü düşük olması nedeniyle, 1990 verileriyle 35-40, 50-55 ve 65-70 yaş gruplarının nüfusun içinde tuttukları yer öteki yaş gruplarına oranla düşüktür. İki dünya savaşının yolaçtığı yersiz ölümler de, erkek nüfusunda bir azalmaya yolaçmıştır; bu durum günümüzde 65 yaşın üstünde olanlarda açıkça görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde genç erkek sayısının düşük olması, ciddi işgücü sıkıntısının giderilmesi için yabancı işçi yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır.

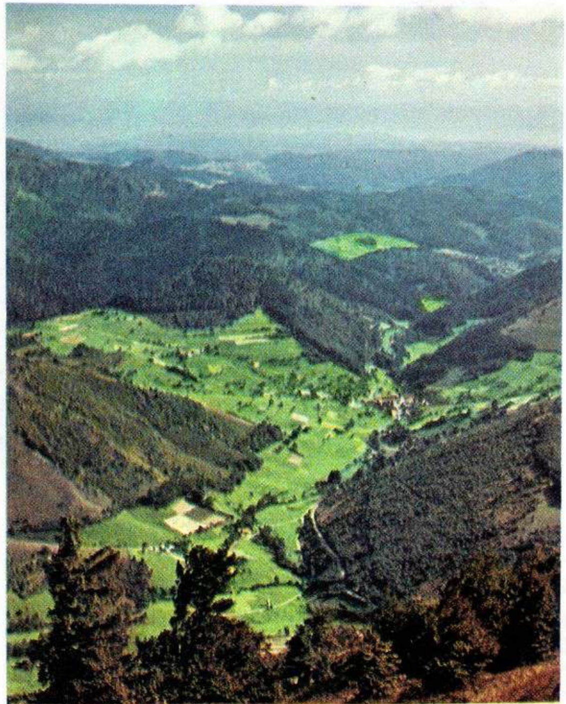
Toplum. Günümüzde Doğu ve Batı Almanya'nın biçimsel olarak birleşmiş olmalarına karşın, "Doğu"nun ve "Batı"nın toplumsal ve ekonomik sistemlerinin tam bütünleşmesi daha yıllar, hattâ belki yirmi-otuz yıl alacaktır. Almanya'nın batı kesimi, çok ileri bir sanayi sonrası toplumudur. Etkin nüfusun çoğu artık hizmetler kesiminde çalışmakta, teknik, yönetsel işler ağır basmaktadır; ekonomi dış ticarete bağımlıdır. Bu kesim aynı zamanda da çok hareketli bir toplumdur: "Batılı" Almanlar dünyanın en çok gezen insanları arasında yer alırlar. Buna karşılık eski Doğu Almanya kesimi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan başlayarak dünya ülkelerinden yalıtılmış, yurtaşlarının istedikleri gibi seyahat etmeleri yasaklanmıştır.

Eğitim. Almanya'nın eğitim sistemi, ekonomik başarıla-

(Solda) *Bavyera Alpleri'nde yer alan, yapımına 1869'da başlanan Neuschwanstein kalesi Alman bestecisi Richard Wagner'in üç operasına* (Lohengrin, Parsifal ve Tannhäuser) *, esin kaynağı olmuştur.*

Schwarzwald ya da Karaorman, Almanya'nın güneyindeki kesimlerde uzanan bir dağ sırasıdır.

Frankfurt am Main'ın tarihsel Römerberg (Römer) meydanındaki (resmin ortasında) *sivri çatılı eski evlerinin arkasında, kentin finans merkezindeki modern yapılar yükselir. Bir Roma ordugâhının yerine kurulmuş olan Frankfurt, Ortaçağ'da özerk bir imparatorluk kenti olmuş, Kutsal Roma imparatorları 1562'den başlayarak kentte taç giymişlerdir. Kırmızımsı renkli kuleli yapı* (resmin sağında) *Sankt Peter kilisesidir, 1848 devrimi sırasında Frankfurt Parlamentosu bu kilisede toplanmıştır.*

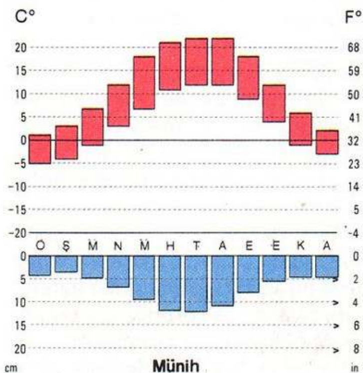
rında ve toplumsal düzenin istikrarlılığında belirleyici olmuştur. Birleşmeden önce yapılan antlaşma uyarınca, eski Doğu Almanya, kendi eğitim sistemini "Batı"nın modeline uyarlamayı kabul etmiştir. Batı Alman eğitiminin büyük bölümü üç yollu bir şema izler: 4 yıllık (6-10 yaş arası) bir zorunlu ilkokuldan sonra, öğrenciler üç gruba ayrılır. Birinci yoldan gidenler, 9 yıl boyunca Gymnasium'da (akademik eğitim veren lise) üniversiteye hazırlık eğtimi görürler; bu eğitim bir Abitur'la (Türkiye'deki eski olgunluk sınavına benzetilebilir) sona erer; bu sınavı verenler, harç ödemeden üniversiteye gitme hakkı kazanırlar. İkinci gruptaki öğrenciler altı yıla kadar süren genel bir orta öğretim (Realschule) görürler; akademik ve teknik öğretimin bir karışımını alırlar. Yetenekleri ve derslerde elde ettikleri sonuçlar elverirse Realschule'yi bitirenler Gymnasium'a ya da üniversiteye geçebilirler. Üçüncü yoldan gidenlerse beş ya da altı yıl genel bir okulda (Hauptschule) okurlar; bundan sonra da üç-dört yıl hem meslek eğitimi görüp, hem çalışabilirler. Bu gruptakiler, tam işgünü çalışmaya 18-19 yaşlarında başlarlar.

Her üç yolda da, ilk iki yıl yönlendirme dönemi sayılır; bir yoldan ötekine geçmek olanaklıdır. Genel olarak Alman öğrencilerin çoğu Realschule'yi ya da Gymansium'u bitirirler.

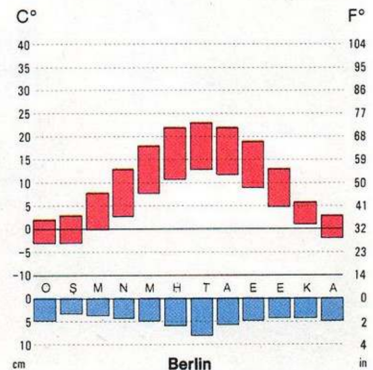
XIX. yy'da Alman üniversiteleri ders programlarının bilimdeki ilerlemeye ayak uydurabilmesinin öncülüğünü yapmış, öğretim ile araştırmanın başarılı ve becerikli bir bileşimini yaratarak yeni bir dünya standardı oluşturmuşlardır. En eski Alman üniversitesi olan Heidelberg Üniversitesi,1386'da kurulmuştur. Öteki ünlü üniversiteler arasında Freiburg (1457), Münih (1472), Thübingen (1477), Marburg (1527) ve Göttingen (1737) üniversiteleri sayılabilir.

Eski Doğu Almanya'nın karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birisi, eski komünist eğitim sisteminden Batı modeline geçmektir. Eski Doğu Almanya'daki öğretmenlerin, üniversite profesörlerinin ve okul yöneticilerinin çoğu Komünist Partisi üyesi olduklarından, bakanlık hizmetine alınmışlar ve çoğu istifa etmiş ya da erken emekli olmuştur.

Sağlık. Almanya'da, aşağı yukarı bütün Almanlara, ge-

Kırmızı sütunlar aylık sıcaklık ortalamalarını, mavi sütunlar aylık yağışları göstermektedir. Güneydeki Bavyera dağlık bölgesinde yer alan Münih'te yağışlar bol, sıcaklıklar ılımlıdır. Kuzey ovasında yer alan Berlin'de, yağışlı kara iklimine özgü sürekli yağış ve ılımlı sıcaklıklar gözlenir. İklim kuzeyden güneye doğru gidildikçe yavaş yavaş değişir. Kuzey denizi ve Baltık denizinin yumuşatıcı etkilerinin yerini, güneye doğru inildikçe giderek sertleşen kara ikliminin aşırılıkları alır.

lirlerine ve toplumsal konumlarına bakılmaksızın yüksek nitelikli bir sağlık ve hastane hizmeti sağlayan kapsamlı bir sağlık sistemi vardır. Sağlık sigortası programı işçi ve işverenin katkılarıyla finanse edilir ve ülkede yer alan 1 500'ü aşkın kasa tarafından yönetilir. Bu "hastalık kasaları" (Krankenkasse) ekonominin sektörlerine (iş, tarım ve meslekler), meslek gruplarına ve coğrafi bölgelere göre örgütlenmiştir. Artan sağlık giderlerini karşılamak için hükümet, 1989'da getirdiği giderleri azaltma önlemleriyle, sağlık hizmetlerinden yararlananların yaptıkları ödemeleri artırmıştır.

Kültür. Almanya'nın zengin bir kültür mirası vardır. Yazarlarının, sanatçılarının, bestecilerinin, yönetmenlerinin ve filozoflarının yapıtları, Alman kültürünü de, dünya kültürünü de yüzyıllar boyu zenginleştirmiştir (Bk. ALMAN EDEBİYATI; ALMAN SANATI VE MİMARLIĞI; ALMAN VE AVUSTURYA MÜZİĞİ). Devlet her zaman güzel sanatlar için, önemli bir koruyucu olmuştur; bu gelenek günümüzde de sürmektedir. Kültür etkinliklerinin hemen her çeşidi kamu fonları tarafından desteklenir. Örneğin opera ve tiyatro masraflarının yarısından çoğu federal hükümet, eyalet hükümetleri ya da yerel yönetim tarafından karşılanır. Bununla birlikte Almanya'da devletin kültür işlerine karışması çok az olmuş ve her zaman sertlikle eleştirilmiştir.

Ülkenin ünlü yazar ve sanatçılarının çoğunun sürgüne çıkmasına yolaçan Adolf Hitler'in Üçüncü Reich'ının yıkılmasından sonra, Almanya'daki kültür çevreleri Avrupa'yla ve uluslarası alanla olan bağlarını yeniden kurmaya çalışmışlardır. Günümüzde sanatın bütün alanlarında çok sayıda modern kültür yapıtlarına rastlanır. Kültür alanı yeni eğilimlere çok açıktır; çağdaş Alman yazarları, ressamları, mimarları, bestecileri ve film yapımcıları uluslararası alanda ün sağlamışlardır.

Bir sokak kahvesinde dinlenen Berlinliler, arka planda savaşta yıkılmış olan Kaiser Wilhelm Anı kilisesinin yıkıntısı görülmektedir. Kilise İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin bombalarıyla yıkılmış, kalıntıları, savaşın yol açtığı yıkımların unutulmaması için onarılmamıştır.

Doğu Almanya'daki komünist rejimin sona ermesiyle, "Batılı" ve "Doğulu" sanatçılar arasındaki, komünist sistemde kültürün işleviyle ilgili tartışmalar yeniden canlanmıştır. Eski Doğu Almanya'nın en önemli yazarlarından Christa Wolf, 1960 ve 1970'li yıllarda gizli polis tarafından nasıl gözetlendiği ve baskı altında tutulduğu konusunda bir anlatı yayınlayınca, bu tür görüşleri komünistler iktidardayken dile getirmediği için "Batı" Alman medyası tarafından yaygın bir eleştiriye uğramıştır. Eleştirilerde öne sürüldüğüne göre, başka yazarlar hapse atılır ya da kaçmaya zorlanırken, Wolf komünizme olan eleştirilerini belirli sınırlar içinde tutmuş ve ayrıcalıklı bir yaşam sürmüştür. Buna karşılık Günter Grass gibi başka "Batılı" yazarlar ise Wolf'u savunmuşlardır.

Benzer bir tartışma da Alman ressamları arasında olmuştur. Pek çok önde gelen "Batı" Alman sanatçı ve eleştirmeni, "Doğu" Alman meslekdaşlarının partinin uşakları olduğunu, her türlü sanatın kaynağı olan bireysel özgürlükleri yok eden bir ideolojiye (marksizm-leninizm) hizmet etmiş olduklarını öne sürmüşler, kendilerine baş hedef olarak da Doğu Almanya'nın en önemli ressamı olan Bernhard Heisig'i seçmişlerdir. Heisig bu iddiaları reddetmiş, ama pek çok "Batı" Alman müzesi onun ve başka eski Doğu Alman sanatçılarının yapıtlarını sergilemeyi reddetmiştir.

Genel olarak Almanya'daki kültürel kişiliklerin çoğu, Doğu Almanlara ülkelerinin Batı Almanya'ya "devir teslim"inden başka bir seçim bırakmayan hızlı birleşme yoluna karşı çıkmışlardır. Batı Almanya'nın en ünlü edebiyatçısı olduğu söylenebilecek Günter Grass, birleşmeyi özellikle eleştirmiş, Nazi rejiminde işlenen suçlar nedeniyle Almanya'nın geleneksel ulusal kıvanca ve yurtseverliğe sahip "normal" bir ulus olma hakkını ebediyen yitirdiğini öne sürmüştür.

EKONOMİ

Almanya dünyanın en önde gelen ekonomik güçlerinden biridir. 1990'da ABD ile Japonya'yı bile geçip, dünyanın en çok ticaret yapan ülkesi olmuştur. Avrupa'nın ekonomisi en güçlü devleti olan Almanya, 12 ülkeden oluşan Avrupa Topluluğu'nun (AT) ekonomik çıktısının yaklaşık % 35'ini sağlamaktadır. Oysa Almanya'nın doğal kaynakları nispeten azdır. Ekonomideki başarısının temelinde karmaşık işlenmiş ürünler, öncelikle de motorlu taşıtlar (otomobil, kamyon ve otobüs), kimyasal ürünler ve takım tezgâhları yapımı yatar.

Almanya ulusal gelirinin üçte birine yakınını dışsatımdan, özellikle AT ortaklarına yapılandan, elde eder. Birleşmeden ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin yıkılmasından sonra, Almanya'nın bu bölgede de önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Birleşmeden sonra eski Doğu Almanya'nın ekonomisi hızla gerilemiştir. Bu bölgede üretilen malların çoğu açık dünya piyasalarında rekabet gücünden yoksundur. Eski ticaret yaptığı ülkeler olan Rusya ve öteki Doğu Avrupa ülkelerininse, ürünlerini alacak sağlam paraları yoktur. Sanayi fabrikaları ve donatımının modası geçmiştir ve modernleştirilmesi gerekmektedir. Altyapısı (yollar, otoyollar, telefon sistemi, demiryolları, araçlar, kanalizasyon ve çöp tesisleri) da çok kötü durumdadır. Bütün bunların modernleştirilmesiyse bol miktarda sermaye yatırılmasını gerektirmektedir. Bunun büyük bölümü ülkenin batı kesiminden gelecektir. Söz konusu süreci tamamlamak için her yıl en az 100 milyar dolar gerekeceği hesaplanmıştır. Bu ekonomik sorunların yanı sıra, bölgede, doğal çevre de büyük zarar görmüştür; yerel yönetim, devlet yönetimleri ve mahkemeleri gibi yöne-

tim yapıları da eksiktir. Ekonominin hizmetler kesimi (oteller, lokantalar, eğlence tesisleri, bağımsız zanaatçılar ve dükkâncılar) de az gelişmiş durumdadır.

Sanayi. Kendine yetecek miktarda besini ve ham maddesi bulunmayan Almanya'nın ekonomik refahı, İngiltere ve Japonya gibi, büyük ölçüde uluslararası piyasalarda başarılı biçimde rekabet etmeye bağlıdır. Kısaca söylemek gerekirse, besin ve ham madde dışalımı yapmak ve bunların fiyatını işlenmiş ürün dışsatımıyla karşılamak zorundadır. Ülkenin en büyük sanayi kuruluşları arasında Stutgart'taki Daimler-Benz ve Aşağı Saksonya'daki Volkswagen şirketleri sayılabilir; bunların ikisi de önde gelen motorlu taşıt üreticileridir. Elektronik üretimineyse Berlin ve Münih'teki Siemens ile Stutgart'taki Bosch dev şirketleri egemen durumdadır. Kimya sanayisi, üç büyük şirketin denetimindedir. Bayer, Hoechst ve BASF. Alman kimya sanayisi, ürettiğinin yarısından çoğunu dışarı satmaktadır.

Madencilik ve enerji. Madencilik sanayisi aşağı yukarı yalnızca maden kömürüyle sınırlanmış durumdadır. Eski Doğu Almanya'daki büyük, ama kârlı olmayan ve çevreye zarar veren bir uranyum işletmesi 1991'de kapatılmıştır. Madenkömürü yatakları batı kesimdeki Ren-Ruhr ve Saarland eyaletlerindedir. Doğu kesimde de zengin linyit rezervleri vardır ve linyit bu bölgenin başlıca enerji kaynağıdır. Ama linyitin açıktavanlı işletmelerde çıkarılması, eski Doğu Almanya'da geniş alanların bu maden çıkarma işlemlerinden çok büyük zarar görmesine yolaçmıştır.

1960'lı yıllardan bu yana Alman maden kömürü sanayisinin talep düşüşü sorunu vardır. Batı Almanya'da maden kömürünün enerji kaynağı olarak önemi, 1950'de % 72'den 1990'da % 20'nin altına düşmüştür. Gene de, tek yerli enerji kaynağı olarak kalmakta ve maden çıkarma sanayisi büyük ölçüde devlet ile yerel hükümetler tarafından desteklenmektedir. 1990'da Almanya'nın elektriğinin % 34'ünü sağlayan nükleer enerji önemli, ama tartışmalı bir enerji kaynağıdır.

Tarım. Tarımın Alman ekonomisindeki önemi, ikinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana hızla azalmıştır. Batı Almanya'da tarımda çalışan etkin nüfus oranı 1950'de % 25'ten, 1980'lerde % 5'in altına düşmüştür. Tarım üretimi 1949'da GSMH'nın % 12'sini oluştururken, 1985'te bu oran % 2'nin altına inmiştir. Alman tarımı toprağın, emeğin ve sermayenin kullanımında, pek başarılı olamamıştır. Alman çiftlikleri ortalama olarak, AT'deki "Akdeniz"li olmayan ülkeler arasında, en küçük çiftliklerdir. Bu küçük boyutlar, büyük miktarda emek girdisi ve modern makinaların ekonomik olmayan biçimde kullanılması demektir. Alman tarım üretimi, korunmuş bir alanda istikrarlı alım fiyatları sağlayan, ama aynı zamanda da dev ürün fazlalarına yolaçan AT Ortak Tarım Politikası'nın bir parçasıdır.

Eski Doğu Almanya'da çiftçilerin çoğu, 1950'li yıllarda kolektif çiftliklerde toplanmaya zorlanmıştır. Birleşmeden bu yana, eski Doğu Alman tarımı yeniden örgütlenme sürecine girmiştir. Bazı kolektif çiftlikler kooperatif durumuna gelirken, bazıları tasfiye edilmiş ve toprakları da eski sahiplerine geri verilmiştir: Bunlar şimdi özel tarıma geri dönmeye çalışmaktadırlar. Ülkenin en zengin tarım alanlarından çoğu, eski Doğu Almanya'dadır; bu çiftçilerin, serbest piyasada rekabet edecek duruma gelmeleri gerekmektedir.

Ulaşım. Batı Almanya'da dünyanın en modern ulaşım sistemlerinden biri vardır. Ulaşım, ekonominin başarısında belirleyici rol oynar. En büyük ulaşım şirketi, devletin olan, 264 000 kişinin çalıştığı Federal Demiryolları'dır (Bundesbahn): Yolcu hizmetleri, bütün Almanya'da büyük kentler arasında saatte bir ulaşım olanağı

(Üstte) *Rheinland-Plafz'daki Bad Dürkheim'da bağ bozumu. Bölge, Dürkheimer Michelsberg'deki ve Dürkheimer Spielberg'deki bağlarıyla ünlüdür. Rheinland Plafz, Ren vadisindeki en önemli üzüm üreticisi bölgelerden biridir.*

(Solda) *Lombard köprüsünden Hamburg Hükümet konağının sivri kulesinin ve hemen arkasındaki Sankt Nikolas kilisesinin kulesinin görünüşü. Elbe ırmağının denize döküldüğü yerin ve Kuzey denizinin yakınında yer alan Hamburg, Almanya'nın en büyük limanı ve ikinci büyük kentidir. Kent aynı zamanda da, Federal Almanya'yı oluşturan 15 eyaletten biri olan Hamburg eyaletinin merkezidir.*

(Solda)
Almanya'nın en eski üniversitesi (1386), Neckar ırmağı kıyısındaki romantik görünümlü Heidelberg kentindedir.

(Altta)
Fotoğrafta adadaki kumsallardan biri ve denizin hemen arkasında yükselen kalker kayaları görülmektedir.

sağlar. Bilgisayar denetimindeki lokomotifleriyle saatte 402 km hız yapabilen yeni bir hızlı tren 1991'de hizmete girmiştir. Eski Doğu Alman demiryollarının da 1995'e kadar Bundesbahn'la birleştirilmesi gerekmektedir.

Ülkenin "Batı" bölümünde ayrıca, Avrupa'nın en modern ve en yaygın otoyol sistemi vardır. Hitler döneminde yapımına başlanan otoyollar, savaş sonrası dönemde hızla artan otomobil ve kamyon trafiğine ayak uydurabilmeleri için yaygınlaştırılmış ve büyütülmüştür: Batı Almanya'da özel otomobil sayısı 1950'de 2 milyondan 1988'de 34 milyona çıkmıştır. Günümüzde de otoyol ağı eski Doğu Alman otoyol sistemine bağlanmaktadır. Otoyollar Almanlar için de yabancılar için de ücretsizdir ve hız sınırlaması neredeyse yoktur.

Hava ulaşımı büyük ölçüde, bir bölümü devletin olan Lufthansa şirketinin elindedir. Eski Doğu Almanya'nın havacılık şirketi, 1991'de kapatılmıştır.

Ticaret. 1990'da Almanya'nın dış ticaret fazlası yaklaşık 58 milyar dolardı. 1949'da işe elinde hemen hiç döviz rezervi olmayarak başlayan Federal Almanya'nın, 1989'da yaklaşık 80 milyar dolarlık bir döviz rezervi vardı. Aynı tarihte ABD'nin rezervi 38 milyar, İngiltere'ninkiyse 41 milyar dolardı. Günümüzde "Doğu" bölgesine yapılan büyük yatırımların, 1990 yıllarında dışsatımların azaltılmasına, dışalımların artmasına yolaçması beklenmektedir; dış ticaret fazlası da düşme eğilimi göstermektedir. Ama uzun erimli bakıldığında, yeniden yapılandırılmış ve modernleştirilmiş bir "Doğu" Alman ekonomisi, Almanya'nın ticaret verilerine olumlu etki yapacaktır.

1980 yıllarında Federal Almanya'nın gemi yapımcılığı, elektronik ve otomobil pazarlarının küçümsenmeyecek bölümlerini, öteki ülkelerden, özellikle de işgücünün çok ucuz olduğu Japonya, Tayvan ve öteki Asya ülkelerinden gelen dışsatım ürünleri kapmıştır. Alman sanayisi bu meydan okumaya karşı koyabilmek için daha yüksek otomasyona yönelmiş, bu da en azından başlangıçta, işsizlik sorununu artırmıştır.

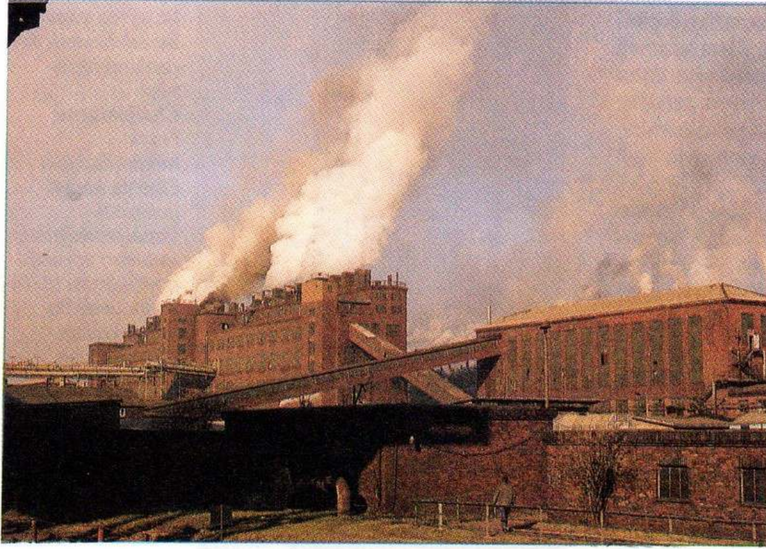
DEVLET YAPISI VE KURUMLAR

Birleşme, Batı Alman devletinin ve yönetiminin 1949 Temel Yasası'yla belirlenmiştir, Doğu Almanya kendi kendini feshedip beş yeni eyalete ayrılmış, bunlar da Federal Almanya'ya katılmışlardır. Yeni Alman eyaletleri, "Batı" Alman anayasasını ve yasalarını ciddi bir koşul öne sürmeden kabul etmişlerdir.

Almanya AT'deki tek büyük federal devlettir. Yürütme gücü Bonn ve Berlin'deki ulusal hükümet ile 16 eyalet (Land) arasında paylaşılmıştır. Eski Federal Almanya eyaletleri Baden-Württemberg, Bavyera, Berlin, Bremen, Hamburg, Hessen, Aşağı Saksonya, Rheinland-Plafz Nordrhein Westfalen, Saarland ve Schleswig-Holstein'a, 1990'da Doğu Almanya'dan gelen beş yeni eyalet eklenmiştir: Brandenburg, Mecklenburg-Batı Pomeranya, Saksonya, Saksonya-Anhalt, Thüringen (1952- 1990 arasında, federal yapıda olmayan Doğu Almanya, yönetim bakımından illere [*Bezirk*ler] ayrılmıştı).

Eyaletler eğitim, iç güvenlik (polis), devlet televizyonunun ve radyosunun denetimi de içinde kültür konularından birinci derecede sorumludurlar. Her eyaletin kendi parlamentosu ve halkoyuyla seçilmiş bir başbakanı vardır. Eyaletler ayrıca, Alman Parlamentosu'nun ikinci meclisi olan Federal Konsey'deki (Bundesrat) temsilcileri aracılığıyla federal hükümeti dolaysız yönden etkilerler.

Federal yapı. En önde gelen federal düzeyde karar alan organlar, parlamentonun birinci meclisi olan Federal Meclis (Bundestag) ve bir şansölye [başbakan] ile ba-

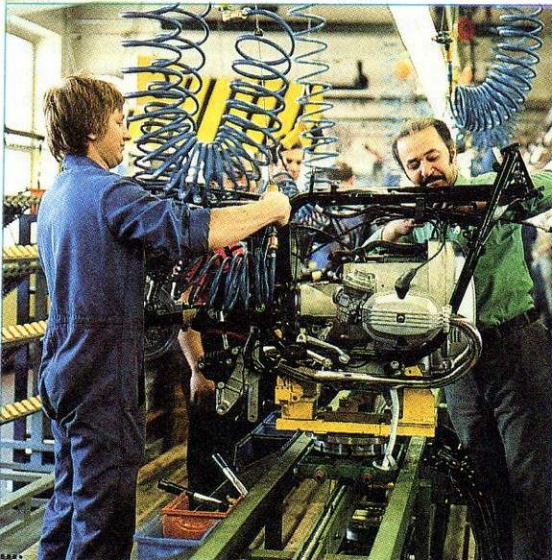
Birleşik Almanya'nın 1990'lı yıllarda karşı karşıya olduğu en ciddi sorunlardan biri, eski Demokratik Alman Cumhuriyeti'ndeki çevrenin temizlenmesidir. Doğu Almanya'daki komünist rejim, fabrikaları çevre üstündeki kirletici etkilerini hiç göz önüne almadan çalıştırmıştır. Fotoğrafta bunun bir örneği görülmektedir. Sorunun ana nedeni, yakıt olarak linyitin yaygın biçimde kullanılmasıdır. Leipzig bölgesindeki bazı en kirli kimya fabrikaları, birleşmeden sonra kapatılmış bu kapatmaların sonucunda, çevredeki hava kirliliği %15, su kirliliği de %20 dolayında azalmıştır. Ama bu yalnızca bir başlangıçtır. Temizleme işleminin tamamlanmasının, 20 yıl süreceği 200 milyar dolardan fazlaya mal olacağı tahmin edilmektedir.

kanlardan oluşan federal hükümettir. Federal Anayasa Mahkemesi, en üst adli kurumdur. Federal cumhurbaşkanıysa devletin başıdır (ama yetkileri büyük ölçüde, temsilidir). Bundestag yasaları hazırlamakla ve başbakanı seçmekle görevlidir. Bu seçim partilere göre olur, Bundestag'daki 656 milletvekilinin çoğunluğunu çıkaran parti ya da partiler koalisyonu, başbakanı seçer. Siyasal yürütme organının başı olan başbakan, siyasetin ana çizgilerini belirler; bunlar, hükümet ve devlet bürokrasisi tarafından uygulanır. Başbakanın hükümet üyelerini seçme ve görevden alma hakkı vardır.

Başlıca siyasal partiler Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU), onun Bavyera kolu olan Hıristiyan Sosyal Birliği (CSU), Sosyal Demokrat Parti (SPD), Hür Demokrat Parti (FDP) ve Yeşillerdir.

Günümüzdeki başbakan Helmut Kohl (CDU), 1982'den bu yana bir CDU/CSU-FDP koalisyonunun başındadır. Federal Almanya'nın tarihindeki altıncı başbakan olan Kohl, Doğu Alman rejimi 1990'ın başlarında çözülmeye başlayınca, bu fırsattan iki Almanya'yı birleştirmek için yararlanmış ve bu işi bir yıldan kısa sürede başarıyla tamamlamıştır. Başbakan yardımcısı ve Dışişleri bakanı Hans Dietrich Genscher, 1974'ten bu yana Batı Almanya'nın Dışişleri bakanlığını yürütmüştür.

Almanya uzun süredir, Avrupa'nın bir numaralı motorlu taşıt üreticisidir. Makineler ve ulaşım araçları, ülkenin dışsatımında değer olarak büyük yer tutmaktadır. Fotoğrafta görülen işçiler, Berlin BMW motosiklet fabrikasında çalışmaktadırlar.

Seçimler. Seçimler Almanların çoğu için hükümetleri ve siyaseti etkileme konusundaki en önemli olanaktır. Federal yasama organı için seçim en az dört yılda bir yapılır; ama hükümet çoğunluğu yitirirse ve federal cumhurbaşkanından parlamentoyu feshedip yeni seçimlere gidilmesini isterse, erken seçime gidilebilir. Anayasa 18 yaş ve daha üstündeki bütün yurtaşların seçme ve kamu hizmeti yapma hakkını güvence altına almaktadır. Almanya'da, yerel yönetimlerin tuttukları ikamet kayıtlarına göre hazırlanmış otomatik seçmen kayıtları vardır. Bundestag üyelerinin yarısı, verili seçim bölgelerindeki oyların çoğunluğunu kazanarak seçilir; milletvekillerinin öteki yarısıysa, her eyalette parti listelerinin kazandığı oya göre paylaşılır. Alman seçmenleri genel olarak işbaşındaki yönetime oy vermişlerdir. CDU/CSU, genellikle Hür Demokratlar'la koalisyon yaparak 1949'dan 1969'a kadar iktidarda kalmıştır. 1969'dan 1982'ye kadar SPD iktidarda kalmış, o da FDP ile koalisyon yapmıştır. 1982'den sonra CDU, CSU ve FDP' nin koalisyonu iktidarı elinde tutmuştur. Almanların oylarını etkileyen başlıca toplumsal etmenler, toplumsal-ekonomik konum, din ve yaş grubudur. Orta ve yukarı sınıftan seçmenlerin çoğu oylarını CDU/CSU ya da FDP'ye verirler, SPD'yse özellikle işçi sınıfından seçmenlerden oy alır. Katolikler CDU/CSU'yu, protestanlar SPD veya FDP'yi yeğleme eğilimi gösterir. Daha yaşlı seçmenler CDU/CSU'yu tercih eder, daha genç yaş gruplarıysa SPD ya da Yeşiller'i destekler.

Partiler. Hıristiyan Demokratlar ve Hür Demokratlar siyasal yelpazenin ortasında yer alırlar. Bu partiler Almanların" toplumsal pazar ekonomisi" diye adlandırdıkları şeyden yanadır: Özel girişim ile ulusal sağlık sigortası, aile yardımları, işsizlik yardımı ücretleri, işsiz ve özürlü işçilerin desteklenmesi gibi toplumsal refah programlarının bağdaştırıldığı bir sistem. Bu programlar devlet bütçesinin aşağı yukarı yarısını oluşturur. İşbaşındaki koalisyon, ABD ile sıkı ilişkilerden, NATO ve AT üyeliğinden yanadır.

Sosyal Demokrat Parti, federal düzeydeki en büyük muhalefet partisidir ve pek çok eyaletteki yönetimler de denetimi altındadır. Björn Englohm 1991'de bu par-

tinin başkanlığına seçilmiştir. SPD birleşmenin biçimi konusunda Kohl hükümetinden ayrılmış, daha aşamalı ve uzun bir süreç önermiştir. Devletin ekonomiye daha çok müdahalesinden yanadır ve hükümetin tersine, nükleer enerji santrallarının Almanya'dan sökülmesini, bu enerji kaynağının daha sonraki gelişmeleriyle ilgili tasarılardan vazgeçilmesini istemektedir.

Yeşiller Partisi, Almanya çevreci hareketinin önde gelen sesidir. 1983'ten 1990'a kadar Bundestag'ta temsil edilmiştir; 1990 seçimlerinde hiçbir milletvekili çıkarmamasına karşın, bir dizi eyalette SPD'yle koalisyon yaparak yerel yönetimde yer almaktadır.

Demokratik Sosyalizm Partisi/Sol Liste (PDS/LL) adını almış olan eski Doğu Almanya Komünist Partisi'nin, günümüzde Bundestag'da 17 milletvekili vardır. 1990 Parlamento seçimlerinde, eski Doğu Almanya topraklarında oyların yaklaşık %10'unu, ülke genelindeyse %3'ten azını almıştır.

1989-90'da komünist rejimi devirmek için sokaklara dökülen Doğu Almanya devrimcilerini, 90 İttifakı grubu temsil etmektedir; bu grup Doğu bölgesinin Yeşiller Partisi'yle ittifak yapmıştır ve Bundestag'da 8 milletvekili vardır.

İnsan hakkı ihlalleri. Eski Doğu Almanya'da pek çok kişi, eski komünist yöneticilerin yargılanmasını ve 40 yıllık iktidarları boyunca işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmalarını istemektedir. Aralık 1990'da eski Doğu Almanya Komünist Partisi genel sekreteri ve devlet başkanı Erich Honecker hakkında, 1961'de Berlin Duvarı'nın yapılmasından sonra ülkeden kaçmayı deneyen Doğu Almanların "öldürülmesi için ateş" emri verdiği nedeniyle dava açılmıştır (bu emir yüzünden yaklaşık 200 kişi öldürülmüştür). Honecker, gözaltına alınmadan önce SSCB'ye kaçmış, daha sonra Moskova'daki Şili büyük elçiliğine sığınmış, 1992'de Almanya'ya dönerek tutuklanmışsa da, kanser olması dolayısıyla serbest bırakılarak, Şili'ye yerleşmiştir (Ocak 1992). Öteki Doğu Alman komünistleri ise tutuklanmış ve yargılanmaya başlamışlardır.

Bir başka tartışma, 5 milyonu aşkın Doğu Almanı fişlemiş ve Batı Almanya'da casusluk etkinlikleri yürütmüş gizli polis örgütü Stasi'yle ilgilidir. Günümüzde Doğu bölgesinde yaşayanlar, Stasi dosyalarının açıklanmasını ve Stasi görevlilerinin yargılanmasını istemektedirler.

Almanya, edebiyat: Bk. ALMAN EDEBİYATI.

Almanya, müzik: Bk. ALMAN VE AVUSTURYA MÜZİĞİ.

Almanya, sanat: Bk. ALMAN SANATI VE MİMARLIĞI.

Almanya, tarih

Yaklaşık 2000 yıl boyunca iki önemli özellik Alman tarihine damgasını bastı. Birincisi, önemli siyasal, toplumsal ve dinsel farklılıkların Almanya'yı bölmesiydi. 1871'deki gecikmiş birleşmeden sonra bile, bu bölünmeler Almanya'nın tek bir ülke olarak düşünülüp düşünülemeyeceği konusunda sorulara yol açtı. İkinci önemli özellikse, Almanya'nın Orta Avrupa'nın ortasında yer alan açık coğrafi konumuydu. Doğal sınırları olmayan ve tarihinin büyük bir bölümünde kendisinden daha güçlü komşularına boyuneğmek zorunda kalan Almanya, sık sık savaşlara sahne oldu. Bu coğrafi konum, Almanları güvenlik sorununu hep düşünmek zorunda bıraktı.

IX. yy'da yapılmış bu atlı heykelcikte canlandırılmış olan Charlemagne, Frank hükümdarlığını Elbe'ye kadar genişletti. İmparatorluğunun torunları arasında paylaşılması (870) sonucunda iki Frank krallığı oluştu: Doğu Frank Krallığı (Almanya), Batı Frank Krallığı (Fransa).

ESKİ ALMANYA

İ.Ö. I. yy'ın sonlarında Romalılar ilk olarak Alman ülkesini ele geçirmeye çalıştıklarında, burada çeşitli Germen halklarının oturduğunu, sayılarının 4 milyon kişi kadar olduklarını gördüler. Söz konusu halkların kökenleri hakkında doğru bilgi yoktur; ama İ.Ö. 1000 - İ.Ö. 100 arasında İskandinavya'dan Elbe ile Oder arasındaki bölgeye göç ettikleri ve buradaki Keltleri göçmek zorunda bıraktıkları sanılmaktadır.

Bu eski Almanlar bölgeye fatihler olarak geldiler; ama kısa sürede çobanlık ve tarım işlerine giriştiler. Basit ahşap evleri köyler biçiminde bir araya gelmişti; bunların çevresindeki tarlalar ise ortak mülkiyetti ve birlikte işleniyordu. Halkların yönetimi ilkel, ama demokratikti. Bütün önemli kararlar, seçilmiş kralların geçici olarak bütün yetkiyi ellerinde tuttukları savaş dönemleri dışında, yapılan ortak toplantılarda alınırdı. Eski Almanlar bir dizi tanrı ve tanrıçaya taparlar, her şeye kadir ya da ebedi olduklarını düşündükleri için, onları yumuşatmak amacıyla insan, vb. kurbanlar verirlerdi.

Romalıların gelmesinden önce de, sonra da, birçok Germen halkı Almanya'dan göçtü; bunun nedeni nüfus fazlası ve toprağın yetersizliğiydi. Bazı halkların bütünü, bazılarının ise büyük bölümü kendilerine yeni vatanlar buldular, Vizigotlar İspanya'ya, Vandallar Kuzey Afrika'ya, Angıllar ve Saksonlar ise İngiltere'ye yerleştiler. Tötonlar ve Kimberler gibi başkaları ise yenildiler ve yok edildiler. Bu nedenle günümüzdeki Almanlar bu ilk halkların çok azından gelmektedirler.

Romalılar Almanya'yı ele geçirmek için çok çaba harcamalarına karşın, sınırlı bir başarı sağlayabildiler. Almanlar topraklarını canla başla savundular. İ.S. 9'da Arminius'un yönetimindeki Alman birlikleri, Teutoburg ormanı savaşında üç Roma lejyonunu yok etti. Romalılar bunun öcünü aldılarsa da, ne Almanya'nın büyük bölümünde egemenliklerini pekiştirebildiler, ne de Elbe'nin Avrupa'daki en uç sınırları olmasını sağlayabildiler. Bunun yerine, Ren'den Tuna'ya kadar uzanan, "limes" adını verdikleri 480 km'lik tahkim edilmiş bir sınırın gerisine çekildiler.

Yalnızca güneydoğu Almanya'nın küçük bir bölümünün Roma egemenliği altına girmiş olması olgusu uzun erimli etkiler yarattı. Almanya'nın büyük bölümü

X. yy'dan kalma bu kabartmada, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kurucusu Otto I (solda), İsa'ya Magdeburg Katedrali'nin bir maketini armağan ederken canlandırılmıştır. 936-73 arasında Almanya kralı (962'den sonra imparator) olan Otto I, Alman devletini Doğu Avrupa'ya doğru genişletmiştir (Metropolitan Sanat Müzesi, New York).

eski Yunan-Roma uygarlığının uygarlaştırıcı etkileriyle ya çok az tanıştı ya da hiç tanışamadı. Halk siyasal bakımdan yerel önderlere ve geleneklere bağlı kalmaya devam etti. Ve ortak yasaları, ortak yönetimi olan ortak bir devlete geçemedi. Üstelik, Romalılaşmış batı ile "barbar" doğu arasında bir farklılaşma oluştu; yüzyıllar boyunca bu ayrım kendisini çeşitli siyasal ve dinsel biçimlerde gösterdi.

FRANK KRALLIĞI VE İMPARATORLUĞU (481-919)

V. yy'da Germen halkları Roma İmparatorluğu'nu istila ederlerken, bunlardan Franklar, Kuzeybatı Almanya'dan çıkıp batıda Atlas okyanusundan doğuda Bavyera'ya ve Thüringen'e kadar olan bölgeyi denetimleri altına alıncaya kadar yayıldılar. Frankların ilk büyük önderi Clovis (yaklaşık 481-511 arasında hüküm sürmüştür), 751'e kadar sürecek Merovenjler sülalesini kurdu. Fetihleri, kıyıcılığı ve entrikaları hıristiyanlığa geçişle birleştirerek imparatorluğunu sağlamlaştırdı. Hıristiyanlığa geçişin önemini hiç de küçümsememek gerekir; çünkü hıristiyan rahipler sınıfının önemli gücü sayesinde Clovis'in hükümdarlılığını Galya'da (özellikle bugünkü Fransa ve Belçika) sağlamlaştırması oldukça kolaylaşmıştır. Clovis'in kendisi de hıristiyanlığı benimsedi ve gerek kendi, gerek ondan sonraki krallar, krallığın doğu uçlarındaki misyonerleri sürekli korudular. Böylece Frank Krallığı Romalı, Germen ve hıristiyan öğeleri birleştirmeye başladı; bu da, Ortaçağ Alman kültürünün temeli oldu.

Charlemagne. Merovenj sülalesinin VIII. yy'da çökmesi üstüne yetkiler krallık görevlerinin eline geçti; bunlardan Charles Martel, (yaklaşık 714-41), yeni bir Frank kralları sülalesi kurdu. Bu sülale adını, en büyük hükümdarı Charlemagne'dan (yaklaşık 768-814) aldı. Charlemagne, Almanya'da fetihlerini sürdürerek doğuda Bavyera'yı ve kuzeyde Saksonya'yı ele geçirdi. Özellikle savaşçılıklarıyla tanınan Saksonları, ölmekle Hıristiyan olmak arasında tercih yapmak zorunda bıraktı.

Charlemagne ayrıca İspanya'da ve İtalya'da da fetihlerde bulundu. 800 yılının Noel'inde papanın elinden taç giydiğinde, Batı'da Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandıran kişi sayılıyordu. Ama Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması gerçek olmaktan çok, sözde kaldı: Ekonomik parçalanma eski Roma İmparatorluğu'nun temelini yok ettiği için, bu kadar geniş bir alanda yeniden merkezî bir devlet kurmak zordu. Nitekim, Charlemagne'ın "missi dominici" (kralın görevlisi) diye adlandırılan gezginci müfettişleri, yerel yöneticiler üstünde ancak çok sınırlı bir idari denetim sağlayabiliyorlardı.

İmparatorluğun böylece bir ölçüde yeniden kurulmasına ve siyasal düzenin yaygınlaşmasına, öğrenmeye ilginin artması eşlik etti, Karolenj Rönesansı diye adlandırılan bu dönemde, imparatorluktaki manastır okullarının eğitim standartlarını saptamak amacıyla Charlemagne, Almanya'nın kuzeybatı kesimindeki Aachen'da bulunan sarayına bütün Avrupa'dan öğrenciler getirtti. Bu öğrencilerin en önde geleni olan Alcuin, Charlemagne'ın sarayındaki okulda yöneticilik yapmak için İngiltere'den geldi. Alcuin'in Frank öğrencilerinden Einhard (yaklaşık 770-840), imparatorunun yaşam öyküsünü yazdı: Bu, söz konusu dönemle ilgili en önemli bilgi kaynağıdır. Öteki Karolenj öğrencileri de, klasik el yazmalarını daha modern bir yazı olan Karolenj küçük harflerine çektiler; böylece bu yapıtları daha sonraki kuşaklar için korumuş oldular (Bk. KAROLENJ SANATI VE MİMARLIĞI).

İç savaş ve bölünme. Bu umut verici gelişmeler, Charlemagne'ın ölümünden sonra yavaşladı; hattâ bazı durumlarda geriledi. Charlemagne'ın imparatorluğu, kişi-

Harita, 1176'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun siyasal bütünlüğünün sağlanmasını ve içindeki çeşitli sülalelerin topraklarını göstermektedir. 1176, Hohenstaufen sülalesinden Friedrich I'in (Kızılsakal) Legnano suvaşında Lombardia Birliği'ne yenildiği yıldır. Kuzey İtalya'daki kentleri bir araya getiren Lombardia Birliği'ni papa Alexander I, Friedrich'in İtalyan yarımadasına egemen olma isteklerine karşı desteklemiştir.

1176'DA ALMANYA

Welf toprakları — Hohenstaufen toprakları — Ascaria toprakları

Kutsal Roma-Germ. İmp. sınırları

Cartographic Production by Lothar Roth & Associates

Friderich I'in ordusunun 1176'da İtalyanlar karşısında bozguna uğramasından sonra, Friedrich'i papa Alexander III'e bağımlılığını bildirirken canlandıran bir tablo. Bu uzlaşmaya göre, Friedrich, Alexander'i papa olarak tanıyor ve İtalya'da kendi yönetimini kurma girişimlerinden (geçici olarak) vaz geçiyordu.

sel dehası sayesinde bütünlüğünü korumuştu; kaldı ki kendisi de, ölümünden sonra topraklarının, eski bir Germen geleneği uyarınca, vârisleri arasında paylaşılmasını istemişti. Ama bu istek, vârisleri arasında yüzyıl süren iç savaşlara ve 870 yılında iki Frank krallığının, Batı Franklar, (Fransa) ve Doğu Franklar (Almanya) krallıklarının kurulmasına yolaçtı. Vikinglerin ve Hunların akınları o yıllardaki genel siyasal kargaşaya daha da karmaşıklaştırdı. Merkezi yönetim hiçbir şey yapamaz duruma geldi; hükümdarlıkta büyük toprak sahibi soylular yerel özerkliklerini ilan ettiler. Sınırlı bir yasa ve düzeni koruma aracı olarak feodalite, Almanya'nın büyük bölümüne yayıldı.

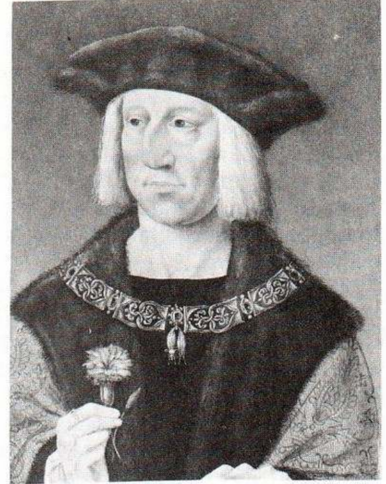
ORTAÇAĞ ALMANYASI (911-1517)

Doğu Frankların son Karolenj kralı Çocuk Louis'nin (yaklaşık 899-911) ölümünden sonra, Doğu Frank düklüklerinden yalnızca Lotharingia (Lorraine), Batı Frankların Karolenj Krallığı'nın yönetimine geçti. Bavyera, Franken, Saksonya ve Schwaben dükleri, önce Franken dükünü Konrad adıyla Almanya kralı seçtiler. Ama IX. yy'da, Hunlara karşı savunmalarını sağlayan Saksonya sarayına yöneldiler.

Saksonya, Salii ve Hohenstaufen sülaleleri. İlk iki Sakson kralı Heinrich I ve oğlu Otto I, merkezi monarşinin gücünü yeniden sağlamayı başardılar. Hun saldırılarını durdurdular ve Alman topraklarını Doğu Avrupa'ya doğru genişlettiler; buna Drang Nach Osten ("Doğuya Doğru İlerleme") adı verildi. Kiliseyle sıkı işbirliği yaparak etkili bir yönetim mekanizması kurdular ve hırslı rakipleri Alman düklerini denetim altına aldılar. Dükleri denetim altında tutmada aynı derecede önemli olan bir şey de, Sakson krallarının Kutsal Roma imparatoru olma iddialarıydı. Otto I 962 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kurarak, hem papalığı güçlü bir müttefik olarak kazandı; hem de Kuzey İtalya'da yeni vergi kaynakları elde etti. Ama ondan sonra gelen krallar bu çıkarları korumak için çoğu zaman, ülkenin işleriyle uğraşacaklarına, İtalya'nın işleriyle uğraşmak zorunda kaldılar.

XI. yy'ın başlarında Sakson hanedanı sona erdi ve Alman prensleri bir dizi Salii (Frankenli) kral seçtiler. Bunlardan Heinrich III (yaklaşık 1039-56), 1046'da üç rakip papayı görevden alıp, yerlerine birbiri ardına dört papa atayarak, kilisenin üst yönetimini denetim altına aldı. Ama yerine geçen Heinrich IV, yalnızca kilisenin gelirlerinin denetiminde direnmekle kalmayıp, aynı zamanda, kralların ellerinden almış oldukları yetkileri yeniden kazanmak isteyen Alman prensleriyle ittifak yapan papalıkla karşı karşıya kaldılar. "Yetki Çatışması" diye adlandırılan bu savaş 1122'ye kadar sürdü ve papalık ile Alman soylularının büyük ölçüde zaferiyle sona erdi. Alman krallarının kilise ve büyük Alman prensleri üstündeki yetkileri ciddi bir biçimde zayıfladı ve Almanya'da feodalleşme süreci hızlandı.

Hohenstaufen sülalesiyle monarşinin gücü kısa bir süre için arttı. Tahta ilk olarak 1138'de çıkan Hohenstaufenler, rakip Welf ailesinin ciddi meydan okumalarına karşın, 1254'e kadar tahtta kaldılar. Bu sülalenin en önemli hükümdarı Kızılsakal Friedrich I (yaklaşık 1152-90), feodal yapının içinde büyük prenslerle işbirliği yaparak çalışmayı tercih etti. Değerli Bourgogne bölgesini evlilik yoluyla elde etmeyi ve İtalya'nın büyük bölümünü silah zoruyla kendine bağlanmayı başardıysa da,

(Sağda) *Kutsal Roma İmparatoru Maximilian I, Bourgogne tahtının vârisi Marie'yle evlenerek, oğlunu da İspanya sarayından bir prensesle evlendirerek Habsburg sülalesinin etki alanını genişletti.*

(Solda) *Hansa Birliği adıyla bir araya gelmiş Kuzey Almanya kentlerinden Hamburg'daki işlek su kıyısında, ticaret yapan tüccarlar. XIII. ve XIV. yy'larda Hansa Birliği, Baltık denizi üstündeki ticareti tekeline almıştı.*

Kutsal Roma İmparatoru Karl V (ortada), *Almanya'daki katolikler ile protestanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla toplanan Augusburg Diyeti'ne (1530) başkanlık etmiştir. (Ulusal Kitaplık, Paris.)*

ondan sonra gelenler başkaldıran bir papa-aristokrasi ittifakı ve Fransız, İngiliz müdahaleleri karşısında bunaldılar; yalnızca Friedrich II (yaklaşık 1212-1250), düzeni yeniden bir ölçüde sağlayabildi; ama o da, İtalya'nın işlerine dalarak Almanya'yı ihmal etti. Bunun sonucunda, İngiltere ve Fransa kendi içlerinde bütünlüklerini sağlayıp, modern ulus-devletlere dönüşürlerken Almanya bir kez daha yerel prensler arasında parçalandı.

Bu karmaşık dönemde, bazı ekonomik ilerlemeler ve kültürel başarılar elde edilmesini sağlayan ara dönemler de oldu. Kentleşme ve ticaret hızla gelişti: Bu dönemin sonunda Almanya'da en az 1600 kadar farklı büyüklükte kent ve kasaba vardı. XIII. yy'ın başı, aynı zamanda Ortaçağ saray edebiyatının da doruk noktası oldu: Bu edebiyatın başlıca temsilcileri Wolfram von Eschenbach ile *Minnesäger*'lerin (lirik aşk şiirleri) büyük ustası Walther von der Vogelweide oldular.

Prenslerin egemenliğinin güçlenmesi. Friedrich II'den sonraki kralların hiçbiri, Alman prenslerinin ele geçirmiş oldukları imparatorluk yetkilerini geri alamadı. Friedrich'in ölümünden hemen sonraki dönem özellikle bir kargaşa dönemi oldu. Bu dönem sırasında Hohenstaufen sülalesi yıkıldı ve yabancı prensler imparator unvanını ele geçirmeye çalıştılar. Alman prensleri Habsburgların topraklarını genişletme emellerinden kuşkulandıklarından, bu sülaleden Rudolf'tan sonra, başka sülalerden bir dizi kral seçtiler. Bu krallardan Ludwig (yaklaşık 1314-46) Bavyera'daki Wittelsbach sülalesinden Habsburgların tahtı ele geçirme çabalarına karşı savaşmak zorunda kaldı. Papalığın kesin muhalefetiyle karşılaşmasına karşın, prenslerin papanın onayı olmaksızın imparatoru seçme hakkını ilan eden 1338 kararnamesiyle, Alman prenslerinin desteğini sağladı.

Lüksemburg sülalesinden Karl IV (yaklaşık 1347-78), Mainz, Trier ve Köln başpiskoposlarını, Saksonya dükünü, Brandenburg markisini, Rheinland kontunu ve Bohemya kralını seçici prens ilan ederek, seçimleri düzenleyen 1356 Altın Fermanı'yla seçimle tahta çıkma ilkesini biçimsel olarak yasallaştırdı. Düzensizliği onaylamaktan ya da açık olarak desteklemekten uzak olan Altın Ferman, Almanya'da bütünlüğü sağlamanın olanaksız duruma geldiğini bir dönemde, siyasal gerçeklerin kabulü anlamına geliyordu. Gerçek güç, seçici prenslerin, dinsel bölgelerin, özerk kentlerin ve imparatorluk şövalyelerinin elindeydi.

Habsburg'ların yükselişi. İmparator unvanı anlamından çok şey yitirmesine karşın, Habsburglar için bir egemenlik simgesi olarak geçerliliğini sürdürüyordu. 1438'den başlayarak Avusturya sülalesi üyeleri Kutsal Roma Germen imparatorluğuna seçildiler (yalnızca 1740-45 arasında kısa bir kesinti oldu); bu durum, imparatorluğun 1806'da ortadan kalkmasına kadar sürdü.

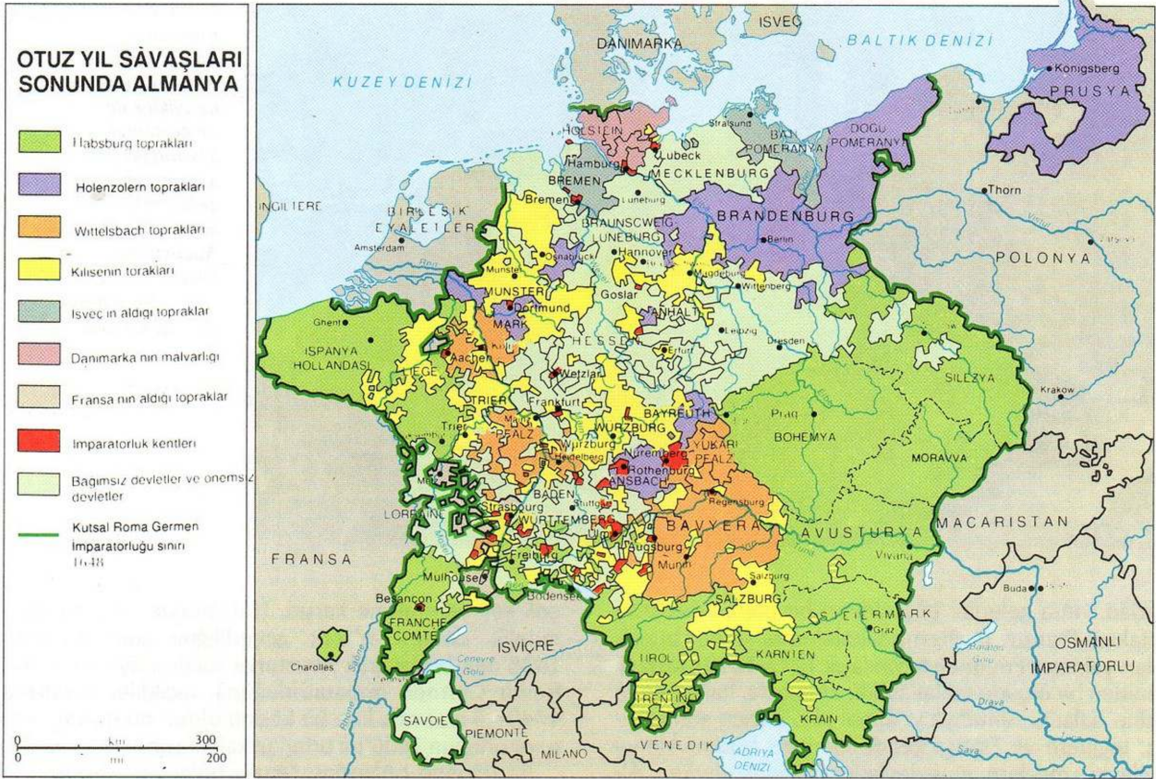
Bourgogne bölgesini, "Aşağı bölgeleri", İspanya'yı ve İtalya'nın büyük bölümünü evlilik yoluyla ele geçiren Habsburglar, imparatorluk tahtına saygınlığını yeniden sağlamak için büyük çaba harcadılar. İlk Habsburgların en yeteneklisi olan Maxmilian I (yaklaşık 1493-1519), yola gelmeyen imparatorluk şövalyelerini denetim altına alabilmek ve bölünmüş krallığında düzeni yeniden sağlayabilmek amacıyla, 1495'te "Ebedi Barış" kararnamesini yayınladı. Buna dayanarak, yönergelerinin uygulanmasını sağlamak için, imparatorluk mahkemesini (Kammergericht) kurdu.

Yetkilerini korumak isteyen ve Habsburgların emellerinden kaygılanan Alman prensleriyse buna yanıt olarak, imparatorluğun siyasetini denetleyecek bir imparatorluk yönetim konseyi (Reichsrat) kurulmasını istediler. 1500'de kurulan bu konseyde çok sayıda seçici prens ve özerk kent temsilcisi yer alıyordu. Ama bu konsey, temsili yönetimin etkili bir organı olamadı. Prensler, devlet adamlığının yükünü taşımak yerine, imparatorlarla çekişmeyi yeğliyorlardı; ayrıca Reform'un getirdiği ek bölünmeler, konseyi daha da uğraştırdı. Almanya'nın bölünmüşlüğü sürdü.

Bununla birlikte, siyasal alandaki bölünmüşlük, öteki alanlardaki gelişmeyi yavaşlatmadı. Almanya'nın Ortaçağ'dan başlayarak ekonomide sağladığı ilerlemeler ve Kara Veba felaketinden (347-50; sonra toparlanması, en iyi biçimde büyük kentlerdeki refahla yansıdı. Merkezi Lübeck'te bulunan Hansa Birliği'nde bir araya gelmiş olan kuzeydeki büyük ticaret merkezleri, bu refahta büyük rol oynadılar. XV. yy'da zanaatların, ticaretin ve sanayinin gelişmesine koşut olarak, önemli teknolojik gelişmeler de gerçekleştirildi; bunlar arasında en önemlisi, Mainzli Johann Gutenberg'in matbaayı bulması oldu. Bunu izleyen dönemde, basılı kitaplar, kültür gelişmesini çok büyük ölçüde etkiledi. Kültür alanında Albrecht Dürer, Genç Hans Holbein, Lucas Kranach ve Matthias Grünewald gibi sanatçıların yapıtları ön plana çıktı.

DİN VE MUTLAKİYET (1517-1789)

31 Ekim 1517'de Martin Luther, Wittenberg'deki bir ki-

Haritada, Alman protestan prensliklerinin Danimarka, İsveç ve Fransa'yla ittifak yaparak Avusturya, İspanya ve Bavyera güçlerine karşı savaştıkları Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonunda ortaya çıkan parçalanmış durum görülmektedir. Habsburgların yönetimindeki Avusturya ağırlığını sürdürmüşse de, Hohenzollernlerin yönettikleri Brandenburg-Prusya, onlara karşı gittikçe daha büyük bir tehlike haline gelmiştir.

Prusya kralı Friedrich II (Büyük), Avusturya Veraset Savaşı'nda (1740-48) Silezya'yı Avusturya'dan almış, Prusya'nın Avusturya, Rusya ve Fransa'dan oluşan bir ittifakla karşı karşıya geldiği Yediyıl Savaşı (1756-63) boyunca da bu bölgeyi elinde tutmuştur.

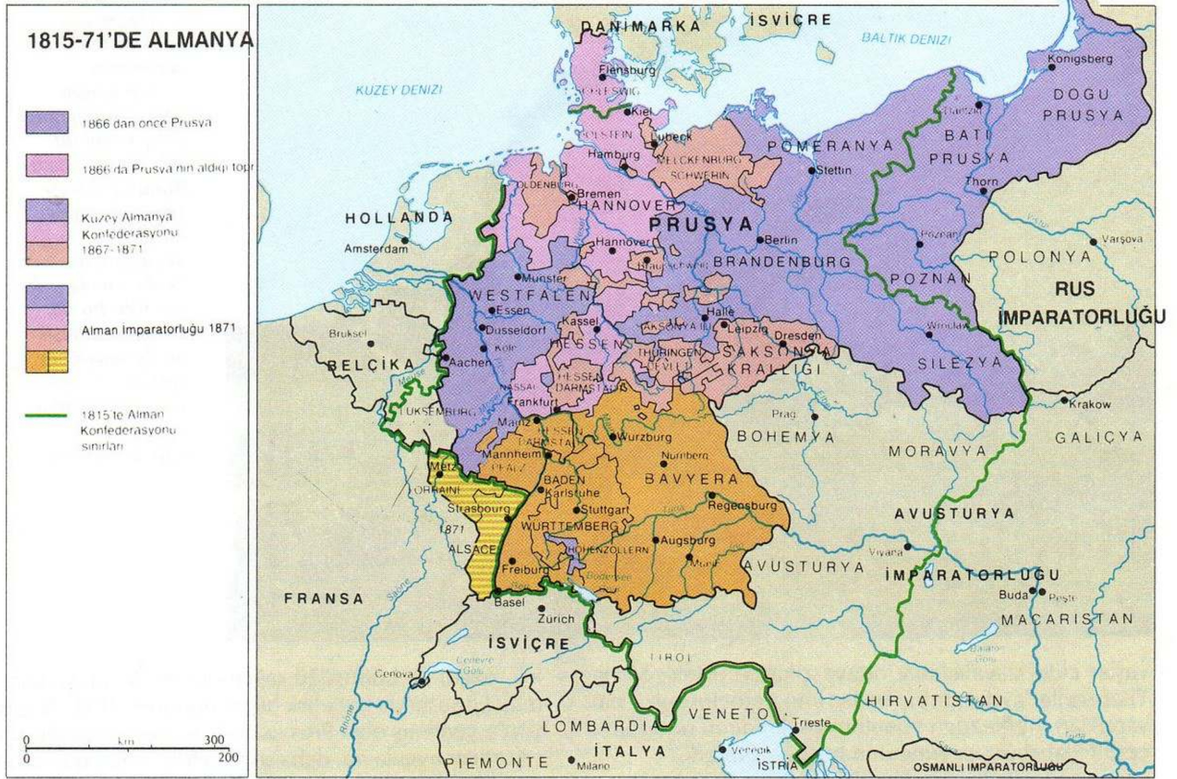
lisenin kapısına, katolik kilisesinin günahları para karşılığı bağışlamasını suçlayan 95 maddelik tezini astı. Bu olay Reform'u başlattı.

Reform. Luther'in katolik kilisesinin görevini kötüye kullanması olarak gördüğü şeylere karşı çıkması, kısa sürede daha büyük siyasal ve toplumsal sorunlarla içiçe geçti. Almanya'nın büyük bölümünde soylu toprak sahiplerinin baskıcı yönetimi altında acı çeken köylüler, Luther'in dinsel bağımsızlığından siyasal sonuçlar çıkardılar ve 1524'te "Köylüler Savaşı" adı verilen ayaklanmayı başlattılar. Ayaklanma, Luther'in de yardımıyla bastırıldı; ama dinsel ve toplumsal köktencilik anabatist tarikatlarda yaşamayı sürdürdü.

İmparatorluk ileri gelenlerinin lutherciliğe dayanarak giriştikleri siyasal uygulamalarsa daha da önemli oldu. Her zaman sofu katolik imparatora karşı güç kazanmanın yollarını arayan ve kilisenin mülklerinde, vergi salma yetkisinde ve yasa çıkartmakta gözü olan Alman prenslerinin çoğu, protestan dinine coşkuyla sarıldılar. Aynı dönemde imparator Karl V (yaklaşık 1519-56) de, Schmalkald Birliği'nde örgütlenmiş olan lutherci prenslerin ve özerk kentlerin ayaklanmasıyla ve güneydoğu Avrupa'da Türklerin hızla yayılmasıyla karşı karşıya kaldı. Uzun ve umutsuz bir savaşımdan sonra, Din savaşları, kazanan olmadan, lutherciliği kuzey ve orta Almanya'dakilerin çoğunun dini olarak kabul eden Augusburg Barışı'yla (1555; Bk. AUGUSBURG BARIŞI) sona erdi.

Otuz Yıl Savaşları. Augsburg Barışı, Almanya'nın temel siyasal ve dinsel sorunlarını çözemedi; bir ateşkes olmaktan öteye gidemedi. Augsburg Barışı'nda, 1555'te varolan dinsel ve siyasal durumunun korunması çağrısı yapılıyordu; oysa lutherciliğin ve rakip bir protestan inancı olan calvinciliğin Almanya'daki yayılması sürdü. Bu durumdan katolik prensler ve kilise yöneticileri doğal olarak hiç hoşnut değillerdi; Habsburg imparatorları da, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu modern, birleşik bir devlete dönüştürme amaçlarından vazgeçmemişlerdi.

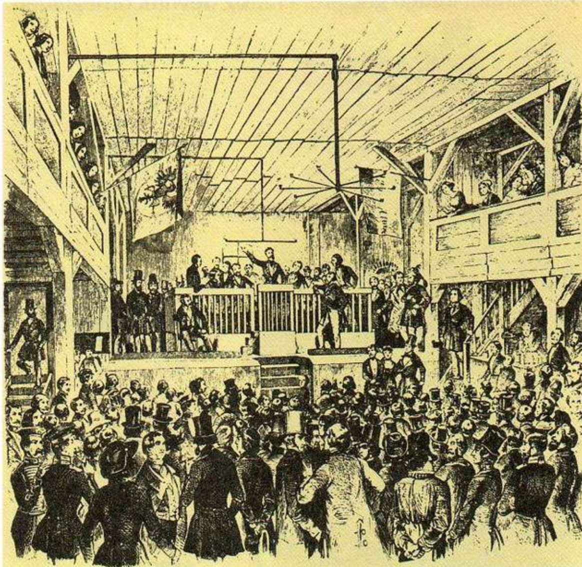
Anlaşmazlıklardaki bu gelişmeler, birbirine bağlı dört savaş olan Otuzyıl Savaşları'na (1618-48) yolaçtı. Protestan devletler, Almanya'nın bölünmüş ve zayıf kalmasını sürdürerek büyük rakipleri Habsburglara zarar vermek isteyen İsveç ile Fransa'dan yardım görmelerine karşın, bu savaştan büyük zararla çıktılar. Çarpışmalar Vestfalya Antlaşması'yla (1648: Bk. VESTFALYA ANTLAŞMASI) sona erdiği zaman, geride yıkılmış, parçalanmış, umutsuz bir Almanya kalmış, ülke 300'ü aşkın egemen devlete bölünmüş, etkili bir merkezî yönetimi bulunmayan bir devletler mozaiğine dönüşmüştü.

Harita'da Almanya'nın XIX. yy'daki birleşmesinin aşamaları görülmektedir. 1815'te kurulan Alman Konfederasyonu, 1866'da Prusya'nın Avusturya'yı yenmesiyle yıkılınca, Kuzey Almanya'daki devletler, Prusya'nın egemenliğindeki bir yönetime bağlanarak Kuzey Alman Konfederasyonu'nda birleştiler. Fransız-Prusya savaşı sırasında (1870-71), güney kesimdeki Alman devletleri de federasyona katılarak Alman İmparatorluğu'nu oluşturdular.

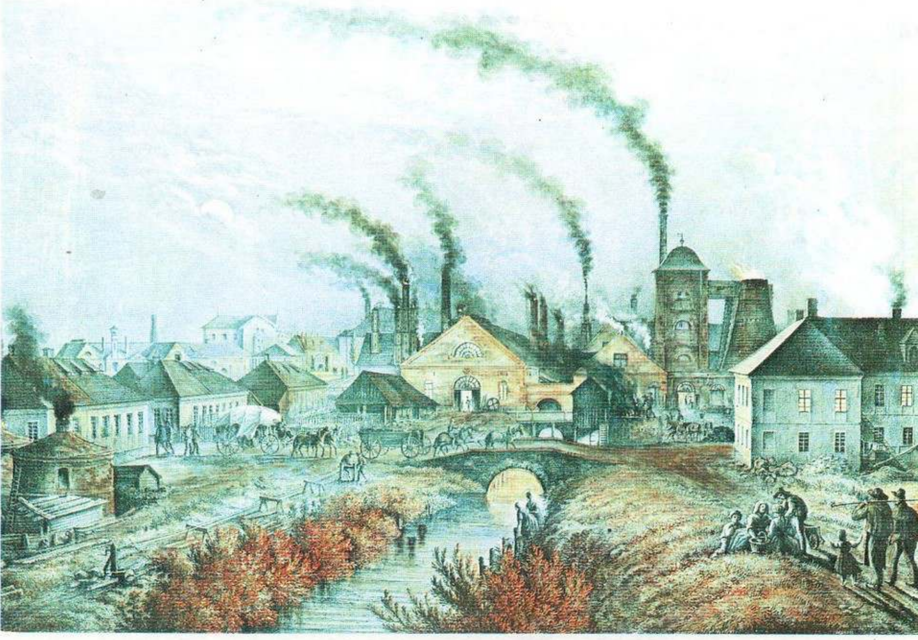
Brandenburg-Prusya'nın yükselişi. Söz konusu devletler arasında yalnızca Bavyera ve Saksonya gibi birkaçının belirli bir zenginlik ve güce ulaşmış olmasına karşılık, Almanya'yı daha sonra birleştirecek devlet, hiç umulmadık yerlerden çıktı. Başlangıçta küçük bir askerî sınır devleti olan Brandenburg, XIII. yy'da, Kuzey Almanya ovasında İslavlardan ele geçirilen topraklar üstünde kurulmuştu. Bu devlet XVII. yy'da Hohenzollern prensleri yönetiminde genişlemeye başladı. Önce, XIII. yy'da Töton şövalyeleri tarafından ele geçirilmiş ve 1525'te de kiliseden bağımsızlaştırılmış Prusya oldu: Prusya 1618'de, veraset yoluyla Brandenburg'a geçti. Daha sonra, Vestfalya Antlaşması'yla Brandenburg'un toprakları daha da genişledi.

1848 Devrimleri'nin amacı, çeşitli Alman devletlerinde meşruti yönetimler sağlamak ve birleşik bir Almanya oluşturmaktı. Alttaki resimde Berlin'deki bir toplantıları canlandırılmış olan radikal cumhuriyetçi gruplarsa, bu birliğin gerçekleşmesinde pek önemli rol oynamamışlardır.

İlk Hohenzollern sülalesinden prenslerin en önde gelenleri, Brandenburg seçici prensi Friedrich Wilhelm (yaklaşık 1640-88) ile torunu olan Prusya kralı (Brandenburg-Prusya prensleri 1701'de "Prusya kralı" unvanını aldılar) Friedrich Wilhelm I'dir (yaklaşık 1713-40). Bu hükümdarlar, kendilerininki kadar nüfusu olan öteki devletlerinkinden daha büyük bir ordu oluşturdular. Bunda ilk amaçları savunmaydı: Prusya, Otuz yıl Savaşları boyunca çok zarar görmüştür. Ama daha sonra "Büyük" unvanı verilen Friedrich II (yaklaşık, 1740-86), orduyu Prusya'nın sınırlarını genişletmek için kullandı. Avusturya Veraset Savaşları'nın (1740-48) ve Yediyıl Savaşı'nın (1755-63) sonunda Friedrich II, Avusturya'daki değerli Silezya bölgesini elde etti. Bunun yanı sıra, Rusya ve Avusturya'yla birlikte, Polonya'nın birbirini izleyen üç bölüşülmesinden birincisine katıldı (1722). XVII. yy'daki öteki "aydın zorbalar" gibi Friedrich II de, yönetimi ve toplumu modernleştirmekte sert yöntemlere baş vurdu. Bununla birlikte işi, "Junkerler" diye adlandırılan güçlü Prusya soylularıyla çatışacak kadar ileri götürmedi.

Friedrich II öldüğünde, Prusya bölünmüş Almanya'nın kuzeyindeki en büyük ve en önemli devlet haline gelmişti. Habsburg imparatorluk sülalesi tarafından yönetilen Avusturya, o dönemde en güçlü Alman devleti sayılıyordu. Ama bu devletin Prusya'yla yaptığı sa-

Güçlü bir merkezden yönetimin bulunmaması, Alman sanayisinin gelişmesini bir ölçüde yavaşlattı. Bununla birlikte 1850'ye doğru Alman devletlerinin sanayi çıktıları, iki kat arttı; bu da, güçlü ve birleşik bir Almanya'nın kurulmasına yol açan olumlu ekonomik koşulları sağladı.

vaşlar ciddi zayıflıklarını ortaya çıkardı; üstelik Maria Theresa ile "aydın zorba"lardan imparator Joseph II'nin yaptıkları merkezden yönetimi güçlendiren reformlar, çeşitli Habsburg çevrelerinin hoşuna gitmedi.

Bu çoğunlukla din ve sülale çekişmeleriyle geçen kargaşalı yıllar, Alman ekonomik ve kültürel yaşamında gerilemeye yolaçtı; bununla birlikte Johannes Kepler'in astronomisi ve Hans Jakob von Grimmelshausen'in *Simplicissmus* adlı romanı (1669), önemli istisnalar oluşturdular. XVIII. yy'daki kısmi düzelme, görkemli barok sanat ve mimarlığının, ayrıca, Johan Sebastien Bach, Wolfgang Amadeus Mozart ve Franz Josef Haydn'ın aynı derecede anıtsal barok ve klasik müziklerinin ortaya çıkmasına katkıda bulundu.

ULUSÇULUK VE BİRLEŞME

Fransız Devrimi yılları ve Napolyon dönemi boyunca Almanya, Fransız işgalinde kaldı. Bu işgalin en önemli etkisi, Alman halkında bir birlik ve ulusçuluk duygusu yaratması oldu. Daha Fransızlar müdahale etmeden önce, Johann Gottfried von Herder, Alman ulusçuluğunu geniş kütlelere yaydı ve Almanları Fransızları kölece taklit etmekten kurtulmaya çağırdı. Ama özellikle Fransız yöneticilerin aşırı kuşkularının yarattığı hoşnutsuzluk, özgür ve bütünlüğü sağlanmış bir Almanya kurulması konusunda kararlılık biçiminde somutlaştı. Napolyon'a yenilmiş olan Prusya önemli asker ve toplumsal reformlar uygulayıp, daha sonra 1813'te Fransa'ya karşı verilen kurtuluş savaşında, öteki Alman devletlerine önderlik etti (Bk. FRANSIZ DEVRİMİ SAVAŞLARI; NAPOLYON SAVAŞLARI).

Alman Konfederasyonu. Viyana Kongresi'nin (1814-15) sonuçları, Alman yurtseverlerinin hayallerini suya düşürdü: Büyük prensliklerin çoğu yeniden kuruldu. Bununla birlikte, Napolyon'un kurduğu basit yapı korunarak, sayıları üçyüz olan devletler yaklaşık üç düzineye indirildi. Bu devletler Alman Konfederasyonu'nda gönüllü olarak bir araya geldiler. Napolyon'un 1806'da ortadan kaldırdığı Kutsal Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Konfederasyon'da da, kendilerine Avusturya imparatoru adını veren Habsburglar ağır basmaktaydılar. Başlangıçta Prusya arka planda kaldı, Alman devletlerinin çoğunun katıldığı gümrük birliği Zollverein'ı kurmakla (1834) yetindi.

Sonraki yıllarda, büyük ölçüde Avusturya Dışişleri bakanı Klemens von Metternich'in kişiliğinde somutlaşan kararlı tutucu güçlere, Fransız devrimi örneğinden

Almanya'nın birleştirilmesiyle ilgili siyasal sürecin bütününün mimarı olan Otto von Bismarck, resimde podyumun önünde duran beyaz üniformalı kişidir.

Ünlü İngiliz karikatürü "Kılavuza Veda"da, Almanya imparatoru Wilhelm II'nin Bismarck'ı istifa etmek zorunda bırakması konu alınmıştır.

alınan özgürlükçü düşünceler ve ulusçuluk gittikçe daha çok meydan okumaya başladı.

Değişiklik isteklerinin ve ekonomik çöküntünün bir araya gelmesiyle patlak veren 1848 Devrimleri'nde, bütün Alman devletlerinde özgürlükten yana ödünler verildi ve Almanya'yı birleştirip özgürlükçü bir anayasayla donatmak amacıyla ulusal bir meclis olan Frankfurt Parlamentosu'na temsilciler seçildi. Bununla birlikte, devrimciler arasındaki bölünmeler ve tutucu Prusya'nın sert muhalefeti, Prusya kralı Wilhelm-Friedrich IV'ün küçümseyen bir tavırla birleşik bir Almanya'nın oluşturacağı meşruti krallığın kralı olmayı reddetmesi, devrimin 1849'da başarısızlıkla sonuçlanmasına yolaçtı.

Almanya'nın Bismarck tarafından birleştirilmesi. Alman ulusçuluğunun önderliğini, 1862'de Prusya'nın yeni başbakanı Otto von Bismarck üstlendi. Tutucu bir Prusya yurtseveri olan Bismarck, ulusçuluk önderliğini liberallerin elinden almakta ve birleşik bir Almanya'da Prusya'nın öncülüğünü sağlamakta kararlıydı. Birbirini izleyen üç savaşta, hasımlarını saldırgan gibi gösterdi ve Almanya'nın üstünden önce Danimarka'nın, sonra Avusturya'nın, daha sonra da Fransa'nın etkisini kaldırdı.

Danimarka'yla savaş, Danimarka'nın Schleswig-Holstein'dan çekilmesiyle sonuçlandı. Bismarck, boşaltılan toprakların yönetimiyle ilgili bir tartışmayı bahane ederek Avusturya'ya saldırdı ve Yediyıl Savaşı'nı (1886) kazanmayı başardı. Böylece Avusturya'yı Almanya'nın içişlerinden uzaklaştırdıktan sonra, 1867'de, kuzeydeki Alman devletlerini Prusya'nın egemenliğindeki federal bir yönetimde birleştirerek, Kuzey Alman Konfederasyonu'nu oluşturdu. Bundan üç yıl sonra, Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) sırasında, güneydeki Alman devletleri de federasyona katılmayı kabul ettiler ve 18 Ocak 1871'de Prusya kralı Wilhelm I, Versailles'da yeni Alman İmparatorluğu'nun imparatoru olarak taç giydi.

Bismarck ünlü Prusya sertliği ve militarizmiyle, "kan ve demir" taktikleriyle, Alman liberallerinin başaramadıkları işi başarmıştı. Olayların gidişi karşısında iyice ezilen liberallerin çoğu, Bismarck'la ittifakta bir sakınca görmediler: Almanya birleşmişti ama, siyasal bakımdan olgunlaşması da ciddi biçimde ertelenmişti.

Alman ulusal bilincinin geliştiği yıllar, aynı zamanda da Alman kültürünün büyük yılları oldu. Klasik idealizm, Johann Wolfgang von Goethe'nin şiirlerinde ve oyunlarında, Ludwig van Beethoven'in müziğinde en yüksek anlatım biçimini buldu. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, felsefenin gelişmesini kalıcı biçimde etkiledi; romantik müzik de, iki büyük dehayla, Robert Schumann ve Richard Wagner'le gelişti.

Devrimci bir sosyalist grup olan Spartakus Birliği'nin üyeleri, 1919 Ocağı'ndaki "Spartakus ayaklanması" sırasında, Berlin sokaklarında yürüyüş yaparlarken. Bu komünist ayaklanma, acımasızca bastırılmış, yöneticileri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht öldürülmüşlerdir.

İMPARATORLUK ALMANYASI (1871-1918)

Bismarck yeni oluşmuş ulusta, kendine özgü, baskıcı bir siyasal yapı kurdu. Alman İmparatorluğu, Bismarck'ın Kuzey Alman Konfederasyonu için hazırlatmış olduğu anayasayı benimsedi. Anayasa demokratik yolla seçilmiş bir parlamento olan Reichstag'ı getiriyordu ama, bu Parlamento'nun yalnızca vergiler ve tartışma konusunda sınırlı yetkileri vardı. Almanya federal bir temelde örgütlenmiş, bazı yetkiler eyaletlere bırakılmıştı. Ama ülkenin yönetiminde gerçek iktidar, aynı zamanda Alman imparatoru (*Kaiser*) olan Prusya kralında ve danışmalarındaydı: Wilhelm I'in hükümdarlığı boyunca (1888'e kadar) şansölyesi Bismarck, ona sözcüğün gerçek anlamıyla her konuda "yol gösterdi".

Bismarck yönetimi. Bismarck, Reichstag'ı elinde oynatabilmek için, gerçek siyasal sorunlardan çok, gerçek ya da düşsel iç düşmanlara karşı koyma amaçlı parti koalisyonları kurdu. Önce, Almanya'da kapitalizmin sanayide ve ticarette gelişmesini desteklemek için, eski karşıtları olan liberallerle ittifak yaptı. Bununla eşzamanlı olarak da, büyük katolik azınlığa ve siyasal temsilci Merkez Partisi'ne karşı yeni devletin düşmanları olduklarını ileri sürerek savaşıma girişti. "Kulturkampf" ("Kültür Savaşı") diye adlandırılan bu kampanya, yalnızca kısa erimli çıkarlar sağladı; çünkü bazı katolik olmayanların da desteklediği katolikler inatla direndiler.

Bismarck Almanya'yı yeni ortakları olan tutucuların yardımıyla yönetmek istediği için, 1878'de Kulturkampf'a son verdi. Bunun nedeni, ciddi ekonomik çöküntünün üstesinden gelmenin tek yolunun, Alman sanayi ve tarımını gümrük tarifeleriyle korumak olduğu sonucuna varmasıydı; bu da liberallerden çok tutucu kafaların kabul edebilecekleri bir şeydi. Bu durumda düşmanı da değişti: Bu kez düşman, yeni gelişmekte olan Alman sanayi işçileri sınıfını temsil eden ılımlı markşçı parti Sosyal Demokrat Parti'ydi (SPD). 1880 yıllarında Bismarck, SPD'yi yıkıcı etkinlikte bulunmakla suçlayarak yasa dışı ilan etti ve dünyanın ilk kapsamlı sosyal güvenlik sistemini kurarak, Alman işçilerini kazanmaya çalıştı. Ama katolikleri yok etme işinde başarılı olamadığı gibi, sosyalistleri yok etmede de başarılı olamadı. 1890 yıllarında Reichstag üstündeki denetimini yitirdi. Bunun üstüne anayasayı askıya almak için kaba kuvvete başvurmayı planladığı sırada,yeni imparator, istifa etmesini istedi.

Bismarck, iç siyasetinden çok daha sağlam bir dış siyaset uygulamıştır. Almanya'nın gereksinme duyduğu bütün topraklara sahip olduğunu düşündüğünden, Fransa'yı yalıtarak ve bu ülkenin dikkatini denizaşırı bölgelerde sömürgeler kurmaya yönlendirerek, Avrupa'da istikrarı sağlamıştır. Avusturya ve İtalya'yla kurduğu Üçlü İttifak'la (1882) ve Rusya'yla imzaladığı Karşılıklı Güvenlik Antlaşması'yla (1887), Almanya'ya önemli yandaşlar kazandırmıştır. Almanya'nın sömürgeler kurması siyasetineyse, ancak çok geç kalarak ve pek de istemeyerek, iç siyasette ulusçular ile sanayideki ve ticaretteki çıkar çevrelerinin desteğini alabilmek için evet demiştir.

Wilhelm II'nin siyaseti. Wilhelm I'den sonra kısa bir süre oğlu Friedrich III, ondan sonra da torunu Wilhelm II (yaklaşık 1888-1918) ülkeyi yönettiler. Genç Wilhelm, Bismarck'ın Almanya'yı ancak Bismarck'ın yönetebileceği iddiasını da, azınlıkları "kaba kuvvet"le yola getir-

mek konusundaki girişimlerini de benimsemedi. "Demir Şansölye"yi istifa etmeye zorladıktan sonra, Alman siyasetine egemen olacak zekâya ve duygusal istikrara sahip olmamasına karşın, bunu kendisi gerçekleştirmeyi denedi. Sosyalistlere karşı çıkarılan yasaları kaldırarak ve sosyal güvenlik sistemini genişleterek, Alman işçi sınıfıyla uzlaşmayı ciddi biçimde denedi. Ama siyasette demokrasi düşüncesine, SPD'nin ve orta sınıf liberallerinin Prusya'nın eski ve demokratik olmayan anayasasının değiştirilmesi, Reichstag'a gerçek yetkiler verilmesi konusundaki isteklerine ödün vermedi. Siyasal reform isteklerinin yaygınlaşması ve Wilhelm'in sık sık büyük hatalar yapması, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, anayasa konusunda bir çatışma için gerekli bütün öğeleri hazırladı.

Siyasal reform isteyenlerin şikâyetleri, Wilhelm II'nin Dışişleri bakanlığı görevlisi Friedrich von Holstein ile 1897'de Dışişleri bakanı, 1900'de de şansölye olan Bernhard von Bülow tarafından yönlendirilen beceriksiz dış siyasetine yönelikti. Rusya ve Avusturya'yla ittifaklarını Balkanlar'daki rekabetler yüzünden sürdürüp sürdüremeyeceğinden emin olmayan imparator, Avusturya'yı tercih etti ve Rusya'yla Karşılıklı Güvenlik Antlaşması'nı 1890'da iptal etti. Bundan dört yıl sonra Fransa, Rusya'yla ittifak yaptı. Bunun üstüne Wilhelm, gereken tedbirliliği göstereceğine, Amiral Alfred von Tirpitz'in tavsiyesine uyarak hem İngiltere'yle, hem de Fransa'yla karşı karşıya gelmesine yol açtı. 1909'da Bülow'un yerine şansölyeliğe daha temkinli kişilikli Theobald von Bethman-Hollweg geldiğinde, Almanya'nın tek güvenilebilir müttefiği olarak Avusturya-Macaristan vardı.

İmparatorluk Almanyası'nın ekonomi, bilim ve kültür alanlarındaki parlak başarıları, bu hataların ve doğrunun ne olabileceğinin görülmesini engelledi. Devlet yardımlarıyla desteklenen ve bankerlerle, sanayicilerle sıkı işbirliği halinde yürütülen Almanya'nın ekonomik büyümesinin büyük bölümü 1870-1890 arasında sağlanmıştı. Almanya'nın sanayileşmesi İngiltere'ninkinden çok daha geri olmakla birlikte, 1910'larda Almanya'da üretilen çelik miktarı, İngiltere'dekinin iki katından yüksekti. Çok ileri bir üniversite sistemi tarafından desteklenen Alman bilim ve teknolojisi, dünyanın en iyisi olarak görülmeye başlanmıştı. Bunun yanı sıra, Thomas Mann'ın ilk romanları, Johannes Brahms ve Richard Strauss'un geç dönem romantik müziği ile Friedrich Nietzsche'nin "peygamberce" felsefesi, Almanya'nın önde gelen bir kültür merkezi olarak ün yapmasına katkıda bulunmuştu.

Birinci Dünya Savaşı. Bu canlılık işaretlerine bakılarak, Almanya'nın siyasal ve toplumsal sorunlarını uzun bir sürede, barışçı bir yolla çözebileceği söylenebilirdi. Ama Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, buna olanak bulunmadığını ortaya koydu. Sırbistan konusunda Rusya'yla olan anlaşmazlığında müttefiki Avusturya'yı desteklemekte sabırsızlanan Almanya, 1914'te Rusya'ya bir ültimatom gönderdi; bu ültimatomun reddedilmesi üstüne de, Alfred von Schliefen'in katı savaş planı uyarınca, hem Rusya'ya hem de Fransa'ya savaş açarak, büyük savaşın patlak vermesini hızlandırdı. Başlangıçta Almanların çoğunluğu, hattâ SPD bile, savaşı destekledi; ama beklendiği gibi hemen kazanılamaması ve korkunç yiyecek kıtlıkları başgöstermesi üstüne, tavırları değişmeye başladı: Gittikçe daha çok sayıda insan, yönetimin iyi bir barış antlaşmasından çok fetih peşinde koştuğunu kavramaktaydı. Kasım 1918'de Almanya'nın barış istemek zorunda olduğu ortaya çıkınca, Alman halkı, yöneticilerine karşı ayaklandı. Alman generalleri bile imparatora tahttan çekilmesi için baskı yaptılar. Wilhelm, Hollanda'ya sürgüne gitti. Yönetimi devralan Sosyal Demokratlar, cumhuriyeti ilan ettiler ve savaşa son verdiler.

WEİMAR VE NAZİ ALMANYASI (1918-45)

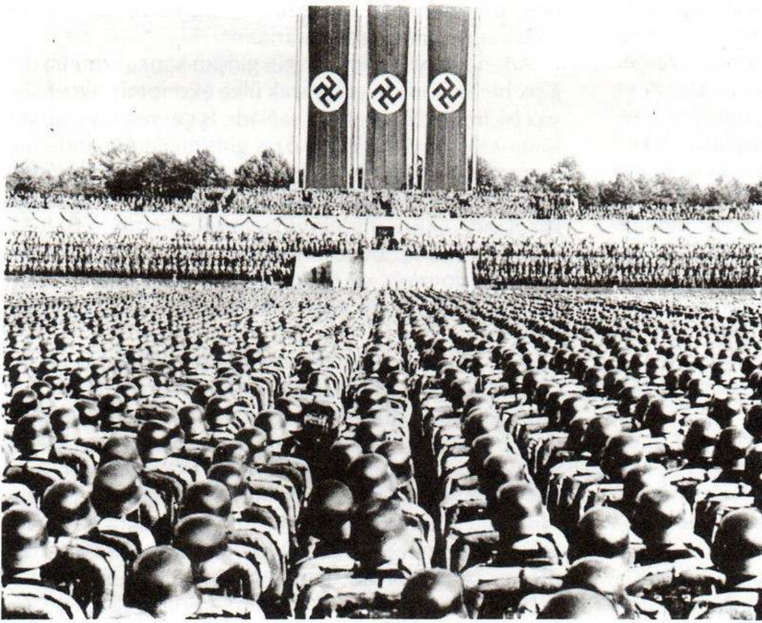
Almanya'nın ilk kez demokratik bir yönetime kavuşması ile yenilgi ve sefaletin bir araya gelmesi, çağdaş tarihin en büyük trajedilerinden biridir. Düzeni korumak için ordunun desteğini kabul eden Sosyal Demokratlar, birçok komünist ayaklanmasını (bu arada Berlin ve Bavyera ayaklanmaları) bastırdılar. 1919 başında Weimar'da, doğrudan yönetme yetkisini Reichstag'a veren bir anayasa hazırlaması için serbest seçimlerle seçilmiş bir kurucu meclis toplandı. SPD başkanı Friedrich Ebert, yeni Weimar Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçildi, Başbakanlığa getirilen Philipp Scheidemann da SPD, Merkez Parti ve liberal bir grupla koalisyon kurdu. Kısa süre sonra bu hükümet, Versailles Antlaşması'nın imzalanması kararı aldı. Versailles Anlaşması, Paris Barış Konferansı'nın Almanya'yı kabul etmek zorunda bıraktığı, yenilginin yükümlülüklerini saptayan bir antlaşmaydı. Almanya'ya bu konuda bir seçenek tanınmamıştı. Temmuz 1919'da Weimar Meclisi, Almanya'nın önemli topraklarını, nüfusunu ve doğal kaynaklarını elinden alan ve büyük savaş tazminatları ödemeye zorlayan antlaşmayı onayladı.

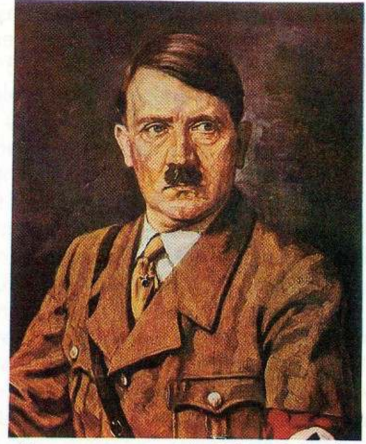
Bunalım ve toparlanma. Almanya'da parlamenter demokrasiyi yerleştirme çabaları daha başlangıcında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. O kadar çok parti vardı ki - en az altı büyük ve çok daha fazla küçük parti - etkili bir yönetim sağlayacak istikrarlı koalisyonlar kurmak zordu. Militan azınlıklar - aşırı solda komünistler ve aşırı sağda monarşi yandaşları ile ırkçılar - cumhuriyeti yıkma çabalarında kimi zaman kaba kuvvete de başvuruyorlardı. Bunların arasında en önemlisi, Adolf Hitler'in önderliğindeki küçük Nasyonal Sosyalist Parti'nin Bavyera'da iktidarı ele geçirmek girişiminde bulunduğu 1923 Münih Darbesi girişimi oldu. Her ne kadar başarıya ulaşamadıysa da, sürekli huzursuzluklar, ulusal hükümeti temelde tutucu olan orduya gittikçe daha çok bağımlı kıldı.

1923, en önemli bunalımlı yıllardan biri oldu. Nakit ve savaş tazminatlarının ödenmesi, zaten dört yılı aşkın süren savaşın iflasa sürüklediği ülke için ağır bir yüktü. Enflasyonun hızla yükselmesi karşısında Almanya, 1922'de ödemeyi durdurdu; bunun üstüne Fransa, Ocak 1923'te Ruhr bölgesini işgal etti. Ruhr'daki madenlerde ve fabrikalarda çalışan işçiler grev yaparak direndilerse de, bu direniş enflasyonunun yükselmesine, sonuçta da ekonomik çöknütüye yolaçtı. Cumhuriyetçi siyasetçilerin en yeteneklisi olan Gustava Stresemann'ın Kasım 1923'te yeni bir parayı dolaşıma sokmasıyla ve Almanya'nın Batı ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesiyle, böylece de dış kredilerin ve tazminatların daha akla uygun bir takvime göre ödenmesinin yolunu açmasıyla, durum düzeltildi.

Bundan sonra, 1920 yıllarının sonlarında, Alman ekonomisi canlandı; siyasal çalkantı da yatıştı. Bu yıllarda Almanya'da önemli bir öncü kültür gelişti: Bertolt Brecht'in epik tiyatrosundan, Bauhaus'un işlevci sanat ve mimarlık okuluna, Albert Einstein'in görelilik fiziğinden, Martin Heidegger'in varoluşçu felsefesine.

Bu yeni Almanya, henüz çocukluk aşamasındayken, 1930 Büyük İktisat bunalımının patlak vermesiyle ve Nazilerin iktidarı ele geçirmeleriyle sona erdi. Ekonomik çöküntü koşulları siyaseti bir kez daha radikalleştirdi ve Reichstag'daki partileri öylesine böldü ki, parlamenter hükümet hiçbir şey yapamaz duruma geldi.

(Üstte) *Avusturya'da doğan, Birinci Dünya Savaşı'na er olarak katılan Hitler, şansölyeliğe getirilmeyi başarıp, ülkesini militarist bir faşist ülkeye dönüştürdü.* (Solda) *Hitler, Nürnberg'deki bir toplantıda, birlikleri önünde söylev verirken.*

1930'dan başlanarak yönetim olağanüstü yönergeler çıkartılarak sağlandı. Bu durumdan kısa süre için komünistler yararlandılarsa da, durum asıl Hitler'in Nasyonal Sosyalist (ya da Nazi) Partisi'ne yaradı: Çeşitli gösteriler düzenleyerek ekonomik sorunlara köklü çözümler getirecekmiş gibi görünen bu parti, bir yandan da yurtseverce değerleri yüceltmekteydi. 1932'de Nazi'ler Reichstag'daki en büyük parti haline geldiler ve ertesi yıl cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg, Nazi önderlerinin Almanya'da düzeni geri getirebileceğini ve denetimi sağlayabileceğini ileri süren generallerinin de etkisiyle, Hitler'i şansölyeliğe atadı.

Nazi diktatörlüğü. İktidara yükselişi sırasında Hitler'i destekleyen Almanların çoğu, bunu çaresizlikten yapmışlardı; neler planladığını bilenlerin sayısı azdı. Başlarına umduklarından çok daha fazlası geldi. Yarı ikna, yarı zorlama yoluyla Reichstag'ın iktidarı kendisine devretmesini sağladıktan sonra Hitler, hiç vakit yitirmeden totaliter bir devlet kurdu: Üçüncü Reich. Bu ad yeni yönetimin, Kutsal Roma İmpartorluğu'nun ve Bismarck'ın kurduğu birleşik Alman İmparatorluğu'nun devamı olduğunu belirtmek için konmuştur. Saldırı Birlikleri (SA) yöneticisi Ernst Roehm'ün ve başkalarının, Nazilerin öne sürdükleri sosyalist ülküleri gerçekleştirecek ikinci bir devrim isteğinde bulunmaları üstüne, Hitler 30 Haziran 1934'e rastlayan hafta sonunda Roehm ve yandaşlarını öldürttü. Dört yıl sonra da, büyümekte olan Alman silahlı kuvvetlerini bütünüyle denetimi altına alabilmek amacıyla, önde gelen dört generale sahte suçlamalar yönelterek görevden ayrılmak zorunda bıraktı. Acımasız gizli polis (Gestapo) ve SS (Schutzstaffel) komutanı Heinrich Himmler'in yönetimindeki toplama kampları sistemi sayesinde, Naziliğin "düşmanları" saf dışı edildi; potansiyel düşmanlarınaysa terör uygulandı.

Bu Almanya haritasında Hitler'in üçüncü Reich'ın Lebensraum'unu ("yaşam alanı") genişletmek için neler yaptığı kronolojik olarak gösterilmiştir. Kuzey Afrika'daki ve Sovyetler Birliği'ndeki Reich silahlı kuvvetlerinin ve Almanya'nın savaştaki müttefikleri Eksen devletlerinin denetimindeki alanlar, bu haritada gösterilmektedir.

Hitler'in korkunç ırkçılığı, vahşi bir Yahudi karşıtlığı sistemine yol açtı. Yahudileri yurttaşlık haklarının çoğundan yoksun bırakan Eylül 1925 tarihli Nürnberg Yasaları'na ek olarak, Almanya'yı Yahudilerden arındırmayı öngören başka önlemler de alındı. Bu önlemler İkinci Dünya Savaşı'nda uygulanan açıkça yok etme siyasetiyle doruğuna çıktı ve yaklaşık 6 milyon Avrupalı Yahudinin ölümüyle sonuçlandı. Ama bundan önce, kamu yapımlarıyla işsizliğe son vermeyi ve iş çevrelerinin güvenini yeniden kazanmayı amaç alan uyumlu bir devlet programı, Almanya'nın ekonomisinde önemli bir düzelme sağladı. Joseph Goebbels'in güçlü propaganda bakanlığı, Hitler'in bir deha, Nazi Almanyası'nın da dünyaların en güzeli olarak görülmesini sağlamak için, medyayı denetimi altında tuttu. Baskıların, başarıların ve düşüncenin denetimi altında tutulmasının böylesine ustalıkla birarada kullanılması, kilise ve ordunun içindeki sınırlı muhalefetin dışında, tek bir direniş görülmemesini sağladı.

İkinci Dünya Savaşı. Hitler'in dış siyasetteki amaçları, Almanya'nın nüfusunun fazla olduğu, Polonya ve Rus-

ya'da kendisine *Lenbensraum* ("yaşama alanı") yaratmak için Avrupa'yı ele geçirmesi gereği ve inancı tarafından belirleniyordu. Hitler 1939'a kadar gerçek amaçlarını gizleyerek Avrupalı diplomatları şaşırttı ve 1939 Münih Konferansı'nda olduğu gibi, ödünler vererek, onu yatıştıracaklarını sanmalarını sağladı. Askerî birlik bulundurulması Versailles Antlaşması'yla yasaklanmış olan Rheinland bölgesinin 1936'da yeniden silahlandırılması, 1938-39'da Çekoslavakya'ya müdahale edilmesi, öteki Avrupa devletlerinin ciddi bir direnişiyle karşılaşılmadan gerçekleştirildi.

Almanya'nın Polonya'yı da işgalinden sonra, İngiltere'yle Fransa'nın sonuçta savaş ilan etmeleri (3 Eylül 1939) üstüne, Hitler planladığından daha kapsamlı ve Almanya'nın yeterince hazır olmadığı bir savaşa çekilmiş oldu. Başlangıçta, birbirini izleyen, Polonya'ya (1939), Batı Avrupa'ya (1940) ve SSCB'ye (1941) karşı kazanılan bir dizi "Blitzkrieg" ("yıldırım savaşı"), Hitler'in geçici olarak Avrupa'nın büyük bölümünü ele geçirmesini sağladı. Ama İngiltere ile Rusya'yı çökertmeyi başaramayan Hitler, kendisini, 1941'den sonra ABD'nin de katıldığı büyük ve güçlü bir düşmanlar ittifakıyla karşı karşıya buldu. Almanya'nın Avrupa'daki başlıca müttefiği Faşist İtalya kısa süre sonra çöktü; Asya'daki müttefiği Japonya'ysa, genellikle ayrı bir savaş yürüttü. Almanya'nın yenilgisi, 1944 ortalarında Müttefiklerin Fransa'ya çıkarma yapmalarıyla ve stratejik bombardımanların Alman silah yapımını azaltmayı başlamasıyla başladı. Hitler Nisan 1945'te Berlin'de intihar ettiğinde, Almanya büyük ölçüde yıkılmıştı ve savaş sırasında yakıp yıkmış olduğu ülkelerin insafına kalmıştı (Bk. DÜNYA SAVAŞI, İKİNCİ).

1945'TEN SONRA ALMANYA.
Zaferi kazanan Müttefikler, Almanya'nın doğu kesiminin büyük bölümünü Polonya ve SSCB'ye verme, geri kalan bölümünü dört işgal bölgesine ayırma ve önde gelen Nazi savaş suçlularını Nürnberg'deki Uluslararası Askerî Mahkeme'de yargılama (Bk. NÜRNBERG MAHKEMESİ) konularında anlaşmaya vardılar. Ama dört işgal bölgesinin birleşip birleşmeyeceği, birleşirse nasıl birleşeceği konusunda anlaşamadılar. Soğuk Savaş'ın gerilimi artırmasıyla (Bk. SOĞUK SAVAŞ; bunda Almanya'nın durumu da rol oynamıştır), doğudaki Sovyet bölgesi ile batıdaki İngiliz, Fransız ve ABD bölgelerini birbirinden ayıran geçici çizgi giderek kalıcı bir sınıra dönüştü. 1949'da, Batı devletlerinin kendi bölgelerini birleştirmelerinden ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nde parlamenter demokrasinin yeniden kurulmasına izin vermelerinden kısa süre sonra, Ruslar da doğuda, Alman komünistlerine Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni kurdurarak kukla bir rejim oluşturdular.

Batı Almanya. SSCB'nin, Avusturya'da olduğu gibi, Almanya'nın tarafsız bir devlet olarak birleşmesini kabul etme olasılığı, 1949'dan 1963'e kadar Batı Almanya başbakanlığı yapan Konrad Adenauer tarafından engellendi. Tutucu Hristiyan Demokrat Parti'nin başkanı Adenauer, Sovyetlerin niyetlerinden çok çekindiği için, Batı Avrupa ve ABD'yle elden geldiğince sıkı bağlar kurmayı tercih etti. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 1955'te Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) girmesiyle ve 1958'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla doruk noktasına ulaşan Batı Avrupa'nın bütünleşmesi sürecine katılmasını sağladı. Bütün Alman halkının gerçek isteklerini yalnızca Batı Almanya'nın temsil ettiğini ileri süren Adenauer, Sovyetlerin egemenliğindeki Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni tanımayı ve bu ülkeyi tanıyan ülkelerle diplomatik ilişki kurmayı reddetti. Adenauer, soğuk savaş gerginliklerinden, ülkesinin egemenliğini kazanması ve yeniden silahlanması için ustaca yararlandı.

Adenauer yönetimi, özgür girişim kapitalizminin değişik bir biçimini uygulayarak ülke ekonomisinin etkileyici biçimde düzelmesini sağladı. İş çevreleri ve sanayi işletmeleri büyük ölçüde özel girişimcilerin elinde bulunmakla birlikte yüksek vergiler alınarak onarım programları ve etkileyici bir sosyal hizmetler ağının giderleri karşılandı. Ekonomisinin düzelmesi sayesinde Batı Almanya, 1945'te Sovyet ordusundan kaçan ya da Polonya, Çekoslovakya ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinden sınır dışı on milyonu aşkın Alman asıllıya kapılarını açabildi.

Batı Alman anayasası, Audenauer döneminde sorunsuz biçimde işledi ve pek çok Almanı, parlamenter demokrasinin düzen ve refahla bağdaşabileceğine inandırdı. Yeni-Nazi partilerin kurulması Anayasa'yla yasaklandı ve seçimlerde % 0,5'ten az oy alan partilerin parlamentoya girememesi Anayasa'ya kondu. Bu, her türlü aşırı partinin cesaretini kırdı. Çalışanlara büyük tekellerin yönetiminde küçük bir hak tanıyarak işyeri demokrasisini sağlayan "karara katılma" yasası, 1951'de kabul edildi. Demokratik düzeni korumaya kararlı olmasına karşın, Adenauer'in meslektaşlarına uyguladığı sert tutum, 1963'te görevini yitirmesine yol açtı. Ama tutucu siyaseti onu izleyen ve ikisi Hıristiyan Demokrat Parti'den olan Ludwig Erhard (1963-1966) Kurt Georg Kiesinger (1966-69) tarafından sürdürüldü.

1969 Bundestag seçimleri, Batı Alman siyasetinde önemli bir değişikliğin habercisi oldu. Sosyal Demokratlar (SPD) ilk kez hükümet kurma fırsatını buldular. İktidardan uzun yıllar uzak kalmış olan SPD, marksçı ekonomi düşünden ve tarafsızlık siyasetinden vaz geçmiş, halk tarafından sevilen Batı Berlin belediye başkanı Willy Brandt'ı başkanlığına seçmiş ve bütün Almanların çıkarını gözeterek yöneticilik yapabilecek ılımlı bir parti olduğunu kanıtlayabilmek için 1963 - 1966 arasında Kiesinger'in hükümetine küçük ortak olarak katılmıştı. Brandt 1969'da daha tutucu Hür Demokrat Parti'yle koalisyon yaparak başbakanlığı üstlendi.

Brandt'ın getirdiği en büyük yenilik *Ostpolitik* ("Doğu Siyaseti") ya da Batı Almanya'nın doğu komşularına karşı siyaseti oldu. Polonya'ya ve SSCB'ye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bırakmak zorunda kaldığı topraklar üstünde hak iddia etmekten vaz geçen Federal Almanya, bu iki ülkeyle İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda çizilmiş sınırları kabul eden antlaşmalar imzaladı. Bir başka antlaşma da Doğu Almanya'yla imzalanarak, iki ülke birbirini karşılıklı tanıdı. Brandt'ın "Ostpolitik"i, kısa erimde Orta Avrupa'daki gerginliklerin azalmasına, Batı Almanların doğudaki akraba ve arkadaşlarını ziyaret edebilmelerine, her iki Almanya'nın da Birleşmiş Milletler'e üye alınmasına yol açtı. Uzun erimdeyse, bu "yumuşama", Almanya'nın yeniden birleşmesini olanaklı kıldı.

Willy Brandt'ın yakın çevresinde bir Doğu Alman casusunun bulunduğunun ortaya çıkması, 1974'te istifa etmesine ve yerine gene Sosyal Demokrat Parti'den Helmut Schmidt'in geçmesine yol açtı. Schmidt ılımlı iç siyaseti ve "Ostpolitik"i sürdürdü. 1982'de Helmut Kohl'ün başkanlığında iktidara dönen Hıristiyan Demokratlar da, bu siyasette değişiklik yapmadılar. Avrupa'daki öteki parlamenter demokrasilerde olduğu gibi, Almanya'da önde gelen siyasal partiler arasında büyük bir fark yoktu. Hristiyan Demokratlar da, Sosyal Demokratlar da, Federal Almanya'nın patlama halindeki kapitalist ekonomisini, doğu komşularıyla ilişkilerinin gelişmesini ve gerek Avrupa Topluluğu'nda, gerek Batı

ittifakında önde gelen bir ortak olarak saygı görmesini tehlikeye sokmak niyetinde değillerdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özgür siyasal yaşamın canlanmasıyla birlikte, yenilenmiş bir kültürel yaratıcılık da başladı: Heinrich Böll ve Günter Grass'ın romanları, Raine Werner Fassbinder'in filmleri, Werner Karlheinz Stockhausen'in müziği, dünya çapında ün kazandılar.

Doğu Almanya. Alman Demokratik Cumhuriyeti daha güç bir deneyim yaşadı. Bütün varlığı boyunca Sovyetler Birliği tarafından ekonomik bakımdan sömürülen Doğu Almanya'nın ileri derecede merkezîleşmiş ve baskıcı komünist sistemi, her zaman Batı Almanya'nın gerisinde kaldı. Halk tarafından sevilmeyen diktatör Walter Ulbricht, Sovyet işgal ordusuna bağımlıydı ve 1953'te bu orduyu kullanarak bir halk ayaklanmasını bastırdı. En iyi işçilerinin yüzbinlercesinin Doğu Berlin'den Batı Berlin'e kaçmas, Ulbricht'i Berlin Duvarı'nı yaptırmak, böylece dışarıya göçü durdurmaya çalışmak zorunda bıraktı (Bk. BERLİN DUVARI).

Erich Honecker 1971'de Ulbricht'in yerine geçtiğinde, durumda henüz bir değişiklik yoktu. Değişiklik için baskılar, kendilerini önce 1989'da duyurdu: Polonya, Macaristan ve Sovyetler Birliği'nde yapılan reformlardan cesaret alan 200 000'i aşkın Doğu Alman, Çekoslovakya ve Macaristan üstünden Batı'ya göç etti; çok daha fazla sayıda Doğu Alman da, ülkede demokratik reformlar yapılması için gösterilere girişti. Komünist rejim, SSCB'nin bir kez daha müdahale edip kurtarması üstüne, çöktü. Kasım 1989'da Berlin Duvarı yıkıldı. Böylece iki Alman devletinin 3 Ekim 1990'da Batı Alman Anayasası altında birleşmelerinin yolu açıldı.

Zor ayakta duran Doğu Alman ekonomisinin, Batı'yla aynı düzeye getirilmesinin çok pahalıya mal olacağı anlaşılmaktadır, ama eski Batı Almanya'nın büyük zenginliği bu konuda iyimser olunmasına yol açmaktadır. 1933'ten bu yana ilk kez Alman halkı özgürlük ve birlik içinde bir arada yaşamaktadır ve bu kez koşullar, Weimar Cumhuriyeti dönemindekinden çok daha elverişlidir.

Alma-Tadema, Sir Lawrence

Hollanda asıllı İngiliz ressamı (Dronrijp 1836-Wiesbaden 1912). Tarihsel resimleriyle büyük ün yapan Sir Lawrence Alma-Tadema, özellikle eski Yunan ve Roma'dan günlük yaşam sahnelerini işlediği tablolarda uzmanlaşmış, arkeoloji ayrıntılarıyla kusursuzluğu yakalayan, adeta fotoğraf gibi tablolar yapmıştır: *Homeros Okumak* (1880-1885, Philadelphia Sanat Müzesi), *Bahar* (1894; Malibu Getty Müzesi); vb. çalışmalarının çoğunu Londra'da yaparak, Krallık Akademisi'ne üye seçilmiş, 1899'da "Sir" unvanı verilmiştir.

Almeida, Francisco de

Portekizli denizci (Lizbon 1450'ye d. - Ümit burnu 1510). 1505'te kral Manuel I tarafından Hindistan'a gönderilen ilk kral naibi olan Francisco de Almeida, yolu üstündeki Kilva ve Sofala'yı alıp, Doğu Afrika kıyısındaki Mombasa'yı yakıp yıktı. 1508'de oğlunun Araplarla yapılan bir deniz savaşında yenilmesinden sonra, ertesi yıl Diu'da bir Arap filosunu yenilgiye uğrattı. Kral naipliğine Alfonso de Albuguerque atanınca, 1509'a kadar istifayı kabul etmeyip, sonunda görevini bırakarak Portekiz'e dönerken, bir deniz kazası sonucunda Ümit burnuna çıkmak zorunda kaldı ve yerlilerle çarpışırken öldü.

Almeida Garrett, Vikontu

Portekizli siyaset adamı (Porto 1799-Lizbon 1854). Coimbra Üniversitesi'nde öğrenim görüp, liberal düşünceleri benimseyen Almeida Garrett Vikontu (asıl adı *Joao da Silva Leitao*'dur), 1820 olaylarına karıştığı için İngiltere'ye sürgün edildi. 1826'da ülkesine döndüyse de, Kral Dom Miguel yeniden tahta çıkınca, bir kez daha yurt dışına kaçtı. Asor adalarında kurulan orduyla Lizbon'un kuşatmasına katılıp, 1851'de milletvekili seçilerek, 1852'de Dışişleri bakanlığına atandı. Siyasal yaşamının yanı sıra yürüttüğü yazarlığında, romantizmi benimsedi. Şiir kitapları (*Camoens*, 1825; *Dona Branca*, 1826; *A Lirica de Joao Minimo* [Joao Minimo'nun Türküsü, 1829], *Folhas Cahidas* [Düşmüş Yapraklar, 1856]), trajediler (*Flipa de Vilhena*, 1840; *Frei Luis de Sousa*, 1844), tarihsel romanlar (*Viages ma Minha Terra* [Yurdumda Yolculuk, 1845]) yayınladı.

Almeria

İspanya'da kent. İspanya'nın güney kesiminde Andalucia bölgesinde yer alan, aynı adlı ilin merkezi olan Almeria'nın nüfusu 140 946'dır (1981). Almeria körfezi kıyısında önemli bir Akdeniz limanı olan kent, beyaz üzüm, portakal, vb. dışsatımının yanı sıra Costa del Sol kumsalları ve güzel iklimiyle turizmden de önemli gelir sağlamaktadır. Tarihsel anıtların başlıcaları 1543'te tamamlanmış olan katedral ile Magriblilerden kalma Alcazaba kalesidir.

İ.Ö. 239'a doğru Fenikelilerin yerleştikleri kent, daha sonra Romalılar (Portus Magnus) ve Magribliler tarafından alındı. 1192'de Castilla kralı Alfonso VIII tarafından geri alındıysa da, bir süre yeniden müslümanların elinde kaldı. 1489'da İspanyol iç savaşı (1937) sırasında büyük ölçüde yakılıp yıkıldı.

Almqvist, Carl Jonas Love

İsveçli yazar (Stockholm 1793-Bremen 1886). Uppsala Üniversitesi'nde öğrenim gören Carl Jonas Love Almqvist, gizemci Emanuel von Swedenborg'den etkilenerek, bir süre çiftçilik yaptı. Sonra Stockholm'de bir deneme okulunun yöneticiliğini üstlenip *Amorina* (1821) adlı romanıyla İsveç romantizminin en büyük yapıtını ortaya koydu. 1832-1851 arasında peşpeşe romanlar yayınladı. *Törnrosens Bok* (Yaban Gülü Kitabı), *Drottningens Juvels* (Kraliçenin Elmas Takısı), *Songes* (Düşler), vb.

Der Gar An (Olmalı) adlı kitabında romantizmden gerçekçiliğe geçip, 1839'da liberal gazetelerde yazılar yayınlamaya başladı. 1851 mali sıkıntılar ve bir cinayet suçlaması yüzünden ABD'ye kaçıp, 14 yıl ABD'de yaşadı.

Alnar, Hasan Ferit

Türk bestecisi, orkestra şefi, kanun virtüözü ve müzik öğretmeni (İstanbul 1906-Ankara 1978). Küçük yaşta kanuncu olarak ün salan Hasan Ferit Alnar, onaltı yaşında besteciliğe başladı. Sadettin Arel'den ders alıp, Viyana Konservatuvarı orkestra şefliği ve kompozisyon bölümlerinde okuyarak (1927-1932), Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası şef yardımcılığına (1932) ve şefliğine (1946) atandı. İstanbul Konservatuvarı müzik tarihi öğretmenliği, Şehir Tiyatrosu orkestra şefliği yapıp (1932-1936), Ankara Devlet Konservatuvarı'nda kom-

pozisyon (1937-1946), armoni ve orkestralama dersleri verdi. Görevlerinden ayrılıp (1952), Viyana, Münih ve Stutgart'ta oturarak, zaman zaman Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası ile Devlet Operası Orkestrası'nı yönetti.

İlk yapıtı Türk makamlarıyla bestelenmiş tek sesli bir operet olan (1922) Hasan Ferit Alnar, on "saz semaisi" (1926), iki "peşrev" ve bir "saz semaisi" (1927), kanun için çok sayıda "taksim" bestelemiştir; saz semailerinde Arel'in etkisi görülür. Ayrıca Türk makamlarını kullanarak Batı müziği türünde pek çok yapıt vermiştir: Orkestra için *" Türk Süiti "* (1930), piyano için beş *"Oyun Havası"*(1932), sekiz *"Parça"* (1935), *Viyolensel Konçertosu* (1943), *Kanun Konçertosu* (1951), *Prelüd ve Füg* (1961), vb.

Alonso, Alicia

Kübalı balerin (Hawana 1920'ye d.). 1941-1960 yılları arasında American Ballet Theatre'da dans eden Alicia Alonso (kızlık soyadı *Martinez*'dir), gözlerindeki rahatsızlık ve birçok ameliyat nedeniyle parlak yaşamına sık sık ara vermek zorunda kaldı. *Giselle* balesinde klasik balede en iyi yorumlarından birini ortaya koydu. 1948'de eşi Fernando Alonso'yla Ballet Alicia Alonso adı kendi bale topluluğunu (1955'te Ballet de Cuba adını aldı; 1961'de Küba Ulusal Balesi'ne dönüştü) kurdu.

Küba Devrimi'nden sonra ABD'de dans etmekten vazgeçerek, kendini bütünüyle ülkesinin ve kendi topluluğunun balesini geliştirmeye adadı. Yakın dönemde dünyanın hemen her yerinde topluluğuyla turneler yaptı. 1983'te Uluslararası İstanbul Festivali'ne katıldı.

Alonso, Damaso

İspanyol şairi ve eleştirmeni (Madrid 1898- ay. y. 1990). *Gongoras Soledades* adlı yapıtıyla, İspanyol şiirinin "Altın Çağı"nın yeniden yorumlanmasını başlatan Damaso Alonso, eleştirilerinde ABD'de ortaya çıkan "yeni eleştiri" yöntemine benzer bir yöntem kullandı. En ünlü şiirlerini *Hijos de la Ira* (1944) adlı kitabında topladı. Uzun yıllar Madrid Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapıp, İspanyol Krallık Dil Akademisi'nin 4 dönem yöneticiliğini (1968-1982 arasında) üstlendi.

Alouette

Kanada'nın ilk yapay uydusu. İyonesfer içindeki elektronların yoğunluklarındaki değişiklikleri gün, zaman ve enlemin bir işlevi olarak ölçmek için geliştirilen Alouette, NASA'yla ortak bir çalışma sonucunda gerçekleştirildi. Batı Test Rampası'ndan(Vandenberg Hava Kuvvetleri Üssü, Kaliforniya) 28 Eylül 1962'de Thor-Agena tarafından fırlatıldı. En uzak noktası 1 027 km, en yakın noktası 998 km olan bir yörüngeye oturtuldu ve görevini başarıyla gerçekleştirdi.

Alparslan

Büyük Selçuklu hükümdarı (? 1029-Merv 1072). Çağrı Bey'in oğlu olan Alparslan, amcası Tuğrul Bey'in bazı seferlerine katılıp, başarı kazandı. Babası ölünce Horasan meliki, amcası Tuğrul Bey ölünce de Büyük Selçuklu sultanı olup (1063), sultanlığını tanımak istemeyen Kutalmış ve Kavurt'u yendi. Nizamülmülk'ü baş vezirliğe atayıp, Kafkasya seferine çıkarak, Gürcistan'ı vergiye bağladı; Ani ve Kars'ı aldı (1064). Anadolu'yu ele geçirmek amacıyla ordular gönderip, Mısır seferine çıkarak (1065), Malazgirt'i ele geçirdi. Diyarbakır, Halep ve Meyyafarikin'i vergiye bağladı. Bizanslıları Malazgirt Savaşı'nda bozguna uğratarak (1071), Romanos Diogenes'i tutsak aldı (böylece, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi kesinleşmiş oluyordu); ama bir antlaşma yapıp, Bizans'a dönmesine izin verdi. 1072'de Karahanlı hükümdarı Nasr'a karşı sefer açtı; ama ele geçirdiği kalelerden birinin komutanı (Yusuf) tarafından öldürüldü.

Alp borusu

Ağaçtan boru biçiminde çalgı. Dünyanın birçok yerinde benzerleri kullanılmakla birlikte, İsviçre'deki biçimiyle tanınan Alp borusu düz ya da eğri olabilir; uzunluğu 1,5 m - 4 m arasında değişir. Supapı ya da deliği bulunmadığından, bu çalgıyla yalnızca doğal armonik tonları çalınabilir. Günümüzde hâlâ İsviçreli çobanlar tarafından, uzaklaşan sığırları çağırmak için kullanılmaktadır. Pek çok besteci, orkestra parçalarında Alp borusuna özgü melodilerini kullanmışlar, ama bunlar geleneksel orkestra çalgılarıyla çalınmıştır.

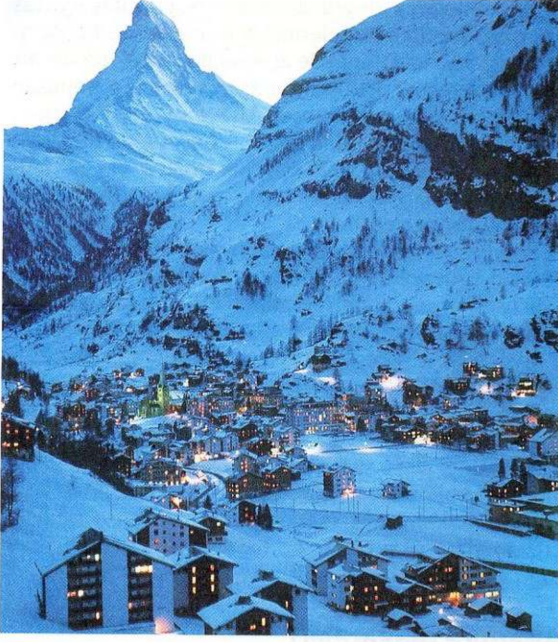

Alp borusu ağaçtan yapılmış, deliği ve supapı bulunmayan bir borudur. Günümüzde de İsviçreli çobanlar tarafından kullanılmakla birlikte, daha çok turistlerin ilgisini çeken bir çalgıdır.

Alp dağları

Avrupa'daki ene yaygın dağ sistemi, Fransa'nın, İtalya'nın, İsviçre'nin, Almanya'nın, Avusturya'nın, Yugoslavya'nın bir bölümünü, Liechtenstein'ın da büyük bölümünü kaplayan Alp dağları, Akdeniz kıyısında, Fransa- İtalya sınırında nispeten dar bir dağ sırası olarak başlar; Viyana'nın batısına doğru geniş bir yay biçiminde genişler. Toplam uzunlukları 965 km'yi, genişlikleriyse 200 km'yi aşan Alpler, 207 200 km^2'den geniş bir alana yayılırlar.

Doruklarının ortalama yükseklikleri 1 800 - 2 400 m'dir; birçoğununkiyse 3 050 m'yi aşar. Yaklaşık 1 200 kadar dağ buzulu, 3 900 km^2'lik bir alanı kaplar.
Bölgedeki uygarlıklar. Tarih boyunca bu geniş dağ sırası

Pennine Alpleri'nin doruklarından, ünlü Matterhorn, İtalya-İsviçre sınırı yakınında yükselir. Fotoğrafta ön planda görülen Alp köyü Zermatt, uluslararası bir kayak merkezidir.

Akdeniz ve Kuzey uygarlıkları arasında bir engel oluşturmuş, gene de uygarlıklar arası ilişki, kısmen dağlardaki geçitlerden, yüksek dağlardaki otlaklardan yararlanılarak sürmüştür. "Alpler" sözcüğü özel bir arazi niteliğini, "Alp çayırları" terimi yüksek dağlardaki otlakları dile getirir; "alp tipi" bir yaşam biçimi düşüncesinin temelinde, bu bölgede gelişmiş ekonomi ve yaşama biçimi yer alır.

Dillerin çeşitliliği de bölgenin çeşitliliğini yansıtır: Fransızca, Almanca, İtalyanca, Slovence ve Romanş dilleri. Nüfus yoğunluğu yükseltiye göre değişir. Alpler'e geçiş bölgelerinde ve geniş uzunlamasına vadilerde nüfus yoğunluğu, daha dar ve daha yalıtılmış vadilere ve doruk bölgelerine oranla daha yüksektir.

Topografya. Avrupa'daki en yeni oluşmuş sıradağ olan Alp dağları, aşınıp eski dağ kütleleri haline gelmemişler, yapı çizgilerini çok iyi korumuşlardır. Alpler'de üç bölge ayırdedilir. Billursu dağ kayaçlarından oluşan merkezi bölge; çevresinde yer alan, biri kuzeyde, öbürü güneyde iki kalkerli bölge. Birbirine paralel dağ sıralarının arasında pek çok yerde uzunlamasına vadiler yer alır.

Büyük akarsuların kalker sıraları tarafından çevrildiği ve kesildiği yerlerde çaprazlama vadilere de rastlanır. Buzul çağında, Alp buzulları bu vadileri ve çevrelerindeki düzlüklerin bir bölümünü doldurmuş, buzulların çekilmesinden sonra, geride buzultaş setleri kalmış, bunlar da Como, Maggiore ve Cenevre (Leman) gölü gibi dar göller oluşturmuşlardır.

Como gölünden başlayıp kuzeye doğru çıkarak İtalya-İsviçre sınırından, Soligen geçidinden, sonra aşağı doğru dönüp Ren vadisinden geçen ve Konstanz gölüne kadar uzanan düşsel bir çizgiyle, Alpler doğu ve batı diye iki kesime ayrılabilir. Batı Alpler daha yüksek ve daha dardırlar; daha çok buzul taşırlar ve kenarları dik vadilerle yarılmışlardır. Doğu Alpler'deyse uzunlamasına vadiler daha geniştir ve bu vadilerde çok sayıda önemli kent kurulmuştur. Mont Blanc (4 807 m) Batı Alpler'in, Bernina doruğu (4 048 m) da Doğu Alpler'in en yüksek doruklarıdır.

İklim ve akarsular. Sarplık derecesi, yamacın güneş alıp almaması ve yükselti gibi etkenler, Alpler'de karmaşık bir mikro-iklimler mozaiği oluşmasına yol açmıştır. Kuzeydoğudaki son derece sert kara iklimi ve güneydeki ılımlı Akdeniz iklimi gibi önde gelen iklim etkenleri de bunda rol oynar. Dağlar hava kütlelerini değişikliğe uğratır; bunun sonucunda doğuya doğru ilerlendikçe etkisini daha çok gösteren antisklon etkinlikleri olur. Toplam yağış miktarlarının en düşük olduğu yerler Rhône vadisindeki Sion (580 mm) ve Fransız Alpleri'ndeki Briançon'dur; en yüksek olduğu yerlerse (2 300 mm'den çok) orta Alplerdeki dağ doruklarıdır. Sıcaklık ortalamaları ve en yüksek sıcaklıklar, yükselti arttıkça düşer. Klagenfurt'tan daha yüksekteki İnnsbruck'ta, ocak ayı ortalaması 16 °C'tır.

Akarsular açısından Alpler, Avrupa'nın büyük bölümünü etkilerler; çünkü dağların eteklerindeki karların erimesi sonucu ortaya çıkan su, pek çok büyük ırmağı ve kollarını besler. Ren ve Rhône, Po'nun kolları olan Ticino ve Oglio, Tuna'nın en büyük kolları İnn, Salzach ve Enns, orta Alpler'den doğarlar. Bu yüzden Alpler, Atlas okyanusu, Akdeniz ve Karadeniz'e dökülen ırmaklar arasında su bölümü çizgisini oluşturur.

Bitki örtüsü ve hayvan topluluğu. Doğal bitki örtüsü katlara ayrılmıştır. Yamaçların alt kesimlerinde yaklaşık 1 370 m'ye kadar kozalaklı ormanlar yer alır; onları çıplak kayalar ve Alp çayırları katı izler, en üst katta (bulunulan bölgeye göre 2 440 - 3 050 m arası), sürekli karlar bölgesi yer alır. Çok sayıda ulusal park ve doğa koruma bölgesi dağkeçisi, altın kartal, kaya kekliği ve siyah dağ tavuğu gibi soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türler için son bir sığınak oluşturur.

Alp Er Tonga

Efsanevi Türk hükümdarı ve destan kahramanı (öl. İ.Ö. 623'ten sonra). Yaşamıyla ilgili bilgiler efsanelere dayanan Alp Er Tonga'nın (ya da *Tunga*), Türklerin en eski atası Türk'ün soyundan geldiği ileri sürülür. Ayrıca, *Divan ü Lügat it-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de, İran destanı *Şehname*'nin kahramanı Efrasiyab'la aynı kişi olduğu belirtilir. Öldürülmesiyle ilgili *Alp Er Tonga Sagusu, Divan ü Lügat it-Türk* 'ün çeşitli yerlerinde örnek metin olarak verilmiştir.

Alphonse de France

Toulouse kontu (? 1220-? 1271). Fransa kralı Aziz Louis'nin kardeşi olan Alphonse de France, Paris Antlaşması (1229) gereğince Toulouse kontu Raimond VII'nin kızı Jeanne de Toulouse ile evlendi ve Raimond VII'nin ölümü üzerine Toulouse kontu oldu (1249). Krallığın en güçlü prensi olmasının yanı sıra, gerek kralın yanında, gerek güney illerinde büyük bir yönetici olduğunu kanıtladı. Kralın yokluğunda ülkeyi yönetmeye çağrılıp, sık sık hastalandığı için, Toulouse yerine Paris çevresinde oturmayı yeğ tutarak, 1248-1250 arasındaki Haçlı seferine katıldı (tutsak düştüyse de, bir süre sonra serbest bırakıldı). Bu uğraşlar ve topraklarından uzakta bulunması nedeniyle, özenle hazırlanmış ve etkili bir yönetim ve maliye mekanizması kurmaya yönelerek, Capet krallığının kurulmasını hazırladı. 1270'te yıllardır hazırlamaya uğraştığı Tunus seferine çıkmayı başarıp, eşiyle birlikte vebaya yakalanma tehlikesi atlattıktan sonra, kışı Sicilya'da geçirdi; ama dönüş yolunda hastalanarak ölmeleri üstüne, çocukları olmadığından, Papa Gregorius X'a geri verilen bölüm dışında, bütün toprakları Fransa kralına kaldı.

Alp Tigin

Gazne devletinin kurucusu (?-Gazne 963). Samaniler ordusunda görev alan Alp Tigin, komuta kademesinin üst basamaklarına kadar tırmandı.Abdülmelik I döneminde yönetimi fiilen ele alıp, etkisinden kurtulmak isteyen hükümdar tarafından en büyük askerî görev olan Horasan valiliğine atandı (961). Abdülmelik'in kendisinden sonra oğlunun tahta geçirilmesi konusundaki vasiyeti tutulmayınca, tahta çıkan Mansur'a (Abdülmelik'in kardeşi) başkaldırıp (962), yenerek, Gazne'de yeni bir devletin temellerini attı.

Alsace-Lorraine

Fransa'nın doğusunda tarihsel bölge. 1648'e kadar Kutsal Roma İmparatorluğuna bağlı olan Alsace, 1697'de Ryswick Antlaşmasıyla Fransa'ya katılmıştır. Lorraine'se Lothiringia krallığını oluşturduktan sonra, 959'da Aşağı Lorraine ve Yukarı Lorraine düklüklerine bölünmüş, sonradan günümüzdeki Lorraine'i oluşturan Yukarı Lorraine, 1766'ya kadar bağımsız, ama pek çok çekişmeye yolaçan bir düklük olmayı sürdürmüştür. 1871-1918 arasında Alsace (günümüzde Bas-Rhin ve Haut-Rhin yönetim bölgeleri) ile Lorraine'in doğu bölümü (günümüzde Moselle yönetim bölgesi), Fransız-Prusya savaşında Fransa'nın yenilmesi sonucunda Almanya tarafından işgal edilmişlerdir. 1919'dan 1940'a kadar Fransa'nın olan bölge, 1940-1945 arasında Almanya tarafından işgal edilmiş, 1945'te yeniden Fransa'ya geçmiştir.

Yerbilim açısından batı Lorraine, killi akarsu vadilerinden oluşur; kuzeyden güneye uzanan kalker tepeleriyle Côtes de Meuse'den ve Côtes de Moselle'den ayrılır. Vadilerdeki ağır toprak, çeşitli tarım ve hayvancılığa pek elverişli değildir: Üretimler Fransa ortalamalarının altındadır. Doruklar, bölgeler arası ulaşımı güçleştirdikleri gibi, tarih boyunca istilaları da önemli ölçüde engellemişlerdir. Metz, Nancy, Thionville ve Toul, bölgede, boğazları savunan hisarlar ya da karayolları kavşakları olarak kurulmuş kentlerdir. Verdun savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı çarpışmalarından biri olmuştur.Lorraine'in geleneksel merkezi, önemli üniversite kenti Nancy (99 000 nüf.), Paris'ten Strasbourg'a giden yolu izleyen Rhin-Marne kanalınının kıyısında yer alır.

Lorraine'in yaklaşık 110 km uzunluğunda ve 20 km genişliğindeki demir filizi yatakları Nancy'den kuzeye, Longwy, Thionville ve Metz dolayındaki demir-çelik bölgesine doğru uzanır. Yılda 50 milyon tondan çok demir filizi (Batı Avrupa'da ikinci) çıkarılır. Saar kömür yataklarının Fransa'da kalan bölümü 64 km doğudadır. Çok ileri derecede makineleşmiş yöntemlerle işletilen kalın damarlardan (Fransa'nın kömür rezervlerinin yarısı) yılda 10 milyon ton kömür çıkarılır.

Fransa'nın tarihsel bölgesi Alsace-Lorraine, Avrupa'da Almanca konuşulan bölge ile Fransızca konuşulan bölgenin sınırında yer alır.

Güneydoğuya doğru ilerlendikçe Lorraine, yavaş yavaş Vosges'ların tepelerine doğru yükselir; bu kumtaşı dağ kütlesinin güneyde açık bir granit çekirdeği vardır ve yükseltiler 1 200 m'yi aşar. Fransızca konuşan Lorraine ile Almanca konuşan Alsace'ı ayıran dil çizgisi, Vosges'ların doruğundan geçer. Vosges'ların dik doğu yamacının eteğinde ünlü bağcılık bölgesi yer alır. Hemen yanındaki verimli lös topraklarında tahıl, meyve, tütün ve sebze yetiştirilir.

Ren kıyısındaki önemli limanlardan Strasbourg (252 000 nüf.), Alsace'ın geleneksel merkezidir. Başlıca sanayi tesisi arasında petrol rafinerileri, bira imalat fabrikaları, basımevleri, besin fabrikaları ve metalürji tesisleri sayılabilir. Alsace, üniversitesiyle ünlüdür. Strasbourg, Avrupa Konseyi'nin merkezidir.

Ren-Rhône kanalı, Strasbourg'u Mulhouse'a, Bourgogne kapısına ve Lyon'a bağlar. Yerel potasyum yatakları temel alınarak kurulmuş kimya sanayisi de gelişmiş olan Mulhouse ile Colmar, Alsace'ın ve doğu Lorraine'in dokumacılık merkezleridir. Bölgede sıcaklık ortalamaları ocakta 0,6 °C, temmuzda 19 °C'tır; yıllık yağış 510 - 1 020 mm arasında değişir.

Altamira mağaraları

İspanya'nın kuzey kesiminde Tarihöncesi'nden kalma mağaralar. Santander yöresinde, Santillana del Mar yakınında yer alan Altamira mağaraları, 1879'da bulunmuştur. Tarihöncesi'nden kalma duvar resimleriyle ünlüdür. Girişe yakın tavanda yer alan canlı renkli büyük hayvan resimleri, daha çok bizon görüntüleridir. Figürler, bunları yapan sanatçının kaya yüzeyinin doğal biçiminden ustaca yararlandığını ortaya koymaktadır. Çeşitli hayvan figürlerinin yanı sıra, duvarlarda siyahla boyanmış, kırmızıyla çizilmiş ya da kazılarak yapılmış birçok figür vardır. Bu sanat yapıtlarının Solutreyen uygarlığının ilk bölümü ile Magdalenyen uygarlığından kaldıkları sanılmaktadır.

İspanya'da Altamira mağarasından bir bizon resmi. Mağaranın duvarları ve tavanları çeşitli hayvan figürleriyle süslüdür.

Altan, Çetin

Türk gazetecisi, yazarı ve siyaset adamı (İstanbul 1926). Galatasaray Lisesi'ni (1946), Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitiren, Çetin Altan, gazeteciliği seçerek, *Halkçı*'da fıkra yazmaya başladı. Fıkra yazarlığını *Yeni Gazete* (1956), *Akşam* (1958-1960 ve 1965-1971), *Milliyet* (1960-1965) gazetelerinde sürdürüp, Türkiye İşçi Partisi liste-

sinden bağımsız İstanbul milletvekilliğine seçildi (1965); sonra partiye girdi. Kimi fıkralarından dolayı hakkında üçyüze yakın dava açılıp, 12 Mart 1971'den sonra tutuklandı. Hastalığı nedeniyle cumhurbaşkanınca bağışlandı (1973). Etkin siyasetle ilişkisini kesip, bir yandan çeşitli gazetelerde (*Güneş, Hürriyet, Sabah*) köşe yazarlığını sürdürürken, bir yandan da peşpeşe edebiyat yapıtlarını yayınladı.

Edebiyata şiirle giren (1943) Çetin Altan, fıkralar, portreler yazmış, fıkralarıyla toplumsal bilinci oluşturmayı, kamuoyunu yönlendirmeyi amaç almış, oyunlarında ve romanlarında, çevre-insan ilişkilerini, toplumsal çatışma ve uyuşmazlıkları işlemiştir.

Romanları: *Büyük Gözaltı* (1972, 1973 Orhan Kemal Roman ödülü), *Bir Avuç Gökyüzü* (1974), *Viski* (1975), *Küçük Bahçe* (1978).

Oyunları; *Çemberler* (1964), *Mor Defter* (1965), *Suçlular* (1965), *Dilekçe* (1966), *Tahtırevalli* (1966), *Beybaba* (oynanışı, 1960), *Yedinci Köpek* (oynanışı, 1964), *Komisyon* (oynanışı, 1964). *Telefon Kimin İçin Çalıyor* (oynanışı, 1990).

Çetin Altan

Fıkra, gezi, inceleme, anı: *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri* (1965), *Bir Uçtan Bir Uca* (İsrail, İsveç, İran, Afganistan ve Romanya, 1965), *Onlar Uyanırken* (1967), *Al İşte İstanbul* (1970), *Suçlanan Yazılar* (1970), *Ben Milletvekili İken* (1971), *Nar Çekirdekleri* (1976), *Bir Yumak İnsan* (1977; 1978 TDK Deneme Ödülü), *Kavak Yelleri ve Kasırgalar* (1990).

Altan, Özdemir

Türk ressamı (Konya 1931). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitiren (1956) Özdemir Altan, serbest ressam ve matbaacı olarak çalıştı. Akademiye asistan olarak girip (1962), çeşitli devlet resim ve heykel sergilerine, Çağdaş Ressamlar Cemiyeti sergilerine, Paris Genç Ressamlar Bienali'ne (1963), çeşitli yurt dışı sergilerine katıldı. "Yılın Genç Ressamı" ödülünü aldı (1966). Türk-Alman Kültür Cemiyeti'nin galerilerinde özel sergiler açıp, Paris'e giderek (1966), yurda dönünce Goblen tekniğiyle ilk Türk duvar halısını (TRT ödülü, 1969) gerçekleştirdi. Devlet Resim ve Heykel sergisinde ikincilik (1971) ve başarı (1974) ödüllerini aldı. 1979'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesörlüğe yükseldi. 1981'de Resim Fakültesi bölüm başkanlığına atandı. 1988'de Mimar Sinan Üniversitesi'nde açtığı sergide dört boyutlu çalışmalara da yer verdi.

Altar: Bk. YILDIZ.

Altay, Fahrettin

Türk generali ve siyaset adamı (İşkodra 1880-İstanbul 1974). Harp Akademisi'ni bitiren (1902) Fahrettin Altay, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Çanakkale, Romanya, Filistin cephelerinde savaştı. Kurtuluş Savaşı'nda, önce XII. kolorduya, sonra yeni kurulan V. süvari kolordusuna komuta etti. Büyük Taarruz'da düşmanın arkasına sarkarak zaferi kesinleştirdi ve kaçan düşmanı kovaladı (İzmir'e giren ilk birlikler F. Altay komutasındaki birliklerdir [9 Eylül 1922]). Birinci ve ikinci dönemde milletvekili seçilip, Atatürk'ün komutanların milletvekilliğinden çekilmelerini istemesi üstüne istifa etti (31 Ekim 1924). Orgeneralliğe yükseltilip (1926), Askerî Şûra üyeliğinden emekliye ayrıldı (1945). Yeniden milletvekilliğine seçilip (1964), 1950'de siyasetten çekildi.

Yapıtları: *Türkiye İstiklâl Muharebatında Süvari Kolordusunun Harekâtı* (1925, birçok dile çevrilmiştir), *İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu* (1949), *İslâm Dini* (1959), *On Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922* (1970).

Altay dağları

Orta Asya'da dağ sırası. Çin, Moğolistan, Rusya Federasyonu ve Kazakistan sınırlarının bir araya geldikleri bölgede, yaklaşık 1 600 km boyunca uzanan Altay dağlarının Moğolca adı *Altın-ula* "Altın dağları" anlamına gelir. En yüksek noktası, Taban Bongdo'nun yükseltisi 4 653 m'dir. Sistemi oluşturan başlıca sıralar arasında Sayan dağları, Tannu-Ola dağları, Salyozem dağları ve sistemin en uzun sırası olan Moğol Altayları (1 450 m) sayılabilir. Ortalama yükseltisi 1 500 m dolayında olan Altay dağlarının sarp yamaçlarının yaklaşık % 70'i ormanlarla kaplıdır.

Günümüzden 300 milyon yıl önceki yükselme sırasında oluşan Altay sıradağları, zaman içinde daha yumuşak bir biçim alırken, günümüzde yaklaşık 1 554 km^2'lik bir alanı kaplayan buzullar, içinde bulundukları vadileri derinleştirmişler, pek çok ırmak ve göl oluşturmuşlardır: Obi ve İrtiş ırmaklarının kaynakları, Yenisey ırmağının da kollarının kaynakları Altay dağlarındadır. Sert kara iklimi etkisindeki bölgede, kışlar uzun ve kurak geçer; kısa süren yazlar yağışlıdır. Yıllık yağış miktarı batıda 2 032 mm'den güneydoğuda 127 mm'nin altına kadar değişir. Büyük bölümü Kazakistan'da bulunan dağlarda gümüş, kurşun, çinko ve cıva çıkarılır.

Sığır, koyun ve at yetiştiren, kabile düzenini koruyan Altay halklarının (Kazaklar, Moğollar, Oyratlar, vb.) yaşadıkları bölgeye, hidroelektrik ve maden kaynaklarının işletilmeye başlamasından ve yeni tarım yöntemlerinin uygulanmasından sonra, özellikle SSCB'den çok kişi göçmüştür.

Altay dilleri: Bk. URAL-ALTAY DİLLERİ.

altbenlik: Bk. PSİKANALİZ.

Altdorfer, Albrecht

Alman ressamı, gravürcüsü ve mimarı (? 1480-Regensburg 1538). Özellikle manzara resimleriyle ünlü olan Albrecht Altdorfer, Lucas Kranach (Yaşlı), Wolfgang Huber, Jörg Breu ve Jörg Kölderer'in de üyesi oldukları Tuna okulunun en büyük sanatçısı sayılmaktadır.

1511 ve 1535'te Viyana'da çalışmak için Tuna üs-

Tuna okulunun en önemli sanatçısı sayılan Albrecht Altdorfer, modern manzara resminin kurucusudur. İnce ayrıntılı bir resim olan Regensburg Yakınında Tuna'dan Görünüm adlı yapıtı (1520-25), *Altdorfer'in yaşadığı kent çevresindeki bölgeyi göstermektedir.* (Alte Pinakothek, Münih.)

tünde yaptığı geziler dışında, hep Regensburg'da yaşayan Altdorfer, 1526'dan başlayarak kent mimarı olarak görev yapmıştır. İmparator Maximilian I, tahta oymalar, gravürler ve tezhipler yapması için, Dürer ve öteki rakipleriyle birlikte Altdorfer'i de hizmetine almışsa da, Altdorfer, bağımsız ve kişisel üslubunu korumayı başarmıştır. Sürekli yeşilliklerle ilgilenmesinin, yapraklar ve ağaçları kusursuzca resmetmesinin ve insanın ruh durumları ile eylemlerini görünümle bütünleştirme yeteneğinin en güzel örneği, sonradan parçalanıp Nürnberg, Prag ve Floransa'daki müzelere dağıtılan St. Florian kilisesi mihrap panolarıdır (1509-18). Bavyera dükü Wilhelm IV'ün, bir dizi anıtsal klasik savaş resminin bir parçası olarak sipariş ettiği büyük boyutu, uzamsal düzenli başyapıtı *İskender'in Savaşı*'ysa (1529; Alte Pinakothek, Münih), Aldorfer'in sihir, yıkıntılar, fantastik manzaralar ve esrarlı ışıklara ilgisinin güzel bir örneğidir.

Althusser, Louis

Fransız filozofu (Birmandreis, Cezayir 1918-Paris 1990). Felsefe öğrenimi gören Louis Althusser, İkinci Dünya Savaşı sırasında Komünist Partisi'ne girerek, partinin ideolojisine yenilikler getirmeye çalıştı. Marks'ın gençlik yapıtlarının Hegel etkisiyle yazıldığını, gerçek marksçılığın *Kapital* ile başladığını, marksçılık ile arasında tam bir kopuş olduğunu öne sürdü. 1980'e kadar Ecole Normale Supérieur'de ders verip, geçirdiği bir sinir bunalımı sonucu eşini boğarak öldürdü (1980) ve akıl hastanesine kapatıldı. 1984'te hastaneden çıkıp, bir bakımevinde öldü.

Althusser'in temel düşüncesi şu soruya dayanır: Marx'ın Feuerbach üstüne yazdığı savlara (özellikle, "filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumladılar; oysa önemli olan dünyayı değiştirmektir" diyen XI. sav) göre felsefe nedir?

Althusser, birinci aşamada, uygulama kavramını temel almıştır: Vurgulama, belirli bir hammaddenin belirli bir ürüne dönüştürülme sürecidir. Ancak belirli üretim araçları ve çalışma, bu dönüştürme eylemini gerçekleştirebilir. Filozof, toplumsal uygulama alanındaysa, özgül bir öğe, yani kuramsal uygulama üstünde durmuş, kısacası, felsefeyi bir "kuramsal uygulama kuramı" olarak tanımlamıştır. Daha sonraları *Lenin ve Felsefe* ve *John Lewis'e Yanıt* (1973) adlı denemelerinde bir özeleştiriye yönelerek, bilgi kuramı kesintisini felsefe devrimiyle özdeş tutmaktan vazgeçmiş, marksçılığın yeni bir eylem (praksis) felsefesi önermediğini, felsefeden yeni bir uygulama geliştirdiğini öne sürmüş, bu aşamada, felsefenin görevinin, "kuramsal alan içinde, bilimsel alan ile ideolojik alan arasındaki sınırı belirlemek" olduğunu savunmuştur; bu açıdan, felsefe, "kuram içi bir sınıf çatışmasıdır".

Başlıca yapıtları: *Pour Marx* (Marx İçin, 1965), *Lire le Capital* (Kapital Nasıl Okunur, 1965], *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi* (Philosophie et Philosophie Spontanée des savants, 1967), *Lenin ve Felsefe* (Lénine et la Philosophie, 1963-1969), *Marx et Lénine Devant Hegel* (Hegel Karşısında Marx ve Lenin, 1972).

altın

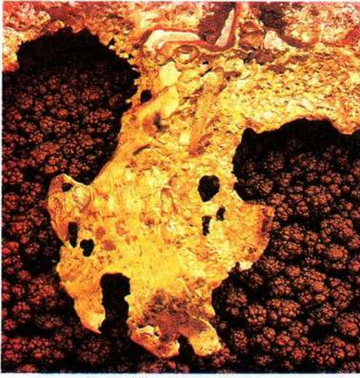
Atom sayısı 79, simgesi Au (Latince *aurum*dan) atom ağırlığı 196,197 olan kimyasal element. Altın yumuşak, sarı, çekiçle dövülebilir bir metaldir. Periyodik çizelgede 1 B grubunda, bakır ve gümüşle yanyana yeralır.

GENEL BİLGİLER

Dünya kabuğunun her tonunda ortalama 0,004 gram altın bulunmasına karşın, altın borsaları sayesinde altın, dünyanın her yanına dağılmıştır. Doğada bakır ve kurşun filizleri yakınlarında, kuvars damarlarında, akarsu yataklarındaki çakıltaşları arasında ve piritte (demir sülfür, FeS_2) bulunur. Deniz suyunda da yüksek oranda altın vardır ama, çıkarılması için gerekli işlemlerin çok pahalı olması nedeniyle, denizlerde araştırma yapılmaz. Eskiçağ insanları Ofir'de, Şeba'da, Ufaz'da, Pervaim'de, Arabistan'da, Hindistan'da ve İspanya'da bol miktarda altın bulmuşlardır. İ.S. I. yy'dan kalma yazılı kaynaklarda Trakya'da, İtalya'da ve Anadolu'da da altın yatakları bulunduğu bildirilmiştir.

Altına ilişkin en büyük keşif, KristofKolomb'un Amerika kıtasının ilk yolculuğundan sonra gerçekleştirilmiş, 1492-1600 arasında, Orta ve Güney Amerika'dan, Meksika'dan ve Antil denizi adalarından çıkarılan çok büyük miktardaki altın dünya ticaretine sokulmuştur: XVII. yy. boyunca Kolombiya'dan, Peru'dan, Ekvador'dan, Panama'dan çıkarılan altın, dünyaya dağıtılan altının % 61'ini oluşturuyordu: XVIII. yy'da % 80'e çıktı.

Bundan sonraki ikinci büyük keşif (1848) Kaliforniya'da gerçekleştirildi ve Kuzey Amerika, dünyanın temel altın sağlayıcısı durumuna geldi. 1851 başlarında daha küçük altın yatakları Avustralya'da bulundu. 1850-1875 yılları arasında ortaya çıkarılan altın yatakları, son 350 yıldır çıkarılanlardan daha çok oldu. 1890'da altın üretimi yapılan ülkelere Batı Amerika'da Alaska ve Yukon eklendi; kısa bir süre sonraysa Afrika'da Transvaal bunların tümünü geride bıraktı. Günü-

(Solda) *Altın genellikle doğal halde (bileşiksiz) bulunur; bazen öbür metallerle alaşımlar yapılır. Söz konusu bu metaller genellikle gümüş, bakır, palludyum ve platindir; bu alaşımların oranı yüzde 1'den yüzde 50'ye kadar değişir.*
(Sağda) *Güney Afrika'daki en önemli altın madenciliği merkezlerinden Johonnesburg'un, arıtma işlemleri sonucunda ortaya altın cüruf tepecikleri arkasından görünüşü.*

müzde dünya altın rezervinin 1 milyar ons (31 milyar g) olduğu sanılmaktadır; bunun yaklaşık yarısının Güney Afrika Cumhuriyeti'ne Witwatersrand bölgesinde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yakın dönemde Galler'de, Macaristan'da ve Ural dağlarında da altın yatakları bulunmuştur.

Altının dağılımı, bu metalin dünya yüzeyine büyük derinliklerden yerbilim etmenleri sonucunda, erimiş kayalar içinde ortaya çıktığını ileri süren kuramın doğruluğunu kanıtlamaktadır. Buna göre, kızgın kayalar içinde bulunan altın soğumuş ve kayaların çevresine dağılmıştır. Kuram, altının neden genellikle çok küçük parçacıklar halinde ortaya çıktığını da açıklamaktadır. Kuram aynı zamanda, küçük miktarlardaki altının neden volkanik kayaçlar içinde bulunduğunu da ortaya koymuştur.

Kimyasal tepkimeye girme yeteneğinin çok zayıf olması nedeniyle altın, insanlar tarafından metal gereksinimler için kullanılan ilk üç metal (bakır ve gümüşle birlikte) arasında yer alır. Öbür madenlere oranla "tepkimeye girmez" kabul edilebileceği için, arıtılmasına ilişkin bilgiler geliştirilmemiştir. Süsleme sanatlarında İ.Ö. 9000'lerde, öbür metallerin kullanılmaya başlanmasından çok önce, güzel görünümü nedeniyle kullanılmaya başlanmıştır.

FİZİKSEL VE KİMYASAL ÖZELLİKLERİ

Altın, 1,063 °C'ta erir, 2,966 °C'ta kaynar. Yumuşak bir element olmasının yanı sıra, dövülebilen ve şekil verilmesi en kolay element olması, başlıca özelliğidir. Bu özellikleri nedeniyle de kolayca çok ince levhalar ve tel haline getirilebilir. Çok ince levha halindeki altına, "altın yaprak" adı verilir ve pek çok süsleme alanda kullanılır. Ayrıca, altın ideal bir elektrik iletkenidir ve 1B grubundaki gümüş ve bakır elementlerinden bu konuda üstündür.

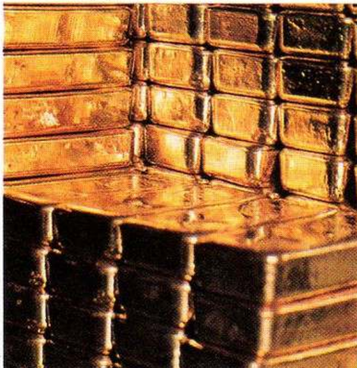
Altın genellikle bir ya da üç elektron vererek bileşik oluşturur. Genellikle kuyumculukta, kalınlık ya da renk vermek için alaşımlanır. Altın alaşımları çoğunlukla bakır ve gümüşle yapılır. Bu üç elementin bakır ağırlıklı alaşımına "kırmızı altın", gümüş ağırlıklı alaşımına "yeşil altın" adı verilir. Altının, nikelle alaşımlarıysa "beyaz altın" diye adlandırılır. Alaşım içindeki altın saflığı, ayar sistemiyle açıklanır. 24 ayar altın saf altındır; yani 18 ayar altın, 18/24'tür ya da ağırlık açısından 24 ayar altının % 75 altındadır. Altın, aqua regia ya da siyanür çözeltileri içinde çözünür. Diş hekimliğinde de kullanılır.

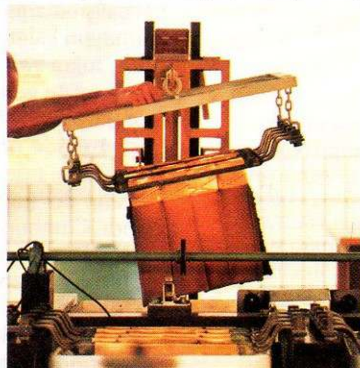
KULLANIM

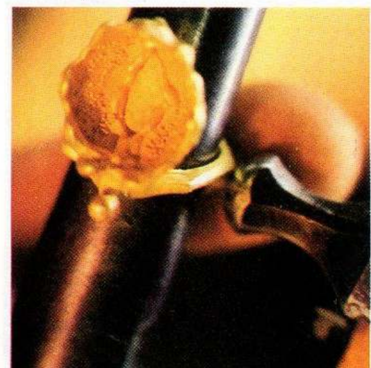
Altının günümüzdeki toplumsal kullanımı, nakit rezervi olarak saklanmasıdır. Yüzyıllar boyunca gümüşün yanı sıra nakit para olarak da kullanılmış, ama kâğıt paranın ortaya çıkışından sonra bu kullanım sona ermiştir. 1970 yıllarından bu yana borsalarda alınıp, satılmakta ve nakitle ilgisi dolaysız olarak sürmektedir.

Sanayide altın talebi büyüktür ve gün geçtikçe artmaktadır. Elektrik iletkenliğinin öbür metallere göre yüksek olması ve paslanmalara karşı çok dayanıklı olması nedeniyle altın, mikroelektrik parçalar için son derece önemlidir. Çok küçük miktardaki altın, cam ya da plastik levhalar içinde eriyerek, kızılaltı ışınların geçişini önler ve bu levhaları ısıya dayanıklı duruma ge-

(Solda) *13 kg (35 ons) ağırlığında, nakit rezervi için kullanılan altın külçeleri. Altın ilk olarak Anadolu'da Lidyalılar tarafından İ.Ö. VII. yy'da para olarak kullanılmıştır.* (Ortada) *Altın alaşımının elektrolizle arıtılması. Klorlu çözeltilerinde elektroliz yapıldığında içinde gümüş bulunan altın çözünür.* (Sağda) *Altın yüzük yapan bir kuyumcu.*

tirir. Kimyasal sağlamlığı nedeniyle, çürütücü ortamlarda kullanılır. Çürütücü sıvı ya da buhar içinde bulunan korumasız yüzeylerin üstünü kaplamada da gene altın kullanılır.

Yaşayan sistemlere uygunluğu ve toksinlere dayanıklılığı olması nedeniyle diş hekimliğinde ve ilaçlarda da kullanılan altın, ayrıca, herkesin bildiği gibi, güzelliği nedeniyle, Eskiçağ'dan bu yana kuyumculukta, çeşitli sanatlarda (tezhip, vb.) kullanılmıştır.

altına hücum

XIX. yy'da altın bulunan Kaliforniya'ya altın arayıcılarının akın etmesini belirten terim. ABD'de altın, aslında 1830'ların sonlarında Batı Georgia'da çıkarılmaya başlandıysa da, ABD tarihinde "altına hücum" diye adlandırılan büyük hareket, 24 Aralık 1848'de kuzey Kaliforniya'da, America ırmağı kıyısındaki Sutter's Mill'de altın bulunmasıyla başladı. Haberin San Francisco'ya ulaşmasıyla bu kentten ve Kaliforniya'nın öbür kesimlerinden binlerce kişi bölgeye üşüştü. Ancak, gerçek "hücum" 1849'da başladı. Kaliforniya'nın nüfusu 1848 sonlarında yaklaşık 14 000'ken, 1850'de 100 000'e yükseldi. Bu sayı 1852 sonlarında 250 000'e, 1860'ta 380 000'e çıktı. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun Amerikalı olmasına karşılık, 1849 göçmenleri, ayrıca Çin'den, Avustralya'dan, birçok Latin Amerika ülkesinden ve Avrupa'nın her yerinden gelen altın arayıcıları, Yreka, Spanisti Barr, Gross Valley, vb. çarçabuk kurulmuş kampları doldurdular.

Bunu izleyen on yılda Kaliforniya'da üç madencilik bölgesi gelişti. Bunların birincisi, Sutter's Mill'den güneyde Mariposa'ya kadar uzanan Sierra Nevada'daki ana altın damarı bölgesindeydi. İkincisi, Nevada yönetim bölümünün kuzey kesimindeydi; üçüncüsü, Shasta'nın batısındaki kuzey Kıyı Sıradağları bölgesiydi (engebeli toprakları yüzünden hiçbir zaman tam olarak işletilmedi).

İlk madenciler altını toz, pul ve külçe halinde elde ediyorlardı. Akarsu yataklarında ve eski ırmakların taşımış oldukları kumlu çakıllarda bulunan bu tür altın çabucak tükendi. Bunun üstüne madenciler daha çok işbirliği, incelik ve harcama gerektiren başka yöntemlere yönelmek zorunda kaldılar. Sonuçta, altın yataklarını ortaya çıkarmak için derin madenler kazıldı; kaya binbir zahmetle yüzeye çıkarılıyor, parçalanıyor ve değerli tozu dışarı dökmesi için gerekli işlem yapılıyordu. Ancak, bu iş bol miktarda sermaye gerektirmekteydi. Böylece bireysel araştırmacılar ya ücretli işçi olarak çalışmak, ya evlerine dönmek, ya da 1859-1890 arasında Colorado, Nevada, İdaho, Montana ve Arizona gibi altına hücum hareketlerinde oradan oraya koşturmak zorunda kaldılar. Avustralya'daki (1851), Güney Afrika'da Transvaal'daki (1886), Klondike'daki (1896) ve Alaska'daki (1898) "altına hücum"larda da benzer olaylar yaşandı.

Minnesotalı George Northrup, bu gümüşlü levha üstüne çekilmiş fotoğrafta (1860) Kaliforniya'daki altın arayıcıları tarafından kullanılan bazı gereçleri göstermektedir.

Altına hücum yalnız servet avcılarını değil, aynı zamanda tüccarları, esnafı ve çiftçileri de ABD'nin batı kesimine çekti. Bu patlama zamanla araba yollarının ve demiryollarının yapımını özendirdiği gibi, önemli ölçüde de yabancı sermaye çekti. Altın üretimi, genişleyen ABD ekonomisine gelir sağlarken, daha sonra ABD'de ve dünyanın başka yerlerinde kullanılan teknolojik ilerlemeleri de hızlandırdı.

Altınay, Ahmet Refik: Bk. AHMET REFİK.

altınbaşak

Bileşikgiller ailesinden yaz ya da sonbaharın sonlarında çiçek açan çokyıllık bitki cinsi (Bil. a. *Solidago*). Büyük bölümü Amerika kökenli yaklaşık 130 türü bulunan altınbaşak cinsi üyeleri, yıldızçiçeğine benzerler; narin ve bazılarında sapsız, bazı türlerde kısa saplı dalsız yaprakları, karmaşık salkımlar içinde doğan küçük, sarımsı çiçek başları vardır. Bazı türleri, yüksek yoğunlukta nitrat içerdiklerinden zehirlidir. Bazı türlerinin çiçeklerinden sarı renkli boyarmadde hazırlanır.

Kanada altınbaşı (S. Canadensis), çokyıllık bir bitkidir; gösterişli sarı salkım çiçekler açar. Altınbaşak cinsi üyelerinin eskiden, yanlış olarak, samannezlesine yol açtıkları sanılmıştır.

Altınbezer, İsmail Hakkı

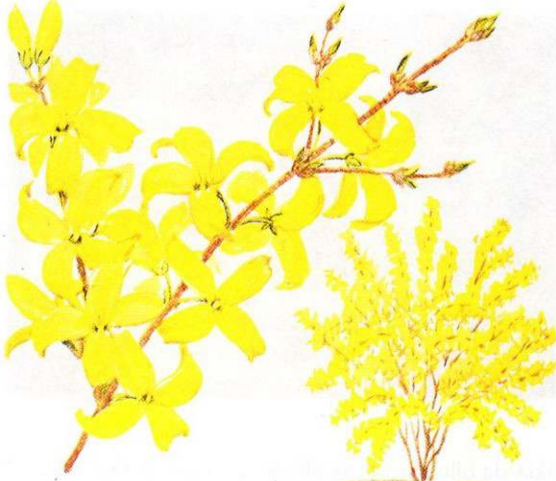
Türk hattatı, tezhip sanatçısı ve tuğrakeşi (İstanbul 1869-ay. 1946). Hattat İlmî Efendi'nin oğlu olan İsmail Hakkı Altınbezer, Fatih Rüştiyesi'nde öğrenim görüp, hat çalışmalarında ilk kez babasından ders aldı. Divan-ı Hümayun kalemine girip (1890), Sami Efendi'den celi, sülüs, tuğra yazı üsluplarını öğrendi, 2 yıl sonra birinci tuğrakeşliğe getirilip, Sanayii Nefise'nin hatttatlık bölümünü bitirdi (1896). Üsküdar İdadisi'nde yazı, Topkapı Rüştiyesi'nde resim, Galatasaray Sultanisi'nde ve Darülmuallimi'nde yazı öğretmenliği yapıp, Medreset ül-Hattatin'de tuğra ve celi-sülüs yazı öğretmenliğine atandı. Cumhuriyet döneminde Güzel Sanatlar Akademisi doğu süsleme sanatları şubesi müdürlüğüne getirilip, birçok öğrenci (Halim Özyazıcı, Mecit Bey, vb.) yetiştirdi.

Selimiye, Edirnekapı, Zeynep Sultan, Abdi Subaşı camilerindeki yazılarıyla ün salan İsmail Hakkı Altınbe-

zer, tezhipte zamanla kendine özgü bir üslup geliştirmiş, resimde klasik akımı izlemiştir.

altınçanak

Zeytingiller ailesinden sert, yapraklarını döken ağaççıklar içeren cins (Bil. a. *Forsythia*). Altınçanak cinsi üyeleri, ilkbaharda çiçek açan ağaççıkların en gösterişlilerindendir. Daha yaprakları bile çıkmadan, ilkbaharın başlarında parlak sarı çiçekler açarlar. Bulundukları yerlere kolay uyum gösterebilen ve çeşitli topraklarda yetişebilen altınçanak cinsinin başlıca türlerinden *F. suspensa*'nın boyu 2,4 m'yi (hattâ daha çok) bulabilir. *F. viriddissima* açık yeşil gövdesiyle tanınır; *F. ovata*'nın anayurdu Kore'dir; bütün öbür altınçanak türlerinden önce çiçek açar.

Altın çanak türlerinden Forsythia intermedia *, kışın yapraklarını döken kemer biçimi dallarıyla 3 metre boylanabilir. Soğuk iklimde çiçek açan ender ağaççıklardandır. Altınçanakların parlak sarı renkli, yumurta biçiminde dört taçyapraklı çiçekleri, genellikle ilkbaharın başında açarlar.*

Altın Koza Film Şenliği, Adana

Adana'da düzenlenen ulusal film şenliği. 1969-1973 yılları arasında beş kez yapıldıktan sonra kesintiye uğrayan Adana Altın Koza Film Şenliği, 1992'de yeniden başlatılmıştır. Şenlikte ödül alan film, yönetmen, kadın oyuncu ve erkek oyuncular şöyledir: 1969'da *Kuyu*, Metin Erksan, Fatma Girik, Yılmaz Güney; 1970'te *Umut*, Bilge Olgaç, Fatma Girik, Yılmaz Güney; 1971'de *Ağıt*, Yılmaz Güney, Fatma Girik, Yılmaz Güney; 1972'de *Kara Doğan*, Yılmaz Duru, Hülya Koçyiğit, Cüneyt Arkın; 1973'te *Gelin*, Ertem Eğilmez, Türkân Şoray, Kadir İnanır; 1992'de *Karartma Geceleri*, Tunç Başaran, Sumru Yavrucuk, Tarık Akan; 1993'te *Zıkkımın Kökü*, Memduh Ün, Zuhal Olcay, Menderes Samancılar.

Altınok, İsmail

Türk ressamı (Bursa 1920). İlkokulu Bursa'da okuyan İsmail Altınok, Necatibey Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi. Devlet sergilerinde (1954, 1960) ödüller kazandı. Paris ve Roma'ya gidip, çağdaş akımlardan etkilendi, doğayla ilgili duygulu resimler yaptı. Anadolu'yu konu alan figürlü görünümler, en başarılı yapıtlarıdır.

Altınordu Devleti

Doğu Avrupa ve Volga Irmağı kıyılarında XIII. yy. ortalarından XVI. yy. başlarına kadar varlığını sürdürmüş Türk-Moğol devleti. Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın oğlu Batu Han'ın Aşağı İdil kıyılarını merkez seçerek Saray kentini kurdurup, başkent yapmasıyla temelleri atılan Altınordu Devleti, Batu Han döneminde hızla genişleyerek Harizm ve Azerbaycan'a kadar Kafkasya'yı, Kıpçak bölgelerini, Orta İdil ve Aşağı İdil bölgesini sınırları içine aldı. 1275'te Batu Han'ın yerine tahta çıkan Berke Han, İslâm dinini kabul etti ve Mısır Sultanı Baybars'la anlaşarak Hulâgu Han'ı yendi. Özbek Han (1313-1341) ve Canibek Han (1342-1357) dönemlerinde Azerbaycan'ın da alınmasıyla Doğu Avrupa'nın en büyük devleti haline gelen Altınordu Devleti, Berdibek Han'ın (1357-1359) ölümünden sonra iç çatışmalarla bir çöküş dönemine girdi ve Timur'un iki saldırısıyla (1391 ve 1395) iyice sarsıldı. Seyit Ahmet Han'ın (1445-1481) bir süre için yeniden düzene soktuğu ülke, ölümünden sonra parçalandı (1502) ve toprakları üstünde beş ayrı hanlık (Astrahan, Kırım, Kazan, Sibirya ve Nogay hanlıkları) kuruldu.

Çeşitli kabilelerin (Moğollar, Tatarlar, Kumanlar, Kıpçaklar, vb.) oluşturduğu bir federasyon yapısında olan, halkının büyük bölümü göçebe yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Altınordu Devleti'nde ticaret büyük ölçüde gelişmişti. Başlangıçta Moğol hukuku uygulanırken, İslâm dininin benimsenmesinden sonra, şeriat hukuku da uygulanmaya başlanmıştı. Resmî dili Türkçe olan devletin başkentinin nüfusu, XIV. yy. için büyük bir sayı olan 100 000'i bulmaktaydı.

altın post

Eski Yunan mitolojisinde kanatlı ve kutsal keçi postu. Efsaneye göre altın post, Medea'nın Kolhis'teki ejderi ilaçla sersemletmesinden sonra, İason ve Argonautlar tarafından bu ejderden zorla geri alınmış ve İason ile Medea tarafından İason'un gemisi Argo'ya taşınmıştır (sonra da ikisi birlikte kaçmışlardır). Bazı Eskiçağ yazarları, sözgelimi, Strabo, postun alüvyonlu altınla kaplı olduğunu, bazı başka yazarlarsa, İason'un ele geçirdiği şeyin altınla değil kehribarla kaplı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rodoslu Apollonios, altın postun aslında bir rahip giysisi olarak kullanılan bir koyun postu, Koç Burcu'nun bir simgesi ya da bir tür kutsal tapınma eşyası olduğunu belirtmiştir. Argo çıktığı yolculuktan döndükten sonra, bu ödül, krallık çiftinin birleşmesini kutsamak amacıyla, İason ile Medea'nın evlilik geceleri yatağı üstüne serilmiştir.

altın standartı

Bir para biriminin belirli bir standart içinde altın paritesine bağlamasına olanak tanıyan uluslararası kambiyo sistemi. Para altına çevrilebildiği gibi ikisinin de serbest dolaşımı söz konusudur. Altın standartı sistemi, 1870 ile Birinci Dünya Savaşı arasında, İngiliz sterlinin uluslararası ticarete ağırlığını koyduğu ve nispeten istikrarını koruduğu dönemde önem kazandı. Savaşın sonundaysa ulusal para birimi altın karşısında konvertibl olan tek ülke ABD'ydi. Avrupa ülkeleri yavaş yavaş daha ılımlı bir altın standartı sistemine geçtiler; 1930 yıllarının ortalarında az sayıda banka, mevduatlarını karşılayacak ölçü-

de altın rezervi bulundurmak zorundaydı.

Para miktarına göre altın rezervi bulunması değişim kurlarında esnekliğe olanarak tanımıyordu. Bu yüzden 1950 yıllarının sonunda, ABD doları uluslararası işlemlerde altının yerini aldı. Altın, rezerv olarak varlığını sürdürdüyse de, 1970 yıllarına doğru önemi giderek azaldı.

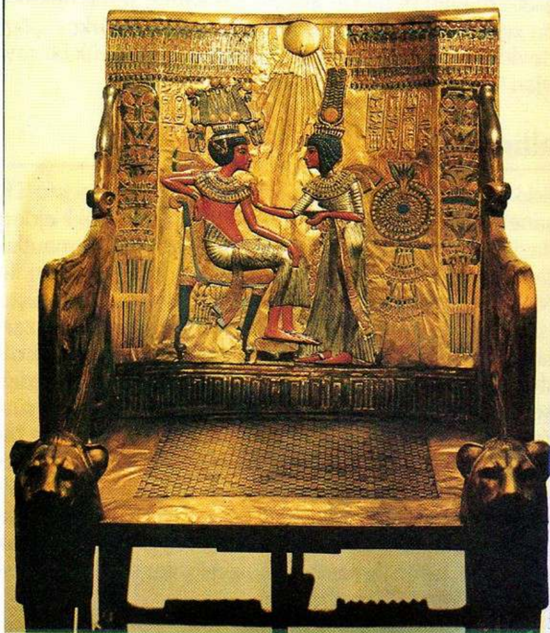
Altıntaş, Yurdaer

Türk afiş ve grafik sanatçısı (İstanbul 1935). İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Grafik bölümünü bitiren (1957) Yurdaer Altıntaş, İstanbul'da Türk-Alman Kültür Merkezi'nde afiş ve grafik çalışmalarını sergiledi. Çalışmalarından yurt dışındaki çeşitli dergilere örnekler gönderip, Varşova Afiş (1966 ve 1968), Brno Grafik (1970) bienallerine katıldı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Sanat Ödülü (1966), Grafikerler Meslek Kuruluşu Sergisi birincilik ve üçüncülük ödülleri (1981), *Kuvayı Milliye* oyununun afişiyle Avni Dilligil ödülü (1992), vb. birçok ödül aldı.

Wilanow (Polonya) Kent müzesi ile Afiş müzesinde, *The Library of Congress'te* (Washington) yapıtları bulunan Yurdaer Altıntaş (yapıtları, İngiltere, İran ve Fransa'da da ilgi görmüştür), Türkiye Grafik Sanatçıları Derneği'nin kurucuları arasında yer almış ve derneğin yönetim kurulu ikinci başkanlığını yapmıştır.

altın ve gümüş işçiliği

Altın ve gümüş ilk işlenen madenlerdir ve en eski uygarlıklarda bile güç, zenginlik simgesi olarak değerli sayılmışlardır. Doğada saf halde bulunan altın, İ.Ö. 3. binyıldan önce süs eşyası yapımında kullanılmıştır; doğada başka maddelerle karışık bulunan gümüşün işlenmesiyse, ancak Tunç devrinde, gümüşü ayrıştıracak teknikler geliştirilince gerçekleştirilebilmiştir.

Mısır firavunlarından Tutankamon'un tahtı (üstte) *ve Kolombiya'da bulunan zarif iğne* (solda), *XIII. ve XIV. yy'lardan metal işçiliğinin başarılı örneğidir.*

VIII. yy'dan kalma bir altın kupa (günümüzde Dublin'deki Ulusal Müze'de) ve New York Metropoliten Müzesi'ndeki (altta) *Fransız yapımı azize heykelciği.*

Altın ve gümüş işçiliği, kuyumculuk, heykelcilik, minecilikle birlikte gelişti. Altın ve gümüş önceleri çekiçle dövülerek işlendiler; sonra kabartma, oyma gibi süsleme teknikleri geliştirildi (altın işçiliğinin kakma, dövme, oyma yöntemleri, değişmeden günümüze gelmiştir).

En eski altın eşyalar İ.Ö. 3000'den kalma Mısır mücevherleridir; ancak kazılar, özellikle Irak'taki söz konusu tarihten yalnızca 500 yıl sonradan kalma daha karmaşık işler, Sümerlerin ilk altın işçileri olduğunu düşündürmektedir. Sümer uygarlığının etkileri (Bk. MEZOPOTAMYA) Asya'nın batısı boyunca yayılmış ve Akdeniz'e doğru uzanmıştır. Eskiçağ kenti Truva dolaylarında arkeolog Heinrich Schlemann (1822-90), İ.Ö. 2500-2300'den kalma çok sayıda altın mücevher bulunmuştur.

Orta Mısır Krallığı döneminde, metal işçilerinin son derece ustalaştıkları, her türlü süsleme tekniğini (kakma, ajur, telkari) kullandıkları bilinmektedir. Tutankamon'un mezarında, pek çok altın süs eşyası bulunmuştur.

İ.Ö. 2000'de çok üstün teknikleri, özellikle Asya tarzı işler üreten Girit'teki altın işçilerinin bildikleri anlaşılmıştır.

Oysa aynı dönemde İngiltere'deki adalarda bakır ve altın, çok ilkel tekniklerle işleniyordu. Hilal biçiminde "lunulae" denilen kolyeler İ.Ö. 1800-1500 yıllarında İrlanda'da yapılıyordu. Aynı dönemden Galler'de bulunan altın takılar, günümüzde Londra'da British Museum'dadır.

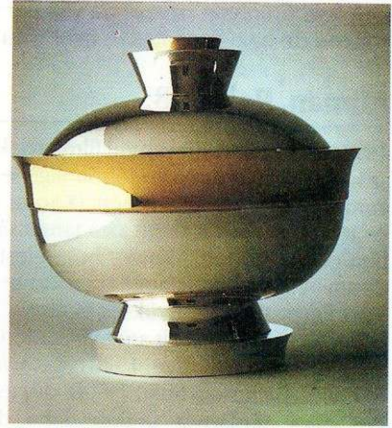
İ.Ö. 850-700 arasında Girit uygarlığını izleyen dönemde Yunanistan, Anadolu ve Fenike'de altın işçiliği gelişmiştir. Helenistik dönemden altın takılar da oldukça yüksek niteliklidir. Daha sonra Etrüsk ve Roma'daki altın işleme yöntemleri bunların uzantısı olmuştur.

British Museum'daki "Oxos" hazineleri ya da Pa-

(Üstte) *Benvenuto Cellini'nin yaptığı (XVI. yy.) tuzluk. Süslemeli üslubu, sağdaki gümüş çaydanlık ve ayaklığıyla kesin bir çelişki oluşturmaktadır.*

Bu gümüş ve gümüş kaplama kâse (üstte) *Fransız altın işleyicisi Jean Puiforcat tarafından yapılmıştır* (1930-1940 arası).

ris'te Louvre Müzesi'ndeki Susa'dan gelme parçalar, IV. ve V. yy'larda Pers topraklarındaki altın ve gümüş işçiliğinin önemli örnekleridir. İ.Ö. 1400-1000 yılları arasında Kuzey Hindistan'daki uygarlıklardan kalma metinlerde, altın takılar ve mücevherlerle ilgili bilgiler verilmektedir. Hindistan'da bulunan en eski eşya, British Museum'daki Bimaran altın kutusudur, Çin'de de, aynı dönemlerden çok az altın ve gümüş işçiliği örneği ortaya çıkarılmıştır, İ.Ö. 202-İ.S. 220 Han sülalesi döneminden kalma örneklerse, son derece niteliklidir. Orta ve Güney Amerika, İspanyolların El Dorado efsanesinin peşinden koşmuş olmalarını haklı çıkaracak kadar altın ve gümüş açısından zengindir. Amerika'da ilk altın eşyalar son derece ilkel tekniklerle işlenmiştir. Kakma, döğme gibi işleme biçimlerinin Peru'da İ.Ö. 200'de ortaya çıktığı sanılmaktadır.

İnkalar altın işlemeceliği konusunda daha nitelikli teknikler geliştirmişlerdir. Son Aztek hükümdarı Montezuma'nın hazinelerinin kusursuz işlenmiş altın takılar ve eşyalar içerdiği, o dönemin Avrupa edebiyatında dile getirilmiştir. Ancak bunlar İspanyol yağmacılar tarafından eritildiklerinden, günümüze örnekleri ulaşmamıştır.

Roma İmparatorluğu'nda zenginler çok sayıda mücevher ve gümüş tabaklar yaptırmışlar ve Roma tarzı işlemeler, Bizans metal işçileri tarafından da kopya edilmişlerdir. Hattâ, VI. ve VII. yy'da İran'da Sasani dönemindeki işçilikte Roma etkisi seçilmektedir. New York'da Cloisters'daki bulunan İ.S. 500'den kalma gümüş kaplama *Antakya Kadehi*, Antakya'daki gümüş işçiliğinin en önemli örneklerindendir ve Roma dönemi sonu ile ilk Bizans tarzı örnekleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. İ.S. 930'dan kalma, Almanya'daki Limburg katedralinde bulunan antika haç mahfazası, İstanbul'daki saray atölyelerinde üretilmiştir ve Bizans işçiliğinin çok başarılı örneklerindendir. Değerli taşlar ve minelerle yapılmış süslemeleri de son derece ilgi çekicidir.

Ortaçağ'da Batı'da altından üretilen eşyaların çoğu kilise için üretildiği gibi, altın işçilerinin çoğunu da rahipler oluşturmuştur. Alman rahibi Theophilus'un yazdığı *De Divensis Artibus* adlı yazı da işleme sanatı konusunda son derece önemlidir. Batı Avrupa kiliseleri de altın ve gümüş eşyalara ilgi duymuşlardır. Günümüze ulaşan iki örnek (Fransa ve İngiltere krallarının mineli ve altın kupaları) günümüzde Britihs Museum'dadır. Altın işçiliğiyle uğraşanlar Ortaçağ'ın sonuna kadar büyük saygı görmüşler, ama Rönesans'la birlikte, yerlerini ressamlara, heykelcilere, mimarlara bırakmışlar ve zanaatçı-sanatçı ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu ayrım, İspanyolların Amerika'yı keşfiyle ve çok miktarda altın ve gümüş eşyanın gündelik kullanım için bile bulunabilir duruma gelmesiyle daha da güçlenmiştir. Ancak altın işçiliğinde "gerçek sanat yapıtları" ortaya koyan ustalar da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların en önemlilerinden biri, yapıtları Viyana'daki Kunsthistorisches müzesinde bulunan Benvenuto Cellini'dir (altın ve mine kaplı tuz kabı). Cellini'nin çağdaşı Nürnbergli Wenzel Jamnitzer de büyük ün kazanmış ve işleri zaman zaman Cellini'ninkilerle karıştırılmıştır. Habsburg sülalesinin altın işlemecilerinden Jamnitzer, moda olan Rönesans üslubuyla hayvan, bitki gibi doğal malzemeleri süs ve sanat yapıtı haline getiren bir tarz oluşturmuştur. Hollandalı Van Vianen kardeşler de, rokoko üslubunun habercisi bir üslup geliştirmişlerdir. Altın işçiliğinin en son ustası Johann Melchior Dingliner'in (1664-1731) bütün teknikleri uygulamaktaki üstün yeteneği ve süsleme konusundaki olağanüstü yaratıcılığı, Dresden'deki saray hazinelerinin saklandığı "Green Vaults" da bulunan ürünlerinde görülür.

XVIIII. yy'da altın ve gümüş işçiliği süs eşyası ya da orta sınıfın gündelik kullanımına yönelik eşya üretiminde odaklanmıştır. Paul de Lamerie'in (1688-1751) çalışmaları bu dönemin tipik örneklerindendir. Juste Aurele Meissonnier , rokoko üslubunun en büyük ustalarından biridir ve yaşamını Paris'de kral ailesi için çalışarak geçirmiştir. Çalışmalarından hiçbiri günümüze ulaşmamışsa da, döneminin öbür altın işçilerini etkilemiştir.

XIX. yy. başlarında Avrupa'da klasik motiflerle süslü yeni klasik bir üslup egemen olmuştur.

Sanayi devrimi de metal altın ve gümüş işçilerini etkileyerek, birer küçük girişimciye dönüştürmüştür. Bu gelişmeler, George Richards Elkington (1801-65) ve Charles Christofle'un (1805-63) yapıtlarında açıkça görülmektedir. Bu iki akıllı zanaatçı, orta sınıfın artan gereksinmelerini göz önünde bulundurarak, çalıştırdıkları yetenekli tasarımcılarla seri üretime yönelmişlerdir.

XIX. yy. İngiliz sanat ve zanaat hareketi, sanayi üretiminin yolaçtığı birbirinin aynı seri üretime bir tepkidir. Metal işçiliğinde de önemli bir kuramcı ve uygulayıcı olan mimar Charles Robert Ashbee (1863-1942), Eski-

çağ'daki ürünlerin havasında yapıtlar vermiştir. Günümüzde de bazı zanaatçılar, aynı yolu izlemektedir.

Altman, Robert B.

1970 yıllarında ABD yapımı filmlerdeki yerleşik anlayışa karşı çıkan üslupçu yönetmenliğiyle yaygın bir ün kazanan ABD'li film yönetmeni (Kansas City 1925). Önce,televizyon için çalışan,;pek tanınmayan, konulu dört film çeken Robert Altman, hem eleştirmenlerin, hem de seyircilerin büyük beğenisini kazanan, 1970 Cannes Film Festivali'nde büyük ödül alan *Cephede Eğlence* (M. A. S. H.) filmiyle bir anda dikkatleri çekti. *Özel Hafiye* (The Long Goodbye, 1973) ve *Kaliforniya'da Bozuşma*'daki (California Split, 1974), düzeyli ses kayıtları ve doğaçtan akışlarıyla ününü daha da yaygınlaştırdı.

ABD'li film yönetmeni Robert Altman (sağda) Cephede Şenlik*'in setinde aktör Donald Sutherland'le. 1970'te gösterime giren film, hem eleştirmenlerin övgüsünü kazanmış, hem de 40 milyon dolardan çok gişe hasılatı yapmıştır.*

Western'den özel dedektif filmlerine kadar çeşitli film tür efsanelerin kirli çamaşırlarını ortaya dökmesi de, ilgi uyandırdı. *Nashville*'le (1975) ikinci ticarî başarısına kavuştu. Eleştirmenler, *Buffalo Bill and The Indians* (Buffalo Bill ve Kızılderililer, 1975), *Üç Kadın* (Three Women, 1977), *Quintet* (1979) ve *Beyond Therapy* (Tedaviden Uzak, 1987) gibi filmlerini daha niteliksiz buldularsa da *Thives Like Us* (Bizim Gibi Hırsızlar, 1974) ve *Health*'i (Sağlık, 1979) övgüyle karşıladılar. Öbür filmleri arasında *Streamers* (Flamalar, 1983), *Fool for Love* (Aşk Delisi, 1985), *The Dumb Waiter* (Aptal Garson, 1987) ve 1992 Cannes film Festivali'nde "en iyi yönetmen" ödülünü kazandığı *Oyuncu* (The Player) sayılabilir.

alto: Bk. KONTRALTO

Aluko, Timothy Mofolorunso

İngilizce yazan Nijeryalı romancı (İlesha 1918). Batı Afrika'da kültürel değişikliğin yarrattığı sorunlar üstüne yergili romanlar yazan Timothy Mofolorunso Aluko, ilk romanı *One Man, One Wife*'ı (Bir Adam, Bir Eş, 1959) yayınlatıncaya kadar yıllar boyunca inşaat mühendisi olarak çalıştı. Yarattığı kişilikler genellikle esneklikten uzak, içinde bulundukları durumlar da yapay olan, ama geleneksel Afrika değerlerini Batı değerleri ile uzlaştırmaya çalışan bir toplumu sıcak bir anlayışla sergileyen romanlar yazdı: *One Man, One Matchet* (Bir Adam, Bir Pala, 1964), *Kinscman and Foreman* (Akraba ve Müdür, 1966), *Chief, the Honourable Minister* (Saygıdeğer Bakan Şef, 1970), *His Worshipful Majesty* (Çok Saygıdeğer Majesteleri, 1973), *Wrong Ones in the Dock* (Yanlış Kişiler Sanık Mevkiinde, 1982).

Alus, Sermet Muhtar

Türk yazarı (İstanbul 1887-ay. y. 1952). Askerî Müze müdürlerinden Muhtar Paşa'nın oğlu olan Sermet Muhtar Alus, özel öğrenim görüp, sınavla son sınıfına girdiği (1905) Galatasaray'ı ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi (1910). Daha 1908'de arkadaşlarıyla *El-Üfürük, Davul* adlı gülmece dergilerini çıkarıp, öğreniminden sonra yazarlığı ve gazeteciliği seçti. *Vakit, Akşam, Son Posta, Cumhuriyet* gibi gazetelerde fıkralar yazdı.

Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi çizgisinde günlük yaşamdan seçilmiş tablolar çizerek yalnızca güldürmeyi amaç alan Sermet Muhtar Alus, birçoğu gazete ve dergilerde kalan romanlarının yanı sıra, çocukluk ve gençlik yıllarının İstanbul'unu yansıtan yazılar yayınlamış, bir dönemin toplumsal yaşayışını, gelenek ve göreneklerini canlandıran bu yazıları kitap halinde basılmıştır.

Romanları: *Kıvırcık Paşa* (1933), *Pembe Maşlahlı Hanım* (1933), *Harp Zengininin Gelini* (1934), *Eski Çapkın Anlatıyor* (1944).

Oyunları: *Helal Mal* (1915), *Ev İlâcı* (1919), *Yıldızlar Barıştı* (basılmadı, 1919), *Kof Ramiz* (basılmadı, 1920), *Duvar Aslanı* (basılmadı, 1925).

alümin

Alüminyum oksit (Al_2O_3) ya da alüminyum hidroksit ($Al[OH]_3$). Sanayide alüminyum üretiminde kullanılan alümin, doğada hem korindon, - yakut, safir, vb. mücevher taşları - hem de hidratlar (susuz) liv alümin olan boksit halde bulunur. Boksitten ayırılan alümin beyaz, pudramsı bir toz haline getirilir; bu tozdan alüminyum elde edilir.

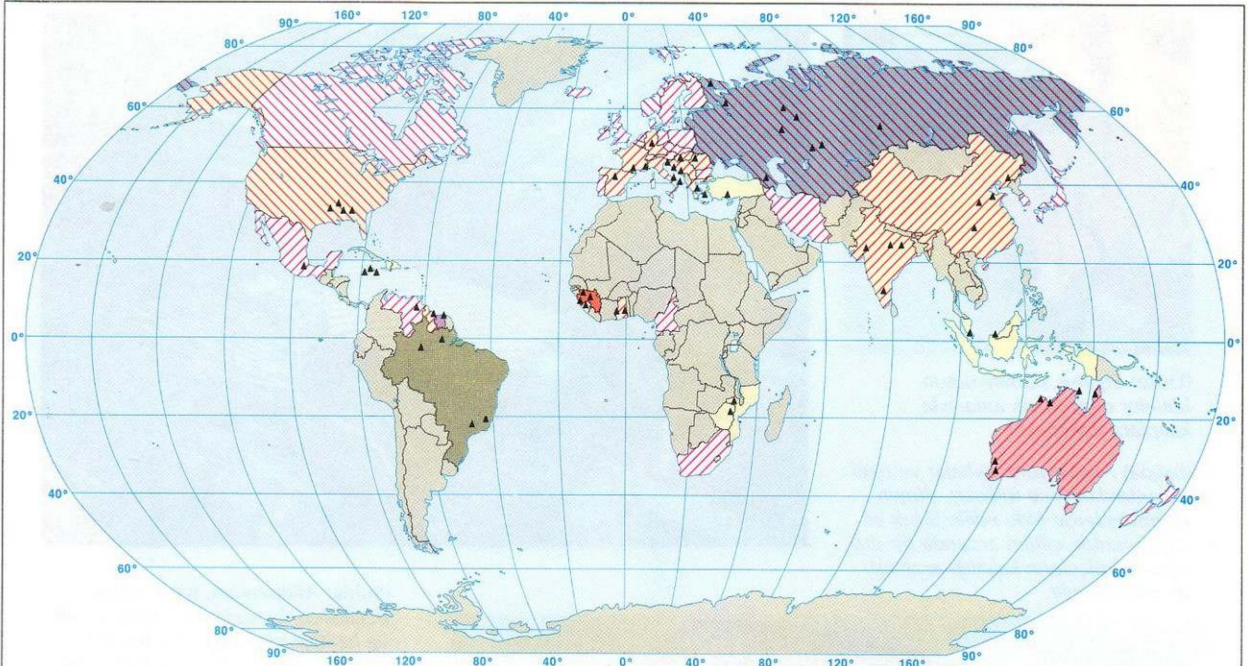
Alümin ayrıca törpü ve yüksek ısıya dayanıklı seramik, cam yapımında da kullanılır. Isıtılmış alümin, nemi kolayca emen gözenekli bir yapıdadır; sıvıların ve gazların suyunu giderme işleminde kullanılır. Alüminyum sülfat, ya da etken alüminden (alüminden ya da sülfirik asitle tepkimeye sokulan oksitten elde edilir) kâğıt sanayisinde cilt ve astar yapımında yararlanılır. Öbür alümin bileşikleri şapları oluşturur ve su geçirmez kumaşlar yapımında, ayrıca ticari amaçlı deodoranlarda kullanılır.

alüminyum

Alüminyum yer kabuğunda en yaygın elementlerden biridir; feldispatlarda, killerde ve yaprak-kayaçlarda (şist) bulunur. Ama kullanılan tek filiz, adını ilk kez bulunduğu Baux'ların (Fransa) adından alan, boksittir (sulu alümin). Başlıca yataklar Amerika'da (Guyana'lar, Jamaika, Kanada), Afrika'da (Gine), Avrupa'da (Fransa, Macaristan, Rusya) ve Avustralya'dadır. Yurdumuzda da, Zonguldak dolaylarında ve Batı Toros'larda boksit yatakları vardır.

Alüminyumun elde edilme ilkesi, alüminin oksijenini karbonun etkimesiyle gidermeye dayanır.

Bunun için, bir elektroliz gerçekleştirilir: Kömürle kaplanmış bir kap içinde, erimiş alüminden bir elektrik akımı geçirilir. Akım kömür çubuklarıyla aktarılır. Erime sıcaklığını düşürmek için, Grönland'da bulunan ve alü-

minyum içeren bir başka (filiz) kriyolit eklenir. 1 000 °C dolayındaki sıcaklık, elektrik akımının geçmesiyle açığa çıkan ısı sayesinde korunur; sözkonusu akım, 100 000 ampere kadar kullanıldığından, çok şiddetlidir.

Kömür ise alüminin oksijeniyle birleşir ve karbon dioksit ve korbon monoksit gazlarına dönüşür.

Bu yöntem, 1886'da birbirinden habersiz olarak aynı şeyi bulan iki kimyacının (Heroult ve Hall) adlarını taşır.

ÖZELLİKLERİ

Simgesi (*Al*), atom sayısı 13, atom ağırlığı 26,97 olan alüminyum, 660 °C'ta eriyen 2 056 °C'ta kaynayan, yumuşak, çok iyi yansıtıcılar yapılacak kadar beyaz ve parlak, çok hafif (1 litre alüminyum 2,7 kg ağırlığındadır) bir metaldir.

Isıyı ve elektriği çok iyi iletir; tel (telleşebilir), levha ya da yaprak (dövülgendir) haline getirilebilir. Bu özellikleri nedeniyle, diş macunu tüpünden sesüstü uçağa kadar son derece geniş alanlarda kullanılır.

Alüminyum, oksijenle çok kolay birleşir: Alüminyum tozu, bir alevin üstüne döküldüğünde, şiddetli kıvılcımlar çıkarır. Bu özellik, ray gibi büyük demir ya da çelik parçaları, alüminyum ve demir oksit karışımıyla birbirine kaynatmayı sağlar; bu yönteme "alüminoter-

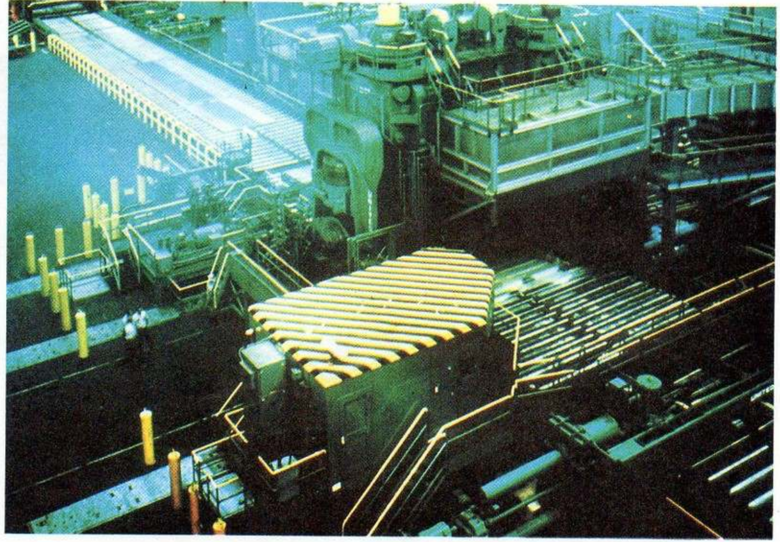
(Solda) *Jamaika'da kolay ve ucuz biçimde taşocağı yöntemiyle boksit çıkarılması.*

(Altta) *Arıtılmış boksit ya da yaklaşık olarak arı alümin, Bayer işlemleriyle arılığı bozucu etkenler hammaddeden alındıktan sonra, beyaz bir kristalli toz olarak elde edilir.*

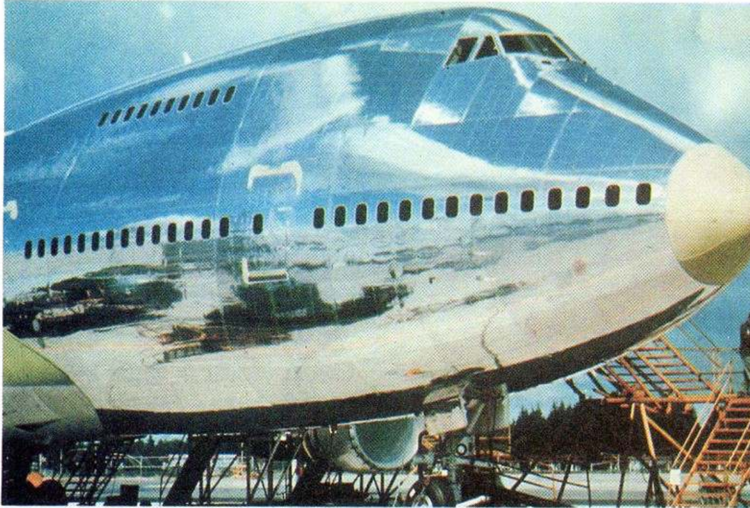

(Üstte) *Ergimiş alüminyumun, kütleler oluşturmak amacıyla, kalıplara dökülmesi.*

(Sağda) *Alüminyum levhalar ve özel boyutlardaki ince folyolar, dönen değirmenlerde elde edilir. Sıcak ve soğuk hadde çiftleri arasında bir dizi işlemle külçelerin kalınlığı azaltılıp, genişliği artırılır.*

(Solda) *Alüminyum, iyi mekanik özellikleri, korozyona yüksek direnci ve hafifliği nedeniyle, bu Boeing 747'de olduğu gibi, yaygın biçimde uçak yapımında kullanılır.*

(Altta) Kap ve tencereler.

mi" adı verilir.

Ama alüminyumdan eşyalarda, oksit, alüminyumun kütlesini koruyan sürekli ve ince bir tabaka oluşturur.

Alüminyum, sodyum hidroksit ya da potasyum hidroksit gibi bazlar ve hidroklorik ya da sülfürik asit gibi asitler tarafından etkilenir. Derişik nitrik asittense etkilenmez; bu yüzden, sanayide nitrik asidin yapım ve depolanmasında kullanılır.

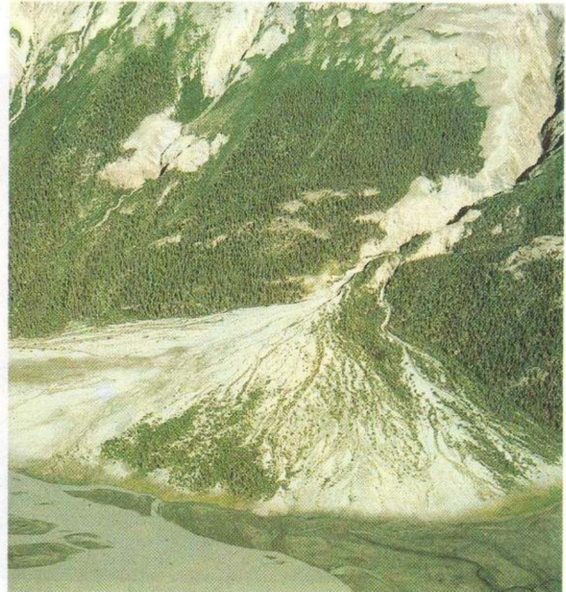
ALAŞIMLARI

Alüminyumun bütün kullanımlar için yeterli bir mekanik direnci olmadığından başka metallerle alaşımlar yapımına başvurulur. Günümüzde, belli gereksinimler için yapılmış çok çeşitli alüminyum alaşımlarından yararlanılmaktadır: Düralümin (alüminyum, bakır, magnezyum, silisyum, manganez), alpaks (alüminyum, silisyum) gibi çok hafif alaşımlar otomobil ve uçak yapımında, almelek (alüminyum, silisyum, magnezyum), elektrik hatları yapımında, magnezyumlu özel alaşımlar gemi yapımında (deniz suyuna karşı dayanıklıdırlar) kullanılır.

alüvyon yelpazesi

Alüvyon yelpazesi, tortuların herhangi bir su akıntısı ile taşınması sırasında ortaya çıkan bir kesinti nedeniyle akıntının ağzında biriken toprak ya da kaya parçalarından oluşan düz koni biçimi. Alüvyon yelpazelerine çe-

Alüvyon yelpazesi, suyla taşınan tortuların kanyonların dışına süpürülüp, açık Japon yelpazelerini andıran alçak koniler biçiminde vadilerde birikmesiyle oluşan, sık rastlanan bir yüzeyşeklidir. Dağ yamacından aşağı doğru akan su, akıntı daha düz bir yere ulaştığında biriken kum ve kil birikintilerini toplar.

şitli iklim koşullarında rastlansa da, sıradağlarla çevrili kapalı çöl havzalarında daha çok görülür.

Bir ırmak yatağıyla (sözgelimi bir kanyon) sınırlı akarsu derin ve dar olduğundan hızlı akar; bu nedenle enine kesit çevresi en aza indirgenir. Dağ yatağından uzaklaştıkça, yayılmaya başlar; derinliği azalır ve genişliği artar; sonuçta da sürüklenmenin olacağı enine kesit çevresinde bir artış görülür. Uzunluğun artmasısıyla su akışı yavaşlar ve suyun tortu taşıma gücü azalır. Dolayısıyla akış boyunca tortu biriktirme gücü ve yeterliliği yavaş yavaş azalır.

Akarsuyun dağıtım kolları arttıkça ve akma hızı azaldıkça taşıdığı gereçlerin çapı da küçülür. Tas parçaları yelpaze başlarında birikir; ancak balçık ve kum, yelpaze sınırları dışına taşınabilir. Bir alüvyon yelpazesinin herhangi bir kolundaki birikim o koldaki eğimi azaltır. Bu durumda daha dik komşu kollar, su akışını çekmeye başlar. Böylece tortu, yelpazenin tepesinden öteye doğru eşit olarak yayılır (bu işlevin tamamlanması binlerce yıl sürebilir).

Alvarez, Luis Walter

ABD'li fizikçi (San Francisco 1911-yy.1988). Optik fizik alanında çalışmalar yapan Luis Walter Alvarez, Kaliforniya Üniversitesi'nde Lawrence'in laboratuvarına girdi (1936). Bazı radyoaktif elementlerde K yörüngesindeki elektronun çekirdek tarafından yakalandığını (1937), nötronun magnetik niteliklerini (1939, F. Bloc ile birlikte), helyum 3 ve trityumu (1929) buldu. İkinci Dünya Savaşı'nda radarın gerçekleştirilmesi için çaba harcayıp, uygulama deneyleri için İngiltere'ye gitti (1943). Plutonyumun patlama yöntemlerini geliştirip, savaştan sonra çizgisel proton hızlandırıcısını gerçekleştirdi. Bilinen taneciklerin "çınlaması" sayılan çok kısa ömürlü tanecikleri bulup (1960), bu çalışmalarından ötürü 1968'de Nobel Fizik ödülünü aldı.

Alvaro, Corrado

İtalyan romancısı ve şairi (San Luca di Calabria 1895-Roma 1956). Yapıtlarıyla Giovanni Verga'nın verismo geleneğini sürdürdü. En iyi yapıtı *Aspromonte'de İsyan*'da (1930), Calabrialı köylülerin zor yaşama koşullarını anlattı. *Quasi una Vita* (Neredeyse Bir Hayat, 1951) adlı güncesi ahlâksal ve edebi kaygılarını yansıtır.

Alzheimer hastalığı

Alman sinir hastalıkları uzmanı Alois Alzheimer'ın 1906'da tanımlandığı, beyin doku bozukluğu hastalığı. Alzheimer hastalığı, başlıca belirtisi bellek yitimi olan ve giderek ilerleyen yaşlılık öncesi bir bunamadır. Hastalığa eşlik eden öteki belirtiler konuşmada bozukluk, zaman karıştırma, yön bulamama, görme yeteneğinin azalmasıdır. Kişilik değişmesi yaygındır ve apatiden (hareketsizlik) aşırı hareketliliğe kadar geniş bir yelpazeye yayılır. Hastalığın evrimi sırasında bunalım ve sanrılar görme, vb. ruhsal belirtiler de ortaya çıkabilir. Yalnızca ABD'de 65 yaşın üstünde 2 milyon insanın Alzheimer hastalığına yakalandığı açıklanmıştır. Hastalık belirtileri her yıl daha da kötüye gider ve genellikle ilk belirtilerin ortaya çıkmasından on yıl sonra ölümle sonuçlanır. Klinik belirtileri, beyindeki nöronlarda nöfofibril yumağı denen lifli yapılar ile bir amiloyit protein çekirdeğini kuşatan yozlaşmalar gözlenmesidir.

Her ne kadar Alzheimer hastalığının nedenleri bilinmiyorsa da, iki risk faktörü belirlenmiştir. İlerlemiş yaş; genetik yatkınlık. Alzheimer hastalığının 50 yaş öncesi görülmesi olasılığı ancak % 1'dir; ama 50 yaşı izleyen her on yaş öbeğinde, artar ve 90 yaş öbeğinde % 30'a ulaşır. Alzheimer hastalığının henüz tedavisi yoktur.

Amado, Jorge

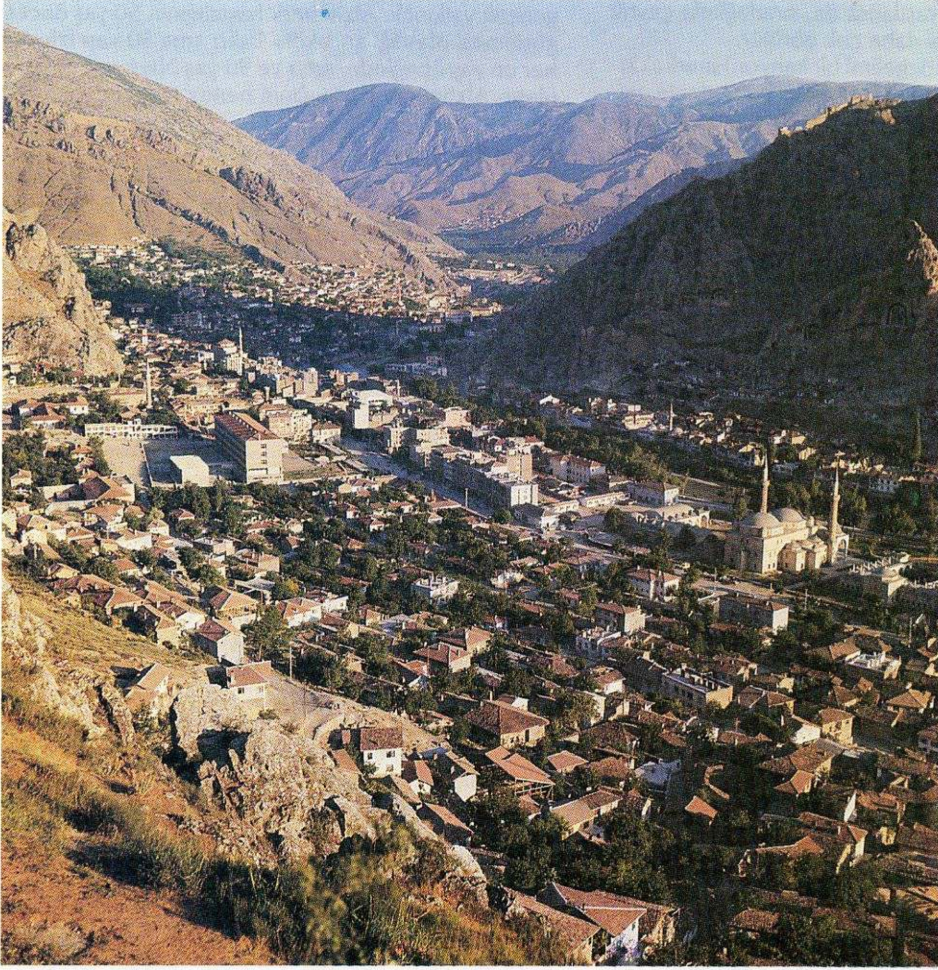
Brezilyalı romancı (Pirangi, Bahia 1912). Başlangıçta kakao tarım işletmeleri sahipleri döneminde Bahia'daki yaşamı işleyen, toplumsal yergili romanlar yazdı. Daha sonra lirik, düşünce ve mizah yüklü bir üslupla kaleme aldığı *Dona Flor e Seus Dois Maridos* (Dona Flor ve İki Kocası, 1966) gibi romanlarıyla, uluslararası ün kazandı.

Amasya (kent)

Karadeniz bölgesinin iç kesiminde, 400 m yükseltide, batı-doğu doğrultusunda akan Yeşilırmak'ın her iki kıyısında yer alan Amasya'nın, nüfusu 57 288'dir.

Tarih. Kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmeyen, ama tarihinin Hititler dönemine kadar indiği sanılan kentin eski adı *Amaseia*'idi. İ.Ö. 63'te Roma İmparatorluğu'na katıldı. İ.S. III. yy'da önemli bir piskoposluk merkezi oldu. VIII. yy'ın başlarında Müslüman araplar tarafından alındıysa (712) da, çok geçmeden yeniden Bizanslıların eline geçti. XI. yy'da Türkler tarafından fethedilen kent, Danişmendoğulları tarafından yönetildi. XII. yy'da Kılıçarslan II tarafından Selçuklu Devleti'ne katıldı. 1243'te Kösedağ Savaşı'ndan sonra Moğolların ele geçirdikleri Amasya, Moğol valileri tarafından yönetilmeye başlandı. Daha sonra, Sivas ve çevresinde egemen olan Eretna Bey'in ve onun mirasçılarının eline geçti. Yıldırım Bayezit tarafından 1398'de Osmanlı topraklarına katıldı (Yıldırım, Amasya'nın idaresini oğlu Çelebi Mehmet'e bıraktı). Ankara Savaşı'nda (1402) babası tutsak düşen Çelebi Mehmet, kuvvetleriyle Amasya'ya çekildi ve kardeşleriyle giriştiği savaşımda, kenti üs olarak kullandı. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı yakınında stratejik önemi olan bir merkeze dönüşen Amasya, bu dönemde Padişahların da zaman zaman uğrayıp bir süre oturdukları bir kent oldu; sözgelimi Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı dönüşünde kış mevsimini Amasya'da geçirdi; Kanuni de Nahçıvan Seferi dönüşü bir süre Amasya'da kaldı: İran, Osmanlı Devleti arasında 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması, Kanuni'nin, Amasya'da kaldığı sırasında gerçekleşti. XV. ve XVI. yy'larda da, şehzadelerin yönetimi tecrübesi kazanmak için valilik yaptıkları merkezlerin başında gelen Amasya, bu sayede gelişti ve birçok önemli mimarlık yapıtlarıyla süslendi. XV. yy'ın başlarında 55 mahallesi bulunan, nüfusunun 8 000 kadar olduğu tahmin edilen kent, XVI. yy'da da aynı mahalle sayısını korudu; nüfusuysa yaklaşık 10 000'e ulaştı. Ama 1555'teki büyük yangınlardan ve daha sonraki Celali isyanlarından etkilenmesi sonucunda büyük ölçüde geriledi. Mahalle sayısı XVII. yy'da 53'e, XVIII. yy'da 36'ya düştü. Bununla birlikte çok sayıda eğitim kurumuyla (medrese) önemli bir kültür merkezi olma niteliğini daha sonraki yüzyıllarda da sürdürdü: 1861'de kenti ziyaret eden Fransa gezgini George Perrot, çok sayıda medrese bulunduğunu ve bu medreselerde 2 000 kadar öğrencinin okuduğunu belirterek, Amasya için "Anadolu'nun Oxford'u" deyimini kullanmıştır.

Yakın dönemlerde Amasya tarihini ilgilendiren en önemli olay ise Kurtuluş Savaşı'nın başladığı ilk günlerde (22 Haziran 1919), "Amasya Genelgesi"nin kentte

Amasya'dan görünüş.

yayınlanmış oldu.

Günümüzde Amasya.

Osmanlı döneminde bir sancak merkezi olan Amasya kenti, Cumhuriyet'in başlarında il merkezine dönüştürüldü (20 Nisan 1926). 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında 12 481 olan nüfusu, 1950 sayımına kadar 15 000'in altında kaldı. 1960'ta 30 000'e yaklaştı (28 525), 1985'te 50 000'i (53 431), 1990 sayımında 55 000'i aştı.

Yeşilırmak vadisinin batı-doğu doğrultusuna aldığı ve çok dolaştığı bir kesimde yer alan günümüzdeki Amasya kenti, bu dar boğazın iki yanında yayılır. Ama, Yeşilırmak'ın sol (kuzey) kıyısında yerleşim alanı dar ve ince bir şerit oluşturur. Buradaki dar yerleşme alanı kale kalıntıları, kral mezarları ve Yeşilırmak arasında sıkışıp kalmıştır. Bu kıyıdaki yamaçların ırmağa çok dik bir biçimde inmesi sonucunda, söz konusu sol kıyının bazı kesimlerinde kent, genişlemeye elverişli alan bulamamıştır. 1930'da kente ulaşan demiryolu da dar boğazın bu kıyısını kayalar içine oyulmuş tünellerle izleyebilmektedir.

Kentin asıl yerleşim ve gelişme alanı, Yeşilırmak'ın sağ (güney) kıyısında, daha az eğimli olan kesimde (Ferhat dağı eteklerine doğru hafifçe yükselen kesimde) genişler. Kentin Yeşilırmak tarafından ikiye ayrılan mahalleleri, kent içinde 5 köprüyle biribirine bağlanır: Batıdan doğuya doğru Meydan köprüsü (İstasyon köprüsü), Maydanoz köprüsü, Alçak köprü, Hükümet köprüsü (eskiden Helkis, ya da Selkis köprüsü denilen köprü), Kunç köprüsü. Yeşilırmak'ın sol kıyısında, kale ile ırmak arasında Maydanoz köprüsünden Alçak köprünün ilerisine kadar uzanan kesim, tarihsel evlerin toplu halde bulunduğu tarihsel yerleşim alanını oluşturur. Yeşilırmak'ın güneyinde, yani sağ kıyıda bulunan kesim de, Alçak köprüden Yavuz Sultan Selim meydanına doğru uzanan alan ile kentin Selçuklu ve Osmanlı mimarlık yapılarını, alışveriş merkezini içine alır (kent zaten bu kesimde daha çok gelişmiştir). Bu kesimi batıdan doğuya doğru geçen Mustafa Kemal Paşa caddesi, kentin iş merkezi durumundadır.

Amasya'da sanayi kuruluşu olarak büyük un fabrikaları, bir süt fabrikası, bir de beton yapı elemanları fabrikası vardır.

Amasya (il)

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde il. Yüzölçümü 5 520 km², nüfusu 1990 sayımına göre 357 191, merkezi *Amasya* kenti olan Amasya ilinin 7 ilçesi vardır: Merkez, Göynücek, Gümüşhacıköy, Hamamözü, Merzifon, Suluova, Taşova.

Doğuda Tokat, güneyinde Yozgat, batıda Çorum, kuzeyde Samsun illeriyle sınırlı olan Amasya ilinin yüzey şekilleri bakımından dikkati çeken özelliği, il topraklarını bir baştan bir başa geçen Yeşilırmak ve kolları boyunca dar boğazlar ile ovaların almaşarak birbirini izlemesidir. Bunun en güzel örneği, il merkezinin bulunduğu vadi ile yanıbaşındaki ovadır. Merzifon ovası, Suluova ve Taşova adı verilen ovalar, hep vadilerin genişlediği kesimlerdedir. İlin en yüksek noktasını Amasya kentinin kuzeyinde yükselen Akdağ oluşturur (2 062 m).

Amasya ilinde görülen iklim, mevsimler arasındaki ısı farkları az ve her mevsimi yağışlı Karadeniz kıyı ikliminin, karasal etkilerle değişikliğe uğramış bir biçimidir. Amasya kentinde bulunan meteoroloji istasyonunun yaptığı gözlemlere göre, en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 3,2 °C, en sıcak ayınki ise 23,9 °C'tır. Günümüze kadar kaydedilen en düşük sıcaklık -11,8 °C, en düşük sıcaklık ise 43,2 °C'tır. İl merkezinde yıllık yağış ortalama olarak 412 milimetredir. Amasya'ya göre daha yüksekte bulunan Merzifon'da değerler daha farklıdır. En soğuk ay ortalaması 1,3 °C; en sıcak ay ortalaması 21,4 °C; bugüne kadar raslanan en düşük sıcaklık -20,5 °C (28.12.1953); en yüksek sıcaklık 41,9 °C (18.7.1962).

Amasya'nın can damarı Yeşilırmak'tır. İlin aşağı yukarı bütün suları bu ırmakta toplanır. Yalnız, kuzeybatıda bulunan küçük bir kesimin suları il dışından geçen Kızılırmak'a gider. Yeşilırmak'ın önemli kollarından olan Tersakan çayı ve Çekerek suyu, Amasya il sınırları içinde Yeşilırmak'a kavuşur. İlde önemli göl yoktur. Küçük ama çevre güzelliğiyle dikkati çeken Borabay gölü, son yıllarda turistik önem kazanmaya başlamıştır.

Amasya ilinde yüzeyin beşte biri ormanlarla kaplıdır. İlin yüksek kesimlerinde yer yer sarıçam, karaçam, kayın ve meşe ormanları görülür.

EKONOMİ

Amasya ilinde halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır. Ekili alanların yüzde 85'ini kaplayan tarla ürünleri içinde ilk sırayı buğday alır. Sanayi bitkilerinden şekerpancarı ve tütün önemlidir. Tütün, ilin Taşova kesiminde, şekerpancarı zeminin uygun olduğu hemen her kesimde ekilir. Amasya her şeyden önce bir meyve ve sebze yetiştiriciliği merkezidir. Çeşitli meyveler arasında elma başta gelir: İlin adını taşıyan elma türü (Amasya elması) ün yapmıştır. Ağaç sayısı bakımından ikinci sırada şeftali gelir. ilde özellikle koyun ve keçi yetiştirilir. Büyükbaş hayvan sayısı bunlara göre azdır. Ayrıca ipekböcekçiliği ve arıcılık yapılır.

Yeraltı gelir kaynaklarının başlıcası, ilin kuzey sınırı üstündeki Çeltek linyit yataklarıdır. İlde başlıca sanayi kuruluşu Suluova'daki Amasya Şeker Fabrikası'dır. Amasya ve Merzifon kentlerinde de tarım araçları yapım ve onarım atelyeleri vardır.

ULAŞIM

İli boydan boya aşan Samsun-Sivas demiryolu Amasya'yı komşu illere bağlar. Ayrıca karayolları da bakımlı ve dört mevsimde ulaşıma açık olabilecek kadar düzgündür.

Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'daki sivil ve askerî yetkililere Sivas Kongresi'nin toplanacağını bildirmek için gönderdiği genelgeye verilen ad. Atatürk'ün 22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da emir subayı Cevat Abbas'a yazdırdığı telgrafla yurdun çeşitli yörelerine gönderilmiş olan Amasya Genelgesi, Atatürk'ün Samsun'a çıkışından sonra giriştiği ilk açık başkaldırı belirtisi olması, "Ulusal Egemenlik" kavramını vurgulaması, bunların padişaha, hükümetine ve dış dünyaya açıklanması bakımından son derece önemlidir ve Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından biri sayılır.

Amasya Görüşmesi

Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti temsilcileri ile İstanbul Hükümeti temsilcileri arasında Amasya'da gerçekleştirilen görüşmeye verilen ad. 20 Ekim 1919'da başlayan, *Amasya Mülâkatı* da denen, Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey ile İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın katıldıkları, 3 gün süren görüşmede, 5'i açık 4'ü gizli 9 karar alındı. Açık kararlar vatanın bütünlük ve bağımsızlığının korunmasını, Müslüman olmayanlara ülkenin siyasal ve toplumsal düzenini bozacak ayrıcalıklar tanınmamasını, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı olacağını içeriyordu. Gizli kararlara göreyse, İstanbul hükümeti Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları için girişimlerde bulunacak, gerektiğinde halka mitingler yaptırılması için gizli talimat verilecek, zararlı dernekler denetim altına alınacak, hükümet zararlı yayınların yasaklanmasına çalışacaktı. Amasya Görüşmesi sonunda Salih Paşa, Meclisi Mebusan'ın Anadolu'da toplanmasıyla ilgili madde dışındaki maddelerin hükümet tarafından kabul edileceği konusunda güvence vermişse de İstanbul hükümeti buna uymamış, dolayısıyla görüşme, uzun dönemde uzlaşmazlıkla sonuçlanmıştır.

AMATEM

Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Araştırma Merkezi'nin kısaltması, 1983'te, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin bünyesinde, dönemin başhekimi Dr. Yıldırım Aktuna tarafından kurulan AMATEM, 10 yıl içinde yaklaşık 2 500 alkol ve uyuşturucu madde bağımlısına hizmet vermiştir. Kendi özelliğinde ülkemizin ilk ve tek (1993'te) kurumudur.

1987'den bu yana Doç. Dr. Mansur Beyazyürek'in sorumluluğunda, 3 psikiyatrist, 5 asistan ve pratisyen doktor, 4 psikolog, 2 sosyal çalışmacı, 45 hemşire ve 35 yardımcı hizmetliyle çalışmalarını sürdürmektedir.

Amazon

Dünyanın, insanların yaşamına en elverişsiz dolayısıyla de en az tanınan bölgelerinden biri olan Amazon bölgesi (Güney Amerika), adını içinden geçen dev Amazon ırmağından almıştır. Yüzölçümü 1,5 milyon km^2'yi aşan, uçsuz bucaksız bir bölgedir.

Amazon ırmağı. Amazon ırmağı, 6 400 km boyunca uzanır ve saniyede 190 000 m^3 su akıtır; yani dünyanın su bakımından en zengin ırmağıdır. Peru boğazlarına iki kol gibi gömülen Maranon ve Ucayali ırmaklarının birleşmesiyle doğan Amazon, çığırı boyunca dev kollar alır: Sağdan Purus, Madeira-Marmore, Tapajos ve Xingu; soldan Japura ve Rio Negro.

Bu kollar, taşıdıkları gereçlerin farklılıklarına bağlı olarak, değişik renklerdedirler; organik tanecikler taşıyanlara "rios negros" ("siyah ırmaklar"), balçık ve çamur taşıyanlara "rios blancos" ("beyaz ırmaklar") adları verilir. Deltasından 3 160 km uzaklıkta ırmak, ancak 82 km yükseltidedir; o noktadan sonra, geniş kumluk alanları kuşatarak, balta girmemiş ormanlarda yitip giden sayılamayacak kadar çok kol oluşturarak, geniş menderesler halinde yayılır.

Bu dev ırmakla Atlas okyanusunun birleşmesinin son derece etkileyici bir görünüşü vardır. Karşılaşan iki gücün çarpışmasıyla, 5 m yükseklikte bir dalga çatlaması oluşur. Amazon ırmağının daha az yoğun suları, yüzlerce kilometre boyunca, okyanusun tuzlu suları üstünde dalgalanmayı sürdürür. Buna karşılık, gelgitlerin etkisi Obidos'a kadar uzanır ve ırmağın bütün çığırı boyunca, deniz balık ve hayvanlarına raslanır.

TOPRAK İLE SU ARASINDA

Ekvatorun boydan boya aştığı Amazon ırmağının hidro-

grafya havzası, boğucu sıcak iklimli bir bölgedir. Su, insan ayağı girmemiş son derece sık bir ormandan sürekli toprak kazanma çabası içinde gibidir. Her yerde toprak hareketlidir; bataklık görünüm, yağmurların etkisiyle sürekli değişir. Zaman zaman, şiddetli bir taşkının kopardığı toprak parçalarının, ırmakta büyük yüzer adalar gibi akıntıyla sürüklendiği görülür.

Orman, dünyanın başka hiç bir yerinde böylesine sık, böylesine aşılmaz değildir. Ağaçların boyu 60 m'yi bulur, altları son derece karanlıktır. Bu ormanaltı, yosunlar, orkideler, ağaçsı eğrelti otları ve milyonlarca böcekle doludur. Memeliler, kuşlar ve sürüngenler, bitki örtüsü daha az sık olan alanlara doğru çekilmektedir.

Eskiden sömürgecilerin giriştiği sistemli yoketme dalgasından artakalan Kızılderili halklar, en vahşi bölgelere çekilmişlerdir ve son derece ilkel biçimde yaşarlar. Ormanın en derin yerlerinde, henüz hiç beyaz insan görmemiş kabileler vardır. Kızılderililer başlıca üç dil grubuna ayrılırlar. Yüksek Brezilya yaylasında yaşayan Karibler; Kuzeybatıda yaşayan Aravaklar; Madeira, Tapajos ve Xingu ırmakları boyunca yerleşmiş olan Tupi Guaraniler. Bu kabilelerin bazıları, hâlâ yamyam ve kafatası avcısıdırlar. Düşmanlarının kafataslarını kurutup, özel yöntemlerle yumruk büyüklüğüne indirerek, fetiş ya da totem olarak kullanırlar.

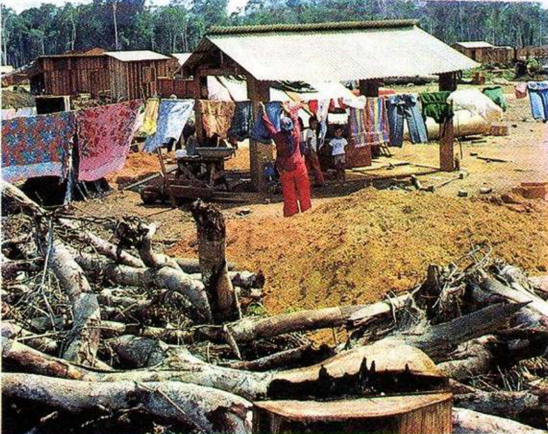
ORMANIN FETHİ

Amazon bölgesinin değerli ağaçları, kauçuk ağaçları, demir, manganez ve petrol gibi gelecekte verimli işletilmesi beklenen maden yatakları vardır. Ama bu yaşamaya elverişsiz bölgede ancak 3 milyon kişi (yani km^2'ye 0,5 kişi) yaşar. Halkın büyük bölümü, uzun süre bölgeye tek giriş yolunu oluşturan ırmakların kıyısında toplanmıştır.

Bununla birlikte iki büyük kent vardır: Amazon ırmağının deltasında Belem; dünyanın en büyük ırmak limanlarından biri olan Manaus. Kıyıdan 3 000 km içerde olmasına karşılık, Manaus, günümüzde gerilemekte olan lateks (kauçuk ağacı sütü) ticareti sayesinde yüzyılımızın başında parlak bir dönem yaşamıştır.

6 milyon km^2'lik bir havzayı altı devlet bölüşür: Venezuela; Kolombiya; Ekvador; Peru; Bolivya; havzanın yarısını elinde tutan Brezilya. Brezilya, ormanının fethini 1970'ten bu yana sürdürmektedir. Amacı her 70 km'de bir köyler kurmak ve 100 000 bireysel çiftliğe yetecek tarıma elverişli alan yaratmaktır.

Amazon bölgesini baştan sona aşan yolun yapımı, çok geniş alanların tarıma açılmasını başlatmıştır. Ama yeni kurulmakta olan yerleşmeler çok derme çatma köyler özelliğindedir.

Amerigo Vespucci: Bk. VESPUCCİ, Amerigo.

Amerika

Dünyanın altı kıtasından biri. Amerika kıtası iki büyük yarı kıtaya ayrılır: Güney Amerika, Kuzey Amerika. (Bk. AMERİKA, GÜNEY; AMERİKA, KUZEY.) Amerigo Vespucci'nin adından türetilen sözcük, harita üstünde ilk 1507'de Martin Waldseemüller tarafından kullanılmıştır.

Amerika, Güney

Güney Amerika kıtasının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 7 400 km, doğudan batıya genişliği yaklaşık 5 150 km'dir, yüzölçümü 17,8 milyon km^2'den fazladır. Doğusunda Atlas Okyanusu, batısında Büyük Okyanus yer alır. Kuzeyinde Orta Amerika ve Antiller Denizi bulunur. Güneydeyse Güney Amerika ile Antartika'nın arasında Drake Geçidi vardır. Güney Amerika yarkıtasının en batı kıyısı, Florida'daki Miami ile hemen hemen aynı boylamda yer alır. Güney Amerika yarıkıtası, Kuzey Amerika'dan daha küçük, Antartika'dan daha büyüktür. Güney Amerika yarıkıtası içinde Paskalya Adası, Falkland Adaları (ya da Malvinas), Gulapagos Adaları ve Ateş Ülkesi de yer almaktadır.

Güney Amerika'nın bir dizi olağanüstü özelliği bulunur. Yarıkıtanın batı tarafına paralel olarak uzanan And Dağları dünyanın en uzun sıradağıdır. Amazon Irmağının debisi bütün öteki ırmaklardan fazladır, Amazon havzasıysa dünyanın en büyük tropikal yağmur ormanı alanıdır. Yarıkıta Latin Amerika'nın bir parçasıdır; adını, sömürge döneminde bu yöreye gelerek yerleşenlerin çoğunun İber yarımadasından gelmiş olmasından almıştır. Bu göçmenler birliklerinde kültürel özellik olarak İspanyol ve Portekiz dillerini, Roma katolik dinini, iki sınıflı toplum sistemini ve büyük toprakları mülk sahibine büyük saygınlık sağlayacağı düşüncesini de getirmişlerdir.

Güney Amerika kıyısını gören ilk kâşif Kristof Kolomb olmuş, bu işi Yeni Dünya'ya 1498'de yaptığı üçüncü gezisinde gerçekleştirmiştir. Batı yarıkürenin Asya'dan başka birşey olduğunun farkına varan ilk kâşif İtalyan Amerigo Vespucci'dir ve kıta adını ondan almıştır. 1494'te yapılan TondesillasAntlaşması'yla kıta Portekizlilerin yerleşecekleri doğu kesimiyle İspanyolların yerleşeceği batı kesimi biçiminde ikiye ayrılmıştır. "Conquistadan"ların (Fatihler) önde geleninin Francisco Pizarro olduğu söylenebilir, Pizarro 1532'de İnka imparatorluğuna son vermiştir. Güney Amerika'da bağımsızlığını elde eden ilk sömürge Arjantin'dir (1810). Sanayileşme, toplumsal ayaklanmalar ve siyasal karışıklıklar pekçok Güney Amerika ülkesinin tipik özelliğidir. Bu ülkelerin çoğu birçok defa diktatörlük rejimleriyle yönetilmiştir. Siyasal bakımdan Güney Amerika 12 bağımsız ülke, 1 Fransız denizaşırı ili ve bir sömürgeye ayrılmaktadır.

YÜZEYŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLARI

Güney Amerika 8 büyük jeomorfolojik bölgeye ayrılabilir. Bunların en önemlisi, Büyük Okyanus kıyısı boyunca 6 440 km.yi aşkın bir mesafede uzanan And Dağlarıdır. Bu yüksek ve iniş-çıkışlı dağlar, doğuyla batı arasında engel oluşturur. Bu sıradağlarda, komşu Birleşik Amerika'nın eyaletlerindeki doruklardan daha yüksek 60'ı aşkın doruk vardır. Andların en yüksek doruğu Şili-Arjantin sınırında yer alan, 6 960 m yüksekliğindeki Acongagua Dağıdır. And Dağları kıtanın ırmakları arasında su bölümü çizgisini oluşturur, Ayrıca Güney

Yüzölçümü: 17 804 526 km^2, dünya karalarının % 12'si.
Nüfusu: 286 000 000 (1988 tah.);dünya nüfusunun % 5,5'i. *Nüfus yoğunluğu* km^2'ye 16 kişi. *Yıllık nüfus artış oranı* (1987-88) % 2,1.
Kıyıları: 31 951 km.
Yükseklikler: *En yüksek yeri.*- Acongagua Dağı 6 959 m. *En alçak yeri.*- Arjantin'deki Valdes yarımadası .-40 m.
En kuzey noktası: Gallinas Burnu 12°25'
En güney noktası: Horn Burnu 56°
En doğu noktası: Coquerios Burnu 34°47'
En batı noktası: Parinas Burnu, 810°20'
Başlıca ırmakları: Amazon, Parana-Paraguay-Plata, Orinoco.
Başlıca gölleri: Titicaca, Maracaibo, Poopo.
Başlıca sıradağları: Andlar.
Başlıca çölleri: Atacama, Patagonya.
Siyasal bölümlenme: 12 bağımsız ülke, 1 Fransız denizaşırı ili, 1 sömürge.
En büyük kenti: Sao Paulo (1988'de tahmini nüfusu 8 500 000).
En işlek limanı: Rio De Janeiro.
En kalabalık ülkesi: Brezilya 144 400 000 (nüf.; 1988 tah.).

Amerika, "Büyük Okyanus Ateş Çemberi"nde yer aldığı için de bol miktarda yanardağ etkinliği ve sık sık deprem olur. Sıradağların genişliği 320 km.'yi ender aşar; bunun istisnaları, üç ayrı sıradağa ayrıldığı Kolombiya'da ve deniz düzeyinden 3 650 m.'yi aşkın bir yükseklikte yer alan dağlar arası bir havza olan Bolivya Altiplano'suyla uyum sağlayarak genişliği 645 kilometreyi bulan Bolivya'da görülür. Dağların çoğu bütün yıl karla kaplıdır, Şili'deki U şeklindeki vadilerde ve fiyordlarda buzullaşmanın etkileri görülebilir. Dağları oluşturan kayalar son derece serttir, billursudur ve bakır ve kalay gibi çeşitli maden cevherleri ve aralarında zümrüdün de bulunduğu değerli taşlar içerir.

Güney Amerika'daki bir diğer fiziksel bölge de Brezilya Kalkanı'dır. Bu kalkan, üstü toprak aşınması sonucu oluşan tortularla örtülü Prekambriyen billursu kayaları, dayanıklı kumtaşları içerir. Başka yerlerdeyse, dirençli diyabazlar, bir yanı yumuşak eğimli yüksek arazi biçimleri olan cuesta'ların temel gereçleridir; buralardan çok sayıda ırmak, şahane şelaleler oluşturarak akar. Kıtanın kuzey kısmında yer alan Guyana Kalkanı, köken, gelişme ve özellik olarak Brezilya Kalkanına benzer. Aralarındaki en önemli fark Guyana Kalkanı'ndaki mesaların daha yüksek olmasıdır. Dünyanın en yüksek şelalesi olan Angel şelalesi Guyana Kalkanı'nda yer alır.

Güney Amerika'da iki arazi bölgesi vardır: dağlık bölge ve düzlük bölge. Bunlardan birincisi, çoğu zaman Brezilya Kalkanının bir parçası olarak kabul edilen Parana Yaylası'dır. Adını kendini ikiye bölen ırmaktan alır. Dünyanın eşine ender rastlanır en büyük lav yığışımlarının birinden oluşan Parana Yaylası uzun süreli lav akıntıları sonucunda oluşmuştur. İkinci kenar bölgesi Patagonya alçak yaylasıdır (ya da Patagonya yüksek ovası). Patagonya'nın engebeli bir yüzeyi vardır. Eski bir dağ kütlesi olan Patagonya eskiden tortularla örtülüydü, sonra Andlardan gelip doğuya akan akarsular aracılığıyla üzeri temizlendi. Kenarları dik olmayan vadilerin içinden bu akarsuların çoğu akmaya devam etmekte. kuzey-güney doğrultusundaki ulaşımı çok güçleştirmektedir.

Düzlük olarak Güney Amerika'da dar kıyı ovaları vardır, ama Amazon havzası kıtanın en büyük fiziksel bölgesidir: yaklaşık 7 milyon km^2'lik bir alanı kaplar. Çok ince tortul çökeltilerinden oluşan havza, düz ya da hafif dalgalı bir görünümdedir. Amazon havzasıyla en geniş yeri Andların yakınında, en dar yeriyse Amazon ırmağı ağzı civarındadır.

Amazon havzasıyla Orinoco ovası arasında alçak bir alan vardır. Burası da adını, Amazon havzası gibi, içinden akan en önemli akarsudan alır ve bu akarsuyun bir ürünüdür. Düzlüklerin sonuncusuysa Parana-Paraguay-Plata ovasıdır; buranın eski kayalık yüzeyinin üzeri alüvyonlarla örtülüdür. Yerli kayaların pek azı alüvyonu delerek buzdağı ucu gibi yüzeye çıkabilmiştir. Tortul kaya katmanlarının nispeten sürüklenmeden yerleşip kalmış olmaları, bu düzlük alanlarda sık sık önemli petrol yataklarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Tropikal bölgelerde lateritleşme sık sık demir ve alüminyum cevheri oluşmasına yol açmıştır.

Güney Amerika'da iyi liman azdır. Bunların en iyisi herhalde Rio de Janeiro limanıdır.Ötekilerin korunmuş demirleme yerleri olmasına karşın, limanları çoğu zaman sığdır ve okyanusa giden gemilerin geçişini olanaklı kılmak için sürekli temizlenmeleri gerekir.

İklim. Güney Amerika'nın iklimini etkileyen birçok etken vardır; en önemlisi enlemdir. Güney Amerika ikliminde egemen özellik tropikalliktir, kıtanın büyük kısmında bütün yıl don olmaz. İkinci bir etken de yüksekliktir. Yükseklik ve okyanusa yakınlık, ağır basan rüzgârlarla birlikte, yağış miktarlarını ve yağışların dağılımını etkiler. Birçok kıyı bölgesi yılda ortalama 2 540 mm'den fazla yağış alır. Bunlar, Brezilya'nın doğu kıyısı, Guyana'da Amazon'un denize döküldüğü yerdeki bölge, Kolombiya'nın okyanus kıyısı ve Güney Şili'dir. Amazon havzası da bol yağış alır, bu yağmurların çoğu yerel buharların yağmura dönüşmesiyle oluşur. Buna karşılık Şili'de, Calama'daki Atacama Çölü'nde şimdiye kadar yağış kaydedilmemiştir. Bu kuraklık oranın enlem olarak konumundan ve Humboldt akıntısının getirdiği soğuk havanın yukarı kesimindeki bölümünün aşağıdakinden daha sıcak olmasından ileri gelir. Kıtanın güney kısmında, hava kütlelerinin yer değiştirmesi ve sık sık düşük basınçlı hava akımlarının geçmesi hem yağışa, hem de havanın sık sık değişmesine yolaçar. Son olarak, insanların yerleşmesi de iklimi değiştirmiştir; Özellikle hava kirliliğinin artmış olduğu kentsel bölgelerde, ısı da yağış miktarı da daha fazladır.

Güney Amerika'da yedi büyük iklim tipi vardır.

Ekvador'daki en yüksek etkin yanardağ olan, Andlar'da, deniz düzeyinden 5 897 m yükseklikte bulunan Cotopaxi'nin karlarla örtülü, koni biçimindeki tepesi.

Amazon havzasının büyük bölümüne ve yılın büyük kısmında tek yönlü rüzgârların estiği kıyı bölgelerine bir tropikal yağışlı iklim egemendir. Gündüz ısıları sık sık 29^{0}'yi bulur. Peru ve Kuzey Şili sahillerinde kurak ve yarıkurak iklimler görülür. Kuraklık Brezilya'nın küçük bir bölümüyle Arjantin'i kuzeybatıdan güneydoğuya doğru çaprazlamasına geçen dar bir şerit için de temel özelliktir. Isıların bir aşırı uçtan ötekine sıçraması, az yağış ve beklenmedik anda bastıran yağmurlar bu kurak bölgelerin ana özelliğidir. Brezilya'nın büyük kısmında ve Orinoco ırmağı havzasında görülen tropikal nemli ve kurak iklimin temel özelliğiyse, yağış rejiminin değişken olmasıdır. Altı ay süren yaz yağmurlarından sonra altı aylık bir kış kuraklığı gelir; bu, rüzgâr, basınç ve yağış kuşaklarının mevsimden mevsime yer değiştirmesinin bir sonucudur.

Orta Şili'deki Akdeniz ikliminde de birbirini izleyen yağış ve kuraklık dönemleri görülür; ama burada yağış kışın olur. Buna karşılık Güney Şili'deki ılıman deniz iklimli kesim, bütün yıl boyu serin, yağmurlu ve rüzgârlıdır. Güney Brezilya, Uruguay, Paraguay ve Kuzeydoğu Arjantin'deki nemli yarıtropikal iklim ABD'nin Georgia eyaletinin iklimine benzer. Nihayet, Güney Amerika'nın dağlık bölgelerinde yağışta ve ısıda çok kısa aralarla önemli değişiklikler olur; burada esas belirleyici olan yükseklik ve güneş alma durumudur.

Akarsular. Güney Amerika'nın en uzun ırmağı Amazon'dur. Peru Andlarından çıkan Amazon, yaklaşık 6 450 km boyunca akarak Atlas okyanusuna dökülür. Amazon dünyanın en uzun ırmağıdır. Başka hiçbir ırmak onun debisine yaklaşamaz: Amazon'un debisi, dünyanın en büyük diğer 10 ırmağının toplam debisinden fazladır. Okyanusa giden gemiler ırmağın 1 600 km içine kadar girebilirler; tekne altı derinlikleri 4m'ye kadar olan gemilerse 3 700 km kadar içerilere sokulabilirler.

Güney Amerika'da bundan sonra gelen akarsu sistemi Parana, Paraguay ve Uruguay ırmaklarınca oluşturulmuştur. Bunların suları, Plata halicine dökülür. Parana ırmağında okyanus gemileri Arjantin'deki Rosario'ya kadar gidebilirler. Paraguay ırmağında da teknelerle düzenli olarak Brezilya'daki Corumba'ya kadar girilebilir. 1981'de yapımı tamamlanan Salto Grande'deki büyük köprüler ve bentler kompleksi Uruguay ırmağı üzerindeki gemi ulaşımının son noktasını oluşturur.

Güney Amerika'daki öteki gemi ulaşımına elverişli ırmaklar arasında, Kolombiya'daki Magdalena, Venezuela'daki Orinoco ve Doğu Brezilya'daki San Francisco sayılabilir. Bunların arasında en büyük yük taşıma hacmi Magdalena ırmağındadır. Orinoco'nun ağzından gemilerle büyük miktarlarda demir cevheri taşınır. Sao Francisco ise ulaşıma elverişliliğinden çok hidroelektrik potansiyeli bakımından önemlidir.

Güney Amerika'da önemli büyüklükte göl azdır. Kıtanın en büyük gölü olmamakla birlikte, Titicaca Gölü dünyada en büyük ulaşıma elverişli alana sahip göldür. Yüzeyi deniz düzeyinden 3 810 m yüksekliktedir. Titicaca Gölü Peru ve Bolivya ülkelerinde yer alır ve bu ülkeler arasında düzenli deniz otobüsü seferlerine olanak verir. Venezuela'daki Maracaibo Gölü, Güney Amerika'nın en büyük gölüdür, dar bir körfezle Antiller Denizi'ne bağlanır. Maracaibo'nun büyük bölümü tatlı sudan oluşur, sığdır ve üzerinde birçok petrol kuyusu yer alır. İsviçre'yi anımsatan bir dinlence bölgesi olan Arjantin ve Şili'deki And Dağları Göller Bölgesi daha ilginçtir.

Toprak yapısı. Yarıkıtanın toprak yapısı iki ana grupta toplanabilir: Az gelişmiş ve olgunlaşmamış kuşakdışı topraklar (ince ve taşlı litosoller ya da dağ toprakları); ırmakların kenarlarındaki taşma alanlarına yeni çökelmiş, kalın, zengin regosoller ya da alüvyonlu topraklar.

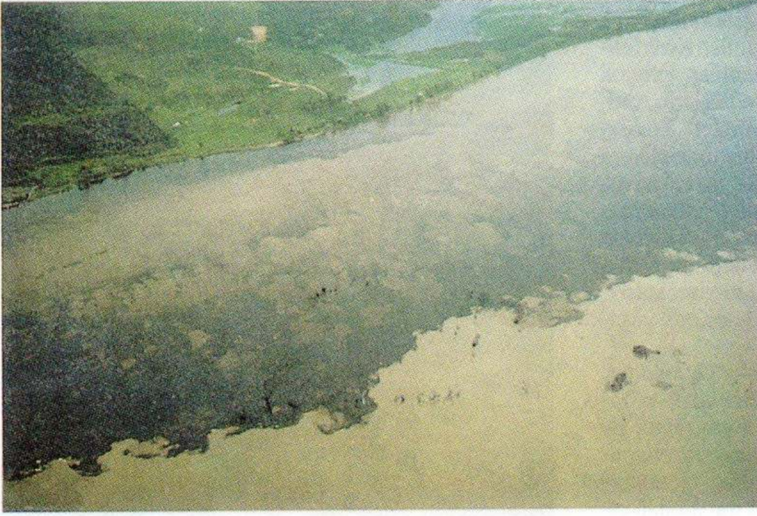
İyice katmanlanmış, kuşak toprakları kuşakdışı topraklardan daha geniş bir alanı kaplar ve daha önemlidir. Bunların arasında kırmızı renkli lateritli topraklar belki de en verimsiz olanıdır; çünkü içlerindeki besleyici maddelerin çoğu bol miktarda yağan yağmurlarla sürüklenip götürülmüştür. Nemli tropikal iklimde hızlı bakteri etkinlikleriyle birleşem sürekli yüksek ısı sonucunda humus içeriklerinin büyük kısmı tahrip olmuştur. Güney Amerika'daki yağmurlu tropikal ve yarıtropikal düzlüklerin çoğunda lateritli topraklar vardır; çoğu zaman bunların altında da kayşat bir tabaka yer alır.

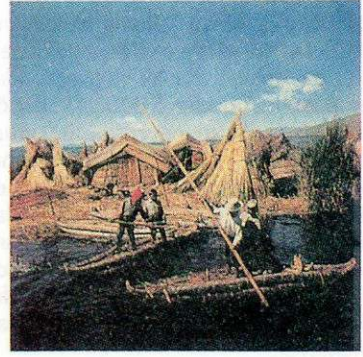
Doğal olarak kuşağa özgü koyu renkli çayır toprakları, bilinen en verimli topraklar arasında sayılabilir. Elverişli ısılar ve yağmur miktarının, en iyi humus kaynağı olan çayırla bir araya gelmesi, verimli toprak oluşumu için en elverişli koşulları sağlar. Arjantin ve Uruguay bu bakımdan talihlidir, her ikisinde de bu çayır topraklarından bol miktarda bulunur. Kurak iklimlerin bir sonucu olarak oluşan çöl toprakları eğer sulanırlarsa ve az miktarda mineral tuz içeriyorlarsa tarımsal bakımdan verimli olabilirler.

Bitki örtüsü. Doğal bitki örtüsü çoğu zaman "iklimin aynası" olarak değerlendirilir: Çünkü belirli iklimlerde genellikle belirli bitki türleri bulunur. Tropikal Güney Amerika'nın en yağışlı kesimi tropikal yağmur ormanları ya da «selva»larla kaplıdır.

Günümüzde, yol yapımı, ağaç kesme ve yeni kırsal yerleşim yerlerine yer açma gibi nedenlerden ötürü ormanların yok olması, Amazonlar'daki selvanın inanılmaz derecede büyük biyolojik çeşitliliği için bir tehdit oluşturmaktadır. Maun gibi sert tahtalı tropikal ağaçların değeri özellikle yüksektir. Pek çok tür o kadar yoğundur ki, suyun üstünde yüzmez. Ağaçların tepeleri birbirlerine kenetlenir ve güneş ışığının geçmesini büyük ölçüde engelleyen bir çardak oluşturur. Güneş ışığının ormanın tabanına ulaştığı yerlerde cangıl sona erer.

Güney Brezilya ve Orta ve Güney Şili'de sertlik açısından farklı ağaçlardan oluşan orta enlem ormanları yaygındır. Bir bütün olarak Güney Amerika'da yumuşak tahta ciddi boyutlarda azdır, pek çok ülke bunu it-

(Üstte) *Uru Kızılderilileri, kütüklerden yaptıkları bir "yüzen ada"nın üstünde yaşarlar.* (Solda) *Ayrışan organik maddelerin oluşturduğu asidin boyadığı Rio Negro'nun karanlık suları.*

hal etmek zorunda kalır.

Kuzeydoğu Brezilya, Batı Praguay ve Kuzey Arjantin'de büyük alanlar tropikal ormanaltı bitkileriyle örtülüdür. İç ve Kuzeydoğu Brezilya'da dikenli çalı karmaşaları yaygındır. Paraguay ve Arjantin'in «quebracho» sundan deri işlemede kullanılan tannin [tannik asit] elde edilir. Yazları yağışlı bu bölgelerde normal olarak savan tipi bitki örtüsü de vardır. Bu alanlarda genellikle büyükbaş hayvan yetiştirilir. Pampalarda ve Kuzeydoğu Arjantin'in başka yerlerinde, Uruguay'da ve Brezilya'nın güney ucunda insan etkisi çayırları geniş ölçüde değişikliğe uğratmıştır.

Çöl tipi çalılık bitki örtüsü, kurak iklimin sonucudur; buna karşılık, dağlarda bitkiler yükseklige göre oluşan kuşakalar halinde uzanır. Alçak yükseltilerden yükseklere doğru bu bölgeler sırasıyla *tierra caliente* (ya da tropikal ekin bölgesi), *tierra templada* (kahve bölgesi), *tierra fria* (tahıl alanı), açılmamış orman alanı ve Alp tipi çayır alanı.

Hayvan topluluğu. Geniş tropikal çayırlara sahip olmasına rağmen, Güney Amerika'da Afrika ovalarında olduğu kadar çok av hayvanı çeşidi yoktur. Bununla birlikte, kıtada son derece çeşitli yabani hayvan bulunmaktadır. Afrika'da olduğu gibi, burada da bazı türlerin geleceği tehlikededir. Yağmur ormanındaki maymunların, Eski Dünya'daki akrabalarının aksine, tutunma olanağı veren kuyrukları vardır; avcıların avladığı papağanlarınsa soyu tükenmektedir. Çinçila bu kıtaya özgü bir hayvandır. Güney Amerika'nın sularında elektrikli yılanbalığı ve et yiyen piranhalar da bulunur.

Güney Amerika tropikal ormanlarının ve çayırlarının en dikkati çeken hayvanlarından biri, ayağa kalktığı zaman yüksekliği 1 m'yi aşan ve domuza benzeyen tapirlerdir. Diğer ilginç hayvanlardan biri de Arjantin'deki orta enlem çayırlarında yaşayan Amerika devekuşudur. Soyu tükenmekte olan bir hayvan da Büyük Okyanus kıyılarında yaşayan kondordur. And Dağları'nda Kızılderililer lamaları yük hayvanı olarak, bir tür yaban domuzunu da et hayvanı olarak evcilleştirmişlerdir. Sadece Güney Amerika'da bulunan diğer hayvanlarsa anakonda, sudomuzu, dev susamuru ve gözlüklü ayıdır.

Ekvator'un 965 km kadar batısında bulunan Galapagos adalarında dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmayan bir sürü tür vardır. Doğabilimci Charles Darwin bu adalara 1835'te gitmiş, bir tür uçamayan karabatağı, dev kara kaplumbağasını ve deniz iguanasını incelenmiştir.

Doğal kaynakları. Güney Amerika'nın maden kaynakları çoğu zaman son derece zengindir ama maden yataklarının işletilmesi de çok güçtür. Örneğin Brezilya ve Şili'de çok büyük demir cevheri damarları vardır, ama onlardan çelik üretmek için gerekli olan iyi kalite taşkömürü yoktur. Son bulunan demir cevheri yataklarından sonra, Brezilya'nın, Birleşik Devletler Topluluğu'ndan sonra, dünyada ikinci büyük rezervlere sahip olduğu söylenebilir. Venezuela Güney Amerika'daki ikinci büyük demir cevheri üreticisidir; onu, Peru ve Şili izlemektedir.

Brezilya'da ayrıca önemli manganez ve boksit yatakları vardır. Kolombiya ise önemli bir taşkömürü dışsatımcısı haline gelmiştir. Bolivya uzun zamandan beri dünyanın başta gelen kalay ihracatçılarındandır. Şili'deki bakır rezervleri dünyanın en büyük rezervleridir: Şili yıllık bakır üretiminde de dünya birincisidir. Peru Güney Amerika'daki ikinci önemli bakır üreticisidir.

Güney Amerika'daki enerji kaynakları son yıllarda daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu açıdan, olağanüstü zengin petrol yatakları sayesinde Venezuela en önde gelmektedir. Ekvador, Arjantin, Peru ve Bolivya'da da daha küçük ama gene de önemli petrol kaynakları vardır.

Diğer önemli madenler ve bunları satan ülkeler şunlardır: Kurşun, çinko, gümüş ve cıva (Peru), altın ve zümrüt (Kolombiya), sülfür, iyot ve nitratlar (Şili), fosfat (Brezilya, Peru ve Venezuella).

Tarıma elverişli topraklar. Bir ülkenin tarıma elverişli toprakları sadece o ülkenin büyüklüğüne değil, aynı zamanda topografya, iklim ve toprağın verimliliği gibi başka etkenlere de bağlıdır. Bir diğer önemli husus da, kısmen yukarıdaki etkenlerin de bir parçası olan, toprağın niteliğidir.

Güney Amerika'daki en geniş tarıma elverişli topraklara Brezilya sahiptir (300 000 km²'den fazla). Bu sayı kıtadaki toplam tarıma elverişli toprakların da yaklaşık % 40'ını oluşturur. Yaklaşık 214 000 km² ile Arjantin ikinci yeri alır. Güney Amerika'da başka bu kadar geniş tarıma elverişli toprağı olan ülke yoktur; ama bu iki ülkenin de handikapları vardır. Brezilya'nın tropikal kesimlerindeki toprakların çoğu az verimlidir, Arjantin'dekilerin önemli bir bölümüyse kurak ya da yarıkuraktır. Bu koşullar elde edilen ürün miktarını düşürmektedir.

TOPLUM YAPISI

Güney Amerika halkları temelde üç ayrı ırktan gelir:

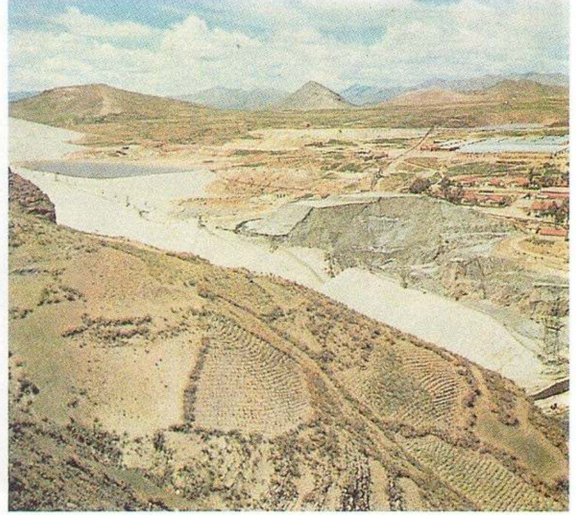
Kafkas ırkı, Afrika kökenli halklar ve Kızılderililer. 11 000 - 14 000 yıl önce yöreye geldikleri sanılan Kızılderililer başlangıçta avcılık ve toplayıcılık yaptılar. Pekçok grup tarıma bundan 5 000 yıl kadar önce başladı. Andlar'a ve Andlar'ın çevresine üç grup yerleşti: kuzeyde Çibçalar, günümüzün Peru'sunu oluşturan alanda İnkalara bağlı Kızılderililer, güneyde Araukanlar. Başka öbeklerse Antiller Denizi kıyılarına, tropikal yağmur ormanlarına ve kıtanın doğusundaki başka kenar bölgelere yerleştiler. Bütün bu Kızılderililerin hepsinin 1 500 yılında 14 milyon kişi kadar olduğu sanılmaktadır. Bunun yaklaşık üçte biri İnka imparatorluğu'nda yaşamaktaydı.

Avrupalılar 1500'lerde Güney Amerika'ya geldiler, Kızılderilileri köleleştirdiler ve onları madenlerde ve tarım işletmelerinde çalışmaya zorladılar. Aynı zamanda Avrupalı misyonerler de Kızılderilileri hıristiyan yaptılar. Kızılderililerin dağılımı İspanya'nın sömürgeci çabaları üzerinde bütün öteki etkenlerden daha etkili olmuştur. Çok sayıda Kızılderili kötü muamele ya da Avrupa'dan gelen ve bağışıklıkları olmayan salgın hastalıklar yüzünden öldüler; ama gene de bugün, o dönemde hayatta kalan Kızılderililerin soyundan gelen milyonlarca kişi vardır. Kızılderili kadınlar Avrupalı erkeklerle evlenmişler ve bu evliliklerden melez bir ırk doğmuştur: *Mestizo* ya da *Mameluco.*

Pekçok bölgede işgücü sıkıntısı olduğu içn Avrupalılar Afrika'dan binlerce siyah köle getirttiler; bunların büyük bölümü Brezilya ve Kolombiya'ya yerleştirildi. Köleler efendileriyle evlilikler yaptılar, böylece «mulatto» adı verilen yeni bir ırk tipi oluştu. Kıtada köleliğe ilk karşı çıkış 1833'te İngiliz Guyanası'ndaki Kurtuluş Kararnamesi ile gerçekleşti. Köleliğe karşı girişilen mücadele 1888'de Brezilya'da köleliğin kaldırılmasıyla tamamlandı.

Güney Amerika'nın etnik bileşimi, daha sonra, 1850'den başlayarak çoğu İspanya, Portekiz, İtalya, Almanya ve Polonya gibi ülkelerden gelen çok sayıda Avrupalı göçmen nedeniyle değişikliğe uğradı. En son gelenler arasındaysa Japonlar vardır.

Bugün kıtanın ırksal coğrafyası şöyle özetlenebilir: Kızılderililer And Dağları bölgelerinde (özellikle Peru, Bolivya ve Ekvator) ve nemli tropikal düzlüklerde yoğunlaşmışlardır. Arjantin, Uruguay ve güney Brezilya'da daha çok Kafkas ırkından gelenler yaşarlar. Zenciler ve Mulatto'lar Brezilya ve Kolombiya'nın pek çok yerinde ağır basarlar; başka yerlerdeyse Mestizo'lar çoğunluktadır.

Batı-Orta Bolivya'daki Catavi kalay madenleri dünyanın en büyük madenlerinden biridir. Uzun yıllar boyunca Bolivya dünyanın en çok kalay üreten ülkesiydi; ama 80'li yıllarda fiyatlarda görülen gerileme, üretimde düşüşe neden oldu.

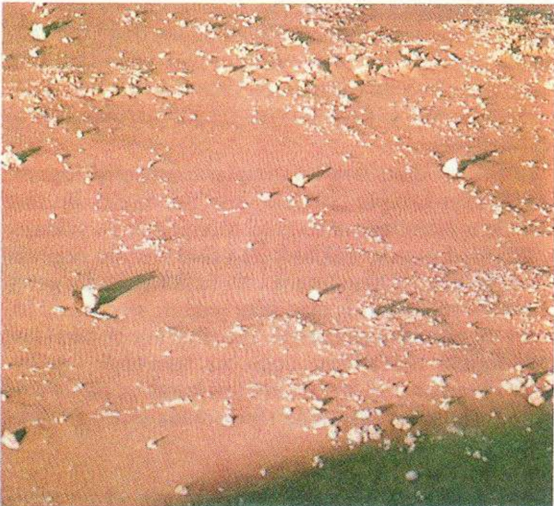
İspanyolca Güney Amerika'da 9 ülkenin resmî dilidir. Brezilya'da Portekizce konuşulur. İngilizce ve Hollanda dili sırasıyla Guyana ve Surinam'da kullanılmaktadır. Fransızca Fransız Guyanası'nın dilidir.

Pekçok Kızılderili sadece kendi yerli dillerini konuşur. Şimdiye kadar 82 kadar birbirinden farklı Kızılderili dili tanımlanmıştır.

Katolik dini Güney Amerika'ya egemendir, sadece Guyana'da protestanlar ağır basar. En kalabalık musevi nüfus Arjantin'dedir, bunların 300 000 kişi kadar oldukları tahmin edilmektedir (1988). Musevilerin bir kısmı tarım işletmelerinde otururlar.

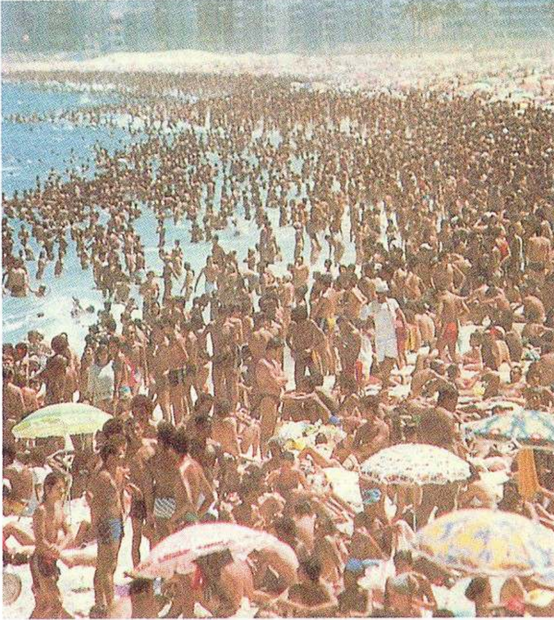
Eğitim ve sağlık. Yurttaşlarının eğitimi için en fazla çaba harcayan ülkeler Arjantin, Şili, Guyana ve Uruguay'dır. Bu ülkelerde okur-yazarlık oranı % 90 ve üstündedir.

Kuzey Şili'de Büyük Okyanus kıyısına paralel olarak uzanan bitkisiz bir bölge olan bu çölün bazı kesimlerinde şimdiye kadar ölçülebilir bir yağış kaydedilememiştir.

İguaçu çağlayanları Arjantin-Brezilya sınırında, İguaçu ve Parana ırmaklarının birleştiği yerden biraz önce yer alır. Çağlayanlar ulusal park halinde düzenlenmiştir.

Rio de Janeiro'nun deniz kıyısında yer alan bir banliyösü olan İpanema plajlarına binlerce turist gelir.

Bolivya'dayse bu oran çok daha düşüktür, 1988'de nüfusun % 25'inin okuma-yazma bilmediği tahmin edilmekteydi. Okuma-yazma bilen kadın oranı genel olarak okuma-yazma bilen erkek oranından daha düşüktür. Kırsal alanlarda okuma-yazma bilmeyenlerin oranı kentsel alanlardakinden daha yüksektir.

Kalori ve alınan protein miktarı açısından incelendiğinde, Bolivya, Ekvador, Peru, Guyana ve Kolombiya'da halka perhiz yaptırıldığı söylenebilir. Bu ülkelerde başta gelen ölüm nedenleri dizanteri (özellikle Kolombiya'da), tüberküloz (Peru), boğmaca (Bolivya, Ekvator ve Peru) ve kızamıktır (Ekvador, Bolivya ve Kolombiya). Güney Amerika'da başta gelen hastalık nedenleri arasında frengi ve tifo yer alır.

Tıptaki ilerlemenin devam etmesine karşın, bazı Güney Amerika ülkelerinde çocuk ölümü oranı özellikle yüksektir. Örneğin, 1988 yılında Bolivya'da doğan her 1000 çocuktan 110'undan fazlası bir yaşını doldurmadan ölmüştür. Bununla birlikte, daha gelişmiş olan ülkelerde ortalama ömür 70 yılın üstündedir.

Nüfus. Tropikal Güney Amerika ülkelerinin nüfusu hızla artmaktadır: 1988'de nüfus artış oranı yılda % 2,2'nin üstünde olmuştur. Bu Meksika ve Orta Amerika'dakilere yakın, ama Afrika'dakinden daha düşük bir orandır. En yüksek nüfus artış oranı Paraguay ve Ekvador'da görülür: sırasıyla % 2,9 ve % 2,8. Arjantin, Şili ve Uruguay'daki ılıman iklim bölgelerindeyse, 1988 yılında nüfus artış oranı dünya ortalamasının (% 1,7 altına düşerek 1,5 olmuştur. Nüfus artış oranının yüksek olmasının nedeni, son zamanlarda ölüm oranının düşmesi, buna karşılık doğum oranlarının yüksek kalmasıdır. Güney Amerika nüfusunun yaklaşık % 35'i 15 yaşın altındadır.

Güney Amerika'da nüfusun dağılımı eşitsizdir. Nüfusun büyük bölümü kıtanın kenar kesimindeki yoğun nüfuslu yerleşmelerde yaşar. Bu durum, kıtanın eskiden beri Avrupa ülkelerine ham madde sağlama görevini üstlenmesinden ileri gelir.Nüfusun böyle eşitsiz dağılması nüfus yoğunluğu oranlarını da düşürür. Güney Amerika'da nüfusu en yoğun olan ülke km²'ye 37 kişiyle Ekvador'dur.

Kentleşme nüfus dağılımına anlamlı bir yeniden yapılanma getirmiş ve Güney Amerika kentlerinin son 20-30 yılda hızla büyümesine yol açmıştır. Arjantin, Uruguay ve Şili nüfusunun hemen hemen % 85'i kentlerde oturmaktadır. Brezilya'daki Sao Paolo, Mexico City'den sonra dünyanın ikinci büyük kenti olmak üzeredir.

EKONOMİK GELİŞME VE TİCARET

Güney Amerika sanayileşme çağına tam anlamıyla girmemiştir. 1986'da Venezuela 2930 dolarla,kişi başına ortalama gayrı safi milli hasılada birinci yeri alıyordu. Bununla birlikte, Venezuela'nın zenginliğinin büyük kısmı petrol gelirlerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekteyse ülkede gelir çok eşitsiz paylaşılmaktadır. 2350 dolarla ilk sıralarda bulunan Arjantin'in ekonomisi çok daha dengelidir. Toplam GSMH olarak Brezilya 1986'da 250 milyar dolarla ilk sırada yeralırken, Arjantin 72 milyar dolarla çok büyük farkla ikinci sırada gelir. Sonuncu olan Guyana'da ise bu sayı sadece 400 milyon dolardır.

1980'lerde genel olarak Güney Amerika ekonomisinin önemli bir özelliği, gerileme, enflasyon ve dış ticaret açıkları gibi etkenlerin sonucu olarak dış borçların artmasıydı. 1988'lerde Brezilya'nın toplam dış borcu 121 milyar dolar, Arjantin'inki 55 milyar dolardı; Venezuela'nınkiyse 35 milyar doların üstündeydi. Tek tek ülkelerin kemer sıkma önlemleri almalarına ve borç soru-

Doğu-Orta Şili'de, 2 880 m yükseklikte yer alan kış tatil yeri Portillo'da, Andlar'ın yamaçlarında yüzlerce kayakçı yarışma için toplanır. Portillo dünyanın en hızlı slalom yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Kuzey Kolombiya'da Antil denizi kıyısında önemli bir liman olan Cartagena, Bolivar ilinin merkezidir. XVI.yy'da İspanyolların kurduğu, çevresi surlarla çevrilen Cartagena'da, İspanyol mimarlığının batı yarıkürede günümüze kalan en büyük örnekleri bulunur.

nunun çözümünde uluslararası işbirliği yapılmasına rağmen, borç bunalımı 80'li yıllarda sürmüştür.

Tarım. Güney Amerika ülkeleri ihraç ettikleri tarım ürünleriyle ünlüdür. Besin maddeleri satışından elde edilen gelir besin ve mamul madde alımına harcanır. Ciddi donlar sonucunda üretimde beklenmeyen düşüşler olmasına karşın Brezilya, uzun süre dünyanın en büyük kahve ihracatçısı olmuştur. Brezilya, şekerkamışı üretiminde de dünyada başta gelmektedir ve dünyanın en büyük kakao ihracatçılarından biridir. Muz Ekvador'un ana ürünüdür, bu ülke dünya toplam muz ihracatının önemli bir kısmını sağlar.

Arjantin ve Brezilya sığırlarıyla tanınmıştır. Brezilya'nın otlaklarında yaklaşık 93 milyon sığır vardır, Arjantin'in otlaklarında yaklaşık 53,7 milyona yakın büyükbaş hayvan bulunmaktadır (80'li yılların tahmini). Koyun sayısı bakımından Uruguay Arjantin'den sonra ikinci sırada gelirse de kişi başına düşen 7,08 koyunla dünyanın en yüksek oranına sahiptir. Domuzsa bütün Güney Amerika'da yetiştirilmektedir.

En önemli tahıl ürünleri mısır pirinç ve buğdaydır. Güney Amerikalılar bu besinleri patates gibi köklü bitkilerle desteklerler. Güney Amerikalı çiftçiler nüfus patlamasına karşı savaşımda başarılı olmuşlardır. Kişi başına düşen besin ürünü miktarı artmaya devam etmektedir.

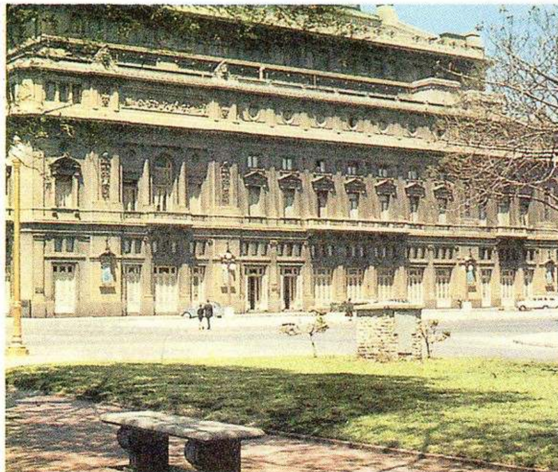
Ormancılık ve balıkçılık. Yumuşak tahtalı ağaçların az olmasına rağmen, Güney Amerika ormanları çok büyük ve çok çeşitli bir yan ürün kaynağıdır. Bunların arasında, hindistancevizi, deri yapımında kullanılan tanin ve palmiye ağacından elde edilen ve sabun ve kozmetik yapımında kullanılan palmiye yağı yer alır. Brezilya orman ürünleri dışsatımında başta gelir.

Peru, kıyısının hemen açığında Güney Amerika'nın önemli besin kaynaklarından hamsi avlanır. Perulu balıkçılar 60'lı yıllarda tutukları hamsilerle, ülkelerini tutulan balık hacmi olarak dünya birincisi yapmışlardır. Tutulan hamsilerden balık unu yapılır ve öncelikle Avrupa'ya tavuk yemi ve gübre olarak kullanılmak üzere ihraç edilir. Aşırı balık tutulması ve okyanustaki akıntıların yer değiştirmesi sonucunda tutulan balık miktarı 70'li ve 80'li yıllarda düşmüştür.

Ulaşım. Daha gelişmiş ülkeler, daha ileri ulaşım olanaklarına sahiptir. Arjantin, Brezilya ve Şili büyük farkla en uzun demiryolu ağına sahiptir. Aynı üç ülke öteki Güney Amerika ülkelerinden daha uzun asfalt ve stabilize yol ağına sahiptir. Brezilya, Arjantin, Venezuela ve Kolombiya'da demiryollarına ve kentlerarası yollara ek olarak önemli ülke içi su yolları da vardır. Sarp And ülkelerinde ulaşımın sağlanmasında uçağın özel bir önemi bulunmaktadır.

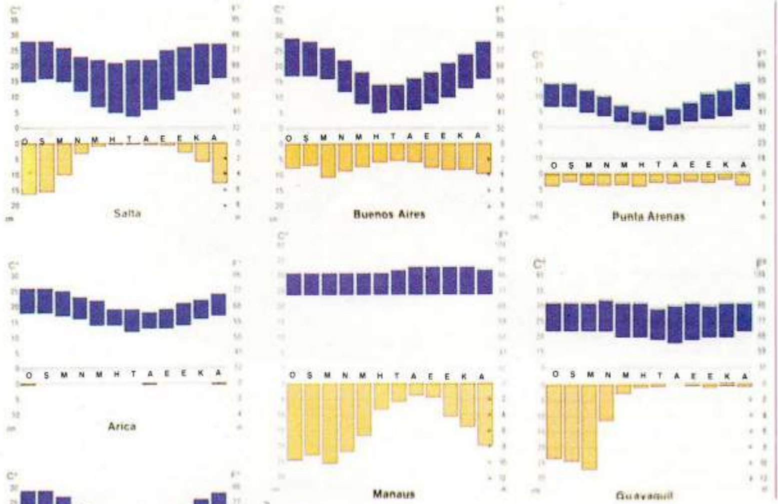
Ticaret. Güney Amerika ülkeleri bazı kuzey komşularıyla birleşerek Latin Amerika Entegrasyonu Birliği'ni

Dünyaca ünlü bir opera binası olan Buenos Aires'teki Teatro Colon, Güney Amerika'daki en büyüleyici kültür tesislerinden birisidir. Tiyatroda Arjantin Ulusal Senfoni orkestrası, bale ve opera toplulukları bulunur.

And dağları sistemindeki küçük bir sıradağ olan Cordillera Darwin, Şili'deki (batı) Ateş Ülkesi'nin yanında yükselir. Anakaradan Macellan Boğazı'yla ayrılan Ateş Ülkesi adaları Güney Amerika'nın en güney noktasıdır.

Güney Amerika'daki yedi yerin yıllık iklim grafikleri, bu kıtadaki değişik iklim bölgelerini göstermektedir. Kırmızı dikdörtgenlerle aylık sıcaklık ortalamaları, mavi dikdörtgenlerle yağış ortalamaları belirtilmiştir. Kuzey-Orta Arjantin'de bir ticaret kenti olan Salta'da And'ların eteklerindeki tepelere özgü yarı kurak bir iklim vardır. Arjantin'in başkenti Buenos Aires Atlantik kıyısı yakınındaki Rio de la Plata'nın kıyısındadır ve burada nemli yarıtropikal bir iklim görülür. Şili'de Macellan boğazında bulunan Punta Arenas'da düşük sıcaklıklı ve orta derecede yağış alan bir batı kıyısı deniz iklimi vardır. Şili'nin güneşten kavrulan kuzey bölgesinde yer alan bir madencilik kenti olan Arica'da kurak iklim egemendir. Amazon bölgesinin ortasında yer alan Brezilya'daki Manaus'da sıcaklıkları yüksek, yağışları şiddetli bir nemli tropikal iklim gözlenir. Ekvador'un ana limanı olan Guayaquil'deyse çok sıcak, mevsimlik yağışlar alan, nemli-kurak bir tropikal iklim vardır. Şili'nin başkenti Santiago'da Akdeniz iklimine rastlanır.

kurmuşlardır. Bu örgütün amacı bölgeler arası ticareti teşvik etmek ve bunun yanı sıra başka bölgelerden yapılan ithalat için ortak gümrük tarifeleri oluşturmaktır.

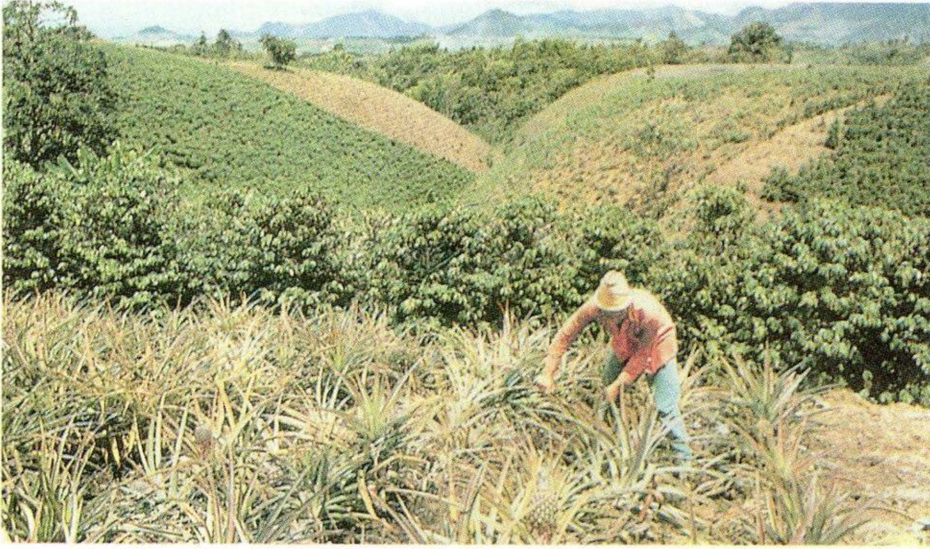
Hükümet dairelerinin ve önemli alış-veriş merkezlerinin bulunduğu Simon Bolivar merkezinin çifte kuleleri Venezuela'nın başkenti Caracas'a egemendir. Kompleks adını, bu kentte doğmuş olan, Güney Amerika'nın kurtarıcısı Siman Bolivar'dan almıştır.

Son onyıllarda dışsatımlarda bir çeşitlenme görülmüştür. 80'li yılların ortalarında dünya pazarlarında görülen petrole doygunluk petrol ihracatçısı ülkelerin ge-

Buenos Aires'teki ilk İspanyol yerleşme yerinin bulunduğu La Boca'daki Camanito sokağı, kent yönetimince XIX. yy. sonu ve XX. yy. başı prefabrike mimarisinin bir örneği olarak korumaya alınmıştır. Su kıyısında yer alan bir semt olan La Boca sanatçılar semti olarak ün yapmıştır.

(Solda) *Batı-Orta Kolombiya'daki bir il olan Risaralda'da, bir tarım işletmesinde ananaslarla ilgilenen bir işçi.*

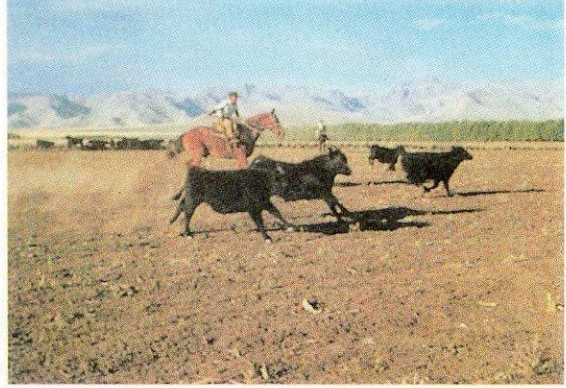
(Altta) *Arjantin pampalarında (ya da ovalarında) yer alan Tornquist kenti yakınlarında, bir danayı iple bağlayan bir goşo.*

lirlerini azaltmıştır. Önde gelen 10 ihraç malı, petrol, kahve, demir cevheri, soya fasulyesi, bakır, sığır eti, mısır, muz, kakao ve pamuktur. Hemen hemen bütün Güney Amerika ülkelerinin en fazla ithalat ve ihracat yaptıkları ülke Birleşik Amerika'dır. 70'li yılların büyük bir kısmı boyunca dışticaret dengesi bütün Güney Amerika için olumsuzdu; bununla birlikte, 80'li yıllarda bölge, dışsatımda bir atılım gerçekleştirdi. Örneğin 1986'da Brezilya'nın 9,5 milyar dolar dış ticaret fazlası vardı, bunun büyük kısmı mamul madde dışsatımından elde edilmişti. Bazı ülkeler bütçelerini dengeleyebilmek için kredi ve yabancı sermaye yatırımlarının yanı sıra turizmden yararlanmaktadır. Özellikle Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Peru, Uruguay ve Venezuela çok turist çekmektedir.

Enerji. Petrol Güney Amerika'nın ana enerji kaynaklarından biridir. Ama önemli miktarda petrol ihraç eden ülkeler sadece Venezuela, Ekvador, Peru, Arjantin ve Bolivya'dır. Bu konuda en büyük açığı olan Brezilya 80'li yıllarda petrol ithalini önemli ölçüde azaltmıştır.

Güney-Orta Ekvador'daki Cuenca'da açıkhava pazarında elişleri ve işlenmiş ürünler sergileyen Kızılderili kadınları. Azuay bölgesinin merkezi olan bu kent, ülkenin güney kesiminde en önemli ülke içi ticaret merkezlerinden biridir.

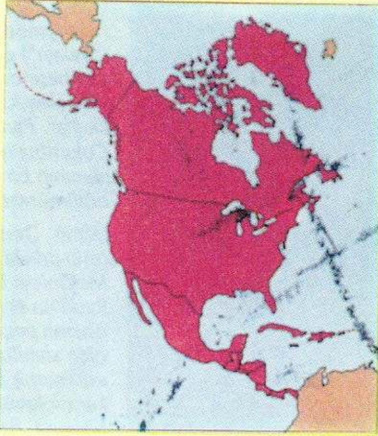

Güney Amerika'nın dünya hidroelektrik potansiyelinin % 17,3'üne sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktarda arslan payı Brezilya'nındır: Bu ülke 1986 yılında 8 milyar birimi aşkın hidroelektrik enerji üretmiştir. Brezilya'da 1984'te dünyanın en büyük hidroelektrik tesisi olan İtaipu hizmete girmiştir. Brezilya'nın önemli hidroelektrik projelerinde ortağı olan komşu ülke Paraguay, dünyanın başta gelen elektrik ihracatçılarından biridir.

Amerika, Kuzey

Batı yarıküredeki iki yarı kıtanın (öbürü Güney Amerika) en büyüğü. Aşağı yukarı bir dikdörtgen biçiminde olan Kuzey Amerika, kuzeybatıya Alaska yarımadası ve Aleut adaları dizisiyle, kuzeydoğuya dünyanın en büyük adası olan Grönland'la, güneydoğuya Florida yarımadasıyla, güneybatıya da Meksika ve Güney Amerika'ya geçiş şeridiyle uzanır. Ayrıca Antil adalarına da çoğu zaman Kuzey Amerika'nın fiziksel tanımı içinde yer verilir. Kuzey Amerika, karalarının yüzölçümü bakımından Asya ve Afrika'dan sonra dünyanın üçüncü büyük kara parçasıdır.

Siyasal ya da kültürel nedenlerle Kuzey Amerika'nın bazı başka tanımları da yapılmış, Danimarka'nın egemenliğinde olan, aslında üstünde kalıcı yerleşme yerlerinin pek bulunmadığı Grönland, çoğu zaman Avrupa'nın bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Meksika ile Güney Amerika'yı birbirine bağlayan dar kıstak üstünde yer alan küçük ülkeler, Orta Amerika diye ayrı olarak ele alınabilirler. Ayrıca, Antil adaları ve Meksika'nın

KUZEY AMERİKA

Yüzölçümü: 24 249 000 km²; dünya karalarının % 16,4'ü.
Nüfusu: 432 295 617 (1991 tah.); dünya nüfusunun % 8'i. *Nüfus yoğunluğu* – Km²'ye 17,8 kişi. *Yıllık nüfus artış oranı* (1991): ABD'de % 0,8, Kanada'da % 1,8, Meksika'da % 2,2.
Kıyıları: 155 236 km.
Yükseklikler: *En yüksek yeri* — McKinley (Denali), 6 194 m.; *en alçak yeri* — Ölüm Vadisi, deniz düzeyinin 86 m altında.
En güney noktası: Güneydoğu Panama, 7° 15'K.
En kuzey noktası: Kanada'da da Botten yarımadasının ucu 70 °30'K
En batı noktası: Alaska'daki Prince of Wales burnu, 168° 05'B.
En doğu noktası: Kanada'da Labrador'un güneydoğu kıyısı, yaklaşık 55°42' B.
Başlıca ırmakları: Missouri, Mississippi, Yukon, Rio Grande, Red, Arkansas, Colorado, Columbia, Peace, Saskatchewan, Mackenzie, Snake, Churchill, Ohio, St. Lawrence.
Başlıca gölleri: Superior, Huron, Michigan, Büyük Ayı, Büyük Esir, Erie, Winnipeg, Ontario.
Başlıca sıradağları: Kayalık Dağlar, Alaska dağları, Kıyı dağları, Cascade dağları, Nevada dağları, Madre dağları, Apalaşlar.
Başlıca çölü: Sonoran.
Siyasal bölümlenme: 23 bağımsız ülke, 14 bağımsız olmayan siyasal birim.
En büyük kenti: Mexico City (12 932 400 nüf.; 1992 tah.).
En işlek limanı: New York.
En kalabalık ülkesi: ABD (252 500 000 nüf.; 1991 tah.).

Orta Amerika'yla birleştirilmesiyle elde edilecek bütün de Orta Amerika diye tanımlanabilir.

En geniş tanımıyla Kuzey Amerika, Newfoundland'daki St. John's'dan Büyük Okyanus kıyısında Washington eyaletindeki Olympic yarımadasına kadar 5 300 km boyunca, Kuzey Buzdenizi ile Meksika körfezi arasında da 5 600 km boyunca uzanır; buna, güneyde Panama-Kolombiya sınırına kadar uzanan 2 300 km'lik alan da eklenebilir.

Pek kesin olmayan kanıtlara dayanılarak, insanoğlunun Kuzey Amerika'ya ilk olarak günümüzden 20 000 yıldan uzun bir süre önce ayak bastığına inanılmıştır. Bu insanların, kıta buzullaşması döneminde deniz düzeyinin alçalmasıyla Sibirya ile Alaska arasında ortaya çıkan kara şeridini yürüyerek aştıkları sanılmaktadır. Küçük avcı ve toplayıcı gruplar, yerleşme yerlerini güneye ve doğuya doğru ilerletmişler, büyük bir olasılıkla Orta Amerika kara şeridinden geçerek Güney Amerika'ya ulaşmışlardır. Batı yarıkürede tarımın ve toprağa kalıcı yerleşmenin, İ.Ö. 7000 dolaylarında Orta Meksika'da başladığı sanılmaktadır.

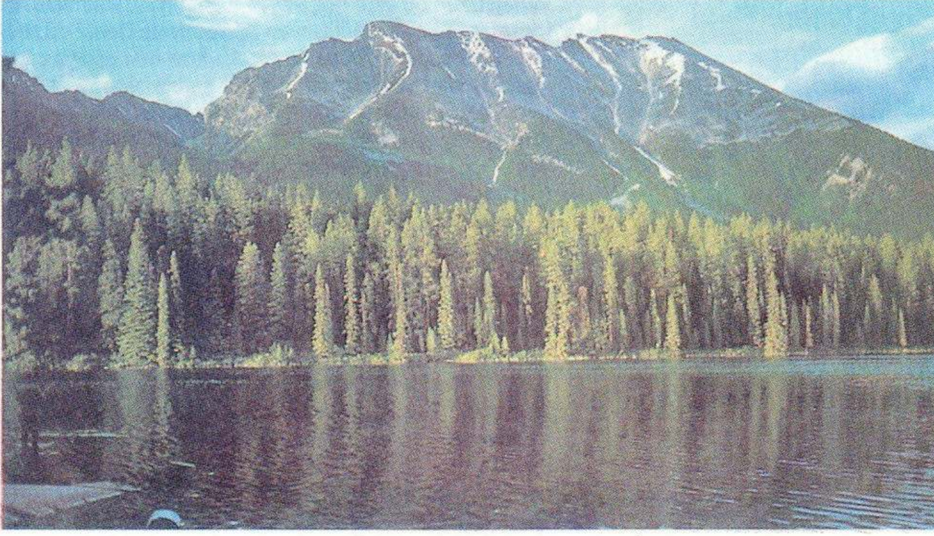
İ.S. X. yy'da Norların (Ortaçağ İskandinavları) ve İrlandalı gezginlerin Kuzey Amerika'ya vardıkları sanılmaktadır. Bununla birlikte, kıtaya Avrupalıların ilk olarak kesintisiz biçimde yerleşmeleri, XVI. yy'da, İspanyolların Antil adalarını ve Orta Amerika topraklarını ele geçirmeleriyle başlamıştır. Fransızlar ve İngilizlerse, sırasıyla 1605'te ve 1607'de kalıcı biçimde yerleşmeye başlamışlar ve bu yerleşmeler öteki Avrupalılarınkinden daha kalıcı olmuştur. İspanyol işgalinin başlarında, Antil adalarındaki büyük tarım işletmelerine Afrikalı zenci köleler getirilmiş, bu uygulama 1619'da Amerika'daki İngiliz kolonilerinden de başlamıştır. Avrupalı göçmenler dalgası üç yüzyıl boyunca sürmüş ve Kuzey Amerika'nın büyük bölümünün dolmasını sağlamıştır. Kuzey Amerika'nın siyasal bağımsızlığı 1776'da Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasıyla başlamıştır; günümüzde Kuzey Amerika'daki devletlerin çoğu bağımsızdır: 1850'ye doğru, bağımsızlığına 1903'te kavuşan Panama'nın ve 1982'de kavuşan Brezilya'nın dışında, bütün Orta Amerika bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Büyük Antiller'de Haiti bağımsızlığını 1804'te, Küba 1898'de, Jamaika 1962'de elde etmiştir; Porto Riko hâlâ ABD'ye bağımlıdır. Bahama adaları ve Küçük Antiller'in çoğu bağımsızdır; ama Antil denizinde az sayıda adanın ABD'ye, İngiltere'ye, Fransa'ya ya da Hollanda'ya bağımlılıkları sürmektedir. Kanada, 1867'de bağımsızlığa kavuşmuştur.

YÜZEYŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLAR

Kuzey Amerika'daki doğal bölgelerin tipik özelliği, görünüşleri ve biçimleri birbirine benzeyen geniş alanlar olmalarıdır. Kıtanın bütün batı kenarına paralel olarak sıradağlar, onların arasında da havzalar ve yaylalar uzanır. Kıtanın geniş iç kesiminde hafif dalgalı ovalar egemen durumdadır. Doğu kenarındaysa hem alçak dağlar, hem de güneydoğu kıyısı boyunca neredeyse dümdüz uzanan alanlar yer alır.

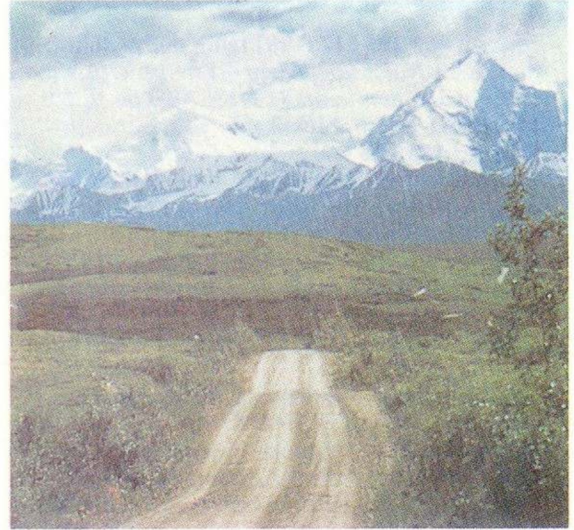
Görünüş açısından birbirine benzeyen bu alanlar arasında önemli yapısal farklılıklar vardır. Ayrıca, iklim bölgeleri de yer yer yüzeyşekillerinin biçimiyle bağdaşmaz. Ana yüzeyşekilleri kuzeyden güneye doğru uzanır; bazı önemli iklim farklılıkları, bu yapıyı enlemesine bölgeler olarak keser.

Batıdaki dağlık bölge. Kıtanın bütün batı kenarında, aralarına yüksek yaylalar, dar vadiler ve geniş iç havzalar serpilmiş uzun sıradağlardan oluşan iyice inişli çıkışlı bir yüzeyşekli gözlenir. Bu bölge, Kuzey Buzdenizi'nden (Alaska) başlar; Meksika'dan ve Orta Amerika kıstağından geçip Güney Amerika'ya kadar uzanır. Bir ip gibi uzanan iki dağlık bölge ayırdedilir: Daha doğuda yer alan Kayalık Dağlar; daha batıda yer alan, Büyük Okyanus kıyısına parelel uzanan sıradağların (Cascade dağları, Nevada dağları, Kıyı Sıradağları), uzantılarını oluşturan dağlar. Bu iki dağlık bölgenin arasında, bazı yerlerde daha küçük dağ sıraları ya da ırmakların kenarları dik vadilerle kesip görkemli kanyonlar oluşturdukları (Colorado ırmağının oluşturduğu Büyük Kanyon gibi) daha az engebeli yerler uzanır. Kıtanın güney uzantısı da büyük ölçüde bu bölgenin içinde kalır; burada,

(Solda) *Kanada'da, Jasper Ulusal Parkı'ndaki Honeymoon ("Balayı") gölünün yanıbaşında yükselen Kayalık Dağlar. Park Columbia buzul alanının bir bölümünü de içerir.*

(Altta) *Denali (eski adıyla Mount McKinley) Ulusal Parkı'na en önemli geçiş yolu olan stabilize edilmemiş Denali karayolunun yanı başında, Brooks dağının yükseltisi 3 621 m'yi bulur.*

Meksika'daki iki büyük dağ sırası (Batı Madre dağları ve Doğu Madre dağları) kuzeydeki iç yaylaların kenarlarını oluşturur ve güneydeki engebeli orta kesimde birleşirler.

Büyük Okyanus'un kuzey kıyısındaki çok yağışlı dar alanın dışında, bölgenin büyük kesimi kuraktır; ama aynı zamanda da, yükseltiye bağlı iklim bölgelerine ayrılmıştır; Sıcak ya da kurak düzlüklerden yüksekliklere doğru gidildikçe, yağışlı ve serin asalp iklimi koşullarına geçilir. Yükseltiye bağlı bu değişikliklere, bulunulan enleme bağlı değişiklikler eklenir: Kuzeyde serinden, güneyde sıcağa doğru uzanan bir iklim sıralaması gözlenir.

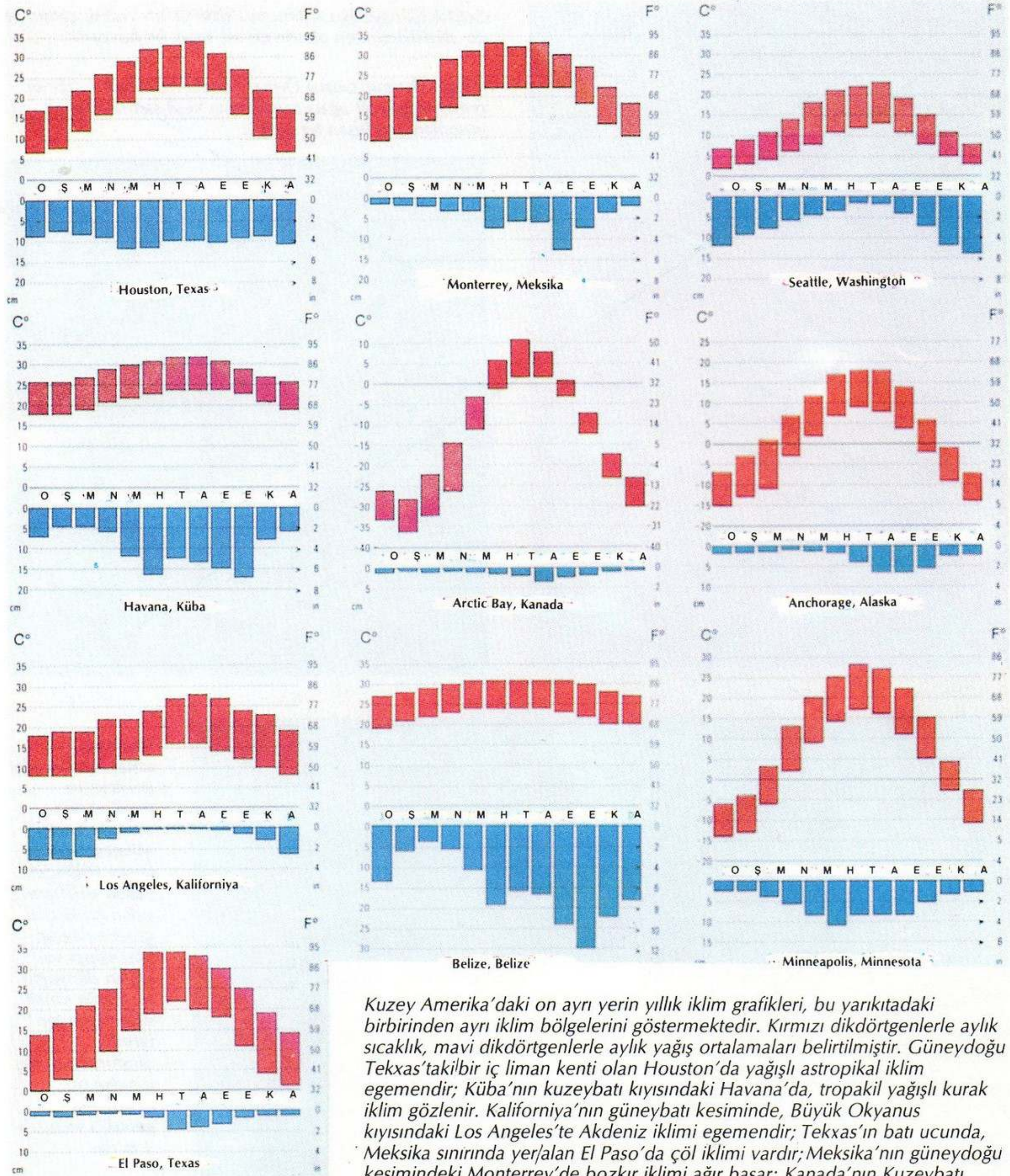
Kayalık Dağlar, Atlas okyanusu ile Büyük Okyanus'a dökülen ırmaklar arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur; ama ABD'nin batısındaki kurak Büyük Havza'nın, daha küçük bir oranda da Orta Meksika'nın kuzey kesiminin ırmakları, içe akışlıdırlar (denize ulaşmazlar). Bölgenin her yanında yerleşme olanakları, yerel su kaynaklarına ya da dışarıdan su getirilmesine bağımlıdır.

Kanada kalkanı. Kuzey Amerika'nın en büyük bölgesi, aynı zamanda en az nüfuslu bölgesidir. Büyük Göller'in ve St. Lawrence halicinin kuzeyinde yer alan, Grönland'ı da kapsayan Kanada kalkanı, Prekambriyen kökenli başkalaşma kayaçlarından oluşan büyük bir bölgedir. Quebec ve Labrador'daki Laurentides dağlarının, Baffin adasındaki ve Grönland'daki dağların gösterdiği gibi, doğu kenarı boyunca kalkanın yüzeyşekilleri inişli çıkışlıdır. Kuzey Buzdenizi ile Büyük Göller arasındaki alanın büyük bölümünde alçak, yumuşak dalgalı bir yüzeyşekli gözlenir. Birbirini izleyen buzullaşmalar bölgeyi temizlemiş ve arkalarında uzun kış mevsimi boyunca donan milyonlarca küçük göl ve bataklık çayır bırakmışlardır. Akarsular genellikle kuzeye, Hudson körfezine ya da Kuzey Buzdenizi'ne doğru akarlar; ama kalkanın güney kenarındaki akarsular Büyük Göller'e ve St. Lawrence ırmağına yönelirler. Yaz mevsiminde yeterince su alamayan, bütün kış boyunca da don altında kalan topraklar zayıf, kayalık ve asitlidir. Kalkanın güney kesimi, yapraklarını dökmeyen iğneyapraklı ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır; kuzey kesimiyse sürekli buzla kaplı olan yerlerin dışında, bodur çalılardan oluşan tundrayla örtülüdür.

İç ovalar. Yarı kıtanın uçsuz bucaksız iç ovaları, Kuzey Buzdenizi'nden Meksika körfezine kadar dümdüz ya da hafifçe dalgalı olarak uzanırlar. Bölgede kara iklimi egemendir; mevsimler arasında büyük sıcaklık farkları ve aşırı kurak dönemler gözlenir. Büyüklükleri nedeniyle kuzey kesimdeki ovalar, güney kesimdekilerden daha soğuktur; bölgenin doğu kesimiyse, batı kesiminden daha yağışlıdır (daha kısa kurak dönemler; daha çok yağış). İç ovalarda doğu ve batı kesimler arasındaki iklim farklılığı nedeniyle, daha kurak olan batı kesimine, doğu kesimden ayırmak için "Büyük Ovalar" adı verilir. Bölgenin bu "büyük" kesimi ile öteki kesimi arasındaki değişiklik, genel olarak yavaş bir geçişle olur.

Bitki örtüsü kurak bölgede çayırlardan oluşur; yağışlı kesime doğru yavaş yavaş yapraklılar ormanına ve yapraklılar-kozalaklılar karışımı ormana geçilir. Ovaların en kuzeyinde kalan küçük parçada, kozalaklılardan tundraya geçiş gözlenir. Bölgedeki akarsuların büyük bölümü Mississippi ırmağı sistemine yönelirler; ama bazı akarsular, kalkanı geçerek Hudson körfezine akarlar; bazıları da Kuzey Buzdenizi'ne dökülen Mackenzie ırmağına ulaşırlar. Ovaların toprağı, ormanlık kesimlerde gri-kahverengi orman tipi, kurak batı kesimde verimli kahverengi-siyah çayır toprağı, en kuzeyde de verimsizdir.

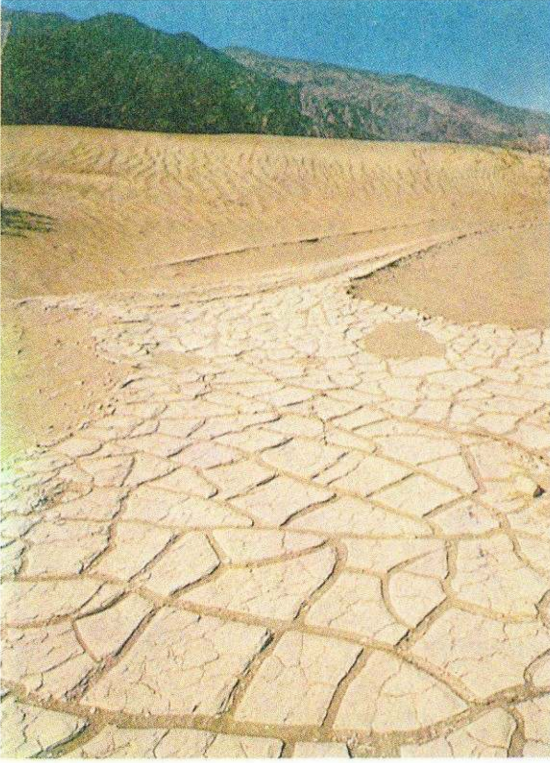
Apalaş ve iç yüksek bölgeler. Apalaş dağları sistemi, Newfoundland'den ve St. Lawrence körfezinden aşağı yukarı Meksika körfezine kadar uzanan alanı kaplar. Batıdaki dağlardan daha eski, ama Kanada kalkanından daha yeni olan Apalaş bölgesinin büyük bölümü (iç

Kuzey Amerika'daki on ayrı yerin yıllık iklim grafikleri, bu yarıkıtadaki birbirinden ayrı iklim bölgelerini göstermektedir. Kırmızı dikdörtgenlerle aylık sıcaklık, mavi dikdörtgenlerle aylık yağış ortalamaları belirtilmiştir. Güneydoğu Tekxas'taki bir iç liman kenti olan Houston'da yağışlı astropikal iklim egemendir; Küba'nın kuzeybatı kıyısındaki Havana'da, tropakil yağışlı kurak iklim gözlenir. Kaliforniya'nın güneybatı kesiminde, Büyük Okyanus kıyısındaki Los Angeles'te Akdeniz iklimi egemendir; Tekxas'ın batı ucunda, Meksika sınırında yer alan El Paso'da çöl iklimi vardır; Meksika'nın güneydoğu kesimindeki Monterrey'de bozkır iklimi ağır basar; Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları eyaletindeki Baffin adasında Artic Bay'de, tundra iklimi egemendir; Antil denizindeki Honduras körfezi kıyısında, Belize'de yer alan Belize kentinde yağışlı tropikal iklim gözlenir. Washington eyaletinin batı kesimindeki Puget Sound'daki Seattle'da batı kıyısı deniz iklimi etkilidir; Alaska'nın güney kesiminde Kenai yarımadasının eteklerindeki Anchorage'da, astropikal iklim vardır; Minnesota'nın güneydoğu kesimindeki Minneapolis'te, yağışlı kara iklimi egemendir.

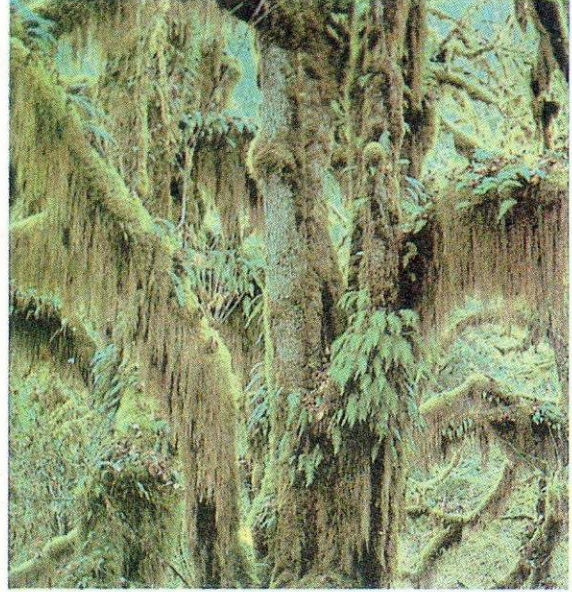
yüksek bölgede Ozark dağları ile Ouachita ve Boston dağlarının oluşturdukları küçük alan da) bir dizi alçak, iyice yıpranmış dağdan ve bu dağları derinlemesine kesen yaylalardan oluşur. Yer yer yüksek doruklara rastlanırsa da, yükseltiler batı bölgesindekilerden çok daha düşüktür. Bölgenin kuzey kesiminde, Blue Ridge dağlarının ve Apalaş dağlarının güney kesimindeki doruklara ve vadilere oranla, yüzeyşekillerinin yapısı, daha yumuşak ve daha karmaşıktır. Doğal bitki örtüsü genellikle kozalaklı-yapraklılar karışımı ormandır. Toprak, dağlık kesimlerde kayalık ve verimsiz, pek çok vadideyse verimlidir (ama sık sık su baskınlarına uğrar). Bölgede, tümü nispeten yağışlı birçok iklim bölgesi ayırdedilir: Newfoundland'deki asarktika ikliminden, ABD'nin güney ve iç kesimlerindeki, yağışlı astropikal iklime kadar.

Atlas okyanusu ve körfez kıyılarındaki alçak bölge. Kuzey Amerika yarı kıtasının güney ve doğu kenarlarında bir dizi ova ile alçak, dalgalı bir yüzeyşekli gözlenir. Long İsland'dan Meksika'daki Yucatan yarımadasına, hattâ daha öteye uzanan bölgenin temel özelliği, yükseltilerin büyük olması ve kıyıya yakınlığıdır; ama Atlas okyanusu kıyı ovasından iç kesimdeki hafif tümsekli, verimli Piedmond yaylasına geçilir. Bu koşullar ve bölgenin yarı kıtanın güneyinde yer alması, yazların sıcak ve nemli, kışlarınsa, mevsimler arasında fark olmasına karşın, nispeten kısa ve ılımlı olmasına yolaçmıştır. Bitki

(Solda) *Güneydoğu Kaliforniya'daki Ölüm Vadisi, çamur ve tuz düzlüklerinden oluşan çorak, sıcak bir havzadır.*

(Altta) *Olympic Ulusal Ormanı'ndaki Hoh Vadisi yağmur ormanındaki bir ağacı sarmalayan yeşil sarmaşıklar ve yosunlardan oluşan bir örtü.*

Mississippi ırmağının havadan çekilmiş bu fotoğrafında, ırmağın Kuzey Minnesota'da İtasca gölündeki yukarı kollarına yakın bir kesimi görülmektedir. Mississippi ve kolları dünyanın en büyük ırmak sistemlerinden birini oluştururlarsa da, ırmağın bu kesimdeki genişliği yalnızca 3 m'dir.

örtüsü ve toprak yapısı son derece çeşitlidir. Toprakların çoğu, gübreleme uygulandığında verimlidir.

Antil adaları. Aşağı yukarı bütünüyle tropikal bölgede yer alan (yalnızca Bahama adalarına bağlı bazı adalar daha kuzeydedir) Antil adalarında yağışlı, tropikal iklim gözlenir. Atlas okyanusu ve körfez kıyısındaki ovaların yanı sıra, bu bölge de kasırgalara çok açıktır. Adaların pek çoğu, yüze çıkmış deniz dibi dağlarının doruklarıdır; bununla birlikte, en küçükleri dahil tümünde, dağlık iç kesimlerden önce dar bir kıyı ovası yer alır. Egemen bitki örtüsü tipi, yapraklarını dökmeyen geniş yapraklılardan ve bazı yapraklarını döken türlerden oluşan ormandır.

Doğal kaynaklar. Kuzey Amerika'nın tarım kaynakları son derece geniştir. Bu potansiyelin büyük bölümü, ABD'de ve Kanada'nın güney kesiminde yer alır. İç ovaların ve Atlas okyanusu ile körfez kıyısı ovalarının aşağı yukarı tümü tarıma elverişlidir. Batıdaki dağlık bölgede de, suyun bulunabildiği yerlerde, toprak tarıma ve hayvancılığa elverişlidir. Aynı şey Orta Amerika'daki daha küçük kesimler için de söylenebilir. Nüfusun tarım kaynaklarına dağılımı eşitsizdir. En büyük talep Orta Amerika'da, özellikle de Antil adalarındadır. Bununla birlikte, ABD ve Kanada, dünyanın en önde gelen besin dışsatımcıları arasında yer alırlar.

Mineral yakıt kaynakları -maden kömürü, petrol ve doğal gaz- Kuzey Amerika'da boldur; ama bu kaynakların dağılımı da eşit değildir. Üç önemli maden kömürü alanı olan Apalaş dağları ile yarı kıtanın doğu iç ve batı iç bölgeleri, ABD'nin doğu yarısında yer alırlar; daha küçük ve parçalanmış, yüksek nitelikli birçok alana da, Kayalık Dağlar'ın doğu kesiminde rastlanır. ABD'deki maden kömürü yataklarına gerek büyüklük, gerek nitelik bakımından yaklaşabilecek yataklar Rusya'da ve Çin'dedir. Kanada'da da büyük rezervler vardır; ama genellikle, ABD'dedekiler kadar yüksek nitelikli değil-

dir; miktarları da daha düşüktür. Buna karşılık, Meksika'nın kuzey kesimindeki, Monterrey yakınlarındaki küçük yataklar dışında, Orta Amerika'da önemli sayılabilecek kömür yatağı yoktur.

Dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık % 13'ü Kuzey Amerika'dadır. ABD'de günümüzde bilinen yataklar, toplam yatakların yaklaşık yarısını oluştururlarsa da, başka yerlerdekilerden daha yoğun biçimde işletildiklerinden azalmışlardır. ABD'de başta gelen üretici bölgeler orta-güney ovalarında ve körfez kıyısında kalan kesimdedir. Kaliforniya'da, Alaska'da ve bazı başka yerlerde de önemli rezervler bulunduğu uzun süredir bilinmektedir; Kanada'da, özellikle Kayalık Dağlar'ın doğu kenarında hâlâ araştırmalar önemli yataklar bulunmasıyla sonuçlanmaktadır. Meksika'nın körfez kıyısında yer alan kesiminde büyük rezervler bulunduğu uzun süredir bilinmektedir; ama bulunan rezervlerin işletilmesi, 1976-1983 arasında altı kat artmıştır. Meksika'da ABD'deki bilinen petrol rezervlerinin iki katı kadar rezerv bulunduğu kanıtlanmıştır.

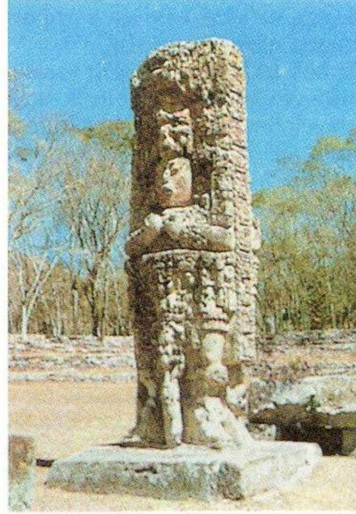
Kuzey Amerika'nın su kaynakları hidrolik enerji, sulama ve ulaşım açısından önemlidir. Kanada'nın hidroelektrik potansiyeli, Kanada kalkanındaki Laurentian dağlarında ve "Uzak Batı"daki büyük ırmaklarda toplanmıştır. Geri kalan henüz değerlendirilmemiş hidroelektrik potansiyeli de batıda, özellikle Columbia ırmağı ile ana kollarındadır. Orta Amerika'nın hidrolik potansiyelinin geliştirilmesi gerekmektedir. Kurak batı bölgesinde sulama yapmak ve belediyelerin gereksinmelerini karşılamak için sukemerleriyle yüzlerce kilometre öteden su taşınır; ama eldeki suyun büyük bölümü kullanılmış durumdadır.

Kuzey Amerika'da ulaşıma elverişli olağanüstü su yolları vardır. Yapılan nispeten küçük değişikliklerle, Mississippi ırmağı ve kolları, Meksika körfezi ile iç ovaların orta kesiminin birbirine bağlanmasını sağlamaktadır. Büyük Göller de ulaşıma elverişlidir; yalnızca iki doğal engel vardır: Sault Sainte Marie'deki çavlanlar ile Niagara çağlayanları. Yakın dönemde Saint Lawrence denizyolunun geliştirilmesiyle, Büyük Göller'in iç ovaların orta-kuzey kesimiyle ve Atlas okyanusuyla bağlantısı sağlanmıştır.

Kuzey Amerika'da bu kaynakların yanı sıra etkileyici miktarda yüksek nitelikli mineral yatakları vardır. Çoğunlukla Kanada kalkanında ve batıdaki dağlık bölgede, işletilmeye elverişli yataklar halinde demir, nikel,

İki yandan Atlas okyanus kıyı ovası ve Apalaş dağlarıyla sınırlanan, New York'tan Alabama'ya kadar uzanan tümsekli Piedmont yaylasında otlaklarda otlayan sığırlar. Arka planda Kuzey Carolina'nın batı kesimindeki Blue Ridge dağları görülmektedir.

Honduras'ın batı kesiminde, Guatemala sınırı yakınında yer alan Maya tapınağı arkeoloji alanında, üstünde tanrı kabartmaları bulunan bir totem. Maya uygarlığının bu önemli merkezinin, en parlak dönemini İ.S. V. ve IX. yy'lar arasında yaşadığı sanılmaktadır.

bakır, uranyum, altın, vb. metallerin çoğuna rastlanır. Kuzey Amerika'da az miktarda olan boksitse, Ozark dağlarında ve Jamaika'da bulunmuştur. Yarı kıtada, ekonomik bakımdan önemli öteki minerallerden yalnızca tungsten, kalay ve krom yatakları yetersizdir.

Kuzey Amerika'nın kaynakları zengindir ama, halkın özellikle ABD halkının, bu kaynaklara talebi de yüksektir. ABD halkının yüksek miktarlarda tüketim yapması sonucunda, Kuzey Amerika bütün önemli kaynaklarını dışardan dışalım yoluyla desteklemek zorundadır. Yarı kıtanın içinde de, hammaddeler ve işlenmemiş besin ürünleri, Kanada ve Orta Amerika'dan ABD'ye akıtılır. Bu yüksek talep düzeyi, kabul edilmek istenmeyen kalıntıların biriktiği yerlerde ve yoğunlaşmış atıkların çevreye geri döndüğü yerlerde çevre bozulmalarına, çıkarım için daha yüksek fiyatlar ödemek zorunluluğundan ötürü de ekonomik hususursuzluklara yolaçmaktadır.

TOPLUM YAPISI

Kuzey Amerika'da yaşayan 410 milyon kişinin yaklaşık % 60'ı ABD'de, % 20'si Meksika'da toplanmıştır. Kanada'da yaşayan 26 milyon kişininse aşağı yukarı tümü, ABD sınırına 200 km uzaklıkta yaşamaktadır. Yarı kıtanın nüfusunun geri kalan kesimi Antil denizi ülkeleri ile Orta Amerika ülkeleri arasında paylaşılır. Bunlar arasında Küba, büyük farkla en kalabalık olanıdır (10,3 milyon nüfus).

Avrupalılar gelmeden önceki nüfus da yarı kıtada eşit olmayan bir biçimde dağılmıştı. 15 milyon kişi kadar olduğu sanılan (bu konuda yapılan tahminler birbirinden çok farklıdır), Kızılderili toplulukları, XV. yy'ın sonunda Orta Amerika'nın anakara bölümünde yaşamaktaydı. Bunların en yoğun olduğu yer de, Meksika'nın güney-orta kesimiydi: Karaibler dahil geri kalan bütün Kızılderililerin 2 milyonun altında olduğu tahmin edilmektedir. İspanyol sömürge yönetiminin ilk yüzyılında, yarı kıtanın kara kesimindeki Kızılderililerin sayısı 3 milyon dolayına indirildi; doğma büyüme Karaibli olanlarsa bütünüyle ortadan kaldırıldı (Bk. KIZILDERİLİLER).

Yarı kıtaya ilk ayak basan Avrupalılar, İspanyollar oldular ve XVI. yy'ın başlarında, zaten örgütlenmiş olan Meksika vadisindeki Aztek İmparatorluğu'nun servetini ve stratejik bakımdan önemli olan Orta Amerika kıstağını denetimleri altına aldılar. Ayrıca, Antil adalarının bir bölümü üstünde hak iddia ettiler ve Atlas okyanusu kıyılarında birbiri ardına ileri karakollar kurdular. Fransızlar, iç kesimdeki iki önemli su yolu olan St. Lawrence ve Mississippi ırmaklarının denize döküldükleri yerlere

yerleştiler. Hollandalılarsa, bir süre, Hudson ırmağının denize döküldüğü bölgeyi ellerinde tuttular.

1750'de yarı kıtada belli başlı Avrupa kültür yapıları oluşturulmuştu. Meksika ve Orta Amerika büyük ölçüde İspanyolların elindeydi; önemli ama etkisi gün geçtikçe azalan bir Kızılderili etkisinin bulunduğu İspanyol bölgesi Rio Grande'ye, New Mexico adı verilen yere ve körfez kıyısının büyük kesimine kadar uzanıyordu. Antil adalarında karma bir kültür vardı; daha sonra Afrikalıların, bir süre sonra da Asyalı Hintlilerin bazı sömürge topraklarına getirilmesiyle, bu bileşim daha da karmaşıklaştı. Fransızlar kısa süre içinde Kuzey Amerika'daki bütün topraklarını yitirdilerse de, St. Lawrence'ın orta kesimi kıyıları (Quebec) boyunca sağlam biçimde yerleştiler; ayrıca Mississippi'nin denize döküldüğü New Orleans'ta bir üs kurdular. İspanyol Floridası'ndan St. Lawrence'e kadar bütün Atlas okyanusu kıyısı boyunca serpiştirilmiş İngiliz yerleşme yerlerinin arasında, Hollandalı, protestan Fransız, Alman ve İsveçli göçmenlerin oturdukları yerler de vardı. Önemli olan başka tek Avrupalı varlığı, Büyük Okyanus'un kuzey kıyısında, Rus denetimindeki dar şeritti.

ABD'nin bağımsızlığa kavuşmasını izleyen 150 yıl boyunca, Avrupa'dan milyonlarca göçmen geldi. Bu dönemin ilk yüzyılında gelen göçmenlerin çoğu, Doğu Avrupa ve Güney Avrupa'dandı. En çok göçmen yollayan ülke, Britanya adalarıydı, İrlandalılar 1830-1860 arasında güçlü bir dalga halinde geldiler. Almanya'dan gelen göçmenler, ikinci büyük grubu oluşturdu. XIX. yy'ın sonlarında, İskandinavya'dan 1880'lerde gelen küçük bir dalgadan sonraki göçmenlerin çoğu Doğu Avrupa ve Güney Avrupa'dandı. 1880'den sonra Polonya, Macaristan, Rusya, Bohemya ve Doğu Avrupa'nın başka yerlerinden çok sayıda göçmen geldi. 1890'dan sonra gelenlerin büyük bölümünü İtalyanlar ve Yunanlılar oluşturdu. XIX. yy'ın ortaları ile sonu arasında da, Çin'den gelen çok sayıda göçmen, demiryollarının döşenmesinde çalıştı. Avrupa'dan göçmen akını Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte sona erdi ve 1920 yıllarında ABD'ye göçü kısıtlayıcı yasalar kondu. 1920 yıllarından sonra en çok göçmen Latin Amerika'dan, Kanada'dan, yakın dönemde de Asya'dan geldi.

Kanada'ya da milyonlarca göçmen gelmiştir; ama bunların sayısı, ABD'ye gelenlerden çok daha azdır. Kanada'ya göçenler, öncelikle İngiltere'den ve ABD'dendir. Son yirmi-otuz yıl içinde Doğu Avrupa'dan, eski SSCB'den, İrlanda ve İtalya'dan da, Kanada'ya önemli sayıda göçmen gelmiştir.

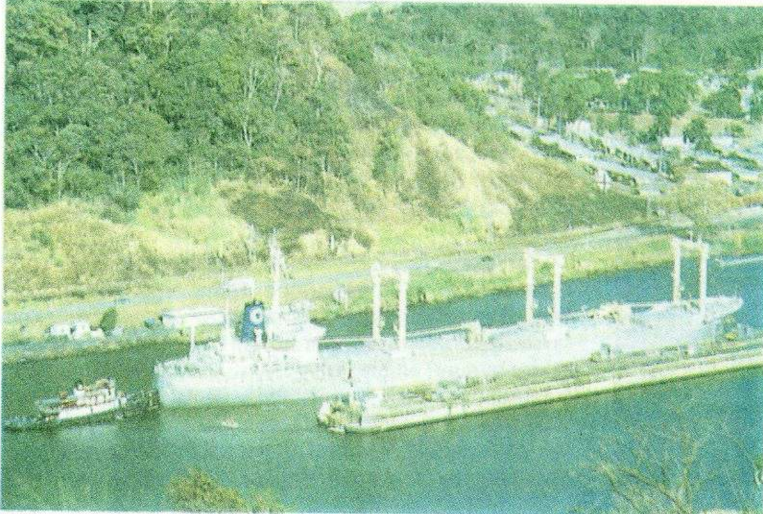
Göçmenlerin çoğu, ABD'ye ilk geldiklerinde ekonomik olanakları en yüksek gördükleri yere yerleşmişlerdir: İrlandalıların çoğu, doğu kıyısındaki büyük kentlere yerleştiler; daha sonra gelen Alman ve İskandinavyalı göçmenler, iç ovaların tarım sınırına doğru ilerlediler. Doğu Avrupalıların ve İtalyanların geldiği sırada, tarım sınırı kapanmıştı; bu yönden, söz konusu Amerikalılar da belli başlı sanayi merkezlerine yerleştiler. Latin Amerika ve Asya'dan gelen en son göçmen dalgası da, büyük ölçüde kentsel alanlara yerleşti. Bu arada çok sayıda Kübalı, Florida'nın güney kesimini yeğledi. 1950 yıllarındaki Porto Riko'dan kaçış dalgası, New York ile Atlas okyanusu kıyısı üstündeki öteki kentlerde yoğunlaştı. Meksika ile öteki Orta Amerika ülkelerinden en son gelenlerse, ABD'nin güneydoğusundaki önde gelen yerleşme merkezlerine gittiler.

XIX. yy'ın başında köleciliğin yasaklanmasına karşın, Afrikalılar ABD'nin güney kesiminde ve Antil adaları bölgesindeki büyük tarım işletmelerinde köle olarak çalıştırılmak için getirildiler (sayılarının milyonlarca olduğu sanılan bu nüfus, ABD'nin güney kesiminde yoğunlaşmış biçimde XX. yy'ın başlarına kadar kaldı). ABD'ye Avrupalı göçünün gerçekten sona ermesiyle birlikte, siyahlar büyük topluluklar halinde kuzeydeki ve batıdaki büyük kentlere taşınmaya başladılar. Kırsal güneyden kentsel kuzeye bu göç dalgası, 1970 yıllarında doruğuna ulaştı; daha sonra azalmaya başladı. Günümüzde hâlâ, ABD'nin siyah nüfusunun yaklaşık yarısı güneydoğuda oturmaktadır (Bk. AMERİKALILAR, SİYAH).

Nüfus ve kentleşme. Orta Amerika ile kuzeydeki iki büyük ülke arasındaki nüfus artış oranı farklılıkları çok açıktır. ABD ve Kanada'da yıllık artış oranı, sırasıyla % 0,7 ve 0,8'dir. Orta Amerika'nın kara kesiminde bu oran nispeten yüksek, bazı yerlerindeyse kabaca Kanada ve ABD'dekiyle aynıdır.

Yüksek nüfus artış oranı olan ülkelerin nüfusu da gençtir. Meksika nüfusunun % 42'sinin 15 yaştan daha genç olduğu tahmin edilmektedir; oysa bu oran, Kosta Rika (% 35) ve Panama (% 38) dışında, Orta Ameri-

(Altta) *Atlas okyanusuna doğru giden bir şilebin, bir römorkörün yardımıyla Panama kanalındaki Pedro Miguel alavere havuzuna girişi. Yapımı 1914'te tamamlanan bu su yolunun kullanılması, Kuzey Amerika'nın Atlas okyanusu ile Büyük Okyanus arasındaki gemi ulaşımını kolaylaştırmaktadır.*

(Üstte) *Kanada'daki Bootten yarımadasının taşlık arazisinde, kutup tilkisi kürkleri taşıyan bir eskimo.*

ka'daki ülkeler arasındaki en düşük orandır. Buna karşılık, ABD'de oturan 243,8 milyon kişinin yalnızca % 22 kadarı bu yaş öbeğindedir. Kaldı ki, ABD'de 1946-1960 yılları arasında doğanların sayısı alışılmamış biçimde yüksektir ("bebek patlaması" yılları); söz konusu dönemden sonraysa doğum oranı hızla düşmüştür. Dolayısıyla, bu nüfus yaşlandıkça daha yüksek yaş öbeklerindekilerin sayısı da artacaktır. ABD'de en kalabalık yaş öbeği, 30-40 yaştır, Orta Amerika ülkelerinin çoğundaysa en kalabalık yaş öbeği 5-15 yaştır. Yaş öbekleri farklı olduğu gibi, bunların eğitim, sağlık ve iş gibi konularda toplumdan bekledikleri hizmetler de farklıdır; bu nedenle Kuzey Amerika'da ulusal yönetimlerden halkın beklentileri büyük farklılıklar göstermektedir.

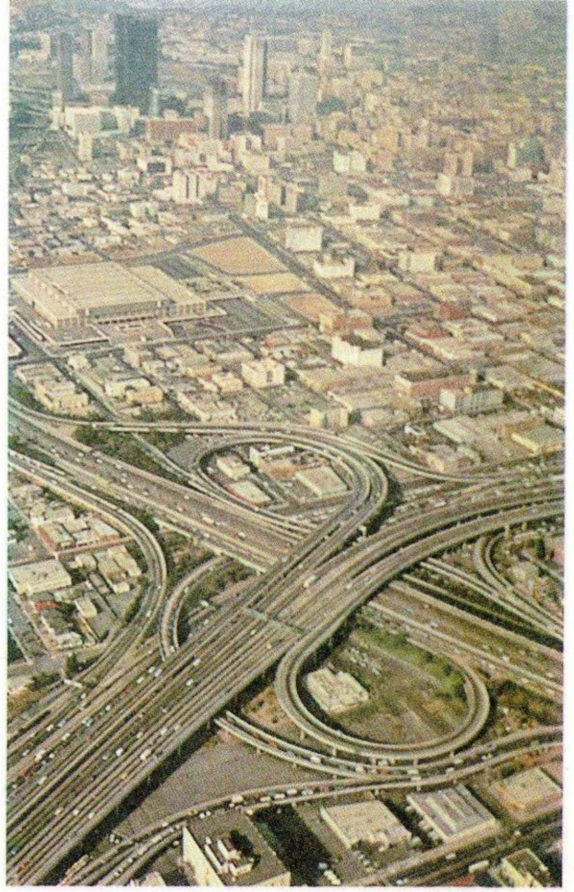
Kentleşme düzeylerinde de büyük farklılıklar gözlenir. Orta Amerika'daki kentleşme oranları ABD ve Kanada'dakinden daha düşüktür; ama yükselmektedir. Kuzeydeki iki ülkenin nüfuslarının yaklaşık dörtte üçü kent alanlarında otururlar. Kuzey Amerika'nın geri kalan kesimindeyse, bu oran % 45-% 60 arasında değişir. Hattâ bazı ülkelerde daha da düşüktür; sözgelimi Haiti'de % 25'tir. Orta Amerika'da kırlardan kentlere güçlü bir göç akımı vardır. 1940'ta Meksika nüfusunun % 25'inden biraz çoğu kentlerde otururken, 1987'de bu oran % 70'e yaklaşmıştır. Yalnızca Mexico City'nin "büyük kent" alanında, Meksika nüfusunun % 22'sinden çoğu yaşamaktadır.

ABD ve Kanada nüfusları yirmi-otuz yıldır kentleşmiştir; önemli nüfus hareketleri büyük kent merkezleri arasında ve kent merkezlerinden banliyölere doğru olmaktadır. Kanada'daysa bu hareket Ontario ve Quebec'teki kentlerden, Alberta ve İngiliz Kolombiyası'ndaki kentlere doğrudur. ABD'de en büyük nüfus hareketi, kuzeydoğudaki metropol alanından batı ve güneydeki alanlara doğru olmuştur, 1970'den bu yanaysa, kent alanlarından çok küçük kasabalara ve kırsal yerleşim yerlerine doğru küçük, ama önemli bir hareket geçmektedir.

Eğitim. Kuzey Amerika'daki eğitim düzeyleri, kıta boyutunda alındığı zaman, yalnızca Avrupa ve Avustralya tarafından aşılabilmektedir. ABD ve Kanada'da, 25 yaşın üstündeki kişilerin % 50'sinden çoğu, 12 yıllık bir eğitim görmüştür. Her iki ülkenin de nüfusu, sözcüğün gerçek anlamıyla okumuştur. Tersine, Orta Amerika nüfusunun önemli bir bölümü ilkokulu bitirememektedir. Tahminlere göre, Meksika'da ilkokulu bitiren çocuk oranı % 40'ın altındadır. Orta Amerika'nın başka yerlerindeyse, bu oranlar daha da düşüktür. Okuma-yazma bilmeme oranı da yüksektir: Bazı ülkelerde % 50'nin üstünde olduğu sanılmaktadır (bunların arasında Haiti ve Guatemala da vardır).

Sağlık. Çocuk ölümü halk sağlığının genel bir göstergesi olarak alındığında, yalnızca Kuzey Avrupa ve Batı Avrupa'daki ülkeler ile başka birkaç ülkedeki oranlar Kuzey Amerika'nın üst kesiminde yer alan iki ülkedeki kadar düşük ya da daha düşüktür (bu oran Kanada ve ABD'de, sırasıyla 1 000 canlı doğumda 8 ve 10,5 ölüdür). Ortalama ömrün 75 yıla yaklaştığı ABD ve Kanada'da, ölümlere bulaşıcı hastalıklardan çok, yaştan ileri gelen hastalıklar (kalp hastalığı, kanser ve beyin kanaması) yolaçmaktadır. Buna karşılık, Kuzey Amerika'nın geri kalan kesiminde, tropikal ülkelerin tipik özelliği olan insanı güçten düşürücü ve çoğu zaman da ölüme yolaçan hastalıklarla savaşılması gerekmekte, Çocuk ölümü oranı çoğu zaman ‰ 30'u aşmaktadır.

Din. Kuzey Amerika'da dinlerini düzenli olarak uygulayanların büyük çoğunluğu hıristiyandır. Dinsel uygulamaları yerine getirenlerin oranı, tahmini olarak, ABD ve Kanada'da yetişkin nüfusun % 15'inin altı ile yaklaşık % 50'si arasında değişmektedir. Meksika için bu tahminler % 20 ile % 75'in üstü arasındadır. ABD'de katoliklerin daha kalabalık oldukları kuzeydoğu, doğudaki büyük kentler ve güneybatı kesimin dışında, çeşitli protestan mezhepleri ağır basar. Kanada'da Quebec, büyük

(Üstte) *Los Angeles'ta ulaşım sorunu kent içi yol ağlarıyla çözümlenmiştir.*

(Altta) *Atlas okyanusu kıyısındaki Fort Lauderdale'de 10 km boyunca uzanan halk plajı.*

ölçüde katoliktir; öteki eyaletlerdeyse protestanlar ağır basar. Orta Amerika'nın aşağı yukarı her yanında katolikler çoğunluktadır (bu İspanyol sömürgeliği döneminin bir kalıntısıdır). Bütün Kuzey Amerika'da, özellikle de Kanada'da ve ABD'de, önemli Yahudi toprakları ve bütün öteki dinlerden daha küçük gruplar, çeşitli yerlere serpilmiş biçimde yaşarlar.

EKONOMİ

Kıtadaki ekonomik gelişme düzeyleri büyük farklılıklar gösterir. Kanada ve ABD'deki sanayileşme sonrası ekonomiler, etkin nüfusun onda birinden azını tarımda, üçte birini ya da daha azını sanayide kullanırlar; geri kalan bölümse, öncelikle hizmetler kesiminde çalışır. Petrol gelirlerinden yararlanan Meksika'nın ekonomisi, 1970'li yıllarda kıtadaki öteki ülkelerden daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Ama 1980 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesiyle bu büyüme duraklamış ve Meksika iyice borca girmiştir. İşçilerin yaklaşık üçte biri, tarımda çalışmayı sürdürmektedir. Meksika'nın güneyinde kalan Orta Amerika ülkelerinin çoğunda, etkin nüfusun yarısından çoğu tarımda çalışmakta, bunun sonucunda da büyük bir köylüler sınıfı varlığını sürdürmektedir. Antil adalarında ekonomik gelişmede büyük eşitsizlikler gözlenir. İşsizlik oranları da genellikle yüksektir. Bazı bölgelerde, etkin nüfusun yaklaşık dörtte üçü tarımda çalışmaktadır; ama turizm sanayisi, hizmetler kesiminde yüksek bir istihdam oranı sağlamaktadır.

Tarım. Saat başına bir işçinin sağladığı ürün olarak hesaplandığında, Kuzey Amerika'nın tarımı dünyanın en verimli tarımıdır. ABD ve Kanada, her yıl dünyanın geri kalan bölümünün toplamından daha çok buğday dışsatımı yapmaktadırlar. Geniş iç ovalarda bölgelere bağlı olarak buğday, mısır, yulaf, soya fasulyesi, arpa ve pek çok başka yemlik ürün yetiştirilir, bunların çoğu, iki ülkedeki milyonlarca sığırın, domuzun ve sağmal ineğin beslenmesinde kullanılır. Tütün, pirinç ve yerfıstığı gibi özel ürünler, ABD'nin güneyinde yetişir. Meyve ve sebze üretimi, büyüme süresinin uzun olması nedeniyle Kaliforniya, Teksas ve Florida'da toplanmıştır. Şekerkamışı Antil adalarında yaygındır, Orta Amerika'da da kahve, pamuk ve muz ağır basar.

Tarım, ABD'de ve Kanada'da, geleneksel olarak aile mülkiyeti temel alınarak yapılan bir iştir; tarlalar yağışlı bölgelerde ortalama 60-160 hektar, daha kurak olan iç bölgelerdeyse daha büyüktür. Ama tarlalar gün geçtikçe büyümekte, mülkiyet biçimi de değişerek tarım şirketi ya da büyük ölçekli kooperatif tarımı halini almaktadır.

Ovalarda ve adalarda yapılan tarımda, büyük tarım işletmeleri önemli yer tutar. Orta Amerika'da büyüklükleri 600 ha-30 400 ha arasında değişen büyük tarım işletmelerinde topraksız köylüler ("hacienda"lar) çalışır; bu büyük toprakların mülkiyeti, zengin ve siyasal açıdan güçlü küçük bir sınıfın elinde toplanmıştır. Büyük toprakların arasına serpiştilmiş küçük toprak parçacıklarında, düşük gelirli köylüler kendi gereksinmelerini karşılamaya yönelik tarım yaparlar. Meksika'da 1910 devriminden sonra uygulanan toprak reformu programıyla en büyük "hacienda"ların çoğu "ejidos" adı verilen, ortaklaşa işletilen tarım çiftliklerine ayrılmıştır.

Sanayi. Kuzey Amerika'da ilk geleneksel sanayi bölgesi Büyük Göller'in güneyinin çevresinde (Chicago, Gary, Detroit, Cleveland, Pittsburgh, Toronto, Hamilton) kurulmuştur; bu bölgede çelik, otomobil ve takım tezgâhları, vb. üretilir. ABD'de ve Kanada'da, daha çok sayıda, nispeten daha küçük sanayi kolları da vardır; ama Meksika dışında (Monterrey ve Mexico City), Orta Amerika'da ağır sanayi azdır.

Hafif sanayinin yarı kıtadaki dağılımında da benzer bir yapı gözlenir: Daha çok en kuzeydeki iki ülkede yoğunlaşmıştır. Büyük Göller-ABD'nin kuzeydoğu kesimindeki geleneksel yapı hızla değişmektedir. Yeni yapıda merkezler dağılmakta ve yaygınlaşmakta, yüksek teknoloji kullanımı öne çıkmaktadır. Güney kesimdeki (Atlanta, Tampa, Dallas) ve batı kesimdeki (Phoenix, Denver, Vancouver, Los Angeles, San Diego) kentleşmiş bölgeler büyümektedir. Sanayileşme Meksika'da ve daha düşük bir düzeyde Porto Riko ile Jamaika'da da gelişmektedir; ama Orta Amerika'nın geri kalan kesimi bu konuda çok daha geridedir.

Ormancılık ve balıkçılık. Kanada'nın üçte birinden çoğu ormanlıktır; ama ormanların çoğuna girmek zordur (İngiliz Kolombiyası'ndaki ormanlar dışında). Kuzeydeki kutup bölgesindeyse yavaş büyüyen ormanlar vardır. ABD'de ticari olarak kullanılabilecek orman alanı yaklaşık 200 milyon hektardır. Bunların içinde en çok işletilenler, güneydoğu kesimdeki ve Büyük Okyanus'un kuzeybatısındaki cam ormanlarıdır. ABD'nin kereste ve selüloz biçiminde ağaç iç tüketimi, üretilenden fazladır; bu açığı kapamak için Kanada'dan da tomruk satın alınır. Orta Amerika'da geniş ormanlar vardır, ama seçilerek kullanılabilirler: Tropikal ormanlarda yararlanılabilir türlerin ötekilerle karışmış olması ve taşıma zorlukları, ağaç kesimini sınırlandırır.

Kuzey Amerika'nın çevresinde başlıca dört balıkçılık bölgesi vardır: New England ve Newfoundland açığındaki Büyük set ve Georges seti gibi sığ sularda morina, ringa balığı, pisi balığı ve midye avlanır. Atlas okyanusunun güney kesimi ile körfez kıyılarında ringa balığı, sardalya, yengeç ve istiridye çıkar. Büyük Okyanus kıyısında, morina ve ringa balığının yanı sıra, Kaliforniya'daki Point Reyes'in kuzeyinde kalan bölgede, som balığı ve pisi balığı da avlanır; güneyindeyse ton balığı daha önemlidir. Antil adalarında ve öbür ülkelerde balıkçılık ancak yerel önem taşır.

Ticaret. ABD'nin ekonomik egemenliğinde olan Kuzey Amerika ülkelerinin birbirleriyle yaptıkları ticaret, dünyanın geri kalan bölümüyle yaptıkları ticaretten daha önemlidir. Kanada'nın en çok dışalım yaptığı ülke de, en çok dışsatım yaptığı ülke de, ABD'dir. Aynı biçimde, Küba ve Nikaragua dışındaki bütün Orta Amerika ülkeleri de, ABD'yle öteki ülkelerle olduğundan daha çok ticaret yaparlar: Çoğunlukla Orta Amerika'nın ticaretinin yarısından çoğu ABD'yle yapılır. Komşuları ABD'ye genellikle hammadde ve özel tarım ürünleri satar, buna karşılık işlenmiş ürünler ve temel besin maddeleri alırlar. Yarı kıtanın pek çok ülkesinin, özellikle de gelişmekte olan ekonomileri az sayıda ürünün dışsatımına bağımlı olan ve petrol dışsatımı yapan ülkelerin, ciddi dış ticaret açıkları vardır.

SON GELİŞMELER

ABD uzun süredir, Batı yarıküreye, özellikle de Kuzey Amerika'ya sahipmiş gibi bir tutum içindedir. Bir ölçüde Avrupa'daki siyasal iktidar savaşımlarından geleneksel olarak uzak durmanın, "Açık Alınyazısı" (XIX. yy'da ABD'nin Büyük Okyanus kıyısına kadar yayılmasının kaçınılmaz olduğunu ileri süren görüş) anlayışıyla bir araya gelmesinden, bir ölçüde de gözle görülür açık ekonomik egemenliğinin öbür ülkeler tarafından tartışmasız kabul edilmesinden ötürü, ABD, yarı kıtadaki öteki devletlerin siyasal ve ekonomik işlerine müdahale etmekten pek çekinmemiştir. Aşırı zenginlik ile aşırı yoksulluğun bir arada bulunduğu, bunun sonucundaki büyük siyasal istikrarsızlıklarla çalkalanan Orta Amerika, ABD müdahaleleri için "çekiciliğini" korumaktadır; bununla birlikte, değişen koşullar, yarı kıtadaki işler ko-

nusundaki bu yaklaşımın değiştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Meksika, büyüklüğü ve 1960'tan bu yana sürdürdüğü ekonomik büyümesiyle, Orta Amerika'nın egemen gücü haline gelmiştir. Bu egemenlik istikrarlı ve kalıcı görünmemektedir ama, Meksika'nın bölgedeki öteki devletler karşısındaki siyasetinin ABD'ninkiyle bağdaşmadığı durumlarda, ABD'nin eskiden olduğundan daha uyumlu davranması gerekmektedir. Küba'ya (1959) ve Nikaragua'ya (1983) güçlü dolaylı müdahaleleri, ABD'nin bölgeyi hâlâ kendi etki alanı olarak gördüğünü ortaya koymuştur.

ABD ile Meksika arasındaki iki olay, bu iki ülkenin birbirleriyle ne kadar bağımlı olduklarını göstermiştir. ABD'nin güneybatısı gibi, Meksika'nın kuzeybatısı da kuraktır; bölgedeki sulama sularının çoğuysa güneye doğru Colorado ırmağından sağlanır. ABD'nin bu sınırlı kaynak üstündeki istekleri artınca, sınırın güneyindeki çiftçiler uluslararası bir akarsuyun tek bir ülkenin yararına kullanıldığını söyleyerek şikâyetçi olmuşlar, ikili görüşmelere başlanmış, ama soruna bir çözüm getirilememiştir. Ayrıca, Meksika ekonomisinin hızlı büyümesine karşın, nüfusun da hızla artması yüzünden pek çok kişinin yoksulluk içinde yaşamayı sürdürmesine, ABD'nin güney kesimindeki kentlerin bir patlamayı andırırcasına büyümesinin etkisi de eklenince, her yıl belki de yüzbinlerce Meksikalı iş aramak için sınırı gizlice geçmeye yönelmiştir.

1980'li yıllarda petrol fiyatlarının düşmesi, Meksika'nın kendi nüfus artışının gereksinmelerini karşılayacak bir hızla ekonomik bakımdan da büyümesini tehlikeye düşürmüştür. ABD'de 1986'da kabul edilen bir yasayla, ABD'li işverenlerin yeni işe aldıkları işçilerin yasal durumlarını denetlemeleri zorunlu kılınmıştır. Bu önlemin Meksika'dan yasa dışı göçmen akınını yavaşlatabileceği düşünülmekteyse de, bu azalmanın Meksika ve ABD üstündeki uzun erimli etkileri, daha sonra görülecektir.

Kanada'nın Alberta'daki ve İngiliz Kolombiyası'ndaki petrol ve gaz rezervlerini geliştirmesi, ABD pazarının uzun erimli gereksinmelerini karşılama planlarında daha dikkatli olunmasını da birlikte getirmiştir. Ayrıca, Kanada'nın içinde, batı eyaletlerindeki ekonomik patlama ulusal ekonominin merkezinin, doğudaki geleneksel Toronto-Montréal ekseninden uzaklaşması tehlikesini de getirmiştir. Batı bölgesinin çekiciliği, ülkedeki bölgecilikleri de aşırı boyutlara vardırmıştır. Federal anayasanın hazırlanması ve Alberta'daki fosil yakıtların fiyatlarının belirlenmesi konularında, bölgesel plan federal planla karşı karşıya gelmiştir. Quebec'te 1980'de yapılan bir halkoylamasında, bu eyalet, Kanada konfederasyonunda kalmayı sürdürmek istediğini belirtmiştir; ama bunun altında yatan iki kültürün eşitliği sorununu dile getirmenin gerekliliğinden vazgeçmemiştir.

Snowbelt, Sunbelt ve Sagebrush "ayaklanması" gibi tipik olaylarda kendini gösteren ABD'nin içindeki bölgelerarası rekabetler, nüfustaki ve ekonomideki önemli hareketlere dikkati çekmektedir. İşgücünün ham maddeye ve taşımacılığa bağımlı ağır sanayiden, daha serbest, yüksek hüner isteyen, yüksek teknolojiyle çalışan daha hafif sanayiye kayması, güneyde ve batıda önemli büyüme atılımlarını desteklemiştir; ama bu,büyük öl-

(Altta) *Anahuac dağlarında yer alan Popocatepetl, Meksika'nın ikinci en yüksek yanardağıdır: 5 452 m yükselti.*

(Üstte) *Amerika kökenli bir tahıl olan mısır, ABD ve Meksika'da en çok yetiştirilen tahıldır Kuzey Amerika'da dünya tahıl üretiminin yaklaşık yarısı elde edilir.*

(Solda) *Alberta, Manitoba ve Saskatchewan eyaletleri boyunca uzanan Kanada'nın Praire bölgesinde, küçük bir tarım köyü.*

çüde kuzeydoğu kesimin zararına olmuştur; Bölgesel ekonomik gelişmede açık yararlarlar sağlamakla birlikte, nüfusun ve ekonomik talebin böyle hızlı bir biçimde artması, buna alışık olmayan yerel hizmet yapılarında ve yerel kültürlerde sıkışmalara yolaçmıştır. 1980 yıllarında kuzeydoğudaki büyük hünerli işgücü yığını, yeni hizmet ve uzmanlaşma isteyen teknik işlerin gün geçtikçe artan bir bölümünü kendine çekmiştir. Toprağın önemli bölümünün hâlâ federal mülkiyette olduğu ve doğal çevrenin, daha yağışlı olan batıdan daha az uyum gösterdiği kurak batıdaysa, tam boyutlu gelişme taraftarları ile çevrenin insanların gereksinmesini karşılama dengesinin korunmasını savunanlar arasındaki tartışma iyice sertleşmiştir. Ayrıca, batı kesimde elde edilebilen su miktarı, bölgedeki insan sayısını ve ekonomik etkinlikleri sınırlayacaktır. Daha yavaş bir bölgesel gelişmeyi savunanlarsa, gelişmenin düzeltilmesi olanaksız zararlar vereceği konusunda kaygı duymaktadırlar.

Amerika, Kuzey (arkeoloji)

Avrupalıların Kuzey Amerika'yı ele geçirmeleri ve yerleşmeleri, XVI. yy. ile XVIII. yy. arasında olmuştur. Bu bölgede yaşayan Kızılderililerin nereden geldikleri konusundaysa çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı eski tarihçiler, yarı kıtaya yerleşenlerin Eski Dünya'dan geldikleri görüşünü savunmuşlar, gelişin İncil'deki tarihlemeye uygun olduğunu (İncil'de dünyanın yaradılış tarihi İ.Ö. 4004 olarak belirtilmektedir) ileri sürmüşlerdir. Yeni Dünya'ya ilişkin nüfus hareketlerinin yönü ve zamanı konusunda daha yakın dönemde ortaya atılmış görüşlerin de, daha sonra yanlış oldukları kanıtlanmıştır. Günümüzde araştırmacılar tarafından kabul edilen tek görüş, insanların Asya'dan Yeni Dünya'ya geçişinin, Bering boğazı üstünden olduğudur. Buzul Çağı'nda kıtalar arası hareketlerden dolayı Sibirya ve Alaska arasında, günümüzde Bering boğazının bulunduğu yerde, bir birleşme olmuş ve bu noktadan Amerika'ya geçilmiştir. Avrupalılar'ın Kuzey Amerika'ya ilk ayak basışına ilişkin veriler, söz konusu tarihin, Kolomb'un Amerika'yı bulmasından az önceki döneme rastladığı ve bu kişilerin de Vikingler olduğudur. Usta denizciler olan Vikingler, Yeni Kara'ya İ.S. 1000 yıllarında ayak basmışlar, ama belirgin bir iz bırakmamışlardır. Son yıllarda Avrupalı ve Asyalı bazı gezginlerin Kolomb'dan önce Amerika'yı buldukları yolunda görüşler ileri sürülmüşse de, bu görüşleri destekleyen arkeoloji verisi yoktur.

İlk Amerikalılar. Kuzey Amerika'da bulunan Tarihöncesi insanlarla ilgili bütün iskelet parçaları "modern" insanla, yani *Homo sapiens sapiens*'le ilgilidir. Anatomi açısından iskelet buluntuları, genel olarak Kuzey Asya'daki Moğol halklarınkine yakındır. Kuzey Amerika Kızılderililerinin atalarının, yarı kıtaya günümüzden 12 000 yıl kadar önce geçtikleri sanılmaktaysa da, arkeologlar arasında Asya'dan Kuzey Amerika'ya geçiş tarihi konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bazılarına göre bu tarih günümüzden 20 000 yıl önceye rastlar. Bazılarına göreyse, insanların Kuzey Amerika'dan güneye doğru ilerlemeleri günümüzden 30 000 yıl kadar önce olmuştur.

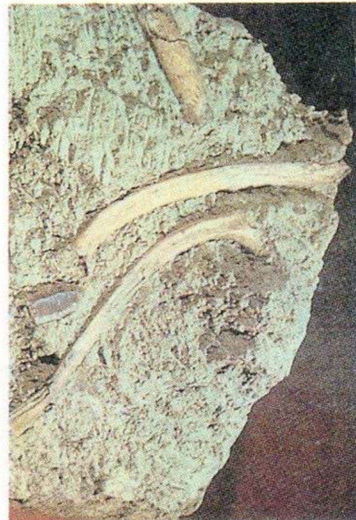
Eski Kızılderililer dönemi. Az sayıda arkeoloji alanı. Bölgedeki yerleşmenin 12 000 yıldan daha öncelere dayandığını göstermektedir. Özellikle Pennsylvania'daki Meadowcroft "kaya sığınağı", Oregon'daki Fort "kaya mağarası". İdaho'daki Wilson "mağara tepeciği" ilgi çekicidir. Bununla birlikte arkeoloji alanlarının çoğunda, bölgenin gerçek uygarlık durumunu ortaya çıkarmaya ya da tam tarihlendirmeye yardımcı olacak veri yoktur. Dünyanın her yanında o dönemlerde var olan avcılık ve toplayıcılık toplulukları, Kuzey Amerika'da "Eski Kızılderililer" diye adlandırılır. Bu Kızılderililerle ilgili taş ve kemikten alet örnekleri, ilk olarak 1920-1930 yıllarında, New Mexico'nun doğu kesimindeki Folsom ve Clovis yakınlarındaki arkeoloji alanlarında bulunmuştur. Ayrıca Kızılderililerin yivli ok uçları da Kanada, Kuzey Alaska, Kuzey Meksika başta, öteki 48 eyalette hâlâ bulunmaktadır. Batı kesimdeki alanların, bu uygarlık bölümüyle ve soyu tükenmiş mamutlar, ilkel atlar gibi hayvanlarla, ilgisi ortaya çıkarılmıştır. Ancak yarı kıtanın doğu kesimindeki ormanlık bölgede yer alan arkeoloji alanları (bu alanların içinde Pennysylvania'da Shoop, Virginia'da Williamson ve Flint Run, New York'ta Kings Road, Nova Scotia'da Debert, Ontario'da Parkhill de vardır) bu tür bir ilgi ortaya çıkarılmamıştır.

Eski Kızılderililer 30-40 kişilik küçük boylar halinde ya da aileler halinde yaşamışlardır. Taş teknolojileri mızrak uçlarını, bıçakları, kazıyıcıları, delicileri, oyucuları, el baltalarını, aşındırıcıları, kemikten yapılma bizleri ve boncukları kapsar. Bu dönem insanları Kuzey Amerika'nın orta kesime yerleşmeye günümüzden 10 000 - 12 000 yıl önce başlamışlardı. O dönemde bitkiler ve hayvanlar, Buzul Çağı'nın sonundaki iklim değişikliğine uyarlanmaktaydılar.

Bu dönemi izleyen 7 000 yıl, Kızılderili halkların, Kuzey Amerika çevre koşullarına uyum sağlamak için geçirdiği dönem oldu. Aletler, giyim, sığınma yerleri gelişti; bitki ve hayvanlar için gerekli olan besinlere ilişkin yeni kaynaklar bulundu. Arkaik dönem boyunca temel bölgesel uyarlanmalar, Doğu Woodland'de, Büyük Ovalar'da, Batı gölünde, Kaliforniya'da, Kuzeybatı yaylada ve Arktika'da ortaya çıktı.

Doğuda arkaik dönem. Yarı kıtanın doğu kesiminde yaşayan avcı-toplayıcı topluluklar, beslendikleri bitki ve hayvanların peşinden İ.Ö. 6000'de olabildiğince kuzeye, Newfoundland ve Labrador'a kadar, oralardan da Quebec, Ontario ve bu bölgenin en küçük köylerine kadar yayıldılar. Nüfus yavaş yavaş arttı ve yaşanılan çevreye göre, kıyılardan dağlara kadar değişen koşullara temel uyum sağlandı.

Yaşamak için seçilen yerlerin başında ırmak kenarları, göl çevreleri geliyordu. Bu alanlarda, suda yaşayan hayvanlardan elde edilen yiyecekler temel besinlerdi. Ayrıca çok çeşitli hayvan türleri, kuşlar, balıklar, yumuşakçalar yiyecekler arasına girdiler. Bitkilerden de fındıklar, tohumlar, kök ve yumrular besinler arasında yer

Bir bizonun fosil kemikleri arasındaki Eski Kızılderililerden kalma, çakmak taşından yapılma mızrak ucu. New Mexico'da, Folsom yakınlarında bulunmuştur. Bizon kemiklerinin tarihlendirilmesinden 10 000 yıl önce yapılmış olduğu sanılmaktadır.

(Sağda) *Kenarı testere dişi biçiminde işlenmiş* (ayrıntısı üstte) *bu rengeyiği kemiği, Kanada'da Yukon eyaleti sınırları içindeki Old Crow havzasında ortaya çıkarılmıştır.*

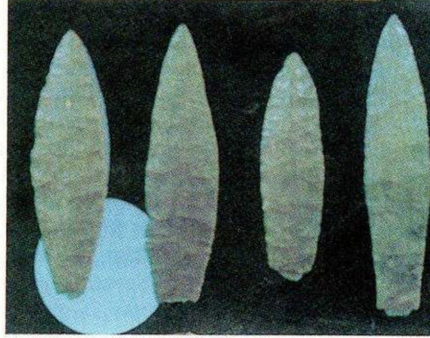

Bu figürlü deniz kabuğu (İ.S. 1200-1600), Kolomböncesi dönemden kalmadır.

(Üstte solda) *yaprak mikadan kesilmiş bu el, bir mezarda bulunmuştur.* (Üstte sağda) *Taştan oyulmuş, insan biçiminde bu pipoda (İ.S. 1200-1600) bir savaşçının kurbanının kafasını kesişi canlandırılmaktadır.*

(Solda) *Bu mızrak ya da ok uçları, Eski Kızılderililer döneminden kalmadır. Kuzey Amerika'nın doğu kesiminde ortaya çıkarılmışlardır. İ.Ö. 7000'den sonra yapılmış bıçak ağızlarıyla aynı biçimdedirler.*

aldı. Bu süre boyunca taş teknolojisinin ürünleri, mızrak ve ok uçları, bıçaklar, kazıyıcılar, deliciler, oyucular ve el baltaları geliştiler. Bunlardan bazıları, özellikle mızrak uçları geniş bir bölgede kullanıldılar. Günümüzde arkeologlar, bu aletlerin Arkaik insanlarla aynı dönemde var olduklarını kanıtlamışlardır.

Tahta bölümleriyle birlikte yapılmış, iyi işlenmiş balta ve keserler, İ.Ö. 7000-İ.Ö. 5000 arasında ortaya çıktılar. İyi işlenmiş gerdanlıklar, kemik, taş ve kabuklardan yapılan öbür süs eşyaları da o, dönemde kullanılmaya başlandı. Bilinen en eski evler de, Arkaik dönemden kalmadır. Giyim bitkisel maddelerden ve hayvan derisinden yapılıyordu. Arkaik dönem mezarlarına cesetler, dölüt konumunda yerleştiriliyordu.

Ticaret ve değiş-tokuş, Doğu Woodland'den başlayarak kuzeye ve batıya Minnesota'ya kadar yayıldı. Ticaret ve değiş-tokuşta genellikle deniz kabukları kullanılıyordu. Bazı süslemeler ham bakırdan yapılıyordu. Bakır, Superior gölü çevresinden başlayarak Dakota'dan New England'a, Ontario'dan Meksika körfezine kadar uzanan alan içinde elde ediliyordu. Orta Amerika'nın kuzeydoğu kesiminde tropikal sukabağı ve kabak örneklerine, özellikle Missouri, Kentucky ve Tennessee'de rastlanmaktadır. Arkaik dönemde ovalar, özellikle bizon, kunduz, antilop, geyik, karaca ve daha küçük hayvanları avlamak açısından kullanılıyordu. Kaya sığınaklarında ve su kenarlarında, rüzgârın yardımıyla ya da suyun itme gücüyle toprakla dolmuş arkeoloji alanları da ortaya çıkarılmıştır. Mızrak ya da ok uçlarının biçimlerinin bu bölgede geliştirilmiş olmasına karşın, bazı biçimler daha uzak doğudan ya da batıdaki ovalık alandan alınarak, bölgeye uyarlanmıştır.

Arkaik dönemde çöl. Arkaik dönemde çölde (ya da Batı'da), pek çok topluluklar uzun süre mağaralarda ve kaya sığınaklarında yaşamıştır. Utah'ta Danger mağarasında ve öteki çöllerde, Arkaik dönemle ilgili arkeoloji alanlarında, bir dizi organik, insan eliyle yapılmış nesne bulunmuştur. Sazlardan örülmüş sepetler, paspaslar, bitkisel maddelerden yapılmış sandaletler, ateş delikleri ve ocaklar, hayvan derisinden keseler, giysiler, çarıklar, kuş tüyünden yapılmış ipler. Niteleyici taş aletler, çeşitli biçimlerde çentikli ve saplı mızrak uçları ya da ok uçları, deliciler, kazıma aletleri, değirmen taşları da içermektedir. Dönemin temel besin maddeleri çeşitli kökler, fındıklar ve öbür bitkisel ürünlerin yanı sıra, pek çok çeşit hayvan, kuş ve balıktır. Söz konusu uyarlığın özelliklerini belirten arkeoloji alanları, Büyük Okyanus kıyıları ve su kaynakları bulunan yerlerdir.

Arktika ve as Arktika. Eleut adalarında, Alaska'da ve Arktika'nın Kanada'ya bağlı kesiminde, küçük topluluklar özgün avcılık ve toplayıcılık uygarlıkları geliştirmişlerdir. Söz konusu uygarlıklar, güç doğa koşullarına nasıl uyarlandıklarını yansıtmaktadır. Bering boğazı ve çevresinde memeli deniz hayvanları avcılığı, İ.Ö. 2000'den çok daha erken dönemde, kuzeydoğu Kanada'nın kuzeydoğu kesiminde ve Grönland'da dağınık halde yaşayan Eskimolar tarafından uygulanmıştır. Aynı dönemlerde Kızılderili nüfus, avcılık ve toplayıcılık için küçük topluluklar halinde iç kesimden ormanlara ve as Arktika'ya yayılmıştı.

Orman uygarlığı. İ.Ö. 1000 yıllarında, Kuzey Amerika'nın doğu kesiminde bazı belirgin uygarlık gelişmeleri ortaya çıkmıştır. Arkeologlar bu uygarlığı, "Tarihöncesi orman uygarlıkları bütünü" diye tanımlamaktadırlar. Söz konusu belirgin özelliklerin başlıcaları arasında, ölüleri topraktan yapılmış mezarlara gömme, seramik üretimi, borulu pipo, yeni gerdanlık biçimleri, metalden yapılma baltalar, süslemelerde bakırın daha çok kullanılması, hammadde ticareti ya da değiş-tokuşundaki artış ve insan eliyle üretilen gereçlerin artması sayılabilir.

Ohio vadisinin orta kesimindeki Adena arkeoloji alanlarında (yaklaşık İ.Ö. 500), tahtaya incelikle işlenmiş, toprak dolgulu mezarlar, cenaze törenlerinin, özellikle de topluluğun önde gelen erkekleri için yapılan cenaze törenlerinin öneminin arttığını yansıtmaktadır.

Doğu kesiminin büyük bölümündeki arkeoloji alanlarında, orman uygarlığının orta dönemindeki (İ.Ö. I. yy'dan başlayan, İ.S. 300-400'e kadar süren dönem)

uygarlıklar ile Ohio'daki Hopewell arkeoloji alanındaki uygarlıklar arasında güçlü bir uygarlık alışverişi bulunduğunu yansıtmaktadır. Ohio'da daire biçiminde, geometrik biçimlerde hazırlanmış mezarlar, bazen binlerce kilometrekareye yayılmakta, her kişinin hangi toplum grubundan olduğuna ve toplum içinde konumuna göre değişiklik göstermektedirler. Söz konusu alanlarda bulunan bakırdan yapılma oyma eşyalar, mika, taş, motifli seramik, pipolar, büyük deniz kabukları ve öbür değişik gereçlerin tümü, gömme törenleriyle ilintilidir. Alet ve süslemelerin yapımında Yellewstone Park'tan elde edilen obsidyen taşları ve düşen göktaşlarından elde edilen parlak demir kullanılmıştır. Bu dönemde doğudan güneybatıya kadar uzanan bölgede darı yetiştirilmeye başlanmış olmasına karşın, henüz temel besin maddesi durumuna gelmiştir. Evlerse artık tahtadan, yuvarlak değil aşağı yukarı kare biçiminde yapılmıştır. İllinois vadisinde, Mississippi vadisinin kuzey kesiminde, Batı Michigan'da, Mississippi vadisinin aşağı kesiminde, Tennessee'nin orta ve doğu kesimlerinde, doğudaki körfez kıyıları boyunca ve Missouri vadisinin aşağı kesimlerinde, önemli ama göze pek güzel görünmeyen gelişmeler ortaya çıkmıştı. Orman alanının kuzey, doğu ve orta kesimlerindeki Hopewell uygarlığına benzer uygarlıkta toplulukların araç-gereç yapımı daha az gelişmişti; ama nüfusları ve toplum örgütleri oldukça gelişmişti.

Mississippi uygarlığı. Hopewell uygarlığının ortaya çıkışından bir süre sonra, I. binyılın ortalarında yavaş yavaş yok olduğu sırada, pek çok yerel geç dönem orman uygarlığı ortaya çıktı. Bu uygarlıklar, araç-gereç yapımı açısından çok önemli değillerdir; ama geniş bir alanda yaşama biçiminin değiştiğini gösterirler. İ.S. 700 ve 900'lerde ekonomi avcılığa ve değiş-tokuşa dayanıyordu, ayrıca darı tarımının önemi gün geçtikçe artıyordu. Başka bir önemli değişiklik de, batıdan gelen ok ve yayın tanınmaya başlanmasıydı. Yerleşmeler, daha uzun süreli olmaya başladı. Ev biçimleri yavaş yavaş dikdörtgenleşti; köylerin çevresi tahkim edilerek daha güvenli duruma getirildi. Saint Louis'den Vicksburg'a, Mississippi vadisi ile uzantıları boyunca, birkaç yüz Mississippi topluluğu ortaya çıktı. 900'den 1400'e kadar olan dönem içinde pek çok yerleşme kuruldu. Nüfusları üçyüz binden birkaç bine kadar değişen bu tahkimli kasaba ve köyler, daha küçük köylerle, tarım alanlarıyla ve avcılık bölgeleriyle bağlantılıydılar. Genellikle büyük bir meydanın çevresine, çeşitli amaçlarla kullanılan tören yapıları yapılıyordu. Ayrıca, dayanıklı dikdörtgen evlerin çevresine çit çekilmeye başlandı; kâse, kavanoz, tabak, tava, şişe gibi, çok çeşitli biçimlerde işe yarar seramik üretildi. Topraktan büyük mezarlar, ölen kişinin topluluk içindeki işlevine, konumuna göre yapılıyordu. Bazı bölgelerde komşu topluluklarla savaşların nedeni, üretilenlerden istenilen haraç ya da üretim fazlasını ele geçirmek değil, bu kabileleri bütünüyle denetim altına alma isteğiydi. Pek çok Kızılderili kabilesi, bu Mississippi topluluklarından gelmiştir. Bu topluluklar arasında Chickasawlar, Creekler ve Natchezler sayılabilir. Kansas City'den Missouri'ye, Bismarck'a ve Dakota'nın kuzey kesimine kadar uzanan bölge içinde nüfusları birkaç yüz dolayında tarımcı topluluk da gelişmişti. Hem daire biçimi, hem kare biçimi evler yapan bu topluluklar, tarımla uğraşmalarına karşın, bizon, vb. hayvanları avlamayı da sürdürdüler. Araç-gereçler kültürü ve toplum yapılanmaları, doğudakiler kadar gelişmemiş, bu tarımcı topluluklar, Hidastaların, Mandanların, Omahaların, Pawneelerin ve Wichitaların atalarıdır.

Güneybatı. Güneybatıda birinci binyılın ilk çeyreği boyunca tarımcı topluluklar gelişti. Tarıma Meksika'nın kuzeybatı kesiminden gelen darıyla başlamışlardı. Daha sonra aynı bölgeden gelen seramikle de tanıştılar. Bu tarım köyleri İ.S. 500'e doğru kuruldu ve kuzeye doğru yayıldı. Anasazi Kızılderililerinin atalarını oluşturan bu topluluklar, güneydoğunun Kurak ikliminde ekip-biçmek için başarılı yollar buldular. Nüfus ve uygarlık, gelişmesi de, 700'den 1300'e kadar uzanan dönem içinde en büyük yerleşme merkezleri güneybatı boyunca gelişti: New Meksico'nun batı kesiminde Chaco kanyo-

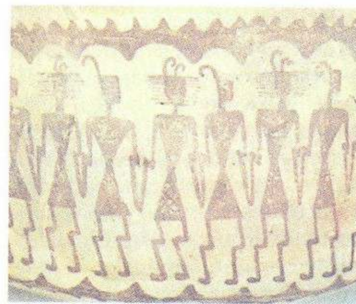

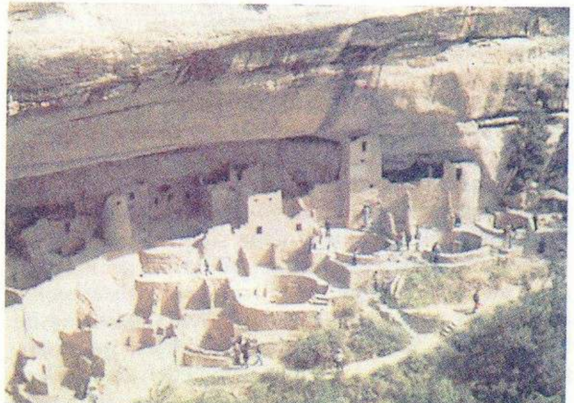

Sazlardan ve kuş tüyünden yapılma bu ördek, Utah'ta bulunmuştur. Nevada'da bulunan söğütten yapılma harman savurma sepeti (altta).

İnsan kafası biçiminde bu boyalı seramik şişe de, Mississippi uygarlığının (İ.S. 700) ürünüdür. Mississippi uygarlığı İ.S. 1500'de doruğuna ulaşmıştır.

(Solda) *Hohokamlardan kalma seramik kâse, törensel bir dans sahnesiyle süslüdür.* (Altta) *Colorado'da Mesa Verde'deki bu saray, Anasazilerden kalma en büyük yapıdır.*

Bu beyaz üstüne siyah boyalı seramik kâse, New Mexico'nun güneybatı kesiminde, Mimbers'te yapılmıştır (İ.Ö. 1000). Sanat özelliği kazanmış bir üslubun ürünüdür. Moğol kültür geleneğinden gelme beyaz üstüne kırmızı işli desenler, kesişen ince hatlar, geometrik biçimde farklı renklerde figürlerin süslenmesinde kullanılmıştır. Kaptaki delik, cenaze törenleriyle ilgilidir.

nunda, kuzeybatı Arizona'da (günümüzdeki adı Flagstaff olan alan), Colorado'nun güneybatı kesiminde Mesa Verde. Yer altında tören odaları bulunan çok odalı ve çok katlı pueblo tarzı evler, gelişmiş ve çok çeşitli seramik geleneği, taş ve kemikten yapılan aletler, süslemeler, sepetler, paspaslar, dokuma çantalar, pamuklu kumaşlar, Anasazi uygarlığının doruk noktası oldu. 1300'den sonra Anasazi toplulukları, biraz da kuru iklimin etkisiyle, tarıma daha elverişli bölgelere çekildiler. Çekildikleri bu bölgelerde Hogi, Zuni ve Rio Grande Pueblo Kızılderilileri, atalarının izinden giderek Eskiçağ uygarlıklarını günümüze aktarmışlardır.

1500 yıllarında Apaçilerin ve Navajoların avcı-toplayıcı ataları, kuzeyden başlayarak, güneybatıya kadar uzanan bölgeyi istila etmeye başladılar. Apaçiler ve Navajolar, Pueblo halklarıyla pek çok konuda anlaşmazlıkları olmasına karşın, zamanla Pueblo uygarlığına, çiftçiliğe, dokumacılığa ve bazı dinsel düşüncelere uyarlanmaya başladılar.

Amerika, Latin (tarih)

Latin Amerika, batı yarıkürenin İspanyolca ve Portekizce konuşulan alanlarını, yani Meksika'yı, Orta ve Güney Amerika'nın büyük kesimlerini ve Batı Hint adalarının bir bölümünü içerir. Genel olarak Kuzey ve Güney Amerika'da avcılık ve bitki toplayıcılığıyla geçinen göçebe topluluklar, dağınık bir biçimde yaşamışlardır. Bununla birlikte, XV. yy'ın sonlarında Avrupalıların bu alanları sömürgeleştirmeleri başladığında, yetiştirilen bitkilerin yavaş yavaş gelişmesi sonucunda, bazı bölgelerde o zamanlar için oldukça yüksek sayılabilecek nüfus yoğunlukları oluşmuştur.

KIZILDERİLİ UYGARLIKLARI

İleri derecede gelişmiş üç Kızılderili uygarlığı, çağdaş insanların dikkatini çekmiştir. Bu uygarlıklar Meksika'nın orta kesimindeki Aztekler uygarlığı, başlangıçlarından günümüze kadar Meksika'nın güney kesiminde ve Guatemala'da yaşamış Mayaların uygarlığı ve And dağları bölgesi ile Peru kıyılarında yaşamış İnkaların uygarlığıdır.

Orta Amerika uygarlığı. Mayaların ve Azteklerin uygarlıklarına "Orta Amerika uygarlığı" adı verilir. Orta Amerika'da en geç İ.Ö. 7000 yıllarından başlanarak bitki yetiştirilmiş, bununla birlikte toplamacılık ve avcılık, en önemli besin kaynakları olmayı sürdürmüşlerdir. İ.Ö. 3500 yıllarında bu bölgedeki halklar yılın büyük bölümünü kalıcı bir yerleşme yerinde geçirirlerdi. İ.Ö. 1500-İ.Ö. 900 arasındaki dönemdeyse köy temelli bir tarım ekonomisi iyice gelişmişti. Veracruz körfezinin güney kıyılarındaki Olmec uygarlığının başlıca Orta Amerika uygarlık yapılarına kaynaklık eden merkez olduğu sanılmaktadır.

İ.Ö. 1200 dolaylarında ortaya çıkan Maya uygarlığı, Olmec kökenliydi. Aralarında piramitlerin ve son derece güzel yontulmuş levhalar ve anı levhalarının da yer aldığı Maya mimarlık anıtlarının çoğu, İ.S. 300-900 arasındaki dönemden kalmıştır. Mayalar düşünce alanında da büyük başarılar elde etmiş, bir yazı sistemi ve yüksek matematiğe dayanılarak hazırlanmış çok doğru bir takvim de geliştirmişlerdi.

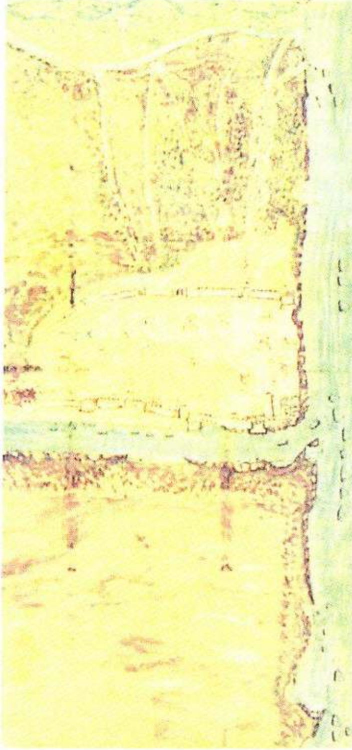
Günümüze kalan etkileyici Maya arkeoloji alanlarının tümü, tören merkezleriydi. Bilim adamları, her yerel toplum tabakalaşmasının en üstünde din adamlarının yer aldığı sonucuna varmışlardır. En büyük merkezi Tikali olan Maya uygarlığı, en parlak dönemini 600-800 yıllarında yaşamıştır. Bu gelişmiş yapılara karşın, Maya merkezlerinde kalıcı bir biçimde oturulmuyordu. Bunlar gerçek kentler değillerdi. Mayaların siyasal yapıları, besin üretim yöntemleri ve aletleri de az gelişmiş topluluklara özgüydü.

Mayaların yükselmelerinin en üst noktasında nereleri ellerinde tuttukları bilinmemektedir; ama Meksika'nın orta ve kıyı kesimlerindeki uygarlıklarla sürekli uygarlık ya da ticaret ilişkileri olmuştur. Maya uygarlığı 900 yıllarında apansızın çökmeye başlamıştır: 1000 yıllarında Yucatan'ın büyük bölümü Olteclerin eline geçmişti. Ama, Aztek devletini ya da İnka İmparatorluğu'nu oluşturmuş halkların tersine, Maya nüfusu günümüzde de açıkça tanınabilmektedir. Bunun nedeni, Maya topraklarının İspanya'dan gelenlerin pek ilgisini çekmemiş olmasına bağlanmaktadır.

Orta Amerika uygarlığını, Olmec uygarlığının yanı sıra, İ.S. 350-650 yıllarında Orta Meksika'da gelişmiş olan Teotihuacan kenti de etkilemiştir. Büyük bir imparatorluğun merkezi haline gelen kentin en kalabalık olduğu dönemindeki nüfusunun 150 000'in üstünde olduğu sanılmaktadır. Teotihuacan da 650 dolaylarında çökmüştür. Ama uygarlığı, üç yüzyıl sonra, kuzeyden gelen göçebe halkların istilaları sonucu bütünlüğünü yitirinceye kadar önemini korumuştur.

Kuzeyli göçebe gruplarından biri, daha sonra Aztekler adını alan Meksikalar ya da Meshicalardır. 1325'te Texcoco gölündeki küçük bir adaya yerleşmişler ve burası Tenochtitlan adıyla Orta Amerika'nın ikinci büyük kent merkezi olmuştur. Aztekler, 1420 yıllarında yaptıkları bir dizi ittifak sayesinde, Orta Meksika vadisinin denetimini ellerine geçirmişlerdir. Bunu izleyen yıllarda, Tenochtitlan büyüyerek, küçük bir kent-devlet olmaktan çıkmış, günümüzün Salvador'una ve Guatemala'ya kadar uzanan büyük bir imparatorluğun merkezi haline gelmiştir.

Hernan Cortes'in yönetimindeki İspanyollar, 1519'da yarı kıtaya geldiklerinde, 1502'de seçilmiş olan Montezuma II, Azteklerin tanrı-kralıydı. İspanyollar Aztek topraklarında ticareti gelişmiş ve büyük bir servet birikimine sahip ileri bir uygarlık buldular.

Meksika'nın güney kesimindeki Yucatan yarımadasında İspanyol yerleşme yeri Villa da Valladolid'in bu planı, 1579'da yapılmıştır. Maya uygarlığının merkezi olan Yucatan, İspanyollar Meksika'ya ulaştıktan sonra da, uzun süre bağımsızlığını korumuş, sonunda 1546'da Francesco de Montejo ile babasının yönetimindeki kuvvetlere boyun eğmek zorunda kalmıştır.

(Üstte) *XVI. yy'da Meksika'da hazırlanmış bu elyazması kitap sayfasında, bir İspanyol askerinin, Aztek hükümdarı Montezuma II'nin elçisini karşılayışı canlandırılmıştır.*

(Altta) *Amerigo Vespucci ve adamlarını, XVI. yy'da Güney Amerika kıyılarına düzenlenen sefer sırasında Kızılderililerle çarpışırken canlandıran bir resim.*

İktidarın büyük bölümü asker soyluların, din adamlarının ve tüccarların elindeydi; bunlar yurttaşları yönetiyor, yurttaşlar da topraksız tarım işçilerini ve köleleri boğaz tokluğuna çalıştırıyorlardı. Tenochtitlan'ın İspanyollar tarafından ele geçirilmesinden üç yüzyıl sonra da, Azteklerin egemenlik alanı, İspanyolların Amerika'yı işgallerinin merkezi olarak kalmıştır.

And uygarlıkları. İspanyollar Yeni Dünya'ya geldiklerinde, Peru kıyılarındaki sulak vadilerde, yaklaşık 6 000 yıldır tarım yapılıyordu. Bölgede yaşayanlar yaklaşık İ.Ö. 2500 yılından beri çok ustaca dokunmuş pamuklu kumaşlar üretiyorlardı. İnkalar öncesi kıyı devletlerinin en büyüğü olan Chimu krallığı bu vadilerde gelişmiştir, Krallığın İ.S. XIV. yy'ın ilk yarısında güçlendiği sanılmaktadır.

Yaklaşık 1250 yıllarından başlayarak Cuzco vadisine yerleşen İnkalar, XV. yy'ın başlarında büyük fetihlere giriştiler. 1460'ta Chimu'yu aldılar. İspanyollar Francisco Pizarro'nun yönetiminde kuzey Peru'da boy gösterdiklerinde, İnkaların kuzeye doğru yayılması sürmekteydi. 1532'de İspanyollar İnka kralı Atahualpa'yı yanında bir altın hazinesiyle birlikte tutsak aldılar. İnka İmparatorluğu Maule ırmağından günümüzdeki Ekvador sınırına kadar uzanıyordu. Cuzco'da oturan yönetim görevlilerinin başında İnka etnik seçkinleri vardı, onların da üstünde tanrı-kral yer alıyordu. İnkalar setler oluşturarak ve sulamayla dağ yamaçlarında tarım yapmışlar, ayrıca dağlarda Machu Picchu gibi büyüleyici kaleler kurmuşlardır.

SÖMÜRGE DÖNEMİ

Latin Amerika'nın ve ABD'nin batısının büyük kesiminin İspanyollar ve Portekizliler tarafından işgali, 1492'de başladı. Kolomb, Hispaniola adasında küçük bir yerleşmeci grubu bıraktı; ertesi yıl büyük bir merkez kurma hazırlıklarıyla geri döndü. Kolomb'un ilk yolculuğu, Castilla Krallığı'nın, Portekizlilerle rekabeti doğrultusunda, Hindistan'a giden bir denizyolu oluşturma çabalarının bir parçasıydı. Portekizli Pedro Cabral da 1500 yılında Brezilya'nın en doğusundaki buruna çıktı; çok geçmeden de ticaret üsleri kuruldu.

Avrupalı evrenbilimcilerin "Yeni Dünya"nın gerçekten varolduğunu öğrenmelerinden sonra, bütün Batı yarıküreye "Amerika" denmeye başlandı. Bu adı 1499-1501 yıllarında bölgenin haritasını çıkaran İtalyan denizcisi Amerigo Vespucci'nin anısına verilmiştir. 1494 Tordesillas antlaşmasıyla bu "dünya", sömürgeleştirmek amacıyla, İspanyol ve Portekiz bölgelerine ayrıldı. Portekiz'in hizmetinde çalışan Vespucci, Brezilya çıkıntısının güneyinde kalan toprakların İspanyol bölgesini oluşturmasına karar verdi. Bu nedenle, güneye o tarihten sonra yapılan keşif gezilerini İspanya için çalışan denizciler gerçekleştirdiler; bunlardan Ferdinand Magellan 1520'de, günümüzde adıyla anılan boğazdan geçerek Büyük Okyanus'a ulaştı.

XV. yy'da yapılmış bu haritada, Antil adalarının ikinci büyük adası Hispaniola görülmektedir. Adada Kolomb, 1493'teki ikinci gezisinde küçük bir yerleşme kurmuş, burası çok geçmeden, Antil adalarındaki İspanyollar ile Amerika kıtası arasındaki ilişkilerin başlıca merkezine dönüşmüştür (Museo Amerigo, Madrid).

Küba'nın İspanyollar tarafından ele geçirilmesini 1511'de Diego de Velazguez başlatmıştır. Velazquez adada birbiri ardına yerleşme yerleri kurdurmuştur. Bunlardan biri de, 1515'de kurulan Havana'dır. Havana'da bir sokağı canlandıran bu resimde, Küba'daki İspanyol ağırlıklı hava da yansıtılmıştır.

Portekizlilerin sömürgeleştirme çalışmaları. Portekizliler 1532 yılına kadar kalıcı merkezler kurmadılar. İki kalıcı yerleşme merkezi (günümüzdeki Sau Paulo yakınında Sao Vicente ile Recife) kurulunca, 1549'da Portekiz, buraya bir genel vali atadı ve günümüzdeki Salvador kenti Sao Salvador (ya da Bahia) adıyla kuruldu. Portekizliler iç kesimlere yönelmeyerek, yerleşme merkezlerini kıyı bölgelerine kurdular. Bununla birlikte, "bandeiras" adıyla yapılan keşif gezileri, Portekiz'in, Tordesillas antlaşmasıyla çizilen çizginin batısında kalan topraklar üstünde de hak iddia etmesine yardımcı oldu. XVII. yy'ın ilk yarısında yapılan "bandeiras"lar, genel olarak Kızılderili köle aramak amacıyla girişilmiş yağmalama seferleriydi; gün geçtikçe de değerli maden arama seferlerine dönüştüler. XVIII. yy'ın sonunda, günümüzdeki Minas Gerais eyaletindeki altın yataklarının bulunmasından sonra, Amerika'ya ilk kitlesel Portekizli akını başladı. Nüfusun ve ekonomik etkinliklerin güneye doğru kayması üstüne, Brezilya'nın başkenti 1763'te Bahia'dan güneye, Rio de Janeiro'ya aktarıldı.

Kıyılardaki Portekiz yönetimini merkezîleştirme doğrultusundaki ilk adımlar, günümüzdeki Rio de Janeiro'nun bulunduğu yerde 1555'te bir yerleşme kurmuş protestan Fransızları çıkarmak için atıldı. Portekiz'in Brezilya üstündeki denetimine daha ciddi bir tehdidi, Portekiz'in İspanyol hükümdarlar tarafından yönetildiği 1580-1640 yıllarında Hollandalılar oluşturdu. Şekerkamışı üretimini, işlenmesini ve Avrupa'da şeker pazarlamasını denetimleri altına almak isteyen Hollandalılar, Portekizlilerin olan Recife dolaylarındaki verimli şekerkamışı topraklarını 1630 - 1654 arasında işgal ettiler. Brezilya'nın kuzeyindeyse, birbiri ardına Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler küçük sömürgeler kurdular: Fransız Guyanası, Hollanda Guyanası (günümüzde Surinam), İngiliz Guyanası (günümüzde Guyana) Bu küçük yerleşmeler, Amerika'da Portekiz sömürgelerinin kurulduğu ilk yıllarda, dış tehditlerle karşı karşıya kaldılar. Öte yandan İspanya da, öteki Avrupalı devletlerden ciddi bir engelleme görmeksizin kendi denetimini kurmayı başardı.

Antil adalarında İspanyollar. İspanyolların Amerika'yı işgal ederken ilk merkezleri, Antil adalarının ikinci büyük adası olan, Aravak kabilelerinin yaşadıkları yoğun nüfuslu Hispaniola adası oldu. İspanyol altın arayıcılarının zorla çalıştırılmaları ve Avrupa'dan gelen hastalıklara karşı dirençleri bulunmaması nedeniyle, Aravaklar çok geçmeden bütünüyle yok oldular. Yerli işçi sayısındaki hızlı düşme, İspanyolları Küba, Jamaika, Bahama adaları ve Porto Riko'ya yöneltti; ama bu bölgelerde de yerli işgücü hızla tükendi. Bu arada, İspanyollar, Antil adalarındaki en büyük altın yatakları olan Küba'daki sınırlı altın yataklarını da kısa sürede tükettiler.

Hispaniola ve başkenti Santo Domingo, Latin Amerika'nın kara kesiminin ele geçirilmesinde ve sömürgeleştirilmesinde ikili bir rol oynamıştır; Keşif gezileri buradan örgütlenip finanse edilmiş, Güney Amerika'nın kuzeyine, Panama'ya, Orta Amerika'ya, Meksika'ya ve günümüzde büyük bölümü ABD sınırları içindeki yerlere yapılan keşif seferlerine katılan subay ve erlerin çoğu, Hispaniola ve Küba'dan gelmişlerdir, Amerika'daki İspanyol yönetim yapısı, ana çizgileriyle ilk defa olarak Hispaniola'da kurulmuştur.

İspanya'dan zengin olma düşleriyle gelerek Amerika'ya yerleşen yoksul İspanyolların bir bölümünün daha başlangıçta Kolomb'a karşı ayaklanmaları, Amerika'da ücretli tarım işçisi olarak çalışmaya niyetleri olmadığını göstermiştir: Zenginlik ve güç istiyorlardı. Taleplerini karşılamak için kurulan başlıca yönetim yapısı, eski İspanyol "encomienda" kurumunun Amerika'ya uyarlanması oldu. Bu kurum, özet olarak kıtaya yerleşen her beyaza belirli sayıda Kızılderili verilmesine dayanıyordu. Kızılderililerden haraç toplamakla ve boğaz tokluğuna çalıştırmakla görevli bir İspanyalı *encomendero* olarak atanıyor, buna karşılık, Kızılderilileri hıristiyanlaştırmayı üstleniyordu. Zorla çalıştırılmaya ve yerel reislere (onlar da imparatorluk yüksek görevlilerine), haraç ödemeye uzun süredir alışık olunan Meksika'daki ve Peru'daki gibi gelişmiş uygarlıkların bulunduğu bölgelerde, "encomienda" sistemi önemli bir rol oynadı.

İspanya'dan gelenler yerli Aravak işgücü kaynağını tükettikten sonra, Afrika'dan siyah köle getirtmeye başladılar. Bununla birlikte, büyük tarım işlemeleri sistemi, XVII. yy'ın sonunda önemli miktarda şekerkamışı ürünü dışsatımı yapmaya yeterli duruma gelinceye kadar, tarlalarda çalıştırmak için Afrika'dan çok sayıda köle getirilmesi, ekonomik bakımdan kârlı olmadı. Bu yüzden,

Meksikalı rahip ve toplumsal reformcu Miquel Hidalgo y Costilla, Meksika bağımsızlık savaşlarının ilk devrimci önderi oldu. Kızılderili ve köylü savaşçılardan oluşturduğu ordu kralcı kuvvetlere yenilince, kilisedeki görevlerinden kovulup, idam edildi.

yaygın biçimde Afrikalı köle çalıştırma, önce, İngilizlerin ve Fransızların yerleşmiş oldukları Küçük Antiller'de ve İngiltere'nin 1655'te işgal ettiği Jamaika'da gerçekleşti. Sonradan adı Haiti'ye dönüştürülen Hispaniola'nın batıda kalan üçte birinde Fransızlar yavaş yavaş, siyah köle emeği temeli üstünde Sömürge Amerikası'nın dışsatıma yönelik en verimli tarım işletmeleri ekonomisini kurdular.

"Encomienda"ya ek olarak, Amerika'daki İspanyol işgalinin kullandığı ikinci önemli araç "villa"ydı ("kent"). Kenti, başlangıçta seçilen, daha sonraysa hem seçimle hem de atamayla göreve gelen üyelerden oluşan bir "cabildo" ("meclis") yönetiyordu. "Cabildo", ilk İspanyol sömürgecilerin İspanya'daki krallık yönetimiyle ilişki kurmada kullandıkları en önemli araçtı. Zaman içinde gelişerek, önemli bir yerel yönetim mekanizması durumuna geldi. İspanya'nın sömürgeleri üstünde denetimi merkezîleştirmesinden sonra öneminin azalmasına karşın, "cabildo", yerel özyönetimin merkezi olarak, XIX. yy'daki ulusçu hareket için de bir odak noktası işlevi gördü. Böylece, Antil adalarındaki Santo Domingo kenti, en önemli bölgesel yönetim merkezi haline geldi. Önemini ancak Meksika'nın orta kesiminin ve İnka İmparatorluğu'nun insan ve maden bakımından zenginliği anlaşıldıktan sonra yitirdi.

İspanyolların yayılması. Karada yapılan fetihlerle İspanyollar, Amerika'daki gelişmiş uygarlıklarla ve olağanüstü maden zenginlikleriyle tanıştılar. Meksika'nın ele geçirilmesi, 1519'da Cortes'in Aztek kralı Montezuma II'yi Tenochtitlan'da tutsak almasıyla başladı. Pizarro'nun da 1532'de İnka imparatoru Atahualpa'yı tutsak almasından sonra, İnka hükümdarı idam edilirken, Cuzco da İspanyollar tarafından işgal edildi. Sonraki yirmi-otuz yıl içinde, İspanya'dan gelenler Şili, Paraguay, ve Kolombiya topraklarına yayıldılar. Kuzeye, günümüzdeki ABD topraklarına da seferler düzenlediler.

Latin Amerika'da bağımsızlık savaşları dönemi, XIX. yy'ın başında ortaya çıkmıştır. Kabartmada Güney Amerikalı devrimci önderler Simon Bolivar ile Jose de San Martin'in buluşmaları canlandırılmıştır.

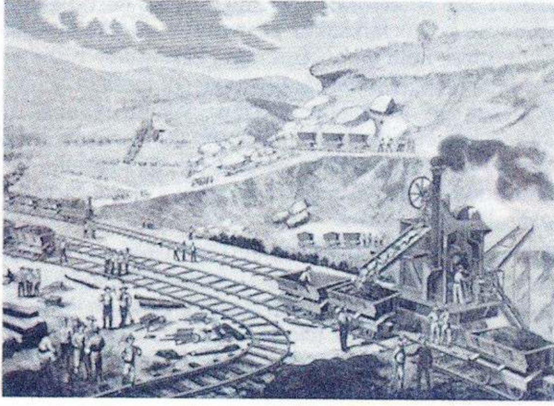
Nispeten küçük İspanyol birlikleri, İnkalara, Azteklere ve öbür Kızılderili halklara kolayca boyun eğdirdiler. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ama aralarından üç etmen son derece önemlidir. Birincisi, Avrupalılar yanlarında, Kızılderili halklar için ikisi de korkutucu olan ileri bir teknoloji ve evcilleştirilmiş hayvanları da getirmişlerdi: Özellikle, savaşçıların ata bindiklerini görmek, Kızılderilileri dehşet içinde bırakmıştı. İkinci etmen, İspanya'dan gelenlerin Kızılderililerin bağışık olmadıkları hastalıkları da birlikte getirmeleriydi. Üçüncü etmen, Azteklerin ve İnkaların siyasal yapılarının son derece tabakalaşmış olması ve her tabakalar piramidinin en üstünde, küçük ve içine girilmesi olanaksız bir grup bulunmasıydı: Bu durumda İspanyolların, en tepeye kendilerinin yerleşmeleri nispeten kolaydı.

Bunu izleyen 150 yıl boyunca İspanya Krallığı, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir yönetim yapısıyla, kendi yetkisini kurmaya çalıştı. Bu yapıda kral naipleri ve genel yöneticiler gibi kişisel temsilciler ve kent "cabildo"sundan "Audiencialar"a (krallık adalet divanı) kadar uzanan bir dizi cunta yer alıyordu. İlk kral naiplikleri, Panama'nın kuzeyindeki bütün toprakları kapsayan Yeni İspanya (1535) ile Panama'nın güneyindeki bütün toprakları kapsayan Peru (1544) oldu. Daha sonra Yeni Granada (1717) ve La Plata'nın (1776) kurulmasıyla, Peru'nun toprakları küçüldü.

Sivil yönetimin dışında, fransisken, augustinusçu ve dominiken misyonerler de hıristiyanlaştırma sürecini yönetmekteydiler. Bazı misyonerler, Kızılderilileri "reduccione"lerde (yani rezervlerde) toplayarak, pasifize etmeye çalıştılar. Bu reduccionelerin en önemlisi, Paraguay'da cizvitler tarafından yönetiliyordu. Cizvitler ayrıca, yerel beyaz toprak soylularının ve kent tüccarlarının oğullarının eğitimciliğini de üstlendiler. Bunlara yalnızca din hizmetlerini yerine getirme yetkileri tanınmıştı. Krallık, parlak yöneticileri doğrudan İspanya'dan yolladı; bunlar da sık sık Amerika'da doğmuş İspanyol kökenlilerle anlaşmazlığa düştüler. Amerika'daki ekonomik çöküntü, derindeki maden damarlarını işletmek için etkili bir teknoloji bulunmaması, İspanyol hükümdarlarının Habsburg soyunun yozlaşması ve öteki Avrupa devletlerinin Antil denizindeki ticaret yollarına gün geçtikçe daha şiddetle saldırmaları, bölgesel beyaz gruplarının yönetimde yüksek görevleri ele geçirme fırsatlarını artırdı.

Bourbonların reformları. 1700'de sona eren İspanyol Habsburg sülalesinin yerine İspanya tahtına çıkan Fransız Bourbon sülalesinden hükümdarlar, daha etkili yönetim yapıları oluşturmak, İspanyol Amerikası'nda bütünlüğü sağlamak istiyorlardı: Amerika'da bütünlüğün sağlanması isteği, "Visitador" (genel ziyaretçi) gönderilmesine kadar sesini pek duyurmamıştı. Galvez'in bu yeniden örgütlemedeki amaçları önemli görevlerdeki bütün sömürgeci beyazları görevlerden alıp, yerlerine İspanya'dan gelme yeni yöneticiler atamak, vergi yapılarında reformlar yaparak ve sömürgeler arası ticareti geliştirerek, İspanya'nın gelirlerini artırmak, Kaliforniya'daki ve Meksika körfezi kıyılarındaki sınırları yabancı saldırılardan korumak ve cizvitleri gerçekten devlet içinde devlet durumuna getirdikleri topraklardan çıkarmaktı.

"Buorbon reformları" diye adlandırılan bu değişikliklerin bazıları, 1770 yıllarında İspanyol Amerikası'nda uygulamaya kondu. Bu reformlarla, sömürgelerin yönetim sistemine yeniden canlılık kazandırıldı. Vergi toplanması merkezîleştirildi; gümüş madenlerinde üretim artırıldı; krallığın özellikle tütün üstünde, tekel hakları sağlandı, bunlar da İspanya'ya külçe altın olarak bü-

Panama kıstağından geçen ve Atlas okyanusu ile Büyük Okyanus'u birbirine bağlayan Panama Kanalı, 1904-14 arasında ABD tarafından yapılmıştır. 1978'de imzalanan anlaşmalarla kanalın tarafsızlığı güvence altına alınmış ve denetiminin 1999'da Panama'ya geçmesi kararlaştırılmıştır.

1960'lı yıllarda Dominik Cumhuriyeti'nde devrimci olaylar yaşandı. 1965'te iç savaşın patlak vermesi üstüne, ABD, "ülkedeki yabancıların yaşamını güvence altına almak için", adaya askerî birlikler gönderdi. OAS'ın örgütlediği 1966 seçimlerinden sonra, ABD birlikleri adadan çekildi.

yük gelir sağladı. Ayrıca, kuzeydeki Kızılderililere düzenlenen seferlerle, yayılmak için yeni alanlar açıldı. Daha etkili savunma önlemleri alınarak öteki Avrupa devletlerine karşı güvenlik sağlandı.

Ama Bourbon reformları İspanyol Amerika'sı'nda çok sayıda sorunun oluşmasına da yardımcı oldu. Sözgelimi, pek çok kırsal alanı, yerel ticaret için gerekli olan madeni paradan yoksun bıraktı. Tekeller, belirlenmiş az sayıda merkezin dışındaki tütün üretimini yok etti. Bölgede üretilen işlenmiş ürünler, İspanya'dan gün geçtikçe daha çok mal getirilmesinden zarar gördü. Artı değerlerin ellerinden alınması, yönetimdeki yerlerini yitirmeleri, üst sınıftan pek çok beyaz sömürgecinin saygınlığına, çoğunlukla da gelirine zarar verdi.

Bu toplulukların İber yarımadasının 1807-08'de Napolyon tarafından işgal edilmesiyle siyasal fırsat bulup, İspanya'ya ayaklanmalarına yolaçan etmenlerden biri, uzun süredir yararlandıkları ayrıcalıklarını yitirmeleriydi. Bu arada Fransız egemenliğine 1804'te son verip, Batı yarıkürede ABD'den sonra ikinci bağımsız devleti kuran "Haiti" örneği de cesaretlerini artırdı.

BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARI

Günümüzdeki Arjantin, Venezuela, Kolombiya ve Şili topraklarında kalan bağımsızlık hareketlerinin önderleri, varlıklı kişiler, genellikle tüccar ve toprak sahipleriydi. Buna karşılık, bir halk ayaklanmasının olduğu Meksika'daki hareketin önde gelen iki önderi, her ikisi de rahip olan ve her ikisi de İspanyolların kendilerine "hak etmedikleri gibi" davrandıklarına inanan Miguel Hidalgo y Costilla ve Jose Maria Moreles y Pavon'du.

Meksika. Hidalgo, 1810'da Guanajuato kentini yağmalayıp, sonra da Guadalupe Meryemi'nin bayrağı altında Mexico City'ye doğru yürüyen bir Kızılderili ayaklanmasını yönetti. Bununla eş zamanlı olarak, Morelos da güneyde başarılı bir gerilla kampanyası yürüttü; yeni bir hükümet kurulmasını ve "zenginliklerin yeniden paylaşılmasını" istedi. Bu rahiplerin ikisi de yakalanıp idam edildi (Hidalgo 1811'de, Morelos 1815'te); ama büyük toprak sahipleri artık sürekli ölüm korkusuyla yaşamaktaydılar.

Meksika'nın kesin bağımsızlığını 1821'de kısa bir süre için Agustin I adıyla ülkeyi yöneten, Meksika'da doğmuş İspanyollardan Augustin de İturbide ilan etti. Halk ayaklanmalarına karşı savaşan rejimi, artık krallık yasalarını umursamayan geleneksel beyaz sömürgeciler sınıfının çıkarlarını temsil etti. Halk yığınlarınaysa birşey vermedi.

Güney Amerika. Güney Amerika'da İspanyolları yenmeye yönelik ilk silahlı çabalar, La Plata kral naipliğinin merkezi Buenos Aires'te ve genel valiliğin merkezi Caracas'ta örgütlendi. Bu kentlerden, Caracas büyük ölçüde İspanya'dan gelenlerin, Buenos Aires de büyük ölçüde kıtada doğmuş beyazların ellerinde tuttukları, yeni gelişmekte olan dışsatım ekonomisinin merkezleriydi. Her iki ordu da İspanyollar karşısında yenildi; ama liderleri yakalanamadı.

Güneyde devrimci güçler, Arjantinli Jose de San Martin'in yönetiminde yeniden örgütlendiler, San Martin Şilili general Bernardo O'Higgins'le birlikte Mendoza'dan yola çıkıp, And dağlarını aşarak Şili'nin orta kesimindeki vadiye yönelen bir saldırıyı yönetti. İspanyol kuvvetlerinin 1818'de kesin yenilgiye uğramalarından sonra, San Martin deniz yoluyla Peru'ya gitti; iç vadilerse İspanyol kuvvetlerinin elinde kaldı.

Kuzeyde Simon Bolivar, Venezuela'nın iç kesimlerinde bir ordu toplayıp, And dağlarını aşarak, Kolombiya'daki Boyaca dağlık bölgesinde İspanyol birliklerini yenilgiye uğrattı (1819). Sonra Venezuela'ya geri döndü ve 1821'de yeni kurulan Büyük Kolombiya (günümüzdeki Kolombiya, Venezuela, Ekvador ve Panama) Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına seçildi. Bir süre sonra büyük bir orduyla güneye Peru'ya giderek, İspanyolları 1822'de Quito yakınında bir dağ yamacında yendikten sonra, Guayaquil'de San Martin'le buluştu. Peru'nun biçimsel olarak bağımsızlığını ilan etmiş olan San Martin, o tarihten sonra savaşımı Bolivar'ın ve kendi baş yardımcısı Antonio Jose de Sucre'nin ellerini bırakarak, kamu yaşamından çekildi.

Lima'daki tüccarlar ve toprak sahipleri, Bolivar'a bir kurtarıcıdan çok karışıklık çıkaran bir yabancı gözüyle baktılar; 1750'den önceki yetkilerinin yeniden sağlanmasını istediler ve Yukarı Peru'nun (günümüzde Bolivya) Cumhuriyet'ten ayrı tutulmasını sindiremediler. 1826'da Bolivar başkenti Bogota'ya döndüyse de, 15 yıllık bir savaştan sonra ortaya çıkan güçlü bölgecilik, bütün kıtayı kapsayacak tek bir devlet ülküsüne gölge düşürdü, Büyük Kolombiya devletinin bütünlüğünü koruyamadı.

ULUSAL DÖNEM

Latin Amerika'nın kara kesiminde, bağımsız uluslar, İspanyol ve Portekiz egemenliği sırasında örgütlenmiş büyük yönetim birimlerinin içinde ortaya çıktılar.

Şili'nin marksçı cumhurbaşkanı Salvador Allende (solda), *Şili'yi sosyalist bir devlete dönüştürme girişimini sona erdiren bir darbeyle devrilmiştir. Allende'nin 1973'te devrilmesinde CİA'nın parmağının bulunduğunun anlaşılması, ABD'nin Latin Amerika'ya müdahalesi konusundaki tartışmaları şiddetlendirmiştir.*

İspanyol-Amerikan bölgeciliği. XIX. yy'ın başındaki nispeten kısa bir dönem içinde, pek çok bölgede İspanyol egemenliği çöktü. Peru Kral naipliği içindeki Şili 1818'de, Peru da 1821'de bağımsızlıklarına kavuştular. 1822'de Yeni İspanya, Meksika'ya dönüştü; Yeni Granada da Büyük Kolombiya'ya katıldı. La Plata bölgelerinden Paraguay 1813'te, Arjantin 1816'da, Bolivya 1825'te, Uruguay da önce Arjantin'le, sonra Brezilya'yla uzun bir çekişmeden sonra 1828'de bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Eski İspanyol topraklarının çoğu için en önemli sorun, sınırları içindeki farklı bölgeler üstünde yetki sağlanmasıydı. Meksika kısa sürede Guatemala, El Salvador, Kosta Rika, Honduras ve Nikaragua üstündeki denetimini yitirdi; bu ülkeler önce Orta Amerika Federasyonu'nu oluşturdular. Sonra da bağımsız devletlere dönüştüler. Texas devrimi ve Meksika Savaşı (1846-48) sonucunda Meksika Texas'ı, Kaliforniya'yı, Arizona'yı ve New Mexico'yu ABD'ye bırakmak zorunda kaldı. Büyük Meksika gibi, Büyük Kolombiya da çok geçmeden parçalandı. 1830'da Venezuela ve Ekvador'un ayrılmasıyla, Bolivar'ın düşü sona erdi. Panama da, Panama kanalının yapılmasıyla ilgili anlaşmazlık sırasında, 1903'te Kolombiya'dan bağımsızlığını elde etti.

Yeni devletlerin sınır bölgelerinde nüfus azdı. Ulusal sınırların son derece belirsiz olması devletlerarası sorunlara yolaçtı. 1879-1884 arasında Şili, Büyük Okyanus savaşı sırasında Peru ve Bolivya'ya karşı savaştı. Bu savaş bittikten sonra da, Tacna-Arica anlaşmazlığı patlak verdi ve 1929'a kadar sürdü. Arjantin Brezilya ve Uruguay'a karşı direndiği yıkıcı Üçlü İttifak Savaşı'nda (1865-1870) Paraguay, erkek nüfusunun büyük bölümümü yitirdi. Ama 1932-35 Chaco savaşında Bolivya'yı yenerek, öcünü aldı. Latin Amerika devletlerinin bazıları arasındaki sınır çekişmeleri hâlâ sürmektedir. XIX. yy'ın başındaki dev bağımsız uluslar düşü, İspanyol Amerikası'nda büyük ölçüde gerçekleşmemiş, yerini bölgesel anlaşmazlıklar almıştır.

Brezilya. Buna karşılık Portekiz Amerikası, bütün bölgesel çeşitliliklere karşın birliğini korumayı başardı. 1822'de Brezilya, Pedro I'in yönetiminde bağımsız bir imparatorluk oldu. 1889'da imparatorluk devrildi; yerine cumhuriyet yönetimi kuruldu; eyaletlerde bölgesel siyasal partiler örgütlendi. Her parti yerel ekonomik çıkarları dile getiriyordu ama, bu çıkarlar bir bölgeden öbürüne büyük farklılıklar göstermiyordu. Brezilya'nın ekonomisi, köle emeği üstünde gelişmişti ve nispeten dar kıyı şeridiyle sınırlıydı. Bütün kıyı bölgesinin ekonomisi tarım ürünleri dışsatıma bağımlıydı. Bu nedenle, ülkedeki bütün bölgeler, o dönemde dünyanın en güçlü devleti olan İngiltere'nin serbest ticaret siyasetini benimsediler. 1930 yıllarına kadar ortaya ulusal çapta bir siyasal örgüt çıkmadı.

Antil adaları. Küba devriminin 1898 İspanya-Amerika savaşından sonra doruk noktasına ulaşıp, adayı bağımsızlığa kavuşturmasına kadar İspanya, Küba ve Porto Riko'yu sömürge olarak elinde tuttu. O tarihten sonra da Porto Riko, ABD'nin denetimine girdi. Bağımsızlığını elde eden ilk Latin Amerika ülkesi Haiti, aynı zamanda da modern dünyanın ilk bağımsız siyah devletiydi de. Bununla birlikte iç siyasetin denetimi melezler ile siyahlar arasında sürekli el değiştirdi. Haiti'nin egemenliği, 1844'te Donimik Cumhuriyeti'nin kurulmasına yolaçtı; ama bu cumhuriyet. ABD'deki Ayrılık Savaşı sırasında, İspanyollar tarafından yeniden aşağı yukarı ilhak edildi.

Antil adalarının geri kalan bölümü Avrupalıların denetiminde kaldı ve şekerkamışı tarım işletmeleri ekonomisi sürdü. XIX. yy'ın başlarında köle ticareti ve kölelik kaldırıldıktan sonra, adalardaki eski sömürgeler büyük ölçüde siyah kaldılar. Trinidad gibi yeni şekerkamışı sömürgelerine XIX. yy'ın sonunda Doğu Hindistan'dan büyük sayıda sözleşmeli işçi getirilmesi, bu nüfusun ırksal açıdan farklılaşmasına ve karışmasına yolaçtı.

Siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişme. Bağımsızlığın ilk yarım yüzyılında Latin Amerika ulusları, uzun süren bağımsızlık savaşının olumsuz etkilerinden, ulusal düzeyde siyasal yasallık eksikliğinden ve yerelleşmiş ekonomik gelişmeden zarar gördüler. Geleneksel, sömürgede doğmuş beyazların yönetimleri, genellikle Mestizo (Avrupalı-Kızılderili karışımı melez) kökenli bir ulusal askerî önderin ("Caudillo") desteği olmadan denetimi sağlamakta güçlük çektiler. Meksika'da Antonio Lopez de Santa Anna, merkezî yönetim gereksinmesi sayesinde beş kez işbaşına geldi. Venezuela'da yönetim, Jose Antonio Paez'i denetimi sağlamaya çağırdı.

XIX. yy'ın ortalarında etkilerinin artmasından yararlanan, genellikle kentlerde yaşayan beyazlardan oluşan liberaller, muhafazakâr ideolojiye gün geçtikçe daha çok muhalefet etmeye başladılar. Liberal saldırılar, yüzyılın sonunda Latin Amerika ülkelerinin çoğunda katolik kilisesinin geleneksel konumunu değiştirmesine yardımcı oldu. Yüzyılın ikinci yarısındaki liberal eğilimlere karşı çıkan bazı "caudillo"lar, seçimleri ekonomik gelişmenin iyice pekişmesine kadar ertelediler. Meksika'daki Porfirio Diaz bunun başlıca örneklerinden biridir. Bazı ilk liberaller de, başlangıçta buna benzer bir tavır takındılar: Venezuela'daki Antonio Guzman Blanco, vb.

XIX. yy'ın son çeyreğinde, Güney Amerika'da nüfusun merkezi Büyük Okyanus kıyısından Atlas okyanusu kıyısına kaydı. Avrupa'ya yapılan tarım ürünü ve işlenmiş ürün dışsatımının sağladığı ekonomik patlama Arjantin, Uruguay ve Brezilya'da işçi talebini yükseltti. Bunun sonucunda İtalya, İspanya, Portekiz ve Almanya'dan Latin Amerika'ya büyük bir Avrupalı göçmen dalgası aktı. Yeni göçmenler başka kentlere yerleştiler; Birinci Dünya Savaşı sırasında, Buenos Aires nüfusunun önemli bir çoğunluğu yurt dışı doğumluydu.

Aşağı yukarı aynı sıralarda, pek çok ülke, seçilmiş sivil yönetimlerin devlet üstündeki denetimini sağlamasına yardımcı olması için, kendi profesyonel askerî kuv-

vetlerini oluşturmaya başladılar. Profesyonel ordu, göçmenlerin çocukları için çekici bir meslek oldu. Güçlendirilen ordular, modern silahlar üstündeki tekellerinden ve ulusal taşımacılık sisteminin gelişmesinden de yararlanarak, yeni bir "caudillo" tipinin ortaya çıkmasına olanak verdi.

Yeni subay sınıfının kendi iktidarını ilan etmesi ve etkisiz gördüğü bir siyasal sistemin yerini alması için önemli bir bunalım yeterliydi. 1930'a doğru patlak veren dünya iktisadi bunalımı, beklenen kıvılcım oldu. Brezilya'da Getulio Vargas, *Estado Nova* ("Yeni Devlet") adı verilen ve askerî desteğe dayanan bir tür devlet korporatizmi kurdu. Arjantin'de ordunun yaptığı bir dizi darbe, Juan Peron'un iktidara gelmesini sağladı. Peron'un kurduğu ilk rejim (1946-55), halk tarafından büyük ölçüde desteklenmesine karşın, ustaca kılık değiştirmiş bir askerî diktatörlüktü. Bu tip diktatörler Kızılderili ve melez köylülerin desteğinden çok, kentlerdeki işçilerin desteğini aradılar. 1950 yıllarından önce, yalnızca Meksika'da köylüler önemli bir siyasal rol oynadılar ve toprakların önemli ölçüde yeniden dağıtılmasını sağladılar.

İkinci Dünya Savaşı'nda Batı demokrasilerinin ve SSCB'nin, Avrupa'daki faşist rejimler karşısında zafer kazanmasından sonra, pek çok Latin Amerika yönetimini, yerleşmiş eşitsizlikler sarstı. 1959'da Küba'da Fidel Castro'nun devriminin başarıya ulaşması ve bu ülkenin kısa süre sonra komünist ülkeler topluluğuna katılması, toplumsal ve iktisadi reformlar yönünde baskıyı artırdı. Ama aynı zamanda da, sol bir devrim korkusunu da yaygınlaştırdı. Güçlü ABD'nin de paylaştığı bu korku, ABD'nin 1965'te Dominik Cumhuriyeti'ne askerî kuvvet yollamasına, 1973'te Şili'de halk oyuyla iktidara gelmiş Salvador Allende'nin devrilmesine açıkça gözyummasına, hattâ devrilmesinde rol oynamasına yolaçtı. 1980 yıllarında Nikaragua'da sandinistalara karşı gerilla savaşına girişen Contraları destekledi ve ekonomik baskı uygulayarak serbest seçimlerin yapılmasına, böylece marksçı Sandinista rejiminin sona ermesine yolaçtı. Bunun yanı sıra, ABD, marksçı yönetimi görevinden almak için Grenada'yı işgal etti; marksçı gerillalara karşı verdiği savaşta Salvador yönetimine, insan haklarını ihlal etmeyi sürdürmesine karşın, ekonomik ve askerî yardım sağladı. 1989'da ABD birlikleri Panama'yı işgal edip general Manuel Noriega'yı görevinden aldılar; Noriega ABD'ye götürülerek uyuşturucu kaçakçılığı yaptığı savıyla yargılandı ve kırk yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Günümüzdeki sorunlar. Latin Amerika'da ulusçuluk duygusu güçlüdür. Ekvador ile Peru arasındaki toprak anlaşmazlığı sürmektedir. Guatemala'nın Belize üstündeki hak iddiaları, sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili bir ortak komisyonda incelenmektedir. Bu durumda, pek çok Latin Amerika hükümetinin ABD'nin çok sayıda müdahalede bulunmasından duydukları hoşnutsuzluğun arkasında, ulusal egemenlik ilkesi yer almaktadır.

Latin Amerika'da 1940 yıllarından bu yana ekonomik gelişme, siyasete de, uluslararası ilişkilere de egemen olmuştur. Sağ hükümetler de, sol hükümetler de, uluslararası tekellerin kendi kaynaklarını sömürdüklerine, Uluslararası Para Fonu (İMF) gibi uluslararası kredi kuruluşlarının, verdikleri krediler karşılığında ekonomik öğütler vermelerinin egemenliklerine müdahale olduğuna inanmaktadırlar. Yüksek düzeydeki dış borçların, gelişme çabalarını engellemesi sürmekte ve kredi veren ülkelerle ilişkileri karmaşıklaştırmaktadır. Pek çok ülkede, yeni hükümetler, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapma çabalarını yenilemekte ve bir çatışmalar ve geniş çaplı ulusIaştırmalar döneminden sonra, başlıca sanayi kollarının özelleştirilmesi eğilimi yeniden güçlenmektedir.

Latin Amerika'daki yeni bir olgu da, bölgesel işbirliğinin artmasıdır. Meksika ve ABD, Kanada'nın da katılımıyla, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulması doğrultusunda adımlar atmışlardır, Başkan Bush döneminde, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Orta Amerika'yı birbirine bağlayacak, yarıküre çapında bir serbest ticaret bölgesi kurulması düşüncesi ortaya atılmıştır. Orta Amerika Serbest Mübadele Birliği ya da Orta Amerika Ortak Pazarı, And Ülkeleri Topluluğu ve Antil ülkelerindeki CARİCOM gibi bazı bölgesel gümrük birlikleri zaten yürürlüktedir. Soğuk savaşın sona ermesi ve Avrupa Topluluğu gibi başka bölgesel ticaret bloklarının gelişmesi, pek çok Latin Amerika hükümetinde ulusal çıkarların ciddi bir biçimde yeniden değerlenderilmesine yol açmış ve yeni tavırları olanaklı kılmıştır. Sözgelimi Brezilya ile Arjantin, aralarındaki nükleer silah yarışını durdurma konusunda anlaşmışlardır; bu anlaşma, bölgeye bilgisayar, vb. başka teknolojilerin satılması üstündeki sınırlamaların kaldırılması olanağını sağlamıştır.

Sürmekte olan sorunlar arasında hızlı nüfus artışı, toprakların eşitsiz dağılımı, yasa dışı uyuşturucu üretimi sayılabilir. Bu sorunlar pek çok Latin Amerika ülkesinde sermaye-yoğun, teknolojik bakımdan çok ileri ekonomilerin kurulmasının önünde engel oluşturmayı sürdürmektedir. ABD, uyuşturucu kaçakçılarına karşı verilen savaşa teknik yardım sağlamaktadır. Peru, köylüleri kokain üretiminden yasal ürünler üretimine geçmeye özendirecek önlemler almıştır. Kolombiya'da, gerilla ayaklanmalarını sona erdirmeye yönelik ilerlemeler kaydedilmiştir. El Salvador ve Guatemala'da yıllardır süren iç savaşlar uzlaşmalarla sona erme evresine gelmiştir. 1980 yıllarının sonunda gözlemlenen askerî yönetimlerden demokratik yoldan seçilmiş hükümetlere geçiş, bölgede önemli büyüme yaratacak bir dizi toplumsal ve ekonomik programın uygulanmasına olanak sağlamıştır.

Amerika, Latin (edebiyat)

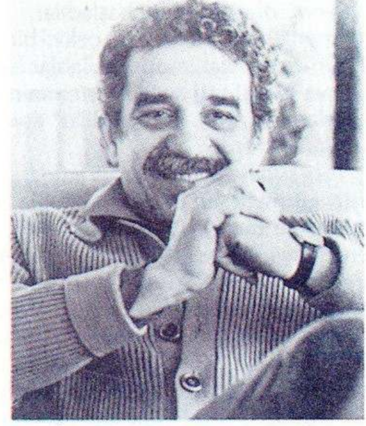
1960'larda roman yazımındaki canlanma sonucu Latin Amerika edebiyatı, XX.yy'ın ikinci yarısında dünyanın dikkatini çekti. Başlıca Avrupa dillerine çevrilen Latin Amerika romanları, konularının özgünlüğü - tamamıyla var olan Latin Amerika gerçeği- ve zengin yaratıcı tarzları nedeniyle eleştirmenlerin ve halkın ilgisini çekti. Latin Amerika edebiyatı önemli boyutlara ulaşan verimiyle kendini kanıtlamakla kalmadı, gerçekleştirdiği «roman patlaması»yla Latin Amerika edebiyatının yalnızca bölgesel ürünler olmadığını, tam tersine dünya edebiyatına yön verdiğini de kanıtladı.

Ulusal ve erken sömürge yazıları. Çok iyi bildikleri şövalye aşkları ve biraz da İncil'in dışında XV. ve XVI. yy'da Latin Amerika'ya ilk gelen Avrupalıların getirdikleri kültür birikimine alt yapı oluşturacak hiçbir edebi örnek yoktu. Bu nedenle Kristof Kolomb ve Amerigo Vespucci Latin Amerika'yı kendi bildikleri edebiyat türleriyle anlattılar. Aynı biçimde, ilk Conquistador'ların ve sömürgecilerin tarih yapıtlarında da yarı gerçek, yarı hayali kahramanlık ve cesaret öyküleriyle birlikte yalnızlık temaları yer alır. Topraklar ve bu toprakların sakinliği, genellikle, Avrupa'nın çok sevilen soylu merhametsizliğiyle anlatılmıştır. Uygulamadaysa yerliler aşırı çalıştırılarak köleleştirilmiş ve kültürleri yok edilmişti.

Yeni Dünya'da yaşayan yerli kabilelerin temsil ettiği

Pablo Neruda (1904-73)

Gabriel Garcia Marquez (1928-)

uygarlık düzeyi çok geniş bir alana yayılıyordu. Yalnızca Büyük Maya, İnka ve Aztek uygarlıklarından kalma bazı örnekeleri katolik keşişler korumuştur. Mayaların felsefesini, kozmolojisini ve tarihini içeren kutsal kitapları *Popol Vuh* bu olağanüstü kültüre ait bir örnektir. Fransisken Fray Bernardino de Sahagun (yaklaşık 1500-90), o zaman Yeni İspanya olarak anılan Meksika tarihini yazdı; Peru genel valiliğinden görevli Garcilaso İnca de la Vega, Kolomböncesi Peru'daki yaşamın yanı sıra daha sonraki fetihleri ve iç savaşları anlattığı *Krallık Açımlaması*'nı (1609-17) yazdı.

XVI. ve XVII. yy. Latin Amerika edebiyatı, Avrupalı okuyucu için, çoğunlukla, yeni fethedilen toprakları anlatan eserlerden oluştu. Egzotik kuşları, tropik bitkilerin cıvıl cıvıl renklerini, tuhaf yerlileri ve bunların tapınaklarını ve dinsel törenlerini anlatırken yazarlar, yapay bir şaşkınlıkla abartılı dil arasında kararsız kaldılar; ayrıca bazen kendi kahramanlıklarını ve fetihlerini yücelterek yazdılar. Bu olayın en ilginç öyküsü belki de Bernal Diaz del Castillo'nun (1492-1584) *Meksika'nın Fethinin Gerçek Tarihi* kitabında (1632) anlatılmıştır. Bu hayret verici tarih yapıtının yazarı,Cortes ordusunda çarpışırken başından geçenleri canlı olarak anlatır. Yazarın belleği müthiş ve yazısı da canlı ve bilgiçce iddialarla donatılmıştır.

Yapıtların çoğu fethi cesaret ve kahramanlık yönüyle alsa da, bu olayı eleştirenler de yok değildi. *Brevisima Relacion de La Destiuccion de Las İndias* (Kızılderililerin Yok Edilişinin Kısa Tarih, 1552) ile İspanyol hanedanının ve onun temsilcilerinin zulmünü ve yerli nüfusun katledişini anlatan Fray Bartolome de Las Casas en başarılı ve en seçkin eleştiri örneğini verdi. Onun bu savunması Ispanya kralını, yerlilere yapılan suistimalleri hafifletmek için yönetmelik yayınlamak zorunda bıraktı.

Sömürgeleşme sona erdikten sonra, 1690'da, Meksikalı Carlos de Siguenzay Gongora'nın yazdığı gibi, gezi, macera ve korsan öyküleri yazılmaya başlandı. En lüks genel valilik saraylarında, Meksika ve Lima'da, İspanyol sarayındaki tarzın bir taklidi olan barok nazmı moda oldu.

Meksikalı bir rahibe olan Juanna Ines de la Cruz, Meksika sarayında dramatik parçaları, şiirleri ve kaliteli bilimsel ve felsefi yazılarıyla ün kazandı. La Cruz İspanyol sömürge döneminin en önemli kişisi olarak tanınır.

Bağımsızlık edebiyatı. XVIII.yy'da ve özellikle de XIX. yy. başında, bağımsızlık yaklaştıkça Latin Amerikalılar arasında yeni bir hareketlenme gözlendi. Edebiyatçıların çoğu bu dönemde Yeni Dünya'da doğan Avrupalıların torunları olan (yerleşik beyaz kuşağın) kreolllerdi ve bunlar İspanya'ya değil kendi ulusal topraklarına bağlıydılar ve ulusal bir kimlikleri vardı. 1810'da Venezuela, Meksika ve Buenos Aires'de bağımsızlık ilan edildi. 1820'lere gelmeden kıtanın hemen hemen tamamı kendini İspanyol idaresinden kurtardı. Kendi kendini yönetme döneminde çeşitli ulusal edebiyatlar türedi ve artık konu hem toprak, hem de yerleşik halk olarak yerliler, melezler ya da melezlerdi. Bu noktada kendi kültürel kimliklerini oluşturmaları gerektiğini farkeden şairler, bağımsızlık savaşları ve kahramanlık üstüne eserler yarattı. Jose Joaguin Olmedo'nun (1790-1847) *La Victoria de Junin a Bolivar*'ı (Junin Zaferi: Bolivar'a Marş, 1825) bu eserlerin en iyi örneğidir.

Jose Maria Heredia'nın (1803-39) *En el Teocalli de Cholula* (Cholula Piramidinde, 1820) adlı şiir kitabında ve Esteban Echeverria'nın *La Cantiva* (Tutsak, 1837) şiirinde yüceltilen konu yerlilerdi. Andres Bello ve -farklı bir bakış açısıyla- Domingo Faustino Sarmento Yeni Dünya'da kullanılan İspanyolca için bir dilbilgisi oluşturmaya uğraştılar; ayrıca, her ikisi de, çevre tasvirlerinden oluşan çalışmalar yaparken Sarmiento, ulusal lider Juan Facundo Quiroga üstüne yaptığı çalışmada *Caudillismo*'ya (askeri diktatörlük) saldırdı. Bu noktada barbarlık ve uygarlığın Latin Amerika yaşamında mücadele edilen ve birlikte yaşanan bir şey olduğu görülüyor. Gelecek zaferi korumak birçok yazarın canla başla sarıldığı bir görevdi; ancak, bunun yanısıra, çok yakında kaybolmak üzere olan kovboyların ve kırsal yaşamın nostaljisini de yaşadılar. Bu gelenekteki en önemli eser olan Jose Hernandez'in *Martin Fierro* (1872) adlı yapıtı Arjantin'in ulusal şiiri oldu.

Modernizm. XIX.yy'ın son on yılında Latin Amerika'ya özgü bir edebiyatın gerekliliğini gösteren modernizm hareketi yaşandı. Doğrudan şiiri etkileyen ancak aynı zamanda nesri de ilgilendiren bu edebiyat okulu, hem biçim, hem de içerik bakımından önemli bir şiirsel yenilik yaratmıştır. En önemli yorumcusu Nikaragualı Ruber Dario'dur. Fransız şiir geleneğinin yanı sıra, İspanyol nazmına yeni ses bileşimlerine ve anıştırmalara dayanan bir esneklik getirmeye çalıştı. Paris ve İspanya'nın yanı sıra birçok komşu ülkede yaşayan Dario, ayrıca, Latin Amerika'nın bütün olarak anavatan olduğu fikrini de yaydı. Dario, böylece, hem yeniliklerin evrenselleşmesini, hem de Latin Amerika'nın geçmiş ve geleceğine ilişkin gerçeklerin tutkusunu canlandırdı. Kübalı Jose Marti'yse yurdunun bağımsızlığa kavuşması için etkin bir çaba harcadı.

Meksika devrimi ve bölge edebiyatı. XX. yy'ın başında, bölgesel roman oluştu. Bölgesel roman, herhangi romantik bir idealleştirme olmaksızın bölgeyi ve insanla-

rını ve içinde bulundukları coğrafi koşullara özgü yaşam tarzlarını anlatmaya çalıştı. XX.yy'ın ilk yıllarında üretilen romanların konusu, pampadaki kovboy, kauçuk ya da şekerkamışı tarlalarındaki gündelikçiler, Venezuela ovalarındaki çiftçiler ve kulübelerdeki yerlilerdi. Bolivyalı Alcides Arguedas'ın *Raza de Bronce*'su (Tunç Irk, 1919), Arjantinli Ricardo Güiraldes'in *Don Segundo Sobmra*'sı (Pampadaki Gölgeler,1926), Venezuelalı Romulo Gallegos'un *Donna Barbara*'sı (1929), Kolombiyalı Jose Eustasio Riviera'nın *La Voragine*'sii (Burgaç, 1924); Ekvatorlu Jorge İcaza'nın *Huasipungo*'su (1934) ve Arjantinli Horacio Quiroga' nın orman öyküleri bu dönemde üretilen en güzel şiir örnekleridir.

Bu dönemde, Meksika Devrimi de mücadele sırasında ve sonrasında üretilen şiir ve roman dizileriyle kendi ürünlerini verdi. Dönemin en ünlü romanı, Mariano Azuela'nın *Los de Abajo*'ydu (1916). Madero'nun desteğiyle savaşan yazarın bu romanı, Meksika devriminden (1910-1920) yalnızca zarar gören ve sefalet içine düşen köylü bir savaşçının yaşamındaki iniş çıkışları anlatır. Romantik yazarlardan farklı olarak, bölgesel roman yazanlar Latin Amerika manzaralarının korkunçluğu karşısında öylece donup kalmadan haksızlığın hâlâ kol gezdiğini ve siyasal bağımsızlığın haksızlıkları ortadan kaldırmadığını farkettiler. Geçen yüzyılda faydacı Avrupa düşüncesinin etkisiyle sorgulamadan kabul edilen öğelerle birleşen ve çok yeni olmayan toplumsal birimlerin çok farklı, çeşitli, vahşi ve gelişmemiş Amerikan gerçeğine yetmediği görülmeye başlandı. Bu romancılar bazen vahşet ve devrimle ilişkili öğelerle bile zulüm görenlerin içinde bulundukları durumdan umutsuz olarak, ama daima *Los de Abajo*'daki savaşçı köylü ve İcaza'nın yapıtlarındaki yerlide olduğu gibi toprak insanının saflığını vurguladılar. Paris tarzını benimseyen bir yazarın kaleme aldığı *Don Segindo Sobara* bile ruhsal zenginliğin salonlarda değil, toprakta bulunduğunu savunmaktadır.

Brezilyalı modernistler. XX. yy. başlarında, merkezi Sao Paulo olan Brezilya modernist hareketi de benzer bir kültürel bağımsızlığı farklı yollardan elde etmeye başladı. Tüm diğer Latin Amerika ülkelerinin geçtiği aşamalardan Brezilya da geçmişti; ancak Brezilya, siyasal ve kültürel bağımsızlığı daha geç geldi. Brezilya'nın ilk imparatoru Pedro I, Portekiz sülalesinin yasal üyesiydi. Brezilya'nın Portekiz'e karşı bağımsızlığını 1822'de ilan etmesine karşın, ülke 1889'a kadar krallık kurallarına uydu ve Rio de Janeiro'daki mahkemenin hâkimiyeti altında kaldı.

Bu şekilde Portekiz kültürüne bağlı kalan Brezilya'da, Brezilyalı yazarlar yavaş yavaş kendi topraklarına ve etnik insan karışımına ilişkin eserler verme sorumluluğu duymaya başladılar. Çok sayıda köle bulunması, kültüre ayırt edilir bir Afrika özelliği kattı ve Portekiz kökenli olmayan göçmenlerin etkisiyle yeni ulus kendi sesini buldu ve kullandı.

Yüzyıl başlarında, Joaguim Maria Machado de Assis'in *Dom Casmurro*'su (1899, Graça Aranna (1868-1931) ve Eucyldes da Cunha'nın (1866-1909) yapıtları hem kırsal kesim hem de kent hayatını anlatmıştır. 1922'de modernist grup (1890'ların İspanyol-dili modernsitlerinden farklıdır) kendilerini yeni bir akımın üyeleri olarak ilan edip yepyeni bir döneme geçtiler, sayısız magazin ve küçük yayınlarda nazım ve düzyazı denemeleri yaptılar. Büyük bir edebiyat etkinliği denizden uzak iç bölgelere yayılarak, büyük kent merkezlerinin dışındaki bölgelerde de kültür düzeyini artırmaya başladı. Geçmişte Bahia ve Minas Gerais eyaletleri etkin ama kısa ömürlü edebiyat hareketlerine sahne oldular. Mario de Andrade modernist grubun en önemli öncülerindendi.

Yakın dönem Latin Amerika edebiyatı. Brezilya'da modernizmden bu yana en ünlüsü somut şiir olan bir dizi yeni akım doğdu ve hem şiir hem de düzyazı Avrupa etkisiyle gelişmeye devam etti. Yakın yıllarda çok iyi tanınan Brezilyalı yazarlar arasında düzyazıda Sorge Amado, Erico Verissimo, Oswald de Andrade (1890-1954), Clarice Lispector (1925-77), Joao Guimares Rosa (1908-67) ve Raguel de Queiros, şiirdeyse Carlos Drummond de Andrade, Joao Cabral de Melo Neto, Vinicius de Moraes (1913-80) ve Jorge de Lima (1893-1953) yer alır.

Ulusal ve ırksal sorunlara bir tepki oluşturan Porto Riko edebiyatı ancak yakın yıllarda kendine gelebildi. Emilio Belaual, Manuel Mendez Ballester, Francisco Arrivi ve Rene Marques'in (1919-79) - özellikle *La Careta* (1951) oyunuyla ünlüdür - çalışmalarıyla renkli bir tiyatro hareketi belirdi. Enrique Laguerre ve Pedro Juan Soto öykü dalında önemli bir yer edindiler. Şiirde Luis Pales Matos (1898-1959) "uygarlık" denilen kültür emperyalizmine karşı "primitivizm" temasının öncülüğünü yaptı.

Latin Amerika'nın kalanı için, genel şiir niteliğinin ötesinde, çağdaş düzyazı saygınlık kazandığı, yazarların çoğunun Fransız romancıların ve "yeni roman" gibi edebi türlerin tanıttığı teknikleri ve - bir yandan da kişisel tarzını ve Latin Amerika'nın sesini koruyarak - Faulkner gibi Amerikalı yazarların yeniliklerini deneyerek başarıya ulaştıkları rahatlıkla söylenebilir. Bu kuşaktaki roman ve öykü yazarları arasında Meksikalı Carlos Fuentes ve Juan Rulfo, Kübalı Alejo Caroentier, Arjantinli Jorge Luis Borges, Julio Cortazar ve Manuel Puig, Uruguaylı Juan Carlos Onetti, Kolombiyalı Gabriel Garcia Marquez, Perulu Mario Vargas Llosa ve Jose Maria Arguedas (1911-69) ile Şilili Jose Donoso yer alır. 1960'ların canlanmasını sağlayan bu yazarlar, modernlik ve evrensellik gereği ile kendi tanımlarını kaynaştırmayı başardılar. Latin Amerika'ya has özellikleri kaybetmedikleri halde çağdaş Avrupa ve Kuzey Amerika'da daha geniş bir kitleye ulaşacak biçimde düşüncelerini anlattılar.

Birçok romanda ulusun yakın geçmişinin tekrar değerlendirilmesi ve yeni yönlerin saptanması için öneriler bir arada yer alır. Bunlar, Avrupalı örnekleri bir kenara iten yeni Latin Amerikan bilincinden, hemen hemen uydurma bir ulusal geçmişe kadar uzanır. Tarihin her döneminde, her başarılı seçimde ya da her hatada Latin Amerikalılar kendi tarih bilinçlerini geliştirdiler ve yazarlar da bu bilincin oluşumunda çok etkin bir rol üstlendiler. Örneğin, Pablo Neruda'nın ünlü *Canto General*'i (1950) tüm Latin Amerika'nın - topraklarının, tarihinin ve insanının - bir özetidir. Cesar Vallejo şiirinde tüm kıta hıristiyanları için üzüntüsünü dile getirir; Nicanor Parra sıradan tecrübenin basmakalıplığını alaya alır; Ernesto Cardenal ise Latin Amerikalıları, temelde, hıristyanlıkta bulunan tüm insanların özgür olması felsefesini benimsemeye ve eyleme davet eder. Nicolas Guillen, İspanyol kültürüne Afrika kültürünün karışmasını en başarılı biçimde kutlayan şairdir. Lirik, gerçeküstücü ve hatta somut şiir yazan Octavio Paz kozmopolit geleneğin en iyi örneğidir.

Zulüm ve sürgün. Latin Amerikalı yazarlar yaşamlarını biçimlendiren tarihi olaylardan uzak kalmayıp bu yayınlara şahit olabilselerdi, siyasal zulmün sıkıntısını da çekmek zorunda kalacaklardı. Birçok Brezilyalı şairin Angola'ya sürüldüğü koloni döneminden birçok yazarın ülkesine döndüğü bağımsızlık dönemine kadar La-

tin Amerika gerçeği hakkında yazmanın bedeli çoğunlukla sürgündü. Bugün birçok genç Latin Amerikalı yazar, dillerinden ve sorunların kaynağından uzak olmalarına rağmen, her ikisi hakkında yazmaya devam etmektedi.

Amerika, Latin (müzik ve dans)

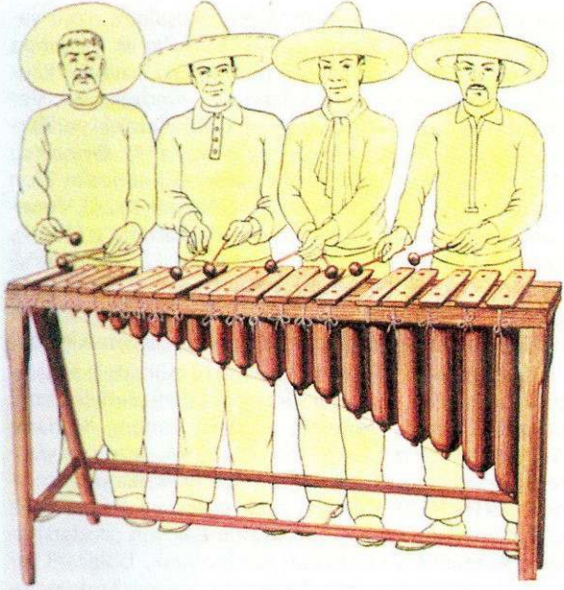
Burada kullanılan Latin Amerika deyimi, Amerika'da, Birleşik Devletler'in güneyinde kalan bölgeyi ve Antiller'in iç kesimini kapsar. Bu büyük alanın müziği, coğrafi bir ayrımdan öte, etnik öğelerin (Avrupalı [özellikle İber yarımadasından], Amerika yerlisi, Afrikalı ve melez) farklılığına göre biçimlenmektedir.

Latin Amerika'da sömürge döneminde (XVI.-XIX. yy'da) Amerika yerlilerinin nüfusu azaldı ve geleneksel Kızılderili müzik kültürüne zarar verildi ya da İber müziğiyle kaynaştırıldı. XVI.yy. İspanyol tarihçilerinin verdikleri bilgilerin ve hiyerogliflerle çanak çömlek süslemelerinde görülen aletlerin dışında, bölgenin günümüzdeki müziği, aztek, İnka ve Maya uygarlıklarından ve Latin Amerika'nın fethinden önceki dönemden kalan müziğin gerçek yapısını kavramaya yardımcı olur. Bölgede Davullar, ziller, kemanlar, ince uzun davullar (derin kütükler), düdükler, flütler ve kamış ya da borudan yapılan çalgılar bulunmuştur; bununla birlikte, telli sazları eksiktir. *Yaravi* ve *huayna* şarkılarında ve bunların dans biçimlerinde, modern Amerika yerlileri, bas davul, arp ve değişik biçimlerde gitarlar gibi Avrupa'ya has çalgıların yanı sıra, hâlâ, flüt ve kamış ya da borudan yapılan çalgıları çokça kullanırlar. Bugün Amerika kızılderilileri, arkaik İspanyol modellere ya da Afrika kökenli Marimbalara dayanan, arplar, kemençeler ve gitarlar kullanmaktadırlar. Sadece Belli Tropikal bölgelerde (Amazon bölgesi gibi) yerli çalgılarla yorumlanan ve karışık olmayan bir Amerikan müziği bulunmaktadır.

İber yarımadası kökenli birçok şarkı ve dansta 3/4 ve 6/8'li ölçüyü (hemiola), arpların, kemençelerin, gitarların ve villancico gibi yapılı biçimlerden alınan şarkı tiplerini değiştirme görüşü geniş kitlelerde rağbet görmektedir. Bu şarkı biçimleri arasında, Meksika'nın *corrido*'su, Brezilya'nın *desafio*'su, And ülkelerinin *copla*'sı ve Güney Amerika, Antiller ve Meksika'nın *décima*'sı sayılabilir. Bununla birlikte birkaç İber tarzı, özgün biçimiyle korunmuştur; karma şarkı ve dans tarzları, konu, yapı, koreografi ve ruh olarak bölgesel özellikler taşır. Bunlar, Arjantin'den *zamba*, Şili ve Bolivya'dan *cueca*, Kolombiya'dan *bambuko*, Venezuela'dan *joropo*, Meksika'dan *jarabe* ve *huapango* ve Küba'dan *son* ve *punto*'dur. Bunlarda, genellikle, çift olarak ve ayakları yere vurarak ve eşarp sallanarak dans edilir.

Zenci nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler, Antiller, Doğu-Orta Amerika, Venezuela, Brezilya ve Kolombiya-Ekvador kıyıları gibi tropikal kıyılardır. Çok ritmli, «ostinato»ların (sık sık tekrarlanan müzik notaları) yoğun olarak kullanıldığı, tekrarlanan kısa bölümlere dayalı doğaçlamaların yapıldığı Afrika müziğine yakın biçimlerdir. Hem değiştirilmemiş, hem de uyarlanmış biçimlerde Afrika çalgıları, değişik bölgesel adlarda ve çeşitli biçimlerde bulunur. Bunlar arasında uzun davullar, üçlü davullar (konga), demir gonglar, sukabağı çalgıları (guiro), çubuklar (klave), iç ya da dış ziller (marakas, şekere), sanza (*marimbula*) ve marimbalar vardır. "Çelik davul"u karşılayan bir çalgı yoksa da çeşitli davul biçimlerine rastlanır. Brezilya'nın Yoruba kökenli kandomble'si, Küba'nın lukumi'si ve Haiti'nin voodoo'su gibi birçok Afrika biçimi, Afrika'daki dinler ile kaynaşmıştır. Daha karma kültüre dayalı Afrika kökenli Amerika müziği, Brezilya'nın kırsal kesiminden *samba de morro* (karnaval sambası), Dominik Cumhuriyeti ve Haiti'den *merengue*, Porto Riko'dan *bomba* ve *plena* ve Küba'dan *rumba, konga, guaraça, son* ve *son montuno* ulusal folklor müziğine dönüşmüştür. Rumba'dan esinlenilerek geliştirilen Salsa, New York'un İspanyol ve Antil kökenli nüfusunun popüler müziği haline gelmiştir.

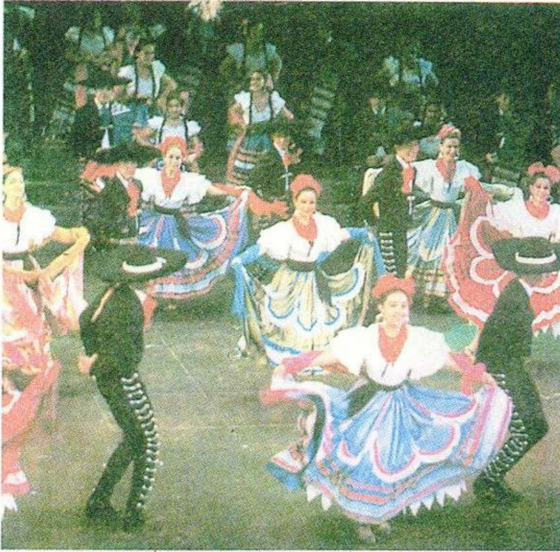
Kitlesel medyanın sayesinde, kozmopolit biçimler hâlâ Latin kökenli halklarda ve uluslararası alanda popüler olmaktadır. Bunlar arasında Küba'dan bolero ve danzon, Arjantin'den tango, Brezilya'dan samba ve bossa nova, Trinidad'dan kalipso, ve Kolombiya'dan kumbiya başta gelir. Jamaika'nın Reggar'si, üslup ve ruh olarak, Antiller'in Latin müziklerinden çok, "sul"a yakındır. XVI.yy'dan XIX.yy'a kadar, birçok Latin Amerika "sanat" müziği, çağdaş Avrupalı modellerini etkilemiştir. Kızılderili besteciler, sömürgelerde doğan Avrupalı besteciler ve müzisyenler, hem aile geleneklerine hem sömürge kültürlerine yakın müzikler bestelediler ve çaldılar. Bununla birlikte, XX.yy'da bazı besteciler geleneksel folklorlarına ve kabile müziğine dayanan "ulusal seslerini" keşfettiler (ya da onu yeni bir yapılanmaya götürdüler). Bunlar arasında, Brezilyalı Heitor

Marimba, rezonanslı kutuların üstüne çakılmış tahta çubuklardan oluşan vurmalı bir çalgıdır. Latin Amerika marimbası, su kabaklarının yerine tahta ses kutularının yerleştirilmesiyle Afrika'daki aslından esinlenerek yapılmıştır.

Mamman, silindir biçimli, çevresi tahta çubuklarla sağlamlaştırılmış tek başlı bir davuldur. Çıplak el ve tahta bir çubukla çalınan manman, Haiti "voodoo"sunda kullanılan vurmalı çalgılardan biridir.

Sömürge öncesi dönemlerden beri dans, Latin Amerika'da sanatın önemli bir öğesidir. Meksika grubu Ballet Folklórica, geleneksel temalara ve folklor tarihine dayanan şaşırtıcı gösterilerinde zengin Meksika kültürünün öğelerini kullanırlar.

Villa-Lobos ve Meksikalı Manuel Ponce, Carlos Chavez, Silvestre Revueltas ve Blas Glaindo sayılabilir. Diğer besteciler, ulusaldan önce evrenseli teknik olarak öne çıkarmışlardır: bunların arasında; Arjantin'den Alberto Ginastera ve Mauricio Kagel, Brezilya'dan Camargo Guarnieri, Şili'den Domingo Santa Cruz Wilson, Juan Orrego-Salas ve Meksika'dan Julian Carrilo önde gelen sanatçılardır.

Amerika, Latin (sanat ve mimarlık)

Latin Amerika sanat ve mimarlığı terimi, Meksika, Orta Amerika ve Güney Amerika'yı sömürgeleştiren Avrupalıların ve onların ardından gelenlerin sanat ve mimarlığını belirtir. Avrupalıların Yeni Dünya'yı keşfinden bu yana, böylesine geniş bir alana yayılan sanat ve mimarlık iki evrede gelişti. XV. yy'ın sonlarında başlayan ve bağımsızlık savaşının sona ermesinden sonra, yani XIX. yy'ın başlarında sona eren birinci evre, sömürge dönemi evresidir. Meksika'da, XX. yy'ın başlarında gerçekleşen devrim, ikinci evrenin (mimarlık, resim ve heykelde modern gelişmelerin ortaya çıkması) başlangıcıdır. Diğer Latin Amerika ülkelerinde, genellikle hemen Meksika'dakinin ardından benzer gelişmeler gerçekleşmişse de ikinci evrenin başlangıç tarihleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Avrupalıların gelişinden binlerce yıl önce de Yeni Dünya'da çok gelişmiş uygarlıklar vardı. Kolomböncesi dönemin çok önemli Amerika kentleri, İspanyolların, Aztek (1519-21) ve İnka (1531) topraklarını fethettiği zamana kadar, Andlar'dan, Orta Meksika ve Maya bölgesine (Yucatan ve Orta Amerika) kadar yayılmıştı. Peru'nun çölsü kıyılarında, güneşte kurutulmuş çamurdan tuğlalarla yapılmış ve çokrenkli kabartma heykellerle süslü evlerin yıkıntıları, Chan Chan'da (I.S. 1200-1450) ve diğer bölgelerde bol bol görülebilir; ustaca kesilmiş taşlarla gerçekleştirilen yapılar Cuzco, Machu Picchu (I.S. 1450-1532) ve Andlar'ın yüksek bazı yerlerinde hâlâ ayakta durmaktadır. Meksika'da, toprak ve taştan yapılmış ve alçıyla kusursuz biçimde sıvanmış piramitler de Kolomböncesi dönemin mimarisinin güzel örnekleridir. Meksikanın orta vadilerinde büyük bir kent merkezi olan Teotihuacán (İ.Ö. 200- I.S.750) imparatorluk dönemi Roma'sından daha geniş bir alana yayılıyordu. O dönem insanlarınca kutsal sayılan Teotihuacan, caddeleriyle, piramitleriyle, saraylarıyla ve büyük kent merkezinin çevresindeki meydanlarıyla görkemli bir kentti.

Kolomböncesi sanatının ve mimarlığının temel özelliği, resim, heykel ve mimarlığı, estetik biçimde birleştiren tek bir senteze ulaştırmasıdır. Bu sentezleme eğilimi, sömürge döneminde ortaya çıkan barok üslubunda da görülebilir; hatta günümüz modern Latin Amerika mimarisinin de çok sık rastlanan bir özelliğidir.

Amerika kökenli sanatlarının çok azı fetihten sonra da yaşayabilmiştir. XVI. yy'dan sonra da yaşayabilmiş Amerika kökenli sanatların içinde günümüze ulaşan en iyi örnek, Meksika Kızılderililerince elyazmalar içinde bulunan resimlerdir. Soyut insan resimlerine yer veren Kolomböncesi erken üsluplar, fırçanın, kalemin ve hatta ağaç kabuğunun ve yerel materyallerin yerine, Avrupa'dan getirilen kâğıdın kullanılmaya başalamasıyla daha Avrupalı biçimsel yaklaşımlara yönelinmesine yolaçmıştır. Kolomböncesi Meksika'dan kalan bir başka sanat da kuş tüyü mozayık yapımı olmuştur. Burada da sanatçılar, Aztek kralları için elbise yapımından, piskoposluk tacı süslemelerine ya da başka dinsel eşyaların yapımına geçmişlerdir. Peru'da da, parlak bir ağaçtan yapılmış ve İnka geleneğinde oyularak boyanmış desenlerle süslü su içme tekneleri (*keru*) yapımı da ufak tefek değişikliklerle sömürge döneminde de devam etmiştir.

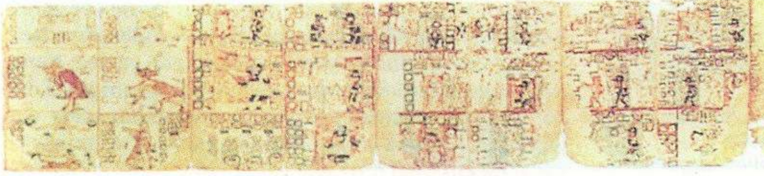
XVI. yy'da başlayan halk sanatı geleneği bütün Latin Amerika'ya yayılmıştır. Bunlar, uzun süre çevreden kopan önemli sanat merkezlerinden yayılan yeni etkilerin ardından ortaya çıkan ve üslupların örneksenmesiyle oluşturulmuş bir sanatı simgeler. Meksika'daki Zacatecas katedralinin (1752) dış yüzündeki oymalarda görüldüğü gibi, ustaca ama ilkel bir üslupta yapılmış, azizlerin heykellerini ve çokrenkli resimlerini kapsayan Santoslar halk sanatının tipik örnekleridir. Andlar bölgesindeki pek çok kilisenin dış yüzündeki kabartma desenler yerel kumaşlardaki desenleri andırmaktadır. Bu özel halk sanatına bazen, geleneksel Kızılderili çizgileri, hıristiyan öğelerle birleştirdiği için *mestizo* (karışık) sanat da denir. Bu sanatın başlıca merkezleri Ayacucho ve Arequipa gibi Peru kentleridir.

SÖMÜRGE DÖNEMİ

Sömürge döneminde, özellikle Avrupalıların fetih hareketini sürdürdükleri sırada, İspanyolların gelmesinden önceki uygarlığın henüz devam edebildiği yerlerde, çok görkemli mimarlık örnekleri sunan kentler ve yerel resim ve heykel okulları ortaya çıktı. Peru'da başlıca İnka merkezlerinden biri olan Cuzco, sömürge döneminde, büyük kiliseleri, dinsel yapıları ve saraylarıyla göz kamaştırıcı bir kentti. Sömürge dönemi resim gelenekleri arasında, Altın varağı bolca kullanan Cuzco okulu da burada gelişti. Azteklerin başkenti Tenochtitlan, Yeni Dünya'nın en zengin kral naipliğinin ve başpiskoposluğunun bulunduğu Mexico City'dir; Mexico City bazen hâlâ saraylar kenti olarak nitelendirilir ve kentteki resim okulu sömürge dönemi resim okullarının en önemlilerinden biridir. Bu başkentlerin kültürel uydusu durumundaki kentler, Cuzco için Bogota ve Quito, Mexico City için Puebla ve Oaxaw'dır. Sömürge döneminde, Arjantin'deki Buenos Aires, Şili'deki Santiago, Meksika'daki Monterrey ve Guatemala'daki Antigua, yukarıda sıralananlara oranla, kültürel üstünlüklerinden çok madencilik, ticaret ya da yönetimsel özellik-

(Sağda) *Peru'nun Cuzco yakınlarındaki eski İnca yerleşim bölgesi Machu Picchu (İ.S. 1450-1532).*

(Altta) *Barbonicus Kodeksi, Kolomböncesi Aztek resimli elyazmalarının günümüze kalan dört örneğinden biridir (Bourbon Saray Kütüphanesi, Paris).*

(Altta) *Quito'da (Ekvador) ortaya çıkarılan XVI. yy'dan kalma ağaçtan boyanmış aziz figürü*

leri sayesinde öne çıkmışlardır.

Diğer büyük Yeni Dünya sömürgelelerinin tersine, eski Portekiz sömürgesi Brezilya, gelişmiş bir Kızılderili kültürü üzerine kurulmamıştır. Fakat başlıca sömürge merkezlerindeki - Bahia, Recife, Bélem - ve Mimas Gerais bölgesindeki madencilik kentlerindeki resim, heykel ve mimarlığın hepsi bir ileri karakol bölgesinden çok bir metropol çevrede yaratılmış olmanın izlerini taşırlar.

Yerel hükümetlere daha fazla özerklik tanınması sayesinde, Meksika ve Peru'daki genellikle daha bölgesel kalan üslupların tersine, Brezilya'da benimsenen üslupla Lizbon ile denizaşırı dünya arasındaki sık bağlar yüzünden Avrupa'daki plastik sanatlar akımına daha yakın olmuştur.

Onaltıncı Yüzyıl. XVI. yy'ın başlıca özelliği; büyük boyutlu kamu binalarının (bunların pek azı hâlâ ayaktadır), özellikle augustinusçular, dominikenler ve fransiskenlerce birçok dinsel yapının ve büyük katedralin yapılması olmuştur. İlk fatihler ve din adamları, o zamanın İspanya'sında uygulanan mimarlık üsluplarına ilişkin bilgilerle birlikte pek çok sanat eserini de - resim ve heykeller - beraberlerinde getirmişlerdir. Bu üsluplar geç gotik dönemi kubbeli kiliseleri, sivri uçlu kemerler, payandalar ve ağ biçiminde taş süslü pencerelerden oluşur.

Erken dönemin dinsel yapılarına egemen olan bu geç Gotik üslup, sık sık plateresk ya da erken İspanya rönesansı üslubundaki dış yüz ya da iç mihraplarla kaynaştırılmıştır. Bu üslupların birleşimi, yapımı 1512'de başlayan ve Yeni Dünya'daki en eski katedral olan, Hispaniola'daki Santo Domingo katedralinde gömülmektedir. XVI. yy'ın sona ermesinden sonra Mexico City, Guadalajara ve Puebla'da (bu sonuncusunun planlarını Claudio de Arciniega çizdi; 1528-93) kilise planı üzerine inşa edilmiş üç misli büyük avlulu pekçok katedralde ileri yapım teknikleri ortaya çıkmıştır.

İspanyolların yeni sömürgelerine getirdikleri bir başka üslup da, hıristiyanlar için çalışan doğulu sanatçıların üsluplarına verilen bir ad olan Mudejar'dır. Mudejar üslubunun Yeni Dünya'da, özellikle Güney Amerika ve Antil adalarında, ençok görülen örneği, incelikle oyulmuş ve boyanmış, açık tahta kirişli, kasalı tavanlardır. Bu tavanlar karşılıklı birbirine geçen çizgisel biçimlerin yıldız yıldız birleştiği soyut Doğu motifleriyle süslenmişlerdir. Bu Doğu motifleri binaların dış yüzeylerinde de kullanılmıştır. Lima saraylarının tahta kepenklerle kapalı balkonları, İslâm dünyasının İspanya ya da Kuzey Afrika'da gerçekleştirdiği benzer örnekleri anımsatmaktadır.

Sömürge dönemi boyunca, ilk kentlerin kurulmasından başlayarak, askeri mimari önemli rol oynamıştır. Küba'nın Havana'sında, Meksika'nın Acapulco'sunda, Peru'nun Lima'sında, gene Meksika'nın Veracruz'unda, Panama City'de ve Porto Riko'nun San Juan'ındaki şatolar, tahkim edilmiş kent surları ve kaleler, sömürgeleri yağmacı korsanlardan ve savaş zamanında yabancı donanmalardan korumak için yapılmış askeri mimarlık örneklerinin en önemlileri arasında sayılabilir.

Kent planlamacılığı da erken sömürge döneminde kurulması gereken yeni kentler ve kasabalar nedeniyle çok önemli olmuştur. Söz gelimi, Meksika'da kurulan Ispanyol kentleri, alçak tepeler üzerindeki yerli köylerini daha iyi kontrol edebilmek için açık ve kolay erişebilir yerlere aktarıldılar. Meksika'daki Pueblo'da olduğu gibi, yeni köyler kurulurken düzenli Avrupa Rönesans planları esas alındı: Cadde ağları ve kent merkezini oluşturan bir meydan. Bu meydanlar da, ya bölge kilisesi ya da kentin önemine göre, katedral, toplantı salonu, hapishane, krallığın önemli kişilerinin konutları gibi diğer kamu binaları ve -bir katedral kenti olması durumunda- piskopos ya da başpiskoposun sarayı yapılmıştır.

Resim sanatında, erken sömürge dönemi resimlerini süsleyen freskler, grizeller (heykelmiş izlenimi veren gri gölgeler) halinde yapılmıştır. Başlıca XVI. yy. ressamları arasında, Avrupa'dan Güney Amerika'ya göç eden, İtalya doğumlu Bernardo Bitti (1548-1610) ve Hollanda'dan Meksika'ya göç eden Simon Pereyns (XVI. yy'ın ikinci yarısında yapıtlar verdi) sayılabilir. Her ikisi de Pereyns'in St. Christopher katedralinde (1588; Meksika) olduğu gibi, küçültülmüş beden ölçüleri, küçük kafalar ve özel yüz ifadeleriyle ortaya çıkan maniyerist üslupta resimler yapmışlardır. İspanya'da olduğu gibi sömürgelerde de resimde çoğunlukla dinsel konular işlenmiştir: Kilise azizlerinin, İsa'nın ve Meryem'in yaşamını anlatan

İspanya'nın XIX. yüzyılda Yeni Dünya'daki başkenti Lima'nın (Peru) mimarisi, Kızılderili kültürünün kendi kimliğini sürdürdüğü diğer Peru kentlerine oranla daha çok İspanyol etkisinde kalmıştır. Lima başpiskoposunun sarayı, çağdaş İspanyol binalarının motiflerini örnekseyen yapısıyla, Doğu mimarisi üslubunu yansıtmaktadır.

resimler. Dünyevi konular portrelerle sınırlı kalmış, manzara resimleriyse yapılmamıştır.

Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl. XVII. yy'ın başından sömürge döneminin sonuna kadar, barok üslup İspanyol ve Portekiz sömürgelerine egemen olmuştur. Barok üslubun birkaç evresi, anıtsal mimaride ve sömürge döneminde yapılan kiliselerin ağaç oyma mihraplarında açıkça görülmektedir. Barok mihrapların arkasına, tavana kadar uzanan resimli ve yaldızlanmış sahne benzeri yapılar yerleştirilmiştir. XVII. yy'ın başlarında, Avrupa'daki plateresk gelenekten alınan dev sütunlar görülmeye başlar. Bolca çiçek ve meyve motifleriyle süslü, sarmal biçimli bu kolonlar, XVII.yy'da barok üslubuyla yapılan mihrapların başlıca öğelerinden biri olmuştur. Bu sütunların arkalarındaki duvarlar karşılıklı düzenlemeleri, yüzey örgüleri ve renklerinin önemli bir dekoratif rol oynaması sayesinde, oldukça dinamik hale getirilmiştir. Böylece, duvarlar, sütunların mekânda birbiri ardınca sıralanmaları ya da üst üste yığılmaları sayesinde, düz yüzeyler olmaktan çıkarak içbükey ya da dışbükey hale gelmişlerdir.

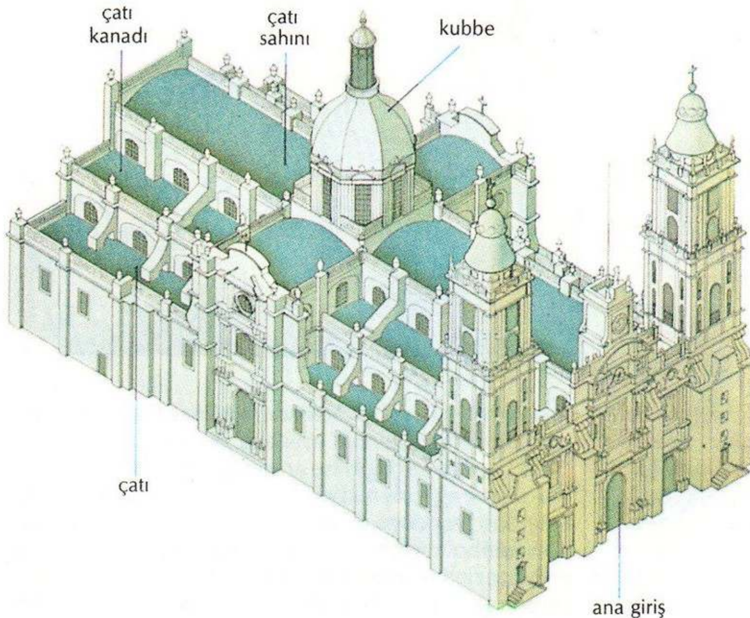
Sömürge dönemi mimarlık tasarıları, XVIII. yy'da büyük bir artış göstermiştir. Üniversite ve diğer eğitim binalarının yanı sıra, Meksika'daki Taxco ve Guanajuato gibi zengin maden kasabalarında olduğu üzere, pek çok bölge kilisesi yapılmıştır. Bunlar tipik biçimde çapraz avlu ve yan kolları kapatan bir kubbeden oluşan, haç planlı yapılardır. Altın mihraplar, resimler ve ipek, saten ya da kadife kumaşlar giydirilmiş, çokrenkli heykellerle süslenmiştir.

1718'de, İspanya'dan Meksika'ya gelen Jerónimo Balbás (1706-50), Mexico City katedralinde ve Krallar Mihrabında gösterişli sütunların kullanılmasını sağlamıştır. Ünlü İspanyol mimar Jose de Churriguera'den sonra çurigera tarzı olarak adlandırılacak olan dekorasyon üslubu yüzyılın geri kalan bölümünde sütun mimarisine egemen olmuştur. Bu üslup, daha çok, kilise saray ve kamu binalarının dış yüzeyleriyle mihraplarda ve hattâ resim motiflerinde kullanılmıştır. Bu üsluba göre yapılan sütunların çapraz bölümleri karedir ve derin yatay kesimlerle üç eşit olmayan parçaya bölünmüştür. Genellikle heykeller ve yaldızlı bitki, meyve ve çiçeklerle kaplıdırlar. Yukardaki kısımlar da, kilisenin bütün yan duvarlarını ya da yan mihrabın duvarlarını kapladıklarında muhteşem bir görüntü oluşturacak biçimde işlenmişlerdir.

Kentlerde sayısız sarayın yapılması ve ülkedeki büyük inşaat, XVIII. yy'daki sömürgecilerin tarımdan elde ettikleri zenginliği gösterir. Marques de Jarol de Berrio'nun (yaklaşık 1760'larda; Mexico City) şık evinde görüldüğü gibi, kent sarayı tipik olarak binanın önünde bulunan geniş bir avluyla yol tarafından at ve arabaların girmesine elverişli bir girişten oluşur. Avludan geçen yol merdivenlerle resmî odaların (yemek odası, salon, oturma odası, yatak odaları, ve hattâ bazı zengin evlerinde özel küçük bir kilise) bulunduğu birinci kata bağlanır. Bahçedeki diğer yollar plana göre ahırlara ya da arabaların yerleştirildiği binalara, mutfağa, çamaşırhaneye ya da diğer hizmet binalarına gider. Saray duvarlarındaki heykel süslemeler genellikle kilisede kullanılanlardan oluşur.

Dış duvarlardaki heykellerin yanısıra, sık sık aile arması ve duvarda bir hücrenin içinde de koruyucu azizin heykeli bulunur.

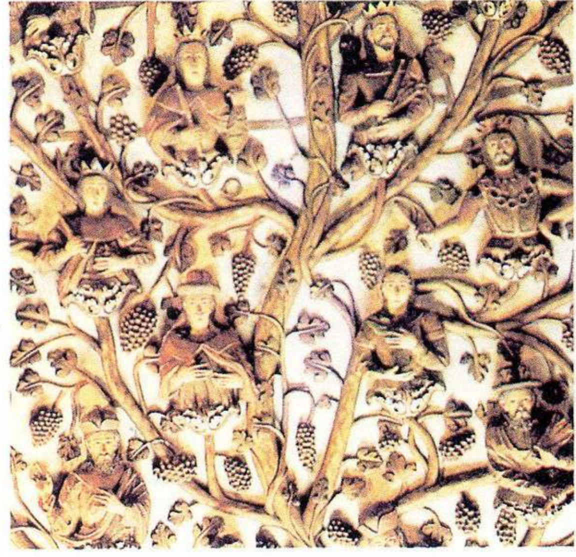
XVII. ve XVIII. yy'larda portre resmi çok yaygınlaştı. Sömürge soylularının varlıklı üyeleri en gösterişli ve res-

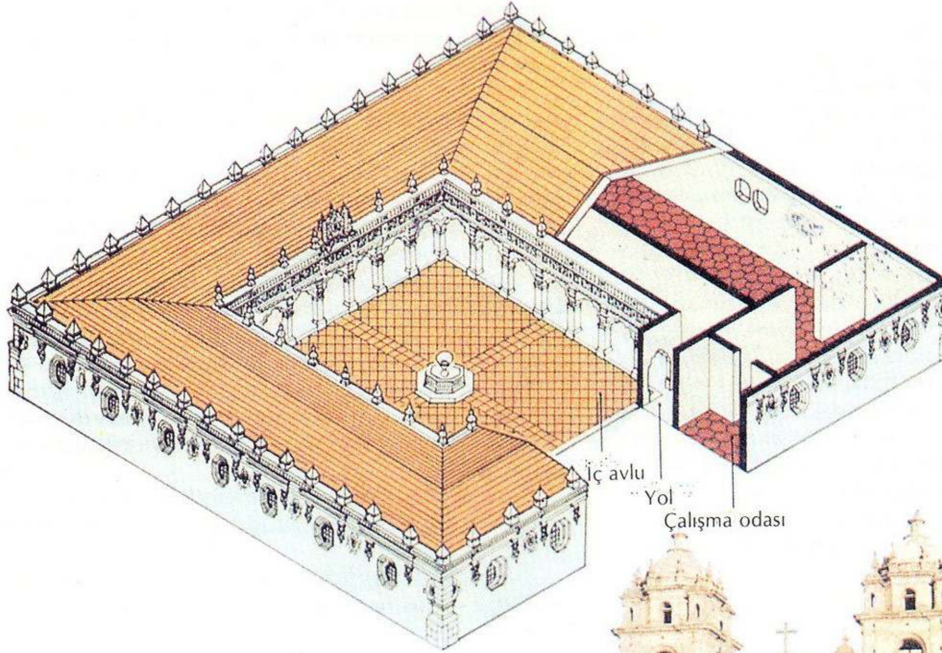

Eski bir Aztek tapınağının bulunduğu yerde kurulan Mexico City katedrali (1563-1667), Meksika'daki en büyük kilisedir. Kral Felipe II'nin mimarı olan Alonso Perez de Castaneda, katedralin planını, XVI. yy'da İspanya'da yapılmış Jaen katedralinden örneksemiştir. Katedralin kiliseye benzeyen planı, gotik ve barok mimari üsluplarının bir bileşimidir. XVIII. yy'ın sonlarıyla XIX. yy'ın başlarında, İspanyol mimar Manuel Tolsa, kubbe ve kemerleri tasarlamış ve dış süslemelerle, katedralin ön cephesine bir saat eklemiştir.

(Solda) *Çurigera üslubu, İspanyol rokoko döneminde gelişmiştir. Guanajuato'daki (Meksika) San Cayetano'nun XVIII. yy'dan kalma dış cephesi.*

(Sağda) *XVII. yy'dan kalma bu yaldızlı ağaç kabartma, Oaxaca'daki (Meksika) Santo Domingo'nun kubbesinde yer almaktadır.*

(Solda) *İspanyol barok mimarisi üslubunda yapılan San Carlos Üniversitesi (1763) İspanyol Guatemalası'nın başkenti Antigua'da 1773'te meydana gelen depremde ayakta kalan binalardan birisidir.*

(Altta) *Cuzco'daki (Peru) Compania de Jesus (1651-68), hem XVII. yy'da Avrupa'da hüküm süren barok üslubu, hem de yerel dekoratif gelenekleri yansıtır.*

mî elbiseleriyle (Çin ipeği, Büyük Okyanus incileri ve İspanyol ya da Portekiz soylularının şövalyelik armaları) poz verdiler. Bu tam ya da yarım boy portrelerin arka planlarındaysa poz verenin adının ve unvanının yazılı olduğu bir kalkan ya da kartuş resmedilmiştir. İspanya'da doğan Baltasar de Echave Orio'nun (1548'e doğru- 1620) oğlu ve ressam Baltasar de Echave Rioja'nın (1632-82) babası, Baltasar de Echave Ibia (1585'e doğru-1645'e doğru) Meksika'nın en önemli ressamlarındandır. Mexico City okulunun diğer ünlü ressamları Cristobol de Villalpando (1652'ye doğru-1714) ile Miguel Cabrera'dır (1695-1768).

Brezilya'nın barok sanatına ana katkısı, muhteşem kiliseleri ve Aleijadinho adıyla tanınan Antonio Francisco Lisboa'nın heykel yapıtlarıdır. Brezilyalı mimarlar, birbirlerine bağlı oval iç mekânlar ve karşıtlık oluşturacak içbükey ve dışbükey dış duvarlar yaparak kiliselere güçlü bir mekânsal anlatım kazandırmışlardır. Recife'deki Sao Pedrodos Clerigos'da (1728) görüldüğü gibi, sekizgen avlu, pekçok Brezilya kilise mimarisinin temel özelliğidir. 1755' ten sonra Minas Gerais bölgesi mimarlık etkinliklerinin merkezi olmuştur. Ouro Preto'da yapılan birçok kilise arasında Aleijadinho'nun sabun taşı ve ağaç oymalarla mükemmel biçimde dekore ettiği Sao Francisco di Assis (1766-94) kilisesi de vardır. Aleijadinho'nun en ünlü çalışmaları arasında Bom Jesus de Matozinhas kilisesinin anıtsal merdivenlerinde göze çarpan Congohas do Campo'daki (1800-05) dramatik

Peygamber Daniel, Aleijadinho adıyla tanınan Brezilyalı mimar Antonio Lisboa'nın Congonhas do Campo için yaptığı 12 peygamberden biridir. Aleijadinho, canlı bir duygusallık ve barok heykelciliğinin temel özelliklerinden olan dramatik hareketliliği yansıtan çok anlamlı çalışmalar üretmiştir.

12 peygamber heykelleri gelir.

SÖMÜRGE SONRASI DÖNEM

XVIII. yy'ın sonunda, İspanya sömürgeleri, zengin mihrapların yıkılarak yerlerine daha gösterişsiz mihrapların yapılması için kraldan emir aldılar: Çokrenkli heykelcilik, bol resim ve müsrifçe yaldız kullanılmasına son verilecektir; bundan böyle mimari öğeler, beyaz mermerden ya da mermere benzesin diye beyaza boyanmış ağaçtan yapılacaktır. Sütunlar eski klasik dönemin basit biçimlerinde yapılacaktır; barok eğilimin oyma bitkili süslemeciliğine son verilecektir. Fransız kökenli yeniklasik üslup, Mines sarayı okulu (1797-1813; Mexico City) gibi binalarda görülür, ve geç XVIII. yy., erken XIX. yy. İspanyol ve Brezilya sömürgelerinde ortaya çıkmasıyla 1821'de başlayacak olan Latin Amerika bağımsızlık dönemine kadar uzanan dönemi birbirine bağlayan bir köprü görevi yapar.

Ondokuzuncu Yüzyıl. Mimarlık etkinliği, bağımsızlık dönemi sonrasında ortaya çıkan karışıklıkların yatıştığı dönemle XIX. yy'ın yeni bir zenginliğin ortaya çıktığı son dönemlerin arasına sıkışıp kalmıştır. Yeniden inşa döneminde, su tesisatı, elektrik donanımı ve asansör gibi yeni teknolojiler Avrupa'dan ya da ABD'nden getirtilmiştir. Dışarıdan getirilen bir başka öğe de, Paris'teki Güzel Sanatlar okulunun kılı kırk yaran üslubudur. Bu üslupta, Mexico City'de Venedik Gotik üslubunda yapılmış postanede, karşı köşedeki barok ulusal tiyatroda (şimdi Güzel Sanatlar Sarayı'dır) olduğu gibi zengin ve değişik dekoratif ayrıntılara rastlanmaz. Bronz ya da demir trabzanlar, oyma mermer yüzeyler, iyi işlenmiş ağaç paneller, kilimcilik, mobilyacılık ve dokumacılık işlerini karıştıran bir mimari program, geç XIX. yy'ın, Güzel Sanatlar akımından etkilenmiş birçok binasının ortak özelliğidir. Fransa'dan yayılan Yeni Sanat üslubu da yüzyılın sonlarında etkisini göstermiştir; fakat, Latin Amerika mimarisinin bu dönemi üzerine pek az çalışma yapılmıştır.

XIX. yy'daki Latin Amerika resmi üç ana kategoriye bölünebilir: yönetici seçkin sınıfın ya da hükümetin desteklediği akademik resimcilik; sömürgeciliğin ilk günlerinde ortaya çıkmış güçlü bir akım olan popüler sanatın devamı niteliğindeki halk sanatı; Yeni Dünya'yı gezen Avrupalı ya da Kuzey Amerikalı ressamların Latin Amerika'nın günlük yaşantısını resmeden, yeni öğe.

Meksika'daki akademik resim, Avrupa'da ortaya çıkan akademik resim üslubunu örneksemiştir. XIX. yy'ın başlarında Meksika'ya yeniklasik akım girmiştir. bu akımın en önemli temsilcisi, Mexico City katedralinin tavanını dekore eden (1810), Meksikalı ressam Rafael Jimeno y Planes'dir (1759-1825). XIX. yy'ın ortalarında ve sonlarında canlanan barok sanat anlayışı, kendini, ışık ve gölge oyunlarına ve genişçe tarihi konuları tasvir eden karmaşık kompozisyonlara adadı: Avrupa'da genellikle Yunan ve Roma konuları resmedilmişse de, Latin Amerika, Kristof Kolomb, Katolik Krallar ve diğer İspanyol tarihi konularından oluşan, kendi tarihini tercih etmiştir. Nadiren pulque'nin (mayalı bir Meksika içkisi) keşfi ya da Cueuhtemoc'un (bir Aztek kralı) öldürülmesi gibi Yeni Dünya konuları da işlendi (özellikle Meksika'da).

Manzara ressamları da çoğunlukla Avrupa sanat üsluplarından esinlendiler. Meksikalı büyük resim ustası Jose Marie Velasco'nun manzaraları, Atlas okyanusunun her iki yanında da, Avrupa geleneğindeki resimlerin en etkileyici olanları arasında yer aldı. *Guadaloupe Tepesinden Meksika Vadisinin Görünüşü* (1905; Modern Sanatlar Müzesi, Mexico City) gibi çalışmalarda, bir yerbilimci ya da bitkibilimci özeniyle işlenmiş arka plan ayrıntıları, hemen hemen şiirsel boyutlarda uzanan, bir geniş mesafe manzarası görüntüsü verir. XIX. yy. halk sanatı, artık yalnızca portrelerle değil, bugün de hâlâ yapılmakta olan bir çeşit dinsel resimle (Ex-

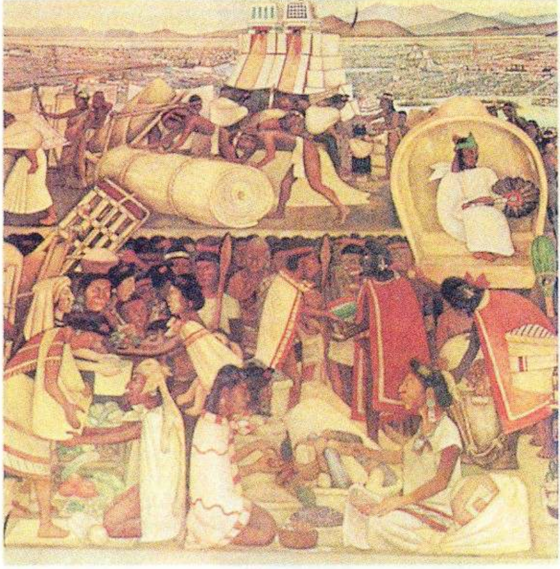

(En solda) *Meksika halk sanatı, çok eski dönemlerden başlayarak gelişmiştir ve İspanyol işgali öncesindeki dönemle ilgili birçok özellik içerir.*

(Solda) *Boyama ağaç ve porselen bebek yapımı geleneği, İspanyolların ülkeyi fethinden beri Peru halk kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur.*

David Alfaro Siqueiros, Meksika sanatının devrim sonrası dönemine egemen olan duvar resimlerinin yaratıcılarından biridir. Siqueiros'un doğal birliği gösteren soyut biçimi, "Latin Amerika'da İnsanlığın ilerlemesi" adlı duvar resmi işlenmiştir.

(Sağda) *Diego Rivera duvar resmi* Tenochtitlan'a Yürüyüş'ü *(1929-35, 1944-50), Mexico City'deki, Palacio Nacional için yapmıştır. Rivera'nın toplumsal vurgulaması ve cesur anlatımcı üslubu, sanatçıyı Meksika'nın en büyük duvar ressamlarından biri yapmıştır.*

Votos) de ilgilendi. Ex-Voto, mucizevi bir yardımda bulunan bir aziz ya da Isa'ya teşekkür sunmak için yapılır. Genellikle, olanların bir özeti ya da şefaatin ayrıntılı bir anlatımı da -olayın tarihi ve yeri de belirtilerek- bunlara eklenir.

Latin Amerika konularını resmeden yabancı sanatçılar arasında, Alman Johann Rugendss (1802-58), İngiliz Daniel Egerton (1842'ye doğru) ve olağanüstü bir doğrulukla Maya harabelerini resmeden Frederic Catherwood gelir. Halk geleneklerinin ressamları, zaman zaman aynı konuları işleyen ve *Costumbristos* adı verilen yerel sanatçılarla birlikte, kasaba hayatının resim kadar güzel karakterlerinden esinlenmişlerdir. Arjantin'de, pampalardaki çobanları, sömürge döneminden kalma yapıları ve yerel bayram kıyafetlerini resmetmişlerdir.

Yirminci Yüzyıl. 1910'da gerçekleşen Meksika devriminden sonra, Latin Amerika sanat ve mimarisinde yeni bir yönelim başlamıştır: önce Meksika'da, sonra -farklı zamanlarda- diğer Latin Amerika ülkelerinde, İspanyol dönemi ve İspanyol öncesi döneme ilişkin tarihi konuları işleyen akademik salon resimciliği yavaşça ortadan kalkarak yerini devrimi resmeden duvar resimciliğine bırakmıştır. Paris okulu kübizm ve kolajlarla, Almanya'daki Bauhaus grubu insan anlayışı ve insanın anlamından kaynaklanan soyut geometrik denemelerle uğraşırken, Meksikalılar Geç Gotik dönemin ve İtalyan Rönesansı'nın temsili geleneklerine dönmüşlerdir; bugünlerde siyasal açıdan suçlanan, öğretici ve insani anlamlarla yüklü resimler. İtalyan Rönesansı'nın dört merkezli büyük ustaları gibi büyük Meksikalı duvar ressamları da -Diego Rivera, Jose Clemente Orozco, ve David Alfaro Siqueiros - fresk yöntemini kullanarak büyük ölçekli figürler resmetmişler; mimariyi resimle birleştirmişler ve insanlara, -diğer ressamların dinsel konuları yaptığı gibi- çağdaş tarihi, geniş tarihsel bir epikle anlatmışlardır.

Bu üç ressamın en politik olanı Diego Rivero'dur. Rivero, Meksika devriminden dramatik manzaralar resmetmiş (Mexico City'nin Eğitim Bakanlığı binasındaki 1923-28 dönemini analatan yapıtı gibi) ve Rönesansçıların yaptığına benzer bir üslupla dönemin yaşamı üzerine yorumlar yapmıştır. Net figürleri çizgiseldir, değişik mekânları yansıtır; bazense, Velosco'nun anladığı biçimde yapılmış Meksika vadisinin görüntüsü gibi, bir kır manzarasına dönüşür. Orozco, Ulusal Hazırlık Okulu'ndaki (1923-26; Mexico City) duvar resimlerinde olduğu gibi, figürlerini çizgisel olmaktan çok resimlerle gösteren, renk anaforları üslubuyla barok ya da anlatımcı anlayışa daha yakın olmuştur. Rivera dikkatli ve dürüst bir tarihçi nitelikleri gösterirken, Orozco epik bir şair gibi, gene anlatımcı ve dinamik bir üslupla resim yapan Sigueiros ise keskin bir hicivci olarak ortaya çıkar. Bu üç ressamın yapıtları birçok XX. yy. Meksika ressamını kimi zaman sanatsal motif açısından, kimi zaman toplumsal anlam bakımından etkilemiştir.

Candido Portimari, Brezilya'nın en tanınmış çağdaş ressamlarından biridir. Gerçek bir modernist olarak, fresk duvar resimleri ve Brezilya halkının tahta kaplama resimlerini yapmıştır. Paris'te eğitim görürken, akademik Fransız eğitimini yarıda bırakmış ve kendi özel Brezilya üslubunu geliştirdiği Rio'ya dönmüştür. Emilio Pettoruti ise 12 yıl Avrupa'da çalışmış, Arjantin'e döndüğünde de kıtanın önde gelen avangard ressamlarından biri olmuştur. Kübist üslupta resmettiği *Kentet* (1927; San Francisco Sanat Müzesi), hayret verici biçimde Picasso'nun çalışmalarına benzer. Diğer iyi bilinen avangard ressamlar, Şilili Roberto Matta Echaurren, Kübalı Raul Martinez, Meksikalı Rufino Tamayo ve yeni kuşaktan, Kolombiyalı Fernando Botero ve Venezuelalı Raphael Soto'dur. 1980'lerde Rivera'nın karısı Frida Kahlo'nun resimleri de ilgi çekmeye başlamıştır.

Latin Amerika'da modern mimari, 1920'ler gibi erken bir tarihte, Meksikalı mimarlar Juan O'Gorman ve José Villagran Garcie'nın işlevselci ilkeleriyle başlamıştır. Brezilya'da yeni Eğitim ve Sağlık Bakanlığı (1934-43; Rio de Janeiro) binaları gibi yapılar, modern uluslararası üslubun başlangıcını simgeler. Diğer mimarlar arasında Lucio Costa, Oscar Niemeyer ve Alfonso Eduardo Re-

Brezilya başkanlık konutu olan Alvoroda Sarayı, başkent Brasilia'da yer alır. Saray, mimar Oscar Niemeyer'in 1960'tan sonra planını çizdiği pek çok binadan biridir.

idy (1904-64) sayılabilir; Le Corbusier de Fransa'dan danışman olarak çağırılmıştır.

Son 20-30 yıldır Latin Amerika'da çağdaş mimari, ABD ve Avrupa'daki kadar canlı, hattâ bazı bakımlardan düşgücü daha yüksek bir çizgi izlemiştir. Kavisli duvarların ve iç ve dış mekânın dinamik biçimde hemen hemen barok kullanımına, özellikle Meksikalı mimar Felix Candela'nınkiler gibi, birçok Latin Amerika mimarının yapıtlarında rastlanmaktadır. Dahası bütün Latin Amerika'da iklim o kadar yumuşak ve hattâ tropikaldir ki, Avrupa ya da ABD'de olanaksız olan çevreye açık tasarımlar kolayca uygulanabilmektedir. Duvar resimlerinin ya da mozaik çalışmalarının heykelle karışımı genellikle mimarinin ayrılmaz bir parçasıdır; bu durum başta Mario Pani ve Enrique de Moral'ın tasarladığı, anıtsal planlı Meksika Üniversitesi'nin (1953) mozaikleri O'Gorman tarafından gerçekleştirilmiş kütüphane binasında görülebilir. Carlos Raul Villanueva'nın yaptığı Venezuela'nın Caracas Üniversite Kenti (1950-57) eski geleneğin, metropolisin orasına burasına dağılan binaları yerine, tek bir merkezde toplanmış kampüs uygulamasına başka bir örnektir.

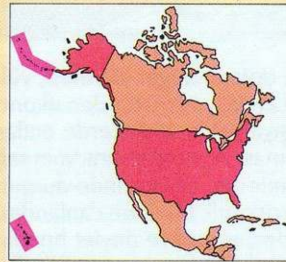
Belki de, Latin Amerika'da bu yüzyılın en büyük kentçilik tasarımı ve dünyada, kent planlamacılığının en büyük örneklerinden biri, Lucio Costo'nun Brezilya'nın yeni başkenti olarak tasarlanan Brasilia'dır. Burada bütün bir kent, açıkça planlanmış bütün yönetimsel, yasama ve yürütme görevlerini eksiksiz yerine getirebilecek biçimde tasarlanmıştır. Kentteki birçok yapıyı Oscar Niemeyer gerçekleştirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri

Kuzey Amerika kıtasının ortasında yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin (kısaltılması *ABD*), birbirine bitişik 48 eyaleti, doğuda Meksika Körfezi dahil 6 000 km uzunluğunda kıyı şeridi bulunan Atlas okyanusundan, kıyı uzunluğunun 2 100 km'yi bulduğu Büyük Okyanus'a kadar uzanır. Yalnızca iki ülkeyle sınırdaştır: Kuzeyde sınır, enlemesine hem Kanada, hem ABD, hem de Alaska (19. eyalet) ile Kanada arasında 8 900 km boyunca uzanır; güneyde Meksika ile olan nispeten daha kısa sınır 3 111 km uzunluğundadır. Büyük Okyanus'ta bir adalar öbeğinden oluşan Hawaii (50. eyalet), San Francisco'nun yaklaşık 3 400 km güneybatısında yer alır. Alaska, Büyük Okyanus'ta ve Kuzey Buz Denizi'nde 10 700 km kıyı şeridiyle, Kuzey Amerika'nın kuzeybatı uzantısını kaplar.

ABD (Bağımsız Devletler Topluluğu, Kanada ve Çin'den sonra) yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük dördüncü ülkesi ve (Çin, Hindistan ve BDT'den sonra) en kalabalık dördüncü ülkesidir. 50 eyalette çeşitli mineral, tarım, su ve öbür toprak kaynakları son derece üretken, verimli ekonominin temelini sağlar (aslında ABD dünyanın en zengin devletidir). XX. yy'ın büyük bölümü boyunca, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminde, ülke dünya çapında ekonomik üstünlüğü elinde tutmuştur. Yine de ABD'de nüfus yoğunluğu, kişi başına gelir ve genel sağlık hizmetleri eşit olarak dağılmış değildir. Çoğu yerde bolluk ve refah alanları yoksul alanlarla sarılmış durumdadır.

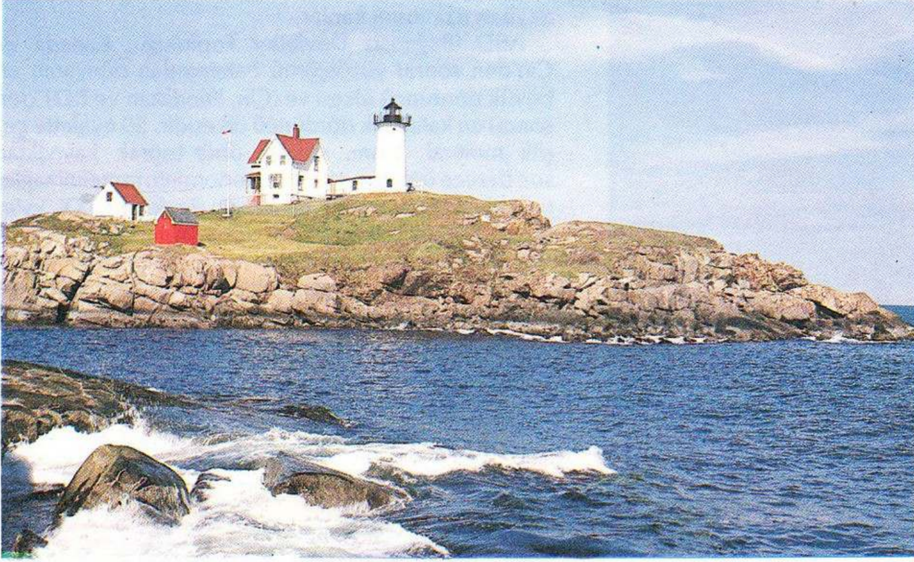
ABD 1970'lerin ilk yıllarından başlayarak yüksek dış

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

GENEL BİLGİLER. Yüzölçümü: 9 809 390 km². Başkenti: Washington, D.C. (606 990 nüf.; 1990). En büyük kenti: New York (7 322 564 nüf.; 1990).
TOPLUM YAPISI. Nüfusu (1990): 249 632 692 (denizaşırı topraklardaki ABD vatandaşları dahil); Nüfus yoğunluğu: km²'ye 27,1 kişi. Nüfus dağılımı (1990): Kentlerde % 74, kırsal kesimde % 26. Yıllık nüfus artış hızı (1980-1990): % + 0.98. Resmî dili: İngilizce. Başlıca dinler: Protestan, katolik, yahudi, ortodoks.
EĞİTİM VE SAĞLIK. Okuma-yazma oranı (1990): 15 yaşın üstünde ya da 5 ya da daha çok yıllık bir okulu bitirmiş kişiler: % 97,9. Üniversite ya da kolej sayısı (1988): 3 690. Hastane yatak sayısı (1988): 1 241 000. Hekim sayısı (1988): 612 000. Ortalama ömür (1991): Kadınlarda — 79; erkeklerde — 72. Bebek ölüm oranı (1991): 1 000 canlı doğumda 10.
EKONOMİ. GSMH (1990): 5,5 trilyon dolar; kişi başına ulusal gelir: 21 800 dolar. Etkin nüfus dağılımı (1990): Tarım — %2.8; sanayi — %17,8; madencilik — %0.6; hizmetler — % 16.2; kamu yönetimi ve savunma — %15.9; kamu hizmetleri — %1,3; taşımacılık ve ulaşım — % 5,4; ticaret — % 20,4; finans — % 11. 0; öbür etkinlikler — % 1,9. Dış ticaret (1991): Dışalım — 519,3 milyar dolar; dışsatım — 421,85 milyar dolar; ticaret yaptığı başlıca ülkeler (1990): — Japonya, Kanada, Meksika, Almanya, Birleşik Krallık. Para değeri: 1 dolar = 100 sent.
YÖNETİM. Türü: Federal cumhuriyet. Yasama gücü: Kongre. Siyasal bölümlenmesi; 50 eyalet, 1 federal yönetim bölümü.
ULAŞIM. Demiryolları (1988): Toplam 278 245 km. Karayolları (1988): 5 643 973 km. Başlıca limanları: 27. Başlıca havalanları: 45.

1879'da yapılmış Nubble Fener Kulesi, tehlikeli kayalıkların yeraldığı Maine kıyısı boyunca dikilmiş birçok uyarı kulesinden biridir. Yakın dönemde restore edilen yakınındaki York köyü, Amerika'da İngiliz göçmenlerin ilk yerleştikleri ve ilk kent belgesi verilmiş (1641) kenttir.

ticaret açığı, dış ülkelerde doların değer yitirmesi, yüksek devlet harcamaları ve enflasyon yüzünden ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kaldı. 1980'lerde enflasyonun denetim altına alınması ve vergi kesintisinin sağlanması sonucu bazı kesimlerde, öbürlerinde durgunluğun sürmesine karşın ekonomik büyüme canlandırıldı. Ancak, ticaret açığı giderilemedi ve devlet borçları katlandı. 1990'ların başlarında halk bir gerilemenin acısını çekti ve genel olarak ekonomik duraklamanın başlıca nedenlerinden biri olan enerji fiyatları. Körfez bunalımı sırasında tırmandı.

Dünya sorunlarında önemli bir rol oynayan ABD, Birleşmiş Milletler (merkezi New York City'de) ve Dünya Bankası (merkezi Washington, D.C.'de) gibi çokuluslu örgütlerin etkili bir üyesidir. Kapitalist bir ülke olan ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin büyük bir bölümünde, en güçlü komünist ülke SSCB'yle karşıtlaşmış, ama 1980 yıllarının ortalarından başlayarak SSCB'de gerçekleştirilen reformlardan ve 1991'de Gorbaçov'a karşı düzenlenen başarısız darbeden sonra Sovyet Komünist Partisi'nin hızla çökmesi, iki ülke arasında büyük bir işbirliğini hızlandırmıştır.

ABD, Bağımsızlık Savaşı'nın (1775-1783) bir sonucu olarak ortaya çıktı. Savaş ilk on üç eyalet, İngiltere'ye karşı ilan ettikleri bağımsızlığı savaş sonunda onaylatmayı başardılar. XIX. yy'da Avrupa devletleri dünya genelinde imparatorluklar kurarken, ABD, çabalarını Kuzey Amerika yarı kıtası boyunca genişleme ve iç gelişme üstünde odakladı. Bu arada ülke zamanla, topluca "ABD'nin Denizaşırı Toprakları" diye adlandırılan ve hâlâ yönetiminde bulunan bazı deniz aşırı topraklar elde etti: Guam ve Porto Riko (her ikisi de 1899'da ele geçirildi), Amerikan Samoası (1900'de ele geçirildi), Pa-

(Üstte) *Charleston'da restore edilmiş bir eski konak.*

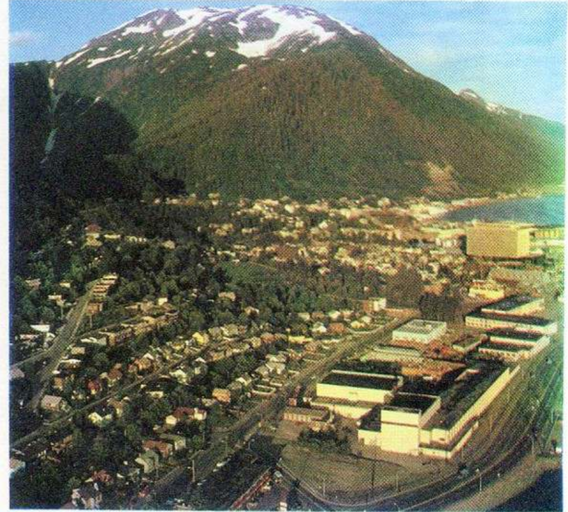
(Sağda) *Colorado eyaletinin merkezi Denver, Kayalık Dağlar'ın ön sıralarının eteğindeki yaylada kurulmuştur.*

(Solda) *Dünyanın en büyük sönmüş yanardağ krateri Haleakala (3 055 m), Hawaii adalarından Maui'de 49 km²'lik bir alanı kaplar. Krater ve çevre alanı, 1916'da bir ulusal parkın parçası haline getirilmiştir.*

(Üstte) *Batı Yarıküre'de en düşük yükselti, deniz düzeyinin altında 86 m'yle, Kaliforniya'nın güneydoğu kesiminde kurak bir havza olan Ölüm Vadisi'dir. Burası kaydedilen 57 °C sıcaklıkla, yeryüzünün en sıcak bölgelerinden biridir.*

(Altta) *Alaska'nın merkezi Juneau.*

nama Kanalı Bölgesi (1903'te ele geçirildi; ama 1999 sonunda Panama'ya geri verilmesi kararlaştırılmıştır), Virgin adaları (1917'de ele geçirildi). 1947'de kurulan Büyük Okyanus Adaları Güvenlik Bölgesi'ndense, günümüzde ABD'nin elinde yalnızca, Caroline adalarındaki Palau kalmıştır.

YÜZEYŞEKİLLERİ VE DOĞAL KAYNAKLAR

ABD, her biri yüzeyşekilleri, yerbilim ve kaynakları açısından birkaç büyük doğal bölgeye ayrılan 9 372 575 km²'lik bir alanı kaplar.

Doğu eyaletleri. Meksika körfezi ile Atlas okyanusu kıyıları boyunca kuzeye doğru Long İsland'a kadar uzanan bir kıyı düzlüğü vardır. Bu kıyı ovasının aşağı yukarı her yanında yüksekliği 100 m'nin altında, ortalama genişlik 160-320 km'dir. Kıyı ovası, ülkenin toplam yüzölçümünün yaklaşık % 10'unu barındırır. Ovanın kıyı kesimleri, Mississippi ırmağının çamurlu deltası dışında kumluktur. Rüzgârın yığdığı engelleyici kum tepeleri ya da acı sığ ve çamurlu haliçler her yanı kaplar. Ayrıca bu kesim, "yaş topraklar" diye adlandırılan bataklıklar da içerir. Bataklıklar, bölgede yaşayan tüm yüksek düzeyli canlılara çok çeşitli ilkel bitkileri ve hayvanlarıyla temel besin sağladıklarından, biyolojik açıdan önemlidirler.

Kıyı ovası Meksika körfezinin ve Atlas okyanusunun altında bazı yerlerde 320 km'den çok uzanarak kıtanın deniz suları altında kalan bölümünü oluşturur. Long İsland, Martha's Vineyard, Nantucket adası ve Blok adası, aslında kıyı ovasının su altındaki kesiminin, yüze çıkmış yüksek noktalarıdır.

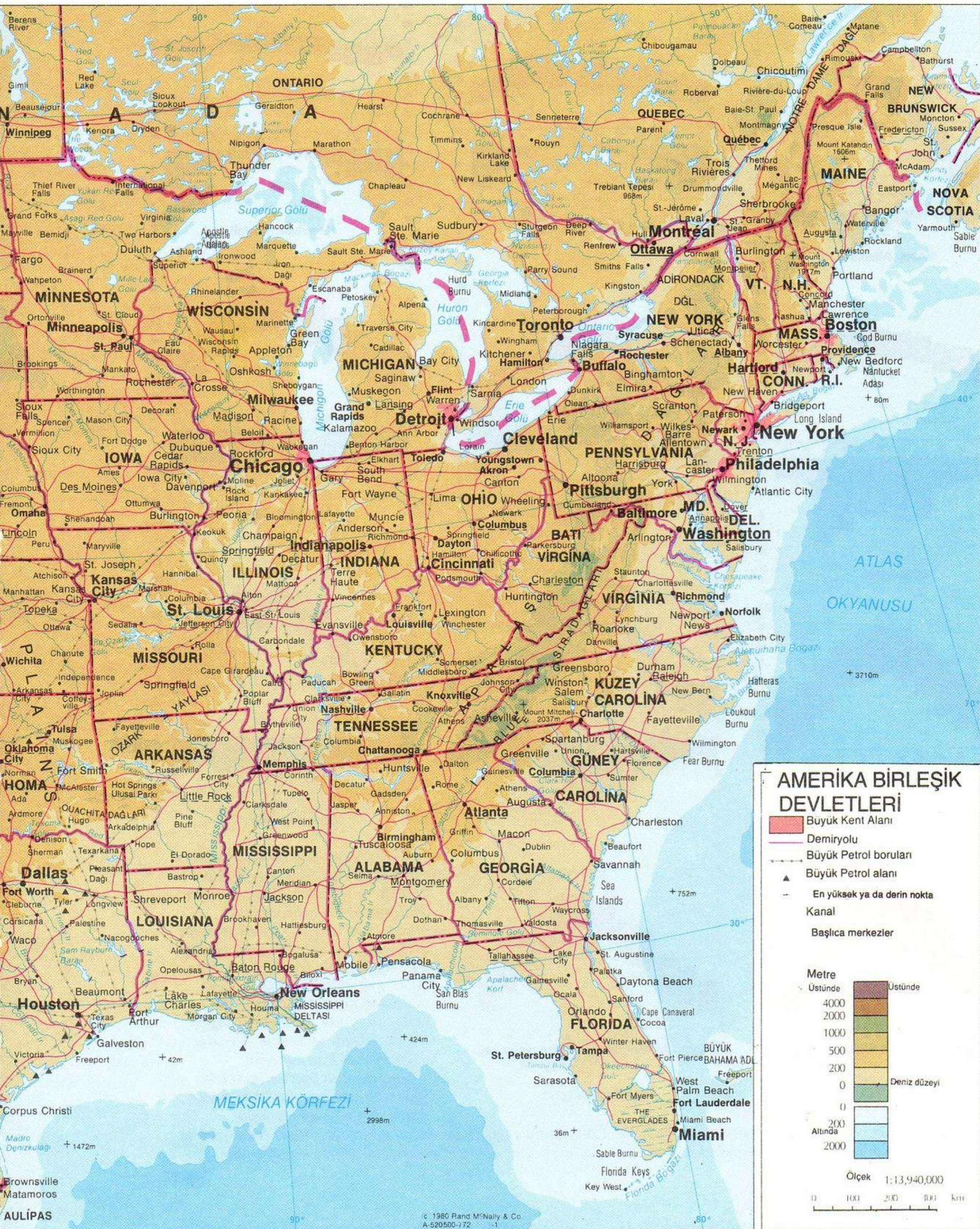
Kıyı düzlüğünün iç kesimlerinde, Atlas okyanusu kıyısına aşağı paralel uzanan Apalaş dağları yer alır. Alabama ve Georgia'dan Kanada'nın kuzey kesimine kadar uzanan bu dağların yaşlı bölümleri, New England'da kıyıya uzanarak kayalık kıyılar oluştururlar. Apalaş dağları doğal bölgelere ayrılır. Doğuda, Atlas okyanusu kıyı ovasını sınırlayan bir geçiş bölgesi bulunur: Piedmont yaylası. Yayla, deniz düzeyinin yaklaşık 100 - 300 m üstüne yükselir. Piedmont ile kıyı ovası arasındaki sınır, bir eğik yüzeydir. Bu eğik yüzeyden daha aşağıdaki kıyı ovasına ırmaklar çavlanlarla dökülürler. Bu çavlanlar çizgisi, ırmak ulaşımının başlangıç noktasını oluşturur ve iki yanında Trenton, Philadelphia, Wilmington, Baltimore, Washington, Richmond gibi kentler kurulmuştur.

New England'da Green dağları, White dağları, Berkshire tepeleri uzanır. Kuzey Carolina'daki Mitchell dağında yükselti 2 037 m'yi bulur (Mississippi ırmağının doğusundaki en yüksek nokta). Blue Ridge dağlarının batısında, yaklaşık 40 120 km genişliğinde bir tepeler bölgesi uzanır. Daha batıda, zengin kömür yatakları

bulunan dağlık ve çok parçalanmış Apalaş yaylası yer alır. Yüksekliği 300 - 1 000 arasında değişen, en doğu ucundaki parçasını oluşturan Allegheny dağları (ya da Yayla), bölgesinden başlayarak Apalaş yaylası boyunca, genellikle yükseklikler 500 m'nin altına düşmez. Ayrıca, sarp dağ yamaçları güvenli olmadığından, kömür çıkarma çok güç koşullarda yapılır. Tepeler bölgesi Great Smokey dağlarını Cumberland yaylasından ayırır.

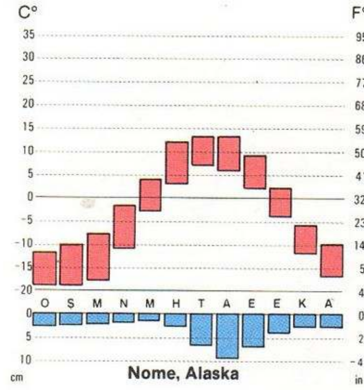
Ortabatı. Apalaş dağları, bir orta ovaya açılır. Büyük Ovalar diye adlandırılan bu uçsuz bucaksız bölge, Kayalık Dağlar'ın batısına doğru 1 600 km uzanarak, Ka-

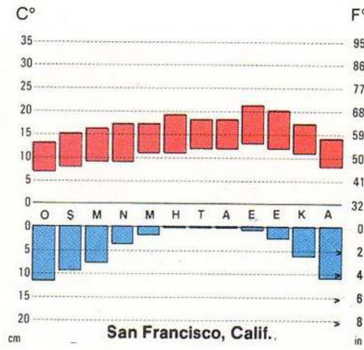

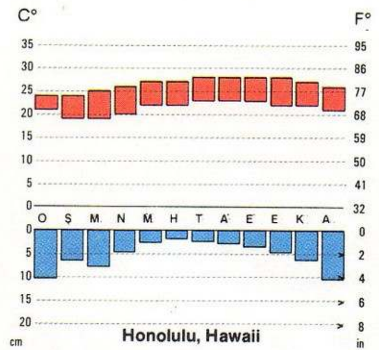

nada'dan körfez kıyı ovasının güneyine kadar yayılır.

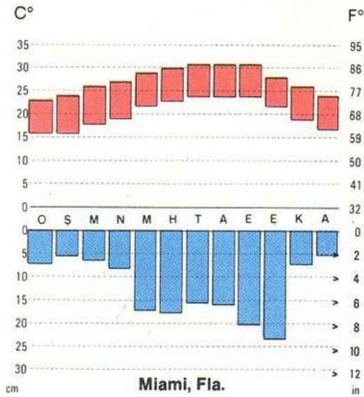
Ortabatı'da yer alan dağlık alanlar arasında Arkansas ve Missouri'deki Ozark dağları, Arkansas ve Oklahoma'daki Ouachita dağları, Minnesota'daki Mesabi dağları ve Güney Dakota'daki Black Hills sayılabilir. Bölgenin en alçak (yaklaşık 300 m) kesimi, Mississippi ırmağı boyunca yayılır. Irmağın batısında düzlükler, batı yönünde Kayalık Dağlar'ın eteklerine doğru 1,6 km yükseltiye ulaşırlar. Orta ovaların kuzey kesiminde, bir ölçüde buzulların taşıdığı döküntü yüzünden, yüzeyşekilleri daha düzensizdir.

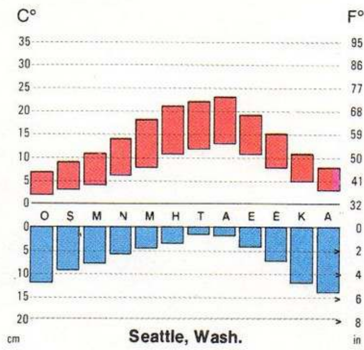
Kayalık Dağlar ve Büyük Havza. New Mexico'dan kuze-

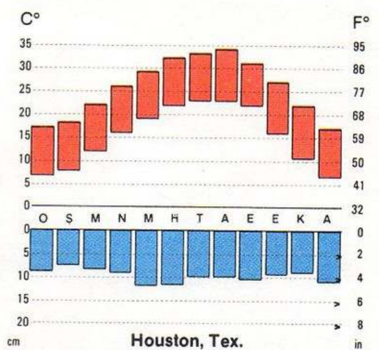

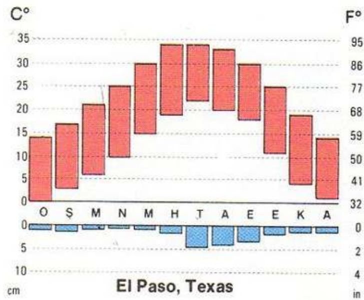

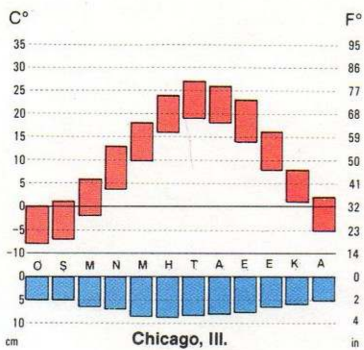

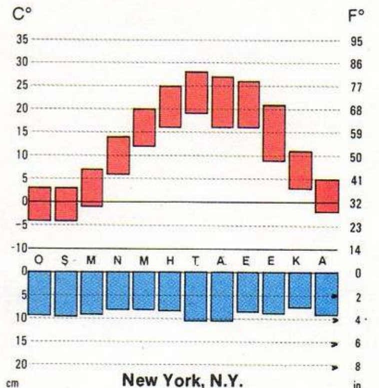

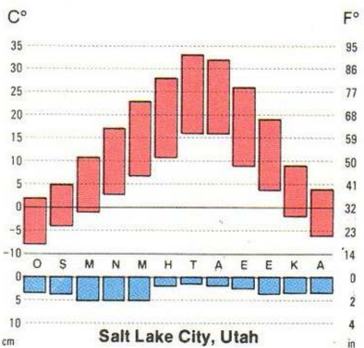

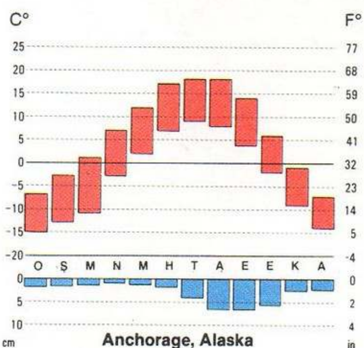

11 kent için verilen bu yıllık iklim çizelgeleri, ABD'deki çeşitli iklim bölgelerini yansıtmaktadır. Kırmızı dikdörtgenlerle aylık sıcaklık ortalamaları, mavi dikdörtkgenlerle aylık yağış ortalamaları belirtilmiştir. Batı Alaska'daki Nome'de, tundra iklimi egendir; San Francisco'da (Kaliforniya) Akdeniz tipi iklim, Oahu adasında (Honolulu) yağışlı tropikal iklim, Miami'de (Florida) yağışlı kurak tropikal iklim, Washington'un batı kesimindeki Seatle'de batı kıyısına özgü deniz iklimi, Texas'ın güneydoğu kesimindeki El Paso'da çöl iklimi, Michigan gölü kıyısındaki Chicago'da yağışlı kara iklimi, doğu kıyısındaki New York'ta yağışlı kara iklimi, Utah'ın orta kuzey kesimindeki Salt Lake City'de bozkır iklimi ve Alaska'nın güney kesimindeki Anchorage'da asarktika iklimi gözlenir.

ye doğru Kanada'nın içlerine uzanan Kayalık Dağlar'da, 3 000 m'den yüksek pek çok doruk vardır; hattâ birçok doruğun yükseltisi 4 250 m'yi aşar. Kayalık Dağlar'ın ABD kesimindeki en yüksek noktası olan Elbert dağının (Colorado) yükseltisi 4 399 m'yi bulur. Kayalık Dağlar, Colorado'daki çarpıcı sarp, doğuya bakan bir engel oluşturur. Bu, ABD'nin batı yönünde genişlemesini önleyen başlıca engellerdendir. Wyoming'de Kayalık Dağlar, dağlar arası havzalarla ve ovalarla birbirlerinden ayrılırlar. Wyoming havzası, eskiden, batıya giden araba kervanlarının Kayalık Dağlar'ı aşmak için kullandıkları başlıca geçitlerden biri olmuştur.

Kayalık Dağlar'ın arkasında yüksek yaylalar uzanır. Güneyde, yükseltisi ortalama 1 500 m'yi bulan Colorado yaylası, Colorado ırmağının oluşturduğu Büyük Kanyongibi göz alıcı kanyonlarla kesilir. Kuzeye doğru,

Snake ve Columbia ırmakları kıyılarında daha alçak lav yaylaları bulunur.

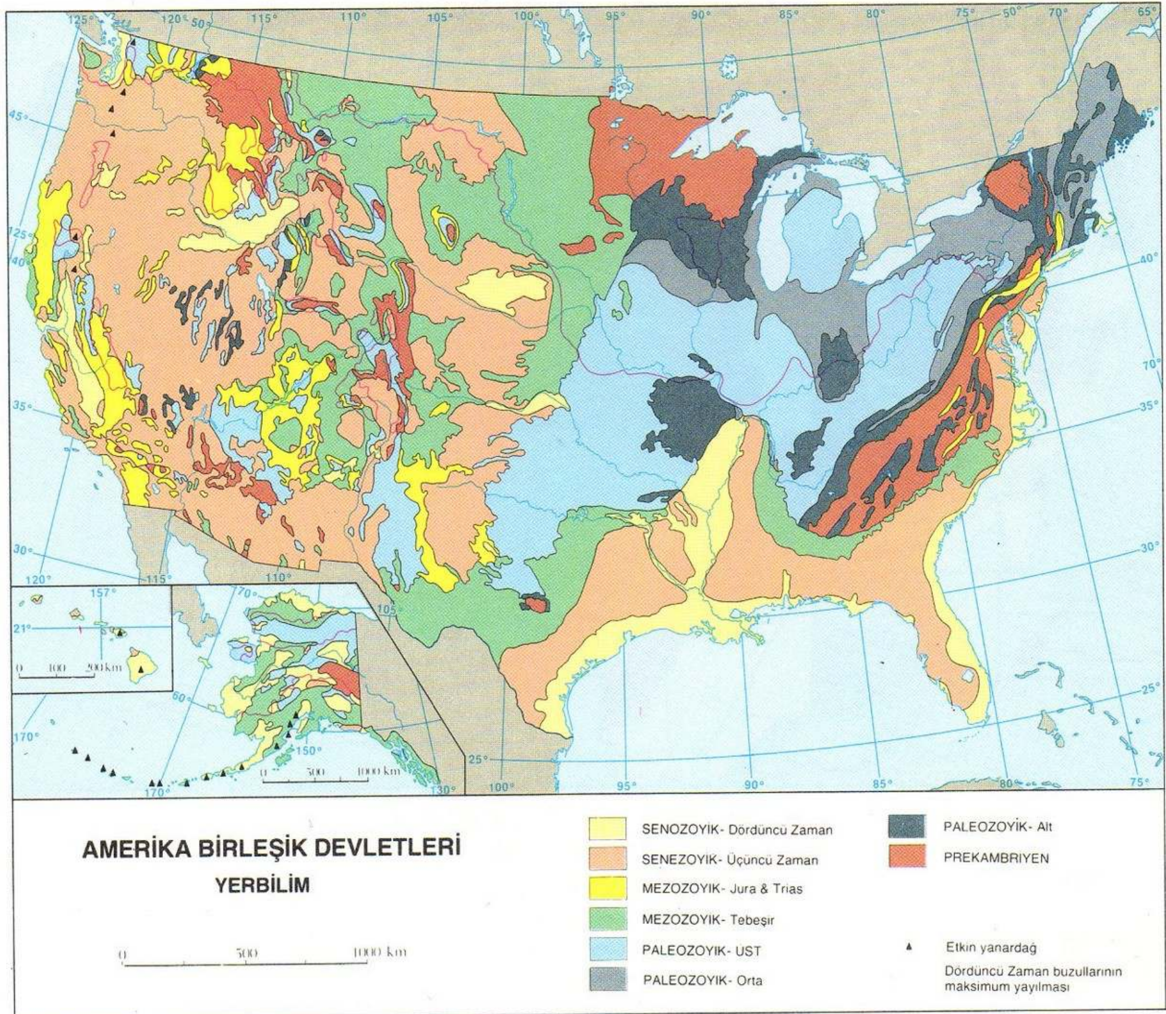
Colorado yaylasının batısında ve lav yaylalarının güneyinde Büyük Havza (Great Basin) yer alır. Büyük Havza, çok kısa ömürlü göller ("playa"lar) içeren yüzlerce kapalı çöl havzasından oluşur. Bunlar özellikle kuzey-güney doğrultusunda, kayalık ve dağlık çıkıntılarla birbirlerinden ayrılırlar. Havzaların çoğunun yükseltisi 1 200-1 500 m arasında değişir. Büyük Havza'nın güneyi daha alçak bir alandır ve dışa akışı yoktur. Ayrıca, her ikisi de deniz düzeyinin altında olan Ölüm Vadisi (Death Valley) ve Salton denizini içerir. Colorado ırmağının doğusunda daha başka çöl havzaları ve dağlar, doğuya, Büyük Ovalar'a (Great Plains) doğru uzanırlar. Güneybatı Colorado'da doğan ve New Mexico'dan geçerek güneye akan Grande ırmağı (Rio Grande), bu havzalardan birkaçını birleştirir.

Batı kıyısı. Çok daha büyük havzalar ve dağlar Büyük Okyanus dağlarını oluştururlar. Kaliforniya'da, büyük bölümü granit bir kütle olan Nevada dağlarının (Sierra Nevada) en yüksek doruğunda (Whitney dağı) yükselti 4 418 m'yi bulur. Kaliforniya'nın en kuzeyinde, Oregon ve Washington'da Cascade dağlarıyla birleşen Rainier doruğunun yükseltisi de 4 392 m'dir. Cascade dağlarının batısında geniş, uzun havzalar yer alır: Kaliforniya'nın iç kesimindeki Büyük Vadi, Oregon ve Washington'da Wiltemate ırmağının vadisi, Puget Trough. Alçak bölümleri deniz düzeyinden ancak biraz daha yüksek olan bu havzaların batısında, Kaliforniya'dan Alaska'ya kadar uzanan Kıyı Dağları (ya da Sıradağları) yer alır. Nevada ve Cascade dağlarının ancak yarı yüksekliğinde olan bu dağlar, Büyük Okyanus'a uzanan kayalık burunlar oluştururlar. Burunlar, arasındaki girintilerde ve korunaklı bazı küçük körfezlerde, kumullar vardır. Büyük Okyanus kıyısını hemen hiçbir kıta sahanlığı sınırlamaz.

Alaska ve Hawaii. Yüzölçümü aşağı yukarı 48 eyaletin yüzölçümünün altıda birine eşit olan Alaska, Alaska körfezinin çevresini dolanıp, bir yay biçiminde batıya uzanarak Aleut adalarını oluşturan dağlardan oluşmuştur. Kuzey Amerika'nın en yüksek noktası McKinley doruğu (6 194 m), Alaaka dağlarının bir parçasıdır. Bu dağların kuzeyinde, Yukon ırmağının ikiye böldüğü geniş bir yayla, onun kuzeyinde de Brooks dağları yayılır. Brooks dağlarının kuzey tabanı, zengin petrol yatakları bulunan Prudhoe koyu alanı dahil, Kuzey Buzdenizi'ne sarkar.

Büyük Okyanus'un ortasına yakın bir yerde bulunan 50. eyalet Hawaii, kuzeybatı doğrultusunda sıralanmış yanardağ kökenli adalardan oluşur. Hawaii'de, adanın güneydoğu ucunda Kilaus ve Mauna Loa gibi etkin yanardağlar vardır.

Yerbilim. Kuzey Amerika yarı kıtasının, öbür kıtalar gibi, "kalkan" adı verilen bir orta çekirdeği vardır. "Kanada kalkanı" adı verilen bu kalkanın büyük bölümü Kanada'dadır; ama Superior gölünden güneye doğru uzanarak ABD'ye girer. Kalkanı oluşturan kayaçlar 1 milyar yıldan yaşlıdır (bazıları 4 milyar yaşında). Orta ovada ve

Apalaş dağları bölgesinde, kalkanı kuşatan sağlam bir platform vardır. Altından kayalarla desteklenen, ama üstü daha genç çöküntü kayaçlarıyla kaplı olan bu platformun kalınlığı, ortalama 1 700-3 000 m aasında değişir. Bu tortul kayalıklar 1 milyar ile 225 milyon yıl arasında değişen bir yaştadır (Prekambriyen'in son dönemi ve Birinci Zaman). Platformun batı kesimi, 60-150 milyon yaşları arasında olan daha genç (İkinci Zaman) tortul kayaçlarla kaplıdır. Bu tortul kayaçlar oldukça düzdür; Black tepeleri, Kayalık Dağlar'ın güney kesimlerini oluşturan dağlar, Oklahoma ve Arkansas'taki dağlar dışında, pek dağa rastlanmaz.

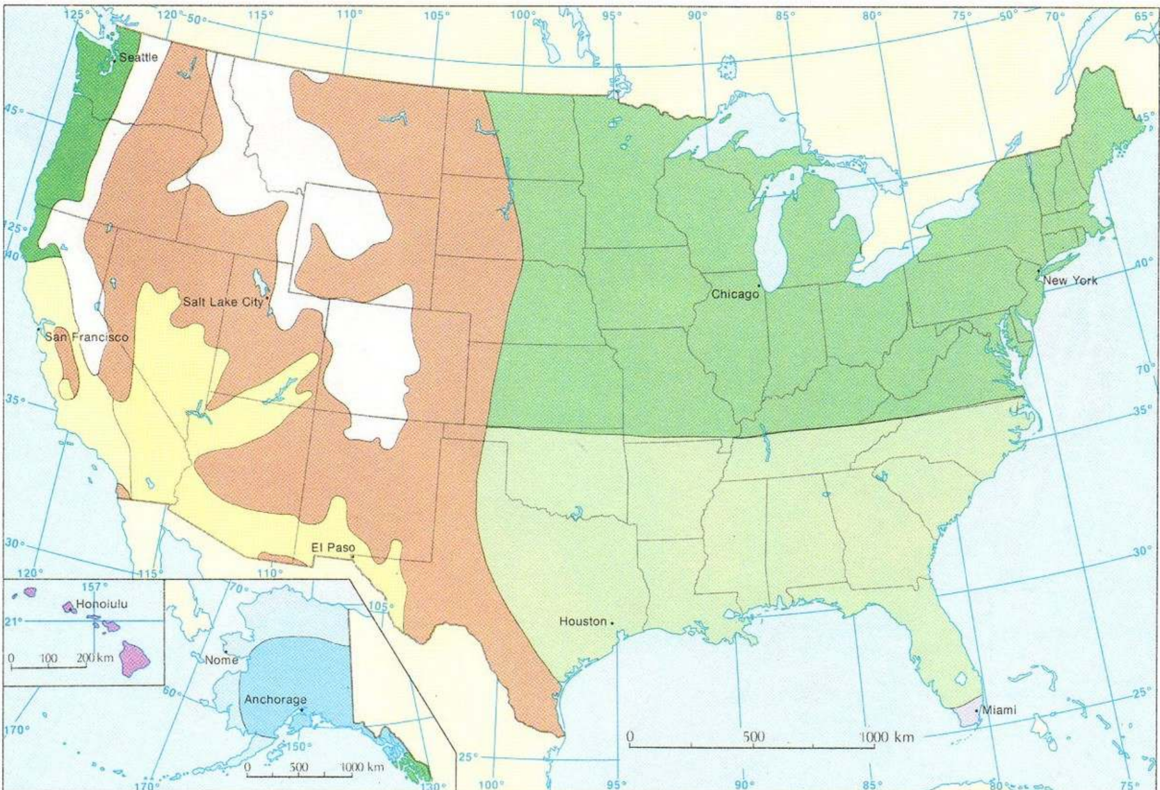
Platformun doğu ve batı kenarlarında sıralanan binlerce kilometre uzunluğunda ve yüzlerce kilometre genişliğindeki çöküntüler daha sonra denizlerle kaplanmışlardır. Platformun doğu kenarı boyunca uzanan çöküntü (günümüzde Apalaş dağlarının bulunduğu yer), yaklaşık 12 000 m kalınlığında çökelti yığmıştır. Platformun batısında, günümüzde Büyük Havza'nın bulunduğu yerde, çökme olayları daha uzun sürmüş ve sonuçta çökeltiler 30 500 m'yi (100 000 ft) aşan bir kalıntılıkta yığılmışlardır.

Çöküntülerin oluşumuyla, kenarlar biraraya sıkıştırılmış ve çöküntüler katlanarak ve kırılma geçirerek yukarı kaldırılmış, sonunda aşınma etkisiyle biraz temizlenerek, yarı kıtanın doğu ve batı kıyıları boyunca uzanan dağları oluşturmuştur.

Son 60 milyon yılda (Üçüncü Zaman) Atlas okyanusunun ve körfezin kıyı ovaları sular altına gömülürken, ABD'nin batı kesimi, Mississippi ırmağından Büyük Okyanus'a kadar uzanan bir bölgede geniş bir kıvrım biçiminde yükselmiştir. Havzalar ve dağsıraları ortaya çıkmış, yerkabuğunun bu hareketlerine eşlik eden aşırı yanardağ etkinliği Snake ve Columbia ırmakları boyunca lav yaylaları oluşturmuştur: Cascade dağları, Oregon'daki Kıyı Dağları; Colorado yaylasının güney ve güneybatı kenarları çevresindeki yükseltiler, Büyük Havza'daki tek tek yanardağlar, vb.

Yüzey tortulları ve topraklar. ABD'nin güneybatı kesiminde, özellikle 30 m'den derin yerlerde, toprak killi ve kalındır. Kil, hava değişikliklerinin etkisiyle sert kayalardaki minerallerin -granitin bile- kil minerallerine dönüşmesi sonucu oluşmuştur. İçine işleyen demir onu kırmızıya boyamış ve bu tür toprağın özelliklerini kazandırmıştır. ABD'nin çok yağışlı kuzeybatı kıyıları boyunca da benzer bir toprak oluşmuştur. Ülkenin daha az yağışlı bölgelerinde, hava koşulları etkisiyle oluşan değişiklik bu kadar yoğun değildir. Çoğu yerde bir metreden daha az bir derinlikte toprak az miktarda kil içerir. Apalaş dağları gibi yağışlı bölgelerde dağ yamaçlarının % 95'i hava değişiklikleri etkisiyle oluşmuş gevşek kaya döküntüleriyle kaplıdır. Kayalık Dağlar'da bile, döküntülerin yağışlı bölgelere oranla daha ince olmasına karşılık tortullar taşlıktır. New England tarlalarından temizlenen taşlar, bu bölgenin özelliğini yansıtan taş duvarları yapmakta kullanılmıştır.

ABD'nin iç kesimi buzul döküntüleriyle, güney doğrultusunda da ülkenin büyük bölümü, rüzgârın getirip

Bir kesimi 1978'de ulusal park olarak düzenlenmiş Çorak Topraklar (Badlands), Güney Dakota'nın güneybatı kesimde White ve Cheyenne ırmakları arasında uzanır. Bu kurak, toprakları aşınmış bölgenin bazı alanları, Tarihöncesi sürüngenlerin ve memelilerin artıklarından oluşan fosil yatakları içerir.

yığdığı sarımsı-gri renkli ince toprakla (lös) kaplıdır. Bu tortullar ABD'de tarıma en elverişli bazı alanları oluşturmuştur. Son derece verimli olmalarına karşın, bu topraklar rüzgâr aşındırmasının, sel ve yağmur sularının etkisine açıktırlar. Rüzgârlar ayrıca, yalnızca batı çöllerinde değil, Büyük Göller havzası dahil, birçok göl kıyısında kum tepecikleri yığmışlardır.

Vadi tabanlarındaki alüvyonlu taşkın ovaları kirliliğe yatkın olmalarına karşın, verimli topraklar oldukları gibi, önemli yeraltı suyu kaynaklarıdır. Ayrıca alüvyon yelpazeler gibi, su taşkınlarına da açıktırlar.

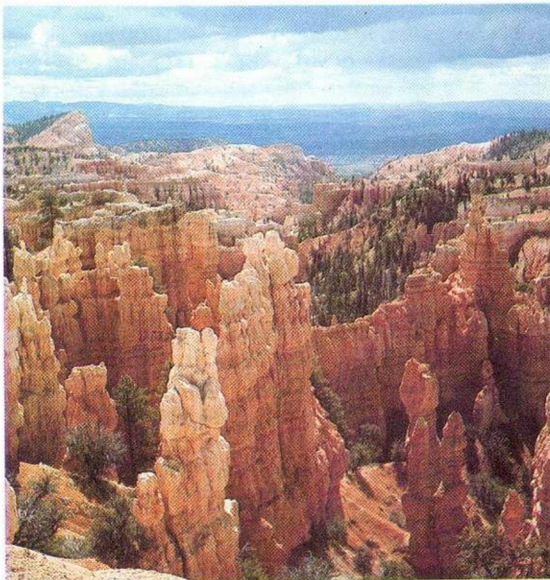
Buzul alanlarında pek çok göl oluşmuştur. Ancak en yoğun olarak çöllerle kaplı kurak Büyük Havza'da bulunurlar. Bu anormal duruma, dağlardaki buzulların erimesiyle akan sular yol açmıştır. Yıllık ortalama yağışın yalnızca yaklaşık 38 mm olduğu Ölüm Vadisi'nde bile, eskiden 180 m derinliğinde bir göl vardı. Büyük Havza'nın doğu kesimi bir Pleyistosen gölü olan Bonneville'i içeriyordu. 52 000 km²'lik bir alanı kaplayan bu gölün en derin yeri 300 m'ydi. Büyük Tuz Gölü de Pleyistosen'deki uçsuz bucaksız bir gölün kalıntısıdır. Ölüm Vadisi'nde şimdi, göl yoktur.

40 yıldır doğal kaynakları koruma eğitimi verilmesi, vb. çabalara karşın, ABD'deki tarıma elverişli alanların ancak % 25'i, onaylanmış toprak koruma uygulamaları uyarınca yönetilmektedir. Bu yüzden de ABD'de, toprak kaynaklarının aşınma etkisiyle azalmaları ve organik maddelerini yitirmeleri sürmektedir.

İklim. ABD'nin büyük bölümünde, mevsimler arasında büyük sıcaklık farklılıkları gözlenen kara iklimi egemendir. Okyanusların etkisiyle iklimin yumuşadığı kıyı bölgelerinde, sıcaklık farkları daha azdır. Alaska'nın bir bölümü yağışlı ve soğuk, bir bölümü kurak ve soğuk iklimin etkisinde, kuzey bölümünün yarısı sürekli donmuş durumdadır; bazı yerlerde buz kalınlığı 300 m'yi bulur.

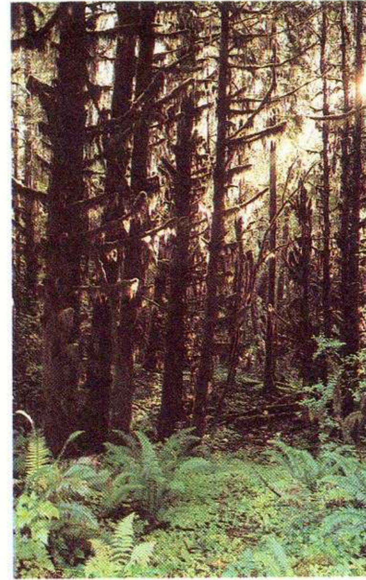
ABD'nin yıllık ortalama yağışın 500 mm'den yüksek olduğu doğu kesimi, yağışlı iklim etkisindedir. Ülkenin batı kesiminde, yaklaşık 100° batı boylamından başlayarak, dağlar ve Büyük Okyanus kıyıları dışında, genellikle yarı kurak iklim gözlenir; yıllık ortalama yağış 250 - 500 mm arasında değişir. Ama bazı yerler yıllık ortalama yağışın 250 mm'nin altında olması sonucu kuraktır. Batı dağları yıllık yağışın yaklaşık 500 mm'sini alırlar. Kuzeybatı kıyısı her yıl 2 500 mm'den çok yağış alır.

Utah'ın güneybatı kesimindeki Bryce Kanyon Ulusal Parkı'nın kayaları rüzgâr ve yağmurla binbir renkli şekiller halinde oyulmuştur. Park'taki kanyonların derinliği bazı yerlerde 300 m'yi bulur.

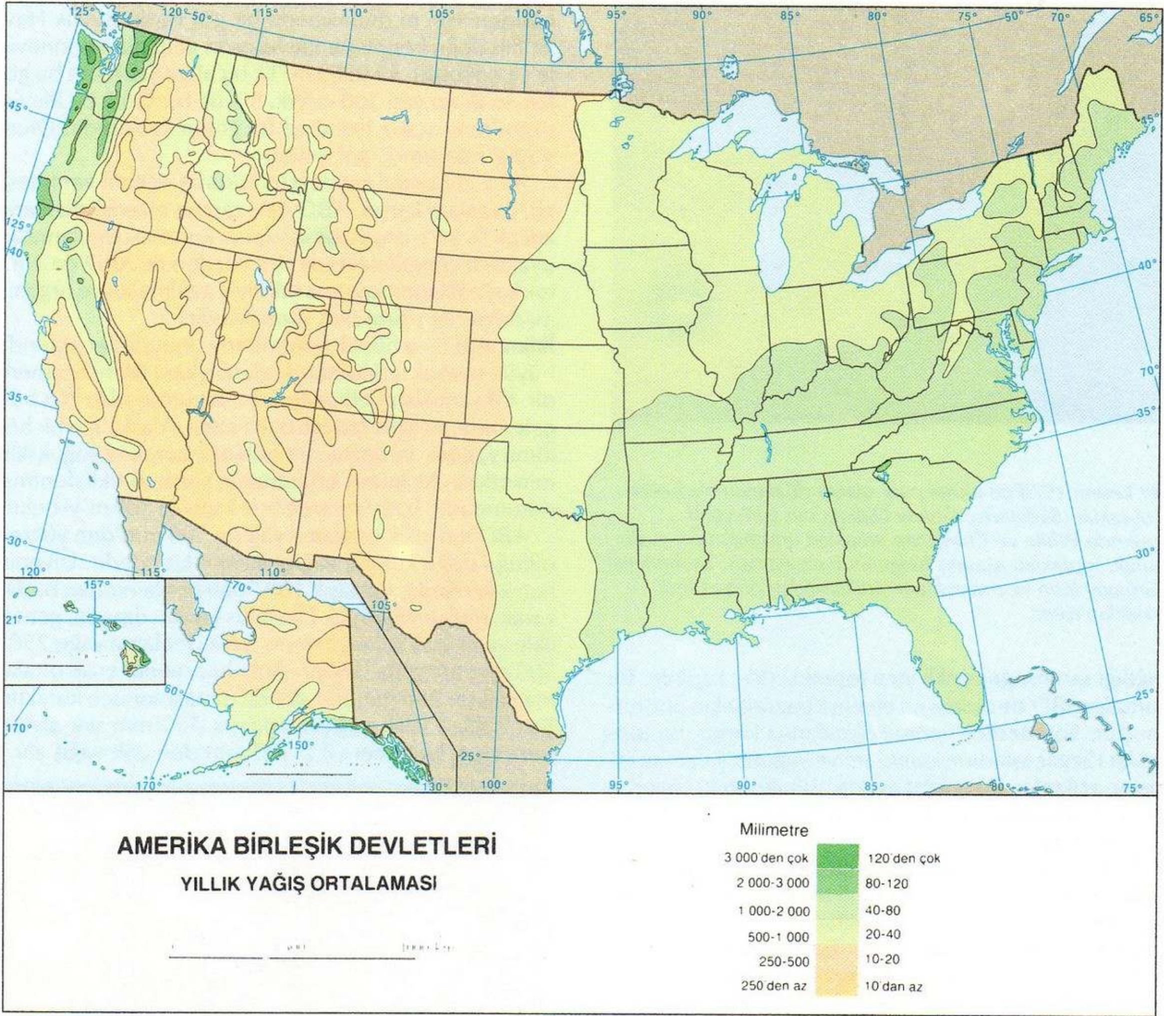

(Üstte) *ABD'nin en uzun akarsuyu olan Mississippi ırmağı, Minnesota'nın orta kuzeyindeki kaynağı İtasca gölünden Meksika körfezinde denize döküldüğü yere kadar, 3 779 km (2 348 mil) yol aşar.*

(Solda) *Olympic Ulusal Parkı, kozalaklı yağmur ormanlarıyla ünlüdür.*

ABD'de doğudan başlanarak boydan boya çekilecek verev bir çizgi, yağışlardaki mevsimlik değişikliklerin önemini vurgular. Büyük Okyanus kıyısı boyunca yağışlar genellikle kışın düşerler. ABD'nin iç kesimiyse en çok yazın, ekinlerin büyüme mevsiminde yağış alır; bölgenin tarım üretimine (verimli topraklarla birlikte) büyük katkıda bulunur. Doğu eyaletleri, bütün yıl boyu bol yağış alırlar. Verevine çizgi ayrıca, dağlarda en çok yağışın rüzgârlara açık, en az yağışın da rüzgâraltı kesimlere düştüğünü gösterir.

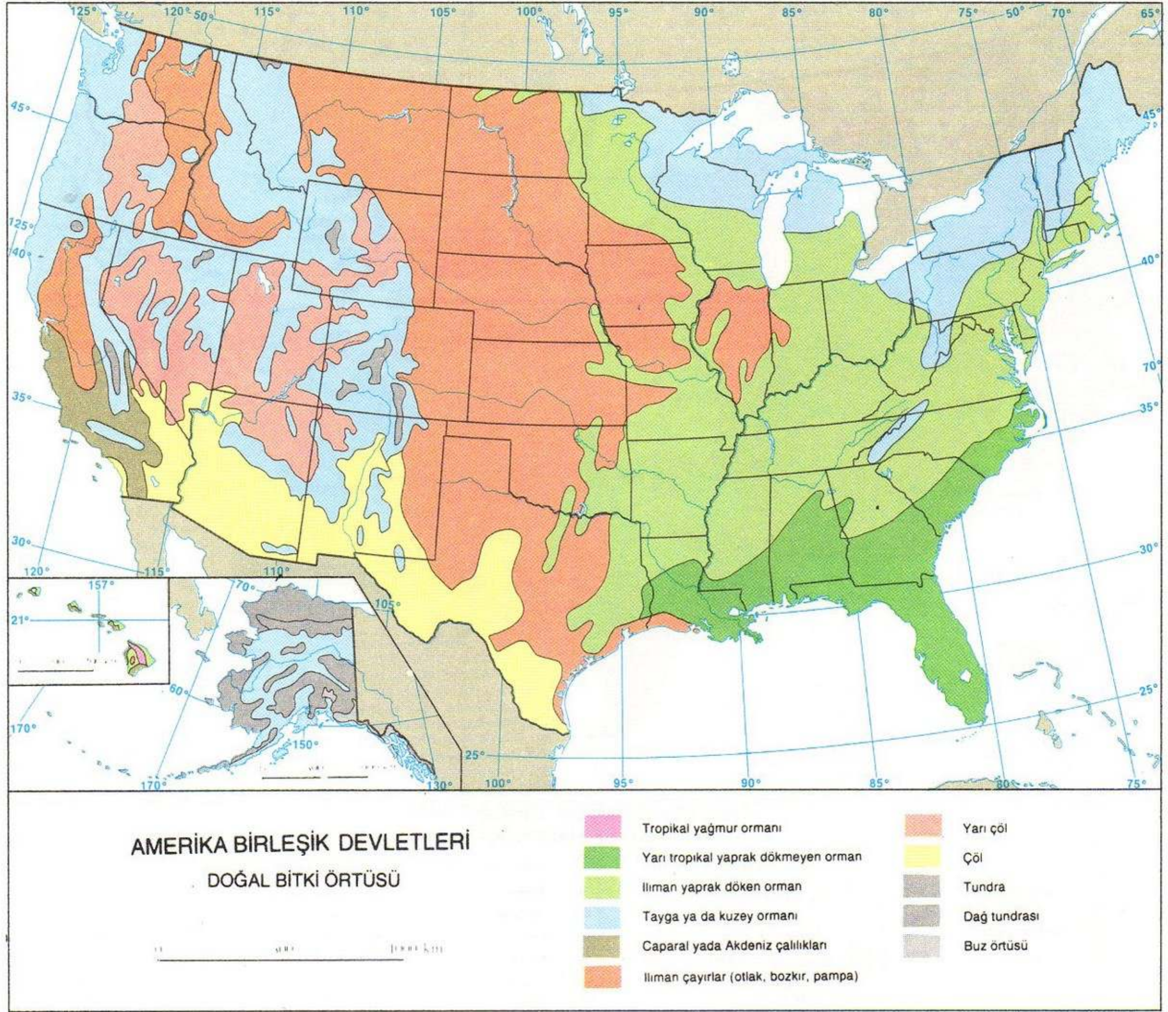
Sıcaklıklarda da, en az yağışlar kadar farklılık gözlenir. Sıcaklıklar, büyük ölçüde bulunulan enleme bağlıdır. Sözgelimi, en kuzeyde kışlar daha uzun ve daha soğuk olur. Hava sıcaklıklarını ayrıca, okyanuslara olan yakınlıkları da etkiler. Ülkenin kuzeydoğu kesiminde, New York'ta yıllık ortalama sıcaklık 130 °C'tır. Daha güneyde astropikal iklimli bir kuşak yayılır: Charlestown'de yıllık ortalama sıcaklık 19 °C'tır. ABD'nin tek tropikal iklim kuşağı güney Florida'da görülür: Miami de ortalama sıcaklık 24 °C'tır. ABD'nin iç kesimi kara iklimini yumuşatacak okyanus etkilerine uzak olduğundan, mevsimler arası sıcaklık değişiklikleri çok daha aşırıdır. Minneapolis'te ortalama hava sıcaklığı 7 °C (45 °F) olduğu halde, daha batıda Tulsa'da ancak 2 °C'tır. Ama 1 030 km güneyde, ortalama sıcaklık 16 °C'a yükselir. Okyanus'un yumuşatıcı etkisindeki batı kıyısı boyunca sıcaklık ortalamaları yumuşaktır; Portland'da 12 °C, Akdeniz iklimi tipi bir iklim etkisindeki Los Angeles'te 17 °C.

ABD'de iklim kökenli doğal yıkımlarla karşı karşıya birçok bölge vardır: Körfez ve Atlas okyanusu kıyıları boyunca kasırgalar; güneydoğu ve iç eyaletlerde hortumlar; batı ovalarında sık sık yoğun dolu; batı dağlarında orman yangınlarına yol açan kuru elektrik yüklü fırtınalar; kışın Büyük Okyanus kıyısı boyları ile iç ve doğu eyaletlerde su baskınları; batı eyaletlerinde sık sık aşırı kuraklık.

Irmaklar ve göller. İç sular yaklaşık 200 000 km^2'lik bir alanı, yani bir başka deyişle ABD'nin toplam yüzölçümünün % 2'sini kaplar. ABD sınırının doğu yarısı boyunca güneye akan Mississippi ırmağı, hem uzunluğu (3 779 km), hem debisi (saniyede 18 200 m^3) açısından ülkenin en büyük ırmağıdır. Mississippi ırmak sistemi uzunluğunun yaklaşık üçte biri kadar olan Colarodo ırmağının yıllık ortalama debisi, Mississippi'ninkinin ancak % 2'si kadardır.

Colorado ırmağı havzasından yalnızca biraz daha büyük olan, Atlas okyanusu boyunca uzanan alanda, Connecticut, Delavare, Hudson ve Susquehanna ırmakları dahil 20 ırmak vardır; bunların her birinin uzunluğu Colorado'nunkinin üçte biri kadar olmakla birlikte, debileri topluca Colorado ırmağınınkinin 20 katından fazladır.

Debileri açısından Mississippi dışındaki büyük ırmaklar şöyle sıralanırlar: Saint Lawrence ırmağı Ohio ırmağı, Missouri ırmağı, Columbia ırmağı, Snake ırmağı. Alaska'nın başlıca ırmağı da, Yukon ırmağıdır. Yıllık ortalama yağışın 500 mm'den az olduğu yerlerde, yalnız-

ca yağışlı mevsimlerde ya da yerel fırtınalarda akan dereler bile çok kısa ömürlüdür. Bu alanlarda su gereksinmesinin bülük bölümünün yeraltı sularından edinilmesi gerekir. Kurak güneybatı eyaletlerinin bazı kesimlerinde artezyen kuyularıyla su çekilmesi (genellikle sulama için), yeraltı su düzeylerinin tehlikeli biçimde alçalmasına yol açmıştır. Hattâ bazı yerlerde bundan kaynaklanan yerel toprak kaymaları, bazı yapıların çökmesine yol açmıştır.

ABD'nin eskiden buzullarla kaplanmış kesimlerinde, özellikle Minnesota'da, pek çok göl ve turbalık vardır. Bu göller küçük olduklarından, kıyıları genellikle sayfiye yerleri olarak kullanılır. Ama Büyük Göller, taşımacılığın önemli etkenlerden biridir. Florida'da da, Okeechobee gölü gibi, kireçtaşı çöküntülerinde birikmiş göller ve turbalıklar vardır. Büyük Havza'nın yamaçlarında kısa ömürlü göllere rastlanır. Nevada dağlarının doğu eteğindeyse, birkaç kalıcı göl bulunur. Salton denizi ve Büyük Tuz Gölü tuzludur ve tuzla olarak kullanılır. Bu göllerin çoğu, özellikle batıda, baraj gölleridir. Aralarında kapasitesi en yüksek olan, Mead gölüdür.

Bitki örtüsü. Böylesine farklı iklim ve yüzeyşekli koşullarıyla, ABD'nin doğal bitki örtüsünün de aynı oranda çeşitli olması hiç şaşırtıcı değildir. Florida'da astropikal bitki örtüsü mangrovlar ve palmiyelerden oluşur. Daha kuzeyde, güneydoğu eyaletlerinde sarı çam ve fıstık çamı ormanları, kuzeyde Tennessee ırmağı yakınlarında meşe ve ceviz ağaçlarından oluşan sert tahtalı ağaçlar ormanıyla birleşir. Büyük Göller bölgesinde değişik bir çam ormanı (akçam) görülür. Bunun kuzeyinde, köknar ve ladin ormanları başlar. Alaska'da, ladin kuşağının kuzeyinde tundra vardır. Kuzey doğrultusunda, bu bitki örtüsü değişiklikleri, sıcaklıkların azalmasına eşlik ederek değişirler.

Yağışlı doğu ile kurak batı arasında daha çarpıcı değişikliklere rastlanır. Sert tahtalı ağaçlar ormanı, Mississippi ırmağının ötesinde batıya doğru uzanarak, ovalar bölgesinde yerini otlaklara bırakır. Kayalık Dağlar ormanları çam ve tabana yakın yerlerde gümüşselvi ile ladin, yukarı orman sınırına kadar uzanan (Güney Kayalık Dağlar'da 3 500 m) kesimlerde de köknarla genellikle kozalaklılardan oluşur. Orman sınırının üstünde ağaç yetişmez; yetişse bile çok kısa ömürlü olur.

Kayalık Dağlar'ın batısında, yaylalarda ve Büyük Havza'da, tek tek dağlar üstündeki ormanlar dışında her yer çalılıklarla kaplıdır. Batıdaki bu tek tek dağlarda, iki orman sınırı gözlenir: Biri soğuk nedeniyle doruklar yakınında, öteki doğu eteği yakınında.

Ormanlar, Kayalık Dağlar'da da olduğu gibi, Nevada dağlarının ve Cascade dağlarının özellikle doğu yamaçlarında yetişir. Batıya bakan yamaçlarda da yapraklarını dökmeyen meşe ve köknarlar ile sekoyaya (Nevada dağlarında) rastlanır. Kıyı dağlarının içe bakan kesimleri kuzeyde Kıyı Sıradağları'nda köknar ve ladin, güneyde "çaparal" da denen cılız ve bodur bir bitki olan kırmızı serviyle kaplıdır.

Doğal kaynaklar. ABD tarımı son derece verimlidir: Bir-

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
TARIM VE MADENLER

- Mandıracılık
- Çiftlik hayv. ve yemlik tahıl
- İlkbahar buğdayı
- Kış buğdayı
- Karma çiftçilik
- Meyveler, sebzeler
- Sulu tarım
- Yarıtropikal meyveler, sebzeler
- Büyük hayv. çiftlikleri
- Tarım yapılamayan topraklar

Al	Alüminyum	A	Asbest	Be	Berilyum	Cr	Krom	+	Kömür
Co	Kobalt	Cu	Bakır	Au	Altın	Fe	Demir cevheri	Pb	Lityum
Li	Kurşun	Mg	Magnezyum	Mn	Manganez	Hg	Cıva	Δ	Mika
Mo	Molibden	○	Doğal Gaz	Ni	Nikel		Petrol	□	Kuvars
•	Tuz	Ag	Gümüş	S	Kükürt	Sn	Kalay	Ti	Titanyum
Tu	Tungsten	U	Uranyum	V	Vanadyum	Zn	Çinko	Zr	Zirkonyum

0 500 1000 km

Geniş buğday tarlaları (fotoğrafta Washington eyaletinde bir buğday tarlası görülmektedir), ülke topraklarının 23 002 000 ha'ını kaplar. Bu tarlalarda yılda 1 799 000 kile saf buğday elde edilir (1978). ABD'de buğday, mısır, soya fasulyası ve yemlik bitkilerin ardından en değerli dördüncü toprak ürünüdür.

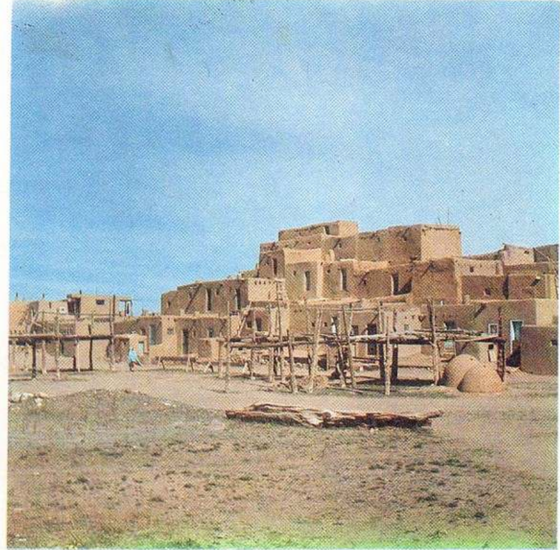
çok ürün, gereksinmelerden fazla yetiştirilerek dışsatıma yöneltilir. ABD'nin üçte ikilik doğu kesiminin büyük bölümü tarıma elverişlidir. Batı toprakları genellikle otlak olarak kullanılırsa da, tarıma elverişli geniş alanlar da vardır. Körfez kıyıları boyunca, batının sulanan alanlarında ve doğuda kentler yakınında çeşitli meyve ve sebze ile pirinç ve şekerkamışı dahil uzmanlaşılmış ürünler yetiştirilir. Güneydoğu eyaletlerinde ve batıdaki bazı sulanan topraklarda pamuk, Atlas okyanusunun kıyı ovasında ve Apalaş dağlarının doğu kesiminde tütün, yerfıstığı ve çeşitli tahıllar, kuzey eyaletlerinde günlük bitkiler ve ovalarda mısır, buğday ve soya fasulyası ülkenin başlıca ürünlerini oluşturur.

Büyükbaş hayvanların toplam sayısı 100 milyon sığırı aşar; ayrıca ülkede milyonlarca domuz ve koyun, yüzlerce milyon tavuk ve hindi de beslenir. Ama hayvancılığın ülkeye dağılışı, iklim farklılıklarına bağlı olarak, dengesizdir. Ülkenin yağışlı yarısında her 193 km^2'de yılda 500 kadar inek beslenirken, yarı kurak ve kurak batı yarısında her 40 km^2'de 100 hayvandan az beslenir.

Ticari yönden değer taşıyan ormanlar, özellikle kuzeybatı, kuzey ortabatı ve güneydoğu eyaletlerinde 2 000 000 km^2'den fazla bir alana yayılır. Bu ormanlardan kerestenin yanı sıra kâğıt hamuru, reçine ve akçaağaç şurubu, vb. elde edilir. Yılda kesilen ağaç miktarı, genellikle yeni yetişmiş ağaçlardan azdır; ama su ve toprak aşındırmasının yolaçtığı yitimler, tehlikeli bir durum almaya başlamıştır. Bununla birlikte, son yıllarda, kullanılmış kâğıtları yeniden işleyip yenileme yöntemlerinin artması, kâğıt hamuru tüketimini, dolayısıyla da orman kesimini azaltmaktadır.

Su kaynaklarının kullanımında tarih boyunca değişiklikler olmuştur. Önce, taşımacılık için duyulan gereksinim, XIX. yy. başlarında doğu eyaletlerinde Erie kanalı gibi kanalların yapımına yolaçmış, daha sonra, özellikle Mississippi ırmağı boyunca, su baskınlarını denetim altına alma dönemi başlamıştır. Bunun ardından, XX. yy'ın başlarından sonra, batıda sulama sistemlerinin büyük ölçüde geliştirilmesi dönemi yaşanmıştır. En son, 1930'lardan başlayarak hidroelektrik santrallarını geliştirmeye yönelik bir dönem gelmiştir. Günümüzün başlıca ilgi odağı, su kirlenmesini denetim altında tutmaktır. Gelecekte yeraltı sularını kullanım için aşırı derecede çekmenin engelleneceği bir dönemin gelmesi beklenmekedir.

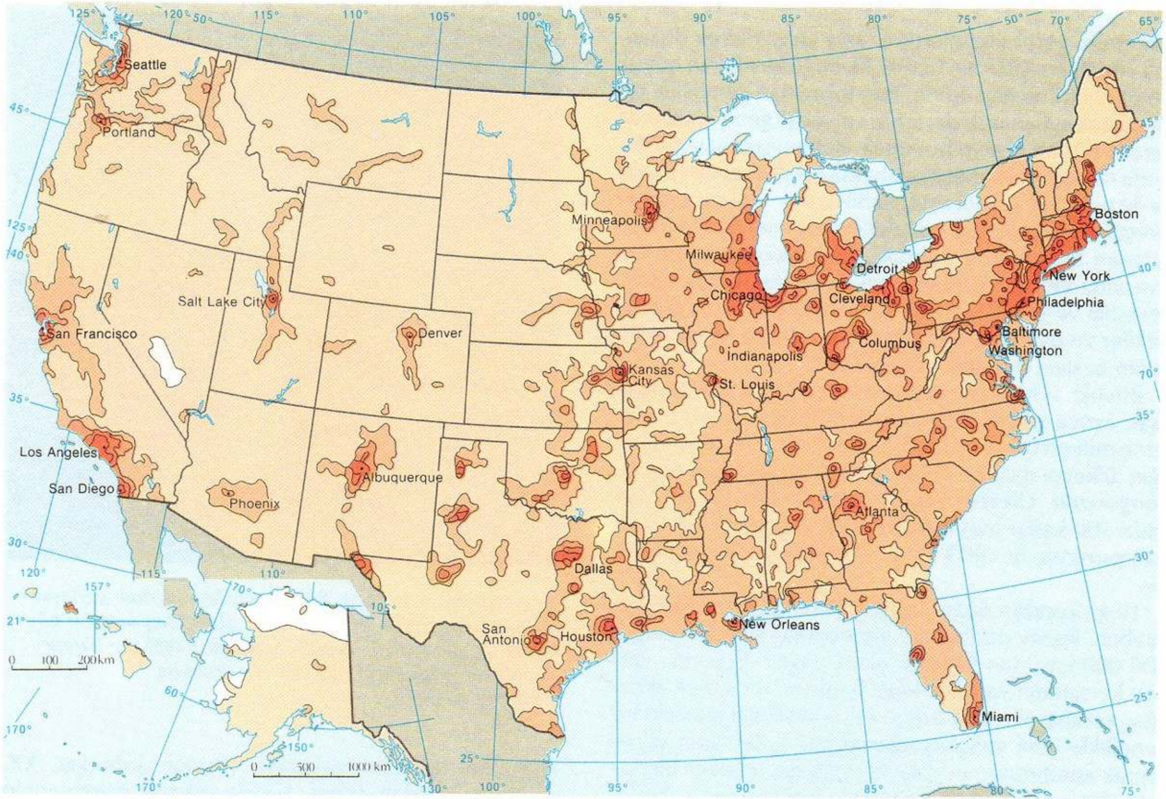
Maden üretimi, GSMH'nin % 5'inden azını oluştur-

New Mexico'daki Taos, Pueblo Kızılderililerinin yerleşim alanlarından biridir. Biri dört katlı, öbürü beş katlı bu köy topluluğunun malı iki yapıda, yaklaşık 1 800 kişi barınır: Pueblolar, geleneksel kültürlerini korumayı sürdürmektedirler.

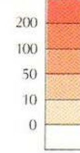
Chicago'da dünyanın en yüksek yapılarından bazıları bulunur. John Hancock Merkezi'nin ikiz kulesinin gözlem kulesinden, ziyaretçiler dört eyaletin (İllinois, İndiana, Michigan ve Wisconsin) bazı kesimlerini görebilirler. Fotoğrafta arka planda görülen Michigan gölüdür.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
NÜFUS SIKLIĞI

0 500 1000 km

Km2'ye düşen insan

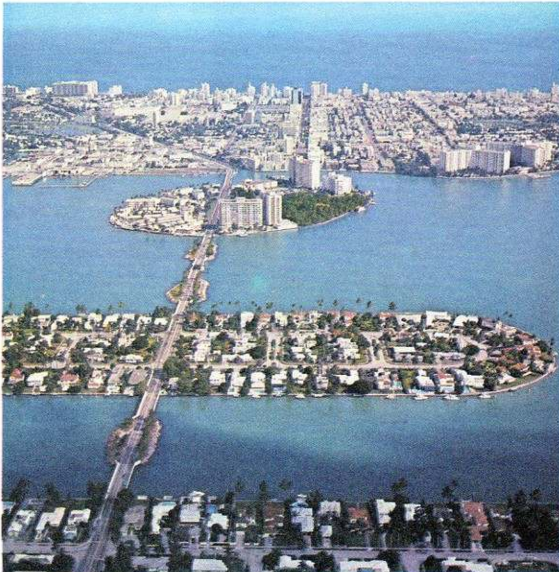

masına karşın çok önemlidir. Maden açısından hiçbir ulus kendi kendine yeterli değildir ve ABD'de pek çok yeraltı gelir kaynağı bulunmasına karşın, birçok metalin iç üretimi talebi karşılamadığından, dışalım yapmak gerekmektedir. Ayrıca, fosil yakıt sıkıntısının yüksek düzeyde taleple birleşmesi, ABD'yi ciddi ekonomik sorunlarla tehdit etmektedir. Güneş enerjisi, jeotermal enerji ve rüzgâr enerjisi gibi seçenek enerji kaynakları, henüz emekleme evresindedir.

NÜFUS

Yeni Dünya'nın Kristof Kolomb tarafından keşfedilmeden (1492) önce, günümüzde ABD'yi oluşturan alanda, nüfus yoğunluğu 13 - 26 km^2'ye ancak 1 kişi düşen seyrek bir Kızılderili nüfusu vardı. 1790'da, George Washington başkanlığa seçildiğinde nüfus 4 000 000'a yükselmişti; ama nüfusu 10 000'i aşan yalnızca 5 kent vardı. Geçen 100 yıl içinde, nüfus 2 kat artarak (1815'te yaklaşık 8 milyon, 1840'ta 16 milyon, 1861'de 32 milyon, 1890'da 64 milyon) 1990'da 250 milyona yaklaştı.

Etnik bileşim. 1990 verileriyle ABD'nin yerli halkının nüfusu toplam 1,9 milyondan biraz fazladır. Bu halkların büyük çoğunluğunu oluşturan Kızılderililerin yaklaşık yarısı, 300 kadar rezervde (Kızılderililere ayrılmış alanlar) ya da yakınında yaşarlar. Çiftçilik ve hayvancılığın yanı sıra, çömlekçilik, halı dokumacılığı ve sepet örme, gümüş üstüne kuyumculuk, boncuktan kenar süsü yapma vb. el sanatlarıyla geçimlerini sağlarlar. Rezervlerin çoğu Arizona, New Mexico, Utah, Güney Dakota, Washington ve Montana'dadır. Rezervler dışındaki Kı-

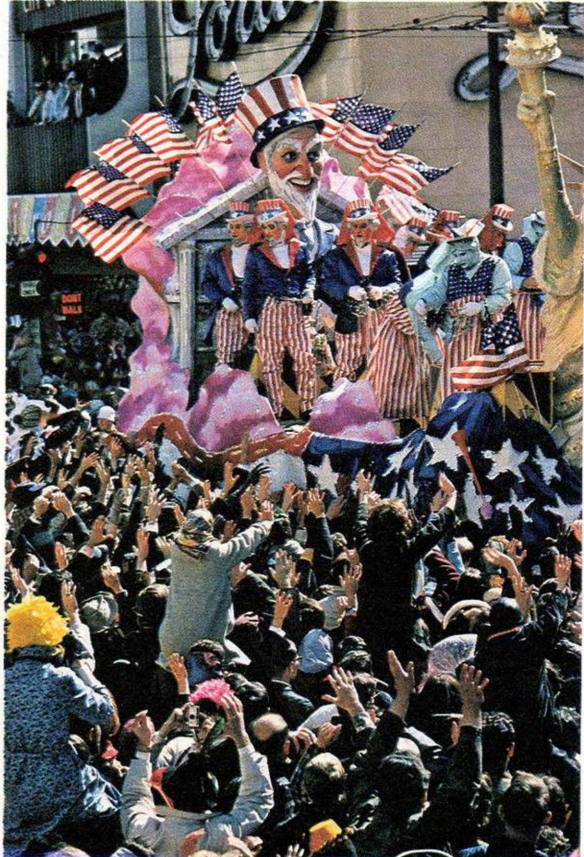

Ülkenin önde gelen tatil merkezlerinden Miami Beach, batıda Biscayne koyu ve Miami'yle, doğuda da Atlas okyanusuyla sınırlanmış dar bir ada üstünde yayılır. Üstünde kentin geliştiği bu adanın büyük bölümü yapaydır: XX. yy'ın başlarında, tarıma elverişli toprak elde etme amaçlı bir tasarımın bir parçası olarak yaratılmıştır.

(Solda) *New York Limanı'nın girişindeki ünlü Özgürlük Anıtı. 1886'da Fransa'dan ABD'ye bir armağan olarak sunulan bu büyük heykelin yükseldiği ada ve yakınındaki Ellis adası (eskiden büyük bir göçmen limanıydı), ulusal anıt olarak korumaya alınmıştır.*

(Altta) *Mardi-Gras şenliklerinde eğlenmek için New Orleans'a her yıl yüzbinlerce ziyaretçi gelir.*

zılderili nüfusunun yarısı özellikle kuzey, iç, batı eyaletlerinde ve Alaska'da, genellikle kentlerde yaşar.

Toplam nüfusun yaklaşık % 12,1'ini (29 986 060 nüfus; 1990) aşağı yukarı tümü eski kölelerin torunları olan Afrika kökenli Amerikalılar (Bk. AMERİKALILAR, SİYAH) oluşturur. Yarısından biraz çoğu güney ve güneydoğu eyaletlerinde yoğunlaşmıştır. Geri kalanlar özellikle kuzeydoğu, iç kuzey ve Büyük Okyanus kıyısı eyaletlerinin kent merkezlerinde yerleşmişlerdir. Kuzeydeki sanayi merkezlerinden kaçma biçiminde gelişen 1980'lerdeki "siyah göç", Güney ve batıdaki büyük kentler çevresine olmuştur.

Amerikalıların büyük çoğunluğu ABD'ye dinsel ve siyasal özgürlük, ekonomik fırsatlar dolayısıyla göçmüş Avrupalıların torunlarıdır. Amerika'nın sömürgeleştirilmesi döneminde göçmenlerin çoğu Britanya Adaları'ndan gelerek doğu kıyıları boyunca, Fransızlar da St. Lawrence vadisinde yerleşmişlerdir. İlk büyük göç dalgasında, 1820'den 1860'a kadar 5 milyonu aşkın "Yeni Amerikalı" gelmiş bunların da % 90'ı İngiltere, İrlanda ve Almanya kökenli olduğundan, XIX. yüzyılın ortalarında, kıyıdan kıyıya ABD'ye Batı Avrupa uygarlığı ve görenekleri damgasını vurmuştur.

ABD'de Ayrılık Savaşı'ndan (iç savaş) sonra, göç olayı çarpıcı biçimde arttı. 1860-1920 arasında yaklaşık 29 milyon göçmen geldi. Ayrıca, göçmenlerin bileşimi de oldukça değişmişti; çoğu Rusya, Polonya, Balkanlar ve İtalya gibi Doğu Avrupa ve Güney Avrupa'dan gelmişlerdi. Daha önceki göçlerin büyük bölümün tersine, bunlar doğu eyaletlerinde ya da Michigan ve İllinois gibi sanayileşmiş ortabatı eyaletlerinde kalarak, batıya doğru ilerlemeyi sürdürmek yerine, genellikle kentlere yerleştiler. Gene aynı dönemde, sayıları gün geçtikçe artan Asyalı (özellikle Çinli ve Japon) göçmenler Büyük Okyanus kıyılarına ve Hawaii'ye yerleştiler. Bunlar, egemenliği tartışılmaz Batı Avrupa kökenli topluluklarının içinde, kendi dışa kapalı çıkar alanlarını kurmayı denediler. Bu arada, "beyaz" göçmenler de, önceden gelmiş Batı Avrupalı ırklarla önemli ölçüde kaynaşarak, "Amerikan eritme potası" diye adlandırılan akımı başlattılar. Parasız resmî okul sistemi de bu kaynaşma yöntemini kolaylaştırdı. Ancak, siyahların çoğunun yaşadığı ülkenin güney kesiminde, XX. yy'ın ortalarına kadar ırk ayrımı sürdü: Irk ayrımı gerçeği, günümüzde bir ölçüde azalmış olmakla birlikte, ciddi ulusal sorunlardan biridir.

ABD'deki İspanyol kökenlilerin toplam nüfusu 22 354 059'dur (1990). 1980-1990 arasında İspanyolların nüfusu % 53 oranında artmış ve % 107,8 oranıyla artan Asyalı nüfustan sonra İspanyollar en çabuk yayılan ikinci etnik grup haline gelmişlerdir. Güney Teksas'ta, New Mexico'da, Arizona'da ve Güney Kaliforniya'da yaşayan nüfusun önemli bir yüzdesi Meksika kökenlidir. Her yıl, çoğu yasadışı yollardan daha binlercesi ABD'ye giriş yapmaktadır. Bunun başlıca nedenleri Meksika'daki aşırı nüfus yoğunluğu ve ABD'deki daha büyük fırsatlardır. Bu yasa dışı göçmenler, yalnızca sınır boyu

kentlerinde yerleşmekle kalmayıp, iç kesimlere, özellikle kent alanlarına göçerler. Doğu eyaletlerine ayrıca, Orta Amerika ve Antil adalarından, özellikle Porto Riko ve Küba'dan çok sayıda İspanyolca konuşan göçmen gelmiştir: Bunların çoğu kentlerde, özellikle New York ve Miami'de yaşarlar.

Din. Amerikalıların yaklaşık % 56'sını çok sayıda alt gruba (vaftizler, methodistler, lutherciler, presbiyteryenler, vb.) ayrılan protestanlar oluşturur. İkinci büyük din topluluğu, toplam nüfusun yaklaşık % 28'ini oluşturan katoliklerdir. Çok daha küçük oranlı iki öbek de ortadokslar ve Yahudilerdir (% 2). Buddhacılık, Hindu dini, İslâm gibi dünyadaki öbür büyük dinlerin ve özellikle Afrika kökenli bazı kabile dinlerinin temsilcilerinin sayısı çok azdır.

Nüfus yapısı ve dağılımı. ABD'de yıllık nüfus artış oranı yaklaşık % 1'dir (1980-1990). 1990'da toplam nüfusun yaklaşık dörtte üçü, metropoller dahil, kent alanlarında yaşamaktaydı. Metropol alanlarında, 39 kentin nüfusu 1 milyonun üstündeydi ve 24 kentin merkezinde 500 000'den çok kişi yaşamaktaydı: Baltimore, Boston, Chicago, Cleveland, Columbus (Ohio), Dallas, Detroit, El Paso, Houston, İndianapolis, Jacksonville, Los Angeles, Memphis, Milwaukee, Nashville, New York, Philadelphia, Phoenix, San Antonio, San Diego, San Francisco, San Jose, Seattle ve Washington, D.C.

Beyazların varlıklı kesiminin kent merkezlerinden banliyölere taşınmaları sonucunda, ABD'nin birçok kentinde kentsel sorunlar başgöstermiş, çok sayıda hafif sanayi, vb. iş kolu da beyazları izlemiştir. Böylece pek çok büyük kent, merkezlerinin ve konut semtlerinin boşalması sonucuyla karşılaşmış, bunun bir sonucu olarak birçok kentin vergi tabanı kemirilmiş ve yaklaşık her büyük kent, parasal sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

1990 verileriyle ülkenin genel nüfus yoğunluğu km^2'ye 27 kişidir; ama yoğunluklar arasında büyük bölgesel farklıklar vardır: 50 eyalet arasında New Jersey, yoğunluğu en yüksek eyalettir. Alaska'nın bütün eyaletler arasında en düşük yoğunluklu eyalet olmasına karşılık, Alaska dışındaki 48 eyalet içinde en düşük yoğunluklusu, Wyoming'tir. 1980 yıllarında Iowa, Kuzey Dakota, Batı Virginia ve Wyoming nüfus kaybına uğrarken, öteki çeşitli eyaletlerde (çoğu kuzeydoğu ve ortabatı bölgelerinde) yalnızca çok az bir nüfus artış hızı gözlenmiştir. Nevada, Alaska, Arizona, Florida, Kaliforniya ve New Hampshire'se, en hızlı büyüyen eyaletler olmuşlardır. ABD'de doğum oranı 1 000'de 15'tir. Bu oran Kanada'nınkine eşit olmakla birlikte, Batı Avrupa ülkelerinin çoğundan yüksektir. 1 000 canlı doğumda 9 olan ölüm oranı, öteki sanayileşmiş ülkelerinkine eşit ya da biraz daha düşüktür.

Sağlık ve eğitim. 1988 ABD'de 6 800'den çok hastane vardı ve her 1 000 kişiye ortalama 5,3 hastane yatağı düşmekteydi. 612 000 hekim vardı. ABD'de kadın vatandaşların ortalama ömür uzunluğu 79, erkeklerinki 72 yıldır. Beyazlar için ortalama ömür uzunluğunun 75,5 yıl, siyahlar içinse 69,5 yıl olmasına karşılık, 1920'deki 45 yaştan günümüze, siyahların ortalama ömrü de önemli bir artış göstermiştir. Çocuk ölümü 1 000 canlı doğumda 10'dur: Bu oranın dünyanın en düşük oranlarından biri olmasına karşın, birkaç Avrupa ülkesinde, özellikle İskandinav ülkelerinde çocuk ölüm oranı daha düşüktür.

ABD'de okur-yazarlık sorunu önemli ölçüde çözülmüştür. 1988 verileriyle ABD vatandaşlarının (25 yaşında ve daha büyük yaşta) tamamladıkları orta dereceli okul süresi 12,7 yıldır. Amerikalıların yaklaşık % 20'si, 4 yıl ya da daha çok yüksek öğrenim görmüştür.

5 - 16 yaş arasında eğitim zorunludur. Parasız ilk ve orta öğretim, genellikle yerel yetkililerin denetimindedir; 1988 verileriyle parasız ilk ve orta dereceli okullara 42 milyon öğrenci gitmekteydi; 6,1 milyon öğrenci özel okullara devam etmekteydi.

Ülkenin yüksek öğretim kurumlarından yaklaşık % 60'ı 4 yıllık, geri kalanları da 2 yıllıktır. Özel eğitim kuruluşlarına ülkedeki pek çok en ünlü üniversite ve kolej de dahildir. Özel eğitim kuruluşlarında öğrenim gören öğrencilerin % 20'si, devlet kuruluşlarında da öğrencilerin yaklaşık % 80'i öğrenim görmekte, her eyalet kendine özgü bir üniversite sistemiyle çalışmaktadır. 1960 yılları boyunca 2 yıllık eğitim veren yüksek öğretim kuruluşlarının sayısı büyük ölçüde artmıştır.

İletişim. ABD'nin ilk gazetesi *New England Courant*, Boston'da 1921'de yayımlanmaya başladı. 1990'da ABD'de 1 626 günlük gazete yayınlamaktaydı (bunların

Bu dev boyutlu petrol arıtma tesisi New Jersey'de, Perth Amboy yakınında yeralır. 1870 yıllarından bu yana, Bayonne'u John D. Rockfeller tarafından çalıştırılan bir petrol boruhattının bitim noktası olunca, eyaletin bu kesimi, ülkenin petrol arıtma merkezlerinden birine dönüşmüştür.

New York Borsası'ndan görünüş. Öteki büyük finans ve iş merkezlerinde olduğu gibi, New York borsasında da işlemler genellikle bilgisayarlarla tamamlanır. 19 Ekim 1987'de New York Piyasası çökünce, panik hemen öteki finans merkezlerine de yayılmıştır (iflas rekoru % 22,6 ile New York'ta görüldü). Uzmanlar bu olayı, büyük ölçüde bilgisayarlı satışlara bağlamışlardır.

bir bölümü İngilizce'den başka dillerden basılır). Gazetelerin toplam tirajı, 62 500 000' dir (1989). Tirajı 500 000'i aşan en tanınmış günlük gazeteler arasında *Chicago Tribune, New York Times, Washington Post* ve *Los Angeles Times, St. Louis Post-Dispatch, Atlanta Constitution, Miami Herald* ve *Toledo Blade* sayılabilir. *Christian Science Monitor, Wall Street Journal* ve *Usa Today*'se ülke çapında dağıtılan başlıca günlük gazetelerdir.

4 932 AM ve 4 155 FM radyo istasyonu ülkenin hizmetindedir (1988). ABD'de yaklaşık 200 milyon televizyon alıcısı ve yaklaşık 1 100 özel televizyon istasyonu vardır. Birkaç ulusal yayın ağının denetiminde olan özel televizyon yayınlarının yanı sıra, 9 050 kablo sistemi (1989) ve çalışır durumda 305 (1986) devlet televizyon istasyonu vardır.

EKONOMİ

Ekonomik gelişme. Kıtaya beyaz sömürgecilerin yerleşme döneminde, ilk gelen göçmenler, Atlas okyanusu kıyıları boyunca aile çiftlikleri kurduktan sonra, bir deniz ticareti ve gemi yapım sanayisi geliştirdiler. Gemiler ve evler için gerekli keresteyi ormanlar sağlıyordu. XIX. yy. ortalarına kadar odun ayrıca ulusun başlıca yakıt kaynağıydı ve odun küllerinden potas üretiliyordu.

New England kıyısının Georges Bank yöresi açıklarındaki kıyı ovasının sulara gömülü kesimi, dünyanın en büyük balıkçılık alanlarından biriydi (hâlâ öyledir). Özellikle ringa, uskumru ve morina tutuluyor, ayrıca kıyılarda istakoz, yengeç, vb. kabuklu deniz hayvanları avlanıyordu. Sömürgeleştirme sürecinde balinacılık da önemliydi ama, XIX. yy. ortalarından sonra geriledi. ABD'nin doğu kesiminde o dönemdeki su taşımacılığıyla ilgili öbür ekonomik etkinlikler buharlı gemilerin geliştirilmesini ve Apalaş dağlarına, Ohio ırmağına su yoluyla ulaşımı sağlamak için çağlayanların çevresine kanallar yayılmasını içerir. XIX. yy. başlarında, Sanayi Devrimi'nin ilk evrelerinde, çağlayanlar ayrıca fabrikalara enerji sağlamak için de kullanılmıştır.

Doğu kıyıları boyunca bulunan mineral kaynakları yetersizdi. Tuz, havuzlarda buharlaştırılan deniz suyundan üretiliyordu. Demir filizi bataklıklardan elde edilmekteydi. Kömür, Richmond yakınlarında çıkarılmaktaydı. Yolların, kanalların gelişmesi ve batıya göçü izleyen dönemde yeni demiryollarının yapımı sonucunda kömür bollaşınca sanayiler giderek önem kazandı. Demir ve kömürün ekonomik olarak birleştiği Pittsburgh ve Chicago'nun batısı gibi yerlerde, dev bir çelik sanayisi gelişti.

Siyasal ve toplumsal değişiklikler de ekonomiyi etkiledi. Ayrılık Savaşı, köleleri özgürlüğe kavuşturdu; ama pamuğa biçilen yüksek fiyatlar, işgücünün ücrete bağlanmasına yolaçtı. Pamuk pazarının apansızın çöküşü, eski büyük çiftlikler sistemini de yıkarak, küçük çiftlikler dönemini başlattı.

Yerleşme merkezleri ve ulaşım yolları iç eyaletler boyunca yayıldıkça, Superior gölü yöresinde bakır ve demir filizi çıkarılmaya başlandı. Ancak, ABD'nin iç eyaletler bölgesi, günümüzde de olduğu gibi tarıma bağlı kaldı. Biçerdöğer makinesi, bu bölgedeki geniş tarlaların ürünlerini kaldırmak gereksinmesi sonucunda bulundu (1873). 1860'larda demiryolları frigorifik vagonlar kullanmaya başladılar. Ortabatı'dan gelen tarım ürünleri, Minneapolis ve Milwaukee'deki un fabrikaları gibi besin maddeleri işleyen tesislerin temellerini attı.

Kayalık Dağlar eyaletleri, Ayrılık Savaşı'ndan 20 yıl kadar önce, kürk tüccarları tarafından keşfedilip ticarete açıldı. Kürk toplama işi önce Fransızlar, sonra İngiltere için kürk toplayan Hudson Bay Şirketi, daha sonra da bazıları John Jacob Astor'un Amerikan Kürk Şirketi gibi kuruluşlar için çalışan Amerikalı tuzakçılar ve tüccarlar tarafından, New England'den başlayarak Büyük Göller bölgesi boyunca batıya doğru yayıldı. Kaliforniya'da altın bulununca (1848) tuzakçılar iş değiştirdiler. Kayalık Dağlar'daki yaygın ve çeşitli mineral yatakları, Kaliforniya'daki altına "hücum"un hemen ardından keşfedildi. (Bk. ALTINA HÜCUM.)

Günümüzde ABD'nin batı kesiminde ekonomi hayvan yetiştiriciliğine, sulu tarıma, keresteciliğe, metal madenciliğine (özellikle bakır ve molibden), enerji kaynaklarına (petrol, gaz, kömür, uranyum ve hidroelektrik dahil), demiryolları, otoyolları, hava, boruhattı ulaşımına, Büyük Okyanus kıyısı boyunca gemiciliğe, imalat sanayisine, dalyancılığa ve çarpıcı eğlence gösterilerine dayanır. Ülke ulusal parklarının üçte ikisinden çoğu

Ülkenin başkenti Washington, D.C., Maryland ile Virginia eyaletleri arasında sınır çizen Potomac ırmağı boyunca 179 km²'lik alana yayılan bir federal yönetim bölümüdür. Fransız askerî mühendis Pierre Charles L'Enfant'ın planlarına göre kurulan kent, 1800'de ulusal yönetimin merkezi olmuştur. Resimde Watergate tesisi (ön planda) *ve Kennedy Merkezi'nin bir parçası* (sağda) *görülmektedir.*

da Batı'dadır.

Alaska'nın ekonomisi başlıca dalyanlara, petrola ve eğlence yerlerine bağımlıdır. Ananas, şekerkamışı ve ceviz üreten Hawaii, özellikle büyük askeri kara ve deniz üsleri ile turizmden gelir sağlamaktadır.

Çağdaş ekonomi. 1980'lerin sonlarında ABD'nin GSMH'si, dünyanın en yüksek miktarı olarak, 5 trilyon doların üstünde olmuştur. 21 000 doların üstünde olan kişi başına gelir de dünyanın en yüksekleri arasındadır.

Tarım, balıkçılık ve ormancılıkta, toplam etkin nüfusun % 3'ten azı çalışır ve GSMH'ye yaklaşık % 2 katkıda bulunurlar. Başlıca tarım ürünleri değer sıralamasına göre mısır, soya, buğday, saman, pamuk, tütün, süpürgedarısı ve patatestir. Çiftlik hayvanlarının çoğu Batı'da ve Ortabatı'da üretilir. Dünyanın bir numaralı soya ve mısır üreticisi olan ABD, başlıca et, buğday, tütün, domuz ve sığır üreticileri arasında da yeralır.

Etkin nüfusun yaklaşık beşte biri imalat sanayisinde çalışır; çeşitli sanayi GSMH'ye aşağı yukarı aynı oranda katkıda bulunur. 1989 verileriyle imalat sanayisinin ürettiği değer 1 trilyon doların üstündedir. Değer sıralamasına göre başlıca sanayiler şunlardır: Ulaşım araçları, elektrikli ve elektronik makinalar; besin sanayisi ve bağlı ürünler; elektrikli olmayan makinalar ve kimyasal maddeler; metalürji ürünleri; kâğıt, vb. ürünler; lastik ve plastik ürünler. ABD imalat sanayi sektörüne büyük şirketler egemendir: 1988'de 100 en büyük sanayi firması, imalat sanayisi mal varlıklarının yaklaşık % 75'ini elinde tutmaktaydı. ABD çeşitli türde makinaların üretiminde ve dışsatımında dünyada birincidir. Büro ve telekomünikasyon cihazları, otomobil gibi ulaşım araçları, sanayi hammaddeleri ve kimyasal maddeler bunların başında gelir.

Ormanlar yaklaşık 2 960 000 km²'lik bir alanı kaplar; bunun yaklaşık üçte ikisi, kereste üretimi amacıyla işletilir ve yılda yaklaşık 1 milyar dolar değerinde gelir getirir. ABD'nin balıkçılık sanayisinden elde ettiği gelirse, 1988'de 3,5 milyar dolar olmuştur. Büyük Okyanus eyaletleri, özellikle Alaska ve Kaliforniya, balık avı değeri açısından önde gelirler. Louisiana da önde gelen üreticilerden biridir.

1987'de ABD, dünya birincisi olarak, 2,7 trilyon kWs elektrik üretmiştir. Bu toplamın % 57'si kömürden, daha az miktarı petrol, doğal gaz, nükleer enerji ve hidroelektrik santrallerinden elde edilmiştir.

Madencilik GSMH'nin yalnızca yaklaşık % 2'sini oluşturmakla birlikte, 1987'de 123,8 milyar dolarlık üretimde bulunmuş, bunun yaklaşık % 80'i kömür, doğal gaz ve petrol gibi yakıtlardan elde edilmiştir. Değerlerine göre başlıca mineraller şöyle sıralanır: Petrol, doğal gaz, kömür, portland çimentosu, kum ve çakıl, bakır, altın, demir filizi, balçık, fosfat, kireç, tuz, soda, bor mineralleri, kükürt, uranyum, gümüş, duvarcı çimentosu, kurşun ve çinko.

Öteki çok gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, ABD'de de, hizmetler kesiminde etkin nüfusun büyük bir bölümü çalışır (yaklaşık % 70) ve GSMH'nin en büyük yüzdesini üretir (yine % 70 kadarını). 80.3 milyonu aşkın kişi ulaşım ve kamu hizmetlerinde, toptan ve perakende ticaretinde, finans, sigorta ve emlak işlerinde, otel hizmetlerinde, iletişimde, sağlık bakımında ve hükümet dairelerinde çalışır (1988). Bunlar hep birlikte 3.25 trilyon dolar üretmişlerdir.

Turizm de önemli bir sanayidir. 1988'de, 12,5 milyon yabancı turist ülkeyi ziyaret etmiştir. Yabancılar gibi, Amerikalılar için de, 50 ulusal park ve 79 ulusal anıt içeren Ulusal Parklar Servisi yerleri en gözde yerlerdir. Büyük kentler -New York, Los Angeles ve Miami başta- de önemli turizm merkezleridir.

1975 gibi yakın bir dönemde ABD'nin dışsatımları dışalımlarından % 10 fazlaydı. Bu uluslararası ticaretin yaklaşık % 20'si Kanada'yla, % 17'si öbür Batı yarıküre ülkeleriyle, % 25'i Batı Avrupa ülkeleriyle yapılırdı. Japonya'yla ticaret toplamın % 10'undan daha az yer tutardı. Ancak, 1980'lerde, petrol dışalım fiyatlarının oldukça yükselmesi sonucu ticaret dengesi tersine döndü. Petrol ve petrol ürünlerinin dışsatım değerleri 1970'teki 1.3 milyar dolardan 1980'de 62 milyar dolara tırmandı. 1990'da ABD'nin ticaret açığı yaklaşık 122,7 milyar doları buldu.

Petrolun yanı sıra, otomobil, elektrikli olmayan makinalar, elektrik malzemeleri, tüketim malları ve besin

ürünleri başlıca dışsatım maddeleridir. Makinalar, ulaşım malzemesi ve kimyasal maddeler başlıca sanayi dışsatım mallarını oluştururken, soya ve mısır başlıca tarım dışsatım ürünleridir.

1988 verileriyle ABD'nin toplam karayolları, 88 000 km'den çoğu otoyol olan 6,2 milyon km'dir. Demiryollarının toplam uzunluğu 278 245 km'dir. 1988'de toplam yolcu trafiğinin % 81'i özel otomobillerle, % 18'i havadan, ancak % 0,7'si trenle yapılmıştır. Ancak, yine aynı yıl malların % 37'si demiryollarıyla, % 25'i motorlu araçlarla taşınmıştır. New York, New Orleans, Houston ve Baton Rouge, ABD'nin başlıca deniz limanlarıdır. Pittsburgh ve St. Louis başta gelen iç limanlarıdır.

YÖNETİM

ABD demokrasiyle, yani "halk tarafından halk için seçilenler" aracılığıyla yönetilir. Her yetişkinin (18 yaş ve daha büyük) oy kullanma hakkı vardır, ancak oy kullanma hakkı bulunan seçmenlerin yalnızca yaklaşık % 55'i bu hakkı kullanmaktadır. Seçmenler genellikle, ABD siyasetine egemen iki siyasal parti arasında tercihlerini yaparlar: Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Parti.

Ülkenin federal bir yönetim sistemi vardır. Dolayısıyla iktidar, ulusal ya da federal yönetim ile 50 eyaletin yönetimleri arasında paylaşılır. Belediye ve ilçe yetkilileriyle, yerel düzeyde üçüncü derecede bir yönetim sağlanır. Kuramsal olarak, çeşitli düzeylerin sorumlulukları (aslında sorumluluklar birbirine karışmıştır) Federal Anayasa'da ve eyalet anayasalarında açıkça belirtilmiştir.

Federal yönetim ve 50 eyalet yönetimlerinin her biri üç kola ayrılmıştır: Yürütme, yasama ve yargılama. Federal yönetimin yürütme gücünün başında 4 yılda bir seçilen bir başkan ile başkan yardımcısı bulunur. Yürütme gücünün yönetsel görevleri 14 bakanlık arasında bölünmüştür: Dışişleri, Maliye, Savunma, İçişleri, Adalet, Tarım, Ticaret, Çalışma, Sağlık ve Sosyal Güvenlik, İmar ve İskan, Ulaştırma, Enerji, Eğitim ve Emeklilik İşleri. Çok sayıda federal hükümet dairesi, özel kesimi düzenlemek için çalışanlar başta, bu bakanlıkların etkinliklerine katkıda bulunur; her bakanlığın başındaki bakan, başkanın başlıca danışmanı olarak, kabinede yeralır.

Federal yönetimin yasama organı -ABD Kongresi- her eyalet başına 2 senatörle toplam 100 üyeli ve her 560 000 kişi için 1 kişi hesabıyla seçilmiş 435 üyeli Temsilciler Meclisi'nden oluşur. Senatörler 6 yıllık bir dönem için, milletvekilleri 2 yıl için seçilirler. Tüm bütçe görüşmeleri Temsilciler Meclisi'nde karara bağlanır; ama Senato'da onaylanması gerekir. Başkan adayları Senato tarafından onaylanır. Senato'nun ayrıca yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları onaylama sorumluluğu da vardır.

Nebraska'nın 49 üyeden oluşan tek meclisi bulunmasına karşın, öbür eyaletlerin 2 yasama organı vardır. Her eyaletin yürütme kurulu, seçimle işbaşına gelen validir.

Ülkenin en yüksek yargı organı, ABD Yüksek Mahkeme'sidir. Başyargıç ve öbür sekiz üyesi Senato'nun tavsiye ve onayıyla başkan tarafından atanır. Bu yargı organının, 90 bölge mahkemesi (her eyalette en az bir tane) vardır. Bunlar federal yasaların çiğnenmesine ve değişik eyaletlerde kişilerle ilgili insan haklarının ihlaline ilişkin davalara bakarlar. Kararlar, 12 Temyiz Mahkemesi'ne başvurularak temyiz edilebilir. Her eyaletin federal sisteme paralel olarak özel bir yargı sistemi vardır.

Eyaletler ve yerel yönetimler, su dağıtımı, çöplerin kaldırılması, polis ve yangına karşı korunma, hastaneler ve sağlık, parklar ve eğlence yerleri, okullar ve kütüphaneler gibi yerel hizmetlerden sorumludurlar. Ama bu etkinliklerin her birinin önemli bir bölümü, federal yönetim başta, yönetimin bütün düzeyleri tarafından paylaşılır. Ulusal savunmadan yalnızca federal yönetim sorumludur. Ama bu sorumluluk bile bir ölçüde eyaletlerle paylaşıldığı için, her eyaletin kendine göre de ulusal muhafızları (milis kuvvetleri) vardır.

Amerika Birleşik Devletleri (tarih)

ABD'nin gelişmesine pek çok kişi katkıda bulunmuş bu da dev boyutlu ulus, Yeni Dünya'da kurulan küçük İngiliz sömürgelerinin birleşmesinden doğmuştur.

Kuzey Amerika yarı kıtasının ilk halkı, suları çekilen Bering boğazı aracılığıyla kuzeydoğu Asya'dan gelenlerdi. Bunlar İ.Ö. 8000'de (belki de çok daha önceleri) Kuzey Amerika'da yerleşme yerleri kurdular. Soylarından gelen, İ.S. 1500'e doğru Rio Grande'nin kuzey alanlarında yaşayan Kızılderililer, birbirinden ayrı çeşitli uygarlıklar geliştirmişlerdi. Kayalık Dağlar'dan Atlas okyanusuna doğu yönünde uzanan geniş bölge nispeten daha az nüfusluydu. Buralarda yaşayan kabilelerin ekonomisi genel olarak avcılığa, toplamacılığa, balıkçılığa ve çiftçiliğe dayanmaktaydı.

X. ve XI. yy'larda Kuzey Amerika yarı kıtasına ulaşan Vikingler de, yerleştiler. Ancak Kristof Kolomb'un ilk yolculuğu (1492-1493) daha kalıcı bir önem taşımaktaydı: Kolomb, Batı yarıkürenin büyük Avrupa keşifleri dönemini başlattı. Çeşitli Avrupa devletleri (İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Portekiz başta) ve bunların ticaret şirketleri, bu dönemi izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca Yeni Dünya'yı keşfetmek için keşif heyetleri gönderdiler.

İspanyollar, yerleşme merkezlerini Rio Grande'nin güneyinde yoğunlaştırmalarına karşın, Florida, Meksika ve Mississippi ırmağının batısındaki bölge dahil, geniş alanlarda hak iddia ettiler.

Fransızlar, günümüzde "Kanada" diye adlandırılan alanın büyük bir bölümünü keşfederek birkaç yerleşme merkezi kurdular. Bu arada, ABD'nin ilerdeki gelişmesi için en büyük önemi taşıyan, hiç kuşkusuz, Atlas okyanusu boyunca uzanan bölgelere İngilizlerin yerleşmeleri oldu.

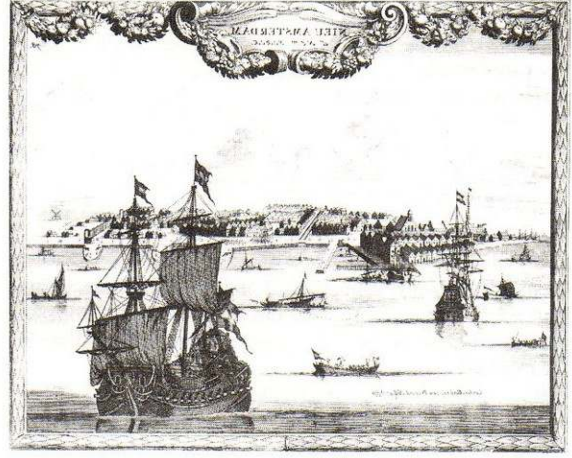
KUZEY AMERİKA'DAKİ İNGİLİZ KOLONİLERİ

İngiltere'de protestan Reform hareketiyle ilgili karışıklıklar döneminin bitiminde, İngilizler dikkatlerini bazı başka konulara çevirmekte ve küçük adaları dışında yeni fırsatlar aramakta serbest kaldılar. Elizabeth I döneminde (1558-1603) iç istikrar sağlandı ve ekonomik gelişmenin entelektüel patlamayla birleşmesi sonucunda, ülkeye bir özgüven egemen oldu. İlk darbeyi İrlanda yedi: XVII. yy'ın başlarında bütünüyle İngiltere'nin egemenliği altına girdi. "Vahşi İrlandalılar", özellikle kuzey eyaletlerinden kovulurken, İskoç ve İngiliz protestanları bu bölgeleri "kolonileştirmek" için gönderildiler. Daha sonra serüvenciler gözlerini Kuzey Amerika'ya çevirdiler ve John Cabot'un keşif seferleri (1497-1499) temeline dayalı olarak, İngiltere adına hak iddia ettiler.

Chesapeake kolonileri. İngilizler 1580'lerde Virginia kıyısında Roanoke'de bir koloni kurmayı denediyseler de, başarısızlığa uğradılar. Ancak, 1606'da Kuzey Amerika'nın kaynaklarını sömürmek için kurulan Londra Şirketi göçmenler gönderdi ve 1607'de "Jamestown" adı verilen, Yeni Dünya'daki ilk kalıcı İngiliz kolonisi kurulmuş oldu. Buraya yerleşen İngilizler büyük güçlüklerle karşılaştılar: 1622'de, göçmüş olan 10 000'i aşkın kişiden 2 000'i sağ kalabilmişti. 1624'te başarısız

(Solda) *Kristof Kolomb'un, 1519'da İtalyan ressamı Sebastiano del Piombo tarafından yapılmış bir resmi. (Metropolitan Sanat müzesi, New York City.)*

İngilizlerin bölgede hak iddia ederek Hollandalıların elinden almaları sonucunda (1644) New Amsterdam'ın adı değiştirilerek New York olmuş ve 1700'lerin sonlarında, kolonilerdeki en büyük ikinci liman haline gelmiştir: Bu gravür, XVIII yy'da yapılmıştır. (New York Halk Kitaplığı.)

şirketin denetimi hükümete geçti ve Virginia bir kraliyet kolonisi oldu. Bunun üstüne, kısa sürede ticareti gelişti; ölüm oranı düştü; bir yasama meclisi (1619'da kurulan Kasaba Meclisi) kurulması ve toprak bolluğu sayesinde koloni bir refah dönemine girdi. Çok düşük fiyatlarla elde edilen çiftliklerde, sözleşmeli "beyaz köleler" (tam özgürlüğe kavuşmadan önce yol paralarını ödemek için birkaç yıl parasız çalışmak zorunda bırakılan işçiler) çalıştırılıyordu. Böylece Chesapeake koyu yoksul İngilizler için bir "fırsatlar ülkesi" oldu.

1632'de Maryland, Calvert ailesine kişisel bir mülk olarak bağışlandı: Katolikler için bir sığınak olması tasarlanmıştı. Ama protestanlar da koloniye akın ettiler ve 1649'da, teslis ilkesine inanan bütün Hıristiyanlar'a din özgürlüğü güvencesi veren Hoşgörü Yasası çıkarıldı.

New England kolonileri. 1620'de, daha sonra "hac yolcuları" diye anılan püritan ayrılıkçılar, *Mayflower* gemisiyle New England'a ulaşarak, ilk kalıcı yerleşme merkezi olan Plymouth kolonisini kurdular. Onları 1629'da, Massachusetts Koyu Şirketi'nin korumasında başka püritanlar izleyerek Boston çevresindeki alana yerleştiler. Bunu izleyen "Büyük Püritan Göçü" (1629-1642) sırasında Massachusetts koyu kolonisine 16 000 kadar göçmen geldi. Püritanlar, "tepede bir kent" kurmak için kolları sıvadılar. Amaçları dünyaya tanrısal yaşamın bir örneğini göstermekti. Birbirine çok yakın köy-

Londra Virginia Şirketi (ya da Londra Şirketi) için çizilmiş bir Kuzey Amerika haritası (1606-1608). Haritada İngiltere'nin hak iddia ettiği alanın (Virginia) Fransız (Nova Francia) ve İspanyol (Florida) bölgeleri arasında sıkışıp kaldığı görülmektedir. Jamestown, Virginia'daki kalıcı ilk İngiliz yerleşme merkezi olmuştur.

SÖMÜRGE DÖNEMİ AMERİKASI: İLK ARAŞTIRMA GEZİLERİ VE YERLEŞMELER

Çağdaş sınırlar
Yerleşme (kuruluş yılı)
Ingiliz etkisi
Alman etkisi
Fransız etkisi
İspanyol etkisi
İsveç etkisi

Accault and Hennepi, 1679-1680
Alarcón, 1540
Ayllón, 1526
Cabrillo, 1542-1543
Coronado, 1540-1542
De Soto, 1539-1542
Cabeza de Vaca, 1528-1536
Escalante, 1776-1777
La Salle, 1680-1682
Marguette ve Jollie, 1673
Narváez, 1528
Oñate, 1598-1601, 1604-1605
Piñeda, 1519
Ponce de León, 1513
St. Denis, 1714-1716

BAĞIŞLANAN BÜYÜK SÖMÜRGE TOPRAKLARI
1. Yeni İngiltere Meclisi
2. Plymouth Şirketi
3. Londra Şirketi

lerde yaşayan ve toplumsal yaşamla son derece ilgilenen calvinciler, işledikleri günahlardan kaçan insanlara öfkelenen bir Tanrı imgesi yarattılar. Onlarla geçinemeyen vaftizcilik tarikatından bir topluluksa, Rhode İsland'ı kurdu (1644'te kent belgesi aldı). 1639'da püritanlar Connecticut'un "Temel Kuralları"nı hazırladılar: Bu Kuzey Amerika'daki ilk yazılı anayasadır. 1620'lerde kurulan New Hampshire da, nüfusunun artması sonunda 1679'da ayrı bir kraliyet kolonisi ilan edildi. Plymouth daha sonra (1691), Massachussets kraliyet kolonisinin bir parçası oldu.

Restorasyon dönemi kolonileri. İngiltere'de İç Savaş'ı, Oliver Cromwell'in cumhuriyetçi Commonwealth'ünü ve naipliğini içeren uzun bir kargaşalık dönemi (1642-1660), Charles II'yle Stuartların tahta dönmesiyle sona erdi (bu döneme İngiltere tarihinde "Restorasyon dönemi adı verilir). 1663'te Carolina kolonisi kuruldu ve 1670'te yerleşme merkezleri kurulmaya başlanan koloni iyice büyüyüp, canlandı. Bu topraklar daha sonra Güney Carolina (1721) ve Kuzey Carolina (1729) adlarıyla kraliyet denetimine girdi.

1664'te bir İngiliz filosu gelerek, 1624'ten beri Hollandalılar tarafından işgal edilip yerleşime açılmış olan Hudson ve Delaware ırmakları boyunca uzanan topraklar üstünde hak iddia etti. Böylece Yeni Hollanda'nın büyük bölümü New York kolonisine dönüştü ve başlıca yerleşme merkezi New Amsterdam, "New York kenti" diye anılmaya başladı. Zaten çokuluslu ve ticareti gelişmiş olan New York kolonisi, 1685'te İngiltere krallığının denetimi altına girdi. Hollandalılar, İsveçliler ve öbür uluslardan az sayıda insanın bulunduğu New Jersey de, İngiliz işgalinin bir parçası olmaktan

Delaware Kızılderilileriyle yapılan William Penn antlaşması (1682), resimde bir tiyatro oyunu biçiminde canlandırılmıştır. Penn'in, Kızılderili toprakları için ödeme yapma dahil liberal tutumu, Pennsylvania'yı kısa sürede en başarılı kolonilerden birine dönüştürmüştür. (Abby Aldrich Rockefeller Halk Sanatı Koleksiyonu, Williamsburg, Virginia.)

kurtulamadı. 1676'da New Jersey, Doğu Jersey ve Batı Jersey diye ikiye ayrıldı; ama 1702'de bir kraliyet eyaleti olarak yeniden birleştirildi.

1681'de Penssylvania, 1682'de de günümüzde Delaware'yi oluşturan topraklar William Penn'e bağışlandı. Penn de, Philadelphia'nın içinde ve çevresinde, büyük bir quaker yerleşmesi kurdu. Quakerlerin dinsel inançları New Englandlı püritanlardan çok farklı olduğundan kendi kilise örgütlerini kurup, kendi papazlarını atadılar.

Kızılderili savaşları. 1675'te New England'da hastalıktan kırılan ve yoksulluğun pençesinde kıvranan Kızılderililer, beyazlara karşı savaşı başlattılar. Aşağı yukarı bütün Massachusetts kentleri Kızılderili savaşının dehşetini yaşadı. Wampanoaglar'ın reisleri 1676'da öldürülüp, savaş sona ermeden önce iki taraftan da binlerce kişi öldü. Bu olayın şokunu yaşayan Virginialılar, 1676'da kraliyet valisi Sir William Berkeley şiddetle karşı çıktığı halde, Occaneechee Kızılderililerine saldırmaya başladılar. Sonra, Nathaniel Bacon'un yönetimi altında Berkeley'i Jamestown'dan kovarak, bütün azatlı beyaz kölelere seçme hakkı tanıyan Bacon Yasası'nı benimsediklerini ilan ettiler. Ama çok geçmeden, İngiliz askerleri gelerek, "Bacon ayaklanması" adı verilen ayaklanmayı bastırdılar.

New York'ta, Mohawk ırmağı boyunca İroquvalar Birliği'nin beş ulusu güçlü konfederasyonlarını korudular ve Saint Lawrence ırmağı boyunca Fransızlara karşı İngilizlerin müttefiki olarak, güçlü ve iyi düzenlenmiş ordularıyla Superior Gölü'nün batısına doğru uzanan geniş bir bölgeyi egemenlikleri altında tuttular. İki Avrupa devleti ve Kızılderili müttefikleri arasında geçen bir dizi büyük çarpışma "Fransız-Kızılderili Savaşları" diye adlandırıldı ve 1763'te sona erdi. Savaşın sonunda Kuzey Amerika'da Fransız yönetimi sona erdi ve Kanada İngiltere krallığının egemenliği altına girdi.

XVIII. yy'daki toplumsal ve ekonomik gelişmeler. 1700'lerde İngiliz kolonileri hem nüfus hem de zenginlik açısından büyük bir hızla geliştiler. Ticaret gelişirken, kentler büyüdü. 1700'de Kanada'nın güneyindeki kolonilerde yaşayan 250 000 göçmenin sayısı, 1775'te 2 500 000'e, 1800'de 5 300 000'e yükseldi.

XVIII. yy'da bazı İngiliz olmayan etnik gruplar da İngiliz kolonilerine büyük kitleler halinde göçtüler. 1775'te, Orta Koloniler'e ve Güney Koloniler'e yerleşmiş Almanlar'ın sayısı 250 000 kadardı. Bunlar lutherci ve calvinci ya da moravyalılar, mennonitler, amişler, vb. aşırı dinci tarikatların üyeleriydiler. Özellikle aşırı dinciler, İngilizce konuşan insanlardan kaçınmak için ayrı yaşamayı yeğlediler. 1730'lardan başlayarak, Bağımsızlık Savaşı'na kadar, sayıları 250 000'i bulan bir İskoç-İrlandalı göçmen dalgası da İngiliz olmayan topluluğa katıldı. Pennsylvania'ya, günümüzdeki New York eyaletinde Hudson vadisine ve Güney'in kırsal kesimlerine yoğun olarak yerleşen bu göçmenlerin çoğu, sözleşmeli "beyaz köleler", çok az bir bölümü de İngiliz cezaevlerinden gönderilmiş suçlulardı (aralarında katiller, hırsızlar ve borç yüzünden hüküm giymiş mahkûmlar vardı).

1732'de Georgia kolonisi, James Oglethorpe tarafından yönetilen reformculara bağışlandı. Oglathorpe, bir yandan koloniyi İngiliz suçlular için bir sığınağa dönüştürürken, bir yandan da İspanyol Florida'sına karşı bir tampon bölge oluşturdu. Bu arada Georgia'da da İngiliz olmayan birçok kişi tarafından bir koloni kuruldu.

Köleciliğin gelişmesi. 1619'dan başlayarak kolonilerde çok az sayıda Afrikalı köle kullanıldı. XVIII. yy'ın sonlarına doğru İngiliz tüccarların köle ticaretinde Hollandalılara katılmalarıyla, giderek artan sayıda siyah insan, büyük tarım çiftliklerinde çalıştırılmak için güney kesimdeki kolonilere taşındı. Kuzeydeki kolonilerde de, daha az sayıda olmakla birlikte, köle kullanılıyordu.

Köleciliğin genişlemesi, bağımsızlık öncesindeki yılların en korkunç olaylarından biriydi. 1700'de Virginia'da ancak 16 000 kadar köle vardı. 1770'te bu sayı 187 000'e, yani koloni nüfusunun aşağı yukarı yarısına yükseldi. Pirinç ve çivit fidanı tarım çiftlikleri kurulan Güney Carolina'da, 1775'te, 100 000 kişilik tarım nüfusunun yalnızca 25 000'i beyazdı. Korkuya kapılan beyazlar, siyahların herhangi bir girişimlerini önlemek için, kaçak köleleri yakalayacak köle devriyeleri düzenlediler ve işlenen suçlara karşı vahşice cezalar uyguladılar.

Bu arada, çok sayıda kölenin beyaz topluluğu tarafından çalıştırılması ilkesine dayalı büyük tarım işletmeleri dünyası, beyazlar arasındaki zenginlik ve refahta da keskin uçurumlar yaratarak gelişti.

Luthercileri Salzburg'dan (Avusturya), Yeni Dünya'ya giderken canlandıran bir Alman gravürü (1732). XVIII. yy'da pek çok protestan Alman, dinsel kovuşturmadan kaçmak için Kuzey Amerika'ya göçmüş, bunların % 70'ten çoğu orta kesimdeki kolonilere yerleşmiştir.

"Büyük Uyanış" diye anılan dönemde (1730-1740) dindarları sıra halinde bir "yeniden canlanma" toplantısına giderken gösteren bir gravür. Vaazların bireysellik üstünde odaklanması, bu akıma güçlü bir demokratik hava kazandırmıştı.

General James Wolfe komutasında İngiliz kuvvetleri, 13 Eylül 1759'da kenti Fransızlar'dan almak için Quebec'in üst yanındaki sarp kayalıklara merdiven dayayarak tırmandılar. Bu savaş, Fransız-Kızılderili savaşının (1754-1763) dönüm noktası, Kuzey Amerika'da Fransız yönetimine son veren birkaç çarpışmanın sonuncusu oldu.

"Damga Resmi Yasası"nın (1765) iptal edilmesi üstüne yas tutan İngiliz seçkinlerini gösteren bir Amerikan karikatürü. Bu yasa koloni halkının İngiliz mallarını boykot etmeleri sonucu kaldırılmıştı (1766); ama onbeş ay sonra İngiliz Parlamentosu, bu kez Townshend Gümrük Yasaları'nı çıkardı.

Beyazların bütün sınıflarında siyah kadınlarla ilişki kurma, özellikle kölelerin kalabalık olduğu yerlerde, iyice yaygınlaştı; doğan melezler beyaz değil, siyah sayılıyorlardı. Bu arada, çok çelişkili olsa da, Güneyli beyazların arasında özgürlük düşüncesi -tüm sıkıntı ve dertlerden kurtulma düşüncesi- de gelişmekteydi.

Dinsel eğilimler. Denizaşırı ticaret geliştikçe, kolonilerle İngiltere arasındaki ilişkiler arttı; İngiliz görenekleri ve kuruluşları Amerikalılar üzerinde daha güçlü bir etki yaratmaya başladı. Aristokratlar Londra'nın kibar sınıfını taklit ederken, kolonilerde ve New York çevresinde sağlam temellere dayalı bir kilise olan İngiliz kilisesi, statü ve etki açısından güçlendi. Bu arada, Sir İsaac Newton'un biliminden ve John Locke'un felsefesinden doğan aşırı köktenci ve bilimsel görüş açısı, dinsel inancı yeniden yoğurarak, İngiltere'de ve Amerika'da daha mantıklı kıldı. Tanrıcılık, doğal dinler, vb. akımlar, hıristiyanlığı ve İncil'i eski zamanların boş inançları saymaya başladılar.

Daha sonra İngiltere'den John Wesley (methodist kilisesinin kurucusu) ve George Whitefield önderliğinde evanjelist protestanlık dalgası geldi. Yeni köktencilikle savaşmayı savunan bu mezhep, Hıristiyan inancının yine eskisi gibi güçlü biçimde canlandırılmasını öneriyordu. Whitefield'in kolonilere gelmesiyle birlikte 1738'den başlayarak, "Büyük Uyanış" adı verilen bir akım kolonicilerin aklını çeldi. Bu akım, Massachusetts'de Jonathan Edward'ın önderliğinde daha önce patlak vermiş olan (1734-1735) "yeniden canlanmacılık" akımının da desteğini alarak iyice güçlendi. Temelinde çok demokratik olan "Büyük Uyanış", koloniler arası ilk kültür hareketiydi. 1600'lerin ortalarından beri gücünü yitirmiş olan püritanlığı yeniden canlandırdı; bütün kiliseler ya destekleyerek ya da karşı çıkarak, onun etkisiyle konumlarını yeniden gözden geçirdiler. Akım ayrıca Amerika'nın "tepede bir kent" olması gerektiğine ilişkin eski püritan düşüncesini de canlandırdı: Böylece "Tanrı'nın yarattığı bu özel yer", yozlaşmış ve dinsiz sayılan İngiltere'nin tam tersine, yükseklerdeki konumunu her zaman koruyacaktı.

BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

XVIII. yy. ortalarına doğru Amerika'nın genişleme dalgası Apalaş dağlarını aşarak Ohio vadisine taşmaya başlamıştı. Kolonilerde iş gören emlak şirketleri bu sınıra açgözlülükle bakıyorlardı. Ne var ki, bu genişlemeyi Kızılderililerle yaptıkları kürk ticaretine ciddi bir tehdit olarak gören Fransızlar, hemen harekete geçtiler. 1749'da Ohio Vadisi'ndeki haklarını pekiştirmek için takviye kuvvetleri göndererek, bir dizi kale kurdular. İngilizler ve koloniciler, hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından uzun süredir üzerinde hak iddia edilen bu topraklarda geniş bir iç kesimi yitirmeyi göze alamadıklarından, bu harekete karşılık vermek zorunda kaldılar. Bunun sonucunda patlak veren Fransız - Kızılderili savaşı (1754-1763), Avrupa'da "Yedi yıl savaşları" adı verilen dünya genelindeki çatışmanın başlangıcı oldu. Savaşın sonunda, Fransız Sömürge İmparatorluğu'nun büyük bölümünü ele geçiren İngilizler, İspanyol Florida'sı'nı da alarak, Kuzey Amerika'ya egemen oldular; yalnızca Mississippi ırmağının batısındaki İspanyol toprakları bu işgalin dışında kalmıştı.

Gerginliğin artması. Bu zafer üstüne kolonilerde ve İngiltere'de çılgınca bir gurur rüzgârı esmeye başladı. Birbiri ardına patlak veren yurseverlik kutlamaları ve İngiltere tahtına bağlılık çığlıkları tüm Amerikalılar'ı sarhoş etti. Bu arada, savaşın akıllara durgunluk veren maliyeti ve ele geçirilen yeni toprakların yüklediği büyük sorumluluk, İngiltere'yi altından kalkılamaz savaş borçlarıyla ve ağır yönetsel masraflarıyla karşı karşıya bıraktı. Öte yandan, Kuzey Amerika'da Fransız yönetiminin sona ermesi, koloniler halkında bu devletle ilgili korku yükünü de kaldırmış, onları daha bağımsız düşünceli olmaya teşvik etmişti. Savaşta harcadıkları çaba, yeni bir gurur duygusu aşılamış ve kendi askerî güçlerine güvenmeyi öğretmişti. Ayrıca, XVIII. yy. ortalarındaki hızlı büyüme hızı da, koloni yönetimlerini, İngiltere modeline göre kurulmuş eskiye oranla daha etkili bir rol oynamaya yöneltti. Koloni erkeklerinin çoğu mülk sahibi olduklarından ve oy kullanma hakkına sahip bulunduklarından, bunun sonucu olarak demokrat siyasete dayalı çalkantılı bir dünya doğdu.

Londralı yetkililer imparatorluk yönetiminin masraflarını kolonicilere vergi yüklemekle karşılamaya giriştiler. 1765'in Damga Resmi Yasası, bütün kamu belgelerinin, gazetelerin, senet ve bonoların, basılı herhangi bir kâğıdın vergiye bağlanması uygulamasını getirince, kolonilerde öfkeli bir protesto dalgası patlak verdi ve bütün iş kollarını felce uğrattı. Dokuz koloninin temsilcilerinden oluşan bir Damga Resmi Kongresi, Ekim 1765'te New York'ta toplanarak ciddi bir protesto yayınladı. Kolonilerde yaşayanların anavatandaki İngilizlerle aynı haklara ve aynı özgürlüklere sahip oldukları

İngiliz askerlerinin protestocu bir kalabalığın üstüne ateş ederek beş kişiyi öldürdükleri Boston Kıyımı'nı (5 Mart 1770) canlandıran, Bostonlu kuyumcu Paul Revere tarafından yapılmış gravür. Bu olay Townshend Yasası'nın kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. (New York Halk Kitaplığı.)

belirtildi. Özellikle, "kendi rızaları olmadan ya da temsilcilerinin onayı alınmadan hiç kimsenin onlara herhangi bir vergi yükleyemeyeceği" vurgulandı. Mart 1766'da, İngiltere Parlamentosu Damga Resmi Yasası'nı kaldırdı.

Bundan sonra Atlas okyanusunun iki yakası arasındaki anlaşmazlık yatışır gibi oldu. Ama koloniler halkı, 1763'ten sonra Londra tarafından kolonilerde tutulan savaşa hazır durumda 6 000 askere büyük bir kuşkuyla bakmaya başladı; böyle bir barış gücü daha önce hiç görülmemişti. İngiliz yetkililer askerî gücü, özellikle Potiac ayaklanmasından (1763-1765) sonra sınırda barışı korumak için gerekli olduğunu söyleyerek savundular. Söz konusu ayaklanma, İngilizleri iç kesimlerden çıkarak Fransız yönetimini yeniden kurmak isteyen kurnaz Kızılderili lider Pontiac tarafından başlatılmıştı. Kızılderili ayaklanmasını bastırmanın başka bir girişimi olarak, Londra 1763'te Apalaş dağlarının dorukları boyunca uzanan bir çizgiyle, daha etkili bir Kızılderili programı geliştirilene kadar kolonilerin batıya doğru genişlemesini sınırladı. Koloniler halkı bu yasağa son derece öfkelendi. Söz konusu çizgi boyunca üslenen askerlerin Kızılderililere karşı değil de koloniler halkına karşı kullanılacağı söylentileri kulaktan kulağa yayıldı.

Aslında koloniler halkı radikal İngiliz basınını yıllar boyu izliyordu. Bu gazetelerde, İngiltere'de, imparatorluğun her yanında özgürlükleri ezmeye yönelik bir Muhafazakâr komplosundan söz edilmekteydi. Geçmiş yüzyıldaki İngiliz İç Savaşı'ndan sağ kalanlar, özellikle İskoçlar, İrlandalılar ve İngiliz muhalifler (anglikan kilisesinden olmayan protestanlar), monarşiye karşı tam bir güvensizlik duygusu içindeydiler. İngiliz yaşamından dışlanmış azınlık gruplarının üyeleri olarak, birçok siyasal ve ekonomik sıkıntının acısını çekmişlerdi. Köktenci liberaller, anglikan kilisesi piskoposlarından, büyük toprak sahiplerinden ve para babalarından oluşan "kokuşmuş bir şebekenin" toplumu iyice sömürmek için kraliyet hükümetiyle işbirliği yaptığını iddia ediyorlardı. Onlara göre, eleştiriden korkan bu muhafazakârlar şebekesi, özgürlükleri ve serbest düşünceyi ortadan kaldırmak istemekteydi.

Britanya İmparatorluğu'nun kültür siyasetinde, Amerika'daki kolonilerin halkı da dışlanmış bir topluluktu ve "anavatanda" yaşayanların onları horlamasına, büyük bir kin besliyorlardı. Ayrıca, kolonilerde yaşayan özgür halkın çoğu ya ayrılık yanlısı (New England'da kongreciler, New York ve güneyde presbiteryenler ve vaftizciler), ya İngilizlerden nefret etmek için eskiye dayanan nedenleri bulunan İngiliz olmayan kişiler (İskoçlar ve İrlandalılar) ya İngiliz egemenliğindeki bir toplumun dışında kalanlar (Almanlar ve Hollandalılar) ya da anavatandaki İngilizler tarafından aşağılandıklarının bilincinde olan köle sahiplerinden oluşmaktaydı.

XVIII. yy'ın ortalarına doğru anglikan kilisesinin yetkileriyle ilgili bir anlaşmazlık kolonileri karıştırdı. Pek çok kişi din özgürlüğüne karşı bir anglikan komplosunun varlığına inanmaktaydı. New England'da büyük bir kitle, anglikan egemenliğindeki İngiltere ile olan koloni bağlarının Amerika'nın "ruhunu zedelediğine" inanmaktaydı. Bunların tümü, İngiltere'den biran önce ayrılmak gerektiğini savunmaktaydılar.

Koloniler halkının büyük çoğunluğun arasında cumhuriyetçilik yaygınlaşmıştı. Cumhuriyetçiler, yetkililerin seçimle işbaşına gelmesini, hükümetin basit ve sınırlı tutulmasını, vatandaş haklarına saygılı olmasını, savunuyorlardı.

İmparatorlukla bağların gevşemesi. Bu kritik ortamda Londra'nın beceriksiz ve acımasız tutumu, Amerikalılar arasında öfkeli tepkilere yolaçtı. 1765'te çıkarılan bir yasa, koloni meclislerinin silah altındaki ordunun giderlerini karşılaması uygulamasını getirdi. Amerika'da bunun yol açtığı protestolara karşı, Londra, New York Meclisi'ni kararı kabul edinceye kadar kapattığını açıkladı. 1767'de çıkarılan Townshend Yasaları'yla, kolonilerin ithal ettiği pek çok mala gümrük vergisi koydu. Bu vergilerden toplanacak parayla, hem ordunun harcamaları karşılanacak, hem de kraliyet valileri ile yargıçlarının aylıkları ödenecekti. Dışalım karşıtı dernekler kolonilerde hemen ayaklanarak, İngiliz mallarını boykot ettiler. Kitle saldırıları görevlilerin vergi yasalarını uygulamasını engelleyince, ordunun bir bölümü, görevlileri korumaları için Boston'a yerleştirildi (1768). Mart 1770'te bir grup asker kendilerini sürekli rahatsız eden bir kalabalığa ateş açarak beş kişiyi öldürdü: Boston Kı-

Resimde Thomas Jefferson komitenin öteki üyeleriyle birlikte, Philadelphia'da toplanan Kıta Kongresi'ne Bağımsızlık Bildirisi'ni sunarken görülmektedir. 4 Temmuz 1776'da onaylanan bu belge, Amerikan yönetiminin temel ilkelerini kapsamaktaydı.

(Üstte) *John Trumbull'un* Princeton Çarpışmasında General Mercer'in Ölümü *adlı tablosu, Bağımsızlık Savaşı'nın şiddetini yansıtmaktadır.* (Sağda) *İngiliz filosu 25 Kasım 1783'te New York limanından ayrılırken, David Van Arsdale adlı Amerikalı bir gemicinin, Amerikan bayrağını direğe çekmeyi başarmasını canlandıran bir resim.*

yımı'yla ilgili haberler tüm kolonilere yayıldı.

Londra'da şaşkına dönen bakanlık, bütün Townshend gümrük vergilerini -çaya konan dışında- hemen kaldırdı. Ancak, Avrupa kıtasına giden koloni ticaret gemilerini İngiltere'ye uğramak zorunda bırakan Denizcilik Yasaları, uzun süredir ekonomik merkeziyetçiliği yansıtmakta ve koloniler halkına imparatorluğun bir üyesi olmanın karşılığında ödedikleri ağır bedeli anımsatmaktaydı. Bu tür yasaklayıcı önlemlerin sonuncusu olan Şeker Yasası (1764), vergileriyle krallık için kabarık bir gelir üretti: 1776'ya kadar kolonilerden toplam 600 000 sterlin çekti. İngiltere'yle yapılan ticaretin dengesi, sürekli kolonilerin zararına çalışmaktaydı.

1772'de kolonilerdeki yargıçları keyfi olarak görevden alma yetkisini daha önce açıklamış bulunan kraliyet hükümeti, bu kez de Massachusetts'deki yöneticiler ile yargıçların ücretlerinin doğrudan koloniler tarafından ödenmesi gerektiğini belirtti. Uzun yıllardır ateşli bir cumhuriyetçi olan Samuel Adams, hemen Kolonilerarası İletişim Komitesi'ni kurdu. Devrim duyguları canlandı. Aralık 1773'te, Mohawkların kılığına girmiş birkaç gönüllü, Boston limanına yeni gelen çay gemilerini basıp, yüklerini suya attılar. Öfkelenen krallık yönetimi "Boston Çay Partisi" diye adlandırılan bu olaya, Massaechusetts'deki özerk hükümeti görevden alan ve Boston limanını kapatan yasalarla karşılık verdi (1774).

1774 sonlarında Philadelphia'da ilk Kıta Kongresi'ni toplayan Virginia, Massachusetts'i desteklemeye koştu. Bir insan hakları bildirisi yayınlanarak, İngiliz mallarından alınan vergilerin kaldırılması istendi. Koloni milisleri Massachusetts'inkırsalkesimlerine sızmaya başladılar. New Englandlılar, kiliselerinin kısa sürede anglikan piskoposlarının denetimine verileceğine inanmışlardı. Ayrıca, toprak sahibi İngiliz aristokrasisinin yıkıcı vergiler çıkarttırarak New England'daki özgür küçük toprak sahiplerini yarıcı durumuna düşüreceklerine de inanıyorlardı. "Kölelik" sözcüğü dudaklarından hiç eksik olmuyordu.

Bağımsızlık Savaşı. Nisan 1775'te, Boston'daki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan general Thomas Gage, artık kraliyet hükümetinin düşmanları ilan edilmiş olan Massachusettsli ayaklanmacıların üstüne yürüme emri aldı. Milis eğitim kamplarını dağıtması ve halkın elindeki tüm silahları ve cephaneyi toplaması için de talimat verilmişti. 19 Nisan'da, Gage silahları toplamaları için Concord'da 800 askerden oluşan bir birlik gönderdi. Aynı gün Lexington ve Concord çarpışmaları oldu ve krallık askerleri, yenilerek Boston'a kaçmak zorunda kaldılar. Bağımsızlık Savaşı ya da Amerikan Devrimi başlamıştı.

Savaş patlak verir vermez, Avrupa'daki düşmanları, geçmişteki yenilgilerinin acısını çıkarmak için, İngiltere'ye ayaklanan koloniler halkıyla seve seve işbirliği yaptılar. İngiliz kuvvetleri Antil adalarından Amerika'daki kolonilere ve Hindistan kıyılarına kadar yayılan bir alanda savaşmaktaydılar. Üstelik, Kıta Kongresi'nin ayaklanmacı 13 koloniye verdiği adla "Birleşik Koloniler" büyük ve vahşi bir alana yayılmışlardı. Amerikan halkının böylesine dağılmış olması, New York, Boston ve Philadelphia gibi küçük (günümüzdeki boyutlar gözönünde tutulursa), kentlerin alınarak sonucu herhangi bir biçimde etkilemeden uzun süre elde tutulabileceğini gösteriyordu.

Kıyı boyunca rahat bir ömür süren kralcıların sayısı 60 000 kadardı; birbirlerinden oldukça ayrı ve güçsüzdüler. Pennsylvania'daki quakerler, krallık hükümetini İskoçlara İrlandalılar'a ve Pennsylvania'daki öbür militan gruplara karşı bir koruyucu olarak görmekteydirler. Bu yüzden ayaklanmaya şiddetle karşı çıkıp, desteklemeyeceklerini açıkladılar. Bu arada, Londra, kralcıların yarı kıtada kısa sürede denetimi ele geçirip ayaklanmaya son verecek bir çoğunluğu temsil ettiği düşüyle avunuyordu.

Concord çarpışmasından kısa süre sonra, yaklaşık bütün krallık yetkilileri 13 koloniden kaçmak zorunda kaldılar. Her kolonide ayaklanmacı hükümetler kuruldu ve Philadelphia'daki Kıta Kongresi ilkel bir ulusal yönetim sağladı. Artık İngilizler, kıtayı savaşarak ele geçirmek, her kolonide krallık yönetimlerini yeniden kurmak ve koloniler ordusunu yenmek zorundaydılar. Mart 1776'da Boston'u boşaltan İngilizler, New York'u ele geçirmek için yola çıktılar. İngilizlerin New York'a çıkmalarını izleyen günlerde, Philadelphia'daki Kongre, Bağımsızlık Bildirisi'ni yayınladı (4 Temmuz). Aralık 1776'da, General George Washington, Amerikalıların başlangıçta art arda yenilgilerle kötüye giden durumunu, New Jersey'de kazandığı olağanüstü bir zaferle tersine çevirdi. Daha sonra, savaş hızını kaybedip, amaç canlılığını korudukça, Washington gerek Amerika'da, gerek dışarda gücün ve büyük cesaretin simgesi oldu.

Şubat 1778'de, Kıta Kongresi'yle bir ittifak antlaşması imzalayan Fransa da savaşa katıldı. Fransız filosunun

We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.

Article. I

ABD Anayasası 1787'de Philadelphia'da hazırlanmış ve gerekli dokuz eyalet tarafından 21 Haziran 1788'de onaylanmıştır. Konfederasyon Maddeleri'ni iptal eden Anayasa, 1789'dan bu yana yürürlükte olan federal sistemin temellerini atmıştır.

yardımıyla, kuzeydeki İngiliz ordusu New York kentindeki bir köprübaşına indirgendi. Bunun üzerine çabalarını güneye kaydıran kraliyet ordusu, 1778 ile 1780 arasında harekatı Georgia ve Carolinalar boyunca yürüterek, 1781'de Virginia'daki James yarımadasına yöneldi. Burada, Yorktown hareketi sırasında, Washington'un askerlerinin, Fransız ordusu ile donanmasının ortak çabaları sonucu, Lord Cornwallis, 19 Ekim 1781'de teslim olmak zorunda kaldı. Böylece cephelerde savaş resmen sona erdi. Eylül 1783'te imzalanan Paris Antlaşması, Amerika'nın bağımsızlığını çok cömert koşullarla sağladı. Yeni ulusa İngiltere'nin Kanada kolonileri ve İspanyol yönetimine bırakılan Doğu ve Batı Florida dışında, Mississippi'nin batısına doğru uzanan çok geniş bir alan verildi.

YENİ BİR ULUS

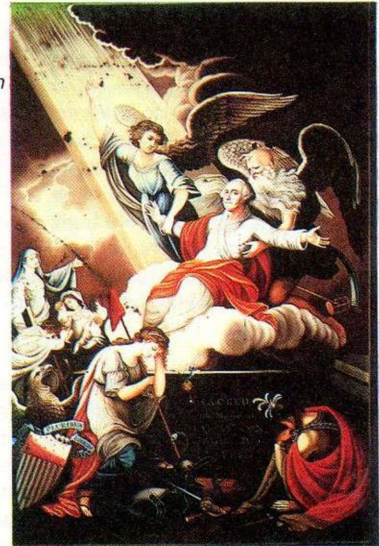
Yeni Amerikan cumhuriyetinin ilk federal anayasası Konfederasyon Maddeleri oldu. 1781'de bu belgenin onaylanması sonucunda ulus resmî adını aldı: Amerika Birleşik Devletleri.

Konfederasyon Maddeleri uyarınca yönetim. Maddeler'e göre Konfederasyon Kongresi tek ulusal kuruluştu. Her eyalet hükümeti, Kongre'de yer alacak bir temsilci seçerek egemenliklerini korudular. Ulusal yürütme ya da yargı organı kurulmamıştı. Her eyalet delegesi tüm konularda eşit oy sahibiydi. Kongre, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ilişkilerini yürütmekle görevliydi. Ancak, vergilendirme yetkisi olmadığından, diplomasisini yürütme gücünden yoksundu. Ayrıca, eyaletler arası ticarette de yargılama yetkisi yoktu. Her eyalet komşularına karşı isteğidi gümrük tarifesini uygulamakta serbestti.

Ne var ki çok geçmeden, Konfederasyon Kongresi bir zafer kazandı: 13 eyaletin batı topraklarını örgütlemek ve yönetmek için bir plan üstünde anlaşmalarını başardı. Her eyalet, Apalaşlar'ın ötesindeki batı toprakları üstünde iddia ettikleri hakları Kongre'ye bildirdi. Ayrıca, batı bölgelerinde kurulacak yeni eyaletlere eskileriyle eşit statü sağlayan kuzeybatıyla ilgili üç kural kabul edildi (1784, 1785 ve 1787): Kuzeybatı bölgesinin toprakları (yani Ohio ırmağının kuzeyindeki alan), kare biçimi parsellere bölünüp 36 parçaya ayrılacak ve düşük fiyatla göçmenlere satılacaktı. Ayrıca, Kuzeybatı bölgesinde kölecilik yasa dışı ilan edildi (Ohio'nun aşağı kesimindeki Güneybatı bölgesi, daha sonraki Federal Kongre tarafından 1790'da köleci bölge olarak örgütlenecekti).

Ancak, Konfederasyon Kongresi uzun ömürlü olamadı. Vergilendirme yetkisinden yoksun olduğu için parasının hemen hiç değeri yoktu. Ayrı eyaletlerde sürüp giden yaygın toplumsal kargaşa, birçok Amerikalı'nın yeni ulusa duyduğu güveni yitirmesine yol açtı. Cumhuriyet, özerk hükümetlerin insanlara büyük özgürlükler getireceği inancıyla kurulmuştu. Ama kısa sürede bu düşüncenin boşa çıktığı görüldü. Massachusetts'deki Shays ayaklanması (1786-1787), mahkeme sistemini zorla kapatarak borçlulara yardım amacı güden bir girişimdi. Çeteler bu amaca ulaşmak için yasa koyucuları ve yargıçları dehşete düşürdüler. Kraliyet görevlileri kovulunca tüm yetkileri ele alan yeni eyaletin yasa koyucuları, mülkleri müsadere ediyor, adli kararları tersine çeviriyor, bolbol değeri olmayan kâğıt para basıyor ve durmadan kendi çıkarlarına yasa çıkarıyorlardı.

(Solda) *Başkan George Washington* (resmin solunda) *ilk kabinesinin üyeleri* (soldan sağa) *Savaş bakanı general Henry Knox, Maliye bakanı Alexander Hamilton, Dışişleri bakanı Thomas Jefferson ve ilk Adalet bakanı Edmund Randolph'la.* (Sağda) *Washington'un ölümünü canlandıran bir Çin resmi* (1800'e d.)

Kurulu yeni düzenin toplumsal ve siyasal seçkin sınıfı, güçlü bir ulusal hükümetin hemen gerekliliğini savundu. Londra hükümetinin daha önce yerel yönetimlere bir denge öğesi olarak sağladığı etki ortadan kalkmıştı. Massachusetts'deki vaftizciler ve Pennsylvania'daki quakerler gibi daha önce kraliyet hükümetinin korunduğu azınlıklar şimdi savunmasız kalmışlardı. Varlıklı sınıflar, kitlelerin insafına kaldıklarını iddia ediyorlardı. Yeni ABD öylesine zayıftı ki, bütün dünyada horlanıyor ve diplomatları önemsenmiyordu.

1787 Anayasa toplantısı. 1786'da Virginia ve Maryland arasında başlayan zincirleme toplantılar, aynı yılın sonlarına doğru daha büyük Annapolis Toplantısı'na yolaçtı. Her şeye yeniden başlamaya ve yeni bir ulusal yönetim yaratmaya karar veren eyalet delegeleri önemli bir karar aldılar: Ulusun egemenlik kaynağı varolan eyaletlerde değil, doğrudan halkın kendisinde olacaktı. İngiliz Parlamentosu'nu örnek alarak, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ni kurdular. Kongre'nin birbirini denetlemesi ve dengelemesi için iki meclisi olacaktı. Meclislerden biri, temsilcileri nüfusa orantılı olarak, her eyaletin halkı tarafından doğrudan seçilecekti. Öteki, her eyalete eşit temsilcilik sağlamak için (her birinden iki senatör) eyalet meclisleri tarafından seçilecekti.

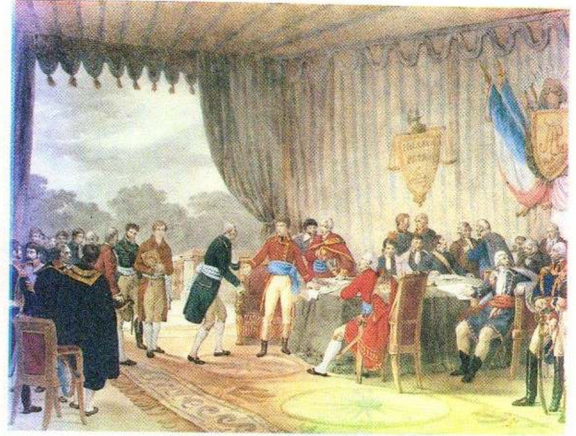
Ulusal yönetimin yetkileri daha önce Londra hükümetince uygulanan şeyler olacaktı: Eyaletler arası ve dış ticareti, dışişlerini ve savunmayı, Kızılderili işlerini düzenleme; ulusal toprakları denetleme; sosyal güvenliği en üst düzeyde sağlama. En önemlisi, Kongre'ye vergi ve gümrük resmi koyma yetkisi tanındı. Eyaletlerin dış ilişkileri yürütmesi, para basması ve eski yasaları uygulaması yasaklandı. Ayrıca, bir eyalette toplumsal kargaşa ciddi bir durum alırsa, federal hükümet-bu eyaletin yasama meclisinin ya da en büyük mülki amirinin çağrısı üzerine- cumhuriyetçi bir yönetimin güvenini sağlamak için asker gönderebilecekti.

İngiltere kralınınkine benzer yetkilerle donanmış, ancak seçimle işbaşına gmelen bir Amerika Birleşik Devletleri başkanı kurumu yaratıldı. Özel bir kurul (Seçmenler Kurulu) tarafından seçilen başkan, yönetimi etkili biçimde elinde tutan güçlü ve bağımsız bir ulusal önder olacaktı. Anayasa Toplantısı ayrıca tam anlamıyla bağımsız bir Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi oluşturdu. Bu mahkemenin üyeleri ancak bir suç işlerlerse görevden alınabileceklerdi. Ayrıca (en önemlisi), Philadelphia'da hazırlanan bu belge, ABD yönetiminin yetkisi altında yapılan yasalar ve antlaşmaların "Ülkenin en yüce ve tartışılmaz yasası olacağını" belirtmekteydi.

Önerilen anayasa, dokuz eyaletin onay kurulları tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Ne var ki federasyon karşıtları iktidar gücünün ve yetkilerin ulusal yönetimde toplanmasına karşı çıktılar. Anahtar sorunlardan biri İnsan Hakları Bildirisi'nin yokluğuydu. Çoğu Amerikalılar, bireysel özgürlükleri korumak için insan hakları bildirisinin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Anayasa'nın hazırlayıcıları onaydan sonra böyle bir bildirinin belgeye ekleneceği sözü verdiler. Böylece onaylama işi dokuz eyalet tarafından tamamlandı (1788) ve Amerika Birleşik Devletleri Anayasası yürürlüğe girdi. Daha sonra İnsan Hakları Bildirgesi, ilk Kongre tarafından hazırlanarak Anayasa'nın ilk on düzenlemesinden biri oldu.

Amerikan cumhuriyetinde birbirinden uzaklaşan görüşler. Yeni federal Kongre için yapılan ilk seçimleri (1789), yeni sistem yanlıları büyük bir çoğunlukla kazandılar. George Washington bütün oyları alıp, rakipsiz olarak başkan seçildi. 30 Nisan 1789'da geçici başkent New York City'de andiçerek göreve başladı. Böylece cumhuriyetçi özerk hükümet denemesi Amerika'da yeniden başladı. Maliye bakanı Alexander Hamilton'un önderliğinde, Kongre, federal hükümetin gelirleriyle eski yönetimin tüm borçlarının ödenmesini kabul etti. İç borçların büyük bölümü değeri iyice düşmüş olan paraya çevrilmiş durumdaydı. Kongre, eyalet borçlarının yeni ulusal hükümetin çıkardığı değer bakımından daha yüksek tahvillerle değiştirilmesini onayladı. Böylece bir kalemde yeni yönetimin parasal kredisi güvence altına alınmış oldu. Ancak Güneyliler, bunun Kuzeyli spekülatörleri daha zenginleştirmeye yaradığını ileri sürerek plana güvenmediklerini açıkladılar. Çoğu güneyli ayrıca, yeni ulusun New Englandlılar tarafından yönetileceğinden korkuyordu. Bu grubun güneydeki köleciliği ve yaşama biçimlerini durmadan eleştirmesi onları incitmekteydi.

1791'de Hamilton, Kongre'ye ABD Bankası'nın kurulması kararı aldırmayı başardı. İngiltere Bankası model alınarak kurulacak banka, hükümet gelirlerini alıp kasalarında tutabilecek, para basabilecek, eyalet ban-

Quasi Savaşı'nı sona erdiren ABD-Fransa barış anlaşması Fransa'da, Mortefontaine'de 1800'de imzalandı ve 1801'de onaylandı. Napolyon geniş Louisiana Bölgesi'ni 1803'te ABD'ye satınca, Yeni Dünya'da Fransız imparatorunun emelleriyle ilgili korkular yatışmış oldu.

General William Henry Harrison komutasındaki ABD birlikleri, 1812 Savaşı sırasındaki Thames Çarpışmasında (5 Ekim 1813) İngilizler'i ve müttefikleri Kızılderilileri yenilgiye uğrattılar. Kızılderili önder Tecumseh'in öldürüldüğü bu çarpışma, Kuzeybatı'nın ABD denetimi altına girmesini sağladı.

(Sağda)
1815-1850'deki batıya doğru göç dalgası sırasında, binlerce Amerikalı üstü örtülü arabalarla ovaları aştı.

(Altta)
Kaliforniya'daki "altına hücum" (1848-1849) sırasında madenciler, ırmak yataklarında ve yakınında altın aradılar.

kalarını düzenleyebilecek ve kasalarındaki vergi paralarını uygun gördüğü işlere yatırmakta serbest olacaktı. Ülkenin en büyük kapital gölünü kontrol edebileceği için, ulusal ekonominin gelişmesini biçimlendirebilecekti. Hamilton ayrıca, ABD fabrikalarının gelişmesini hızlandırmak için koruyucu gümrük vergileri çıkarılmasını da önerdi. Kısacası, Federalist Parti diye anılacak siyasal grubun ekonomik felsefesini kurdu: Yönetim kapitalistlere her tür yardımı sağlayarak ekonomik büyümeyi etkin biçimde özendirmek zorundadır; serpilip büyüyen kentler ve güçlü bir sanayi düzeni, Amerika'nın geleceğidir. Aşırı ulusçu tutumu, ona New York City ve Philadelphia'daki seçkinlerin yanı sıra, New England'lı "Yankee"lerin de desteğini kazandırdı.

Öte yandan, kırsal kesim insanları olan Güneyliler, kentlerden ve kendilerine uzak bankerlerin gücünden korkuyorlardı. Thomas Jefferson'un önderliğinde, Federalistler'in ABD'yi anglikanlaştırma görüşüne karşı savaşıma giriştiler. Jefferson, yönetimle kapitalistler arasındaki sıkı bağların sonuçta kaçınılmaz olarak yolsuzluk ve sömürüye yol açacağını açıkladı.

Orta Atlantik eyaletleri önceleri ulusçu Federalistleri desteklediler. Böylece Washington 1792'de ikinci kez seçildi. 1796'da bu kez John Adams başkanlığa seçildi. Ancak, bu eyaletlerdeki İskoçlar, İrlandalılar, Almanlar ve Hollandalıların çoğu Yankee'lerden hiç hoşlanmıyordu. Philadelphia ve New York City'de giderek büyüyen işçi sınıfı, Federalist seçkinlere karşı tavır aldı. 1800'de Orta Atlantik eyaletlerinin etnik azınlıkları, bu bölgenin, bir Virginialı olan Jefferson'ın ve başkanı olduğu Demokrat Cumhuriyetçi Parti'nin ardında toplanmasına yardım ederek, başkanlığı Jefferson'un kazanmasını sağladılar. Bundan sonra, 1860'a kadar çok az aralıklarla, Güney ve Orta Atlantik eyaletleri federal yönetime birlikte egemen oldular. ABD Anayasası siyasal partilerden hiç söz etmemiş olmasına karşın, parti sisteminin gelişmesi için on yıllık bir dönem yetmişti. Siyasal partiler, Amerika'nın yönetim sisteminde bütünün ayrılmaz bir parçası olarak kalacaklardı.

Ancak, 1790'larda dışişleri ön plana geçti. Cumhuriyetçilerin basitlik ve sessizlik hayalleri yıkıldı. İngiltere ile devrimci Fransa arasında bir dizi savaş bu dönemde başladı ve Amerikalılar istemeden bu kaynayan kazanın içine çekildiler. ABD, Jay antlaşmasıyla (1794) İngiltere'nin savaş süresince ABD ticaret gemilerine ve yüklerine el koymasına istemeyerek razı oldu. Buna karşılık İngilizler, Amerika topraklarındaki batı kalelerini boşaltacaklar ve İngiliz Batı Hint Adaları'nı ABD ticaret gemilerine açacaklardı. Amerikan ticaret gemilerine karşı Fransız donanmasının uyguladığı saldırılar, açık denizlerde John Adams yönetiminde Quasi Savaşı'na (1798-1801) yolaçtı. Federalistler'in Fransız istilasının yakın olduğu yolundaki propagandaları, hükümeti eleştirmeyi kesinlikle yasaklayan Düşmanlık ve İsyana Teşvik Yasaları'nın (1798) çıkarılmasıyla sonuçlandı.

Demokrat Cumhuriyet. Jefferson başkan olarak "Demokrat Cumhuriyetçi" görüşü yürütmeye girişti. Böylece merkezî yönetimin etkinliklerini dizginledi; adalet sistemini daralttı; alınan vergileri düşürdü; savunma harcamalarını kıstı. Bu arada, Fransa'dan Louisiana'yı satın alıp (1803), ABD'nin topraklarını neredeyse ikiye katlamakla, belki başkan olarak en büyük başarısını gerçekleştirdi: ABD'nin batı sınırı Kayalık Dağlar'ın tabanı boyunca genişlemişti.

1811'de, Jefferson'dan sonra başkanlığı üstlenen James Madison döneminde, 20 yıllık ABD Bankası'nın çöküşüne göz yumularak, Federalistlerin ulusçu programı iyice geçersiz kılındı. İngiltere ile Fransa arasındaki savaşın yeniden alevlenmesi, ABD'nin dış ticaretini engelleyince, 1812 savaşına yolaçtı: ABD, gemilerinin taşıdığı yüklere el koyan İngilizler, ayrıca Amerikan denizcilerini kendi donanmalarında çalıştırıyorlardı. Birçok ABD'liye göre cumhuriyet büyük bir tehlike içindeydi.

Gönülsüzce ve Federalistlerin taşkın muhalefetine karşın, Kongre İngiltere'ye karşı savaşa girmeye karar verdi. Başlangıçtaki birkaç küçük deniz zaferinin dışında, savaş Amerikalılar için kötüye gitti. Batılı Kızılderililer, savaşçı liderleri Tecumseh'in buyruğunda İngilizler'in yanında savaştılar. Ancak, 1814'te Kanada'dan gelen bir istila ordusu püskürtüldü. Daha sonra Ghent'te (Belçika) bir barış antlaşması imzalanacağı sırada, Andrew Jackson, New Orleans'a saldıran istilacı

XIX. YY'DA ARAŞTIRMA GEZİLERİ VE YAYILMA

Çağdaş sınırlar
Yerleşmenin boşalması 1790
Yerleşmenin boşalması 1800
Yerleşmenin boşalması 1830
Kent
Kale
Karayolu
Demiryolu
Kanal
Kaliforniya/İspanyol yolu
Mormon yolu
Oregon yolu
Pony Ekspres
Santa Fe yolu
Günlük menzilli hat
Fremont 1842-1849
Lewis ve Clark 1804-1806
Long 1817, 1820 & 1823
Pike 1805-1807
Smith 1822-1830

1803'te Louisiana Bölgesi'nin elde edilmesi, özellikle kürk avcılarının ve tüccarların kıta boyunca yayılmalarını kamçıladı. Bu öncüler, daha sonra göçmenlerin araba kervanlarının kullanacakları batı yollarını açtılar.

başka bir İngiliz ordusunu bozguna uğrattı. Böylece savaş büyük bir zaferle noktalandı ve cumhuriyet bir kez daha onaylandı. Hartford toplantısında (1814'te Connecticut'ta) savaşa şiddetle karşı çıkarak Anayasa'da köklü değişiklikler istemiş olan Federalistler, artık hain sayılıyorlardı ve partileri New England'da küçük bir merkez partisine indirgendikten sonra 1820'lerde dağıldı. Düşmanlarını yitiren Jefferson'ın Demokrat Cumhuriyetçileri de hiziplere ayrıldı ve sonuçta ulusal bir parti olarak etkinliğini yitirdi.

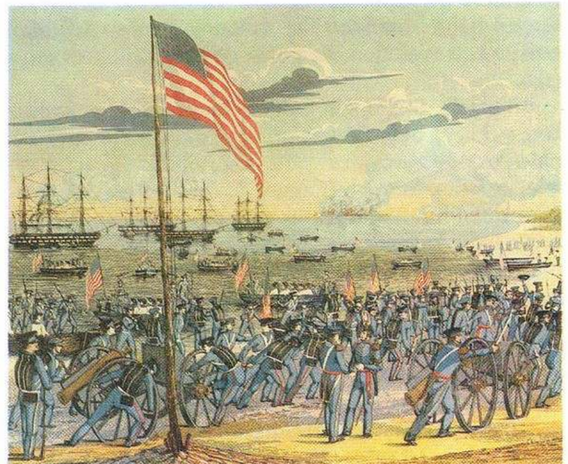
TAM BİR SINIRSIZLIK ÇAĞI: 1815-1850

1815'ten 1850'ye kadar süren uçucu ve pahalı yıllar aslında pek çok bakımdan bir sınırsızlık çağı oldu. Daha önce insanları sıkıntıya sokan birtakım koşullar kalkınca, rahat soluklanma olanağı doğdu.

Ekonomik ve kültürel mayalanma. 1815'ten sonra ABD ekonomisi hızla büyümeye başladı. Güneydeki pamuk tarımı patlamasının yerleşme merkezlerini körfez ovalarının ötelerine hızla yayması sonucu "Derin Güney" doğdu. Çiftçiler de Ohio ırmağının kuzeyindeki göl ovalarına göçtüler. Bu göç 1825'te Erie kanalının tamamlanmasından sonra büyük ölçüde hızlandı. Mississippi'nin doğusundaki aşağı yukarı bütün Kızılderililer küçük rezervlere yerleştirilmişler ya da Missouri ırmağının ötesindeki Büyük Ovalar'a sürülmüşlerdi. Kanallar ve demiryolları iç kesimleri, hem yerleşim, hem de ticaret açısından hızlı bir büyümeye açmıştı. Ortabatı'da büyük buğday ve hayvancılık "imparatorlukları" ortaya çıktı, Chicago gibi birçok yeni kent kuruldu. 1815'ten 1850'ye kadar ortalama her iki buçuk yılda bir yeni bir batı eyaleti Birleşik Devletler'e katıldı.

Sınırın batıya doğru bu genişleme hareketini, kuzeydoğu hızlı bir ekonomik gelişmeyle dengeledi. Ulusal

General Winfield Scott'un askerlerinin, Meksika Savaşı'ndaki son ABD zaferi olan Mexico City'yi işgal etmek için Veracruz'da karaya çıkışlarını canlandıran bir resim (1847). Bu savaşın sonunda, ABD'nin Meksika'yı kabul etmek zorunda bıraktığı Guadelupa Hidalqo Antlaşması'nın (1848) koşulları, ABD'nin "açıkça belli alın yazısı"nı büyük ölçüde güçlendirdi.

üretim 1820'lerde kabarıp taştı; fiyatlar 1830'larda doruğa ulaştı. 1840'larda bir süre düştükten sonra, 1850'lerde fiyatlar ve üretim yeniden tırmanışa geçti Fabrikalar sistemi iyice gelişti. 1848-1849'da Kaliforni-

1783 ile Gadsdan'in bazı topraklar satınaldığı yıl olan 1853 arasında, ABD'nin batı sınırı Mississippi ırmağına kadar uzanırken, ülke o güne kadarki sınırlarının üç katı genişledi. Alaska ve Hawaii sırasıyla 1867 ve 1898'de elde edildi.

ya'da başlayan "altına hücum"dan sonra, Nevada dağlarından ve öteki batı bölgelerinden 500 milyon dolarlık altın ve gümüşün gelmesiyle, 1850'lerde sanayi gelişmesi daha büyük bir hız kazandı. Toprak değerleri arttı ve batı eyaletlerinde yüzlerce yeni topluluk ortaya çıktı.

Bu arada, seçim için mülk bildirimi ortadan kalkarken, yalnızca beyaz erkeklerin oy kullanmaları bir kural oldu ve çoğu görevler seçime bağlı tutuldu. Ucuz gazeteler ve kitle eğitimiyle (Güney dışında) patlak veren iletişim devrimi, okur-yazarlık oranını büyük ölçüde kabarttı. New England kökenli yeni bir din akımı olan İkinci Büyük Uyanış (1787-1825), ülke genelinde bir dinsel çoşku yarattı. Bunun yanı sıra, kuzey eyaletlerinde bir toplumsal reform dalgası başlatıldı.

ABD topraklarının genişlemesi. 1815-1850 arasındaki yıllar ulusal toprakları genişletti. Anglo-Amerika Toplantısı'nda (1818), Ormanlar gölünden Kayalık Dağlar'a kadar Kanada ile ABD arasında sınır olarak 49. paralel benimsendi; 1819'da Adams-Onis Antlaşması'yla İspanya, Florida'yı ve Oregon yönetim bölümü üzerindeki toprak haklarını ABD'ye bıraktı. 1840'larda kıta genelinde genişleme kaçınılmaz görülüyordu. Meksika'dan bağımsızlığını 1835-1836'da kazanmış olan Texas, 1845'te ilhak edildi. Daha sonra Rio Grande'nin Texas'ın sınırı olarak gösterilmesi konusunda Meksika'yla çıkan anlaşmazlık, Meksika Savaşı'na (1846-1848) yolaçtı. ABD orduları zafer üstüne zafer kazanarak Meksika'nın içerlerine doğru ilerlerken, başka bir koldan ilerleyen kuvvetler de bu ülkenin kuzey yarısını (New Mexico ve Alta California) ele geçirdiler. Guadalupe Hidalgo Antlaşması'nda (1848) Meksika'nın 3 milyon km²'den büyük bu eyaletleri bırakması için 15 milyon dolar ödendi.

1846'da İngiltere ve ABD, Oregon sorununu çözüme kavuşturdular. Oregon'u 49. parelelde ikiye bölen bir antlaşma imzalanarak, Büyük Okyanus'un kuzeybatısının ABD topraklarına katılması sağlandı. Ayrıca, 1853'te ABD, 10 milyon dolar karşılığında, günümüzdeki New Mexico ve Arizona eyaletlerinin güney kesimlerini elde etti. 1860'da ABD, Mississippi'nin ötelerinden başlayıp Texas, Kaliforniya ve Büyük Okyanus kıyısında Oregon'u da içine alarak batıya ulaşan 33 eyaletten oluşuyordu. Yüksek doğum oranı ve İrlanda ile Almanya'dan gelen göçmen akınıyla beslenen ülkenin nüfusu, sürekli artmaktaydı: 1820'de 9,6 milyondan 1850'de 23 milyona, 1860'ta 31,5 milyona.

İç siyaset: 1815-1846. 1812 Savaşı'nın bitiminde Kongre, 1816'da İkinci ABD Bankası'nın kurulmasını onayladı. İlk koruyucu gümrük vergisini koyup, iç kesimleri yerleşmeye açmak için iç gelişmeleri (yollar ve köprüler) destekledi. Başkan James Monroe'nun "İyi Duygular Dönemi" diye anılan dönemini (1817-1825), John Quincy Adams dönemi (1825-1829) izledi.

1819'da Yüce Mahkeme'nin başına başyargıç John Marshall getirildi. Federal yönetimin işlerine eyaletlerin karışamayacağını ve uluslararası ticaretin yalnızca federal hükümetin yetkisinde olduğunu açıkladı. 1820'de Missouri uzlaşmasında, Kongre köleliği 36°30''nın üstünde yasa dışı ilan etti. İspanyol yönetimine karşı Latin Amerika devrimine tanık olan ABD hükümeti, 1823'te Monroe Doktrini'ni yayınlayarak üstünlüğünü kanıtladı: Doktrin diplomatik, ama açık bir dille ABD'nin bundan sonra kendi yarıküresinde Avrupa'nın girişeceği herhangi bir istila ve sömürü hareketine karşı savaşacağını belirtiyordu.

Andrew Jackson'ın başkanlığı döneminde (1829-1837), ülkede yine keskin bir kutuplaşma oldu. İskoç-İrlanda kökenli Jackson, İngilizlerden nefret ettiği gibi, kendisi de onu "şiddet yanlısı ve barbar" bulan New Englandlılar tarafından hiç sevilmiyordu. 1832'de Güney Carolina sınırları içinde 1828 gümrük tarifelerini değersiz ve geçersiz ilan etmeye giriştiğinde, Güney'de de düşmanlar edindi.

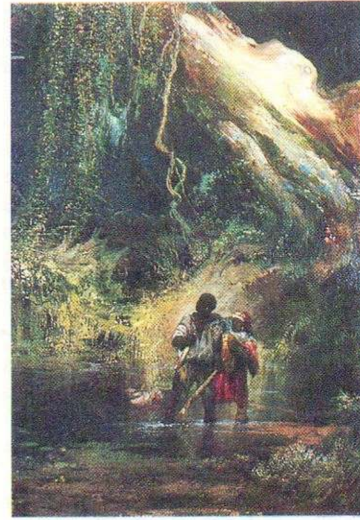
Jackson, Geçersizlik Bildirisi'nde (1832) Anayasa gereğince federal hükümetin en büyük olduğunu vurgulayarak, Güney Carolinalılar'ı geri çekilmeye zorladı. Yine 1832'de, İkinci ABD Bankası'nın çalışmalarını, zenginlere hizmet ederken, çiftçilerle çalışanları sömürdüğü gerekçesiyle veto etti.

Eski federalist koalisyon ona karşı çıkmak için Amerika Whig Partisi biçiminde yeniden oluştu. Jackson'ın ardındaysa, Jefferson'ın eski Demokrat-Cumhuriyetçi koalisyonunu içeren Demokrat Parti oluştu. Bu iki partinin rekabeti her eyalette görülmeye başladı. 1840'larda modern kitle partileri her ocakta ve bucakta örgütlendiler.

Henry Clay ve Daniel Webster tarafından yönetilen Whigler, koruyucu gümrük tarifeleri, ulusal bir banka ve ekonomiyi canlandırmak için iç gelişmeler istiyorlardı. Ayrıca, alkollü içkilerin yasaklanması ve göçmenlerin devlet okullarında "Amerikalılaştırılması" için de çağrıda bulundular. Ortabatı'ya göçmüş çok sayıda Güneyli de Whigler'i tüm güçleriyle desteklediler.

Demokratlar, yolsuzluğun ve sömürünün kaynakları olarak gördükleri bankaları kınamayı sürdürdüler. Dışlanmış azınlık grupları -İrlandalı katolikler ve Almanlar- Güney'deki yöntemlerin kendilerine benimsetilmesinden kaçınmak için tüm güçleriyle Demokratlara oy verdiler. Martin Van Buren'in başkanlığı döneminde (1837-1841), Demokratlar bağımsız maliye sistemi ile bankacılığı, yönetimden tam anlamıyla ayırmayı başardılar. William Henry Harrison (1841) ile John Tyler'ın (1841-1845) başkanlıklarında kısa bir Whig yönetimi dönemini, Demokrat James K. Polk'un (1845-1849) başkanlığı izledi. Başkan Polk, Walker Gümrük Tarifesi'yle (1846) ABD'yi serbest ticaret temeline yaklaştırdı.

Bölgesel anlaşmazlıkların büyümesi. Başkan Polk'un Meksika'yla yaptığı savaş, kölelik sorununu yeniden tüm açıklığıyla ortaya döktü. Yeni bölgelerde buna izin

(Solda) *Thomas Moran'ın, köleleri bir bataklıktan kaçarken canlandıran yağlıboya tablosu. (Philbrook Sanat Merkezi, Tulsa, Oklahoma.)*

(Altta) *Ayrılık Savaşı arifesinde ulus, köleliği yasaklayan eyaletler ile köleliğe izin verenler arasında kutuplaşmış durumdaydı.*

verilecek miydi? Köleliği dışlayacak olan Wilmot Koşulu (1846), Kongre'de tekrar tekrar oylanarak sonuçta Güneyliler tarafından başarıyla reddedildi. William Lloyd Garrison ve yandaşlarının önderliğinde yürütülen köleliğin kaldırılması akımı, köle sahiplerine hiç tazminat vermeden kölelerin hemen azat edilmesini istiyordu. Bununla birlikte, Kuzeyli beyazların çoğu da siyahlardan hiç hoşlanmıyor ve köleliğin kaldırılmasını desteklemiyordu.

1848'de varolan partilerin ikisinden de hoşnut olmayan Kuzeyliler, Özgür Toprak Partisi'ni kurdular. Seçimlerde adayları Martin Van Buren için 300 000 oy toplayıp, zaferi Demokratlar'a bırakmayarak, Whig Zalchary Taylor'ı başbakan seçtirmeyi başardılar (1849-1850). Onun ölümü üzerine Millard Fillmore başkan oldu (1850-1853). 1850 Uzlaşması, Meksika bölgesinde yaşayan insanların alın yazılarını kendilerinin belirlemelerini sağlayan Halk egemenliği ilkesinden hareketle, köleliğin genişlemesi konusunu çözmüş gibi göründü. 1850'de güçlü bir Kaçak Köle Yasası da çıkarıldı. Bu yasa köle sahiplerine, kaçan köleleri yakalamak için Kuzey eyaletlerine geçmek gibi yeni yetkiler veriyordu.

İÇ SAVAŞ DÖNEMİ

1850'ler başladığında, Kuzey ile Güney arasındaki kölelik sorununun ve öbür bölgesel anlaşmazlıkların, er ya da geç uzlaşmayla sona ereceği sanılıyordu. Ama Amerikan ulusunun batıya doğru yüklenmesiyle, tüm uzlaşma girişimleri boşa çıktı. Bunun sonucunda çıkan patlak veren Ayrılık Savaşı (Bk. AYRILIK SAVAŞI) Amerikan ulusunu kökten değiştirdi.

Siyasal parçalanma. 1854'te Kansas-Nebraska Yasası, Louisiana'nın örgütlenmemiş geniş topraklarını halkın egemenliğine açtı. Kuzey öfkeden çıldırdı: Binlerce kişi yeni ve çok daha Güney karşıtı (yalnızca kuzey eyaletleriyle sınırlı) bir parti kurmak üzere Whig partisinden ayrıldı. Böylece Cumhuriyetçi Parti kuruldu.

Büyük bir İrlandalı katolik göçmen dalgasını hedef alan bir katolik karşıtı öfke patlaması da Cumhuriyetçilere yardımcı oldu. Öte yandan, Katoliklik karşıtı akım, Whiglep'i yeni bir örgüte doğru sürüklüyordu. Bu örgüt, "Bir Şey Bilmeme" Partisi oldu; ama Kuzeyli ve Güneyli üyelerini, kölecilik konusundaki anlaşmazlık yüzünden birarada tutamayınca, katolik karşıtları Cumhuriyetçilere katıldılar.

Kansas'da kölecilik yanlıları ile kölecilik karşıtları arasında ilk çarpışma patlak verdi. Franklin Pierce (1853-1857) ve James Buchanan (1857-1861) (her ikisi de Demokrat Parti'den başkan seçilmişlerdi). Kansas'ta kölecilik yanlısı grubu destekliyormuş gibi göründüler. 1857'de, Güneyliler egemenliğindeki Yüksek Mahkeme, Kongre'nin bölgelerden köleciliği dışlamaya yetkisi olmadığına ve Missouri Uzlaşması'nın zaten bütünüyle anayasaya aykırı olduğuna karar verdi. Binlerce Kuzeyli artık, "köle komplosu"nun ulusal hükümetin içine sızmış olduğuna inanıyorlardı.

1860'ta siyasal sistem tam anlamıyla parçalandı. Demokratlar kuzey ve güney kanatlarına bölündüler. Küçük Anayasal Birlik Partisi, eski Whigleri kendisine çekmeye çalıştı. Ancak, Cumhuriyetçiler Abraham Lincoln'un Beyaz Saray'a seçilmesini sağlamayı başardılar.

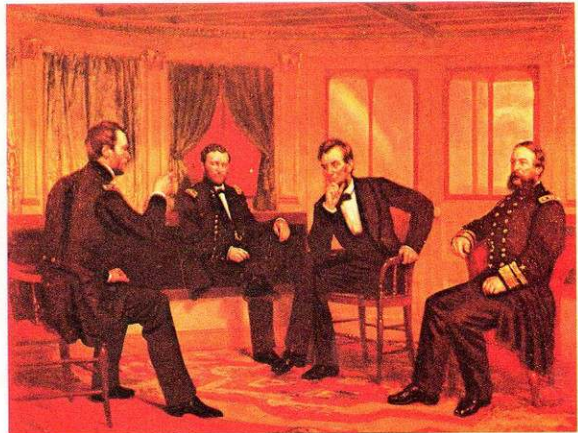
Güneyliler, Kuzeylilerin ağır bastığı Cumhuriyetçi Parti'nin yükselişini büyük bir korkuyla izlemişlerdi. Partinin gizlice köleliğin kaldırılması yanlılarının denetimine girdiğine iyice inanmışlardı. 1859'da John Brown, bir köle ayaklanması başlatmak umuduyla, Virginia'da Harpers Ferry'deki federal cephaneliğe bir baskın düzenledi. Güneyliler bu olaydan sonra, Kuzeyliler ülkenin denetimini ele geçirirlerse, kölelerin azat edilmesinin er ya da geç kaçınılmaz olacağına inandılar.

Ayrılma. Güneyli önderler, Lincoln 1860 seçimlerini kazanırsa Birlik'ten ayrılacakları tehdidini savurmuşlardı. Birçok Güney Carolinalı, Cumhuriyetçiler koruyuculuğunda kölelerin azat edilmesinin siyahların beyazlara besledikleri öc alma duygusuyla, kanlı bir kıyıma dönüşeceğine inanmışlardı. Güney Carolina bu dehşeti engellemek amacıyla, Lincoln'un zaferinden kısa süre sonra, Aralık 1860'da Birlik'ten ayrıldı. Lincoln'un andiçme töreninden (Mart 1861) önce, altı eyalet daha onu izledi (Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana ve Texas). Şubatta eyaletlerin temsilcileri Alabama'nın Montgomery kentinde toplanarak, Amerika Konfedere Devletleri'ni kurdular. 12 Nisan 1861'de, Başkan Lincoln, Charleston limanındaki Sumter kalesinde bulunan federal askerleri takviye etmeye kalkışınca, Konfederasyon kıyı bataryaları kaleyi 34 saat boyunca döverek teslim olmaya zorladılar. Ayrılık Savaşı ya da öbür adıyla ABD İç savaşı başlamıştı.

(Üstte) *21 Temmuz 1861'deki ilk Bull Run çarpışmasında, Konfederasyon cephesini Birlik saldırısına karşı savunup, tutmayı başaran general Thomas J. Jackson, kendisine takılan "Taşduvar" lakabına layık olduğunu kanıtlamıştır. İç Savaş'ın bu ilk büyük çarpışmasında Güney'in zaferi, Kuzey dayanışmasını önemli ölçüde sarsmıştır.*

General William T. Sherman, general Ulysses S. Grant ve amiral David D. Porter'ın savaşın son aylardaki gidişi konusunda kaygılı başkan Abraham Lincoln'e bilgi verirlerken canlandıran bir tablo. (1894: Beyaz Saray Koleksiyonu.)

Eyaletler arasında savaş. Lincoln hemen harekete geçti. 15 Nisan'da "Konfederasyon'un başlattığı ayaklanmayı bastırmak için" geri kalan eyaletleri 75 000 asker sağlamaya çağırdı. Virginia, Arkansas, Kuzey Carolina ve Tennessee bu çağrıya gönülsüzce uydular. Konfederasyon'un başkenti Richmond'a taşındı. 21 Temmuz 1861'de Birlik ve Konfederasyon kuvvetleri arasındaki ilk büyük çarpışma Washington'un güneyindeki Bull Run'da oldu ve Güneylilerin çarpıcı bir zaferiyle sonuçlandı. Daha sonra her iki taraf da uzun bir çatışma sürecine girdi.

Bu korkunç savaşta toplam nüfusu 32 milyondan az olan ABD'nin ölü sayısı 620 000'e ulaştı (yaklaşık 1,5 milyonluk bir ordusu olan Kuzeylilerden 360 000, yaklaşık 1 milyonluk ordusu olan Güneylilerden 260 000). 1861'de, Kuzey'de yaşayan 22 milyon kadar insana karşı, Güney'in nüfusu yaklaşık 9 milyondu; üstelik bunların 3,5 milyonu siyahtı. Kuzey'in güçlü bir sanayi sistemi ve iyi gelişmiş bir demiryolu ağı olmasına karşın, Avrupalılar savaşı Kuzey'in kazanacağını hiç sanmıyorlardı. Çünkü Konfederasyon toprakları yaklaşık Batı Avrupa kadar büyüktü ve güneyliler bağımsızlıkları için kararlı bir hırsla savaşıyorlardı. Kuzey'in kazanması için, Güneylileri ezip topraklarını istila etmesi gerekiyordu. Oysa Güney'in sınırlarını savunması yeterliydi. Kısacası, savaş hiç de göründüğü gibi eşitsiz değildi.

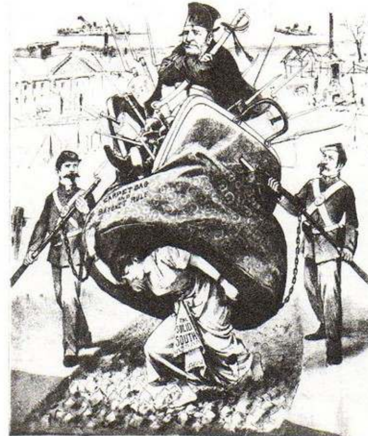
Lincoln bütün gücünü ve çabasını ortaya koydu: Konfederasyon'u denizden ablukaya aldı; köle çalıştıran sınır eyaletlerin bağlılığını elde etmek için büyük çaba gösterdi (Delaware, Maryland, Kentucky ve Missouri); Konfederasyon'un tam ortasında güçlü bir üs kazanmak Için Tennessee'yi istila etti; Mississippi ırmağının denetimini ele geçirerek Güney'i ikiye böldü ve savaşı kazanacak bir general aradı. General George B. McClellan'ın düş kırıklığı yaratacak kadar tutucu olduğu ortaya çıktıktan, onun yerini alanların da bekleneni vermemesinden sonra, batı cephesinde büyük zaferler kazanan general Ulysses S. Grant'i, Konfederasyon'un askerî dahi sayılan başkomutanı Robert E. Lee'nin karşısına çıkarmak için 1864'te Washington'a çağırdı.

1863 ortalarında Güney umutsuz bir darboğaza girmişti: Yiyecek ve cephane tükenmişti. Aynı yılın haziran ayında Pennsylvania'da Gettysburg'da, Kuzeye yönelik büyük bir saldırı püskürtülmüştü. Bundan sonra Grant, verdiği kayıplara aldırmadan, Richmond'a doğru yıpratıcı bir kampanya başlattı. Bu arada, Birlik generallerinden William T. Sherman da, ardında tam bir enkaz yığını bırakarak Georgia'dan denize doğru saldırısını sürdürmekteydi. Daha sonra da kuzeye, Carolinalar'a yöneldi. Nisan 1865'te Grant, sonunda Lee'nin ordusunu kuşatmayı başardı ve ayın 9'unda, Appomattox Adliye Sarayı'nda, Lee teslim oldu. Konfederasyon başkanı Jefferson Davis, savaşı sürdürmeyi denediyse de, durum gerçekten umutsuzdu: Ayrılık Savaşı sona ermişti.

Bir ulusun değişmesi: Kuzey. Savaş hem Kuzey'i hem de Güney'i değiştirmişti. 1 Ocak 1863'te Lincoln, ayaklanmanın olduğu her yerde köleliğin kaldırıldığını duyurdu. Özgürlük Bildirisi yayınlamıştı. Ayrıca, büyük savaş çabaları Kuzey'e modern örgütlenme ve büyük şirketlerin kullanımı gibi konularda birçok şey öğretmişti. Washington'da Cumhuriyetçi çoğunluk, klasik olarak Hamiltoncu bir programı uygulamaya koydu: Koruyucu yüksek gümrük tarifeleri; demiryolları yapmak ve doğal kaynakları işletmek için kapitalistlere bol bol yardım; göçmenler için parasız konut bağışları; ulusal bir kâğıt para sistemini yaratan bankacılık ve para düzenlemeleri. Morill yasası (1862), üniversitelerin kurulması için toprak bağışları sağladı.

Kuzey'de, savaşa karşın iki partili sistem varlığını sürdürmüştü. Pek çok kuzeyli savaşa karşı çıktığından ya da en azından Cumhuriyetçilerin politikasına katılmadığından, Demokratların oy oranı hiçbir zaman % 40'ın altına düşmemişti. Zorunlu askerlikle ilgili yeni yasaları İrlandalı katolikler ve öteki New Yorklular şiddetle protesto etmişlerdi (1862) ve köleliğin kaldırılmasına soğuk bakıyorlardı: Cumhuriyetçi politikalarının, azat edilmiş köleleri sürüler halinde kuzeye göndereceklerinden, böylece işlerini yitireceklerinden korkmaktaydılar. Demokratlar da, Cumhuriyetçiler tarafından öne sürülen programların güçlü merkeziyetçi eğilimlerine ve kapitalistlere yapılan yardımlara karşı çıkmaktaydılar.

Yeniden yapılanma. Appomattox'tan bir hafta sonra, Lincoln bir suikast sonucu öldürüldü. Başkanlık koltuğuna oturan Andrew Johson, "yeniden yapılanma" konusunda bir plan yapmak için hemen harekete geçti. Güneyli beyazların Konfederasyon'un yaptığı borçları ödemelerini istedi. Birlik'ten ayrılmayı değersiz ve geçersiz ilan etti ve köleliği yasadışı sayan 13. Tadil Kararnamesi'ni onayladı. Aralık 1865'te Kongre toplanınca, yeni seçilmiş Güneyli temsilciler içeri girmelerine izin verilmesi için, çoktan kapı önlerinde yerlerini almışlardı. Bunların çoğu, 1865-1866'da bir tür yarı kölelik rejimini yeniden kurmak için Güney eyaletlerinde oluştu-

1880'de çizilmiş bu karikatürde Yeniden Yapılanma, Napolyonumsu bir Başkan Grant, federal işgal birliklerinin "süngü yönetimi" ve yamalı bohça Cumhuriyetçi hükümetlerin işbirliği biçiminde canlandırılmıştır.

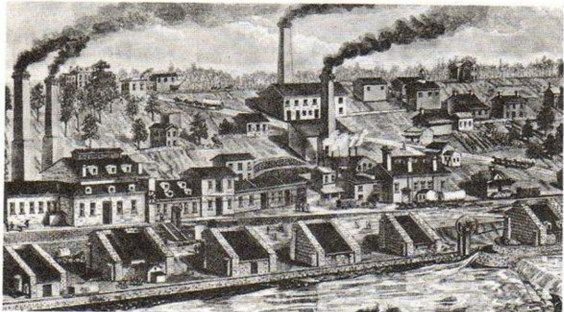
Union Pacific ve Central Pacific şirketlerinin işçileri, tamamlanan ilk ülkeyi baştan sona aşan demiryolunun sona erişini belgelemek için Utah'ta Promontory Point'te buluştuktan sonra poz verirken. Fotoğraf 10 Mayıs 1896'da, iki hattı birleştiren son raya bir altın çivi çakıldıktan sonra çekilmiştir.

rulan "Kara Şifre" temeline göre seçilmişlerdi. Kuzeyliler, savaşta katlanılan sıkıntıların boşuna çekildiğini, eskisinden çok daha güçlü Güneyli bir Demokrat grubun Kongre'de yer alacağını görünce, öfkelendiler.

Kongre'deki Cumhuriyetçi çoğunluk, Güneyli üyelerin yerlerine geçmesine izin vermeyi reddetti. Güneyi "kuzeylileştirmek" için zaferi bir fırsat gibi kullanmak isteyen Radikal Cumhuriyetçiler, kısa sürede Johnson'la açıkça anlaşmazlığa düştüler. Bunun üstüne Johnson Azatlılar Bürosu'nu kapatma ve eski kölelerin insanlık haklarını koruma amacıyla çıkarılmış yasayı veto etme girişiminde bulundu. 1866'daki Kongre seçimlerinde Cumhuriyetçilerin büyük bir çoğunluğu seçildi ve Radikaller tartışılmaz bir üstünlük elde ettiler.

14. Tadil Kararnamesi (1866'da çıktı ve 1868'de onaylandı), ABD'de doğmuş ya da uyruğuna geçmiş herkesi ABD vatandaşı saymakta ve temel insanlık haklarına herhangi bir müdahaleyi kesinlikle yasaklamaktaydı. Mart 1867'de, Güney'deki bütün eyalet hükümetleri görevden alındı ve askerî işgal yönetimi kuruldu. Federal komutanlar, anayasa uyarınca Güney hükümetlerini yeniden yapılandırmakla görevlendirildi. Bu eyaletler, yeni bir eyalet hükümeti işbaşına geçtikten ve 14. Tadil Kararnamesi'ni onayladıktan sonra, temsilcileri Kongre'ye kabul edileceklerdi. Şubat 1868'de Başkan Johnson'ı devirmeye yönelik bir darbe girişimi başarısızlığa uğradı.

(Altta) *Delaware'de Wilmington yakınındaki Dupont fabrikalarını canlandıran bu gravür (1880), ABD sanayisinin gelişmeye başlamasını belgelemektedir.*

Kongre'deki Cumhuriyetçi çoğunluk, siyahlar için toplumsal eşitliği sağlayıcı önemli bir çaba göstermedi. 15. Tadil Kararnamesi onaylanıncaya (1870) kadar -ırk temeline dayanarak oy kullanılmasını reddetmeyi yasa dışı kılıyordu- kuzey eyaletlerinin çoğu, siyahların oy kullanmasına izin vermedi.

Bir ulusun değişmesi: Güney. İç Savaş ve sonrası, Kuzey gibi, Güney'i de değiştirdi. Güneyliler, güçlü bir merkezî yönetimin etkinliğinden gerekli dersleri almışlardı. Genellikle Muhafazakârlar diye anılan Güney'deki eski Whigler, Kuzey örneğine uygun sanayi ve ticaret kuruluşları kurmak için büyük bir hevesle işe koyuldular. Bu arada, yeniden eyalet hükümetleri kurarak birçok reform hareketi gerçekleştirdiler.

Cumhuriyetçi Ulysses S. Grant, işgal altındaki Güney eyaletlerinden seçiciler kurulunun oylarıyla, 1868'de başkan seçildi. Radikal Yeniden Yapılanma'nın siyahlara gerçekten yardım etmekle ilgilenmediğini öne süren Demokratlar, Güneyli siyahların oylarının Kongre'de Cumhuriyetçiler'i iktidarda tutarak koruyucu gümrük tarifelerini sürdürmek ve sanayicilere bol keseden yardımda bulunmak için kullanıldığını savundular. Grant yönetimi sırasında birtakım yolsuzluk kanıtlarının su yüzüne çıkması, Demokratlar'ın işine yaradı.

1870'te, Radikal Yeniden Yapılanma'yı desteklemiş olan Güneyli karşıtı hava gibi, güneyli siyahlara duyulan büyük ilgi de sona ermişti. Artık yeni iç sorunlar ön plana çıkıyordu. Siyahları ve onların beyaz sempatizanlarını sindirmek için şiddet kullanımına göz yumulması, güney eyaletlerini yeniden Demokratlar'ın eline düşürdü. 1873'te başlayıp 5 yıl süren bunalımın yolaçtığı ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Kuzeyliler, ırk konusunu Güneyli beyazların denetimine bırakmak zorunda kaldılar.

1876'daki tartışmalı seçimlerin ardından, Cumhuriyetçi başkan adayı, son federal işgal birliklerini Güney'den çekeceğine söz verdi. Seçimleri Kongre'ye bağlı bir seçiciler kurulu karara bağladı ve Rutheford B. Hayes başkan seçilerek, söz verdiği gibi, birlikleri geri çekti (1877): Yeniden Yapılanma sona ermişti.

ALTIN ÇAĞ

"Altın çağ"(1870'lerden 1890'lara) diye anılan dönem güçlü, sömürücü bir bireysellik dönemi oldu. Sanayi işçilerinin yaygın sıkıntılarına karşın, ABD'ye bir iyimserlik havası yayıldı. İngiliz bilim adamı "Charles Darwin'in çevresine en iyi uyum sağlayan canlının yaşamını sürdüreceğine" ilişkin kuramı, ABD kamuoyunu etkilemeye başladı. ABD'deki bazı aydınlar, en iyi uyum sağlayanın yaşayacağı düşüncesini insan toplumlarına uyarlayarak (toplumsal darwincilik), hükümetin uyumsuzlara yardım etmesinin yanlış olduğu düşüncesine vardılar.

Sanayileşme ve doğal kaynakların büyük ölçüde işletilmesi. Altın Çağ'da hırslı ve düşgücü gelişmiş kapitalistler, yeni fırsatlar peşinde koşmak için kıtaya yayıldılar. Fabrikalar ve madenler bu yıllar boyunca hammaddeleri ve demiryolu sisteminin genişlemesi için gerekli işlenmiş ürünleri sağlamak amacıyla gece gündüz çalıştılar. 1865'te ülkeyi baştan sona aşacak ilk demiryolu hattının yapımına başlandı ve 1869'da tamamlandı. Yaklaşık 56 000 km demiryolu ABD boyunca uzanıyordu. 1910'da toplam demiryolu uzunluğu 386 000 km'ye kadar ulaştı. 1890'da dünyadaki toplam demiryolu hatlarının üçte biri ABD'deydi.

1850'lerin sonlarında yeni altın ve gümüş yataklarının bulunmasının ardından, 1875'e kadar bireysel arayıcılar, maden zenginlikleri arama peşinde batı topraklarını ve çöl havzalarını keşfe çıktılar. Daha sonra ücretli

General George Crook (sağdan ikinci) *ile Geronimo* (soldan ikinci) *arasında bir barış konuşması, Apaçi önderinin teslim oluşundan (1886) kısa bir süre önce bu fotoğrafla belgelemiştir. Geronimo, Kızılderililerin çıkarları için 10 yıl boyunca savaşmıştı.*

işçiler ve doğulu eğitilmiş mühendisler kullanan madencilik şirketleri bu işi devraldılar. Kızılderililer ya acımasızca yok edildi ya da küçük rezervlerde toplandı. Büyük ovalardaki Kızılderililerle savaş 1864'te başladı ve ancak Kızılderili yaşamının temeli olan bufalo sürüleri bütünüyle yok edildikten sonra sona erdi (1880). Kızılderilileri, onlara ayrılan rezervler içinde yalnızca 65 ha toprak seçmeye zorlayan Dawes Yasası (1887) aracılığıyla, reformcular kabile bağlarını kırıp, Kızılderilileri yerleşik tarıma ikna edeceklerini umuyorlardı: Kullanılmayan rezerv toprakları fazlalık ilan edilerek, beyazlara satıldı.

Sığır yetiştiriciliği, 1860'ların sonlarından başlayarak Büyük Ovalar'ı kaplayan ilk büyük girişim oldu. Ancak, 1880'lerde açık arazi, dikenli çitli otlaklara ve tarıma dönüşmeye başladı. Milyonlarca çiftçi 100. enlemin batısındaki yüksek düzlüklere göçtü. Tahıl üretimleri öylesine boldu ki, 1880'lerin ortalarında düşmeye başlayan dünya fiyatları, ciddi parasal sıkıntılara girmelerine yol açtı. Bu arada, Kansas ile Kaliforniya arasındaki geniş topraklar yeni eyaletlerle doldu.

1900'lerin başlarında demiryolları aracılığıyla tek bir pazara bağlanan ülke ekonomisi, mallarını yerel pazarlara satan binlerce küçük üreticiden oluşuyordu. Aslındaysa, ülke genelinde ve dış dünyaya mal satan az sayıda büyük şirketin denetimi altındaydı. 1887'de Kongre, demiryolu şirketleri arasındaki kıyasıya rekabeti önlemek için Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'nu kurdu.

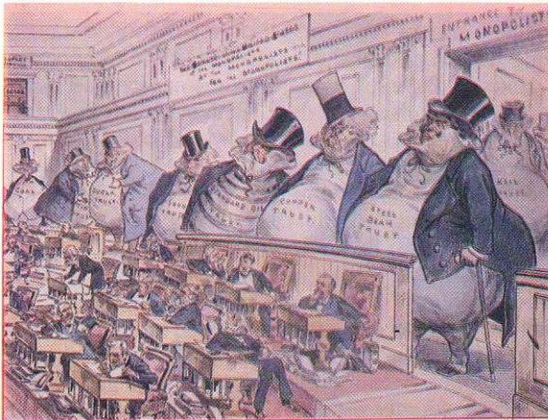
Ama, 1890'da Sherman Anti-Tröst Yasası'nı çıkararak rekabetin yolunu yeniden açmaya girişti. ""Bırakın yapsınlar" ilkesinden yana çıkan ABD Yüksek Mahkemesi, özel iş sektörünü düzenlemeye çalışan federal yönetimi ve eyalet yönetimlerinin çabalarını serinkanlılıkla baltaladı. "Soyguncu baronlar" diye anılan topluluğun büyük ve yasa dışı servetleri denetimsiz kaldı. Böylece ulusun doğal kaynaklarını sömürerek, ekonomik yaşam üstündeki egemenliklerini sürdürdüler.

Yeni toplumsal gruplaşmalar: Göçmenler, kentliler ve sendika üyeleri. 1890'da ABD'nin nüfusu 1860 nüfusunun iki katı, 63 milyon oldu, ülkenin kentleri büyük gelişmeler geçirdi. Yeni kentlilerin çoğu kırsal kesimden, ama birçoğu da dışardan geldi. 1860'dan 1890'a kadar ABD'ye 10 milyonu aşkın 1890'dan 1920'ye kadar da 15 milyon kişi göçmen geldi. Bunların çoğu kuzey kentlerinde yoğunlaştılar: 1910'da göçmenlerin % 75'i kentsel alanlarda yaşarken, "doğma büyüme Amerikalılar"ın % 50'den azı kent yüzü görmüştü. Yeni göç dalgası 1880'lerde başladı: Almanlar, İskandinavyalılar, İrlandalılar ve eski öbür göçmen gruplarından olanların yanı sıra İtalyanlar, Polonyalılar, Macarlar, Bohemyalılar, Yunanlılar ve Yahudiler de ülkeye aktı. Katoliklerin sayısı 1850'deki 1,6 milyondan 1900'de 12 milyona yükselince, "yerli" protestanların katolik karşıtı akımları yeniden canlandı.

1870'lerden sonra, göçmen işçilerin yerli işverenlere karşı giriştikleri işçi protestolarının patlak vermesi, düşmanlıkları yoğunlaştırdı. 1878'de, saflarını tüm çalışanlara açan Emekçi Şövalyeleri örgütü kuruldu. Köklü toplumsal ve ekonomik reformlar isteyen Şövalyeler'in sayısı 1886'da 700 000'e yükseldi. Daha sonra örgüt iç çekişmeler yüzünden parçalanınca, Samuel Gompers başkanlığında Amerika İşçi Federasyonu kuruldu.

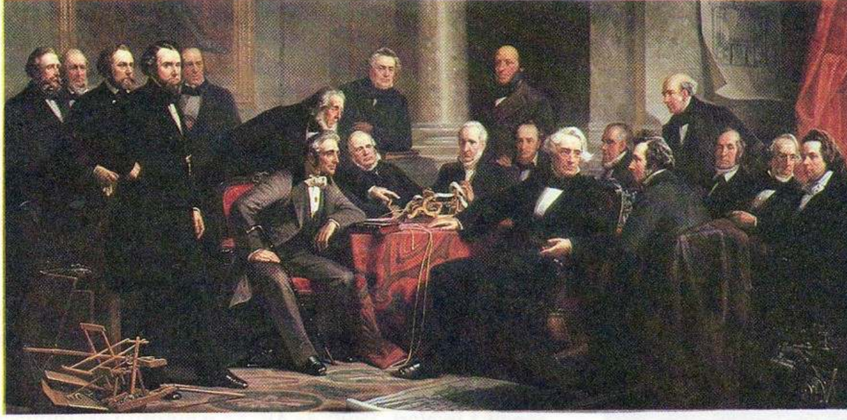
İç siyaset. Altın Çağ'ın siyaseti, eşit olarak dengelenmiş Cumhuriyetçiler ile Demokratlar arasında bir yarışa dönüştü. Seçimleri az farkla kazananlar, denetimleri altındaki Kongre'nin ve Beyaz Saray'ın siyasetini istedikleri gibi değiştirmeye çalıştılar. Cumhuriyetçi beş başkan birbirini izledi. Hayes; James A. Garfield(1881); Garfield'in suikast sonucu öldürülmesiyle yerine geçen Chester A. Arthur (1881-1885); Benjamin Harrison

Joseph Keppler'in Senato'nun Patronları *adlı bu karikatüründe, tröstlerin gücü taşlanmaktadır. Bu tröstlerin ilki olan Standard Oil, 1911'de parçalanmıştır.*

1893'te New York'a doğru yol alan bir geminin güvertesini dolduran göçmenler. 1860-1920 arasında 25 milyondan çok Avrupalı ABD'ye göçmüştür.

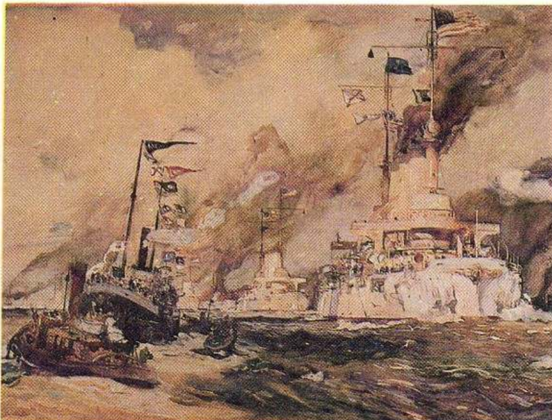
(Solda) *Christian Schussele'nin* İlerlemenin Temel Direkleri *adlı bu tablosunda, XIX. yy'daki ABD'li mucitler canlandırılmıştır.*

(1889-1893), William McKinley (1897-1901). Bunların tümü partilerinin siyaseti gereği sanayinin gelişmesine ve kapitalist önderliğine olumlu gözlerle baktı.

Karanlık bir geçmişi olan Grover Cleveland, 1880'lerin başlarında önce Demokrat Parti'den New York valiliğine seçildi; sonra da ABD başkanı oldu (1885-1888; 1893-1897; 1888 seçimlerinde oyların çoğunluğunu kazandıysa da, seçiciler kurulunda Harrison'a karşı kaybetti). Jacksoncu bir Demokrat olarak yetiştirilen Cleveland, toplumun her zaman zenginler ve güçlüler tarafından sömürülme tehlikesi içinde olduğuna inanıyordu. Güçlü bir başkan olarak, kamu hizmetlerini etkili kılmak yoluyla yönetimi temizlemeyi kendine iş edindi. Batı'da sahtecilikle verilmiş olan büyük toprak bağışlarını geri aldı ve koruyucu gümrük tarifelerini indirmek için savaştı.

Büyük Ovalar'da ve Güney'de, düşen tahıl fiyatları yüzünden büyük sıkıntı içinde olan tahıl ve pamuk yetiştiricileri, fiyatların yükselmesi için paranın değerinin düşürülmesini istediler. 1892'de ortaya çıkan Halkçı Parti, bu amaca ulaşmak için gümüş metal paranın piyasaya bolca ve serbestçe akıtılmasının güveni sarsacağını ve 1893'te başlamış olan büyük bunalımı uzatacağını belirterek karşı çıktı. 1896'da, güneyli ve batılı enflasyonistlerin eline düşen Demokratlar, William Jennings Bryan'ı başkan adayı gösterdiler. Yıkıcı enflasyondan bezmiş ve ürkmüş olan etnik seçmenler hemen Cumhuriyetçiler'in saflarına koştular. Çünkü Cumhuriyetçi parti her zaman etkili hükümet müdahalesiyle ekonomiyi canlandırmayı bilmişti. William McKinley'in seçilmesi, kuzey eyaletlerinde ve Washington'da uzun süreli bir tek parti (Cumhuriyetçi) egemenliğini başlattı.

Henry Reuterdahl'ın Filo Golden Gate'e Giriyor *tablosunda dumanlarını saçarak San Francisco Koyu'na giren ABD gemiler canlandırılmıştır. Bu gemiler Büyük Beyaz Filo'nun bir parçasıydı. ABD'nin artık bir deniz gücü olarak İngiltere'den sonra ikinci geldiğini göstermek için 16 savaş gemisi bir dünya turuna çıkarılmıştır (1907-1909). [ABD Deniz Akademisi Müzesi, Annapolis, Maryland.]*

İLERİCİLİK DÖNEMİ

"İlericilik Dönemi" denen süreçte (1890'lardan yaklaşık 1920'ye kadar), ABD yönetimi hem iç, hem de dış siyasette giderek etkinlik kazandı.

ABD'nin dışa yönelmesi. 1890'larda ABD dış siyaseti etkin bir saldırganlığa dönüştü. ABD'nin sanayi üretimi arttıkça, pek çok reformcu, dış pazar gereksinimini dile getirerek, ABD'nin Anglo-Sakson kültürünü tüm insanlığa taşımasının, dirlik ve düzeni ve ABD uygarlığını dünyaya yaymasının başlıca görevi olduğunu vurguladılar. 1895'te ABD, Venezuela ile Britanya İmaparatorluğu arasındaki Venezuela Sınır Anlaşmazlığı'na gözü kapalı karıştı. Venezuela'ya eşit bir devlet olarak davranılmazsa, Monroe Doktrini gereğince ABD kuvvetlerinin kullanılabileceği konusunda İngiltere uyarıldı. 1895'te İspanya'ya karşı başlayan Küba devrim hareketi, sonuçta, Küba'yı özgürlüğe kavuşturmak uğruna İspanya'yla savaşa yolaçtı (1899). ABD bu savaştan Küba'da bir manda yönetimi kurmuş olarak ve Filipinler, Porto Riko ve Guam'dan oluşan bir ada imparatorluğu kazanarak çıktı. Ayrıca, 1898'de Hawaii adalarını ilhak etti. 1900'de ABD yönetimi, Çin bağımsızlığını destekleyen ve Çin pazarlarına tüm uluslar için eşit giriş hakkı tanıyan "Açık Kapı Politikası"nı açıkladı.

William McKinley'in bir suikast sonucu öldürülmesi, 1901' de Theodore Roosevelt'i başkanlığa getirdi. Gururlu bir yurtsever olan Roosevelt, ABD'yi dünyanın büyük güçlerinden biri yapmakta kararlıydı. 1903'te, Kolombiya'dan bağımsızlığını kazanması için Panama'ya yardım etti. Sonra Panama'dan ABD için kıstak boyunca bir kanal açıp bunun denetimini elinde tutma hakkını sağladı. 1904'te, Monroe Doktrini'ne dayanarak, "kronik haksızlıkları" engellemek için ABD'nin Batı yarıküre ülkelerinin iç işlerine karışmaya yetkisi bulunduğunu vurguladı. Ertesi yıl, iyi niyet elçileri Rus-Japon Savaşı'nın sona erdirilmesine yardımcı oldular. Donanmayı iyice güçlendirmiş olan Roosevelt, "Büyük Beyaz Filo"yu ABD'nin gücünü göstermek için görkemli bir dünya turuna gönderdi (1907).

Ülkede ilericilik. Bu arada, "İlericilik dönemi" iç siyasete de yansımıştı. Değiştirilen kent valileri oldukça dürüst ve etkin olmuşlardı. Eyaletlerin çoğunda reform hareketleri yönetimi demokratikleştirmiş, saflaştırmış ve insancıl yapmıştı. Roosevelt yönetiminde, ulusal hükümet düzenli devlet daireleri kurdu ya da güçlendirdi. Bunların şirketler üstündeki denetimleri giderek arttı:

Birinci Dünya Savaşı sırasında askere alınan gençlerin bir cephanelikten çıkarak eğitim kampına doğru ilerleyişleri. ABD savaşa 6 Nisan 1917'de 200 000 kişilik bir orduyla girdi. Savaşın sonunda bu sayı 4 milyona yükselmişti.

St. Louis'de amaçları uğruna gösteri yapan Oy Hakkı Birliği'nin üyeleri. Kadınlara ülke genelinde oy kullanma hakkı ancak 1920'de, 19. Tadil Kararnamesi onaylandıktan sonra verildi.

Hepburn Yasası (1906), Eyaletler Arası Ticaret Komisyonu'nu pekiştirdi; Gifford Pinchot başkanlığında (1898-1910) Orman Servisi, kereste şirketlerine rehberlik etti; Saf Yiyecek ve İlaç Yasası'yla (1906), tüketicileri sahte etiket ve taklit ürünlerden korumaya girişildi. 1902'den başlayarak Roosevelt ayrıca, Adalet Bakanlığı'nı da Sherman Anti-Tröst Yasası'na karşı tekeli delmek için bir tehdit öğesi olarak kullandı. Ama yerine seçilen William Howard TAFT (1909-1913), anti-tröst kampanyası dışında, önceki bütün uygulamaları rafa kaldırdı. Ancak, nasılsa 16. Tadil Kararnamesi'nin (gelir vergisi değişikliği) çıkmasını onayladı. Zamanla bu yasa federal yönetime büyük gelir sağladı.

1912 seçimlerinde Cumhuriyetçiler bölündüler. Normal seçimler sonucunda oy çoğunluğu Taft'a gitti ve kısa ömürlü bir İlerici Parti kurularak Theodore Roosevelt'i aday gösterdi. Demokrat Woodrow Wilson (1913-1921) bu karışıklıktan yararlanarak başkan seçilmeyi başardı. Şirketler iktidarına saldırarak, gümrük tarifelerinin önemli ölçüde düşürülmesini sağladı (1913); Gümrük Tarife Komisyonu'nu kurdu (1916); bankacılık ve tedavüldeki parayı denetlemek için "Federal rezerv" sistemini yürürlüğe koydu (1913); Clayton Anti-Tröst Yasası (1914) aracılığıyla tekel karşıtı programın kapsamını genişletti; demiryollarındaki çalışma saatleri üstünde denetim kurdu (Adamson Yasası, 1916); iş alanında dürüst ve açık bir rekabeti güvence altına almak için yetkili bir organ yarattı (Dürüst Ticaret Komisyonu, 1914).

İlericilik Dönemi'nde güney hükümetleri siyahlara Jim Crow Yasaları'nı geniş kapsamlı olarak uyguladılar. Yeniden Yapılanma sürecinde ırk eşitliği doğrultusunda atılan adımların çoğu böylece tersine döndü. Federal yönetim ırk ayrımından yana bir tutum takındı. ABD Yüksek Mahkemesi Plessy-Ferguson davasında (1896), siyahlara "ayrı ama eşit" olanaklar sağlandığı sürece hiçbir sorun olmadığı kararını verdi. Bu kesin ayrımcı toplumda siyahlar bile kendi içlerinde bölünmüşlerdi. 1895'ten beri Brooker T. Washington siyahları eşitlik için eylemci yollara sapmak yerine birtakım meslekler edinip sanayi kollarında çalışarak, beyazları yetenekleri konusunda ikna etmeye çağırıyordu. W.E.B.Du Bois'ysa buna karşı *The Souls of Black Folk* (Siyahların Ruhları, 1903) adlı kitabında), siyahların sürekli olarak Jim Crow yasalarını protesto etmelerini savunuyordu. 1910'da, bu idealleri gerçekleştirmek için Renkli (siyah) İnsanların Gelişmesi İçin Ulusal Dernek kuruldu.

Müdahale ve Dünya Savaşı. Başkan Taft, Roosevelt'in müdahaleci eğilimi doğrultusunda ekonomik konuları zorlamayı sürdürdü. Taft döneminin dış siyaseti ("dolar diplomasisi" denir), ABD şirketlerini Antil ülkelerine sınır ülkelerde yatırımlarını artırmaya özendirdi. Böylece ABD'nin ekonomik varlığının bölgede siyasal istikrarı güvence altında tutacağı umuluyordu. Başkan Wilson bir adım daha atarak, yalnızca düzeni sağlamak değil, demokrasiyi ve özerk yönetimi de geliştirmek istedi. 1915'te devrim kargaşasına son vermek ve oradaki ABD yatırımlarını korumak için Haiti'ye asker gönderdi. 1916'da aynı şeyi Dominik Cumhuriyeti'nde de yaptı. Her iki ülke de sonuçta ABD'nin koruması altına girdi. Nikaragua ile aynı sonuca diplomasi yoluyla ulaşmayı başardı. Meksikalı diktatör Victoriano Huerta'yı devirmek amacıyla, Wilson önce diplomatik ilişkileri keserek onu tanımayı reddetti; sonra da Nisan 1914'te Meksika'nın liman kenti Veracruz'u işgal etmek için asker gönderdi ve Huerta'nın dışalım gelirlerine ambargo koydu. Ama Meksikalıların tepki göstermeleri üstüne, Kasım 1914'te ABD kuvvetlerini çekti. Meksika'yı 1920'ye kadar sarsan kanlı iç savaş, ilk büyük Meksikalı göç dalgasını (1 milyon kişi olduğu sanılmaktadır) ABD'ye gönderdi.

Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sonra, Wilson boşuna barış peşinde koştu. Ancak, 1917 başlarında, Almanya'nın gerek tarafsız ülkelere, gerek Müttefikler'e yönelttiği sınırsız denizaltı sal-

Thomas Edison (solda) *bir kır gezintisi sırasında, üç ünlü ABD'liyle fotoğrafçıya poz verirken: Doğacı John Burroughs, otomobil yapımcısı Henry Ford (su çarkının üstünde oturanlar) ve dünyanın en büyük lastik şirketinin kurucusu Harvey Firestone* (en sağda).

(Solda) *Ben Shahn'ın bu yağlıboya tablosu içki kaçakçılarının etkinliklerini taşlamaktadır*

(Altta) *Margaret Bourke-White, 1930'ların sonlarındaki "Amerikan yaşamı"nın çelişki dolu yaşamını, fotoğraflarında yakalamıştır.*

dırıları, ABD kamuoyunda savaş duygularını körükledi. Wilson, Alman otokrasisine karşı demokrasiyi korumak için ABD'nin savaşa girip çarpışmak zorunda olduğuna karar verdi.

ABD, tam İlericilik Dönemi'nin doruğunda savaşa girdi (Nisan 1917). Wilson'ın amacı demokrasiyi yaymak ve adil bir dünya düzeni yaratmaktı. Ocak 1918'de, barış için bir temel öneri olarak ünlü "Ondört Maddesi"ni sundu: Denizlerin özgürce kullanımı ve ticareti engelleyen tüm barikatların kaldırılması; gizli diplomasiye son; genel silahsızlanma; Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarındaki uluslar için özerk yönetimler ve bir Milletler Cemiyeti kurulması, vb. İtilaf ordularına bir milyondan çok ABD askerinin katılması 1918'de dengeyi Almanlar zararına bozdu ve 11 Kasım'da imzalanan bir ateşkesle savaşa son verildi. Ancak, Paris Barış Konferansı'nda, programının büyük bölümünde Wilson başarısızlığa uğradı. Çünkü öteki İtilâf devletleri "zafersiz bir barış"a ilgi duymuyorlardı; İngilizler denizlerin özgürce kullanımını kabul etmiyorlardı; gümrük tarifeleri düşürülmedi; özerk yönetim genelinde ihlal edildi; önemli görüşmeler gizli kaldı. Ama sonunda Wilson en büyük amacına kavuştu: Gelecekteki saldırılara karşı ortak güveni sağlamak için Milletler Cemiyeti'nin kurulması. Ne var ki, ülkedeki çok kişi, ABD'nin geleneksel dünya işlerinden soyutlanma siyasetine dönülmesini yeğliyordu. Bu yüzden Wilson, Senato'yu tüm antlaşmayı kabul etmesi için vargücünü harcayarak zorlayınca, başarısızlığa uğradı. ABD hiçbir zaman Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmadı.

ABD'NİN İÇE KAPANIŞI: 1920'LER VE 1930'LAR

"Büyük Savaş" diye anılan Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra, ABD içe dönmeye ve tüm dikkatini iç işleri üstünde yoğunlaştırmaya hazırdı(1920, başkan adayı Warren Harding'in deyimiyle "normale dönüş"). 1920'lerden Büyük Bunalım'a kadar geçen on yılda, ABD'lilerin çoğu, özel şirketlerin girişim bilançolarıyla uğraşmaktaydı. Bu on yılın sonunda, giderek artan sayıda şirket, ortak talihsizliklerine çare bulması için hükümet kapılarını aşındırdı ve ABD kapitalist toplumunu temelinden sarsan ekonomik sorunlarına çözüm bulunmasını istedi.

1920'ler: İyimserlik dönemi. 1920'lerde ABD yaşamına giren kaçınılmaz güçler, yeni bir yaşam biçimi yaratıyorlardı. Otomobil ve asfalt kaplı yollar hareket üreterek, geleneksel kırsal kesim-kent farklılığını ortadan kaldırıyorlardı. Radyo ve sinema filmleri, kentli değerler üstüne kurulu yeni bir ulusal kültür başlatıyordu. 19. Tadil Kararnamesi (1920) kadınlara iç siyasette oy kullanma hakkı verdi: Savaş kadınların iş dünyasına, sanayi alanlarına girmelerini hızlandırmış ve bazı meslekler edinmelerini kolaylaştırmıştı; geleneksel olarak erkeklere özgü sayılan içki ve sigara içmek gibi alışkanlıklar da edinmişlerdi. Böylece gençler yeni önderlere, yeni değerlere yöneldiler. Giyim kuşam, eğlence türleri ve ahlâk anlayışı alışılmadık biçimde değişti.

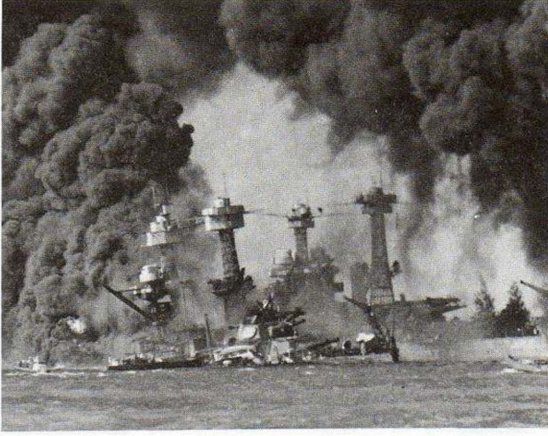
Geleneksel WASP (Beyaz Anglo-Sakson-Protestan) kesimi bu yeni yöntemlere karşı savaşıma girişti. 1919'da "içki yasağı"nın konması, Yankee ahlâk değerlerinin göçmenlere karşı zaferi oldu. 1917 Rus Devrimi, 1919-1920'de ülke genelinde bir Kızıl Korku rüzgârı estirdi. Kuşku, Moskova'nın uşakları oldukları varsamıyla, işçi sendikaları üzerinde toplandı. Kuzeyin kırsal kesimlerinde Güney'den daha güçlü olan Ku Klux Klan derneği, Fransa'da savaşmaktan dönen ve "yeni zenci" diye adlandırılan oldukça bilinçlenmiş siyahlara, katoliklere ve 1890'lardan beri ülkeye akın eden Yahudiler'e saldırılara girişti.

Öte yandan, yeni düşünceler ülkenin her yerinde fışkırmayı sürdürdü ve iyimserlik doruktaki yerini korudu. ABD kamuoyu elektrik, uçak, yeni iletişim sistemleri gibi yeni buluşların kendilerine getirdiği "mucizeler"den büyük mutluluk duyuyordu. Charles Lindbergh'in tek başına 1927'de Paris'e uçuşu, çağın ruhunu yakaladığı görünümü vermekteydi. Henry Ford ve orta halli kişiler için ucuz otomobil üretim sistemi, yeni çağın simgesi olarak görüldü. İş dünyası, değerleri ve verimliliği açısından övüldü.

1920'lerde üç Cumhuriyetçi başkan Beyaz Saray'da yer aldı. Bir muhafazakar olan Warren Harding, büyük bir oy çoğunluğuyla işbaşına geldiyse de, beceriksizce davranışı ve çevresindekilerin skandallar yüzünden büyük tepki uyandırdı. Harding'in ölümü (1923) üstüne yerine geçen Calvin Coolidge, iş dünyasına ne kadar hayransa, hükümetten de o kadar nefret ederdi. Bir mühendis olan Herbert Hoover (1929-1933), başkanlık kurumuna kapitalizmin sağlam temellerine duyulan derin inancı getirirken, bunun bireyselliğin tam bir açıklamasını temsil ettiğini belirtti. 1920'de ABD'de yapılan nüfus sayımı, ilk kez ülke halkının çoğunluğunun kentlerde yaşadığını ortaya koydu.

1930'lar: Büyük Bunalım dönemi. Ekim 1929'da borsanın çöküşü, bir dünya felaketine dönüşen ve "Büyük Ekonomik Bunalım" adı verilen uzun bir ekonomik gerilemeyi başlattı. 1933'te 14 milyon ABD'li işsizdi; sanayi üretimi 1929 düzeyinin üçte birine inmişti; ulusal gelir yarıdan fazla düşmüştü. Bu derin ulusal umutsuzluğun ortasında, demokrat aday Franklin D. Roosevelt 1932 başkanlık seçimlerinde Hoover'i kolaylıkla yenilgiye uğrattı. And içip göreve başladıktan sonra, NEW DEAL ("Yeni Düzen") bir yasa fırtınası gibi patladı.

Böylece Amerika tarihinde, Batı Avrupa ülkelerindeki sosyal demokrat düzene benzeyen yeni bir dönem

Japonlar'ın Hawaii'deki Pearl Harbor ABD deniz üssüne saldırılarından (7 Aralık 1941) sonra, yanan savaş gemilerinden yükselen yağlı dumanlar. ABD'nin Büyük Okyanus filosunu felce uğratan bu baskın, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesine yolaçmıştır.

başladı. Federal yönetim, Roosevelt'in önderliğinde yetkilerinin, özellikle ekonomi üzerinde, büyük ölçüde genişletilmesine tanık oldu. Roosevelt'in güçlü bir toplum duyusu vardı. Denetimsiz bireyselliğe güvenmez ve acı çeken insanlara sempati duyardı. Ancak, ABD sistemine karşı bir kini yoktu. Kapitalizmi kurtarmak istiyordu; batırmak değil.

Roosevelt Birinci New Deal'de (1933-1935) olağanüstü durum ruhunu aşılamaya girişti ve ortak çabayla herkese bir şeyler sağlanması için ilgi toplamaya çalıştı. Ekonomik çöküşün nedenleri olarak aşırı rekabet ve üretim gösterildi. Böylece iş sahiplerinin ve çiftçilerin kendilerini zarar ettirmeyecek yeni fiyatların saptanması konusunda hükümetle işbirliği yapmalarına izin verildi. Ancak 1935'te hâlâ 10 milyon işsiz vardı.

İkinci New Deal (1935-1938), daha çok patron karşıtı ve daha çok tüketici yanlısıydı. Roosevelt Çalışma Projeleri İdaresi'ni (WPA) kurarak tüketicinin alım gücünü harekete geçirmeye, 1933'te ülkeyi altın standardından çekmeye karar vermişti. Ne var ki, uluslararası ticaret altınla yapılabiliyordu. Hükümet onsu 35 dolardan altın satınalacağını açıklayarak, ülkeye büyük bir altın akınının başlamasına yolaçtı. Böylece bu değerli metalin temel stoku 1940'ta eskisinin üçte biri kadar arttı. Bu para siyaseti ve işsizlere yardım harcamaları, 1940'a varmadan ekonomiyi iyileşmeye doğru götürmeyi başardı.

New Deal'in etkisi bir reform önlemi olarak Amerikan sistemini temelden değiştirdi. Tarım ürünlerinin fiyatları desteklenerek, tarım ekimleri merkezden planlandı. Güçlenen Federal Rezerv Kurulu'nun denetiminde, para dağılımı özel değil, federal bir sorumluluk oldu. Borsa, Güvenlik ve Kambiyo Komisyonu'nun düzenlemesi altına girdi. Federal Depozito Sigorta Şirketi, banka mevduatlarını sigortaladı ve bankacılık etkinlikleri Bankacılık Yasası'yla (1933) sıkı denetim altına alındı. Ulusal İşçi İlişkileri Yasası, işverenlerle çalışanlar arasındaki ilişkileri kamuoyuna maletti. Özel tekeller kırılarak kamu düzeni altına sokuldu; anti-tröst çabaları yeniden canlandı. Ekonomik etkinlikler federal yönetim tarafından denetlenmeye başlandı. Halkın çoğunluğu için New Deal yasası minimum bir geçim standardı belirliyordu. İşçi Standartları Yasası, asgari ücret ve en çok çalışma saati sınırlamaları getirdiği gibi, çocuk yaştakilerin çalıştırılmasını da yasaklıyordu. Sosyal Güvenlik Yasası, yaşlılara ve özürlülere emeklilik maaşı, işsizlik sigortası, bağımlı çocuklarıyla yalnız yaşayan annelere aylık ve körlerle sakatlara doğrudan yardım bağlanmasını güvence altına alıyordu.

New Deal ayrıca, örgütlenmiş sendikaların daha yüksek ücret kazanmalarını da olanaklı kıldı. 1938'de Sanayi Örgütleri Kongresi (CİO) kuruldu. New Deal ayrıca, felaket zamanlarında federal yönetimin olumlu önlemler alacağı konusunda da bir tür güven duygusu sağladı.

Bu arada, dış ülkelerdeki totaliter akımlar bir dünya krizine yöneliyordu. Kamuoyunu yansıtan Kongre, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden son derece tedirgin olmuştu. Bu soyutlanma ruhu, bir dizi tarafsızlık yasasının oylanmasına yolaçtı (1935-1937). Kongre böylece 1914-1918'de olduğu gibi savaşa katılmanın engelleneceğini umuyordu.

BİR DÜNYA GÜCÜ

ABD halkı Adolf Hitler ve müttefiklerinin saldırgan davranışlarını izledikçe, soyutlanma ruhu zamanla silindi. Başkan Roosevelt ve ABD halkı, Hitler ve faşizm Avrupa'da üstünlük sağlarsa, ne ABD ulusunun ne de Batı uygarlığının yaşayabileceği sonucuna vardı. Bunu izleyen dünya savaşında, ABD büyük bir dünya gücü konumuna yükseldi. Bu durum 1940'ların sonları ile 1950'ler boyunca sürüp giden soğuk savaş yıllarında da terkedilmedi, tam tersine vurgulandı.

Topyekûn Savaş: 1941-1945. Eylül 1940'ta, ABD tarihinde barış zamanında ilk zorunlu askerlik yasasını çıkaran Kongre, 6 ay sonra da Roosevelt'e Büyük Britanya'ya silah ve cephane gönderme yetkisi verdi. 7 Aralık 1941'de Japonlar Hawaii Adaları'nın Pearl Harbor limanında yatan ABD filosuna bir hava saldırısı düzenlediler. Japonya böylece, bir vuruşla Amerika'nın tarafsızlık duygularını parçalamayı başararak, ABD'yi İkinci Dünya Savaşı'na girmeye zorlamış ve ABD halkını önceden hiç olmamış bir biçimde topyekûn bir savaşta birleştirmişti.

ABD'nın ilk askerî kararı Büyük Okyanus'ta bir savunma savaşı yaparken, gücünü Hitler'i yenmek üstünde yoğunlaştırmak oldu. 1942 yılı, birçok yenilgiden sonra, düşmanı durdurmaya ayrıldı. Japon askerî gücünün dış ülkelere yayılması önlenirken, Hitler kuvvetlerinin ABD'nin İngiliz ve Sovyet müttefiklerine üstünlük

Müttefik önderler (soldan sağa, oturmuş durumda) *Churchill, Roosevelt ve Stalin, Yalta'da görüşmeleri sırasında (Şubat 1945) resmî bir fotoğraf için poz veriyorlar. Yalta Konferansı'nda varılan kararlar, savaş sonrası döneminin jeopolitik iklimini büyük ölçüde biçimlendirmiştir.*

Berlin Hava Köprüsü sırasında (1948-1949) bir Müttefik kargo uçağının inmesini bekleyen Berlinliler, ABD, İngiltere ve Fransa tarafından gerçekleştirilen bu ortak yardım operasyonu, Batı Berlin'de Sovyet ablukasına verilen bir yanıttı.

Çin-Sovyet donatımlı Kuzey Kore kuvvetlerinin giriştiği istila hareketini püskürtmek için, 1950'de Güney Kore'ye Birleşmiş Milletler birlikleri gönderilmişti. Bu harekâta 16 müttefik ülkenin katılmasına karşın, savaş çabaları için askerlerin büyük bir bölümünü ve donatımı ABD sağlıyordu.

sağlaması engellendi: Her iki müttefike de gemilerle bol silah ve cephane gönderildi. Kasımda Kuzey Afrika'yı istila eden ABD kuvvetleri, Mayıs 1943'te bu bölgede Alman ordularını yenilgiye uğratmakta İngilizlere katıldı.

İki ay içinde Müttefikler Almanlar'la Sicilya ve İtalya'da savaşıyorlardı. Aynı zamanda, Büyük Okyanus'taki ABD kuvvetleri adadan adaya atlayarak Japon adalarına doğru ilerliyordu. Uzun Rus cephesinde, Alman orduları yenilgiye uğratılmış ve sınırlarına doğru itilmişlerdi. Haziran 1944'te büyük bir Müttefik kuvveti Fransız kıyılarına çıkarma yaptı. Daha önce İngiliz ve Amerikan uçakları Almanya'yı iki yıl geceli gündüzlü bombalamışlardı. Ağustos 1944'te Paris geri alındı. Hitler'in imparatorluğu artık çöküyordu. 30 Nisan 1945'te, Sovyet birlikleri Berlin'in birkaç km ötesindeyken, Hitler intihar etti. Bunu kısa bir süre sonra Avrupa'da barış izledi.

Büyük Okyanus savaşı sürdü. Temmuz 1945'te Japon adaları bir bakıma savunmasız kalmışlardı. ABD hava saldırıları kentleri ardı ardına ateşe veriyordu. Nisan'da, Roosevelt'in ölümüyle yerine geçen Harry S. Truman henüz yeni denenmiş atom bombasının kullanılması için yetki verdi. 6 Ağustos'ta, atom bombası atılan Hiroşima kenti yerle bir oldu; 9 Ağustos'ta, Nagasaki aynı kaderi paylaştı. Bir hafta içinde ateşkes imzalandı.

Savaş sonrası dünyasının siyasal biçimi Yalta Konferansı'nda (Şubat 1945) Roosevelt, Joseph Stalin ve Winston Churchil arasında saptanmıştı. Kızılordu birliklerinin girmiş oldukları Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet işgali kabul edilmişti. Karşılığında, bu ülkelerde demokratik hükümetlerin kurulmasına izin verilmesi istenmişti. Almanya'da, Sovyet bölgesinin derinliklerinde kalan Berlin'de, ortaklaşa yönetilmesi kararıyla, Sovyet ve Müttefik işgal bölgeleri kurulmuştu. Japonya'nın istilasına katkıda bulunan Sovyetler'e buna karşılık olarak, Japonlara uzun yıllar önce yitirdikleri Uzakdoğu'da bazı toprakların ve Mançurya'da bazı hakların geri verilmesi kabul edildi. Ne var ki, Sovyet denetimi altındaki Doğu Avrupa ülkelerinde Amerikalılar'ın önerdiği türde demokrat hükümetlerin kurulmasına izin verilmeyeceği kısa sürede açıkça anlaşıldı. SSCB ayrıca, ABD'nin kendisine, Japonya'nın işgalinde ve yönetiminde rol oynamasına izin vermemiş olmasından da yakınıyordu.

Bu arada, Japonya'nın iç yapısı ve ekonomisi, ABD isteklerine uygun olarak General Douglas McArthur önderliğinde yeniden düzenlendi.

"Soğuk Savaş" yılları. Aradaki uçurum giderek genişledi. İki taraf da birbirini kötüleyerek suçladı. SSCB'nin yayılmacı bir siyaset güttüğüne tanık olan ABD, yalnızca Sovyet işgalindeki ülkeler değil, "Türkiye, Yunanistan üstündeki emelleri" ve Batı Avrupa'yı ortasından bölmek için indirilmiş "demir perde" konusunda Churchill uyarıda bulundu. Soğuk Savaş başlamıştı.

Mart 1947'de, "her ikisi de Sovyet tehdidi altında olan Türkiye ve Yunanistan'ı güven çemberi içine almak" için Kongre'den fon ayrılmasını isteyen Truman, daha sonra Truman Doktrini'ni açıkladı: Silahlı azınlıkların ya da dış baskıların boyun eğdirme girişimlerine karşı direnen özgür insanları desteklemek ABD'nin siyaseti olmalıdır. Nisan 1948'de, Kongre'nin onayladığı Marshall Planı, "komünizm baskısı altında olan Avrupa ülkelerine" 12 milyar dolar gönderilmesini sağladı.

Truman yönetimi Demokrat geleneğine uygun olarak, çok yönlü bir diplomasi izlemeye başladı. Birleşmiş Milletler güçlü biçimde desteklendi. Bu arada, dünya gümrük tarifelerini indirme yolunda önemli adımlar atıldı. Bu uygulamalar 1947'de "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Üstüne Genel Anlaşma"yla uluslararası alanda resmîleştirildi. Marshall Planı, Avrupa'da Avrupa genelinde örgütler kurulmasını gerektirmekteydi. Bu da sonuçta Ortak Pazar'a yolaçtı.

SSCB'ye karşı Amerika'nın temel siyaseti, komünizmin dışa yayılmasını engelleyici çepeçevre güçlü bir çember kurmaktı. Dünyadaki düzensizlik için SSCB'yi suçlayan öfkeli Amerikalılar, dünya barışını bir ABD sorumluluğu olarak görmeye başladılar. Ayrıca, bir zorbalık türü olan faşizmi yendikten sonra, şimdi de aynı özellikli Stalinci komünizme karşı direnmek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden ulusal siyaseti eleştirenler şiddetle kınanıyordu.

Bir dizi Doğu-Batı bunalımı, özellikle Berlin Ablukası (1948-1949), Kuzey Atlantik Paktı Örgütü'nün (NATO) kurulmasına yolaçtı (Nisan 1949). NATO ittifakı ABD'yi askerî açıdan, Türkiye ve Yunanistan dahil Batı Avrupa'ya bağlıyordu: NATO'nun bir üyesine saldırmak, tüm üyelerine saldırılmış gibi karşılık görecekti. Avrupa eski refah düzeyine kavuştukça, Doğu-Batı savaşımının odak noktası Asya'ya kaydı. Burada İngiliz, Fransız ve

Hollanda imparatorlukları çökerken, Çin'deki Komünist devrimi zaferini noktalamak üzereydi (Ekim 1949). Haziran 1950'de Kuzey Kore ordusu Güney Kore'yi istila etti. O zamanlar Sovyetler'in boykot etmekte oldukları Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, BM üyelerini bu saldırıyı hep birlikte püskürtmeye çağırdı. Kısa bir süre sonra, General Douglas MacArthur komutasında, Türkiye'nin de katıldığı çok uluslu bir kuvvet Kore Savaşı'nda Kuzey Kore kuvvetleriyle savaşmaya koyuldu. BM ordusu Mançurya sınırına doğru hızla ilerlerken, Çin kuvvetleri onlara direnmek için güney doğrultusunda sel gibi akınca, uzun ve kanlı bir tahterevalli oyunu başladı. Ateşkes ancak Temmuz 1953'te imzalanabildi.

Truman döneminde iç gelişmeler. 1945'te Kongre'yi yeni bir iç reform programı çıkarmaya çağıran Truman, ulusun ilgisizliğiyle karşılaştı. O günlerde on milyonlarca insan alt sınıflardan orta sınıfın refahına sıçramanın mutluluğunu yaşıyordu. Soğuk savaş ve bir atom savaşının yarattığı korku, bir ulusal birlik eğilimi yaratmıştı. Atom Enerjisi Yasası (1946), nükleer gücü kamulaştırarak sivil denetim altına koymuştu. Doğum oranında bir patlama olmuş, 1950'de 150 milyon olan nüfus 1960'ta 179 milyona yükselmişti.

Hızla yükselen enflasyon, işçi sendikalarını binlerce grev çağrısı yapmaya zorladı. Bu da sendikaların gücünü sınırlayan Taft-Harley Yasası'nın (1948) çıkarılmasına yol açtı. 1948'de Birleşik Otomobil Çalışanları, sözleşmelerinde otomatik "hayat pahalılığı" ücret artışları kazandılar ve 1955'te yıllık ücreti güvenceye aldılar. 1955'te Amerikan İşçi Federasyonu ve Sanayi Örgütleri Kongresi'nin (AFL-CİO) kurulmasını gerçekleştirecek birleşme görüşmeleri tamamlandı. Artık tüm sendika üyelerinin % 85'inden çoğu tek bir örgütte toplanmıştı.

Rus komünizminin tüm dünyayı ele geçireceği korkusu, Truman döneminde bulaşıcı bir hastalık gibi yayıldı. ABD, Kanada ve İngiltere'de Sovyet casus şebekeleri ortaya çıkarıldı.

1948-1950'de Dışişleri Bakanlığı eski görevlisi Alger Hiss, görev başındayken bir Komünist hücresi üyesi olarak Sovyetlere bazı sırlar verdiği gerekçesiyle hüküm giydi. 1950'de, Los Alamos atom kuruluşunda bir Sovyet casus örgütü ortaya çıkarıldı. Bu olaylar. Sovyet atom bombasının patlatılması (1949) ve Çin'de Komünistlerin zaferiyle (1949) birleşince, ABD yönetimi içindeki köstebek ağının bir Sovyet zaferinin oluşumuna yardımcı olduğu düşüncesi yaygınlık kazandı.

Şubat 1950'de, Wisconsinli Cumhuriyetçi senatör Joseph R. McCarthy 4 yıl sürecek bir ulusal bunalım başlattı. Bu süre içinde, federal yönetimde, hattâ orduda komünist "köstebekler" bulunduğu konusunda elinde sağlam kanıtlar olduğunu defalarca tekrarladı. Tüm

Yönetimdeki Komünist "köstebekler"e karşı amansız bir haçlı savaşı açarak üne kavuşan Senatör Joseph McCarthy, 1954'teki Ordu-McCarthy önduruşması sırasında. Ülke genelinde televizyonla yayınlanan bu ön duruşmalar, McCarthy'nin ABD Senatosu'nca kınanmasına yolaçmıştır.

ülke sanki bir isteri nöbetine tutulmuştu. Ortanın solundaki herhangi bir kişiye "köstebek" diye saldırılıyordu. Özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın kuşkulular listesinin başında yer alması, sonuçta Truman yönetiminin dış siyaset çalışmalarını adeta felce uğrattı. 1952'de, İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa orduları başkomutanı olan ulusal kahraman Dwight D. Eisenhower, Cumhuriyetçilerin adayı olarak başkan seçildi (1953-1961). Ama kısa sürede McCarthy ona da "zayıf, ahlaksız ve korkakça" yönetiminden dolayı saldırmakta gecikmedi. 1954'te, ilk kez televizyondan da yayınlanan ve uzun bir drama dizisi gibi ilgiyle izlenen bir kongre önduruşması, McCarthy'nin saygınlığını yok etti. Konuşmalarına Senato tarafından sansür konulması sonucu, ulusal istikrar bir ölçüde yeniden sağladı.

Eisenhower'li yıllar. Toplumsal ve ekonomik açıdan muhafazakâr olan Eisenhower'in başkanlık döneminde ülke çok az reform uygulamasına tanık oldu. Ancak, Earl Warren'i başyargıç olarak ataması, Yüksek Mahkeme'nin ulusal yaşamında çok yürekli ve etkin bir rol oynamasına yolaçtı. Warren'in uzun görevi sırasında (1953-1969) Mahkeme ırk ayrımını yasa temeline dayanarak kaldırdı; eyalet meclislerinde ve ABD temsilciler Meclisi'nde herkesin eşit olarak temsil edilmesine karar verdi.

Warren Mahkemesi'nin en tarihsel kararı, Brown'a karşı Topeka (Kansas) Eğitim Kurumu'nun açtığı dava oldu. Bu davada devlet okullarında ırk ayrımının anayasaya kesinlikle aykırı olduğu vurgulandı. Bu kararla, ayrı

ABD başkanlığı yapmış dört kişi (soldan sağa): John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson, Dwight D. Eisenhower ve Harry S. Truman, Temsilciler Meclisi eski sözcüsü Sam Rayburn için yapılan cezane töreninde (Kasım 1961).

ama eşit ilkesi bir kenara atılmış oldu ve İkinci Yeniden Yapılanma'nın yolu açıldı. Artık siyah Amerikalılar, kendilerini ikinci sınıf vatandaş yapan statükocu ayırımın yasadışı olduğunu dile getirme ve suçlama olanağına kavuşmuşlardı. Ancak, eğitimde ırk ayrımının kaldırılmasına karşı güneyli beyazların direnişi bu amacın ilerleyişini oldukça yavaşlattı. 1965'te siyah çocuklar beyaz okullara Güney bölgelerinde % 25'in altında bir oranda kabul edilmişlerdi. Irk eşitliği için verilen savaş yalnızca Güney'le sınırlanmış değildi. Çünkü 1960'ta siyah Amerikalılar'ın ancak % 60'ı orada kalmıştı. Üstelik % 73'ü artık kentlerde yaşıyordu. Güçsüz bir kırsal işgücü olmaktan çıkmışlardı.

1957'de Sovyetler ilk yapay uyduları olan Sputnik'i uzaya fırlattılar. Bu olaydan üzüntüye kapılan ABD kamuoyunun "Bu roket çağında biz niye bu kadar geriyiz" diye yakınmaya başlaması sonucunda 1958'de Kongre, Moril Yasa'sından (1862) sonra ilk kez, genel bir eğitim yasası olan Ulusal Savunma Eğitim Yasası'nı çıkardı. Bu yasayla, ilköğretimden üniversiteyi bitirmeye kadar uzanan eğitim sürecine 1 milyar dolar ayrıldı.

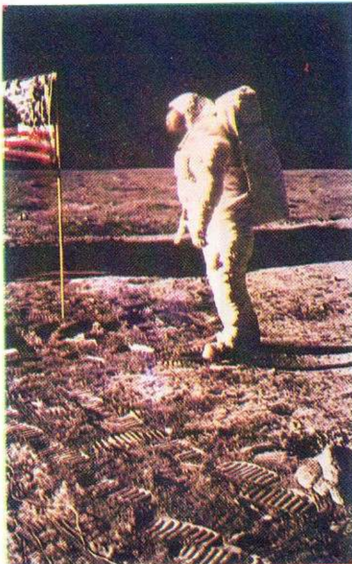
Dış işleri Bakanı John Foster Dulles'ın yönetiminde, Eisenhower'ın dış politikası Truman'ınkine oranla daha katı ve milliyetçi bir çerçeveye yerleştirildi.

Batı Avrupa ile daha az düşünce alışverişinde bulunulmasının büyük Amerikan girişimlerini engellemesi sonucu, ABD ve Batı Avrupa birbirinden kopmaya başladı. ABD ekonomisindeki sürekli gerilemeler ulusal büyüme hızını baltalarken, Sovyet ve Batı Avrupa ekonomileri çarpıcı bir biçimde gelişti. Sovyetler'in saldırgan önderi Nikita Kruşçev, "komünizmin kapitalizmi gömeceğini" ısrarla yineleyip, kıtalararası güçlü füzeleriyle övünürken, bir yandan da Güneydoğu Asya ve başka yerlerdeki sözde kurtuluş savaşlarını destekledi.

1960'TAN GÜNÜMÜZE ABD: SİSTEME YENİ MEYDAN OKUMALAR

1960'lar ve 1970'lerde dikkatler ülkedeki toplumsal ve kültürel ayaklanmalar üstünde odaklanınca, soğuk savaş kaygıları sönmeye yüz tuttu. Asya'da uzun ve sonuçsuz bir savaşa katılma (Vietnam) ve Beyaz Saray'a kadar uzanan birtakım skandallar, pek çok ABD'linin ülke değerlerine ve yönetim sistemine duyduğu güveni sarstı. Ancak, ABD yönetimi bu gibi meydan okumaları geçiştirerek, 1970'lerin bulanık havasından, sağlam olarak çıkmayı başardı.

Kennedy'li Coşkulu Yıllar. 1960'ta "ülkeye yeniden hareket gücü" kazandıracağını söyleyen Demokrat Senatör John F. Kennedy, başkan yardımcısı Richard M. Nixon'a karşı başkanlığı kılpayı bir zaferle kazandı. Şaşırtıcı bir ulusal sempati toplayan karizmatik Kennedy, gençler ve bir işte tutunamamış kişiler arasında büyük umutlar canlandırdı. Kurduğu Barış Gönüllüleri örgütü, üç yıl içinde 10 000 ABD'li genci 46 ülkede çalışmak için dışarı gönderdi. Ayrıca, giderek korumacı olan Avrupa Ortak Pazarı'na tüm dünyaya köklü gümrük tarifeleri kesintileri de önerdi. Haziran 1961'de, Kennedy ortak bir hedef göstererek dağınık ve düzensiz durumdaki uzay çabalarını birleştirdi: Aya bir Amerikalı göndermek. Kongre projeyi karşılamak için milyarlarca dolar akıttı. (Apollo Programı 20 Temmuz 1969'da aya astranot indirmeyi başardıktan sonra, uzay çalışmaları sürdüyse de hızı azaldı).

Giysilerinin izin verdiği ölçüde esas duruştaki astronot Edwin "Buzz" Aldrin, ayın yüzeyinde dalgalanan ABD bayrağını selamlarken. Efsanevi Apollo 11 uçuşunda ay mekiğinin yardımcı pilotu olan Aldrin, Ay'a ayak basan ikinci kişidir (Temmuz 1969).

Kennedy, Beyaz Saray'a girdikten 3 ay sonra, hatası yüzünden büyük bir yenilgiye uğradı. Hazırlayıcılığını CİA'in yaptığı bir planı gerçekleştirmek için harekete geçmişti: Küba'ya bir istila gücü çıkarmak. Küba, Fidel Castro'nun önderliğinde, Sovyet denetiminde bir komünist devlet olmuştu. Domuzlar körfezi çıkarması tam anlamıyla başarısızlığa uğradı. Gönderilen, mülteci Kübalılardan ve CİA üyelerinden oluşan birlik, Nisan 1961'de Domuzlar Körfezi'ne çıkmak için uğraşırken yok edildi. Bunu izleyen 2 yılda, Kennedy SSCB'yle katı Soğuk Savaş ilişkilerini kırmak için çalıştı. Ancak, Ekim 1962'de Sovyetler'in Küba'da büyük bir hızla ABD'yi vurabilecek güçte balistik füze rampaları kurduğunu öğrendi. Adayı denizden ablukaya alarak, Sovyetler'i geri çekilmeye zorladı ve füze rampaları sonunda söküldü. Rahat bir nefes alan dünya, iş çatışma noktasına gelince iki süper gücün nükleer bir savaşa başvurmaktan kaçındığını anlamış oldu. Bu Küba Füze Bunalımı, Soğuk Savaş'a etkili biçimde son verdi.

Atom bombasının artık devreden çıkmış gibi görünmesi sonucunda, Moskova önemli konularda görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Böylece ABD-Sovyet ilişkilerine zamanla yeni bir hava, "yumuşama" egemen olmaya başladı. Bu hava 1960'ların sonlarında ortaya çıkıp, 1970'ler boyunca sürdü. Ekim 1963'te imzalanan ve atom denemelerini yasaklayan Moskova Antlaşması, yeni ilişkiler döneminin açılışını simgeliyordu. Dünyanın üç nükleer gücü (Büyük Britanya, ABD ve SSCB; dördüncü güç Fransa anlaşmayı imzalamadı), atmosferde atom bombası patlatma denemelerine son vermek için anlaştılar.

Bu yeni güven çevresi içinde, uzun süredir çöküntü, savaş ve soğuk savaş krizlerinin baskısı altında tutulan ABD kültürü, zincirinden boşanmasına çok yönlü değişikliklere sahne oldu. Artık medyada başlıca tartışma konuları, gençler arasında hızla değişen giysi modelleri ve davranışlar, "yeni kadın" ya da anılmaya başlandığı gibi "kurtarılmış kadın", yeni seks uygulamaları ve yeni yaşam biçiminin getirdiği davranışlar gibi şeylerdi. Toplum ve birarada yaşama duyusu kaybolmuştu. Romantizm yeni havayı biçimlendiriyor, grup disiplininin yerini bireysellik ve kendini beğenmişlik alıyordu.

Suikast ve kültür ayaklanması. Kennedy'nin başkanlığı dönemindeki coşku ve gençliğe ülkeye hizmet etmeleri için yaptığı çağrı, siyah ve beyaz bütün gençlere esin kaynağı olmuştu. Kasım 1963'te bir suikast sonucu öldürülmesi, her yaşta Amerikalı'yı sarstı; çok geçmeden de gençler ile "sistem" arasında kurduğu psikolojik bağlar gevşemeye başladı. Yerine geçen Lyndon B. Johnson, gençlere güven vermeyi başaramadı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında doğan çocuklar, lise çağına gelerek radikal öğrenci gruplarının "vahşi kuşağı"nı ve "hip-

1967'de Vietnam Savaşı'na karşı Pentagon'a yürüyüş sırasında askerlerle karşılaşınca, "yere oturma" eylemine geçmiş protestocular. Savaş karşıtı etkinlikler 1973'te yoğunluğunu giderek artırmıştır.

Martin Luther King Jr. (ön sırada, sağdan ikinci), *1965'te Selma'dan Montgomery'ya (Alabama) kadar uzun yol boyunca kendini destekleyenlerle birlikte "özgürlük üyüşü"nü yönetirken.*

pi"leri oluşturdular. Her iki topluluk da siyasal ve kültürel otoriteye başkaldırdı.

Yaşama biçimleri de hızla değişti. Etkili konuşmalar, *Playboy* dergisi, önemli konularda Yüksek Mahkeme'nin kararları, ABD'yi seks açısından dünyanın en ileri, en özgür ülkelerinden biri durumuna getirdi. Uyuşturucu alışkanlığı dirildi. 30 yaşın üstündeki kişiler "asi gençliğe" öfkeli bir tepki gösterdiler.

1960'ların ikinci yarısında kuşaklar arasındaki bu uçurum daha da genişledi. Gençlerin çoğu, ABD'nin Vietnam Savaşı'nda ne işi olduğunu sormaya başladılar. Barışçı protestolar şiddetli çatışmalara dönüştü. 1968'de rahip Martin Luther King'in ve Başkan Kennedy'nin kardeşi Robert F. Kennedy'nin öldürülmeleri, ABD toplumunda şiddet eğilimli pek çok karanlık dolaplar döndügüne ilişkin kuşkuları güçlendirdi.

1960'lar ve 1970'lerde ırk ilişkileri. 1950'lerin ortalarından beri King ve öbür siyah önderler, ırk ayrımına karşı Güney'de siyah Amerikalıların disiplinli kitle protestolarını yönetiyorlardı. Öte yandan, ırk ayrımının sona ermesine karşı çıkan güneyli beyaz direniş gruplarının şiddete başvurmaları, kuzeylilerin egemenliğindeki Kongre'yi harekete geçirerek İnsan Hakları Komisyonu'nu kurmasına (1957) yol açtı ve siyahların oy verme haklarının çiğnenmesini yasakladı (1960). 1962'de, Başkan Kennedy, Mississippi Üniversitesi'ne James Meredith adlı siyah bir öğrencinin alınmasını zorla sağlamak için askerî birlikler gönderdi. Ayrıca, finansmanı federal hükümet tarafından yapılan binalarda ırk ya da din ayrımını yasakladı.

Kennedy'nin ölümünden sonra, Başkan Johnson oy verme hakkını beyazlarla sınırlayan seçim yasasının kaldırılmasını istedi (Ağustos 1965). Bunun üzerine kayıtlı siyah seçmenlerin oranı Güney'de % 30'un altından, birden 1966'da % 53'ün üstüne fırladı.

Siyah devrimin insan haklarıyla ilgili bölümü yasal açıdan doruğuna ulaşmıştı. Daha sonra, 1964'ten 1968'e kadar yüzü aşkın ABD kenti "Irk ayaklanmaları"yla çalkalandı. Böylece siyahlar arasındaki yüksek işsizlik oranı ve toplumdan dışlanma patlamış oldu. Umutsuzluğun getirdiği bu şiddet olayları karşısında, kuzeyli beyaz topluluk hemen ırk konusundaki reformcu tutumundan vazgeçerek geri çekildi. 1968'de, sağcı bir siyasetiçi olan Richard M. Nixon başkanlığa seçildi.

Yine de, beyaz-siyah ilişkilerinde köklü değişiklikler sürdü. Gelirdeki ekonomik eşitsizlik ortadan kalkmadıysa da, beyaz egemenliğindeki Amerikan kültürü kapılarını sonuna kadar siyahlara açtı. Siyahlar parti sisteminin ana akışının içine girdiler. Televizyon yayınlarının günlük etkisi siyahları şovlarda, reklam filmlerinde ve dizilerde göstererek, onların çokırklı bir ulusun ayrılmaz bir parçası olduklarının kanıtlanmasına yardımcı oldu.

Meksikalı Amerikalılar ve Porto Rikolular da ABD yaşamında giderek daha saygın bir konuma geliyorlardı. 1960'larda 9 milyon düzeyine ulaşan "İspanyol Amerikalılar", en büyük ikinci etnik azınlık olmuşlardı. Onlar da politika, kültür ve ekonomi alanlarında hakları olan eşitliği elde etmişlerdi.

Kennedy-Johnson yasal düzenlemeleri. İşbaşına geldiği ilk 3 ay içinde Kennedy, Kongre'ye reform yasaları çıkarılmasını isteyen 39 mesaj ve mektup göndermişti. Ancak, Kongre'deki Cumhuriyetçiler ve muhafazakâr güneyli Demokratlar koalisyonu, Kennedy'nin yasal hedeflerinin çoğunun gerçekleşmesini ölümüne kadar olan sürede engellemeyi başardı. 1964'te, Cumhuriyetçi başkan adayı Barry Goldwater'a karşı büyük bir zafer kazanan Johnson, ardısıra Kongre'ye büyük bir Demokrat temsilci çoğunluğu sürüklemişti. Böylece siyasal ustalığını göstererek geniş kapsamlı programını uygulamaya girişti.

Johnson önce "yoksulluğa karşı savaş" açtı; Kongre de ona Barış Birlikleri (VİSTA) kurarak yardımcı oldu. Eğitim için eyaletlere büyük paralar akıtıldı. 1965'te, milyonlarca yaşlı Amerikalı'ya güvenlik sağlayan Sağlık Yasası (MEDİCARE) çıkarıldı. Kennedy'nin Temiz Hava Yasası'nı (1963) izleyen Su Niteliği Yasası (1965), çevre kirliliği savaşı çabalarının kapsamını genişletti. Yeni ulusal parklar kuruldu ve ilkel bölgeleri korumak için "Vahşi Kesimler Yasası" çıkarıldı. Ekonomik Gelişme Yönetimi, Apalaş dağları gibi yoksulluğun kol gezdiği alanlarla ilgilenmekle görevlendirildi. Kentsel kesimlerin yeniden düzenlenmesi ve kamu konutları için milyarlar ayrıldı.

Vietnam'da savaş. Ancak, Vietnam Savaşı Johnson'ın başkanlığının sonunu getirdi. ABD, 1954'ten beri Güney Vietnam'ın koruyucusu olmuştu. O tarihte Cenevre Konferansı, Vietnam'ı komünist Kuzey ve Batı yanlısı Güney olarak ikiye bölmüştü.

1961'de bir iç devrim Güney Vietnam rejimini devrilme noktasına getirmiş, Güney Vietnam'ın kurtarılabilir olduğuna karar veren Kennedy, 15 000 askerî danışman ve bol miktarda mühimmat göndermişti. 1964'te çöküşün yine tırmandığının açıkça anlaşılması sonucu, Johnson da ABD müdahalesini tırmandırmaya karar verdi. Aynı yıl seçimleri kazanmasından sonra, Kuzey

Vietnam'ın havadan bombalanmasını başlattı ve bu iş görünürde hiç bir sonuç alınmaksızın 3 yıl sürdü. Bu arada, bütün dünya (ve birçok Amerikalı) ABD'nin askeri harekâtını kınadı.

Nisan 1965'te, Johnson, Vietnam'a kara birlikleri göndermeye başladı. Bunların toplamı 1969 başlarında yaklaşık 550 000 kişiye ulaştı: toplam harcamalar da 100 milyar doları buldu. Ama hâlâ zafer ortalıkta görünmüyordu. Her yıl birbiri ardına sürüp giden büyük kitle protestolarına yanıt olarak ve sonuçsuz Amerikan zayiatını (1967'de 100 000 kişiyi geçmişti) göz önünde tutarak, Mart 1968'de Kuzey'in bombalanmasını durdurmaya karar veren Johnson, ayrıca asker sayısını indirmeye başladı ve seçimlerde ikinci kez aday olmayacağını açıkladı: Çok sevilen bir başkanken, en çok nefret edilen ve istenmeyen başkan haline gelmişti.

Nixon yönetiminde dış siyaset. 1969'da Richard M. Nixon başkan olunca, ABD'nin dış siyasetini kökten değiştirdi. Yeni tema, dünyanın çevresini kuşatan düşünce saplantılarından geri çekilmekti. Nixon dış siyasette Theodore Roosevelt'in izinden yürüdü. Danışmanıyken sonradan dışişleri bakanlığına getirdiği Henry Kissinger'la birlikte, bir tür "güçlerin dengesi" siyaseti başlattı. ABD'yi müttefikleriyle kalıcı anlaşmalardan uzak tutmayı yeğledi. Böylece öteki dört güç merkezi -Avrupa, SSCB, Çin ve Japonya- arasında serbestçe gidip gelebilecek ve dünya dengesini kurabilecekti.

Nixon kısa sürede "Vietnamlaştırma" siyasetini açıkladı. Buna göre, ABD kuvvetleri yavaş yavaş çekilecek ve Güney Vietnam ordusu ağır silahlarla donatılacaktı. Yine de, üç yıl içinde (1969-1971), 15 000 Amerikalı daha Vietnam'da savaşırken öldü. Nisan 1970'te, komünist "yuvaları"nı temizlemeye yönelik boşuna bir girişim olarak, büyük bir kuvvetle Kamboçya'nın istilası başlatıldı.

Daha sonra Nixon, Komünist Çin'e uzun süredir konmuş olan ABD ambargosunu kaldırarak, bir anda dünyanın dikkatini çekti. Şubat 1972'de ortak sorunlarla ilgili görüşmelerde bulunmak için Pekin'i ziyaret etti (bu 1979'da diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için ilk adım oldu). Bir yandan da, 1971 sonlarında yeniden başlatmış olduğu, Kuzey Vietnam'ı havadan bomba yağmuruna tutmayı sürdürdü. Konre'nin Vietnam Savaşı'na son verme girişimlerini gözardı etti. "Başkomutan olarak, hâlâ Vietnam'da bulunan Amerikan askerlerinin yaşamını korumak için gerekli gördüğü her şeyi yapmaktan kaçınmayacağını" vurguladı.

Amerikalı bir asker, eşinin ölümünü öğrendikten sonra çocuğunu uyutmaya çalışan Vietnamlı bir anneyi seyrederken. 50 000'i ABD'li, yaklaşık 1,7 milyon kişinin ölümüne yol açan ve Vietnam'ı yerle bir eden Vietnam Savaşı, ABD halkının da ikiye bölünmesine yol açmıştır.

29 Nisan 1974'te, Başkan Nixon, Watergate skandalına ilişkin konuşma bantlarının yazılı metinlerini Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu'na teslim ettiğini açıkladı. Üç ay sonra özgün bantları teslim etmek zorunda kaldı ve 9 Ağustos 1974'te görevinden istifa etti.

Mayıs 1972'de, Nixon, Moskova'da Sovyet liderleriyle görüşen ilk ABD başkanı oldu. Moskova'dan ticaretle ilgili önemli anlaşmalar, uzay programlarında ve teknolojinin öbür kollarında işbirliği, kültür alışverişi ve daha birçok alanda antlaşmalar yaparak ayrıldı. Kuzey Vietnamlılar ile Paris'te yaptığı görüşmelerin Vietnam Savaşı'na son vermeye yönelik olduğu anlaşılınca popülerliği büsbütün arttı. 1972'de Demokratlar, Güney Dakotalı senatör George McGovern'ı başkan adayı gösterdiler. McGovern yıllar boyu kadın haklarını, siyahların eşitliğini ve gençlere daha çok özgürlük verilmesini savunmuştu. Ne var ki ulusal muhafazakâr kültüre giderek daha çok bağlanması ve Vietnam'da barış eğiliminin artması sonucunda, Nixon ezici bir zafer kazandı. Ocak 1973'te de, Vietnam görüşmelerinin başarıyla sonuçlandığını açıkladı: Bir ateşkes yapıldı ve savaş tutsaklarının değiş tokuşu sağlandı.

Watergate. Richard Nixon başarılı bir ikinci dönemden emin olarak başkanlık koltuğuna yerleşmişti. Ancak, daha 1973 yılı sona ermeden, göreve getirdiği üst düzey yetkilileri ABD tarihinin en büyük skandalının batağına saplandılar. Mart 1974'te Watergate skandalının şaşırtıcı olayları ve bununla ilgili yolsuzluklar -başkan yardımcısı dahil- bir düzineden çok üst düzey yetkilinin istifasına yol açtı. İşledikleri suçlar soygun, sahtekârlık, yasadışı telefon dinleme ve elektronik araçların kullanımı, yalancı tanıklık, adaleti engelleme, rüşvet, vb. birçok yolsuzluğu içermekteydi.

Bu skandal olaylarının kökleri, Roosevelt'le başlayan uzun Demokrat iktidarı yıllarına dayanıyordu. Roosevelt döneminde ABD başkanlığı bir tür mutlak krallığa dönüşmüştü. Beyaz Saray'a yerleşecek herhangi bir kişinin bir düğmeye basması bu büyük gücü tam anlamıyla kullanmasına yeterliydi. Lyndon Johnson, dev boyutlu düşleri olan bir insandı; bunun bir sonucu ABD'nin Vietnam'da yıkıcı bir savaşa girmesi oldu. Richard Nixon da başkanın imparator yetkisine sahip olduğuna inananlardan biriydi.

1969'dan başlayarak Nixon, kendisinin vereceği buyrukla federal görevlilerin yasayı çiğneyebileceği ilkesinden güç alarak çalışmıştı. 17 Haziran 1972'de, Beyaz Saray'ın Özel Soruşturma Birimi üyeleri, Demokrat partinin Washington'daki Watergate binasında bulunan bürosunu soyarken yakalanınca, başkanın buyru-

Mart 1979'da, Başkan Jimmy Carter bir yanında Mısır cumhurbaşkanı Enver Sedat (solda) , *öbür yanında İsrail başbakanı Menahem Begin'le, Washington, D.C.'de "Camp David" barış antlaşmasını imzalarken. Bu barış antlaşması Mısır ve İsrail arasındaki 31 yıllık savaş durumuna son vermiştir.*

ğuyla, Watergate soyguncuları ile yürütme yetkilileri arasında bağları örtbas etmek için olağanüstü bir çaba harcanmaya başlandı. Bu örtbas etme işi adaleti engellemek suçunu, yani sahtekârlığı oluşturdu. Bu gerçek, soygunların içyüzünü anlamak için Mayıs 1973'te başlatılan Kongre ön soruşturmasından aylarca saklandı. Ancak, televizyondan verilince, ABD halkı, karanlık pazarlıkların finansmanı için elden ele dolaşan milyonlarca dolardan haberdar oldu; izleri örtmek ve belgeleri yok etmek için harcanan bilinçli çabaları ve başkanın yardımcılarıyla yaptığı konuşmaları kaydeden bantların varlığını öğrendi.

Watergate skandalının Nixon'ın saygınlığını yok etmesi sonucu, Kongre Kamboçya'nın bombalanmasını finanse etmek için kullanılan fonları keserek, ABD'nin Çinhindi'ndeki savaşını durdurdu (15 Ağustos 1973'ten sonra). Vietnam Barış Anlaşması'ndan sonra da sürmüş olan bombardıman böylece kesildi ve ABD'nin bu en uzun savaşı sona erdi. Kasım 1973'te Kongre, başkanın vetosuna karşın, sınır dışı savaşlarda başkanın hareket özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlayan "Savaş Yetkileri Yasası"nı oyladı. 10 Ekim 1973'te başkan yardımcısı Spiro T. Agnew görevinden istifa edince, Nixon, Senato'nun onaylaması sonucu Gerald R. Ford'u kendi yerine geçecek kişi olarak atadı.

24 Temmuz 1974'te, Yüksek Mahkeme Nixon'a elindeki Oval Ofis bantlarını Kongre'ye teslim etmesini bildirdi. Böylece başkanın örtbas etme işini doğrudan onaylamış olduğu ortaya çıktı. Bunun üstüne Cumhuriyetçi Kongre grubunun baskısıyla, Richard Nixon 9 Ağustos 1974'te başkanlıktan istifa etmek zorunda kaldı.

Üçüncü Yüzyıl başlarken. Başkan Gerald R. Ford'un yönetiminde ABD'nin kuruluşunun ikinci yüzyıl şenliklerine hazırlanılırken (1974-1977), Anayasa'nın işlediği yolunda güvence verildi: Ağır yolsuzluklarla suçlanan bir başkanın barışçı yollardan görevinden ayrılması sağlanmıştı. Öte yandan, ABD halkı, Vietnam Savaşı'nda ülkesinin gücünün sınırlarını çok iyi anlamıştı. Ayrıca, Watergate skandalında, yolsuzluk tehlikesinin cumhuriyetin demokratik değerlerine verdiği zararı da öğrenmişti. Ülkenin kentleri büyük güçlükler içindeydi: Ulusun beyaz olmayan insanları gelir ve fırsat açısından hâlâ beyazların çok gerisinde sürükleniyordu; işsizlik oranı % 6'dan fazla bir düzeyde çakılmış kalmış gibiydi; enflasyon ülkedeki herkesin satınalma gücünü tehdit ediyordu.

Bu sorunların çoğu, ABD kamuoyunu Jimmy Carter'ın başkanlığı döneminde (1977-1981) de kemirmeyi sürdürdü. Georgialı bir Demokrat olan Carter, Ford'u 1976 seçimlerinde yenmişti. Carter, başkanlık makamına bir teklifsizlik ve bir dindarlık havası getirdi. Mısır-İsrail barış antlaşması (1979'da imzalandı) için görüşmeler düzenledi ve Panama kanalı antlaşmasını sonuca bağladı (1978). Ayrıca, ABD ekonomisini durma noktasına getirmekle tehdit eden petrol sıkıntısı, İranlı militanların ABD'li diplomatları rehin alması (1979) ve Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesi sonucu (1979) yeni boyutlar kazanan uluslararası bir bunalımla uğraşmak zorunda kaldı. Sorunların çözümsüz kalması üstüne halkın gözündeki saygınlığı uçup gitti: 1980'de seçmenler, ezici bir çoğunlukla oylarını muhafazakâr Cumhuriyetçi aday Ronald Reagan'a verdiler.

Reagan Dönemi. Reagan başkanlık görevine iyi koşullarda başladı. Serbest bırakılan İran'daki rehineler Reagan'ın and içerek göreve başladığı gün ülkeye döndüler. Bu iyimserlik havasından yararlanmak isteyen Reagan, vergilerde önemli ölçüde indirim sağlayan ve özel girişimleri yeniden düzenlemeyi öneren bir tasarıyı Kongre'ye sundu. Tasarı görüşülürken (Mart 1981), düzenlenen bir suikasti iyimser bir havada atlatması, Kongre'yi vergi tasarısını onaylama konusunda ikna edici oldu.

"Reagan Devrimi", Federal Rezerv Sistemi'nin sıkı para siyasetiyle birleşince, 1970'lerin ekonomik durgunluğunun sona ereceğini sananlar büyük bir düş kırıklığına uğradılar. Yüksek faiz oranlarının, enflasyonun 1980'deki % 12'nin üstünden 1982'de % 7'nin altına düşmesine yardımcı olmasına karşın, işsizlik oranı % 7'den % 11'e çıktı (1940'tan beri en yüksek oran) ve yıllık federal bütçe açığı 117 milyar dolara tırmandı. ABD, 1930'lardan beri en kötü gerileme döneminin deneyimini yaşadı. Ancak, 1983'ten başlayarak ekonomi birden yeniden canlandı. 1986'nın sonunda 11 milyon yeni iş yaratılmış, tüketici fiyat indeksi 1979'daki % 13'1'den % 4,1'e düşmüştü.

Reagan'ın ekonomiyi iyileştirici ilacının Ortabatı'nın gerileyen sanayi bölgelerine çok az yararı dokundu. 1980'lerin ilk yarısında yoksullar arasına % 40 bir artışla, 8,4 milyon kişi katıldı. Yaklaşık 33 milyon ABD'linin -her yedi kişiden biri- yoksulluk çizgisinin altında yaşa-

Youngstown'daki (Ohio) bu kapatılmış çelik fabrikası, duman saçan sanayilerin çöküşünü örneklemektedir. ABD, teknoloji gelişmelerine bağlı "ilerlemiş sanayi" ekonomisine bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

Başkan Ronald Reagan, Aralık 1987'de Beyaz Saray'da Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'u karşılarken. İki önder orta menzilli füzeler başta, her sınıf nükleer silahları dışlayan tarihsel bir silahları denetleme önlemi imzaladılar.

dığı bildirildi. Ama orta sınıflar refah içinde, düşük enflasyonun mutluluğunu yaşıyor ve başkanın ekonomi programını candan destekliyorlardı.

Bu arada, Reagan, ateşli komünizm karşıtı konuşmalarını, genelde temkinli dış siyaset etkinlikleriyle dengeliyordu.

SSCB'yi "şeytanlıklar imparatorluğu" diye adlandırmasına karşın, Afganistan'ın işgalinden sonra Başkan Carter tarafından Sovyetler'e karşı uygulamaya konan tahıl satışları ambargosuna son verdi. ABD tarihinin en büyük barış zamanı askerî gücünü kurmakla övünürken, Carter tarafından görüşmesi yapılmış SALT II silahları denetim antlaşmasının hâlâ onaylanmamış olduğunu görerek ele aldı. Barış gücü olarak Lübnan'a ABD birlikleri gönderdi; ama Ekim 1983'te bombalı bir saldırıda 241 deniz piyadesi öldükten sonra geri çekti.

Yalnızca Orta Amerika'ya ve Antil adalarına tutumunda, hareketleri konuşmasına uyum sağladı. Salvador'da bir Komünist ayaklanmasını bastırmak için "askerî danışmanları" görevlendirdi ve Salvador hükümetine para yardımında bulundu. Nikaragua'nın komünist yanlısı Sendinista hükümetini devirmeye karar vermesi sonucu, "kontralar" adı verilen hükümet karşıtı asilere el altından yardım etti. 1983'te Antil adalarından Grenada'da, Küba yanlısı bir rejimi devirmek için askerî kuvvet kullandı.

1984'te, Reagan ve başkan yardımcısı adayı George Bush, Demokrat rakipleri Walter Wondale ile Geraldine Ferraro'yu kolayca altettiler; ama Demokratlar Kongre'de çoğunluğu sağladıklarından, başkan bu ikinci döneminde daha az iç girişimde bulunabildi. 1986'da Yüksek Mahkeme, otomatik kesintilerin anayasaya aykırı olduğunu açıkladı. Ticaret siyasetini denetleme konusunda çıkan anlaşmazlıklar da, dışalımların dışsatımlar üstündeki dengesizliğini büsbütün bozdu. Ancak, vergi indirimi ve savunma harcamaları ekonomiyi canlı tuttu.

Reagan'ın başkanlık döneminin sonunda Cumhuriyetçi Parti, yönetimi sırasında 16,5 milyon yeni iş olanağı yaratılmasına yardımcı olmak, işsizlik oranını 17 yılın en alt düzeyine indirmek, çift rakamlı enflasyon hızını % 4'e indirmek ve GSMH'yi üçte bir kadar artırmış olmakla övünebilirdi. Öte yandan, Demokratlar, Reagan'ın programlarını refahı yoksulu harcama pahasına yarattığı için eleştirebilirlerdi. Reagan ABD'nin parasal geleceğini ipotek altına almıştı. Kamu borçları 1980'deki % 8,9'dan 1989'da % 14,8'e yükselmişti. Üstelik, sürekli ticaret ve bütçe açıkları ABD'yi 1914'ten bu yana ilk kez borçlu bir ülke durumuna dönüştürmüştü.

Görevde kaldığı sekiz yıl içinde Başkan Reagan, Yüksek Mahkeme'ye üç muhafazakâr atamış ve muhafazakâr William Rehnquist'i başyargıçlığa getirmişti. Kısacası, 700 federal yargıçlığın yarısından çoğunu muhafazakâr adaylarla doldurmuştu.

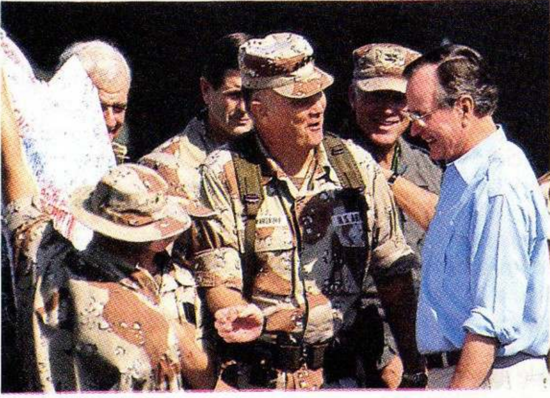
Reagan'ın ikinci görev döneminde İran-Kontralar Olayı en büyük skandallardan biri oldu. Bu olayda ulusal güvenlik danışmanı John M. Poindexter, deniz piyade yarbay Oliver North ve öbür üst düzey yetkililer, İran'a gizlice sattıkları silahlardan elde ettikleri kazancın bir bölümünü Nikaragua'daki asi kontralara aktarmak gibi sinsi bir plana bulaştılar. Bu olayın Kongre tarafından soruşturulması (1987), Poindexter ile North'un suçlu bulunmasına yolaçarken, yönetimin görünümü de fena halde zedelendi.

Ronald Reagan'ın ikinci döneminde, dışişlerindeki gelişmeler, gelmiş geçmiş başkanların bu en komünist karşıtı olanının, Sovyetler Birliği ile yeni bir uyumlu bir ilişki içine girmesine ve nükleer silahlanmayı kısıtlayan ilk süper güçler antlaşmasını imzalamasına yolaçtı. Batı ile gerginliği yumuşatmaya karar veren Sovyet lideri Mihail Gorbaçov, 1985 ve 1986'da Reagan'la buluştu; 1987'de Orta Menzilli Nükleer Silahlar Antlaşması'nı imzaladılar. 1988'de zaferiyle övünen Reagan, dördüncü bir zirve ve daha başka silah indirimleri görüşmeleri için Moskova'ya gitti.

Bush yönetimi. Soğuk savaşın yolaçtığı gerginliğin dikkat çekici boyutlarda azalması ve kavuşulan refah düzeyinin hiçbir vergi artırımı olmadan sürüp gideceği yolunda verilen sözler, Cumhuriyetçi George Bush ile yardımcısı Dan Quayle'i Demokrat adaylar Michael Dukakis ve Lloyd Bentsen'e karşı 1988'de zafere taşıdı. Reagan'ın güçlü kişiliğinden yoksun olan ve Demokratlar'ın denetimindeki bir Kongre'yle karşılaşan Bush, daha ılımlı bir tutumla ve Reagan'a oranla orta yoldan yürüyerek yönetmeyi seçti. 1989-1990'da Doğu Avrupa'da komünizmin hızlı çöküşü ve 1991'de SSCB'deki karışıklıklar, Bush'a uluslararası gerginliği azaltma ve dünya işlerinde ABD'nin üstünlüğünü ilan etme fırsatı sağladı. Bush, 1989'da Panama başkanı Manuel Noriega'yı devirmek için askerî müdahalede bulundu. 1990

İran'a gizli silah satışlarını ve elde edilen kazançların Nikaragua'nın "kontralar"ına aktarılmasını içeren İran-Kontra olayı, 1987 yazında ABD temsilciler Meclisi ve Senato komisyonlarının ortak olarak gerçekleştirdikleri ve televizyonda da yayınlanan duruşmalara yol açtı. Yarbay Oliver North (solda) *başlıca tanıklardan biriydi.*

Başkan George Bush, 1990 Şükran Günü'nü Suudi Arabistan'daki ABD birlikleriyle geçirdi. İki ay sonra, Müttefik Kuvvetler başkomutanı general H. Norman Schwarzkopf'a (ortada) *Kuveyt'i işgal eden Irak birliklerine karşı Çöl Fırtınası Harekâtı'nı başlatması buyruğunu verdi.*

ortalarında, Irak'ın Kuveyt'i istila ve ilhakına yanıt olarak, 400 000'den çok ABD'li askeri Suudi Arabistan'ı savunmak için Basra körfezi bölgesine gönderdi. Bush'un ültimatomunu gözardı eden Irak, Ocak 1991'de askerlerini Kuveyt'ten çekmeyi reddedince Bush, Irak'ın ve Kuveyt'teki birliklerinin havadan yoğun biçiminde bombalanması, sonra da karadan saldırıya geçilmesi için yetki verdi ve kolay bir zafer kazandı (Bk. KÖRFEZ SAVAŞI).

Dışarda kesin kararlı ve etkili olan Bush, iç işlere damgasını vurmayı başaramadı. Bölünmüş ve moralini yitirmiş Demokrat Parti'nin karşısında Bush, 1992'de yeniden seçilmeyi sağlamak için var gücüyle dış işlerdeki başarılar peşinde koştu. Bunun bir sonucu olarak, milyonlarca ABD'linin kurtulamadığı yoksulluk, suç ve uyuşturucu kullananların oranının giderek artması, sağlık bakımından eşitsizlik ya da aldırmazlık, duraklamış bir ekonomi ve federal bütçe açığının giderek büyümesi gibi sorunlar yine sürüncemede kaldı. Bunların doğal sonucu da, 1992 seçimlerinde, 12 yıllık Cumhuriyetçi Parti yönetiminden sonra, bakanlığa Demokrat Parti'nin başkan adayı Bill Clinton'ın seçilmesi ve 20 Ocak 1993'te, başkanlığı Bush'tan devralması oldu.

Amerika Birleşik Devletleri (sanat ve mimarlık)

İlk sömürgelerin kurulmasından bu yana, Amerikan sanatında iki karşıt güç birlikte var olmuştur. Amerikalı sanatçılar bir yandan kendi Avrupa kültür mirasları ile Avrupa'da sürüp giden yenilikçiliğin bilincinde olmuş, öte yandan da Avrupa'ya özgü biçimleri kendi yerel konumlarının koşullarına uyarlamak zorunda kalmışlardır. Elbette rakip güçler arasındaki bu etkileşim yalnızca Amerikan sanatına özgü değildir (her tür sanat bir gelenek içinde gelişir); ama Amerikan deneyimini diğerlerinden ayıran o geleneğe getirilen karşıtlıkları aynı bileşkende toplama yaklaşımıdır. Ülkeye ilk yerleşenlerin çoğu dinsel ya da siyasal sürgünler oldukları için, bu karşıtlık onlar için açık bir gerçekti. Ancak, vicdan ve inancın baskılarına rağmen, Avrupa gelenekleri belleklerde var olmayı sürdürdü. Böylece ilk Amerikan sanatı ve mimarisi de, yeni ve çoğu kez düşman bir dünyada, yani sömürgede yaşayanların ivedilikle giderilmesi gereken gereksinimlerini karşılayacak biçimde değişikliğe uğratılmış olan Avrupa üslup ve tarzlarının uyarlamalarıyla sınırlı kaldı.

AMERİKAN MİMARİSİ

Mimarlık, el değmemiş bir ülkede en hızlı gelişen sanat biçimi, kendisine en çok gereksinim duyulan sanat oldu. Günümüze kadar gelmiş ilk binalar Virginia ve Massachusetts'deki ilk koloni yerleşimlerini çekirdeğini oluşturan konutlar, toplantı evleri ve kiliselerdir. Prenses Anne County, Virginia'daki Adam Thoroughgood Evi gibi ilk konutlar, planları ve kuruluşları açısından basit binalardı ve geç Ortaçağ ya da Tüdor üslubundaki İngiliz evlerini andırıyorlardı. Tasarım açısından en yenilikçi olanları, New England toplantı evleriydi; çünkü ayrılıkçılar, İngiltere'nin hükümet tarafından resmen tanınmış kilisesiyle herhangi bir bağlantıdan kaçınmaya çalışıyorlardı. Hingham Massachusetts'deki Eski Gemi Toplantı Evi (1681) gibi bu güzel binaların planı ya kare ya da dikdörtgen biçimindeydi, ve kuzey kentlerinin odak merkezini oluşturuyorlardı.

Sömürge dönemi binaları. Koloniler serpilip geliştikçe, daha da özenli yapılara gereksinim duyuldu. XVII. yy'ın sonunda, Amerikan kamu binalarının çoğu Sir Christopher Wren'in 1666'daki Büyük Yangın'dan sonra Londra'yı yeniden inşa etmek için yaptığı tasarımlardan örneksenişti. Bunların en iyileri, her ikisi de Williamsburg, Virginia'da olan College of William and Mary'deki Wren Binası (1695-1702) denen yerle, Vilayet sarayıydı (1706-20). Kentlerin rastgele büyümesini engellemek için, Thomas Holme'un 1682 yılında, o sıralarda İngilizce konuşan dünyanın Londra'dan sonraki en büyük nüfuslu kenti olan Philadelphia için yaptığı «grid plan» (cadde ve sokakların planı) ile birlikte, kent planlaması kavramı ortaya atıldı. XVIII. yy'ın ortasında mimarlar, Kral George I'in adı verlien ve o sıralarda çok beğenilen İngiliz George üslubuna göre kiliseler, konaklar ve kamu binaları tasarımı yapıyorlardı.

Devrim sonrası mimarisi. Devrim sonra, yeni cumhuriyeti simgeleyen bir üslup yaratma yolundaki ilk adımı Thomas Jefferson attı. Richmond'daki (Virginia) yeni kapitol binasınını tasarımı için, bir Roma tapınağının, Fransa'nın Nîmes kentindeki Maison Carée'nin tasarımını temel aldı. Böylece de çok eski bir yapım üslubunu modern kullanım için değiştirme biçimindeki Amerikan uygulamasının ilk örneğini vermiş oldu. Virginia Eyaleti kapitolü (1783-96), hem bina ve hem de simge olarak, Jefferson'ın kafasında canlandırdığı türdeki bir hükümeti barındırmak için yapıldı ve Maison Carrée, Amerikan kamu binaları için bir model oluşturdu.

Jefferson, monarşi ve sömürgecilik izlerini taşıyan George mimarisinin yerine geçen anıtsal klasikçilik (Yeni klasik akım) üslubunu başlatmada da etkili oldu. Anıtsal klasikçilik, Amerika Birleşik Devletleri adını taşıyan siyasal ve toplumsal varlığı temsil etmeye başladı. Klasikçilik yanlısı mimarlar, ilk tasarımı (1792) William Thornton ve Stephen Hallet tarafından yapılan binaların tasarımını yapmakla kalmadılar; demir, beton ve cam gibi malzemeleri sık kullanarak modernleştirilen fabrikalar, okullar, bankalar, tren istasyonları ve hastaneler de yaptılar. Amerika'daki ilk işini Jefferson ile birlikte Richmond Kapitol'ünde çalışarak gerçekleştiren İngiltere doğumlu Benjamin Latrobe, Amerikan klasikçiliğini olgunlaştırdı. Latrobe, Pennsylvania Bankası (1798-1800) ve Centre meydanındaki Pompa Binası (1800; ikisi de Philadelphia'da ve ikisi de yıkılmış durumda) ile Baltimore'daki Roma katolik katedrali (1806-21) gibi işlevleri birbirinden çok farklı binalar için yeni biçimsel görünüşler icat etti. 1815 yılında, 1812 savaşı sırasında içi yangın yüzünden bütünüyle tahrip olan Washington Kapitolü'nün yeniden yapımına nezaret etmek için seçilen Latrobe, gerçekten anıtsal bir

Amerikan mimarisi yaratmaya koyuldu. 1817'de, Boston'daki Massachusetts Genel hastanesini henüz tamamlamış olan Charles Bulfinch'in yardımını sağladı. İkisi, Kapitol'ün bellibaşlı ilk yapım aşamasının planlarını birlikte tamamladılar.

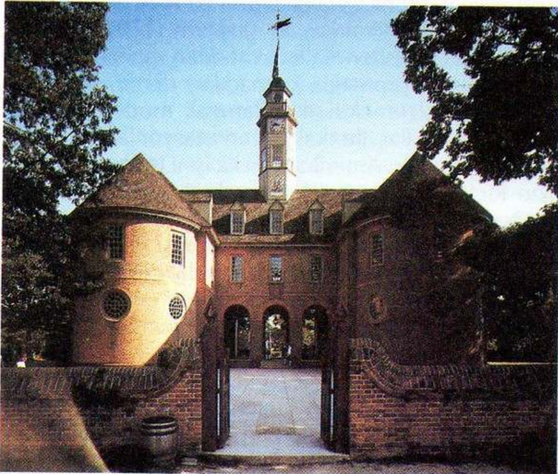
Canlandırmacılık üslupları. Klasikçilik tarzında en önemli mimarlar Latrobe ve Bulfinch'ti. Onları izleyen kuşak, Yunan biçimlerini, Roma biçimlerini tercih etti ve Yunan canlandırmacılığını üretti. Yunan canlandırmacılığının bu üslubа bellibaşlı katkısı, konutlarla kamu binaları için ilk Yunan tapınaklarındaki üslubun bir değişime uğratılmasıydı. Üslubun etki alanı hızla kuzey, güney ve batıya yayıldı. Bugüne gelen başlıca örnekleri, William Strickland'ın Philadelphia Ticaret Borsası (1832-34) ile Alexander Jackson Davis'in New York'taki La Grange (Lafayette) terasıdır (1932-36). 1850'li yıllara kadar, klasik canlandırmacı üsluplar, Amerikan mimarisinde bir daha asla bu boyutlara ulaşamayacak bir birlik yarattı.

Ama Amerikalı mimarlar, 1810'dan önce bile İngiliz çağdaşlarının yolunda ilerleyerek, Amerika'ya rakip bir üslubu sunmaya başlamışlardı: Gotik canlandırmacılık. İngiltere'de romantizmin yükselişiyle birlikte ortaya çıkan bu akımın, kuruluştan sonraki ilk entelektüel gelişimini romantizmi çok iyi tanıyan bir ülke tarafından devralınması, duruma uygundu. Gene bu üslübun en doğal olarak kilise mimarasine uymasına da şaşmamak gerekir. Çok yapıt vermiş bir kilise mimarı olan Richard Upjohn, New York'ta yaptığı Trinity Kilisesi'ni (1839-46), Gotik Canlandırmacılık kiliselerinin modeli haline getirdi. Üslup kolej binalarında da yaygın biçimde uygulanarak bu kurumlar prestij sahibi İngiliz Üniversiteleri Oxford ve Cambridge ile özdeşleştirildi.

İç Savaş'tan önce, Roman, Mısır ve İtalyan villa üslubu gibi başka canlandırmacı üsluplar da denendi ama, bunlar daha az uygulama alanı buldular. Andrew Jackson Dowming'in savunduğu, orta sınıf için dağ evi mimarisi daha yaygındı. Makul fiyatlı ve iyi inşa edilmiş olan bu Downing tasarımları, hem inşaat hem de dekorasyon malzemesi olarak tahtanın olanaklarını sonuna kadar kullanıyordu.

Dökme-demir mimari. Önemli bir gelişme de, çok miktarda demir kullanımı gerektiren sinaî ve ticari yapının çoğalmasıydı. Önceleri, ileri teknolojide bir planlama gerektiren binalardan, mimarlardan çok mühendisler sorumluydu. Dökme ve dövme demir sütunlar, daha ağır duvar yapımının yerini alınca daha hafif bir iskelet bina etmek, prefabrike modüller kullanmak ve cepheye daha fazla cam koymak mümkün oldu. Bir makine mucidi ve imalatçısı olan James Bogardus, New York'taki "Dökme Demir Bina"sından (Laing Mağazaları; 1848) da anlaşılacağı üzere, çoğunlukla dökmedemir mimarisinin gelişmesini sağlayan kişi olarak kabul edilmektedir. New York Dünya Fuarı (1853) için önerdiği, aynı zamanda New York Kristal sarayı da denen Sanayi sarayı planında ve New York'taki Wanamaker adlı süpermarkette (1859; yıkıldı) bu tür bir mühendislikle inşa edilen bina tipini, o zaman var olan sınırlarına kadar ilerletmiştir.

Williamsburg Kapitolü (Virginia), Sir Christopher Wren'den esinlenen Amerikan sömürge üslubunun bir örneğidir (1701-05). Günümüzdeki bina, ilk binanın 1927'de yeniden yapılmış biçimidir.

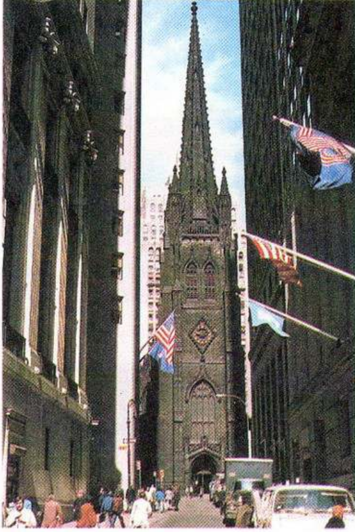

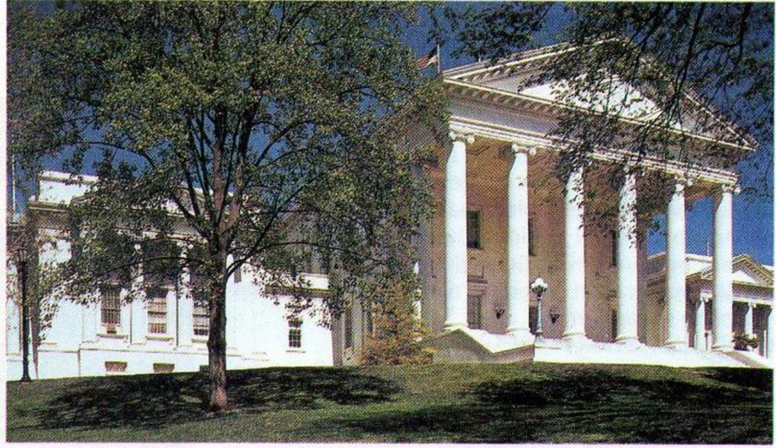
Her ikisi de bina yapımını geçici olarak durduran 1857'deki borsa bunalımı ve İç Savaş'tan sonra, Amerikalılar ülkenin hızla artan nüfusunu gözle görünür biçimde simgeleyen bir üsluba yöneldiler. Konaklar, hükümet binaları ve belediye binaları, kendi imparatorluk emellerini desteklemek için Fransa'da Napoléon III'ün ortaya attığı ve John Mc Arthur'un heybetli Philadelphia Kent binasının (1874-1901) bir örneğini oluşturduğu ikinci imparatorluk üslubuna göre tasarlanıyordu. Gotik canlandırmacılığın Victoria dönemine uzatılması da büyük önem taşır. John Ruskin'in yazılarının esin verdiği bu akım, zanaatkârlığı vurguluyor ve yeni cüretkâr etkiler yaratmak için mimari ayrıntıların kullanılmasına izin veriyordu. Victoria gotik üslubunda yapıtlar veren iki büyük mimar yetişti: Frank Furness ve Henry Hobson Richardson. Furness tamamen kendine has bir özgünlükte yapıtlar yaratırken, Richardson da canlandırmacılık üslubunun çerçevesi içinde yeni bir imgelem yarattı.

Latrobe'dan sonra gelen en bağımsız ve hayal gücü en kuvvetli mimar olan Richardson, Boston'un Trinity kilisesine (1872-77) yeni bir Roman biçimi verince üne kavuştu. Kiliseler dışında, çok sayıda konut, kütüphane, tren istasyonu, belediye binası ve ticaret binası, ve hattâ bir hapishane bile yaptı ve bunların her biri için kendine özgü modeller yarattı. Roman üslubunun, Amerika'ya özgü her yana yayılan enerji ve dinamizmi ifade ettiğine inandığı için, onu tercih ediyordu. Ama aslı yeni ufuklar açan yapıtı, Chicago'daki Marshall Field Toptan Satış Mağazası (1885-87) oldu. Hem Roman üslubunu hatırlatan, hem de Richardson'un büyük boyda kütleleri üstüste sıralama duygusunu dile getiren rüstik duvar işçiliği ve kat kat kemer düzenlemesi, daha sonraları mimarın izinde yürüyen Chicago'lu mimarlarca gökdelen tasarımı sorunlarına uygulandı.

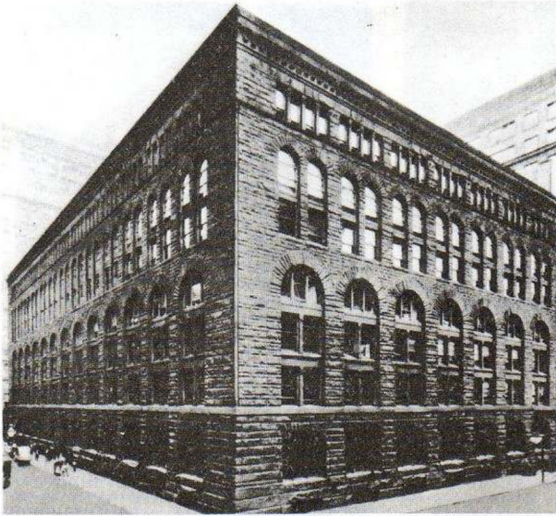
Gökdelen mimarisi. Burada yüksek ticarî bir yapı olarak tanımlanacak gökdelen, Amerika'nın mimarlık tarihine yaptığı özgün bir katkıdır. 1850'lerde Philadelphia'da inşa edilen birkaç katlı ticari binalar, gökdelenin habercisi olmuştu. Ama gökdelenin bir gerçeklik haline dönebilmesi için, mimarların asansörü de yapı içine sokması gerekiyordu. Bu iş, 1950'lerden başlayarak New York'ta gerçekleştirildi. Ancak gökdelen tasarımının kısa süre içinde yetkinliğe kavuştuğu kent, Chicago oldu.

Kentin ticarî binalarının çoğunun, 1871'deki büyük yangından sonra yeniden yapılması gerektiği için, Chicago mimarlar için kusursuz bir deneme alanı oluşturdu. Bu mimarlar arasındaki en seçkin isimse, Louis Sullivan'dır. Sullivan ve ekipler halinde çalışan başka mimarları, Chicago Mimarlık Okulu'nun niteleyici simgesi olan cam kafesi geliştirdiler. William Holabird ve Martin Roche'un Tacoma gökdeleni, Daniel H. Burnham ve John Wellborn Root'un Reliance gökdeleni ve Sulli-

(Üstte) *Richmond Eyalet Meclis Binası (Virginia; 1785-96). Planını Thomas Jefferson ve Charles Louis Clérisseau tasarlamıştır.* (Solda) *Richard Upjohn'un Trinity kilisesi (1839-46), gotik canlandırmacılık üslubuyla yapılmıştır.*

(Üstte) *Henry Hobson Richardson'ın Chicago'daki Marshall Field Toptan Satış Mağazası (1885-87).*

(Solda) *Wainwright binasını (1890-91) Chicago'lu mimarlar Louis Sullivan ve Dankmar Adler, St. Louis'te inşa ettiler.*

van'ın Gage gökdeleni, gökdelen gelişimindeki aşamalarının önde gelen örnekleridir.

Ama tam da Chicago'da özgün ve cüretkâr bir mimari doğarken, New York'taki McKim, Mead and White firması da, Boston Halk kütüphanesi (1887-98) gibi etkileyici kamu binaları için anıtsal bir «Güzel Sanatlar» üslubunu başarıyla sundu. Canlandırmacı üsluplara yönelik bu tercih, ilginç çeşitlemelerle XX. yy'ı buldu. Örneğin, New York, dünyanın en yüksek binasını gerçekleştirmek için bir kampanya başlattığı zaman, süsleme sistemleri canlandırmacı üsluplara uyarlandı ve sonuçta ortaya en iyi bilinen gotik gökdelen olan, Cass Gilbert'in New York'taki Woolworth gökdeleni (1913) çıktı.

Modern mimarlık. Modern mimarlık için, bir yandan Frank Lloyd Wright'ın parlak doğal yeteneği, öte yandan da Bauhaus mimarları Walter Gropius, Marcel Breuer ve Ludwig Mies van der Rohr'nin yapıtları aracılığıyla Avrupa modernizmine nüfuz etmesi ve Eric Mendelsohn ile Eliel Saarinen'in bağımsız işleri, canlandırmacı üsluplardan çok daha fazla önem taşıyordu. Meslek yaşamının ilk döneminde Sullivan'ın yanında Chicago'da çalışmış olan Wright, "gerçek Amerikan ruhu"nun Batı'da ve Ortabatı'da biçimlendiğine inanırdı. Bu inanca göre hareket ederek, kendisine uluslararası çapta ün kazandıracak olan evlerin tasarımı gerçekleştirdi. Wright'ın "Çayırlık evleri" yataydı, çoğu kez tek kattı, odaları sürekli bir açık mekânda birleşirlerdi. Wright, düş gücü yüksek bir adamdı. Uzun meslek yaşamı sona ermeden, Tokyo'daki İmperial Hotel Binası (1916-22; yıkıldı), Racine'deki Johson Wax Company gökdeleni (1936-39) ve New York'taki Guggenheim müzesi (1956-59) gibi birbirinden çok farklı binaların tasarımını yaptı.

Avrupa'nın modernizmi, yerli direnişe karşın (Wright'ın, New York'taki Modern Sanat Müzesi'nde 1932'de sergilenen uluslararası üsluptaki mimarinin "Amerikan niteliği taşımadığı" yolundaki itirazı da buna dahil), 1930'dan sonra Amerika'nın kent ve sanayi kültüründe varlığını hissettirdi. Gropius, 1938'de Harvard'ın Graduate Tasarım okuluna mimarlık bölümü başkanı olarak atandıktan sonra, birçok genç Amerikalı, Alman Bauhaus'unun düşünceleri doğrultusunda eğitildi.

Savaş sonrası mimarisi. Avrupa modernizminin sade, kutumsu biçimleri, İkinci Dünya savaşını izleyen inşaat patlaması sırasında, Bauhaus yoluyla Amerikan kent peyzajlarına egemen oldu. Le Corbusier ve Wallace K. Harrison'ın gözetiminde 1947-53'te inşa edilen Birleşmiş Milletler kompleksinde ve Ludwig Mies van der Rohe ile Philip Johnson'ın Seagram gökdeleninde olduğu gibi, büyük gökdelenlerle başka binaların tasarımında cam perde-duvar konstrüksiyondan yararlanılması, özel bir önem taşır.

1970'li yılların ortasındaysa, Uluslararası üslubun sade, süssüz "cam kutu"suna karşı duyulan ve başını, başka birçok kişinin yanısıra Michael Graves, Robert A.M. Sterm ve Robert Venturi'nin ve aynı zamanda da Uluslararası üslubun Amerika'daki başlıca taraftarı olan Philip Johnson'ın çektiği tepki de başgöstermişti. Bu mimarlar bir kez daha renk ve dekorasyon kullanımına döndüler ve sütun gibi, bir zamanlar bir kenara atılmış mimari donanımları yeniden hayata geçirdiler. Postmodern mimari, birkaç uç söylem meydana getirmiş olabilir ama bu akım Amerikan mimarisine yeni bir hayatiyet de kazandırmıştır.

AMERİKAN HEYKELTRAŞLARI

Heykeltraşlık, XIX. yy'a kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde en az değer verilen görsel sanat dalı oldu. Kullandığı malzeme nedeniyle yapımı pahalıya çıkan heykel, belirgin bir gösteriş yapma biçimi olarak görüldü ve bu yüzden de demokrasi için israf sayıldı. Ayrıca, Amerikalı heykeltraşlar, seçkin Avrupa örneklerini izlerken nü yapma çabasında da bulunarak, püritenlerin karşı çıkışlarına takılıp tökezleme eğilimi gösterdiler. Heykeltraşlar, Avrupalı hümanist gelenekten miras kalmış alegorik sembolizmden de yararlandıkları için yapıtları başlangıçta zor anlaşıldı.

New York City'deki Solomon R. Guggenheim Müzesi (1956-59).

(Üstte) *Frank Lloyd Wright'ın Chicago'daki Robie Evi (1909) onun "çayır evi" üslubunun önde gelen örneklerinden biridir.*

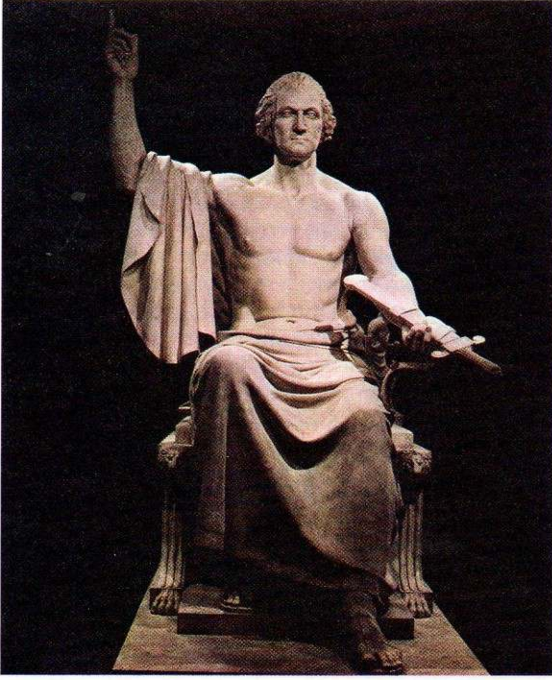

(Sağda) *New York City'deki Seagram gökdeleninin (1956-59) tasarımını Ludwig Mies van der Rohe ile Philip Johnson gerçekleştirdi.*

Ondokuzuncu Yüzyıl heykeltraşları. Kayda değer ilk heykeltraş, Philadelphia'lı William Rush'tı. Oyma gemi aslanları yaparak işe başlayan Rush'ın, eski usul dinçliğe sahip tahta heykeller yaptı. Ne var ki, o sıralarda yabancı heykeltraşlar daha olumlu bir izlenim yaratmışlardı. Yabancı heykeltraşların en önde geleniyse, ünlü Amerikalıların ve özellikle George Washington'un portre büstlerini yapmak üzere 1785'te Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen Jean Antoine Houdon'dur.

Gözünü yükseklere dikmiş genç Amerikalılar, mermerle çalışmak istedikleri ve kendi ülkelerinde onları eğitecek kimse bulamadıkları için, kısa süre sonra İtalya'ya gitmeye başladılar. 1825 ile 1875 arasındaki, Hiram Powera, Thomas Crawford, William Wetmore Stroy ve Harriet Hosmer'i, yani Henry James'in "beyaz mermer sürüsü" adını taktığı grubu da içeren med dalgasından çıkan ilk isim, Horatio Greenough'dur. Ne var ki, heykeli, öncelikle büyük postayla sipariş uygulaması nedeniyle geniş bir kitleye hitap eder hale getiren ilk kişi, gerçekçi, duygusal sahneler oluşturan ve Rogers Grupları denen heykelleri yaratan kişi, Amerika'ya yerleşen John Rogers'dır.

1885'ten sonra öğrenimin merkezi, Amerikalı heykeltraşların, ikinci imparatorluk yönetimindeki Fransızların yaygın hükümet desteği aldığını gözlemledikleri Paris'e kaydı. Kendi ülkelerinde de aynı durumu yaratma isteğiyle, Ecole des Beaux-Arts'da öğrenim gördüler ve sonra da o günlerde tanıştıkları Amerikalı mimarlarla işbirliği yaptılar. Bunun başlıca uygulayıcıları, Fransız Beaux-Arts geleneğinin akademik seçmeciliğiyle aşılanmış Chicago'daki Dünya Colombus Sergisi'nin heykelleri ve mimarisi, Amerika Birleşik Devletleri'nde

Horatio Greenough'un 3.6 metre yüksekliğindeki beyaz mermer George Washington (1840) heykeli, Phidias'ın Zeus'u heykeli örnek alınarak yapılmıştır (Smithson Enstitüsü, Washington, D.C.).

Beaux-Art döneminin örneğini oluşturdu ve yaklaşık 40 yıl süreyle kamu anıtlarının üslubunu saptadı.

Dört heykeltraş, akademik seçmecilikten bağımsız görüşler oluşturdular. Frederick Remington, süvari alayı hücumları, kovboylar ve bar kavgalarına ilişkin bronz figürleriyle, Amerikan Batısı'nın taze enerjisini sergilemeyi başardı. Gutzon Borglum, Michelangelo'nun gerçekleşmemiş bir rüyasını gerçekleştirerek bir dağla başa çıktı ve dört ABD başkanının devasa başlarını Rushmore Dağı'na yonttu. Amerikalılar özellikle George Gray Barnard'a çok şey borçludur: Yalnızca heykelleri için değil, aynı zamanda, şimdi New York'taki The Cloisters'da bulunan mükemmel ortaçağ heykelleri koleksiyonunu bir araya getirdiği için. Son olarak da William Rimmer, tecrit edilmesine ve takdir olunmamasına rağmen, yetkin ve cüretkâr bir şekilde çalışarak, Auguste Rodin'in yapıtlarına, çağdaşı herhangi bir Amerikalınınkinden çok daha fazla benzeyen heykeller yaptı.

Yirminci Yüzyıl heykeltraşları. Constantin Brancusi, Henri Matisse ve Pablo Picasso'nın heykellerinin sergilendiği The Armory Show, Amerikan heykeltraşlığını XX. yy'a taşıdı. 1920'li yıllardan başlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Elie Nadelman, Max Ernst, Naum Gabo ve Jacques Lipchitz gibi ünlü Avrupalı sanatçıların bulunması, ve Modern Sanat müzesinin etkinlikleri, Amerikan heykeltrşlığının rotasını daha da değiştirdi.

Amerikan heykeltraşları, hem figüratif, hem de nonfigüratif biçimlere karşı çeşitli yaklaşımlar benimseyerek, biçimle mekânı bütünleştirecek yeni yöntemler buldular: John Flannagan hayvan ve insan figürlerine aslî, dinamik bir enerji verdi; Joseph Cornell, aralarında gizli bir ilişki olan küçük nesneleri kutulara koymak suretiyle minyatür fanteziler yarattı; Alexander Calder, dünyaya yeni bir heykel biçimini, seyyar biçimi armağan etti; Louise Nevelson'un büyük, serbest biçimleri, mekân deneyimini yeniden planladı; David Smith kırlarda ve mimari yapıların yakınında kullanmak üzere büyük metal heykeller yaptı. Bu heykeltraşların imgelemleri birbirinden farklı olmakla birlikte, önemli ve etkili bir yapıt bütünü yaratacak biçimde bir araya geldi. İkinci Dünya savaşından sonra, İsamu Noguchi, Louise Bourgeois, ve Tony Smith gibi daha genç heykeltraşların ortaya çıkmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde heykel sanatı, diğer sanatlarla eşit düzeye erişti.

Postminimalizm (Tony Smith, Mark di Suvero, ve Dan Flavin gibi heykeltraşların katıldığı savaş sonrası Minimal Sanat akımının bir sonucu olarak doğdu), heykelciliği kaidesinden indirdi ve işi en çıplak bildirime indirgedi: Dolaşmış teller, ya da etrafa yayılmış eski kemikler. Bu akım aynı zamanda enstalasyonu, geleneksel heykelciliğin tamamen antitezi olan bir fikri de ortaya koydu. Çağdaş enstale heykellerde bir duvardan ya da tavandan asılabilecek, ya yere konacak ya da destekle yerleştirilecek herhangi bir malzemeden yararlanabildiği gibi, müzik ve görüntü projeksiyonları da kullanılmaya başlamıştır.

AMERİKAN RESMİ

Mimarlık nasıl ona gereksinim duyulduğu için serpilip gelişmişse, başlangıçtan beri talep duyulan portrecilik de, Amerikan resim sanatının ilk dalı olarak ortaya çıktı. Protestan mezhebinden olanların yerleştiği bir ülkede dini resimler yaygınlık kazanmadı. Manzara, natümort vb. resimleri de, sömürgecilere çok boş göründü. Ama yaşayan kişilerin görüntüleri, bir sonraki kuşağa kalacak ata portreleri, yabanıl bir ülkede uygarlaştırıcı bir güç olarak insanoğlunun varlığına tanıklık ediyordu. İngiliz Tudor üslubunun ilkel bir uyarlamasıyla çalışan ilk portrecilere, aydınlanmacılar dendi. Çoğu kendi kendini yetiştirmiş olan aydınlanmacılar, İngiliz gravürcülüğünden hayli kopya çektiler. Ancak, 1729'da, İskoç John Smibert, Boston'da bir portre ressamı ve öğretmen olarak isim yapmak üzere kalıpları, kopyaları ve gravürleri ile okyanusu geçtiğinde, Amerikalı sanatçılar, taşralılıklarının bir rötuşa gereksinim gösterdiğini giderek daha çok kavramaya başlamışlardı.

Onsekizinci Yüzyıl Amerikan ressamları. Bir sonraki kuşaktan Boston'lu John Singleton Copley, ilk bellibaşlı yerli yetenek oldu. Yüzey ayrıntılarını ve biçimlerin sağlamlığını vurgulayan portreleri, Paul Revere gibi önemli Devrimci simaların ve diğer önde gelen Bostonlu yurttaşların canlı bir tarihini oluşturur. Copley 1774'te daha ileri bir akademik eğitim için Londra'ya gitti. Bu kutsal yolculuğunu 14 yıl önce yapmış olan, kendisi gibi Amerikalı Benjamin West, onu stüdyosuna aldı. West ve Copley, Amerikan resminin değerini ortaya koyma çabasının temsilcileridir. İkisi, aynı zamanda, Avrupa'ya göç ederek, daha sonraki kuşakların ressamlarına örnek olmuşlardır.

Kral George III'ün ressamı West, Krallık Akademisi'nin başkanı oldu ve yabancı bir kentte hem eğitim, hem de halden anlar bir destekçi peşinde olan Amerikalı ressamlara evsahipliği yaptı. West'in portreleri ile tarihi ve dini resimleri İngiliz çağdaşları ile aynı düzeyde değildir; ama, kazandığı başarı Amerikalıların gözünde ressamın seçkin yerini pekiştirdi.

XIX. yy'dan önce sivrilen üçüncü ressam da, Charles Wilson Peale'dir. Ressamları harekete geçirebilen bir güce sahip olan Peale, 1795'te Amerika'nın ilk resmî sergisini düzenlemeye yardımcı olduğu gibi, ülkenin en eski müzesi olan, Philadelphia'daki Penmsylvania Güzel SAanatlar Akademisi'nin de kurucularından biriydi. Ayrıca, hem erkeklerden, hem de kadınlardan oluşan bir sanatçılar sülalesi oluşturdu.

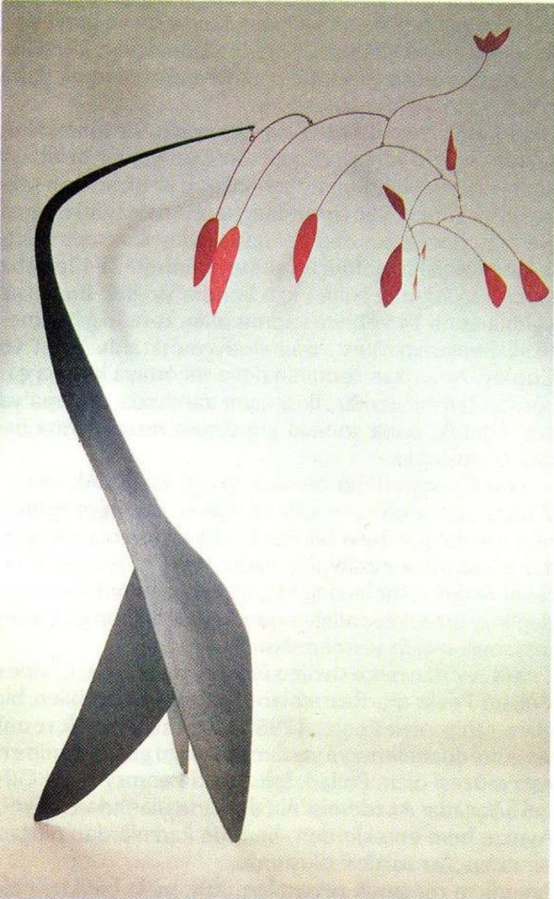
Amerikan romantik ressamları. XIX. yy'la birlikte, çok

daha fazla türde resim yapılmaya başlandı. Copley ve West'in İngiltere'de yaptıkları tarihi resimlerle başarıya ulaşmaları, John Trumbull ve John Vanderlyn'i, Amerikalı izleyiciler için tarihi resim yapmayı denemeye yöneltti. İkisi de halkın beğenisini kazanmadılar ama, onlarınki sıradan bir başarısızlık değildi. Çünkü portreler dışındaki resim türlerinin önünü açtılar. Raphaelle Peale, yaşarken üne kavuşmadığı halde ve ekonomik güçlüklere meydan okuma pahasına, duygulu bir natürmort ressamı olmayı sürdürdü. Avrupa'dan dönen Washington Allston, gerçekten romantik bir düş gücünü açığa vuran son derece özgün manzara ve figür kompozisyonları meydana getirdi.

Bronzdan yapılmış Düzlükler Süvarisi*'ni (1868), Frederic Remington yapmıştır. Batı'nın en tanınmış sanatçısı olan Remington'ın, sınırdaki hayatı canlandıran çok sayıda çizim ve resmi de vardır. (Thomas Gilcrease Amerikan Tarihi ve Sanatı Enstitüsü, Tulsa, Oklahoma.)*

Alexander Calder'in seyyar Kırmızı Taç Yapraklar*'ı (1942), boyalı organik biçimlerden yapılıp teller bağlanan ve özenle dengelenen bir heykel biçimidir. Odadaki hava akımları sayesinde devamlı hareket halindedir. (Sanat Kulübü, Chicago.)*

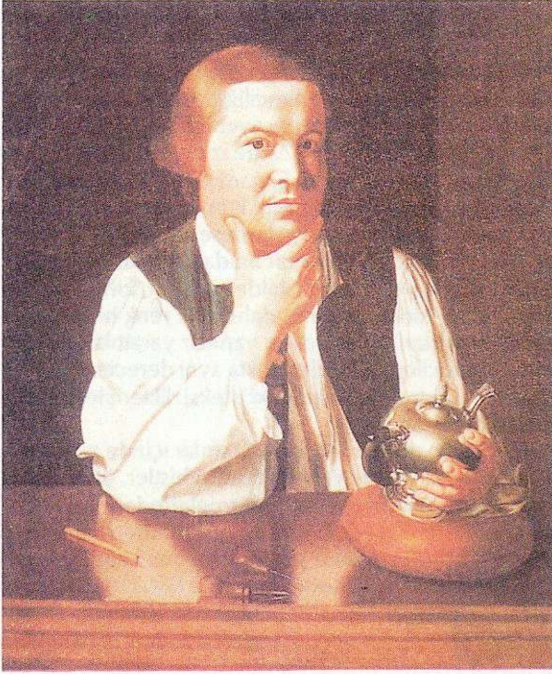
Ama portreler gene de ressamların başlıca dayanağı olmayı sürdürdü. Daha az yetenekli sanatçılar, her buldukları siparişi buldukları yerde kabul ederek sınır boylarına doğru dağıldılar. Gilbert Stuart ve Thomas Sully daha hafif, ayrıksı vuruşlarla resim yapmayı öğrendikleri İngiltere'den, günün moda portre ressamları olmaya geldiler. Ama en fazla resmi yapılan yüz, Pater Patriae'nin, George Washington'un yüzüydü. Onun görüntüsüne olan talep, ölümünden sonra da devam etti. Gilbert Stuart kendi Atheneum versiyonunun (1796; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston) yaklaşık 70 kopyasını çıkardı. Rembrandt Peale ise Washington'un 79 «lombar» portresini yaptı (baş, boyalı taştan bir "lombar" ya da oval pencereyle çerçeveleniyordu).

Yüzyılın başından kısa süre sonra artist-aktör-girişimci William Dunlap bütün bu sanatsal girişimden yeterince etkilenerek, halkın bu konu üzerinde bir kitabı iyi karşılayacağını hesapladı. Rönesans'ta Giorgio Vasari'nin yaptığı gibi, ölü ressamların başından geçen olayları derledi, yaşayanların biyografilerini kendilerinden rica etti, buna eleştirel yorumlarını ekledi ve 1834'te Amerika'nın ilk sanat tarihi olan *History of the Rise and Progress of the Arts of Design in the United States*'i (Tasarım Sanatlarının Amerika Birleşik Devletleri'nde Yükselişi ve ilerleyişinin Tarihi) yayımladı.

Amerikan manzara resimleri ve günlük yaşam sahneleri. Dunlap'ın kitabı yayınlandığı sıralarda, biri manzara resmine, ötekiyse günlük yaşam sahnelerine yönelen iki önemli eğilim henüz ortaya çıkıyordu. Manzaralarsa, toprağın kendisinin insanların hayatıyla eşdeğer tutulduğu bir kültürde, simgesel önem taşıyan temaların ifade edildiği konu olarak öne çıktı. Thomas Cole, resimde vaaz görevini yerine getiren büyük, çok tuvalli çevrimler yaptı, *İmparatorluğun Gidişi* (1836; New York Tarih Derneği) ve *Yaşam Yolculuğu* (Munson-Williams-Proctor Enstitüsü, Utica, N.Y.). 1820'li yıllarda, akınlar halinde gelen uygarlığın elinin değmediği muhteşem manzaraları hayal eden, Ashen B. Durand, Thomas Doughty, Frederic Church, John Kemsett, Sanford Gifford ve Cole, Catskill-lerin doğu dağlık bölgesinde ve Hudson ırmağı vadisi boyunca resim yaptılar. Bu yüzden bu ressamların oluşturduğu okula Hudson Irmağı Okulu adı verilir. Marten Heade ve Fitz Hugh Lane, şimdi Lüminist denen yapıtlarında, akıldan çıkmayan deniz manzaraları, kıyı suları ile bataklık manzaraları yapmışlardır. Aralarında en akılda kalanları Karl Dodmer ve George Catlin olmak üzere, başka ressamlar da arazinin ve Kızılderililerin hızla yok olan dünyasının resmini yapmak üzere Batı'ya gittiler.

Günlük yaşam sahnelerini konu alan resimler 1830'lu yıllarda popüler hale geldi ve önem kazandı. William Sidney Mount ile Eastman Johnson, Long İsland ile New England'daki hayattan sahneler çizdiler. Mark Twain'in daha sonraları edebi bir biçim verdiği Ortabatı'nın ırmak kıyısı kentelerinin kendilerine özgü gelenek ve görenekleri, George Caleb Bingham'ın resimlerinde çok hoş bir biçimde korunmuştur.

1940'lı yıllarla birlikte Johnson ve Bingham gibi günlük yaşam sahneleri ressamlarıyla birlikte, Emanuel Leutze gibi tarihi resimler yapmaya kararlı olanlar, daha ileri bir eğitim için Düsseldorf'a gidiyorlardı. O küçük Prusya kenti, sanatçının figüratif resim ve kompozis-

John Singleton Copley'in Paul Revere portresi (1768) Amerika'nın ilk ve en seçkin portre ressamlarından birinin doğrudan resim üslubunu gösterir. (Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nin izniyle.)

Raphaelle Peale'nin sevimli yapıtı Banyodan Sonra, *1823'te yapıldı. Portre sanatçısı Charles Willson Peale'in en büyük oğlu olan Raphaelle Peale, en çok mükemmel natürmortları ile tanınır.*

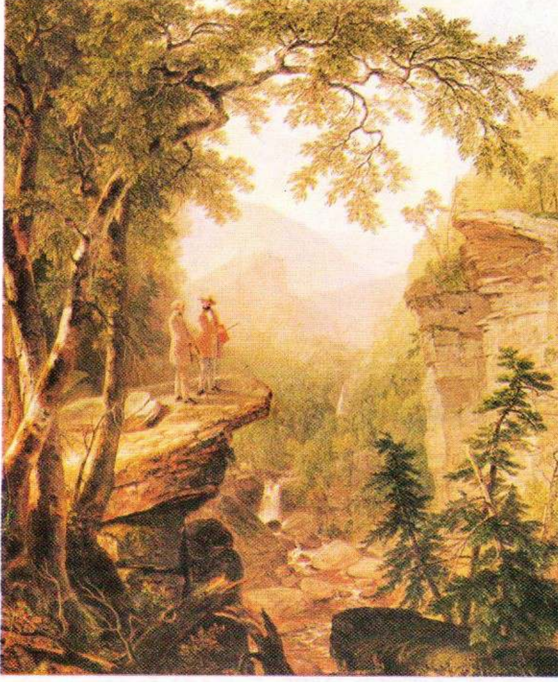
yondan eksiksiz bir temel edinebildiği Düsseldorf Akademi'nin bulunduğu kentti. 1848 Devrimi'nden sonra Leutze, daha sonra Amerika'nın ulusal ikonası olacak *Washington Delaware'i Geçiyor* (1851, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) için Alman arkadaşlarına Düsseldorf'ta poz verdirdi. Umut veren genç günlük yaşam sahneleri ressamı Richard Caton Woodvılle, Amerika'nın kısa süre önce Meksikalılara karşı elde ettiği zafere ilişkin bir sahnenin resmedildiği *Meksika'dan Savaş Haberleri* (Ulusal Tasarım Akademisi, New York) yapıtını orada yaptı.

Yüzyılın ortalarında resim, halkın hayatını yansıtıyordu ve yaygın bir desteğe sahipti. Günlük yaşam sahnelerini ve manzaraları konu alan resimler, dönemin kırsal, iyimser ve temelde masum ruhunu yakalamıştı. Natürmortlar, doğanın cömertliğini kanıtlıyordu. Portre siparişleri gene boldu, ama ressamlar, Amerika'ya 1839-40'ta giren ilk fotoğrafçılık biçimi olan gümüşlü levha üzerine çekilmiş fotoğraflar ortaya çıkınca, portrecilik bu yeni biçimle rekabet etmek zorunda kaldı. Hali vakti yerinde işadamları, sanatları korumayı yurtseverce bir görev sayıyorlardı, ve Amerikan Sanat Birliği de resimleri piyango yoluyla geniş bir kitleye dağıtıyordu.

İç Savaş'tan sonra Amerikan resmi. İç Savaş, Amerikan yaşantısının birçok alanında olduğu gibi sanatta da bir sınır oluşturdu. Savaşın sonunda Amerika'nın yeni cennet olduğu konusundaki daha önce geçerli olan görüş silinip gitti. Karınca yuvası gibi kentlerdeki hayat, iş dünyasında varlığını sürdürme mücadelesi ve servetin birkaç kişinin elinde birikmesi, baskın olan gerçeklerdi. Ressamlar, İç Savaş sonrası Amerika'sının bayağılığında, kendilerine farklı kaçış yolları seçtiler. Bazıları, bir sürgün döneminde karar kıldı. Ötekiler, öncelikle Thomas Eakins, Winslow Homer ve Albert Pinkham Ryder, kent çevresinden çekildiler. Harper's Weekly Magazine'e İç Savaş çizimleri yapmış olan Homer, 1870'li yıllarda, *Kır Okulu*'nda (1871; Sanat Müzesi, St. Louis Missouri) görüldüğü gibi, kırsal hayatın tarihle çelişmeye başlayan sahnelerini tercih etti. 1880'li yıllarda deniz resimleri yapmaya başladı ve hayatının sonuna kadar da, *Enkaz*'da (1896; Carnegie Enstitüsü, Pittsburg, Pennsylvania) olduğu gibi, insanların doğa güçlerine karşı verdikleri varoluş mücadelesini, yapıtlarının ana teması haline getirdi. İçe dönük bir münzevi olan Ryder, *Ayışığında Denize Ait* (1890-99; Metropolitan Sanat Müzesi, New York) ve *Yarış Pisti ya da Solgun Bir At Üstünde Ölüm* (1890-1910; Sanat Müzesi, Cleveland, Ohio) yaparken İskandinav mitolojisinden de esinlendi. Eakins, École Des Beaux-Arts'daki üç yıllık eğitimin ardından, umutla dolu olarak doğduğu kent Philadeliphia'ya döndü. Ama, başyapıtı olmasına niyetlendiği *Gross Kliniği* (1875; Jefferson Tıp Koleji, Philadelphia, Pennsylvania), Philadelphialıları şaşkına çevirdi. Genç hanımlara canlı modelle çalışmayı öğretirken çıplak bir erkek model kullanması halkı gazaba getirdi ve Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisi'nden ihraç edilmesine neden oldu. Bir gözlemden kaynaklanan portrelerini yaptı ve çoğu kez para almadı. Homer koleksiyoncuların, özellikle başarılı işadamlarının desteğini elde ederken, Eakins ve Ryder, halkın sempatisinden ve özel himayeden uzak halde çalışan yabancılaşmış Amerikalı sanatçının tipik birer örneği oldular.

Benjamin West'in döneminden başlayarak ressamlar Avrupa'ya seyahat etmişlerdi, ama 1870'li yıllarda Avrupa yenilikçiliğinin ana hatlarıyla daha da büyük bir etkileşim içini girdiler. Çalışma merkezleri Londra ve Düsseldorf'tan, Paris ve Münih'e kaydı. Paris'teki Amerikalılar, bir süre sonra, gerçekçiliğin yani Gustave Courbet'nin o sıralarda moda olan idealize edici üsluptan devrimci bir biçimde gerçekleşen kopuşunun farkına vardılar. Courbet'nin realizmi, çağdaş hayatın herkesce gözlemlenebilen olgularının tuval üzerine gerçeğe uygun bir uyarlamasını yakalama yolunda bir çabaydı. Courbet ve Edouard Manet, gerçekçiliğin öncüleriydi.

Geçmişin ressamları içinde en beğenileniyse, Diegon Velazquez'di. Münih'te Alman gerçekçilerle birlikte çalışmakta olan William Merritt Chase ve Frank Duveneck, yüklü bir fırça ve karanlık bir paletle resim yapmayı öğrendiler. Parisli sosyete portrecisi Emile Auguste Carolus-Durand'ın öğrencisi olan John Singer Sargent, gerçekçilikte kendi ustaca versiyonunu, *Edward Darley Boit'in Kızları*'nda (1882; Boston Güzel Sanatlar Müzesi) olduğu gibi bazen dikkate değer bir başarıyla yarattı.

(Üstte) *Genellikle Asher Durand'ın başyapıtı sayılan* Kardeş Ruhlar *(1849).*

Amerikan izlenimciliği. Gerçekçiliğin mantıksal sonucu olarak görülebilecek izlenimciliği de Amerikalılar ancak belli bir aradan sonra benimseyebildiler. 1866'da Mary Cassatt Paris'e geldi ve 1877'de izlenimci çevreyle birlikte sergiye katılması için Edgar Degas'dan davet aldı. Degas ile yakın bir arkadaşlık kurdu ve ressam olarak asla onunla eşit düzeye gelemese de, seçtiği konularda (anne ve çocuk ya da bir arada kadınlar), ince gözlemler yapmayı öğrendi. Childe Hassam, John Twachtman, Julian Alden Sargent, daha açık renk bir palet ve ayrıksı vuruşlarla ayırt edilen yapıtlar yarattılar. Amerikan izlenimcileri, nesneleri ışıkta aynı derecede radikal biçimde dağıtma konusundaki isteksizlikleriyle Fransızlardan ayrılırlar.

Bir sürgün dönemi seçen ressamlar içinde en önemlisi, James A. McNeil Whistler'dır. Whistler, oluşum halindeki Fransız avangard gelişmelerinden haberdar olan tek Amerikalıydı. Courbet, kendisinden daha genç olan bu ressama dostluk gösterdi ve ona kendi gerçeklik inancını aşıladı. Whistler'in *Beyaz Kız*'ı (1862; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), Manet'nin *Kırda Yemek*'ini (1863; Louvre, Paris) reddeden sanatındaki gerçekçi etkiden pişmanlık duydu ve Sargent, Cassatt ve Fransız izlenimciler gibi, bir esin kaynağı olarak Japon baskılarına döndü. Mesleğinin sonunda, sanat için sanat kuramını açıkça ileri sürünce bizzat Whistler, o ulusal Amerikan ikonasını, *Gri ve Siyah Düzenleme: Sanatçının Annesi*'ni (1872) yarattı; Fransızlar yapıtın önemini anladılar ve onu Louvre için satın aldılar. Uğradığı ihmalin bir sonucu olarak, Whistler kendi yerli kültürünü reddetti. Amerika Birleşik Devletleri'ni neden hiç ziyaret etmediği sorulunca, "bu birçok kez önerildi ama, anlıyorsunuz ya, bence sanat insanlar için kesinlikle sinirlendiricidir ve bu yüzden de bir başka ulusu öfkelendirmeye tereddüt ediyorum" dedi.

(Sağda) *Emanuel Leutze'nin anıtsal resmi* Washington Delaware'i Geçiyor.

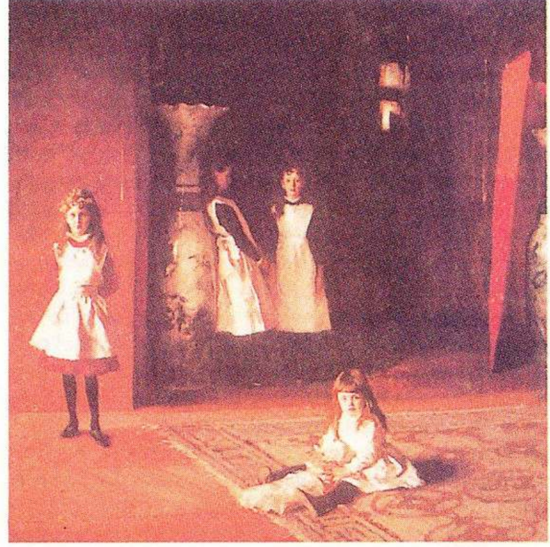

(Altta) *XIX. yy. Amerikan ressamlarının en çok yapıt verenlerinden biri olan Homer, mesleğinin Maine'de geçen ileri yıllarında deniz resimlerini yeğlemişti. (Metropolitan Sanat Müzesi, New York.)*

Whistler'in halka karşı tavrı, elbette az rastlanan bir tavırdır. Çoğu ressam hoşa gitmek için resim yapar ve en çok da zenginlerin tutucu zevklerine uymak için yeniliklerden kaçınırlar. Manzara resminin popülerliği devam etti ve iki ressam, Albert Bierstadt ile George Inness, son derece başarılı manzara resmi formülleri buldular. Bierstadt'ın yeğlediği konu, iyi bir örneğini *Corcoran Dağı*'nın (1875-77; Corcoran Sanat Galerisi, Washington, D.C.) oluşturduğu ve ayrıntıya gösterilen özenle yaratılan dramatik etkiler üzerinde yoğunlaşarak, muazzam tuvaller üzerine resmettiği Batı'ydı. In-

Albert Pinkham Ryder'ın Siegfried ve Ren Bakireleri *(1888-91) Wagner'in Götterdaemmerung operasından esinlenilerek yapılmıştır. (Andrew Mellon Koleksiyonu, Ulusal Sanat Galerisi, Washington).*

John Singer Sargent'in 1882'de yaptığı Edward Darley'nin Kızları, *ressamın çok hayranlık uyandıran zarif ve etkileyici portrelerinden biridir. (Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nin izniyle. Boit Kızlarının babalarının anısına armağanı.)*

ness'in tuvalleri daha küçük, ve anlayış olarak da içtendi. *Barış ve Bolluk* (1865; Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı yapıtında olduğu gibi, sanki bir peçenin ardından algılanmışcasına, romantik, çoğu kez ağaçlarla örtülü sahneler resmederdi. Her ikisi de üst orta sınıfın üyeleri olan William Morris Hunt ve John La Farge değişikliğe uğramış bir gerçekçiliği romantikleştiren üsluplara ulaştılar. Jean François Millet ile birlikte çalışan Hunt, Amerikalılara Barbızon resim okulunu tanıttı; La Farge, Richardson ona Boston'daki Trinity kilisesinin iç dekorasyonunu sipariş ettikten sonra, döneminin bir numaralı iç desinatörü oldu ve kiliselerin için özel evler, duvar resimleri ve boyalı cam pencereler için birçok sipariş aldı.

Yirminci Yüzyıl resminin gelişmesi. XIX. yy'ın sonunda Amerikalı koleksiyoncular ve halkın sınırlı bir bölümü, bazı Amerikalı sanatçıların Avrupa resmindeki ileri eğilimler konusundaki anlayışına yetişmişlerdi. Mary Cassatt, Havemeyer ailesine izlenimci yapıtlar almalarını tavsiye ederek onların lehine kehanette bulundu. Birkaç Amerikalı o sıralar Fransızların takdir etmediği sanatçıların ilk ve coşkulu hamileri oldular; böylece Amerikan müzelerine daha sonra eldeki önemli izlenimci resimler miras bırakıldı. Ancak bu, aynı zamanda, Amerikalıların nostaljik bir biçimde geçmişe de baktıkları bir dönemdi. Kodamanlar eski ustaların resimlerini topladılar; paralı sınıf ile halk, Fransız akademi üyeleri ile bunların Amerikan karşılıklarının yapıtlarına hayranlık duymada birleştiler.

Orta ve üst orta sınıf için ve onlar tarafından yapılmış sanat bir tepki olarak, kitlelerin etkinliklerini yansıtan bir grup Philadelphia'lı ressam ortaya çıktı. Robert Henri, George Luks, John Sloan, ve William Glackens, gazeteler ile dergilere ilüstrasyon sağlamak üzere eğitilmiş ressamlar olarak işe başladılar. Önderleri, Henri'ydi ve onun, *Gülen Çocuk*'ta (1907; Whitney Amerikan Sanatı Müzesi, New York) görülen karanlık gerçekçi üslubu, diğerleri tarafından örneksendi. Daha sonra bir okul çevresinde toplanan bu ressamlar, Amerika'da yapıtlarında keskin toplumsal yorumlarda bulunan ilk gruptu. Ama gerçekçi bir üsluba bağlı kalışları onları, XX. yy'ın ikinci on yılında, estetik artçılar haline getirdi.

Armony Show (Silah Deposu Sergisi). Yenilikçilik, Avrupalılara özgü bir şey olmayı sürdürdü. Ressam Arthur B. Davies, 1913'te 69. Alay Silah Deposu'nda avangard Avrupa ve Amerika sanat yapıtlarından büyük bir sergi düzenleyerek Avrupa'nın en ileri resim ve heykellerinden örnekleri halka sundu. Bu, yani çığır açıcı «silah deposo gösterisi», halkı ve sanatçıları yerli bir mekânda Avrupa modernizmi ile aynı noktaya getirdi. Bazılarının sergiye karşı direnmelerinde şaşacak bir şey yok. Bir eleştirmen, bir basın yemeğinde şunları söylerken, çoğu kişi adına konuşuyordu: "iyi bir sergiydi, ama bir da-

Jackson Pollock'un Büyük Ayının Yansıması *(1947), soyut dışavurumcu bir yapıttır (Stedeljik Müzesi, Amsterdam.)*

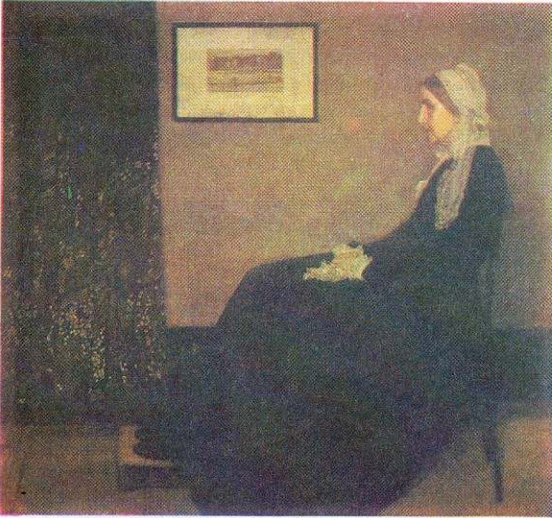

ha yapmayın." Gene de, aralarında Arthur Dove, Marsden Hartley, John Marin, Alfred Maurer, Georgia O'Keefe ve Max Weber'in bulunduğu Amerikalı ressamlar, kendi sanatlarına da modernist yenilikleri kattılar. Silah deposu sergisinden de önce, Alfred Stieglitz New York'taki kendisine ait Photo-Secession Galerisi'nde, bu ressamlar ile Avrupalı modernistlere sergi açmıştı. Paris'te Gertrude Stein ve çevresi, son Avrupa sanatı için bir başka kanal olma görevini yerine getiriyordu. Son olarak da, beş önemli Avrupa modernist koleksiyonu; Albert Barnes, John Quinn, Claribel ve Etta Cone kızkardeşler, Walter Arensberg ve Lillie P. Bliss'in koleksiyonları oluşturuldu. 1920'li yıllarda toplumsal gerçekçilik ve Avrupa modernizminin ikili akımı, Amerikan kültürel yaşantısından akıp gitmeyi sürdürdü. Ekonomik bunalımın başlamasından sonra, ressamların özel hamileri endişe verici boyutlarda azalmaya başladı ve Works Progress Administration'ın (WPA) himayesi altında, bu rolü ABD Federal hükümet üstlendi. Ressamlar çoğu kez kamu binalarının duvarlarına yapılan ve Meksikalı duvar ressamları José Erozco ile Diego Rivera'nın yapıtlarından esinlenen duvar resimleriyle toplumu ilgilendiren konuları sık sık resmettiler. Avrupa kültürünün başka bir etkisiyse, önde gelen Avrupalı gerçeküstücüler André Breton, Marcel Duchamp ve Max Ernst'in yapıtlarının ortaya çıkmasıyla görüldü. Sonunda, Avrupa modernizmi, her ikisi de New York'ta olan Modern Sanat Müzesi (1929) ve Guggenheim Müzesi'nin (1937) açılışıyla kurumlaştırıldı.

Soyut izlenimcilik. Müteveffa eleştirmen Harold Rosenberg'in yazdığına göre, 1940 yılında Paris'in düşüşü, XX. yy'ın laboratuvarını kapattı. Deneylere tekrar başlandığı vakit, bu kez mekân New York'tu ve bu deneyler de, işleri toplu olarak soyut dışavurumculuk başlığı altında tanınan bir grup sanatçı arasında sürdürülüyordu: Ressamla Willem de Kooning, Adolf Gottlieb, Franz Kline, Robert Motherwell, Jackson Pollock, Mark Rothko ve Clyfford Still ile, heykeltraş David Smith. Ekonomik bunalım sırasında bu sanatçıların çoğu, toplumsal gerçekçi tarzda resim yapmaları kaydıyla WPA için çalıştı. Ama Ekonomik bunalım sırasında olgunlaştıkları için, sanatçı olarak varlıklarını sürdürmenin hep kuşkuda olacağı duygusuna kapılmışlardı. Kaybedecek hiçbir şeyleri olmadığı için, kendilerini daha önceki sanattan radikal biçimde kopmakta özgür hissettiler. Gottlieb bu dönemi şöyle hatırlıyor: "Durum öyle kötüydü ki, kendimi ne kadar saçma görünürse görünsün, her şeyi denemekte özgür hissettim." Soyut dışavurumcular birbirileri için resim yaparlardı. Bazıları saf renklerle deneyler yaptı; ötekiler bilinçaltlarının teşvikine gerek duydu. Nesnesiz, soyut resimlerinin bazıları, fiilen çevre haline gelecek kadar büyüktü.

Soyut dışavurumculuğun öğeleri, daha önceki resimlerde de görülmüştü ve gerçeküstücülük, bilinçaltının içerdiklerini, sanatının içeriği haline getirmişti. Soyut dışavurumculuğu açıkça Amerikalı yapan, yaratıcı süreç için temel olan enerjik büyük jestin vurgulanması, ve alışılagelmiş güzellik fikirlerinin küçük görülmesiydi. 1950'li yıllara gelindiğinde, soyut dışavurumcular, ayırt edici bir üslubu zahmetle pekiştirmişlerdi; Whistler'dan bu yana Amerikalı ressamlar ilk kez uluslararası bir patlama gerçekleştiriyordu. Bundan da önemlisi, ne Avrupa sanatının örnekseyen ne de onu özümseyen, yeni bir sentez niteliğinde yeni bir yaratma tarzı meydana getirdiler.

Soyut dışavurumculuğu birbirinden farklı birkaç akım izledi. Bunlardan sadece minimal sanatın ve 1960'lı yılların ikinci yarısında ortaya çıkan fotogerçekçilik akımının Amerika'da doğduğu söylenebilir. 1950'li yılların Pop Art'ıysa, aynı anda hem Amerika Birleşik Devletleri'nde, hem de İngiltere'de patladı. 1950'li yılların Pop Art'ı da, 1970'li yılların ikinci yarısın-

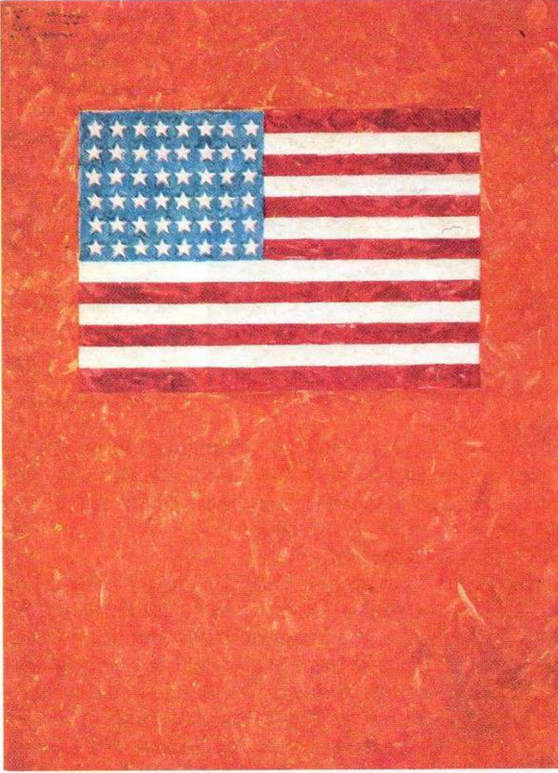
(Üstte) *James Abbott McNeil Whistler'in ünlü* Gri ve Siyah, No1: Sanatçının Annesi *tablosu, en ünlü Amerikan resimlerinden biridir. (Louvre, Paris.)*

(Solda) *Mary Cassatt'ın* Bahçede Dikiş Diken Genç Kadın'*ı (1886), Edgar Degas'nın etkisini taşır. Avrupa'da yaşayan ve çalışan Cassatt, Amerika'nın az sayıdaki izlenimci ressamından biridir.*

(Altta) *John Sloan'ın 1907'de yaptığı* Altıncı Cadde ve Otuzuncu Sokak, *özel bir koleksiyondadır.*

Jasper John'ın Bir Turuncu Tarlasında Bayrak'*ı (1957), 1950'li yıllarda soyut dışavurumculuğa tepki olarak ortaya çıkan pop sanat anlayışında bir yapıttır. (Walraff-Richartz Müzesi, Köln.)*

daki yenidışavurumculuk da hem doğum, hem uygulama açısından uluslararası nitelik taşıyorlardı. 1980'li yıllarda ve 1990'lı yılların başlarında, geniş yelpazeli bir seçmecilikle resim ve heykelin tarzları ve malzemesinin karıştırılması, Amerikan resminin tanımlayıcı özelliğini oluşturdu.

Amerika Birleşik Devletleri (edebiyat)

Sömürge dönemi Amerika'sındaki kökenlerinden bugünkü uluslararası konumuna kadar Amerikan edebiyatı, Amerikan karakteri ve deneyiminin çeşitliliğini ve benzersizliğini vurgulamıştır. Püritenler Tanrı'nın onların göçlerini mukadder kıldığını ve cemaatelerinin dünyanın geri kalanı için bir kutsallık ve doğruluk örneği oluşturmasını amaçladığını göstermeye çalışmışlardı. Devrim döneminde bu özellik fikrine, Yankee gibi kendine özgü Amerikalı tipleri ve yeni bir edebiyat üretmenin de ülkenin kaderinde olduğu inancını içermeye başladı. Amerikan edebiyatı olgunlaştıkça, Batı edebiyatının XIX. yy'daki başlıca akımlarını izledi: romantizm, gerçekçilik, natüralizm. Ancak Amerikalı yazarlar, Amerikan hayatı üzerinde yoğunlaştılar ve belirgin bir ulusal kimliği doğrulamaya çalıştılar.

SÖMÜRGE EDEBİYATI

Sömürge dönemi, XVII. yy'da Virginia ve Massachusetts'teki yerleşimlerle başlar., 1740'lı yıllarda, dinsel bir canlandırmacılık olan «büyük uyanış»a ve bundan sonraki döneme kadar uzanır. İlk Amerikan edebiyatı, Püriten-kalvenci öğretinin egemenliği altında olmasına rağmen, dini konularla sınırlı değildi. Dinsel yazılarla daha dünyevi olan vakayinameler, Yeni Dünya'nın fiziksel ve ruhsal güç gerektiren çevresini aşan olağanüstü bireylerin tarihidir. Bu ilk yazarlar, tarzı ve belagati saptadılar ve daha sonraki Amerikan edebiyatının başlıca ilgi noktalarına önceden ışık tuttular.

Amerika'ya yerleşen ilk kuşak vaizler, dinsel risalelerin, güncelerin yanı sıra kendi yükümlülüklerinin tarihini yazdılar. Önde gelen dinsel tartışmacılar John Cotton, Anne Hutchinson, Roger Williams ve John Winthrop'tur. Winthrop'un önce *History of New England from 1630 to 1649* (1630'dan 1649'a Yeni Ingiltere Tarihi) adıyla yayınlanan *Journal*'ı (Günce), bugün bile bellibaşlı tarihsel kaynaklardan biridir. Bunu, William Bradford'un *History of Plimouth Plantation* (Plimouth Tarım İşletmesinin Tarihi, 1856'da basıldı), Edward Johnson'ın *History of New England* (Yeni İngiltere Tarihi, 1654) ve Thomas Morton'ın saygısızlık ve müstehcenlik imalarıyla ötekilerden farklı olan *New English Canaan*'ı (Yeni İngiliz Vadedilmiş Ülkesi, 1637) izledi. Kalıcı edebi nitelikleri olan Güney tarihleriyse yüzbaşı John Smith'in *The Generall Historie of Virginia*'sı (Virginia'nın Genel Tarihi, 1624) ve çok daha sonra William Byrd'ün *History of the Dividing Line*'ıydı (Sınır Çizgisinin Tarihi - 1728'den sonra oluşturuldu ve yeniden üzerinde çalışıldı ama ancak 1841'de basıldı).

Püriten yazarlar dinsel ve öğretici temalara yöneldiler. Amerika'da basılmış ilk kitap *Bay Psalm Book: The Whole Book of Psalmes Faithfully Translated in to English Metre*'dir (Köy İlahi Kitabı: İngiliz Veznine Sadıka Kalınarak Çevrilmiş Eksiksiz İlahi Kitabı, 1640), Püriten yaklaşımı sürdürdü. Bu arada, gerçekten başarılı ve biraz da az katı, daha az Püriten bir vurguyla yazılmış şiirler, *The Tenth Muse Lately Sprung Up in America*'yı (Amerika'da Bu Yakınlarda Ortaya Çıkan Onuncu Müz, 1650) yazan anne Bradstreet'ten ve şiirleri 1939'a kadar keşfedilmeyen Edward Taylor'dan geldi. Püriten dini inancına geçiş deneyimini tanımlayan ruhani otobiyografiler, püriten mizacına daha uygundur: Thomas Shepard'ın *The Sincere Convert*'ü (Gönülden Din Değiştiren, 1640) bunların ilklerindendir. Jonathan Edwards'ın ilk kez 1765'te, ilahiyatçı Samuel Hopkins'in 8Life of the Rev. J. Edwards'ında (Peder J. Edwards'ın Hayatı) yayınlanan *Personal Narrative*'iyse (Kişisel Öykü), sonunculardandır.

Sömürge döneminin hatırlanmaya değer yapıtları, Yeni Dünya'daki hayat koşullarını tasvir ediyordu. Kızılderililer eline esir düşenlere ilişkin öykülerin ilki ve en iyi bilineni, Mary Dowlandson'un *Captivity and Restauration*'udur (Esaret ve Kurtuluş, 1862). Günceler arasında, Sarah Kemble Knight'ın at sırtında Boston'dan New York'a yaptığı seyahatin öyküsü ve Samuel Sewall'ın günceleri (1673 ile 1729 arasını kapsarlar), sömürgelerdeki hayatı betimler.

Püriten edebiyat idealiyse en iyi biçimde Cotton Mather'in devasa kilise tarihi olan *Magnalia Christi Americana, or the Eccslesiastical History of New England from its first Planting in the New Year 1620, Into the Year of our Lord 1698*'iyle (Magnalia Christi Americana, ya da 1620 Yeni Yılındaki ilk Ekimden Efendimizin Yılı 1698'e kadar Yeni İngiltere'nin Kilise Tarihi, 1702) özetlenir. Bu özet, çok aşırı bir belagatle Amerika'yı ve onun dindar Püriten önderlerini yüceltir. Aynı biçimde yoğun bir dindarlık, Jonathan Edwards'ın XVIII. yy. başlarındaki yazılarına da egemendir. Edwards, ruhani otobiyografisinin yanısıra, her ikisi de John Locke'un felsefesini içine almaya çalışan *A Treatise Concerning Religious Affections* (Dini Sevgi Üzerine İnceleme, 1746) ve *Freedom of the Will* (İrade Özgürlüğü, 1754) ile ve şimdiye kadar verilmiş en ünlü cehennem ateşi vaazı olan *Sinners in the Hands of an Angry*

God (Gazaba Gelmiş bir Tanrının Elinde Günahkarlar, 1714) ile de tanınır. Genç Benjamin Franklin de Edwards ile aynı dönemde yazdı. *Bonifacius, or Essays To Do Good*'u (Bonifacius, ya da iyilik Yapmak Üzerine Denemeler, 1710) gibi yapıtlardan edindiği özdeyiş niteliğindeki bilgeliği de büyük ölçüde içeriyordu. Aynı biçimde Franklin, *Autobiography*'sinde (Otobiyografi) de, Püriten ruhani otobiyogrâfi yazarlarına özgü biçimde, insanın eylemleri konusunda duyduğu kaygıyı yansıtıyordu.

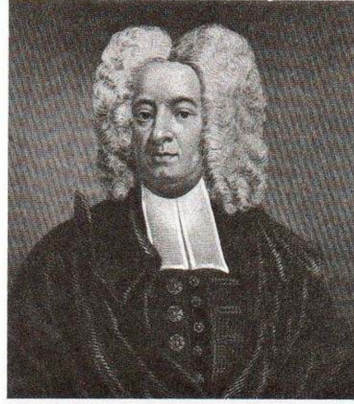
DEVRİM EDEBİYATI

Amerikan Devrim dönemi 1760'ların başında yurtseverler arasındaki ilk çalkanışlardan, Anayasa'nın kabul edildiği 1787'ye kadar uzanır. Püritenlerin karakteristik bir özelliği olan şevk ve tartışmacılık bu dönemin başlarında Jonathan Mayhew'un vaazlarıyla, yurtseverlerin siyasali risalelerinde hissediliyordu. Risaleci adı verilenler içinde en önemlileri, tartışmaya açık ve genellikle taşkın beş risale yazan James Otisi, 1767 ve 1768'de gazetelerde yaygın biçimde yayınlanmış ve "Pennsylvanialı Bir Çiftçi" imzalı bir mektup dizisi yazan John Dickinson; ve siyasi risaleler değil de felsefi edebiyat olarak kabul edilmesi daha uygun uzun bir yapıt dizisinin ilki olan *A Dissertation on Canon and Feudal Law*'un (Kilise Yasası ve Feodal Yasa Üzerine Bir Tez, 1765) yazarı John Adams'dır. Ancak sömürgelerde en büyük devrimci etkiyi sağlayan ve ülke dışında da en fazla ilgi toplayan, Thomas Paine'in Amerikan bağımsızlığını savunan *Common Sense* (Aklı Selim) adlı risalesi oldu.

Devrimin kendisi, çoğu kral taraftarlarına karşı hiciv niteliğinde saldırılardan oluşan bir yurtsever nazım dalgasını teşvik etti. Hicivleri en popüler olan John Trumbull'un 1775'te yazıp 1782'de genişlettiği Tory politikasının gülünç bir hicvi olan *M'Fingal*'dır. Devrim döneminin ortak şiir konularından biri olan, Amerika'nın yakın gelecekteki büyüklüğü, Philip Freneaunun Hugh Henry Brackenridge ile birlikte yazdığı, Princeton Koleji 1771 diploma töreni şiirinin başlığında da ifade edilmiştir: *On the Rising Glory of America* (Amerika'nın Yükselen Görkemi Üzerine, 1772).

Amerikan edebiyatı bu dönemde de daha çok tarihler, muhtıralar, kişisel günceler, mektuplar ve devrim ruhu ile yazılmış siyasi yazılardan oluşuyordu. Afrikalı bir köle olan ve bugün Amerika'nın ilk önemli karaderili yazarlarından biri sayılan Phillis Wheatley'in yapıtları bunun istisnasını oluşturur. Onun özgün sayılmayacak ama iyi işlenmiş *Poems on Various Subject, Religious and Moral*'ı (Çeşitli Dini ve Ahlaki Konular Üzerine Şiirler) 1773'te Londra'da basıldı. Devrin çeşitlilik gösteren düzyazıları arasında bir Quaker olan John Woolman'ın *Journal*'ı (Günce, 1774); Fransa doğumlu Jean de Crevecoeur'ün *Letters of an American Farmer*'ı (Amerikalı Bir Çiftçiden Mektuplar, 1782), William Bartram'ın Florida'lar, Georgia ve Carolina'lardaki gezilerini anlattığı *Travels*'ı (Seyahatler, 1791) ve John Adams'ın karısı Abigail Adams'ın Devrim dönemi mektupları vardır. Ama belki de bu dönemin en iyi hatırlanan yapıtları, Thomas Jefferson'ın *Declaration of Independence*'ı (Bağımsızlık Beyannamesi) ile başlayan devlet evraklarıdır. 1787 ve 1788'de Alexander Hamilton, John Jay ve James Madison, yeni anayasayı savunan ve *The Federalist* (Federal) adı altında toplanan 85 denemeyi ortaklaşa yazdılar.

İlk Amerikan tiyatro oyunu, William Godfrey'in *The Prince of Parthia*'sı (Part Prensi, 1765), sömürgelerde tiyatroya uygulanan ahlaki sansüre karşın, bu dönemde ortaya çıktı. Serbest nazımla yazılmış destansı bir trajedi olan oyun, ilk kez 1767'de sahnelendi. Bunu Royall Tyler'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk sahne komedisi olan ve ilk sahne Yankee'si Jonathan'ı sunan *The Contrast*'ı (Çelişki, 1787) izledi.

XVII. yy. sonu ve XVIII. yy. başında Boston'un önde gelen ilahiyatçısı Cotton Mather, çoğu Masschusetts sömürgesinin püritan dinini savunan 450'yi aşkın edebi yapıt yazdı. İleri görüşlü bilimsel incelemeleri, ona Londra'daki Royal Society'de (Kraliyet Derneği) üyelik kazandırdı.

İLK ULUSAL EDEBİYAT

Anayasa'nın kabulünden (1787) Jackson milliyetçiliği dönemine (1828-36) kadar uzanan yıllar, bilinçli bir ulusal edebiyatın ortaya çıkışına işaret eder. John Trumbull gibi Connecticut Wits'lerden biri olan şair Joel Barlow, yeni Amerika Birleşik Devletleri'ni, daha önce yazdığı *The Vision of Columbus*'ı (Kolomb'un Düşü, 1787) yeniden elden geçirerek epik yapıtı *The Columbiad* (1807) ile selamladı. Philip Freneau, yerli mekânlar ile yerli ifade biçimini kaynaştıran lirik şiirler yazdı. Diğer yazarlar bir Amerikan edebiyatı geliştirmeye çalıştılarsama, sadece Amerika'ya özgü konular üzerinde yoğunlaşmayıp, bunların yerine romans, erdem, kötülük ve baştan çıkarma gibi, İngiltere ve Kıta Avrupası'nın popüler romanlarına hakim olan evrensel temaları da ele aldılar. William Hill Brown'ın, Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'nı örnekseyen *The Power of Sympathy*'si (Duygudaşlığın Gücü, 1789), bazılarınca ilk Amerikan romanı olarak kabul edilir. Susanna Rowson'ın, Londra'da *Charlotte: A Tale of Truth* (Charlotte: Bir Hakikat Öyküsü) adıyla yayınlanan duygusal ve öğretici baştan çıkarma öyküsü son derece popülerdi. Hugh Henry Brackenridge'in büyük boyutlu pikaresk romanı *Modern Chivalry* (Modern Şövalyelik, 1792-1815) baskın olan duygusal romanın aksine kötü hükümet üzerine alttan alta bir hicvi içeriyordu. İlk profesyonel romancıysa, Wieland (1789) ile başlayan gotik ve felsefi romanslarıylae Edgar Allan Poe'dan önce davranan Charles Brockden Brown'dı.

XIX. yy. başlarında Washington İrving, Amerika'nın ilk gerçek edebiyatçısı olarak Avrupa'da ün kazandı. *A History of New York* (Bir New York Tarihi, 1809), bilgiçlik taslayan tarihçiler ve edebiyat klasikleri üzerine sıradışı bir hicivdir. En tanınmış öyküleri, *Rip Van Winkle* ile *The Legend of Sleepy Hollow* (Uykulu Çukur Efsanesi), 1819-20 arasında tefrika edildi. William Cullen Bryant uluslarası boyutta bir şair olarak 1820'li yıllarda adını duyurdu. İngiliz Graveyard Poets'in (Mezarlık Şairleri) etkisini taşıyan *Thanatopsisi* (Ölüme Bir Bakış, 1817), Amerikan edebiyatını henüz ortaya çıkmış İngiliz romantizmine bağlıyordu. Gene de, Avrupa etkilerine rağmen, Amerikalı yazarlar edebi milliyetçiliğin yükseldiği bir dönemde farklı bir edebiyat yaratmaya uğraştılar. Noah Webster, ülkenin kendi diline sahip olduğu konusunda ısrar ettiği *An American Dictionary of the English Language* (Amerikan İngilizcesi Sözlüğü, 1828) ile katkıda bulundu. Milliyetçi temalar; Ellery Channing'de, Edward Evrett'te ve içlerinde en ünlüsü, Har-

vard'daki phi Beta Kappa konuşması "Amerikalı Bilim Adamı" (1837) için daha sonraları Oliver Wendell'in "bizim entelektüel |Bağımsızlık Beyannamemiz" diyeceği Ralph Waldo Emerson'da yankılandı.

James Fenimore Cooper, büyük ölçüde Amerika'ya has konular ve mekanlarla başarıya ulaşmış ilk önemli Amerikalı romancıydı. Cooper, bir devrim öyküsü olan ikinci romanı *The Spy* (Casus, 1821) ile uluslararası üne kavuştu.

Tarih ile romanı bir arada kotaran birçok romanı, ona "Amerikan (Sir Walter) Scott'u" denemesine neden oldu. Bu unvan onu dönemin en popüler ve saygın yazarlarından birinin yanına yerleştirdi. Cooper en büyük üne *The Pioneers*'la (Öncüler, 1823) başlayıp *The Deerslayer*'a (Geyik Avcısı, 1841) kadar süren beş romandan oluşan *Leatherstocking Tales* (Deriçorap Öyküleri) ile kavuştu. Cooper'ın mekanları Amerikalıların doğaya ilişkin düşüncelerini yakaladığı gibi, kahramanı Natty Bumppo da, Amerika'nın yalnız kendine güvenen, öncü ruhunu dile getirdi.

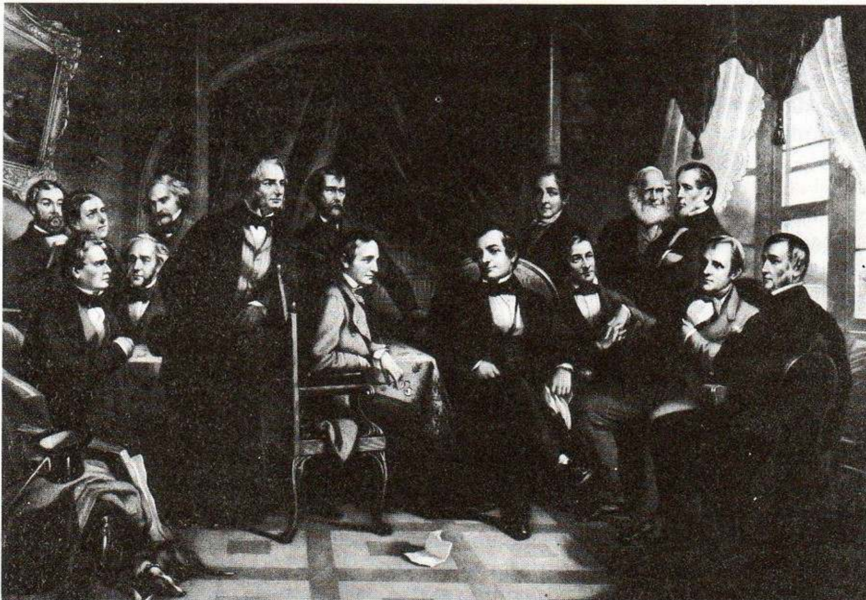
Cooper'ın Amerika duygusunun büyük bir kısmı, Amerikan tarihiyle merhametli bir Amerikan doğasını yücelten «Şömine Şairleri» tarafından yakalandı. Henry Wadswoth Longfellow bir öyküyü nazımla anlatma konusundaki becerisini *Hiawatha* (1855), *The Courtship of Miles Standish* (Miles Standish'in Flörtü, 1858) ve *Evangeline*'de (1847) ortaya koydu. Ama Longfellow ile çağdaşları en fazla, halka açık toplantılarda yüksek sesle okunmak için yazılmış şiirlerde başarılı oldular. Longfellow'un *The Midnight Ride of Paul Revere*'si (Paul Revere'nin Gece Yolculuğu, 1863), John Greenleaf Whitter'in *Barbara Freitchie*"si (1863) ve Oliver Mendell Holmes'ün *Old İronsides"ı (Yaşlı İronsides) hâlâ etkileyiciliğini korur.*

Edgar Allan Poe edebiyatta milliyetçilik akımından uzak durdu ve romantizmin daha kasvetli bir yanını temsil etti. Bir eleştirmen olarak, ikinci sınıf Amerikan edebiyatını haşin bir şekilde eleştirdiği halde, kendisi de birçok popüler sansasyonel yazılar yazmıştı. Poe, teknik yönden genellikle karmaşık olan şiirinde, sıradan romantik temalar kullanır ama, onları felsefi ve mistik bir biçimde ele alır. Kısa öykülerinden çoğu hâlâ uluslararası üne sahiptir. Polisiye öyküyü Poe'nun icat ettiği söylenebilir. Poe, gotik korku öyküsünü *The Fall of the House of Usher* (Usher'ların Çöküşü) ve *The Tell- Tale Heart*'ta (Geveze Yürek) mükemmele ulaşmıştır.

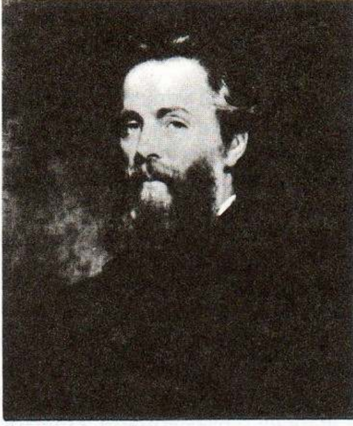
AMERİKAN RÖNESANSI

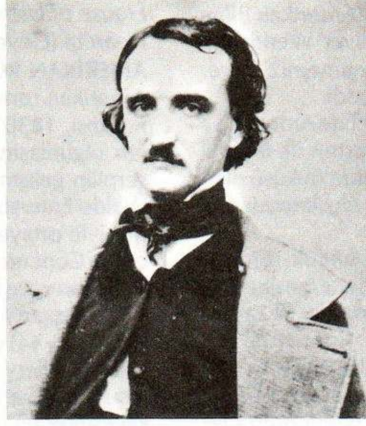
Amerikan romantik akımı adı da verilen Amerikan rönesansı, 1830'lu ve 40'lı yıllarda Amerikan edebiyatının olgunlaşmasıyla başladı, ve 1850'li yıllarda iyice serpilip gelişmesiyle sona erdi. 1830'lu yıllarda Ralph Waldo Emerson ilk kez *Nature* (Doğa, 1835) adlı denemesiyle ortaya attığı «aşkıncılık»ın sözcüsü olarak öne çıktı. Concord'da (Massachusetts) onun çevresinde toplanan ve aşkıncılar olarak bilinen grupta Bronson Alcott, Margaret Fuller, Theodore Parker ve Dial dergisinin (1840-44) yayınlanması sırasında Emerson'a katılan William Ellery Channing vardı. Emerson'ın, «insanlar, din sonrası bir Tanrı eşdeğeri olan üstün ruha katılmaları sayesinde birleşir» inancını paylaşıyorlardı. Emerson'a göre her birey kendini bilme, kendine güvenme sayesinde ve doğa düşüncesiyle yükselme yolunu bulacaktı.

Henry David Tohreau, Emerson'un fikirlerini uygulamaya koymaya en çok yaklaşan kişi oldu. Concord, Massachusetts'teki Walden Gölü'nde aralıklı iki yıl geçirdikten sonra *Walden or Life in the Woods*'u (Walden ya da Ormanda Yaşam, 1854) yazdı. Thoreau bu kitapta doğayı natüralist bir felsefecinin bakış açısından gözleyerek, insanlığın sessiz umutsuzluğu ve doğal dünyanın üstün tesellisi üzerine düşünmüştür. *Leaves of Grass* (Çimen Yaprakları, 1855) adı altında yayınladığı şiirlerinin ilk baskısını ona adayan Walt Whitman da Emerson'a karşı en az bu ölçüde bir borçluluğun bilincindeydi. Whitman'ın şiiri sağlam bir aşkıncı öğreti taşıyorduysa da gene onun yücelttiği doğayla engelsiz birleşme fikrinin şehvet ima eden bir yanı da olması, şok etkisi yarattı. Whitman, Emerson'un Amerikan özgünlüğüne yönelik çağrısını da ciddiye almıştı. Çağdaşlarının gözünde şiirsellikten uzak ve sarsıntılı gibi görünen gevşek, "doğal" bir şiir yazma sanatı biçim icat etmişti. İç Savaş'tan sonra Lincoln'un ölümü üzerine yazdığı ağıt *When Lilacs Last in the Dooryard Bloomed* (Ön Bahçede Leylaklar Son Kez Açtığında, 1865) ile daha yaygın kabul kazandı. Whitman'ın düzyazıları arasında, Amerikan demokrasisiyle edebiyatının gelecekteki büyüklüğüne ilişkin kehanetlerle birlikte Amerikan demokrasisi üzerine felsefesini içeren *Democratic Vistas*

Washington Irving'i (bacak bacak üstüne atmış olan), Tarrytown'daki (New York) evi Sunnyside'da, çevresi edebiyatçı arkadaşlarıyla çevrilmiş, otururken canlandıran bir tablo. (soldan sağa) *Henry İ. Tuckerman, Oliver Wendell Holmes, William Gilmore Simms, Fitz Greene Hallecek, Nathaniel Hawthorne, Henry Wadsworth Longfellow, Nathaniel P. Willis, William H. Prescott, James K. Pauldong, Ralph Waldo Emerson, William Cullen Bryant, John P. Kennedy, James Fenimore Cooper, George Bancroft.*

Herman Melville (1819-91).

Edgar Allen Poe (1809-49).

Emily DicKinson (1830-1886).

(Demokrasi Manzaraları, 1871) ile, gönüllü bir hastabakıcı olarak iç savaş deneyimlerini anlatan otobiyografik öyküsü *Speciman Dayas* (Numune Günleri, 1882) de vardır.

Halkın haberi olmadığı halde başka bir yenilikci Amerikalı şair, Emily Dickinson da Amherst'de (Massachusetts) yazıyordu. Çoğu 1850'li yılların sonuyla 1860'lı yıllarda yazılmış şiirleri, ölümü, sonsuzluk ve iç hayat üzerine sıradışı nitelikte ve şaşırtacak kadar basit lirik yapıtlardı. Pek azı şair sağken yayınlandıysa da 1920'li yıllarda şiirleri yeniden keşfedilince, Dickinson bellibaşlı Amerikan şairleri arasında yerini aldı.

Nathaniel Hawthorne kökleri Püriten geçmişine sıkıca bağlı bir Amerikan romantizmini temsil eder. Öyküleri, onu önemli bir Amerikan yazarı haline getiren *Twice-Told Tales*'de (İki Kez Anlatılmış Öyküler, 1837) toplanmıştır. Bunların bazıları Püritenlere ilişkin öykülerle eski Amerika tarihi öyküleriydi; diğerleri, sık sık ortaya çıkan bazı temalarla birlikte, Hawthorne'un romanlarına aktarılan bir sembolizm ve allegori karışımını kullanıyordu. Başyapıtı *Scarlet Letter* (1850), Püriten Yeni İngiltere'de geçen sembolik bir romanstır. Hawthorne, Emerson'ın düşüncesine bağlıydı ama, hem burada, hem de aşkıncıların ütopyacı deneyi «brook farm» üzerine kurulu bir roman olan *The Blithedale Romance*'de (1852), bu düşüncenin iyimser yanını reddediyordu. Herman Melville de Emerson'ın felsefesini reddetti. Bir balina avı sırasında gemiyi terkettikten sonra kendi başından geçen maceralar üzerine kurulu ilk romanı *Typee: A Peep at Polynesian Life* (1846), hıristiyanlığın ruhsal özünü sorgulamaktadır. Melville deniz ve macera üzerine yazmayı sürdürdü ama yazdıkları giderek artan bir felsefi karmaşıklıkla, Hawthorne'unkiyle karşılaştırılabilecek bir allegori ve sembolizm karışımı içermeye başladı. Gelişiminin son noktasına *Moby Dick*'te (1851) erişti. Bu felsefi macera, çağın büyük bir doğa ve Amerika epikine duyduğu özlemi tatmin etti ama, yapıtın büyüklüğü o zaman farkedilmedi. Zaten *Moby Dick* de, Harriet Beecher Stowe'un büyük yapıtı *Uncle Tom's Cabin*'in (Tom Amcanın Kulübesi, 1852) kazandığı başarının yanına bile yaklaşamadı. Melville bir sonraki romanı *Pierre*'in (1852) başarısızlığından sonra da yazmaya devam etti, ama okuyucuya ulaşamayışı onun cesaretini gitgide daha çok kırdı. 1891'de öldüğünde, hemen hemen hiç tanınmayan bir yazardı. En dikkate değeri *Battle Pieces and Aspects of War* (1866) olan iç savaşı konu alan şiirlerle, kısa, tamamlanmamış romanı *Billy Budd*'ı geride bıraktı. Uzun yıllar boyunca ihmal edilen bu yapıtlar ve daha sonraki bazı elyazmaları, 1920'li yıllarda eleştirmenler ve bilimadamlarınca yeniden değerlendirildi. Melville, birinci sınıf bir Amerikan yazarı olmasını bu yapıtlara borçludur.

İÇ SAVAŞ SONRASI EDEBİYAT

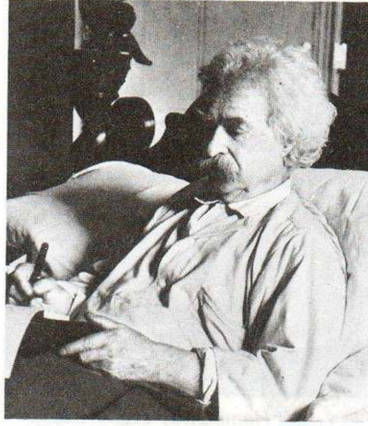
İç Savaş sonrası dönem, kabaca, gerçekçiliğin ortaya çıkışıyla başlar ve natüralizmin gelip çatmasına, yani Birinci Dünya savaşına kadar uzanır. İç savaşın kendisi, edebiyatı, onun sonucunda ortaya çıkan sınaî büyümeden daha az etkilemiştir. Gene de savaş, Melville, Emerson, Lowell ve Whitman'ın şiirlerinin ve Thomas Wentworth Higginson, Charles François Adams Jr. ve Ulysses S.Grant'in imzasını taşıyan daha da anlamlı otobiyografik anlatıların temelini oluşturuyordu.

Mark Twain, akımı, Amerikan rönesansına özgü romantizmden, gerçek yerler ve durumları ele alan dünyevi bir gerçekçiliğe doğru götürdü. Diyaloglarında, Amerikan konuşma tarzının daha önce deneme yolunda hiç çaba gösterilmemiş eşdeğerlerini yarattı. Twain, yapıtlarında kendi kişisel deneyimlerinden büyük ölçüde yararlandı: *The İnnocents Abroad* (Yurtdışındaki Masumlar, 1869) ve *Roughing It* (Güçlüklere Katlanarak, 1872) için kendi seyahatlerinden; *Life on the Missisippi* de (Mississippi'de Yaşam, 1883) ırmak gemisinde çalışırken geçirdiği günlerden; *Tom Sawyer* (Tom Sawyer'ın Başından Geçenler, 1876) ve *The Adventures of Huckleberry Finn*'de (Huckleberry Finn'in Başından Geçenler, 1884) kendi gençliğinden büyük ölçüde yararlandı. Huckleberry Finn, çoğu eleştirmen tarafından ilk modern Amerikan romanı olarak kabul edilir. Bu yapıt, büyük bir olasılıkla en iyi bilinen kitabıdır.

Samuel Clemens, XIX. yy'da yazan Amerikalı mizahçılar arasında sık sık görülen bir uygulamayı izleyerek Mark Twain takma adını seçti. Augustus B. Longstreet'in *Georgia Scenes*'inden (1835) sonra, James Russell Lowell, Hosea Bigelow adıyla; Joel Chandler Harris, Uncle Remus (Remus Amca) adıyla; David Ross Locke, Petroleum V. Nasby adıyla; Charles Farrar Browne, Artemas Ward adıyla; Finlay Peter Dunne da Mr. Dooley adıyla yazdılar.

Romancı ve eleştirmen olarak, William Dean Howels ve Henry James, romanstan gerçekçiliğe geçişe katkıda bulundular. Howells'in *The Rise of Silas Sapham*'ı (Silas Lapham'ın Yükselişi, 1885), servet sahibi olup Boston'a taşınan, ama ruhi yükselişe ancak servetini kaybedince erişebilen sıradan bir çiftçi üzerinedir. Howells, çok yapıt veren bir yazardır gerçe, ama asıl önemi edebi eleştirilerinden ve Amerikan edebiyatında taşralılığa karşı çıkışından kaynaklanır. James ise, taşra dünyasından daha da fazla uzaklaşmıştır. Daisy Mil-

Walt Whitman (1819-92).

Mark Twain (1835-1910).

Henry James (1843-1916).

ler'da (1879) ve onun psikolojik gerçekçilik alanındaki zaferi olan *The Portrait of a Lady*'de (Bir Hanımefendinin Portresi, 1881), bir Avrupa mekanındaki sürgün Amerikalıların portrelerini çizdi. Buna karşılık da, James, *The Europeans*'da (Avrupalılar, 1878), bir Yeni İngiltere artyetişimine karşı Avrupalıların tepkilerini sundu. *The Bostonians*'da (Bostonlular, 1886), Yeni İngiltereli reformcuları ve hayırseverleri hicvetti. Howells kadar bol kitap yazan James, aynı zamanda eleştirisini kendisine de yönelten bir eleştirmen ve bir gerçekçilik savunucusuydu. Son romanları, özellikle *The Golden Bowl* (Altın Kâse, 1904) için yeni, karmaşık bir dil ve sembolizm yaratarak, modernizm çağının habercisi oldu. Ancak bölgecilik, yani ülkenin belirli bölümlerinin edebiyatı da gelişiyordu. Bu tür gerçekçi yerel rengi kullanan yazarların çoğu kadındı. Aralarında Willa Cather, Kate Chopin, Mary E. Wilkins Freeman, Ellen Glasgow, Sarah Orne Jewett ve Edith Wharton vardı. Dönemin, bölgeci olarak kabul edilen diğer yazarları ise Ambrose Bierce, Hamlin Garland ve Bret Harte'tır. Zenci Amerika edebiyatının çoğu, koşulların zorlaması sonucu, mekansal olarak bölgeci özellikler taşıyordu. Charles Chesmutt ve William Wells Brown, ilk zenci romancılar arasındaydı. Şair ve romancı Paul Lawrence Dunbar *Lyrics of Lowly Life*'ta (1896), merhamet ve sempati ile mizahı harman ederken lehçeden de yararlandı ve mütevazı mekanlar kullandı. Zenci Amerikalıların en güçlü yapıtlarının bir kısmı otobiyografik yapıtlardır. İç savaş sonrası dönemde, zenci Amerikalıların deneyimlerini tanımlayan yapıtlar arasında *The Narrative of the Life of Frederick Douglas, an American Slave* (Amerikalı Bir Kölenin, Frederick Douglas'ın Yaşam Öyküsü, 1845), Booker T. Washington'ın yazdığı *Up from Slavery* (Kölelikten Kurtuluş, 1901), James Weldon Johnson'un *Autobiography of an Ex-Colored Man*'ı (Eski Bir Karaderilinin otobiyografisi, 1912), ve W.E.B. du Bois'nın yazdığı *The Souls of Black Folk* (Siyah İnsanların Ruhları, 1903) vardır.

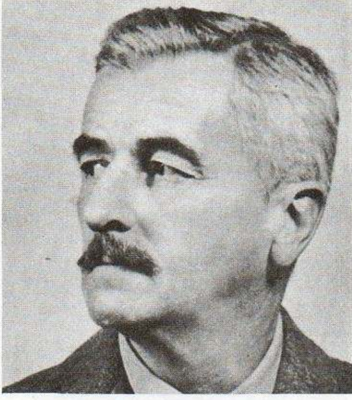
1890'lı yıllarda, gerçeğe karşı daha sert bir bakışı vurgulayan romanların ortaya çıkışı, Amerikan gerçekçiliğinin başlangıcını işaret etti. Stephen Crane'in *Maggie, A Girl of the Streets*'i (Maggie: Sokakların Kızı, 1893) pek farkedilmedi ama *Red Badge of Courage*'i (Cesaret Madalyası, 1895), hemen bir klasik olarak kabul edildi. Frank Norris, özellikle *Mc Teague* (1899), *The Octopus* (Ahtapot, 1901) ve *The Pit*'te (Çukur, 1903), natüralizmin özelliklerini Crane'den daha fazla sergiledi. Norris'in, çoğu kez Darwin'e özgü bir varlığını sürdürme mücadelesi üzerine kurulu yapıtları insanın açgözlülüğü, ahlak bozukluğu ve ızdırap çekmesi üzerinde odaklanır. Theodore Dreiser *Sister Carrie* (Kızkardeşim Carrie, 1900) ile başlayıp, *An American Tragedy* (Insanlık Suçu, 1925) ile sona eren en çarpıcı natüralist yapıtları yaratmıştır. Dreiser'in kitapları sevecenlik ile insan dürtülerine yönelik bir anlayışı yansıtır. Dramatik bir kavrayışla çağdaş toplumda bireyin çıkmazını tahlil ederler.

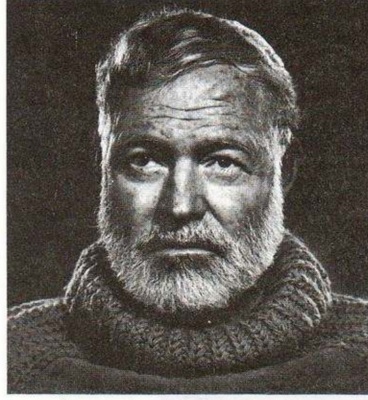
Toplumsal protesto ve ütopyacılık da natüralizm ile elele gitti. Upton Sinclair, *The Jungle*'da (Chicago Mezbahaları, 1906) et sanayiindeki acıklı koşulları gözler önüne serdi; Jack London otobiyografik romanı *Martin Eden*'de (1909) toplumu reddetti; ve *Jacob Rus, How the Other Half Lives*'de (Öbür Yarı Nasıl Yaşıyor, 1890) fotoğraflar ve kelimelerle yoksul göçmenlerin yaşamlarını anlattı. Henry Adams, *The Education of Henry Adams*'da (Henry Adams'ın Eğitimi, 1918), toplumsal, tarihi ve ekonomik değişiklik karşısında anlam arayışını eleştirel ve ironik bir yaklaşımla araştırdı.

XX. yy'ın başlarındaki Amerikalı şairler, edebi modernizmi geliştirmeye öncülük ettiler. Vachel Lindsay ve Carl Sandburg, serbest nazımda ve Amerika'nın yüceltilmesinde, Whitman'ın geleneğini izlediler. Edgar Lee Masters da *Spoon River Anthology*'sinde (Spoon River Antolojisi, 1915) bir ölçüde aynı şeyi yaptı. Edgar Arlington Robinson'ın ve özellikle Robert Frost'un yapıtlar, biçim açısından daha gelenekçi ama, psikolojik olarak daha etkileyiciydi. Frost 1930'lu yıllarda, Amerika'nın en tanınan ve en sevilen yerli şairi olmuştu. Londra'daki iki Amerikalı sürgün, Ezra Pound ile T.S. Eliot, yüzyılın önde gelen şairlerinden oldular. Eliot'un *The Waste Land*'i (Çorak Ülke, 1922) modern şiirde karmaşıklık ve derinliğin en uç noktasını temsil eder. Eliot'ın çağdaşlarından ikisi, Wallace Stevens ile William Carlos Williams, ortaya çıkan genç şairler üzerinde belki de Eliot kadar etkili oldu. Özellikle Williams, Whitman'ın Amerikan temaları ve ritmleri üzerinde sürdürdüğü araştırmayı imgeciliğe kadar uzattı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI EDEBİYATI

1920'li yılların Amerikan edebiyatı, idealler, ve hatta uygarlığın kendisi nedeniyle uğranan hayal kırıklığıyla tanımlanabilir. «Yitik kuşak» denen kuşağın yazarları, savaşa karşı düş kırıklığı tepkisi göstererek, *The Waste Land*'in kederli tonunu benimsediler. Genç şair E.E. Cummings, romanı *The Benormous Room*'u (Koca Oda, 1922) kendi savaş deneyiminin temeline oturttu, John Dos Passos ve William Faulkner de aynı yolu izlediler. Ne var ki Ernest Hemingway, savaş deneyimi ile kayıp duygusunu, Paris'teki hayal kırıklığına uğramış bir

William Faulkner (1897-1962).

Ernest Hemingway (1899-1961).

Eugene O'Neill (1888-1953).

grubun deneyimini deşen ilk romanı *The Sun Also Rises* (Güneş de Doğar, 1926), ve *A Fadewell to Arms* (Silahlara Veda, 1929) ile en berrak biçimiyle yakaladı. Amerikalı yazarlar, kısmen kasaba ahlakı ve Amerikan kültürünün sığlığı olarak baktıkları şeylerden kaçmak için 1920'lerde Paris'te toplandılar. Bunların arasından ABD'de en fazla başarıya ulaşan yazar F. Scott Fitzgerqld oldu. Başyapıtı *The Great Gatsby* (Muhteşem Gatsby, 1925), «gürültülü Yirmili yıllar»'ın, şık kızlar çağının ve caz çağının imgesini yaratmaya yardımcı oldu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bir grup yazar, kasaba Amerika'sından kaçışlarını yazarak, bu tür yerlerin ikiyüzlülüğünü gözler önüne serdiler. Sherwood Anderson, kendi kenti Clyde (Ohio) üzerine yazdığı *Winesburg, Ohio* (1919) ile diğerlerine esin kaynağı oldu. Sinclair Lewis, *Main Street*'te (Ana Cadde, (1920) taşralılığa hücum etti ve *Babbitt* (1922) ile dile "düşünmeyen konformist" anlamına yeni bir kelime ekledi. H.İ. Mencken denemeler yazdı. Spor öyküleriyle Ring Lardner ve 1920'li yılların sonunda otobiyografik romanı *Look Homeward Angel* (Bu Melek Satılık Değil, 1929) ile Thomas Wolfe da aynı şeyi yaptılar.

Avrupa modernizmi Amerika Birleşik Devletleri'ne bu dönemde erişti. Getrude Stein'ın daha önce Paris'te geliştirilen, Amerikan dilinin kelimeleriyle ve konuşma kalıpları ile yaptığı deneyler, Hemingway'i de, başka birçok yazarı da etkiledi. Marianne Moore Dial dergisinin editörlüğünü yaparak, onlarca yıl boyunca disiplinli, çoğu kez sıradışı şiirleriyle Amerikan şiirini etkiledi. Hart Crane, Amerikan epik yapıtı *The Bridge* (Köprü, 1930) ile, Eliot'ın daha az yerli modernizmine bir alternatif oluşturma çabasında bulundu. William Faulkner «bilim akımı romanı» tekniğini James Joyce'un *Ulysses*'inden özümledi ve *The Sound and The Fury*'de (Ses ve Öfke, 1929) bundan yararlandı. Modernizm öğretileri *Criterion, Dial* ve *Hound and Horn* gibi küçük dergilerde savunuldu. Bu arada Amerikan edebiyatı da eleştirel araştırmalara konu oluyordu. D.H. Lawrence'in *Studies in Classic American Literature*'ını (Klasik Amerikan Edebiyatı Üzerine Çalışmalar, 1923), William Carlos Williams'ın *İn the American Grain*'i (Amerikan Doğasına uygun, 1925) ve V.L. Parrington'ın *Main Currents in American Thought*'u (Amerikan Düşüncesinde Başlıca Akımlar, 1927-30) izledi.

Bu dönem boyunca, Amerikan tiyatro oyunu sanatı, öncelikle Eugene O'Neil'in oyunları sayesinde seçkin hale geldi. *The Emperor Jones* (İmparator Jones, 1920), *Mourning Becomes Electra* (Elektra'ya Yas Yaraşır, 1931) ve daha sonra yazdığı, şiirsel bir biçimde otobiyografik başyapıtı *Long Day's Journey into Night* (Günden Geceye, 1956) gibi ürkütücü, sembolik ve son derece psikolojik yapıtlarıyla, O'Neill, Amerikan oyun yazarları için yeni bir standart koydu. Aralarında Maxwell Anderaon, Philip Barry, Lillian Hennman, Elmer Rice, Thornton Wilder ve daha sonra da Edward Albee, Arthur Miller ve Tennessee Williams'ın bulunduğu çok sayıda yetenekli oyun yazarı ona katıldı.

1930'LU YILLAR

Ekonomik bunalım ve Avrupa'da faşizmin tırmanışı 1930'lu yıllarda Amerikan edebiyatına egemen oldu. Proleter edebiyat bilinçli olarak, işçi sınıfı saflarında protestolara (ve bazı durumlarda devrime) yol açmayı amaçladı. John Dos Passos üçlemesi *U.S.A.*'de (ABD, 1930; 1932; 1936) bu çağı kronolojik olarak anlattı. James T. Farrell, *Studs Lonigan*'da (1935) natüralist ayrıntılar getirdi, Meyer Levin de *The Old Bunch*'da (Eski Takım, 1937) aynı yolu izledi. Bugün Clifford Odets ve Sidney Kingsley'in oyunları ile John Steinbeck'in son derece başarılı olan *The Grapes of Wrath*'i (Gazap Üzümleri, 1939), dönemin açıkça siyasal nitelikli yapıtlarından çok daha iyi hatırlanır.

Toplumsal bir bilinç taşıyan edebiyatla aynı dönemde, bunlardan kopuk bir eleştiri okulu ortaya çıktı. Yvor Winters ve Richard P. Blackmur'un temsil ettikleri «yeni eleştiri»ye, Güneyli eleştirmenler, Cleanth Brooks, John Crowe Ramsom, Allen Tate ve Robert Penn Warren egemen oldu.

Henry Miller ile Nathanel West gibi yenilikçilerse, dönemin edebi ya da siyasi gelişmelerinden nispeten etkilenmeyen yazarlar oldu.

1930'lu yıllardan başlayarak birçok Amerikalı yazar, bellibaşlı anlatım biçimleri olarak kısa öyküden yararlandılar. Bu biçimin bellibaşlı sembolleri arasında John O'Hara ve Katherie Anne Porter da vardır. Onları 1940'lı ve 1950'li yıllarda Carson McCullers, Eudora Welty ve Flannery O'Connor izledi. Donald Barthelme ve John Updike gibi yazarlar, tıpkı John Cheever gibi, enerjilerinin büyük bölümünü kısa öyküye adamayı sürdürüyorlar. Kısa polisiye öykülerle romanlar da gene 1930'lu yıllarda James M. Cain, Raymond T. Chandler ve Dashiell Hammet sayesinde mükemmel hale geldi.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA EDEBİYAT

1940'lı ve 1950'li yılların yeni yazarlarının çoğu Ikinci Dünya savaşından etkilendiyse de kaygılarını her zaman açıkça belirtmediler. James Jones, *From Here to Eternity (Insanlar Yaşadıkça, 1951) ile, Norman Mailer The Naked and the Dead*'le (Çıplak ve Ölü. 1951) ile savaş romancıları olarak tanındılar.

Savaştan sonraki yıllarda Amerikan oyunları gene canlandı. Tennessee Williams *The Glass Menagerie*

Robert Frost
(1874-1963).

F. Scott Fitzgerald
(1896-1940).

(Sırça Kümes, 1944) ile *A Streetcar Named Desire*'da (İhtiras Tramvayı, 1947), masumiyet ve deneyim temalarını araştırdı. Arthur Miller'ın *Death of a Salesman*'ı (Satıcının Ölümü, 1949) klasik bir modern trajedidir. Edward Albee, *The Zoo Story* (Hayvanat Bahçesi, 1958) ve *Who's Afraid of Virginia Woolf?* (Kim Korkar Hain Kurttan, 1960) ile «absürd tiyatro» geleneğini Amerikan tiyatrosuna tanıttı.

Saul Bellow'un *The Victim*'i (Endişe, 1947) ile Bernard Malamud'un *The Assistant*'ının (Çırak, 1957) yayınlanışı, geriye bakınca, gene üstünkörü bir biçimde "Yahudi hareketi" diye tanımlanan şeyin ilk işaretlerine benzemektedir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, aralarında Herbert Gold, Philip Roth ve J.D. Salinger'in de bulunduğu birçok Yahudi yazar ortaya çıktı.

1960'lı yılların toplumsal hareketleri (gençlik, karşı kültür, savaş aleyhtarı protesto) edebiyatı derinden etkiledi. Vietnam Savaşı ise Marcy McCarty, Susan Sontag ve Frances Fitzgerald'ın gazetecilik alanında verdikleri yapıtlara, Michael Herr'in biyografisi *Disatches* (Yazışmalar, 1977) ve Robert Stone (*Dog Soldiers*, 1974) ile Tim O'Brien'in *Going After Cacciato* (Cacciato'nun Peşinde, 1978) romanlarına ortam hazırladı.

1960'lı ve 1970'li yılların protesto yazıları, kurgusal edebiyat tekniğinin kurgasal olmayan yapıtlarda kullanaldığı eski deneylerin etkisinde kaldı. Truman Capote'nin bir cinayeti anlatan *İn Cold Blood*'ı (Soğukkanlılar, 1965) ve Norman Mailer'ın *Armies of the Night'ı (Gece Orduları, 1968) ile The Executioner's Song*'u (Celladın Şarkısı, 1980), bu tarzın örnekleri arasındadır. Tom Wolfe'un *Kandy-Kolored Tangerine-Flake Streamline Baby*'deki (1965) coşkulu, belagatlı düzyazısı "yeni gazetecilik"i kurmaya yardımcı oldu.

1960'li yıllardan başlayarak, çok sayıda Amerikalı yazar etnik ve feminist davaların saflarında yer aldı. Ralph Ellison'ın *İnvisible Man*'i (Görünmez Adam, 1952), edebi geleneğin orta yolu içinde kaldı. Şair Gwendolyn Brooks ile oyun yazarı Lorraine Hansberry (*A Raisin in the Sun* [Güneşteki Üzümler], 1959) yerleşik gelenekler çerçevesinde yapıtlar verdiler. James Baldvin de bir geleneksel düzyazı yazarı olarak başladı. Ancak, *The Fire Next Time*'dan (Gelecek Sefere Cehennem, 1963) itibaren, Baldwin'in yapıtları 1960'lı ve 1970'li yılların zenci protestocu hareketine giderek daha fazla bağlı olmaya başladı. Onu, İmamu Amirį Baraka'nın (*Le Roi Jones* [Kral Jones]), Eldridge Cleaver'in ve İshmael Reed'in öfkeli yazıları ile Toni Morrison, Nikki Giovanni ve Alice Walker'ın o kadar tiz perdeden olmayan yapıtları izledi.

Kısmen Betty Friedan'ın *The Feminine Mystique*'inden (Kadınlığın Gizemi, 1963) esinlenen kadın yazarlar da, hemen hemen tümüyle kadınlık deneyimini işleyen belirgin bir yazı türü geliştirdiler. Sylvia Plath, hem şiirine, hem de hayatına ilişkin nedenlerle, büyük önem kazandı. Tillie Olsen (*Tell Me a Riddle* [Bana Bir Bilmece Söyle], *1961*) ve Grace Apley (*The Little Disturbances of Man* [Erkeğin Ufak Tefek Rahatsızlıkları], *1959*) ev hayatını mizahi biçimde anlattılar. Şairlerden de Denise Levertov, Adrienne Rich ve Anne Sexton da 1960'lı yıllarda feminist konuları ele aldılar. Joan Didion (*Play It as It Lays, 1970*) kadınların çağımızdaki durumunu romanları ve denemelerinde tanımladı. Hem geleneksel, hem deneysel biçimde yazan Joyce Carol Oates, kadın yazarlar arasında Elizabeth Janeway ve Kate Millett'in de bulunduğu o dönemin en çok yapıt veren romancısı oldu.

Çağdaş Amerikan edebiyatındaki üsluplar, konular kadar çeşitlidir. John Haukes gibi birkaç romancı tekniğe ilişkin radikal deneyler yaptığı halde, ötekiler çeşitli yazma tarzlarından yararlanan yapıtlar ortaya çıkarmak için geleneksel anlatı biçimleri çerçevesinde kalmıştır. Kurt Vonnegut fantezi ile bilim kurgudan yararlanmış; Bellow, *Herzog*'da felsefe ile mektuplardan meydana gelmiş romanı karıştırmış; Gore Vidal tarihi romanı işine geldiği gibi kullanmış; John Barth, Joseph Heller ve Thomas Pynchon gizemli, fantastik, ama temelde geleneksel şeyler yazmışlardır. Wright Morris, Walker Percy ve Peter Taylor, bölgesel edebiyatın güçlü geleneğini devam ettirirken, Edith Wharton'ın yapıtları ile örneklenen davranış romanını da Louis Auchincloss sürdürmüştür.

Bu dönemin en etkili yenilikçileri arasında, *Lolita* (1958) ve *Pale Fire*'ın (Soluk Alev, 1962) yayınlanmasından sonra yapıtları en çok satan romancılar arasına giren, Rusya doğumlu Vladimir Nabokov da vardır. William S. Burroughs ile William Gaddis'in deneyimleri tanınıyor ama, o kadar yaygın biçimde okunmuyorlar. Mesleğine mitlerin alaylı, allegorik versiyonlarını yaratma yolundaki hırslı çabalarla başlayan John Gardner kendisinin "ahlaki" dediği ya da toplumsal sorumluluk taşıyan kurgusal edebiyatı savundu (*On Moral Fiction*'da, 1979).

Şairler cephesindeyse, üslup ve konu çeşitliliği, dönemin kısaca özetlenmesini engellemektedir. Robert Lowell'ın *Life Studies*'inin (Yaşam İncelemeleri, 1959) yayınlanmasının, Plath, Sexton, Levertov, ve W.D. Snodgrass gibi şairlerin yapıtlarındaki "itiraf" tarzının açılışını yaptığı genellikle kabul edilir. Charles Olson ve «Kara Dağlar şiir okulu»nun yapıtlarıysa John Ashbery, Robert Bly, James Merrill ve James Wright'ın gözünde önemini korudu. Döneminin en saygın şairlerinden biri olan W.S. Mervim, W.H. Auden, Robert Graves ve Ezra Pound'un üsluplarınını tanıyan biri olarak kendi belirgin tavrını geliştirdi. 1950'li yılların sonundaki «Beat kuşağı»ndan gelen Allen Ginsberg ve Gary Snyder, Doğu'nun ve Amerika'nın Kızılderili maneviyatını vurguladılar. Dönemin en dikkate değer şairlerinden ikisi, Elizabeth Bishop ve Richard Wilbur ise, etkiler ve modalardan bağımsız görünerek, farklı ve kişisel ifade biçimleri geliştirdiler. "Küçük dergiler" ile küçük basımevlerinin sayısının 1970'li 1980'li yıllarda artması, şiirlerin yayınlanabilmesi için daha önce rastlanmadık ölçüde çok olanak yarattı.

1990'lı yıllar başlarken Amerikan edebiyatı, -en eski geleneklerin hâlâ varlığını sürdürmesine ve başlıca uygulayıcıları kendilerine hâlâ toplumsal eleştirmenler gözüyle bakmasına karşın- özel-ilgi gruplarının arasında bölünmüş durumda ve estetik duygusundan uzaktır.

Bu cilde katkıda bulunan başlıca yazar ve fotoğrafçılar

Başlıca maddelerin yazarları

Başlıca fotoğraflar

Afrika, tarih	(alt) s.125 Killie Campbell
Afrika, tarih	(sağ) s.125 Aldus Archives
Afrika, tarih	s.126 The Mansel Collection
Afrika, tarih	s.127 The Bettmann Archive
Afrika, tarih	s.128 Historical Picture Services
Afrika, tarih	s.129 John Bulmer / Camera Press / Globe Photos
Afrika, tarih	(solda) s.130 Sygma / Alain Nogues
Afrika, tarih	(ortada) s.130 Sygma / William Campbell
Afrika, tarih	(sağda) s.130 Gamma Liaison
Afrika, tarih	(üst) s.132 Sygma / A. Tannenbaum
Afrika, tarih	(alt) s.132 Magnum Photo S / B. Barby
Afrika, Tarihöncesi	(üstte) s.135 Bruce Coleman Ltd.
Afrika, Tarihöncesi	(solda) s.135 Magmun Photos / Ian Berry
Afrika, Tarihöncesi	(altta) s.136 Photo Researchers / George Holton
Afrika, Tarihöncesi	(üstte) s.136 Photo Researchers / George Holton
Afrika, Tarih öncesi	(üstte) s.137 Courtesy of Dr. Thurstan Shaw
Afrika, Tarih öncesi	(sağda) s.137 ZEFA
Afrikanerler	s.145 South African Tourist Corp.
Afrika sanatı	(solda) s.147 Nationalausset, Copenhagen
Afrika sanatı	(üstte) s.147 Photo Researchers / George Holton
Afrika sanatı	(solda) s.148 Photo Researchers / George Holton
Afrika sanatı	(sağda) s.148 The British Museum, London
Afrika sanatı	(solda) s.149 Scala
Afrika sanatı	(sağda) s.149 Claus ve Liselotte Hansmann / Ethnographical Museum of Berlin
Afrika sanatı	(üstte) s.150 Photo Researchers / Hans Namuth
Afrika sanatı	(altta) s.150 Collection of Karl-Ferdinand Schadler, Munich
Agassiz, Louis Rodolphe	s.154 The Bettmann Archive
Aiken, Condrad	s.189 UPI/Bettmann Newsphotos
aile	s.190 The Bettmann Archive
aile	s.190 Ewing Galloway
Ailey, Alvin	s.192 Jack Vartoogian
Aiskhylos	s.193 The British Museum
Aisopos	s.194 Photo Researchers
akademi	s.196 Art Resource/Scala
Akhenaton	s.209 Photographie Giraudon
Akihito	s.211 Sygma/J.L. Atlan
akik	s.212 Photo Researchers/John Meel
akupunktur	s.221 Photo Researchers/Brake
Alabama (eyalet)	s.223 Photo Researchers/Fred Maroon
Alabama (eyalet)	s.224 Photo Researchers/Van Bucher
Alamo kalesi	s.226 Photo Researchers/Gianni Tortoli
Alaska	(solda) s.228 Photo Researchers/Joseph Quinn
Alaska	(altta) s.228 Photo Researchers/Joe Rychetnik
Alaska	s.229 Photo Researchers/Gordon Gahan
Alberta	s.232 Photo Researchers/Lowell Georgia
Alberti, Leon Battista	s.232 Art Resource
Albertus Magnus, Aziz	s.233 Scala
Alcott, Louisa May	s.235 Brown Brothers
Alçıtaşı	s.235 Photo Researchers/Russ Kinne
Alçıtaşı	s.236 Photo Researchers/Tom McHugh
Aldrin, Edwin E.	s.237 NASA
alegori	s.238 Aldus Archives
Aleksandr I	s.238 Photographie Giraudon
Ali, Muhammed	s.248 Photo Researchers/Neil Leifer/Alskog
Allende, Salvador	s.263 ANP photo/UPI
Allston, Washington	s.264 Courtogy/Museum of Fine Arts, Boston
Alman edebiyatı	(sol) s.266 Goethe Institute, London
Alman edebiyatı	(sağ) s.266 The Bettmann Archive
Alman edebiyatı	(sol üst) s.267 The Bettmann Archive
Alman edebiyatı	(alt sol) s.267 The Bettmann Archive
Alman edebiyatı	(alt orta) s.267 The Bettmann Archive
Alman edebiyatı	s.267 Culver Pictures
Alman Sanatı ve Mimarlığı	(üst) s.270 Scala, Florence
Alman Sanatı ve Mimarlığı	(üst) s.271 (c) Hirmar Verlag, München
Alman Sanatı ve Mimarlığı	(alt) s.271 See caption/credit adjacent
Alman Sanatı ve Mimarlığı	(sağ) s.272 Foto Fagus-Grecon
Alman Sanatı ve Mimarlığı	(alt) s.272 See caption/credit adjacet
Alman ve Avusturya Müziği	(sol) s.273 The Granger Collection
Alman ve Avusturya Müziği	(orta) s.273 The Granger Collection
Alman ve Avusturya Müziği	(sağ) s.273 The Granger Collection
Alman ve Avusturya Müziği	(üst) s.276 H. Roger-Viollet
Alman ve Avusturya Müziği	(alt) s.276 Osterreichische National bibliothek
Alman ve Avusturya Müziği	(sol) s.277 The Bettmann Archive
Alman ve Avusturya Müziği	(alt) s.277 The Bettmann Archive
Almanya	(sol) s.280 Photo Researchers/John Verde
Almanya	(sağ) s.280 Inter Nationes
Almanya	s.281 c) Sperstock
Almanya	s.282 Leo dewys/Adrian Baker
Almanya	(üst) s.283 Photo Researchers/Helen Marcus
Almanya	(sol) s.283 (c) Superstock
Almanya	(sol) s.284 (c) Superstock
Almanya	(alt) s.284 (c) Transglobe/Reiner Elsen
Almanya	(üst sol) s.285 (c) Sipa Press/Janna Schneider
Almanya	(alt sol) s.285 (c) Superstock
Almanya, tarih	s.286 Art Resource/Photographie Giraudon
Almanya, tarih	s.287 The Metropolitan Museum of Art, New York
Almanya, tarih	(üst) s.288 Art Resource
Almanya, tarih	(orta) s.288 The Bettmann Archive
Almanya, tarih	(alt) s.288 The Bettmann Archive
Almanya, tarih	s.289 The Mansell Collection
Almanya, tarih	s.290 The Bettman Archive
Almanya, tarih	s.291 Mary Evans Picture Library
Almanya, tarih	(üst) s.292 Bildarchiv-Preussicher Kulturbesitz
Almanya, tarih	(alt sol) s.292 The Bettman Archive
Almanya, tarih	(alt sağ) s.292 The Bettman Archive
Almanya, tarih	s.293 Bildarchiv-Preussicher Kulturbesitz
Almanya, tarih	(sol) s.295 The Bettmann Archive
Almanya, tarih	(sağ) s.295 The Bettmann Archive
Alp borusu	s.298 International Bilder-Agentur
Alp dağları	s.299 Photo Researchers/Slim Aarons
Altamira mağaraları	s.300 Photo Researchers/Tom Moltugh
Altdorfer, Albrecht	s.302 Alte Pinakothek, Munich
altın	(üst sol) s.303 South African Tourist Corp.
altın	(üst sağ) s.303 South African Touris Corp.
altın	(alt sol) s.303 ABC Pres
altın	(alt orta) s.303 South African Tourist Corp.
altın	(alt sağ) s.303 South African Tourist Corp.
altına hücum	s.304 The Bettmann Archive
altın ve gümüş işçiliği	(sağ üst) s.306 Lee Boltin Picture Library
altın ve gümüş işçiliği	(sağ alt) s.306 The Metropolitan Museum of Art, New York
altın ve gümüş işçiliği	(sol üst) s.306 John G. Ross
altın ve gümüş işçiliği	(sol alt) s.306 The Metropolitan Museum of Art, New York
altın ve gümüş işçiliği	(sol) s.307 Bruce Coleman / J. Wright
altın ve gümüş işçiliği	(orta) s.307 The Metropolitan Museum of Art, New York
altın ve gümüş işçiliği	(sağ) s.307 The Metropolitan Museum of Art, New York
Altman, Robert B.	s.308 Culver Pictures
alüminyum	(sol) s.309 Photri
alüminyum	(sağ) s.309 Photri
alüminyum	(sol) s.310 Photri
alüminyum	(sağ) s.310 Photri
alüminyum	(orta sol) s.310 Photri
alüminyum	(orta sağ) s.310 Photri
alüvyon yelpazesi	s.310 Photo Researchers / Russ Kinne
Amazon	s.314 Loren Mcintyre
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst) s.352 Photo Researchers/Lawrence Lawry
Amerika, Birleşik Devletleri	(orta) s.352 Photo Researchers/Estther Henderson
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.352 Photo Researchers/Jim Amos
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.353 Photo Researchers/Van Bucher
Amerika, Birleşik Devletleri	(orta sol) s.353 Photo Researchers/Dick Rowan
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.353 Photo Researchers/James Hanley
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol üst) s.359 Photo Researchers/Kent ve Donna Dannen
Amerika, Birleşik Devletleri	(orta sağ) s.359 Photo Researchers/Dan Guravich
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sol) s.359 Photo Researchers/Inez ve George Hallis
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sağ) s.359 Photo Researchers/Esther Henderson
Amerika, Birleşik Devletleri	s.362 Picture Point, London
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst sağ) s.363 Photo Researchers/Inez ve George Hallis
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sol) s.363 (c) Superstock/Shostal/Fire
Amerika, Birleşik Devletleri	s.364 AGE/World Photo Service
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.365 Photo Researchers/Tom Hollyman
Aemirka, Birleşik Devletleri	(alt) s.365 (c)Superstock/Shostal
Amerika, Birleşik Devletleri	s.366 Photo Researchers/Van Bucher
Amerika, Birleşik Devletleri	s.367 Black Star/Tom Sobolik
Amerika, Birleşik Devletleri	s.368 Photo Researchers/Frank Schreider
Amerika, Birleşik Devletleri	(tarih) s.370 The Metropolitan Museum of Art, New York
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst sol) s.370 The New York Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst sağ) s.370 The New York Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt) s.371 Abby Aldrich Rockefeller Folk Art. Collection, Williamsburg, VA
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.372 The New York Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.372 The Bettman Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.373 The Bettman Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.373 The New York Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.374 The New York Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.374 Collection of L. L. Bean
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.375 Courtesy Yale University Art Gallery
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.375 The Bettman Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst) s.376 The Bettman Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sol) s.376 The Bettmann Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sağ) s.376 Winterthur Museum, Delaware
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst) s.377 Brown Universty Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt) s.377 Brown Universty Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(sağ) s.378 Denver Public Library
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt) s.378 Courtesy Museum of Fine Arts, Boston
Amerika, Birleşik Devletleri	s.379 Brown University Library
Amerika, Birleşik Devletleri	s.381 Philbrook Art Center, Tulsa, Oklahoma
Amerika, Birleşik Devletleri	(üst) s.382 The Bettmann Archive
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt) s.382 Scala, Florence
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt) s.383 Courtesy Stefan Lorant: The Glorious Burden
Amerika, Birleşik Devletleri	(sol) s.384 Courtesy Union Pacific Railroad
Amerika, Birleşik Devletleri	(alt sol) s.384 E. I. duPont deNemours & Co.
Amerika Birleşik Devletleri (tarih)	
sol üstü)	s.385 Library of Congress
sol alt)	s.385 The New York Public Library
	sağ alt) s.385 Museum of the City of New York
	sol üst) s.386 National Portrait Gallery, Washington, DC
	sol alt) s.386 U.S. Naval Academy Museum, Annapolis, Maryland
	sol üst) s.387 UPI/Bettmaan Newsphotos
	sağ üst) s.387 Missouri Historical Society
	sağ alt) s.387 Ford Archives, Henry Ford Museum
	sol üst) s.388 Museum of the City of New York
	sol orta) s.388 Life Magazine (c) Time, Inc./Margaret Bourke-White
	sol üst) s.389 Naval Photographic Center
	sağ alt) s.389 Imperial War Museum, London
	sol) s.390 The Bettmann Archive
	sağ) s.390 The Bettmann Archive
	sağ üst) s.391 UPI/Bettmann Newsphotos
	sol alt) s.391 Courtesy Stefan Lorant: The Glorious Burden
	s.392 N.A.S.A.
Amerika Birleşik Devletleri (tarih)	
	sol) s.393 UPI/Bettmann Newsphotos
	sağ) s.393 Magnum Photos/Bruce Davidson
	sağ) s.394 UPI/Bettmann Newsphotos
	sol) s.394 Magnum Photos/Philip Jone Griffiths
	üst) s.395 Sipa Press
	alt) s.395 Sygma/Owen Franken
	üst) s.396 The White House (c)

alt) s.396 Sipa Press/Trippett
s.397 Siygma/Hudson

Amerika Birleşik Devletleri
(sanat ve mimarlık) s.398 Hedrich Blessing
üst sağ) s.399 Photri
üst sol) s.399 Photo Researchers/Ray Elles
orta) s.399 Museum of Modern Art, New York
alt) s.399 Hedrich Blessing
sağ) s.400 Photo Researchers/Tom Motlugh
ortada) s.400 Photo Researchers/John Veltri
alt sağ) s.400 Photo Researchers/Van Bucher
s.401 Saithsonian Institution

ABD (sanat ve mimarlık) s.402 Silcrease Institute, Tulsa
üst sol)
alt sol) s.402 Arts Club, Chicago
sol) s.403 Courtesy of Museum of Fine Arts, Boston
sağ) s.403 Nelson Gallery-Atkins Museum of Fine Arts, Kansas City
sol üst) s.404 New York Public Library
orta) s.404 The Metropolitan Museum of Art, gift of John Stuart Kennedy, 1892
sol alt) s.404 The Metropolitan Museum of Art, New York
sol üst) s.405 Andrew Mellon Collection, National Gallery of Art, Washington, DC
sağ üst) s.405 Courtesy Museum of Fine Arts, Boston
sağ alt) s.405 Stedelijk Museum, Amsterdam
sol orta) s.406 Art Resource/Photographie
sağ orta) s.406 Giraudon, Louvre, Paris
sağ alt) s.406 private collection
s.407 Wallraf-Richartz Museum, Cologne

Amerika Birleşik Devletleri
(edebiyat) s.408 The Bettmann Archive
s.409 Courtesy Library of Congress
sol) s.410 Brown Brothers
orta) s.410 The Bettmann Archive
sağ) s.410 The Bettmann Archive
sol) s.411 The Bettmann Archive
orta) s.411 The Bettmann Archive
sağ) s.411 The Bettmann Archive
alt sol) s.412 The Bettmann Archive
altorta) s.412 Wloodfin Camp/Karsh/Ottawa
alt sağ) s.412 The Bettmann Archive
sol) s.413 Wide World
sağ) s.413 The Bettmann Archive

GROLIER INTERNATIONAL
SABAH
AMERICANA